

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૦૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સંસ્કૃતીય સુધી

વિષય ૪૯૯૯ : ૩

श्री.

सैनिकनी सुंदरी.

मूण लेखकः

श. डभल्यु. ज्ये. रेनोल्ड्ज

भाषांतर कर्ताः

रा. रा. रत्नेश्वर भवानीशंकर चक्रील

संवत् १९७८.

सने १९२२.

प्रकाशकः—कृष्णप्रसाद भल्लिशंकर शास्त्री.

सांक्रिशीरी, भीमडापोण, अममहावाह.

पाकुं पुंहुं. किं. ३. ४-०-०

कायुं पुंहुं. किं. ३. २-८-०

(सर्व હક પ્રાપ્ત કરે સ્વાધીન છે.)

૧૯૩૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

અત્રે ૧૨/૫/૩૬

ગુજરાતી કૉપીરાઇટ-સંગ્રહ

~~~~~

શ્રી અંગિકાવિનય શ્રી-ટીચ પ્રેસમાં પરેશ લક્ષ્મીચંદ

પ્રિન્ટ થઈ ગયા.

૪. લાલપરગણ, —અમદાવાદ.

~~~~~

अनुक्रमिका.

अंकसं. विषय.	पृष्ठांक.
१ अरती करनार सार्वभौम...	१
२ प्रेमी युगध...	१४
३ पिढाना प्रधान अंशभा...	३१
४ पिता अने पुत्री...	४६
५ रेडमर्न कुटुंब...	५६
६ रेडट	६५
७ फ्रेडरिक डोन्सडेस	७३
८ स्मार्ट मनि	८६
९ विद्यय	९९
१० आपणुड पिता	१०८
११ उषा	१२५
१२ डेविसनी योन्सडेस	१३५
१३ ओकलेनी पोस्ट ओडिस...	१५३
१४ ओक पत्र	१६५
१५ डेवेन्ट	१७४
१६ नास्ती छुटेबां पंथीडा	१८५
१७ नाताळ	१९८
१८ डार्ट भास्वंध...	२२०
१९ इटमनी सग्न...	२३४
२० पत्तिपरायण्यु	२४६
२१ संज्ञेगोमो भीजे पधरो...	२६१
२२ सुभनो बेजे	२७५
२३ सभा दीक्षना पति	२९५

૨૪	વિધાતક પત્ર	૩૧૯
૨૫	ડામની સગ્ન	૩૩૩
૨૬	મી. રોસર	૩૫૦
૨૭	મિસીસ ડેવીસ...	૩૬૮
૨૮	ચીજગારી	૩૮૬
૨૯	પ્રેમપત્રિકા	૪૧૩
૩૦	ચીજગારીમાંથી ભડકો	૪૨૭
૩૧	મદિરાપાન	૪૪૧
૩૨	અંધારી ગલીમાંનું ઘર	૪૫૧
૩૩	માર્ડ ડ્રમ આગળ	૪૬૯
૩૪	કપટભળ	૪૮૮
૩૫	છેતરપીંડી	૫૦૬.
૩૬	કેસ ચાલ્યો.	૫૨૨
૩૭	રાજદ્વારી સભા	૫૪૫
૩૮	અધ:પતન અને દારિદ્ર...	૫૬૨
૩૯	પૂર્ણ વિનીયાત...	૫૮૦
૪૦	મેનેર ભવન	૫૯૨
૪૧	ભેદી ઘટના	૬૧૧
૪૨	મરણને આરે...	૬૪૦
૪૩	કલાપવ ભવન...	૬૫૫
૪૪	ઈશ્વરીય ન્યાય...	૬૭૧
૪૫	વિધવાની વહારે	૬૮૭
૪૬	ઓખેડીઆ ખેટ્રસ	૬૯૭
૪૭	સમાપ્તિ	૭૦૩

પ્રકાશકના ઐ બોલ.

ઈશ્વરકૃપાથી લલિત-વાહુમય-અથમાલા-નું આ સાતમું પુસ્તક વાંચકોના કર-કમળમાં અર્પણ કરતાં આનંદ થાય છે અંથ-માળાએ શરૂઆતમાં એક મોટું દળદાર ૫૦૦) પાનાનું પુસ્તક ગ્રાહકોને અર્પણ કર્યું હતું; તે પછી તેના કરતાં પણ લગભગ દોઢું ૭૨૦ પાનાનું આ પુસ્તક ગ્રાહકોને માત્ર રૂ. ૨) માંજ મળે છે. અમારી ખાત્રી છે કે, અત્યારે પ્રકટ થતાં બીજાં પુસ્તકો કરતાં, આ પુસ્તક અમારા ગ્રાહકોને ઘણીજ અલ્પ કિંમતમાં મળે છે. અંથગ્લાણના, આંગળીના ટેરવાપર ગણ્યાતા ગ્રાહકો હોવા છતાં; અમે અમારા ઉત્સાહમાં સહેજ પણ ઉણપ ન આણ્યતાં આ પુસ્તકને સુંદર અને આકર્ષક બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અમને આશા છે કે, ગ્રાહકોને અમારો પ્રયત્ન પસંદ પડશે અને તેઓ વધુ ગ્રાહકો કરી આપી અંથમાળાને વધુ મદદ કરશે.

આ વખતે સત્તરમી સદીનું ક્રાન્સનો બાકી રહેલો ભાગ-સંપૂર્ણ આપવા વિચાર હતો; પણ ઈશ્વરની અગાધ લીલાથી કાણ અગ્નણ્યું છે ? અકરમાત આ જ પુસ્તક પ્રકટ થવા પામ્યું છે; અને તે પણ સંપૂર્ણ એકજ ભાગમાં. ઈશ્વરની કૃપા હશે, તો હવે અમે સત્તરમી સદીનું ક્રાન્સનો બાકી રહેલો સંપૂર્ણ ભાગ એકજ પુસ્તકના આકાર-માં પ્રકટ કરીશું. સાથે, શરૂથી તે અંત સુધી આખા એક પુસ્તકના રૂપમાં પણ તે નવલકથાની થોડીક નકલો પ્રકટ કરીશું; કે જેથી એકજ પુસ્તક ખરીદ કરનારા છૂટક ગ્રાહકોને પણ તે ખરીદ કરવી શક પડે.

પીળાં પણ કેટલાક ઉત્તમ નવલકથાઓનાં પુસ્તક અમારી પાસે તૈયાર છે, કે જે અમે અત્યુક્તમે પ્રકટ કરીશું.

આ પુસ્તકના ભાષાંતરકર્તા ભાઈ રત્નેશ્વર ભવાનીશંકર વડીલ, આજે મુંબરાતી સાહિત્યની રંગભૂમિપર પ્રથમવારજ દાખલ થાય છે. અમારી માન્યતા મુજબ તેમણે આ નવલકથાનું ભાષાંતર સરળ ભાષામાં સાદું કર્યું છે. આકાશને પણ તેમને આ પ્રથમ પ્રયત્ન પર્યંત પડશેજ એવી અમને આશા છે. ભાઈ રત્નેશ્વરે અમારી વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈ બંધે શકતા પ્રયત્ને આ પુસ્તક જલદીથી તૈયાર કરવા પાછળ જે મહેનત લીધી છે; તે માટે તેમને આ સ્થળે આભાર માનવો જોઈએ છે. ઇતિ.

અમદાવાદ.

તા. ૧૪-૭-૨૨

કૃષ્ણપ્રસાદ મણિશંકર શાસ્ત્રી.

ભાષાંતર કર્તાની પ્રસ્તાવના.

મહાભાગ પ્રખ્યાત નવલકથાકાર રેનોલ્ડસના નામથી ઉચ્ચ જાણનાર તો ઠાઠ પણ અપરિચિત નજ દોસાએ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ હવે તો એકલું યુજ્જરાતી જાણનાર પ્રજાને પણ એ નામ સારી રીતે જાણીતું થઈ ગયું છે. એ મહા સુખર્થ નવલકથાકારની કથા—સંકલનાની શક્તિ માટે જે મત છેજ નહિ નવલકથા લખવાની એની અપૂર્વ શક્તિનાં, તો એના દુઃખનનેજ સખ્યા કર્યા વગર નજ ચાલે; અને એતી એવી અદ્ભૂત શક્તિને લીધે તો જેસીમથિ એ વાસ કરી શકે એવું લાગ્યા વગર રહેતુંજ નથી. પરંતુ એની સાથે એ પણ કહી દેવું જોઈએ કે સમાજની પુરીજો એને જાણતી તો તેને સુધારવાને નિડરતાથી વાકુપ્રદાર કરવાને પણ એ યુક્તો નહિ. એના એવા સ્પષ્ટ વક્તાપણાને લીધે કેટલાંક મંડળીમાં એને અપ્રિયતા પણ તેવીજ વેઈરી લેવી પડી હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કંઈ ન લાગે. વાર્તામાં રસની જમાવટ કર્યા અને કેવી રીતે લાખવી એ તો એનેજ આવડે. એની નવલકથા લખવી શરૂ કર્યા પછી તે પુરી કર્યા વગર, બેઠા હોય ત્યાંથી જાવા ઉઠવાનુંયે મન ન થાય; રાતની સવાર થઈ જાય તોયે ઉઠાગરો કર્યો ન જાય; એ તો વાર્તા પુરી કર્યેજ છુટકો થાય. પાત્રનું આલેખન અને રચણનું વર્ણન એનું એવું છે કે વાચનારને એજાણ થાય કે રેનોલ્ડસ તે કર્યા કર્યા કર્યો કરી અને કેવા કેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યોના સંસર્જમાં આજ્યો હતો. એની નવલકથાઓ મનને ઉસ્ફેરી પુજાને તેને વિષય તરફ વળી લઈ જાય છે; તેથી અનુભવ વગરના નવ જુનાંનેના લાથમાં એ સુઠવી સલાહ કારક નથી એવી માન્યતા કેટલેક અંશે જનસમજમાં ફેરી પરી; પરંતુ તેમાં નવલકથાકારનો હોય છેજ, તે તે એટલેજ કે જેવો મનુષ્ય હોય છે તેવેજ તેને એ રજુ કરી

આતાવે છે; અને જે સ્થળે પડદો પાડવો ઘટે તે સ્થળ કરતાં આગળ
થેકડો મારી જમને પછી પડદો પાડે છે.

આ નવલકથાનું “ સૈનિકની સુંદરી ” એ નામ આપીને
ભાષાંતર કરવાને ભાષા ધૃષ્ટ્ય પ્રસાદે મને સુચન કરેલું અને તેમણે
આપેલા હિન્સાહથી પ્રેરાઈને આ ભાષાંતર મેં શરૂ કર્યું છે. અને
તેમનાજ સ્તુત્ય પ્રયાસથી આ પુસ્તક આજે વાંચનારના કરકમળમાં
સુકાય છે. તેને માટે હું એમનો ઝોઝો આભારી થયો નથી.

ભાષાંતર કરવાનું કાર્ય સળ નથી. સરળ ભાષામાં અને
તેના સાથે મૂળ ગ્રંથની ખુબીઓ જળવાય અને તેનો ઉદ્દેશ ભાષાં-
તરમાં માર્યો ન જાય તેવા રીતનું થવું જોઈએ. વળી પોતે જે
પુસ્તક વાંચે છે તે અસલજ છે એવો વાંચનારને ખ્યાલ આવે અને
વાતનો પ્રવાહ અસ્ખલિતપણે વહી જાય તો તો ભાષાંતરની સાર્થક-
તા વધારે થઈ ગણાય. આવાજ નિયમેને અનુસરીને આ ભાષાંતર
કરવાનો મેં યથાર્થ પ્રયાસ કર્યો છે અને તે પ્રયાસમાં હું કેટલે
અંશે સફળ થયો છું તેનો નિર્ણય કરવાનું હું વાંચનારનેજ સોંપું છું.

ભાષાંતર જેટલે અંશે વાંચનારને રૂચિ કર લાગે તેટલે અંશે,
યરા મૂળ ગ્રંથકારનેજ ઘટે; અને જે દોષો જણાય તે મારે શિરજ
આંત્રી લેવા મને યોગ્ય છે. આ ભાષાંતરમાં કેટલાક અંગ્રેજી શબ્દો-
ના તદ્દનુરૂપ ગુજરાતી શબ્દો મને ન જડ્યા; તેથી તે શબ્દો
સમજાવવાને માટે તેવા શબ્દોનું તેના અર્થ સાથે જુદું હાર્ટ
પુસ્તકના અંતે આપ્યું છે. ઇતિ શિવમ.

રાયપુર-કોઠડીયાની પોળ;

અમદાવાદ.

તા. ૧-૭-૨૨.

રતનેશ્વર ભવાનીશંકર.

શ્રી.

સૈનિકની સુંદરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

ભરતી કરનાર અમલદાર.

ખાસ કરીને, અમારા ખેતવાડીના મુલકોમાં આવેલાં નાનાં નાનાં સુંદર ગામડાંએ દગ્લાંડની સૃષ્ટિસૌન્દર્યતાને ઠીક વધારી મુકે છે. અમે અમારા વાંચકવૃંદને, આવા એક ગામડાંનો પરિચય કરાવીએ છીએ. અમારી વાર્તા મોટે ભાગે, અનેલા જનાવાનીજ ઘટના છે. પરંતુ એમાં આવતાં મુખ્ય પાત્રો એળખાઇ ન જાય તેટલા માટે તેમનાં ખરાં નામ નહિ આપતાં, અમે કૃત્રિમ નામથી તેમનું એળખાણ કરાવવા માગીએ છીએ. અને તેજ કારણથી ઉપરકથિત ગામડાંનું ખરૂં નામ નહિ આપતાં તેનું પણ કૃત્રિમ નામ આપીશું. આપણે તેને “એકલે”ના નામથી એળખાશું. “એકલે” નામ જો કે કૃત્રિમ છે ખરૂં; છતાં અમારૂં મનસ્વી નથી. એ ગામમાં, તેમજ એની પડોશમાં ચારસો વર્ષનાં જીવનાં અતિવિસ્તારવાળાં એકનાં વૃક્ષો હતાં, તે ઉપરથી ઉપલું નામ અમને મુઝી આવે છે. હજીએ ત્યાં એકનાં કેટલાંક વૃક્ષો સારી રીતે ઉછરી રહેલાં અને કેટલાંક સુકાઈ ગયેલાં, લાંબા સોટા જેવાં ઉભેલાં માલમ પડે છે. એ ગામના

લોકોને આ વૃક્ષો પ્રત્યે ધણું માન અને આદર હતાં અને કોઈપણ બદામી માણસ પોતાને ત્યાં આવતો, ત્યારે તેને કહેતા કે “ આ વૃક્ષો તો અમારા આ સ્થળના સિંહ છે. ”

આ ગામમાં બહુ ત્યારે આશરે મોએક ધરની વસ્તી હતી. અને તે બધાંએ ધર મોટે ભાગે ખેડૂતોનાં હતાં. ગામમાં દુકાનો પણ બહુ જન્મી હતી. અને તે બધી એકજ રૂળીઆમાં આવેલી હતી. તેમાં એક ડૉક્ટરનું દવાખાનું હતું. એ દવાખાનામાં બુદ્ધ બુદ્ધ રંગના પાણીની એ ચાર બાટલીઓ ગોઠવી દીધી હતી. વળી ખીચ પાંચ છ શીયામાં કાંઈ ઘેન ચડે એવા પદાર્થ ભરેલા હતા. વળી ગરીબ લોકોને માટે પણ એ ડૉક્ટર સાહેબને ત્યાં ખાસ દવા હતી. ડૉક્ટર સાહેબનું નામ મી. ડૉલીરીનીય હતું. ગામમાં તથા આસપાસનાં સ્થળોનાં ગામડાંમાં મી. ડૉલીરીનીયની ધરાકી સારી ચાલતી હતી. અને તેથી તેણે એક ઘોડો તથા નાની ગાડી પણ વસાવ્યાં હતાં. આટલા ઉપરથી તો મીસીસ ડૉલીરીનીય તથા તેમની ત્રણ છોકરીઓ પુલાઈને ફાગડો ચઢ જતી અને પોતે જાણે કેવાંયે મોટા સારા ધરનાં હોય એમ ચર્ચાને ફરતાં. પહેરવેશ પણ ઠાઠમાઠથી પહેરતાં. તેમાં મી. ડૉલીરીનીયની વચલી છોકરી કીટી જે જરા દેખાવડી હતી, તે તો પોતાની ખીચ ખે ખેનો કરતાં વધારે બચકામાંજ ફરતી હતી. ડૉક્ટરના ધરથી ખેએક ધરને છેટે ગામના લગ્નમ મી. ઓબેડીઆ ખેટ્સનું “ હેરકટીંગ ” સલુન હતું. નામ તો સલુન આપેલું હતું. પણ દુકાનના રંગ ઢંગ જોયા હોય તો તે એટલી ગંદી અને અધારી કોટડી જેવી હતી, કે ત્યાં કાંઈને ઉભું રહેવું પણ ગમે નહિ. એ દુકાન ઉપર મોટા અક્ષરે ચીતરેલું હતું કે “ સફાઈદાર

વાળ ઠાપનાર, અત્તરથી સુગંધિત ખનાવનાર તથા માથાની અચ્છી
 વિગ ખનાવનાર. ” એની દુકાનમાં નજર કરતાં પાંચેક ખાટલા
 નજરે પડતા. તેમાં કોણુ જાણે શાયે પદાર્થ ભર્યા હશે. પણ તેના
 ઉપર ચોટલાં લેખલ કાઠ વાંચે તો “અતિ ઉત્તમ, ખેટૂસની ખનાવેલી
 રીંછની ચરખી” એવું લખેલું માલમ પડતું. વળી જોડે જોડે એક
 જાહેર ખખરનું પાટીયું હતું, તેમાં લખેલું હતું કે “ રીંછની ચરખી,
 ખરો અમલ માલ, ચરખી ખનાવવાને માટેજ મી. ખેટૂસે ખાસ
 મંગાવેલાં સુંદર રીંછમાંથી જાતિ દેખરેખ નીચે તૈયાર કરેલી ચરખી.”
 આ જાહેર ખખરમાં કેટલું સત્ય હશે તે તો આ ગામના વૃદ્ધ
 માણસોને પુછવાથી તરત માલમ પડી આવે. તેઓ ખિચારાઓને
 તો પોતાના જન્મારામાં કાઠ દિવસ પણ પોતાના ગામમાં કાઠ એ
 ચરખી ખનાવવા રીંછ મંગાવેલાં હોય તેવું સ્મરણ પણ નહોતું.
 તેઓ એમ તો કહેતા કે એકવાર જંગલી પ્રાણીઓ લખને વરી
 જતા હતા, તે વખતે તેઓ આ ગામમાં એક રાત રહ્યા હતા
 ત્યારે તે જંગલી પ્રાણીઓના ટોળામાં તેમણે રીંછને જોયેલું. જતાં
 મી. ખેટૂસની જાતિદેખરેખ નીચે ખનાવેલી રીંછની ચરખી અમલ
 છે કે ખનાવડી છે, તેનું સત્યાસત્ય કાઠએ પણ તપાસ્યું હોય
 એમ લાગતું નહોતું. તેથી ઉપલી જાહેર ખખર કાયમજ રહી હતી.
 હજમની દુકાનની જોડેજ ભડીઆરાની દુકાન હતી. એ દુકાનમાં
 ત્રણેક દારૂ માપવાનાં ગ્લાસ હતાં. અડધો એક ડઝન પાંધેલી કણક-
 ના ઢોંઢા હતા. લોટના બે એક કોથળા ભરેલા હતા. આ ખખરો
 ખાટીમાં ગોઠવી મુક્યું હતું. એની જોડે ખાટકીની દુકાન આવેલી
 હતી. એ દુકાન એટલી તો નાની અને સાંકડી હતી કે જો એમાં એકાદ

પશુ કરતાં વધારે પશુ લટકાવેલાં હોય તોતો એ કદાવર ખાટકીને પશુ એમાં હરવા ફરવાની મોટી મુશ્કેલી નડે. એની દુકાનમાં એક અઢોડી ઉપર માંસનો સુકાઈ ગયેલો કટકો લટકાવેલો માદમ પડતો હતો. અને એક પાટીઆ ઉપર કેટલાક ખીંડના કટકો હતા. આટલીજ વસ્તુ જ્યારે જુઓ ત્યારે ખાટકીની દુકાનમાં જોવામાં આવતી. ખાટકીની જોડે પરચુરણુ સરસામાન વેચનારની દુકાન હતી. એ દુકાનમાં વિવિધ જાતની વસ્તુઓ ભરેલી હતી. કાંઈ ચાહ, કાંઈ ખાંડ, પનીર, મીણુખત્તી, નાની નાની રાતી દરીઆની સુકી માછલીઓ, દોરાના દડા, કુકરના માંસનું અથાણું, કુકરની ચરખી, મીઠાઈ, લાકડાં, પલ્લકીની શીશીઓ, તપખીર, સીગારેટ, તાબું ખાંડ માખણુ, ઈંડાં, સાણુ, ચુલો બનાવવાના પથરા, મીઠાના મોટા મોટા ગાંગડા એ ઉપરાંત ધરગતુ ઘણી ચીજો એ દુકાનમાં હતી. ત્યાં એક દરજીની તથા મોચીની પણ દુકાન હતી. એની જોડે એક વિધવા બાઈએ પણ થોડી જગ્યા રોકી હતી. એમાં એ બાઈ કાંઈ જમરખ, બિસ્કીટ વિગેરે પરચુરણુ ચીજો વેચીને પોતાનો ગુજરો ચલાવતી હતી. આ બધી ચીજો એક બારીમાં એ ગોઠવતી. એની પાસે જે કાંઈ માદમ વેચવાનો હતો તે બધોએ જો આપણે અડધો કાઉન આપીને ખરીદી લઈએ, તો પણ તે સોદો આપણને તો મોઢોજ પડી જાય. એ ઉપરથી અનુમાન થશે કે તે બિચારી આટલા ઉપર પોતાનું ગુજરાન કેવી રીતે કરતી હશે. આ બાઈની દુકાન પાસેજ એક નાનું ખુલ્લું ગભાણુ હતું. તેના ઉપર એક નાનું ઝુંપકું હતું. તે ઝુંપકું આપણી વાર્તા શરૂ થાય છે તેના પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર બળી ગયું હતું. અને તેમાં એક ઘરડી બાઈ બળીને મરી ગઈ હતી.

આ બળી ગયેલા ઝુંપડાનાં કાંઈક નિશાન આ ખુલ્લા ગભાણુ ઉપર માલમ પડતાં હતાં. આ ઝુંપડાને આગ લાગ્યા સંબંધી બનાવતો ઉલ્લેખ હવે પછી અમે કાંઈક વિસ્તારથી કરીશું. આ ઓકલે ગામમાં ઉપર વર્ણુવ્યા પ્રમાણેની દુકાનો હતી. તે ઉપરાંત તેમાં એક દારૂનું પીઠું પણ હતું. આ પીઠા આગળ એટલા બધાં ઓકનાં ઝાડ હતા કે એ પીઠું “ રૉયલ ઓક ”ના નામથી ઓળખાવા લાગ્યું. વળી જોણે અસલ આ પીઠું કાઢ્યું હતું, તેની એવી માન્યતા હતી કે આ ઓકના ઝાડોમાં એક વખત એમના રાગ સંતાર્થ ગયા હતા તેથી પોતે તેની વફાદાર રૈયત તરીકે રાગના નામનું સ્મરણ રાખવા ખાતર પોતાના પીઠાનું નામ “ રૉયલ ઓક ” રાખ્યું હતું એમ પણ કહેવાય છે. આ પીઠું રસ્તાના માથા ઉપર આવ્યું નહોતું પણ જરા ખુણા ઉપર આવ્યું હતું; અને બીજાં બધાં ઘરથી પણ છુટું પડેલું હતું. એની પાછળના ભાગમાં નાની ફીકિટ ગ્રાઉન્ડ પણ હતી. પીઠાના માલીક મી. બુશલ કરીને હતા. એ અને એની ધણી-આણી મીસીસ બુશલ બેઉ જણ મળીને આ પીઠું ચલાવતાં હતાં. આખા એમના જીલ્લાઓનાં પીઠાઓમાં આમનું પીઠું ઘણું ખ્યાતિ પામેલું હતું. અને એમના પીઠામાંનો “એલ” નામનો દારૂ ઘણો વખણાતો હતો. સાંજે તો પીઠું માણસોથી ચીકારજ રહેતું હતું. મી. તથા મીસીસ બુશલ લોકોને દારૂડીઆ બનાવી દેવાને કાષ્ટ પણ પ્રકારે અયોગ્ય ઉત્તેજન આપતાં નહિ અને તેથીજ તેમના પીઠા પ્રત્યે લોકોને માન હતું. આ પીઠાની જમીનની માલીકો “ લૉર્ડ ઓફ મેનોર ” ની હતી. એ “ જસ્ટીસ ઓફ ધી પીસ ” હતા એટલે આ બંને ધણી-ધણીઆણીને બહુ સાચવીને વર્તાવું પડતું હતું.

આ ગામડાનું તેની સંપૂર્ણ ખુબીઓ સાથેનું ચિત્ર જોવાને સમર્થતા વસંત ઋતુનોજ છે. તે વખતે ઘરફ ઘણું જતું રહેલું હોય છે અને તેથી દરરોજ ગામની શોભામાં કાંઈ કાંઈ નવીનતાજ માલમ પડે છે: આ ઋતુમાં વૃક્ષો નવીન પાંદડાંથી શોભી રહેલાં હોય છે. પ્રત્યેક છોડ અને ડાળીઓ ઉપર નવીન કલિકાઓ આવી રહેલી હોય છે. શ્રેષ્ઠ પક્ષિઓનો મધુર કલરવ ઝાડીઓમાં સહજાયા કરે છે. લાકડું પક્ષીનું મધુર સંગીત પ્રિયકર સૂર્યપ્રકાશમાં મગજને આનંદિત કરી મૂકે છે. ધુધુ કરતા અવાજથી પાણીનાં ઝરણાં સૂર્યનાં પ્રકાશિત કિરણોમાં વધારે પ્રકાશિત અને છે અને તે ઝરણાં જળ-લોધની માફક પાસેના જંગલમાં પડતાં પડતાં અદૃશ્ય થાય છે. પત્ર અને પુષ્પો ઉપર સવારનાં ઝાકળ-ખિંદુઓ કાંઈ અજબ શોભા આપે છે. વળી યાગોમાં કેટલેક ઠેકાણે તરતના પુરા થયેલા શિયાળાના સ્મરણુચિહ્નસમા ઘરફના કકડા પણ માલમ પડે છે. પ્રિયરોજનાં પુષ્પો પૂર્ણ કળાથી વિકાસ પામી રહે છે. આવી સુંદર અલૌકિક સૃષ્ટિ-લીલાનો અનુભવ “ ઓકલે ” માં આ ઋતુમાં થાય છે.

આ ગામમાં એક નાનું દેવળ પણ હતું. એની આસપાસ ‘યો’ નામનાં ઝાડો પુષ્કળ હતાં અને તે પણ ઓકલા જેવાંજ અસલી હતાં. આ મોટા યોના ઝાડના છાંયડામાં સમાધિસ્થાનો (કબરસ્તાન) હતાં અને એ સમાધિસ્થાનોમાં આ ગામના લોકોના વડાઓ સમાધિસ્થ થયા હતા. અને ત્યાં કરેલી સમાધિઓ (કબરો) ના પથરા ઉપર તેમના ચારિત્ર્યના ઉલ્લેખ પણ માલમ પડતા હતા. આ કબરસ્તાનને એક છેડે એક મોટું ઘર હતું. તે ઘર ગામનાં ખીન્ત

ધર કરતાં કાંઈ જુદી આંધણીનું નહોતું; પણ ક્રમત ખિન્ન ધરે કરતાં એ મોટું હતું. એના આગલા ભાગમાં દ્રાક્ષના વેલા હતા, અને તે એટલા બધા વધી ગયા હતા કે ધરની ખારીઓ પણ ઢાંકી દેતા હતા. વળી ત્યાં ઉગેલાં યુવાન વિગેરેનાં પુષ્પો એટલાં બધાં ખીલી નીકળ્યાં હતાં કે એ ધરના રવેશને પણ તે પુષ્પો ઢાંકી દેતાં હતાં. આ મધ્યન પાદરી એટલે ક્રિશ્ચિયન ધર્મગુરુનું હતું. પાદરી સાહેબનું નામ આપણે રેવરંડ મી. આર્ડન રાખીશું.

આપણી વાર્તાના પ્રવાહે આગળ વહેતા પહેલાં આપણે હમ્મ એક દશ્ય જોવાનું બાકી રહ્યું છે; તે જોઈ લઈએ. અહીંથી એ એક માધલ દૂર ટેકરીના છેડા ઉપર એક મોટી હવેલી આવી રહી હતી. એ હવેલી “ એટલે ” માં પગ મૂકના કાંઈ પણ નવા આગંતુકનું ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહેતી નહિ. નવો આગંતુક એજ ત્રશ્ર પુછતો કે “ આ હવેલી કોની છે ? ” હવેલી ધણી મુંઝર હતી. એ એક વિશાળ આગના મધ્યમાં આવી રહી હતી. એ આગમાં ઘણાં મોટાં અસલી એકનાં ઝાડનાં ઝુંડ આવી રહ્યાં હતાં અને તે આગની સુંદર જ્વલિની સુંદરતાને પોતાની ડાળીઓથી ચુસતાં હતાં. આ આગમાં પાળેલાં હરણાં કૃયાં કરતાં હતાં. તેઓ કેટલીક વખતે એકના ઝાડોમાં છુપાઈને વળી પોતાનાં શીંગડાં બહાર કાઢતાં. કેટલીક વખતે ત્યાં આવેલા રિચર પાણીના તળાવમાં પાણી પીવા આવતાં. આ હવેલી હતી તે ઘણી મોટી, પણ તે સુવ્યવસ્થિત રીતે આંધેલી નહોતી. એની આસપાસ ખીમ્મ નાનાં નાનાં ધરે હતાં, નાના બગીચા હતા અને ખીજ ઘણી ભગ્યતા નજરે પડતી હતી. જે ઉપરથી આ હવેલીનો ભોક્તા પૂરું વૈભવશાળો અને દ્રવ્યવાન હશે એમ જણાતું હતું. આ હવેલીનો ભોક્તા સર આર્શી-

બોહડ રેડમર્ન હતો. તે પોતે એનું અખિમાન રાખતો કે એટલા આખા જીવનમાં એમનું કુટુંબજ સૌથી અસલ કુટુંબ હતું. એ મોટી મીલકતનો સ્વામી હતો. આખું “ એકલે ” ગામ અને એની આસપાસનાં ખેતર તથા જમીનો બધી એનીજ હતી. ગરીબ લોકો તો પૈસાદારના ગુલામો થવાજ સર્જાયલા છે એવી એની માન્યતા હતી અને તેથી પૈસા અને વગથી નેટકી બની શકે તેટલી બધી આખતમાં એ પોતાનુંજ ધાર્યું કરવા મથન કરતો. છતાં કેટલીક આખતમાં પોતાનું ધાર્યું કરવાને એ નકોતો પણ કાઢી શકતો. એના આવા સ્વભાવને લઈને ગામના લોકો “ એ તો ધણો ગર્વિષ્ટ અને નેહુકમીનો દોર ચલાવનાર જુદમી સર આશી છે ” એવી માહિ- માંહી વાતો પણ કરતા. એની ઉમ્મર પચાસેક વર્ષની હતી. એ પરજીવેક હતો અને એને આશરે એકત્રીસેક વર્ષનો એક યુવાન છોકરો હતો. સર આશીબોહડને એક ખેન પણ હતી અને તે એની સાથેજ રહેતી હતી. તે એના કરતાં દસ અગીઆર વર્ષે નાની હતી અને એ કુંવારીજ રહી હતી.

આટલો પ્રસ્તાવ કર્યા પછી અમે આ વાર્તા આગળ ચલાવીએ છીએ.

ઈ. સ. ૧૮૨૮ના મે માસમાં સાંજના સમયે ટપાલ લાવ લઈજન કરનારી ટપાલ-ગાડી એકલે ગામમાં આવી પહોંચી અને “ રૉયલ એક ” ના બારણા આગળ ઉભી રહી. ટપાલવાળો આખ્યો છે તેની ખબર આપવાને માટે ટપાલીએ ગામમાં પેસતાંજ પોતાનો ઘંટ વગાડ્યો હતો. એટલે રૉયલ-એકના ઘોડાવાળાએ ટપાલ ગાડીના ઘોડા માટે પાણી અને ચંદી તૈયાર રાખ્યાં હતાં. સવાર ને સાંજ

ટપાલ ગાડીની આવખનો ખનાવ ત્યાંના લોકોને મન ખાત્ર અમ-
ત્યનો ગણાતો. સવારમાં ટપાલો જ્યારે “ મિડલટન ” જતો ત્યારે
મિડલટન આપવાની ટપાલ તે અડીથી લઈ જતો અને સાંજે
ત્યાંથી પાછો આવતો ત્યારે સવારે લઈ ગયેલ ટપાલના જવાખ
વિગેરે લાવતો. અને તેથી જ્યારે ટપાલોનો ઘંટ વાગતો, ત્યારે બધા
ગામના લોકો પોતાને ઘેરથી રોયલ ઓક આવતા, પોતાના કાંઈ
કામગો, પાસંલો વિગેરે આવ્યાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરતા અને
હોય તો તે લઈને પોતાને ઘેર જતા.

આજે ટપાલ ગાડીમાં ટપાલ ઉપરાંત એક પેસેન્જર પણ
આવેલો હતો. આ પેસેન્જરનો દેખાવ “ ઓકલે ” ના રહેવાસીઓને
કાંઈક સ્વય અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવો હતો. આ નવો આવનાર
લગ્નકરી પોપાકમાં સજ્જ હતો. એણે ભુરા રંગનો કાટ પહેર્યો હતો.
કાટના છેડા ધોળા હતા. કદ અને કોલર વાદળી રંગના હતા.
એની કમરે કમરપટો હતો. તેમાં તલવાર લટકાવેલી હતી. જતે
હૈયો કદાવર અને દેખાવે ભગ્ય લાગતો હોવાથી એ કાંઈ ઉંચા
દરજાનો અમલદાર છે એમ સૌ કોઈને લાગ્યું. ટપાલ લેવા આવેલા
લોકો આ લગ્નકરી પોપાકમાં આવેલા ગૃહસ્થને લગીલગીને સલામ
કરવા લાગ્યા. આ ગૃહસ્થે પણ પોતાનો જમણો હાથ પોતાની ટોપી
સુધી લઈ જઈને તેમની સલામો ઝીલવા માંડી. ત્યાર પછી આ
અક્કડને અક્કડ રહેનાર ગૃહસ્થે, જાણે ઈશ્વરે એના શરીરમાં વાંકા
વળવાને રિપ્રિંગ મુકીજ ન હોય; અથવા તો એ વાંકો વળી શકતો-
જ ન હોય; તેમ સીધા સોટાની માફક અક્કડમાં ને અક્કડમાંજ
“ મિડલટન ” થી અહીં સુધીનું બાહું અરાદ પેન્સ ટપાલોને સુકરી

વ્યાખ્યું; અને પોતાનો સર સામાન પીઠામાં મુકી દેવાનો હુકમ કરતો,
 એ સીધોજ ગણી ગણીને ડગ ભરતો પીઠાના ખારણામાં પેટો. ત્યાં
 મુઠી ત્યાં ભરાયલા લોઠા એની સામુંજ જોઈ રહ્યા. એ ઘરમાં
 ગયો એટલે લોઠાએ રસ્તા તરફ નજર કરી અને એવી વ્યાશામાં
 બેઠા, કે કર્નલ સાહેબ આવ્યા અને હવે એમની પાછળ ધીમે
 ધીમે લશ્કરની ટુકડી આવશે. પણ એમણે લશ્કર તો ક્યાં જોયું
 નહી. એટલે ટોળું વળી એ લોઠા એક દેકાણે બેઠા અને “ આ
 લશ્કરી માણસ કેમ આવ્યો હશે? એને ઝોટલેમાં શું કામ હશે? ”
 વિગેરે મતલબની ગુપચુપ વાતો કરવા લાગ્યા. થોડીવાર બેઠા એટલે
 એમને માલમ પડ્યું કે એ ગૃહસ્થ સાથે ટુંકા કે પેટીઓ જોતું તો
 કાંઈજ નહોતું. ફક્ત એક સાધારણ કદતું ભુરા કાગળનું એક પાસી-
 લજ એની સાથે તો હતું. એટલે તો “ આ નવો આવનાર કોઈ
 મોટો માણસ નહી હોય ” એવા અનુમાન ઉપર પણ એ ચાલી
 ગયા. આખરે એમણે ટપાલીને પૂછ્યું કે “ ભાઈ, આ નવો આવ-
 નાર કોણ છે? ” ત્યારે તેણે ખુલાસો કર્યો કે નવો આવનાર ગૃહસ્થ
 સાર્જન્ટ છે. એ કોર્વેન્ટના લશ્કરી મથકમાં રહે છે. પણ હમણું
 થોડો વખત થયાં એ મીડલટન આવેલો હતો અને ત્યાંથી આજે
 ટપાલ ગાડીમાં બેસીને એ અહિં આવ્યો છે. હવે આ લોઠામાં
 અંદર અંદર વાદવવાદ ચાલવા લાગ્યો. ભડીઆરો કહે કે જનરલ
 કરતાં સાર્જન્ટ મોટો; મોટી કહે કે કોર્પ્ટનથી એક પાયરી નીચે તે
 સાર્જન્ટ; પણ એટલામાં ગામનો હજમ મી. બેટસ આવી પહોંચ્યો.
 તે બધી વાતથી માહિતગાર હતો. તેણે બધી હકીકત કહેવા માંડી
 અને સાર્જન્ટ કોણ હોઈ શકે તે તેમને સમજાવ્યું.

અત્યાર સુધી ટપાલી ટપાલ ગોડવનો હતો. તેમાંથી એ નવરેઠ થયો એટલે એ સર્વને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો “ ભાઈઓ, જો તમે મારી સલાહ માનો, તો એકલે ગામમાં જેટલા જીવાનીયા છે તેમને બધાને કહી દેજો કે તેઓ આ નવા આવેલા ઝાંરીસરથી સાવચેત રહે. લશ્કરી માણસનું મારાથી ભુલું ખોલી શકાય નહિ. વગી એણે તો મારી ગાડીમાં બેઠા બદલ મને ભાડું પણ આપ્યું છે અને રસ્તામાં પણ એણે દારૂ વિગેરેથી મારી તો અચ્છી તહેનાત કરી છે. છતાંએ દરેક માણસ અભિપ્રાય બાંધવાને સ્વતંત્ર છે અને પોતાનો અભિપ્રાય સામાને જણાવવો તે મારી જણ પ્રમાણે કાંઈ કાયદાવિરૂદ્ધ નથી. અને તેથીજ હું કહું છું કે ભાઈઓ, તમારા જીવાનીયાઓને કહેજો કે આનાથી સાવધ રહે. આ ઝાંરીસર એકલેમાં કાંઈ અમથો નથી આવ્યો. એણે જે પોષાક ધારણ કર્યો છે તેજ પોષાકનો વાવટો ફરકાવવા એ એકલેમાં આવ્યો છે. જે હું આમાં જરાએ ખોલું કહેતો હોઉં, તો આ મારી ટપાલ ગાડી ઉપર માઈ નામ મોટા અક્ષરે ચીતર્યું છે તે તમે ખોલું માનજો. ” આટલું બોલીને એ દારૂ પીવાને પીકામાં ગયો. એટલે ત્યાં બેઠેલા માંનો એક જણ હજમને પુછવા લાગ્યો કે “ ટપાલી શું કહી ગયો ? શાના વાવટાની વાત એ કરી ગયો ? ”

મી. બેટસ—“ કેમ સમજ્યો નહિ ? સાજાંટે જે રંગનો પોષાક પહેર્યો છે તે રંગ જ બતાવે છે કે એ લશ્કરનો માણસ છે. અને પોતાના પોષાકનો વાવટો ફરકાવવા એ અહીં આવ્યો છે, એટલે એ બધાને પોતાના જેવા બનાવવા આવ્યો છે. ” એટલે આટલી પથરી ઉપર પોતાનો છરો ધસતો ધસતો બોલી ઉઠ્યો “ હવે સમજજો, એ તો લશ્કરમાં ભરતી કરનાર સાજાંટ હશે. ”

આ સાંભળીને તો બધા બેડેલાઓના દીલમાં એક પ્રકારનો ધુમ્મરો વહુટ્યો. આ વખતે લોકોનો જમાવ ઠીક થઈ ગયો હતો. કારણ કે કોઈ નવો ક્ષત્રકરી અમલદાર પીઠામાં આવ્યો છે, એ સાંભળીને એક પછી એક ત્યાં ધણા લોકો ભેગા થઈ ગયા હતા. આ બધામાંથી કોઈને પણ ખાસ ડંખ લાગે એવું સચું સંબંધી કે સ્નેહી નહોતું, તેમ તેવો કોઈ મિત્ર પણ નહોતો. તેથી ભરતી કરનાર સાર્જન્ટ તેમના કોઈ સ્નેહીને પોતાની ચુંગાળમાં સપડાવશે એવી તેમને ખીક નહોતી. એટલે જેમણે એને જોયો નહોતો, તેમને એને જોવાની ઇચ્છા થઈ આવી અને જેમણે એને જોયેલો તે પણ એને ફરીથી જોવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. તેથી “ રાયલ એક ” આગળની ખુલ્લી જગ્યામાં બધા ભરાયા અને જે ખંડમાં સાર્જન્ટ બેઠો હતો ત્યાં બહારથી ડોકીઆં કરવા લાગ્યા. સાર્જન્ટ તો રાયલ એકના પ્રધાન ખંડમાં (પાર્લર) વિંડસર જતની ખુરશી ઉપર અક્કડનો અક્કડ બેઠેલો હતો. એના મોંઢામાં ચીરટ હતી અને સામે ટેબલ ઉપર એલ દાર્નો ગ્લાસ પડેલો હતો. પ્રધાન ખંડમાંની આરીમાંથી બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં ન્યાં બધા લોકો ભરાયા હતા ત્યાં સાર્જન્ટની નજર પડી ચુકી હતી. એટલે એ જાણી ગયો હતો કે “ આ લોકો ખાસ મને જોવાને માટે જ અહીં એકઠા થયા છે.” છતાં પોતે જાણે કાંઈ જાણતોજ ન હોય એવો ડોળ ધાલીને અક્કડ, ગંબીર અને શાંત થઈને પ્રભાવશાળી મુખમાંથી ચીરટના ધુમાડા કાઢતો પુતળાની પેઠે, જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર એ બેસીજ રહ્યો. આ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિ-સ્થાપકતા એણે બે ત્રણ મિનિટ જાળવી હશે, એટલામાં સામા ટેબલ પરનો દાર્નો ગ્લાસ લેવા માટે જરા નમીને એણે હાથ લંબાવ્યો અને તે લઈને એ લાંબે ઘુંટડે દારૂ પીવા લાગ્યો.

ખાટકી બોલી ઉઠ્યો “ આ ભાઈ સાહેબ જેમ મનમાન્યો દારૂ ઉઠાવે છે, તેમ જો માંસ મટન પણ ઉઠાવે, તો આપણી ધરાકી સારી ચાલે અને આપણને ઠીક તડકો પડે. ”

આ સાંભળી ભઠીઆરને પણ પોતાની રોજ સાંભરી આવી અને એ પણ કહેવા લાગ્યો કે “ જો એ માંસ મટન ખાતો હશે, તો એને રોટલી પણ જરૂર જોઈશે; એટલે મારી પણ રોજ સારી ચાલશે. ” પાસે હળમભાઈ બેઠેલા. તેમનું ખાટી રહી જઈ હતું તે પણ બોલી ઉઠ્યા કે, “ લશ્કરી અમલદારને તો પોતાની દાઢી રોજની રોજ સાફ રાખવી જોઈએ. એ લોકો તલવારના પટાફેરની જાણે, પણ અસ્ત્રો ન ફેરવી જાણે. તેથી મારે પણ એના તરફ બેદરકારી બતાવવી જોઈતી નથી. એ પણ જો છે તે છે. આપણે તો એનો સાથે સલાહ સંપત્તિનું કામ લઈશું. કદાચ એ પણ રાંછની ચરખી વાપરતો હોય તો કોને બખર ?” બીજા બધાએ પણ ધારૂં કે સાર્જન્ટ સાહેબ આવ્યા છે, એટલે એમને કાંઈને કાંઈ ચીજની જરૂર પડશે અને તેથી આપણી પણ ધરાકી ચાલશે અને પૈસા પણ સારા મળશે. માટે એની સાથે આપણે બગાડવું નહીં. આખરે બધાએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે આપણે રૉયલ આર્મીમાં ઉતરેલા અમલદાર સાથે એક પછી એક જઈને મુલાકાત લેવી અને તેની સાથે ઓળખાણ કરવું, આમ વિચાર કરી બધા વેરાયા. ટપાલનો ગાડી ધડ ધડ ધડ ચડ અવાજ કરતી ચાલી ગઈ, તેનો અવાજ પણ સંભળાતો બંધ થઈ ગયો. પછી આખા ઓકલે ગામમાં શાન્તિ પ્રસરી રહી. ફક્ત બેટસ હળમના ધરમાં બેચાર માણસ એકઠા થયા હતા અને આ લશ્કરી અમલદારના સંબંધમાં એનો કેવો

અભિપ્રાય છે તે સાંભળતા બેડા હતા. કારણ કે આ ગામમાં બેટ્રસ સમજદાર ગણાતો હતો. અને કોઈ પણ નવી બાબતમાં લોહા એને જ પુછતા હતા. એ કહે તે બધું ખરું જ હોય છે એમ બધા ગામડીયાનું માનવું હતું, તેથી આ પ્રસંગે પણ એના જ્ઞાનનો લાભ લેવા કેટલાક આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૨ નું.

પ્રેમી યુગલ.

પીઠા આગળ ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણેનું દૃશ્ય જોવાખતે રજુ થતું હતું, તેજ વખતે તેથી થોડેક દૂર આપણી વાર્તા સાથે તેટલોજ સંબંધ ધરાવતું અને વધારે ધ્યાન ખેંચે એવું રસપૂર્ણ દૃશ્ય નગરે આવતું હતું. જે વખતે ટપાલીએ પોતાના આગમનનો ઘંટ વગાડી લોહોના કાનને હણકાવી મુક્યા હતા, તે વખતે એક નવયુવક મજુરના પોષાકમાં એ ગામના નાળાનો પાળે પાળે થઇને જામલ તરફ જતો હતો. એ આશરે બારીસેક વર્ષની ઉંમરનો હશે. એ શરીરે ઉંચા અને કઠાવર હતો. એની ચાલવાની ગતિ ઉપરથી કોઈ એમ ન કહી શકે કે આ ગામડીએ મજુર હશે. જો કે એ અત્યારે મંદ ગતિએ ચાલતો હતો, એનું મુખમંડળ ઉદારીનતા ધારણ કરી રહ્યું હતું; છતાં પણ એનામાં જે નૈસર્ગિક સ્ફૂર્તિ હતી તે માલમ પડી આવ્યા વિના નહોતી રહેતી. કપડાં તો એણે ઘણાં હલકાં પહેર્યાં હતાં અને કામ ઉપરથી પરવારીને હમણાંજ

હુટો થયો હતો; છતાં એ તદ્દન સુખડ લાગતો હતો. એની સુખડનાને દ્રોષે એ કોઈ સારા ધરતો હશે એમ ભાસ થતો હતો. એની સાથે કામ કરતા ખીજ મજુરોથી એ તદ્દન જુદોજ પડતો હતો. એનું નામ ફ્રેડરિક લૉન્સડેલ હતું. એ ધણો દેખાવડો હતો. એના આખાએ મુખમંડળ ઉપર આમ્મતાનું ખીજકુલે ચિન્હ દેખાતું તહોતું. એનું મુખ જરા શ્યામતાવાળું લાગતું. પણ તેનું કારણ તે એનું હતું કે એને આખો દિવસ તડકામાંજ પોતાના ગુજરાનને માટે મહેનત કરવી પડતી હતી. એના માયાના વાજ અને આંખો કાળાં હતાં. એની મુઠો તથા દાંત ભવ્વભવ્વો ઉચ્ચ કુકુંડના સદગ્રહસ્થને પણ અદેખાઈ આવે એવા સુંદર હતા. એની વાણીમાં ખીજકુલે આમ્મતા નહોતી. એની ભાષા પણ એના જ્ઞવાને છાજે એવીજ શુદ્ધ હતી. એના જન્મ સંબંધી એક ગૂઢ રહસ્ય હતું. પણ એ જે સ્થિતિમાં ઉછર્યો હતો તે તે સાંને જ્ઞશીતું હતું. નાનપણથીજ એ આ ગામમાં ઉછરેલો હતો. ગ્રાન્ટ કરીને એક વિધવાએ એને ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો. એ આજ એક નાની દુકાન માંડોને તેમાંથી માંડમાંડ પોતાનું પોષણ કરતી. છતાં એ ગામમાં કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે થોડો વખત એ બાઈને થોડો છુપી રીતે મદદ મળી હતી. એ મદદથી એ બાઈએ ફ્રેડરિકને પોતાના ગામની ગામડીં નિશાળે સુકેલો. મારતર પણ છોકરાની બુદ્ધિ અને નમ્રતા જોઈને એના ઉપર વધારે કાળજી રાખવા લાગ્યો. જેમ જેમ ફ્રેડરિક મોટો થતો ગયો તેમ તેમ એ ગામમાં જેટલાં પુસ્તકો મળી શક્યાં તે બધાંએ એણે વાંચી તાંખ્યાં, અને નિશાળમાં મળેલા જ્ઞાનમાં એણે ધણો વધારો કરી દીધો. ખીરીસ ગ્રાન્ટ એને પોતાનાજ છોકરા પ્રમાણે રાખી.

ફ્રેડરિક અરાઢ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી પોતાનું ગુજરાન ભવિષ્યમાં કેવા રીતે ચલાવવુ તેનો એણે જરાએ વિચાર કર્યો ન હતો. નિશાળના માસ્તરે એને પોતાના આસીરટંટ તરીકે રાખી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ મૃત્યુએ તેનો એ વિચાર અમલમાં આવવા દીધેલ નહિ અને માસ્તરને કબરસ્તાનમાં યોના ઝાડ તળે કબરમાં સમાધિરથ થવું પડ્યું. ત્યારપછી થોડાજ વખતમાં મીસીસ ગ્રાન્ટના ઘરમાં આગ લાગી. ફ્રેડરિક ઘરમાં નહોતો. એ એના કાંઈ કામસર મિહલટન ગયો હતો. મીસીસ ગ્રાન્ટ ઘરમાં માંદી હતી. લાકડાં કામડાંનું ઘર એકદમ સળગી ઉઠેલુ. આથી એ બાઈ બહાર પણ ન નીકળી શકી અને કોઈ મદદે પણ ન આવી શક્યું, અને એ અંદરજ બળી મરી. બાઈ મરી ગઇ એટલે ફ્રેડરિકના જન્મ સંબંધી જે ગૂઢ રહસ્ય તે જાણતી હતી, તે પણ તે વખતે તે એની સાથેજ ચાલ્યું ગયેલું લાગ્યું. ફ્રેડરિક ઘેર આવ્યો ત્યારે એને માલમ પડ્યું કે એ ઘરખાર વગરનો, દમડી વગરનો અને ભિત્ર વગરનો થઈ ગયો. લોડાએ એના ઉપર દયા લાવીને એને કાંઈ મદદ કરી, પણ તેજ બિચારા એવા ગરીબ હતા કે વધુ વખત એને કાંઈ મદદ કરી શક્યા નહિ. તેમ પારકાને બારરૂપ થઇ પડવાનું અને પારકાની દયા ઉપર જીવવાનું ફ્રેડરિકના સ્વાત્મ-માની સ્વભાવને ખીલકુલ રૂચિર થયું નહી. તેથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા પોતેજ મહેનત મજુરી કરવાને માટે તૈયાર થઇ ગયો. જુના માસ્તરની જગ્યાએ તે નવા માસ્તર આવી ગયા હતા અને તેથી એ દિશા તરફ તે ફ્રેડરિકને કાંઈ આશા રહી નહિ. એને માટે એજ રસ્તા ખુલ્લા હતા. કાંતો એણે ગામ છોડીને આજીવિકા શોધવા ખીજે ઠેકાણે ચાલ્યા જવું, નહિ તે ગામના ખેતરોમાં ખે

તીની મજુરી કરવી. એ તો ગામ છોડીને ક્યારનોએ ચાલ્યો ગયો હોત, પણ એકલેમાં એક જબરા બંધને એને બાંધી રાખ્યો હતો. તેથીજ ગામ ન છોડતાં એણે ખેતીની મજુરી કરવાનું પસંદ કર્યું. મિસીસ ગ્રાન્ટના મૃત્યુ પછી ફ્રેડરિક, બેટ્રસ હજમના ઘરમાં એક નાની ઓરડી ભાડે રાખીને રહેતો હતો, અને રેડબર્ન મેનોરના માલિક સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્નના વજીલામાં એ મજુરીએ જતો હતો. ફ્રેડરિક ચારિત્ર્યવાન પુરૂષ હતો એમાં કશો સંદેહ નહોતો. પણ એક બાબતમાં એ પોતાનાજ દુશ્મનની ગરજ સારતો હતો. એનો રવભાવ જરા તીખો હતો અને એ આવેશમાં આવી જતો ત્યારે વશમાં રહેતો નહોતો. ગામમાં સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન અને પાદરી એ બે લોકોની નજરમાં મોટા માણસો ગણાતા હતા, પણ તેમને એ કોઈ દિવસ પણ નમતો નહીં; તેમજ એ અમથો જઈને એમ પણ પુછતો નહીં કે “ તમારે કાંઈ કામકાજ છે? હોય તો કહેજો.” આવી નરમાશ એનામાં નહોતી.

ફ્રેડરિક લોન્સડેલ સંબંધી જરૂર જેટલી અમે બધી હકીકત વાંચકવંદ સમક્ષ મુકી છે. હવે એ ત્યાં જાય છે ત્યાં એની સાથે સાથે નાળાની પાળે પાળે આપણે પણ જઈએ. એ જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. હજુ પણ એ પાળે પાળે ચાલ્યા કરતો હતો. હવે એ જે જગ્યાએ પુલ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ આવ્યો કે તરતજ થોડા સમયમાં ત્યાં એક સ્ત્રી પણ આવી પહોંચી. આ સ્ત્રીનું નામ લ્યુસી ડેવીસ હતું. સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્નના બેલીફ ડેવીસની એ પુત્રી હતી. એની ઉંમર આશરે વીસેક વર્ષની હતી. જાતે ધણીજ સ્વરૂપવાન, હાંથી અને મજબુત બાંધાની હતી. લ્યુસી કોઈ ગામડી-

અણ સ્ત્રી જેવી નહોતી. જેમ ફ્રેડરિક લોન્સડેલ ખીજ ગામના ભોકા કરતાં તદન જુદોજ પડતો હતો, તેમ દ્યુસી પણ ગામની ખીજ સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણી ઉચ્ચ કોટિની જણાતી હતી. એને દેખતાંજ એ કોષ સારા કુટુંબની હોય, એમ સૌ કોષને અનુમાન જતું. એના ઘણ કાળા ઉમ્મર અને ઘણા સુશોભિત હતા. એની આંખો ઘેરા ભુરા રંગની હતી. એની બ્રમરો ખાણના સમાન હતી. એના ગાલની લાલાશ એનું પૂર્ણ આરોગ્ય સુચવતી હતી. એના હોડ ઉપર સુખનું સ્મિત મંદ મંદ ફરકી રહ્યું હતું. આવા મધૂર હાસ્યથી ફરકી રહેનારા એના રોડનું ઔદર્ય તે અપ્રતીમજ હતું. ત્યારે એના બન્ને હોડો સ્મિત વખતે જુદા પડતા ત્યારે એની દાંતકલિકાઓ એના સુખની શોખામાં ઝોર ઉમેરેા કરતી હતી. વસ્ત્ર તેા તદન સાદાં હતાં, પણ એણે ઘણી સફાઈ અને સ્વચ્છતાથી તે પહેરેલાં હતાં. સુંદરમાં સુંદર વસ્ત્રોમાં તે જેવી શોભી ઉઠે તેના કરતાં આ સાદાં વસ્ત્રોમાં એ ઘણી સુંદર અને મોહક લાગતી હતી. એ સર્વાંગ સુંદર હતી. એનું અંગે અંગ પૂર્ણપણે ખીલી નીકળ્યું હતું. આખી એની ફેહલતા પ્રત્યેક ઘાટીલાં અવયવોથી સુંદર રીતે ઝુકી રહી હતી. બ્રહ્માએ એને એવી ધ્યાનપૂર્વક ઘડી હતી કે કોષ પણ શિલ્પકળાના અભ્યાસીને એ તેના અભ્યાસનો સર્વોત્તમ વિષય રૂ. પડે. દ્યુસી ડેવીસના આટલા ઝોળખાણુ પછી અમારા વાંચકવૃંદના સમજવામાં આવ્યું હશે કે ફ્રેડરિક લોન્સડેલને ઝોકલેમાં કયા જબરા બંધને બાંધી રાખ્યો હતો. ફ્રેડરિક અને દ્યુસી પરસ્પર પ્રેમબંધનથી બંધાયલાં હતાં. નાની ઉમ્મરથીજ એ બન્ને સાથે રમતાં અને જેમ જેમ તેઓ મોટાં થતાં ગયાં, તેમ તેમ તેમના ખાલ સ્નેહનું પૂર્ણ

અને સત્ય પ્રેમમાં પરિવર્તન થતું ગયું. એમનો પ્રેમસંબંધ હજી સુધી કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહોતો. તેમાંએ ખાસ કરીને દ્યુસીનો પિતા તો આ ગુપ્ત પ્રેમથી તદ્દન અજાણ્યો હતો. મી. ડેવીસની સ્થિતિ સાધારણ રીતે સારી હતી. એટલે એણે પોતાની પુત્રી માટે ઊંચી ધારણા ધારી મુકી હતી. એણે તો લોભમાંને લોભમાં એટલે સુધીની ગણતરી કરી મુકી હતી કે, દ્યુસીનું અપ્રતીમ સૌંદર્ય સર આર્શિઓલડના એકના એક પુત્ર અને વારસ જીરોલ્ડ રેડબર્નના જીવને પણ જીતી લે, અને એ તેના હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી પણ બની જાય. આવી ગણતરી કરતી વખતે એ વાત તો એના ખ્યાલમાંજ હતી કે રાજ ખુશીથી સર આર્શિઓલડ આ લગ્નમાં સંમતિ નહીં આપે; પણ એણે એવું ધારી મુક્યું હતું કે સર આર્શિઓલડની જે જમીન જાગીર છે, તે તો વારસામાં એના ઠોકરાનેજ જવાની. કાનગુ કે કાયદેસર રીતે એની ખીજ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવસ્થા થઈ શકે વધી. એટલે જ્યારે જીરોલ્ડ મોટો થશે, ત્યારે એને હાથમાં લઈ લેવો અને આર્શિઓલડને દયાવી દેવો; એટલે પોતાની ધારેલી ધારણા પર પડી જાય. એના આવા વિચારોથી સૌને અનુમાન થશે કે એ પૂરેપૂરો અવિચારી અને કોઈ પણ જાતના સિદ્ધાન્ત વગરનો હતો. સ્વાર્થ સાધવા ગમે તે વખતે ગમે તે કરવામાં એને કાંઈ પણ ખાટી કાંતર નહતું નહિ. યુક્તિઓ રચવામાં જેવો તે પુરો હતો, તેવોજ તે છુપાવવામાં પણ એટલોજ કુશળ હતો. એની સ્ત્રી એટલે દ્યુસીની માતા ગુજરી ગઈ હતી. દ્યુસી એની એકની એક પુત્રી હતો. તેથી એના મનમાં, દ્યુસીને ઉમરાવ કુટુંબમાં પરણાવાને તેને “લેડિ”નું પદ મળે અને પોતે પણ એક “ગૃહસ્થ” માં ખપે, એવા અભિલાષ હતા.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પુલ આગળ સંધ્યાકાળ પહેલાં ફ્રેડ-
 રિક લોન્સડેલ અને દ્યુસી ડેવીસ ભેગાં થયાં. આ સમય સુખી પ્રેમી
 યુગલને સુખનો, અને દુઃખમાં ડુખી રહેલાંને મન દુઃખનો હતો.
 આ સમયેજ હર હમેશ આ પ્રેમી જીવો આ સ્થળે આવીને મળતાં.
 હસતી હસતી પ્રકુલ વદને દ્યુસી પુલ ઉપર થઈને આવીને પોતાના
 પ્રિયને હર્ષથી ભેટી પડી. ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર છવાઈ રહેલી
 ગ્લાનિ દ્યુસી હર્ષના આવેશમાં થોડીવાર તો ન જોઈ શકી. વળી
 દ્યુસીને આલિંગન દેતાંજ એના મુખ ઉપરની ગ્લાનિ થોડીવારે
 દુર થઈ ગઈ અને એનું મુખમંડળ વધારે તેજસ્વી દેખાવા લાગ્યું.
 પરંતુ તે થોડીજ વાર. વળી હૃદયના દુઃખભારના આવેગને સહન
 નહી થઈ શકવાથી ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર કાલિમા પાછી ફરી વળવા
 લાગી. એક ખીજના હાથમાં હાથ રાખીને તેઓ પાળે પાળે વાતો
 કરતાં કરતાં આગળ ચાલવા લાગ્યાં. ખરેખર આ જોડી એક ખીજને
 યોગ્યજ હતી. આ વખતે આ બંને તરફ જો દૃષ્ટિ પડી હોય તે
 ખરેખર એ ઘણાંજ મનોહર લાગ્યા વગર ન રહે. થોડેક સુધી
 બંને ગયાં. એટલામાં કાંઈ ખાસ વાત કરવાને દ્યુસીએ ફ્રેડરિકના
 મુખ સામે દૃષ્ટિ કરી તો એને એ મુખ ઉપર ઉદાસીનતા છવાયલી
 માલમ પડી અને કહેવાનું હતું તે જીભી ગઈ. તે એકદમ ચાલતી
 ચાલતી ઉભી રહી. એકાદ મિનિટ ફ્રેડરિક સામે જોઈને પછી રૂપાની
 ધંટડીઓ મૃદુ અને મધુર અવાજે વાગી રહે તેમ એ મધુર સ્વરે
 બોલવા લાગી. “ ફ્રેડરિક, જાલા ફ્રેડરિક ! કહો ના કહો, પણ તમે
 આજે ઉદાસ દેખાઓ છો. એવું શું બન્યું છે ? ”

ફ્રેડરિક—“ પ્રિયતમા દ્યુસી, તારાથી મેં શું છાનું રાખ્યું છે ?

મારું અપમાન થયું છે, ભયંકર અપમાન થયું છે. યોગાનુયોગે ઉંચા કુળમાં જન્મ્યો અને મારો શેઠ થયો એટલે મને દુઃખમાં ક્યારી નાખ્યો.” દ્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, એ ઉસ્કે-રાઈ ગઈ અને બોલી “કાણે તમારું અપમાન કર્યું?” “જીરોદડ રેડઅર્ને. અરે મને એ વાત યાદ આવે છે, ત્યારે એમ થાય છે કે મેં જીરોદડ રેડઅર્નેને ઘોડા ઉપરથી ઘસડીને મારા પગ તળે છુંદી કેમ ન નાખ્યો? હું તો એને છુંદી નાખત, પણ એવો એ જાતે સુકલકડી પડપા જેવો અને ઠોસો મારે તો મરી જાય એવાના ઉપર જો હું ધા કરું તો એમાં મેં શું મોટું પરાક્રમ કર્યું? એમ ધારીને મેં એને જવા દીધો. મને એણે ધણો ચીટવ્યો છે.”

“વહાલા ફ્રેડરિક, તમે કહો છો એ ખરું છે. તમને એણે બહુ ચીટવ્યા છે. તમારા મનનું સાંત્વન થાય એવું હું શું કરું? કોઈએ મને જો તમારા જેટલી સતાવી હોય તો પણ તમારા દિદારનાં દર્શન જો હું કરું, તો મને તો પાછી શાંતિ થઈ જાય.”

“તને મારા પ્રત્યે આટલો બધો પ્રેમ છે એને માટે હું તારો આભારી છું.” એમ કહીને ફ્રેડરિકે દ્યુસીના હાથ ઉપર ચુંબન કર્યું અને બોલ્યો “પ્રિયતમા, મને પણ તારા મધુર સંસર્ગથી ખરેખરી રાહત મળે છે. ગમે તેવા મર્મસ્થાનના ધાને પણ તારો મીઠો સહવાસ રૂઝવી દે છે. અત્યારે મારા મનને એકલું અપમાનજ નથી સાલ્વી રહ્યું, પણ તે ઉપરાંત મારી ગરીબી હાલતમાં પણ મારે હજી કંપીને બેસવાનું નથી, એથી મને ધણું લાગે છે.”

દ્યુસી બિચારી બીકની મારી ફરીથી ચમકી ઉઠીને પુછવા લાગી, “વહાલા ફ્રેડરિક, તમે શું કહો છો, તે મને સમજાવો.”

“ પ્રિય બાલા, શું સમજાવું? પેલા ઉદ્ધત જીરોહડને મને અપમાન ભરેલી રીતે ગાળો ભાંડતાં સંતોષ ન વળ્યો, તેથી મારી રોજ ખુંચવી લેવાની પણ મને એણે ધમકી આપી છે. એના આપના વજ્રક્રમાં હું મજુરી કરું છું, ત્યાંથી પણ મને કાઠી મુકશે. અને એના આપના ખીજ ખેડુતો છે તે પણ મને મજુરીએ ન ખોલાવે તેવાં પગલાં પણ તે ભરનાર છે. આવું જો થશે તો મારે માટે આ ગામમાંથી દેશવટોજ છે. મને ધમકી આપી છે તે પ્રમાણે એ નક્કી વર્તશે એવી મને પાકી ખાત્રી છે.”

આ સાંભળીને દ્યુસીના વદન ઉપર વિપાદની છાયા છવાઈ રહી; અને થોડો વખત સુધી બંનેએ કાંઈ પણ બોલ્યા ચાહ્યા વગર ચાહ્યાજ કર્યું. છેવટે દ્યુસી ઉભી રહી અને કાંઈ ઓચિંતું સાંભરી આવ્યું હોય તેમ બોલી ઉઠી:—

“ પ્રિય ફેડરિક, તમારે અને રેડબર્નને આ ઝઘડો શાથી થયો એ તો તમે કાંઈ કહ્યું નહી. ”

“ દ્યુસી, તું જાણે છે અને મેં તને ધણીવાર કહ્યું પણ છે, કે સર આર્શિબોલ્ડ અને જીરોહડ રેડબર્નને મારા પ્રત્યે પહેલેથી જ એક પ્રકારનું વૈમનસ્ય છે. રેવરંડ મી. આર્ડન પણ મારા તરફ સ્નેહ દર્શિથી જોતા નથી. આનું કારણ એટલુંજ છે કે હું જરા ભણ્યો છું અને મારા જ્ઞાનમાં હું થોડો થોડો વધારો કરતો જાઉં છું એ વાત એમને ખીલકુલ પસંદ નથી. મારા જેવો માણસ આટલું ભણે એ મોટા માણસોની આંખમાં આવે છે. અત્યારે મરીબ લોન્ડોને રીખાવી રીખાવીને આ મોટા લોકો માલેતુજ્જર બની જાય છે. એ રહસ્ય ભણેલાના ધ્યાન ઉપર ઝટ આવે છે, એવું એમનું માન-

વું છે. વળી ઘણીવાર હું એમ કહ્યા કરું છું કે ગરીબ લોકોના બો-
ગેજ આ લોકો તવંગર થાય છે, તેથી સર આર્શિબોહૃડ તથા મી.
આર્ડન એમ માને છે કે હું ગરીબ લોકોને આ વાત સમજવું છું
અને તેમને તવંગર પ્રત્યે દ્વેષની ઘાગણી ઉભી થાય એવા વિચારો
તેમના મનમાં ડસાવું છું. પરંતુ મારો પરમાત્માજ જાણે છે કે મેં
મારા વિચારો કોઈને પણ જણાવ્યા છે કે નહિ? હું તો દારૂના પીઠા-
માંએ જતો નથી. ગરીબ લોકો સાથે મારો એવો સંસર્ગ પણ
નથી. તેમ તેમને મારા વિચારો જણાવવાનો મને પ્રસંગ પણ મળતો
નથી, અને તેવા પ્રસંગને હું શોધતો પણ નથી. તો પછી તેમના
મગજમાં તવંગર પ્રત્યે દ્વેષભાવના વિચારો હું કેવી રીતે ઘુસાડી
શક્યો? છતાં બેનેનેટ તથા પાદરીના મગજમાં આવું ભૂત ભરાઈ
ગયું છે. અને આજ બે વર્ષથી મને કેવી રીતે ગામમાંથી કાઢવો
તેનોજ એ લોકો વિચાર કરે છે. ”

લ્યુસી પ્રેમપૂર્ણ નેત્રે પોતાના પ્રેમીના મુખ સામું જોઈને
બોલી:—

“ પણ બહાદા, ગામમાં તમે એટલા બધા પ્રિય થઈ પડ્યા
છો, કે લોકઘાગણી વિરુદ્ધ સર આર્શિબોહૃડ તમને ગામમાંથી કાઢી
મુકવાની હીમત નહી કરી શકે. ”

“ પ્રિયતમા લ્યુસી, તારા કહેવામાં પૂર્ણ સત્ય સમાવ્યું છે.
પણ હવે એવો તેવો કાંઈ વિચાર એ કરવાના નથી. અને હવે
મારા ઉપર બુદ્ધિમય થશેજ. આજે બપોરે હું ખેતરમાં કામ કરતો
હતો, તે વખતે ડરોહૃડ રેડમર્ન ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને ત્યાં
આગળ થઈને જતો હતો. મેં એને ટોપી ઉતારીને સંવામ કરી,

પણ એણે મારા સામું ચે ન જોયું. પછી થોડેક સુધી એ ગયો એટલે એક માંદા અને કમતાકાતવાન માણસની માફક મને ખુમ પાડી તે કહ્યું કે, “અલ્યા એ લોન્સડેલ, અહીં આવ.” આવી તોજડાઇથી મને ખોલાવ્યો તેથી મને એમ તો થઈ ગયું કે હું એના હુકમનો અનાદર કરું. પણ મારે એકદમ ગુસ્સે ન થવું એમ ધારીને મારા દુઃખને દાખીને અને મારા ક્રોધને શમાવીને હું એની પાસે ગયો. એની ચાખુક જમીન ઉપર પડી ગઈ હતી, તે તરફ આંગળી કરીને મને કહ્યું કે “અલ્યા એ, આ મારી ચાખુક લાવ.” આ શબ્દો એ એવા હલકટપણાથી ખોલ્યો કે એવી રીતે તો આપણે આપણા ગામનાં કુતરાંને પણ ન ખોલાવીએ. તેથી મને ઘણેજ ક્રોધ ચઢી ગયો અને ક્રોધ ભરેલી આંખોથી મેં એના સામું જોયું. એટલે ગુસ્સામાં આની જમને એણે મને કહ્યું કે “ઓ ભિખારડા, શું જોઈ રહ્યો છે ? ઝટ કર, અને નીચે પડેલી ચાખુક લાવ. નહિતો એજ ચાખુકથી તારો ખરડો હું હમણાં શંગી નાખીશ.” મેં મારી મનોવૃત્તિએને રખાય એટલા કાણુમાં રાખીને કહ્યું કે, “મી. રેડબર્ન, જે જરા સભ્યતાથી ખોલવાનું રાખો તો તમે કહેશો તે હું કરીશ.” એમ કહેતાંની સાથેજ એના જેવા સદ્ગૃહસ્થના મોઢામાં ખીલકુત્ર શોભે નહિ એવા શબ્દોથી એણે મને અભિશાપ્યો અને વળી પાછા એના એજ શબ્દોમાં મને ચાખુક આપવાનું એણે ફરમાવ્યું, ધ્યુસી, ખરું કહું છું, મારો મીઝજ તે વખતે ઠેકાણે ન રહ્યો.”

“ફેડરિક, ખરું છે. આવા સંજોગોમાં તમને ઘણો ગુસ્સો મઢ્યો હશે, પણ વારૂં પછી શું થયું. ?”

“ મી. રેડબર્ન તો હદ વગરનો ગુસ્સે થઇ ગયો. એનું ‘રીકકું’ અને માંદલા જેવું મોઢું કાળું પડી ગયું. એના હોઠ પણ પુણી જેવા ઘોળા થઇ ગયા અને એણે એવી ગાળોનો વરસાદજ વરસાવા માંડ્યો, કે જે સાંભળીને તો કાનના કીડા પણ ખરી પડે. વળી મને કહ્યું કે, “ તારાં માં આપ કાણુ છે તેની તો તને ખબર નથી. કાંઈ ભિખારીનો તો છોકરો લાગે છે, જરા વાંચતાં લખતાં આવડ્યું એટલે કુવાઈ મયા. તારા જેવાએ તો તારા મુરખીએને ફટકું માન આપવું જોઈએ, અને તેમની ફટકી પગસી કરવી જોઈએ.” આવું આવું એણે જેટલું કહ્યું તેટલું બધુંએ હું સાંભળી રહ્યો. પછી મેં પણ એની ન છાજતી રીતભાત માટે એને કહ્યું અને એની ચામુક પણ મેં એને આપી નહિ. એ પણ મારા શબ્દો અને તે વખતનો મારો મ્હોરો જોઈને ગાંડોજ થઇ ગયો. મેં એને ચામુક ઉઠાવીને ન આપી એટલે એણે મને ધમકી આપવા માંડી. એટલે આટલું થયા પછી એ મને નોકરીમાંથી જરૂર કાઢી મુકાવશે અને એ હુકમ મારે તારા આપને મોટેથીજ સાંભળવો પડશે. ”

“ ફ્રેડરિક, ખરેખર આ માઠા સમાચાર છે. હવે શું કરવું? મારા પિતાને હું પગે પડું? હું તમને ચાહું છું એ વાત એમને કહીને એમને વિનવું કે મને દુઃખના દરીયામાં ન ડુબાડે. ”

“ નહિ નહિ. દ્યુસી; ગમે તેમ થાય તો પણ તારા પિતાનો ક્રોધ તારે ઝોંરી લેવાની કશી જરૂર નથી. મારાં દુઃખ હુંજ જોખવી સમથ. મારે માથેથી તારે માથે ઝોઠી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. મુખના સ્વપ્નમાંથી આજે હું જાગી ઉઠ્યો છું. ભાગ્યદેવી મારા ઉપર પ્રસન્ન થશે અને હું એવી સારી સ્થિતિમાં આવી જમથ કે

જેથી કરીને હું તારા હાથની માગણી કરી શકીશ, આવી આશામાંને આશામાં અત્યાર સુધી હું દિવસો વિતાવ્યા કરતો હતો. ખરેખર હવે મને લાગે છે કે મારા આ વિચારો વાહિયાતજ છે. તારા ઉપરના મારા અનહદ પ્રેમને લીધેજ મેં આવી આશાઓ બાંધી હતી. દ્યુસી, તારા પ્રત્યે મારો પ્રેમ કેટલો બધો છે તે તું જાણતી નથી, અને જાણી શકત પણ નહિ. કારણ કે મારા વિચારો મારે મોટેજ હું પુરેપુરી રીતે જણાવી શકતો નથી. આ નાળાના પાણી સાને જો; જ્યાં આપણે ઉભાં છીએ ત્યાં પાણી ખીલકુલ અવાજ કરતું નથી. અહિં ઓઢા પણ આવતા નથી, છતાંય પણ અહિંજ પાણી ઉઠું છે. આજ પ્રમાણે મારો પ્રેમ પણ ઘણો ગાઢ છે. આખો દિવસ મજુરી કરું છું, તે વખતે પણ મને એજ પ્રેમ આનંદ આપે છે. સાંઝે કામમાંથી પરવારું છું, ત્યારપછી પણ એજ પ્રેમ મારો સાથી બની રહે છે. કોઈ દિવસ પણ જો મને પીઠામાં જવાનું મન થઈ આવે, તો એજ પ્રેમ મને ત્યાં જતાં વારી રાખે છે. જો વખતે હું મારા આખા દિવસના કામથી કંટાળી જાઉં છું, ત્યારે મને એમ થઈ જાય છે કે બપુનું આ કામ. તેમ કેટલીક વખત મારા જન્મ વિષેના રહસ્ય સંબંધી મને વિચાર આવે છે, ત્યારે મને એમ થઈ જાય છે કે, એ રહસ્યની મને ખબર પડે તો મારી આર્થિક સ્થિતિ કેટલી બધી સુધરી જાય. આવા વિચારો મને જ્યારે મુઝવી નાંખે છે, ત્યારે તારી રમ્ય મૂર્તિજ માં સઘળું દુઃખ વિસરાવી દે છે અને મને આનંદી બનાવી દે છે. તારી મનોહરતાએ મારા ઉપર અજબ અસર કરી દીધી છે.”

દ્યુસી આ વખતે અત્યંત આકંઠ કરતી હતી. પોતાના

પ્રિયતમના હાથને વળગી રહી હતી. આંખોમાંથી આંસુ સરતાં હતાં છતાં પૂર્ણ પ્રેમથી પોતાના પ્રેમીના મુખ સામું જોઈ રહી હતી. કાંઈક જોલવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી, પણ એને એવો કુમો બરાઈ આવ્યો કે એક શબ્દનો પણ તે ઉચ્ચાર કરી શકી નહિ. એટલે લોન્સડેલે કહ્યું:—

“બહાલી હ્યુસી, ન ૨૩ ન ૨૩.” આમ જોલી દીલાસો આપવા જતાં એની આંખમાં પણ ઝળઝળાંઆં આવી ગયાં. એટલે તે લુછતો લુછતો ફરી જોલવા લાગ્યો કે:—

“ હવે એવો વખત આવ્યો છે કે આપણે પુરેપુરી હિંમત રાખ્યા વગર છુટકો નથી. ધૈર્ય અને શાંતિથી સર્વ સહન કરવું પડશે. મારે માથે તવાઈ આવી પડી છે તો એ દુઃખના વમળમાં તને મારાથી શી રીતે સાથે ખેંચાય ? ના ના. ગમે તેમ થાય તોયે તને તો મારા સંકટમાં નહીં નાખું. તારા અનહદ પ્રેમને લીધે જે અનહદ આત્મભોગ આપવા હું તૈયાર થઈ રહ્યો છું તેનો તારે વિચાર કરવાનો છે. મારો પ્રેમ સ્વાર્થી નથી. તું મારા કરતાં પણ વધારે સુખી થાય, અને સૌથી પહેલું તારું સુખ સધાય એમ કરવાને મારો પ્રેમ મને દોષ છે. ”

હ્યુસી અડધી બહાલી, અડધી આજીજી કરતી ફેડરિક સામું જોઈ રહી. પછી જોલી:—

“ ફેડરિક, તમે આ શું જોલો છો ? તમારા શબ્દો મને ભય પમાડે છે. ”

“ પ્રિયતમા, હું એમ કહું છું કે મારા પ્રત્યેના તારા સ્નેહને લાઇને તેં મને જે વચનો આપ્યાં છે—પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે—તેમાં તને

આંધી રાખવી એ મને જરાએ ઠીક લાગતું નથી. એ તો અન્યાયજ કહેવાય. એ વચન અને પ્રતિજ્ઞાઓનો હવે કાંઈ ઉપયોગ નથી. ટુંકામાં આપણે બંનેય હવે છુટાં થઈ જઈએ. તું મને લુલ્લી જા. મારો વિચાર કરવો પણ મુકી દે.”

“ ફેડરિક, બહુ થયું. મારાથી આ સહન નથી થતું. ” આમ બોલી દ્યુસીએ ગાંડાની માફક હાથ અફાળ્યા. વળી હિંમત લાવીને એ ફેડરિક સામે આતુર નેત્રે જોઈ રહી અને કાંઈ કહેવાનું જડી આવવાથી એના ગાલ ઉપર વિજયનાં તથા અંતરના સંતોષનાં ચિહ્ન જણાવવા લાગ્યાં. પછી તે શાંત સ્વરે બોલી, “ ફેડરિક, આપણે બંનેએ અરસ-પરસ જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેમાંથી તમે મુક્ત થવા મથો છો એવી શંકા લાવીને હું તમારું અપમાન કરવા નથી માગતી. બાલપણથી આપણે એક બીજને ઝોળખીએ છીએ. તમારા સાચા હૃદયની અને ઉમદા સ્વભાવની મને પુરી પિછાણ થઈ છે. એ હૃદય અને એ સ્વભાવને, આવા દુઃખદાયક વિચારો વ્યક્ત કરવા ઉચિત ન હોય. તમે હવે મારું સાંભળી લો. હું પ્રભુને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે ગમે તે થઈ જાય, તમારા દુઃખનો તમને દુઃખ દેવામાં ગમે તેટલા ફાવી જાય, સંજોગ વશાત્ તમારે મારાથી ગમે એટલે દુર જવાનું થાય, મારા આપ મારે માટે ગમે તેવા વિચારો ધરાવે અને મારા હાથની માગણી ગમે તે કરે છતાં મને કશાની દરકાર નથી. મારો પ્રેમ તો તમારા પ્રત્યે છે તેજ છે, એમાં કાંઈ ફેરફાર થવાનો નથી. મરણ પર્યંત મારી એ દલતા કાયમ રહેશે. સમજ્યા. મારે કહેવાનું મેં કહી દીધું છે. હવે મારા હૃદય ઉપર જે ભાર હતો તે જતો રહ્યો છે. ”

“ પ્રિયે, તારા આવા અચળ અને અમર પ્રેમની સાખીર્તી આપીને તેં મને ઉપકારવશ કરી દીધો છે. મારો ઉપકાર હું તને કયા શબ્દોમાં જણાવું? જે આશાઓએ અત્યાર સુધી મને ઉત્સાહ આપ્યો છે તે આશાઓને હું નહીં તજું. નિરાશાના ભાર નીચે મારા જીગરને હું નહીં કચડી નાખું. તારા અમૃતમય શબ્દોએ મારા મન ઉપર અકસીર અસર કરી છે. ખરેખર તારા જેવી સ્ત્રીઓના પ્રેમમાં દૈવી અંશજ રહેલો છે. મારે માટે તેં જે પવિત્ર શપથ લીધેલા છે તેને હું સ્વીકારું છું અને તેટલીજ પવિત્રતાથી હું પણ તેવીજ પ્રતિજ્ઞા કરું છું.”

આ વખતે આ પ્રેમીજનો પોતાની ચિંતાઓને ધડીભર ભુલી ગયેલાં લાગતાં હતાં અને બંને એક ખીજની કાંઠે વળગીને મીઠું આલિંગન-સુખ અનુભવતાં હતાં તેજ વખતે એમને કાંને કાંઇક અજ્ઞયખી અને કાંઇક ગુસ્સા ભરેલો ઉદ્ગાર આવ્યો, એટલે બંને જણ એકદમ ચમક્યાં. એટલામાં એક મનુષ્ય, જંગલના ઉંડાણના ભાગ-માંથી નીકળી આવી, આમને ગુચવડામાં નાખતો એમની સમક્ષ આવીને ઉભો. આ મનુષ્ય તેજ દયુસીને પિતા મી. ડેવીસ હતો. એકદમ ખરાડો પાડીને એ બોલી ઉઠ્યો. “લુચ્ચી દગાખોર છોકરી, આટલા માટેજ તું વારંવાર સાંજે ફરવા આવે છે કે?” આટલું બોલીને એ લોન્સડેલ તરફ પોતાનું ક્રોધાવિષ્ટ મુખ ફેરવીને કહેવાં લાગ્યો “મારો પાસેથી મારી પુત્રીને આમ ઉઠાવવાની તું હિંમતજ શી રીતે કરી શક્યો?”

ક્રેડરિક સમયસચકતા વાપરીને બોલ્યો “મી. ડેવીસ, તમારી પુત્રીને હું ઉઠાવી લાવ્યો નથી. એની પ્રત્યે હું સત્ય પ્રેમ ધરાવું

છું અને એ પણ મને તેવાજ પ્રેમથી ચહાય છે. નાનપણથીજ અમારો પરસ્પર પ્રેમ પરિપક્વ થતોજ આવે છે.”

પોતાના સ્વાભાવિક કઠોર અવાજને વધારે કઠોર કરતો મી. ડેવીસ બોલ્યો “એ ત્રિપય ઉપર એક શબ્દ પણ હવે વધારે બોલીશ નહિ.” “ચાલ છોકરી.” એમ કહીને એણે લ્યુસીને હાથ જોરથી પકડીને એને પોતાની પાસે થયડાવી લીધી અને ફરી બોલ્યો, “ચાલ મારી સાથે ઘેર. હવે હું જોઉં છું કે તું કેવી બહાર ફરવા જાય છે. લોન્સડેલ, મારે તને ફક્ત થોડાજ શબ્દો કહેવાના છે. સર આર્શિબોલ્ડ રેડપર્નનો હુકમ છે કે તારે હવે તારો રોજગાર અન્યત્ર બોળા લેવો. એ કહેવાને હું તારા ઘર તરફ આવતો હતો, આ તારો પખવાડીઆનો પગાર. ગામમાંથી વહેલો ચાલ્યો જઈશ તેમાંજ તારી શોભા છે.” આટલું કહીને એણે ફ્રેડરિકના પગ આગળ ફેટલાક અડધા કાઉન ફેંક્યા અને તરતજ લ્યુસીને પોતાની સાથે ખેંચી ગયો. લ્યુસીએ જતાં જતાં ફ્રેડરિક સામું જોઈ લીધું. એની દષ્ટિ શબ્દો કરતાં પણ વધારે અર્થસૂચક હતી. એનો જાણે એવો અર્થ થતો હતો કે “મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે ધ્યાનમાં રાખજો.” એ દષ્ટિનો જવાબ ફ્રેડરિકે શાંત સ્મિતથી વાળ્યો. મી. ડેવીસ લ્યુસીને લપ્પને ગયો અને ફ્રેડરિક તો એ જગ્યા ઉપર જાણે ચોંટી ગયો હોય નહિ, તેમ ત્યાંનો ત્યાંજ થંભી ગયો અને પેલાં જનાર તરફજ જોઈ રહ્યો. એ લોકો એની દષ્ટિની બહાર નીકળ્યાં ગયાં એટલે ડેવીસે ફંગોટેલા પૈસા ત્યાંના ત્યાંજ પડ્યા રહેવા દઈને તેના તરફ દુર્લક્ષ કરતો એ પણ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

પિઠાના પ્રધાન ખંડમાં.

રાતના નવ વાગ્યા હતા. રાયલ ઓકના પ્રધાન ખંડમાં દીવા-
બત્તિ થઈ ગઈ હતી. રોજના કરતાં આજે અહીં સારી વરાકી
હતી. બીડીઓના ધુમાડા કાઢતા અને દારૂની મઝા ઉડાવતા,
બારેક માણસ એ ખંડમાં ભરાઈને બેઠા હતા, મી. ખુશલ શગડી
પાસે બેઠો હતો. જ્યારથી રાયલ ઓકનો એ માલીક થયો ત્યારથી
એટલે વીસ વરસથી એની હમેશની બેસવાની જગ્યાજ એ હતી.
પછી ઉનાળો હોય કે શિયાળો હોય અને શગડીમાં દેવતા હોય કે
ન હોય છતાં એ ત્યાંજ બેસતો. એ બેઠો હતો તેની સામેના ખુ-
શામાં સર્વનું લક્ષ-બિંદુ થઈ પડેલો સાર્જન્ટ લેંગલી બેઠો હતો.
એનો યત્કિંચિત્ પરિચય તો વાંચનારને થયો છે. એ જિંદો અને
મજબુત બાંધાનો માણસ હતો. એનું મુખ લાલાશ ઉપર હતું. એના
વાળ ખુંટી ટાપેલા હતા, તેથી જાણે એના માથાના આગલા ભાગ-
માંથી વાળ ખરી પડેલા હોય એવું જણાતું હતું. એની આંખો નાની,
ચળકતી અને ભુરી હતી. એ આંખો તરફ જો બારીકાઈથી જોઈએ
તો તેમાં હુચ્ચાઈ, સામા માણસને અણગમો ઉત્પન્ન થાય એવી
નજર અને વેર લેવાની સાપના જેવી નીચ વૃત્તિ જણાઈ આવતી
હતી. એના થોભીયા ધણા આછા હતા. પાયલન સરકરમનિ એ
સીપાઈ હોવાથી એણે મુછો નહોતી રાખી. એ પીસતાળાસેક વર્ષનો
જણાતો હતો, પણ એવી અચ્છી રીતે સજેલો હતો કે એની ઉંમર

કરતાં એ ચાર પાંચ વર્ષે મોટા લાગતો હતો. અત્યારે એ યુર્મી પીતા પીતાં વાતોના તડાકા મારતો હતો. એક બાબુએ હળમ મી. એએડીઆ એટ્સ ખુરસીના છેડા ઉપર વાંકો વળીને અદ્ભુતો ખેડો હતો અને ખીલાડી જેમ ઉંદર ઉપર તરાપ મારવાને તાકીને ખેડી હોય તેમ એ મી. લેંગલીના સામું તાકીને જોતો ખેડો હતો. આ રિથિતિમાં એને ખેડેલો જોઈને કોઈને પણ હસવું આવ્યા વગર રહે નહી. એને તો એના સ્વભાવ પ્રમાણે એમજ થઈ રહ્યું હતું કે “ મી. લેંગલી ક્યારે પોતાની વાતમાંથી જરા વિસામો લે, કે હું મારી બે ચાર વાતો ફેંકી લઉં.” અને એ લાંબામાં લાંબામાં તો એની અડધી પીધેલી ખીડીએ એના હાથમાંને હાથમાં એલવાઈ ગઈ અને ટેમલ ઉપર એનો દાડનો ગ્લાસ પણ એમને એમ પીધા વગરનોજ રહ્યો. પોતાની સાથે વાતો કરવાને હળમને ઘણીજ ઇંતેજરી છે એ વાત મી. લેંગલી જાણી ગયો હતો. પણ એ ખંધાએ જાણી જોઈને હળમને એલવાનો પ્રસંગ આપ્યો જ નહિ.

ખાટકી, ભઠીઆરો, કરીઆણાવાળો, દરજી, મોચી, દેવળનો કલાર્ક, દેવળમાં કામ કરનારો (સેક્લટન) અને ખીજ ગામના આગેવાનો પણ આ મંડળમાં જાણ્યા હતા. આ બધાએ મી. લેંગલીની અજાયબી પમાડે એવી વાતો ફાડી આપી અને કાન દઈને સાંભળતા હતા. મી. લેંગલી તો પોતાનું કાર્ય સાંધવાજ અહીં આવ્યો હતો. એટલે એણે હેરત પમાડે એવી ભુદ્ધિ અને ખંધાઈથી પોતાનું કામ લેવા માંડ્યું. એ તો એવું સમજાવવા આવ્યો હતો કે સૈનિકના જીવન પ્રત્યે કોઈએ શંકાની નજરે ન જોવું જોઈએ. સૈનિકના જીવનમાં જે ભય રહેલો છે તેના કરતાં તેમનામાં સ્વદેશભિમાનને

જુરસો વધારે જોરમાં જાગી રહેલો છે. વળી સૈનિકના જીવનનાં દુઃખો, એના જીવનમાં યતા વારંવારના ફેરફારો, મનુષ્યજીવનને હલકું પાડનારી સૈનિકને કરાતી શિક્ષાઓ એ સર્વને સુખનો ટોળ આપવા; અને દુઃખમાં કહીએ તો લોકો જેને ઉજાડ વેરાન જાણતા હતા, તે ઉજાડ વેરાન નથી પણ સ્વર્ગ છે એમ ખતાવવા એ આગ્યો હતો. લોકોને એ જે કાંઈ સમજાવતો હતો તે સાચું નહોતું એટલું તો કહેવું પડશે. એ કલ્પનાશક્તિ દોડાવીને લાંબાં લાંબાં ટાયલાં કરતો હતો. આનું કારણ વાંચનાર સમજી ગયા હશે. આ મંડળીમાં ખાટકી હતો તે જોઈએ તે કરતાં વધારે જાડો હતો. હજમ વધારે માટે હતો. બડીઆરો વધારે ઠીંગણો હતો. સેક્સન વધારે ઉચ્ચો હતો. કલાક વધારે ધરડો હતો. કરીઆણાવાળો ટાંપાટયડા પગવાળો હતો. દરજી ખુંધો હતો. મોચી વાંકા પગવાળો હતો અને ખીજા પણ કાંઈક એવીજ શારીરિક અશક્તતાવાળા હતા. એટલે આમાંના તો કોઈએ લશ્કરની ભરતી કરવામાં કામ આવે એવા નહોતા. એટલે આમાંથી જ પોતાને જીર્ઘતા રોકુટ મળી આવશે એવી તો કાંઈ ખાસ એને આશા નહોતી. પણ એ ખંધા સાગંટના મનમાં એવું હતું કે આ લોકોના મનમાં સૈનિક જીવનને માટે ખરાબ અભિપ્રાય ખેસી ગયો છે, તેથી એ અભિપ્રાય એમના મનમાંથી જો દૂર કરી શકાય તો એ લોકો ભરતીમાં જતાં કોઈને અટકાવે નહિ; અને આવા જ વિચારથી એ પૂર્ણ છટાથી પોતાની વાગધારા ઘેવડાવી રહ્યો હતો.

“ શું તમે એમ કહો છો કે સૈનિકને ધણાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે ! અરે હું તો કહું છું કે એના જેવી સુખી જીંદગીજ ખીજાં કોની છે ! તમારાજ ઉમરાવો અને દ્રવ્યવાન ગૃહસ્થોને દેશવરોમાં

મુસાફરી કરવાનું કે નવું નવું જોવા જવાનું મન થાય, તો તેમને ગાંઠના પૈસા ખરચીને જવું પડે છે; પણ સૈનિકને ગમે તેટલા દૂર દેશમાં જવું હોય તો એને ગાંઠના પૈસા ખરચવા પડતા નથી. એને તો એનો સમ્રાટ પૈસા આપે છે. ગૃહસ્થો, આનો તો તમે વિચાર કરો. તમારો મુસાફરી ખર્ચ તમારો સમ્રાટ તમને આપે એ કાંઈ જેવું તેવું માન છે ? ગૃહસ્થો, આજ ત્રીસ વર્ષ થયાં હું લશ્કરમાં જોડાયો છું. એને અત્યાર સુનીમાં દુનિઆના સર્વ પ્રદેશોમાં મેં સમ્રાટને પૈસે મુસાફરી કરી છે. આનો હું વિચાર કરું છું ત્યારે મગરખીંથી પુલાઈ ગઈ છે. અહા, અહા, કેટલું બધું મોટું માન. આ, માન નથી એમ કોણ કહી શકશે ? એમ જો કોઈ કહેવાની હિમત કરે તો હું કહું છું કે માન યું છે તેજ એ જાણતો નથી.” આટલું બોલીને થોડીવાર એ બોલતો બંધ રહ્યો અને એકદમ ઝનુની દેખાવા લાગ્યો. એટલે હજમ ગાંઠની માફક, આ ગાળામાં બોલવા લાગ્યો કે “ પણ તેમ છતાંએ હું કહું છું—” પણ ની. લેંગ્લીએ પોતાના હાથમાંની ચુંગી હજાનીને તે બિચારા હજમને એનું વાક્ય પણ પુરું કરવા દીધું નહિ અને એને મુંગા રહેવાની ઇશારત કરીને પાછું આગળ ચલાવ્યું.

“ ગૃહસ્થો, હું જો કહું છું તે સર્વ સત્ય છે. મેં જો રંગનો ડગલો પહેર્યો છે. તે રંગનો ડગલો પહેરનાર કદી જીકું બોલતો નથી. તમને હું બીજો મવાલ પુછું. સૈનિક, સુંદરીઓનો કેટલો બધો માનીતો છે ? સૈનિકને જોતાંજ સુંદરીઓના મુખ ઉપર ફેવું રમ્ય સ્મિત ફરકી રહે છે ? એમનાં નયન કેવાં ભાવમય બની જાય છે ? એની કોઈ બી છે કે જેનું હૃદય સૈનિકને જોઈને આનંદથી છત્તકાઈ ન ગયું

હોય ? તમે જોશો તો તમને જણાશે કે તમારી સ્ત્રીઓ, છોકરીઓ, કાકીઓ, દાદીઓ એ સર્વેની દષ્ટિ મારા ઉપર જ હશે. છતાં તમારા-માના કોઈને પણ થેર તમારા આમંત્રણને માન આપીને પ્રસંગ-વશાત્ માફ આવવાનું થાય તો તમે મારામાં મૂકેલા વિશ્વાસનો હું ભંગ ન કરું. સૈનિકને પોતાની આમર આગળ સર્વ હેઠ છે. હવે સૈનિકનાં કપડાં વિષે કાંઈક કહું. એમનાં કપડાં કેટલાં સુંદર હોય છે. એ કપડાં ઉપર તો સુંદરીઓ મરી પીટે છે. એના પણ સૈનિકને પૈસા ખરચવા પડતા નથી. સૈનિક તો એક લીલીના પુષ્પ જેવો છે. એને મળુરી કરવી પડતી નથી, એને કાંતવુંએ પડતું નથી, અને એને ખાણું પણ નિયમિત મળવાનું. કોઈ પણ સૈનિકને બદ હજમીની ફરીઆદ કરતો તમે સાંભળ્યો છે ? નિયમિત ખોરાક મળે તો પછી એવી ફરીઆદનો પ્રસંગ જ ક્યાં ? ડાકટરો પણ નિયમિત ખોરાકની તો ભલામણ કરે છે. અંગ કસરતને માટે પણ એમને માટે પરેડ ગ્રાઉન્ડ તૈયાર જ. ત્યાં ચાલવામાં પગલાં ભરી ભરીને જ મુકવાનાં. બહુ ઉતાવળાએ નહીં અને બહુ ધીરાએ નહિ થવાનું. એનું રહેવાનું કેવું સરસ હોય છે. એમાં કેવો આનંદ થાય છે. ફેશનની ધમાલ વગરનું સુખ. ફરનીયર બગડવાની તો એમાં ધાર્ટી જ નહી. વળી ત્યાં સાથીઓની પણ ખોટ નહિ. બસ મજાની વાતો ચાલ્યા જ કરે. આનંદ, મોજ અને શાન્તિનું સ્થાન જ જોઈ લ્યોને! ઑફિસર લોકો પણ કેટલા માયાળુ, કેટલા આનંદી. હા, બહાર લોકોમાં તો એ અતડાપણું બતાવે પણ પોતાના સૈનિકો સાથે ખાનગીમાં તો બહુ જ મિલનસાર રહેવાના. સત્રાટની નોકરીમાં મને પણ ઑફિસર થવાનું માન મળ્યું છે. મારો જ દાખલો લ્યોને. વેગળે ક્યાં જવાનું છે. ?”

આમ મી. લેંગ્લી બોલી રહ્યો છે એટલામાં અદક પાંસળાએ હજમ, પોતે સૈનિકામાં જે જુદા જુદા દરજ્જા હોય છે તે સારી રીતે જાણે છે એવું ખતાવવાને વચમાંજ જીમ પાડીને બોલી ઉઠ્યો કે “તમે તો ખીન સનંદી (Non commissioned) અમલદાર છો.”

સાળંટે લપકામાંજ કહ્યું કે “ હા ખીન સનંદી અમલદાર, કર્નલના જેટલા ઉંચા દરજ્જાનો તો નહિ પણ એનાથી બહુ નીચેયે નાહ. જુઓ હું જરાએ મગરૂર લાગું છું. હું ગમે તેવા હલકા અને નાનામાં નાના સૈનિકને પણ તુછકારી કાઢતો નથી. ઉલટો તેમને ઉત્સાહ આપું છું. હું તેમને મદદ કરું છું, તેમને ઉત્તેજન આપું છું અને તેમનો મિત્ર બની રહું છું. અમે સઘળા લાઇઓની માફક વર્તિએ છીએ. તમે અત્યારે શાનો વિચાર કરી રહ્યા છો તે હું જાણું છું. સૈનિકાને કેમ ફટકાની શિક્ષા કરવામાં આવે છે એ વાત તમારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે ખરું ને? તમને એ શિક્ષા વિચિત્ર લાગતી હશે; પણ એ શિક્ષા કરવાની રીત ઘણી આનંદદાયક છે. એ તો એક જાતની મનને ઉત્તેજિત કરવાની શક્તિ છે. એનામાં સૈનિકને સુધારવાની શક્તિ છે. એનાથી શરીરના લોહીને ફરવા માટે ઘણી સારી ગતિ મળે છે. કેટલીક વખતે તો એના વગર શારીરિક રચનાનાં યંત્રો ખવાઇ જાય છે. માટે એ યંત્રોને નિયમમાં રાખવાને આ શિક્ષા ઘણી ઉપયોગી છે. એ શિક્ષા ભોગવી રહ્યા પછી ભોગવનાર જાણે વરાળ-રનાન કરી આવ્યો હોય એવો એના ઉપર ઉજેસ માલમ પડે છે. ગૃહસ્થો એ શિક્ષાના ફાયદા એથીયે વધારે છે. એ અંતઃકરણને સ્વચ્છ બનાવે છે, આત્માને ઉન્નત કરે છે અને સૈનિક ગમે એટલે ઉંચે દરજ્જે ચઢ્યો હોય અને ગમે એટલો મોટો માણસ

થઈ ગયો હોય તો પણ આખરે એ નાશવંત પ્રાણી છે, એવું સ્મરણ એ શિક્ષા કરાવે છે. ગૃહસ્થો, ભદ્રા શહેરી તરીકે, કુટુંબના પિતા તરીકે, પતિ તરીકે અને નીતિમાન મનુષ્ય તરીકે તમે પણ કબુલ કરશો કે આ શિક્ષાની અસર ઘણી સારી થાય છે. એકવાર જેણે ફટકાનો સ્વાદ ચાખ્યો છે તે તો ફરી ફરીને પાછો એ સ્વાદ ચાખવા આવવાનોજ. આટલા ઉપરથી સામિત થાય છે કે સૈનિકને ફટકા ખાવા બહુ ગમે છે. ”

હજમ બોલવાને માટે ઘણો આતુર થઈ રહ્યો હતો. એ પોતાની ખુરશી ઉપરજ ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો:—“ પણ પણ ” એટલે સાર્જન્ટે એને ત્યાંજ અટકાવીને કહ્યું કે “ એક મિનીટ થઈ તમારે જે કહેવાનું હોય તે બેલાશક નીરાંતે કહેજો. ગૃહસ્થો, હું ધારું છું કે મેં મારો કેસ ઘણી સારી રીતે તમારા આગળ રજુ કર્યો છે. સૈનિકોને તો ખીલકુલ દુઃખ પડતુંજ નથી. ગુલાબજળની નદીમાં જાણે મુસાફરી કરતા હોય નહિ એવું મજેનું એમાં સુખ છે. ફક્ત કાંઠા ઉપર ઉગેલાં ફળ તોડી લેવાનીજ મહેનત છે. અરે, એની કીર્તિનો તો વિચાર કરો. આ મારો હાથ જેણે આ ચુંગી ખાલી છે, તેણે પણ પોતાનું કામ કરી ખતાવ્યું છે. મારે કહેવું તો ન બેધયે, છતાં હું કહું છું કે મેં આપણા કિનારાઓ ઉપર હુમલો કરનાર કૂર શત્રુઓને મારે હાથે કાપી નાખ્યા છે. નહિ તો આ ઓકલેના શાંત ગામડામાં પણ ધાડ પડત, તમારાં ઘરો લુંટાઈ જત, તમારી સ્ત્રીઓનું હરણ થાત, તમારી માલમતા, તમારી દુકાનોનો સર્વ માલ ફના ફાતીમાં થઈ જત. ગૃહસ્થો, હું તો કશી ગણતરીમાં નથી, છતાં મેં વોટલું આગળ મારા પોતાને હાથે

તમારા કદા દુશ્મનોમાંના ૬૭ ને કાપી નાખ્યા અને ૮૫ ને અશક્ત બનાવી દીધા. આ રીતે તમારી માલમતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં મેં પણ ક્ષણો આપ્યો છે.”

અત્રે અમારે જણાવવું જોઈએ કે ખાટકીની દુકાનમાંના માંસના કટકાનો, કરીઆણાવાળાની દુકાનમાંના બરેકીની ખોટા અને પતીરનો, હજમની દુકાનની રીંછની ચરખીનો, ભડીઆરાની દુકાનના રાંટલીના ચોડાનો આપણે ત્રિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે, જ્યારે સાજાં ટે આ નાના ચોકલે ગામની માલમતા બચાવવાની ખાતરજ લોહી રેડ્યું છે એમ એ કહેવા માગે છે; તો તે માલમતાની કીંમત કરતાં તો મનુષ્યની જીંદગીની વધારે કીંમત છે. પરંતુ ત્યાં એકઠા મજેલા ગામડાના વેપારીઆ આની ગણતરી ન કરી શક્યા. ઉલટા એતો આ બહાદુર સાજાં ટના બલિષ્ઠ હાથે જ તેમની સેવા કરી હતી તેને માટે હજમ સુદાંત બધા લોકો સાજાં ટનો આભાર માનવા લાગ્યા.

સાજાં ટ વળી કહેવા લાગ્યો કે “ સૈનિકની મોજ મઝાનું છું થોડું વર્ણુ ન કરૂં છું તે સાંભળો. મેં એવા એવા સુંદર દેશો જોયા છે કે તેની ખુબીઓ અને નવાઇનો, તમે યુદ્ધિશાળી છો છતાં તમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવી શકે નહિ. દુધ દેતા ઝાડની વાત તો તમે સાંભળી હશે. જરાકજ એ ઝાડને છેદીએ એટલે એમાંથી મિષ્ટ દુધ નીકળે છે. તેવું ખીજું પણ એક ઝાડ છે. તે ઝાડને છેદીએ તો તેમાંથી ખીરનો દાઝ નીકળે છે. અત્યારે આપણે આ “ એલ ” નો દાઝ પીએ છીએ તેવોજ સ્વાદિષ્ટ. વળી એની ખુબી એવી છે કે

મમે એટલો એ દારૂ આપણે પીએ તો પણ આપણે પીવેલા છીએ એવું તો કોઈ ત્રાહિતને લાગેજ નહિ. આવી મજા દારૂ પીવાની. જે દેશમાં આવાં ઝાડ છે ત્યાં પણ સૈનિકોને જવાનું થાય. વળી તમને ખીજું કહું. લંડનના ઓલ્ડરમેન (ફોજદારી અમલદારો) ને ટરટલ સુપ (કાચખાનો સેરવો) ઘણા લાવે છે એ તો તમે જાણતા હશો. આ ઘણું વૈભવી ખાણું ગણાય છે. એ ખાણું ખાઈ ખાઈને તો અમે ઓચાઈ ગયા છીએ. અમે એવા દેશોમાં ફરેલા છીએ કે ત્યાં ફરીઆ કિનારે પથરાને બદલે ટરટલજ લવેલા. ત્યાં અમારી આખી પલટણને રોજ ટરટલ સુપ ખાવાનો મજા. તે એટલો બધો કે આખરે અમે એનાથી ધરાઈ જતા અને એને બદલે અમારે ખીજા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો પડતો. આણું ઉમદા અમારું જીવન છે. હું ચોક્કસ કહું છું કે તમને બધાને ફગ ધણાં જાવતાં હશે અમે એવા દેશોમાં ફરેલા છીએ કે ત્યાં વાટે વાટે દ્રાક્ષ લયી રહેલી હોય છે. આખે રસ્તે તમે જુઓ તો રસ્તાની આજુબે વૃક્ષો ઉપર ફગ એટલાં બધાં, કે ફગથી વૃક્ષો નમી ગયેલાં. તમને તે રસ્તામાં લિખારી મળે અને તે તમને કહે કે હું જુએ મરું છું, કાંઈ ખાવાનું આપો. એટલે સ્વાભાવિકજ તમે કહો કે ભાઈ આ ઝાડ ઉપરથી ફગ તોડી તોડીનેજ ખાને. મોઢા આગળ તો છે: પછી અમાગી પાસે શું માગે છે. તે વખતે એ લિખારી તમારું આણું કહેવું સાંભળીને મોઢું મચકોડશે અને તમને કહેશે કે ફગથી તો હું ઓચાઈ ગયો છું, એ ખાવા કરતાં તો મરવું સારું છે. કહેવાની મતલબ કે એટલાં બધાં ફગ ખાઈને એના ઉપરથી મન પણ ઉતરી જાય. આવા આવા દેશોમાં અમારું રહેવાનું થાય છે " આટલું બોલીને સાર્જન્ટ

અન્ય થતા અને હર્ષ પામતા શ્રીતાઓ તરફ ધીમે ધીમે નેવ લાગ્યો. એટલે વળી પાછો હનમ માયું મારતોકને બોલવા લાગ્યો
 “ બહાલા સાહેબ, મહેરબાની કરીને એક શબ્દ મને બોલવા દો. ”

“ મિત્ર, તમે જે કહેવા માગો છો તે હું જાણું છું. મેં જે કહ્યોની વાત કરી તે બાબત તમે પુછવા માગો છો. તમને બધાને નાજિએરનું કોપરું તો લાવતું હશે, પણ તે દેશમાં જેવાં નાજિએર મળે છે તેમાંનાં તો તમને ઈંગ્લાંડમાં મળેજ નહિ. મેં નગારા જેટલાં મોટાં મોટાં નાજિએર જેવાં છે. અંદરનું કોપરું તો તદ્દન સંગીન અને ફિરટમસ પ્લમ પુડિંગ જેવું તો મોટું. એટલે તમારે કાપીને કટકા કરીનેજ ખાવું પડે. પરદેશમાં જેવાં શાકભાજી મળે છે, તેવ ઈંગ્લાંડમાં તો તમે દીઠાંએ નહિ હોય. દાખલા તરીકે કોખીજનું ઝાડ ઉનાળામાં તો એ ઝાડ ઉપર પુષ્કળ કોખીજ લાગી રહેલાં હોય છે વળી જે દેશમાં આ કોખીજનાં ઝાડ થાય છે ત્યાં કુદરતની એવી ખુશી છે કે, ત્યાં કુકરો એ ઘણાં છે. કુકર દરિયામાં નહાય તેથી એમનામાં ખારાટ આવે એટલે તમારે કંઈજ કરવાનું નહિ. કુકરને મમે તે ભાગમાંથી ટાપો, ઝાડ ઉપરથી કોખીજ ઉતારો અને બંનેને તે તપેલીમાં મુકો. થોડા વખતમાં ઉત્તમ ખાણું બની રહેશે. અને આના પૈસાએ નથી પડના. આ તો મને જે તાત્કાલિક યાદ આણુ તે મેં તમને કહી નાખ્યું છે. જો આવી આવી મઝાને તમે દુઃખ માનતા હો, ત્યારે તો મારે કહેવું પડે કે સૈનિકને આવાં તે દુઃખ ભોગવવાં પડે. ” વૃદ્ધ શુશ્રુ તરફ ફરીને પાણું આગળ ચલાણું “ પહેલ વહેલો ઈંગ્લાંડમાં “ મીલકપંચ ” (એક જાંતનો દારૂ બનાવવાનો શી રીતે વિચાર થયો તે તમે જાણો છો. હું તમને કહું

મેં હમણાં તમને દુધ દેતા ઝાડની વાત કહીકની; તે ઉપરથી એ વિચાર સુઝી આવ્યો. સખત ઉનાળામાં તાપને લીધે આ ઝાડની ઉપલી ડાળીઓનું દુધ ઉકળી જાય છે અને તેનો “આલકોલ” (માદક પદાર્થ) થઈ જાય છે. એ આલકોલ ઝાડના થડમાં રહેલા તાજા દુધની સાથે મળતાં સ્વાદિષ્ટ “મિલ્કપંચ” બને છે. હું ધારું છું કે આ વાત તમારા મગજમાં ઉતરી હશે. અમારી પક્ષટણુ જે ટાપુમાં એ ઝાડ થાય છે ત્યાં ગઈ અને પહેલેજ દિવસે કર્નલથી માંડીને ડ્રમર બાય [લડાઈમાં પડખમચી] સુધીનાએ એ ઝાડને છેલ્લું તે વખતે ઉનાળો હતો, તેથી દુધને બદલે એમાંથી “મિલ્ક-પંચ” નીકળ્યો અને આખી પક્ષટણુ એટલો બધો પીધો કે બાર કલાક સુધી તો એનો નીશો ઉતર્યો નહિ અને બધાએ પડી રહ્યા. અમારા ઉપર કોર્ટમાસ્કર્સ થવાની તો ધારતી નહોતી. કારણ કે બધાએ પીધો હતો અને બધાજ લદ્દુ બન્યા હતા. પણ અમને બધાને દારૂનો નીશો શી રીતે ઉતરી ગયો એ જાણીને તમને ઘણી અનન્યબી થશે. એ ઝાડની પાસેજ એક પાણીનો ઝરો છે, એમાંનું અમે પાણી પીધું ત્યારે અમને માત્રમ પડયું કે એ તો અમારા જન્મમારામાં નહિ ચાખેલું સુંદર સોડા વોટર છે. એનું કારણ એવું હતું કે જે જગ્યાએ ઝરો હતો તેની નીચે ચોકવાળી ભૂમિ હતી અને એ ભૂમિમાંથી ઝરણાં ઝુટતાં હતાં અને હવા ઘેરાઈ જાય એટલે પાણીમાં ઉભરો આવતો હતો. ગુદરથો, કુદરત કેવું ડહાપણુ વાપરે છે. આવાં ઝાડ પેદા કરે છે તેની સાથે એનો ઉતાર આવા ઝરા પણ પાસેજ રાખે છે. આટલું બધું ભાષણ ચલાવ્યું ત્યારે હવે સાર્જન્ટને થોડી મિનીટ વિસામો લેવાની જરૂર પડી. એટલે પાસેના ગ્લાસમાંથી એણે થોડો દારૂ પીધો. હવે હજમને બોલવાની

તક મળી. “ ભાઈઓ, આપણા આ નવા મિત્રે આપણને જે મા-
 હિતી આપી છે તેને માટે આપણે એમના ધણા આભારી છીએ.
 એ એમ કહે છે કે સૈનિકનું જીવન કેટલું બધું સુંદર છે. એમને
 નથી ખાવાના પૈસા આપવા પડતા, નથી પીવાના પૈસા આપવા
 પડતા, કે નથી કપડાંના પૈસા આપવા પડતા. ત્યારે એમને હું એ
 પુછું છું કે “ સ્ટોપેજસ ” (સૈનિકોનો ખોરાક તથા કપડાં બદલ
 પગાર ઠાપી લેવામાં આવે છે તે) એટલે શું ? સૈનિકને પોતાના
 ઉપયોગ માટે પગાર તરીકે રોકડું શું આપવામાં આવે છે ? વળી
 હું પુછું છું કે—” હજમ આટલું બોલ્યો એટલામાં તો સાઈન્ટિફિક વિશ્રામ
 લઈને ફરીથી પાછો ભાણુ ચલાવવા સ્વસ્થ થઈ ગયો અને હજમને
 એટલેથીજ બોલતો અટકાવીને કહ્યું કે “ એક પછી એક સવાલ
 પુછો, સામટા નહિ. સૈનિકના પગાર સંબંધી મને પુછવામાં આવે
 છે અને સ્ટોપેજસ એટલે શું એવું પણ પુછવામાં આવે છે. મને
 તો આ સાંભળીને અચંબો અને નવાઈજ લાગે છે. સ્ટોપેજસ
 એવું તો કાંઈ ઈજ નહિ. આવી કીર્તિવંત અને સુખમય નાકરોમાં
 કાંઈ ઈજાંડનો યુવક જોડાય નહિ તેને માટે કાંઈ દુઃખને આર્તુ
 અવળું ભેરવેલું હોવું જોઈએ. બ્રિટિશ સૈનિકને રોજના તેર પેન્સ
 મળે છે. તે એના પોતાનાજ છે. દારૂમાં અને ખાવામાં એ વાપરી
 શકે છે. ગૃહસ્થો, લશ્કરમાં પૈસાની ખોટજ નથી. અમારે ધણા
 પૈસા છે. અમે એટલા બધા તે શામાં વાપરીએ તેનીએ અમને
 મુઝ પડતી નથી. સમ્રાટ અમારા પ્રત્યે ધણા ઉદાર છે. હા, આટલો
 બધો પૈસો તમારા સૈનિકોને મળે છે તેથી તમારા ઉપર પડતા
 ટેકસને માટે ફરીયાદ કરવાનો તમને હક છે એમ હું માનું છું.”
 એમ બોલતાં બોલતાંમાં મી. લેંગલીએ પોતાના ગળવામાંથી મુક્રો

બરીને કેટલાક સોવરેન, ચાંદીના સીકા તથા હાઇપેન્સ કાઢવા અને કહ્યું “ જુઓ, આ પૈસા. અરે એનો મારા હિસાબમાંએ નથી. અમારી પાસે પૈસા પુષ્કળ એટલે અરચીએ પણ છુટે હાથે. મી. જુશલ, દારૂ લાવો, ” “ હું કેવો પૈસા ઉડાવું છું, ” એમ અત્રે બેઠેલાઓને જણાવવાની ખાતરજ આ ઓર્ડર એણે આપ્યો હતો. એણે જોયું કે લોકો ઉપર ધારેલી અસર થઈ છે એટલે એ ખંધાએ એમના ઉપર ઉડી છાપ પાડવાને તરતજ ખીજી યુક્તિ કરી. એણે મી. જુશલ તરફ જોઈને કહ્યું “ સજુર, અહીં ખારેક ગૃહસ્થો બેઠા છે. આજે મને એમનું ઓળખાણ થયું તેથી હું મારી જાતને મગરૂર માનું છું. માટે આપણા રાજના આરોગ્યની ખુશાલીમાં મારે ખર્ચે આ બધાને તમે દારૂ આપો. મને આપો તેની સાથે એમને પણ બે ગેલન દારૂ વહેંચી આપો, ચાલો જલદી કરો. ” સાજીંટની આ વર્તણૂકથી બધા બેઠેલાઓમાં આનંદનો ધોપ ઉડી રહ્યો. અને વૃદ્ધ જુશલ પણ રોષલ-ઓકમાં આવો મોટો ઓર્ડર એકી વખતે કોઈએ નહિ આપેલો તેથી આ ઓર્ડરથી ખુશ થતો થતો ઓર્ડરનો અમલ કરવા ઉઠ્યો. જુશલ ગયો કે તરતજ સાજીંટ હજમ તરફ જઈને બોલ્યો “ તમારા ખીજા મતલો પુષ્ટવાને માટે મેં તમને સમય નથી આપ્યો તેને માટે માફ કરજો સાહેબ. પણ આપને હું એક સવાલ પુછવા માગું છું. આપજ આ ગામના હેર-ડ્રેસર અને પરફ્યુમર (વાળમાં સુગંધિક પદાર્થો નાખીને અચ્છી રીતે ઓળી આપનાર) કે ? ” પોતાની દુકાન ઉપર જે નામ ચીતરેલું હતું તેજ મોટા નામથી પોતાને સંબોધેલા જોઈને હજમના હરખનો પારજ રહ્યો નહિ.

“ હાજી હું પોતેજ. હમેશાં હું મારા અસ્ત્રા ધારવાળાજ રાખું છું. હજમતને માટે ગરમ પાણી મારે ત્યાં તૈયારજ રહે છે. યુગ્ગળ શીજી નીકળે એવો સારો સાણુ વાપરું છું. ટુવાલ પણ તદ્દન ધોયેલા અને સ્વચ્છ, તાપડતોય કામનો નિકાલ, હજમત કરતાં મને વારજ નહિ. કોઈને ખોટી તો થવુંજ ન પડે. રીંછની ચરખી પણ મારા ધરની ખનાવટની હું વાપરું છું. મારો હાથ જીઓ તો હલકો કુલ. અસ્ત્રો ક્યાં ફરે છે તેની તમને ખબરજ ન પડે. આ ઉપરાંત ખીજી ઘણી સમવડો મારા સહુનમાં મળે છે, અને તેથી મારો સામે કોઈ ખીજે હરીફ ટકી શકે એમ નથી. ”

“ ખરૂં, એમાં કોઈ શકજ નથી. જનસમાજમાં જે મોભો તમે જાળવો છો તેની લાયકાતની સાક્ષી તમારો દેખાવજ આપે છે. તમારા સુંદર ગામમાં હું જ્યાં સુધી રહીશ ત્યાં સુધી હરરોજ સવારે મારી દાઢી મુઠાવવાને માટે તમારી હુંશીઆરીનો હું ઘણી ખુશીથી અનુભવ લઈશ. હું પણ રીંછની ચરખી વાપરું છું. તેથી તમે કેવી ખનાવો છે તે પણ આપણે જોઈશું. વળી ભરતીમાં પહેલ વહેલા જે શખસો જોડાય છે તેમની હજમત કરાવવી પડે છે અને વાળ પણ કપાવી નંખાવવા પડે છે. તેમને હજમતને ત્યાં-અરે માફ કરજો-હેરડ્રેસરને ત્યાં મોકલવા પડે છે. અને એ હેરડ્રેસરને રાગના પૈસામાંથી હું ઘણા સારા પૈસા આપું છું. વળી હેરડ્રેસરે જાતે લગ્નામણુ કરીને જે ભરતીમાં માણસોને મોકલ્યાં હોય છે, ત્યારે તો દરેક માણસ દીડ હજમતનો હું હેરડ્રેસરને અડધો કાઉન આપું છું. ક્યો દારૂ આવી પહોંચ્યો. ”

સાજીંટ ભરતીમાં જોડાતાં માણસો સાથે કેવી સારો રોતે વર્તે

છે એ સાંભળીને મી. એટલે એટલો બધો ખુશી થઈ ગયો કે બીજા સવાલો પુછવાનું પણ ભુલી ગયો. બીજા સવાલો પુછવાના હતા તે પુછાયા નહીં એટલુંજ નહિ પણ તે મી. લેંગ્લીની વાતમાં કાંઈ પણ ટાપસી પુર્યા વગર એક ચિત્તે એની વાત સાંભળીજ રહ્યા. અને તેથી મી. લેંગ્લીને જે કહેવું હતું તે કહેવાનો પુરેપુરો અવસર મળ્યો અને ખિચારા બોળા. ગામડીઆ લોકોના મન ઉપર દારૂ પાષ્ટને અજબ છાપ પાડી દીધી. લોકો પણ એની વાતમાં એટલા બધા હીન થઈ ગયા હતા કે વાતમાંને વાતમાં મધરાત થઈ ગઈ તેની પણ એમને ખબર રહી નહિ. રાયલ આકર્ષા આજે મધરાત સુધી દીવો બળતો હતો લોકો તો હજુ પણ ઉડત નહિ પણ બડીઆરાની ઐરીના પેટમાં ફાળ પડી કે “પેલો નવો લશ્કરી માણસ આવેલો છે તે ગામના માણસોને મારી નાખવા તો નહિ આવ્યો હોય? અને તેમાં કદાચ એમને એ લશ્કર પાડે નો?” આમ વિચાર કરતી કરતી એ હાંફલી હાંફલી બડીઆરાની તપાસ કાઢવા પીકામાં આવી પહોંચી. ત્યારે બધા લોકો જાણે ઉંધમાંથી જાગ્યા હોય તેમ આચિંતા ઘેર જવાને માટે ઉડ્યા. સાજાં ટે દરેકને ઉડતી વેળાએ શોકહેન્ડ કરી અને સર્વને કહ્યું કે કાલે સાંજે પાછા મળજો. પછી સઉ સઉને ઘેર વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

પિતા અને પુત્રી.

લ્યુસીનો પિતા પિટર ડેવીસ આસરે પંચાવનેક વર્ષનો હતો. અહુ કદાવર નહિ, પણ મજબુત આંધાનો અને ઘણા કૌવતવાળો મધ્યમ કદનો હતો. એના મોઢાનો દેખાવ સારો નહોતો. એના કાન એટલા બધા મોટા હતા કે એના ચહેરો કદાચ ગમે એટલો સુંદર હોત તો પણ એના કાન જ આખા એના મુખમંડળને ઘેરોળ બનાવી દે તેવા હતા. એના વાગ દવે કાળાશ ઉપરથી લુરાશ ઉપર આવવા લાગ્યા હતા અને ઉભા ઝોળેલા હતા. એના થોભીયા ઢાળા હતા, એના ભ્રૂં ઉપર પુષ્કળ વાળ હતા, આંખો ઝીંણી અને ક્ષીલા રંગની હતી, એના કપાળ અને મુખ ઉપર ઘણી જાડી જાડી રેખાઓ હતી. મુખપરીક્ષક એવી મુખમુદ્રા ઉપરથી કળી શકે કે એ મજબુત મનોવિહારવાળો, કડક સ્વભાવનો અને જે કામ એણે હાથ ઉપર લીધું હોય તે આપતમાં મક્કમ વિચારનો હશે. એનો અવાજ કર્કશ અને અણગમે ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો. સ્વભાવે ઘણો અતડો, મીઠસી અને જક્કી પણ હતો. ચાર પાંચ વર્ષ થયાં એની સ્ત્રી ગુન્જરી ગઈ હતી એટલે એ વિધુર હતો.

નાનપણમાં છોટરીએના ઉપર ખાસ કરીને માની દેખરેખ સારી હોવી જોઈએ. લ્યુસીની માતા એની નાની વયમાં લ્યુસીના ઉપર તેવીજ દેખરેખ રાખતી હતી. મીસીસ ડેવીસ એટલી બધી મળતાવડી અને માયાળુ સ્ત્રી હતી કે જેના જેના સંબંધમાં એ

આઈ આવતી તે સર્વને એના ઉપર પ્રેમ ઉપજતો. જે કુટુંબમાં એ જન્મી હતી તે એકવાર ઘણી સારી સ્થિતિમાં હતું પણ પાછળથી ઘણી તંગ દશામાં આવી ગયું હતું. એટલે એને શિક્ષણ સાઈ મળ્યું હતું. એના કુટુંબની ગરિબ સ્થિતિને લઈને પિટર ડેવીસની સારી સ્થિતિ હોવાથી એની માગણી કબુલ રાખી એ આઈને એની સાથે પરણાવવા પડી હતી. આ લગ્નને સ્નેહ લગ્ન તો ન જ કહી શકાય. છતાં આ આઈ “પડયું પાતું નિભાવી લે” એ ભાગ્યની આજ્ઞાને વશ વર્તીને સંતોષ માનીને રહી હતી. અને એક આદર્શ પત્ની તરીકે પોતાનું જીવન ગાળતી હતી. દ્યુસીને માતાની કેળવણી મળી હતી અને તેથીજ, એ બીજી બધી છોકરીઓમાં બેસવે ચાલવે, શીતલાતમાં, ટમજામમાં અને બીજી સર્વ રોતે સર્વોપરિ હતી.

પતિ તેમજ પિતા તરીકે પિટર ડેવીસનું વર્તન ખોટું નહોતું. એનામાં સ્નેહ જેવાં તેા ઠાંઈ લાગણીજ નહોતી; છતાંએ પતિને કે પુત્રી પ્રત્યે કારણ વિના પોતાના સ્વભાવની કડોરતા જણાવતો નહોતો. એ વ્ને ચીડાય તો જ ઉશ્કેરાઈ જતો. એનું ધાર્યું જે ન થાય તો જ એ આપખુદ સત્તાથી વર્તતો. આવા માણસોનું કહેવું અને કરેલું ધીરજથી સહન થાય તો એવા માણસ સાથે રહેવાય. આ આઈ બિચારી કલ્યાગરી એટલે પિટર ડેવીસનું ગૃહજીવન દુઃખ-મય નહોતું. આઈ બિચારી બધી રોતે પિટરની ઈચ્છાઓને આધીન જ રહેતી અને તેથી કુટુંબ કલેશ થતો નહોતો. દ્યુસી પણ એની માના જેવીજ આનંદી અને મળતાવડા સ્વભાવની હતી અને પોતાના પિતાને પ્રેમથી ચલાતી હતી. બધી બામતોમાં દ્યુસી નરમ, કલ્યાગરી અને આશાંકિત હતી. પણ એકજ બામતમાં એ એના પિતાનો

મરણ વિરૂદ્ધ થતી. એ બાબત એવી હતી કે માઆપ પ્રત્યે પુરેપુરું માન ધરાવનાર, માઆપ પ્રત્યે પ્રેમ રાખનાર, તેની સર્વ આજ્ઞાઓનું પાલન કરનાર છોકરાં પણ વિરૂદ્ધ થઈ જાય. એટલે એમાં દ્યુસીના વાંક જેવું અમે કાંઈ જોતા નથી. એ બાબત કયી હતી તે વાંચનારને માલમ પડ્યું હશે. ઘણા વખતથી દ્યુસી અને એનો પ્રેમી લોન્સડેલ બન્ને સાંજે એકાંતમાં મળતાં અને એમનો આવો મેળાપ તદ્દન ગુપ્ત રાખવાને તેઓ બહુ સંભાળ અને સાવચેતી રાખતા. આ બન્ને જણ એક ખીજને ચહાય છે અને અત્યાર નવાર મળે છે એવી ગામમાં ગને સને વાત થતી હતી. છતાં પિટર ડેવીસને તો આ બન્નેની મુલાકાત અને પ્રેમ વિષે કાંઈ પણ ખબર પડી નહોતી અને એને એવી શંકાએ નહોતી ગઈ. પણ એણે જંગલમાં દ્યુસી અને લોન્સડેલને એક ખીજને આલિંગન દેતાં જોયાં ત્યારે જ બધી વાત એના જાણવામાં આવી, અને દ્યુસી એકલી એકલી વારંવાર કેમ ફરવા જતી હતી તેનું કારણ પણ એને ત્યારે જ સમજ્યું.

લોન્સડેલ પાસેથી પિટર દ્યુસીને થયડાવી લઈ ગયો એ આપણે ખીજ પ્રકરણના અંતમાં વાંચી ગયા. એ પ્રમાણે આખું જંગલ એમણે વટાવ્યું ત્યાં સુધી પિટર એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ. જંગલ વટાવીને એ ખેતરાઉ રસ્તે આવ્યાં. કારણ કે અહિં આગળથી એના મકાન તરફ જવાનો રસ્તો હતો. એકલે અને એનાર હાઉસની અધવચ એનું મકાન આવેલું હતું. મકાનની જગ્યા સારી હતી. ત્યાં એક નાનો બાગ હતો. એ બાગમાં દ્યુસીના હાથથી ઉછરેલા પુષ્પના છોડ પુષ્પોથી ઝુકી રહ્યા હતા. ખેતરાઉ રસ્તે જન્ને જણ આવ્યાં એટલે પિટર બોલ્યો “ દ્યુસી, ફ્રેડરિક લોન્સડેલ

સાથેની તારી છુપી મુલાકાતોથી તેં એને ઘણુંજ ઉત્તેજન આપ્યું છે. તમેજી પરસ્પર પ્રેમના શપથ પણ લઈ લીધા છે કે શું ? ”

“ પિતાજી, એક પણ પણ હું તમારાથી સત્ય છુપાવવા માગતી નથી. હું ફેડરિકને ચહાઉં છું. ખરા અંતઃકરણથી એને પૂરા પ્રેમથી ચહાઉં છું. બીજા પ્રત્યે હવે મારો પ્રેમ ઢળી નહિજ શકે. હું એની સાથે વચનથી પણ બંધાઈ ચુકી છું. ”

“ હા, મને બીકજ હતી. ” એમ બોલીને ડેવીસે ગુસ્સામાં પોતાનો હોઠ કરડ્યો. પણ તરતજ એણે જોયું કે ધારેલી ધારણા બર લાવવાને ગુસ્સે થવા કરતાં યુક્તિથી કામ લેવું પડશે. એટલે એ બોલ્યો:—

“ દ્યુસી, તું મારી સાથે આમ ડગાઇથી કેમ વર્તા ? આવો ઢાંગ તેં કેમ કર્યો ? શું હું તારો પિતા નથી ? પિતા તરીકેનું માંડું કર્તવ્ય મેં શું નથી જાળવ્યું કે, જેથી તું આ પ્રમાણે કરે છે ? ”

“ પિતાજી, આપની આર્જાકિત પુત્રી તરીકે તમારી સર્વ આજ્ઞા હું ઉઠાવી રહી છું. ” એમ કહેતાં કહેતાં દ્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. વળી એણે આગળ બોલવા માંડ્યું “ પરંતુ મારા હૃદયની લાગણીઓને નિષ્ક્રિય કરવી મુશ્કેલ છે. મનુષ્યમાં તે એવી શક્તિ નથીજ. ”

“ પરંતુ, તું જાણે છે કે ડાહી છોકરીઓ પોતાની લાગણીઓને કાબુમાં રાખી શકે છે. માટે તારો એ બચાવ ધડીબર પણ નબતો નથી. ”

“ હું કાંઈ રીતે મારો બચાવ કરવા માગતી નથી. પણ મારો અપરાધ મારો છે તેવો મંબીર નથી, એટલુંજ હું બતાવવા માગું છું. ”

ફ્રેડરિકને હું છાની છાની મળતી હતી તેમાં હું દોષિત છું એની ના નહિ; પણ પિતાજી એ અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તેનો વિચાર કરતાં તમે મને એની સથેના વિવાહસંબંધની સંમતિ આપત જ નહિ. છતાં, મને વારંવાર એમ તો થતું કે તમારી સંમતિ મેળવવાને હું તમારે પગે પહું અને તમને આજીજી કરું. ”

“ હ્યુસી, આ તો ગાંડપણજ કહેવાય. તું એના ઉપર આટલી બધી શીદા થઈ ગઈ છે એ જાણીને તો મને ક્રોધ ચડે છે. ”

“ પિતાજી, તમે ફ્રેડરિક લોન્સડેલને નાનપણથી સારી રીતે ઝાળખો છો. તેથી એ તો તમારે કબુલ કરવુંજ પડશે કે એમની રીતભાતમાં કાંઈજ કહેવાપાણું નથી. એ મળતાવડા રવભાવના છે અને દરેક રીતે એક આદર્શ યુવક છે. ”

“ હ્યુસી, આ બધી દલીલો નવલકથાના કોઈ કલ્પિત નાયક માટે ઠીક છે. આપણે કલ્પિત મનુષ્યો નથી એટલે એ બધી વાતો નકામી છે. તું જાણે છે કે અત્યારે એ દમડી વગરનો એક મજુર છે અને એને મજુરી પણ મળતી બંધ થઈ ગઈ છે. એવા માણસ માટે મરી શીટવું એ તો પાગલપણુંજ કહેવાય. ”

“ એમને મજુરી મળતી કેમ બંધ થઈ ગઈ છે, એનાં કારણ તમે જાણો છો. જે તમારામાં હૃદય હોય, કાંઈ લાગણીનો અંશ હોય તો હું તમને કહું છું કે સર આર્થિઓલ્ડ રેડબને ફ્રેડરિકને અન્યાય કર્યો છે. એ અન્યાયને દૂર કરવાને માટે તમે તેમને વિનવો. ”

“છોકરી, હવે તો મારી ધીરજ ખુટી ગઈ છે. આ બાબતમાં હું તને શાંતિથી સમજાવું છું ત્યારે તું તો આમજ વધે છે. હું તને

છેલ્લું કહી દઉં છું કે એના ઉપરથી તારી મમતા તું હવે કાઠી નાખ. હું તારો આપ છું અને તને સાઈં ધર મળે એવો પ્રયત્ન કરવાની મારી ફરજ છે. તારે માટે હું મગર છું. માટે, મારે શરમાવું પડે એવું તું ન કરીશ. ”

“ પિતાજી, એવું તો હું કદી પણ કરીશ નહિ. ”

“ પુત્રી, હું જાણું છું કે તું નિર્દોષ છે અને તારી નિર્દોષતાનો જ લોન્સડેલે લાલ લીધો છે. ”

“ પિતાજી, એમના ચારિત્ર્યને ડાઘ લાગે એવું ન બોલો. એ સ્વાર્થી કે દગાખોર નથી. ”

“ ખરો ચારિત્ર્યવાળો ! મને અંધારામાં રાખીને તને એની સાથે છાની મુલાકાતો લેતાં શીખવે એ ચારિત્ર્યનો નમુનો ! પણ તેમાં તને હું કપકો દેતો નથી. તારી માતા સારા કુટુંબની હતી અને તેથી તારો સંબંધ પણ સારા કુટુંબમાં થાય એ પ્રકારનું મેં તને શિક્ષણ આપ્યું છે. મારે કહેવું જોઈએ કે આપણા આખા ગામમાં તું અતિ સ્વરૂપવાન છે અને તારા સ્વરૂપ પ્રમાણે તારો સંબંધ જો કોઈ ઉચ્ચ કુટુંબમાં ન થાય તો હું માંડો થઈ જઈશ; અને તું માઈં કહું નહિ માને તો હું તને તજી દઈશ. પોતાના કરતાં ઉતરતા કુટુંબમાં પરણવું એ ધણું નીચું જોવડાવનાઈં છે. મારી બહાલી પુત્રી, તારે માટે મેં ધણી સારી આશાઓ આંધી છે અને તે ફળીભૂત થ.૯ એવી છે માટે તે નષ્ટ ન કરીશ. ”

દ્યુસી વિચારનિમગ્ન હતી એટલે એના પિતાનાં ઉપદ્રાં વચન ઉપર એનું વિશેષ ધ્યાન નહોતું. મી. ડેવીસ ક્રોધ કર્યા વગર બહુ જ શાંતિથી એને સમજાવી રહ્યો હતો. તે ઉપરથી એમ લાગે કે

એ એક પિતા તરીકે પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યો હતો. દુનિઆદારીનું રીત રીવાજ મુજબ ફેડરિક સાથેની છાની મુલાકાતો કરવામાં પોતે 'મોટું કર્ચું' હતું અને એ બાબતમાં પિતા તરીકે પોતાને કપકોટ આપવામાં મી. ડેવીસ બ્યાજબી હતો એમ દ્યુસીને લાગ્યું. છતાં એ એના મનમાં ફેડરિક પ્રત્યેના પ્રેમ જરાએ ઓછો થયો નહોતો. તેમ એણે ફેડરિકને જે પવિત્ર પ્રેમનું વચન આપ્યું હતું તેને માટે એને પરતાવો પણ થયો નહોતો. પણ એને એમ તો થયું કે "મારું પિતાજી આટલું બધું મંથન કરી રહ્યા છે તે મને સુખી કરવાને માટેજ." છતાં એ પિતાની ઇચ્છાને આધીન નથી થઈ શકતી. તેથી એને દીલગીરી પણ થઈ અને તેથીજ એના મુખ ઉપર વિષાદની છાયા છવાયેલી હતી.

વાતોમાં ને વાતોમાં એમનું મક્કાન આવી પહોંચ્યું અને એમની માર્થા નામની આકરડીએ બારણું ખોલ્યું, એટલે દ્યુસી માળ ઉપર પોતાના શયન ખંડમાં ચાલી ગઈ અને કપડાં કાઢીને બેઠી બેઠી બહુ રડીને મનનો ઉભંગ ખાલી કર્યો. એથી એના મનને જરાક ટાઢક વળી. એટલામાં માર્થાએ આવીને ખબર આપી કે "વાળુની તૈયારી થઈ ગઈ છે અને મી. ડેવીસ તમારી રાહ જોઈ રહ્યા છે."

દ્યુસીએ પોતે રડેલી છે એવું ન જણાય માટે પોતાનું મોટું ઘોષ નાંખ્યું અને નીચે વાળુ કરવા ગઈ. બન્ને બાપ દીકરી વાળુ કરવા જોડેજ બેઠાં. પણ બાપે રોજના જેટલું ખાધું નહિ અને દીકરીએ તો વળી સમૂળગું એ ન ખાધું. જમી રહ્યા પછી ફરીથી ડેવીસે પાછળ એજ વાત છેડી.

"દ્યુસી, એ તારા લગ્નસંબંધમાં ધણી સારી ઉમેદ

રાખી છે અને ક્યે રસ્તે ઉતરવું એ પણ મેં મારા મન સાથે નક્કી કરી રાખ્યું છે. ”

“ ક્યું” હશે. ”

“ જો સાંભળ ત્યારે હું તને સમજાવું. તને પરમાત્માએ જે સૌન્દર્ય આપ્યું છે, તે સૌન્દર્યને લીધે કોઈ ઉચ્ચ કુટુંબ પ્રત્યે તારી દષ્ટિ જવી જોઈએ અને જનસમાજમાં ઉંચે દરજ્જે ચઢવાની તને અભિલાષા થવી જોઈએ. ”

“ પિતાજી, આપના કહેવામાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. ”

“ હું એમ કહું છું કે અત્યારના એવા અનુકૂલ સંજોગો છે કે તું જો જરા ભુદ્ધિ અને યુક્તિ વાપરીને કામ લે, તો તારાં લક્ષ્યો સારે ઠેકાણે થાય તેમ છે. હવે તું સમજ. ”

“ હજી હું ન સમજ. ”

“ જો ત્યારે હું વધારે ચોખ્ખવટ કરીને તને સ્પષ્ટ સમજાવું. એક ગરીબ દમડી વગરના બિખારી મજૂરની પત્ની તરીકે રહેવાનું તને પસંદ છે કે એક મહાલયમાં રહેનાર, અઢળક સંપત્તિવાળા, ઉંચું પદ ધરાવતા સદ્ગૃહસ્થની પત્ની થવાનું તને ગમે છે ? બોલ. તું ધણી ચતુર છે. થોડામાં ધણું સમજી જાય એવી છે, ભુદ્ધિશાળી છે. જો, એકજ શબ્દમાં તને સમજાવું છું. જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું “ લેડી ” (સન્નારી)નું પદ મેળવી શકે એમ છે. લક્ષ્ય થતાંની સાથેજ લેડીનું ગૌરવભર્યું પદ તને મળશે. ”

લ્યુસીએ આતો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. આપની ધારણા કાંઈક એના સમજવામાં આવી. આપને હવે એ વધારે સારી રીતે ઓળખી

શકી. એણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો એટલે મી. ડેવીસ ફરીથી ગુસ્સો કરતો બોલ્યો “ શું તું નથી સાંભળતી ? માઈ કહ્યું તું નહિ માને, એ ટીનપાટ જેવા માણસને માટે આટલો બધો વિચાર શો ? બેરોનેટના ખેડુતો પણ એને મળુરીએ નહિ બોલાવે. એનો તો હવે આ ગામમાંથી જતો રહેજ છુટકો છે. એણે ગામ છોડ્યા પછી હું નથી ધારતો કે તું એની સાથે ગુપ્ત પત્રવ્યવહાર રાખે. હું હવે તારા ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખીશ. હું કહું છું તેમ તારે કરવુંજ પડશે. ગૌરવભરી પદવિ તને મળી શકે એમ છે. મેં બધા સંનેગોનો વિચાર કરેલો છે. શું શું કરવાનું છે તે બધું મેં નક્કી કરી મુક્યું છે. મારા જીવનનું લક્ષ્યબિન્દુ તારું લક્ષ્ય છે અને ધારેલી યુક્તિ બર લાવવાને માટે હમણાં તક છે. જો તું મારી સામે યર્ષશ બને મારી ધારણામાં ધૂળ મેળવીશ તો તારા ઉપર સખ્તપાઈ વાપરવામાં જરાએ પાછી પાની નહિ કરું. ”

આપના મોંઢામાંથી આવા શબ્દો નીકળતા સાંભળીને દ્યુસી-થી ઓચીંતી ખુમ પડાઈ ગઈ. એણે જોયું કે આપે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું છે. પોતાની છોકરીના સુખના બોગે પણ પોતાના સુખના રરતા ખોળવાને કાઈ પણ જાતનો એને આચકો લાગતો નથી. એવો સિદ્ધાંત અને ચારિત્ર્ય વગરનો એ છે. અત્યાર સુધી એ પિ-તાને પૂરો પ્રમાણ્યું અને અંતઃકરણને પુછીને કામ કરનારો જાણ્યું હતી, અને તેથી એ એના ઉપર પ્રેમ અને આદર રાખતી હતી. હવે એ દ્યુસીના અંતરમાંથી એકદમ ઉડી ગયા.

“ દ્યુસી, હવે મેં તારાથી કાંઈ છાનું રાખ્યું નથી. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ તું સમજી ગઈ છું. માટે જો તું શાંતિથી વિચાર

કરીશ તો જરૂર મારા મતને તું મળતીજ થઈશ. તને સબ્ય મંડ-
ળીમાં ફરવાનું મન ન થાય એ હું માની શકતો નથી. તારા જેવી
શુદ્ધિમતી સર્વ સુંદરીઓને એવી અભિલાષા તો હોયજ. જ્યારે તને
જણાશે કે મારો યુક્તિ ખરાખર સફળ થઈ છે અને મારો ધારેલો
દાવ પડ્યો છે ત્યારે અત્યારનો તને ઉદ્ભવેલો ક્ષણિક પ્રેમ એની
મેજે શાંત થઈ જશે.” પિતાનાં આવાં વચન સાંભળીને દ્યુસી
બેઠેલી હતી, ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને બોલી ઉઠીઃ—
“ પિતાજી, વધુ ન બોલો. મેં માઈ હૃદય ખીજીને ન અપ્યું હોત,
તો પણ તમારી ધારેલી યુક્તિમાં હું જન્મ પણ સંમત
થાત નહિ.”

“ પણ હું કહું છું કે, તારે મારી યુક્તિમાં સંમત થવુંજ પડશે.
હું જેમ જેમ ઢીલી દોરો મુકતો જાઉં છું અને તારી સાથે નરમા-
શથી વર્તું છું તેમ તેમ તું માથે ચઢી વાગે છે. નરમાશથી ઠેકાણે
નહિ આવે તો સખ્તાઈ વાપરતાં મને આચકો લાગવાનો નથી એ
ચોક્કસ માનજે. જે, પેલા બહુચક જરૂરેડ રેડખર્નને ગમે તેમ
કરીને તારી જાળમાં સપડાવ અને ગમે તે બોગે તારી સાથે લગ્ન
કરવાને એ તૈયાર થાય એવી એને મોહિની લગાડ. તારી સાથે
એનો મેળાપ કરાવી આપવો એ માઈ કામ, અને તેની સાથે તારી
મુલાકાત થયા પછી તારો વેષ તારે પુરેપુરો બજવવો પડશે.
કેમ સમજી.”

“ હા, પુરેપુરું સમજી.” એમ કહીને દ્યુસી દિવાજતી લઈને
પોતાના શયન ખંડમાં, રોજના નિયમવિરૂદ્ધ પિતાની આજ્ઞા લીધા
વગરજ આજે સુવા ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૫ મું.

રેડબર્ન કુટુંબ.

અમારા વાંચક-વર્ગને હવે રેડબર્ન મેનર ભવનના એક ખંડમાં લઈ જઈએ છીએ અને અહીં એ કુટુંબ જોડે એમનો પરિચય કરાવીએ છીએ. અમે ગત પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ કે સર આર્શીબોહડ રેડબર્ન આશરે પચાસેક વર્ષની ઉમ્મરનો હતો. એ ઉંચો અને દેખાવડો હતો. એક ઇંગ્રેજ સદ્ગૃહસ્થની જીવન પદ્ધતિથી એને પોષાક પહોરેવાનો શોખ હતો. લેડી રેડબર્નની ઉમ્મર ચાળીસ વર્ષની હતી. એ પણ ઘણી સૌન્દર્યવતી હતી. પણ મોટી ઉમ્મરને લીધે એનું સૌન્દર્ય કાંઈક અંશે ઓછું થયેલું લાગતું હતું. પરંતુ એ સ્વાભાવિક નૈસર્ગિક સૌન્દર્યની ખામી બહારની ટાપટીપ કરીને પુરી લેવાતી હતી. ઉમ્મરને લીધે એના મુખ ઉપરની લાલિમા ઓછી થયેલી હતી, પણ ગાલ ઉપર કૃત્રિમ લાલી લાવવામાં એની દાસી એટલી કુશળ હતી કે લેડી રેડબર્નના ગાલ ઉપર કૃત્રિમ લાલી છે એવું કાંઈ જણતું નહોતું. આખા ગામમાં એ બાઈના રૂપની પ્રશંસા થતી હતી. જેવું એ બાઈનું શરીર સુંદર હતું તેવું મન સુંદર નહોતું. એ સાંકડા અને છાલકા મનની હતી. કાંઈક દ્વેષલી પણ ખરી અને ગર્વિષ્ઠે તેવી. એ બંને ઘણી ઘણીઆણીને ગરીબ લોકો પ્રત્યે અજબ તિરસ્કાર હતો. બંને એમજ માનતાં કે તવંગરની બરદાસ ઉઠાવવા અને એમની જોડુકમી ખમવાજ ગરીબ લોકો સરખાવલા છે. ખેરોનેટને એક ચાલીસેક વર્ષની બેન હતી. તે ઉંચી અને બહુજ પાતળી હતી. એનામાં હાડકાં અને ચામડી સિવાય ઠાંઈજ નહોતું,

એમ કહીએ તો ચાલે. એ બાઇ એવી હિમાયલી અને સુકલકડી હતી કે એના મુખ સામું પણ કાઇને જોવું મને નહિ. એ ધણી અતડી રહેતી હતી. જ્યારે એ કાંઈ પણ બોલતી ત્યારે સામા માણસને એનું બોલવું ગમતું નહિ; તેમ એને કાઇને સહવાસ ગમતો નહિ. એ ધરમાંથી બહાર પણ કવચિત્ત જતી. ફક્ત દર રવિવારે નિયમસર એકલેના દેવળમાં જતી હતી. એ નિયમને એ જરાએ ચુકતી નહોતી. આજથી ધણાં વર્ષ પહેલાં આ બાઇને જેણે જેઈ હોય તેને તો અત્યારનામાં અને તે વખતના બાઇના શરીરમાં અને સ્વભાવમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેર લાગે. નાનપણમાં એ ધણી સ્વરૂપવાન અને આનંદી હતી. શરીરે પણ ભરાવદાર હતી. પણ હમણાં હમણાં એની પ્રકૃતિ શાથી આવી થઇ ગઇ હશે તેનું કારણ કાઇ જાણતું નહોતું.

સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્નના પુત્ર જીરોલ્ડ રેડબર્નની ઉમ્મર એકત્રીસેક વર્ષની હતી. એ જરા માંદલા જેવો અને સુકલકડીયો હતો. વિષયબોગનો જખરો શોખીન હતો અને એજ લતમાં એ ખાયમાલ થતો જતો હતો. સોળ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી એ ધણો આલાક હતો. પણ પછીથી એ લાંડનમાં બે એક વર્ષ રહ્યો અને અબ્યાસ માટે ઓક્સફર્ડ મહાવિદ્યાલયમાં ગયો, ત્યાં ખોટે છંદે ચઢી ગયો અને શરીરની પાયમાલી કરી. એના એ છંદની એનાં માઆપને પણ ખખર પડી નહિ. પણ આખરે ઓક્સફર્ડના ડોક્ટરે સર આર્શિબોલ્ડને વાત કરી કે તમારો પુત્ર ખોટે છંદે ચઢી ગયો છે, ત્યારે એણે કાલેજ છોડાવી દીધી અને એને ઘેર બોલાવી લીધો. અહિંનાં હવાપણીથી કાંઈક દરજ્જે જીરોલ્ડનું શરીર ઠેકાણે આવ્યું.

છતાં એ રહ્યાં તો હિમાયલોજ. એ સર આર્શિઓહડનો છોકરો હશે એવું પણ કોઈ ધારે નહિ એવું એનું શરીર કયળી ગયું હતું. અત્યારે, મેનૉરના આ ખંડમાં આપણે પગ મુક્યો તે વખત રાતના નવ અને દસની વચ્ચેનો હતો. એરોનેટ, “ મોર્નિંગ પોસ્ટ ” નામનું છાપું વાંચતા હતા. લેડી રેડઅર્ન, રેડઅર્ન મેનૉરના ખેડુતો અને મજુરો કેટલા બધા સુખી થયા છે તેનો વિચાર કરી રહી હતી. જુરોહડ નવી આણેલી નવલકથા વાંચતો હતો. અને સર આર્શિઓહડની બેન મીસ રેડઅર્ન જેનું નામ “ આન્ટ જેન ” હતું તે એક ખુરશી ઉપર બેઠી બેઠી પોતાની બાબીના વિચારોને સાંભળ્યા કરતી હતી.

પેપર વાંચતાં વાંચતાં એરોનેટ બોલ્યા “ જુરોહડ, તારી કાલેજનેદ મિત્ર પેલો પેલો ફ્રેંક ડેશવડુ તો “ કોરનેટ ” (વાવડો ઝાલનાર) થયો ! ”

“ એ તો પાદરી થવાનો હતો. મેં ધાર્યું હતુંજ કે એ એ લાઇનમાં નહિ જાય. ”

“ ત્યારે તારેજ ત્યાં જવું હતું. ” આન્ટ જેને કહ્યું.

“ જે હું જીવાન હોઉં તો તો બીજા ધંધા કરતાં લશ્કરમાં જવાનું વધારે પસંદ કરું. ” એરોનેટ કહ્યું.

લેડી રેડઅર્ન “ તમેયે જતા નહિ અને જુરોહડના મગજમાં એવા મુખર્ષિ ભરેલા વિચાર ધુસાડતાએ નહિ. મારે તો એને લશ્કરમાં નથી મોકલવો. એનું શરીર તો મિયાનનું અડધું છે. તમે જાણો છો ? મારો બાઇ કર્નલ હતો. આવીસ વર્ષનો હતો ત્યારે કેવો સુંદર જીવાન બોધ—”

આન્ટ જ્નેન:—“ આપણા જીરોડડ જેવો કેમ ? ”

આન્ટ જ્નેને જીરોડડને આ ટોણો માર્યો એટલે ખેરોનેટ એના સામી આંખ કાઢી.

જીરોડડ—“ જાઈ, તમારા હંમેશના ખરાખ સ્વભાવનું આ દિગ્દર્શન કરાવતાં હશે કેમ ? તમેજ જીવેને કેવાં સુંદર લાગે છે. નર્ચીં ચાડીઆ જેવાં તો છે. ખેતરમાં જ્યારે ડુંડાં ઉપર અનાજ આવે ત્યારે પક્ષિઓને તે ખાતાં અટકાવવાને ખેતરમાં ચાડીઓ કરીને ખોસે છે. તે ચાડીઆની જગ્યાએ તમને ખોસવા જેવાં છે.”

“ જાઈ, મારા કરતાં એ જગ્યાએ તુંજ વધારે સારો શોભે. કારણ કે ચાડીઓ મરદના રૂપમાં હોય છે, સ્ત્રીના રૂપમાં નર્ચીં હોતો.—”

“ મરો અહિંથી.” એમ ખોલીને જીરોડડ પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો:—“ પિતાજી તમે વાત સંભારી છે તો મને પણ લશ્કરમાં જોડાવાનો વિચાર થઈ આવ્યો છે.”

લેડી રેડખર્ન—એ ભગવાન, તને દીકરા આ વિચાર ક્યાંથી સુજ્યો ? એકનો એક છોકરો, મીઠકત અને પદવિનો વારસ, તને હું લડાઈમાં મરવા મોકલું ? ”

આન્ટ જ્નેન:—“અરે એ શાણું મરે છે. મોખરે જય ત્યારેને. એ તો ક્યાંએ સૌથી પાછળ ભરાઈ રહેશે.”

લેડી રેડખર્ન:—“ વચ્ચે તમે ન ખોલો. આર્શિ, તમે મારા જીરોડડના મગજમાં આ કેવો વિચાર ધુસાડ્યો ! ”

જીરોડડ રેડખર્ન:—“ એમણે વળી ક્યારે એ વિચાર મારા મ-

મજમાં ધુસાડયો છે. મને ધણા વખત થયાં એવો વિચાર થયા કરતો હતો. પણ હું ઘોડેસ્વાર-પલટણમાં જવા માગતો નથી. કારણ કે મને એનો યુનિફોર્મ (લશ્કરી માણસને પહેરવાનો પોષાક) નથી ગમતો. હું તો પાયદળમાં જોડાઈશ. પિતાજી તમારે “હોર્સગાર્ડ્સ” સાથે સારું છે; એટલે કાશ અને ઝિનવુડને ત્યાં પૈસા ભરી દીધા કે તરતજ મને કમીશન મળી શકશે. વળી મને મારી મન ગમતી પલટણમાંજ જગ્યા મળે; એટલે કે જે પલટણ તરતનીજ પરદેશ જઈને પાછી આવી હોય તેમાં મારી ગોઠવણ કરી આપો. જેથી થોડાં વર્ષ તો ઇંગ્લાંડ છોડીને બહાર ન જવું પડે.”

લેડી રેડર્ન:—“હા, જો એવું કાંઈ બને તો તો ઠીક.”

જીરોલ્ડ રેડર્ન:—“ચાલો, ત્યારે તો તમે બંને એકમત થયાં છો એટલે કાંઈ વાંધા નથી. બોલો ત્યારે, ક્યારે એ બાબતની તમે તપાસ કરશો, અને પૈસા ક્યારે ભરશો ?”

સર આર્શિબોલ્ડ:—“હું અને તારી માતા હજી એ બાબતનો વધારે વિચાર કરીએ છીએ, અને અમે છેવટે જો એજ નિર્ણય ઉપર આવીશું તો હું એક બે દિવસમાં એને માટે લંડન લખીશ. જીરોલ્ડ, પેલાનું નામ શું તો? તારા કહેવા પ્રમાણે એને કાઠી મુકવાને મેં ડેવીસને હુકમ આપી દીધો છે.”

“એનું નામ તો ફ્રેડરિક-જોન્સન છે. એના જેવો ઉદ્ધત અને દરામખોર તો મેં કાંઈ જોયો નહિ.”

આન્ટ જેન:—“એણે કાંઈ તારા કાન આમળ્યા હતા કે શું?”

“અરે, એ શું મારા કાન આમળતો હતો. જરાક વધારે એ

મારી પાસે ઉભો રહ્યો હોત તો હું એને જીંદગીમાં નહિ ચાખેલો એવો મારી ચાલુકનો સ્વાદ ચખાડત. હું એવો ચાલુક લેવા ઘોડા ઉપરથી ઉતરવા જતો હતો, તેવો તો એ અગીઆરાજ ગણી ગયોને. બધા ગામડીઆ પુરેપુરા બાયલા છે. ”

“ તમે કેટલાક ગૃહસ્થો પણ તેવાજ છો ?

“ પિતાજી, એ હરામખોરને આપણી આખી જગીર ઉપર કાંઈ પણ કામ ન આપે એવી જોઈવણ કરી છેને ? ”

“ મેં એવોજ હુકમ આપ્યો છે. આપણે આપણી જગીરમાં એવો માણસ જોઈએજ નહિ. એને તો જામમાંથીએ કાઢવો છે. કારણ કે મજુર વર્ગમાં પણ એ ઉશ્કેરણી કરી મુકે છે અને તેમને બગાડે છે. મજુરીઆ લોકોને વળી હક શા ? ”

આન્ટ જ્ઞેન:—“ ના, એમને કશા હક હોય ? એ તો છુંદાવાનેજ જન્મ્યા છે. ”

“ ધણો વખત થયાં આને કાઠી મુકવાનો હું વિચાર કર્યા કરતો હતો. પણ કાંઈ કારણ નહોતું મળતું. હવે કારણ મળ્યું એટલે જામ છોડ્યા વગર એને છુટકો નથી. ”

આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં મી. આર્ડન ઓકસેના દેવળનો પાદરી આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો:—

“ સર રેડમર્ન, હું તમને એક નવલ વિશેષ કહેવા આવ્યો છું. ”

લેડી રેડમર્ન:—“ શું નવલ લાગ્યા છો ? ”

“ આપણા જામમાં ભરતી કરનાર સાજન્ટ આજે સાંજે આવ્યો છે અને ભુક્ષણના પીઠામાં ઉતર્યો છે. ”

સર આર્શિબોટ્સ:—“ સાઈં થયું. આવા માણસની આપણા ગામમાં જરૂરજ હતી. મજુર વર્ગમાંનો બધો કચરોએ ધસડી જાય તો સાઈં. પાંચ છ આજસુ માણસો તો ગામને દુ:ખરૂપ છે. એવાને દીસતા કરાય તો ગામનો આશીર્વાદ લેવા જેવું છે. વળી આ ગામમાં બધાનું પુરું થાય એટલું કામ નથી એટલે કામ વગરનાને માટે કાંઈક તો કરવું જોઈએ. મારા ખેડુતો બિચારા બખડતા હતા કે મજુરીઆ લોકોએ મજુરીના ભાવ ધણા વધારી દીધા છે. એટલે આમાંના કેટલાય કામ વગરના રખડે છે. તેમને તો એ સાજીંટ લઈ જાય તો સાઈં. ”

મી. આર્ડન:—“ ખરી વાત છે. પરમાત્માએ ગરોબ અને તવંગર એને જુદા પાડવામાં હલાપણુ વાપર્યું છે. જે ગરીબ લોકો આજસુ થઈ રખડ્યા કરે છે તેમને લશ્કરમાં વિદાય કરી દેવાજ સારા છે. કેટલાક લડીંગા અનાયાત્રમમાં જાય છે અને કેટલાક ઘેર-ઘેર ભિખ માગે છે. એ બધાને કેદમાં પુરી દેવાને સરકાર કાયદો કેમ ધડતી નથી ? ”

સર આર્શિબોટ્સ:—“ હા, તમારો વિચાર ધણો ઉત્તમ છે. ખેપરોમાં તમે એવી મતલબનો નનામો આર્ટિકલ આપો. ”

“ તમારી એવી ઇચ્છા હશે તો તેયે થશે. આ રવિવારે ધર્મોપદેશ કરતી વખતે હું સાજીંટની વાત કાઢવાનો છું. એના આવવાથી આખું ગામ ખજલખી ઉઠયું છે. અત્યારે રૌપણ-ઓક માણસોથી ચીકાર હશે. ”

સર આર્શિબોટ્સ :—“મી. યુથલનું સાઈં ચાલે છે એ જાણીને

અને હર્ષ થાય છે. એ વીસ વર્ષનો મારો ભાડુત છે. એને કાઠ
 થણુ રીતે મદદ અપાય એમાં હું રાજી છું. એકવાર પાસેના શહેર-
 માંથી એઠ માણસ આવ્યો અને મીસ ગ્રાન્ટ રહેતી હતી કની, એ
 ગભાણુ ભાડે રાખવાને માટે એ ડેરીસને મળ્યો અને એની સાથે
 સોદો પણ કરી દીધો. જમીન એને શા માટે જોઈએ છીએ તેનું
 કશુંએ કારણુ એણે ન બતાવ્યું. જ્યારે કરાર વિગેરે લખાઈને બધું
 ચોકકસ થયું ત્યારે એણે કહ્યું કે હું તો અહીં પીડું કાઢવાનો છું.
 કારણુ કે ખુશલ બહુ મોઢો દારૂ વેચે છે અને અહીં ધરાડીએ ડીક
 છે. ડેરીસે આ વાત જાણી એટલે એ તો મારી પાસે દોડ્યો આવ્યો
 અને બીતાં બીતાં એણે મને બધી હકીકત કહી. મેં એને કહ્યું કે
 ગભરાતો નહિ. તું એવા એને મારી પાસે મોકલ. એટલે પેલાને
 એણે મારી પાસે મોકલ્યો. એ તો રૂવામમાંજ આવ્યો હતો. પડી
 મેં એને પૂછ્યું કે કેમ પેલી જમીન ઉપર તમે દારૂનું પીડું કરવા
 માગો છો ? ત્યારે કહે કે હા સાહેબ. હું મારી જીંદગીનર એજ
 ધંધો કરતો આવ્યો છું. હું બચરાળ માણસ છું. પાસે થોડા ધણા
 પૈસા છે, અને મેં સાંભળ્યું છે કે એકલેમાં દુકાન સારી ચાલશે.
 એટલે મારા એટલા પૈસા રોકીને અહીંજ એક પીડું ખોલવા વિચાર
 છે. મેં કહ્યું કે ભાઈ, જે કરો તે એ વાર વિચાર કરીને કરજો.

. રાયલ એક મારી માણીકીનું છે. અને મી. ખુશલ મારો ભાડુત
 છે. તમે અહીં આવો તો ખુશલનો ધંધો પડી ભાગે અને માઈ
 ભાઈ પણુ મને ન મળી શકે. એટલે મારે તો મારા સ્વર્થને લીધે
 ખુશલનો પણ સ્વર્થ જોવો રહ્યો. તમારે મદાન બાંધવું હોય તો
 બાંધો તેના મને ના નથી; પણ દારૂનું લાઇસન્સ આપવું કે ન આપવું

તે મારા હાથમાં છે. કારણ કે લાઇસન્સ આપનારી કમ્પીટીનો હું ચેરમેન છું. એટલે તો પેલો બબડતો બબડતો વિદાયબદ્ધ થઇ ગયો.”

આન્ટ જેનઃ—“ પછી એણે આપઘાત કર્યો કે શું ? ”

સર આર્શિબોલ્ડઃ—“ કેમ મી. આર્ડન, એમાં મેં કાંઈ ખોટું કર્યું છે ? ”

“ ખીલકુલે નહિ. એ તો ઘણું જ સાફ કર્યું. તમને એવી શું અવજ્ય ભરેલી બાબતોનો તોડ લાવતાં મારો આવડે છે. હાં પણ હું એમ કહેતો હતો કે આજે રસ્તામાં મને પેલો લોન્સડેલ મળ્યો હતો. તેને મેં કહ્યું કે અહ્યા, હજી પણ તું તારા પહેલાનાજ વિચારવાળો છું કે ? ત્યારે એણે મને સખતાઈથી જવાબ આપ્યો કે “ હા. હજી હું તેવાજ વિચારવાળો છું. હાલ મને તાજેજ અનુભવ થયો છે કે પસાદાર લોકો ગરીબોને કચડી નાંખે છે, એટલે એ વિચારમાં હું મક્કમ થઇ ગયો છું.” મેં એને ઠપકો આપ્યો, પણ તેની દરકાર કર્યા વગર એ તો ચાલ્યોજ ગયો. ”

આ વાત મી. આર્ડને કરી એટલે જીરોહડે લોન્સડેલ સાથે પોતાને ચાલુક વિષે જે રકઝક થઈ હતી તેનો બધો વૃતાંત મી. આર્ડનને મરચું ભભરાવીને અથથી ઇતિ સુધી કહેવા માંડ્યો. એ સાંભળીને મી. આર્ડન પણ ખીજવાઈ ગયો. અને આખરે એ લોકો એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે ગમે તેમ કરીને ફેડરિકને ભરતીમાં ધકકેલી દેવો.

પ્રકરણ ૬ હું.

રેકુટ.

બીજે દિવસે સવારે સાર્જન્ટ લેંગલીની હળમતને માટે મી. બેટસને રોયલ ઓકમાં ખોલાવ્યો હતો. હળમત કરાવી રહ્યા પછી મી. લેંગલીએ મી. બેટસને હળમતનો એક શિલીંગ આપ્યો, એટલે હળમત પરચુરણુ આપવા પોતાના ગજવામાં હાથ ધાલે ને કાઢે પણ કાંઈ નીકળ્યું નહિ. સાર્જન્ટ હળમતની આ ચાલાકી સમજી ગયો અને એને કહ્યું કે “ મારે જોઈતું નથી. તમે આવી સરસ હળમત કરો તેથી મેં ખુશીથી તમને એક શિલીંગ આપ્યો છે.” મી. બેટસ આથી ધણું હરખાઈ ગયો. સાર્જન્ટનાં ધણાં રખાણુ કર્યા અને વધારામાં જણાવ્યું કે “ તમે જે કાર્યને અર્થ આહિં પધાર્યા છો તે કાર્યમાં હું યથાશક્તિ મદદ કરીશ.” એમ કહીને હળમતે ત્યાંથી રળ લીધી.

મી. બેટસને હળમતનો એક શિલીંગ આપી દીધો એમાં પણ સાર્જન્ટની પોલીસી હતી. એ જાણુતો હતો કે આ હળમતની દુકાનમાં ધણું માણુસો ભરાય છે અને ત્યાં ત્રિવિધ વિષય ઉપર વાતો થાય છે તેમાં રેકુટની પણ વાત નીકળશે ત્યારે હળમત એ બાગતમાં પોતાના લાભમાંજ ખોલશે, અને લોકોને સમજાવશે કે ભરતીમાં જવાથી તેા ધણું ફાયદો છે. અને તેમ થવાથી ભરતીમાં ધણું માણુસો મળી આવશે, આમ જાણુનેજ હળમતને હાથ પર લેવાની એણે બાજુ રખી હતી. આહિં કહાય કાઈ ને થંકા થાય કે સાર્જન્ટે લોકોને પોતાને અર્થે દારૂ પાથો અને હળમતને ઉદારતાથી પૈસા આપ્યા, એટલું

બધું એને પોતાના પદરના પૈસા કાઢીને કરવાનું શું પ્રયોજન હશે ? તો એ શંકાનું સમાધાન એવું છે કે, ભરતી કરનાર સાર્જન્ટને ભરતીમાં માલુસો મેળવવાને માટે જરૂર પડતા પૈસા એને આપવામાં આવે છે, અને તેમાંથીજ એ પૈસા વાપરે છે. તેમ જ અમલદાર ધણો ચતુર, ખંધા, યુક્તિજ્ઞાન અને જેને કાંઈ ખાડીકાતર ન નડે, એવાનેજ ભરતી કરનાર કામદાર તરીકે પસંદ કરવામાં આવે છે. મી. એટસ લેંગ્લીની હજમત કરીને સીધોજ પોતાની દુકાને ગયો. ત્યાં ફ્રેડરીક હજમત કરાવવાને એની રાહ જોઈનેજ ખેઠો હતો. એટને એટસે એની હજમત કરવા માંડી. એટવામાં ખીજ પણ એક પછી એક ધીમે ધીમે હજમત કરાવવાને આવવા લાગ્યા. બધા ભરાયા એટલે હજમે ગણ્યું કે આ ડીક તક છે. એમ ધારીને એણે ધીમે ધીમે રેક્રૂટ વિષે વાત કાઢી. “ આપણા ગામમાં ભરતી કરનાર સાર્જન્ટ આવ્યા છે તે ધણા મળતાવડા ગૃહસ્થ છે. એમનો સ્વભાવ પણ ધણો સારો છે. એઓ તો લશ્કરના ઉપરી છે. અરે તમને શું કહું લશ્કરી સિપાઈના સુખની વાત ! ” એમ કહીને મી. લેંગ્લીએ જેવું સૈનિક-જીવનના સુખનું વર્ણન કર્યું હતું, તેવું રસિક વર્ણન હજમે પણ કરવા માંડ્યું અને બધા એક ચિત્તે સાંભળવા લાગ્યા. લોન્સડેલ હજમત કરાવીને એક ખુણામાં ચોપડી વાંચતો ખેઠો હતો. પણ એનું ધ્યાન ચોપડીમાંએ નહોતું તેમ હજમતની વાતમાંએ નહોતું. એ વિચાર કરતો હતો કે “ હવે મારે કરવું શું ? ” સર આર્શિઓલ્ડે તો એને કામ ઉપર આવતો બંધ કર્યો, તેમ એના ખીજ ખેડુતોને પણ એને કામે બોલાવવાની એણે મના કરી હતી. એટલે આજીવકા શી રીતે મેળવવી, એની એના મનમાં

મડભાંગ થયા કરતી હતી. રેડગર્ન એસ્ટેટ છોડાને બીજા કોઈ જમીનદારની મજુરી કરવા જાય; પણ જ્યાં જાય ત્યાં મજુરી વધી પડ્યા હતા અને મજુરી થોડી હતી. એટલે જવું પણ ક્યાં? એમ એને બિચારાને થયા કરતું હતું. અહિંથી એ પોતાના ખંડમાં જવા ઉઠતો હતો, એટલામાં એક જણે એને પૂછ્યું “ સાંભાણું છે કે, તમને સર આર્શિબોલ્ટે રાગ આપી એ ખરી વાત ? ”

“ હા ખરી વાત. ”

“ મેં એ વાત સાંભળી કે તરતજ મને થયું કે બિચારા લોન્સડેલની ખરી કમખખતી આવી. પણ લોન્સડેલ, હવે હું તો એમ ધારૂં છું કે તારૂં ભાગ્ય ખુલ્યું છે. ” હજમને કહ્યું.

લોન્સડેલ: “ ભાગ્ય ખુલ્યું છે ? તું શું વાત કરે છે ? ”

“ હું ખરી વાત કહું છું. બે સાંભળ. તું મોટો માણુસ થઈ જાય એમ છે. રેડગર્નની કે બીજા કોઈની પણ તને પરવા ન રહે. તું સારા અધિકાર ઉપર આવી જાય. તને ઓછો અને પૈસા અને મળે. તું કદાચ ડર્નલ કે જનરલ પણ ચાલને દહાડે થઈ શકે એવો તને મેગ છે. પણ બે તારી ઠમ્છા હોય તો. ”

લોન્સડેલે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો, થોડો વાર વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો અને પછી પોતાના ખંડમાં ચાલ્યો ગયો. ફેડરીકના મયા પછી હજમને પોતાની વાત પાછી શરૂ કરી, અને વાણીમાં એટલી બધી મીઠાશ આણીને સૈનિકના સુખી જીવનનું રસમય વર્ણન કર્યું, કે એની છટાથી ત્યાં બેઠેલાઓમાંના ઘણા ઉપર એની અસર થઈ ગઈ; અને એમને એમ થયું કે એટલે કહે છે તેવી સૈનિકની જાંદગી ખરેખર સુખી હોય, તો બધા આ મજુરી ! એમાં આપણને

શું મળતર છે ? આખો દિવસ વધતરૂં કરવાનું. વળી હમણાં તેઢ મળુરો વધી પડયા છે ઁટલે મળુરીઁ મળતી નથી. માટે આપણે સાર્ન્ટને મોઢેથી પણ ખરૂં શું છે તે જાણી લેવું ઁવો વિચાર કરીને, પાંચ છ જણુ ઉઢયા ઁને રૌયલ ઁક તરફ જવા નીકળ્યા. પણ પોતાના ડુલ ડેસમાં લપકાલેર ઁક્રડ ચાલે ચાલતો સાર્ન્ટ તેમને રસ્તામાંજ મળ્યો. તેમને જોઈને હસતું મોઢું રાખીને સાર્ન્ટ ઁલ્યો “ ઁ, ગુડ મોર્નિંગ, ગુડ મોર્નિંગ. તમે ઁધા કયાં ચાલ્યા ? હું ધારૂં છું કે મળુરીઁ જતા હશે. શું કરે ચારે ? પેટનું પુરૂં કરવાને કાંઈઁ કર્યા વગર છુટકો છે ? પણ લાછઁ, તમે તો જખરૂં વધ- તરૂં કરો છો. આખો દહાડો વધતરૂં ઁને મળતર જોઈઁ તેઢ પ્રમાણમાં કશુંયે નહિ. ઁળી ઁ મળુરી. જુઁઓ હું કેવો પ્રડુલ દેખાઉં છું ? હું કેટલો હસમુખો છું ? ઁમારા સૈનિકોને તો મળુરીનું નામજ નહિ. ઁસ મઁજ કરવાની. ઁમારે સારૂં સારૂં ખાવાનું, સારૂં પહેરવાનું, સારૂં રહેવાનું ઁને મનમાન્યા પૈસા ઉડાવવાના. ઁમે કાઈના તાખેદાર નહિ. મને તો ઁમારા સૈનિકોનું જીવનજ સુખી જીવન લાગે છે. ઁકી ખીજનું જીવતર તો ખારૂં છે. જુઁઓ મોજ શોખ પણ સૈનિકનાંજ. દારૂ પીવાનો ગણુ ભરપટે મજે. ” દારૂની વાત સાંભળીને ઁ ગામડીઁઆઁના મોઢામાં પાણી છુટવઢ માંડયું ઁને રૌયલ ઁક તરફ ઁમણે દષ્ટિ કરી. ઁટલે ચતુર ઁને ખાંધા સાર્ન્ટે તરતજ ઁમના મનોભાવ જાણીને કહ્યું “ ગભરાશેઢ નહિ, ઁમે સૈનિકો ઁતડા હોતા નથી. ઁમે પણ મળતાવડા ઁને ઁાદર સરકાર કરીઁ ઁવા છીઁ. તમારી સાથે ઁલતાં, ચાલતાં કે દારૂ પીતાં ઁમને શરમ નથી ઁાવતી. તમે મારા દેશ ઁધવો

છો. તમને જોઈને મને ઘણો હર્ષ થાય છે. ચાલો મારી સાથે. આપણે
 ફાયલ ઓફમાં જઈને બધાએ દારૂ પીએ. તમારે પૈસા નહિ ખરચવા
 પડે. એને માટે બેફિકર રહેજો.” મિચારા ગામડીઆઓ આવી રીતે
 સાર્જન્ટની બપકાબેર આડંબરભરી વાતચીતથી અને રીતભાતથી
 અંજાઈ ગયા: અને વગર પૈસે દારૂ પીવાનો મજે છે એથી સાર્જન્ટના
 આમંત્રણને ના ન પાડી શક્યા, અને એની સાથે એ બધાએ ફાયલ
 ઓફમાં ગયા. સાર્જન્ટ છેક તેમને પ્રધાન ખંડમાં લઈ ગયો. આ
 ખંડમાં તેઓ આજેજ પગ મુકવાની હિમ્મત કરી શક્યા. બાકી
 જ્યારે એ દારૂ પીવા આવતા, ત્યારે ટેપરૂમ (દારૂ રાખવાની ઓરડી)-
 માંજ બેસતા. આજે આ ખંડ દીઠો એટલે ખુશ ખુશ થઈ ગયા.
 સાર્જન્ટે એકદમ મી. બુશલને બોલાવ્યો અને રોકમાંજ કહ્યું “મી. બુશલ,
 એક ગેલન દારૂ લાવો. ઉંચામાં ઉંચો લાવજો. શું કહું છું? આ મારા
 મિત્રો આવેલા છે તેનો મારે સત્કાર કરવાનો છે.” મી. બુશલ મ-
 નમાં સમજી ગયો કે સાર્જન્ટ બાજી બેલી રહ્યો છે. પણ એને શું?
 એને તો તડાકો પડતો હતો. દારૂ આવ્યો એટલે સાર્જન્ટે દરેકને
 ગ્લાસ ભરી ભરીને આપવા માંડ્યો. ગ્લાસ ભરી ભરીને આપતો જય
 અને વાતોના તડાકા ઠોકતો જય. ધીમે ધીમે સાર્જન્ટે સૈનિકને રહે-
 વાના મકાનનો ચિતાર આપ્યો. “સાંભળો, સૈનિકને રહેવાનાં મકાનો
 કેવળ સરસ હોય છે! જાણે રાજના મહેલ! એમાં ફરનીચર કેવું ઉત્તમ
 પ્રકારનું! ભલભલા ઉમરાવના ઘરમાં પણ તેવું ન હોય તેવું. સૈનિકો
 પોતાનો ઘણો ખરો વખત તો બાગ બગીચામાં સુંદર સુવાસિત પુષ્પો
 ની સુવાસ લેતા, ડુવારા ઉડી રહ્યા હોય ત્યાં ગાળે છે. એક કલાકની
 રોજની પરેડ કરીને એ થાકી ગયા હોય, ત્યારે એ કેવું સુખ ભોગવે

છે એ જાણો છો ? સ્વર્ગીય સુખ ! એ ઉત્તમ આગ અગીચામાં મનોહર બાળાઓના સહવાસમાં તેઓ પૂર્ણ આલિંગન-સુખ ભોગવી રહેલા હોય છે. ” આવી લહેરી વાતો કરતાં કરતાં સાજાં”ટે દરેકને છ છ ગ્લાસ દારૂ પાઈ દીધો. એમાંના કેટલાક દારૂથી અડધા ટેં થઈ ગયેલા તો ઉઠ્યા; અને કામે જવાનું મોડું થશે એમ કરતા ચાલ્યા ગયા. અને બેજ માણસો બેસી રહ્યા. તેમનેજ સાજાં”ટે નજરમાં રાખ્યા હતા. એ બંને જણુ બધી રીતે ભરતીમાં કામ આવે એવા કાચક હતા અને તેથીજ એમને સમગ્રવીને એણે રોક્યા હતા. હવે પેલ્લ બે જણુ એકલા પડ્યા, એટલે તેઓ ચેતી ન જાય તેવી રીતે એણે એમને એક પછી એક સવાલો પુછ્યા; અને ખાતરી કરી લીધી કે એ લોકો ભરતીમાં દાખલ થવાને નામ નોંધાવે, તો પછી તેમાંથી છટકવાને એમને માટે કાંઈ છટકાચારી છે કે કેમ ? ”

“ મિત્રો, તમને તો જૂખ લાગી હશે કે કેમ તે તો કાણુ જાણુ. પણ મને તો કકડીને જૂખ લાગી છે. હજુ મેં નારતો નથી કર્યો. ” એટલું બોલી સાજાં”ટે પ્લાન્ડીની એક ઝાંટલ અને થોડું બોજન પણ મંગાવ્યું. બંને જણુને એણે પ્લાન્ડી વહેંચી આપી, અને ત્યાર પછી ફરીથી પાછો એણે બંનેને દારૂ પાચો. મી. જુશલ આ બધો તમાસો જોયા કરતો હતો. એટલે એ બોલી ઉઠ્યો:—“ મી. લેંગ્લી, આ લોકોને તમે જળમાં સપડાવો છો તો ખરા, પણ મારા પીઠામાં આ વેષ બજવાય છે; એટલે લોકો એમ જાણુશે કે મેં એમને ફસાવ્યા. મારે માટે એવું કહેવાય તે મને પસંદ નથી. ” મી. લેંગ્લીએ ગંભીર બનીને કહ્યું “ મી. જુશલ, તમારી વાત ઉપરથી તમે રાજદ્રોહી છો એમ અનુમાન કરવાનું મને કારણુ મળે.

છે. હું તમને ધમકી નથી આપતો, પણ તમારે યાદ રાખ્યું જોઈએ કે રાજદ્રોહીને માટે કાયદો છે. વળી અમો રેક્રુટનું કામ કરનારા અમલદારોને બધી સત્તા હોય છે, સમજ્યા. ” મિચારો ગુશત્ર આ સાંભળીને એકદમ ડરી ગયો, ગભરાઈ ગયો અને બોલતાં બોલતાં પણ તતક્ષણ ચર્ચ ગયું. “ બાઈ સાહેબ, હું જાણુનો નહોતો. મને માફ કરો. ” “ ઠીક છે, હું માફ કરું છું. ” આટલું બોલીને લેંગલીએ જે બોજન આવ્યું હતું તે બંને જણને વહેંચી આપ્યું અને બોજન સાથે પણ પુષ્કળ દારૂ એમને પાચો. બંને જણે પુષ્કળ ખાધું અને દારૂ પણ ધણેજ પીધો. પુરેપુરા એ લઈ બની ગયા પછી સાજાં વાત છેડી “ મિત્રો હું ધારું છું કે કામ ઉપર જવાનું તમને મન નહિ થતું હોય. જુઓ, તમને સૈનિકની સુખી જીંદગી ગમે છે ? ઇચ્છા હોય તો બોલો. સૈનિકને પૈસાની જોટ પડતીજ નથી. મનમાન્યા પૈસા, ખાવાનું ને લુગડાં મળે છે. તમારા જેવાઓને પૈસા વચર ચાલેજ કેમ ? તમે જે તમારું નામ સૈનિકના લીસ્ટમાં નોંધાવશો, તો ત્રણ પાકેડ તમને મળશે. હમણાંજ તેટલા પૈસા મારી પાસે તૈયાર છે. કેમ, થાય છે મરજી ? ત્રણ પાકેડ કેવી મોટી રકમ. લો હું તમને આપું છું. હા, તમારો વિચાર થયો છે ખરો. જુઓ ત્રણ પાકેડ સામટા તમને હું આપી દઈશ તો તમે વાપરી નાખશો કે જોઈ નાખશો. હું તમને કકડે કકડે ત્રણ પાકેડ આપીશ. હમણાં દશ દશ શિલીંગ લ્યો. ખાકીના મારી પાસે રાખું છું તે પછી આપીશ. ” બંને જણે દશ દશ શિલીંગ લઈ લીધા. ત્યાર પછી લેંગલીએ ખડીઓ કઢમ મંગાવીને આ બંને જણનાં નામ ઠામ અને બીજી જેઈતી વિગત પૂછીને

લખી લીધી. ત્યાર પછી બન્ને જણને એણે કહ્યું કે “ હવે તમે ટેપ રૂમમાં જઈને એસો. સીગાર, પાઈપ પીઓ અને મઠા કરો. હમણાં તમારે ઘેર જવાનું નથી. તમને લુગડાં-લત્તાં, ખાવા-પીવાનું બધું મળશે. ગભરાશો નહિ. તમે મને તમારા ઘરનું ઠેકાણું આપો એટલે હું તમારાં સગાં વહાલાંને તમારો ખખર કહી આવું. તમારા મિત્રો કે સગાં વહાલાં તમને આડું અવળું સમજાવે, તો તેમનું કહ્યું સાંભળશો નહિ. ” એમ કહીને સાર્જન્ટ બધાર નીકળી પડ્યો. આ બન્ને રેક્રુટને ઘેર ગયો. ત્યાં એમનાં સગાં સંબંધીને એમને માટે શ્રીકર થતી હતી. તેમાં સાર્જન્ટને જોયો એટલે તો એમને વધારે ધાસ્તી લાગી. સાર્જન્ટે તેમને સાંત્વન આપીને કહ્યું કે “ તમારે એ એ જણની કાંઈ શ્રીકર કરવી નહિ. એ લશ્કરમાં જોડાયા છે. ત્યાં એમને કશું દુઃખ નથી. ત્યાં તો મોજ કરવાની છે. ” પેલા બિચારાં રડતાં કકળતાં હતાં અને કહેતાં હતાં કે “ અમારે તો એમને લશ્કરમાં નથી મોકલવા. ” પણ કાંઈ ધાકથી, કાંઈ સમજવટથી—સાંત્વનથી સાર્જન્ટે આ લોકને સમજાવી દીધા.

વાંચકવૃંદને અમે જણાવીશું કે કાયદા પ્રમાણે ભરતીમાં નામ દાખલ કરાવ્યા પછી અડતાળીસ કલાકમાં રેક્રુટને લેખિત નોટીસ અપાય છે. તેમાં એવું જણાવેલું હોય છે કે હવે એને લશ્કરમાં દાખલ કર્યો છે. એ નોટીસ આપ્યા પછી સાક્ષીના રૂબરૂ એને કહેવું પડે છે કે, એના રાજી ખુશીથી એનું નામ લીસ્ટમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. કાંઈ ગેરસમજથી કે ધમકાથી અથવા આડી અવળી રીતે સમજાવવાથી તેમ થયું નથી. આવી કબુલત આપ્યા પછી રેક્રુટથી ફરી જવાય નહિ. ત્યાર પછી એને મેજસ્ટ્રેટની રૂબરૂ

ક્ષર્ષ જવામાં આવે છે. ત્યાં રેક્રુટ એની સ્વેચ્છાથી દાખલ થયો છે કે કેમ, તે મેજસ્ટ્રેટ પૂછીને ખાતરી કરી લે છે. આ બધીએ વિધિ અડતાળીસ કલાકમાં કરવી પડે છે. છતાં રેક્રુટ મેજસ્ટ્રેટ સમક્ષ સ્માર્ટ મની (સાઈન્ટ તરફથી, લસ્કરમાં જોડાતાં અગાઉ જે પૈસા આપવામાં આવે છે તે) આપી દે, તો એનું નામ રેક્રુટમાંથી કમી કરવામાં આવે છે. આથી સાઈન્ટે ધાયું કે જે બન્ને જણને છુટા મુકવામાં આવશે, તો એમનાં સ્નેહી સંબંધી એમના મનને ફેરવી નાખશે. તેથી અડતાળીસ કલાક એમનો કાઈ સાથે પણ મેળાપ ન થાય, એ ધરાદાથી જણી જોઈને પોતાની દેખરેખ નીચે રાયલ ઓફમાં બન્ને રેક્રુટને એણે રાખ્યા હતા. બીજે દિવસે બુશવની રૂમર આ બન્ને જણને નોટીસ પહોંચાડી, અને એમણે કાંઈ પણ આનાકાની કરી નહિ; એટલે એ લોકોનાં નામ રેક્રુટમાં દાખલ થઈ ગયાં. પછી મેનોર ભવનમાં મેજસ્ટ્રેટ મી. આર્શિબોલ્ડના રૂમર લઈ જઈને બધી કાયદેસર વિધિ કરાવી લીધી. આ પ્રમાણે આ બન્ને જણ લસ્કરમાં દાખલ થયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

ફેડરિક લોન્સડેલ.

લેંગલીને આવે એક અડવાડીઉં થયું હતું. તે દરમ્યાનમાં એણે જણીને પોતાની જાળમાં સપડાવ્યા. ફેડરિક, બેટસના ઘરમાં રહે છે એ વાત બેટસે લેંગલીને કહી હતી, અને એક દિવસ ફેડરિકને આ-

થેથી ખતાવ્યો હતો. ફ્રેડરિક શરીરે તંદુરસ્ત, મજબુત પાંધાનો, જોધએ તેવો ઉંચો, સીનાખાળ અને સર્વ રીતે લાયક હતો. તેથી લેંગ્લીના મનમાં એમ થયું કે ગમે તેમ કરીને ફ્રેડરિકને તો રેક્ટ-માં લેવોજ. એ જો સપડાય તો તો ઓક્ટેમાં આવેલું સફળ મણાય-ફ્રેડરિક પોતાની ચિંતામાંજ ફરતો હતો. સર આર્શિમોહોડે એને રજા આપી, ત્યારથી ખીજા કાંઈ કામની શોધમાંજ એ આખો દિવસ ફરતો હતો. આજે આઠ દિવસ થયા પણ એને આજીવિ-કાનું કાંઈ પણ સાધન હાથ લાગ્યું નહિ. એણે જે કાંઈ અચાવેલું હતું તે પણ પુરું થઈ ગયું. હવે એની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાની પ્રિયતમા ટ્યુસીની જ્યાં વારંવાર મુલાકાત થતી હતી, ત્યાં પણ એ એને મળવાની આશાએ જઈ આવ્યો. પણ તેયે મળી નહિ. એટલે એને એની પણ ફિક્કર પડી. “ખિચારીને એના આજે ધરમાં કેદ કરી હશે.” આવા અનેક વિચાર કરતો એ પોતાના ખંડમાં ખેડો હતો; એટલામાં ખેટસ ખારણું ઉઘાડીને અંદર આવ્યેક અને ફ્રેડરિક સાથે વાત કરવા લાગ્યો.

“ફ્રેડ, તું બહુ દુઃખી જણાય છે. મારાથી તારું દુઃખ જોવાનું નથી. તને શું થાય છે તે તો કહે. કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છે?”

“ભાઈ, તું મારી હકીકત જાણે છે. મહેનત મજુરી કરીને હું રોટલો રળવા માગું છું, તો તે મહેનત મજુરીયે મને મળતી નથી. હું ભટકી ભટકીને થાક્યો પણ મને મજુરી નથી મળતી. હવે મારે શું કરવું?”

“શું કરવું શું? હું જો તારી જગ્યાએ હોત તો શું કરવું તે ખતાવત.” ખેટસ શું કહેવા માગતો હતો તે ફ્રેડરિક સમજી ગયો.

હતો. એટલે એટસે કહ્યું—“ તું મારું કહેવું સમજી ગયો છે. ફેડ, તું મજુરી કરવા સરળયલો નથી. તું ઑફિસર અને ગૃહસ્થ થવાને યોગ્ય છે. ”

“ ગૃહસ્થ અને વળી ઑફિસર ? તું શું કહેવા માગે છે ? ”

“ હું કહું છું તે ખરું કહું છું. લશ્કરમાં પગાર સારો મળે છે અને ઉંચી પાયરીએ પણ જલદી જલદી જવાય છે. આપણા ગામમાં રેક્રૂટિંગ સાર્જન્ટ આવેલો છે. તેની સાથે વાત કરતાં કરતાં વાત નીકળી અને મેં પૂછ્યું ત્યારે એણે બધી હકીકત મને કહી. તે ઉપરથી મને જણાયું કે આજકાલ તો ખરો સુખી સૈનિક છે. તું તો થોડા વખતમાં ડૉરપોરલ (પાયદળ લશ્કરનો છેલ્લા એડનો અમલદાર) કે સાર્જન્ટ બની જાય. વળી ઉપરી અમલદારને કામકાજથી સંતોષ આપે તો મોટો ઑફિસર પણ થઈ જાય. ”

એટસની વાત સાંભળીને ફેડરિક વિચારમાં પડી ગયો. એ છેક નીરાશ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફથી ઘેરાઈ ગયો હતો. અને કાઠનો આશરો નહોતો. એક પાઈ પણ પાસે નહોતી. આવા અણીના પ્રસંગે એટસની વાતે એના મનમાં અજબ સુખની સૃષ્ટિ ખડી કરી દીધી. “ મારી ઉમ્મર હજુ નાની છે. લ્યુસીની ઉમ્મર પણ નાની છે. થોડાંક વર્ષ લશ્કરમાં ગાળી આવું. પૈસા કમાઈ લાવું તો સારી સ્થિતિમાં આવી જઈ. અને લ્યુસીના હાથની મોઝણી પણ પછી તો માન સાથે કરી શકાય. ” આવા તરંગોમાં થોડીવાર ઝુલ્યા પછી, એચિંતો પુરશીમાંથી ઉભો થઈને એણે એટસને કહ્યું “ એટસ, મેં નક્કી કરી દીધું છે. મારી પાસે હવે એક પાછાં નથી. હવે તો ખીન્તું એક અઠવાડીઈ તારા ઘરમાં જો હું વધારે રહું તો

મારી પાસે ભાડું આપવાના પૈસાએ નથી. અને તું ભાડું લીધા વગર મને રાખવાનોએ નથી. હું આઈશ થું તેનો પણ એક મોટો સવાલ છે. ડાઈની પાસે લિખ માગવી મને ગમતી નથી. તેથી મેં નક્કી વિચાર કર્યો છે અને કાલે સવારે હું રેક્રૂટીંગ ઓફિસર પાસે જઈશ. ”

“ અરે આજે રાતેજ ચાલજોને. હું મારા મિત્રને મળવાને જવાનો છું, એટલે આપણે સાથેજ જઈશું અને સાર્જન્ટને મળીશું. માણસ ઘણો સારો ને મળતાવડો છે. ”

“ પણ હું પીઠામાં નહિ આવું. ”

“ કાંઈ શીકર નહિ. આપણે એને પીઠાની બહાર વાત કરવા બોલાવીશું. ”

ત્યાર પછી બંને જણ રાતે પીઠા તરફ ગયા. ફ્રેડરિક પીઠાની બહાર ઉભો રહ્યો અને હળમ પીઠાનાં પ્રધાન ખંડમાં જ્યાં લેંગલી બીજા માણસોને કાલની માફક પોતાની જાળમાં ખેંચતો હતો, ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એના કાનમાં ધીમે રહીને કહ્યું કે “ ફ્રેડરિક ભરતીમાં રેક્રૂટ તરીકે દાખલ થવાનું હા કહે છે. તમે જરા મારી સાથે આવો તો. ” આ સાંભળીને સાર્જન્ટ ખુરશી ઉપરથી ઉઠ્યો, અને બેટસની પાછળ પાછળ પીઠાની બહાર જ્યાં ફ્રેડરિક ટહેલતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એટલે બેટસે કહ્યું:-

“ ફ્રેડ, આવ હું તને મી. લેંગલીની ઓળખાણ કરાવું. ”

“ મી. લોન્સડેલ, તમારી મને ઓળખાણ થઈ તેથી હું ઘણો ખુશ થયો છું. આપણા રાજના લશ્કરમાં તમે જોડાવા માગો છો એ મેં જાણ્યું. તમે ઘણો સારો હિંમતભર્યો વિચાર કર્યો છે.

પલટણના તમે નાકરૂપ થઈ પડશો. ડીપોનો આપણો કેપ્ટન તમને જોઈને ઘણો પ્રસન્ન થશે. આપણો કર્નલ પણ જ્યારે તમને જોશે ત્યારે ખુશ થશે.”

“ મી. લેંગલી, સાત વર્ષની સરતથી લશ્કરમાં જોડાવાનો મારો વિચાર છે. જો એ પ્રમાણે નોંધતા હોય, તો માઈ નામ નોંધજો.”

“ બરોબર છે. હું સાત વર્ષને માટેજ નામ નોંધું છું. લો આ દશ શિલ્ડીંગ. તમારું નામ હું નોંધી લઉં છું.” એમ કહીને લેંગલીએ લોન્સડેલના હાથમાં દશ શિલ્ડીંગ મુક્યા.

લોન્સડેલે પૂછ્યું:—“ હવે શી શી વિધિ કરવી પડશે ? ”

“ હાલ તરત તો કશી વિધિ કરવાની નથી. પણ ચાલો જરા એકાદ ગ્લાસ દારૂનો લેડાવજો.”

“ નાજી. હું દારૂ નથી પીતો. માફ કરશો. પણ એમ ન ધારશો કે હું હવે ફરો જઈશ.”

“ તમે તમારા જેવાને જાજો તેવુંજ ખોટ્યા છો. આ બે દિવસમાં તો તમે તમારી ધ્યાનમાં આવે ત્યાં જજો આવજો. જુઓની આજે ગુરૂવાર થયો. શનિવારે સાંજે મારે તમને એક લેખિત નોટીસ આપવી પડશે. ફક્ત એટલું જતાવવા ખાતરજ કે તમારું નામ નોંધું છે. પછી સોમવારે સવારે નવ સાડા નવ વાગે પાસેના મેજિસ્ટ્રેટ પાસે કબુલત આપવા તમારે તરદી લેવી પડશે.”

“ તેમ કરવા હું નહિ ચુકું. ચાલો ત્યારે અત્યારે તો હું રજા લઉં છું.” એમ કહીને લોન્સડેલ પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

શનિવારની સાંજ પડી એટલે બેટસની રૂબરૂ લેંગલીએ જાતે જ લોન્સડેલને નોટીસ પહોંચાડી. સારજન્ટે પૂછ્યું તેના જવાબમાં

લોન્સડેલે કહ્યું કે “ હું મારો સ્વેચ્છાથી આપણા રાજની નોકરીમાં
રેક્રુટ તરીકે જોડાઈ છું. ” ત્યાર પછી સોમવારે સવારે સાડા નવ
વાગે પોતાને મળવાનું લોન્સડેલને યાદ દેવડાવીને લેંગલી આદ્યો ગયો.

હવે લોન્સડેલે નોકરી ઉપર જતા પહેલાં છેલ્લીવાર પોતાની
પ્રિયતમા દ્યુસીને મળવાનો વિચાર કર્યો. એને મળવાને વારંવાર
જંગલમાં નદી-કિનારે, એ પ્રેમી યુગલ જે જગ્યાએ મળવું હતું ત્યાં
પણ આશામાંને આશામાં એ જઈ આવ્યો; પણ મેળાપ ન થયો.
“શું એને ખિચારીને બંધનમાં રાખી હશે? એનો નિષ્કુર પિતા એના
ઉપર સખત દેખરેખ રાખતો હશે? એ માંદો તો નહિ પડી હોય?
અરે! એ માંદો પડે એવા વિચારથી પણ હૃદય કંપી ઉઠે છે. શી
રીતે એને મળવું? એની સાથે છેલ્લી મુલાકાત કરવાને એના પિતાને
હું પડું પડું? ના. ત્યારે શું કરું? હા, યાદ આવ્યું. કાલ રવિવાર
છે. દ્યુસી એના પિતા સાથે કાલે દેવળમાં આવ્યા વગર તો નહિજ
રહે. તે વખતે પ્રસંગ ગોઠીને મળી શકાશે. ” આરા આવા અનેક
તરંગો એ કરવા લાગ્યો. બીજે દિવસે રવિવાર હતો. આજે જરૂર
દેવળમાં દ્યુસીનો મેળાપ થશે, એવી આશામાં એ વેળાસર દેવળમાં
જઈ પહોંચ્યો. પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના વખતે બધા ભરાયા હતા; પણ
દ્યુસી કે દ્યુસીનો પિતા જણાતો નહતો. લોન્સડેલ નિરાશ થઈ
ગયો. કદાચ મધ્યાહ્નની પ્રાર્થનામાં તો જરૂર આવશે; એવી આશા
રાખી બપોરે આવ્યો પણ બપોરે પણ દ્યુસી ન આવી. ખિચારો
ભગ્નહૃદય થઈ ગયો. નિઃશ્વાસ મુકતો દેવળમાંથી ચાલતો થયો. હજી
પણ એણે આશા છોડી નહી. વખત છે આજે દ્યુસી રોજની
જગ્યાએ મળે એમ ધારીને જંગલમાં એ રોજની જગ્યાએ આવી

પહોંચ્યો. એ અહિં આવ્યો! તે વખતે સાંજના સાત વાગ્યા હતા. અહિં ફ્રેડરિક ઉભો ઉભો વિચાર કરી રહ્યો હતો. “શું મારે નિરાશ થઈને જીવવું પડશે? સામે કાંઈ ઝાડમાંથી શાનો અવાજ આવે છે? પુલ ઉપર થઈને કાણુ આવતું જણાય છે? ઓહો, એ તો દ્યુસી આનદ આનદ!” દ્યુસી આવીને ફ્રેડરિકના દીકા ઉપર અર્ધો ખેમાન અવસ્થામાં પડી. “પ્રિયતમા, અત્યારે હું કેટલો સુખી છું. તારા સહવાસમાં માફ સઘળું દુઃખ ભુલી જવાય છે.” ફ્રેડરિકે હર્ષના આવેશમાં આવી જઈને કહ્યું.

“ફ્રેડરિક, ખોલો ખોલો, શું એ સાચી વાત છે કે તમે—”

“હા, સાચી વાત છે.” ફ્રેડરિકે દ્યુસીના સવાલને જાણી લઈને જવાબ આપ્યો. આ સાંભળી ગિયારી દ્યુસી અવાજ બની ગઈ અને ફ્રેડરિકના ખભા ઉપર માથું નાંખીને રડી પડી.

“બહાલી દ્યુસી, મને દેશી જ આશા રહી નહિ, એટલે મારે કરવું પણ શું?”

“ફ્રેડરિક, હું છાની માની આવી છું. માન પતાજી જણુશે તો તે દિવસની માફક એ અહિં જરૂર આવશે. માટે આવીશો તો સ્થળે ચાલો.”

“હા, ચાલો આપણે પેકી ઝાડીમાં. ત્યાં પેકું મોટું ઓકનું ઝાડ છે ને—”

“હા હા. ચાલો ત્યાં. પ્રેમની પ્રથમ યાચના તમે ત્યાંજ કરી હતી ચાલો, એ પવિત્ર સ્થળે જઈએ.” આ બંનેને જણુ ઝાડીમાં આવ્યાં અને ઓકના ઝાડ નીચે ખેઠાં.

“બહાલા, તમે જાણો છો? મેર મારા ઉપર સખત ચાંકી

પહેરો છે. મારા પિતા ભાગ્યેજ મને બ્હીલી મૂકી બહાર જાય છે. અરે તમે માનશો ? જ્યારે એ બહાર જાય છે ત્યારે મને ઓરડામાં પુરીને તાણું મારીને જાય છે. એટલે તમને હું શી રીતે મળી શકું ?”

“ દ્યુસી, તને મળવાની આશામાંને આશામાં રોજ હું અહિં આવું છું ને દેવળમાં જઈ છું; પણ તારો મેળાપ ન થયો. પ્રભુને હું પાડ માનું છું કે તારો આજે મેળાપ થયો. ”

“ ફ્રેડરિક, આજે ઘણી મુશ્કેલીથી હું અહિં આવી છું મારી ઘાસી બિચારી માર્યા ઘણી બહી છે અને એની માયાથીજ હું અત્યારે આ પ્રથમ વારજ મારા પિતાની કરડી નજર સુકાવીને આવી છું. પણ મારાથી અહિં ઝાઝી વાર ટકાશે નહિ. મને જે વાર લાગશે તે બિચારી માર્યા મારે લીધે પીડામાં આવી પડશે. ફ્રેડ, મેં એને મોઢેથીજ ઉડતી વાત સાંભળી. શું એ વાત ખરી છે ? હવે એનો કાંઈ ઉપાય છે ? તમારાથી થયેલું ફેરવી શકાય એમ નથી ?”

“ દ્યુસી, હવે એટલું બધું કરવાની શી જરૂર ? મને શી આશા રહી છે ? મજુરી મેળવવાને હું ક્યાં ક્યાં ફર્યો છું તે તું જાણે છે ? મારી બધી મહેનત નકામી ગઈ છે. પછી મારે બીજું શું કરવાનું હતું ? ”

“ ફ્રેડરિક, તમને મારામાં વિશ્વાસ નહોતો ? ”

“ તારામાં મને ઘણોજ વિશ્વાસ છે અને તેથીજ મને વિચાર થયો કે, આપણુ બન્નેએ અનુકુલ સમય આવે ત્યાં સુધી એક બીજામઠ્ઠ વિશ્વાસ રાખીને સહન કરવું પડે તે સહી લેવું. ”

“ ફ્રેડરિક, એવી આશામાં મને કાંઈ બરોંસો નથી. આ સંસારમાં એવા બનાવો બને છે કે એકવાર વિયોગ થાય છે, તો પછી

ફરીથી સંબોગ થતાં થતાં તો અનેક સંકટો સહન કરવાં પડે છે. તમે સૈનિકમાં જોડાવ, એ વિચારજ મને તો બચાંકર લાગે છે. તમારી પલટણુને ઇડીઆમાં જવું પડે કે કોઈ ખીજ સંસ્થાનમાં જવું પડે. વળી ત્યાં લડાઈમાં પણ ઉતરવું પડે. હજાર જાતનાં જીવને જોખમમાં નાખે એવાં ભારે સંકટો વેઠવાં પડે. આ સર્વને વિચાર કરતાં ફ્રેડરિક, માઈ મન કહ્યું નથી કરવું. ” એમ બોલતાં બોલતાં લ્યુસીની આંખમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડ્યાં.

“ મધુરી, શાંત થા. તારા દીલમાં દુઃખનો સખત આઘાત કરીને, તને છોડીને ચાલ્યા જવામાં મને ઝોઝું દુઃખ થાય છે ? મારી ખાતર શાંતે રાખ. ” લોન્સડેલ લ્યુસીના માલ ઉપર ચુંબન કરતો બોલ્યો.

“ તમારી ખાતર હું શાંતિજ રાખું છું. પણ કહો તો ખરા, તમે તમારો વિચાર નહિ ફેરવી શકો ? ”

“ વળી પાછો એનો એજ સવાલ ? પણ ધાર કે હું મારો વિચાર ફેરવું, તો પછી મારી શી મતિ ? મારે ક્યાં બટકવું ? ”

“ ફ્રેડરિક, જરા માઈ સાંભળો. આપણે માટે આ ધણો બારોક અને કટોકટીનો પ્રસંગ છે. તે વખતે મેં શું કરવા ધાર્યું છે તે હું તમને કહું છું. એમાં મારી ધૃષ્ટતા થતી હોય તો ક્ષમા કરજો. ફ્રેડરિક, તમારા પ્રત્યે મારો ક્રોધ અને કેટલો પ્રેમ છે તે તમે જાણો છો. મેં તમને વચન આપ્યું છે. હું તમારી ઘઈ ચુકી છું અને કદી ખીજની યજાની નથી. અંતર્વામી પ્રભુને સાક્ષી રાખીને હું કહું છું કે હું તમારી વિવશહિતા પત્નિ અને તમે મારા પતિ છો. તમારી સાથે મારો વિવાહ અષ્ટ વર્ષો છે એમજ હું માનું છું. માટે

તમે જે વગર વિચાર્યું અત્યારે પગલું ભરી રહ્યા છો તેમાંથી પાછા ફરો. લક્ષમણપમાં હું તમારોજ હસ્ત ગૃહણ કરીશ. ” આમ બોલી લ્યુસી શરમાતી શરમાતી નીચું જોઈ રહી.

“ પ્રિય લ્યુસી, તારાં વચનામૃતથી મને કેટલો આનંદ થાય છે ? તેં મને ઘણા આભારી કર્યો છે. પણ તું જાણે છે ? મને વરવાથી તું નિર્ધનતાને વરોશ. તારા સુંદર અને સુખમય આવાસને ત્યજી તારે એક ભટકતા, ભુખે મરતા બિખારી મજુરની સાથે ભટકાં મારવાં પડશે. અરે મારી પ્રેમ-મૂર્તિ હૃદયદેવી ! મારા સ્વાથેની ખાતર શું હું તારા દૈવી-આત્માનું તને બલિદાન આપવા દઉં ? ના ના કદી નહિ. ”

“ પ્રિય ફ્રેડરિક, દુઃખના આવેશમાં તમારા પ્રત્યેના સ્નેહને લીધે વગર વિચાર્યું હું કાંઈ બોલી નથી. મેં બહુજ વિચાર કર્યો છે અને મહાકથાજ જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું છે. અને હજુએ કહું છું તે સાંજો. હું સારી રીતે બપકાથી ઝાઢી પહેરીને ફરું અને સુખમાં રહું એવા વિચારથી મારા પિતા મને ઘણા પૈસા આપે છે. આવી રીતે મારા પિતા તરફથી મળતા બધાએ પૈસા હું વાપરી નથી નાખતી. મારી પાસે ઝોજામાં ઝોજા દસ બાર પાઉંડ બચત છે. આ ગામમાં તમને રોજ નહિ મળે તો આપણે બીજે સ્થળે જઈશું. ત્યાં મારા બચેલા પૈસામાંથી આપણે આપણો સંસાર માંડીશું. અને તમારા જ્ઞાન પ્રમાણે ત્યાં તમને રોજગાર પણ સામેા હાથ લાગશે. છેલા થોડા દિવસથી દુઃખે મને ઘણું શિખવ્યું છે. આવા નિર્જન જેવા નાના ગામડામાં અત્યાર સુધી તમે કેમ પહીં રહ્યા ? તમારામાં ઘણી સારી બુદ્ધિ અને જ્ઞાન હોવા છતાં કાંઈ

સારા શહેરમાં કોઈ વધારે સારો રોજમાર કરવા કેમ ન ગયા ? એનું કારણ મારાથી હવે સમજાય છે. ફેડરિક, મને તમારો વિયોગ ન સાલે, અને હું તમારાથી છુટી ન પડું એવા મારા પ્રત્યેના તમારા અનહદ પ્રેમને ખાતર તમે તમારું ઉચ્ચ જીવન ત્યજીને મજબૂરી પસંદ કરી. મારે માટે તમે તમારા સર્વ સુખનો ભોગ આપ્યો તો તમારે માટે હું આટલુંએ ન કરી શકું ? આમ કરવામાં હું કરુંએ વધારે કંઈ છું એમ ન કહેવાય. ”

“ દ્યુસી, તેં તો મારા ભાત્રી સુખનો ચિતાર આપવા માંડ્યો છે; પણ એ સુખ મળવું મને તો દુર્લભ ભાસે છે. ”

“ ના, ના. એવું ન બોલો. શું હવે કાંઈજ રસ્તો નથી રહ્યો ? તમે જે પગલું ભર્યું છે એમાંથી છુટવાની કાંઈજ ખારી નથી ? ”

“ પ્રભુનો પાડ માન કે એમાંથી છુટવાની ખારી છે. ” આ સાંભળીને દ્યુસીની આંખો હાઈથી ચમકવા લાગી અને એ આશા-વંત થઈને બોલી:—

“ કહો ત્યારે સાન્નટના પંજમાંથી છુટવાને માટે ક્યો રસ્તો છે, તે બતાવો. ”

“ કાલે સવારે સાડા નવ વાગે કેટલીક વિધિ બાકી છે તેટલા માટે સાન્નટની સાથે મારે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન પાસે જવાનું છે. આર્શિબોલ્ડ મને પૂછશે કે ભરતીમાં જોડાવાનો મારો વિચાર જોવો ને તેવો કાયમ છે ? ત્યારે હું ના કહીશ. પછી ચોવીસ કલાકમાં એટલે મંગળવારે સવારે દસ વાગ્યા સુધીમાં સાન્નટ તરફથી અને મળેલી બક્ષિસ તથા વીસ શિક્ષીંગ સ્માર્ટ મનિ—ના અને

સાજીંટને થયેલો ખર્ચ-એકંદર આશરે એ પાઉંડ-એ મારી પાસે માગશે. એ જો હું આપી દઉં તો મને એ બંધનમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે.”

“ ઓહો, એટલુંજને. ત્યારે બોલો તમે કબુલ થયા છોને ? ચાલો, ત્યારે તો સારું ફેડરિક, મારા પિતાની મરજી વિરુદ્ધ તમારી સાથે લગ્ન કરીને એમના ધરનો હું ત્યાગ કરવાની ધું; તેથી હું એમની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરનારી તો થઈશ. પણ પતિની આજ્ઞા ઉત્થાપનારી તો કદીએ નહિ થાઉં, એની ખાતરી રાખજો.”

“ વાહરે હ્યુસી. હું કદી એવો વિચાર સરખો પણ લાવું ખરો ? તારા પ્રેમની મને પુરેપુરી ખાત્રી મળી છે. તું તો મારું એક અણુમોલ રત્ન છે. તારે માટે મને પૂર્ણ પ્રેમ અને માન છે. તારા સંબંધમાં જરા પણ ધસાતો વિચાર લાવવો એ મહા પાપ છે.”

“ જુઓ ત્યારે ફેડરિક, તમને બંધનમાંથી મુક્ત થવાને માટે આ પૈસા મંગળવારની સવાર સુધીમાં મળવા જોઈએ ખરુંને ? તો કાલ સાંજ સુધીમાં તમને મળી જાય એવી ગોઠવણ હું કરીશ. હું જાતે તમને મળી શકાશે તો મળીશ. નહિ તો હું મારી માર્થાને મોકલીશ. એનામાં મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મારા પ્રત્યે એને પુરેપુરો ભાવ છે. અને તેથી હું જો કહું તે એ કરે. એવી છે. એટલે હું નહિ આવું તો એ આવશે. કાલે સાંજે આ ઠેકાણે આપણે મળીશું. હવે કદાચ કોઈ સંજોગોમાં મારાથી કે તમારાથી કાલે અહિં ન આવાય, તો માર્થા કાલે સાંજે સાત અને આઠની વચ્ચે ગામમાં આવશે. ગમે તે પાનું કાઢીને એ આવશે.

અને મી. બેટસને ત્યાં આવીને તમને એ પૈસા આપી જશે. તમે નહિ હો તો મી. બેટસને આપી જશે.”

“ હા. મી. બેટસને આપી જશે તો ચાલશે. બેટસને મારે માટે લાગણી છે, અને મને આપવાને માટે એને ગમે તે ચીજ આપી હોય તો એ મને ખરોખર પહોંચાડશે.”

“ બહાણી દ્યુસી, મારે માટે તે લીધેલી આટલી બધી કાળજીનાં હું કયા શબ્દોમાં વખાણુ કરૂં ? હું તારો આભારી છું.”

“ આભારી ! વાહ ! આટલો જશ પણ મને નહિ લેવા દો કે ? ”

“ કબુલ કબુલ. મારી મધુરી. ”

“ બહાણા, હવે જે દિવસમાં તમે બંધનથી મુક્ત થઈ જશો અને પછી—”

“ પછી મારા સુખને તું પૂર્ણ કરજે. આપણે પછી કાંઈ બીજા શહેરમાં ચાલ્યા જઈશું અને ત્યાં લમ કરીને સુખી થઈશું.”

આખરે આ બંને પ્રેમીઓ પરસ્પર એક બીજાને આલિંગન દર્શને છુટાં પડ્યાં. દ્યુસી પોતાને ઘેર પહોંચી ગઈ અને ફ્રેડરિક આનંદિત થતો થતો એને મકાને આવ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

સ્માટ્ મનિ. *

પોતે વિચાર ફેરવેલો છે એ હકીકત લોન્સડેલે હજમને કે સાજ્જંટ લેંગલીને કહી નહિ, અને સોમવારે સવારે એ રાયલ ઓફમાં લેંગલી પાસે ગયો. લેંગલી કપડાં પહેરીને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો. એણે ફ્રેડરિકને આવી પહોંચેલો જોઈને એની સાથે શેકહેન્ડ કરીને કહ્યું “ ઓહો મિત્ર, તમે તો ખરેખરા નિયમિત છો. તમે તો કોઈ પણ પક્ષટણુના શણુગાર રૂપ થશો. આપણે સર આર્શિઓલ્ડને પણ વખતસર જ દસ વાગે મળી શકીશું. ” ફ્રેડરિકને તો મન થઈ ગયું કે પોતે વિચાર ફેરવેલો છે તે વાત કહી દેવી. પણ રાયલ ઓફથી મેનોર ખે માઇલ દૂર હતું અને રસ્તામાં જો એ રફેટ કરે, તો લેંગલી હજાર જાતની સમજાવટ કરવા માંડે કે ગુસ્સે થઈને અપમાન વરસાવવા માંડે. એ વિચારથી એણે કહેવાનું માંડી વાળ્યું. મેનોર તરફ જતાં રસ્તામાં એમને ડેવીમના ધર તરફ રહીને જવાનું હતું; એટલે ત્યાં જતાં જતાં કદાચ દ્યુસી ખારીએ ઉભી હોય તો એના સુંદર લલિત મુખનું દર્શન થશે એવી આશાથી લોન્સડેલે એ ધર તરફ દાંબ કરી. દાંબ કરતાંની સાથેજ એ ધરની એક ખારી ઓચીંતી ઉઘડી અને એક ગોરો હાથ રમાલ હલાવતો એને જણાયો. એક મિનિટ-માં રમાલવાળો હાથ પાછો ખેંચી લેવાયો અને ખારી બંધ થઈ ગઈ. લોન્સડેલેને પોતાની હકમ-વલ્લખાનાં દર્શન થયાં. આ બનાવ

* લશ્કરમાં દાખલ થતાં પહેલાં જે નાણાં આપવામાં આવે છે તે.

એટલે જલદી બન્યો કે સાજાં ઠને પણ તેની ખબર ન પડી. ફ્રેડરિક-
ને આ બનાવથી ઘણો આનંદ થયો. એ પ્રપુત્ર બન્યો. રૂમાલ હલા-
વવાનો હેતુ ફ્રેડરિક સમજી ગયો. મઠ કાલની ફ્રેડરિક સાથેની મુલાકાત
ગ્રમજ રહી હતી. ડેવીસને એની કાંઈજ ખબર પડી નથી અને
બંને વચ્ચે જે મસલત થઈ છે તે કાયમજ છે એવું બતાવવાને
માટે આ રૂમાલ સૂચના તરીકે વપરાયો હતો. ફ્રેડરિકને હવે નિરાંત
વળા અને ખુશ મીઝસમાં એ લેંગલી જેડે ચાલવા લાગ્યો. પા
કલાકમાં મેનેર આગળ એ બંને આવી પહોંચ્યા. નોકરે સર
આર્શિબોલ્ડને તેમના આગમનની ખબર આપી એટલે આર્શિબોલ્ડે
એમને અંદર બોલાવ્યા. ફ્રેડરિકને જેમને આર્શિબોલ્ડના મનમાં એક
પ્રકારનો આનંદ થતો હતો. એણે જાણ્યું કે હવે તોફાની લોન્સડેલ-
ની કાશ ટળશે. ફ્રેડરિકે એને સલામ કરી પણ એણે કાંઈ ધ્યાન
આપ્યું નહિ. એણે સાજાં ઠની સલામ ઝીંઝી અને કહ્યું: “ આ
બીજો રેપ્રિટિંગ કેસ લાવ્યા છે કે શું ? ” “ હાજી ” લેંગલીએ
હિમા થઈને જવાબ આપ્યો. પછી બેરોનેટ લોન્સડેલને કહેવા
લાગ્યા:—“ જે આ મ્યુટીની એક્ટની ૩૪ મી કલમ તને વાંચી સંભ-
ળાવું છું.” એમ કહીને એમણે તે કલમ લોન્સડેલને વાંચી સંભળાવી.
“ તારૂં નામ, ઠામ તથા રિયતિ તો હું જાણું છું. માટે એ વિષે
તો તને કાંઈ પુછવાનું નથી. હવે તું તારી રાજી ખુશીથી ભરતીમાં
જોડાયો છે કે કેમ, તે કહે. ”

“ હું જોડાયો હતો તો રાજી ખુશીથી. પણ આપની આજ્ઞા
હોય તો—”

“ એમ વચ્ચે વચ્ચે બોલ્યા ન કર. સવાલ પુછું તેનોજ
જવાબ દે. જે હવે લશ્કરમાં જોડાયા પછી બળવો કરે કે લશ્કરમાંથી

નાસી જાય તે સંબંધમાં “ આર્ટીકલ્સ ઓફ વૉર ” તને વાંચી સંભળાવું છું. અને ત્યારપછી તારે વફાદારીના સોગન લેવા પડશે.”

“ પણ સાહેબ, એ બંધી મહેનતમાંથી હું તમને ઉગારવા માગું છું. ”

“ શું? તું શું કહે છે? તારે સોગન નથી લેવા?” વચ્ચે સાર્જન્ટ બોલી ઉઠ્યો “ લોન્સડેલ, શું છે વળી?”

“ એજ એક્ટમાં ખીજી પણ કલમ છે અને તે આપે મને વાંચી સંભળાવી જોઈએ. ” લોન્સડેલે શાંતિપૂર્વક બેરોનેટને કહ્યું.

“ અરે તે આ ૩૫ મી કલમ છે. એ કાંઈ મહત્વની નથી. વાંચવા ખાતર વાંચવાની છે. ”

“ છતાંએ એ કલમ મને વાંચી સંભળાવવાને માટે હું આપને વિનંતિ કરું છું. ”

જો હું તને ભાવાર્થ કહી જાઉં. એમાં એવું છે કે મેજસ્ટ્રેટનાં મોઢા આગળ જો કોઈ પણ શખ્સ ભરતીમાં જોડાવાની ના પાડે અને જો તે એને મળેલા પૈસા, ખર્ચના વાસ શિલીંગ અને સાર્જન્ટની ફી પાછી આપે, તો તે શખ્સને મુક્ત કરવો. ”

“ અને એ પૈસા ક્યાં સુધીમાં આપી દેવા, એની કાંઈ મુદત છે? ”

સાર્જન્ટ—“ તારે હવે તેનું શું કામ છે? તું કાંઈ ફરી જવા માગે છે? ”

બેરોનેટ—“ જો એ ફરી જાય તો ખરો રાસ્કલજી કહેવાય. ચાલ ચાલ, એ બધું ટાપલું જવા દે. સાંભળ જો હું વાંચું તે. ”

“ સર આર્શિબોલ્ડ, બેઅદબી માફ છે. પણ હું કહું છું કે મારે ભરતીમાં જોડાવું નથી અને ‘ સ્માર્ટ મની ’ ભરી દેવાને માટે મને ચોવીસ કલાકની મહંતલ આપો. ”

આ સાંભળીને સાર્જન્ટ પોતાની લાકડી જમીન ઉપર પગાડીને બેસી ઉઠ્યો. “ આવો કેસ તો મેં મારી જીંદગીમાં જોયો નથી. ”

સર આર્શિબોલ્ડ:—“ વાહ, આપણા રાજની નોકરીમાં જોયો દરજ્જે ભોગવતા આ સાર્જન્ટને પણ તેં મૂર્ખા બનાવ્યા. અને હું મેજસ્ટ્રેટ, તેને પણ તેં નાહક તકલીફ આપી. આનું કાંઈ કારણ આપી શકે છે ? એકવાર બોલીને ફરી જવાનું હશે કે ? આજ વફાદારીના સોગન લે. ”

“ સાહેબ, માફ કરો. આપના પ્રત્યે મને પૂર્ણ માન છે; છતાં હું કહું છું કે, મારો વિચાર બદલાયો છે. આ બાબતમાં મેં સાર્જન્ટને તસ્દી આપી છે, તેને માટે હું ધણો દીલગીર છું. ”

હવે એરન ધરૂકી ઉઠ્યા: “ બસ બહુ થયું. તારે માટે આ દરવાજા ખુલા છે. સાર્જન્ટ, ચાલો સાહેબજી. પણ ફ્રેડરિક, યાદ રાખજો. કાલે સવારના દશ વાગ્યા સુધીમાં સાક્ષીની રૂમ્સ સાર્જન્ટ લેંગલીના હાથમાં “ સ્માર્ટ મની ” નહિ આપે તો ફરીથી તને અહિં લાવવામાં આવશે અને તે વખતે પણ તું વફાદારીના સોગન નહિ લે તો તને હું કેદમાં રાખીશ. સમજ્યો. ”

ફ્રેડરિક કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચાલતો થયો અને ગુરૂસે થતો થતો સાર્જન્ટ પણ એની પાછળ ગયો.

“ રાસ્કલ, તું મારી સાથે રમત રમી ગયો ! સાંધા લુચ્ચા ! અને એમ થાય છે કે હું તારૂં માથું તોડી નાખું. ” લેંગલીના

આવા શબ્દોથી લોન્સડેલ ગુસ્સે થઇ ગયો અને બોલ્યો: “ મદ્રિ લેંગલી, મારાથી આવા હલકા શબ્દો સહન નહિ થઈ શકે. ”

“ ચુપ રહે. અલારે તું રાજનો સૈનિક છે. હું તારો ઉપરી ઓફિસર છું. ચાલ, જલદી ચાલ બદમાસ.” આ સાંભળીને લોન્સડેલનો મીઠાસ ગયો અને લેંગલીને મારવા હાથ પણ ઉપાડ્યો. પણ વળી પાછો એણે વિચાર કર્યો કે “ જો હું લેંગલીને એક બે લખાવી દઈશ તો એ એરોનેટને ફરીઆદ કરશે, અને એરોનેટ મને તરતજ જેલમાં ધકકેલી દેશે. તો મારા અને દ્યુસીના ભાવી સુખનો એકદમ જ અંત આવશે. ” એટલે એ એકદમ તેમ કરતાં અટક્યો અને ક્રોધ દખાવીને આગળ ચાલ્યો. લોન્સડેલ હાથ ઉગામી જો કે મારતાં અટકી ગયો હતો; છતાં “એણે મારા ઉપર હુમલો કર્યો અને મને તમાચા માર્યા ” એવી ખોટી ફરીઆદ ક્યા વગર લેંગલી રહેત જ નહિ. પણ સારે નસીબે ત્યાં એરોનેટનો નોકર નજરે લેવાર હાજર હતો એટલે એવી ખોટી ફરીઆદ કરવાની એની જરૂર ચાલી નહિ. પણ એણે લોન્સડેલને તો કહ્યું કે “ તું પુરેપુરો ભાગ્યશાળી કે મને અડક્યો નહિ. નહિ તો તારી કમખાસીજ હતી. પણ યાદ રાખજે; હજુએ તું મારા હાથમાંથી છટકવા પામવાનો નથી. તે મારી સાથે ઠગાઇ કરી છે એ તને ભારે પડી જવાની છે. ”

લેંગલી કહેતો તે બધું દ્યુસીની ખાતર લોન્સડેલ મુંગે મોઢે સાંભળતો સાંભળતો ચાલવા લાગ્યો. ઘેર પાછો ફરતાં પણ દ્યુસીનું મકાન રસ્તામાં આવ્યું અને ત્યાં પાછી રમાલની ઇશારત થઇ અને દ્યુસી લોન્સડેલની નજરે પડી. આથી લોન્સડેલમાં બમણું જોર આવ્યું. લેંગલી આખે રસ્તે એને ગાળો ભાંડતો હતો તે પણ એણે

મણુકાર્યું નહિ. આખરે બેટસનું ઘર આરી પહોંચ્યું અને જોવેલ લોન્સડેલ ઘરમાં પેસવા ગયો તેવો જ સાર્જન્ટ જુમ પાડી ઉઠ્યો. “ ઉભો રહે. ” હજુ જ્યાં સુધી સ્માર્ટમની ભરાયા નહોતા, ત્યાં સુધી ક્રેડરિક રેક્ટજ હતો. તેથી જો કે એને લાગી તો ધણું આત્યું, છતાં સાર્જન્ટના હુકમને એને તાબે થવું પડ્યું.

સાર્જન્ટ:—“ હાલ તરત તું મારો કેદી છે. તારે તારી રૂમ છોડીને બીલકુલ બહાર જવું નહિ. નીચે બેટસની દુકાનમાં પશુ આવવું નહિ. સંભાળજે. હું તારા ઉપર જાપતો રાખું છું. માટે જો કરે તે વિચારીને કરજે. જા હવે અહીંથી ટળ. ”

લોન્સડેલ સાર્જન્ટનો આવો હુકમ સાંભળીને મૂઠ બની ગયો. આવો વિચિત્ર હુકમ થશે એવું એણે નહોતું ધાર્યું. સાર્જન્ટની આટલી બધી સત્તા હશે એવી એને માહિતી નહોતી. પોતાની સ્વતંત્રતા સાર્જન્ટની દયાને આધીન હતી, એટલે હવે દ્યુસીને કરેલા વાયદા પ્રમાણે એને અથવા માર્યાને જંગલમાં શી રીતે મગાશે ? આવી ચિંતામાં એનું મુખ મ્હાન થઈ ગયું. એ છેક હતાશ થઈ ગયો. સાર્જન્ટ લોન્સડેલની ગ્જાનિમય મુખમુદ્રા ઉપરથી પામી ગયો કે એને આ હુકમ વસમો પડ્યો છે અને એથી એ વધારે પ્રસન્ન થયો.

લોન્સડેલ: “મી. લેંગલી, મેં તમને જાણી જોઈને દુલયા નથી.”

“ ચાલ, ચાલ્યો જા તારી રૂમમાં. હું કલાકે કલાકે આવીને તારી તપાસ કાઢીશ, અને જરા પશુ જો તું બહાર નીકળવાની હિંમત કરીશ તો તને ડેઝરટર (નાસી જનાર) તરીકે જાહેર કરીશ. ” આટલું કહીને સાર્જન્ટ ત્યાંથી રૉયલ ઓક તરફ વિદાય

થયો. એ ગયો એટલે એટસ એક જણની હજમત કરતો હતો તે હજમત કરતો કરતો એક હાથમાં અસ્ત્રો ને એક હાથમાં લટપટીઉં ઝાલીને, પેલાની અડધી હજમત પડતી મેલી લોન્સડેલ પાસે આવ્યો ને બોલ્યો:—

“લોન્સડેલ, જો લેંગલીએ કહ્યું છે તેમજ કરજો હોં. એના ઉપરાંત થઇને કાંઈ પણ કરવામાં સાર નથી. ”

ફ્રેડરિક માળ ઉપર પોતાની રૂમમાં ચલ્યો ગયો અને ત્યાં જઈને વિચાર કરતો બેઠો.

“ દ્યુસીને મેં આજે જંગલમાં મળવાનું વચન આપ્યું છે. એનાથી નહિ અવાય તો માર્થા આવશે. એ મારી રાહ જોશે અને નહિ દેખે એટલે નિરાશ થશે, મારે ત્યાં જવું પણ શી રીતે ? સાન્ડટના હુકમને લીધે મારાથી મારી રૂમની બહાર જઈ શકાય એમ નથી. ત્યારે કરવું શું ? હા, મને યાદ આવ્યું. દ્યુસીએ કહ્યું હતું કે “ કોઇ સંજોગમાં આપણા બંનેથી ન આવી શકાય તો માર્થાને હું એટસને ઘેર મોકલીશ; એટલું એટસને ત્યાં તમારો મેળાપ થશે. એટલે જરૂર માર્થા અહિં આવશેજ અને મારી મુશ્કેલી ટળી જશે. ” આવો વિચાર કરતો હતો એટલામાં એટસ એની રૂમમાં આવી પહોંચ્યો, અને ફ્રેડને માટે જાણે એને કેવીએ લાગણી હોય એવો ડોળ કરીને કહેવા લાગ્યો “ ફ્રેડ, એ બધી શી ધાંધલ હતી ? ” “ મી. એટસ, એ તો એકવાર મેં ભરતીમાં જોડાવાને માફ નામ લખાવ્યું અને હવે મેં મારો વિચાર ફેરવ્યો છે. એટલે પેલા સાન્ડટનો મીજસ ગયો છે. એણે મારા ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને મને નજરકેદમાં રાખ્યો છે. આવી બીના છે. ”

બેટસે અધીરાઈથી પૂછ્યું:—“ તેં સ્માર્ટ મનિ ભરી દીધા ?”

“ ના હજી સુધી તો નથી ભર્યા. પણ દોસ્ત, તારે માઈ એક કામ કરવું પડશે. ”

“ અરે દોસ્ત, તું કહીશ તે કરવા તૈયાર છું. બોલ શું કરવાનું છે ? ”

“ કાં તો આજે રાત્રે કે કાલે સવારે મારા નામનું પાર્સલ કે કાગળ અહિં કાઢ આપી જશે. તારે એ લઈને મને આપી જવું. મારે એ ઘણું મુદ્દાનું છે. ”

“ હા, હું સમજ્યો. તારે ભરવાના સ્માર્ટ મનિ આવવાના હશે. ચાલો, તારે માટે સ્માર્ટ મનિ ભરી દેનાર તને મિત્ર મળી ગયો તેથી હું ઘણો ખુશી થયો છું. પેકેટ આવશે કે તરતજ હું તને આપી જમશ. બેફિકર રહે. આજે સાંજે હું પિઠામાં કે બીજે કાંઈ બહાર નહિ જઈ. તારા પેકેટની રાહ જોતો ઘરમાંજ બેસી રહીશ. પછી કાંઈ ? ”

“ ત્યારે તો તારો મોટો ઉપકાર. પણ જોને, પેલાએ પોતાનું પુરું પોત પ્રકાશ્યું. કેવા મીઠા શબ્દ બોલતો હતો. હવે તારીએ ખાત્રી થઈ હશે કે એ બધું ઉપરનુંજ હતું. એ કેવા પ્રકારનો માણસ છે એ આજના એના મારી સાથેના વર્તન ઉપરથી માલમ પડી આવે છે. ”

“ ખરી વાત છે. હું પણ એનાથી છેતરાઈ ગયો. ”

“ મહા મુશીબતે હુંજ છુટવા પામું છું ને ! આવા જંગલી પશુના પંઝામાં સપડાવાના વિચાર માત્રથી મને કંપારી વહુટે છે. ”

શ્રીજીએ પણ જે એની જગમાં સપડાયા છે, તેને પણ પ્રભુ એનાથી છોડાવે એમ હું ઇચ્છું છું. ”

“હા, ત્યારે ફેડ, તારી ખાતરી છે ને કે સ્માર્ટ મનિ તને જરૂર મળશે? નહિ તો પછી હું તારે માટે ખીજી ગોઠવણ કરું. કોઈની પાસેથી હું ઉછીના મંગાવી આપું?” એટલે જાણે ફેડરિકનો કેવોએ દિલોબ્બન દોરત હોય તેવી રીતે બોલ્યો.

“ના, તારે એટલી બધી તસ્દી લેવાની જરૂર નહિ પડે. મને જરૂર પૈસા મળી જશે. ”

“ત્યારે બહુ સારું. હવે અહિંજ છાનો માનો ખેરી રહેજે. નાહક લેંગલીના પંજામાં ફસાતો નહિ. ”

“હવે કદી ફસાઉં નહિ. ”

એટલે લોન્સડેલ પાસેથી ઉડીને નીચે પોતાની દુકાનમાં આગ્યો અને હપડાં પહેરીને એકદમ રૉયલ-ઓક તરફ ગયો અને લેંગલીને મળ્યો. બન્નેએ થોડીવાર કાંઈ અગત્યની મસલત ચલાવી. પછી એટલે ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયો ત્યારે જતાં જતાં એના ગળવામાં એ અડધા કાઉન ખખડવા લાગ્યા. એ રૉયલ-ઓકમાં પેઠા તે વખતે એના ગળવામાં કશુંએ નહોતું. હામમના ગયા પછી મી. લેમ્બલી ખુશ મીજસમાં આવી જઈને દારૂના ગ્લાસ અડાવવા લાગ્યો અને સીગારેટના ધુમાડા કાઢવા મંડ્યો.

અહિં લોન્સડેલ પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો વખત વિતાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એનો વખત કેમે કર્યો નીકતો નહોતો. વારં-વાર એટલે એની પાસે આવતો અને કહેતો કે “હમણાંજ સાન્જન્ટ આવીને તપાસ કરી ગયો કે લોન્સડેલ રૂમમાં છે કે નહિ ?

જીને કેવો સખત જાપતો રાખે છે ? ” હવે સંખ્યાકાળ થવા આવી દત્તી. અત્યારે દ્યુસી કે માર્થા જંગલમાં નિર્ણીત રથજે મારી રાહ જોઈ નહીં હશે. લાવ, ખેટસને દ્યુસી સાથેના મારા પ્રેમની વાત કહી દઉં; અને અત્યારે એને ત્યાં આગળ દ્યુસીને મળવા મોકલું. ના ના, અમારા પ્રેમની વાત તો મારે ગુમજ રાખવી જોઈએ. ખેટસના ખેટમાં કહાય વાત ન દઉં. ” આમ વિચાર કરતાં કરતાં સૂયં અચરત પામ્યો અને ફેડરિક પોતાની રૂમમાં દીવો કર્યો અને વળી વાંચવા બેઠો. રાતે દસ થયા ત્યારે ખેટસ એની રૂમમાં આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ જાણ, પેકેટ તો હજું આવ્યું નહિ અને લેંગડી તો તારી જાળ કાઢવા આંટા માર્યાજ કરે છે. ”

“ ત્યારે રાતે તો આવવાનો સંભવ નથી. સવારમાં તો જરૂર આવશે, એમાં મને બીજાકુલ શંકા નથી. ”

“ સવારે આવે તો બહુ સારું. તો તો કાલે સવારે દસ વાગ્યામાં તું છુટો થઈ જઈશ. ચાલો સાહેબજી. ત્યારે ઉંઘી જાઓ અને મધુર સ્વપ્નનો અનુભવ કરો. ” ખેટસ ગયો અને લોન્સડેલ પણ સુઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે છ વાગે લોન્સડેલ ઉઠ્યો. આજે તો જરૂર પેલા કાળમુખા લેંગડીથી મારો છુટકો થશે. પછી એ દુષ્ટ મને ગાળ દેવાની અરે મારી સામે જોવાની પણ પ્રતિજ્ઞા કરી શકશે નહિ. હવે થોડા કલાકમાંજ હું પૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈશ. મારો દ્યુસી સાથે લગ્ન કરીશ. પછી અમે ગમે તે કોઈ સદરા શહેરમાં જઈને રહીશું અને આનંદમાં દિવસ નિર્જનન કરીશું. દ્યુસીના સહવાસથી મારું જીવન કેવું રસમય બની જશે! અમારું જીવન થઈ જશે એટલે કેવીસ એની મેળે નરમ થશે. દ્યુસી એને

ધણી બહાલી છે એટલે એ એને ક્ષમા આપશે. પછી અમારું અધુરું સુખ પરિપૂર્ણ થશે. ઓ પ્રાણપ્રિય દ્યુસી, તારી રમ્ય મૂર્તિ નિરંતર મારાં નયનસમક્ષ રમી રહેવાથી મને કેવો અપૂર્વ આનંદ થશે ?” આવી આવી કલ્પનાના હવાઈ વિમાનમાં બેસીને આશાના આકાશમાં લોન્સડેલ વિહાર કરી રહ્યો હતો. ખિચારાને ભવિષ્ય કાળમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એને ભાવિ સુખમાં જરાએ શંકા નહોતી.

હવે એ નારતો કરીને પરવાર્યો. આનંદથી એ એવો ઝુકાઈ રહ્યો હતો કે એનું પેટ થોડું ખાવાથીજ ભરાઈ ગયું. એટલામાં ઘડીઆળમાં આઠ વાગ્યા. “ હવે માર્યા આવવાની તૈયારીમાંજ.” એમ પાછો વિચાર-સાગરમાં વિહરવા લાગ્યો અને પાછા ઘડીઆળના ટોકેરા વાગ્યા. “ શું એટલામાં કલાક ચાલ્યો ગયો ? હા નવ વાગ્યા. કેમ માર્યા હજી ન આવી. ” એટલામાં કોઈ દાદરે ચઢતું સંભળાયું. “ એટસજ આવતો હશે. નક્કી એ પાકિટ લઈનેજ આરશે.” એટસ રૂમમાં આવ્યો એટલે લોન્સડેલે જાણ્યું કે તે પાકિટ લઈનેજ આવ્યો છે, તેથી પાકિટ લેવાને એણે હાથ લાંબાવ્યો. હજામે જાણ્યું કે એ પોતાની સાથે શેકહેન્ડ કરવા માગે છે; એટલે એણે પણ હાથ લાંબાવ્યો. પણ એના હાથમાં તો પાકિટ ન જણાયું. એટલે એ બોલી ઉઠ્યો “ શું હજી નથી આવ્યું ? ”

“ ના ભાઈ, નથી આવ્યું. વખત છે કોઈ આવીને પાછું જશે એમ ધારીને હું બહારજ નથી નીકળ્યો. તેમ તારી પાસે પણ આવ્યું નથી. મેં તો અત્યાર સુધી રાહ જોયા કરી, પણ કોઈ આવ્યું નહિ ”

“ પ્રભુની ખાતર ફરીથી નીચે જા. તારી દુકાનમાંથી તું જરા પણ ખસતો નહિ દોસ્ત, તું જાણે છે? આ કામ કેટલું જરૂરી છે ? ”

“ ગભરાતો નહિ, હું મારી દુકાનમાં જઈને જ ખેસું છું. પણ ભાઈ, તું તારી રૂમમાંથી બહાર ન નીકળતો. પેલા લેંગલીએ તારી તપાસને માટે બહાર ખે રોકી ઉભા રાખ્યા છે. અહિંથી કાંઈ જવાનો વિચાર જ ન કરતો. ”

“ હવે થોડા વખતમાં જ હું એના ત્રાસમાંથી મુક્ત થઈશ. પણ તું હવે દુકાનમાં જઈને ખેસ. ”

હવે લોન્સડેલનો જીવ ગભરાટમાં પડ્યો. અત્યાર સુધી તે જે મધુરી કલ્પનાઓના થોડા દોડાવતો હતો, તે અધી કલ્પનાઓ એકદમ ઉઠી ગઈ. એ ઘરની બારી રસ્તા ઉપર પડતી નહોતી એટલે કાણુ જાય છે આવે છે તે જણાવું નહોતું. “ આટલી અધી વાર કેમ થઈ હશે? કેમ નાહ આવી હોય? આવવાની હતી એ તો ચોક્કસ. હજુએ પણ કદાચ આવી પહોંચે, સમય તો છે. ” મિનીટ ઉપર મિનીટ વહી જવા લાગી. એમ કરતાં અડધો કલાક થયો. “ સાડા નવ થયા. ન માર્યા જણાઈ કે ન લ્યુસી જણાઈ; તેમ કામળની કાપડી પણ તેણે ન લખી. કાંઈ સંદેશો પણ ન મોકલાવ્યો. એનું શું કારણ? શું ડેવીસ અધી હકીકત જાણી ગયો હશે? એણે માર્યાને કે લ્યુસીને આવતી રોકી તો નહીં રાખી હોય? શું કાંઈ દગો રમતું હશે? ” હજાર ભતના એણે વિચાર કર્યા, તર્ક બાંધ્યા; પણ ખેટસ દગો રમતો હશે તો? એવો તો એને ખ્યાલ સરખો પણ ન આવ્યો; “ ભાઈ પ્રોણા હસ થયા. ” એમ કહેતો હજાર ફરીથી આવ્યો. પણ એ

વિચારમાં એટલો અધો તસ્લીન હતો કે એને એટસના આવાની ખબર પણ ન પડી; તેમ એટસે કહ્યું તે એણે સાંભળ્યું પણ નહિ. જ્યારે એટસ એની દૃષ્ટિએ પડ્યો ત્યારે એ ખોલી ઉઠ્યો. “ ભાઈ, પ્રભુની ખાતર તું નીચે જા. નીચે જ ખેસ અને રાહ જો. ” એમ કહીને હજમને પોતાને લાથે એણે નીચે ધકકેલ્યો. વળી પાડો ફ્રેડ-રિકને વિચાર થયો. “ એક કાગળ હું ડૉ. ક્રાવીસી-થને લખું. ખીજે ખાટકીને લખું. એક ભડીઆરાને લખું. લખું કે મહેરબાની કરી મે પાઉન્ડ ઉછીના આપો. મે ત્રણ કલાકમાં હું પાછા આપીશ. ” પાંચ મિનીટમાં ત્રણ કાગળ ચિતારી કાઢ્યા અને એટલામાં દસ વાગવાની તઈયારી હતી. એણે રૂમમાંથીજ એટસને છુમ મારી એટલે એટસ દોડતો ઉપર આવ્યો. એટસને કહ્યું “ આ ત્રણે કાગળ એમાં લખેલા ત્રણે જણને પોંચાડવાની ગોઠવણ કર. ” “ હમણાં પોંચાડી દઉં છું; પણ નીચે લેંગલી આવી પહોંચ્યો છે માટે રૂમનું આરણ્ય અંધ રાખજે. ” એમ કહીને એટસ ગયો. મિનીટ ઉપર મિનીટ પુરી થવા લાગી. કોઈ પણ આવ્યું નહિ. બિચારો હવે તો ગાંઠ જેવો થઈ ગયો. “ અરે હવે મારા ભોગ મળ્યા. ઓ ભગવન ! હવે ધર્મ ચુક્યું. મારું આવી બન્યું. હવે બિચારી દ્યુસીની શી ગતિ ? મારું મગજ ઠેકાણે રહેતું નથી. ” એટલામાં ઘડીઆળમાં દસના ટકારા ગયા. હવે તો ઘણું જ મોડું થયું. એટલામાં સાજીંટે નીચેથી છુમ પાડી:—“ ફ્રેડરિક લોન્સડેલ, નીચે આવ. ” આ છુમથી એ બિચારો થથરી ગયો. જાણે યમ-દૂત એને પોકારતો હોય એમ એને ભાસત્ર લાગ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિદાય.

ફ્રેડરિક પૂર્ણ શાંત થઈ ગયો હતો. ભાગ્યને આધીન થઈને એ ધીમે ધીમે નીચે ઉતર્યો. સાઈન્ટ દુકાનમાં ઉભો હતો. એણે ફ્રેડરિક ઉપર વિનય મેળવ્યો હતો તેથી યુલાતો હતો અને જેમ ઠાંઈ લિસક પ્રાણી પોતાના શિકારને પંજમાં દમાનીને જે નજરથી જોયા કરે તેવીજ નજરથી અત્યારે એ ફ્રેડરિક તરફ જોઈ રહ્યો હતો. એટલે ફ્રેડરિકનો હાથ ઝાલીને કહ્યું; “ મિત્ર, હું ઘણો દીલગીર છું. તું માનશે ? કાલે આખી રાત હું તારે માટે પૈસાની ગોઠવણ કરવા રખડ્યો છું. ”

“ હા ભાઈ, તેં તારાથી અનતું બધુંએ કર્યું છે. ”

લેંગલી:—“ ચાલ, હવે ઉતાવળ કર. નકામી વાતોમાં વખત ન ગાળ. ”

ફ્રેડરિક ધોળા પુણી જેવો થઈ ગયો. એનું મોઢું ઉતરી ગયું. એ બહાર નીકળ્યો. બીજા રેફ્ટો એની ચોટ્ટી કરવા ઉભા હતા તેઓ પણ ખિચારા ફ્રેડરિકના સામું જોઈ રહ્યા. એમની આંખો ખોલી રહી હતી કે એ પણ પોતાની મરજી વિરુદ્ધ ફસાઈ પડયા છે. સાર-જન્ટની સાથે સાથે ભગ્ન હૃદયે લોન્સડેલ બહાર નીકળ્યો અને અન્ને ગામ બહાર જવા લાગ્યા. તેઓ મેનોર ભવન તરફ વળ્યા. રસ્તામાં ડેવીસના મકાન તરફ લોન્સડેલની નજર ગ્રહ પશુ પાછી એંચી લીધી. એટલામાં ડેવીસના ઘરનું બારણું ઉઘડ્યું અને તેમાંથી એક સ્ત્રી ઉતાવળી ઉતાવળી આ તરફ આવી. એ સ્પુસી હતી.

ઉન્માદ અવસ્થામાં હોય તેની પેઠે એ એકદમ જૂમ પાડીને બોલીઃ
 “ ફ્રેડરિક, ફ્રેડરિક, આ શું ? હજી કેમ સાર્ન્ટની સાથે રહ્યા છો ? ”
 એમ કહીને એણે લેંગલી સામું કાતર દૃષ્ટિએ જોયું.

“ હૃદય-રામા, તેં મોકલ્યા નહિ તે ? ”

“ ઓ પ્રાણુ ! ભયંકર દગો થયો છે. કાલે સાંજે ઓકના વૃક્ષ
 આગળ નહોતા ગયા ? ”

“ ના, હું નહોતો ગયો. હું અંદીવાન હતો. ”

“ પણ માર્યાએ ગઈ રાતે પોતાને હાથે તમારે ઘેર પાકીટ
 આપ્યું છે. ”

એકદમ વિજળાની ઝડપે લોન્સડેલના મગજમાં બેટમને માટે
 શંકા ઉપસ્થિત ગઈ. એ બોલી ઉઠ્યો, “ આહ, બેટસ ! ”

“ હા, બેટસનાજ હાથમાં આપ્યું છે. માર્યા ઉપર મને પુરો
 વિશ્વાસ છે. એણે એનેજ આપ્યું છે. એ મને ન છેતરે. ”

“ પ્રભુ મને દગો દેનારને શિક્ષા કર્યા વગર નહિ રહે ” એમ
 બોલતાં બોલતાં લોન્સડેલે અર્ધા મૂર્છિત સ્થિતિમાં આવી પડેલો
 દ્યુસીને પડતી પડતી પોતાના હાથ ઉપર ટેકવી રાખી. સાર્ન્ટ
 આધો ઉભો ઉભો આ દૃશ્ય જોયા કરતો હતો. હવે એ બોલ્યોઃ
 “ લોન્સડેલ, હું વધારે વાર થોભી શકતો નથી. તારા કૃત્ય પ્રમાણે
 તો આટલોયે વખત તને ન આપવો જોઈએ; પણ દયાની
 ખતર હું ઉભો રહ્યો. ” ખરી વાત એવી હતી કે સાર્ન્ટ દ્યુસીના
 અપ્રતીમ સૌન્દર્યથી મુગ્ધ બની ગયો હતો અને તેથીજ એ એક
 શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહોતો. એ ફ્રેડરિકની દયાની ખાતર ઉભો
 રહ્યો નહોતો. અહિં આ બનાવ બની રહ્યો હતો એટલામાં પોતાના

मकानमांथा होउतो उवीस आवी पहोंच्यो. लोन्सडेवनी माहुवखिमां
 लारयली ह्युसीने जेधने जे रातो पीणो थर्ध गयो, अने ह्युसीने
 पोतानी पासें थथडावी लीधी. अेटले ह्युसी पुरेपुरी भुर्छित थधने
 पडी. उवीसे क्रूर दृष्टिची लोन्सडेव तरक्ष जेथुं अने " लुच्यो ! "
 अेटलुं दहीने ह्युसीने लधने अडपथी पोताने मकाने चाल्यो गयो.

गमे तेम थाय पणु ह्युसीनी साथे छेळी मुलाकात करी
 लेवानो लोन्सडेवे विचार कर्यो; अने लेंगली जे अने जतो अट-
 कावत तो अने जे त्यांज पाडी नाभत. पणु तरत अने अनेतो
 विचार मांडी वाणवो पड्यो. अने जीजे विचार आव्यो के, " जे
 ह्युसीने मणवा जर्धश तो उवीस थमल्लो कोधि लराशे अने
 अनेनां गाहां परिणाय ह्युसीने भोगववां पडशे. " आथी सीधो
 सीधो जे सार्जंटनी साथे भेनेर-लवन तरक्ष चालवा लाज्यो. अेट-
 सनी हुकानेथी नीकळा पछी आ प्रेमीअोनी मुलाकात दरमीअ्यान
 लेंगली कांर्ध भोल्सो हशे तेज. पाडी आप्णे रस्ते जे कथुंज
 गोल्यो नहोने अने हवे भोखत तो ते तरक्ष लोन्सडेवतुं लक्ष पणु
 नहोए. जे आप्णे रस्ते अेकज विचार करी रल्लो हतो. अत्यारे अेनी सर्व
 आशाअे धुणमां मणी गर्ध हती. दगा करनार डोणु हशे, शं थयुं
 हशे विगेरे अनेक तर्का अने आववा लाज्या. जे तर्कांनि तर्कां
 भेनेर-लवन आवी पहोंच्युं अने ठेठ सर आशिंभोइकी समक्ष
 जे आव्यो तोजे अने कशी थथर रही नहि. अेनी नजर भेनेनेट
 छेपर पडी त्यारेज जे अेकदम जणु उंघमांथी जण्यो होय तेम
 लानमां आव्यो.

" डाले नाहक मारो वभत गुमाव्यो. पैसा नहोता त्यारे

શું જોઇને તારી પતરાજી ચલાવી ? ” વિગેરે અનેક કટુ વચનો બેરો-
નેટે સંભળાવ્યાં. તે લોન્સડેલે મુંગે મોંઢે સાંભળ્યા કર્યાં. એણે અ-
ત્યારે જે અસહ્ય દુઃખ વેઠવું શરૂ કર્યું હતું અને જે દગ્ગાનો ભોગ
એ થઈ પડ્યો હતો, તે જોતાં તો બેરોનેટનાં કટુ વચનો કાંઈ
લેખામાં નહોતાં.

ગઈ કાલની બધી વિધિ પાછી ફરીથી થઈ. મ્યુટીની એકટ
તથા આર્ટીકલ્સ ઓફ વોર વંચાયાં. પણ લોન્સડેલનું ચિત્ત એમાં
જરાએ નહોતું. આખરે બાઈબલ લઇને વફાદારીના સોગન લેવાનું
એને ફરવાભાવવામાં આવ્યું, ત્યારે યંત્રવત્ એણે સોગન લીધા. આ વખતે
મૃત્યુ ધસડી જવાને સામે ઉભું હોય અને તે વખતે મનુષ્યને જેવી
વેદના થાય તેવી વેદના એને થવા લાગી. હવે એ ઓરડાની બહાર
નીકળ્યો અને વચલા ખંડમાં થઇને જતો હતો, તે વખતે દાદર
આગળ બેરોનેટની બહેન આન્ટ જેન જતી જણાઈ. ફ્રેડરિકને એમ
લાગ્યું કે એ બાઇએ પોતાની સામે કાંઈ વિચિત્ર દષ્ટિ કરી. એ
દષ્ટિમાં કાંઈક એવું હતું કે ફ્રેડરિકનું ધ્યાન ખાસ ખેંચાયું. એ
દષ્ટિમાં નહોતો તિરસ્કાર કે નહોતો આનંદ. એમાં દયાનો ભાવ
હતો. એટલો દષ્ટિપાત કરીને એ તો તરતજ ચાલી ગઈ પણ લોન્સ-
ડેલ ઉપર એ દષ્ટિની બળવત્તર અસર થઇ હતી. એ દષ્ટિ ત્યાર
પછીથી ફેટલોએ સમય સુધી એનાં નયન આગળ તરવરી રહી
હતી. મેનેાર-ભવનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી સાન્”ટે બકવા માંડ્યું.
“બચ્ચાજી, તું મારા કબજામાં આવી ગયો છે. હવે તારાથી છટકી
જવાય એમ નથી. તેં મને જે જહેમત અને પરીમાની પાડી છે,
તેનો હવે હું બદલો લીધા વિના છોડનાર નથી. તેં જે ઉદ્ધતાઈ

બતાવી છે, તે પાછી તારાજ માથામાં મારીશ. હશ્કરમાં કોઈ દિવસ તું ઉંચે હોદ્દે ચઢાશ એમ ધારે છે ? અરે તું “કોરપોરલ” નો પણ ઓછો મેળવી શકવાનો નથી. તું ગમે તેવું સાઈ વર્તન રાખીશ છતાંએ તું આગળ વધવાનો નથી. મને ખાતરી છે કે તું તાઈ વર્તન પણ સાઈ રાખવાનો નથી; અને થોડા વખતમાંજ હું બતાવીશ કે વિરૂદ્ધ વર્તનને માટે તને કેવી રાજા થાય છે. તે વખતે મને આનંદ થશે. એક સાધારણ સૈનિક જેવીજ તારી છાંદગી થઈ જશે. આ દુનિઆમાંજ તને નર્કનો સાક્ષાત્ અનુભવ ન કરાવું તો માઈ નામ લેંગલી નહિ.” ડેવીસનું મકાન આવ્યું ત્યાં સુધી સાર્જન્ટે પોતાના શબ્દ-પ્રયોગો કરવાનું જારીજ રાખ્યું. જતાં જતાં છેલ્લી વિદાય લેવાય અને મધુરીના મધુર મુખની ઝાંખી કરાય એ આશાથી લોન્સડેલ એ મકાન તરફ નજર કરી. એટલામાંજ એને ધાને ખારીનો કાચ ભાગ્યાનો અવાજ આવ્યો. અવાજ સાંભળી ફ્રેડરિક ઉભો રહ્યો અને તે મકાનની ખારીના ભાગેલા કાચમાંથી ગોરો હાથ બહાર આવ્યો. એ હાથમાં રૂમાલ હતો. રૂમાલ હાથે અને ઇશારત થઈ. જે રીતે રૂમાલ હલાવવામાં આવ્યો હતો તે જોતાં હલાવનાર પણ ઉશ્કેરાઈ ગયેલી સ્થિતિમાં હશે એમ અનુમાન જાય. ફ્રેડરિકે પણ પોતાનો રૂમાલ હલાવીને સામી ઇશારત કરી જવાબ વાળ્યો. આ બધાનો અર્થ ફ્રેડરિક તરત સમજી ગયો. પિતા આપબુદ્ધ-સત્તા-ધારી બની ગયો હતો. પોતાની પુત્રીને બંદીવાન બનાવી પોતે જેલર બની સખત બનપતો રાખતો હતો. આટલા કારણને લીધેજ દ્યુસીયા બહાર નીકળાયું; તેથી એણે ખારીનો કાચ ભાગીને પોતાના જિગરજન ફ્રેડરિકને છેલ્લી વિદાય દીધી. આ છેલ્લી વિદાયમાં ફરી મળવાની આશા આપાઈ

હતી અને “આમરણાંત હું તમારોજ રહીશ.” એવું લ્યુસીનું વચન પણ હતું. આત્યારનું ફ્રેડરિકનું દુઃખ ઘણું તીવ્ર હતું. એ છેક નિરાશ થઈ ગયો હતો.

આખરે એ અને સાર્જન્ટ બન્ને ગામમાં આવ્યા “લુચ્યા હુકમને મને અધવચ કસાવ્યો. મને દસો દીધો તેને માટે હું એને સખત ઠપકો આપું. એ વિચારે એ ખેટસતી હુકમન તરફ વળતો હતો; પણ સાર્જન્ટે એને ત્યાં ન જવા દીધો અને પિડા તરફ વળવાનો હુકમ કર્યો. એને હુકમને તાબે થવું પડ્યું. હરે એને જણાવ્યું કે એ મનુષ્યત્વ ખોઈ ખેડો છે. એની ગતિ યંત્રવત થઈ રહી. ફાયલ-ઓકમાં આવ્યા પછી એની ટોપીએ રીમન આંધરાનો હુકમ થયો. તેમ કર્યા પછી એને ટેપ-રૂમમાં ખેસરાનો હુકમ થયો. થોડી વાર એ ત્યાં ખેડો એટલામાં લેંગલી આવ્યો અને એના તરફ એક પોટલું ફેંકીને બોલ્યો:—“ખેટસે તારી બંધી વસ્તુઓ આંધીને ચેક કરી છે તે આ રહી. વળી આ તને આપવાનું એ ભૂલી ગયો હતો તે લે.” એમ કહીને એક નાનું પાકીટ લોન્સડેલ તરફ ફેંકીને ખારણું બંધ કરી ત્યાંથી એ ચાલ્યો ગયો. લોન્સડેલે એ પાકીટ લીધું. એમાં પૈસા હશે એવી આશાથી નહિ, પણ કદાચ એમાં ખત્ર પણ હશે; એ આશાથી એણે પાકીટ ઉઘાડ્યું. બોલીને ન્વેયું એટલે એમાંથી પૈસા જમીન ઉપર પડી ગયા. તેના તરફ લક્ષ ન આપતાં એમાંનો કાગળ વાંચવામાં એ પ્રવૃત્ત થયો. કાગળમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

સોમવાર, સાંજના ૭.

બ્રહ્મા ક્રેડરીક--

ગઈ કાલ સાંજની આપણી મુઝાકાતની મારા પિતાને ખમર પડી નથી. પણ મારા ઉપર ઝમને સખત પહેરા છે તેથી આપણે નિશ્ચિત કરેલે સ્થળે મારાથી આવતે તમને મળી શકાશે નહિ. માર્થા તમને ત્યાં મળશે. એ ભણી બાઈને આપણી બધી ગુમ વાતથી મેં વાકેફ કરી છે. એક આગળ અડધો કલાક એ તમારી રાહ બેસી, છતાં બે તમે ત્યાં નહિ ગયા હો તે એ એકદમ ખેટ-સને ત્યાં બાઈને એને પાકાટ આપી દેશે. આ પ્રમાણે મેં કાઠ પણ ન બાણે તેમ પાકા બંદોખસ્ત કર્યો છે. પૈસા તરતજ ભરી દેને એટલે તમે ઝટ છુટા થઈ જશો. તમે છુટા થયા છો એ સાંમળાને મને કેવો આનંદ થશે ? નવ વાગશે એટલે હું ધારા લઈશ કે તમે મુક્ત થઈ ગયા છો, તમે ગુલામી દશામાંથી છુટયા છો અને સુખી થયા છો.

પ્રિય ક્રેડરીક, દરરોજ સાંજે તમે આપણે નક્કી કરેલે સ્થળે જરૂર જાવો. મને લાગ મળશે કે તરત હું ત્યાં આવી પહોંચીશ. યદી આપણે વિયોગ નહિ સહ્યો પડે. પ્રિયકર ક્રેડરીક, આથી તમને કેટલો ખવો આનંદ થશે ? અત્યારે હું હર્ષથી પુલાઈ જઈ છું. મને એવો હર્ષ થાય છે કે હું તે સખ્તમાં બ્યક્ત કરી શકતી નથી. ઓ મારા વડાલા, પ્રભુ તમને સુખી રાખો. વધુ શું લખું. એક શુદ્ધ અને સર્વ રીતે પ્રેમાળ સ્ત્રી પોતાના પતિને પોતાના સત્ય પ્રેમથી સુખી કરી શકે છે તેવીજ

હું છું તમારી લખુસી.”

આ પત્ર વાંચીને લોન્સડેલની આંખમાંથી બોર બોર જેવડાં

આંસુ નીકળી પડ્યાં. બિચારાને ધણુંજ લાગી આવ્યું અને એક નાના બાળકની પેઠે રડ્યો. અરે બાળકને કાંઈ દુઃખ થતું હોય ને રડે તેના કરતાંયે ફ્રેડરિક વધારે રડ્યો. “ઓ પ્રભુ ! એક સેકન્ડમાં સર્વ સુખનું સત્માનાશ વળી ગયું. અરે, આ ભયંકર દગાથી કેવો મોટો વિનિપાત થયો છે ? એક ફળદ્રુપ દેશને ઉબ્જડ કરીને બંક-ખોર લશ્કર જેટલું નુકશાન કરી શકે, તેના કરતાંયે સખત રીતે પ્રેમીઓનાં અંતઃકરણને ઉબ્જડ કરી નાંખીને આ દગો કરનારે દાટ વાળ્યો છે. એક નિર્દોષ પવિત્ર કુમારિકાની મધુર ભાષામાં વ્યક્ત થતું સર્વ સુખ નાશ પામ્યું. બિચારીને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં-એ નિર્દોષતાની રમ્ય મૂર્તિના જીવરમાં ખંજર ખોરી દીધું. પ્રભુ તું શું ઉંધ્યા કરે છે ? તારા ક્રોધના અગ્નિથી અરે વિજ્ઞાનીના કડાકાથી આવા સેતાનેને તું કેમ બાળી દેતો નથી ? આવા દુઃખના આઘાતથી એમ થઈ જાય છે કે પ્રભુનું અસ્તિત્વ હશે કે ? નહિ તે આવા નિર્દોષના સુખને માથે છીણી ફેરે ખરી કે ?” અમારાથી ફ્રેડરિકના દુઃખનું આથી વિશેષ વર્ણન થઈ શકતું નથી. એના કાતર દુઃખનેા ચિતાર આપતાં અમારે આત્મા વધારે પરિતાપ પામે છે. થોડીવારે ફ્રેડરિકના રૂમમાં કોઈ માણસ આવ્યો અને એને માટે ભોજન મુકી ગયો. ભોજન કાણુ મુકી ગયું, તે જાણવાની પણ એણે દરકાર ન કરી. તેમ એ ભોજનને અડક્યો પણ નહિ. ફરીથી પાછું બારણું ઉઘડ્યું અને એને ખખર મળી કે હવે અહિંથી થોડા વખતમાજ ઉપડવાનું છે માટે તૈયાર થઈ રહેવું. આ સાંભળીને એ વિચારસૃષ્ટિમાંથી ઝખટી ઉડ્યો. હ્યુસીને છેકવેલો કાગળ લખવાને એને વિચાર થઈ આવ્યો અને ખડીઓ, કલમ, કાગળ વિગેરે મંગાવ્યું. એણે પત્રમાં પોતાને

હિભરો ખાલી કર્યો અને એક પિઠાના નોકરને બોલાવીને તેના હાથમાં કાગળ આપીને કહ્યું કે “ આ કાગળ તું કોઈ ન જાણે તેમ મીસ ડેવીસને આપી આવ, અને તારો મહેનતના બદલામાં લે આ.” એમ કહીને એના હાથમાં પેલા પાટ્ટીટમાંથી પડી ગયેલા પૈસા અને હમણાં લખેલો પત્ર એ બે વાનાં એણે આપ્યાં. નોકર લોન્સડેલને સારી રીતે ઝાળખતો હતો અને એના પ્રત્યે એની લાગણીએ સારી હતી. એટલે એણે લોન્સડેલને કહ્યું કે “ શીકર ન કરશો. હું કાગળ બરોબર પહોંચાડી દઈશ.”

એને પણ ખાતરી થઈ કે એ જરૂર ઘુસીને કાગળ પહોંચાડી દેશે. કાગળ આપ્યા પછી તરત એક પડદાવાળી ગાડી રૉયલ-ઓકના દરવાજા આગળ આવી પહોંચી. તેમાં લોન્સડેલ, બીજા રેક્રૂટો તથા સાર્જન્ટ એટલા બેઠા. આ વખતે ધણા લોકો ભેગા થયા હતા. સર્વેએ આપણી વાર્તાના નાયક સાથે શેક હેન્ડ કરી અને એના પ્રત્યે માયાભાવ જણાવ્યો. એટલે તે દેખાજ ન દીધી. શું મોઢું લખને એ દેખા દે ? આવી બચકર દમાખાજ કર્યા પછી એ લોન્સડેલને મળવાની શી હિમ્મત કરી શકે ? અત્યારનું દસ્ખ દયા ઉપજવે તેવું હતું. રેક્રૂટોનાં સગાં વડાલાં, સ્નેહી સંબંધી જનો, એમનાં મા બહેન વિગેરે અત્યારે તેમને છેલ્લી વિદાય આપતાં હતાં. તેમનાં અંતર અત્યારે ધણાં દુઃખી હતાં. બધા રેક્રૂટો પસ્તાતા હતા અને લેંગલીનાં જુડાણાં અને પ્રલોભનોથી ભોળવાઈ ગયા તેને માટે પરિતાપ પામતા હતા. ગાડી ઉપડી. દરેકે દરેક માણસ આ જોવાને ચોતાના ધરની બહાર નીકળ્યો હતો અને તેમની છેલ્લી બેટ લેતો હતો. ધીમે ધીમે ગામમાં થઈને ગાડી પસાર થવા લાગી. ડૉ. કાલીસીન્થનું ધર વટાવી, દેવળ મુકી, ડેવીસના ધર આગળ

થઈને ગાડી ગઈ. ઓકલેથી ૩૦ માઈલ દૂર રેફ્રીજનું મોટું મથક કાવેન્ડ્રી હતું, ત્યાં એમની ગાડી છેક રાતે જઈ પહોંચી; અને જુદે જુદે સ્થળેથી આવેલા રેફ્રીજને એકજ ઓરડામાં રાખ્યા. બીજે દિવસે સવારે તેમની તપાસ માટે એમને ઓડન્યુટન્ટ પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં તેઓ લશ્કરને માટે લાયક છે કે નહિ, તેની તપાસ થઈ. લોન્સડેલ તો આ પરીક્ષામાં બધી રીતે ઉત્તીર્ણ થયો. પછી એને સર્જને તપાસ્યો. એણે પણ પાસ કર્યો. ત્યાર પછી સૈનિકોને રહેવાના સ્થિતિગૃહમાં એ ગયો. એ એક દહાડામાં એની પટલાણને પોર્ટસ માઉથ જવાનો હુકમ મળ્યો. આવી રીતે લોન્સડેલ પોતાના વહાલા વરતથી અને પોતાની પ્રિયતમાથી કેટલાએ માહલ દૂર ધસડાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આપણુદ પિતા.

લોન્સડેલને ગામમાંથી ગયે એક માસ થઈ ગયો હતો. દ્યુસીના મતની સ્થિતિ ધીમે ધીમે સુધરવા લાગી હતી. લોન્સડેલના જવાઈને દ્યુસીના હૃદયને જબરો આઘાત થયો હતો. એના બધા પ્રયત્નો અને મનોરથો બચ્ચ ગયા હતા, છતાં એણે હિંમત ન તજી. એ જાગૃતી હતી કે સાત વર્ષ પછી લોન્સડેલ પાછો આવશે. પણ સાત વર્ષ તો એના પ્રેમી હૃદયને સાત યુગ જેવાં હતાં. છતાં સાત વર્ષે તો પાછાં મળીશુંજ એ આશામાં દ્યુસી દિવસ ગાળવા લાગી.

અને એટલાં વર્ષ ક્યારે પુરાં થાય એની રાહ જોવા લાગી. અભારે એની ઉંમર વીસ વર્ષની હતી. સાત વર્ષ પછી સત્તાવીસની થાય. ફ્રેડરિક બાવીસ વર્ષનો હતો. સાત વર્ષ પછી એ ઓગણત્રીસ વર્ષનો થાય; એટલે એના આબ્યા પછી પણ ધણાં વર્ષ સુખમાં ગાળી શકાશે. આમ પ્રેમી હૃદય આશાના તુટયા તંતુ ઉપર પણ જીવી શકે છે. પડછાયાને પણ પકડવા જાય છે. સ્વપ્નના હિંડાળે ઝુલ્લી રહે છે. જે ઈશ્વરે આશા જેવી ચીજ ન કરી હોત તો મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખોને કેમ સહન કરત ? એક કવિએ સત્યજ કહ્યું છે કે “ કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે. ”

ફ્રેડરિકે આપેલો કાગળ રાયલ્ડ ઓકના નોકરે બરાબર પહોંચાડયો હતો. એણે કાગળ માર્યાને અને માર્યાએ લ્યુસીને આપ્યો. લ્યુસીને ખાતરી થઈ કે લોન્સડેલનો પ્રેમ જેવો ને તેવો અવિચ્છિન્ન જ છે. પત્ર જ એ વાતની સાક્ષી પુરી રહ્યો હતો. કાગળમાંના અક્ષરો લખનારનાં આંસુ પડવાથી કેટલેક સ્થળે ભુસાઈ ગયેલા હતા. લોન્સડેલે પોતાનું આત્મેગપૂર્ણ હૃદય એ પત્રમાં ખાલી કરેલું લ્યુસીને જણાવ્યું. પત્ર વાંચીને લ્યુસીને પણ રડવું આવી ગયું અને “ એ મને અપ્રતીમ પ્રેમથી ચકાચ છે ” એ વિચાર લાવીને એણે મનનું સમાધાન કર્યું.

ફ્રેડરિકને ગમે કાંઈક સમય વહી ગયો અને લ્યુસીના મનને વેગ નરમ પડ્યો. એટલે ડેવીસે એના ઉપરનો જાપતો કમી કરવા માંડ્યો. હવે લ્યુસી બહાર હરવા ફરવા જઈ શકતી હતી. પેલા પૂર્વ પરિચિત નાળા આગળ અને સ્નેહસંબંધનું સ્મરણ કરાવનાર ઓકના વૃક્ષ આગળ એ આવીને વારંવાર બેસતી અને પૂર્વ પ્રેમનું

સ્મરણ કરતી દુઃખમય વિચારમાં પડી જતી હતી. આખરે ભવિષ્યના સુખની આશામાં મન વાળતી અને ભવિષ્યમાં ક્યે રસ્તે જીવનનું વહાણ હંકારવું તેના મનોરથો અને ઘાટ ઘડતી હતી.

છેલ્લા એક મહીનાથી એના પિતાએ એના લક્ષ્મીના વાત કહાડી નહોતી; છતાં મનમાં ધારી રાખેલા વિચાર એ ભૂલી ગયો નહોતો. લ્યુસીનો મનોવેગ નરમ પડે અને એની દીલગીરી ઓછી થાય એટલીજ રાહ એ જોતો હતો. થોડા દિવસ તો એ એની સાથે બીલકુલ બોલ્યોજ નહિ. પછી ધીમે ધીમે એણે પોતાની સખતાઇ ઓછી કરવા માંડી અને કાંઈક મીઠી નજરથી જોવા લાગ્યો. એની સાથે બહુ નરમાશથી વર્તવા લાગ્યો. એ ઘણો મુત્સદ્દી હતો એટલે સખતાઇથી કામ લેવા કરતાં સમજાવીને કામ લેવાનું ડહાપણભર્યું માનતો હતો. લ્યુસી ડેવીસને પિતા તરીકે માન આપતી ખરી, પણ પિતા પ્રત્યે પહેલાંના જેવો પ્રેમ એ ફરી ન પ્રકટાવી શકી.

પિતાના વર્તન અને રીતક્રાંતની એને પુરી સમજ પડી ગઈ હતી. વચ્ચે રહેલો આડો પડદો ખસી ગયો હતો, એટલે ખરા રૂપમાં ડેવીસને એ ઝાગખી ગઈ હતી.

એક દિવસ સવારમાં ડેવીસ ખેતરાંમાં ફરતો હતો અને જીરોલ્ડ રેડબર્ન પણ એના કુતરાએને લઈને ફરવા નીકળ્યો હતો તેથી એ બંનેનો ભેટો થઈ ગયો. ડેવીસ તો આવી તકની રાહજ જોયા કરતો હતો. જીરોલ્ડને જોઈને એણે તરત જ પોતાની ટોપીને સ્પર્શ કરીને તેને ઓળતી સલામ કરી અને બોલ્યો: “ આ રળીઆમણું પ્રભાત તમને સર્વ રીતે સુખકર નીવડે એમ હું ઈચ્છું છું. ” રેડબર્ન આ સાંભળીને ઉભો રહ્યો. ડેવીસ થોડી ધણી આડી અવળી વાત

કાઠયા પછી બોલ્યો; “ મી. રેડમર્ન, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે લશ્કરમાં જોડાવ છે ? ”

“ હા, બાપાજીએ આર્મી એજન્ટ ફાક્સ અને પ્રિન્ટવુડને ત્યાં પૈસા પણ ભરી દીધા છે, અને થોડા અઠવાડીયામાં મને કમીશન મળી જશે. ”

“ ત્યારે તે અરસામાંજ તમે લાયક ઉમરના થઈ જવાના, કેમ સાહેબ ? ” આ સવાલ કેવીસે શા મુદ્દાથી પૂછ્યો હતો તે વાંચનાર જાણી તેા ગયા હશે.

“ હા તે વખતેજ હું લાયક ઉમરનો થઈશ. મારા પિતાજી તે દિવસ ઉત્તરવા ધારતા હતા અને અમારા આકુતોને કાંઈ ઉમળાણી આપવાનો વિચાર કરતા હતા. વળી ડાન્સ (નાય) રાખવાનું અને સાથે સાથે ખાલું પણ રાખવાનું ધારતા હતા. પણ મેંજ ના કહ્યું કે એના બાંધ : મને પસંદ નથી. ”

“ ખરી વાત છે, મી. રેડમર્ન. ”

“ મારો અને બાનો આ બાબતમાં એકજ વિચાર છે. વળી બીજી તમને એક ખાનગી વાત કહું. જુઓને, ડાન્સ રાખીએ તે-એ આપણા આ ગામડા ગામમાં કોની સાથે ડાન્સ કરવાનો ? અહિં એવી સૌન્દર્યવતીઓ ક્યાં છે ? નર્મી ગામડાનાં રાંચાં છે. તેની સાથે તે શો ડાન્સ કરવો ? ”

“ આપનું કહેવું તદન વ્યાજબી છે. વાઈ આપને કઈ પલટણુ-માં જવાનું છે તે તો ખબર નહિ હોય. ”

“ ના, એ તો ત્યારે માઈ નામ ગેઝેટમાં આવશે, ત્યારે જ

જણાશે. પણ એટલું તો નક્કી છે કે મારે પાયદળ લશ્કરમાં જવાનું છે અને ધણુંખંડ અમારી પલટણને દેશાવર નહિ જવું પડે. ”

“ ત્યારે તો સ્કારલેટ કલરનો આપને યુનિફોર્મ જોઈશે. ”

“ હારતો. મને ખલ્યુ પસંદ નથી. ”

“ તમે સ્કારલેટમાં ધણા સારા ખીલી નીકળશો. સ્ત્રીઓ તો તમારા ઉપર મરી પીટશે. ” રેડબર્નનો માંદલો ચહેરો ડેવીસને જાણે કેટલોએ ગમી હોય એમ એ બોલ્યો.

“ હું પણ એમજ ધારું છું. પણ મારા યુનિફોર્મને હું ખટો નહિ લગાડું. ”

“ વારૂ પણ સાહેબ, મને ખબર છે કે આપને સાઇડર (એક જાતનો દારૂ) ધણો ગમે છે. મારે ત્યાં ધણો ઉત્તમ સાઇડર છે. એનો એકાદ ગ્લાસ લેવા આપ મારી ઝુંપડી પાવન કરશો ? ”

જીરોલ્ડ ડેવીસને નાજ કહી દેત, પણ એને સાંભરી આવ્યું કે ડેવીસની પુત્રી ધણી સુંદર છે; તેથી ડેવીસના આમંત્રણનો સ્વિકાર કરીને એ એની સાથે ગયો. ખારણું ખુલ્લું જ હતું એટલે બંને જણુ ડેવીસના પ્રધાનખંડમાં ગયા. લ્યુસી ત્યાં બેઠી બેઠી બરતી હતી, તે એમને જોઈને ઉભી થઈ; અને વિવેકની ખાતર રેડબર્નને નમન કરીને ત્યાંથી ચાલી જતી હતી. એટલે એના સામું જોઈને જીરોલ્ડ વિનયપૂર્વક બોલ્યો: “ મારા આવવાથી તમને હરકત થઈ જણાય છે. ”

“ લ્યુસી, ઉઠી જવાની કાંઈ જરૂર નથી. મી. જીરોલ્ડનું તેજ તારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. ” ડેવીસે કહ્યું. શું કરવું તે લ્યુસીને સૂઝ્યું નહિ. એણે જાણ્યું કે મી. રેડબર્ન અત્યારે અહિં આચિંતો

આવી ચઢ્યો નથી પણ એનો પિતાજ એના લાભી મનોરથોની સિદ્ધિને માટે એને અહિં ખેંચી લાવેલો જણાય છે; તેથી એને ગુસ્સો ચઢ્યો.

“ મીસ ડેવીસ, જો તમે અહિંથી ચાલ્યાં જશો તો હું એમજ માનીશ કે તમારા કાર્યમાં મેં ખલેલ કર્યું છે; અને તેથી હું એ ચાલ્યો જઈશ. ” વિવેકની ખાતર દ્યુસીને ત્યાં ખેડા વગર છુટકા ન થયે. જુરોદ્ધ એના પાસ ખેઠો અને ડેવીસ સાંપડર લાવવાનું મીશ કાઢીને ત્યાંથી ઉઠી બહાર ગયો.

દ્યુસીના સૌન્દર્યની રેડખર્નને ખખર તો હતી જ; પણ એની સાથે વાતચાત કરવાનો એને ઠાંધ દિવસ પ્રસંગ પડ્યો નહોતો. અત્યારે નજરો નજર એણે દ્યુસીને જોઈ અને એના અપ્રતિમ રૂપ-લાવણ્યથી એ મોહિત થઈ ગયો. આટલી બધી એ રમણી હતી એવું એણે જરાએ ધારેલું નહિ; તેથી એના મુખ સામું એ થોડીવાર ટીકી ટીકીને જોઈ જ રહ્યો. દ્યુસીને એનું આ વર્તન ન રૂચ્યું. તેથી એના દષ્ટિ ચુકાવવા એ બારી બંધ કરવાના મીશથી ત્યાંથી ઉઠી ગઈ.

રેડખર્ન: “ મને ખાતરી થાય છે કે હું તમને ખલેલ કરું છું. છતાંએ તમે અતિથિતો સત્કાર કરવાને તૈયાર ન હો, એવું ભાગ્યે જ બને. તમારો આ પ્રધાનખંડ ધણો સ્વચ્છ અને સુંદર છે. કેવું બધુંએ વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવેલું છે. તમારી આવી વ્યવસ્થા અને સુખડતા તમને શોભાડપજ છે. ખરે, લલિત લલનાનો હાથજ આવી સ્વચ્છતા જળવી શકે. એકવાર હું ધણો નાનો હતો ત્યારે તમારા ઘરમાં આવેલો; તે વખતે તો તમેયે ઘણાં નાનાં વખત જતાં કાંઈ

વાર લાગે છે ? મીસ ડેવીસ, તમે બહુ બહાર નથી નીકળતાં ખરૂં? બહારતો હું તમને લાગ્યેજ નેઉં છું. ચાલો હવે એકવાર હું અહિં આવ્યો છું, તો વળી અહિં હવે હું થોડો વખત રહેવાનો છું. તે દરમ્યાન ફરીથી તમારા તરફ આવતાં મારો પગ વહેલો ઉપડશે, અને તમારી ખબર પણ પૂછાશે. ”

લ્યુસી:— ‘ કાંઈ બહારગામ જવા ધારો છો કે શું ? ’

“ હા, થોડા દિવસમાં હું લક્ષ્કરમાં જવાનો છું. આપણને અહિં ગામડામાં કાંઈ ગમતું નથી. તમારૂં ઓળખાણ જો જરા વધારે થતું હોત તો મને જે અણુગમો અહિંયાં થાય છે અને તેથી આહથી વહેલા જવાનું મન થાય છે, તે તો ન થાત. ”

લ્યુસીના સદવાસમાં પોતાને ઘણો વ્યાનંદ મળે છે એવું કહીને એની પ્રશંસા કરવાનો રેડમર્નનો હેતુ હતો. અને તેથી એણે પ્રેમભરી મીઠી નગરે લ્યુસી તરફ જોયું. પરંતુ રેડમર્નના આમ બોલવાથી લ્યુસીને ઉલટો ક્રોધ ચઢ્યો હતો. ક્રોધને લીધે એનું મુખ પણ લાલલાલ થઈ ગયું હતું. રેડમર્ન પામી ગયો કે એને ક્રોધ ચઢ્યો છે એટલે એણે કહ્યું: “ મારા બોલવાથી ખોટું તો નથી લાગ્યું ને ? મેં તમને ખોટું લગાડવા કાંઈ પણ કહ્યું નથી. મીસ ડેવીસ, આપણે તો એક બીજાને નાનપણથી ઓળખીએ છીએ. કેમ યાદ છે ? આપણે નાનાં હતાં ત્યારે હું તમને લ્યુસી કહીને બોલાવતો અને તમે મને જરોહડ કહીને બોલાવતાં હતાં. ”

લ્યુસીએ ગુસ્સામાંજ જરામ આપ્યો: “ પણ હવે આપણે નાનાં નથી. ”

“ આપણે નાનાં તો નથી પણ આપણા નાનપણના

પરિચયથી મને એમ થયું કે તમારાં જરા વખાણુ કરવાથી તમને રીસ નહિ ચઢે; તેથી મેં તમારાં વખાણુ કર્યાં. ”

“ મને વખાણુ ગમતાં નથી, અને વખાણુ કરનારાઓ ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. ”

આ સાંભળીને રેડબર્ને ગુસ્સો તો ચઢ્યો અને અહિંથી ચાલ્યા જવાનો વિચાર કર્યો; પણ વળી એને સાંભરી આવ્યું કે “ કાંઈ નહિ; હું મહાવિદ્યાલયમાં હતો ત્યાં અને લંડનમાં હતો ત્યાં મને સ્ત્રીઓના સ્વભાવનો સારો અનુભવ થયો છે. પહેલાં તો દ્યુસી કરે છે તેમજ તેઓ શરમાળ અને અતડી થઈ જતી; પણ પછી ધીમે ધીમે પ્રેમપાશમાં પડતી. તેમ આ પણ ધીમે ધીમે ઠકાણે આવશે. ” એમ વિચાર કરીને એ ગુસ્સો શમાવીને ખેડો અને વાત લંબાવવા લાગ્યો. “ મીસ ડેવીસ, સાધારણ રીતે વખાણુ કરનારાઓ મેં જાતના હોય છે. ખોટાં વખાણુ કરનારા અને ખરાં વખાણુ કરનારા. વખાણુ કરવા જેવું નથી એવું માનતા છતાં વખાણુ કરે તે ખોટા. અને વખાણુ કરવા જેવું છે એવું માને તોજ વખાણુ કરે તે ખરા. આવાં ખરાં વખાણુમાંથી પ્રશંસા કરવાનો સમય આવે છે. ”

“ પણ આવી પ્રશંસાએ મને ગમતી નથી. ”

રંગ બદલાયો તોઈ રેડબર્ને બીજા વિષય ઉપર વાત ઉપાડી. “ આવી સુંદર હવામાં તમે બહાર ફરવા જવાનું કેમ નથી રાખતાં ? સાંજે તો ફરવા જવાની બહુ મઝા પડે છે. જો તમારી મરજી હોય તો સાંજે ફરવા જતી વખતે હું તમને ખોજાવું. આપણી આ આખતની ખર મેનોર ભવનમાં ન પડે એટલીજ આપણે સંભાળ રાખવાની. ”

આ વાક્યથી દ્યુસીનો પિતો ઉકળી ગયો. એ ઉડીને આરણ્ય તરફ જતાં જતાં ખોટી “ મી. રેડમર્ન, તમારાં આજ્ઞાં વચનથી હું અજબ થાઉં છું. ”

“ એ લગવન્ ! તમે તો જળરાં રીસાળ લાગો છો. એમાં તમને ખોટું લાગ્યું ? ” એમ ખોલીને ઉછળતાંકનેજ રેડમર્ન દ્યુસીનો હાથ ઝાલ્યો.

“ મને છોડી દો. ” એમ છેડાયલી સિંહણુ પ્રમાણે દ્યુસી ગુસ્સા અને પૂર્ણ તિરસ્કારભરી દષ્ટિથી ખોલતી પોતાનો હાથ તરછોડીને એકદમ એ ખંડની ખડાર ચાલી ગઈ. ડેવીસ સાધર લેવા ગયો હતો, ત્યાં જાણી જોઈનેજ રેડમર્નને સમય આપવાજ એસી રહ્યો હતો. દ્યુસી બહાર નીકળી તે વખતે એ આવી પરોઝ્યે અને પૂછવા લાગ્યો કે “ શું છે દ્યુસી ? ” “ હવે જો ફરીથી મી. રેડમર્નને આપણા ઘરમાં તેડી લાવશો તો હું મારા શયનખંડનાં ચાલી જઈશ. ” દ્યુસીએ રોષમાંજ જવાબ આપ્યો.

“ ઠીક છે ઠીક છે છોકરી, હું જોઈ લઈશિ. ” એમ કહીને એ ગુસ્સામાં પ્રધાનખંડમાં ગયો અને દ્યુસી પોતાના શયનખંડમાં ચાલી ગઈ અને ત્યાં એસીને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી. ડેવીસે પ્રધાનખંડમાં આવીને ટેબલ ઉપર ગ્લાસ અને શીશો મુક્યો અને પછી ખોલ્યો “ કેમ, દ્યુસી જતી રહી કે ? ”

રેડમર્ન “ અરે, મેં એમને જરાક કાંઈ કહ્યું એટલે એમને તો રીસ ચઢી. એમને ખોટું લાગે એવું મેં કશુંયે કહ્યું નથી. ”

“ ખરી વાત છે. તમે ખોટું લાગે તેવું કહ્યુંજ નહિ હોય. ”

“ ફક્ત મેં જરા એમની પ્રશંસા કરી. ”

“ એ તો સ્વાભાવિક છે. યુવાન સ્ત્રી પુરુષની એક ખીજની વાતચીતમાં પ્રશંસા તો થાય જ. મી. રેડબર્ન, મારી દ્યુસી ધણી સ્વરૂપા છે એને લીધે મારી જાતને હું અહોભાગ્યશાળી સમજું છું.”

“ ખરેખર, તમે એનાથી ભાગ્યશાળીજ છો. મેં તો એમને એટલુંજ કહ્યું કે સાંજે ફરવા જતી વખતે હું તમને તેડવા આવું તો મારી સાથે ફરવા આવશો ?”

“ એમાં તમે શું ખોટું કહ્યું ? એમાં તો ઉલટું એણે મોટું માન ગણી લેવું જોઈએ. તમે ઓછાં એક ખીજથી અનુભવ્યાં છો. નાનપણથી તમારે તો ઓળખાણુ છે. ”

“ હું પણ એમને એજ કહેતો હતો. અમે નાનપણમાં એક-ખીજને અમારાં ક્રિશ્ચિયન નામથોજ ખોલાવતાં હતાં. ”

“ વારૂ, આ સાંપડર તમને કેવો લાગ્યો ?”

“ ઘણોજ ઉત્તમ. તમારી પુત્રીનું મેં અપમાન કર્યું છે, એવું એ મનમાં ન લાવે તો સારૂ. ”

“ અરે નારે, એ તો શરમાય છે તેથી તમને એમ લાગે છે.”

“ મને તો એમજ લાગ્યું છે કે એમને રીસ ચઢી છે. ”

ડેવીસ પોતાની પુરશી રેડબર્નની નજીક લાવીને જરા અંબીર-તાનો ડોળ કરીને કહેવા લાગ્યો “ જુઓ મી. રેડબર્ન, દ્યુસીને ઘણી સારી કેળવણી મળી છે. તમે જાણો છો કે એની મા જન્મથી જ “ લેડી ” હતી અને એને શિક્ષણુ પણ લેડી જેવું જ મળ્યું હતું. રીતભાતમાં પણ એ તેવીજ હતી. એની છોકરી દ્યુસી છે. એ કાંઈ સાધારણુ તમારી આ ગામડાની છોકરીઓ જેવી નથી.

એનું બધું વર્તન કાંઈ ઉમરાવની કે મોટા ધરના ગૃહસ્થની પુત્રીને જાણે તેવું છે. ”

“મી. ડેવીસ, એ તો બરાબર છે. મને તો એમની રીતભાત અને રીત જોઈને નવાઈજ લાગી કે આવા ગામડામાં આવી સુંદર ઉમરાવના ધરને શોભાવે એવી રમણી ક્યાંથી ? કેટલી સુધડ છે ! ”

“ મી. રેડબર્ન, એમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી. દ્યુસી તમારી સાથે આટલી બધી અતડી કેમ રહે છે અને શાથી શરમાય છે તેવું કારણ હું તમને કહીશ; એટલે તમારી ખાતરી થશે કે એણે તમારું અપમાન નથી કર્યું. ”

“ નારે; હું સ્ત્રી જાતને સારી પેઠે જાણ્યું છું. પહેલાં એ લોકો જરા શરમાય છે. હાં પણ તમે શું કહેતા હતા મી. ડેવીસ ? ”

“ હું કહેતો હતો કે દ્યુસીને કેળવણી ઘણી સારી મળી છે. છોકરી ઘણી ડાહી, સમજુ અને શાણી છે. એના જેવી ગુણિયલ છોકરી તો મેં કાંઈ ઠેકાણેયે જોઈ નથી. જુઓ, અમારી અને તમારી સ્થિતિમાં મોટું અંતર છે. હવે તમે મારી પુત્રી પ્રત્યે પ્રેમની દૃષ્ટિથી જુઓ તે વખતે એના મનમાં એમ થાય કે તમે આવા મોટા માણસ, ઉમરાવજીવ અને વળી શ્રીમંત, તે વળી એની સાથે કાંઈ દિવસ સંબંધ બાંધી શકો ખરા ? એ તો પૈસા અને પાયરીના મદમાં મસ્ત થયેલા હાલના જુવાનીયા ઈદ્રિયસુખની તૃપ્તિને માટે જેવો ક્ષણિક પ્રેમ જોડે છે, તેવો પ્રેમ તમે કરવા ધારતા હશો એમ એણે ધારેલું; તેથી એણે આ પ્રમાણે કર્યું. પણ તમે તો સાધારણ વિનોદજ કર્યો હશો, એમાં એણે શું કામ જોડું લગાડવું જોઈએ. ? ”

“ મારૂં પણ એવુંજ માનવું છે, ”

“ લુસીને માટે આપને મેં ખરો ખુલાસો આપી દીધો છે. હવે આપણે ખીજા વિષય ઉપર વાત કરીએ. ” લુસ્યા ડેવીસે જાગ પાથરવા માંડી.

“ આ વિષયને એકદમ બદલવા જેવો નથી. એમાં મને રસ પડે છે. લુસી આટલી બધી ખુબમુરત હશે એવો મને ખ્યાલ નહિ. મી. ડેવીસ, તમારો સાષ્ટર તો જરા કડક છે. માયું ભમારી નામે છે. પેલા લુસ્યા ફેડરિક લોન્સડેલ સાથે લુસીને સંબંધ છે એમ કાંઈ સાંભળ્યું હતું ને ? ”

“ તદ્દન જીહું. કાંઈ દાઝે બળતાએ એ ગપ ઉરાડી હશે. લુસી તો એના સામું થુંકે પણ નહિ. ”

“ અરે એટલે સુધી સાંભળ્યું છે ને કે પેલો સારજન્ટ લોન્સડેલને લઈ જતો હતો, તે વસને એને છોડાવવાને એ વચ્ચે પણ પડી હતી. ”

“ તમને હવે ખાતરી થઈ હશે કે મારી લુસી એવું કદેજ નહિ. અરે એ તો એમ થયું, કે મારી પેઢી નોકરડી માર્યા છે તેના ને લોન્સડેલનો જીવ મળેલો છે. એથી એ તો માંડા જેવી એની પાછળ દોડતી હતી. ”

“ તમે કહો છો એ વાત ખરો હોય ત્યારે તો ધણું સારું. લુસી જેવી મનોહારિણી યુવતી એના ભામટા પાછળ મરી શીટ તો તો અજબજ કહેવાય. ”

“ અરે ભામટો તે કાંઈ જેવો તેવો. અહંજ હરડીઓ. મેં

તો સાંભળ્યું છે કે ધણોખરો વખત એ તો પિઠામાંજ પડી રહેતો અને પૂરો રંડીમાંજ હતો. ”

“ આવા ભિખારડા એવું કરે તે એમને શોભે ? હજી મોટા ધરના સદ્ગૃહસ્થ એવા છંદમાં હોય તો તો જાણે કાંઈ નહિ. પણ એના જેવા એવી લતમાં પડવાની હિંમતજ કેમ કરી શકે ? ”

“ સાહેબ, કદાચ આપના કહેવા મુજબ સદ્ગૃહસ્થ એવી હલકી સ્ત્રીઓના છંદમાં પડતા હશે. ખાડી મારી દ્યુસીના સંબંધમાં કોઈ સદ્ગૃહસ્થ પણ હલકું વચન ઉચ્ચારે, તો મારાથી ન સહન થાય. કેમ ખરું કે નહિ ? ”

“ ખરાબર છે. ”

“ મી. રેડબર્ન, મારી દ્યુસી માટે મેં તો ધણો ઉંચો વિચાર ધારી રાખ્યો છે. એક મિત્ર તરીકે તમને હું આ વાત કહું છું ? ”

“ મી. ડેવીસ, હું પણ તમનું મિત્ર તરીકેજ ગણું છું. ”

“ આપના મુખથી આ વચન સાંભળીને હું મારી જાતને ધણો ભાગ્યશાળી ગણું છું. તમે મારી ઝુંપડીને પાવન કરી છે તેથી હું તમારો આભારી થયો છું. આજે આઝ્મા હો તો વળી આશા છે કે—”

“ હું મીસ ડેવીસને તેજ કહેતો હતો હતો કે એકવાર હું આવ્યો છું એટલે ફરીથી અહિં કોઈ કોઈ વાર અમથા એ ધડી વાતો કરવા પણ અવાશે. ”

“ અરે માત્ર સાહેબ, જેટલી વાર આવવું હોય તેટલીવાર આવજોને. હાં હું શું કહેતો હતો ? દ્યુસીને માટે મેં ઉંચો વિચાર ધારી રાખ્યો છે. ”

“ એમને માટે તો તમારે ઊંચો વિચારજ ધારવો ધટે છે. અરે એતો સ્વર્ગની અપ્સરા જેવી છે. કેટલી મોહક છે ! હું આવું બોલું છું તેને માટે મને માફ કરજો. ”

મી. રેડબર્ન, એથી તો હું વધારે ખુશી થાઉં છું. મારે મારી દ્યુસીને કાંઈ સારા ખાનદાન કુટુંબના સદ્ગૃહસ્થ સાથે પરણાવવી છે. એ મારા મતને તમે અનુમોદન આપો છો તેથી મને ધણો હર્ષ થાય છે. જુઓ હું તમારો સન્નાહજ પુછું છું હાં, મને નિખાલસપણે કહેજો —”

“ બોલો બોલોને, તમારે શું કહેવું છે ? ”

“ હું જરા આટલો બધો ઊંચો વિચાર ધરાવું છું, તેથી તમને એમ તો લાગવું હશે કે હું મોટી ક્ષણ બઈ છું. ”

“ નહિરે, જરાયે નહિ. તમે જણો છો કે રશીયાનો ઝાર એક ખેડૂતની છોકરોને પરણ્યો હતો. અને એ છોકરીએ રાણીનું પદ દીપાવ્યું. તમારી દ્યુસી કાંઈ ખેડૂતની છોકરી નથી. એ તો “લેડી” જેવી છે. એને પરણવાની કયો સદ્ગૃહસ્થ ના પાડે ? ”

“ મારા વ્હાલા મી. રેડબર્ન, મને માફ કરજો; હું તમને એવી રીતે બોલાવું છું તેથી. ”

“ મારા પ્રિય ડેવીસ, મને એમાં કાંઈ રીસ ચડવાની નથી.

“ ત્યારે તમે મારા મતને અનુમોદન આપો છો અને તમારી સલાહ પણ એવી છે કે મારે મારી પુત્રીને કાંઈ સારે ઠેકાણે નાખવી; એટલે હવે મારો વિચાર દબ થયો છે. નક્કી એને કાંઈ સારા સદ્ગૃહસ્થ સાથેજ પરણાવવી. અને આપને મારી નવ્ર પ્રાર્થના છે કે, આપ આ બાબતમાં દ્યુસીને કાંઈ શિખામણ આપો.

આપ મારા અન્નદાતાના પુત્ર છો અને દ્યુસી સાથે બાળપણથી જોળખાણુ ધરાવો છો; એટલે તમને આમ કહેવાની હું હિંમત કરું છું. ”

“ બરોબર છે. આ બધું વિચારતાં મને સલાહ આપવાનો હક છે. ” રેડબર્નને સાર્ષડર ચઢ્યો હતો એટલે એ ખીલ્યો. “ હું કાલે કે પરમ દિવસે પાછો આવીશ અને દ્યુસી સાથે વાત કરીશ. ”

“ હા, જરૂર આપજો. એની સાથે વાતચીતના પ્રસંગને માટે હું તમને અનુકૂળતા કરી આપીશ, તમે તમારી સલાહ એને આપજો; પણ મારા ગરીબની ઝુંપડીમાં તમે આવો, તે તમારાં માતા-પિતાને પસંદ પડતી વાત નહિ હોય. ”

“ એમની કોણુ દરકાર રાખે છે. હું તમારૂં દીલ દુઃખાવવા માગતો નથી. હું સંધ્યાકાળે અહિં આવવા ધારું છું એટલે એ લોકોને તેની કશી ખબર નહિ પડે. દ્યુસી એક પરી છે અને એ પરીને ગમે ત્યાં ન ફેંકી દેવી બ્રેઇએ મી. ડેવીસ. ”

મી. રેડબર્ન, તમારી આવી આગણીને માટે તમારો હું ઇચ્છી છું. ”

“ અરે વળી એમાં ઇચ્છી શાના ? તમારી પુત્રી ધણી ચિતા-કર્ષક છે. એના સંબંધમાં તમે મારા ઉપર આટલો બધો વિશ્વાસ મુકો છો, તેથી મારી જાતને હું ધણો બાગ્યશાળી સમજું છું. ”

જુસેલ્ડ હવે ઉઠ્યો અને જતી વખતે એણે ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરી. હમેશાં ઉમરાવ લોકો પોતાના નોકર સાથે શેકહેન્ડ કરતા નથી. તેમ કરવાથી એમની પદ્ધતિનું ઝોરવ ઘટે છે. ત્યારે ડેવીસ સાથે રેડબર્ન શેકહેન્ડ કરી તેથી વાંચનાર વિસ્મિત તો થયા

હશે. જીરોહડના ગયા પછી ડેવીસ એકલો પડ્યો અને વિચારમાળાના મથકા ફેરવવા લાગ્યો: “ ચાલો, હવે ધાર્યા પ્રમાણેજ કામ થઈ જશે. એ લાલચમાં સપડાવા લાગ્યો છે. દ્યુસી પ્રત્યે એને માઠ મોહ લાગી ગયો છે. મેં ઘણી ખુબીથી કામ લીધું છે. ધીમે ધીમે મેં એને ઠીક લીધો. મારો ખીજો મુદ્દો એ સમજી શક્યો નથી. ” વળી પાસેના આયનામાં પોતાનું મુખ જોઈને એ ખોલી ઉઠ્યો:—“ બચ્ચા પીટર, તું પાકા તો ખરો. ” વિચારમાળા પુરી થઈ અને એ પોતાની નોકરીએ ચાલ્યો. એ એક કલાક પછી પાછો આવ્યો, તે વખતે દ્યુસી વિચારનિમગ્ન થઈને બેઠી હતી. લોન્સ-ડેલના ગયા પછી એ હમેશાં વિચારગ્રસ્તજ રહેતી હતી. એનું કારણ ડેવીસ સારી પેઠે સમજતો હતો: જતાં એને પોતાના મતમાં બેળવવાને માટે એ અથાગ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો. બન્ને બાપ દીકરી સાથે જમવા બેઠાં. જમી રહ્યા પછી દ્યુસી ઉઠીને પોતાના ખંડમાં જતી હતી, તે વખતે ડેવીસે એને બેસાડી અને પૂછ્યું “ દ્યુસી, મેં તને થોડા દિવસ ઉપર કહ્યું હતું તે યાદ છે ? ”

“ પિતાજી, મને જે વિષય અકારો થઈ પડ્યો છે તે વિષય મહેરબાની કરીને તમે ન છેડશો. જે મારી માતા અત્યારે જીવતી હોત તો તમે આવો વિચાર કદી ડરત નહિ. ” એમ કહીને દ્યુસી રડવા લાગી. “ હવે તારૂં ડહાપણુ રહેવા દે. તારી મા જીવતી હોત તો મારે ધારેલે ઠેકાણે તારૂં લામ કરવામાં મને એ મદદ કરત. જીરોહડ રેડર્નનું તેં અપમાન કર્યું એથી મને ધણો ગુસ્સો ચઢ્યો છે. ”

“ પિતાજી, તમે આ શું બોલો છો ? એનું ઉપરાણું શ્યો છો ? મારાથી સહન ન થઈ શકે એવાં વચન એણે મને કહ્યાં. એનાં વચ-

નને હું શી રીતે સાંખી શકું ? એણે માઈં અપમાન કર્યું તેને માટે એને ઠપકા આપવો જોઈએ, તેને બદલે તમે મને સામે ઠપકા આપો છો ! ”

“ મૂર્ખાં, જો માઈં કહું માન. ગમે તેવો મોટો ઉમરાવ બદો હોય કે મોટો લખેશ્વરી હોય છતાં તેની સાથે તું આડો સંબંધ બાંધે તો હું તને ઠેર મારી નાખું. પણ જીરોહ રેડમર્ન તો તારી સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરવાનો છે. માટે તું એની અવગણના ન કરીશ. હું તારા સારાને સાઈં કહું છું. તારી મા જીવતી હોત તો અત્યારે માઈં કામ કેટલું સરળ થઈ જત ? ”

“ મારી માતા તમારાં આવાં કાળાં કર્મમાં બિલકુલ સંમતિ આપત નહિ. આતું બોલીને તો તમે એના પવિત્ર નામને કલંકિત કરો છો. ”

“ હવે એ વાતનો હું છેડોગ લાવીશ. જો, સાંબળ. જીરોહ રેડમર્ન આવે ત્યારે એની સાથે ખુશીથી વાત કરજો. એના પ્રેમને ઉદ્દિષ્ટ કરજો અને એના સંવનનનો સ્વિકાર કરજો. જો મારા કલ્યા પ્રમાણે નહિ વર્તે અને તારી આડાઈથી મારા અભિલાષને તું ધુળમાં મેળવીશ, તો નક્કી માનજો કે હું તને ધરમ્મથી કાઢી મેલીશ અને તજ દર્શ. તને શ્રાપ આપીશ અને મરતાં મરતાં પણ મારી કક્ષણતી આંતરડી તને ઝંપીને નહીં ઠરવા દે. ” આટલું કહીને ડેવીસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને જોરથી પ્યારણાં બંધ કરતો ગયો. આ શબ્દપ્રહારથી ડ્યુસી ઉપર જાણે વજ્ર પડ્યું હોય તેમ હતાશ થઈને એ ખુરશી ઉપર પડી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

 ૩૫૧.

ફેડરિક લોન્સડેલની રેશમેન્ટ અત્યારે માલ્ટામાં હતી. ત્રણ ચાર માસમાં ઇંગ્લાંડમાં પાછી આવવાની એની વહી હતી. એ રેશમેન્ટને ઉપરી અમલદાર કેપ્ટન કોટીને હતો. એની ઉંમર આશરે બત્રીસેક વર્ષની હતી. એ ઉંચો અને સુંદર બાંધાનો હતો અને એનો સીને મીલીટરીને લાયકજી હતો. એ ઘણો દેખાવડો હતો. પોતે ઉંચા કુટુંબનો હોવાથી મગરૂર હતો અને જે બિચારા વચલા વર્ગના કે દલકા કુટુંબના હોય તેમના તરફ તો એ તિરસ્કારની નજરેજી જોતો હતો. ખીન સનદી (નોનકમીશન્ડ) અમલદારો અને સૈનિકા પ્રત્યે તો એ જીલભાટજી વાપરતો. ખીનસનદી અમલદારો ઉપર જીલભ થનો ત્યારે એ અમલદારો, બિચારા કમનરીખ સૈનિકા ઉપર પોતાની ઢાઝ કાઢતા. કેપ્ટન કુંવારો હતો એટલે પુરો રંડીમાજી હતો. ઢાઝ-ડીઓ પણ તેટલો. પહેલા નંબરનો જીગારી અને દેવાદાર હતો. પૈસા સખધી એ ઘણી તંગ હાલતમાં આવી જતો, ત્યારે પોતાનાં સારી સ્થિતિનાં સગાંઆને એ ડાગળ લખતો કે “ હું મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો છું માટે પૈસા મોકલો; નહિ તો મારે માફે કમીશન લેવી દેવું પડશે. ” આથી તેઓ કેટલોક વાર તો પૈસા મોકલતા અને એને દેવામાંથી છોડવતા.

એના હાથ નીચે બે લેફ્ટેનન્ટ હતા. તેમાં એકનું નામ હીથકોટ અને ખીજનું નામ સ્કોટ હતું. હીથકોટની ઉંમર પચાસેક વર્ષની

હતી. એને હવે આગળ પ્રમેશન મળવાનો સંભવ નહોતો. પગાર ઉપનાંત એને ખીજું કાંઈ મળતર નહોતું છતાં એક પાઇનોએ એ કાઇનો દેવાદાર નહોતો. ઉલટું એની પાસે ખચત રહેતું. એટલું ખરૂં કે ગમે તેવો પોપાક હોય તો પણ એ ચકાવી લેતો. એનું બહાર જવું આવવું પણ આછું હતું. ઘોડોએ નહોતો રાખતો. ખાતી વખતે જેટલો દારૂ એને નિયમ પ્રમાણે આપવામાં આવતો, તેટલાથીજ એ ચકાવી લેતો. મિત્રોને એ જમવા તેડતો નહિ, રમ ઉપર રહેતો નહિ અને હદ કરતાં જાહે મોઝશોખ કરતો નહિ. આમ અધી રીતે નીતિમાં રહીને વર્તવાથી એને જેવું નહોતું કરવું પડતું અને પોતાની સ્થિતિ અનુસાર એ સારી રીતે રહેતો હતો. એના ઉપર ઉપરીનો બુલમ થતો તો એ મુંગે મોઢે સહન કરી લેતો પણ પોતાની દાઝ હાથ નીચેનાએ ઉપર કાઢતો નહિ. અધાની સાથે એ માયાથી વર્તતો હતો. કેપ્ટન કોર્ટની એનિકોના ઉપર બુલમ કરવા જતો તો એ તેમનો અચાર કરતો. પરતુ કેપ્ટન એને ઝાઝો ગણતો નહોતો. રજીટની ઉંમર આશરે ત્રીસેક વર્ષની હતી. એ ડેપોમાં એન્યુટન્ટ હતો. તેથી અધા ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ એ કરતો હતો. ઉપરીની ખુશામત કરતો અને હાથ નીચેનાએને કનડતો. એ હીથકોટ જેટલોજ ગરીબ હતો. દેવાદાર નહોતો. પણ એને મોઝમઝા કરવાની ઘણી ગમતી હતી. કેપ્ટન કોર્ટનીની એના ઉપર મહેરબાની હતી એટલે એના ખરચે એ દારૂનો શોખ પુરો કરતો અને એની ખેડક ઉઠક પણ કેપ્ટનને ત્યાંજ રહેતી.

ડેપોને અંગે એ ધ્વજવાહી (એન સાઇન) હતા. એકનું નામ આન. ગરટેવસ ડર્ડીનંડ રીચર્ડ્સ શીટજ મોરીસ હતું અને ખીજનું નામ મી. પેગેટ હતું. મી. ગરટેવસની ઉમર વીસેક વર્ષની

હતી. સેંડહર્સ્ટની રાયલ મીલીટરી કોલેજમાંથી એને હમણાંજ કમી-
શન મળ્યું હતું. એના મગજમાં લુસું ભરેલું હતું. એ પણ હલકા
સૈનિકો પ્રત્યે તિરસ્કારથી જોતો હતો અને તેમને કુતરાં ખીલાડાં
જેવા ગણી કાઢતો. મી. પેગેટ સત્તર વર્ષની ઉમરનો હતો. એના
મગજમાં એવેજ ફાંકો હતો કે મિલીટરી કાયદાનું એનું ધણું
સારું જ્ઞાન છે. વસ્તુતઃ તે એને ડ્રીલ કે પરેડનું એ પુરું જ્ઞાન
નહોતું. એણે ઘોડો રાખ્યો હતો પણ પડી જવાની ખીકે એકે દિવસ
ઘોડા ઉપર બેઠો નહોતો. ખીજાનું જોઈને એ પણ પુષ્કળ દારૂ પીતો
હતો. પણ એ તો ઘોડા દારૂમાંજ ઠેં બની જતો અને એને ઉંચકી જતો
પડતો. એને ખીડીપીવાનો ખહુ શોખ હતો; પણ ખીડીથી એને વારંવાર એ
દમ ચઢી જતો. વારંવાર સોગન ખાવામાં એ મોટું માન સમજતો
હતો; તેથી એ ત્રણ શબ્દો બોલે અને ગમે તેના સોગન ખાવા મંડી
પરે. ઐરીઓની વાતો કરવામાં શરૂ હતો. મારે તો ફલાણી સ્ત્રી
સાથે આવો સંબંધ છે, ફલાણી તો હું કહું તેમ કરવા તૈયાર
છે, ફલાણી તો મારી સાથે મજા મારવા એના ધણીને પણ થાપ
આપે છે, વિગેરે વાતો કરવામાં આનંદ માનતો. ખરૂં પુછો તો
એ એટલો બધો ડરકુ અને ખાયલો હતો, કે ભાગ્યેજ એ કોઈ
સ્ત્રીના મુખ સામુંજે જોવાની હિંમત કરતો.

આજ રેશ્મંટમાં મી. લેંગલી સાજીંટ મેન્જર હતો. એની
સાથે તો વાંચનારને ઘણો સારો પરિચય છે એટલે હવે એના
સંબંધમાં વધુ કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. ખીજા સાજીંટો આ
દારપોરલ લેંગલીને જોડેજ હતા. એ બધા સાધારણ સૈનિકની
રિચતિમાં હતા ત્યારે તેમની શી ગતિ થતી હતી તે વાત આધે
ચઢ્યા પછી એ બૂલી ગયા હતા અને મિચારા સૈનિકોને ત્રાસ

આપતા હતા. એમાં એમનો બહુ વાંક કાઢવા જેવો નહોતો. કારણ કે રેજીમેન્ટમાં એ લોકો એવીજ રીતે ટેવાતા. સૈનિક તરિકે ઉપરીના ઝાંસા અપમાન, બુદ્ધિમંદ સહન કરતા એટલે એમની આત્મમાની લાગણી છુટી થઈ જતી એ નહોતર થઈ જતા, અને ઉપરી ગમે તે કરે તોયે એમને કાંઈ લાભતું નહિ. તેઓ આવી છુટી મનોવૃત્તિવાળા થઈ જાય એટલે સામા માણસની લાગણી પણ એ છુટી થઈ ગયેલીજ ધારતા. એટલે પેટ્રી સાસુ વહુની કહેવત જેવું એમને થતું. વહુએ સાસુના ઝાંસા અને બુદ્ધિમંદ વેઠ્યો હોય એટલે એ સાસુ થાય ત્યારે પોતાની વહુ ઉપર તેવોજ અમલ ચલાવે. તે વખતે પોતે એકવાર વહુ હતી અને દુઃખ વેઠવું પડતું હતું તે બુદ્ધિ જાય છે. આ પ્રમાણે આહિંતો જે કોઈ પોતાના હાથ નીચે હોય તેને કનડવો એજ નીતિ ચાલી આવતી હતી. લૉન્સડેલને તો અત્યાર આગમ્ય ક્યારનોએ એવો અનુભવ થઈ ગયો હતો કે સૈનિકનું જીવન સુખી નથી હોતું. પણ એ વિચારે એમ નહોતો જાણતો કે એ જીવનમાં તો નર્ચા કાંટાજ વાવેલા છે. એની રહેવાની ઓરડી ધણીજ ખરાબ હતી. એમાં ભાગ્યેજ કોઈને રહેવાનું ગમે. એની જોડેના બીજા સૈનિકો તો દારૂના પીકામાં તેમનો ધણો વખત ગાળતા. લૉન્સડેલને અજાણ્યથી થતી કે સૈનિકોના પગારમાંથી મોટો ભાગ તો એમના ખાધા-ખર્ચમાં, એમનાં લુગડાંમાં, ઘોષીમાં અને એમને યુનિફોર્મ રવચ્છ રાખવામાં વાપરવા માટે કાપી લેવાય છે અને એમના હાથમાં તો રોજ ત્રણ હાફ પેન જ રહે છે. તો એટલામાંથી એ બીઅર (એક જાતનો દારૂ) શી રીતે પીતા હશે? એમને કેમ પાલવતું હશે? પણ પછીથી એની અજાણ્યી દૂર થઈ. એને માલમ પડ્યું કે જે ધણા દેખાવડા સૈનિકો હતા, તે કેટલાક વેપારી-

ઓની સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના માનીતા થઈ પડ્યા હતા. તેમની વિષમવૃત્તિને પોષીને તેમની પાસેથી તેઓ પૈસા મેળવતા હતા અને એ પૈસા દારૂમાં વપરાતા. સૈનિકો આવી રીતે પૈસા મેળવે એમાં દોષ કોનો ! તેમને ખીચારાઓને પૈસાની મોટી મોટી લાલચો બતાવીને, અને કાદપનિક સુખની આશાઓ આપીને ભરતીમાં જોડાવાને લલચાવ્યા હતા. તે વખતે ખુશખુશીના ત્રણ પાઉંડ દરેકને આપવાનું વચન આપાયું હતું; પણ ખરી રીતે એમને ખીચારાઓને તે ખાતે દશ દશ શિર્સીગળ મળેલા હતા. બાકીના પૈસાની એ લોકો માગણી કરતા ત્યારે એમને જવાબ મળતો કે એ પૈસા તો એમના યુનિફોર્મ વિએરને માટે કાપી લેવામાં આવ્યા છે. આ નંબર પહેલાની છેતરપીંડી. એમને દરરોજનો એક શિર્સીગળ પમાર મળશે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું; પણ અત્યારે તો બધી કાપકુપ કરતાં રોજના ત્રણ અડધા પેન્સજ તેમને મળતા. આ નંબર બેની છેતરપીંડ. પૈસા સંબંધી એમને ઘણી ચિંતા રહેતી; તેથી ચિંતાનો ત્યાગ કરવા અને આનંદમાં વિહરવા એમાંના ધણા દારૂની લતે ચઢી ગયા. અને એ લતે ચઢ્યા એટલે તો પછી સીધે રસ્તે કે આડે રસ્તે પણ પૈસા લાવવા, એજ એમનું કર્તવ્ય થઈ પડ્યું. પૈસા કયે રસ્તે મેળવાય છે તેનો વિચાર કરવાની એ ઝાઝી દરકાર કરતા નહિ. એમને ખાવાનું પણ ધણું સારું મળશે એમ સમજાવેલું; પણ અત્યારે અનુભવથી તેમને જણાતું કે હલકામાં હલકો ખોરાક તેમને મળતો. અરે કેદખાનાના કેદીઓનેયે એમના કરતાં તો સારો ખોરાક મળતો. આખા દિવસમાં ફક્ત નાસ્તો અને ખાણું એમ એજ વાર એમને ભોજન મળતું. ત્યાંયે નહિ તેમ રાતનું વાળુએ નહિ એટલે

એમને ઘણું ખર્ચ ભૂખ્યાજ રહેવું પડતું. કેટલાક પોતાના ખાનગી પૈસામાંથી પેટના ખાડાને પુરતા. આ છેતરપીંડી નાંખર ત્રણની હતી. સૈનિકથી આ અધી તકલીફ માટે ફરીઆદ પણ ન થઈ શકે. કારણ કે ફરીઆદ કરે તો દાદ ન મળે તો ન મળે, પણ તેનું નામ બ્લેક લીસ્ટ (કાળા ચોપડા) માં દાખલ થઈ જાય અને ગમે તેના હલકા ગુનાને માટે પણ એના ઉપર કાર્ટમાર્શલ કરવામાં આવે. સૈનિકને તો અધાને ખુશી રાખવા પડે. પહેલો કારપોરલ. પછી સાર્જન્ટ. પછી મેજોર. પછી ધ્વજવાહી (એન માઇન), લેફ્ટનન્ટ, એડન્યુટન્ટ અને કેપ્ટન આટલા અધાનાં મન સૈનિકને સાચવવાં પડે. એ દરેક અમરદારની ધુન જુગી. એમની દરેકની ધુન પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. ઉપરીઓના દોષ હોય તો તેને પણ સ્વીકારી લેવાય, અને એ દોષ સહન થઈ શકે તો પણ તેની સાથે કળયો કરવાનો પ્રસંગ ન ઉભો થાય, એવી કાળજી રખાય; તોજ એ સૈનિક ઉપાનભ વગરનો રહી જાય. પણ એવો કોણ હોય? જેનામ જોનનું ધૈર્ય, માર્ટર (ધર્મવીર) નો ત્યાગ, સાધુની સહનશીલતા, દેવદૂતનું ખીકણપણ્ય અને તત્ત્વવેતાનું ડહાપણ હોય, તેનામાંજ એરા વર્તનની આશા રાખી શકાય. લેન્ડસીએ જે મધુરા ગુલાખી રંગમાં સૈનિકનું જીવન ચીતરી બતાવ્યું હતું, તેના કરતાં એણે મશી જેવા કાળા રંગમાં એ ચિત્ર ચિતરીને, ત્યાર પછી પણ તેના ઉપર મેથ ચોપડીને કાળામાં કાળું કરીને એનો અનુભવ કરાવ્યો હોત, તોયે એણે અતિશયોક્તિ કરી છે કે ખોટા ચિતાર આપ્યો છે એવું અમે ન કહી શકત.

આમાંના અધાજ સૈનિકો આખરદાર દેખાતી પણ સ્વચ્છંદમાં જીવન ગાળનારીઓનાં પેન્શન ખાનારા કે દારૂડીઆ હતા એવું

નહોતું. એમાં લોન્સડેલના જેવા ધણા સારાએ હતા, તેમ ઉત્તમ અને દૃઢવિચારના પણ હતા. તેઓ ખીચારા લોન્સડેલની માફક પોતાની કફોડી સ્થિતિને લઇને કે રેક્યુટીંગ ઓફીસરના બરમાઆથી દાખલ થયા હતા. આમનામાં જે સારો વર્ગ હતો તેમની એક કક્ષમ જેવું હતું. પોતાની બચતમાંથી એ લોકો એક સામાહિક પેપર (છાપુ) મંગાવતા અને તે છાપું સરક્યુલેટીંગ લાયસેન્સી પેઠે કલબના મેમ્બરોને ત્યાં વારા ફરતી વંચાવા જતું. આ પેપર ડેમોક્રેટીક એટલે પ્રજાવાદી ચાને પ્રજાપક્ષનું હતું. એ પ્રજાકીય પેપરના તો હિથકોટ શિવાયના બધા અમલદારો કદા શત્રુ હતા. એટલે એ પેપરની એમને ધણી કાળજી રાખવી પડતી. રખેને ઓફીસરોના હાથમાં જાય તો તેઓ પોતાના કોષના ઓંખગોળા છોડ્યા વગર રહે નહિ. આ પેપર મંગાવવાનાં એ કારણો હતાં. એક તો એ સૈનિકોનો પક્ષ લેતું હતું, અને તેમને પડતાં દુઃખો તથા તેમના ઉપર ગુજરતા બુલ્લમોને ઉઘાડ પાડતું હતું. સૈનિકોને જે ફટકાની સજા થતી હતી, તે સજામાં જે કમકમાટબરી રીતે અને ફૂરતાથી ફટકા મારવામાં આવતા હતા તે રીત ખાસ વખોડી કાઢતું હતું. આ પેપરમાં સૈનિક જે પોતાની કાંઈ ફરીઆદ લખી જણાવતો તો તે પણ લેવાતી. સૈનિક જ્યારે પેપરમાં લખે ત્યારે પોતાનું નામ બહાર નહિ પાડવાને એડીટર (અધિપતિ) ને ખાસ વિનવતો. કારણ કે એમાં અફસરોનાં બુલ્લમાટનાં ભોપાળાં બહાર પડતાં અને જે અફસરોને એમ માલમ પડે કે આ કાંઈ સૈનિકનું કારસ્થાન છે તો તેના બિચારાના બારજ વાગી જાય. પ્રેસને લખવાની આટલી બધી સત્તા હતી તેથી અફસરો ડરતા તો ખરા; પણ એ પેપર સૈનિકોનો પક્ષ ખેંચતું તેથી તેને માળો ભાડતા અને તેને હલકું

પાડવા પોતાનો અનતો પ્રયત્ન કરતા. કેપ્ટન કોર્ટીનીનો સખત હુકમ હતો કે એરેકમાં (સૈનિક નિવાસ) માં આ પત્ર કાઢવે લાવવું નહિ. એટલે કાઢને જણ્યુ ન પડે તેવી છુપી રીતે આ પેપર આવવું હતું. મીલીટરી કાયદો એટલા બધો સખત છે કે સીધી રીતે નહિ તો આડકતરી રીતે પણ સૈનિકોને સર્વ રીતે યંત્રવત્ અને ગુલામની રીતભાત પજાવવાનો જ તેનો આશય હોય તેમ સમજવું. ડીસી-પ્લીન જ (વ્યવસ્થા) એવા પ્રકારની હતી કે તેથી એ લોકો ગુલામ જેવા, પશુ જેવા, અરે યંત્ર જેવા-ચાવી આપે તેમ ચાલનારા-થઈ જતા.

આ પેપર મંગાવવાનું ખીજું કારણ એ હતું કે એના બધાંએ વિચારો પ્રબલપક્ષના હતા. કેટલાક સૈનિકો તો રાજકીય વિચારો સંબંધી કશુંએ જણ્યુતા નહોતા. જ્યારે એ લશ્કરમાં દાખલ થયા અને આવો જુલમટ જોયો ત્યારે એમને લાગ્યું કે આવી ગુલામી તો ન વેઠાય અને આ સીસ્ટમજ બધી ખરાબ છે; અને તેથી જ તેઓ આ પત્રના વિચારને તરતજ અનુકુળ થયા હતા. ઘણાને તો વાંચતાં લખતાંએ નહોતું આવડતું. એટલે જ્યારે ઓશીસર લોકો જમવામાં ગુંથાયા હોય ત્યારે સૈનિક-નિવાસમાં આ પેપર મોટેથી વંચાતું અને બધા સાંભળતા.

ઉપોમાં આવ્યા પછી લોન્સડેલને ખીજાઓની સાથે ડ્રીલ કરવી પડતી. ડ્રીલ કરાવનાર સાર્જન્ટ લેંગલીના જેવોજ સખત અને કડક હતો. ડ્રીલમાં જરા જુલ થતાં ઠપકો દેવા મંડી જતો. ડ્રીલ સાર્જન્ટને સંતોષ આપવાને લોન્સડેલ મહેનત કરતો અને સ્વાભાવિક રીતે એ બુદ્ધિશાળી અને હોંશીયાર હોવાથી ઉત્તમ રીતે પોતાનું

હામ બ્રમવતો. વિચારશીળ મનુષ્ય તો એનાથી ખુશ થયા વગર રહેજ નહિ. જ્યારથી એ દાખલ થયો ત્યારથી એના ઉપરજ સર્વનો ડાળો હતો. એ દાખલ થયો ત્યારથીજ સાર્જન્ટ લેન્ડલીએ એના સંબંધમાં બધા બીનસનંદી અમલદારોને બરમાવી મુક્યા હતા. “આ તો ધણો તોફાની છે, ધણો સ્વતંત્ર મીળસનો છે માટે એને તો કબજામાંજ રાખવો.” વિગેરે એના વિરૂદ્ધ ઘણી વાતો કરી હતી. ડ્રીલ સાર્જન્ટ દેખાવે ધણોજ અદરીકલ હતો અને લેન્સડેલ મજબુત પાંધાનો અને સુંદર દેખાવનો હતો. તેથી એ એના ઉપર વધારે દ્રેષ રાખતો હતો. લેન્સડેલની કાંધએ બૂલ ન હોય છતાં એ બૂલ દેખતો અને ખોટા દોષો કાઢીને એને ઠપકા આપતો અને ડાળો ભાંડતો. તેથી લેન્સડેલ કેટલીક વખત તો ખીજવાઈ જતો અને ડ્રીલસાર્જન્ટને એકાદવાર મેથીપાક જમાડવાનો વિચાર કરી દેતો. પણ પાછો મનને વશમાં રાખતો અને અપમાનને ગળી જતો. આ અધું એ એકજ વ્યક્તિની ખાતર સહન કરતો. એક મનોહર મૂર્તિ એના નયન સમક્ષ તરવરી રહેતી. તે મૂર્તિ એ અકળાઈ જતો ત્યારે એને સાંત્વન આપતી અને એના કર્ણમાં મધુર અમૃત રેડતી.

ડ્રીલ આવડ્યા પછી હથીયાર વાપરતાં શીખવવામાં આવે છે. તેથી, ડ્રીલની પરીક્ષામાં પાસ થાય તો તે શીખવાય છે. એટલે ઠોઠ મહીના પછી એડજુટન્ટ ડ્રીલની પરીક્ષા લેવા આવ્યો. એ પણ ધણો ઠીગ્ગસી હતો. પરીક્ષા લેવા આવ્યો તે દિવસે તો એ ધણો ખીજવાયેલો હતો એટલે બધા રેફરેન્સી એણે ધુળ કાઢી તાપી. ડ્રીલસાર્જન્ટે તોયેર ડ્રીલ શીખવા નથી એમ એનો વાંક તો ન નીકળ્યો પણ શીખનારા બધા મૂર્ખા છે, કાંઈ આવડતું નથી એવો તેમને કરવાવ

મળ્યો. અને હથીઆર વાપરતાં શીખવા માટે નાલાયક ઠર્યા તે જુદું. જે કાંઈ તટસ્થ મનુષ્યે આમને ડૂલ કરતાં જોયા હોય તે અવશ્ય તે આમને પાસ કર્યો વગર રહેજ નહિ. જે દિવસે ડૂલમાં લોન્સડેલની ટોળી નાપાસ થઇ તેજ દિવસે સાંજે સૈનિકનિવાસ આગળ લોન્સડેલને સાજાં લેંગ્લી મળ્યો અને એને પૂછ્યું “ કેમ અલ્યા, સૈનિકનું જીવન કેવું લાગે છે ? કેમ ખોલતો નથી. તને એમ તો થાય છે કે આમાં ન જોડાયો હોત તો સાઈ. પણ તું મોઢે કહેતો નથી. કેમ હું કહું છું તે બરોબર છે ને ? ” ફેડરિકે કઠોર અવાજે કહ્યું. “ હા. ”

“ હું ધારતોજ હતો કે તને કશાથી સંતોષ નહિ મળે. ઝાકલેમાં એકવાર નામ નોંધાવીને તું ફરી ગયો હતો તે હું જુલો ગયો નથી. પણ હું તારાથી જાહ એવો નહોતો. બેટસને મળીને મેં તને કેવો ઠેકાણે આપ્યો ? સ્માર્ટમનીને માટે તેં સર્જન તથા બીજા જે ત્રણ જણને કામળ લખ્યા તે પણ હું જાણું છું. પણ બેટસ કાંઈ મૂર્ખો નહોતો કે તારા કામળો પહોંચાડી આવે. એ ધણો અચ્છો માણસ હતો. તું તથા બીજા કેટલાક રેક્રુટો તો મને એની મદદથી મળ્યા. અલ્યા, પછી પેલી છોકરી તારે ગળે હાથ નાખતી આવી હતી અને જે તારી પ્રિયતમા હતી તેનું શું થયું ? એ હતી તો ધણી સુંદર. પણ હવે તો એણે બીજે આશક ખોળી કાઢ્યો હશે. ” લોન્સડેલને આ સાંભળીને ધણો ક્રોધ ચઢ્યો હોવાથી એ ત્યાંથી ચાલ્યો જતો હતો; પણ લેંગ્લીએ સત્તાધારી અવાજે કહ્યું “ હું તારી સાથે વાત કરું છું ને તું ચાલ્યો જાય છે ? હરામખોર લુચ્ચા, ઉપરી સાથે કેમ વર્લવું તે જાણે છે કે નહિ ” ? ફેડરિકે પુનઃસબરી આંખે લેંગ્લી

સામું જોયું પણ કાંઈ જોઈયો નહિ. “ જો સમિળ. તું તદન નકામો
 માણસ છે; છતાં સકાર્ષમાંથી હાથ કાઢતો નથી. તારા ઉપર હું સખત
 દેખરેખ રાખું છું. મારી સાથે તું જરાકે અવિવેક કે તોછડાઈથી
 વર્ત્યો તો જોઈ લેજો તને શી શિક્ષા થાય છે તે.” એ પ્રમાણે સાર્જન્ટ
 લોન્સડેલને ધમકી આપીને ચાલ્યો ગયો. લોન્સડેલને એથી એટલું
 બધું લાગી આવ્યું કે આવા દુઃખ અને જીલ્મમાંથી છુટવાને માટે
 જીવ ઉપર આવીને એ મને તેવાં પમલાં ભરત. પણ ક્યુસીની
 પવિત્ર પ્રેમાળ ભૂતિએજ એને તેમ કરતાં વારી રાખ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ડેવીસની યોજનાઓ.

આજ પંદર દિવસથી જીરોલ્ડ ડેવીસને ધેર જતો આવતો હતો.
 એક દિવસ સાંજે એ નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ડેવીસના ધર તરફ જવા
 નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં એ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “જેવો
 પંદર દિવસ થયાં કાણુ જાણુ મને શું થયું છે તેની મનેજ ખબર
 પડતી નથી. માઈ મન એના તરફ વધારે આકર્ષાય છે, એના તરફ
 વધારે દોરાય છે. મારા મને કાંઈ વિલક્ષણુ વલણુ લીધું છે. ઉદ્વિચ-
 સ્ખમની લાલસા તૃપ્ત કરીને પછી તજી દેવી એટલા માટે નહિ, પણ
 એને હંમેશની મારી જનારીને મારી પાસે જ રાખવાને માઈ મન
 ઉલટી રહ્યું છે. ખરેખર એ ધણી સ્વરૂપવાન છે. જેમ જેમ હું
 એને વધારે જોઉં છું, તેમ તેમ એ મને વધારે સુંદર લાગે છે.”

મને લાગે છે કે એને વધારે કાલાવાલા અને માન નોખએ છીએ અને તેથીજ એ આટલી અતડી અને દૂરની દૂર રહે છે. ડેવીસ તો કહે છે કે એ શરમાળ છે. મને એના ઉપર પ્રેમ પ્રગટ્યો છે એ વાત ડેવીસે જાણી હશે? ના ના; એના બેલવા ચાલવા ઉપરથી એમ જણાતું નથી. એ વાત એ જાણ્યો હોય તો આટલો બધો ખાસમાં વિશ્વાસ મુકીને, જેમ કોઈ અંગત સંબંધી સાથે એ એની પુત્રીના લગ્ન સંબંધી વાત કરે તેટલી બધી છુટથી એ સંબંધમાં એ મારી સાથે વાત ન કરે. એને એની જરા પણ શંકા નહિ હોય. છેલ્લા પંદર દિવસથી હું રોજ એને ઘેરજઈ આવું છું. જેમ વધારે જઈ છું તેમ વધારે જવાનું મન થાય છે. દ્યુસીની ઈચ્છા જેની સાથે લગ્ન કરવાની હશે તેની સાથેજ એ પ્રેમ કરશે એની ડેવીસની વાત મને ખરી લાગે છે. જો કે હું તો ઘણો ધૂષ્ટ છું અને મને તેવી માનણી કરી શકું; પણ આની પાસે મારાથી તેમ નથી થઈ શકતું. એક ડ્યુકની પુત્રી પ્રતી અયોગ્ય પ્રેમ કરવાની જેમ મારી હિંમત ન ચાલી શકે તેમ આના આગળ પણ તેવો પ્રેમ દર્શાવતાં મને આંચકો લાગે છે. સહયુક્તી સ્ત્રીઓનો જેવો પ્રભાવ હોય છે તેવોજ આનો પ્રભાવ છે. એ પ્રભાવને લીધે મારાથી અયોગ્ય કશુંયે મોહાતું નથી. સ્ત્રીઓના આરા પ્રભાવ વિષે મેં વાંચેલું છે તો બહુ; પણ તે સધા તો હું ચોપડીમાંના ગપાટાજ માનતો. સહયુક્તી સુંદરીઓમાં કોઈ એવું પ્રભાવ છે અને તેમના એ પ્રભાવને લીધે તેમની સાથે અયોગ્ય વર્તન કરવાની મને તેવા દુર્જન અને દુષ્ટ આણસની પણ હિંમત ચાલતી નથી. એ તો દ્યુસી-એજ મને શીખવ્યું. એ એવાજ પ્રભાવવાળી છે, " આવા

વિચારમાં ને વિચારમાં ડેવીસનું ધર આવી પહોંચ્યું. ધરમાં જવું કે ન જવું તેની એને ગડબાંધ થવા લાગી. વળી એના વિચારના મજબૂત કરવા લાગ્યા. “પણુ આ તો હું ખોટું કહું છું. હું એની સાથે લમ તો ન કરી શકું. તેમ લમ વગર ખીજી શરતે તો એ મને ન મળે. ત્યારે આ વાત હવે વધારે લાંબાવવી યોગ્ય નહિ. કારણુ કે પ્રેમનો અભિપ્રય જોસમાં પ્રગટી ઉઠે તો પછી બાજી હાથમાં રહે નહિ અને વધારે દુઃખી થવું પડે. મારા માતા પિતા એમ જણે કે હું એમના બેટીકની પુત્રી સાથે પરણવા વિચાર કરું છું, તો એ લોકો ખચીત નારાજ થાય અને તો એવો સંબંધ બંધાવોજ અશક્ય લાગે છે. મારે એ વિચાર માંડી વાળવો. ” એમ ધારીને એ મેનોર બવન તરફ પાછો વળ્યો. થોડુંક ચાલ્યો હશે એટલે વળી પાછો મનના પ્રયત્ન વેગે એને રોક્યો અને એના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય બોમરી રહેલા સ્યુસીના સૌન્દર્યે એને ફરીથી આકર્ષ્યો. અત્રે અમારે જણાવવું જોઈએ કે એ તો સૌન્દર્યમાંદરની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને પોતાનું હૃદય અર્પણુ કરી આવ્યો હતો; પણુ એ હૃદયનો સ્વિકાર સામા પક્ષે જરાએ નહોતો કર્યો. “આ કેવી વિચિત્રતા. મને એમ થાય છે કે જણે હું એને મળું. મનના વલણુ વિરૂદ્ધ વર્તવું કામનું નથી. કારણુ કે એની સત્તા બલવત્તર છે. હું એની સાથે લમ કરું તો શું ખોટું ? મને તેમ કરતાં કાણુ અટકાવવાનું છે. માસ પિતાથી હું સ્વતંત્ર છું. થોડા વખતમાં હું લાયક ઉન્મરનો યર્ધથ. અમારી મીલકત તો વારમાઈ હોઈ મનેજ ઉતરવાની છે. એમાંથી મને ખાતલ કરી શકાય એમ નથી. મને એકવીસ વર્ષ થશે એટલે પૈસા મેળવતાં કાંઈ મુશ્કેલી નડવાની નથી. વળી એવું પણુ મેં સાંભળ્યું છે કે રેજીમેન્ટમાં સૌન્દર્યવતી

પત્નીને સાથે લઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો એના જેવું તે કો
 સુખ એકે નહિ. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીને લીધે મારે ત્યાં આનંદી મિત્રોનો
 જમાવ થશે. વળી આવી લલિતાંગના સાથે ભોજન કરવાનો પણ
 ફેટલો બધો આનંદ મળે. દ્યુસી જે અનુપમ વસ્ત્રાલંકારથી મંડિત
 હોય તો એ બેલીકની પુત્રી છે એવું કોણ કહી શકે ? એની બધી
 રીતભાત (લેડી) સન્નારીના જેવી છે. એ ચપળ અને બુદ્ધિશાળી છે.
 સુધરેલા સમાજમાં સહેલાઈથી બળી જાય એવી છે. આ ખાતતો
 મારે વિચાર તો કરવો જોઈએ. હું તો ત્યાં જ જઈશ. ” આવો
 વિચાર કરીને જીરોહડ રેડર્ન ડેવીસના ઘર તરફ ફરીથી વળ્યો
 અને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. માર્યાએ બારણું ઉઘાડ્યું અને એને,
 દ્યુસી અને ડેવીસ બેઠાં હતાં ત્યાં પ્રધાન ખંડમાં તેડી લાવી. ડેવીસ
 ધ્યાનથી ચકાવતો હતો અને દ્યુસી ભરતકામ કરતી હતી. પિતાને
 વારંવાર ગુસ્સે ન કરવાની ખાતર જ રેડર્નની મુલાકાત એ સહન
 કરતી. લોન્સડેલ ઉપર એને અતિ દુઃખ પ્રેમ હતો તેથી જીરોહડનાં
 વખાણ કે ખુશામત ઉપર જરાએ એ લક્ષ આપતી નહોતી. ઉલટું
 જ્યારે જ્યારે લામ મળતો ત્યારે જીરોહડ ઉપર પોતાનો અણુગમે
 જણાવ્યા વગર રહેતી નહિ. જીરોહડ તો એમજ ધારતો કે એ શર-
 માય છે. એટલે જેમ જેમ દ્યુસી અણુગમે બતાવતી, તેમ તેમ એ
 વધારે ને વધારે એની પાસે બેસતો. દ્યુસી એમ ધારતી હતી કે
 હવે એને કમિશન (લશ્કરમાં સનંદી અમલદારની નોકરી) મળશે
 એટલે એ લશ્કરમાં ચાલ્યો જશે અને એ પીડા એની જેમ ટળી
 જશે; તેથી એ સઘળું સહન કર્યા કરતી હતી. જીરોહડના આવવાથી
 ડેવીસ ખુશ થતો હતો અને જેમ જેમ એ દ્યુસીના સ્વરૂપની મોહ-

જળમાં ફસાતો જતો હતો તેમ તેમ એ પ્રયુક્ત થતો જતો હતો; તથા વિચાર કરતો હતો કે જે એકવાર જીરોડડ સ્યુસીના રૂપમાં મુગ્ધ થઇને એના પ્રેમમાં આંધળો થઇ જાય અને એને ને એનેજ દેખ્યા કરે તો પછી સ્યુસી ઉપર દાગદગાણુ કરીને, એના ઉપર સખતાઇ વાપરીને અથવા તો ગમે તેમ કરીને એને તો ઠેકાણે લાવી દેવાશે. જમાનો આઘેલ ખેલીક સમજી ગયો હતો કે સ્યુસી બેદરકાર રહે છે તેમ તેમ રેડગર્ન વધારે ફસાતો જાય છે. એટલે હાલ તરત તો સ્યુસી જેમ કરતી હતી તેમજ એણે એને કરવા દીધું. “ મને તારા ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ પ્રકટયો છે, તારા વગર હું રહી શકતો નથી અને તારી સાથે લગ્ન કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.” આવું રેડગર્ન જે ચોખ્ખે ચોખ્ખું સ્યુસીને કહી દે તો તો મારા જીવને પુરેપુરી નિરાંત વળી જાય, એમ એ વિચાર કરતો હતો. જીરોડડ રેડગર્ન આવીને ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરી પણ સ્યુસી સાથે તેમ કરવાની એની હિંમત ચાલી નહિ. સ્યુસીને તો એના તરફ તિરસ્કારજ હતો. એણે ફેડરિકનું ભયંકર અપમાન કરીને અને એની રોજી ખુંચવી લઇને એને ધણી હાનિ પહોંચાડી હતી. એને પાપે જ એ ખીચારાને ભસ્કરમાં જોડાવું પડ્યું હતું. એટલે એને તો એ આંખના પાટા સમાનજ લાગતો હતો.

“ કેમ મિ. ડેવીસ, ગલાસ ઉડાવો છો કે શું ? મારો એમાં ભાગ હશે એટલે હું ચે આવી પહોંચ્યો છું. ” રેડગર્ન ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરતાં કરતાં કહ્યું.

“ મી. રેડગર્ન, તમને આવી હાલકી જાતનો દારૂ મારાથી ન આપી શકાય. રહો હું ધરમાં જઈને ખીજે ઉચી જાતનો વાઇન (દ્રાક્ષનો દારૂ) લઈ આવું. ”

“ ના ના, મને તો તમે પીઓ છો તેજ ચાલશે. વાઈનથી તો હું ધરાઈ ગયો છું. ”

“ દ્યુસી, મી. રેડબર્નને એક ચોખ્ખું ગ્લાસ આપ. ”

“ ના, એમાં એમને તસ્દી આપવાની જરૂર નથી. પુરૂષોએ સુંદરીઓને તકલીફ ન આપવી જોઈએ. સુંદરીઓ તો હુકમ કરવા સરળવલી છે અને પુરૂષો તેમના હુકમને આદર કરવા બંધાયલા છે. ”

જીરોહડની આવી ખુશામત ઉપર દ્યુસીએ જરાએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. પણ એને તે વખતે એમ તો થયું કે “ આમ મારા પ્રિયતમ ફેડરિક પાસે બેઠા હોય તો મને કેટલો આનંદ થાય ? ”

ડેવીસ: “ મી. રેડબર્ન તમારા કમીશનની કાંઈ ખબર અંતર આવી કે ? ”

“ ના, હજી કાંઈ ખબર આવી નથી. બાપાજી ઉપર આજે કામળ છે; એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે ગેઝેટમાં નામ આવતાં હજી ઓછામાં ઓછો એક મહિનો લાગશે. મનેયે જવાની કાંઈ એટલી બધી ઉતાવળ નથી. ”

“ મને એમ લાગ્યું કે તમે લાંડન અને ઓક્સફર્ડમાં રહ્યા, એટલે આવા ગામડામાં તમને ગમતું નહિ હોય. ”

“ અત્યાર સુધીતો નહોતું ગમતું. પણ—” એમ કહીને રેડબર્ન આગળ બોલવા જતો હતો પણ એણે ધાર્યું કે “ હું વધારે પડતું બોલી જઈં છું ” તેથી એ વિષયાન્તર કરીને બોલ્યો “ સાંબળ્યું છે કે બેટસ પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો છે. ”

“ હા, ગામમાં એને દેવું બહુ થઈ ગયું છે. બધા એને માટે

ભુમ મારે છે. મેં સાંભળ્યું છે કે હમણાં હમણાં તો એ રાજ પીઠામાં જાય છે.”

“ ગામમાં વળી એવું એ કહેવાય છે કે એ તો આપણા ગામમાં પેત્રો રેક્રુટીંગ સાર્જન્ટ આવ્યો હતો, તેનો પમારદાર નોકર છે. એની મદદથીજ સાર્જન્ટ આપણા ગામમાંથી રેક્રુટો લઈ ગયો. ”

“ હા, એવી વાત તો ઉડી છે.”

“ ગામમાં બધા વેપારીઓ સાથે ખેટસને અણખનાવ થયો છે.”

“ પણ એક કામ તો ખેટસે ઘણું સાઈ કયું. એણે પેલા લોન્સડેલને ધકકેલી દીધો એ ઠીક કયું. એણે એને શી રીતે સમજાવીને મોકલ્યો તે કાંઈ ખબર પડી નહિ. ”

જીરોલ્ડ લોન્સડેલનું આવું ધસાતું ખોલતો હતો તે દ્યુસીથી સહન થઈ શક્યું નહિ; તેથી એ ઉડીને બહાર ચાલી ગઈ. ડેવીસ એતી ગયો એટલે એણે ધીમે રહીને રેડબર્નને દારૂનું ગ્લાસ ધયું અને કહ્યું “ દ્યો મી. રેડબર્ન. ”

“ કેમ, શું થયું ? એ કેમ ચાલ્યાં ગયાં ? તમે તો મને પુરી ખાત્રી આપી હતી કે તમારી પુત્રીને લોન્સડેલ સાથે કશોએ સંબંધ નથી. અને એનું નામ સાંભળતાંજ એ ઉડીને ચાલી ગઈ.”

“ ખરી વાત છે. મી. રેડબર્ન મેં તમને ખરૂંજ કહ્યું છે. દ્યુસી માર્શી ઉપર બહુ માયા રાખે છે. ” માર્શી એના પ્રિયતમના વિચારો દુઃખી થઈ ગઈ છે. એણે દ્યુસીના મનમાં લોન્સડેલ માટે ધણો સારો અભિપ્રાય દસાવી દીધો છે; તેથી દ્યુસીને માર્શીની દયા આવી હશે એટલે અહિંથી ઉડી ગઈ. તમે જાણો છો ? ઓઓને એકબીજાનું

દુઃખ વડેલું લાગી આવે છે. તેમ મારી દ્યુસીને ખીચારી માર્યાનું દુઃખ લાગી આવ્યું છે.” ડેવીસે એકદમ સમયને અનુસરીને આવો હાજર જવામ આપી દીધા.

“ તમારું કહેલું બરોબર છે. હવે મીસ ડેવીસ હશે તે વખતે એવી વાત નહિ કાઢું. ”

• “ હા, એ વાત પડતી મુકવીજ સારી છે. ”

“ હજુ સુધી મીસ ડેવીસની શરમ લાગી નથી લાગતી. આજે તો રોજના કરતાં એ મારી સાથે વધારે ધુમરાયલી લાગતી હતી. ”

“ મી. રેડબર્ન, મેં તમને કહ્યું છે કે મારાં પુત્રીના વિચારો ધણાજ ઉત્તમ છે, અને તેથી બહુ આગળવેડા કરતાં એ ડરે છે. એ શરમાય છે છતાંએ તમે અમારે ઘેર આપીને અમને કૃતાર્થ કરો છો, તે એ સમજે છે. ” ડેવીસનું આવાં બોલણું સાંભળીને રેડબર્નને એક પ્રકારનો આનંદ થયો. એને એમ લાગ્યું કે “દ્યુસીને પણ મારા ઉપર પ્રેમ પ્રગટયો હશે અને એ પ્રેમ છુપાવવાની ખાતરજ એ આમ છટકાંમારી શોધ્યા કરતી હશે. ”

“ તમે નથી હોતા, ત્યારે એ વારંવાર તમારી વાત કાઢે છે અને તમે એના મિત્ર હો તે પ્રમાણે તમારા સંબંધમાં એ બોલે છે. ”

“ એમકે? દ્યુસી ઘણી રૂપવતી છે. ખરે જોની એ પત્ની થઈ રહેશે, તેના ભાગ્યની તો અદેખાઈજ કરતી પડશે. ”

“ હું એનો પિતા છું છતાં એ વાત તો મારે કબુલ કરવી પડશે. મારે હવે એને પરણાવી દેવાનો વિચાર છે. મને તો ખાતરી

છે કે થોડા દિવસ એને અહિંથી કાઢ સારે રથને લખ જઈ તો સબ્ય સમાજમાંથી જ એને વરવાને માટે ધણાં માગાં આવે. તેટલા માટે સર આર્ક્ષબોદ્ધ પાસે થોડા દિવસની રજા માગવાનો મારો વિચાર છે. હજુ સુધી મેં એકકે રજા બોગવી નથી અને મને ખાતરી છે કે એ જરૂર રજા આપશે. ”

“ હા જરૂર આપશે. પણ જવાની એટલી યધી ઉતાવળ ન કરશો. હજુ ધણે વખત છે. ”

“ ખરોખર છે. પણ જુઓની, દ્યુસી વીસ વર્ષની તો થઈ. ભાર જુવાનીમાં આવી છે. વળી હમણાં હમણાં એની તખીઅત ઠીક રહેતી નથી. એટલે હવા-ફેર કરવાનીએ ખામ જરૂર છે. અરે પણ મારી કુટુંબકથા કહીને તમને હું કંટાળો આપું છું. ”

“ ના, જરાએ નહિ. મી. ડેવીસ, મને તો એ કુટુંબકથા સાંભળવી ગમે છે. એ યાદો તો તમારી મૈત્રી મારી સાથે ઘાઢ થાય છે. હાં, પણ હું એમ કહેતો હતો કે તમારી જગ્યાએ જો હું હોઉં તો આટલી યધી ઉતાવળ ન કરું. એકાદ બે અદવાડીયાં થોભી જાઓ. હજુ તો ઉનાળો અડધોજ ગયો છે. હજુ મહિના પછી હવાખાવાનાં રથજોએ સબ્ય મંડળના શોખીને જશે. કેમ હવે મીસ ડેવીસ અહીં આવશે નહિ કે શું ? ”

“ નહિ કેમ આવે ? હું એને બોલાવી લાવું છું. ” એમ કહીને ડેવીસ દ્યુસીને બોલાવવા ગયો. દ્યુસીના શયનખંડ આગળ ગયો ત્યારે એ ખંડનું બારણું બંધ કરેલું માલમ પડ્યું. દ્યુસી અંદર બેઠી બેઠી રડતી હતી. રડઅને લોન્સડેલ પ્રત્યે જે કટુતા દર્શાવી

હતી તેને લીધે એને હાણું લાગી આવ્યું હતું. ડેવીસે સાંકળ ખખ-
ડાવી; પણ અંદરથી જવાબ ન મળ્યો. ફરીથી જોરથી સાંકળ ખખ-
ડાવી. ખખડાટ સાંભળીને દ્યુસી ઝબકી ઉઠી અને બોલી:—“કાણુ
છે એ?”

“એતો હું છું. દ્યુસી, ચાલ નીચે.” એમ ડેવીસે ધીમે
રહીને કહ્યું.

“પિતાજી, મારી તખીયત ઠીક નથી; એટલે મારાથી નહિ
અવાય.”

“દ્યુસી હું કહું છું એટલે તારે આવવુંજ પડશે.”

“પિતાજી, મારાથી નહિ આવી શકાય.” દ્યુસીએ ડસકું
બરતાં કહ્યું.

“હું તને ખાસ કહું છું કે તારે આવવુંજ પડશે.”

“પિતાજી, હું નહિજ આવું.” ડેવીસને એમ તો થયું કે ધુર-
કીયું કરીને એને ધમકાવું; પણ નીચે રેડઅર્ન બેઠો છે અને ધમાલ
થશે તો એના જાણવામાં ખરી ખીના આવી જશે, એ વિચારી ક્રોધ
દબાવીને એ શાંત રહ્યો અને “યાદ રાખજે, ઉદ્ધત છોકરી, આનું
પરિણામ સાંઠું નહિ આવે.” એટલું ધીમે અવાજે કહીને એ પાછો
આવ્યો અને રેડઅર્નને કહ્યું કે “દ્યુસી અત્યારે અસ્વસ્થ છે તેથીજ
એ આપણી પાસેથી ચાલી ગઈ છે. એણે કહાવ્યું છે કે “મી.
રેડઅર્નને કહેજે કે “મારી પ્રકૃતિ મને અસ્વસ્થ જણાઈ માટે
મારાથી આવી શકાશે નહિ. મારા એટલા અવિવેકને માટે હું એમની
ક્ષમા માગું છું.”

“દ્યુસીની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ જણીને હું ગણા દિલગીર છું.
હું પાછો કાલે સાંજે જરૂર આવીશ અને એમની પ્રકૃતિની ખબર

કાઠી જઈશ. ” એમ કહીને રેડમર્ન ત્યાંથી ઉઠ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં પાછો ગણુગણુવા લાગ્યો. “ મને એના પ્રત્યે પ્રેમની જગાળા પ્રગટી ઉડી છે. ” રાતે આશરે દસેક વાગે રેડમર્ન ઘેર ગયો. દિવાનખાનામાં એના પિતા, માતા અને આન્ટ જેન એટલાં હતાં.

લેડી રેડમર્ન: “ ભાઈ શુરોલક, દરરોજ રાતે હમણાંના તું ક્યાં જાય છે ? ”

આન્ટ જેન: “ કાર્નક જતો હશે, વળ. ”

રેડમર્ન: “ ફાઈ, તમે તો અવળું જ ઓલ્યા કરવાનાં. તમારા મોઢામાંથી સારો ઓલ તો નીકળવાનો જ નહિ. મને જરા સાંજને પ્યાર ઠંડકમાં ફરવા જવાનું વચારે ગમે છે તેથી વાર લાગે છે. ”

લેડી રેડમર્ન: “ પણ ભાઈ, રાતે ખડુ બહાર રહેવાથી શરદી લાગી જાય. ”

આન્ટ જેન: “ પણ આન્ડીથી ગરમાટો કરી લેતાં ક્યાં એને નથી આવડતું ? ” જેને રેડમર્નના મોઢામાં દાડની વાસ મારતી હતી તે ઉપરથી કહ્યું.

“ ભાઈ, તું પીકામાં જાય છે કે શું ? ” કાઈ વહેમ પડવાથી એરાનેટે પૂછ્યું.

રેડમર્ન:—“ ખાપાશુ, તમારા મગજમાં એવો દિયાર ક્યાંથી આવ્યો ? હું ત્યાં શું કરવા જાઉં ? મારે પીવો હોય તો આપણા ઘરમાંથી લઈને પીતાં મને કાણુ અટકાવે છે ? ”

લેડી રેડમર્ન:—“ ના ભાઈ, તને કાણુ અટકાવે એમ છે. ફાઈને તો એવું કડવું ઓલવાની ટેવ પડી છે. જે કે એમના મનમાં કશુંયે નહિ. ”

આન્ટ જ્ઞેન:—“ માફ કહેવું ઘણી વખતે ખરૂં પડે છે. પણ રોજ રાતે જીરોદહ ક્યાં જાય છે એ તો એણે આપણને કહ્યું નાહ. ”

રેડઅર્ન:—“ ખેતરમાં બેસીને સીગાર પુક્યા કરતો હતો. હ્યો હવે જાણ્યું. ”

આન્ટ જ્ઞેન:—“ ત્યારે તને ત્યાં બીક નથી લાગતી ? ”

રેડઅર્ને કાંઈ જવાબ ન આપ્યો અને બીજા વિષય ઉપર શત નીકળી.

રેડઅર્ને રોજ ડેવીસની મુલાકાત લેતો અને એ આવે ત્યારે ડેવીસને ડેવીસની ધાકે એ બધાની સાથે એટલજ ખંડમાં બેસવું પડતું. બનતા સુધી હ્યુસી ડેવીસને ગુસ્સે થવાનો પ્રસંગ નહોતી આપતી. છતાં રેડઅર્ને તરફ તો એવું દુર્લક્ષજ રહેતું. એ તો એની લક્ષકરમાં જવાની રાહ જોયાજ કરતી હતી. એને એમ થઈ ગયું કે એ ત્યારે લક્ષકરમાં જાય, કે જોથી અહિં આવતો બંધ થાય.

હ્યુસી આગળ રેડઅર્ને હજી પ્રકટપણે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત નહોતો કર્યો; તેથી એ એમ ધારતી હતી કે એ ડેવીસના ફંદમાં નાહ ફસાય. પરંતુ એને બીજો વિચાર થતો કે જો એ એની જાળમાં ન ફસાયો હોય તો અહિં રોજ રોજ કેમ આવે ? વળી એના આવવાથી ડેવીસ ઘણો ખુશી થતો હતો. કદાચ બંનેની છુપી પ્રસહન પણ હોય. આવા અનેક વિચારો એને આવ્યા કરતા અને ખરૂં શું હશે તે એનાથી ન કદપી શકાયું. મને તેમ હોય પણ હ્યુસી ઘણી દુઃખી થતી હતી. એણે તો ધર ઉડીને નાસી જવાનો પણ વિચાર કર્યો હતો. પણ એક સદ્ગુણી અને ઉચ્ચ વિચારની સીને

એમ કરવું ન શોભે એથીજ એ અટકી રહી. અને ડેવીસ જો છેક અંત ઉપરજ આવે, તોજ એવું અંતિમ પગલું ભરવાનો એનો વિચાર હતો. જીરોલ્ડ પોતાનો મનોભાવ સ્પષ્ટ રીતે જણાવતો નહોતો, તેથી ડેવીસ પણ જરા ગભરાયો. એટલું તો એને સ્પષ્ટ જણાયું હતું કે, રેડમર્નને ધ્યુસી ઉપર માઠ પ્રેમ પ્રકટયો હતો. પણ એનો પ્રેમ હજી સુધી એ પ્રકટપણે કેમ નહિ જણાવતો હોય ? પ્રેમ અને પદ્ધિ એ બે વચ્ચે મુંઝાતો તો નહિ હોય ? આખરે એને એમ જણાયું કે રેડમર્નને એકજ વાત ખુબી છે. તે એ કે પોતે ઉમરાવમંદા હતો અને ડેવીસ એક સાધારણ સ્થિતિનો માણસ હતો. એટલે ઉમરાવ પોતાનાથી હજી અને ઉતરતી પંકિતની સ્ત્રી સાથે શી રીતે લગ્ન કરી શકે ? રેડમર્નની એ મુઠવણ દૂર કરવાને એણે એક પ્રસંગ સાધ્યો.

એક દિવસ સાંજે રેડમર્ન જ્યારે આવ્યો ત્યારે ડેવીસે ધ્યુસીને એ ખંડમાંથી ચાહ્યા જવાની ઈશારત કરી. એને તો એટલુંજ જોઈતું હતું. એટલે એ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે ડેવીસ ને રેડમર્ન એકલા પડ્યા એટલે એણે વાત કાઢી. “ મી. રેડમર્ન, મેં તો હવે હવાઈરને માટે દરિયા કિનારે તાખડતોજ ચાહ્યા જવાનો વિચાર કર્યો છે. ”

“ નક્કી વિચાર કરી દીધો કે શું ? ”

“ હા, કાલે હું સર આર્શીબોલ્ડની પાસે ત્રણ મહિનાની રજા માગવાનો છું. મેં એ વાત એમને કાને તો નાંખી છે. મને એમણે કહ્યું છે કે, જ્યારે જવું હોય ત્યારે કહેજે. ”

“ આટલી બધી ઉતાવળ તમે કરશો એવું મેં નહોતું ધાર્યું. વાત એની છે ની. ડેવીસ—” એમ કહેતો કરેતો એ ખાંચકાચો અને કહેવું કે ન કહેવું એનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એણે બોલ્યું કે, “ હવે જો હું નહિ કહું, તો વાત મારી જશે. અને એકવાર જો મારા મનની વાત કહી દઇશ તો પછી માગથી ફરી જવાશે નહિ.” એને એક તરફ લ્યુસી પ્રત્યેનો પ્રેમ અને એક તરફ પદવિનો ગર્વ અને મુઝવવા લાગ્યાં. એક તરફ લ્યુસીનો વિચાર, બીજા માણુ માતા-પિતાનો વિચાર આળ્યો. આમ એનું મન દ્વિધા વિચાર સાથે તુમુલ્ય યુદ્ધ કરી રહ્યું હતું. આખરે લ્યુસી ઉપરના પ્રેમ આગળ પદવિનો ગર્વ ગળી ગયો. લ્યુસીની રમ્ય મૃતિ આગળ કુટુંબની કુલીનતાનો વિચાર લુપ્ત થયો અને અધુરું રહેલું વાક્ય પુરું કરતો બોલ્યો. “ તમારી પુત્રીને માટે લાયક વર શોધવાને તમારે કાંઈએ જવાની જરૂર નથી.” ડેવીસ જાણે અગત્યબીમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય તેવો દેખાવ કરીને રેડબર્ન સામું અવાચક બનીને બેઠો રહ્યો.

“ હું ખરું કહું છું. તમારી પુત્રીને હું ચાહું છું. હું એની સાથે લગ્ન કરીશ. આ વિષયની ગભીરતા હું બરોબર સમજું છું. એને મશ્કરીમાં ન ગણી કાઢશો.”

હજુએ જાણે એના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો હોય તેવી મુખ-મુદ્રા કરીને ડેવીસે કહ્યું: “ મી. રેડબર્ન, પણ એ બનવું અશક્ય છે. ”

“ કેમ અશક્ય છે ? ”

“ તમારા પિતા એ લગ્નમાં સંમતિ નહિ આપે. ”

“ તમારે એમની સંમતિની જરૂર નથી. હું જાણું છું કે એ સંમતિ નહિ આપે; પણ તેમાં મને શું ? મારા સુખની કાળજી મારે રાખવાની છે. એ અઠવાડીઆમાં હું લાયક ઉંમરનો થઈશ. ગમે ત્યાં લગ્ન કરતાં મને કોણુ અટકાવે એમ છે ? ”

“ આપે મને આપું માન આપીને ધણે દૃતાર્થ કર્યો. પણ તમે જાણો છો ? હું તો તમારા પિતાનો એક નોકર છું. ”

“ જુઓની, તેનો પણ આપણે હાલજ વિચાર કરીએ. દ્યુસીની મારી સાથે લગ્ન કરવાની મરજી છે કે કમ તે પહેલું નક્કી કરો. મારો વિચાર તો અઠવાડીઆથી થઈ ગયો હતો, પણ વધારે પાકો વિચાર કરવાને માટેજ આટલા દિવસ મેં વાર લગાડી. ”

“ તમારે મોટે હું આ વાત સાંભળીશ એવો મને સ્વપ્ને પણ વિચાર નહોતો આવ્યો. એટલે મારે આ ઘડીએ તમને શો જવાબ દેવો, તેની પણ મને સમજ પડતી નથી. તમારાં માતા પિતા જે આમાં સંમત થાય, તો તો :હું મારાં અને દ્યુસીનાં અહોભાગ્ય સમજું. દ્યુસી તો હું કહીશ તેમજ કરશે. પણ તમારાં માતા-પિતા કદીએ સંમતિ નહિ આપે. ”

“પણ મારે તેમની સંમતિ જોઈતી નથી. કેટલેક અંશે મારા પિતાથી હું સ્વતંત્ર છું. મને કમીશન મળી ગયા પછી હું રેજીમેન્ટ-માં જોડાઉં એટલે મારા પિતાજી મારે નામે શરૂકને ત્યાં પાંચસો પાઉન્ડ જમા કરાવવાના છે. તે થોડો વખત ચાલશે અને અમારી મીલકત તો પુત્ર-વારસને જ મળે છે. તેથી ખીજી વ્યવસ્થા થઈ શકતી નથી એટલે મિલકત ઉપર પણ મને પૈસા મળી શકશે. તમને કદાચ મારા પિતા કાઠી મુકે તોયે શું ? તમે તમારા યુજ્જ્ઞાન જોગું

તો ભેયું કર્યું છે. અરે હું તમારી દ્યુસીને લઈને નાસી જઈ, તે પછી કાંઈ જાણવાનું છે કે તમારો એમાં હાથ હતો ?”

“ ના, એવું તો નહિ. લક્ષ્મણપ્રભા મારી પુત્રી એના પતિને પ્રેમપૂર્વક વરમાળ પહેરાવે એ મારી નજરોનજર જોવાની મને ઘણી ઉમેદ છે. મારી દ્યુસીને લઈને નાસી જવાની તમને સંમતિ આપું અને લોકો મારી સામે આંગળીઓ કરે, તેના કરતાં તમારા પિતાની નોકરીમાંથી નીકળી જવું એ હજાર દરજ્જે સાઈ છે.”

“વારૂ ત્યારે તમે કહો તેમ. પણ આજે મને તમારો છેવટનો નિર્ણય જોઈએ.”

“ ધારો કે મેં તમારું કહેવું ટણલ રાખ્યું; તો પછી તમે શાં પગલાં લેવા ધારો છો ?”

“ મને કમીશન મળે અને મારા નામના પૈસા શરાફને ત્યાં જમ્મે થઈ જાય એટલીજ વાર. પછી રેજીમેન્ટમાં જતા પહેલાં એક પખવાડીઆની રજા મંગાવી લઈશ. પછી કાં તો કોલેન્ડ્રી લીનકન, કે ડરબી, અથવા ખીજે કોઈ સ્થળે જ્યાં તમને યોગ્ય લાગે ત્યાં દ્યુસીને લઈને આવજો. ત્યાં લગ્ન વિધિ કરી લઈશું. ” ડેવીસ જાણી રમી ગયો એનું રેડબર્નને ખીલકુલે જ્ઞાન નહોતું. ફરીથી એ પેચમાં જ બોલ્યો “ મી. રેડબર્ન, તમારે તરતજ મારો જવાબ જોઈએ છીએ ? આ સવાલ મંબીર છે અને એને માટે મેં જરાએ વિચાર કર્યો નથી. ”

“ તમે સંસાર બ્યવહારમાં ઘણા કુશળ છો એટલે તમને કાંઈ પણ નિર્ણય ઉપર આવતાં શું વાર લાગવાની છે ? વિચાર કરોને

નક્કી કરો. તમે જો ના કહેશો તો મારું અહિં આવવું બંધ થશે. જો હા કહેશો તો મારે સુખનો સ્વર્ગ ઉમરો. ”

“ સાહેબ, આપને હું નિરાશ નથી કરી શકતો. હું મારી સંમતિ આપું છું. ”

“ યાજ્ઞાશ. તમે મારા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. બોલો, હવે કહો, દ્યુસી સાથે મારો ક્યારે મેળાપ થશે ? ”

“ મી. રેડબર્ન, મારી સલાહ માનશો ? ”

“ બોલોને, તમારી ઇચ્છાને હું અધિન છું. ”

“ મારી દ્યુસીના વિચાર ધણા ઉંચા છે. ફક્ત એક મહિનાના તમારા સહવાસથી એ તમારી સાથે લમ કરવાનું કયુલ ન કરે. કારણ કે, મને માફ કરજો હાં સાહેબ, મારે કહેવું પડે છે કે હવું તમારામાં ઊંડાકરવાદી પાસું રહું. જરાક તમે ઉતાવળીયા પણ હસી. કદાચ ધડીકમાં તમે તમારો વિચાર બદલી નાંખો, ત્યારે એને ધણું માહું લાગે. આવો બધો એ વિચાર કરશે. માટે હવે તો તમે આવો છો તેમ આવ્યા કરો; એટલે તમારો સહવાસ પણ વધારે થશે ને બેથે વાત. પછી તમારે જ્યારે જવાનું થાય ત્યારે એક કામ કરજો. ત્યાંથી મને એક કામળ લખજો. તેમાં દ્યુસી ઉપરને કામળ પણ ખીડજો અને તે કામળમાં તમારા પ્રેમનો ઇશારો કરજો. મને જે કામળ લખો તેમાં આપણે ક્યાં બેસા થવાનું છે તેને હકાડો વાર તથા રચણ લખી જણાવજો. એટલે હું દ્યુસીને લખને તે દિવસે ત્યાં આવી પહોંચીશ. કેમ હું કહું છું તે બરાબર બર છેને ? ”

“ તમે કહો છો તેજ પ્રમાણે હું કરીશ. ” એમ કહીને

જીરોલ્ડ રેડબર્નને ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરી ત્યાંથી રજા લીધી. એ ગયો એટલે ડેવીસ તો હરખમાં નાચવા કુદવા લાગ્યો. “ બસ મારી ધારેલી ધારણા હવે ખર આવશે. મેં પણ એને યુક્તિથી ઠીક હાથમાં લીધો. ” એવો વિચાર કરતો ભોજનનો સમય થવાથી લ્યુસી સાથે એ જમવા બેઠો.

જીરોલ્ડ રેડબર્નના આનંદનો હવે પાર રહ્યો નહોતો. ડેવીસ સાથે હવે એ વધારે છુટથી વર્તવા લાગ્યો અને લ્યુસી સાથે પરિચય કરવાનો વધારે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. છતાં લ્યુસી એને જરાએ સ્વિકારતી નહિ. પણ લ્યુસીને પાકો વહેમ ભરાયો હતો કે એને આપ અને રેડબર્ન કાંઈ જખરો ગોટાળો કરી રહ્યા છે. એને કેટલીક વાર એમ તો થઈ જતું કે, “ રેડબર્નને એકાંતમાં મળીને લોન્સડેલ સાથેના મારા પ્રેમનો રક્ષેટ કરી દઉં. એટલે એ મારી આશા છોડી દે અને મને પજવતો પણ મટે. ” પણ કેટલાંક કારણસર એને તેમ કરવું વ્યાજખી ન લાગ્યું.

એક દિવસ રાતે રેડબર્ન આવ્યો અને ખુશ થતાં ડેવીસને કહેવા લાગ્યો: “ મી. ડેવીસ, માઈ નામ ગેઝેટમાં આવી ગયું અને પેલો લોન્સડેલ જે રેજીમેન્ટમાં ગયો છે, તેજ રેજીમેન્ટમાં મને જગ્યા મળી છે. ” આ સાંભળીને લ્યુસીને સખત આઘાત થયો. “ હવે એ મારા ક્રુડરિકને વધારે દુઃખ દેશે, એના ઉપર જીલમ કરશે, એની સાથે દુશ્મનાવટ ફળવશે. ” એ વિચારે એ વધારે વ્યગ્ર બની ગઈ. એટલે એનાથી વધારેવાર એ ખંડમાં ન બેસાયું અને ત્યાંથી ઉડી ગઈ. એ ઉડી ગઈ એનું કારણ ડેવીસ તો સમજી ગયો પણ રેડબર્નને એણે ઉધા પાટા ખંધાવ્યા અને કહ્યું “ બેયું, તમારા ઉપર લ્યુસીને કેટલો

અધી પ્રેમ છે? હવે તમારું નામ ગેઝેટમાં આવ્યું એટલે તમે તો જવાના અને એને તમારો વિયોગ પડવાનો; તેથી એ દુઃખી થઈ ગઈ અને દીલગીરી છુપાવવા અર્થિથી ઉઠી ગઈ. ”

“ એમ, મારા વિયોગના વિચાર માત્રથી એ એટલી અધી દીલગીર થઈ ગઈ ? ”

“ ત્યારે, એ તમને પૂર્ણ પ્રેમથી ચકાચ છે. એને સર્વ પ્રકારે સુખી કરવી એ તમારા હાથની વાત છે. ”

“ હું આપાજી સાથે કાલે લંડન જઈશ, મારાં કપડાં તૈયાર કરાવી દેશ અને પછી મારા પિતાજી અહિં આવતા રહેશે એટલે તમે મને જે સુચના આપી છે તે પ્રમાણે તમને અને દ્યુસીને હું કાગળ લખીશ. વારૂ ત્યારે અત્યારે દ્યુસી મારી સાથે વાતચિત્ કરશે ? ”

“તમારા વિયોગના વિચારે એ ખિચારી મુકાઈ ગઈ છે. એનો જીવ જરા ઠેકાણે આવે ને મળે તો સારું. ”

“ ઠીક, ત્યારે એમ રાખો. ” એમ કહીને જીરોહડ ત્યાંથી વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ઓકલેની પોસ્ટ ઓફિસ.

ડેરીસને ઘેર પ્રેમ અને લામની વાતો ચાલી રહી હતી તે વખતે એનાર ભવન પશુ આનંદથી ઉજમળી રહ્યું હતું. સર આર્થિંગોહડ,

લેડી રેડઅર્ન અને આન્ટ જેન એ ત્રણે દિવાનખાનામાં બેસીને જીરોહડને કમીશન મળ્યું અને એનું નામ જેએટમાં આવી ગયું તે વિષે વાતો કરતાં હતાં. માતાને હર્ષ થવા લાગ્યો કે “ હવે મારો પુત્ર એક મોટો લશ્કરી અમલદાર થઈ ગયો. હવે એના યુનિફોર્મમાં એ કેવો મજેનો લાગશે. ”

પિતા પણ એટલાજ ગર્વથી પુલાવા લાગ્યો. પણ આન્ટજેન વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ કડવું બોલીને એમના ઉત્સાહને મંદ કરતી હતી. આવી આનંદની વાતો ચાલી રહી હતી, એટલામાં તોકરે આવી ખચર આપી કે “ બેટસ હજમ આપને મળવા માગે છે. જે આપની ઈચ્છા અને આજ્ઞા હોય તો એ આવે. ” પહેલાં તો હમણાં કુરસદ નથી, કોઈ ખીજે સમયે આવજે, એમ કહાવી દેવાને બેરોનેટે વિચાર કર્યો. પણ એને કાંઈ સાંભરી આવ્યું અને બોલ્યો “ પેલા નમાલા લોન્સડેહને સમજાવીને એણે લશ્કરમાં મોકલાવી આપ્યો હતો; તેમ ખીજા ધંધા વચરના આગસુ મજુરીઆઓને ધકકેલી દેવામાં એણે સારી મદદ કરી છે. માટે છો એ આવતો, એણે મામના કચરાને વિદાય કર્યો એથી એના ઉપર હું ખુશ છું. ” આ સાંભળીને આન્ટ જેને ટકાર કરી કે વધારાના બધાએ મજુરીને એણે ડેર મારી નાંખ્યા હોત તો તો હું ધાઈ છું કે તમે એને વર્ષાસન કે પેન્શન બાંધી આપત. બેરોનેટ પોતાની બેનની આ ટકાર ઉપર ખ્યાન ન આપતાં બેટસને મળવાને ખીજા ખંડમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં બેટસને બોલાવ્યો. એણે આવીને તરતજ બેરોનેટને છેક નીચા નમીને સલામ કરી અને જાણે બેરોનેટનો જીંદગી ભરતો ગુલામ હોય તેમ અદબમાં ઉભો રહ્યો. બેરોનેટ ઈઝી ચેરમાં પડ્યા પડ્યા બોલ્યા “ કેમ બેટસ, શું કામ પડ્યું ? ”

“ મારા મહેરબાન સાહેબ, આપના અમૂલ્ય સમયનો હું દુરુપયોગ કરવા આવ્યો છું તેને માટે મને ક્ષમા આપશો. આજે આપના એક નોકર તરફથી મને ખબર મળી કે આપ કાલે ઘંડન જાઓ છો. તો આપના આ નવ્ર ગુલામની એક નવ્ર વિનંતિ છે. ”

“ ચાલ જલદી કર. બોલ શું છે ? ”

“ સાહેબ, એક મીનીટજ. પેલી ગામની પોસ્ટ ઓફીસવાળા ઓફીસ સગડન—”

“હા, તે તો આજે ગુજરી ગઈ. સમગ્રયું; એમ કહેને કે પોસ્ટ ઓફીસ તારા ચાર્જમાં તારે જોઈએ છીએ, ખરૂંને ? ”

“ હા મુરબ્બી, આપ જરોખર મારો ત્રિચાર જાણી ગયા. મને અજબબી લાગે છે કે શી રીતે આપ મારા મનની વાત જાણી શક્યા ? માણસનાં મન પારખવામાં આપ સાહેબ ધણી પ્રવીણ છે. ”

“ અરે, હું તો માણસનાં પગલાં વસ્તી જાઉં છું. જાણે છે બેટસ ? ” પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને બેરોનેટે કુદાતાં કુદાતાં કહ્યું. “ ત્યારે પોસ્ટ ઓફીસમાં તારી ગોઠવણ કરવી છે એમને ? ”

“ હાજી. બુઝોની સાહેબ, ગામમાં આત્યારે વિચિત્ર વા ચાઈ રહ્યો છે. લોકોને ખોટું ખોટું સમગ્રીને મેં બધાને ભરતીમાં મોકલ્યા એમ વાત ચાલી રહી છે. અધુરામાં પુરૂં જે લોકો ગયા છે તેના કાગળ આવ્યા છે કે, “ અમને તો આઈં બહુજ દુઃખ પડે છે અને લેંજલીએ જે સૈનિક-શુવનને માટે ઉત્તમ ચિતાર આપ્યેઠ

હતો તેમાંનું તો અમે કાંઈજ દેખતા નથી. ” આવા કાગળથી આખા ગામના લોકો માગે વિરૂદ્ધ પડ્યા છે. ”

“ જો સાલા કુતરાઓ કાંઈ પણ દલાડો એમ નહિ કહેવાના કે અમે સુખી છીએ. એ દલાડી જાત ગમે એટલું સુખ મળે પણ અમડયાજ કરવાની. ”

“ બરોબર છે. આપ કહો છો તેમ જો કુતરાઓએ અત્યારે ગામમાં જઈ તોફાન મચાવી મુક્યું છે. સાલા એકે એક મારાથી વિરૂદ્ધ પડ્યા છે. ગઈ કાલે તો બુશવના પિંડામાં બધા વેપારીઓ ભેગા મળ્યા અને મીટીંગ ભરીને ઠરાવો પસાર કર્યા. આ રહી સાહેબ, એ ઠરાવોની નકલ પણ મારી પાસે છે ” એમ કહીને બેટસે પોતાના ગળવામાંથી ચીથરા જેવો ચોળાઈ ગયેલો એક મેલો કાગળ કાઢીને ધર્યો.

“ વાંચને, અંદર શું લખ્યું છે ? ” બેરોનેટ બોલ્યા.

“ બુઓ, સાંભળો સાહેબ. ”

મી. સીક્રીનના પ્રમુખપણા નીચે આકલે ગામના પીંડામાં તા. ૩ એપ્રિલ ૧૮૨૮ ના રોજ મળેલી મીટીંગમાં પસાર કરવામાં આવેલા ઠરાવો:—

ઠરાવ મુકનાર—મી. બીગલે, ટેકા આપનાર મી. મમરી. સર્વાનુ-મતે પસાર. પહેલો ઠરાવ—“ ઝોબેડીઆ બેટસે આપણા ગામમાંથી લોકોને આડું અવળું સમજવાને ભરતીમાં દાખલ થવાને લલ-ચાવી ભન્ટી કામદારને મદદ કરી છે; માટે આ મીટીંગ એવો ઠરાવ પાસ કરે છે કે એક હજમ અને હેર ટ્રેસર તરીકે તેના ઉપરથી બધાને વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે. ”

ઠરાવ મુકનાર-ની. કલેગ. ટેકા આપનાર મી પોકોક. એક વિરૂદ્ધ સર્વાનુમતે પસાર. ઠગવ ખીન્ને—“ આપણા ગામના કાયદાને માટે અને આમમાં શાંતિ જગવાઈ રહેવાની ખાતર, ખહારથી ખીન્ને હજમ અદિ' આવીને રહે તેને માટે ખીજ હજમ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા પગલાં ભરવાં. ”

ઠરાવ મુકનાર-મી. ટ્રીપીસ. ટેકા આપનાર મી. શ્રીપર્ણિશ સર્વાનુ-મતે પસાર. ઠગવ ત્રીન્ને—“ મેસર્સ કલેગ, મમગી, શ્રીગડના અને જુડકીન્સ એ ચારની એક કમીટી નીમવી; અને તેમણે ઠરાવ નંબર ૨ નો અમલ કરવા વ્યવસ્થા કરવી. અને એ ઠરાવમાં જણાવેલા પત્ર વ્યવહાર ચલાવવાને ખર્ચ કરવા છ છ પેન્સનું ઉત્તરાણું દરેક મેમ્બરે પાસ કરવું. ”

“કહો સાહેબ, આવા ઠરાવ પાસ કરવા એ ચોખ્ખો રાજદ્રોહનો ગુન્હો નથી થતો ? લોકોને અમુક રસ્તે ઉશ્કેરી મુકવા તે શીતુરી ફેલાવવાના ગુન્હામાં આવી જાય છે. ” બેરોનેટ હજમના આ રાખ્દો સાંભળીને પોતાનું હસવું ખાળી ન શક્યા; એટલે હસતાં હસતાં એ બોલ્યા “ રાજદ્રોહ કે શીતુર ફેલાવવાનો ગુન્હો થાય કે નહિ, તે તો હું જાણતો નથી. પણ એટલું તો ચોખ્ખું માલમ પડે છે કે આખું ગામ તારી વિરૂદ્ધ છે. શીકર નહિ, હું તારો પક્ષ લઉંશ. ” આ સાંભળીને હજમ ખુશ ખુશ થઇ ગયો અને જમીન સુધી નીચા વળીને બેરોનેટને એણે સલામ કરી.

“ વારૂ હવે આ પોસ્ટ ઓફિસ ખાતમાં શું કરાવવા માગે છે ? ”

સાહેબ, પોસ્ટ માસ્તર જનરલને મોકલવાને મેં એક અરજી ધડી રાખી છે. મેં એમાં લખ્યું છે કે મારા દાદા, મારા બાપ અને

હું આ ગામનાજ રહીશ છીએ; એટલે ત્રણ પેઠીથી અમે અહિં રહીએ છીએ. જુઓની, હું આપને બતાવું.” એમ કહીને ખેટસે પોતાના કોટના ગળવામાંથી કાગળ કાઢીને બતાવ્યો.

“ વાર, એ અરજી તું અહિં મુકી જા. હું એ અરજી ઉપર સલામતુના ખે ખોલ લખીને પોસ્ટ માસ્તર જનરલ ઉપર મોકલાવી આપીશ. એમ સમજને કે પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ તને મળીજ મયો. ”

“ જી, આપનો હું ઉપકાર નહિ ભૂલું. સાહેબ, પાંચ પાઉન્ડ મને એમાં મળે એમ છે. વળી અત્યારે અધું ગામ મારી વિરૂદ્ધ છે, પણ જો પોસ્ટ ઓફિસ મારા હાથમાં આવે તો તો લોકોને પોસ્ટ ઓફિસમાં આવ્યા વગર છુટકો નહી; એટલે પછી એની મેળે એ લોકો ઠેકાણે આવે. પોસ્ટ ઓફિસનો ચાર્જ મને મળે તો આવી રીતનો ફાયદો થાય એમ છે. ”

“ જા, તને હું વચન આપું છું કે હું પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ તનેજ અપાવીશ. ” આમ કહીને આશિર્વાદ ત્યાંથી ઉડ્યા એટલે હજમ ત્યાંથી ખુશ થતો થતો વિદાય થયો.

ખીજે દિવસે શરેહડને પોતાના ઓદ્ધાનો ચાર્જ લેવા જવાનું હતું એટલે એ લંડન જવાને તૈયાર થયો. માતા તથા ફાઇની રજા લીધી. માતાએ કહ્યું “ જો બાઈ, દર અઠવાડીએ અઠવાડીએ તારી તખીઅતના સુખ સમાચાર લખતો રહેજે કાગળ લખવામાં આજસ ન રાખતો. અહુ દારમાં જાકટા ન બની જવું. મોડી રાત સુધી ઉજામરો ન કરો. ખીજું. નહારી લનોમાં ન પડવું. ” વિગેરે શિખા-મણોના ખોલ દલા. આન્ટ જેને કહ્યું “ બાઈ, ડાહ્યો થજો: એકદમ

માટે ઝોખે ગયો છું એટલે પુલાઈ ન જતો. કારણ કે મોટા ઝોલા-
 ઝોમાંગ કાંઈ બધા સદ્ગુણોનો સમાવેશ થતો નથી. એના ઝોલા
 તો એક હાકા લશ્કરના ડ્રમર બોલને પણ મળે છે. ” આ પ્રમાણે
 સર્વની વિદાય લઈને સર આર્શિબોલ્ડ અને રેડબર્ન નીકળ્યા અને
 સાંજે લાંડન પહોંચ્યા. બીજો દિવસે સવારે ખેટસને પોતે આપેલા
 વચન પ્રમાણે પોતાની લલામણ સાથે સર આર્શિબોલ્ડે એની અરજી
 પોસ્ટ માર્સ્ટર જનરલને મોકલી આપી. થોડા દિવસમાં સર આર્શિ-
 બોલ્ડને ધણો રિવેકલ્યો જવાબ મળ્યો કે “ આપે જે શખસને
 માટે લલામણ દરી હતી તે શખસની-ઝોલાલે ગામના હામમ ઝોમે-
 ઠીઆ ખેટસની-અમે નિમણુક કરી છે અને એને પોસ્ટ ઝોલિસનો
 ઝાજ સાંપવામાં આવ્યો છે.

અહિં જોરોલ્ડનો આઉટ શીટ યુનિફોર્મ બનાવવાનું કામ બોન્ડ
 સ્ક્રીટના પ્રખ્યાત લશ્કરી આઉટ શીટ્સ મેશર્સ બીકનેલ એન્ડ મોરને
 સાંપવામાં આવ્યું હતું. તેઓ ઝપાટામંદ એ કામ કરી રહ્યા હતા.
 જોરોલ્ડને માટે એ એક ઘોડા વેચાતા લીધા અને સર આર્શિબોલ્ડના
 લાંડનના ખેંકર મારફતે પોર્ટસ માઉથના ખેંકરને ત્યાં જોરોલ્ડની
 હાથખર્ચીને માટે એના નામના પાંચસો પાઉન્ડ ખેરોનેટે જમા
 કરાવ્યા. જે દિવસે જોરોલ્ડનો યુનિફોર્મ તૈયાર થયો અને એણે પહેરી
 લેયો તે દિવસ એને ખરા આનંદનો લાગ્યો.

યુનિફોર્મમાં પુત્રને જોઈને પિતાનું હૃદય પણ હર્ષોત્કુલ બની
 ગયું અને રેડબર્નને એ કહેવા લાગ્યો કે “ જો, અત્યારે તારી માતા
 અહિં હોત તો તને આ પોપાકમાં જોઈને કેટલી બધી ગજી થાત.
 હું એને આપણી સાથે ન લાગ્યો તેથી મને દિલગીરી થાય છે.

દશે; પાછો તું રજા લઈને આવું ત્યારે એને આ પોષાક પહેરીને બતાવજે. તને આ પોષાકમાં બોધને એ તો હર્ષથી ગાંડી ઘેલી જઈ જશે. ફોઈ પણ તને આ પોષાકમાં બોધને ખુશ જ થશે. આજે આપણે લેડી ડેટેમેરનની પાર્ટીમાં જવાનું છે ત્યાં તું આ યુનિફોર્મમાંજ આવજે. ”

રેડર્ન માટે હવે બધો સરંજામ તૈયાર થઈ ગયો હતો અને એના ઓદ્દાનો ચાર્જ લેવાને પોર્ટસ માઉથ જવાનો દિવસ પાસે આવતો હતો. રેડર્ન માટે લીધેલા ઘોડા એમના એક જુના નોકર સાથે આગળથી પોર્ટસ-માઉથ મોકલાવ્યા હતા. જવાનો દિવસ આવ્યો. પિતા પુત્ર એક બીજાને બેટ્યા. પિતાએ પુત્રને પોતાથી આપી શકાય તેવી શિખામણ આપી અને પુત્ર પોર્ટસ-માઉથ જતી ગાડીમાં બેઠો. પુત્ર ગયો એટલે સર આર્શિબોલ્ડ મેનોરલવન જવા ઉપડ્યા. જીરોલ્ડ પોર્ટસ માઉથ જતી ગાડીમાં ગયો ખરો, પણ ઠેક ત્યાં ન જતાં કાંઈક અગત્યનું કામ કરવાનું રહી ગયું છે એવું મીશ કાઢીને લાંડનથી થોડાક માઈલ ઉપર આવેલા પહેલા સ્ટેશને ઉતરી પડી એ પાછો લાંડન ગયો. અને ત્યાં પિતાની સાથે જે હોટલમાં એ ઉતર્યો હતો ત્યાં ન ઉતરતાં બીજી હોટલમાં ઉતર્યો. એકદમ હોર્સ ગાર્ડસને એ મળ્યો અને તેને કહ્યું “ હું મારી રેજીમેન્ટમાં જવા તૈયાર થયો હતો; પણ મારી માતા ધણી માંદી થઈ ગઈ છે અને મને તેડવા મુદ્દમ માણસ મોકલ્યો છે. માટે એક પખવાડી-આની વધારે રજા મળવા વિનંતિ છે. ” આવું કહીને એણે રજા મેળવી. પરંતુ એનો ઘોડાવાળો ઘોડા લઈને આગમચથી પોર્ટસ માઉથ ગયો હતો, તેથી “ જે હું નહીં જઈ તો એ તપાસ કરી

મુકશે. માટે હાવ એને પણ લખી નાખું.” એમ વિચાર કરીને એને લખ્યું કે, “ મારાથી હજી પંદર દહાડા પોર્ટસ-માઉથ આવી શકાશે નહિ. માટે કદાચ જો તું કોઈને એકલે કાગળ લખે તો હું હજી પોર્ટસ-માઉથ નથી આગ્યો એવું ન લખતો. ત્યાં મારી વાત જણાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

જરૂર હતો પોતાના નોકરમાં વિશ્વાસ હતો એટલે એને એ પ્રમાણે લખ્યું. એજ ટપાલમાં એણે એક કાગળ પોર્ટસ-માઉથના બેંકર ઉપર લખ્યો. તેમાં એને તાબડતોળ માં પાઉન્ડ મોકલવાનું લખ્યું. આ ઉપરાંત એક લાંબો કાગળ લ્યુસી ઉપર ચીતરી કાઢ્યો. તેમાં લખ્યું કે, “ તારા ઉપર મારો અગાધ પ્રેમ છે. તારા વગર મારું સુખ નકામું છે. તારી સાથે લગ્ન કરવાથી મારા આનંદનો પાર નહિ રહે. તને સર્વ પ્રકારે સુખી કરવા અને સુખી રાખવા હું મારો સર્વ સમય ગાળીશ. માટે તારા હાથની હું માગણી કરૂં તો મને નાસીપાસ ન કરીશ. આપણા લગ્ન માટેની મેં બધી તૈયારીઓ કરી રાખી છે. તે વિષે બધી હકીકત તારા પિતા તને કહેશે. ” પછી એક કાગળ નીચે પ્રમાણેનો એણે મી. ડેવી-સને લખ્યો.

હેમેટ હોટલ, પીકડીલી

૨૦ ઓગસ્ટ ૧૮૨૮.

મારા બ્દાલા સાહેબ,

આપણા બે વચ્ચે જે વાતચિત થઈ હતી, તે પ્રમાણે હું એક કાગળ મીસ ડેવીસને અને એક કાગળ તમને લખું છું. તમારી પુત્રી ઉપરનો કાગળ સીલ કર્યા વગર તમારા કાગળમાં બીડું છું.

એ કાગળ એને આપતા પહેલાં તમે વાંચી જાઓ. હું આશા રાખું છું કે, તમારી પુત્રી મને સ્વીકારશે. મને તમારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તેમજ હું છેલ્લી વેળા તમારે ઘેર આવ્યો હતો, તે વખતે દ્યુસીને મારા વિયોગના દુઃખથી જે લાગણી થઈ આવી હતી, તે ઉપરથી હું ધારૂં છું કે મને નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે.

હવે આપણે શી શી વ્યવસ્થા કરવાની છે, તે બાબતમાં લખું છું. મારા પિતાજીએ પોર્ટસ માઉથના શરાફને ત્યાં મારે નામે મોટી રકમ જમા મુકી છે. તેમાંથી થોડી રકમ મને મોકલવાને મેં તે શરાફને લખી દીધું છે. એ રકમ મને પરમ દિવસે મળી જશે. પણ કદાચ વહેલું મોડું થાય, તો મને બાજથી ચોથે દિવસે મળે. એટલે ૨૪ મી તારીખે હું કોર્વેન્ટ્ર જઈશ. ૨૫ મી તારીખ રેસ્પેક્સ લાયસંસ (લમ્બની ખાસ પરવાનગી) મેળવવામાં અને બીજી ગોટવલ્ક કરવામાં જશે. એટલે તમે જે ૨૬ મીની સવારે ઓકલેથી નીકળો તો બપોર સુધીમાં કોર્વેન્ટ્ર આવી પહોંચશો. આવાને મને બ્યેન્જ હોલમાં મળે. એટલે તમારા આવ્યા પછી કલાક બે કલાકમાં બધી લખાવિધિ થઈ જશે અને તમારી પ્રિય પુત્રી મારી પ્રિયતમા પત્નિ બની જશે. વળતી ટપાલે નીચેને સરનામે પત્ર લખશો એટલે મને પહોંચશે.

“ મી. રમીથ, રેચેટ રોટેત ”

હું છું વ્હાલા સાહેબ,

તમારો જલદીથી થનારો જમાઈ જીરોલ્ડ રેડબર્ન. આ પ્રમાણે કાગળ લખી એ કાગળમાં દ્યુસીનેના પત્ર બીડવો અને બધાએ કાગળો એણે ટપાલમાં નાંખાવ્યા.

*

*

*

*

હવે આપણે ઓકલેના નવા પોસ્ટ મારતર મી. બેટસની ખખર લખએ. એણે એની ખારીમાંજ “ લેટર બોક્સ ” ગોઠવી દીધી. એણે પોતાની આખી દુકાન રંગી નાંખી હતી. અત્યારે લોકલાગણી એના વિરુદ્ધ હતી. એટલે હજમતનો ધધો તો મંદીમાં હતો. તેથી પૈસા ખુટી પડ્યા હતા, એટલે એણે પોતાને હાથેજ દુકાન રંગી નાખી. અને પોતાની રંગેલી દુકાન જોઈ જોઈને એ ખુશ થતો હતો. દુકાન ઉપર પંજા અક્ષરથી એણે પોતાનું નામ ચિતર્યું અને “ પરશુમર અને હેરુસર ” એ શબ્દો મોટા અક્ષરે લખ્યા. ખારીના કાચ ઉપર “ પોસ્ટ ઓફિસ ” એમ ચિતર્યું અને લોકો જુલા ન પડે એટલા માટે લેટર બોક્સ ઉપર “ કાગળો નાંખવાની પેટી ” એ શબ્દો મોટા અક્ષરે ચિતર્યા હતા. આપણે જે વખતે બેટસની પોસ્ટ ઓફિસની ખખર લખએ છીએ તે વખતે મિડલટનથી ટપાલ આવી હતી. અને બેટસ કાગળોની બેગો ખોલી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ખખડતો હતો કે, “ ગામના લોકો મારી સાથે ઇતરાજી રાખે છે, અને મારી જગ્યાએ નવો હજમ લાવે છે. તો હું પણ એમને ખતાવું કે હું પોસ્ટ મારતર અમથો નથી થયો. એમની બધી છાની વાતો જાણવાને આ સાધન મને ઠીક મળી ગયું. આહિના વેપારીઓ મિડલટનમાં ફાની ફાની સાથે સંબંધ રાખે છે, ફાની પાસેથી માલ મંગાવે છે, તેમની કેવી શાખ છે, વળી પોતાના મિત્રોને એ લોકો કેવા પત્ર લખે છે, એમને કેવા જવાબ મળે છે, ફાની ફાની સાથે એમને દ્રેષ છે, એ સર્વ વાત મને આ પોસ્ટ ઓફિસથી માલમ પડી આવશે. એમની આવી ખાનગી વાતો જાણી લઈને એમને સપડાવું, ત્યારેજ એમને ખખર પડશે કે મારા જેવા માણસને છેડવાથી એમને શી લાજુ મળી. ”

એટલે કાગળોની બેગો એક નાના ઝારડામાં લઈ ગયો અને ઝારડો બંધ કર્યો. મેનેર લવનના જેટલા કાગળ હતા, તે બધા દોરો બાંધીને બુદ્ધા મુક્યા. ત્યાર પછી બહુજ સંભાળથી અને સાચવી સાચવીને મી. કલેગ, મી. બુડકીન્સ, મી. મમરી અને બીજા ત્રણ ચાર જણ ઉપરના પત્રો એક પછી એક એણે ફેડ્યા અને પુરેપુરા વાંચી લીધા. વાંચીને એ કાગળો એણે ફરીથી એવી રીતે બીડી દીધા કે એ કાગળ ફેડેલા છે એવી કાંઈને શંકા પણ ન જાય. પછી એણે ડેવીસ ઉપરના કાગળ હાથમાં લીધા ચારે બાજુએ ફેરવી ફેરવીને જોયો. કાગળ જરા ભારે લાગ્યો. લંડન પોસ્ટ ઓફિસની છાપ દીડી. સરનામાના અક્ષર સુંદર લાગ્યા એટલે એ કાગળ ફેડીને એને વાંચવાનું મન થયું. પિટર ડેવીસ એના પ્રત્યે જરા કડક નજરથી જોતો હતો એટલે એણે વિચાર કર્યો કે, “બધા કહે છે, કે મી. ડેવીસ માનદાર છે. તો જોવા દે કાંઈ પોગળ નીકળે છે? હમણાં મેં મમરીનો કાગળ વાંચ્યો એટલે મારી આંખ ખુલ્લી ગઈ. હું તો ધારતો હતો કે એણે ઠીક બેગું કયું” હશે, પણ આ કાગળ ઉપરથી તો જણાય છે કે એની પાસે તો પુરા દસ પાઉન્ડ પણ નથી. નહિ તો કાલ્પમાં એના સાળા પાસેથી ઉછીના લેવા શું કામ લખે? માટે ડેવીસનો પત્ર વાંચવાથી એની ખરી સ્થિતિની અને તરત ખબર પડી જશે. કાગળ સીલ કરેલો છે પણ ખાસ નામવાળી સીલ નથી, એટલે ઉખેડીને ફરીથી સીલ કરી દેવાશે.” એમ વિચાર કરીને હળવે રહીને સીલ તોડીને એ કાગળ વાંચવા લાગ્યો. જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ એની અજાણ્યતા પાર રહી નહિ. એકદમ એ બોલી ઉઠ્યો:-“આવું કાણુ ધારે? આ

કાગળ તો અધાથી ટપી જાય એવો છે. સાચો મૂર્ખો. ખરૂં રહસ્ય હાથમાં આવ્યું.” કાગળ પુરેપુરો વાંચીને ફરીથી અંધ કરી સીધ કરી દીધી. પછી અધા કાગળો એણે ટપાલીને વહેંચવા આપી દીધા અને ડેવીસના કાગળમાંથી જે અજ્ઞયખીમાં ગરકાવ કરે એવી ખખર મળી હતી, તેનો વિચાર કરતો બેઠો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

એક પત્ર.

ચાલો આપણે ફરીથી પોર્ટસ માઉથ જઈને ફેડરિકની ખખર અંતર લઈએ. છેલ્લો આપણે એને જે દુઃખદ સ્થિતિમાં જોયો હતો તેના કરતાં એ વધારે દુઃખી હતો અને જીવનથી કંટાળી ગયો હતો. ભાગ્યનાં મોકલેલાં દુઃખો અને સાગ્નિ લેંગલી તેમજ ખીજ નાન કમીશનડ ઓશીસરોના જીલ્લમ એ ધૈર્યથી સહન કરતો. લેંગલીએ એની ખરાબ શાખ પાડી દીધી હતી, તેથી કોઈ પ્રકારે જાણે અજાણે એના વાંકમાં ન અવાય એની એ ખાસ સંભાળ રાખ્યો. અહિં આવે એને ત્રણ મહિના થઈ ગયા હતા. એ દરમ્યાનમાં એના ઉપર હ્યુસીના ધણી પ્રેમ પત્રો આવ્યા હતા. એ પત્રોથી એના હૃદયને કેટલેક અંશે આશ્વાસન મળતું. કાગળ કોણે લખ્યો છે એ ખીજ કાઢતે માલમ ન પડી જાય એટલા માટે હ્યુસી કાગળ ઉપર ફેડરિકનાં સરનામાં માર્યાને હાથે કરાવતી હતી. હ્યુસી પોતાના દરેક કાગળમાં લખતી કે “હાલ તુરત મારા કોઈ પણ કાગળને

જવાબ આપવા તસ્દી લેશો નહિ. કારણ કે, મારા સરનામે કાગળ લખવાથી મારા પિતા તે કાગળ ખોલે અને મારા પિતાને શંકા જાય, તો માર્થાના સરનામે લખેલા પત્રો પણ એ ફેડયા વગર રહે નહિ. ગામમાં કોઈ બીજા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી એટલે કોઈના પણ સરનામે મારા ઉપર પત્ર લખાશે નહિ.” આ હકિકતને ક્ષીધે ફેડરિકથી હ્યુસીના પત્રનો પ્રત્યુત્તર આપી શકાતો નહિ.

પોતાને ત્યાં જીરોહ્ડ રેડમર્ન આવે છે અને ડેવીસ જીરોહ્ડ રેડમર્ન સાથે પોતાનાં લગ્ન કરી દેવાની જાજ પાથરે છે, વિગેરે ખાખ-તનો હ્યુસી પોતાના પત્રોમાં જરાએ ઉલ્લેખ કરતી નહિ. કારણ કે, એ જાણીતી હતી કે તેમ કરવાથી ફેડરિકનું દીલ દુઃખાશે અને એના જખમાયત્તા જીગરને વધારે જખમ લાગશે. એટલે ફેડરિકને એ ખાખતની કશી ખબર પડી નહોતી.

બેરેક (સૈનિક નિવાસ) માં જાણું આવતું એટલે પહેલું તે વાર ઓફિસની નોટીરીફેશનનું ગેઝેટ (લશ્કરી અમલદારોની નીમણુકો અને ફેરવદલીઓનું વર્તમાન) વંચાતું. એટલે તે નિયમ પ્રમાણે વાંચતાં વાંચતાં જીરોહ્ડ રેડમર્નની પોતાનીજ રેજીમેન્ટમાં એન્સાઇન (ધ્વજવાહક તરીકેની નીમણુક થઇ છે, એમ ફેડરિકના વાંચવામાં આવ્યું. એ વાંચતાંજ એના પેટમાં કાગ પડી. બીજે દિવસે હ્યુસીનો પત્ર આવ્યો તેમાં પણ એ હકિકત જણાવી હતી, અને હ્યુસીએ ખાસ વિનંતિ કરીને ફેડરિકને લખ્યું હતું કે, “ જીરોહ્ડ તમારી રેજીમેન્ટમાં આવે છે. માટે તેની સાથે વિખવાદનો પ્રસંગ ન ઉપસ્થિત થાય એ સાચવી લેશો. ”

ધુસીના લખવા પ્રમાણે વર્તવાનો વિચાર તો એણે કર્યો પણ એને એમ તો થયું કે આટલા ઝાઝા હતા, તે એક દુસ્મનનો એવ વધારો થયો. ઉપર પ્રમાણેની નીમણુક થયા પછી પંદર દહાડે જીરોહડનું નામ ઓશીસર તરીકે ફરીથી ગેઝેટમાં બહાર પડ્યું. દર-મ્યાનમાં આર્શિઓહડનો ઘોડાવાળો જોકમ જોન્સ જોને અગાઉથી ઘોડા લઇને પોર્ટ્સ-માઉથ મોકલવામાં આવ્યો હતો, તે અહિં આવી પહોંચ્યો હતો. લોન્સડેલ એને સારી પેઠે ઝાળખતો હતો એટલે એણે ફ્રેઝરિકને વાત કરી કે “ મારા નાના શેઠ તમારી રેજીમેન્ટમાં આવવાના છે. ” વળી એક બે દિવસ પછી પાછી એણે એની ખબર આપી કે નાના શેઠ હમણાં પંદર દિવસ નથી આવવાના. જીરોહડે પોતાના કાગળમાં પોતે પંદર દિવસ મોડો આવવાના છે એ હકીકત એકલેમાં કાઢીને પણ જણાવવી નહિ એવું લખ્યું હતું. તે ઉપરથી ઘોડાવાળાએ અનુમાન તો આંધીજ દીધું હતું કે, મોટા શેઠથી છાની નાના શેઠે રજા મંજૂરી છે. પણ નોકર વિશ્વાસુ એટલે એણે એ વાત કાઢીને કહી નહિ.

જોકમ જોન્સ અને લોન્સડેલને ઉપર પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી બે ત્રણ દિવસે એટલે જો ચોક્કસ રીતે કહીએ તો એગસ્ટ અહિનાની એવીસમી તારીખે સવારે સર્જન્ટ લેંગલી, લોન્સડેલ સ્વચ્છ રીતે અને વ્યવસ્થાપૂર્વક રહે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા એની રૂમમાં આવ્યો. તે વખતે લોન્સડેલ રૂમમાં એકલોજ હતો. લેંગલીને જોઈને એ સમજી ગયો કે કાંઈ દોષ જોવા કે છિદ્રો શોધવાને માટે એ આવ્યો છે.

“ કેમ અહ્યા, એકલો એકલો અહિં શું કરે છે ? તારું મોઢું

કેમ કટાણું જણાય છે? તારા જેવો અસંતોષી તો આખી ડેપોમાં મેં કાંઈ જોયો નહીં.” લેંગલીએ એક જંગલીના જેવી દષ્ટિએ જોઈને કહ્યું.

લોન્સડેલે વિનયપૂર્વક લેંગલીને કહ્યું: “ સાહેબ, હું ધારૂં છું કે મારા મોઢાએ આપનું કાંઈ ખગાડયું નથી. ”

“ કેમ નહિ? એવા કટાણા મોઢાનો માણસ મને ગમતો નથી. જ્યારે સાર્જન્ટ મેજર લેંગલી આવે ત્યારે તારા મુખ ઉપર ખીલકુલ ગ્લાનિ ડોની જોઈએ નહિ, સમજ્યો. વારૂં પણ એકલેની કાંઈ ખખર અંતર જાણે છે? કેમ કાંઈ જવાબ આપતો નથી? જવાબ દેવો નથી ગમતો કે શું? બેલીફની સુંદર પુત્રીના વિચારમાં પડી ગયો હોઈશ તેથીજ તોખરા જેવું મોઢું કરીને બેસી રહ્યો છે. એ છોકરીને તો તારી કશીએ પડી નથી. તારી પરવાએ એને નહિ હોય. ” ફેડરિક સાર્જન્ટ લેંગલીના સામું આશ્ચર્યભરી નજરે જોઈ રહ્યો. એટલે વળી સાર્જન્ટ બોલ્યો “ મારા સામું શું જોઈ રહ્યો છે? એકલેમાં શું ચાલી રહ્યું છે તે બધું હું જાણું છું. પણ હું તને એમ કાંઈ બધી હકીકત કહી દેવાનો નથી. પણ તને હું એક સલાહ આપું છું કે સાત વરસ સુધી મીસ લ્યુસી તારી આશામાં બેસી રહેશે એમ ન ધારીશ. એ રમણી કાંઈ તારા જેવા માટે નિર્માણ નથી થઈ. એ તો કાંઈ ભાગ્યશાળીના ભાગ્યમાંજ લખાયલી છે. હવે કાંઈ સમજ્યો. ” આટલું કહીને સાર્જન્ટ લેંગલી રોડમાંને રોડમાંજ ચાલતો થયો. હવે બન્યુ એમ કે સાર્જન્ટ લેંગલીને સજેખમ થયું હતું એટલે જેવો એ લોન્સડેલની રૂમ છોડીને ચાલવા લાગ્યો કે તેવીજ એને બેરમાં છીંક આવવાથી એણે પોતાના અંદરના ખીરચામાંથી

એકદમ રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો. રૂમાલ ખેંચતાં ખેંચતાં એના ખીરસા-
માંને! કાગળ જમીન ઉપર પડી ગયો તેની એને ખચર ન રહી
અને એ ચાલ્યો ગયો. એ જો કહી ગયો તેનો વિચાર કરતો લોન્સ-
ડેલ એકો હતો. દ્યુસીની પવિત્રતા અને અડગતા વિષે જરાએ
શંકા નહોતી, છતાં ઓકલેમાં કાંઈ વિચિત્ર ખનાવ બન્યો હશે એવું
એને લેંગલીના બોલવા ઉપરથી લાગ્યું. “વખત છે ડેવિસ દ્યુસીની
મરજી વિરૂદ્ધ એને કાંઈ બીજા સાથે પરણાવી દેવાની પેરવી કરતો
હોય. કદાચ દ્યુસીને એ બાબતની ખચર પણ ન હોય. ખચર હોય
નોયે, મને જાણીને દુઃખ થશે એમ ધારીને એણે મને ન લખ્યું
હોય.” આવા વિચારમાં એ ગુંથાઈ ગયો હતો એવામાં એની નજર
પેલા જમીન ઉપર પડેલા કાગળ ઉપર પડી. એટલે તે લેવાને એ
એકદમ ઉઠ્યો. કાગળના ઉપર સરનામું લેંગલીનું હતું. કાગળ પડી
જવાથી થોડો ખુલ્લો થઈ ગયો હતો એટલે ફેડરિકની નજરે “દ્યુ-
સી અને જીરોલ્ડ રેડઅર્ન” એટલા અક્ષરો ઓચીંતા પડ્યા. પારકો
કાગળ વાંચવાને ફેડરિકને જરાએ વિચાર નહોતો; પણ ઉપરના બે
નામથી એના મનમાં એક જાંતની ઉત્સુકતા પ્રકટી અને કદાચ
ફરીથી કાંઈ દગો થયો હશે એમ શંકા જવાથી એમાં શું લખ્યું છે
તે જાણવાની એને સ્વાભાવિક રીતેજ ઈચ્છા થઈ આવી. અને પાર-
કાના પત્રો કેમ વાંચાય એ વિચાર બાબુએ મુકાને એણે એ પત્ર
વાંચવા માંડ્યો. પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો.

પોસ્ટ ઓફીસ, ઓકલે. ૨૧ ઓગસ્ટ ૧૮૮૮.

પ્રિય મી. લેંગલી,

આપે મને યાદ કર્યો એ આપનો મોટો ઉપકાર. આપનો

પત્ર મને પહોંચ્યો છે અને તેનો જવાબ પણ હું તરતજ વાળું છું-
 આપને મેં કિંચિત-જે કાંઈ મારાથી બની શકી તે-મદદ કરી તેને
 માટે આપે મારી કદર કરી છે એ જાણીને મને આનંદ થાય છે.
 ઓકલેની પોસ્ટ ઓફિસ મારા ચાર્જમાં આવી છે એટલે હવે મામમર્મ
 હું કાંઈક છું એવું થયું છે. પણ એટલાથી હું પુલાઇને ફાળકો થઈ
 જઈ એમ નથી. એટલું તો ખરું કે હવે મારો દરજ્જો વધ્યો. આજ
 ફરીથી એકાદવાર ઓકલે પધારી આપનાં દર્શન દેશો એવી આશા
 છે. અને કદાચ ફરીથી એવાજ કામે આપને ઓકલે પધારવાનું થાય
 તો આપની સેવામાં હું હાજરજ છું. તમે ઓકલેના સમાચાર પૂછો
 છો અને મિસ ડેવિસ સંબંધી હકિકત જાણવા માગો છો; તો કાલેજ
 જે હકિકત મારા જાણવામાં આવી છે તે હું લખી જણાવું છું. કદાચ
 તમે માનશોએ નહિ, પણ વાત ખરી છે. જીરોલ્ડ રેડમર્નને તો આજ
 જાળખતા હશે. હાલજ એમને આપની રેજીમેન્ટમાં કમીશન મળ્યું
 છે. એ યુસીને પરણ્યાવાનો છે. બધું નકકી થઈ ગયું છે. સર આર્શી-
 બોલ્ડથી આ બધું છાનું રાખવામાં આવ્યું છે. તેમજ મામમર્મ
 પણ આ વાત કાંઈ જાણતું નથી. ડેવિસ અને જીરોલ્ડે જમરી યુક્તિ
 રચી છે. ડેવિસને તો આજ જાળખો છો. બડો પાકો છે. જીરોલ્ડ
 પોતાની પત્નિને સાથે લઇને તમારી રેજીમેન્ટમાં આવવા ધારે છે.
 અત્યારે એ લાંડન છે. એના બેંકર પાસેથી એણે પૈસા મંગાવ્યા છે.
 ૨૪ મી તારીખે એ કોવેન્ટ્રે જશે અને લમ માટે સ્પેશ્યલ લાયસન્સ
 મેળવશે. ડેવિસ પુત્રીને લઇને ૨૬ મી ની સવારે ઓકલેથી
 નીકળીને બપોરે કોવેન્ટ્રે જઇને જ્યોર્જ હોલમાં જીરોલ્ડને મળશે; અને
 તેજ દિવસે જીરોલ્ડ અને યુસીનાં લમ થઈ જશે. આવી રીતની બધી

ગોડવણુ મી. ડેવિસ અને જીરોલ્ડ વચ્ચે થઈ ગઈ છે. આ તો સહેજ જાણવા સારૂ લખ્યું છે. આ વાતને ખીલકુલ પ્રસિદ્ધિમાં લાવશો નહિ. મને તો એમ થાય છે કે એ બંને જણે કેવી અજબ યુક્તિ લડાવી છે. બધાને ટપી જાય એવું કામ કર્યું છે. ખસ આટલેથી બંધ કરું છું.”

હી. તમારો રૂણી અને સાચો મિત્ર

એમ્પ્રેડીઆ બેટસ.

પત્ર વાંચીને ફ્રેડરિક ગાંડા જોવા બની ગયો. એ અજબખીમીમાં ગરકાવ થઈ ગયો. એણે શું વાંચ્યું તેનો પણ એનાથી વિચાર ન થઈ શક્યો. છેક બેઆકળો બની ગયો. એને એમ થયું કે ધોળા દિવસનું આ સ્વપ્ન તો નહિ હોય ? ખાતરી કરવા એણે ફરીથી કાગળ વાંચ્યો. માલમ પડ્યું કે સ્વપ્નનું નથી પણ સાચું છે. એને લાગ્યું કે ટ્યુસી નક્કી જીરોલ્ડ અને ડેવિસના કાવતરાનો ભોગ થઈ પડી છે. હવે શું કરવું ? સૈનિક તરીકે મારા હાથ પગ બંધાઈ ગયા છે. મારાથી અહિંથી શી રીતે ખસાય. હાલને હાલ થોડા દિવસની રજા માગું ? ના, રજા તો નહિ મળે. હજી રજા ચઢીજ નથી. ત્યારે શું કરવું ?” આ પ્રમાણે વારંવાર પોતાના મન સાથે એ સવાલ જવાબ કરી રહ્યો હતો. એને અત્યારે ઘણુંજ તીવ્ર દુઃખ થઈ આવ્યું હતું. એને જખરો આઘાત થયો, પણ શું કરે ? ૨૪ મી તો આજે થઈ. ૨૬ મીની બપોરે તો લમત્રિધિ થઈ જવાની. બે અઠી દિવસનોજ ગાળો હતો. એટલા વખતમાં એ કોવેન્ટ્ર જઈ પહોંચવાનો વિચાર કરતો હતો. પણ એની પાસે ફક્ત છજ શીક્ષીંગ હતા. પોર્ટસ માહિથથી લંડન ૭૨ માર્ચ થવું હતું અને લંડનથી કોવેન્ટ્ર ૯૦ માર્ચ હતું. એટલે એને ૧૬૨ માર્ચ અઠી દિવસમાં જવાનું

હતું. એટલા વખતમાં આટલી બધી લાંબી મુખાફરી શી રીતે કરી શકાય? એ નિરાશ થયો. વળી પાછો નિશ્ચય કર્યો કે “ હું જઈશજ. હ્યુસીને આફતમાંથી મુક્ત કરવા હું અહિંથી નાસી જઈશ. મારી ખાત્રી છે કે હ્યુસીની મરજી વિરૂદ્ધ એનો પિતા આવો સમારંભ કરી રહ્યો હશે. એ એના ઉપર જીલમ ગુજારશે, એને દુઃખ દેશે, સતાવશે, ધમકી આપશે અને એના સુખનું સત્યાનાશ વાળશે. માટે એને એ દુઃખમાંથી છોડાવવા હું અહિંથી નાસીજ જાઉં. પણ લશ્કરમાંથી નાસી જવાના ગુન્હામાં આવી જઈશ તો? ગમે તેમ થાય અને તેની દરકાર નથી. અત્યારે મારું સર્વસ્વ હુંટાઈ જવા ખેડું છે. નાસી તો જવું, પણ શી રીતે? સૈનિક વેશમાં તો જવાય નહિ, અને ખીજાં કપડાં તો લઈ લીધાં છે. ત્યારે ખીજાં જીનાં કપડાં વેચાતાં લઉં? એ એમ કહું તો પછી જવાનું ભાડું આપવા અને રસ્તામાં ખાવાનું જોઈશે તેને માટે મારી પાસે કાંઈ પૈસા રહેશે નહિ. કાંઈ નહિ હું તો મારા સૈનિકતા યુનિફોર્મમાંજ આટ્યો જઈશ. જેકમ પાસે કપડાં માગું તો? એ એનાં કપડાં આપશે? પુછી તો જોઉં. ” આવો વિચાર કરીને એણે એટલેનો કાગળ પોતાના ખીસ્સામાં ધાલી દીધો અને જેકમ પાસે જવા નીકળ્યો. જે ઘોડારમાં જેકમ રહ્યો હતો ત્યાં ગયો પણ જેકમ ન મળ્યો. તપાસ કાઢતાં જણાયું કે એ એ ત્રણ કલાક પછી આવશે. પણ એટલા કલાક નકામા કરવા એ રિપમ હતું. દરેકે દરેક મિનિટ અત્યારે એને મન સોનાની હતી. એને ૧૬૨ માઈલની મુસાફરી કરવાની હતી એટલે એ રાહ જોવા ન રહ્યો. એણે તો માપવા માંડયું. પોર્ટસ માઉથ છોડ્યું, પોર્ટસ પણ વટાવ્યું અને લંડનને પંથે પડ્યો. એટલે જીલ્લામાં જતું એક ખાટકીનું

ગાડું મળ્યું, ગાડું ઉભું રખાવ્યું અને પોતાને બેસાડવાને ગાડા
 વાળાને કહ્યું. ગાડાવાળો થોડી વાર લોન્સડેલના સામું જોઈ રહ્યો
 પછી બોલ્યો “ રજા ઉપર હશે કેમ ? ” “ હા. ” લોન્સડેલ આમ
 કહીને પહેલીજ વાર બુદ્ધિ બોલ્યો. “ વાર ચાલો જલદી કરો, ખેરની
 જવ. ” ગાડાવાળાએ એ પ્રમાણે કહ્યું એટલે એ ખેરની ગયો. પછી
 ગાડાવાળો કહેવા લાગ્યો. “ ભાઈ, તમારા ઘણા મૈત્રિકો લશ્કરમાંથી
 નાસી જાય છે તેવું તો તમે નથી કર્યું ? તે જલ્દીવાને માટેજ મેં
 તમને સલાહ પૂછ્યો હતો. કારણકે જો તેવું હોય તો નાહક તમને
 બેસાડવાથી હું પીડામાં આવી પડું. ” લોન્સડેલ આ સાંભળીને કંઈ-
 જ બોલ્યો નહિ. પણ ખીજા વિષય ઉપર ઉતરી પડીને ગાડાવાળાને
 શંકા ન આવે તેવી રીતે આનંદમાં તેની સાથે વાતચીત કરવા
 લાગ્યો. ચારેક માઇલની ઠુસાફરી પછી ગાડું આગળ નહિ જતું હોવા-
 થી લોન્સડેલ ગાડામાંથી ઉતરી પડ્યો અને ગાડાવાળાને લાડું આપ-
 વા માંડ્યું. પણ એણે ન લીધું અને કહ્યું કે “ તમને ખીચારાએને
 ઘણું આપ્યું મળે છે અને તમે હોલી ડે (તહેવારના દિવસો) ભોગવવા
 જવ છો એટલે હશે તો તમને કામ લાગશે. મારે લાડું નથી જોઈતું.
 ફેરિક માડાવાળાનો ઉપકાર માનીને ત્યાંથી પોતાનાથી અને તેટલી
 ઝડપે આગળ ચાલવા લાગ્યો, અને પોર્ટસ માઉથ ને એને ધણું
 અંતર ઘટી જાય એ માટે ચાલવાનો વેગ પણ એણે વધારી દીધો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

કૉવેન્ટ્રિ.

હવે આપણે એકલે તરફ દષ્ટિ કરીએ. આજે ૨૫ મીની રાતે દ્યુસી વાળુ કરીને પોતાના શયનગૃહમાં જતી હતી તે વખતે ડેવીસે કહ્યું “ દ્યુસી, હું તને કહેવાનું ભૂલી ગયો. આપણે કાલે સવારે કૉવેન્ટ્રિ જવાનું છે હોં. મારે ત્યાં કેટલીક ખરીદી કરવાની છે. તુંયે કેટલાક ચીજો ખરીદવાનું કહેતી હતી એટલે ચાલો સાથે જઈશું. મીડલટન સુધી તો યુરાલે એની ગાડી આપવાનું કહેલું છે. એટલે તેમાં જઈશું અને મીડલટનથી આપણે લાડાની ગાડીમાં કૉવેન્ટ્રિ પહોંચી જઈશું. જરા વહેલી ઉઠજો એટલે આપણાથી સવારે આઠ વાગે અહિંથી નીકળાય. ”

રેવિસની આ તૈયારીથી દ્યુસીને કાંઈક વહેમ તો ગયો; પણ એ ઘણુંજ ખેદરકારીથી વાત કરતો હતો એટલે દ્યુસીનો વહેમ ધીમે ધીમે નાશુદ થવા લાગ્યો અને એ પોતાના શયનગૃહમાં ચાલી ગઈ. છ-રોડ રેડઅર્ને દ્યુસી ઉપર બે કાગળ ખીડ્યો હતો, તે ડેવિસે એને નહોતો આપ્યો. એણે છેક છેવટની ઘડી સુધી રેડઅર્ને સાથે એનાં સમ કરી દેવાની વાતનો રફોટ દ્યુસી પાસે ન કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતા. એણે એમ ધાર્યું હતું કે અધી પાકી તૈયારી થઈ જશે એટલે દ્યુસી ઉપર જરા વધારે દખાણુ કરવાથી એ એની મેજે ઠેકાણુ આવશે. અને અત્યારે રફોટ કરી દેવાથી કદાચ જુદુંજ પરિણામ આવે. દ્યુસી સુવા ગઈ હતી પણ એને અત્યારે નિદ્રા નહોતી. કૉવેન્ટ્રિ કેમ જવાનું હશે એ ખાખતનો એ વિચાર કરી રહી હતી. એને હવે હખર

જાતની શંકા અને તર્કો આવવા લાગ્યા. “ત્યારે જીરોહડ રેડબર્ન શું અમથો ધક્કા ખાતો હતો ? મારા પિતા એના અહિં આવવાથી કેટલા બધા રાજી થતા હતા. મારા પ્રત્યે જીરોહડ રેડબર્નને પ્રેમ પ્રકટે એટલા માટે એ એને ટેટલી બધી છુટ આપતા હતા. આ બધું શું કાંઈ પણ જાતની આશા વગર એ કરતા હતા ? વળી આ કોવેન્ટ્ર જવામાં પણ કેમ જાણ્યું કાંઈ ભેદ નહિ સમાયલો હોય ? ત્યાં ખરો-દીને માટે જવાનું હોય તો છેક રાતેજ કેમ મને વાત કરી. એવું કાંઈ જવા આવવાનું હોય છે ત્યારે તો એ મને પહેલાંથી ખબર આપે છે.”

આમ જેમ જેમ એ વધારે વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ એને વધારે ધારતી લાગવા માંડી. વિચારીને દુનિયાનો ઝાઝો અનુભવ નહોતો એટલે એના પિતાની આટલી બધી સત્તા એને અસહ્ય લાગી. એને એમજ લાગ્યું કે “ખરેખર, મારો પિતા નિર્દય અને જીલમખોર છે એના ત્રાસથી છુટવાને શું ઉપાય કરવો ? અહિંથી નાસી જઈ ? પરંતુ હું જે બીકથી નાસી જવા ધારું છું તે કદાચ ખોટી હોય તો ? નાસી જવાથી ઉત્તરું કળેત થયાય. હજુ એ વધારે ખાતરી કરવાને માટે રાહ જોઉં. જે કદાચ એવોજ સમય આવી લાગશે તો ગમે તેમ કરીને હું નાસી છુટવાનો લાજ શોધી કાઢીશ.” આખરે પોતાનો પ્રેમ પોતાના બહાલા ફ્રેડરિકમાં અચળ રહે એવી ભાવપૂર્ણ પ્રજ્વળી પ્રાર્થના કરીને દ્યુસી ઉઘી ગઈ અને સવારમાં વહેલી ઉઠી. એના ઉઠતાં પહેલાંજ એનો પિતા ઉઠેલો હતો અને બધી તૈયારી કરતો હતો. એ પણ બધી તૈયારી કરીને ખરવારી ગઈ. આજે એણે સુંદર કપડાં પહેરી લીધાં; પરંતુ એનું

હલ્લ એને ડાંખ્યા કરતું હતું; કાંઈ આક્રમક આવી પડાશે, એમ સ્વયં કરી રહ્યું હતું. વખત છેને કાંઈ અણધારેલો પ્રસંગ બનવા પામે અને જરૂર પડે, માટે પોતે બચાવી રાખેલા આશરે દસેક પાલિન્ડ પણ એણે સાથે રાખ્યા. તેમજ એની મરનાર માતા તરફથી મળેલા દર દાગીના જેવું સાથે લેવાય તેવું પણ પાસે રાખી લીધું. અત્યારે એને એમજ લાગ્યું કે, “ હવે હું ફરીથી અહિં પાછી નહિ આવું. આ ધરની આ મારી છેલ્લીજ મુલાકાત છે. ” એને ઝાઘું આવી ગયું અને રડી પડી. ઉલરો શાંત પડ્યો એટલે આંસુ લુગી નાખીને રડેલું મોઢું ન જણાય તેમ મોઢું સાફ કરીને પોતાના શયનગૃહમાંથી નીચે ઉતરી પ્રધાન ખંડમાં એના પિતા પાસે આવી. પિતાના મુખ ઉપરથી દ્યુસીને ભયની કલ્પના કરવાનું કશું કારણ મળ્યું નહિ એટલે એને જરા નીરાંત વળી. છતાંએ અત્યારે એને ખાવાનું ન લાગ્યું. ખાતાં ખાતાં હજાર જાતના વિચારોથી એ ચિંતાગ્રસ્ત જણાવા લાગી. એણે ડેવીસને કહ્યું: “ મારી પ્રવૃત્તિ મને આજે અસ્વસ્થ લાગે છે, માટે તમારી સાથે આવવાનો મને આગ્રહ ન કરો તો સાફ. ”

ડેવીસ- “ બહારની હવાથી ઉલટું વધારે સાફ લાગશે. આપણે કાંઈ તરતને તરત પાછું ફરવું નથી. કાલે કે પરમ દિવસે પાછા આવીશું. એક જો દિવસ રહેવું પડે તો જરૂર જોગી ચીજો સાથે લઈ લેજો. ચાલ હવે ઉતાવળ કરજો હાં. વખત યથા મયો છે. ”

દ્યુસીએ જોયું કે ખીનું ખાનુયે ચાલે એવું નથી; એટલે પાછી પોતાના શયન ગૃહમાં મઠ અને માર્યાને બોલાવી. માર્યાએ કહ્યું:—

“ બેન, કેમ આટલાં બધાં બેચેન જણાવ છો. તમારા પિતા આત્મારે તમને તેડી જાય છે તેમાં કાંઈ તમને ભય જેવું લાગે છે ? ”

દ્યુસી:—“ માર્થા, મને કશી સમજ પડતી નથી. હું ઘણી દુઃખી છું. ખરેખર મને ભયજ લાગે છે. કદાચ મારું ધારવું ખોટું પશુ હોય. પ્રભુ મારું ધારવું ખોટું પાડે. આડી મને તો એમજ લાગે છે કે તને હું આ હેલ-વેસ્લીજ મળી લઉં છું. ” બહી માર્થા રડી પડી અને બોલી.

“ બેન, એવું શું બોલો છો. ત્યારે તમે જવાનું માંડી વાળો. ”
એટલામાં ડેવીસે નીચેથી ઘુમ પાડી “ દ્યુસી, તૈયાર થઈ કે નહિ ? ”

“ ઝે, આવી. ” એમ કહીને દ્યુસી માર્થાને બેટીને ચાલી ગઈ. દ્યુસી જાણે પ્રધાન ખંડની હેલો રજા લેતી હોય તેમ એણે એ ખંડમાં નજર કરી અને પછી આપની સાથે ધરની બહાર નીકળી. એ બન્ને રાયલ-એક આગળ આવ્યાં. અહિં યુશલની ગાડી તૈયારજ હતી. દ્યુસીને બેચેન બેઠને ડેવીસે કહ્યું “ કેમ તું આમ બેચેન જેવી લાગે છે. આપણે જમએ છીએ આનંદ કરવા, અને તું તો જાણે દુઃખના દરિયામાં ડુબવા જતી હોય એમ લાગે છે. ”

દ્યુસીને ડેવીસના હેલા શબ્દો ભવિષ્યવાણી જેવા લાગ્યા. બન્ને જણ ગાડીમાં બેઠાં એટલે ડેવીસે મી. યુશલને કહ્યું.

“ મી. યુશલ, પરમ દિવસે તમારી ગાડી તમને પાછી મળશે. ”

યુશલ—“ કાંઈ નહિ, તમારીજ ગાડી છે. મરજી પડે ત્યારે પાછી લાવજો. તમારા બન્નેનું પ્રયાણ સુખરૂપ થાશે. ”

ગાડી ચાલી; ગામ છોડ્યું અને એ મીડલ્ટનની સડકે પડ્યાં. ગાડીમાં ડેવીસ ખુશ મીઝસમાં વાતો કરવા લાગ્યો. દ્યુસીને પણ ગાડીમાં જરા ઠીક લાગ્યું.

મિડલ્ટન આવી પહોંચ્યું. બુશલની ગાડીને સહીસલામત સ્થળે રાખીને ભાડાની ગાડીમાં બન્ને બેઠાં અને કોવેન્ટ્ર જવા ઉપડ્યાં. ત્યાં પહોંચ્યાં તે વખતે ધડીઆળમાં ખરોખર ખારના ટકારા થતા હતા. ગાડીમાંથી ઉતર્યાં અને ન્યોર્થ હોટલમાં ગયાં. હોટલમાં પોતાને એક અલાયદી રૂમ આપવાને ડેવીસે વેટરને કહ્યું. વેટર તેમને એક રૂમમાં લઈ ગયો. ત્યાર પછી વેટરને બાબુ ઉપર લઈ જઈને એને પૂછ્યું કે “રેડબર્ન નામના કોઈ સફ્ટવુડ્સ આ હોટલમાં અત્યારે છે? જો હોય તો તેમને મારી સલામ કહીને કહે કે, મી. ડેવીસ દસેક મિનિટમાં તમને મળશે.”

વેટર—“હા, તે સફ્ટવુડ્સ હોટલમાંજ છે.” વેટર સાથે ડેવીસે ઉપરની દ્યુસીથી છાની વાત કરી તેથી એના મનમાં પાછા તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. ડેવીસ વેટર સાથે વાત કરીને પાછો દ્યુસી પાસે આગ્યો અને ખરી વસ્તુ સ્થિતિનો સ્ફોટ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે એમ જાણીને એણે કહ્યું:—“દ્યુસી, મારી પુત્રી, મેં જે ત્રિચારો નક્કી કરી રાખ્યા છે અને જેને માટે મેં બધી તૈયારીઓ કરી મુજી છે તે તને જણાવવા જરૂરના છે માટે સાંભળ. એ સાંભળીને તું ચોંકી તો જઈશ અને કદાચ ખુબ પણ પાડી ઉડીશ. પણ ખરદાર, જે કોઈ પણ ધાંધળા કરી છે તો હવે હું કોઈ પણ રીતે તારી દયા ખાવાને તથી. આજે તારે જીરોલ્ડ રેડબર્નને પરજીવુંજ પડશે.”

આ સાંભળીને હ્યુસી આશ્ચર્યકારક હિંમત રાખીને દઢ અને સ્પષ્ટ રીતે “ નહિ, પિનાશ તેમ કદી નહિ બને. ” એમ બોલીને ડેવીસની સામે ઘોળા સફેદ આરસપહાણના પત્થરની પુતળીની માફક અડગ ઉભી રહી.

ડેવીસ—“ હ્યુસી, હું તને શ્રાપ આપીશ. મેં તને થોડા દિવસ ઉપર કહ્યું છે તે યાદ કર. આવો માનવંત અને ગૌરવભર્યો લગ્ન સંબંધ ગોઠવવામાં મારે કેટલી બધી જોહમત ઉઠાવવી પડી છે ? એ જોહમતને અનેજ રેડમને તારી સાથે લગ્ન કરવાનું કસુબ કર્યું છે. આ રહ્યો એમનો કાગળ વાંચ. તને આપવાનેજ એ કાગળ એમણે મારા ઉપર એક બે દિવસ ઉપર મોકલાવ્યો છે. ”

હ્યુસીએ મક્કમપણે માથું હલાવીને ના પાડી. અત્યારે એનામાં અજબ ધૈર્ય આવેલું હતું.

ડેવીસ—“ ના પાડે છે ? હજી મારી સામે પડવાની હિંમત ધારે છે ? ક્યાં સુધી તારી હિંમત છે તે હું જોઈશ. પણ હું કહું છું તે એકવાર સાંભળ. હું તારે પગે પડવાનો નથી તેમ તું મારું ધાર્યું કર એમ કહેવાનો પણ નથી. તારા કાલાવાલાએ સાંભળવાનો નથી. યાદ રાખજે; તારા મનસ્વીપણાથી અને તારી ઉદ્ધતાઈથી મારા મનોરથોને જે તું છિન્નલિન્ન કરી નાખીશ, મારી મહામહેનતે આણી ઉપર આણેલી આશાની ઈમારતને તું ઘસુમાં તોડી પાડીશ તો એનું પરિણામ ભયંકરજ છે. ઠેક સુધી જે તું તારા વિચારોમાં મક્કમજ રહીશ, મારા અત્યાર સુધીના પોષેલા અભિલાષોને ધુળમાં મેળવી છોડશે, તું મારી આખર લઈશ, તો તારો પાપ છેવટનુંજ પગલું લેશે; તારા નામપર અપહાત કરશે અને મરતાં મરતાં

પણ દુનિયાને બતાવી જશે કે એક ઉદ્ધન, દયા-હીણ અને આપનાં કલ્યાણમાં ન રહેનારી છોકરીના પાપેજ આપે આપવાત કર્યો છે. અને યાદ રાખજે; મરતાં મરતાં પણ તને બિખારણુ બનાવતો જઈશ-મારી બધી મીલકત વિલ કરી ધરમાદામાં આપતો જઈશ અને તું ધર ધરના ટુકડા વીણી ખાનારી થઈ જઈશ. ”

આ સાંભળી લ્યુસીની મનોવૃત્તિએ બદલાઈ ગઈ. તે દયાર્દ્ર થઈ ગઈ. એ બોલી:—“ પિતાજી, પિતાજી, આવું ન બોલો. પ્રભુની ખાતર આવા શબ્દો ન કાઢો. હું તમને પગે લાગું છું. ” એમ કહેતી કહેતી એ ડેવીસને પગે પડી.

ડેવીસ:—“ હું આ બધું અમસ્તુંજ બોલું છું એમ ન ધારતી. તું જીરોદ્ધ સાથે પરણવાની ના પાડીશ, તો તારા ઉપર અભિશાપો વરસાવીને તને કાઢી મેલીશ. ”

“ અરે પ્રભુ! ” એમ બોલતાં બોલતાં લ્યુસીથી મોટેથી બુમ પડાઈ જતી હતી તે એણે દબાવી દીધી.

“ હા, મારા અંતરના અભિશાપો તને આપીશ. મારો કકળતી આંતરડી તને આખી જીંદગી સુખે દરીને નહિ બેસવા દે. જે આ પીસ્તોલ. મારા હાથમાં બરેલીજ છે. એજ પીસ્તોલથી મારફ જીવનને અંત આણીશ અને હું મરીશ ત્યાર પછી મારા અભિશાપ માઈજ ૩૫ લખને રાતને દિવસ તારો પાછળ પાછળ બૂલ ચેઠે બમશે. દિવસે તને પ્રત્યક્ષ મળીને અને રાતે તારા સ્વપ્નામાં આવીને માઈ વેર લેશે. ” આમ બોલતાં બોલતાં ડેવીસે પોતાના ખીરસામાંથી પીસ્તોલ કાઢી. એટલે લ્યુસીથી ચીસ પડાઈ ગઈ અને બન્ને હાથ આવેશમાં પહાડતી તે જમીન ઉપર પટકાઈ પડી.

પડતાં પડતાં “હે પ્રભુ, હવે શું થશે.” એટલા શબ્દો એના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. પીસ્તોલ આલીજ હતી પણ દ્યુસીને દાગ આપવાની આતરજ ડેવીસે તેને બરેલી જણાવી હતી. પીસ્તોલ એણે ખીસ્સામાં પાછી મુકી દીધી અને કહ્યું. “જીરોલ્ડ રેડમર્ન આ હોટલમાંજ છે. એણે અધી જોઇતી તૈયારીઓ મુકી છે. લમ કરાવનાર ધર્મગુરૂ પણ તૈયાર છે. લગનનું લાઇસેંસ પણ કઢાવી રાખ્યું છે. ખોલ હવે એની પત્નિ થવા તું ખુશી છે કે નહિ ? તારે એમ બતાવવુંજ પડશે કે, લગન કરવા તું રાજી છે અને તારી અને મારી બન્નેની સંમતિ થીજ આ લગન થાય છે એમજ જણાવવું પડશે. મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ તો ડીક તારી “હા” ઉપર મારા અને તારા બન્નેના મુખનો આધાર છે અને તારા મુખમાંથી જે “ના” નો અવાજ નીકળશે તો તે અવાજ સાથેજ મારી પીસ્તોલનો અવાજ મારા મરણના સમાચાર તારા કર્ણ ઉપર પહોંચાડી દેશે. અને તું આ દુનિયામાં બાપ વગરની, પૈસા વગરની, શ્રાપિત થઈ એકલો અટુલી રખડી મરીશ.”

ડેવીસના આ શબ્દોમાં ભયંકરતા હતી. લાકડીના ઝપાટા પેઠે એના એકેકે એક શબ્દો દ્યુસીને પ્રહાર કરી રહ્યા હતા અને એ શબ્દ-પ્રહારથી દ્યુસીને જાણે કળ ચઢી મઠ હતી. એનું મગજ બહાર મારી ગયું હતું. પડી રહી હતી ત્યાંથી એનાથી ઉઠી શકાયું નહિ. તે ઘણી ગભરાઇ ગઈ હતી. ચીસ પાડવાનો વિચાર કર્યો પણ તેમજ એનાથી ન થઈ શક્યું. એના હોઠ જાણે સીવાઈ ગયા હતા.

ડેવીસ—“ખોલ દ્યુસી, ખોલ હા કે ના, હવે વધારે વિચાર કરવાનો સમય નથી. જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી જા. મી. રેડ-

ખર્નની મશ્કરી કરવા આપણે અહિં આવ્યાં નથી. ” ધુંટણીએ પડીને દ્યુસી બોલી:—“ પિતા, પિતા, જરી તો વિચાર કરો. મારી પવિત્ર માતાની ખાતર તો મારું કહ્યું માનો. આવી નીચતા કરતી છોડો દો. તમે આપઘાત કરીને મરો તેના કરતાં હુંજ આપઘાત કરીને મરી જઈ એજ સાઈ છે. ”

“ ચાલ, એવી વાત મારા આગળ નહિ પાલવે. ” એમ કહીને દ્યુસીનું કાંડું ઝાલીને આમળ્યું અને બોલ્યો “ મારી ઈચ્છા પ્રમાણે થવુંજ જોઈએ, નહિ તો હું મારો છેલ્લો ઉપાય અજમાવીશ અને જીવ ઉપર આવીશ. હું રેડખર્નને વચન આપી ચુક્યો છું. માટે મારું વચન પણ તો જ હું એને મારું મુખ દેખાડી શકું એમ છું. ”

એમ તેવા પાપણ હૃદયના મનુષ્યને પણ પીગળાવી નાખે એવા કષ્ટ અને કાકલુદીભર્યા સ્વરે દ્યુસી કહેવા લાગી “ પિતાજી, તમે મારો જીવ લેવા બેઠા છો. ”

“ ચાલ બહુ થયું. આ નાટક ધણું પહોંચ્યું. હા નાનો જવાબ દઈ દે. તેં મને ગાંડો કરી મુક્યો છે. ”

“ઓ પ્રભુ, મારે શું કરવું? ” એમ બોલીને દ્યુસી ધમ્મ દધને ખુરશીમાં પડી. વળી બોલી. “ ઓ પિતાજી, મારા હા કહેવાથી બે જણનાં મોત નીપજશે. મારું મૃત્યુ થશે તો થશે પણ સાથે સાથે જેનામાં મારો અચલ પ્રેમ છે, જેને હું મારું વચન આપી ચુકી છું, એ મારા પ્રેમીનું પણ મૃત્યુ થશે. ”

વધારે ક્રોધાવિષ્ટ થઈને ડેવીસ બોલ્યો “ મારી આગળ તું એનું નામ ન દઈશ. જે તું ના કહીશ તો હું જરૂર મારું ખુન રેડીશ અને મારો ઘાત કરીશ, અને તું પિતૃઘાતની ગણાઈશ એ યાદ રાખજે. ”

અત્યારે દ્યુસીની શુદ્ધિ કુટિત થઇ ગઇ હતી. તે એક માંડાની મીસાલ ઉવીસના સામું જોઈ રહી હતી. ઉવીસ તો એકજ સવાલ પૂછી રહ્યો હતો. એ એની ખાવરી બની ગઇ હતી કે ઉવીસ શું કહી રહ્યો છે તે એ સમજી શકી નહિ. એની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યાં એટલે એ ઉવિસને પણ બરાબર જોઈ શકી નહિ. રૂમ પણ એને ચક્કર ચક્કર ફરતી લાગી. એની આંખ આગળ નવી નવી અને વિચિત્ર આકૃતિયો તરવરવા લાગી. રૂમમાંના જડ પદાર્થો પણ એને સજીવ હાલતા ચાલતા જણાવા લાગ્યા. એ પદાર્થો જાણે એની મશકરી કરતા હોય એમ લાગ્યું. વળી એના પ્રત્યે તિરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટિ કરતો વેટર એની નજરે પડ્યો. આવી વિકળ સ્થિતિમાં દ્યુસી આવી પડી હતી. છતાં ઉવિસે એનો જાલ ન છોડ્યો. તે એની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. એનો હાથ દખાવ્યો પણ અત્યારે એની સ્મૃતિ ઓછી થતી જતી હતી. એ જાગ્રત દશામાં સ્વખાવરથા ભોમવતી હતી. ઉવિસ તો એકજ વાત પૂછ્યા કરતો હતો. દ્યુસીને તો ફક્ત એટલુંજ જાન રહ્યું હતું કે કાંઈ કાંઈ પૂછે છે. એટલે પોતે શું જવાબ આપે છે તેનું પણ એને તો જાન રહ્યું નહોતું. એટલે ઉવિસ વારંવાર એનું એજ પિષ્ટપેયણ કરતો હતો તેના જવાબમાં “ હા ” એવું કાંઈ એ બખડી ગઈ. દ્યુસીના મુખમાંથી નીકળેલા “ હા ” શબ્દે ઉવિસને હર્ષાન્વિત બનાવી દીધો એટલે એ બોલી ઉઠ્યો “ મારી બહાદી દ્યુસી, ત્યારે તો પ્રભુ તને સુખી રાખો. ” ઉવીસના આ શબ્દો દ્યુસીના કર્ણ ઉપર અથડાયા અને એને એકદમ જાન આણ્યું. જાગ્રત દશાની સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાંથી એ ઝમકી ઉઠી. પોતે શું બોલી ગઈ તેનો એકાએક એને ખ્યાલ આવ્યો. એટલે ઉવિસને જતો અટાવવા એણે એકદમ પોતાનો હાથ લખાવ્યો; પણ એટલામાં તે

એ રૂમ છોડીને ચાલ્યો ગયો. એને તો દ્યુસીના મોઢામાંથી “હા” નીકળી એટલે આનંદ માયો નહિ. તેથી જીરોદ્ધ રેડઅર્નને આ ખુશખબર કહેવા એ દોડી ગયો. જેમ અંધારી કાટડીમાં દિવાનો એકાએક પ્રકાશ થવાથી તેમાંની બધી વસ્તુઓ એકદમ નજરે પડી જાય છે, તેમ દ્યુસીને એકાએક ભાન આવવાથી ખરી વસ્તુસ્થિતિની સમજ પડી ગઈ. પોતે જેભાન અવસ્થામાં હા બોલી ગઈ ત્યારે ડેવિસે એમ માન્યું કે પૂર્ણ સાવચેતીમાં બુદ્ધિપૂર્વક એણે હા કહી છે; તેથી એ રેડઅર્નને કહેવા દોડ્યો. એ પરતાવો કરવા લાગી કે “જેભાન અવસ્થામાં પણ મેં ફેડરિકને અન્યાય કર્યો. એની સાથે હું પ્રેમનાં કાલથી અંધાઈ છું છતાં મારાથી એ કાલ ન પળાયો.” અને આગળ પાછળનો કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર જ એ રૂમની બહાર નીકળી પડી. સારા ભાગ્યે પહેલવેલી એ ડેવિસ સાથે આ રૂમમાં પેઠી, તે વખતે એની ટોપી અને શાલ એણે માથા ઉપરથી કાઢ્યાં નહોતાં. એટલે એ પહેરવા કરવામાં એનો વખત ન ગયો. એ એકદમ દાદરે ઉતરી પડી. ઉતરતાં ઉતરતાં દાદરે ચઢના એક વેટર સાથે ઉતાવળમાં અથડાઈ પડી; પણ તેનીએ ફરકાર ન કરતાં નીચે ઉતરીને હોટલની બહાર નીકળી ગઈ. પોતાની આંત્રી ઉશ્કેરાઈ ગયેલી સ્થિતિથી અને હદ કરતાં જદે ઉતાવળ કરવાથી, લોકોનું ધ્યાન પોતા તરફ દોરાશે એની પણ દરકાર કર્યા વગર રસ્તામાં ઉતાવળી ઉતાવળી એ ચાલવા લાગી, અને થોડા વખતમાં એક નિર્જન સ્થાનમાં એ આવી પહોંચી. યાક ખાવાને માટે જરા એ ત્યાં ઉભી રહી તેવામાં એકાએક એના કર્ણ ઉપર હર્ષને પરિચિત ઉદ્ગાર અથડાયો; અને ઉંચું બોવા જાય છે ત્યાં તો એ ફેડરિક લોન્સડેલના બુજાપાશમાં બીકાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નાસી છુટેલાં પંખીડાં.

બન્ને પ્રેમીઓ મળ્યાં, ભેટયાં અને કોઇની નજરે વધારે વખત ન પડાય અને હવે એક બીજાનો વિયોગ ન રહે તેથી બન્ને જણે ચાલવા માંડયું. કોવેન્ડ્રિ વટાવી ખેતરાંમાં એમણે રસ્તો લીધો અને કોઇ એમની પુંક પકડે તો પણ પત્તો ન લાગે એટલા સારૂ ઝાડી-વાળા કોઈ ધીચ જગ્યા તરફ તેઓ જવા લાગ્યાં.

પરસ્પર હાથમાં હાથ મીલાવીને સહેજસાજ વાત કરતાં કરતાં અને એક બીજા તરફ અર્થસૂચક દષ્ટિનિક્ષેપ કરતાં તેઓ ચાલતાં હતાં, અને મોઢાના શબ્દો કરતાં એજ દષ્ટિનિક્ષેપમાં પોતાના મનોભાવો હજારો ગણી સ્પષ્ટ રીતે એકબીજાને વ્યક્ત કરી બતાવતાં હતાં. થોડા સમયમાંજ એ ધીચ ઘટામાં જઈ પહોંચ્યાં. ઝાડીના છેક અંદરના ભાગમાં ગયાં. ત્યાં એક મોટું ઝાડનું થડીઉં હટું તેના ઉપર બન્ને જોડા જોડ ખેઠાં અને ફરીથી એક બીજાને પ્રેમાલિંગન દીધું. હોટ-માંથી નાસી છુટીને અહિં આવીને ખેડી એટલે તરતજ દ્યુસીના મગજમાં આચિંતો વિચાર આવવાથી એ ભયભીત બની ગઈ. એના પિતાએ આપઘાત કરવાની ધમકી બતાવી હતી તે એને સાંભરી આવ્યું અને એ વિચારે એ વ્યાકુળ બની ગઈ. દ્યુસીની આ વ્યાકુળતા ફેડરિકે જોઈ શક્યો. અને દ્યુસીને જો એણે પોતાના બાહુમાં ન લઈ લીધી હોત તો જરૂર એ મૂર્છાવશ થઈ ભૂમિ ઉપર પડી જત. ફેડરિકે એને આશ્વાસન આપ્યું અને પછી પૂછ્યું “ પ્રિયે,

એકાએક કયા વિચારે તને આમ લયમસ્ત કરી દીધી ? કેમ આમ તું મહારાયણી જણાય છે ? ” દ્યુસીને જરા શાંતિ વળી એટલે એણે કહ્યું કે “ મારા પિતાએ મને એની ધમકી આપી છે કે જો હું રેડમર્ન સાથે લમ કરવા ના પાડીશ તો હું તેજ પળે આપઘાત કરીશ. હું તો આમ નાસી આવી અને એમનું ધાર્યું તો ન થયું એટલે કદાચ એ પોતાની ધમકી અમત્રમાં મુકે તો ? એ વિચાર મને આધળી અને લયભીત કરી મુકે છે. ”

ફ્રેડરિક બોલ્યો:—“ દ્યુસી, તારા પિતાને હું બરાબર ઓળખું છું. એ એવો બોલો અને લાગણીઓને વશ થઈ જાય એવો કાચો નથી કે એકદમ આપઘાત કરી બેસે. તું કાળજી કરાર રાખજો. એ તો બડો પાકો અને નટખટ છે. તને એ નહિ દેખે એટલે એ તારી તપાસ કરવા મંડી જશે અને તને શોધવાની લા'યમાં ધમકીની વાત તો એ ક્યારનોયે જૂલી જશે. તું એનું કહ્યું કણુક રાખે અને એની હામાં હા મેળવે એવું કરાવવાનેજ એણે આવી ધમકી આપીને તને બીવડાવી છે. ” પોતાના પ્રેમીના આ આશ્વાસનથી દ્યુસીને પાછો વિશ્વાસ આવ્યો અને અત્યાર સુધી એના બાપે જે નાટ્યરંગ કર્યા હતા, એનો શાંતિથી વિચાર કરતાં એને ખાતરી થઈ કે ફ્રેડરિકનું કહેવું વ્યાજબી છે.

ફ્રેડરિકના ઓકલે છોડ્યા પછી રેડમર્ન એના પિતાની જાગમઈ ફેવી રીતે ફસાયો, અને પોતાને ઘેર આવીને એ શું કરતો હતો વિગેરે હકિકત એણે પોતાના કામળમાં ફ્રેડરિકને કેમ ન લખી જણાવી એનો દ્યુસીએ ખુલાસો કર્યો. વળી એને બાપે કેવું અપ્રાપ્ત સમજાવીને કોર્વેન્ટ્ર તેડી આણી હતી તે પણ વાત કરી. કોર્વે-

નિદ્રા આબ્યા પછી હોટલમાં પિતા પુત્રી વચ્ચે જે પિસ્તોલવાળે પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હતો તે પણ કહ્યું. વળી મનની અસ્થિરતાને લીધે અને ખેલાન અવસ્થામાં એના મોઢામાંથી ડેવી રીતે “ હા ” નીકળી ગઇ અને ચિત્ત ઠેકાણે આવતાં ડેવો પરતાવો થવા લાગ્યો, વિગેરે હકિકત પણ એણે ફેડરિકને કહી સંભળાવી.

હ્યુસીની આ દુઃખમય કથનીથી ફેડરિકને પણ લાગી આવ્યું અને જીરોલ્ડ રેડબર્નવાળો પ્રસંગ પોતાના પત્રમાં હ્યુસીએ ન લખ્યો તેને માટે હ્યુસીનો આભાર માનવા લાગ્યો. તથા પોતાના પ્રત્યેની હ્યુસીની આવી અડગ ભક્તિ, પ્રેમ અને લાગણી જોઇ એ હ્યુસી પ્રત્યે વધારે ને વધારે પ્રેમાળ થતો ગયો. પોતાની પ્રિયતમા સાથે આવી દગલખાજી રમવામાં આવી તેથી એને ક્રોધ પણ ચઢ્યો. હવે પોતે આ બધી હકિકત શી રીતે જાણી અને અહિં શી રીતે આવી પહોંચ્યો એ સર્વ વૃત્તાંત ફેડરિકે કહેવા માંડ્યું.

“ ખરેખર, મને તો આ બધી વાતની કશીએ ખબર પડત નહિ. પણ સાન્નિટ લેંગ્લી બેરેકમાં તપાસ માટે આવ્યો હતો અને ત્યાંથી મારા રૂમમાં આવ્યો. મારા રૂમમાંથી બહાર નીકળતાં એને છીંક આવવાથી પોતાનો રૂમલ કાઢવા અંદરના ખીરસામાં હાથ નાખ્યો અને રૂમલ કાઢતાં કાઢતાં એના ખીરસામાંથી બેટમે લખેલો કાગળ જમીન ઉપર પડી ગયો તેની એને ખબર રહી નહિ અને એ ચાહ્યો ગયો. એ કાગળ વાંચવાથી ખરી સ્થિતિથી હું વાકેફ થયો અને તને કાઈ પણ સંજોગમાં દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાને વિચાર થઈ આવ્યો. પણ મને રેજીમેન્ટમાંથી રજા મળી શકે એમ નહોતું એટલે રજા લીધા વગરજ હું નાસી આવ્યો છું. ”

ફેડરિક રજા લીધા વગરજ આવેલો છે એ જાણીને દ્યુસીને એમ તો થયું કે આમ કરવામાં ફેડરિકે મોટી ભૂલ કરી છે, અને તે ભૂલને માટે એને કાંઈક શિક્ષા ખમવી પડશે. પરંતુ એને જો એમ ખબર હોત કે રજા વગર લશ્કરમાંથી નાસી જનાર મૈનિકને ઘણી ભયંકર સજા થાય છે તો તો એના દુઃખનો પારજ ન રહેત. પણ એટલી એ ભાગ્યશાળી. ફેડરિકે પોતાનું વૃત્તાંત આગળ ચલાવ્યું તે સાંભળવામાં એ મશગુલ થઈ ગઈ.

“ મેં તને ગમે તે રરતે બચાવવાનો નિશ્ચય તો કર્યો, પણ ક્રેકત પચાસ કલાકજ બાકી હતા. તેટલા થોડા વખતમાં મારે એકસો સાઠ માર્છલની મુસાફરી કરવાની હતી. આ બે દિવસમાં મેં ઘણું વેઠ્યું છે. કેટલાક માર્છલ તો મેં પગે મુસાફરી કરી. પણ એટલા થોડા વખતમાં ચાલતો જઈશ તો કોવેન્દ્ર ક્યારે પોંચીશ, એ વિચારે મારી પાસે જ કાંઈ પૈસા હતા તે બધાએ આપી દઈને એક ભાડાની ગાડીમાં જ્યાં હાંકનાર બેસે છે તેની સાથે બેઠો; અને જ્યાં સુધી તે ગાડી જવાની હતી ત્યાં સુધી ગયો. ત્યાંથી પાછું મારે ઉતરી જવું પડ્યું એ આજ સવારની જ વાત છે. હું જ્યાં ઉતર્યો ત્યાંથી પણ કોવેન્દ્ર ઘણા માઇલ દૂર રહી ગયું હતું. એટલે તો મેં આશા છોડી. મારી પાસે એક રાતો પૈસો પણ ન હોતો. એટલે ખાવું પણ શામાંય, તેમ ભાડાની ગાડી પણ શી રીતે મળે. ભુખ તો કઠડીને લાગી. થાકનું તો પુછવું શું? એટલામાં ગાડીનાં પૈડાં અને ઘોડાનાં પગલાંનો અવાજ મને સભળાયો. ઘોડા ચમકાને ગાડી હાઈને નાહા હોય એમ મને જણાયું. એટલામાં મેં સ્ત્રીઓની ચીસોનો અવાજ સાંભળ્યો અને જોતજોતામાં એક છત્રી

વગરની માડીને મારો પાછળ આવતી જાત્રુ. એને જોડેના તોફાનિ ઘોડાઓ પુરપાટ દોડયા આવતા હતા. એ ગાડીમાં એક ગૃહસ્થ અને એ સ્ત્રીઓ જણાતી હતી. ગૃહસ્થના હાથમાંથી લગામ પડી ગઈ હતી. ઘોડા કમળે નહિ રહેવાથી ગાડી ગમે ત્યાં ચઢી જઈને ઊંધી વળી જવાની અણી ઉપર હતી. વળી રસ્તો પણ સપાટ નહોતો. ખાડા ટેકરા અને વચ્ચે વચ્ચે પુષ્કળ પથરા પડેલા હતા. ઘોડા તો જાણે ગાંડા થઈ ગયા હતા. ગાડી પથરા ઉપર ચઢી, ઉતરી, વળી ચઢી. એક પણ વિચાર કરવા હું રહ્યો હોત તો નવજીવની થઈ રહેત. હું એકદમ દોડ્યો. હું પણ તે વખતે જીવનના જોખમમાંજ આવી પડ્યો હતો; પણ મારી દરકાર ન કરતાં એકદમ મેં ઘોડાની લગામ પકડી લીધી અને એકાદ મીનીટ તો હુંથે પાછળ પાછળ ધસડાયો. પણ આખરે ઘોડાઓને હું દોડતા અટકાવી શક્યો. પેલા ગૃહસ્થે તથા બંને યુવતીઓએ મારો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો. મેં એમની જીદગી ખયાલી હતી તેથી તેઓ ઉપકારવશ થઈ ગયાં; એ ગૃહસ્થે મને દશ ગીની ભેટ તરીકે આપી અને પછી સાહેબજી કરીને એ લોકો ગયા. મને આથી ફટલો આનંદ થયો. હશે તેનું ઘુંજ અનુમાન કર. પ્રભુએજ જાણે આ અવસર મારે માટે આણ્યો હતો. પૈસા વગર હું શી રીતે મુસાફરી કરીશ તેની ચિંતા ધૈર્યરતે થતી હતી અને તેથીજ આવા યોગ્ય ધૈર્ય મને મેળવી આપ્યો. પછી એ પૈસામાંથી મેં અત્યારે પહેલાં છે તે કપડાં ખરીદ્યાં અને મારો મુનિકૈર્મ મેં બદલી નાખ્યો. મારા જીવને નિરાંત વળી અને મને ભાગ્યું કે, હું લશ્કરમાંથી નાસી આવ્યેક ધું એમ હવે આ કપડાંથી કાઈ ધારણે નહિ. મારા મનમાં નવીન

આશાનો ઉદય થયો હતો. વળી રસ્તામાં એક વેપારીની ગાડી મળી ગઇ તેમાં બેઠા. તેને જવાનું આશુ એટલે પાછો ઉતરી પડયો; વળી થોડું ચાલવું પડ્યું અને આખરે ઠેક ઠાવેન્દ્ર સુધીની એક ગાડી મળી ગઇ તેમાં બેસીને હું આહિં આવી પહોંચ્યો. અને જ્યાં આપણે અને થોડી મિનિટ ઉપર આનંદ અને અન્યથામાં મળ્યાં તેજ મહેલામાં ગાડીવાળાએ મને ઉતાર્યો.

આ પ્રમાણે પોતાની વિકવાર્તા પુરી થયા પછી અત્યારની બંને જણની સ્થિતિ જોતાં હવે એમણે કયો રસ્તો લેવો તેનો વિચાર બંને જણ કરવા લાગ્યાં. ફરીથી રેજીમેન્ટમાં જવાનો લોન્સડેલનો બીલકુલે વિચાર નહોતો. એને ધણું દુઃખ વેઠવું પડ્યું હતું અને જ્યાંથી એ નાસી છુટ્યો હતો તે દૈત્યોના અખાડામાં ફરીથી જવાની એની ઇચ્છા નહોતી. જો એ પાછો જાય તો એને ફટકાની લથકર સળખમંદી પડે એવી એની પુરી ખાતરી કરી હતી. માટે આહિંથી જેમ બંને તેમ જલદી કોઇ દૂરના દેશમાં ચાલ્યા જવું અને ત્યાં થોડો વખત રહીને એકાદ ચર્ચમાં (દેવળમાં) લગ્ન વિધિ કરાવી લેવી, અને લગ્ન થયા પછી જુદું નામ ધારણ કરીને કોઇ અન્ય સ્થળમાં વસવું અને ત્યાં કોઈક પ્રમાણિક ઉદ્યમ કરીને ગુજારો કરવો; કે જેથી કરીને કદાચ લગ્નકરમાંથી નાસી જવા બદલ એની શોધ કરવામાં આવે તો પણ એનો પત્નો કોઈને લાગે નહિ. આ પ્રમાણે કરવાનો ફેડરિકે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. દ્યુસી એ વિચારમાં સંમત થઇ. ફેડરિકે લંબની બાબત એવી હળવે રહીને મુકી હતી કે દ્યુસીને એના પ્રત્યે ખમણું વહાલ ઉપજ્યું; અને એનાં ઉજમળી રહેલાં નયનોએજ સંતોષકારક જવાબ આપી દીધો. આ પ્રમાણે નક્કી કર્યા પછી પોતાની

પાંચે પૈસાની ફેટલી શીલીક છે તે તપાસી, તે જણાયું કે દ્યુસ થેરથી દસ પાઉંડ સાથે લાવી હતી તે તથા ફ્રેડરિકને દસ ગીન બ્રેટ મળ્યા હતા તેમાંથી છ પાઉંડ બાકી રહ્યા હતા; એટલે એમન ખાસે બધી મળીને સોળ પાઉંડની શીલીક હતી. નવેસરથી ઘર માં કવાને માટે એટલા પૈસાએ કાંઈ ચાલે નહિ. પણ “ જોમ બને તે કચકસર કરીશું તો ઘણી સારી રીતે નીભાવી શકીશું અને આનંદથી રહી શકીશું. ” એ આશાએ બંને પ્રેમી હૃદયોને વધારે પુલકિત કર્યાં આ બંને જણને અહિં આવ્યાને કલાક એક થઈ ગયો હતો. એટલે હવે તેઓ અહીંથી ઉઠ્યાં અને ક્યે રસ્તે જવાશે અને ક્ય જવાશે એ જાણવા વગરજ ખેતરમાંને ખેતરમાંજ આગળ ચાલ્યાં સરીઆમ રસ્તો આવે ત્યાં મુઠ્ઠી ચાલ ચાલ કરવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. એમણે સરીઆમ રસ્તેથી ગાડીમાં ખેસી જવાનો વિચાર કર્યો. એક કલાકમાં તે એ બંને સરીઆમ રસ્તા ઉપર આવ્યે પહોંચ્યાં અને થોડું તરફ જતી ગાડીમાં બંને જણ ખેડાં. જોમ ગાડી આગળ ચાલી તેમ તેમ એમનો ઉત્સાહ પણ વધવ લાગ્યો. એ થોડું આવી પહોંચ્યાં અને બંનેને માટે જુદી જુદી જે આરડી લાડે રાખી લીધી. લગ્ન વિધિ કરવાને સાટે જોઈતો સમા રંભ એ બંને તૈયાર કરવા લાગ્યાં અને એ બાબતમાં કરવું છે તે સર્વ કરવા લાગ્યાં. થોડા દિવસમાં લાંડનના એક પેપરમાં નીચે પ્રમાણેની જાહેર ખબર આવી હતી, તે ફ્રેડરીકે વાંચી અને દ્યુસીને પણ વંચાવી.

“ એકએ—એલ. ડી. તારા ચાલ્યા જવાથી તારો પિતા તાર વિના ગાંડા જેવો થઈ ગયો છે. એ તને વિનંતિપૂર્વક કહે છે કે દ

ઘેર આવ. વળી તને વધારામાં ખાતરી આપે છે કે એ બાબતમાં એ તને વધારે તંગ નહિ કરે. એ સંબંધી બધું માંડી વાળ્યું છે. ” દ્યુસીને હવે નીરાંતવાળી અને એને ખાતરી થઈ કે એના પિતાએ આપ-બાત નથી કર્યો. પરંતુ પિતાની ઇચ્છાને માન આપવાનો તો વિચાર એને ન થયો. આપના છત્ર હેઠળથી એ નાસી આવી તેથી એને લાગણી તેજ ધણી થઈ; પણ પોતાના પ્રિય લોન્સડેલને તજીને ફરીથી આપ પાસે જવાનો એણે જરાએ વિચાર ન કર્યો. પિતા પ્રત્યે એને માન તેજ હતું; પણ પહેલાં જેવું હેત અને વિશ્વાસ નહોતાં. દ્યુસી સાથે એ ઘણો કઠોર રીતે વર્તતો હતો, જીલમ કરવામાં ખીસકુલ પાછી પાની નહોતો કરતો. એકંદરે એનું વર્તન કાલિમાથી ભરેલું હતું. એટલે એ સંજોગોમાં પિતાનો આશરો છોડીને એ ચાલી આવી એમાં એણે બ્યાજખીજ કર્યું હતું એમ એને લાગ્યું. છતાંએ એને એમ થતું કે એકવાર મારા પિતાને હું લખીને ખાતરી આપું કે, જો કે હું તમને હમેશને માટે તજીને ચાલી ગઈ છું, તોયે હું અવગણ માર્ગ નહિ ગ્રહણ કરું; તેમ મારી આબરૂને પણ બટો નહિ લગાડું. ”

દ્યુસીની આવી ઇચ્છા હોવાથી ફ્રેડરિકે કહ્યું કે, “ તારે જો તારા પિતાને પત્ર લખવો હોય તો લખ. એ પત્ર લંડનની પોસ્ટ ઓફીસમાં પોસ્ટ કરાવવાની વ્યવસ્થા કરી દેજ. ” એટલે દ્યુસીએ નીચે પ્રમાણેનો પત્ર લખી કાઢ્યો.

“ પ્રિય પિતાજી.

તમારું મારા પ્રત્યે મને તેવું વર્તન હશે છતાંએ એક વાર તમે

તમારી પુત્રીને પિતાના સાચા વહાલથી ચઢાતા હતા તે હું જુઠ્ઠી
 ઝઠ નથી. તેથી તે પૂર્વ પ્રસંગને યાદ લાવીને તમને-પ્રિય પિતાને
 એમ લખું તો એમાં હું દોષ જોઈ શકતી નથી. પેપરમાં આવેલી
 તમારી જાહેર ખબર મેં વાંચી છે; પરંતુ હવે તમારી એ આગ્ર-
 ઝોને માસથી માથે નહિ ચઢાવાય. વાત એટલી બધી વધી પડી છે
 કે હવે હું તમારે ઘેર પાછી આવું તોયે આપણે સુખમાં રહી શકી-
 એ એવી મને આશા રહી નથી. એટલી ખાતરી રાખજો કે મારી
 સદ્ગત માતાએ મને જે ઉત્તમ બોધ આપીને કૃતાર્થ કરી છે તે,
 મારા હૃદયપટ ઉપર હંમેશ કાતરાયસીજ રહેશે. એ ખાતરમાં
 તમારે જરા પણ શંકા કરવાનું કારણ નથી. હું કેવી છું તેની
 તમને કદાચ જોઈએ તેવી ખબર ન પડી હોય, તો ઉપલી ખાતરી-
 થી વિશ્વાસ રાખજો કે મારાથી ખોટું રસ્તે તો નહિ જ જવાય.
 વખતો વખત પ્રસંગ આવશે તો હું વિશેષ લખીશ અને જો તમારી
 એવી મુશ્કેલી હશે તો મારી સાથે કેવી રીતે પત્ર બ્યવહાર કરવો
 તેના રસ્તો હું ખતાવી સંજીશ. મારાથી અત્યારે તમને અમારો જેવો
 આપી શકાય એવો તમારામાં વિશ્વાસ મુકી શકાય નહિ. આથી
 એમ ન સમજશો કે હું તમારું અપમાન કરું છું. તમે મારી સાધ
 કરવામાં તમારો પૈસો બરબાદ ન કરશો. તમારી બધી મહેનત નક્કમી જશે.
 તમારી પાસેથી હું નાસી છુટી તેને માટે હું ઠપકાને પાત્ર નથી.
 મારે તેમ કર્યા વગર છુટકો નહોતો. તમારે લીધેજ મારે એવું જણવું
 બરવું લખું છે. છતાં તમારી પ્રત્યે મને દોષ લાગ નથી; તેમ તેવો
 દોષ લાગ મારાથી રાખી શકાય પણ નહિ. હું તો પ્રજા પાસે એજ
 પ્રત્યેના કઈ છું કે તમારા અપરાધોની તમને મારી જા. મેં તો મારા

મનમાંથી બધા વિચાર કાઢી જ નાખ્યા છે. પિતાજી, પ્રભુ તમને સુખી રાખે; એજ આ તમારી પુત્રીની પ્રાર્થના હોઈ શકે.”

લી. એલ. ડી.

કામળ ઉપર સ્વરનામું કરી તેને સીલ કરીને લોન્સડેલે લંડન જતી ગાડીના ગાર્ડને આપ્યો અને ટપાલમાં બરાબર સંભારીને નાખવાને માટે ખાસ કાળજી રાખવા કહ્યું; તેમ મહેનત ખદલ એણે એને પાંચ શિલીંગ પણ આપ્યા. ગાર્ડે કામળ સહીસલામત પોસ્ટ એક્ષિસમાં નાખવાની ખાતરી આપી. ત્યાર પછી પોતાના કામચરો જવાનું પોતાનો પિતા ન્યુસપેપર દ્વારા ફરીથી કદાચ આપે એવી આશાથી ફ્રેડરિકને ન્યુસપેપર વાંચવાનું દ્યુસી રોજ કહેતી. એક અડવાડીઆ પછી એના ધારણ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણેની જાહેર ખબર પેપરમાં આવી હતી.

“એન. ડી. લંડન પોસ્ટ એક્ષિસની જાપવાળો તારો પત્ર મને મળ્યો છે. હજુએ તને કહું છું કે તું પાછી આવતી રહે. એક એલ નામનો કોઈ માણસ રેજીમેન્ટમાંથી નાસી ગયો છે એવી ખબર મળી છે. એની સાથે તું સંબંધ ન બાંધીશ. એ કેવો માણસ છે તેની તને ખરી ખબર નથી. વળી તું જાણે છે? મને તે વખતે એને સત્તાવાળાઓ પકડશે અને એને હીલુપત લગાડે એવી ભયંકર શિક્ષા કરશે; તે વખતે તું શું કરીશ?”

લી. તારા વગર ગાંડો બનેલો તારો પિતા પી. ડી.

આ જાહેર ખબર ફ્રેડરિકે જાપામાં વાંચી અને એ દ્યુસીને વંચાવતી કે નહિ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એના આશ્ચર્ય ઉપર એ જાહેર ખબરમાં આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો તેની તો એને

કાંઈ બીક નહોતી; પણ એમાં પોતાને પકડીને શિક્ષા કરશે એ હકિકત વાંચીને એના મનમાં એમ થયું કે આ જાહેર ખખર દ્યુસીને ન વંચાવું. પરંતુ એ દીલનો બહુ ચોખ્ખો હતો. કપટની વાત જાણતો નહોતો. એટલે એણે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે “હું એને વંચાવીશજ.” દ્યુસીને એણે એ જાહેરખખર વંચાવી અને એમાં શિક્ષા સંબંધી જે હકિકત લખી હતી તે ધીમે રહીને સમજાવી. દ્યુસીને આથી ઘણો સખત આઘાત થયો અને શોક સાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. પણ ફ્રેડરિકે એને આશ્વાસન આપ્યું અને કહ્યું કે “આપણે એટલી બધી સંભાળ રાખી છે અને ભવિષ્યમાં એવા માર્ગે ગ્રહણ કરવાનું નક્કી કર્યું છે કે જેથી કરીને મારો પકડાઈ જવાનો સંભવ તદ્દન નહિ જેવો જ છે. આથી દ્યુસીને ધીરજ વળી. આખરે દ્યુસી અને ફ્રેડરિકનાં લગ્ન સાદાપથી અને શાંતિથી થઈ ગયાં. લગ્ન વિષિ આટોપાઈ ગયો અને દ્યુસી ડેવીસ પોતાના દીલના ખારા ફ્રેડરિકની પત્નિ બની. આ મહા આનંદમાં પોતાનાં વિતક અને દુઃખો જનને બૂલી ગયાં અને દુઃખોને વિસારે નાખીને અત્યારે તો સુખની મીઠી મઝા ભોમવવા લાગ્યાં. લગ્નને બીજે દિવસે કારખાઈલ જવાને એ નીકળ્યાં અને ત્યાં જ રહેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. કારખાઈલ એકલેથી ધણું જ દૂર હતું અને પોર્ટસ માઉથ કે, જ્યાં લોન્સડેલની રેલ્વે-સ્ટેટી ડેપો હતી તે તો વગી એથીએ દૂર પડ્યું હતું. એટલે અહિં રહેવાનું ફ્રેડરિકે વધારે પસંદ કર્યું. આ ઉપરથી વાંચનારને માલમ પડશે કે જેમ જનવાનું હશે તેમ જન્યાં કરશે એમ આ રીતે પોતાની સલામતિ માટે શિથિલતા ન રાખતાં ઘણું વિચાર કરીને, બુદ્ધિ વાપરીને ફ્રેડરિકે આ રસ્તો લીધો હતો. કારખાઈલમાં

આવ્યાં ત્યારે એમનું ગાડી ભાડું, ચોક્કમાં ત્રણ અડવાડીઆં રહ્યાં તેનું ખર્ચ, લમ વિધિને અંગે થયેલો ખર્ચ અને ખીજી જોઈતી ચીજો લાવવામાં જે ખર્ચ થયો તે સર્વ જતાં હવે એમની પાસે આઠ પાઉંડની શિક્ષક રહી હતી. અહિં આવીને સારા લતામાં એમણે ઓછા ભાડામાં જે રૂમ ભાડે રાખી લીધી.

ફ્રેડરિક પોતાનું નામ મોટિમર રાખ્યું. એણે જે જાતની જાહેર ખબરો છપાવી. એક અંકમાં જણાવ્યું કે નાનાં જાળદાને માટે મેં એક રકુલ કાઢી છે અને એમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ત્રીજા અંકમાં જાહેર ખબર દ્યુસીના નામથી છપાવી હતી. તેમાં જણાવ્યું હતું કે સાદું તેમજ નકસી ભરત કામ અને શીવણ કામ વ્યાજખી કામ લઈને કરી આપવામાં આવશે. જેના ઘરમાં જે ભાડે રહેતાં હતાં તે ઘરની માલિક એક સારા કુટુંબની વિધવા બાઈ હતી. તે ઘણી લકી હતી અને જ્યારથી આ દંપતિ અહિં રહેવા આવ્યાં ત્યારથી એમના પ્રત્યે એ સારો ભાવ રાખતી હતી. તેથી એ આ દંપતિના કાર્યમાં સર્વ પ્રકારે સહાય આપવા લાગી. ભાગ્યે પણ અત્યારે તો આ પ્રેમાળ દંપતિને સતાવવાનું છોડી દીધું હતું. ઘરની માલિક મીસીસ હેરીસનની બલામણ અને પ્રયત્નથી દ્યુસીને ભરત કામ મળવા માંડ્યું; ફ્રેડરિકની રકુલમાં પણ ત્રણ ચાર છોકરા દાખલ થયા. એની રીત ભાતથી છોકરાઓના બાપ એટલા બધા ખુશ થઈ ગયા કે ખીજા છોકરાઓ પણ એ રકુલમાં રાખલ થાય તેવો એ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે દ્યુસી તેમજ ફ્રેડરિક પોતાની નમ્રતાથી અને પ્રથાસનીય રીતભાતથી સર્વને પ્રિય થઈ પ્રજામાં અને એમના ધારવા કરતાં પણ ઘણી સારી રીતે એમનો જીવન વ્યવહાર

ચાલવા લાગ્યો. આમ સુખયેનમાં એમના દિવસ પસાર થવા લાગ્યા. હવે તો દ્યુસીથી પહોંચી ન વળાય એટલું બધું કામ એને મળવા માંડ્યું. એને સાંઝે કામ મળવાથી ફેડરિકને આનંદ થતો પણ એની તબીયતને હેરાનમતિ પોંચાડે એટલું બધું કામ એ એને કરવા દેતો નહિ. હવે તો એની સ્કુલમાંએ પંદર સોળ ઊકરા થયા હતા; એટલે એ દ્યુસીને વધારે મહેનત કરવાની નાજ કહેતો હતો. એમનો ખર્ચ સારી રીતે નીકળતાં દર અડવાડીએ એ કાંઈક ખચાતી શક્તાં હતાં. આમ દંપતિ આનંદ કષ્ટોલ કરતાં હતાં ત્યારે સમય સમયનું કામ કરતો હતા.

હવે એ ધણી સુખી હતાં. ફક્ત એકજ વિચાર કાંઈ કાંઈ વાર એમના સુખમાં અંતરાય નાખતો. એમને એમ થતું કે “ એ પ્રભુ, અમને આ સુખ છાજશે ખરું? નિરાંતે ખેડાં છીએ અને આનંદમાં રહીએ છીએ એ ટકશે ખરું? કાળ ચોષડીએ શોષ કરતાં સત્તાવાળાએ આપણને શોષી કાઢશે તો, પકડશે તો, આવો વિચાર એમને થતો ત્યારે એમના હોશ કાચ ઉડી જતા અને બનને પ્રેમ જીવો એક ખીજને વારંવાર બેટીને આશ્વાસન મેળવતાં. જેમ જેમ સમય જવા લાગ્યો તેમ તેમ એ બધા એમના મનમાંથી ધીમે ધીમે ખસવા લાગ્યો અને પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યાં. અને પછી તો સ્વર્ગીય સુખમાં એટલાં બધાં નિમમ થઈ ગયાં કે “ અમારા સુખને માથે કફાય છીણી ફરી વળશે તો ” એવો વિચાર સરખો પણ એમને ન આવ્યો. ફેડરિક પોતાની સ્કુલમાં એસે છે; શિષ્યોનું ટાળું એની આસપાસ વિંટાયલું રહે છે; સાંતિથી, આયાથી અને ખંતથી એમને એ બહાવે છે. એમની સુધિને એ

વિકાસ કરે છે. દ્યુસી પણ પાસેજ બેસે છે અને પોતાનું બરત શીવણુ કામ કરે છે. બંને જણુ પોતાના કાર્યમાં નીચું ધાલીને મચ્યાં રહે છે. વળી અજબ પ્રેરણા શક્તિનાં ઘેરાવલાં બંને પ્રેમીઓ કૃતલીક વખત એકજ સમયાવચ્છેદે પોતાના કામમાંથી ઉંચું જોતાં, આંખે આંખ મળતી ત્યારે શો આનંદનો પ્રસંગ ? આંખ મારફતે એક ખીજના તારના સંદેશા પોંચી જતા અને જીભને તસ્દી આપવાની જરૂર નહોતી રહેતી. દર રવિવારે હાથમાં હાથ મીલાવીને બંને જણુ સુંદર અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરીને બેઠડીએ દેવળમાં જતાં. રસ્તામાં સર્વ હસતે વદને એ દંપતિને સલામ કરતાં અને એમની પરસ્પરની પ્રેમ ભક્તિનાં સર્વ સ્થળે વખાણુ થતાં. જોષએ તેવાં માન અને આખરૂં, સારી રીતે બે પૈસાની પ્રાપ્તિ, તંદુરસ્તી, અને પરસ્પરનો અદ્વિતીય પ્રેમ એ સર્વ એમને મળી રહ્યું હતું. આવા સુખમાં શિયાળો ચાલ્યો ગયો. વસંતરૂતુ પુરી થઈ. ઉનાળો બેઠો. વૃક્ષોનાં ફળો પરિપકવ થતાં હતાં તે સમયમાં દ્યુસી પુત્રની માતા થઈ. પુત્ર-જન્મથી બંને પતિ પતિનાં હૈયાં હર્ષથી ઉભરાઈ ગયાં, ઉછાળા મારી રહ્યાં અને પુત્ર જન્મ આનંદમાં-ઉજગ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નાતાળ.

સદ્ગુણી બી સાક્ષાત પ્રેમની સજીવ મૂર્તિ છે. એ સાક્ષાત પ્રેમથીજ બનેલી છે. સર્વ સુખ એના પ્રેમમાંજ આવી વસ્તુ છે.

દેવી પ્રેમથી એ વધારે રમણીય લાગે છે. જ્યાં એ જાય છે, જ્યાં એ રહે છે, ટુંકામાં જ્યાં જ્યાં એની શક્તિ અને પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યાં ત્યાં એ સ્વર્ગ બનાવી મુકે છે. એની સ્વર્ગીય પવિત્રતાની આસપાસ એના પ્રેમનું ઓજસ ઝગકાટ મારે છે. એજ પ્રેમ એનાં નયનને વધારે તેજપૂર્ણ બનાવે છે. એજ પ્રેમથી એનું પ્રભાભર્યું મુખ મલક મલક હસ્યા કરે છે. એજ પ્રેમ એના કંઠમાં મધુરતા રેડે છે અને એ મધુર કંઠમાંનું મધુર ગીત કહ્યુંને આલ્લાહ આપે છે. આવી સર્વાંગ પ્રેમથી ભરપુર વિનયી સદ્ગુણી સુંદરી પ્રત્યે કોને આદરમાન ન હોય ? સર્વ એવી રમણીઓ પ્રત્યે સ્નેહ અને આદરથીજ જુએ છે. એક આર્ચાકિત પુત્રી તરીકે જુઓ, એ કેટલું દુઃખ સહન કરે છે. કેવી કેવી કસોટીમાંથી એને પસાર થવું પડે છે. પિતાનો કેટલો બધો જુલમ એ મુજે મોઢે સહન કરે છે. આખરે નથી સહન થતું ત્યારેજ એનો આત્મા ઉશ્કેરાય છે. એક પ્રેમાળ સુવતી તરીકે જુવો, પોતાના પ્રેમી પ્રત્યે કેટલી બધી પ્રેમ ભક્તિ, કેવી અડમતા, અને એકવાર જોને પોતાનો પ્રેમભાગી કરીને પ્રેમ અર્પણ કર્યો તેનેજ છેવટ સુધી ચીરતાઇથી કેરી વળગી રહે છે. એક પત્નિ તરીકે જુઓ. પોતાનો પતિ બહારથી ધરમાં આવે છે ત્યારે કેટલી હરખાઈ જાય છે, એની સેવામાં કેવી તત્પર રહે છે. જ્યારે પતિ બહાર જાય છે ત્યારે પતિના ધ્યાનમાંજ, પતિના વિચારમાંજ અને પતિના સુખાનુરાદ માવામાંજ પોતાના અહોભાગ્ય માને છે, જીવને આનંદમાં રાખે છે અને સમય વીતાવે છે. એક માતા તરીકે લો, પોતાના નાના બાળકને જાતી આમળજ રાખે છે. બાળકનું મુખ આંખેહુમ પોતાના પતિને મળતું છે એ વિચારે એ

મુખ તરફ જ બહાલભરી દષ્ટિએ જીવે છે તોયે ધરાતી નથી. આવી શુદ્ધ, સદ્ગુણી, પ્રેમી પ્રમદા ખરેખર સ્વર્ગની દેવી છે. કવિઓએ તો એવી દેવીઓનાં સ્તુતિ જ્ઞાનમાં પોતાનાં કાવ્યોના મહાસાગર રેલાયા છે. શુરવીર યોદ્ધાઓએ એ દેવીઓના પ્રેમી મધુરા સ્મિતની ખાતર પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વગર રણાંગણમાં પોતાના પરાક્રમની પ્રસાદી દુશ્મનોને ચખાડી છે. લેખકોએ આવી દેવીઓની પ્રશંસા કરવા રાતોના ઉજ્જરા વેડીને પુસ્તકનાં પુસ્તક બંધ્યાં છે. ધર્મ ગ્રંથો પણ આવી દેવીઓનાં મુક્ત કંઠે વખાણુ કરે છે. કારણુ કે પ્રેમથી સંસ્કૃત થયેલો ધર્મ એજ શીખવે છે. અમે જે આદર્શ રમણીની પ્રશંસા કરવાનો કાંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે, તેવીજ આદર્શ રમણી દ્યુસી હતી એમ અમારા વાંચકવૃંદને જણાયા વિના રહ્યું નહિ હોય. આવી સદ્ગુણુ અને સૌન્દર્યસંપન્ન પતિને પતિ સુખી કેમ ન હોય ? દ્યુસીના સુવાવડના ખાટલા પાસે ફેડરિક ઉભો રહેતો, બાળકને દ્યુસીની ગોદમાં જોતો અને એના આનંદનો પાર રહેતો નહિ. દ્યુસી સુવાવડમાંથી તનદુરસ્ત હાલતમાં ઉડી. બાળકને લઇને ફેડરિકની સાથે બહાર સાંજે ફરવા પણ જઈ શકતી હતી. પતિ છાકરાઓને બચાવતો, પતિ ત્યાં બેઠી બેઠી ભરત કામ કરતી. વારે વારે પોતાના નિદ્રાવશ થયેલા બાળક ઉપર દષ્ટિ નાખતી. વળી ઉંચું જોતી અને પતિની આંખ સાથે આંખ મળતાં શરમાઈ જતી. આમ બંને જણુ અંતરનો ઉડો આનંદ બોમવતાં હતાં. અત્યારે ફેડરિક સંપૂર્ણ સુખી હતો. એના મનમાં કોઈ પણ જાતની ચિંતા નહોતી. “ પોતે બાળખાઈ જશે તો, સત્તાવાળા પકડી જશે તો ? ” એ વિચાર હવે એના મનમાં જીણું ચઢ ગયો હતો. પકડાઈ જવાનો સંભવ

એને દૂરનો દૂર જતો જણાતો હતો. એટલે એ બાબતમાં એને ખાસ ચિંતા થતી નહિ. રેજીમેન્ટમાંથી નાસી આવે એને વર્ષ ઉપરાંત થઇ ગયું હતું અને તે દરમ્યાનમાં એને ઝાળખી ઠાઠે એવા ઠોઠાં માણસને એને મેળાપ થયો નહોતો. છતાં દ્યુસ્તીના મનમાંથી આ વાત ખસી નહોતી. એને તો એ પટકા સાલ્યાજ કરતો હતો. સ્ત્રી જાત પુરૂષ કરતાં એવી બાબતોમાં જરા વધારે શંકાશીલ રહે છે. એને એ વિચાર ધણીવાર આવતો: પણ તેથી દીલગીર ન થતાં વાદળ ધેરાતું ધેરાતું આવે તો એને વિખેરી નાખવાને એ પ્રભુની પ્રાર્થના કરતી. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી દુઃખ વધારે હિમતથી સહન કરી શકે છે. દુઃખ વખતે દિલાસો દેવાને પ્રભુએ એનામાં ધણા દિવ્ય ગુણ સુકેલો છે. બાળકના જન્મ પછીતો એ વિચાર એને વધારે ગુંચવી સુકતો અને ફ્રેડરિક કાંઈ કામઠાળે બહાર જતો અને એ એકલી ચડતી, ત્યારે બાળકના મામું ટગર ટગર જોયાજ કરતી અને વિચાર કરતીકે આ બાળકના પિતા ઉપર ઓચિંતી આફત આવી પડશે તો આને પણ કેટલાં સંકટ વેડવાં પડશે. વળી મન વાળતી કે પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે પ્રભુ પ્રત્યે જરાક અણુવિશ્વાસ આવી જતો તો એ પોતાની જાતને ઠપકા આપતી. ફ્રેડરિક જ્યારે ધરમાં હોય ત્યારે સર્વ દુઃખ અને શોક એ ભૂલી જતી. એને જોઈને એની આંખો ઠરતી, એનું મન પ્રકુલ બની જતું, એનો આત્મા અજન્મ જ્યેતિથી પ્રકાશી ઉડતો અને એના અંતરમાં ને બહાર પ્રકાશ પાડી દેતો.

શિયાળો આવી પડ્યો. નાતાલના તહેવારો પાસે આવતા હતા. નાનો ફ્રેડી હવે ધીમે ધીમે મોટો થવા લાગ્યો. ફ્રેડરિકને બા-

જક ત્રિય થઈ પડ્યો હતો. એ એને ખોળામાં લઇને રમાડતો, બો-
 કીઓ કરતો, હિચ્ચે ઉછાળતો, એની સાથે કાલુ કાલુ બોલતો અને
 બાળક જોડે એ પણ બાળક બની જતો અને રમાડતાં રમાડતાં એ
 હર્ષધેસો બની જતો. એને જોઇને જેને છોકરાં ન થયાં હોય કે ન ગમતાં
 હોય કે જેને છોકરાંનો અનુભવ ન થયો હોય તેને તો ફ્રેડરિક મૂર્ખજ
 લાગશે. પણ જેને ઘેર છોકરાં હશે તેને તો ફ્રેડરિકનું આ વર્તન
 તદન સ્વાભાવિકજ લાગશે. જેને છોકરાં ઉપર હેત હોય છે,
 જે છોકરાંને પૂર્ણ વહાલથી રમાડે છે, તેની સાથે ગમ્મત
 કરે છે, તેનાં અંતઃકરણ તો કામળ હોય છે, લાગણી વાળક
 હોય છે અને તેઓ સદ્ગુણી અને ઉદાર હોય છે. એટલે અમે આમર્ષ
 ફ્રેડરિકનો કરી દોષ જોતા નથી. પતિ પૂર્ણ લાડકોડમાં પુત્રને રમાડતો
 અને પતિની પૂજરણ પત્ની પ્રેમના કળશો ભરી ભરીને પતિ ઉપર
 ઠાલવતી. પુત્રપ્રાપ્તિ સાથે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ પણ આ દંપતીને સારી
 થઈ હતી. દ્યુસીનો ઘણો સમય હવે પોતાના બાળકમાં ચાલ્યો જતો
 હતો; એટલે એનાથી પહેલાં જેટલું કામ નહોતું થતું. પણ આ તરફ
 ફ્રેડરિકની આવક સારી વધી હતી. સ્કુલમાં છોકરાની સંખ્યા ત્રીસની
 થઈ ગઈ હતી. અને ભોંયતળીએ રાખેલી બન્ને રૂમોમાં છોકરક
 ભરાઈ ગયા એટલે એમને રહેવાને માટે એમણે પહેલો મજલો પણ
 બાડે રાખી લીધો. પંદર મહિનાનું સરવાયું કાઢ્યું તો માત્રમ પડ્યું
 કે કારખાઇમાં આવ્યા પછી એટલા વખતમાં એમણે ખર્ચ ખુટલું
 કાઢતાં પચાસ પાઉંડ ખચાવ્યા હતા.

આવતી કાલે નાતાલનો તહેવાર હોવાથી તેને માટે દ્યુસીએ
 આજથીજ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખી હતી. ફ્રેડરિકના એક

વિદ્યાર્થીના પિતાએ તો એને નાતાલની બેટ તરીકે મીઠાઈ પણ્ય મોકલ્યો હતી. અત્યારે એ અને જશુ “ચા” પીવા બેઠાં હતાં. બાળક પારણ્યામાં નિદ્રા લેતો હતો. ક્રીટલીમાં ચાહ ઉઠળી રહી હતી અને ધ્યુસી હસતી કહેતી હતી કે કાલે આપણે મિષ્ટાન્ન ભોજન બનાવીશું.” એ આમ વાન કરતી હતી એટલામાં મીસીસ હેરીસન કાંઈક ગભરાટમાં એમના રૂમમાં આવી અને કહ્યું કે “તમારે ત્યાં ફલાણ્ણો છોકરો લણ્ણવા આવે છે એનો આપ ગાડીમાંથી પડી ગયો છે અને એને સખત વાગ્યું છે. જો કે બહુ ધાસ્તી જવું નથી છતાં એ વાગ્યું છે વધારે.” આ સાંભળીને ધ્યુસી અને ફ્રેડરિક બન્ને દીલગીર થવા લાગ્યાં અને ચા પીધા પછી ફ્રેડરિક પોતાની પત્નિને કહ્યું કે “એને બીચારાને કેટલું વાગ્યું છે તેની હું જરૂર તપાસ કરી આવું.” પત્નિએ કહ્યું “હા જઈ આવો. તેમને તમારા જવાથી ઠીક લાગશે.” ફ્રેડરિક કપડાં પહેરીને તે ગૃહસ્થને લાં ગયો, તેની ખજર અંતર પુછી અને એને બહુ વાગ્યું નહોતું એટલે જરૂર વાર બેસીને એ ત્યાંથી ઘેર જવા નીકળ્યો. રાત પડી હતી એટલે જરૂર અંધારું હતું. એ એકાદ મોહોલા તરફ વળવા ગયો અને એવામાં સામી બાણ્ણી કોઈ બીજો માણસ આવતો હતો. એટલે એ બન્ને જણ અજણતાં એક બીજાને અથડાઈ પડ્યા. વિચેકની ખાતર એક બીજાની માથે માગવા બન્ને જણ ઉભા રહ્યા એટલે તો ફ્રેડરિક તરતજ પેલા માણસને ઝાળખ્યો. એ ઝાંકલેનો હાજમ એમોડીઅ બેટસ હતો. બેટસે ફ્રેડરિકને પણ્ય ઝાળખ્યો. ફ્રેડરિક એને જોઈને આજેક બની ગયો. ગભરાઈ ગયો. બન્ને એક બીજા સામું જોઈ રહ્યા પણ્ય બેમાંથી કોઈ બોલી શક્યું નહિ. ફ્રેડરિકથી મમરાટમાં ન બોલી શકાયું

અને બેટસ શરમી દો બની ગયો હતો તેથી ન બોલી શક્યો. આખરે ફ્રેડરિકનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને બેટસ બોલ્યો “ કેમ લોન્સડેલ, મારા ઉપર ગુસ્સે છું કે શું ? ”

ધરતીકંપ થવાથી જેમ એકાદ મોટો હવેલી જમીનદોસ્ત થઈ જાય તેમ અત્યારે ફ્રેડરિકને પણ બેટસને જેમને પોતાના સુખની ઈમારત જમીનદોસ્ત થઈ જતી લાગી; અને પોતે, પોતાની પત્ની અને પોતાનું વહાલું બાળક એ ઈમારત તજે દટાતાં લાગ્યાં. મહા પરાણે એણે જવાબ વાળ્યો “ નહિ જરાએ નહિ. ”

બેટસ “ આલો, એ સાંભળીને મને ધણો આનંદ થયો. ”

લોન્સડેલ:—“ કેમ અહિં આવવું થયું છે ? ”

બેટસ:—“ કેમ શું ? કાંઈ એવુંજ કારણ બની ગયું છે. ”

લોન્સડેલ:—“ એવું તે શું બન્યું છે ? ” જેમ કાંઈ માણસ ગુન્હો કરીને આવેલો હોય અને રખેને કાંઈએ મને નેયો હશે તો એમ ધારીને કાંઈ કાંઈ અમથો એના સામું નેમને વાત કરે તોયે એને એમ થાય કે રખેને એ મારી વાન તો નહિ કરતો હોય, તેમ ફ્રેડરિકને શંકા થવા લાગી કે કદાચ એ મારી તપાસ માટે તો નહિ આવ્યો હોય ?

બેટસ:—“ અરે એક કામગી બોવાઈ થયો છે, તેની આ બધી પીડા છે. ” બેટસના આમ બોલવાથી એને જરાક નિરાંત વળી.

બેટસે આગળ ચલાવ્યું. “ વાત એમ બની--અરે અહિં તો ટાલ બહુ વાય છે. આપણે ક્યાં જઈને વાત કરીશું ? તું તો અહિંજ રહેછેને ? તારૂં ધર અહિંથી પાસેજ હતો ? ”

લોન્સડેલ:—“ નારે, હું તો અહિં એ એક દિવસથીજ આગ્યે છું. ” એમ બોલતાં બોલતાં ચિચારાથી તત કદ થઈ ગયું.

બેટસ “ ત્યારે તું હોટલમાં કે વીશીમાં અથવા જ્યાં ઉતર્યો હોય ત્યાં ચાલ. નહિ તો ચાલ આ પીકામાં જઈએ. ” લોન્સડેલને પીકામાં જવાનો તિરસ્કાર હતો અને કોઈ દિવસ પીકામાં જતો નહોતો; છતાં હજમને એનાથી ના ન પડાઈ અને બંને જણ પાસેના પીકામાં ગયા. તે વખતે પીકાના પ્રધાન ખંડમાં કોઈએ નહોતું. એટલે બેટસે કહ્યું “ ચાલ દોસ્ત ફેડરિક, આપણે ત્રણે દિવસે મળ્યા છીએ માટે આજે તો એકાદ બેટસ ઉડારીએ. ” મહા પરાણે અંદરથી કચવાતે મને, પણ બહારથી એને જાણે બેટસ મળવાથી કેટલોએ આનંદ થતો હોય એમ જણાવીને એ બોલ્યો “ હા દોસ્ત ચાલો. ” વાઈન મંગાવ્યો અને બે:સ પીવા લાગ્યો. દારૂ પી રહ્યા પછી બેટસે પોતાનું કામળ પુરાણ આમળ ચલાવ્યું: “ જો હું તને પેલા કામળની વાત કરતો હતો. પેલા ઓકલેવાળા મમરીને તેં આજખ્યાને. એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહે છે કે એણે અહિં રહેતા એના સાળા ઉપર એક કામળ મોકલ્યો હતો તેમાં એણે પચાસ પાઉંડની નોટ બીડી હતી. એનો સાળો કહે છે કે એ નોટવાળા કામળ મને મળ્યો નથી; એટલે કામળ ઓકલેથી મરોજ નથી અને મારી મરહતમાં મેં કાંતો ખોઈ નાખ્યો કે મેં કામળ ફેડીને નોટ કીચાપત કરી લીધી એવું કહેવાય છે. તને હું એ તો કહેવાનું બુદ્ધિજન ગયો કે ઓકલેની પોષ્ટ એ.ફિસનો ચાર્જ મને સોંપેલો છે એટલે હું પોષ્ટ ઓફીસમાંથી મારી તપાસને માટે એક એ.ફિસર આંગ્યો. આખરે તપાસમાં એવું કહ્યું કે મને તે રીતે મારે કામળનો પતો

હામણી આપવો; નહિ તો મારે પચાસ પાઉંડ ભરી આપવા. આ બેમાંથી હું કાંઈએ ન કરી શકું તો પોસ્ટ ઓફીસ મારા હાથમાંથી જતી રહે છે અને કદાચ મુશ્કેલીમાં સપડાઈ જવાય તે જુદું. મમરીના કહેવા પ્રમાણે જો હું એના સાળાને પચાસ પાઉંડ ભરી આપું તો એ મારી વિરૂદ્ધ કાંઈ કરશે નહિ. જે અરસામાં મને પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ મળ્યો, તે અરસામાં મમરીએ એના સાળા પાસેથી પૈસા લીધેલા. એ પાછા આપવાને પચાસ પાઉંડની નોટ એણે પેલા કામળમાં ખીડી હતી. હું તો મમરીને સદ્દર ધારતો હતો પણ આ ઉપરથી તો જણાય છે કે એ અધું પોકળ છે. હું તો તેથી અહિં મમરીના સાળાને મળવા આગ્યો હતો. જો કાંઈક એ થોડો મુદત આપે તો તેટલામાં એના પૈસા ભરી દઉં. એને એના પૈસા મળી જાય એટલે તો સત્તાવાળાઓએ કામ દાગી દેશે. પણ મમરીનો સાળો એવો સુંવાળો નથી. ઓકલેમાં એને કાષ્ટની સાથે કશોયે સંબંધ નહિ એટલે એને મારી દરકારે શાની હોય. એ તો મુદત આપવાની ચોખ્ખી નાજ પાડે છે. એટલે ગુચ્ચરાડો ઉભો થયો છે. પણ હું ભાગ્યશાળી તો ખરો કે તું મને મળી ગયો.”

લોન્સડેલ વિસ્મય પામતો બોલ્યો “ ભાગ્યશાળી ? ”

એટલે “ હારતો; ભાગ્યશાળી તો ખરોજ. તારા ડ્રેસ ઉપરથી મને લાગે છે કે તારી પૈસા સંબંધી સ્થિતિ ધણી સારી છે. એટલે હું ખાઈ છું કે તારા જુના મિત્રને તું પચાસ પાઉંડ આપવાની ના તો નહિજ પાડે.” આ સાંભળીને લોન્સડેલ ધડેા ઉદાસ થઈ ગયો. જતે ધણેા ઉદાર હતો; છતાંએ અત્યારે એટલની માગણી એને ધણી વિષમ લાગી. એ આમણીમાં દબાણ હતું. અત્યારના જેવી કોઈડી સ્થિતિમાં એ જો ન

હોત તો તો બેટસની આ માગણી એ તુચ્છકારી કાઢત; એટલુંજ નહિ પણ એનું અપમાન કરીને એને ઘાત મારીને કાઢી મુકત. પણ એ એના હાથમાં આવી પડ્યો હતો. પોતે જેટલું બચાવ્યું હતું તે બધુંએ આપી દેવું પડશે એ વિચારે એના મુખ ઉપર ક્રોધની છાયા ફરી વળી હજમને એ છાયા જોઈ અને ફેડરિકના મનની ગડબાગ એ પામી ગયો; છતાં કાંઈ બોલ્યો નહિ. વાનમાં ને વાતમાં હજમ ● સાત ગ્લાસ ઠાંસી ગયો અને ફેડરિકને કહ્યું “કેમ તું તો ઘાર પીતોજ નથી.”

લોન્સડેલ: “ મને દારૂની એવી મરજ નથી. ચાલ મુદ્દાની વાત ઉપર આવીએ. જો, હું તને પચાસ પાઉંડ આપું તો ખરો; પણ તું ઉપકારને બદલે અપકાર નહિ કરે એની શી ખાતરી ? ”

બેટસ: “ અરે હું એવું કરુંજ નહિ ”

લોન્સડેલ:—“ પણ પહેલાંની વાત યાદ લાવને. ”

બેટસ: “ એ વાત જુદી હતી. તે વખતે મારી આર્થિક સ્થિતિ અણીજ તંબ હતી; એટલે મારું મન લલચાયું અને લેંચલીનું કામ કર્યું. પણ હવે તો તું મને પચાસ પાઉંડ આપીશ એટલે મારું કામ ખરી અને હું તારો રૂણી થઈ રહીશ. ”

લોન્સડેલ: “ તું એમકલે જ્ય ત્યાં મારા સંબંધી કશી પણ કાંઈને કાને વાત જાય નહિ; અને તેં મને દીઠો હતો એટલું પણ જો તું કાંઈને નહિ કહે એવી ખાતરી આપતો હોય તો તારા માબાપ આપણેના પૈસા હું આપું. ” બેટસે એ બાતતની એને પુષ્કળ આ-

તરી આપી. એટલે એણે એને કહ્યું કે “ ઠીક ત્યારે, તું અહિં બેસ. હું હમણાંજ પાછો આવું છું. ” એમ કહીને એ ત્યાંથી ગયો. ઘેર જતાં જતાં રસ્તામાં વિચાર કરવા લાગ્યો. “ આ દુઃખમય ઘટનાથી મારે એને શું વાકેફ કરવી પડશે ? અત્યાર સુધીનું બેગું કરેલું બધું દ્રવ્ય બેટસને આપી દેવું પડશે એ સાંભળીને એને મિચારીને કેવો આઘાત લાગશે. આ દુઃખમય પ્રસંગ જણાવી એને મારે શું વધારે દુઃખી કરવી ? ના ના. હું દુઃખ સહન કરી લઈશ પણ એને નહિ ખચર પડવા દઉં. એ પ્રેમી જીવને ચિંતામાં નહિ નાખું. અમુક ટોષ કારણ જણાવીને ઘેરથી પૈસા લઈ આવું નહિ તો અહિં હવે મારે જોખખાણુ સારી થઈ છે. મારે મિત્રો પણ છે. તો તેમની એકાદની પાસે જઈને એટલી રકમ ઉઠીતી માગી લાવું. ” વળી બીજે વિચાર આવતાં હ્યુસીને બંધી લોકોત કડી દેવાનું એણે નક્કી કર્યું. બન્નેના જીવ એના મળી ગયા હતા કે સુખ દુઃખની કાંઈ પણ વાત તેઓ એક બીજાથી જરાએ ગુમ રાખતાં નહોતાં. ઘર આવ્યું. ઘરમાં પેડો અને માળ ઉપર ચઢ્યો. હ્યુસી બાળક નિહાળતી પારણા આગળ નીચી વળીને ઉભા હતી ફ્રેડરિકને આવતો દીડો એટલે હસતી હસતી એને સામી લેવાને માટે એકાદ વાર આગળ ગઈ. ન્યારે ફ્રેડરિક બહારથી ઘરમાં આવતો ત્યારે હ્યુસી હસતે મુખે એને સામો લેવા જતી. તે વખતે એ એના લલિત મુખને ચુંબનોથી ઢાંકી દેતો. પરંતુ અત્યારે ફ્રેડરિકે તેવું કશું ન કર્યું. પતિને ઉદ્ધાસ બેઠને હ્યુસીના પેટમાં પણ ચીરાડો પડ્યો. પહેલું તો એણે એમ ધાર્યું કે જેને એ જોવા ગયા હતા તેને ધણું વાગવાથી તેનું કલ્પ્ય મૃત્યુ થયું હશે તેથી એ શોકાતુર હશે. ફ્રેડરિકે પતિને જાતી

સરસી ચાંચી અને ધીમે રહીને બેટસ સાથેના મેળાપ સંગઠી બધો
 વૃત્તાંત એને કહી સંભળાવ્યો. આ વાત એણે ધણી સાવચેતીથી કહીઃ
 છતાં દ્યુસીને એ સાંભળીને કારી ધા લાગ્યો. પરંતુ પોતાના શોકને
 સમાવીને મધુર અને પ્રેમાગ વચનામૃતથી દ્યુસી લોન્સડેલને
 સાંત્વન અને આશ્વાસન આપવા લાગી.

“ પ્રિયકર, તમે જરાએ નિરાશ થશો નહિ. તમારી પોતાની
 ખાતર, મારી ખાતર, આ પારણામાં ઉંઘતા આપણા બહાલા બાળ-
 કની ખાતર તમે જરા પણ મુઝાતા નહિ. હૈયે હિંમત રાખો. ”

દ્યુસીના મધુર કંઠમાંથી નીકળતા સુંદર સરોદે ક્રેડરિકના જ
 ખમી થયેલા હૃદય ઉપર રામઆણુ ઔપધની ગરજ સારી. એના પ્રેમ-
 ભક્તિથી ભરેલા નયન કટાક્ષે એનું સર્વ દુઃખ હરી લીધું. એને દ્યુ-
 સી દિવ્યાંગના જેવી લાગી. તે એને વારંવાર સ્નેહભીનાં આલિંગન
 દેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી પોતે બચાવેલું બધું દ્રવ્ય એણે પેટીમાંથી
 કાઢ્યું અને ફરીથી દ્યુસીને પ્રેમાલિંગન દઈને દ્રવ્ય લઈ પીઠમાં
 બેટસની પાસે ગયો અને એને પચાસ પાઉંડ ગણી આપ્યા. પછી
 કહ્યું “ ભાઈ હું તને માઈ પંદર મહિનાનું બચાવેલું બધું આપી
 દઉં છું. હવે તને જે કાંઈક પણ મારી દયા આવતી હોય, કાંઈપણ
 તને જે મારી લાગણી હોય તે મારી વાત જાની રાખજે અને
 તારી જીભને વશમાં રાખજે. બૂલેચુકે પણ મારી અમથીએ વાત
 કરો બેસીશ તે તરત મારી શોધ થશે; અને મને પકડશે તે મારા
 સુખનું સત્માનાશ વળી જશે. મારી પાયમાલી થઈ જશે. અરે મારી
 એકલાની પાયમાલી નહિ પણ—” એનાથી પુરું બોલી શક્યું નહિ.
 એને કહેવાનો વિચાર તે એવો હતો કે મારી સ્ત્રી અને મારા

નિદોષ બાળકની પણ પાયમાલી થશે. પણ એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું એટલે એ આગળ ન જોડી શક્યો. એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. આંસુ લુછી નાખીને વેટરને જોલારીને એણે ખેટસનું બીજ ચુકવી આપ્યું.

ખેટસ—“ હું ધાઈ છું કે તું મીસ ડેવિસ સાથે પરણ્યો હતો. ”
ખેટસે પચાસ પાઉંડ પોતાના ખીસ્સામાં મુકતાં મુકતાં પૂછ્યું.

લોન્સડેલ: “ ચાલ ત્યારે, હવે હું રમ લઉં છું. મારાથી વધારે સમય જોડી થવાય એમ નથી. જતાં જતાં ફરીથી કહું છું, તને વિનંતિ કરું છું કે તું મને મળ્યો છે એવી વાત કાઢીને પણ કહે-તો નહિ. ”

ખેટસ: “ અરે આપણે જાણે મળ્યાજ નથી. એ વાતજ હું ભૂલી જઈશ. ” ચાલ ત્યારે જરા શેકહેન્ડ કરવા દે એટલે આપણે છુટા પડીએ. ” આવા માણસ સાથે શેકહેન્ડ કરવાનું ફેડરિકને જરાએ મન નહોતું; પણ ના પાડવાની એ હિંમત ન કરી શક્યો. શેકહેન્ડ કરીને પીઠામાંથી બહાર નીકળાને ઘેર જવા લાગ્યો; પણ જતાં જતાં ખેટસ પોતાની પાછળ છાનોમાનો આવે છે કે કેમ એની ખાતરી કરવા વારંવાર પાછું ફરીને જોતો હતો; પણ કોઈ પાછળ આવતું હોય એમ એને જણાયું નહિ. ફેડરિક ઘેર આવી પહોંચ્યો. એણે લ્યુસીને કહ્યું કે “ આપણે અહિંયાં છીએ એ વાત એ કાઢીને પણ નહિ કહે એવું ખેટસે વચન આપ્યું છે. ” આમ એણે કહ્યું છતાં બન્નેના મનને એમ તો થયું કે ખેટસ જેવા માણસ ઉપર શો વિશ્વાસ રખાય ? એનું વળી વચન શું ? આજનો ક્રિસ્ટમસનો આમલો દિવસ એમને તો આ પ્રમાણે શોકમાંજ ગયો. ખીજે દિવસે ક્રિસ્ટમસ (નાતાળ)

હતી. હમેશની માફક આજે પણ તેઓ દેવળમાં ગયાં. રોજ સાચા મનથી જ એ પ્રભુ પ્રાર્થના કરતાં હતાં; છતાંએ આજ એમની ઉંડા અંતરની પ્રાર્થના હતી. આજે એમની પ્રાર્થનામાં આજીવતા હતી, કાલાવાલા હતી, ચિંતા હતી. પ્રભુ પાસે આજે એ દાસી પતિ એજ ભાગી રહ્યાં હતાં કે “ હું ઇશ્વર, અમારા ઉપર ચઢી આવતી વિગ્નણી અમારા ઉપર પડીને અમારું સર્વ સુખ ધુળમાં ન મેળવે તેની તું સંભાળ રાખજે. અત્યારનું અમારે માથે ઘેરાયતું વિપત્તિ-વાદળ તું રિખેરી નાખજે. ” આજે તહેવારનો દિવસ હતો તેથી બંને જણ બગાડકારે હસતું મોઢું રાખવા મથતાં; છતાંએ એમના મુખ ઉપરની ગ્લાનિ સર્વ કાઢીને આજે સ્પષ્ટ જણાતી હતી. બોજન સમય થયો અને ફ્રેડરિક જમવા બેઠો. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે દ્યુસી હસતું મોઢું રાખીને પીરસતી હતી, પણ ફ્રેડરિકને આજનું મિષ્ટાન્ન પણ એ જવું લાગ્યું. રાત પડી, દીવા થયા. બંને જણ સગડી આગળ બેઠાં હતાં. દ્યુસીના બોળામાં નાનો ફેડી રમતો હતો. ફ્રેડરિકને હવે આ ધરમાં રહેવું સલામતી ભરેલું ન લાગ્યું. પોતાના ધર જેવો જે ભાવ હતો તે ઉડી ગયો. એને એમ થયું કે આ વર છોડીને અહિંથી કાઢી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવું પડશે અથવા નો આજ ધરમાં આફત આવી પડશે. સત્તાવાળા મને પકડશે અને મારી બાહેલી આખરની ધુળધાણી કરી નાખશે. હવે એને એનું સુખમય જીવન એરથી ભરેલું લાગ્યું. ફ્રેડરિકનો આ વિચાર બૂલવાને દ્યુસી એને વધારે સાંત્વન આપવા લાગી. ખીજ અનેક આનંદપ્રદ વાતોથી એના દીલને બેહેલાવવા લાગી. એ આખો દિવસ એમને એમ પુરા થયો. ખીજે દિવસ થયો એટલે હવે કયો રસ્તો લેવો તેનો એ પતિ પત્નિ ગંભીર વિચાર કરતાં બેઠાં. લોન્સડેકને જે કાઢ

“કદી આપે અગર એને પત્તો ખતાવે તેને દસ પાઉંડનું ઈનામ આપવાનાં જાહેરનામાં નીકળ્યાં હતાં. એટલે એ ખન્ને વિચાર કરવાં લાગ્યાં કે “ એટલને લેંગલી સાથે કાગળ પત્રનો વ્યવહાર છે એટલે આ ઈનામની એને ખખર પડવાની; અને એ એટલો બધો લોભી અને નગુણો છે કે હમણાંજ આપણી પાસેથી પચાસ પાઉંડ લઈ ગયો, છતાં દસ પાઉંડની લાલચની ખાતર આપણા સુખને એ કદાચ કુળમાં મેળવે. એને કાંઈ દયા આવવાની છે ? સ્વાર્થ આગળ પારકાનું દુઃખ એ શું જોવાનો છે ? આપણે અહિં રહીએ છીએ એ વાત એ સારી રીતે જાણે છે એટલે આપણે માટે તો હવે ખેંચ રસ્તા ખુલ્લા છે. કાંતો આપણે અહિંજ પડી રહેવું અને જે થાય તે જોયા કરવું. નહિતો અહિંથી કાંઈ પણ વિલગ વગર ખીજે સ્થળે ચાલ્યા જવું. અહિં રહીશું તો ચોવીસે કલાક ખીકમાંને ખીકમાં રહેવું પડશે. કાંઈ જરા અમથું ખારણું ઠેલશે તોએ ડર લાગવાનો. આપણી કાંઈ સાધારણ વાત કરતું હશે, તોયે વહેમ જવાનો. એટલે આપણાથી જરીએ ઠરીને રહેવાનું નહિ. અહિંથી જતાં રહીએ તો માંડેલા ધરને ઉઠાવી નાખવું પડશે. આપણી હાલની સ્થાયી આરકને લાત મારવી પડશે. મુસાફરીનો ખર્ચ થશે એટલે જે કાંઈ સહેજ-સાજ આપણી પાસે રહ્યું છે તે પણ પુરું થશે; અને ખીજે ઠેકાણે જઈશું ત્યાં હતા તેવાને તેવા ખાખી બંગાલી થઈને રહીશું. અત્યારે ભર શીઆળામાં આપણે મુસાફરી કરવી પડશે. આપણું પ્રિય ખાખક ટાઠ શી રીતે સહન કરશે ? મુસાફરીનો શ્રમ એનાથી નહિ વેઠાય. જ્યાં જઈશું ત્યાં આપણું કાંઈ તરત ઠેકાણું પડશે નહિ. હજાર જાતની વિટંબણાઓ વેઠવી પડશે. ” લ્યુસી પતિના વિચારને સંમત થતી બોલી “ જામારો વિચાર અહિંથી જો ધર ઉઠાવી નાખવાનો

હોય તો તેમાં મને કાંઈ વાંધો નથી. ગમે તે વિટંબણા બોમવરી પડશે તે બોગવી લઈશું! આપણા સુખના માર્ગને માટે અત્યારે અગવડ અને દુઃખ સહી લઈશું.” ફ્રેડરિકને પત્નિ અને બાળક પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હોવાથી તેમને આવા સુખમાંથી એકદમ મુશ્કેલીમાં નાખી દેવાનું રૂચું નહિ. એટલે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને ખીજે રથને જવાનું માંડી વાળ્યું અને હતાં ત્યાંજ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

દિવસ ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા. દ્યુસી પોતાના પ્રિયતમને પ્રસન્ન રાખવાને હસતું મુખ રાખીને ફરતી, વાત કરતી; છતાં મનને જણાવે કાંઈ એન પડતું નહોતું. એમને જમરા ખટકા પેસી ગયો હતો. ભવિષ્યમાં શું થશે એનીજ ચિંતામાં એ ઘેરાઈ ગયાં હતાં. અત્યારે એમની જે ઘડી જતી હતી તે સોનાની જતી હતી. પ્રત્યેક યજ્ઞ એમને ભય લાગતો કે “હવે પકડાઈ જઈશું.” ખાવા ખેસતાં તો તે વખતે એમ થઈ જતું કે અત્યારે તો સાથે ખેસીને જમીએ છીએ પણ ઘડી પછી શું થશે. ફરીથી સાથે ખેસીને જમવાનો પ્રસંગ આવશે કે નહિ.” રાતે સુવા જતાં ત્યારે એનો એજ વિચાર આવતો કે “અત્યારે તો સુખમાં કદાચ સુઈશું પણ રખેને કાલે સવારે કાંઈ વિપત્તિ આવી પડે તો?” પ્રસન્ન ચિત્ત રાખવાને દ્યુસી ધણીએ પ્રયત્ન કરતી હતી પણ અંદરનું બળતું જીવર એને બાળી મુકતું હતું. ખિચારી દિવસે દિવસે સુકાવા લાગી. ફ્રેડરિક પણ ચિંતામાં ને ચિંતામાં ઝુરાઈ ગયો હતો. ખાવા ખેસે તો ખાવાનુંજે ભાવતું નહિ જીખજ લાગે નહિ. ભાણા ઉપર ખેસે અને નિસાસા નાખે. એ જાણે કે હું નહિ ખાઉં તો દ્યુસીએ નહિ ખાય અને દ્યુસીના મનમાં કે હું નહિ ખાઉં તો એ પણ નહિ ખાય. તેથી અને

જલ્થ એક ખીજને સંતોષ આપવા પુરતુંજ વ્યગ્ર ચિત્તે જમતાં. થોડે દિવસે ફ્રેડરિકને લાગ્યું કે જો આમને આમ વધારે દિવસ ચાલ્યા કરશે તો ધીમે ધીમે ખન્નેના જીવનનો ક્ષય થતો જશે. એટલે એક દિવસ દ્યુસીને પોતાની ગોદમાં લઈને એણે દીલ ખોલીને વાત કરી “આપણાથી હવે અહિં ઝાંઝો વખત ટરી શકાય એમ લાગતું નથી. ખીકમાંને ખીકમાં આપણે અડધાં થઈ ગયાં. માટે અહિંથી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવામાંજ લાભ છે.”

દ્યુસી “આપની આગાને હું સદા આધિનજ છું. ગમે તે દુઃખ આવી પડશે તો તે સહન કરવાની મારામાં પુરી હિંમત છે.” આમ બોલતાં બોલતાં બિચારી અજગળા થઈ ગઈ. આંસુ રોકીને જવા માટેની તૈયારી કરવા લાગી.

આ પ્રેમી યુગલ અહીંથી હવે ચાલ્યું જાય છે એ જાણીને મીસીસ હેરીસનને ધણું લાગી આવ્યું. અહિંથી એ કેમ ચાલ્યાં જાય છે એનું કારણ દ્યુસીએ એને કહ્યું નહીં એટલે એણે પૂછ્યું પણ નહિ. છતાં એ હજાર તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી. આમણે તો આજે વિચાર કર્યો અને કાલે ઉપડી જવાનું નક્કી કરી નાખ્યું. એટલે આજે ફ્રેડરિક મોડી રાત સુધી જાગીને પોતાના વિદ્યાર્થીઓના બાપ તથા વાલીઓને કાગળ લખવા ખેડો. કાગળોમાં એણે લખ્યું હતું કે “અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને મારે એકાએક અહિંથી કાલેજ ચાલ્યા જવાનું હોવાથી મારે મારી નિશાળ ધણી દીલગીરી સાથે બંધ કરવી પડે છે તેને માટે દરગુજર કરેશો; અને તમે અત્યાર સુધી મારી સાથે મિત્રતા રાખીને મને આશ્ચર્ય આપ્યો છે તેને માટે હું તમારો આભાર માનું છું.” ફ્રેડરિક ન ઉંધે એટલે દ્યુસી પણ

શ્યાની ઉઘે. જ્યાં સુધી ફ્રેડરિક જાગ્યો ત્યાં સુધી એ પણ જાગી. ફ્રેડરિક એને સુષ જવાનું કહ્યું. પણ “ મારેયે હજી ધણી ચીજો બાંધવાની બાકી છે એટલે સાથેજ સુષ જઈશું. ” એમ બહાનું કાઢીને પોતાના પતિને વધારે દીલગીરી ન થાય તેટલા માટે વાતો કરતી કરતી બેઠી હતી.

સવાર થયું. રાજની માફક છોકરાઓ ફ્રેડરિકની રકુલે આવવા લાગ્યા. બધા આવી ગયા એટલે ફ્રેડરિક તેમને રકુલ બંધ કરવાની વાત કરી અને છેવટના તેમને બે બોલ શિખામણના કહીને રાતે લખેલા કાગળો તેમના પિતા અને વાલીઓને આપવાનું કહીને તેમને આપી દીધા અને તેમને રજા આપી. બધા વિદ્યાર્થી ચાલ્યા ગયા પછી ફ્રેડરિક રૂમમાં એકલોજ પડ્યો એટલે એને ધણું લાગી આવ્યું અને નિઃશ્વાસ નાખવા લાગ્યો. તેજ વખતે દ્યુસી પાછળથી આવી અને એના ખભા ઉપર પોતાના બન્ને હાથ નાખી દબને બોલી ઉઠી “ બહાવા, મારા સમ તમે ઉદાસ થાઓ તો. ધીરજ રાખો. એમાં શું હરબડી જવ છે. ” દ્યુસીને જોઈને ફ્રેડરિક સાવધ થઈ ગયો અને એના આશ્વાસનથી શાંત થયો.

જવાને માટે એમણે હવે બધી તૈયારી કરી દીધી હતી. સર સામાન ગાડીમાં ચઢાવી દેવાને મજૂરને બોલાવ્યો. ધરનું પુરેપુરું બાકું ચુકારી આપ્યું એટલે હવે એમની પાસે ચાર ચાર પાઉંડ શીલીકમાં રહ્યા. એ ઉપરાંત ફ્રેડરિકની પાસે ધડીઆળ હતી અને દ્યુસીની પાસે કેટલાક સોનાના નાના દાગીના હતા. આટલી એમની અત્યારની પુંજ હતી અને એટલા ઉપર એમનો બિવબનો આધાર હતો. હાલ તરત ગમે ત્યાં જઈને ઠેકાણે પડતા સુધી એમને ચાલી

રહે એટલું સાંવન એમની પાસે હતું. મજુર આવી પહોંચ્યો. ફ્રેડરિક અને લ્યુસી જતાં જતાં મીસીસ હેરીસનને મળ્યાં અને તેમની રજા લીધી. બાળકને લઇને લ્યુસી તથા ફ્રેડરિક ઘરની બહાર નીકળતાં હતાં; પણ જેવાં એ લોકો ઘરની બહાર પગ મુકવા જાય છે તેવાંજ સૈનિકના પોષાકમાં સજ્જ થયેલો એક માણસ અને તેની પાછળ સાદા વેષમાં ખીજા બે ત્રણ માણસો ઝડપથી એમના તરફ આવતાં એમની દ્રષ્ટિએ પડ્યાં. તેમને જોઇને એ પ્રિયારાં એકદમ હજારી ગયાં, ભય પામ્યાં. સૈનિકના પોષાકમાં જે માણસ આવતો હતો તે પહેલાં તો ન ઓળખાયો; પણ એ જરા પાસે આવ્યો કે તરતજ બંને જણે એને ઓળખ્યો કે એ તો સાર્જન્ટ લેંગલી.

એકદમ લોન્સડેલે પોતાની પતિના ઠાનમાં કહ્યું “ બહાલી, પ્રભુની ખાતર હિંમત રાખજે. આજ આપણી કસોટીનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. જરાએ ગભરાતી નહિં.”

લ્યુસી—“ પ્રિયતમ, હું નહિ ગભરાઉં. હું એ કસોટી માટે તૈયાર છું. પણ તમે—”

લોન્સડેલ—“ મારી તું જરાએ શીકર ન રાખીશ. ” એ આમ બોલી રહ્યો તેજ ક્ષણે સાર્જન્ટ લેંગલી એ ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. ફ્રેડરિકને પકડવા માટે મદદ: રૂપ થઇ પડે તેટલા સાર એ પોતાની સાથે આ સ્થગના બે ત્રણ કોન્સ્ટેબલ લેતો આવ્યો હતો. એટલે એના સામા થવામાં કાંઈ સાર નથી એમ ધારીને આગે આપજ એ લેંગલી પાસે ગયો અને કહ્યું “ હું તમારો કેદી છું અને તમને શરણ થાઉં છું. ” આ બનાવ મીસીસ હેરીસન જોઇ

રહી. હવે એને સમજ પડી કે ફેડરિક લશ્કરમાંથી નાસ્તી આવેલો છે તેથી એના ઉપર આ આક્રમણ છે. આ રાંક અને પ્રેમાણ કુટુંબ ઉપર આવી આક્રમણ આવી પડી તેથી એને ધણું લાગી આવ્યું અને અને જણને એ આશ્વાસન આપવા લાગી. ખરેખર અત્યારે આ બીચારાં એવાં દીન યર્ષ મયાં હતાં કે એમને આશ્વાસનની ખાસ જરૂર હતી. અધુરામાં પુરૂં સાર્જન્ટ લેંગલીએ પુરેપુરૂં વેર લેવાને માટે ફેડરિકને સાથે બેઠીઓ નાખવાનો કોન્સ્ટેબલને હુકમ કર્યો એટલે તો એ બીચારાના હાજન ગમડી મયા. એ કરમરી પડ્યો અને બોલ્યો “ પ્રભુની ખાતર મને બેઠી ન નાંખો. ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે હું નાસ્તી જવાનો પ્રવત્ન નહિ કરું. ” દ્યુસી પણ પોતાના રાયમાં બાળકને લઈને લેંગલીને પગે પડી એને વિનવવા લાગી કે “ દયા કરીને મારા પતિને બેઠી ન પડેરાવે. ” એ આર્ત સ્વરે એની આજીજી કરવા લાગી એટલે પાસે ઉભેલા કોન્સ્ટેબલોનું હૃદય પણ દ્રવી ગયું. તેમને બીચારાએને દયા આવી અને પાછા હડી ગયા. પણ લેંગલીએ કહ્યો અવાજ તેમને ફરીથી હુકમ આપ્યો કે “ એકદમ બેઠીઓ નાખો, જુઓ છો શું ? ” દ્યુસી લેંગલીને યગે પડી હતી ત્યાંથી ઉડી ઉભી યર્ષ. પોતાના બાળકને મિસોમ હેરીસનને આપી પતિ પાસે આવી અને બેઠીઓ નાખતા પહેલાં એને બેઠી પડી. ધીમે રડીને એના કાનમાં કહ્યું “ પ્રિયતમ, ધીરજ રાખજો. તમે જો હિંમત રાખી દુઃખને સહન કરશો તો મને પણ હિંમત રાશે. ” સાર્જન્ટ લેંગલી પાછો તકુડી ઉડ્યો. “ ચાલો બહુ થયું. ગાડી ચાલી જશે. માટે ચાલો હવે. ”

“ મને મારા પતિ સાથે આવવાની રજા મળવી જોઈએ. ” દ્યુસીએ લેંગલીને વિનિત ભાવે કહ્યું. લેંગલી “ તારી પાસે ભાડાના

પેસા હોય તો તું એ ગાડીમાં બેસજે. તારા પદરનું ભાડું ખરચીને તું ગાડીમાં બેસે તેમાં તને મારે શું કામ અટકાવવી જોઈએ ? ”

આ કર્ણાજનક, શોકમાં ગીરજતાર કરનાર દુઃખમય પ્રસંગને અમારાથી આથી આગળ નથી વર્ણવી શકાતો. હવે તો એટલુંજ કહીને અંધ રાખીશું કે ફ્રેડરિકને હાથકડી પડી ગઈ. જે મોહોલ્લામાં એનો એટલો બધો આદરસત્કાર થતો, જે મોહોલ્લામાં એના મિત્રો અને સ્નેહીઓ રહેતા હતા, એજ મોહોલ્લામાં થઈને એરે હથમં બેડીઓ સાથે ચાલવું પડ્યું. શરમના માર્યા એનાથી નીચેથી ઉચું ન બેવાયું. “ મને આ સ્થિતિમાં જોઈને બધા મારે માટે કેવો વિચાર બાંધશે. ” એજ વિચાર આખે રસ્તે એને આવવા લાગ્યો. એને તો એમજ થઈ ગયું કે “ પૃથ્વીમાતા જે માગ આપે તો હું એના મર્જામાં સમાઈ જાઉં. ” પરંતુ અત્યારે એની પ્રાર્થના કોઈએ સાંભળી નહિ. ગાડીમાં અંદરની બાજુએ તો બીનકુલે જગા નડેતી. બહારની બાજુએ ત્રણ જગા ખાલી હતી એટલે સાર્જન્ટ લેગલીએ એક પોતાની અને બીજી ફ્રેડરિકની એમ બે જગા રોકી લીધી અને તેનું ભાડું આપી દીધું. ફ્રેડરિક હ્યુસીને કહ્યું કે “ તું બીજી ગાડીમાં આવજે. કારણ કે આ ગાડીમાં અંદર જગા નથી. બહાર બેસીશ તો તને અને આ નાના બાળકને શરદી થઈ જશે અને તમે ટાંડે મરશો. ” હ્યુસી “ એ ખામતની તમે જરાએ કાગળ કરશો નહિ. બાળકને ઓરાઢવાને મેં ગરમ વસ્ત્ર સાથે રાખ્યું છે એટલે એને બીજાકુલ ટાંઢ લાગે નહિ એવી રીતે એને હું ચારે પાસેથી ઓરાઢી દર્શાવું અને મારે માટે તો શીકરજ ન રાખશો. મને ગમે તે થઈ જશે તોએ હું તમારો સાથ છોડવાની નથી. બીજી ગાડીમાં

તમારા વગર આવતું તેના કરતાં તમારી સાથે એકજ ગાડીમાં બેસવાનું મને વધારે પસંદ છે. બંને ખૂબાર બેસતું પડે પણ તમારી સાથે તો ખરી. ” એમ કહીને ત્રીજી જગા ખાલી હતી ત્યાં એ બાગકને લઈને પતિ જોડેજ બેઠી.

લોન્સડેલના પકડાયેલી વાત મીસીસ હેરીસનના આખા પા-ડાશમાં અને મોહોલ્લામાં પહોંચી ગઈ હતી. એટલે નાતાલના તહેવારમાં જે વેપારીએ ફેરિકને મીકાઈની ભેટ મોકલી હતી, તે બન્ના સદ્ગૃહસ્થે પણ એ વાત સાંભળી. તરતજ કાંઈક વસ્તુ કાગળમાં લખે-ટીને ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં ઝડપથી તે ત્યાં આવક પહોંચ્યો અને દ્યુસી તરફ પોતાનો હાથ લાંબો કરીને કહ્યું “ અહીં લ્યો અને પ્રભુ તમને અન્નેને સુખી રાખો. ” આટલું બોલીને ઘેરથી કાગળમાં લખેટીને જે લાવેલો હતો તે દ્યુસીના હાથમાં મુરી દીકું-દ્યુસીએ હાથમાં જેવું લીધું કે તરતજ એને જણાયું કે એમાં પૈસા છે એટલે આ બધા સદ્ગૃહસ્થનો ઉપકાર માનવા એ જતી હતી. પણ એ ગૃહસ્થ તો આવું ઉત્તમ કાર્ય કરીને તરતજ પોતાને પંજે આલ્યો ગયો હતો. કાગળમાં પાંચ સોવરેન ધાલેલા હતા. ગાડી આલવા લાગી અને થોડા વખતમાં એક માણસ ઉતરી પડ્યો એટલે અંદર જમા થઈ. તેથી દ્યુસીને ફેરિકે કહ્યું “ ઊકરો ઘાટે મરે છે માટે હવે અંદર જા. અંદર જમા ખાલી છે. ” દ્યુસીએ ના પાડી; પણ આખરે ફેરિકના અતિ આગ્રહને લીધે એ અંદર જઈને બેઠી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કોટ માર્શર્લ.

લો-સડેલ ઉપર દુર્ભાગ્યવશાત્ આફન આવી પડી હતી તેને આજે અડવાડીકે થઈ ગયું હતું. અત્યારે ધ્યુસી પોર્ટસ માકિથમાં ફલકા ભાડાતી એક રૂમ રાખીને પોતાના બાળક સાથે રહેતી હતી. બાળકનો પિતા અને ધ્યુસીનો આનંદ આ રૂમમાં નહોતો. એને એરેક (સૈનિક નિવાસ) માં કેદ રાખવામાં આવ્યો હતો. કોટ માર્શર્લ રૂમરૂ એની તપાસ ચાલવાની હતી. ધ્યુસીના દુઃખનો પાર નહોતો. દુઃખ દરિયામાં એ કુમકાં ખાતી હતી. પોતાના પતિ અને બાળકની ખાતર એ જીવન ટકાવી રહી હતી. પૈસા સંબંધી એનું સર્વ સુખ જતું રહ્યું એનું એને બહુ લાગતું નહોતું. કારણકે એ સુખ તો ફરીથીએ પાછું પ્રાપ્ત થઈ શકશે. એનાં કાંડામાં બગ હતું એટલે ભરત શીવજી કામ કરીને પશુ પૈસા મેળવવાની એની હિમત હતી. તેમ પતિનો વિયોગ વેડવો પડે છે તે પશુ એને ઝાઝો માલતો નહિ. કારણકે એ વિયોગ થોડા સમયનો હતો. કોટ માર્શર્લ રૂમરૂ એની તપાસ રઈ રહ્યા પછી એને જે શિક્ષા ફરમાવવામાં આવશે, તે ભોગવી રહ્યા પછી ફેડરિક પાઠો પોતાની પાસેજ રહેશે. એટલે અત્યારે એને જે વધારે સાલતું હતું તે ફેડરિકને થનારી શિક્ષાજ સાલતી હતી. બહાલા પતિનું રૂંબે રૂંતું એની દ્રષ્ટિમાં મહા એધેરૂ હતું. પતિનો કોઈ વાગ પશુ વાંકા કરે તો એનો જીવ કપાઈ જાય; તો અત્યારે લશ્કરમાંથી રાગ વગર નાસી જવા બદલ પતિને

થાંભલા માથે બાંધીને ફરતાથી જેરબંધને માર પડશે એ જાણીને
 એને શું શું ન થઈ જાય ? એનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. એના
 દીક્ષમાં ભાલા બોંધાતા હતા. અંતરમાં એને ઉંડી વેદના થતી હતી.
 એની આંખે અંધારું આવી જતાં હતાં. કોઈને સ્વપ્ને પણ આ
 બિચારીએ કદુ શબ્દ કહ્યાં નહોતો. હવેશમાં હવેશ પ્રાણીને પણ
 એણે દુભવ્યું નહોતું. છતાંએ આ નિર્દોષ પ્રેમાળ બાળાને દુઃખનાં
 ઉંડી ગર્ભમાં દયાઈ ગયેલી જોઈને કયું હૃદય રડવા વગર રહી શકે ?
 અત્યારે એનું દુઃખ કોણ જાણું કરી શકે ? એને કોણ આશ્વાસન
 આપી શકે ? જેના ઘરમાં એ ભાડે રહેતી હતી તે તો ફક્ત પૈસાનાંજ
 સગાં હતાં. એમને એમનું ભાડું રીતસર અને વખાસર ચુકવાતું
 એટલે ખીજી કશી એમને પડી નહોતી. દયાભાવ જેવું તો એમ-
 નામાં કશું હતુંજ નહિ. એમને હૃદયજ નહોતું એમ કહીએ તો
 ચાલે. તો પછી ધ્યુસીના દુઃખમાં ભાગ લેવાની વાત તો બાબુએ
 રહી પણ એ દીલાસાના શબ્દો પણ એમના મુખમાંથી નહોતા.
 નીકળતા. આ ખીચારી દુઃખી છે એટલી પણ લાગણી એમને ન-
 હોતી થતી. એ પોતાના રૂમમાંજ બેસી રહેતી, બાળકની સંભાળ
 લેતી અને મનમાં મનમાં મુઝાવા કરતી હતી. પતિને મળવા જ-
 વાનીયે બંધી હતી. એને કાગળ પણ લખવાની મના હતી. એટલે
 પતિની ખબર પણ એને શી રીતે મળે. સદ્માએ વળી એક સૈન-
 કની પત્નિ એને એક દિવસ મળવા આવી, ત્યારે તેણે વાત કરી કે
 લોન્સડેલની તબીબત સારી છે. એને એક અંધારી કોઠડીમાં રા-
 ખ્યો છે. એના ઉપર જાપતો રાખવા એક પહેરેખીર મુક્યો છે.
 હિંમત અને દહતાથી એ દુઃખ સહન કરે છે. એના ગુન્હાની

તપાસ કરવા એનીજ રેજીમેન્ટના અમલદારો કોર્ટ માર્શ્યલ તરીકે બેસશે.

ફ્રેડરિકની રેજીમેન્ટનો ઉપરી કર્નલ વિંડહામ હતો. એ ધણો કડક મીઠાસનો અને સખતાઇવાળો હતો. લશ્કરના સર્વ નિયમોને ચુસ્ત રીતે એનિકા પાસે પઠાવવાનો એ ખાસ આગ્રહી હતો અને તેવોજ ભુલમી હતો. આજ રેજીમેન્ટમાં જીરોલ્ડ રેડમર્ન પણ હતો. આવો ભુલમી વિંડહામ અને પોતાના ઉપર દાઝે બળતો રેડમર્ન પણ કોર્ટ માર્શ્યલમાં પોતાના પતિની તપાસ માટે જડજ તરીકે બેસવાના; એ સાંભળીને દ્યુસીને નકકી થયું કે હવે ફ્રેડરિકને સખતમાં સખત શિક્ષા થશે. એ લોકો જરાએ દયા નહિ લાવે; છતાં એણે હિંમત બીડી કે “ કોર્ટ નહિ. કોર્ટ માર્શ્યલ શું સુકાદો આપે છે એ જાણ્યા પછી હું એમને માટે કર્નલ પાસે જઇને કાલાવાલા કરીશ અને એમની શિક્ષામાં ઘટાડો કરવાને વિનયીશ. ”

કર્નલ વિંડહામ, જીરોલ્ડ રેડમર્ન, કેપ્ટન કર્ટની, લેફ્ટનન્ટ સ્કોટ, એન. મસ્ટેવસ ફર્ડીનન્ડ, મી. પેગેટ અને લેફ્ટનન્ટ હીથકોટ એટલા અમલદારની કોર્ટ માર્શ્યલ બેઠી, અને લોન્સડેલની તપાસ શરૂ થઈ. કેસ સીધા અને સાદો હતો. એમાં પુરાવાની જરૂર નહોતી. એ વગર રજાએ નાસી ગયો હતો એ તો દેખીતુંજ હતું. એ વાત એણે પણ કબુલ કરી હતી. હવે તો એ વગર રજાએ કેમ નાસી ગયો હતો તેજ જાણવાનું આજી હતું. પોતાની પ્રિય પતિને તેના પિતાના ભુલમાંથી મુક્ત કરવાને અને એ તેની દગલખાજનો ભોગ ન થઈ પડે એટલા માટે એ રજા વગર આલ્થેા ગયો હતો. પરંતુ આ

કારણ માટે માર્શ્યલ આગળ જણાવે તો પોતાની પ્રિયતમાનું નામ ક્રાંતિ આગળ લાવવું પડે; તેમ કેવીસની કૂરતા સંબંધી બધી વાત બનહેરમાં આવી જાય. એ એને ઠીક ન લાગવાથી એણે એવુંજ કહ્યું કે “ ધણુંજ અગત્યનું કામ આવી પડવાથી વગર રમએ મારે જતા રહેવાની જરૂર પડી. ” ઘણા મંભીર ગુન્હો પોતે કરેલા છે એ કબુલ કર્યું અને દયા વાપરીને પોતાને ઝોઢી અને હલકી શિક્ષા કરવાને એણે ક્રાંતિને વિનંતી કરી. જુઠાણાનો ટોળ ચઢાવીને પોતાનો ખચાર કરવા કરતાં ફેડરિકે હિંમતભેર પોતાના ગુન્હાની કબુલ કરી એ ધણુંજ પ્રશંસાપાત્ર હતું અને જડજ તરીકે ખેડેલા ત્રણ ચાર અમલદાર ઉપર તો એની સારી છાપ પડી. પણ બીજા બધાને એથી કશીએ અસર ન થઈ. ફેડરન કટંગી ગઈ રાતે જુઠાણામાં મહુ હારી મર્યો હતો એટલે એનું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું. લેફ્ટનન્ટ સ્કોટ તો કર્નલની હામાં હા મેળવતો હતો. એના ગસ્તેવસને આખી રાતનો ઉગ્ગતરો હતો એટલે એ અગાસાંજ ખાયા કરતો હતો. એણે કાંઈ લક્ષ જ ન આપ્યું.

મી. પેગેટ તો આવી ખામતોમાં જાણે કેટલોએ અનુભવ હોય તેમ મી. હીથકોટને કહેવા લાગ્યો:—

“ આ કેસ ઘણાજ ખરાબ છે. આવો કેસ તો મેં હજુ સુધી જોયોજ નથી. ” હીથકોટ ખીચારો એકલો આખા કેસ દરમ્યાન લોન્સડેલ તરફ અનુકંપાની દૃષ્ટિએ જોતો હતો. બધાએ વિચાર કરવાને લોન્સડેલને થોડીવાર બીજા રૂમમાં મોકલ્યો. હવે દરેકના મલકેલાયા તેમાં એ ગુનેગાર છે એમ કહ્યું; અને આ ગુન્હાને માટે આજસો ફટકાની સજા કરવાનું નક્કી થયું. એટલે લોન્સડેલને ખાણે

બોલાતી મંગાળ્યો અને એને કહેવામાં આવ્યું કે 'તું ગુન્હેગાર ઠયો છું અને તને પાંચસો ફટકાની સજા કરવામાં આવે છે.' કોર્ટ માસ્યલનો આ નિર્ણય ફેડરિક સાંભળ્યો. આ શિક્ષાથી સર્વની દષ્ટિમાં પોતે હલકો પડી જશે એ વિચારે એ ધણો ખિન્ન થઈ ગયો લંડનથી હોર્સગાર્ડ્સની આ સજાને માટે અનુમતિ જોઈતી હતી; એટલે એ આવ્યા પછી એને ઉપરોક્ત શિક્ષા કરવાનું નક્કી થયું અને એને ફરીથી પેલી અધારી કોર્ટડીમાં મોકલી દીધો.

હમણાં રાતના ત્રેક વાગ્યાનો સુમાર થયો હશે. કર્નલ વિંડહામ પરણેલો નહોતો એટલે એ સૈનિક નિવાસમાં વસતિગૃહ માંજ રહેતો હતો. અત્યારે એ પોતાના એ ગૃહની રૂમમાં એ વારાંગનાની સંગતમાં શેમ્પેનના ગ્લાસ ઉડારતો ખેઠો હતો. ખીજે પ્રસંગે એ સ્વભાવે ધણો કડક રહેતો અને દેખાવે ધણો ઉચ્ચ રહેતો. છતાં આ એ રમણીઓ વચ્ચે એ ગોપીઓમાં કલાન પ્રમાણે આનંદ કરી રહ્યો હતો. અત્યારે તો એ પોતે કર્નલ છે એ વાત પણ ભૂંધી મથો હતો. જેમના કાવે તેમના ઠંડા પોરના ગપાટા હાકતો હતો અને આ રમણીઓને પોતાની બડાઈની વાતો સંભળાવતો હતો. "હું ન્યારે નાનો હતો ત્યારે ઇટનથી નાસી ગયો હતો. શરૂઆતમાં હું લશ્કરમાં દાખલ થયો ત્યારે રજા વગર વારંવાર નાસી જતો; પણ આપણે તો મોટા મોટા સાથે ઓળખાણ એટલે બારે બારે શિક્ષામાંથી બચીજ ગયા છીએ. સહેજ સાજ ઠપકામાંજ બધું પૂતી જતું." પોતે વારંવાર લશ્કરમાંથી નાસી જતો છતાં શિક્ષામાંથી બચી જતો હતો; એમ છતાં પણ અત્યારે "હું તો વારંવાર બચી જતો અને આ ખીચારા લોન્સડેલના ઓફિસ ગુન્હા માટે એને આવી સખત સજા કરી છે." એવો ખ્યાલ

સરખોએ એને ન આવ્યો. એ આ પ્રમાણે પોતાનાં બધાં પુત્રો રહ્યો હતો તે વખતે કાંઈએ એની રૂમનું ખાણું ખખડાવ્યું અને વિંડહામે ખાણું ખોલ્યું. એટલે એના નોકરે આવીને ખબર આપી કે “ એક સ્ત્રી આવી છે તે આપની સાથે વાત કરવા માગે છે. ”

કર્નલે પુછ્યું “ કોણ છે એ સ્ત્રી ? ”

નોકર “ એનું નામ તો એણે મને ન કહ્યું. પણ એણે મને કહ્યું કે એ આપની સાથે વાત કરવા માગે છે. હું જાણતો નથી; પણ હું ધારું છું કે એ કદાચ લોન્સડેક્કની સ્ત્રી હોય. ”

કર્નલ: “ હાં, એમકે. હવે મને યાદ આવ્યું. રેડમને મને વાત કરી હતી કે એ ધણી સ્વરૂપવાન છે. કેમ છે કની ? ”

નોકર: “ હાથ. એ સ્વરૂપવાન છે અને ધણી દીક્કગીર દેખાય છે; એ ઉપરથી હું ધારું છું કે એ એજ હશે. ”

કર્નલ:—“ ત્યારે તો એને ખોલાવ. અહિંજ મોકલ. ” પણ વળી કાંઈ વિચાર આવતાં એણે કહ્યું કે “એને બહાર ખેસાડ. હું આવું છું. ” એમ કહીને પેલાંઓ તરફ જોઈને કહ્યું; “ હમણાં હું આવું છું. આવીને એની બધી હકિકત તમને કહીશ. ”

એમાંની એક જરા ગમતી અને ટોળી હતી તે ખોલી “ પણ જોજો, બહુ વાર ન લાગે. નહિ તો તમે શું કરો છો તે જોવા અમે તમારી પાછળ આવીશું. ” કર્નલ એ સાંભળીને હસી પડ્યો અને પેલાં સ્ત્રી જે રૂમમાં બેઠી હતી ત્યાં ગયો. એ દ્યુસી હતી. એ સ્વરૂપવાન હતી એ કર્નલે સાંભળ્યું હતું પણ અત્યારે એણે એને પોતાની નજરે જોઈ તો ખરેખર એને એ મનમોહન મનોહારિણી લાગી. જે કે હમણાં હમણાં તો ચિંતાથી એ ધણી કૃશ થઈ ગઈ

હતી, ફીક્કી પડી ગઇ હતી; છતાં એની લાવણ્યતા ધી ધી મેલક
હતી. વિંડલામે એને નખથી શિખ પર્યંત નીલાળી અને એના
સર્વાંગસુંદર ઘાટીલાં મરોડદાર અંગે અંબને જોઈને એ કામાન્દરમની
ગયો. છતાં પોતાની મનોવૃત્તિને નિયમમાં રાખીને અને વેચના
ધાન્ડુ કરીને એણે પૂછ્યું “ તું કાણ છે ? તારે માઈ થું કામ
પડ્યું છે ? ”

‘ સાહેબ, હું પેલા કમનસીમ ફેડરિક લોન્સડેલની સ્ત્રી છું.’
દ્યુસી મહા પરાણે બોલતી બોધતી રડી પડી.

કર્નલ:—“ તું એને કમનસીમ કહે છે ? જાણી જોઈને જે
માણસ ગુન્હો કરે છે તે માણસ કમનસીમ કેમ કહેવાય ? ”

દ્યુસી “ કેવા સંજોગોમાં એમણે ગુન્હો કર્યો છે એ જો આપ
કદાચ જાણો તો જરૂર આપને એમની દયા આવી જાય. ”

કર્નલ “ અને તેટલા માટેજ તું એની તરફથી મને કહેવા
આવી લાગે છે. ”

દ્યુસી “ હાજી. હું આપને પગે પડું છું. આપની દયા માગું
છું. સાહેબ, મેં સંબળ્યું છે કે મારા પતિને ઘણી બચાંકર સખા કર-
વામાં આવી છે. એમને એવી સખા થશે એવું તો મેં કદીએ
નહોતું ધાર્યું. એમણે ગુન્હો કર્યો છે માટે શિક્ષા તો આપ કરી
શકો. એમને પુરેપુરી માફી આપવાનું કહેવા હું નથી આવી કારણ
કે એમને કોઇપણ સંજોગોમાં પુરેપુરી માફી તો નહિજ મળે એની
મને ખાતરી છે. પણ કર્નલ સાહેબ, એમની સખા કોઇ પણ રીતે
ઓછી થઈ શકે એટલું તો આપ કરોજ એવી મારી વિનંતિ છે.
આપને સખા ઓછી કરવાની સત્તા છે; તો એ સત્તાની રૂપે એટલું

કરશે. સાહેબ, હું મારા પતિની ખાતર આપને પગે પડું છું. મારી દિમ્મત ન ચાલી, આટી હું મારા નાના આગળને પણ એના પિતાના છુટકારાને માટે આપનાં ચરણો આગળ ધરત." એમ કહીને એ કર્તાલને પગે પડી.

કર્તાલ: " ચાત્ર, ચાત્ર, ઉની યા. " એમ કહીને કર્તાલે એનો હાથ ઝાલીને એનાના પગ આગળથી ઉઠાડી અને કહ્યું " એસ, આપણે વાત કરીએ. " વિંડદામના આ શબ્દોથી દ્યુસીને કંઈક આશા લાગી અને એ બેઠી. રાતોની રાતો ઉગ્ગરા વેકવાથી, પેઠ જરીને નહિ ખાત્રથી, વારંવાર સૂખ મારવાથી ખેચારી માંદા જેવી લાગતી હતી. છેક અશક્ત થઈ ગઈ હતી. મોટે શોક પડતા હતા અને એનાથી પુરૂં મોતીએ શકાતું નહોતું.

કર્તાલ:--" તારા પતિને પાંચસો ફટકાની સજા થઈ છે એ તું જાણે છે ? "

દ્યુસીએ કપાળ ઉપર હાથ ઠોકીને કહ્યું, " દયા કરો, પ્રભુના ખાતર દયા કરો. "

પાપશુદ્ધિથી દ્યુસી તરફ જોતો કર્તાલ બોલ્યો: " ત્યારે તારા પતિની તને જખરી લગતી લાગે છે ? "

દ્યુસી " સાહેબ, એમનામાંજ માઈ સર્વ સુખ સમાયેલું છે. એમના વિના હું મરેલીજ છું. પુત્ર સ્નેહ પણ મને મારા પતિના પ્રેમ આગળ તુચ્છ લાસે છે. એમના વિના માઈ જીવન હું ન ટકાવી શકું. "

કર્તાલ--" હાં, પતિ પ્રત્યે તારો એટલો બધો પ્રેમ છે ! તારા પતિનો કેસ તો ધણો ખરાબ છે; છતાં એની સજા હું ઓછી કરી

શકું એમ છું. તું જાણે છે કે, તારો પતિ વગર ગળાએ ચાલ્યો ગયો એટલુંજ નહિ પણ અગાઉ મહિના સુગી એ ગેરલાજર રહ્યો.” લ્યુસીને પોતાના લાગમાં લેવા કર્નલે પાપા ફેંકવા માંડ્યા. લ્યુસી—
 “હાજી, પણ સંજોગો તેવાજ હતા. એ મારી માથે પ્રેમપદ્મ હતા. અમે એક બીજાને અમારા પ્રેમના કાલ આગી ચુક્યાં હતાં. અકસ્માત એમને ખબર પડી કે મારા પિતા અને બીજા માથે વગાવવા હક હરી ગયા હતા અને તેથીજ એ રેજમેન્ટમાંથી નાકા; અને એક વાર નાકા એટલે એ પાછા આવવાની લિમિત ન કી શક્યા. કનલ સાહેબ, આ વિચારવા જેવી વાત છે. આ સંજોગોમાં એ દવાને ખાત્ર છે.”

કર્નલ—“ત્યારે એની સખ એાથી કરાવવાને માટે તું તારાથી બનતું બધુંએ કરવા તૈયાર છે?”

લ્યુસી—“પતિને માટે પોતાનાથી બનતું સર્વ કરવું એ શુ પતિનું કર્તવ્ય નથી? અરે કદાચ એક બિખારણુના કાકાટુટા વેશમાં મારા છોકરાને લઇને શેરીએ શેરીએ ભીખ માગવાથી અને બોળા પાથરવાથી મારા પતિની સખમાં એક ફટકાનો પણ ધટાડો થતો હોય તો એ બિખ માગવાનુંયે હું આનંદથી સ્વીકારી લઉં.”

કર્નલ—“ત્યારે તો તું ઘાઇ પણ ભોગે તારા પતિની શિક્ષા એાથી કરાવવા માંગે છે એમને? આ તું વધારા પડતું નથી બોલતી?”

“મારા શિષ્યના ભોગે નહિ.” લ્યુસી કર્નલના બોલવાના અર્થને સમજી ગઈ અને ઉતર આપ્યો.

કર્નલ—“ પણ તારા પતિની સગાં ઝાંછી કરવાનો એકજ રસ્તો હોય તો ? ” આટલા શબ્દોથીજ વિંડલામનો મનોભાવ સ્પષ્ટ રીતે દ્યુસી સમજી ગઈ અને ખોલી ઉઠી. “ અંધ રાખો કર્નલ સાહેબ. આટલું જ બમ કરો. ” એમ ખોલીને ગુસ્સામાંજ ત્યાંથી ઉઠીને ગયું ચાલવા માંડે. એટલે વળી કર્નલ બોલ્યો “ મીસીસ ક્લોન્સડેલ, ત્યારે તો તમારા પતિ પ્રત્યે તમારો પૂર્ણ પ્રેમ હોય એમ નથી જણાતું. ”

“ તે મારો પરમાત્મા જાણે છે. ” દ્યુસીના મનમાં એમ આવ્યું કે “ વિંડલામ કદાચ મને તારી જોતો હશે. ” એટલે તે આમ ખોલીને ઉભી રહી.

કર્નલ—“ ત્યારે તો તારા પતિને માટે તારે ગમે તેવો ભોગ આપવો જોઈએ. જે એવી આમતમાં બહુ ખર્ચતાણુ કરવામાં કાંઈ માલ નથી. હું તારા ધણીની સગાં ઝાંછી કરી આપીશ. લગભગ અડધો અડધ ઘટાડી નાખીશ. અરે તેથીએ વધારે ઘટાડું. પણ તે એક શરતે. ”

“ આ હું ચું સાંભળું છું ? ” એમજ દ્યુસીને તો થઈ ગયું.

કર્નલ—“ અરે કહું છું. તારા ધણીની સગાં કેટલી ઝાંછી કરવી એ તારાજ હાથમાં છે. ” એમ કહીને દ્યુસીના સામું એ વિકારવાળી દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યો અને એને હાથ પોતાના હાથમાં દબાવ્યો. કર્નલની પ્રાપ્તિ દ્યુસી સમજી ગઈ અને એકદમ ફર્નલનો હાથ તરછોડીને પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી “ એવું કદી નહિ બની શકે. ” વિંડલામ દ્યુસીના જવાના રસ્તામાં ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો “ એકજ શબ્દ હું તને કહેવા માગું છું. ”

“ મારે તમારો એક વ્યક્ત્ર પણ સાંભળવો નથી. ચાલો મને જવા દો. મને શી ખબર કે આમ થશે ? ” એમ કહીને એ ડુસકે ડુસકે રડવા લાગી.

“ અરે પણ સાંભળ તો ખરી, ફટકાની સગ્ન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે. અરે એકી વખતે પાંચસો ફટકા એક પાંચી એક એમ મારવામાં આવે છે. તારા ઘણીથી એવા સામટા પાંચસો ફટકા સહન થઈ શકે ખરા કે ? કોઈ દિવસ નહિ. એનાથી ફટકા સહન નહિ થાય એટલે એને હોસ્પીટલમાં મોકલી દેવામાં આવશે. કળ વળશે એટલે ફરી પાછા એના ઉપર ફટકા પડવા શરૂ થશે. ”

“ ઓ પ્રભુ આ તો ઘણું બયંકર ! ”

“ અરે એથીએ વધારે—એકવાર સગ્ન ખાધી એટલે પાંચી તેડ એ છપાયલું કાટલું થઈ જશે અને એને નાના નાના અપરાધોને માટે પણ શિક્ષા કરવામાં આવશે. એની શિક્ષા ઘટાડવાનું પણ મારા હાથમાં છે. એ છપાયલું કાટલું ન થઈ જાય તેમ કરવાનું પણ મારા હાથમાં છે. એને ધીમે ધીમે નોન-કમીશન્ડ ઓરીસરના રેંક સુધી લઈ જવાનું પણ મારા હાથમાં છે. આ પ્રધુંએ હું એને માટે કરી શકું; પણ તે ક્યારે ? જો તું—

દ્યુસી—“ કર્નલ વિંડહામ, શું કઈ કે મારા પતિ અત્યારે તમારી આટલી બધી સત્તા નીચે છે. નહિતો તમારી આવી વર્તણૂકને માટે તમને હું કાંઈ કાંઈ કહી નાખત. અત્યારે મારા પતિના દુઃખે થતી વેદનાથી તો મારી છાતી ફાટી જાય છે અને તમને હું ખોળા પાથરી પગે પડી રહી છું; છતાં તમને તેથીએ જાણે સંતોષ ન થતો હોય તેમ તમારા કાતીલ શબ્દોનું કારી ખંજર મારી આ જખમી

બનીમાં બોડી દેતાં જરા એ ખંચાતા નથી. ચાલો ખસો, મને જવા દો. ”

કર્નલ—“ અસ ત્યારે, તારે કાંઈ વિચાર નથી કરવો ? ”

હ્યુસી—“ નહિ જી, મારે તમારું હવે કાંઈ કામ નથી. ” એમ કહીને હ્યુસી ત્યાંથી ચાલી નીકળી. આવી વિપત્તિથી દાદરે ઉતરતા ઉતરતા હ્યુસી ધણી શ્રમિત થઈ ગઈ હતી એટલે દિવાલે ટેકા દઈને જરા એને ઉભું રહેવું પડ્યું. કર્નલ વિંડહામે એને ફક્ત એટલું જ કહ્યું હોત કે “ જી, તારા ધણીને માટે મારાથી કાંઈ નહિ થઈ શકે; તો એને બિચારીને આટલું બધું ન લાગત. પણ એણે એના પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ કરી અને એની નીચ પાપ વૃત્તિ જણાવી, એથી એને બહુ ખોટું લાગી ગયું. મૂજે તો બિચારી દુઃખમાં મરી રહેતી હતી અને તેમાં આવું અપમાન. એટલે આ દિવાલ આગળજ ખેસીને એ છુટે મોઢિ રડી પડી. એટલામાં કોઈ દાદરે ચઢતું સંભળાયું એટલે એ કહીને ચાલવા લાગી. ત્યાં તો જીરોલ્ડ રેડગર્ન દાદરે ચઢતો એને સા- મોજ મળ્યો અને એને જોઈને બોલ્યો “ કોણ હ્યુસી તું છે ? તારા ધણીને માટે કર્નલ પાસે મઈ હશે હું ધારૂં છું. ” એમ કહીને હ્યુ- સીનો રસ્તો ઘેરીને એ ઉભો.

હ્યુસી—“ મને જવા દો. ” રેડગર્ન “ અરે એમ જરા જ- રામાં ગુસ્સે શું થાય છે. હું જાણું છું કે કર્નલ તારે માટે કશું ઘોળવાનો નથી. એ તો ખરેખરો કડક છે. પણ હું કહું તો કાંઈ વધે ખરૂં. ” “ હું તમને કહું છું કે મને જવા દો. ” હ્યુસી એકદમ ક્રોધ કરીને બોલી.

“ અમારા ઓશીસરના કવાર્ટરમાં આવી એટલે એકાદ ચુંબ-

નમાંથીએ અમે ગયા કે? બસ એક ચુંબન કરા દે. ” એમ કહીને રેડબર્ન દ્યુરીને આલિંગન દેવા હાથ લાગ્યો. પણ દ્યુરીએ એને એક એવો ધક્કો માર્યો કે તે દાદરના કહેરા સાથે પછાઈ પડ્યો.

“ ઠીક છે; આનું વેર હું લોન્સડેલ ઉપર લઈશ. ” એમ રેડબર્ન બોલ્યો પણ દ્યુરી એના બોલવાની ધાર્મિક પણ દરકાર ન કરતાં એકદમ ચાલી ગઈ અને પોતાને ઘેર પહોંચી; અને જે બાઈને પોતાને બાળક સોંપ્યો હતો તેની પાસેથી બાળકને લખને એ પોતાના રૂમમાં આવી અને પાછી પુસ્તકો રડી. એને કાલ્કીલનું ઘર સાંભર્યું, ત્યાંનું સુખ સાંભર્યું. સ્વપ્ન સમ એ સુખ ચાહ્યું ગયું અને વળી આ દુઃખ! પવિત્ર આચરણ વાળી પવિત્રતા અને નિર્દોષતાની ભૂતિ, પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખનારી ઉપર આવી આક્રમણ નાખવી હે પ્રભુ! તને કેમ ગમે છે ?

ત્રણ દિવસમાં હોર્સ ગાર્ડસની અનુમતિ આવી ગઈ અને હવે લોન્સડેલને શિક્ષા કરવાની હતી.

ચોથે દિવસે સવારના પહોરમાં એ ડૂમર બોય (પડવમચી) ને બોલાવવામાં આવ્યા. એમની પાસે ત્રાસદાયક શિક્ષાનો અમલ કરાવવાનો હતો. એક લાકડાના વેરનો કાથળો તૈયાર કરાવ્યો. તેને દિવાલ આગળ બરાબર ગોઠવાવ્યો અને કાથળા ઉપર જેરમ્થ અન્નમાવવાની પ્રેક્ટીસ કરવાનું બંને ડૂમર બોયને કહેવામાં આવ્યું. જેથી એમને હાથ બરાબર એસી ગય તો લોન્સડેલને ખરેખરી શિક્ષા થઈ શકે. આ બધો પ્રકાર ફેડરિકનો કટો દુશ્મન સાજાંટ લેંગલી ગોઠવી રહ્યો હતો એને તો ફેડરિકને (સાયંટીશીક રીતે) પદ્ધતિસર શિક્ષા કરાવવી હતી એટલે ડૂમર બોય પાસે આશુક માર-

વાની એ તાલીમ લેવડવનો હતો. ડુમર બોલને લેંગ્લોએ સખત તાકીદ આપી હતી અને કહ્યું હતું કે “ જો તમે હું કહું છું તે પ્રમાણે પદ્ધતિમર તમારો જીવનનું નહિ ચલાવો તો તમને પણ શિક્ષા કરવામાં આવશે ” એટલે બિચારા બંને ડુમર બોલ ધાકના માર્યા આ પ્રમાણે લાકડાના વહેરના કાથળા ઉપર તાલીમ લઈ રહ્યા હતા. છતાં એમનાં હૃદય પણ દુઃખાં હતાં. પહેલાંએ કહ્યું “ મારાથી તો આવી ભયંકર શિક્ષા કરવાને કાપ નહિ ઉપડે. ” બીજાએ કહ્યું “ ભાઈ મને પણ એમજ થાય છે. ” ફરીથી પહેલો બોલ્યો “ માફ છોગર તો શિક્ષા કરતાં ફાટી પડશે. હું ત્યાં ત્યાંજ એમાન થઈને જમીન ઉપર પડી જઈશ. ” એમ બોલતો બોલતો એ રડી પડ્યો. બીજો ગગગજો થઈને બોલ્યો. ‘ આવી ત્રાસદાયક અને ભયાનક શિક્ષા આપણા હાથે કરાવવામાં આવે એ વિચારે મને તો ગાંડો બનાવી દાયો છે. કદાચ આપણા મારથી કોનસ્ટેલ મરી ગયો તો આપણે તો એના ખુતીજ કરી ? આપણે હાથે આવું કમકમાટ ઉપજે એવું કાર્ય શું કામ કરાવતા હશે ? આશીસ્વર લોકોજ કમ એ કાર્ય ન કરી લે ? ’ આ વાતચીત બંને વચ્ચે થતી હતી એટલામાં લેંગ્લો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ હમણાં સાજીંટ મેજીરની રેંકમાં આવ્યો હતો એટલે પહેલાં કરતાં પણ એનો ભપકા અને ગર્વ ઘણો વધી ગયો હતો. આજે જેનામાં દયાનો કાંઈ પણ અંશ હશે તેના બધાએ ફેડરિકને કમકમાટ વહુટે તેની શિક્ષા થવાની છે, એમ જાણીને એકાદ આંસુ માર્યા વગર નહિ રહ્યા હે વ. પણ આ નર-રાક્ષસ જેનામાં દયાનો છાંટો સરખોએ નહોતો, તે ફેડરિકના અસહ્ય દુઃખમાં આનંદ માનતો હતો. એને આવનો જેમને આ બંને છોકરાઓ પાછા પેલા કાથળા ઉપર ચામુક અજમાવવા મંડી પડ્યા. સાજીંટ એમને

કહેવા લાગ્યો. “ શાખાશ, ઠીક કરો છો. ” સાજીંટના ઘાકે ઘાકે એ બીચારાઓમાં જેટલું જોર હતું તે સર્વે કોથળા ઉપર કાઢવા લાગ્યા. જેમ જેમ વધારે જોરથી એમના ફટકા પડવા માંડ્યા તેમ તેમ લેંગ્લો તેમને ઉત્તેજવાને બોલતો “ વાહ વાહ, ઘણુંજ સુંદર, ઠીક કરો. જુઓ હું તમને એક ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી શિખામણ આપું છું. ફટકા મારતી વખતે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે પહેલો ફટકો જે જગ્યાએ પડે તેજ જગ્યા ઉપર બધા ફટકા પડવા જોઈએ. જુઓ શિક્ષા કરતી વખતે જરાએ દયા ન લાવશો. એ એટલો બધો દુષ્ટ છે કે એની તો ખોજ ભૂલાઈ દેવી છે. ચાલો હવે મારી સાથે. ” આમ કહીને મી. લેંગ્લી બંને જણને દારૂની ઓરડીમાં લઈ ગયો અને તેમને બ્રાન્ડીનો અકકેક ગ્લાસ પાચો. ત્યાર પછી કહ્યું કે “ જાવ, હવે જમીને વહેલા આવો. ” બંને જણ એ સાંભળીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૯.

ફટકાની સજા.

ડૂમર બોય અને લેંગ્લી વચ્ચે ઉપલી વાતચીત થવા પછી અઠધા કલાકે સૈનિક નિવાસ (બેરેક)માં સૈનિકના ક્વાર્ટર્સના સહ-બેના ચોખાનમાં ફેડરિકને શિક્ષા કરવાની બધી ગોફરણ અને તૈયારીઓ થવા લાગી. એ ચોખાનમાં, જણે તમાસો લેવાનો હોય તેમ ફેડરિકને ફેરી રીતે શિક્ષા થાય છે એ જોવાને આખી રેજીમેન્ટના

માણસે તે એકલા કરવામાં આવ્યાં હતાં. કર્જલ મેજેર અને પીપ અમલદારો પોતાના ઘોડા ઉપર બેસીને આવી પહોંચ્યા હતા. ફેક-રિકને ત્રણ પાયાની લાકડાની ઘોડીએ આંધીને નવ ચાણુકના મોટા કાયડાથી જેને “કેટોનાઈન ટેઈલસ”ના નામથી ઝોળખવામાં આવતો હતો, તેનાથી ફટકાની સજા કરવાની હતી.

એક લાકડાની ઘોડી ઝોળાનમાં વચ્ચેવચ્ચે એવી રીતે ઝાડવવામાં આવી હતી કે જેથી એ સર્વથી જોઈ શકાય. વાંચનાર જો કોઈ ફોટોગ્રાફરને ત્યાં ગયો હશે તો એવી લાકડાની ઘોડી એણે જોઈ હશે. આ ઘોડી ત્રણ પાયાની હતી. પાર પુટ ઉંચી હતી. એના બે પાયા આગળ હતા અને એક પાયા પાછળ હતો. ટોચ આગળ ત્રણ પાયા જોડે જોડા હતા અને નીચે જમીન ઉપર ત્રણે પાયા ઉપર એ બરોબર ગોઠવાયેલી હતી, એટલે એને બીજે ટેકા આપવાની જરૂર નહોતી. હવે આ નવ ચાણુકના કાયડા (કેટોનાઈન ટેઈલસ) નું થોડું વર્ણન કરીએ. લાકડાને ચાણુક બાંધેલી તો સર્વેએ જોઈ હશે. એવી એવી નવ ચાણુકા એકજ લાકડાએ આંધીને એક કાયડો કરવામાં આવ્યો હતો. મજબુત આમળાવાળી જાડી અને વીસ વીસ ઇંચ લાંબી દોરીઓની એ ચાણુકા બનાવેલી હતી અને દરેક ચાણુકને થોડે થોડે અંતરે પાંચ પાંચ ગાંઠો વાળેલી હતી. છેક છેવટની ગાંઠ છુટી ન જાય તેટલા માટે તેના ઉપર મજબુત રીતે સુતળીની દોરી આંધી લેવામાં આવી હતી. આમળાવાળી નવ જાડી દોરી અને દરેક દોરીને પાંચ પાંચ ગાંઠો એવો કાયડો સોજો સોજો ઉકાડે, શરીરમાં પેસી જાય અને ચામડી ફાડી નાખે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

ત્યાં તાકડાની ઘોડી ગોઠવી હતી ત્યાં એક પાણીનો ઘડો
 અને પવાહું મુકી રાખ્યું હતું. ફટકા ખાતાં ખાતાં ગુન્હેગાર થાકી
 જાય અને એને પાણીનો શોષ પડે ત્યારે એને આપવાને માટે એ પાણી
 ભરી રાખ્યું હતું. વળી ગુન્હેગારને જે વખતે ફટકા મારવામાં આવે
 તે વખતે દુઃખ ન સહન થવાથી તે કદાચ ભુમે ભુમ પાડી ઉઠે તો
 એની ભુમે ખીજને કાને ન જાય તેટલા માટે ત્યાં પડધમચીએને
 ઉભા રાખ્યા હતા. એટલે ફટકા મારવાના શરૂ થાય કે તરત એમણે
 પુર જેસથી પડધમો અને નગારા વગાડવાં એવો એમને હુકમ મળ્યો
 હતો. ફેરિકને આ જગ્યાએ લાવીને ખડો કરી દેવામાં આવ્યો હતો.
 એણે પહેરેલાં બધાંએ કપડાં ઉતારી નાખ્યાં. ફક્ત પાટલુન શિવાય
 બીજું એકે કપડું એના અંગ ઉપર ન રહેવા દીધું. બધાના દેખતાં
 એને ખીચારાને અર્ધ નમ્રાવસ્થામાં લાવી મુકવામાં આવ્યો હતો.
 તેથી એને ઘણી લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ અને અંદર અંગે ફીકો પડી
 ગયો. પેલી ઘોડીના એ આગલા પાયા આગળ એને લઈ જવામાં
 આવ્યો. ત્યાં એના બન્ને હાથ પુરેપુરા ઉંચા કરાવ્યા અને એનો
 એક પગ અને એક હાથ આગલા એ પાયામાંથી એક પાયા સાથે
 અને એનો બીજો પગ અને બીજો હાથ બાજુ પાયા સાથે દોરડાથી
 મજબુત બાંધી લીધા. હાથના કાંડાને લાગ તથા કોણી આગળનો
 ભાગ ઘોડીના પાયાના ઉપલા ભાગ સાથે અને એના પગના ધુંટણ
 અને ધુંટીના ભાગ ઘોડીના પાયાના નીચલા ભાગ સાથે મજબુત
 દોરડાથી કચકચાવીને બાંધી દીધા; કે જેથી એ ઉભો હોય ત્યાંથી
 જરાએ આમ કે તેમ ચસી શકે નહિ. અને વાંકા ચુંકા થઈને
 કાંઈ પણ ફટકા પુરેપુરા કે થોડા ઘણાએ ચુકાવા પામે નહિ. ફેડ-

રિકને આ પ્રમાણે બાંધવાનો વિધિ થઈ રહ્યા પછી રેજીમેન્ટનો સર્જન અને ફટકા મારનારા પેલા બે છોકરાઓ આવી પહોંચ્યા. એ બંનેને અત્યારે આખે અંગે ડ્રુમરી વજીટી હતી એ જોઈને લેંગલીએ તરતજ એમના સામે એવી આંખ કાઠી કે એ બંનેયારા સડકજ થઈ ગયા. લોન્સડેલ કરતાં તે એમની હિંમત વધારે ભાગી ગઈ હતી. લોન્સડેલ પૂર્ણ હિંમત અને દૃઢતાથી શિક્ષાને માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો; ત્યારે આ બે ડ્રુમર આવેને લેંગલીની ધાકે વાકે અત્યારે ભાડુની હિંમત લાવવી પડી હતી. લેંગલીએ હવે પહેલાં છોકરાને હુકમ કર્યો “ ચાલ, હાથમાં કાયડો લે અને કામ રાફ કર.” એમ કહીને એ પણ પોતાની નોટબુક અને પેન્સિલ કાઢીને ફેટલા ફટકા થાય છે તે નોંધવા તૈયાર થઈ ગયો.

છોકરાએ હાથમાં કાયડો લીધો અને પોતાના માથા ઉપર બે વાર કાયડાને તિંગ્યો અને જેવી પડથમચીએ પડથમ વગાડવી શરૂ કરી કે તરતજ સહુજીજી કરતો કે એક કાયડો ફેડરિકને ચોઠી દીધો. એટલે ફેડરિકની પીડ ઉપર નવ લીલાં ચકામાં પડી રહ્યાં. એની રંગરંગમાં આ ફટકાનું વિષ વ્યાપી ગયું નખધી શીખ પર્યંત એને ડ્રુમરી છુટી ગઈ પણ મોઢામાંથી એણે અવાજ સરખો કાઢ્યો નહિ. એક સુસકારો પણ ન નીકળવા પામે માટે એણે પોતાના હોઠ ખીડી રાખ્યા હતા અને સારજન્ટ લેંગલીએ મોઢેથી “એક” એમ બોલીને એક ફટકા નોંધી લીધો. ફટકા મારનાર છોકરાએ કાયડો પોતાના હાથમાં લઈને તેની બધી ચાબુકા તપાસી જોઈ કે કાંઈ લોહી બોલીવાળી થઈ છે? પણ એને તેવું કશું માલમ પડ્યું નહિ. કારણ કે પહેલે ફટકે લોહી ન નીકળ્યું. ફરીથી પાછો એણે

એજ પ્રમાણે કોરડો વિંછીને માંજે ફટકો લગાવ્યો અને ગણતરી એની થઈ. આ બીજા ફટકાએ તો એની પીઠ ઉપર જાણે દેવતાનો બળતો સ્ત્રી-ગારીઓ ન નાખી હોય એવી અક્ષર એના ઉપર કરી. પણ મોઢામધા એણે એક સિત્તર સગ્ગોએ કાઢ્યો નહિ. આ ફટકાએ લાલચેળ યજ્ઞમું ઉઠાડ્યું અને કાર્ધ એ આ વખતે એની પીઠ ઉપર પારીકામયો જ્યેવું હોત તો એની પીઠ ઉપર જાણે રતાશ ન કુટી નીકળ્યા હોય એમ જણાયા વિના ન રહત. ત્રીજે ફટકા પડ્યો અને કાયડો હવે લોહીથી રંગાયલો જણાયો. તે વખતે લોન્સડેલના કપાળ ઉપર કચ્ચાપો ચઢતી જણાઈ; પણ હોઠ બદાર અવાજ તો નજ નીકળ્યો. આ પ્રમાણે સડીમ સડીમ કરતા પચ્ચીસ ફટકા તો લગાવી દીધા. એટલે લેંગલીએ શુભ મારીને કહ્યું “ સચુર. ”

આ વખતે ક્રોડરિકની પીઠ ઠાસા માંસના ઢાંચા જેવી થઈ અષ્ટ હતી. એમાંથી લોહીની સંરો કુટી નીકળતી હતી. લોહી એના પાટલુન ઉપર થઈને જમીન ઉપર ટપકતું હતું. દરેક ફટકા એની વેદના વધતી જતી હતી. ઉનું કકડતું તેજ અથવા તો સોસાનો ગરમ અરમ રસ શરીર ઉપર રેડવાથી જેવી વેદના થાય છે, તેવી વેદના અત્યારે એને થતી હતી. ગીધ પક્ષી જાણે ચાંચ અને નખથી એના શરીરમાંના માંસને ટુંપી ખાય અને જેવી પીડા થાય તેવી પીડા એને થવા લાગી. સર્જન એની પાસે આવ્યો, એની નાડ તપાસી અને એને પીવાને પાણી આપ્યું. એનો કંઠ સુકાઈ ગયો હતો, ગળું એસી મયું હતું એટલે એણે પાણી તો શુભ પીધું.

હવે બીજા છોકરાનો વારો આવ્યો. એ પોતાનો કાયડો લ-કને તૈયાર થઈ ગયો. ફરીથી લેંગલીએ એના સામી આંખ કાઢીને

એને સુચના આપી કે જરા પણ દયા ન ખાતો. થાકેલા માણસને બદલી નાખવામાં આગ્યો હતો. કાપડો પણ નવો હતો એટલે વળી પાણી બેસેલેર ફટકા ચાલુ થઈ ગયા. લેંગલી ફટકા ગણવામાં જ-
 કામ ચુકવો નહિ. નગારાં અને પડવમાં ધીર અવાજ ચાલુજ હતો. દરેક ને જાણે એના શરૂ ઉપર માંસ અને ચામડી કાપવાને માટે કાતર ન ચલાવવામાં આવતી હોય, તેમ દરેક ફટકા અત્યારે કાત-
 રની ગરજ સારવા લાગ્યો. એમ માંસ અને અંદરના તાર પટોપટ કપાવવા લાગ્યા. પણ દહ મનના દિશ્વત તાન પુરૂં એક ચીસ સરખીએ ખાડી નહિ. હવે તો ચાણુકાની ગાંઠો માંસની અંદર જેમ્નો જતી હતી. દરેક ફટકે ચામડી અને માંસ કરપાછ કરપાછને નીચે પડવા લા-
 ગ્યાં અને લોહીની છોજો ઉડી રહી. માંસના લોચા કાપડામાં પણ સ્પર્શ ગયા. ફટકા મારનાર પણ આ દૃષ્ય જોઈને ત્રાસી ગયો. એને પણ ચીતરી ચઢી ગઈ. આ દરમ્યાન બીજા પચ્ચીસ ફટકા પુરા થયા અને સાજીં ટે ફરીથી જુમ મારી “ સખુર. ” જુમલે પચાસ ફટકા પડી ચુક્યા. રેજીમેન્ટના ધણા સૈનિકોથી આ દૃષ્ય જોયું ન ગયું. એમનાથી ન ખમી શકાયું. એમાંના કેટલાકને મૂર્છા આવી ગઈ અને જમીનપર પડી ગયા. થોડીવારે શુદ્ધિમાં આવ્યા કે તરત પાછા એ લોકોને હિમા થઈ જવાતો હુકમ આપવામાં આગ્યો. અને એમણે આવી બીરૂતા અતાવી અને પોચા હૃદયના થઈ ગયા તેને માટે એમને સખત કપકા આપવામાં આગ્યો. કર્નલે તો એટલે સુધી એમને ધમકી આપી કે “ ફરીથી જે તમારા મનનું આવું નમજાપણું બનાવશે તો તમને પણ એવીજ શિક્ષા કરવામાં આવશે. ” અજબજબ જેવું તો એ હતું કે આશીસર વર્ગ પૈકીના તો કાછનેયે આ કમકમાટ ભયાં દેખાવથી કશી ભાગણી ન થઈ. એમનામાં ખીયારો લેફ્ટનન્ટ હીથકોટ જરા

લાગણિવાળો હતો; પણ આવાં અનેક દૃષ્ટો એના જોરામાં વારંવાર આવવાથી એ જરા જાન રીઠો નહોતો હતો.

સાંજે લોન્સડેલની નાહ ફીથી તપાસી અને એને પાણી પાચું. ફીથી ફટકા મારનારને અદનકમાં આગ્યા અને પહેલાં છોકરો પાંચા આગ્યા. એનું એજ અનાકુલિ કૃત્ય ચાલુ રહ્યું. મિત્ર ચારની વદનાની શો રાત કરી! વડાગ એને એમ થતું કે એના શરૂર ઉપર નો અત્યારે જાકુ છરાએ ફી રચા હતા. એના માંસની અંદર જાણ સોયો બેકાર્મ રકો હતી. ધડીમાં જાણુ ઠાંટાની શુજો ખાસાની હાથ નાહ એકુ એને લાવતું. ગીવ એના મસને ફેલી ખાતું હોય એવું થઈ જતું. આખરે ત્રણસા ફટકા તો પડી ચુક્યા. ફટકા મારનાર અને છોકરા લોન્સડેલના લાહીથી પગથી માથા સુધી ખરડાઈ ગયા હતા અને એમનાં લુગડાંમાં પણ માંસના લોચા અને ચામડીના કડકા ચોંટી રહ્યા હતા. એમની જ્યારે આંધિ રિચતિ હતી ત્યારે સજ્જ ભોગવનારની શી ગતિ થઈ રહી હશે ? એની વ્યથાની કાંઈ પણ કલ્પના થઈ શકે ? એની પીઠ ઉપર દષ્ટિ તો નાખી જુઓ. એ જોઈને તમારી દષ્ટિએ પાછી ત્રણી જશે. પીઠની અધી ચામડી કપાઈ ગઈ હતી. જાણે ત્યાંનું ચામડુંજ ઉતારી લેવામાં કેમ ન આવ્યું હોય એવુંજ જણાતું હતું; અને કાચા માંસના અને લોહીના લોચાજ ગહાર લમડતા દેખાતા હતા. ચામડી અને માંસની કચુંગર થઈ ગઈ હતી. આ હેરાનીયતથી—આ સેતાનીયતથી એક પછી એક ધણા સૈનિકોને મૂર્છા આવવા લાગી; પણ અમલદાર વર્ગનાં કાળજાં તો પત્યરનાં ધડેલાં હતાં એટલે એમને દયાનો છટોએ અડે ક્યાંથી ?

ત્રશ્યુસો ફટકા પુરા થયા એટલે પહેલાં કરતાં દમ લેવાને માટે સમયનો જરા વધારે ગાળો અપાયો. સર્જને ફરીથી એની નાડ હાથમાં લીધી અને તપાસી. આ વખતે નાડ હાથમાં ઝાટીને એ વધારે વાર ઉભો રહ્યો. લોન્સડેલે ધીમા અવાજે જણાવ્યું “એકી વખતેજ મારા ઉપર સળંગના પુરેપુરે અમલ કરી દો. ગાળો પાડવાની કાંઈ જરૂર નથી. હજુએ મારામાં સહન કરવાની શક્તિ છે.” કર્નલ પાસેજ ઉભો હતો. દ્યુસીએ કરેલા અપમાનથી એ ધુંધવાઈ તો રહ્યોજ હતો અને ફેડરિકના મુખમાંના આ શબ્દો સાંભળીને તો એ દાઝ એણે ફેડરિક ઉપર ઠાઠી અને ધુરંકી ઉઠ્યો. “ એમ કે, ત્યારે તો ચાલવાજ દો. મી. લેંગલી, એ તો એજ. ” લેંગલીએ કહ્યું “ સાહેબ, હું નથી ધારતો કે આને આજ છોકરાઓ હવે કામ કરી શકે. ” “ ત્યારે ખાંભા એને ખોલાવો ” કર્નલના આ હુકમનો અમલ થયો અને ફેડરિકની પીઠ ઉપર ફરીથી એ જીવલેણ યંત્ર પોતાનો ઠાટીલ અમલ ચલાવવા લાગ્યું. હવે તો ફેડરિકનું માથું એના એ હાથ વચ્ચે નચું નમી પડ્યું. ઉપરા ઉપરી એની એજ જગ્યાએ ફટકા ષડવાથી એ જગ્યા ઘણી આળી થઈ ગઈ હતી. એને કમ ચઢી મઈ હતી. ફટકા પડી પડીને પીઠનો ભાગ હવે બહારે થઈ ગયો. એ હજુ શુદ્ધિમાંજ હતો પણ હવે એને પેટી તીવ્રતર વેદના ન જણાવા લાગી. દારણ્ય કે એની વિચારણા શક્તિ ઘટી ચાલી જતી હતી. એને અંદરથી ભાન હતું પણ જીવ ઉંડાણમાં ચાલ્યો ગયો હતો. એટલે બહારથી જોનારાઓને એમજ લાગતું કે એ અચેતન થઈ ગયો છે. એ શમ જેવો જણાતો હતો. એની ગરદનથી કમર સુધીને ભાગ અત્યારે એકાકીર થઈ ગયો. ફટકાની તો નિ-

શાનીએ રહી નહોતી. બધા પીકના લાગમાં લોહી લોહી અને માંસ ફરી વળ્યું હતું. જાણે એકજ બળવત્તર ફટકે એની બધી પીક ઉપરની ચામડી ઉતારી નાખી હતી. અને જાણે નાનાં નાનાં ધારવાળાં યત્રો મુગીને એના માંસની કાતરી કાતરી કરી નાખી હોય એવુંજ આખી પીક ઉપર થઈ રહ્યું હતું. કેરીની કચુમર આપણે કેરી રીતે કરીએ છીએ? પહેલી કેરીને ઘોલી નાખીને એનાં એકદમ ચીરીયાં કરતા નથી પણ છરીથી એના ઉપર નાના નાના કાપ મુકી મુકીને જેમ સમારી નાખીએ છીએ; તેજ મીસાલ ફેડરિકની પીક ઉપર ફટકા પડી પડીને એની ચામડી, માંસ અને લોહીના લોચાની કઠકી કઠકી થઈ ગઈ હતી. આખરે આ ઘાતકી પ્રકારને અંત આગ્યો. પુરેપુરા પાંચસો ફટકા લોન્સડેલની પીક ઉપર પડી ચૂક્યા, અને લોહીથી છંટાઈ ગયેલા આ બીજા નવા હોકરાએ પોતાના આવા ઠાકુણિક કર્તવ્યથી છુટયા. લોન્સડેલ તો પુરેપુરા હવે બેભાન થઈ ગયો હતો. એને એ અવસ્થામાંજ પાછો હોસ્પીટલમાં લઈ ગયા. ઉપલા રાક્ષસી કૃત્ય વેળા જે સર્જન હાજર હતો અને જેણે એવું મર્ટિશીકેટ આપ્યું હતું કે એ બધાએ ફટકા ખમી શકશે, એજ સર્જન હવે ફેડરિકનો સારવાર અને દવા કરવા લાગ્યો. દવા કરતાં મટ્યું તો ડીક છે; નહિતો એ શિક્ષામાંજ મિયાગનો પ્રાણુ ચાહ્યો જાય તો તેની કાને પગવા છે? લેંગડીને તો હજુએ જોઈએ તેવો સંતોષ નહાતો થયો. કારણ કે એના મનમાં તો એમ હતું કે થોડી શિક્ષા હમણાં કરવી અને વળી પાછા એના જખમ સેજસાજ રૂઝાય કે પાછી બાકી રહેલી શિક્ષા એજ જગ્યાએ કરવી. એટલે જેમ અને તેમ એને વધારે દુઃખી કરાય. અહીં તો લોન્સડેલે એકી વખતે

આખીએ શિક્ષા ભોગવી લીધી એટલે એના મનની મનમાંજ રહી ગઈ અને એણે મન વાળ્યું કે “કાંઈ નહિ એ મારા દાવમાંથી ક્યાં છટકી જવાનો છે. એને માટે ખીજે ગુન્હો તૈયારજ કરી ગણું છું. એટલે ફરી પાછી એવીજ સજા.” કર્નલ વિંડહામ અને જી-રોહડ રેડખર્ન દાંડના ગ્લાસ અડાવતા અડાવતા બહુજ રાજી થતા હતા. લ્યુસીએ એમનું અપમાન કરેલું એ વાત યાદ લાગીને મનમાંજ બોલ્યા “ડીક થયું. દાશ, હવે દાઝ એાલવાઈ. એ રંડા માગીજ રહી હતી.”

ચાલો તો ખરા, ગિચારી લ્યુસી અત્યાર ગુંધી ગું કરી રહી હતી તે તો જોઈએ ? ફ્રેડરિકને આજે કેટલે વાગે શિક્ષા થવાની છે એ વાત એ જાણતી હતી. તેથી ધડીઆળમાં તેટલા ટકારા થયા એટલે પોતાના શયનખંડનું ખારણું અંદરથી વાસી દીધું અને ખી-છાનામાં પડીને પ્રભુનું ધ્યાન ધરવા પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. પૂર્ણ આર્જવતાથી, શ્રદ્ધાથી, ભક્તિથી, નિર્મળ ચિત્તે એણે પ્રભુની પ્રાર્થના આરંભી દીધી. એ પ્રભુના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી. એકતાર થઈ ગઈ હતી. એ પરમાત્માને વિનવવા લાગી “હે ભગવન, ભક્તવત્સલ ભૂધર, સર્વાન્તર્યામી, સર્વજ્ઞ પ્રભો, મારા પતિને શિક્ષા ખમવાનું અતુળ ધૈર્ય આપજો. શરીરમાં અપરિમિત બળ આપજો. એમને આરોગ્યમાં રાખજો. સત્તાધિકારીઓના હૃદયમાં આપ ઉતરીને મારા પતિની શિક્ષામાં ધટાડો કરાવજો. હે ભગવન, અત્યારે મારા પતિની પીઠ ઠાતીલ આશુકો ઝીલી રહી હશે. એમની આમડીને એ આશુકો ચીરી નાખતી હશે. એના ગાંઠા એમના મસમાં ચેસી જતા હશે તે વખતની એા તીવ્ર વેદના ! અરે મારા પ્રાણુ

દેવાથી, એમની વેદના 'તલગાર પણ ઓછી થતી હોય તો મારા પ્રાણની પણ કુરબાની કરવા હું તૈયાર છું.' હવે એ પોતાનાઃ વ્હાલામાં વ્હાલા પતિનાં દુઃખોને કલ્પના શક્તિમાં ઘટાવવા લાગી. આ પતિપ્રાણા રમણીનું મન અને હૃદય અત્યારે એના પતિ પાસે દોડી ગયાં. પતિના મન અને હૃદય સાથે જોડાઈ ગયાં-સામ્ય થઈ ગયાં અને પતિના પ્રાણમાંજ એનો પ્રાણ પરોવાઈ ગયો હતો. અત્યારે પતિની પીઠ ઉપર પડતો પ્રત્યેક દૃટકો એના હૃદય ઉપર પડતો હતો. પતિની પીઠને ચીરતો દૃટકો એના હૃદયને ચીરી નાખતો હતો. એનું જીવન ફાટી પડતું હતું. એના ઉપર પણ કકડતું તેલ છંટાતું હતું. એને પણ ગીંધ ટુંપી ખાતાં હતાં, એના જીવતાં માંસને ફોક્ષી ખાતાં હતાં. એના અંતરમાં ભાલોડાં ભોજાતાં હતાં અને તે એવા અંતરને ચાલણી જેવું હિરમય અનારી દેતાં હતાં. ટુંકામાં, જે વખતે પતિ શારીરિક શિક્ષા ભોગવી રહ્યો હતો, તે વખતે પતિમાં સાયુજ્યતા ભોગવનારી પતિ આમ માનસિક શિક્ષા ભોગવી રહી હતી. એની મનોવેદના મનોવેદક હતી. જેણે પતિ-માંજ પોતાનું સર્વસ્વ માન્યું છે, જેણે પતિ ઉપરજ પોતાનો અટળક પ્રેમ ઢાળેલો છે, તેવી સુરીલા સુંદરીના મનની આધિની લાગણીઓ અમે કયા શબ્દોમાં વર્ણવીએ ?

એ કલાક એણે દુઃસ્મનના ગાળ્યા. અરે શારીરિક વ્યાધિ કરતાં માનસિક વ્યાધિ માણસનાં હાડમાંસ ઘણાંજ જલદીથી સુકવી નાખે છે. એ કલાકમાં તો જાણે એ મહિનાનો મંદવાડ ભોગવી ઉઠી હોય એવી એની સ્થિતિ થઈ ગઈ. હમણાંજ ઠાઈએ એનું આરણ્ય ઠોક્યું એટલે એ ઉઠી, આરણ્ય ઉઘાડ્યું અને જોયું તો પહેલાં એને મળવા

આની હતી તેજ સૈનિકની પત્નિ અત્યારે આવી હતી. દ્યુસી ચિંતામાં ઘોળા પુણી જેવી થઇ ગઇ હતી. એના મોઢા ઉપરનું લોહી અને નુર ઉડી ગયાં હતાં. એકદમ એ ઝાળખાઇ શકી પણ નહિ એટલે આ ખાઇ બિચારી પહેલાં તો ગબરાટમાં પડી ગઇ. પછીથી એણે દ્યુસીને શાંત પાડી અને કહ્યું કે ફ્રેડરિકની શિક્ષા પુરી થઇ છે. પુરેપુરી શિક્ષા એ મોગવી શકયા છે. હવે એમને દવા માટે હોસ્પિટલમાં મોકલ્યા છે. દ્યુસીએ આ ખાઇનો ધણો ઉપકાર માન્યો. થોડી વાર બેસીને એ ખાઇ તો ગઇ; એટલે વળી પાછી દ્યુસી એકલી પડી.

નાનો ખાળક અત્યાર સુધી ઉંઘતો હતો એને એણે ઝાળામાં ક્ષીધો. એના સામું જોઈને પુષ્કળ રડી પડી. એ ખાળકને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી “ જો મારા ગરીબડા ખાળ, આજે તારા પિતા ઉપર જે સીતમ ગુજર્યો છે તેની તને શાની ખબર હોય? અરે આ દુનિયામાં એવાએ નર રાક્ષસો પડયા છે કે જે પોતાના જાતિ-બાંધવોને બાંધીને રાક્ષસી માર મારવામાં જરાએ ખચકાતા નથી. તારી અજ્ઞાન દશાજ ખરેખરી સુખી દશા છે. હે પ્રભો! સર્વ મનુષ્યો તારાંજ ખાળકો છે. છતાંએ તારું એક ખાળક તારા બીજા ખાળક સાથે આની કૂરતાથી હેવાનીયતપણે વર્તે, એ તારાથી કેમ સાંખી રહેવાય છે? એવાએને તે હજુ સુધી કેમ જીવતા રાખ્યા છે? તારા વ્રજવ્રહારથી એમના કટકા કેમ કરી નાખતો નથી? એમના ઉપર વિજ પાડી એમને ખાળા શે નથી નાખતો? અરે, હું મૌની હતી ત્યારે પુસ્તકોમાં તો એવું વાંચતી હતી કે આ બધા દેશ ધમ્મ-પ્રીરતનો છે. આપણે બધા એક બીજા પ્રત્યે દયાલાવથી જોનારા

છીએ. આપણા રાજ્યમાં પ્રગતે પુત્રવત્ પાળવામાં આવે છે. જુદાં અને અમાનુષા કૃત્યો બીલકુલે ચલાવી લેવામાં આવતાં નથી. એવાં કૃત્યો પ્રત્યે આપણા દેશના કાયદા ધણો વિરોધ દર્શાવે છે. વળી એજ પુસ્તકો, અસલના વખતમાં જે જંગલીપણે જુલમાટભરી અને કમકમાટ વધુટે એવી શિક્ષાઓ કરવામાં આવતી હતી, તેના તરફ ધૃષ્ટાની નજરે જોવાનો બોધ આપતાં. તે શિક્ષાઓ તો ધણી અમાનુષિક કહેવાય, રાક્ષસી દોરવાળી કહેવાય અને જંગલીપણાની જે હદ વટાવી જનારી કહેવાય એવું શીખવતાં. ત્યારે અત્યારે અનુભવમાં હું જુદુંજ જોઈ રહી છું. પુસ્તકોમાં લખાય એક અને આચારમાં મુકાય બીજું. પુસ્તકો પણ હડહડતાં જુઠાંણાંથીજ ભરેલાં છે. આપણે સુધરેલા, સંસ્કૃતિ પામેલા હોવાનો દાવો ધરાવીએ; છતાં સામા માણસની આંખોમાંથી વેરનો અમિ વરસાવે એવાં ભયાનક કૃત્યો આપણે થવા દઈએ તો આપણે સુધરેલા શાના? આપણે તેજ આપણા આવા વર્તનથી ઉલટા આપણા ધર્મની મશ્કરી કરી રહ્યા છીએ. ધર્મને ઓઠા તરીકે ગણનારા થઈ ગયા છીએ. કાયદાની ખોટી મોહતીમાં પડી ગયા છીએ. અસલના વખતમાં જીવતાં જીવત ચામડી ઉતરાવી નંખાવતા હતા. અંગુઠાને સ્કૃમાં મુકીને ઠપાવી નાખવામાં આવતો હતો. વિગેરે વિગેરે ત્રાસદાયક શિક્ષાઓ સામે આપણે પોકાર ઉઠાવતા હતા અને અત્યારે તેનેયે ટપી જાય એવી શિક્ષાઓ અમલમાં આવે અને તેની સામે આપણે એક આંગળાએ ઉઘી ન કરીએ તો પછી કાણ કહેશે કે આપણે સુધરેલા છીએ? અને સુધરેલા કહેવડાવવાને આપણને અધિકાર પણ શો રહે? અહિંઆં કેટલાંએ ખ્રીસ્તી દેવળો છે. દર રવિવારે એમાં વ્યાસપીઠ

(પુલ્કીટ) ઉપરથી દયા અને ક્ષમાના ઉપદેશો અપાય છે; દયા અને ક્ષમા પ્રભુના મહાન આદેશ છે એમ ઓધ અપાય છે છતાં આજે મારા પ્રિયતમ ક્રેડિટ ઉપર જે અત્યાચાર થઈ રહ્યો હતો, તે અટકાવવાને કે તે સામે વિરોધ દર્શાવવાને કે આવું રાક્ષસી કૃત્ય કરતાં દયા વાપરવાનો ઉપદેશ આપવા, એ ઓધ આપનારમાંનું કાંઈ પણ બેરેકના યોગાત્મમાં આવ્યું નહિ. ”

દ્યુસીના મનમાં ઉપર પ્રમાણેના અનેક વિચારો થવા લાગ્યા. એને હવે માનવજાતિમાંથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. ન્યાય અને કાયદાને નામે એને ભયંકર ભુલમાટ થતો જણાયો. એ ઘણી ઉકળી ગઈ હતી. વળી શાંત ગઈ. વળી પાછી પુબ્ધિ રડી.

“ એ ફટકાની શિક્ષાના રાક્ષસી હૃદયના હિમાચલીઓ, એ સેતાનના સેતાન સાર્થકો, એ દયાહીન નરપિશાયો, સૈનિકની પીડ ઉપર પડતા વજ્રપ્રહારોનો તેની સ્ત્રીના ડ્રામળ હૃદય ઉપર પ્રત્યા-
ઘાત થાય છે તેનું તમને જગએ ભાન છે ? એ નરપશુઓ, સૈનિકની પીઠને ફાડી નાખતા ફટકા! તેની પાતનની છાતીને પણ રેંસી નાખે છે તેનો તમને જરાએ ખ્યાલ આવે છે ? અરે તમને એનો ધ્યાનો ખ્યાલ આવે ? અરે અમને તો એવું થઈ જાય છે કે આવા-
ઓની સંગતમાં રહેવા કરતાં જંગલમાં ફાડી ખાનારાં કૂર જાનવરોના સહવાસમાં રહેવું હજાર દરજ્જે સારું છે. આવો માણસજ ક્રિશ્ચિયન ધર્મને વગાવે છે. એ મનુષ્ય પિતા કે પતિ તરીકે તદ્દન નાલાયક છે. એવો મનુષ્ય સર્વના તિરસ્કારને પાત્ર છે. એવાને તેમ જાણે શું શું કહી નાખીએ ? કયા શબ્દોમાં એવાની નિર્ભર્ત્સના કરીએ ? અરે એવા મનુષ્યને તો ઝોળેએ ન ઉભા રહેવું જોઈએ. ”

આમ એ ઉભરો કાઠી રહી હતી.

દ્યુસી હવે પોતાના બાળકને લઈને એરેક તરફ ગઈ અને હોસ્પિટલમાં પહોંચે મળવા જવા દેશે કે નહિ તેની તપાસ કરી. એને ખબર આપવામાં આવી કે હમણાં એને તેવી પરવાનગી મળી શકશે નહિ. હોસ્પિટલમાં એની દવા ચાલે છે એટલે થોડા દિવસમાં એને આરામ થશે, તે વખતે એને મળવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે. એટલે એ નિરાશ થઈને પાછી આવી અને વળી પોતાના ઓરડામાં આવીને ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ. એ વિચારમાં એટલી બધી તદ્દલીન થઈ ગઈ હતી કે બહાર કાઢી ધબધબ કરતું દાદરે ચઢ્યું અને એનું ખારણું એ વાર ખખડાવ્યું; છતાં એને કશી ખબર પડી નહિ. ખારણું ઉઘડ્યું અને એક પુરૂષ અંદર દાખલ થયો. ધરમાં ઝાંખો દીવો બળતો હતો એટલે એકદમ તેા દ્યુસી એને ન જાણખી શકી. પણ જ્યારે તે નજદીક આવ્યો ત્યારે એને ખબર પડી કે એ તેા એનેા પિતા મી. ડેવીસ હતો. એને જ્ઞેતાંજ કાંઈ વિસ્મય અને કાંઈક આનંદદર્શક ઉદ્ગાર એના મુખમાંથી નીકળી ગયો અને એને એમ થયું કે “ જ્ઞે મારા પિતા મારી દાઝ જાણીને મને દીલાસો આપવા આવ્યા હશે, તેા મને જરા રાહત મળશે ખરી.”

પ્રકરણ ૨૦

પતિપરત્યાજ્ઞા.

આજે સત્તર મહિને દ્યુસીને ફરીથી પોતાના પિતા સાથે મેળાપ થયો. એટલા પ્રમય પછી અત્યારે એના દેખાવમાં ઘણું ફેરફાર થયેલો જણાયો. કાઠ માણુમને ઘણું દિવસે જેવામાં આવે ત્યારે જનારને એમ થાય કે એ જરા સુકાયો છે. તેમાં ડેવીસ તો ખરેખરજ ચિંતાને લીધે અત્યારે દુઃખજો પડેલો લાગતો હતો. પિતાને આવકાર આપતા દ્યુસી એની સામે જતી હતી પણ એનું મોંઠું ચંદેયું બેઠને એ એની પાસે ન જઈ શકી; ડેવિસે આરજું બંધ કર્યું અને પાસે ખુરશી હતી તેના ઉપર બેઠા. એ દ્યુસીના સ્કામું બેઠ રહ્યો; પણ એના હાથમાંના એના આળકને તો એણે બોલાવ્યોયે નહિ. એની ખખરે ન પૂછી તો એનેરમાડે તે શાનોજ. પોતાના આળકને પિતા બોલાવતોએ નથી, અરે સામું સરખું જેતો નથી, એથી દ્યુસીને ઘણું લાગી આવ્યું.

“દ્યુસી, તેં આખરે આમ કરીને શું લાંચ કાઠી?” ડેવિસે પૂછયું. દ્યુસીએ જાણ્યું કે ડેવિસે પોતાની ગરીબ રિશ્તિ વિષે કહ્યું હતું. તેથી જવાબ આપ્યો “પિતાજી, અત્યારે હું દુઃખમાં ઝાંઝી કસડસી રહી છું કે મને આમ ઠપકા આપો છો? હું ગરીબ છું ખરી, પણ મારે કરશી વસ્તુની તંગી વેઠવી પડતી નથી; અને જ્યાં સુધી મારાં પાંગોલામાં બળ છે અને હું આરોગ્ય ભોગવું છું ત્યાં સુધી મારે તંગી વેઠવીએ નહિ પડે.”

“ અરે પણ આજે તારા પતિને—” એમ કહીને એવીસ કાંઈ બોલવા જતો હતો પણ એ કાંઈ આગળ બોલે તે પહેલાંજ દ્યુસી વચમાં બોલી ઉઠી “ પિતાજી, એ સંબંધમાં મને દિલાસે આપવાની ખાતર સહાનુભૂતિના બે બોલ બોલવા માગતા હોય તો જ બોલજો; નહિ તો એવાં મહેણાં ટોણાંથી મારા દુઃખી થયેલા જીવને વધારે દુઃખી ન કરશો. ”

એવિસ: “ દ્યુસી, તારા પતિને પકડીને પોર્ટસમાઉથ લાવવામાં આવ્યો છે એવી મને ખબર થઈ એટલે મેં જાણ્યું કે માઈ કહ્યું ન માનવાનો અને તારા આ લક્ષ્મીનો તને જોઈએ તેવો નતીજો મળી ગયો છે. તેથી હવે જો તારી ઈચ્છા હોય તો પાછી તને ઘેર તેડી જવા હું આવ્યો છું. ”

દ્યુસી: “ પિતાજી, તેને માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું. પરંતુ માઈ ધર તો જ્યાં મારા પતિ છે ત્યાંજ છે; એટલે તમારો સાથે હું નહિ આવી શકું. ”

એવિસ:—“ ત્યારે પિતા કરતાં પતિ ઉપર તારો પ્રેમ વધારે છે ? ” દ્યુસીએ આનો કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને બાળક તરફ બોઈ રહી.

એવિસ: “ અત્યાર સુધી તેં કેટલું દુઃખ ભોગવ્યું છે તે તો હું જાણે છે. અને હજુએ તું તારી હઠ નહિ છોડે તો એનું પરિણામ એથી એ માહું છે. ”

દ્યુસી: “ આવી રીતે માઈ અપમાન કરીને તમારા પ્રત્યે હજુએ એ મારો જે કાંઈ સ્નેહ ટકી રહ્યો છે તેનેય નહિ ટકવા દો ? ”

ડેવિસ: “ સ્નેહ ? સ્નેહ તોડવામાં તેં શું આકા રાખ્યું છે ? તેં મને ઝોછો દુઃખી કર્યો છે ? તેં મારે કહ્યું માન્યું હોત તો અત્યારે એક ગૃહસ્થ, ઝોડીસર અને અથાગ સંપત્તિ અને ઉમરાવ પદના વારસની કુલવધુ તરીકે પૂર્ણ વૈભવ અને સુખમાં મહાલતી હોત. ”

દ્યુસી: “ પણ એ સર્વથી મને સુખ ન મળત. અહિં મને વૈભવહીન ઝુંપડીમાં પણ જેવું સુખ અને આનંદ મળે છે, તેવું સુખ અને આનંદ ત્યાં વૈભવપૂર્ણ મહાલયમાં પણ ન મળી શકત. કારણકે અહીં મારો પ્રેમ જડાયલો છે. ”

ડેવિસ: “ તારી આ પ્રેમની વાનો નવલકથાનાં પાનાં ભરવા ઠીક છે. આકા જીવનવ્યવહારના કડવા અનુભવો એ પ્રેમની વાતોથી મીઠા નથી થઈ શકતા. તું આટલી બધી હડીતી હશે એવું તો મેં બીલકુલે ધાર્યું નહોતું. તેં તારા બાપને રખડતો મુક્યો અને તેના દુશ્મનનો હાથ પકડ્યો. છતાંએ જો તું મારી સાથે આવવા તૈયાર થાય તો હું તને તેની ક્ષમા આપું છું. ”

દ્યુસી: “ ક્ષમની પ્રતિજ્ઞાથી જેની સાથે હરહમેશ રહેવા હું બંધાઈ ચુકી છું, તેનો ત્યાગ કરવાનું તમે મને કહો છો એ શું તમે વધારે પડતું નથી બોલતા પિતાજી ? ”

ડેવિસ: “ સાંભળ, તેં મારી આશાઓને ધુળમાં મેળવી દીધી છે. મારા મનોરથોને છિન્ન લિન્ન કરી દીધા છે. છતાંએ જો તું મારા કલ્યા પ્રમાણે વર્તીશ તો તને હાયદો છે. મેં મારી બધી મીલકતનું વિલ કરી દીધું છે અને તેમાંથી મેં તને સદંતર આતલ કરી છે. જો તું મારી સાથે આવવાની હા પાડીશ અને આપણે

ધેર આવીશ તો તરતજ તારા દેખતાં હું તે વિગતે બાળી નાખીશ. પણ જો તું મારી સાથે આવવાની ના પાડીશ તો મારું વિલ કાય-મજ રહેશે. મારો મિલકતમાંથી તને એક પાઈ પણ મળશે નહિ. નક્કી માનજો કે તારો એવો વખત આવશે કે તે વખતે મારી પાસે તું દોડી આવીશ; પણ હું તને ધરમાંએ નહિ પેસવા દઉં. તારી આગ્રહએ નહિ સ્વિકારું. તારા પત્રો ઉપર પણ ધ્યાન નહિ આપું. તે વખતે તેં મારું કહ્યું ન માન્યું તેનો તને ખરેખરો પરતાવો થશે. હજુએ હું તને કહું છું કે માન અને મારી સાથે પાછી ઓકલે ચાલ. તારે વિચાર કરવો હોય તો હું તને ચોરીસ કલાકની મહેતલ આપું છું. તેટલા વખતમાં જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી મને જવાબ દેજો. ”

દ્યુસી “ ચોરીસ કલાક તો શું ? એક મિનીટ પણ મારે વિચાર કરવાની જોઈતી નથી. મેં તો વિચાર કરીજ મુકલો છે. મને ગમે તેટલું દુઃખ પડશે, મારે ગમે તેટલો સંકાય વેકવો પડશે, અરે ગમે તે થઈ જશે તોયે હું મારા પતિને તો નહિજ છોડું. મેં જે ક્યું છે અને જે હું કરી રહી છું તેનો મને જરાયે પરતાવો થતો નથી. અને એમણે પણ મને પરતાવો થાય એવું કશુંયે કારણ આપ્યું નથી. મારો વખત ખરાબ આવશે એમ તમે કહો છો; તો હું તમનેય કહું છું કે એક દિવસ એવોએ કેમ ન આવે કે જે વખતે તમારી પુત્રી પ્રત્યે તમે જે કઠોરતા દર્શાવી રહ્યા છો, તેનો તમારે પશ્ચાતાપ કરવો પડે. જો કે ખરી રીતે મેં તો તમને જરાંએ દુભવ્યા નથી; છતાંએ એકવાર માનો કે મેં તમારું કહ્યું ન માન્યું, મેં તમને દુભવ્યા, પણ અત્યારે તમારી પુત્રી દુઃખનાં દાવાનગમાં બળી

રહી છે, એના માથા ઉપર સંકટનાં વાદળ તુડી પડ્યાં છે, એનો આત્મા પીડાથી પ્રજ્વળી રહ્યો છે, ભયંકર અને તીવ્ર મનોવેદના એ ભોગવી રહી છે; તે વખતે પુત્રીના ગમે તેટલા દોષો જ્યાં પિતાનું હૃદય શું ન દ્રવી જાય? તેનાથી શું એનું દુઃખ વંદિત રહેવાય? અરે તે વખતે તો અધું બુલી જઈને પુત્રીને દુઃખમાં દિત્તાસો આપવો જોઈએ, તેને ધૈર્ય અને સાંત્વન દેવું જોઈએ, તેની સાથે પૂર્ણ માયા ભાનથી વતવું જોઈએ, તેને એ મીઠા શબ્દો કહીને રંજન કરવી જોઈએ. તેને અદલે તમે તો અત્યારે અને અગતીને વધારે આગવા બેઠા છો. ”

દ્યુસીના આ અગતા હૃદયે ઓલોલા શબ્દોથી ડંબીસને તો કશીએ અસર ન થઈ. અને એ તો ઉડવા જતો હતો. પણ દ્યુસી એને પગે પડી અને આજકને એની પાસે ધર્યો અને કહ્યું “ આ આજકના સામું તો જુઓ. જરા તો જતા પહેલાં એને હેતથી બોલાવો. ”

“ દ્યુસી, આ દુનીઆમાં જોને હું સૌથી વધારે ધીક્કારું છું, તેનું એ આજક છે. ” ડેવીસે કહોર સ્વરે કહ્યું.

“ છતાંએ એ તમારી પુત્રીનો આજક છે, તમારો પૌત્ર છે. ”

“ હા, મારે ઘેર આવે તો એને હું મારી પુત્રીના પુત્ર તરીકે સ્વિકારીશ. નહિ તો કશુંયે નહિ. ”

દ્યુસીની સ્થિતિ ઘણી દયામણી થઈ ગઈ, એ ગળગળી થઈ ગઈ અને બોલી “ આ નાના આજકે બિચારાએ તમારું શું અમાડયું છે? એના ઉપર તમે શું કામ ક્રોધ કરો છો? ”

“ દ્યુસી, આ છેલ્લી વખતેજ તને કહું છું. મારી સાથે આવવાનું હા કહે છે? ”

“ નહિ, હું નહિ આંચી શકું. ”

“ ડીક છે, તેા જા, આજથી હું હંમેશને માટે તારો ત્યાગ કરી જઈ છું. તને શાપ આપતો જાઉં છું. ”

“ એ પ્રભુ મારો બાપજી મને શાપ આપે છે ? ” એમ બોલતી બોલતી દ્યુસી જમીન ઉપર પટકાઠ પડી અને બેભાન થઈ ગઈ.

જ્યારે એને જાન આવ્યું ત્યારે એને જણાયું કે એનો પિતા તેા ચાલ્યો ગયો હતો અને બાળક મિચારો એની પાસે બેઠો બેઠો રહતો હતો. એ બેડી થઈ, આગકને હાથમાં લીધો અને એને જોતી જોતી પુષ્ટજ રડી. બાપનો શાપ હજી સુધી એના કાને અથડાયા કરતો હતો. એ શાપ એનાથી ન સહન થઈ શક્યો. એના હૃદય ઉપર એનો જમરો બોલો આવી પડ્યો. બીજો દિવસે સવારે ફરીથી પતિની બાજુર ઠાઠવા એ બેરેક તરફ ગઈ. ત્યાં એને બાજુર મળી કે એમની તબીબત હવે સુધરતી જાય છે. આમ રોજ રોજ એ પતિની તબીબતના સમાચાર લેવા જતી. પંદર દિવસ પછી પતિને મળવાની એને રજા મળી; એટલે બાળકને લઈ એ એને મળવા ગઈ. લોન્સડેલ સુધાઈ ગયો હતો. એના હાડકાં નીકળ્યાં હતાં. એનો જીવ રસો અને શક્તિ ઘણાં લીણ થઈ ગયાં હતાં. જાણે કાયડાએ એના શરીરમાંથી એ હરો લીધાં હતાં. એનું આનું શરીર જોઈને દ્યુસીની આંખમાં ઝગઝગાયાં આવી ગયાં. બંને એક બીજાને મળ્યાં, એટલાં. ફેરિફે બાળકને લીધો, અને રમાડ્યો અને બોકીઓ પણ કરી. આ મીલનમાં એણે દ્યુસી પ્રત્યે પ્રેમ અને બાળક પ્રત્યે પૂર્ણ આયા અતાવી. પણ બંને દુઃખી જીવો એક બીજાને આજુર મળવા

ભાગ્યશાળી થયાં; તેથી જેમ દ્યુસીની આંખમાં દુઃખ સાંસરી આવ-
વાથી આંસુ આવી ગયાં; તેમ એની આંખમાં નો એકે આંસુ ન દે-
ખાયું. આ પ્રેમ અને આનંદનો ઉલ્લસો શમ્યા પછી એ નો પાછો
વિચારમાં ગીરકતાર ચર્ચા ગયો. " મારા પિતા ડેવિસ આખ્યા હતા,
અને કહ્યું કે તું એમને છોડીને મારી સાથે ચાલ. મેં તેમ કરવાની
ચોખ્ખા ના પાડી. " વિગેરે લકિકત દ્યુસીએ લોન્સડેલને કહી. પ-
તિને પતિના મક્કમ વિચારને માટે પતિ પ્રત્યે બહુ વદાલ ઉપ-
જ્યું. છતાં પતિના દેખાવ અને રીતભાતમાં પતિને કાંઈક વિચિત્ર
ફરક જણાયો. ફેડરિકને માનવગતિમાંથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો હતો;
અને પોતાને જે દુઃખ ખમવું પડ્યું હતું તેનો બહુ ઉંડો વિચાર
કર્ષા કરતો હતો; તેથી આ ફરક જણાતો હતો. ધીમે ધીમે એમના
મન ઉપરની ગ્લાનિ દૂર થઈ જશે અને હતા તેવા થઈ જશે એમ
ધારીને દ્યુસીએ મન વાળ્યું. અને એતું દીક્ષ જેમ પ્રસન્ન થાય
તેમ વિવિધ પ્રકારની વાતોમાં પતિના મનને લીન કરીને એને આ-
નંદ અને આશ્વાસન આપવા લાગી. લોન્સડેલને છ એક અઠવાડીયાં
હોસ્પિટલમાં રહેવું પડ્યું. ત્યાં સુધી દ્યુસી દરરોજ એને મળવા જતી.

ઈસ્પીતાલમાંથી ફેડરિકને રજા આપવામાં આવી, તેજ દિવસે
એ દ્યુસી પાસે ગયો અને હવે પોતાનું ગુજરાન શી રીતે ચલાવવું
તેનો બંને જણુ ગંભીરપણે વિચાર કરવા લાગ્યાં. કાર્લાઈલથી આખ્યા
થઈ દ્યુસી બહુ કરકસરથી રહેતી હતી; છતાંએ સંમહેલું કેટલા
કહાડા પહોંચે ? તે તો ઓછુંજ થતું ચાલ્યું. વળી દ્યુસીને જીવ અ-
ત્યાર સુધી પોતાના બહાલા પતિમાંજ હતો; એટલે ખીજા કામમાં
એનું મન ખીલકુલે પરાવાતું નહોતું. હવે પતિ ધેર આખ્યા એટલે

એનો જીવ ઠર પડ્યો અને ભરત શિવજી કામ કરીને પોતાનો ગુ-
જારો ચલાવી શકાશે એમ એણે પતિને જણાવ્યું. બન્નેએ પછી
જુદા જુદા વિષય ઉપર વાત કરવા માંડી; પણ લોન્સડોલને કોર્ટ
માર્શલે શિક્ષા દેવાનું જજમેન્ટ આપ્યું ત્યાર પછી કર્નલ વિંડ-
લામ અને જુરોલ્ડ ગેડબર્ન સાથેનો જે પ્રસંગ દ્યુસીને બન્યો હતો,
તેની વાત એણે જાણી જોઇને પતિને ન કરી. કારણકે એ જાણતી
હતી કે એ વાતથી એનો અંતરાત્મા વધારે દુઃખી થશે. અને તે
લોકો પ્રત્યે એના ક્રોધનો અગ્નિ જે ભભુકા ઉઠશે તો એ વેરનો
કાનો લેવા તૈયાર થઇ જશે અને ઉલ્ટે એ વધારે હેરાનગત
પામશે.

બીજે દિવસે પોતાના ઘરની માલિક આઇને દ્યુસીએ વાત
કરી કે “ અહિં કોને ત્યાં વેચાતું ભરત શિવજી કામ કરવાનું મળતું
હશે ? તમે જે જાણતાં હોય તો મને તેવું કામ અપાવશો ? ” આ
બાઇએ બીજી તો કશીએ તસ્દી ન લીધી; પણ જે વેગરીઓ એવું
વેચાતું કામ કરાવતા હતા તેનાં નામ અને ઠંકાણાં ફક્ત બતાવ્યાં.
દ્યુસી તદ્દન અજાણી એટલે આ બાઇને પૂછ્યું; પણ એણે તો એને
કાંઈ મદદ ન કરી, તેથી નિરાશ થઇ. છતાં પેલાં ઠંકાણાં આપ્યાં તે
ઉપરથી ત્યાં જઇને તપાસ કરી તો એક તૈયાર કપડાં વેચનાર દુકા-
નદારે એને કહ્યું કે “ કામ તો તને આપું; પણ તારે ગેરંટી તરીકે
પાંચ પાઉંડ ડીપોઝીટ મુકવા પડશે. કારણકે તને જે માલ આપું
તે તું પાછો આપી જાય કે નહિ તેની મને શી ખાતરી પડે ? માટે
તું જ્યાં સુધી માઈ કામ કરે ત્યાં સુધી તારે એ ડીપોઝીટ રહેવા
દેવી પડશે. પછી કામ બંધ કરવું હશે ત્યારે તને એ પાછા મળશે.”
પાંચ પાઉંડ રોકડા ક્યાંથી લાવવા એની દ્યુસીને મુજબજી તો થઈ;

જીવિ પોતાની પાસે કેટલાક નાના દામીના હતા તે ગીરો મુકીને ખુટતા પૈસા લાવવાનો એણે વિચાર કર્યો અને દામીના લઈને ગીરો મુકવા ગઈ. બિચારીને કોઈ દિવસ આવું કરવું પડેલું નહિ એટલે એને મનમાં તો ઘણું લાગી આવ્યું; પણ પોતાના કુટુંબના ગુજરાનને માટે આમ કરવું પડતું હતું તેથી એણે મન વાળ્યું. દામીના ગીરો મુકીને એણે પાંચ પાઉંડ મેળવ્યા. તે લઈને પેલા દુકાનદારને ત્યાં ગઈ. ડીપોઝીટના પાંચ પાઉંડ આપીને કામ લીધું અને ઘેર આવીને કામે વળગી. લોન્સડેલ પાછો નોકરી ઉપરથી છુટો થઈને આવ્યો, ત્યારે એણે પોતાને કામ કેવી રીતે મળ્યું એની બધી વાત કરી. લોન્સડેલે પૂર્ણ પેમથી પોતાની રનેહાંગનાને આલિંગન આપ્યું; અને એને હેતુભર્યો ઠપકો આપીને કહ્યું “ગાંડી, તારા દામીના તેં ગીરવી મુક્યા, ત્યારે તેના કરતાં મારી ધડીઆળ કેમ ન મુકી?” એમ કહીને દ્યુસીના ગાલ ઉપર ઉમળકો લાવીને એક અંગુલિ-પ્રહાર કરીને હસી પડ્યો. એક અઠવાડીઆમાં દ્યુસીએ પંદર શીલ્ડીંગનું કામ કર્યું. દુકાનદાર એના કામની સફાઈથી ખુશ થયો અને તેથી હાંગી કારીગરીનું કામ એને આપ્યું. એટલે બીજા અઠવાડીએ એને એક પાઉંડ મળ્યો. આમ દ્યુસીને સાંઝે મળતર ચવાથી આજીવિકાની ચિંતા તો હાલ તરત ટળી અને એને હૃદયમાં કાંઈક આનંદ થવા લાગ્યો. ફેડરિક પોતાની ડ્યુટી ઉપરથી ફારેગ થઈને આવતો, બાજીકને રમાડતો, દ્યુસી સાથે પ્રેમભરી વાતો કરતો, અને એના મોઢા આમળ સારી સારી બોધપ્રદ ચોપડીઓ વાંચતો. એ બધુંએ ખરું; પણ અમે ઉપર જણાવી ગયા તેમ કેટલીકવાર એ અમુક વિચારોમાં એવો ગુંથવાઈ જતો; અને તે વખતે એની મુખાકૃતિ એવી

થઈ જતી કે દ્યુસીને એમજ લાગતું કે એ પોતાના ઉપર થયેલા અત્યાચારો માટે કાંઈના ઉપર વેર લેવા વિચાર કરે છે. છતાં “તમે શાના વિચાર કરો છો ?” એવું એ એને પુછતી નહિ. પણ એ તો દિવસે દિવસે સૌ ઝોણું થઈ જશે એમ ધારીને બેસી રહી.

આમને આમ અહિં પણ એમનો સમય વીતવા લાગ્યો. દિવસ ઉપર દિવસ અને માસ ગત થવા લાગ્યા અને આ પ્રેમી યુગલ પાછું ધીમે ધીમે સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યું. એમનો પુત્ર પણ ધીમે ધીમે મોટો થવા લાગ્યો અને આમથી આમ દોડા દોડી કરવા લાગ્યો. દર અઠવાડીએ સરેરાસ દ્યુસીની આવક અરાઠ શીર્શીંગની થતી હતી એટલે એમને પૈસાની તંગી નહોતી. દરરોજ સાંજે ફેડરિક આવતો તે વખતે સ્નેહાળ સુંદરી આ તૈયાર રાખતી હતી અને વાળુની પણ ગોઠવણુ કરી રાખતી. સૈનિકોને એરેકમાં તે સવારે નાસ્તો અને બપોરે ભોજન એટલુંજ મળતું. આ કે સાંજનું વાળું તેમને મળતું નહિ; એટલે એ બાપતમાં ફેડરિક ભાગ્યશાળી હતો. પોતાના પતિને પોતે રસોઈ કરીને યથેષ્ટ જમાડતી હતી તેથી દ્યુસીને પણ એક પ્રકારનો ઓર આનંદ થતો હતો. ફેડરિકને દર અઠવાડીએ બધા ખર્ચ જતાં ફક્ત દસ પેનીજ વધારાના પગાર તરીકે મળતા; તેમાં એ શું કરે ? એટલી બચત એ દારૂના પીકામાં નહોતો વાપરી આવતો; પણ એમાંથી થોડે થોડે સારાં સારાં પુસ્તકો ખરીદતો અને દ્યુસીની પાસે બેસીને એને વાંચી સંભળાવતો. દ્યુસી પોતાનું કામ કરતી કરતી પતિ વાંચતો તે સાંભળતી. ફેડરિકને એમ થવા કરતું ખરૂં કે આખા કુટુંબનો ભાર દ્યુસીને એમને પડે છે, અને રાતને દિવસ એનાં સુંદર નયનોને એને તાણવા પડે છે. એને

એમ વિચાર થઈ આવતો કે “ મને જે કુરસદનો સમય મળે છે તેમાં હું નિશાળ માંડુ તો ? ” પણ એ વિચાર અમલમાં મુકતાં એને વાંધા નડ્યા. એક તો એ જાતે એક સાધારણ સૈનિક એટલે સૈનિકને હાથે પોતાનાં બાળકોને શિક્ષણ મળે એ વાત માંગાપોને ન રૂચે. બીજી વાત એ હતી કે કદાચ માંગાપો ભણવા મોકલે તોયે એને અમુકજ વખતે છુટા થવાનું છે એવું નક્કી નહિ. કાંઈ વખતે પહેરા ઉપર વધારે વખત રહેવાનું થાય, કાંઈ વખતે કાંઈ બીજાનું કામ આવી પડે એટલે ચોક્કસ વખત નક્કી કરી શકાય એમ નહોતું. અને ત્રીજું કારણ એ હતું કે રોજ છોકરાંએને ભણવાય તેટલો સમય પણ એને મળી શકે તેવું નહોતું. એટલે એ વિચાર એને માંડી વાળવો પડ્યો. જ્યારે જ્યારે એ દ્યુસીને કહેતો “ બહાલી, મારે માટે તારે ઘણો શ્રમ ઉઠાવવો પડે છે. તારો શ્રમ ઓછો કરવાને મારે કાંઈ કરવું જોઈએ. ” તે વખતે દ્યુસીનો અંતરાત્મા દુઃખાતો એટલે એ વાત એ ઉડાવી દેતો. દ્યુસી આમ પોતાનું કામ કરતી. ફ્રેડરિક પણ રેજીમેન્ટમાં પોતાની નોકરી બહુ ચીવટાર્થથી અને હોંશીઆરીથી કરતો હતો. પોતાના દુસ્મનોના વાંકમાં જરાએ ન અવાય એની એ કાગળ રાખતો. ફરીથી પાછી નાતાલ આવી પહોંચી. રેજીમેન્ટમાં નાતાળને દિવસે જે સૈનિકોને પોતાનાં સર્વાં બહાલાં કે મિત્રનું આમંત્રણ હોય અને જવું હોય તો સવારની સર્વોક્ત પછી તેમને રજા આપવામાં આવતી. દ્યુસીએ પણ પોતાના કાન્તને આ રજાનો લાભ લેવાને વિનંતિ કરી. આ તહેવારની દ્યુસીએ આનંદભર્યાં મને બધી તૈયારી કરી હતી. આજે સાથે બેસીને જમીયું એવું ચારે એને આનંદ થયો અને વરસે નાતાલના તહેવારને

આમલે દિવસેજ એટલે એમના આનંદનો ભંગ કરવાથી તહેવારને દિવસે એમણે કેવું ઉચા મને ભોજન કર્યું હતું, એ વિચારે એને દીલગીર પણ કરી. એને એમ પણ થઈ ગયું કે કાર્લાઈલમાં એ હાન-મડાએ એમની લકી ન ખમાડી હોત, તો હજુએ એ કલોલ કરતાં હોત અને ફ્રેડરિકને શિક્ષા ન ભોગવવી પડત. આખરે દ્યુસી પાછી ઉત્સાહમાં આવી ગઈ અને સર્વ સામગ્રી એણે તૈયાર કરી દીધી. એટલામાં એક વાગ્યો ને ફ્રેડરિક આવી પહોંચ્યો. દ્યુસી પ્રવૃક્ષ અને હર્ષપૂર્ણ વદને પોતાના પતિને આરજ્યા સુધી સામી લેવા ગઈ. પતિએ પતિને સ્નેહદાન દીધું અને પોતાની ધાનતાનું સુંદર, લલિત અને મલકાતું મુખ જોઈને એ પોતાનું સર્વ દુઃખ ભૂલી ગયો. પાસે પુત્ર રમતો હતો તેને એણે ઉંચકીને રમાડવા માંડ્યો. પછી એ જમવા બેઠા અને સંપૂર્ણ આનંદિત મને એમણે ભોજન કર્યું. ભોજન પછી અને આજકને લખને ખહાર ફરી આવ્યાં. આ પ્રમાણે આ તહેવારનો દિવસ તો એમણે ચિંતા વગરનો ગાળ્યો. રોજ કરતાં ફ્રેડરિક આજે વધારે ખુશ મિનસમાં હતો. આજે એના મુખ ઉપર રોજ જણાતી વિષાદની છાયા નહોતી. રાત પડી એટલે ફ્રેડરિક પોતાની ડ્યુટી ઉપર જવા તૈયાર થયો અને જતાં જતાં દ્યુસીને પ્રેમાશ્રિંગન દષ્ટને બોલ્યો “ પ્રિયતમા, હું જાણું છું કે કેટલીક વાર મારા મુખ ઉપર તું વિષાદની છાયા જોતી હતી, ત્યારે ધણી દીલગીર થઈ જતી હતી. પરંતુ હું તને ખરું કહું છું કે મારા ઉપર જે અત્યાચાર થયો છે તે મારાથી એકદમ બૂલાતો નહોતો. આજે મારા મન ઉપરથી એ ભાર ખસવા પાંચો છે અને હું મારી જાતને ખરો સુખી માનું છું. પણ તે આ ગુણવતીને લીધેજ હાંકે.”

એમ કહીને દ્યુસીના બન્ને ગાલ ઉપર આજે ફ્રેડરિક પ્રેમભર્યા યુ-
બનો લીધાં અને પોતાની ડ્યુટી ઉપર ચાલ્યો ગયો. ફ્રેડરિકના મ-
નનો ભાર આજે સદંતર જતો રહેલો હોવાથી, પતિના સુખમાં
આનંદ માનનારી આ ગુણીયલ રમણી આજે નિરાતે સુખપૂર્વક
નિદ્રા લઈ ચકી.

પ્રકરણ ૨૧.

સંજોગોનો ખીજો પલટો.

આ પ્રમાણે ખીજા ત્રણ માસ વ્યતીત થઈ ગયા. તે દરમ્યા-
નમાં ફ્રેડરિક વધારેને વધારે આનંદિત થતો જણાયો. એના મન
ઉપર જે કાળું વાદળું ઝડુમવું હતું તેના ઉપર વિજય મેળવવા એ
શક્તિમાન થયો હતો. એના મન ઉપરનો તીવ્ર આઘાત દૂર થયેલો
જાણીને દ્યુસીને પણ ટાઢક વળી. છતાંએ શિક્ષા સંબંધીના દુઃખ-
મય પ્રસંગ વિષે તે એ બન્ને જરાએ વાત કરતાં નહિ. કારણ કે
હજીએ લોન્સડેલની પીઠ ઉપર અને દ્યુસીના હૃદય પટ ઉપર એ
ધા તાગજ હતો. અને જે કે ઉપરથી ધા રૂઝાઈ ગયેલા સામતા પણ
બોંધ કુમળા હતી એટલે સ્પર્શ માત્રથી એ ચમકી ઉઠતાં. લોન્સડે-
લની તખીઅત હવે સુધરી તે ગઈ હતી પણ કેટલીક વખતે એને
ચેલી શિક્ષાના પરિબલે ફેફસામાં દુઃખાવો થઈ આવતો. છતાં દ્યુ-
સીને તે વિષે એ કાંઈ વાત કરતો નહિ. ધણીવાર એને એવું થઈ
જતું કે “આવા દૂર અત્યાચારો ભોગવીનેજ જીવનનો અંત આવશે.”

નાતાસને ગયે ત્રણ મહિના થઈ ગયા હતા. ત્યાર પછી એક દિવસ સવારે જે દુકાનદારને ત્યાંથી દ્યુસી કામ લાવતી હતી તેણે એને દહાવ્યું કે “જરા હમણાંને હમણાંજ દુકાને આવી જાઓ.” તેથી એ નાના ફ્રેડીને લઈને દુકાનદારને ત્યાં ગઈ. દુકાનદારે કહ્યું કે “હમણાંજ મને આ કામનો ઓર્ડર મળ્યો છે અને એ માળજી-પૂર્વક તાકીદથી પુરું કરવાનું છે માટે મેં તને હમણાં ખોલાવી છે. લે એ લઈ જા અને સાચવીને કરી લાવજો.” એમ કહીને એણે દ્યુસીને કામ આપ્યું અને તે લઈને એ ઘર તરફ ચાલતી થઈ. જેવી એ પોતાના ઘર તરફ જવાના ખાંચામાં પેઠી, તેવોજ જીરોદક રેડબર્ન અને એ બંને સામ સામા આવી ગયાં. રેડબર્ન દ્યુસીને ઠરસો રોકાને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો:—દ્યુસી, આપણે બંને ઘણું દહાડે મળ્યાં. તું બહુ સુંદર લાગે છે હાં. મારા સમ; અત્યારે તો તું બહુજ મનોહર લાગે છે.” દ્યુસી તો ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનોજ પ્રયત્ન કરતી હતી; પણ એટલામાં કોઈ તે વખતે આવતું જતું નહોતું અને રેડબર્ન આમ લેમ દર્ષિ નાખીને ખાતરી કરી કે કોઈ એમને જોતું નહોતું. એટલે એણે પટ્ટ દઈને દ્યુસીનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું “બહાલી, તું તારા પેલા સિપાઈગયાં કંટાળી ગઈ હઈશ. ચાલ મારો સાથે આવીને રહે. હું તારા માન વધારી દઈશ અને તને લેડી બનાવીશ.”

દ્યુસી ગુસ્સે થઈને બોલી “ મને છોડી દો. ”

“ એમ કોઈ છોડાય કે. ધણા લાંબા વખતથી હું તને અંખ્યા કરું છું; માટે આજે તો તારે મારી સાથે વાતચિત્ત કરવીજ પડશે.” પણ દ્યુસીએ પોતાનું બળ બજાવ્યું અને એકદમ પોતાનો હાથ

વિંઝીને રેડબર્નના હાથમાંથી હાથ ઊઠાડીને ચાલી ગઈ. બાળક બિચારો આથી છળી ગયો હતો તે રડવા લાગ્યો. દ્યુસી મહા ખરાણે પોતાને ઘેર આવી. એ ધણુ મલરાષ્ટ્ર ગઈ હતી એટલે બહુ કામ પડતું મુકીને પોતાના રૂમમાં બેસી ગઈ. જ્યારે એનો જીવ જરા ઠર પડ્યો ત્યારેજ પેલું તાકીડનું કામ એનાથી હાથમાં લેવાયું. એની છાતી અત્યારે કોષથી ધડક ધડક થયા કરતી હતી. એ રેડબર્નથી છુટી પડી ત્યાર પછી એ કયા ધરમાં પેસે છે તે જોવા રેડબર્ન ઉભો રહ્યો અને એણે દ્યુસીના રહેવાના ધરની ખાતરી મેળવી લીધી.

જે વખતે દ્યુસીનો પિતા રેડબર્નને પોતાના કુટુંબમાં ફસાવવાને બાજુ બેલી રહ્યો હતો તે વખતે તો એ દ્યુસીના પ્રેમ માટે એટલો બધો આંધળો બની ગયો હતો કે સંજોગો અનુકુળ હોત તો એ એની સાથે લગ્ન પણ કરી નાખત. પરંતુ હવે એનો એ પ્રેમ તો ઊઠીજ ગયો હતો. હવે એને સંસારનો વધારે અનુભવ થયેલો હતો. એટલે એને એમ થતું હતું કે “ દ્યુસી સાથે એકવાર હું પરણવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો તે મારી મૂર્ખાઈજ હતી. કેવિસે મારા ઉપર એની બાળ પાથરી હતી. દ્યુસી મને ચહાય છે એવી ખોટી હકિકત કહી મને એણે ઉધા પાટા બંધાવ્યા હતા. ” આવા વિચારે એ કેવિસ ઉપર ગુસ્સે પણ થઈ ગયો હતો અને એને શિક્ષા કરવાની પણ વિચાર કર્યો. પણ બધી વાત ઉઘાડી પડી જશે એ બચથી એને એ વિચાર ઊઠી દેવો પડ્યો હતો. હવે તો દ્યુસી પરણી ચુકી હતી અને કેડરિકને અનન્ય ભાવે ચહાતી હતી. એટલે રેડબર્નની પ્રેમ ભાવનાને તો ક્યારનીયે વિલુપ્ત થઈ ગઈ હતી; પણ દ્યુસીના સ્વરૂપમાં તો હજુએ

એ અંબઘજ રહયો હતો. એટલે એના પ્રત્યે એની વિષયવાસના તો બળવત્તરજ થતી જતી હતી. અહિંનું એનું રહેવાનું સ્થળ એ જાણતો નહોતો એટલા પુરતોજ એ જ પેલો હતો; પણ હવે તો એના મક્ક-નનો પણ એને પત્તો મળી ગયો. દ્યુસીને એણે આજે જોઈ ત્યારથી તો એના અદ્ભુત લાવણ્યમાં એ લીન થઈ ગયો હતો. એના અ-પ્રતીમ સૌન્દર્યે એને ઘેસો કરી મુક્યો અને કામની પ્રયંડ જવાળાએ એને બાળવા માંડ્યો. એ જાતે સ્વચ્છંદી અને વિષયી હતો એટલે બધાને એવાજ મણતો હતો. એણે દ્યુસીને વિષયલોલુપ અને ઇન્દ્રિય-સુખની અભિલાષાવાળી બીજી હલકી સ્ત્રીઓના જેવી ધારી હતી. એટલે જરા એનાં વખાણુ કરવાથી, એને ચઢાવવાથી, એના રૂપની પ્રશંસા કરવાથી એ પોતાને વશ થઈ જશે એમ એણે ધાયું હતું; અને તેથી એને ઘેર જઈને પોતાની નીચ-વાસનાને શાંત કરવા માટે એણે નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ પુરી થઈ એટલે યુનિફોર્મ બદલીને એણે સાદાં કપડાં પહેરી લીધાં અને દ્યુસીને ઘેર ગયે. દ્યુસી માગ ઉપર હતી. નીચેનું બારણું એણે ખખડાવ્યું એટલે ધરની માલીક પેટી બાહ્યે બારણું ઉઘાડ્યું. એના હાથમાં રેડમર્ન પાંચ શીર્ષીમ સેરવી દીધા. અત્યારે લોન્સડેલ ધરમાં નથી એ વાત એણે એ બાહ પાસેથી જાણી લીધી. એના ઉપર ગયા પછી ધરની માલીક બાઈ મનમાંજ બબડી કે “દ્યુસીમાઈ પણ ઠીકજ છે, ત્યારે તો.” એ દાદર ઉપર ચઢી ગયો અને દ્યુસીના શયન ખંડનું બારણું વાસેલું હતું તે ઠોક્યું. દ્યુસીએ ધરની સ્વામિની (માલીક) હશે એમ ધારીને કહ્યું “આવો, બારણું ઉઘાડું છે.” એટલે તો રેડમર્ન ઝટ લઈને બારણું ઉઘાડીને શયનખંડમાં પેસી

અયો. દ્યુસીએ એને જોયો કે તરતજ હાથમાંના કામને ખાબુએ ફેંકી દઇને એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને વગર પરવાનગીએ રેડબર્ન શયનખંડમાં ઘુસી આવ્યો તેથી ધણી ક્રોધે બરાઇ.

“ બહાલી દ્યુસી, ગુસ્સે થતી નહિ. મારે તારી સાથે એક ઘણા ગંભીર વિષય ઉપર વાત કરવાની છે. ” છરોદે શયનખંડનું આરણું વાસતાં વાસતાં કહ્યું. દ્યુસી તો ગુસ્સાથી લાલ ચોળ થઈ ગઈ અને બોલી “ મી. રેડબર્ન, મારા ધરમાં આ ધાંધલ નહિ જોઇએ. મારા પતિ હમણાંજ આવતા હશે. એ તમારી આવી ઉદ્-તાઇ નહિ સાંખી રહે. તમારી નીચ મનોવૃત્તિ અહિં પુરી પડશે એવું લગારે ન ધારતા. હું મરીશ તે હા, પણ મારા શીયળનો ભંગ નહિં થવા હઉં. માટે તમે મને તેવી પાપી વાસનાથી અહિં આવ્યા હશે, તેમાં તમારૂં કશું વળવાનું નથી. માટે તમે એકદમ અહિંથી ચાલ્યા જવ. ”

“ દ્યુસી, તારા આ શીયળની પોષણ વાત કોણુ માનશે. ? ”

“ ચાલો, ચાલ્યા જવ નહિં તો હું ભુમ માઈ છું. ”

“ હું ધાઈ છું કે તું એટલી બધી મૂર્ખતા તો નહિજ વાપરે. ”

“ મી. રેડબર્ન, આ તમને છેલ્લી વખતે કહું છું કે અહિંથી ચાલ્યા જવ. એક પણ પણ તમારૂં મુખ જોવા હું માગતી નથી. હું ભુમ પાડું છું. ”

“ એ બધી વાત જવા દે તું સૈનિકની સ્ત્રી થવાને સરળમલ્લો નથી. હું તને ક્ષેડી બનાવવા માગું છું. ”

“ બહુ થયું. ” એમ કહીને દ્યુસી આરણું ઉઘાડવા જતી હતી

પણુ રેડબર્ન અત્યારે એને જોઈને ખરેખરો કામાતુર પણ બની ગયેલ હતો. એ તો એની પાસે જઈને એને એકદમ ખાજી પડ્યો. તેવીજ દ્યુસી એના પંજમાંથી છટકવાને ફાંફાં મારવા લાગી અને જોર કરીને છટકી ગઈ, એકદમ ખારણું ઉઘાડી નાખ્યું અને “ કાઈ આવો, કાઈ આવો. ” એમ મોટેથી ધુમ મારવા લાગી. તેજ વખતે ફ્રેડરિક દોડતો દોડતો દાદરે ચઢી આવ્યો અને શયનખંડમાં આવી પહોંચ્યો. બધો પ્રકાર એકદમ સમજી ગયો એટલે પૂર્ણ ક્રોધાવેશમાં રેડબર્નના સામું જોઈને બોલ્યો “ ઓશીસર છે તો ભલે છે; પણુ એકદમ અહિંથી ચાલ્યો જા. નહિ તો સાત મારીને આ દાદરેથી મગડાવી દઈશ. ”

રેડબર્ને રૂઆબમાંજ કહ્યું “ ચાલ્યા, તું આ શબ્દો કાને કહે છે; જાણે છે કે ? ”

રેડબર્ન સામે મુકી ઉગામીને ફ્રેડરિકે કહ્યું. “ હા, એક હરામખોર બદમાસને કહું છું. એકદમ ચાલ્યો જા. નહિતો કાંઈ નવાજુની થઈ જશે. ” રેડબર્નને લાગ્યું કે કદાચ ફ્રેડરિક થોડી ઘણી પુષ્પાંગલી આપી બેસશે એટલે “ રારકલ, આનું ફળ તને મળ્યા વગર નહિ રહે. ” એમ કહેતો ત્યાંથી ઝટ દાદર ઉતરી પડ્યો. એને બખડતો બખડતો જતો જોઈને ધરની માલીકણને દ્યુસી માટે જે વહેમ ગયેલ હતો તે નાશુદ થયો.

રેડબર્નના ગયા પછી દ્યુસી એકદમ ફ્રેડરિકને ગળે હાથ નાખીને આતં રવરે બોલી ઉઠી “ ઓ ફ્રેડરિક, તમે આ શું કરી દીધું.

આથી તો એ તમારા ઉપર વધારે ચીઠાશે અને તમને વધારે દુઃખ દેશે. ”

“ હ્યુસી, તાત્કાલિક હું બચમાં આવી પહું એવો સંભવ નથી. કારણ કે આ બધી વાત એનાથી ઠોઠ ખીજને કહેવાવાની નથી. માટે એ બાબતથી તું નચિંત રહે. ”

“ તમે મને નચિંત રહેવાનું કહો છો અને તમે તો ધણુક ઉઠળી ગયેલા લાગો છો. ” ફ્રેડરિક કપાળે હાથ ઠોકીને બોલ્યો. “ હ્યુસી, આ બધું મારા મનને ઉશ્કેરી મુકે એવું જોાણું બને છે ? અરે એ દુષ્ટ તારી પવિત્રતા ઉપર હાથ નાખવા તૈયાર થયો. અરે આ ગુલામીના બંધે મને એવો બાંધી લીધો છે કે મારી બહાલી પત્નિની લાજઆબરનો પણ મારાથી બચાવ ન થઈ શકે ! અરે એવા પાપીઓની દયા ઉપર મારે જીવવાનું ! બળી એ ગુલામી ! બળ્યું એ જીવતર ! ”

“ ફ્રેડરિક, ફ્રેડરિક, શાંત પડો. પ્રભુની ખાતર આવો પરિતાપ ન કરો. આ આપણા નાના બાળક સામું તો જુઓ. કેવો બિચારેશ નિર્દોષ છે ! એની ખાતર તો તમે શાંત થાવ. ”

“ હું શાંત છું; પણ આ પ્રસંગ કેમ બનવા પામ્યો તે તે કહે. ” આમ ફ્રેડરિકે પૂછ્યું એટલે હ્યુસીએ આજે સવારે દુકાનહારને ધેરથી પાછા આવતાં રેડબર્ન રસ્તામાં મળ્યો હતો અને એ જ બોલ્યો હતો તે હકિકત કહી; અને અત્યારે એ શયન ખંડમાં કેવી રીતે ધુસી ગયો તેની પણ યથારિચત વાત કહી સંભળાવી. આ સાંભળીને ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર વળી પેલી “ શલિમા ” હવાઈ રહી. એણે ઓકરાને

રમાડવો મુકી દીધો. ક્રોધથી એનું આપું શરીર ઢુલ્લ રહ્યું. દ્યુસીએ મીઠાં વચનથી એને શાંત પાડ્યો; છતાં એ વિચારગ્રસ્ત થઇ ગયો. એના મુખ ઉપર વિપાદની છાયા પ્રસરી રહી હતી. એ ચાલ્યો ગયો. દ્યુસીએ ઉજ્જમરો કરીને રાત કાઢી. ઉપલા બનાવને ધણી દહાડા થઇ ગયા; પરંતુ ફેડરિકના વર્તનમાં કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ. હવે તો એ વધારે ને વધારે ધેરાયલો ક્ષાગતો હતો. દ્યુસી એની એવી દશા જોઈને ગભરાતી હતી. એટલે એક દિવસ એ ત્રિપય ઉપર કાંઈક કહેવું એવો નિશ્ચય કરીને એણે ધીમે રહીને વાત ઉપાડી “ પ્રિયતમ, માનો ન માનો પણ તમે બહુ અબળ્ય માનસિક પીડા ભોગવી રહ્યા છો. એવું તે શું છે ? મને નહિ કહો ?

“ પ્રિયતમ, અત્યાર સુધી તો હું તારાથી ગુપ્ત રાખી શક્યો. પણ હવે તો એ પીડા એટલી બધી વધી પડી છે કે મારાથી હવે સગારે જાનું રાખી શકાશે નહિ. રેજીમેન્ટમાં મારા ઉપર અતિશય જીલ્લમ થાય છે. પેલો માનવ રાક્ષસ રેડબર્ન તો ખાઇ પીને મારી ચાછળળ પડ્યો છે. એ મને એટલો બધો સતાવે છે કે હવે તો માઈ ધૈર્ય ખુટી ગયું છે. અરે અમથુએ મારે એ રસ્તે થઈને જવાનું થાય અને એટલા તેટલામાં કાંઈ ન હોય તેવે પ્રસંગે કુતરા, બદમાસ વિગેરે ધણી નાલાયક અને અપમાનકારક શબ્દો એ મને કહ્યા કરે છે. જ્યારે એ ડ્યુટી ઉપર હોય અને તે વખતે મારો પહેરો હોય, ત્યારે તો “ આ તારો ડ્રેસ મેલો છે, કપડામાં ફટકો બધો કચરો છે. તારામાં સૈનિકના કથા ગુણોજ નથી. તને કશું આવડતું નથી.” આવાં આવાં મારાં હજાર ખોતરણાં કાઢે છે. મને તો લાગે છે કે આથી માઈ મગજ ભમી જશે.”

પોતાના પતિને શાંત પાડવાને પ્રેમાળ બાર્યાએ પોતાના અનેક હાવભાવથી એને સાંત્વન આપવા માંડ્યું. એટલે એ ફરીથી ગોઠ્યો “ ખરેખર, તું સ્વર્ગની દેવી સમી છું. પણ અત્યારે સ્વર્ગની દેવી પણ જો આ અત્યાચારો સહન કરી લેવાને મને ઉપદેશ આપે, તોયે હું તેના ઉપદેશને માન ન આપું. મેં જે શિક્ષા ભોગવી છે, તેનાથી મારું મન કલુષિત થઈ ગયું છે અને અત્યારે વેરને માટે એ પુકાર કરી રહ્યું છે. મારાં સર્વ દુઃખનું મૂળ પેસો લુચ્ચો બેટસજ છે અને એના ઉપર વેર લેવાની મારી પ્રમળ ઈચ્છા થઈ રહી છે. પરંતુ તારો મધુર પ્રેમ, તારું મીઠું સ્મિત, તારી ધર્મપરાયણતા એ સર્વેએ મને અત્યાર સુધી એ વિચારમાંથી વારી રાખ્યો છે. ગઈ નાતાલને દિવસે હું કેવો સુખી હતો ? તારાં વચનામૃતથી મને કેટલી ટાઢક વળી હતી, તે તો તું જાણે છે. તે પછી મારું મન પૂર્ણ આનંદમાં રહેતું. વેરના વિચારો દૂર થઈ ગયા હતા; પણ આ છેલ્લા બનાવે મને પાછો ગાંડો કરી મુક્યો છે. દયાવહ વિચારો વધારે જોસથી બહાર પડી આવ્યા છે. રેડમર્ન તો મારો પૂર્ણ વિનાશ જ ઇચ્છે છે. છાનું છાનું મને સતાવી રહ્યો છે. હમણું એવો દેખીતો અપરાધ હોય તો હું ફરીયાદ કરી શકું. અરે ફરીયાદ પણ કરવી કેને ? કર્નલને ફરીયાદ કરું, તો એ તો રેડમર્નનો મિત્ર છે; એટલે એનોજ પક્ષ તાણે. વળી હું એક હલકામાં હલકો સૈનિક ઓપીસર સામે ફરીયાદ કરવા જઈ તો મારી વાત કોઈ માને નહિ અને ઉલટો મને હસી ઠારે. જ જ, અમલદાર સામે તે શું ફરીયાદ કરવા આવ્યો છે ? ” ફેડરિકનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું હતું અને એવા સંજોગમાં કોઈ પણ માણસ ભ્રમિત થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે;

એમ લ્યુસીનેયે લાગ્યું. પણ એ બિચારી શું કરે? શો રસ્તો ખતાવે? તે પતિના દુઃખે દુઃખી થતી અને પોતાના દુઃખને વિસારીને પતિને આશ્વાસન આપ્યા કરતી. એ આશ્વાસનથી ફ્રેડરિક શાંત થતો પણ એના અંતરમાં એને થતા અત્યાચારો તો સાલ્યાજ કરતા. દિવસે દિવસે લોન્સડેલને રેજીમેન્ટમાં રહેવું ધણું વસમું લાગવા માંડ્યું. પોતાનું વધતું જતું દુઃખ લ્યુસીથી ગુપ્ત રાખવા માટે ફ્રેડરિક પોતાના મનને મારી મચડીને કાબુમાં રાખતો અને આનંદમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો. પણ ચક્રાર લ્યુસી એ વાત તરતજ સમજી ગઈ. એણે જાણ્યું કે હવે મામલો દિન પ્રતિદિન મગડતો જાય છે. ગણો ગંભીર થતો જાય છે. કાલ્કાઈલમાં બેટસ એમની પાસેથી પૈસા કઢાવી ગયો હતો ત્યાર પછી બન્ને જણની જે ચિંતાજનક સ્થિતિ થઈ પડી હતી, તેવીજ સ્થિતિમાં અત્યારે એ આવી પડ્યાં હતાં. બન્ને એક બીજાની સામે અર્થ પૂર્ણ દષ્ટિએ જોયા કરે, બન્ને એક બીજાના મનોભાવ સમજે; છતાંએ જીલની બહાર એક શબ્દ પણ ન કાઢી શક્યાં. પરંતુ હવે હદ આવી રહી હતી. બન્ને જણ પોતાના મનોભાવ હવે ઝાઝી વાર મનમાં ન રાખી શક્યાં. એક દિવસ તો બન્ને જણની આંખ સામ સામી મળી. બન્નેના મનોભાવ એકજ હતા એ બન્નેની દષ્ટિએ સૂચવ્યું. મૌનનો ભંગ ઠરીને વિષાદપૂર્ણ સ્વરે લોન્સડેલ બોલ્યો “લ્યુસી, તારી તખીયત ઠીક નથી લાગતી.”

“ત્યારે તમારી તખીયત પણ ક્યાં સારી લાગે છે?” એમ કહીને ફ્રેડરિકને આનંદ આપવા ખાતર લ્યુસી મુખ મલકાવવા મઈ; પણ દુઃખના ભારે બિચારીથી રડી પડ્યું.

“ બહાલી, ન રડ; મારાથી તને રડતી જોવાતું નથી. તારી આંખમાં આંસુ જતેઘને મારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે.”

“ ત્યારે હવે આપણે શું કરવું? ફેડરક? ચિંતામાં ને ચિંતામાં તો તમારું શરીર ઘસાઈ ગયું. એ તે આમને આમ ક્યાં સુધી નભે? આ જુલમ માટે તો તમારો હવે શું લેવો પાકી રાખ્યો છે.”

“ એમજ છે. મારાથી એ જુલમ નથી સહન થતો. હમણાં હમણાં તો કોઈએ નહિ વેઠ્યું હોય એવું દુઃખ હું વેડી રહ્યો છું. અત્યારે જો હું પરજીવો ન હોત તો જરૂર આ દુષ્ટ રેડમનને ઠોકી ધાડત; પણ તારી અને આપણા આગકની ખાતરજ હું તેમ કરતાં આંચકો ખાઉં છું. અમ કરતાં મારે મોતનીજ સગ્ન મોત્રવવી પડે. છતાંએ જો બહુ થશે કની, તો તો નક્કીજ હું એને એક દહાડો ઠોકી પાડીશ.” લ્યુસી ફેડરિકના આ શબ્દો સાંભળીને આબીજ અની મધ, ધ્રુજ મધ અને કેટલીકવાર સુધી બાધા જેવી ફેડરિકના સામુંજ જોઈ રહી. પછી પતિની છાતી ઉપર માથું નાખી દઈને એ અતિશય રડી પડી. અત્યારે એના મન ઉપરનો કાણુ છુટી ગયો હતો; એટલે એ રડતી રડતી બોલવા લાગી “ તમારા દુસ્મનો તમને મારી નાખશે, તમારું ખુન કરશે. અરેરે તમારો નાશ કરવાજ એ પ્રવૃત્ત થયેલા છે. ત્યારે હવે શું કરવું? હવે આવું જોખમ વધુ વખત ખેડવું અશક્ય છે.” લોન્સડેલ કાંઈક કહેવાને ધરાઈ લ્યુસીના સામું જોઈ રહ્યો પણ એને બોલવાની હિંમત આવી નહિ. આખરે હિંમત આણી બોલ્યો. “ લ્યુસી, રેડમનને મારીને મોતને આમંત્રણ

કરવું તેના કરતાં તો અહિંથી નાસા છુટવું-લશ્કરમાંથી ચાલ્યા જવું વધારે સારું છે. ”

ફેડરિકના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળશે એ ક્યુસીએ ધારીજી મુક્યું હતું. એટલે એ ગલરાઇ નહિ. એને પણ એજ રસ્તો દીક લાગ્યો. એક બાજુ મોત અને બીજી બાજુ પલાયન એ એજ રસ્તા હતી. મોતનો વિચાર પણ શી રીતે ગમે ? પલાયનમાં તો આશા રહી, ઉમેદ રહી. મોતમાં શું ? સર્વનાશ. એટલે ક્યુસીએ ફેડરિકને પલાયનનીજ સંમતિ આપી.

“ ત્યારે તો મુસાફરીનો પરિશ્રમ વેઠવાને માટે તૈયાર થઈ જાવ; અને ફરીથી પાછાં ટેકાણું પડતાં સુધી જે વિપત્તિઓ વેઠવી પડે તે વેઠવા કમર કસો. ”

“ વહાલા, તમે મારી સાથે છો એટલે તો હું અધું વેડી શકીશ. આજથી ત્રણ વરસ ઉપર પણ લગભગ આજ વખતે તમે રેજીમેન્ટમાંથી નાસી છુટ્યા હતા. અને હમણાં પણ આપણે એજ અરસામાં નાસી જવાનું થાય છે એ જરા વિચિત્ર તો લાગે છે. ”

“ હા, ગઈ વખતે હું ૨૪ મી ઝાંમરડે નાસી ગયો હતો. અને આજે બાવીસમી ઝાંમરડે છે. પણ તને કાંઈ વહેમ જેવું તો નથી લાગતું ને ? ”

“ અરે નારે ! વહેમ કેવો ? હું કાંઈ એવી બહેમીલી નથી. આતેજ સહેજ વિચાર આવ્યો તે તમને કહ્યું. ” હવે કેવી રીતે નાસી છુટવું એના વિચાર અને પ્રેરણાને ધડવા માંડ્યા. ડીપોઝીટના પાંચ પાઉંડ લાવવા માટે ક્યુસીએ જે નાના દાગીના ગીરવી મુક્યા હતા તે તો અત્યારે એણે ક્યારનાએ છોડાવી લીધા હતા. એટલે એમની પાસે

અત્યારે શીલીકર્મા એ દાગીના, પેલા દુકાનદારને ત્યાં ડીપોઝીટ તરીકે રાખેલા પાંચ પાઉંડ અને એમની પાસે બાર પાઉંડ રોકડા હતા. એટલે એમની પાસે નાણાંનું સાધન તો હતું. હવે એમણે ક્યાં જવું અને ક્યાં નવું ઘર માંડવું એ સવાલ ઉભો થયો. એના ઉપર બારે ચર્ચા ચાલી અને આખરે એવું કૃત્ય કે એમણે લાંડન જમને રહેવું અને ત્યાંજ નવું ઘર માંડવું. આમ કરવામાં એમનો એવો મુદ્દો હતો કે લાંડન ઘણું મોટું શહેર છે એની કુન્જમલીઓ અને ખાંચાજ એટલા બધા છે કે ચાલતા સુધી તેવા લતામાં કોઈ આવે જ નહિ. એટલે ત્યાં એને કોણુ ઝાળખવા બેસી રહ્યું છે. તેવામાં એમને પકડાઈ જવાનો સંભવ ઘણો ઓછો હોય. હવે જેમ અને તેમ જલદીથી અહિંથી ઉપડી જવાનું એમણે નક્કી કર્યું. આથી એમના મનને જરા શાંતિ વળી અને એમને લાગ્યું કે હવે સ્થિતિ સુધરશે ખરી.

બીજે દિવસે સાંજે એમણે નાસી જવાનું નક્કી કર્યું; એટલે દ્યુસી સવાર થતાં પેલા દુકાનદારને ત્યાં ગઈ. એનું અધુરું કામ પુરું કરીને આપી દીધું અને કામના બાકી રહેલા પૈસા તથા ડીપોઝીટ પાછી માગી લીધી. આ વખતે એમને કપડાંમાં તો કાંઈ ખરચ કરવાનો નહતો. કાલાંઈલનાં બધાં કપડાં શીવડાવેલાં તૈયારજ હતાં અહીં એ બાબતની તો નિરાંત હતી. ઘરની માલીકને દ્યુસીએ ખખર આપી દીધી કે "સંજેગવશાત્ મારે અહિંથી જવાનું છે." એમ કહીને તેનું ચહેલું બાકું ચુકવી દીધું. રોજની વખતે ફ્રેડરિક ડ્યુસી ઉપરથી આવી પહોંચે તે વખતે લો. દ્યુસીએ બધી તૈયારી કરી દીધી હતી. સંખ્યાક્રમ બધ એટલે ફ્રેડરિક પાછો હાજરી આપવા

ગયો. તે દરમ્યાનમાં દ્યુસીએ પોતાનાં પોટકાં કાચ સ્ટેશને લઈ જવાને મજુર ખોલાવ્યો અને પતિ સાથે કરેલા ઠરાવ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને લઈને સરસામાન સાથે ગાડીમાં બેસીને ગાર્પોર્ટ ગઈ અને ત્યાંના પીઠામાં ફ્રેડરિકની રાહ જોતી બેઠી. અડધાએક કલાકમાં એ આવી પહોંચ્યો. દ્યુસીએ એને પહેરવાનાં ખીજાં સાદાં કપડાં બહાર કાઢી રાખ્યાં હતાં તેનું પોટકું લીધું; અને એણે દ્યુસીને કહ્યું કે “ રાતે સાડા દસ વાગે ઉપડતી કાચમાં આપણે જવું છે માટે તું હવે કાચ ઓશીસ આગળ જા અને હું એકાદ કલાકમાં આવી પહોંચું છું. ” એમ કહીને એ પાછો ત્યાંથી વિદાય થયો અને દ્યુસી કાચ ઓશીસ જઈ પહોંચી. રાત અજવાળી હતી, ગરમીએ સખત પડતી હતી એટલે કાચમાં બહારની ખાજુએ બેસવાનું વધારે અનુકુળ પડશે; તેમ લાડું પણ ઓછું પડશે એમ વિચાર કરીને એણે કાચની બહારની ખાજુની બે જગ્યાની બે ટીકીટ કઢાવી. નાના ફ્રેડરિક માટે તે ખાસ જગ્યાની જરૂર નહોતી. દારણુકે એને તે વારાફરતી પોતાનાં માતા પિતાના ખોજા બેસવાને માટે તૈયાર જ હતા.

આ દરમ્યાનમાં ફ્રેડરિક છેક બંદર ઉપર દરિયા કિનારે ગયો. ત્યાં તદ્દન એકાંત જગ્યા ખોળીને તે જગ્યામાં સાથે આણેલા પોટકામાંથી વસ્ત્ર કાઢીને તે પહેરી લીધાં અને યુનીફોર્મ બદલી નાખીને તેનું એક પોટકું ખાંધ્યું. પોટકું ખાંધીને તેમાં એક મોટા પત્થર પણ સાથે ખાંધ્યો અને એને પાણીમાં ડુબાડી દીધું. પાછો બરોબર વખતે એ કાચ ઓશીસ આગળ આવી પહોંચ્યો અને દ્યુસીને મળ્યો. બન્ને જણુ બાળકને લઈને કાચમાં બેસી ગયાં અને કાચ ઉપડી. સવારના સાત વાગે સહિ સલામત રીતે કાંઈપણ જાતના

અંતરાય વગર એ લંડન પહોંચી ગયાં અને શીન્સબરી સ્કવેરની પાસેના લતામાં એક નાના ઘરમાં આવી રહ્યાં.

પ્રકરણ ૨૨.

મુખનો લેખો.

અહિં આવીને ફ્રેડરિક પોતાનું નામ રેખીનસન રાખ્યું અને કાલ્કાલની માફક અહિં પણ એક નાની સ્કુલ એણે માંડી લ્યુસીએ ભરત શીવણુ કામ હાથપર લીધું એટલે પૈસા સંબંધી એમને જરાએ મુશ્કેલી વેકવી ન પડી. અહિં પણ પોતાના નિખાલસપણાથી અને સાદાઈથી ફ્રેડરિક વિદ્યાર્થી તેમજ તેમનાં માયાપોને પ્રિય થઈ પડ્યો. તેમજ લ્યુસી એના સૌન્દર્ય, નમ્રતા, વિવેક અને આનંદી સ્વભાવને લીધે આખા શીન્સબરી સ્કવેરના લતામાંની સર્વ સ્ત્રીઓમાં પ્રિય થઈ પડી હતી; અને એને એમની ગહાનુભૂતિથી કામ પણ સાઈ મળવા લાગ્યું. પતિ-પતિન ખાસ જરૂર હોય તો જ ઘરની બહાર નીકળતાં. સાંજે જરાક ફરવા જતાં કે વિદ્યાર્થીઓને ઘેર તેમનાં માયાપને મળવા જતાં. એ શિવાય ખીજે કાંઈ પણ જવાનું એમણે રાખ્યુંજ નહોતું. ફ્રેડરિક કોઈ દિવસ પણ ન્યુસ પેપર વાંચવાનું ચુકતો નહિ. અહિં આવ્યા પછી એણે છાપામાં એક જાહેર ખબર વાંચી. એમાં એના શરીરનું પુરેપુરું વર્ણન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે ઉપર લખેલા વર્ણનવાળો માણસ લશ્કરમાંથી નાસી ગયો છે માટે તેનો પત્તો લગાડી આપનારને ઇનામ આપવામાં આવશે. આવી

મતલબની જાહેર ખખર આવી હતી; પણ એ જાહેર ખખરમાં જે એના શરીરનું વર્ણન આપ્યું હતું તેના કરતાં એ અહિં જુદા વેષમાં રહેતો હતો એટલે એનો ઓળખાઈ જવાનો સંભવ ઓછો હતો. એ રેજીમેન્ટમાં હતો ત્યાં તે એના વાળ કપાવી નાખેલા એટલે ટુંકા ટુંકા હતા. રેજીમેન્ટમાં એ થોભીયા પણ રાખતો હતો; પણ અહિં તે એણે માયાના વાળ પુષ્કળ વધવા દીધા હતા અને થોભીયા મુંડાવી નાખતો હતો. એટલે જાહેર ખખરના વર્ણન પ્રમાણે કાંઈ ફેડરિકની તપાસ કરે તો તે જરૂરજ ભૂલાવામાં પડે એવું હતું. વળી એ જે લત્તામાં રહેતો હતો ત્યાંના લોકોને એવી જાહેર ખખરો વાંચવાની કાંઈ પડીએ નહોતી; તેમ એમને આના સંબંધી સ્વાનેશ્વે કશો વહેમ નહોતો એટલે દંપતિના જીવને નિરાંત હતી.

જોત જોતામાં આમને અહિં આવે ત્રણ વરસ થઈ ગયાં. અત્યારે ફેડરિક અઠાવીસ વર્ષનો અને હ્યુસી છઠ્ઠીસ વર્ષની હતી. એ અત્યારે યૌવન અને સૌન્દર્યના પૂર્ણ જ્વાલરમાં ખીલી રહી હતી. એની મોહકતા અને લાવણ્યતા પૂર્ણ કળામાં પ્રકટી નીકળ્યાં હતાં. નાનો ફેડી પાંચ વર્ષનો થયો હતો. એ પણ શરીરે તંદુરસ્ત અને દેખાવડો હતો. એના મુખ ઉપર એના પિતાની મરદામી છટા હતી અને એની માતાનું માધુર્ય હતું. આમના જેવું સુખડ, સ્વચ્છ અને પ્રેમી યુગલ આખા એમના લત્તામાં ક્યાંએ જોવામાં આવતું નહોતું.

એમની આર્થિક સ્થિતિ દહાડે દહાડે ધણી સારી થતી જતી હતી. હવે તો એમણે એક નાનકડું ઘર બાંધે રાખી લીધું અને તેમાં ફરનીચર પણ પોતેજ વસાવ્યું, રકુલમાં છોકરાઓની સંખ્યા સારી થતી હતી એટલે હવે હ્યુસીના ઉપર બોળે નહોતો પડતો. હવે તો

બરત કામ, એને કમાવાની ખાતર નહિ પણ મોજની જ ખાતર કરવાનું હતું. ફ્રેડરિક એને હવે એવું કામ બહુ કરવાયે દેતો નહિ. ઇયુસી કદાચ કામ કરતી તો તરત જ એ કહેતો “ મનોરમે, પોર્ટસ માઉથમાં તેં બહુ મજુરી કરી છે. તે વખતે તને મારાથી કશીએ મદદ થઈ શકી નથી. પણ અહિંતો હવે હું આપણું ગુજરાન ધરૂં સારી રીતે ચલાવવાને શક્તિવાન થયો છું; માટે આ તારી મધુર તેજસ્વી સુંદર આંખોને હું તરદી નહિ આપવા દઉં. એ આંખોનું તેજ સોય દોરા માટે નથી લખી અપાયલું. મારે તારી આંખોનું તેજ ધટાડી નથી નાખવું. હા, એ ધડી આનંદની ખાતર કાંઈ બરવું શીવવું હોય તો તે કરવાની ના નથી. ” પરણેલી જીંદગીને કોઈની પણ સુખી હોય તો તે અત્યારે આમની જ હતી. બંને પરસ્પર એક બીજા પ્રત્યે કેવું માન, કેવો વિવેક, કેવો દૈવી પ્રેમ રાખતાં. ૭ વર્ષથી એ લમના અંધથી અંધાયક્તાં હતાં; પરંતુ એમના એ અંધ કાચા સુતરના તાંતણા જેવા નહોતા પણ રેશમની દોરીના એ અંધ હતા. એ તુટે એવા નહોતા. એમણે તો જાણે પોતાના કંકમાં મન ગમતાં, મનોરમ, સુંદર સુવાસિત પ્રેમ પુષ્પોની વરમાળ ધારણ કરી હતી. એ પુષ્પો ન કરમાય-એ વરમાળ ન તુટે તેને માટે જેમ કાળજી લેવાય, તેમજ એજ વરમાળે બાંધી આપેલો એમનો જન્મ બરનો પરસ્પર પ્રેમ સંબંધ હમેશાં જળવાઈ રહે એમાંજ એમણે પોતાની ઇર્ષિ કર્તવ્યતા માની હતી. ૭ વર્ષ દરમ્યાન એક બીજા સાથે ઉપડતા સાદે બોલ્યાં નથી, એક બીજા પ્રત્યે આંખ સરખી કાઢી નથી તો પછી એક બીજા પ્રત્યે ગુસ્સે થવાનું તો કારણ જ શાનું હોય ? વળી લમ પછી બનતા રહેલા વિચિત્ર અવનવા પ્રસંગોને

લક્ષને એમનું જીવન એકમેકમાં એટલું બધું જડાઇ ગયું હતું, એત-
પ્રોત થઈ ગયું હતું કે કોઈ વાતે એમનામાં મતભેદ પડતોજ નહિ.
પતિની ઈચ્છા એજ પત્નીની ઈચ્છા, પતિના વિચારો એજ પતિના
વિચારો. આમ દ્યુસીના મીઠા સહવાસમાં ફ્રેડરિક અપાર આનંદ
ભોગવી રહ્યો હતો. એને લીધે એનું ગૃહ જીવન એને સ્વર્ગીય જીવન
સમું લાગતું હતું. પતિનો નિર્મળ સ્નેહ, એનો નિર્દોષ વિનોદ, એનું
કટાક્ષમય હાસ્ય, એનું મલક મલક થતું મનોરમ મુખ, એની નિઃસીમ
સેવા, અને અડમ પ્રેમભક્તિ પતિના હૃદયમાં એટલાં બધાં દૃઢ વાસ
કરી રહ્યાં હતાં, એને એટલો બધો રસ ખસ કરી દેતાં કે એને એ
અવર્ણનીય મુખ છોડીને જરાએ બહાર જવું ગમતું નહોતું. દ્યુસીના
આનંદ આગળ એને બીજો સર્વ આનંદ લુપ્તો લાગતો હતો. દ્યુસી
વગર એ ફરવા પણ નહોતો જતો. રાતે દ્યુસી કાંઈ ભરતી શીવટી
હોય ત્યારે એની પાસે બેસીને એ બોધપ્રદ પુસ્તક વાંચતો. ત્યારે
એ નાના ફ્રેડીને એનું લેસન તૈયાર કરાવતી, ત્યારે ફ્રેડરિક લેટીન,
ફ્રેંચ વિગેરે અન્ય ભાષાઓનો અભ્યાસ કરતો. કેટલીક વખત પોતે
ખાસ ચુંટી કાઢેલા પોતાના મિત્રોને આમંત્રણ આપી પોતાને ઘેર
બોલાવતાં અને કેટલીક વખત તેમનાં આમંત્રણોને માન આપીને
એ તેમને ઘેર જતાં. આમ એમનો નિવૃત્તિનો સમય વિનોદમાં જતો.
પતિએ પતિને આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ ખતાવ્યું હતું. અત્યારે એમના
જેવું કોઈ સુખી નહોતું એમ કહીએ તો ચાલે. ફક્ત એમને કોઈ
કોઈ વખત પકડાઈ જવાનો વિચાર આવતો ત્યારેજ એ જરા ખિન્ન
થઈ જતાં. પણ એ વિચાર એમના મગજમાં હવે ઝાઝીવાર ટકતો
નહિ. અત્યાર સુધી નથી પકડાઈ ગયાં તો હવે કોણ પકડવાનું છે

એ વિચારે વાત વિસારે પડતી. ફ્રેડરિક પેપરમાંથી પોતાની રેજીમેન્ટની પણ ખબરો વાંચતો હતો. અત્યારે એની રેજીમેન્ટ પોર્ટમ માઉથથી માન્ચેસ્ટર ગઇ હતી. હજુ રેજીમેન્ટનો ઉપરી કર્નલ વિન્ડહામ જ હતો. જુરોલ્ડ રેડબર્ન પૈસા ભરીને કેપ્ટનની રેન્કમાં આવ્યો હતો. હિથકોટ તો ખીચારો લેફ્ટનન્ટનો લેફ્ટનન્ટ જ રહ્યો હતો. મી. સ્કોટ હજુ એડજુટન્ટ જ હતો અને કેપ્ટન કર્ટનીએ તો ફ્રેડરિકના નાસી ગયા પછી આઠ દસ મહિને પોતાનું કમીશન વેચી દીધું અને દરકરમાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. રેજીમેન્ટની આ બધી ખબર ફ્રેડરિકે પેપરમાં વાંચી. દ્યુસીના પિતા તરફની તો હાલમાં કશીએ ખબર એમને મળતી નહોતી. દ્યુસીને એમ થતું ખરૂં કે “મારા પિતાને એકાદ કાગળ લખું. પણ તેમ કરવાથી કદાચ કોઇને અમારો પત્તો જડી જાય તો નાહક ઉપાધિમાં પડવું પડે.” એમ વિચાર કરીને પાછું એણે મન વાળ્યું. એટલે એકલેખાંના તો એમને અહિં કરાએ સમાચાર મળતા નહિ.

મુખમાં અને વૈભવમાં એમણે ત્રણ વરસ તો લંડનમાં ધણીં સારાં કાઢ્યાં. એવામાં એક દિવસ ગ્રોલ્ડર્સ બ્રેટ સ્ટ્રીટમાં પોતાના એક વિદ્યાર્થીના ખાપ સાથે ફ્રેડરિકને કાંઈ કામ હોવાથી એ ત્યાં ગયો હતો; ત્યાં જવાનો રસ્તો લંડનની જનરલ પોસ્ટ ઓફીસના હોલમાં થઈને કાઢ્યો હતો. એટલે ફ્રેડરિકને ઘેરથી ગ્રોલ્ડર્સ બ્રેટ સ્ટ્રીટમાં જવું હોય કે ત્યાંથી ધર તરફ આવવાનું હોય તો એ હોલમાં થઈને જ જવા આવવાનો રાજમાર્ગ હતો. તેથી એ પોતાનું કામ પરવારીને પાછો આ હોલમાંના રાજમાર્ગે જ પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યો. જેવો એણે એ હોલમાં પગ મૂક્યો તેવોજ એને ધને

કોઈને અવાજ અથડાયો. અવાજ સાલળીને એણે આમ પાશ્વ
 વાળીને જોયું તો જોજ. જેને એ કોઈ દિવસ જોવા ઇચ્છતો નહોતો,
 જે એના આંખના પાટા સમો હતો, તેજ ખેટસ હજમ એની દષ્ટિએ
 પડ્યો. એને જોતાંજ ફ્રેડરિક ભયથી કંપી ગયો. ત્રિષધર કાજો નામ
 અત્યારે જોઈતો એના ઉપર કુંહાડા મારતો ધસી આવ્યો હોત
 તોએ એ ન ડરત. ભૂખ્યો વાધ એના ઉપર તરાપ મારવા છલંમ
 મારીને કુદી પડ્યો હોત તોએ એ ત્યાંથી ન ડગત. નદીની બેખડ
 ઉપર ઉભો રહ્યો હોત અને એ બેખડ એને લાઇનેજ પાણીમાં તુટી
 પડી હોત તોએ એ ન ગભરાત. પરંતુ આ દુર્ભુખથી તો એ એટલો
 બધો ડરી ગયો, એટલો બધો શીઆવીઆ થઇ ગયો કે એને
 જોઇને તો એને એમજ થઇ ગયું કે હવે “ મારો વિનાશ આવી
 પહોંચ્યો છે.” હવે એક પછી એક અશુભ લક્ષણો એની આંખ
 આગળ તરવરવા લાગ્યાં. નાટકના થીયેટરમાં જેમ એક સીનમાંથી
 ખીજે સીન પલટાઈ જાય છે તેમ એના જીવન નાટકમાં પણ અત્યારે
 સુખનો સુંદર સીન ફેરવાઇ જઈને દુઃખનો દારણ્ય સીન આવતો હોય
 એમ એને ભાસ થયો. સુખના શિખર ઉપરથી દુઃખની તળેટીમાં
 કોઈ એને મખડાવી મુકતું હોય એમ એને જણાવા લાગ્યું. જેમ
 પાણીમાં ડુબતો માણસ પોતાના જન માટે આથોડીયાં મારી રહ્યો
 હોય, અ? એના તે પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતાં એને દેહા દેહા પોતાના
 ધર સંબંધી અનેક વિચારો આવીને આઠજો બનાવી દે છે; તેમ
 ફ્રેડરિકને પણ અત્યારની સ્થિતિએ આઠજો ભૂત બનાવી દીધો હતો.
 એ અત્યારે દુઃખ દરિયામાં ડુબકાં ખાઇ રહ્યો હતો. ડુખ્યો ડુખ્યો
 એમ એને થઇ રહ્યું હતું. “ હવે મારી પત્નિ ને મારા બાળકનું શું
 થશે” એ વિચારે એને ઘેરી લીધો હતો. ખેટસ ફ્રેડરિક સામું

આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યો હતો. ફેડરિકના પોષાક ઉપરથી એણે અનુ-
માન કરી લીધું કે એની પૈસા મંબંધી સ્થિતિ બધી સારી હશે.
એટલે એણે પોતાના હિતનો વિચાર તરતજ કરી લીધો અને મિત્ર
ભાવ કરતાં તુંડાઇ અને નાગઇ કરીનેજ એની પાસેથી પૈસા ઠઠા-
વવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. લોન્સડેલનો જીવ ધીરે ધીરે ધીરે ઠંકાણે
આવ્યો એટલે એણે બેટસ સાથે વાત કરવા માંડી “ તારે મારી
સાથે વાન કરવી હોય એમ જણાય છે; પણ આપણાથી અહિં વાત
નહિ થઇ શકે. વળી મને આ જગ્યાએ માઈ નામ દઇને નહિ
બોલાવે તો તેમાં તનેજ ક્ષયરો છે. ”

બેટસ:—“ ચાલ ત્યારે તું કહે ત્યાં આવું. ” અને જણુ પોસ્ટ
ઓફિસ વટાવીને આગળ ચાલ્યા અને એક પીકા આમળ આવીને
ફેડરિક ઉભો રહ્યો. એટલે બેટસ બોલી ઉઠ્યો “ નહિ, અહિં નહિ-
હું તારે ઘેર આવવા માગું છું માટે ત્યાં મને તેડી જા. ”

“ નહિ, એમ તું મને સતાવીશ તે નહિ ચાલે. મારે ઘેરે
સરખું છે અને અહિંએ સરખું છે. માટે જે વાત કરવી હોય તો
અહિંઆજ કરી લઇએ. ”

“ પણ મારે તો તારે ઘેરજ જવું છે. તારે ઘેર ગયા વગર
તારી સ્થિતિ કેવી છે તેની મને શું ખબર પડે ? તારી વાત છુપી
રાખવા માટે તું શું આપી શકે એમ છે અને હું તારી પાસે કેટલું
માગી શકું તેનો ખ્યાલ તારે ઘેર ગયા વગર મને નહિ આવી શકે.
માટે તારે ઘેર તેડી જા. ”

“ પણ મારે ઘેર હું તને તેડી ન જાઉં તો. ”

“ તો પેલો પોલીસ જા્ય છે તેના હાથમાં તને સોંપી હઉં
ઝેટલીજ વાર. ”

“ તારે ઝેવું કરવાની કાંઈ જરૂરે નથી. પણ તું આટલે
બધા કેમ મારી પાછળ પડ્યો છે ? મેં તારું ઝેવું તે શું
બગાડ્યું છે કે તું મને આમ મુશીબતમાં ઉતારે છે. ”

“ જો, મને શબ્દોની મારામારી કરવી મમતી નથી. મને તો
તું તારે ઘેર તેડી જા. નકામો વખત ન સુમાવ. ”

“ અલ્યા, તારા આવવાથી મારી સ્ત્રીને ધારકો પડશે ઝેટલે
પણ તું વિચાર નથી કરતો ? ”

“ ગમે તે થાય તેની મને પરવા નથી. ”

“ પણ એ બીયારીએ તારું શું બગાડ્યું છે ? એના જીવનમાં
ખંજર ભોંક્યા શીદ તૈયાર થયો છું ? મારી દયા ન લાવે તો આશ્ચું,
પણ એની તો દયા લાવ. હું તારી પાસે ઝેટલું માગી લઉં છું. ”

“ ઝેવું તેવું હું કાંઈ માનવાનો નથી. કારણકાણમાં તેં મને
ઉતર્યો હતો. ”

“ આ તું શું કહે છે ? મેં જો કાંઈ બચાવ્યું હતું તે સર્વ
તને આપી દીધું હતું છતાં આવું બોલે છે. ?

“ બધું બચાવેલું આપી દીધું હતું ? અરે એથી બમણું
આપવાની સ્થિતિમાં તું હતો. મને પછીથી બધી ખબર પડી.
ફક્ત તેં મને પચાસ પાઉન્ડ આપ્યા તેમાં શું ? ઝેટલા તો મારે
ભરી દેવા પડ્યા પણ મારા ઘર ખર્ચ સારું તેં મને એકાદ બે
ગીનીએ વધારે ન આપ્યા. પછી તારા હલકટપણાને માટે તને કિશ્કા
આય એમજ ઠરરાને મેં વિચાર કર્યો. ”

“ અરે એટલા ઇનામની ખાતર તેં મને વિશ્વાસઘાત કર્યો, અને આ ખોટું બાનું શાનું કાઢે છે ? ”

“ જો, આપણે રસ્તા વચ્ચે આવી રક્તક કરીએ છીએ તેથી, લોકો આપણા સામું જોતા જોતા જાય છે. એમાંના કાંઈ આપણી વાત જાણી જશે તો પછી મને ઠપકો ન આપતો. અહિં ઉભા ઉભા આવી ભાંજગઢ કરવામાં માલ નથી. તારે ઘેર ચાલ, નહિતો અહિંને અહિંજ તને પોલીસને સ્વાધિન કરી દઉં છું. ”

“ પોલીસને સ્વાધિન કરી દઉં છું ” એ શબ્દ પીકામાંથી નીકળતા એક પોલીસને કાને પડ્યા; એટલે તરત એણે એટસને પૂછ્યું ‘ કોને સ્વાધિન કરી દેવાની વાત કરો છો ? ’ આ સાંભળીને ફ્રેડરિકે જાણ્યું કે “ નકકી ભોગ મળ્યા. ” આથી એ ગભરાઈ ગયો અને આજીજીપૂર્ણ દયામણે મુખે એ બોલ્યો: “ ચાલ. ”

ફ્રેડરિક કબુલ થઈ ગયો એટલે પેલા પોલીસને એટસે કહ્યું: “ કાંઈ નહિ; એ તો આ ગૃહસ્થ અને મારી ખાનગી વાત છે. કોઈને સ્વાધિનમાં આપવાની વાત નથી. ” એટલે પોલીસે ગૃહસ્થ જેવા લાગતા ફ્રેડરિકને સલામ કરીને કહ્યું “ સાહેબ, માફ કરજો. ” એમ કહીને ચાલતો થયો.

“ કેમ, ફરીથી આવો અખતરો કરવો છે કે ? ” એટલે તેણે કહ્યું.

ફ્રેડરિક પોલીસના આવવાથી ગભરાઈ ગયો હતો. એને એમજ થઈ ગયું હતું કે “ હવે હું પકડાઈ જવાનો. ” એને ધણો સંતાપ થતો હતો. એટસને પોતાને ઘેર લઈ જવા કરતાં તો અત્યારે પૃથ્વી

માતા માગ આપે તો એમાં એ સમાધ જાય. પણ શું કરે? પોતાને ઘેર એને ધર્મ ચાહ્યો.

“તું મળી ગયો તે ઠીક થયું. પોસ્ટ ઓફિસ સંબંધી વળા હું ખીણ મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો છું. પોસ્ટ માસ્ટરના સેક્રેટરીએ એ આખતમાં કેટલોક ખુશાસો કરવા મને લંડન ખોલાવ્યો છે. ઓફિસમાં અત્યારે દરેક જણ મારી વિરુદ્ધ છે; પણ જ્યાં સુધી તારા જેવા મિત્રો કુશળ છે ત્યાં સુધી જમત ઝખ મારે છે.” એમ કહીને એટસ હસી પડ્યો. ફ્રેડરિકનું ધ્યાન એટસની વાતમાં જરાએ નહોતું. એને તો એકજ વિચાર આવતો હતો અને તે એ કે એટસને જોઈને દ્યુસીના હૃદયને કેવો જખરો ધક્કો લાગશે? એટસે તો પોતાનુંજ પારાયણ આગળ ચલાવવા માંડ્યું. “જો તું મને સારી જેવી રકમ આપીશ તો હવે હું તને જરાએ પજવણી નહિ કરું. તને ફ્રેડરિકની સજા થઈ જણીને હું ઘણો દીલગીર થયો હતો.” એટસના મોઢા-માંથી આ વાક્ય સાંભળીને ફ્રેડરિક એકદમ ભવા ચઢાવીને આંખ તરડાવીને બોલ્યો. “ખખરદાર, જો તં એ વાત સંભારી તો. રાક્ષમ, દૈલ, એ બધું મારે તારા પાપેજ ભોગવવું પડ્યું.”

“વાહ, ચાલો એ વાત નહિ સંભારું. પણ હવે તું વગર બોલે તારે ઘેર ચાલ. રસ્તામાં લોકો આપણો તમાસો જીએ છે.” ફ્રેડરિકને તો અત્યારે એવું થઈ ગયું હતું કે એનું ચાલે તો એ અત્યારે એટસની ગળચી પકડીને એને ગટરમાં ફેંકી દે અને એને છુંદી નાખે. ફ્રેડરિકનું ધર આવી પહોંચ્યું. નીચલા ખંડમાં જ્યાં એ સ્કુલ કરતો હતો, ત્યાં હમણાં દ્યુસી બેઠી હતી. આજે નિશાળમાં અડધી રજા હતી એટલે ડોકગાયો નહોતા. નાનો ફ્રેડિ આહ રખતો હતો.

જેવી દ્યુસીની નજર આરીએથી બેટસ ઉપર પડી તેરોજ જાણે એના માથા ઉપર એકાએક હથોડાનો ધા પડ્યો હોય તેમ એને થઈ ગયું અને પડતાં પડતાં બચી ગઈ. બચબીત થઈને જાણે ત્યાંને ત્યાંજ ફરી ગઈ. એના ગાલ ઉપરની સાલી એક ક્ષણમાં ચાલક ગઈ. એ ઘોળી પુણી જેવી થઈ ગઈ. ફ્રેડરિકે બહારથી સાંકળ ખખડાવી એટલે જાણે એ મૂર્છામાંથી જાગી હોય એમ એને લાગ્યું. એમણે એક સ્ત્રી નોકર નાખી હતી તેણે બારણું ઉઘાડ્યું અને દ્યુસી ફેડીને પેલી નોકરને સોંપીને માળ ઉપર ચઢી ગઈ. એની પાછળ ફ્રેડરિક અને બેટસ પણ માળ ઉપર ગયા. અને પતિ પતિની દ્રષ્ટિએ દ્રષ્ટિ મળી અને સર્વ વાત દ્યુસીના સમજવામાં આવી. બેટસ પ્રધાન ખંડમાં બેઠો અને આભુઆભુ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. એ અરસામાં ફ્રેડરિકે દ્યુસીને બાભુમાં લઈ જઈને કાનમાં કહ્યું “ આવો આ મારો પાસેથી પૈસા કઢાવવા આવ્યો છે. આપણે મહેનત કરીને આ હરામખોરને આપી દેવા બેશું કયું નથી. તમારા મોઢામાંનાં કોળીયો કાઢીને મારે હવે તમને લિખારી નથી બનાવવાં. બલે હું પાછો લશ્કરમાં જઈશ અને મારું લાગ્યું ભોગવી લઈશ; પણ આને તો હવે હાથજ ખતાવવો છે. ”

“ એ શું જાનાં જાની વાત કરો છો. હું અહિં બેઠો છું તેટલી વાર તો જરા વિવેક રાખો. ” બેટસે કહ્યું. આ સાંભળીને ફ્રેડરિકનો મીજાસ હાથમાં ન રહ્યો એટલે બેટસના સામું બેઠને બોલ્યો “ જો કે હું લશ્કરમાંથી નાસી છુટેલો છું, અત્યારે તારા સહજામાં સપડાયલો છું અને ધડી પછી કદાચ મને પોલીસને સ્વાધીન પણ કરવામાં આવે એ બધી વાત ખરી; છતાંજ અત્યારે હું મારા

ધરમાં છું, હું મારે ફાવે તેમ કરવા મુખત્યાર છું, માટે જો તું મારા ધરમાં ઈર્ષિ પણ અપમાન ભરેલી રીતે બોલ્યો તો નક્કી માનજે કે સાત મારીને મારા ધરમાંથી હાંકી કાઢીશ. પછી બલે ગમે તે થવાનું હોય તે થાય.” હયુંસીએ ફ્રેડરિકને હાથ ઝાકીને એને વારી રાખતાં એના કાનમાં કહ્યું “ તમે એને ન વતાવશો. એથી સાઈ પરિણામ નહિ આવે. ”

“ ક્રમ લોન્સડેલ, બહુ રોપથી કામ લેવા ધારે છે કે શું ? એમ નહિ આવે, સમજ્યોને. ” એટલે ફ્રેડરિકના દમામમાં બોલવાથી જરા ગભરાયો તો ખરો; પણ પાછી હિંમત આણીને બોલ્યો. લોન્સડેલ વચમાંજ બોલી ઉડ્યો “ હવે એ બધું જ્યા દધને બોલી દે તારે કેટલા પૈસા જોઈએ છીએ ? ”

“ ઉભો રહે, એકદમ મારાથી નહિ નહી કહી શકાય. મને અણુવાદે. જો છ રૂમ વાળું આ ધર છે. એમાં રસોડું તો બુદ્ધું એટલે આ સતારામાં આ ધરનું લાડું મારા ધારવા ધારવા પ્રમાણે વાર્ષિક ૪૦) પાઉંડ હાવું જોઈએ. ધરમાં તેં ફરનીયર પણ સાઈ વસાવેલું છે. એટલે હું તારી ઓછામાં ઓછી બસો પાઉંડની વાર્ષિક આવક માઈ છું અને અત્યાર સુધીમાં તેં બસો પાઉંડ તો સહેજે બચાવ્યા હશે. માટે જો ન પકડાવું હોય તો બસો પાઉંડ ધરી દો. ”

લોન્સડેલે અત્યાર સુધીમાં સો પાઉંડ બચાવ્યા હતા. તેટલાએ આપી દેવાનો એનો વિચાર નહોતો; એટલે એણે મક્કમપણે અને દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો કે “ જો, મારી પાસે ફક્ત સો પાઉંડજ બચત છે અને તેટલા લુંટાવી દધને ખૈરી છોકરાને મારે બિખ નથી અંગારવી, સમજ્યો. ”

“બસો પાઉંડથી એક ક્ષણિંગ પણ હું ઝાંછો લેવાનો નથી. પણ જે તારે હાથ સોજ પાઉંડ આપવા હોય તો સો હમણું આપ, અને ખીજ સો અઠવાડીઆ પછી આપજો. હું એટલો વખત રહી પડીશ. ”

“મારે તો એવું કશું કરવુંજ નથી. જ હવે તારાથી થાય તે કરી લે. ”

એટલે જણ્યું કે જરા વધારે ખેંચાયું. એટલે ધીમે રહીને પાછો બોલ્યો “ ત્યારે તારો શો વિચાર છે ? ”

“ મારો વિચાર ! ત્યારે સાંભળ હું તો આમ કરવા માગું છું. ” આગળ ફ્રેડરિક બોલવા જતો હતો એટલામાં એટલસ વચ્ચેજ બોલી ઊઠ્યો “ જોજો; પણ ડીક ડીક રકમ મુકજો. ”

“ તું મને કદાચ સત્તાધિકારીને સ્વાધીન કરી દર્શ તો તને અને પકડવાને માટે જે વીસ પાઉંડનું ધંનામ કાઢેલું છે તે મળશે. અને આજે હું તને બસો તો શું પણ બે હજાર પાઉંડ આપું તોયે વીસ પાઉંડની ખાતર કાલે તું મને નહિ પકડાવી દે એની શી ખાતરી ? પૈસાના લોભમાં તો તું ગમે તેમ કરે છે. મને પકડાવી દેવાથી તને જે વીસ પાઉંડનું ધંનામ મળે તેટલા વીસ પાઉંડ હું તને અત્યારે આપું. અને તારી પળવણી નહિ થાય તો હું નર્મ સુધી પકડાઈ નહિ જાઉં ત્યાં સુધી નિયમિત રીતે તને ઘેર બેઠાં હર વરસે વીસ પાઉંડ મોકલાવ્યા કરીશ. ”

“ ના જાઈ, એવું તો નહિ. એકાદ વરસ વચમાંજ તું અહિંથી કદાચ કાઠ ખીજે ઠેકાણે ઉપડી જાય તો હું તો એ વીસ પાઉંડને માટે ટોચાજ ખાયા કરું. પછી તો બ્યારે પાછો તું મારા

સકંજભાં આવે ત્યારે વાત. મને તો સો પાઉંડ હમણાંજ અણ્ણી આપ અને પછી વાત છાની રાખવાની તારી ઇચ્છા હોય તો દર વરસે પાઉંડ મોકલી આપજો. ” હજમને જરા નરમ પડતો જાણીને ફેડરિકે ખેંચી પકડ્યું. “ મને એ વાત કબુલ નથી. ”

“ મીસીસ લોન્સડેલ, તમે જરા તમારા પતિને સમજાવો. એ હાથે કરીને મૂર્ખો બને છે. ”

“ એની સાથે વાત કરવાની તારે કાંઈ જરૂર નથી, અને જે કાંઈ તું બોલે તે બહુ સંભાળીને બોલજો. તું મને તે બોલીશ તે હું સાંખી નથી રહેવાનો. હું જીવ ઉપર આવેલો છું. ભલે હું પકડાઈ જઈશ, પાછો લસકરમાં જઈશ અને મારા ઉપર જે અત્યાચારો અને બુલ્લમ થશે તે હું સહન કરી લઈશ; પણ મારી સ્ત્રી તથા છોકરો શુભે નથી મરતાં એ જાણીને એટલી તો ટાઢક મળશે. એ અત્યાચારથી માઈ કદાચ મોત પણ નીપજે, તોયે મરતાં મરતાંયે મને સંતોષ થશે કે એ લોકો દુનિયામાં પૈસા વમર રઝળી નહિ મરે-હવે સમજ્યો. તને પૈસા આપી દઈને એમને રખડતાં કરી મુકવાં તેના કરતાં બધું દુઃખ સહન કરી લઈશ. ”

પોતાના પતિનાં આવા ઉચ્ચ આશયની મનમાં ને મનમાં ટ્યુસી પ્રશંસા કરવા લાગી. પતિની ખાતર પાછાં પાછાં શીખજે આખું ઘર, ઉપરથી નીચે સુધીનું ખાલી કરી બધું એ હજમને આપી દેવા એ તૈયાર હતી; પણ અત્યારે પતિ જે કહી રહ્યો હતો તેનાથી વિરૂદ્ધ એક અક્ષર એ બોલી શકી નહિ. ફરી ઇચ્છા દેવાથી કાંઈ નીકળે છે ? એમ ધારીને બેટસે કહ્યું “ વાઈ ત્યારે જે મારી વાત તને કબુલ ન હોય તો મારે જે કરવું હશે તે હું કરીશ લઈશ. ”

એમ કહીને એણે ઉડીને ચાલવા માંડ્યું. દ્યુસીએ પતિના કાનમાં હળવે રહીને કહ્યું “ અરે એ ચાલ્યો જશે હાં ? ” ફ્રેડરિક તેવાજ ધીમા સ્વરે કહ્યું “ ગભરાય છે શું કામ ? કાંઈ જવાનો નથી.” જતાં જતાં એટસ બોલ્યો “ ચાલો; તમને સીએ સો પાઉંડ આપવા બારે પડતા હોય તો પચાસ પાઉંડ મને આપો અને દર વરસે પચ્ચીસ પાઉંડ મને મોકલી આપજો.” દ્યુસીએ વળી કાનમાં કહ્યું “ બહાવા. હા કહી દો અને એને આહિંથી દીસતો કરો.” ફ્રેડરિકે કહ્યું “ વાર, તારી ઇચ્છા છે તો એમ કરીએ.” એમ કહીને એણે એટસને કહ્યું “ ચાલો ત્યારે તેં બ્યાજખી કહ્યું એટલે હું કબુલ કરું છું.” એમ કહીને એણે પૈસા ગણી આપવાને દ્યુસીને ઇશારત કરી એટલે એ પૈસા લેવાને ગઈ.

“ અહ્યા, કાંઈ દારૂ યારૂ રાખે છે કે નહિ. લાવને જના આડાવી લખએ.”

“ હું દારૂ નથી રાખતો. હમણાં તને પૈસા મળે એટલે જજોને પીકામાં. તારે જોઇએ એટલો પીધાજ કરજો.”

“ વારૂ એમ કરીશું. પણ અહ્યા તને પણેની કાંઈ ખખરો મળે છે કે ? ”

“ ક્યાંતી, ઝોકલેની ? તું જાણુતો તો હશે કે હમે ક્યાં કામને કાગળ પત્ર લખીએ છીએ. મી. ડેવીસ હજુ છે ત્યાંના ત્યાંજ છે ને ? ”

“ કેમ, તને ખખર નથી ? ડેવીસ તો ફરીથી પરણ્યો. આજે વરસ દોઢ વરસ થયાં આવ્યું. ડો. કાલીસીન્યની પેક્ષી મીસ કોટી નહિ, તેની સાથે એણે તો લગ્ન કર્યું. ઓકરો તો ઘણી આનંદી છે.

પણ પેલો રહ્યો છુટ્ટો અને આનું તો જીવાનીનું પાસું. પણ હવે મી. ડેવિસ લક્ષ કરીને પરતાય છે. પેલીનો હાથ બહુ છુટો છે તો. રોજ રોજ નવાં નવાં કપડાં અને બેંચએ. એને માટે ટપાલમાં રોજ એકાદ બે પાર્સલ તો હોય હોયને હોયજ. એવો તો બાગ્યેજ ઠાઈ દહાડો જય કે જે દિવસે એનું પાર્સલ ન હોય. મીડલટનના કાપડીઆઓનું તો એ વખતસર ખીલે ચુકવતી નથી. ”

અમે અમારા વાંચકવૃંદને જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે જેટલો આ બધી ખાતમી મેળવી શકતો હતો એનું કારણ તો એ પોરટ ઓફિસના આર્જમાં હતો એ હતું. જેના તેના કાગળો એ ફાડતો અને વાંચી લેતો હતો. આવી નીચતાથી લોકોની ખાનગી હકિકત પણ એ મેળવી શકતો હતો. એમની એ વાત ચાલતી હતી એટલામાં ટ્યુસી પૈસા લઈને આવી પહોંચી અને પતિના હાથમાં મૂક્યા. તે પૈસા લોન્સડેને ટેબલ ઉપર ગણી આપ્યા અને જેટલે હરખાતાં હરખાતાં પોતાના ખીરસામાં મૂક્યા.

“ જો, પૈસા તો તને મળી ચુક્યા છે. હવે મને ઉઘાડો પાડવો કે ન પાડવો એ તારા હાથની વાત છે. એ ખાખત હું તને કશુંયે કહેતો નથી. પણ એટલું તો કહું છું કે દર વરસે મેં તને વીસ પાઉંડનું પેન્શન ખાંધી આપ્યું છે; માટે મને ફસાવીને એક વખતનાજ વીસ પાઉંડ ખતામ લેવાની લાલચમાં આ તારું પેન્શન ખોઈ ન ખેસતો. ” ફેડરિકે જેટસને કહ્યું.

“ તું તારું ખોલ્યું પાળીશ તો હું મારુંએ પાળીશ. ચાલો સાહેબજી. ” એમ કહીને જેટસ વિદાય થઈ ગયો. એ ગયો એટલે બંને દણી દણીઆણુંનો જીવ હેઠો ખેઠો. ફેડરિકને ગળે હાથ

નાખીને દ્યુસી બોલી “ બોલો હવે આપણે શું કરવા ધાર્યું છે ? તમને આનામાં વિશ્વાસ છે ? તમારી જાતને હવે તમે સહિસલામત માનો છો ? ”

“ ના ના, એક હજાર વાર ના, એની સાથે અત્યાર સુધી હું જે વાતચિત કરી રહ્યો હતો તેમાં ખાસ મુદ્દો સમાયેલો હતો. ”

“ એ તો મને તેજ વખતે લાગ્યું હતું કે આમાં તમારો મુદ્દો કંઈ જુદોજ છે; પણ હવે મને તે મુદ્દો જાણાવો. ” આપણે આ ધરનાંએ ઊંચાળીયાં કરવાં પડશે અને અહિંયાં ખીજે ઠેકાણે જવું પડશે. મારી તો આ ઈચ્છા છે અને તેને માટે હું તૈયાર છું. ”

“ જહાલી દ્યુસી, આપણે એજ પ્રમાણે કરવું પડશે. હું એને સારી પેઠે ઝાળખું છું અને તેથીજ મેં પૈસા આપવામાં આટલી બધી ખેંચ પકડ કરી. જ્યાં સુધી આપણે આપેલા પૈસા એની પાસે પોચશે, ત્યાં સુધી એ આપણને હેરાન નહિ કરે. વળી મેં એને દર વરસે વીસ પાઉંડના પેન્શનની લાલચ આપી છે એટલે કાંઈક વધારે વાર શાંત રહેશે. પણ હું તને ખરૂં કહું છું કે એ પેન્શનની લાલચ આપવામાં તો મેં એની સાથે ઠગાઈજ કરી છે. મારી દાનત એને પેન્શન આપવાની નથી. પણ શું કરું ? “ શકં પ્રતિ શક્યં કુર્યાત ” એ ન્યાયે વત્યા વગર છુટકો નહોતો. ”

“ ફેડરિક, એમાં તમને દોષ દેવા જેવો ખીલકુલ નથી. તેમાંયે તમારો શો મુદ્દો હતો તે હું સમજી ગઈ છું. એને તમે પેન્શનની લાલચ આપી એટલે એને એમ ખાતરો થાય કે આપણે હજી આજ સત્તામાં અને આજ ધરમાં રહેવાનાં છીએ. એટલે એક વરસનું પેન્શન લેવા વખત આવે ત્યાં સુધી તો આપણને એ

મુશ્કેલીમાં નહિ લાવી મુકે; અને આપણનેયે તૈયારી કરવાનેક વખત મળશે.”

“હા, એની સાથેની વાત દરમ્યાનમાં મેં એને એવોજ ગોળ આપ્યો છે અને એ પણ એવુંજ સમજ્યો છે. આપણે આપેલા પૈસા ખલાસ થયા પછી ફરી પાછો આપણને કનડીને આપણી પાસે ખીજ પૈસા કઢાવવાની એની ઘનત છે. પણ હવે હું એવું પગલું ભરવા માગું છું કે જેથી એ તો શું પણ ભત્રા ભત્રા મારા ખીજાએ દુશ્મનો છક્ક ખાઈ જાય.”

દ્યુરી હરખાતી હરખાતી ખોલી “એવું તે તમે કેવું પગલું ભરવા ધાર્યું છે તે તો મને કહો.”

“આપણે અહિંથી ફ્રાન્સ ચાલ્યા જવું. ત્યાં કેસે, જુલોન અને ખાસ કરીને પેરીસમાં આપણા અંગ્રેજોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં છે; તો એમાંના એકાદ શહેરમાં આપણે જઈને રહીએ. આપણે આપણા ઉપર આધાર રાખીને પ્રામાણિકપણે ઉદ્યમ કરીએ છીએ તો આપણને સુખજ મળે છે. ખેટસ જેવા માણસો જે આપણને હેરાનગત ન કરે કની તો પ્રભુકૃપાથી આપણને કરો વાધા ન નડે. આપણે આનંદમાં ને મોજમાં રહી શકીએ. ફ્રાન્સમાં આપણી તલામતિ છે. ત્યાં આપણને ઘાઈ પકડી શકે એમ નથી.” આ સાંભળીને દ્યુરીનાં નયન તો આનંદથી થનથન કરી રહ્યાં અને એ પ્રસન્ન ચિત્તે ખોલી “આ તમારો વિચાર ઘણો સારો છે. મને પણ હવે આશા પડે છે. ખેટસ આપણને મળ્યો એ પણ એક રીતે સારુંજ થયું છે; નહિતો આપણે અહિં એકાદ દિવસ ભરમમાં ને ભરમમાં કુટાઈ મરત. કારણ કે આપણે તો અહિં નિરાંત જીવે રહ્યાં હતાં પણ

આપણીજ ભુલથાપમાં કદાચ કોઈ આપણને ઝોળખી કાઢત અને આપણને પકડાવી દેત તો શી ગતિ થાત ?” બેટસ તો પૈસાથીએ રીઝી જાય પણ ખીજ તો પૈસા આપવાથીએ ન માનત; તો આપણી કેવી ફરજેતી થાત ?”

“હા, તેથીજ આપણે બેટસને પૈસા આપ્યા તેમાં દીલગીર થવા જેવું નથી.” આ પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી ફેડરિકે ધ્યુસીને કહ્યું કે “બેટસ કહેતો હતો કે મી. ડેવિસ તો ફરીથી પરણ્યા.”

“એમ ? ચાલો, મારા પિતા જે એથી સુખી થયા હોય તો વધારે સારું. પણ આપણે ક્રાન્સ જન્મએ ત્યાર પછી તો આપણને લાયનું કાંઈ કારણ નહિ રહે. એટલે તે વખતે એકાદ કાચળ મને ત્યાંથી લખવા દેજો. એમણે પોર્ટસમાઉથમાં મારા ઉપર બહુ અભિ-શ્યાપ વરસાવ્યો છે. હવે એ પરણ્યા એટલે જરા આનંદી થયા હશે. એટલે મને માશી આપવાનું પણ હું લખું.”

“આપણે ક્રાન્સમાં જન્મને ઠેકાણે પડીએ એટલે તું કાગળ લખજો. હું પણ ઈચ્છું છું કે તારો પિતા તારા ઉપરનો દ્વેષભાવ ભુલી જાય અને પહેલાંની માફક તારા ઉપર પ્રીતિ રાખે અને તારા કાગળને માયા ભરેલો જવાબ આપે.”

હવે એમણે અહિંથી ઉપડવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. એમના હૃદયમાં આશાના ઉછાળા વાગી રહ્યા હતા અને ભવિષ્ય એમને સુખથી ભરપુર લાગતું હતું. એટલે બારે ઉત્સાહમાં આવીને બધું સમેટવા લાગ્યાં. એમણે વસાવેલું બધું ફર્નિચર વેચી નાખ્યું. બાડાનાં ઘરનો પણ નિકાલ કર્યો. કાર્લિસની માફક અહિં પણ પોતાની સ્કુલ કાઠી નાખતા પહેલાં છોકરાઓને એણે ખોલાવ્યા. એમના

જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી શિખામણુ આપી અને તેમને વિદાય કર્યાં. એમનાં પાડોશી અને મિત્રો એમને જતાં રહેતાં જાણીને ઘણાં દીલગીર થઈ ગયાં.

જવાનો દિવસ આવ્યો. ઉપડવાનો વખત થયો તે વખતે અનેના હૃદયમાં એક પ્રકારની ધાસ્તી લાગવા માંડી. એમને કાર્લા-ઇલમાં વાંતી હતી. છેક છેલ્લી ઘડીએ ધરમાંથી નીકળતાંજ એ સપડાઈ ગયાં હતાં; તેમ આ વખતે પણ કદાચ છેલ્લી ઘડીએ એવું બનવા પામશે તો ? એમ ચિંતા કરતાં હતાં. આખરે એમણે જાડાની ગાડી મંગાવી. સરસામાનની પેટીઓ એમાં ચઢાવી અને નાના ફેડીને લાઇને બંને જણુ ગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલી પણ એમને ચિંતા કરાવે એવો કોઈ પણ બનાવ ન બન્યો એટલે એમને એમ લાગ્યું કે “ હવે આપણે સલામત છીએ. ” એમનો જીવ હેઠો બેઠો. ઐસ ચર્ચસ્ટ્રીટથી ડોવર જવાની ગાડી ઉપડતી હતી ત્યાં એ આવી પહોંચ્યાં અને ડોવર જવાની ગાડીમાં બેઠાં. લાંડનની હદ વટાવી ગયાં. ડોવર જતા સુધી ખાસ નોંધ લેવા જેવું કશું બન્યું નહોતું. ડોવર આવી પહોંચ્યું એટલે અહિંથી ફેલે જતી સ્ટીમરમાં એ બેસી ગયાં. ખસ, હવે અનેની રનેહપૂર્ણ આંખો મળી. “ હવે કોઈ પણ પ્રકારના વિધ વગર ફેલે પહોંચી જઈશું ” એ જાણી એમને સંતોષ થયો. હવે કોઈ પણ દમલખાણુ કરશે અને પકડાઈ જવાશે એવી જરાએ ધાસ્તી એમને રહી નહિ. એમના મનનો સર્વ ભાર હલકો થઈ ગયો. જાણુ અમાધ દુઃખમાંથી છુટયાં એમ એમને થયું. પણ જાગ્ય એમને જાંપીને બેસવા દેશે ખરું ?

પ્રકરણ ૨૩.

સખી દીક્ષનાં દંપતિ.

દંપતિ કેલે આવી પહાંચ્યાં અને એક હોટલમાં ઉતર્યાં. એમની પાસે અત્યારે એકસો વીસ પાઉંડ શીલીકમાં હતા. અર્ધિં પોતાના ગુજરાનને માટે ફ્રેડરિકે એક રકુલ કાઢવાનો વિચાર કર્યો. રકુલ કાઢે તો આલે કે નાહ ? તે માટે વસ્તુરિચિતિ કેવી છે તેની એ તપાસ કરવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં એને એમ જણાયું કે અહિં ધાર્યા કરતાં પણ ઘણા અનુકુળ સંજોગો હતા. એ અરસામાં કેલેમાં ઘણા અંગ્રેજો આવી વસ્યા હતા. લેસનો ધંધો અહિં ધમધોટાર ચાલતો હતો અને ફ્રેન્ચ કારખાનામાં સેંકડો અંગ્રેજો માનિત્રક તરીકે કામ કરતા અને તેમને પગાર પણ સારો મળતો. શહેરમાં તેમજ પરામાં પણ ઘણા અંગ્રેજ ગૃહસ્થો આવી વસ્યા હતા અને તેથી અહિં અંગ્રેજ રકુલની ધણીજ જરૂર હતી. વળી હમણાં હમણાં કેલેને ઇંગ્લેંડ સાથેનો વેપાર ઘણા વધી પડ્યો હતો; એટલે એ વેપારને ઘણા સંગીન પાયા ઉપર કાવવાની ધારણાથી ફ્રેન્ચ વેપારી વર્ગની પણ પોતાના છોકરાઓને ઇંગ્લીશ શાખવવાની ઘણી મરજ હતી. ફ્રેડરિક તો ફ્રેન્ચભાષા ઘેર શીખેલોજ હતો એટલે એને એ જાપાનું જ્ઞાન સાઈ હતું; તેથી એને તો આ બધા સંજોગો વધારે અનુકુળ જણાયા. તેમજ કેલે ફ્રેન્ચ સરહદ ઉપર આવેલું હતું. એટલે એને પકડાઈ જવાની ભરખે ધારતી નહોતી. તેથી હવે ખીજે ઠેકાણે જવા કરતાં કેલેમાંજ રહી પડવાનો અને અહિંજ રકુલ જમાવી દેવાનો બંને પતિ પત્નિએ ઠરાવ કરી દીધો.

આપણી વાર્તાની આ સમયે સને ૧૮૩૪ ની સાલ ચાલતી હતી. એ વખતે ફ્રાન્સમાં ધણી સોંઘવારી હતી એટલે ધણાજ થોડા ભાડામાં રવન્છ અને બધી રીતે સગવડવાળું ઘર ફ્રેડરિકને મળી ગયું. સાઠ સીતેર પાઉંડ ખરચીને ઘરમાં બધું રાચરચીલું અને ફરનીચર વસાવી દીધું. અને ઘર માંડી દીધું.

અહિં પણ લોન્સડેલે પોતાનું નામ રોબીન્સનજ રાખ્યું હતું. અહિંયાં જે કે પકડાઇ જવાની ખીક નહોતી; છતાં વધારે સલામતીની ખાતર કાઠ દિવસ પણ એ લશ્કરમાંથી નાસી આવેલો છે એવું અનુમાન કરવાનું પણ કોઈને કારણ ન મળે તેટલા માટે એણે પોતાનું ખર્ચ નામ જાહેર નહોતું કર્યું. પોતે સ્કુલ કાઢી છે અને અંગ્રેજી ભાષાનું શિક્ષણ આપે છે એ આખતમાં જાહેરનામાં છપાવ્યાં અને તે વહેંચાવ્યાં એટલે એની નિશાળમાં છોકરાઓ ઉભરાવા લાગ્યા, અને થોડા વખતમાં તો સ્કુલનું વિશાળ મકાન પણ છોકરાઓથી ભરાઇ ગયું. શ્રી-સખરીમાં સ્કુલને માટે જે જગ્યા હતી તેનાં કરતાંયે અહીં વિશાળ જગ્યા હતી. ત્યાંના કરતાં અહિં શ્રી પણ ઓછી રાખી હતી; છતાં ભાડાની સોંઘવારી અને છોકરાઓની સંખ્યા વધારે એટલે એની આવકમાં જરાએ ઘટાડો થયો નહિ. અહિં દર પડયા પછી એક દિવસ દ્યુસીએ પતિને યાદ દેવડાવ્યું કે “ તમે કહેતા હતા કે આપણે ઠેકાણે પડીએ ત્યાર પછી તું તારા પિતાને કાગળ લખજે. તો હવે હું કાગળ લખું ? તમે કહેતા હો તો એમને આપણું ખર્ચ સરનામું પણ જણાવું અને નહિ તો સરનામા વગરજ લખું ? ” ફ્રેડરિકે કાગળ લખવાની અનુમતિ આપી અને કહ્યું “ હવે આપણું સરનામું

શુભાવવાની કશીએ જરૂર નથી. કારણ કે સરનામું જણાવવાથી કાંઈ ખાસ નુકશાન નથી. તારો આપ જે હજીએ આપણા ઉપર ધુમરાય-લો હશે તો વળી ફેલેમાં આપણાં ખરાં નામ બહાર પાડશે. પણ હું નથી ધારતો કે એ ખાસ બાહું ખરચીને આપણા ઉપર વેર લાગવાની ખાતર અહિં સુધી આવે. ” પતિની સંમતિ મળી એટલે ક્યુસીએ ત્રીજે પ્રમાણે કામળ લખ્યો.

ફેલે, ૧૭ ડીસેમ્બર ૧૮૩૪.

પ્રિય પિતાજી,

ધણા લાંબા સમયના ગાળા પછી હું તમને આ પત્ર લખું છું; તો મને આશા છે કે મારા હસ્તાક્ષરો તમને અળખામણા નહિ થઈ પડે. આ કાગળ ઉપરથી તમે જોશો કે અમે ફેલેમાં આવી રહેલાં છીએ અને મારા પ્રિયતમ પતિના સ્તુત્ય પ્રયાસ અને ઉદ્ધોગથી અમે સુખી છીએ; અને હું માનું છું કે દિવસે દિવસે અમે વધારે સુખી થતાં જઈશું. મેં સાંમળ્યું છે કે તમે ફરીથી પરણ્યા છો. આ લખથી તમે સુખી થયા હશો એમ ધારીને હું રાજી થઈ છું. મારી અપર માતાને મારા પ્રણામ કહેશો. વિ. લખવાનું કે મારા પત્રનો જવાબ લખશો. આપનો જવાબ આવેથી મને ખાત્રી થશે કે હવે તમને તમારી પુત્રી પ્રત્યે કાંઈ દ્વેષ રહ્યો નથી. તમારા માયા બર્બા પત્રથી મને આશ્વાસન મળશે અને તમે ગઈ ગુજરી ભુલી ગયા છો એ જાણીને મારા જીવને ધણો આનંદ થશે; મારે જવાબ લખવાનું ભુલશો નહિ. તમારી પુરસદની વખતે વધારે નહિ તો એકાદ બે લીટી પણ લખજો. પિતાજી, નાતાલ છેક પાસે આવે છે તો આ તહેવારના દિવસોમાં પાછલું વેર ભુલી જઈને

સ્નેહી સંબંધી સાથે સમાધાનીથી વર્તવું જોઈએ; તો એમની સાથે તમે એ પ્રમાણે નહિ વરતો ? પિતાજી, એ ધણા માયાળુ છે; પૂરું યેમી છે; મારા ઉપર એમનું અત્યંત હેત છે અને અમારા પુત્ર પ્રત્યે પણ એમનો ધણો વાતસલ્ય ભાવ છે. પિતાજી, મને આશા છે કે તમે મને ધણો માયા ભર્યો પત્ર લખીને મારા હૃદયને આનન્દ આપશો.

લી. આર્જાકિત તમારી
બહાલી દ્યુસી.

તા. ક. આપ કાગળ લખો તો મીસીસ રોબીનસન એવું સરનામું કરજો. કારણ કે કેટલાક કારણોને લઈને કેલેમાં અમે એજ નામથી એળખાઈએ છીએ.

કાગળ લખી રહ્યા પછી દ્યુસીએ ફ્રેડરિકને વંચાવ્યો. એને પણ એ કાગળ પસંદ પડ્યો અને દ્યુસીએ પત્રમાં પોતાને માટે જે લખ્યું હતું તેને માટે એણે એનો આભાર માન્યો. મોડામાં મોડા નાતાળ સુધીમાં તો જવાબ આવી જશે એમ મનમાંને મનમાં દિવસ ગણતી દ્યુસી ખુશી થવા લાગી. એને બિચારીને પિતાના પાછલા અવગુણ ન વરયા. એ તો એમજ ધારવા લાગી કે પિતા કાંઈ સ્નેહભર્યો પત્રનો જવાબ લખશે. આ કાગળ લખ્યા પછી જે એક દિવસે ફ્રેડરિકને કાને વાત આવી કે એક ઈંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થ અને તેની સ્ત્રી મીસ્ટર અને મીસીસ રીંગ્રેવ હાલ થોડા વખત થયા કેલેમાં આવેલાં છે અને પૈસા વગર ધણી તંગી વેઠે છે. રૂમનું ભાડું આપવા નેટલાએ એમની પાસે પૈસા નથી. ધરતી માલીક એમને રૂમ ખાલી કરાવવાની છે. આ સાંભળીને આ દંપતિનાં હૃદય દીલ

પીગળી ગયાં અને એ દુઃખી સીંગ્રેવને તરતજ મળવા જવાનો એમણે બંને જણે વિચાર કર્યો. અત્યારે રાત પડી હતી. બહાર કકકલી ટાઢ પડતી હતી. દરિયાનો પશ્ચિમ ભણીનો જગજગર પવન કુંકાતો હતો અને પવનને લીધે બહાર રાજમાર્ગ ઉપરના દોરડે લટકાવેલા દિવા પણ પૂર્ણવેગમાં ઝાલાં ખાતા હતા. છતાં એ દેશાની દરકાર ન રાખતાં ધર્મવૃત્તિવાળાં આ બંને જણુ પેલાં દુઃખીઆરાંની બહારે જવા નીકળ્યાં. બહારની ટાઢ એટલી બધી હતી છતાં દુઃખી દીલોને દીલાસો આપવા માટે જવાનું હતું, તેથી એ જરાએ અચકાયાં નહિ. પણ ઉલટું પોતાના ઉઘમ અને દરકારથી પ્રભુકૃપાએ એમની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી સારી હતી અને ણીજનું દુઃખ દૂર કરવાની સ્થિતિમાં હોવાથી એમને એક પ્રકારનો એર આનન્દ થવા લાગ્યો.

મી. અને મીસીસ સીંગ્રેવ કેલેના ઘણા ઉજ્જડ લતામાં રહેતાં હતાં; એટલે એમનું ઘર ખોળી કાઢતાં એમને મુશ્કેલી તો નડી. પણ આખરે એમણે ઘર ખોળી કાઢ્યું. ઘરની માલીક બુક્રી ઠંચરી બહાર જ ઉભી હતી. એની મુખમુદ્રા ઉપરથી ખુદ્દું માલમ પડતું હતું કે બાહું લીધા વગર એ કાઢનેયે પોતાના ઘરમાં ઘડી વાર ટકવા દે એવી નહોતી. એ બાઈને એમણે પૂછ્યું કે મી. સીંગ્રેવ કયાં રહે છે ? ત્યારે ફક્ત એણે દાદરજ બતાવી દીધો અને કહ્યું “ આ દાદરે જ વ ” પણ રૂમ બતાવવાએ એ ન મંદ. આવી એ બાઈ નરી જંગલી અમે ઉદ્ધત હતી. એક હલકામાં હલકો ફેન્ચમેન હશે - તોએ તે વટ વિષેક ભુલવાનો નરિ; પણ આ બાઈ તો એ નિયમની અપવાદ રૂપજ હતી.

ફેડરિક અને દ્યુસી દાદરે ચઢ્યાં અને ઉપર ગયા પછી મી. સીગ્રેવના શયનખંડનું ખારણું ખખડાવ્યું; એટલે હાથમાં મીણખત્તી ઝાલીને એક યુવતીએ આવીને ખારણું ઉઘાડ્યું. આ બંનેને સારા પોષાકમાં જોષ્ટનેજ તેમનું આવવાનું કારણ એ યુવતી સમજી ગઈ અને શરમની મારી એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. આ યુવતી આશરે સત્તરેક વર્ષની હતી. જો કે અત્યારે એનું મુખ શ્રીકકું અને ચિંતાજનક લાગતું હતું છતાં એ ઘણીજ સ્વરૂપવતી હતી. એના વાળ કાળા ભમર અને ચળકતા હતા. એના ખભા ઉપર એ વાળની લટો પ્રસરી રહી હતી. એની આંખો ઘણી તેજસ્વી હતી. એ આંખોમાં અત્યારે આંસુ ન હોત તો એમાંનું તેજ ખરેખરું અધ-અધાટ કરી રહ્યું હોત. એ મધ્યમ કદની અને નાણુક આંધાની સુંદરી હતી. એનું પ્રત્યેક અંગ ધારીલું અને મરોડદાર હતું. એના અંગ ઉપર વસ્ત્ર તો રેશમી હતું પણ એ વસ્ત્ર ઘણે ઠેકાણેથી ફાટી ગયું હતું. દ્યુસીએ તરતજ જાણી લીધું કે એની બિચારી પાસે એટલું એકજ પહેરવાનું વસ્ત્ર હશે. એને જોષ્ટને દ્યુસી પોતાના મીઠા સરોદે બોલી; “ હું ધારું છું કે તમેજ મીસીસ સીગ્રેવ, નહિ ? ”

શયનખંડમાંથી એક મહા પરાણે બોલતા માંદા માણસનો અવાજ આવ્યો “ એના ! એ કાણ છે ? ”

દ્યુસીએ આ યુવતીનો હાથ પોતાના હાથમાં લખને પૂછ્યું; “ મી. સીગ્રેવ માંદા છે ? અમે આમ દ્યુસી આવ્યાં તેને માટે બેન, અમને ક્ષમા કરશો. પરંતુ અમે તમને કાઈ રીતે કામ લાગીશું એમ ધારીને અહિં આવ્યાં છીએ; તો અમને તમારા દેશનાં જણીને અમારી સહાય અને સહાનુભૂતિ સ્વીકારશો. આ મારા પતિ થાય

છે અને તમારી અનુમતિ હોય તો એ મી. સીએવને મળે. ”

હ્યુસી જે બોલી તે અંદરના માણસે ખરાખર સાંભળ્યું નહિ એટલે એ એકદમ ચીડવાઈને બોલ્યો. “એના, એ કોણુ પાપ આવીને ઉભું છે ? એ શું કહે છે તે તું મને કહેતી કેમ નય. એ શું માગે છે ? કાંઈ પૈસાની ઉધરાણી કરવા આત્યું છે ? શું કઈ કે મારાથી ઉઠાતું નથી. નહિ તો એ માગનારને લાત મારીને દાદરેથી ગબડાવી મુકું. ” મીસીસ સીએવ બિચારી દીલગીરીમાં ગીરકતાર થઈ ગઈ હતી એટલે એનાથી કાંઈ ન બોલી શકાયું. અત્યારે એમની દયા ખાઈને એમને સહાય કરવા આવે એવું કોઈએ નહોતું. તે વખતે એક તરફ હ્યુસીની આ સૌજન્યતાથી એનું હૃદય દ્રવીમૂલ થતું હતું; ત્યારે બીજી તરફ મી. સીએવનાં ઉપલાં કઠોર વચનોથી એના કુમળા અન્તઃકરણમાં ચરચર કરતો ઉડો ચીરાડો પડ્યો. આ યુવતીના મનની સ્થિતિ એક ક્ષણમાંજ આ બન્ને જણુ સમજી ગયાં. બિચારી પતિ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ રાખતી તે પોતાને પતિને દુઃખમાંથી તેટલાજ પ્રેમથી વળગી રહી હતી. પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપીને ઘૈર્યંથા પતિની ચાકરી કરી રહી હતી. એના દુઃખમાં આશ્વાસન આપી રહી હતી છતાંએ પતિને તે તેના જરાએ કદર નહોતી.

મોંઘા માણસનો અવાજ જોકે જોખરો અને ધીમો હતો; છતાંએ દ્રેડરિકના કાનને એ અવાજ કાંઈક પરિચિત લાગ્યો અને જોકે પુરેપુરો તો ન ઝોળખાયો પણ એને લાગ્યું કે એ અવાજ એણે પૂર્વે સાંભળેલો છે.

મિસીસ સીએવે હ્યુસીનો હાથ બન્ને હાથવડે આભારપૂર્ણુ લાગણુથી દબાવ્યો, અને આભારસૂચક દ્રષ્ટિથી એના સામે જોઈ

રહી. પણ એ ઉપકાર શબ્દોમાં એ વ્યક્ત ન કરી શકી. પછી ધ્યુસી અને લોન્સડેલને ઘોડીવાર ત્યાંજ ઉભા રહેવાની ઇશારત કરીને એ દરદીના કોચ આગળ ગઇ અને ઘણાજ શાંત, લાવપૂર્ણ અને પ્રેમ બીના સ્વરે બોલી “ ત્રિષ હેનરી, આપણા મિત્રો આપણી ખમર ક્ષેવા આગ્યા છે. હું એમને અંદર બોલાવું ? ” દરદી એના સામું નિશ્ચલ દૃષ્ટિએ જોઇ રહ્યો એટલે વળી પાછી એ પેલા ન સાંભળે તેમ ધીમે સ્વરે બોલી “ આમ અધીરાઇથી મારા સામું ન બુઝો.” મી. સીંગ્રેવે ફરીથી મહા પરાક્રમ્ય એ બોખરે અવાજે કહુતાથી જવાબ આપ્યો. “ અપણા મિત્રો, એમ કહેજે તું ? અરે મિત્રો જેવી તો કોઈ વસ્તુ મેં હજી સુધી જોઇજ નથી. આતો પછી ન-વાઈએ જોવાની છે. અલે, આવવા દે તેમને.”

આ પરવાનગી એણે એવા કઠોર અવાજથી આપી હતી કે ન પૂછા વાત. એનાને તો એમજ લાગ્યું હતું કે એ ચોખ્ખી ના પાડશે; છતાં એના મુખમાંથી હા નીકળેલી જોઇને એ હારખાઈ મઇ અને પેલાને અંદર આવવાની ઇશારત કરી. અને જણુ ઉમરો જાળંગીને અંદર ગયાં. રૂમમાં જોઇએ તે કશું સાધન નહોતું. બહારના જોવોજ અંદર પણ ટાઢનેા ચમકારો વાગતો હતો. શમડીમાં દેવતાની ચીજુગારી સરખી નહોતી. સીંગ્રેવ પથારીમાં જરા અડેલીને બેઠો. એનું મોઢું છેક શીકકું પડી ગયું હતું. મૃત્યુના પાશમાં એ જકડાઇ ગયેલા લાગતો હતો. પહેલાં કરતાં અત્યારે વ્યાધિએ એનામાં ઘણો ફેરફાર કરી નાખ્યો હતો; છતાં પણ એને જોતાંજ ફ્રેડરિકે એને એજખી કહ્યો. એ ઉડાઉ અને દારૂડીયો કેપ્ટન કટની હતો. અજખખી અને કાંઈક ખીટથી એ પાછો હઠ્યો અને એના હોઠ-

માથી અવાજ નીકળી પડ્યો. એને જે ખીક લાગી તે પોતે હવે ઝાળખાઈ જવાથી પકડાઈ જશે તેથી નહિ; ઠારણ્ય કે એને તેથી તો કાંઈ ખીક નહોતી. પણ એક વખતનો આનંદી, હિંમતખાજ, સૌન્દર્ય-શાળી અને મગરૂર ઈર્ટની આજે મરાણુ પથારીએ પડેલો છે એ દેખાવ જોઈને ખીક લાગી હતી. ફ્રેડરિકને ઉદ્ગાર સાંભળીને એના અને દ્યુસી એના સામું જેવા લાગ્યાં અને માંદો માંદો સીંચેવ પણ મૂછવા લાગ્યો કે એણે કેમ છુમ પાડી? વળી એ ફ્રેડરિક સામું થોડીવાર જોઈ રહ્યો અને બોલ્યો “આ મારા જેવામાં આવેલો છે.” એની રમરણુ શક્તિ એકદમ સતેજ થઈ. એ પથારીમાં બેઠો થઈ ગયો અને વિક્રાળ અને મકકમ સ્વરે બોલ્યો “અરે આ તો પેલો હરામખોર લોન્સડેલ ! લશ્કરમાંથી નાસી ગયો છે તે !”

આ સાંભળીને દ્યુસીને સખત આઘાત થયો અને પતિનો હાથ ઝાલી રાખવાથી પડતાં પડતાં બચી ગઈ. લોન્સડેલ પણ શું કહેવું કે શું કરવું તેની સમજ નહિ પડવાથી ગભરાઈ ગયો હતો. જેની દયા ખાઈને મદદ કરવા આવ્યો હતો તેનાજ મુખમાંથી આવી કઠોર વાણી સાંભળીને એ આભો બની ગયો. એના કર્ટનીને બળે પોતાના હાથ નાખીને બોલી “બહાલા હેનરી, આમ આકળા ન થાવ. મી. લોન્સડેલ ગમે તે હોય પણ અહિંતો એ દયા અને ઉદારતાનું કાર્ય કરવા આવ્યા છે.”

“એના, તું મારી પાસેથી જતી રહે. તું મને ગભરાવી નાખે છે. એ શું મારા મોઢા આગળ ગળુબણાટ કરે છે ? રાતને ઢહાડો તું તો શેઠણાંજ રડ્યા કરજે. પણ પેલો હજુ કેમ અહિંયાં ઉભો રહ્યો છે ? હું હમણાં ઉઠીને એને હાત મારીને ઢાંઢેથી ગમમ્મવી

પાડીશ. અત્યારે હું દુઃખમાં સીડાઇ રહ્યો છું તે વખતે એ મારી મશ્કરી કરવા આવ્યો છે?" એમ કહીને કર્ટની એનાને ધક્કો મારી પથારીમાંથી ઉઠવા જતો હતો; પણ એનામાં ઉઠવાની ખીલકુલે શક્તિ નહોતી. વ્યાધિએ એને પથારી જેડે જાણે જડી લીધો હતો; એથી પથારીમાંથી એ ફરીથી સારો થઇને ઉઠે એવો જરાએ સંભવ નહોતો. એટલે પાછો તકીયા પર પછડાઇ પડ્યો અને એના ઉપર દાઝ કાઢીને બોલ્યો "એના, તેં મારે ગળે હાથ નાખ્યા એટલેજ હું આમ પછડાઇ પડ્યો. મારા શરીરમાંથી તેંજ બધો જુરસેદા હરી લીધો." લોન્સડેલનો ગભરાયલો શ્વ જરા કેમણે આવ્યો એટલે એ બોલ્યો "કેપ્ટન કર્ટની, આપને હું આજીજી કરીને કહું છું કે હું અને મારી સ્ત્રી અહિં આવ્યાં છીએ તે ફક્ત ધર્મવૃત્તિથી દોરાઈનેજ આવ્યાં છીએ. અમે અહિં આવ્યાં ત્યાં સુધી અમને તમારી મુલાકાત થશે એમ અમે જાણતાંએ નહોતાં. અમે મી. સીગ્રેવને મળવા આવ્યાં હતાં; પણ મી. સીગ્રેવ તે કેપ્ટન કર્ટનીજ હશે એકું અમે ખીલકુલે ધાયું નહોતું."

"આ તો જાણે મારી સાથે ફરવુંએ ઓળખાણુ હોય તેવી વાતેં કરે છે. હું કહું છું કે ચાલ, એકદમ ચાલ્યો જ. અત્યારે જે તું મને ઇંગ્લાંડમાં મળ્યો હોત તો જરૂર પોલીસને બોલાવત"

એના બિચારી રડતી રડતી નિરાશા અને દુઃખથી હાથ પછાડતી બોલી: "ઓ હેનરી, બહુ થયું. મી લોન્સડેલ, પ્રભુની ખાતર તમે એમના તરફ લક્ષ ન આપશો." વળી લ્યુસી તરફ એ ફરી, એનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, આર્જવતાથી દબાવ્યો અને બોલી "બેન, આથી તમે શુરસે ન થશો. અમારે સાથે ઘણું દુઃખ પડ્યું છે

અને તેથીજ એમનું મગજ નબળું પડી ગયું છે.” ડૉ. સડેન દરદીની પથારી આગળ ગયો અને બોલ્યો “ક્રેન્ટન હર્ટની, તમે નક્કી માનજો કે તમને સુખી કરવા હું મારાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કરીશ. આપણા બેની વચ્ચે જે સામાજિક ભિન્નતા છે તે હું જરાએ ભૂલી ગયો નથી.”

“ત્યારે કેમ હવે તું અહિં ઉભો રહ્યો છે? મારે તારી સહાયતા જરૂર નથી. અમને આમજ રહેવું ગમે છે. કેમ ખરું કતી એના? હા કહે. અમારે કાંઈ જોઈતું નથી; અને હું તો પ્રભુના સમ આધને કહું છું કે હું બંધે ભુખે મરી જઈશ પણ તારી પાસેથી તે હું કશું સ્વીકારીશ નહિ. માટે હવે ચાલ્યો જા. રાક્ષસ, કેમ જતો નથી? એના બન્નેને એકદમ કાઠી મેલ. કેમ સાંભળે છે કે? હું તને કુકમ કહું છું કે બન્નેને કાઠી મેલ.” આટલું બોલતાં ક્રેન્ટન છેક થાકી ગયો અને બેશુદ્ધ ચાંદને પથારીમાં પડ્યો. આથી એના એકદમ માલુમ પડી ગઈ. પથારી આગળ એ પણ પડી ગઈ અને પોતાના બન્ને હાથમાં પોતાનું મોઢું ઢાંકી દબને એકદમ બોલી ઉઠી “ઓ પ્રભુ! શું એ ગુજરી ગયા?” દ્યુસીએ તરતજ એના કાનમાં કહ્યું “એમ ગભરાઈ ન જાવ. એ ગુજરી ગયા નથી.” એમ કહીને એ ચોંચ ઉપચાર કરવા લાગી. પોતાની સાથે એ બાસ્કેટમાં બધી જોઈતી ચીજો લાવી હતી. તેમાં આન્ડીની શીશી પણ આણી હતી. તેમાંથી એક અક્ષમમાં થોડી આન્ડી કાઠી અને દરદીના લમણા ઉપર થોડી ચોળા પોતાનો પ્રિયતમ, જેને માટે એ પ્રાણ પાથરતી હતી તે અત્યારે આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો છે એ વિચારે એના બિચારી દુઃખમાં ગરકાવ થઈ ગઈ હતી. એનું જ્ઞાન પણ જતું રહ્યું

હતું. એનું શરીર તદ્દન શિથિલ થઈ ગયું હતું એટલે પોતાના પ્રિયતમને ચેતનમાં લાવવાને માટે એ તો કશું ન કરી શકી; પરંતુ દ્યુસીની સારવારથી કેપ્ટન ઈર્ટનીમાં ધીમે ધીમે ચેતન આવતું જણાયું. એટલે એનાને ઘણો આનંદ થયો અને દ્યુસીની કોટે હાથ નાખીને એને પ્રેમથી બાઝી પડી. દરદીને પુરેપુરો ચેતનામાં આવતાં વીસ મીનીટ થઈ. આ બધો વખત ફ્રેડરિક રૂમની બહારજ ઉભો રહ્યો; કારણ એણે જાણ્યું કે કેપ્ટન ઈર્ટની શુદ્ધિમાં આવીને વળી જો એને જોશે તો ફરી પાછો એ ખેલાન થઈ જશે. એથી એ બહારજ ઉભો.

ઈર્ટની શુદ્ધિમાં આવ્યો એટલે આખું ઉઘાડીને એ ખાવરો, ખાવરો જોવા લાગ્યો અને બોલ્યો “ હું ક્યાં છું? ” અત્યારે એની શુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ હતી. એના મગજમાં વિચારોનો ગુંચવાડો થઈ ગયો હતો. એ કેવી રિથિતમાં છે તે વિચાર કરવાની એનામાં શક્તિ નહોતી. એના વિચારો અન્ય દિશાઓમાં વળવા લાગ્યા. ભૂત કાળના સંસ્મરણો એના મગજમાં આવી આવીને ખડા થઈ ગયાં અને એ બધાંનો સામટો ખીચડો થઈ ગયો. હવે એણે લવવા માંડ્યું હતું. “ ચાલ, શીટ્ઝ મેરીસ, ખોટલ લાવ. એવા એ અક્કલ વગરના ઠોકરવાદ પેગેટ આગળ કેમ મુકી રાખી છે? એવો એ જાણે છે કે હું મોટો માણસ છું. પણ એ તો હજી ઠોકરો છે ઠોકરો. એકજ બ્લાસમાં એ તો ઠાકરો થઈ જશે. રોકેટ, ચાલ મારી રૂમમાં. આપણે બન્ને એક ખોટલ ઉડાવી જઈએ. પેલા શુદ્ધ હીલકોટને તારી સાથે ન લાવતો. એ તો કંટાળો આપે એવો છે. વિંડહામ આજે આપણે ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવા જઈશું કે? નહિ તો ચાલો આપણે પાકિટ રૂમીએ. પાંચ ગીનીનો દાવ ખેલીશું. તને ઇકાર્ટની એકમ વધારે

પસંદ છે ? ચાલ ત્યારે તે રમીએ. પાંચનો દાવ મુકીને હું તારી પાસે
 વીસ ગીની પડાવીશ. જોઈ લે, હું જીત્યો છું. ફરીથી રમવું છે ? એના,
 ત્યારે તું આખરે મળી ખરી. તારાં નખરાં તો તેં ધણે ધાંભે
 વખત ચલાવ્યાં; પણ હવે તો તું મારી ચર્ષ છે. શું તું લમ કરવાનું
 કહે છે ? કદી નહિ. કેપ્ટન કર્ટની પરણવાનો નથી. એ તો વખર
 પરણેજ પ્રેમમાં પડે છે અને વિષયવાસનાને પુરી કરે છે. શું કહે
 છે ? એથી તારી માનું. હૃદય ફાટી પડશે ? તદ્દન જોડું. સ્ત્રીનાં
 હૃદય ફાટવાનું નથી. એને ત્યાં બાંધી દે. મારે એ ધોડી જોવી છે.
 સાઈન્ટ મેજોર લેંગલી, પેલા ડુમર જોયને હુકમ આપી દે કે એ
 એમનું કામ થઈ કરી દે. રાસકલો, તાણીથી ફટકા મારો. લુચ્યા !
 બીજો કાપડો લે. હવે અચ્છી રીતે ઠોકવા માંડ. એ જોવાની મજા
 પડે છે. ”

આ પ્રમાણે કેપ્ટન કર્ટની અસંબંધ બાપામાં બાગ્યા તુટ્યા
 બોલમાં જેમનું આબું તેમનું એક ઉપરથી બીજા અને બીજા ઉપ-
 રથી ત્રીજા વિષય ઉપર લવરો કરવા લાગ્યો. એ જેમ જેમ જેવું
 જેવું બોલતો ગયો તેમ તેમ મોંના ચાળા પણ તેવાજ કરતો હતો.
 એના આવા અસંબંધ બોલવાથી હ્યુસીને ખતર તો પડી મઠ કે
 એના કેપ્ટન કર્ટનીની પરિણિત સ્ત્રી નથી; પણ એની જાળમાં
 સપડાઈ ગયેલી છે. એના અત્યાચારનો ભોગ ચર્ષ પડી છે.
 કર્ટનીના મુખમાંથી પોતાના સંબંધના જે વચનો નીકળ્યાં તેથી
 એના બીચારી લેવાઈ મર્ષ; પચારીમાં ઉધું ધાલીને પડી મર્ષ અને
 કુસર્કા ભરવા લાગી. એનાને આટે હ્યુસીનેના આત્મા ધણે દુઃખી
 થઈ ગયો. આ સૈન્દર્ભની પુતળી કર્ટનીને ફેટલા પ્રેમથી ચલાવી

હતી, એનેજ કેવી દહતાથી વળગી રહી હતી, છતાં એનું ખિચારીતું જીવન અત્યારે એણેજ ધુળ ધાણી કરી નાખ્યું હતું. રડતી, કંકળતી, આંસુ નીભાળતી એના પાસે દ્યુસી ગષ્ટ અને ધીમેથી એને આશ્વાસન આપ્યું. “ એન તું દોષ પાત્ર નથી, પણ દયાને પાત્ર છે. મમે તે યશે તોમે પણ હું તારી સાથે વઠરી એક સહીપણી તરીકેજ વર્તીશ, ”

એના ઉઠી અને મીસીસ લોન્સડેલની છાતી ઉપર માથું નાખી દર્દને ધણીવાર સુધી પુષ્કળ રડી. હવે પાછું કર્દનીતું ચિત્ત જરા ઠેકાણે આવ્યું હતું એટલે એ બોલ્યો: “ પેલો ગયો ? ” આ વખતે મીસીસ લોન્સડેલ દરદીના કાચની પાછળ સંતાઇને ઉભી હતી. એને પણ એવી ખીક હતી કે રખેને લોન્સડેલની સ્ત્રી છે એમ જાણીને એને જોઇને દરદી વધારે ઉશ્કેરાઇ જાય; તેટલા માટે એ એની નજરે ન પડી. એના આંસુ લુછીને દેખતના મુખ સામે નીચી વળીને જેતી જેતી બોલી: “ વહાલા હેનરી, તમે ઘણા માંદા છો. તમે બહુ ઉશ્કેરાઈ જાવ છો. ”

“ ત્યારે તું એવા લોકાને કેમ મારી પાસે આવવા દે છે ? ”

“ હેનરી, ઘણા ઉચ્ચ અને પવિત્ર આશયથી એ અહિં આવ્યાં હતાં. એ દયાળુ અને સખી દીલનાં મનુષ્યો માટે એવો ખરાબ વિચાર ન લાવો. હું તમને આજીજી કરીને કહું છું. ”

“ અરે, ત્યારે તું મારી પાસે શું કરાવવા માગે છે ? એ લોન્સડેલ કેવો માણસ છે તે મેં તને નથી કહ્યું. સાલો લુચ્ચો—” એમ કહીને મી. સીએવ કાંઈ આગળ બોલવા જતો હતો એટલામાં એના એને અધવચ્ચ બોલતો અટકાવીને બોલી “ પ્રભુની ખાતર જાના રહો. ”

“ એ લોકો તો ગયાં. હવે શું કામ છાનો રહું ? પેલો તો એક સાધારણ સૈનિક હતો. હું એનો ઉપરી અમલદાર હતો. મારા હાથ-નીચેનો સીપાઇ મને મદદ કરવા આવે તેનો શું મારે વિચાર ન કરવો ? એના કરતાં તો હું જુએ મરી જઈશ તે બહેતર છે. મને પાણી પા. જાણે હું મરી જતો હોઉં એવું મારું મળું સુકાઈ જાય છે. અત્યારે વાઇન મળે તો કેવું સારું ? કેની દંડક વળે ? પણ આપણી પાસે નથી; એટલે પાણીજ આપ. ચાક જઘની કર.” એના પાણી લેવાને કાચ ઉપરથી ઉઠી એડલે મીસીસ લોન્સડેલે ધીમે રહીને નીચી વળાને પોતે આણેલી બારકેટમાંથી દારૂની બાટલી બહાર કાઢી અને રક્તિથી એનાના હાથમાં સેરવી દીધી. એનાએ આભારસૂચક દૃષ્ટિથી બાટલી લીધી અને પાણીના ગ્લાસમાં થોડો દારૂ રેડ્યો. એ લખને તે કટની પાસે ગઇ અને એના આગળ ગ્લાસ ધરીને પ્રેમાળ સ્વરે બોલી “ જાલા હેનરી, લો, આ પી જવ. તમને એથી ઠીક લાગશે.”

“ આમાં શું છે ? એ તો કાંઈ કાળું જણાય છે. એ પાણી ન હોય. એમાં તો દારૂ છે.”

“ ના, કાંઈક ખીજુંજ છે. એ તો જરા એવો રંગ દેખાય છે. એથી તમને ઠીક લાગશે.” એના બાટલા શબ્દો બહુ ખીતી ખીતી અને અચકાતાં અચકાતાં બોલી. એને એમ લાગ્યું કે જે કદાચ કટની જાણી જશે કે આ દારૂ લોન્સડેલે આપેલો છે તો એ મરિંદ માણસ પીવાની તરતજ ના પાડશે.

“ ત્યારે એ છે શું ? તે મને હમણાંને હમણાંજ મારી નાખશે ધાર્યો છે ? મને તું ઝેર આપે છે ? ”

“ઓ પ્રભુ ! હેનરી, તમારા પ્રત્યેના મારા પ્રેમને આવોજ બદલો આપો છો ? ખરા ભક્તિભાવથી હું તમને નથી વળગી રહી ? તમારા દુઃખમાં મેં શું ભાગ નથી લીધો ? મારો પ્રભુ જાણે છે કે કેટલીએ વાર તમારી ભુખનું દુઃખ મટાડવા હું માંદગીનું ખાનું કાઢીને ભુખી રહેતી અને તમને જમાડતી. આ તો તમે ધણી કૂરતા દાખવો છો.” કર્ટની પોતાના હાથમાં દારૂનો ગ્લાસ ઝાલીને હાથ લાંબો કરી બોલ્યો “ચાલ, ચાલ, આમ ગણગણ્યા ન કર. બોલ આ દારૂજ છે કતી ? મને ખબર પડી તું ક્યાંથી લાવી તે.” એમ કહીને આખું ભરેલું ગ્લાસ એક ક્ષણમાંજ એણે જમીન ઉપર ઢોળી દીધું અને કઠોર સ્વરે ફરીથી એનાને કહ્યું:—

“ચાલ, આમાં પાણી ભરી લાવ.” એનાએ કર્ટનીના હાથ માંથી ગ્લાસ પાછું લીધું તે વખતે એના ગાલ ઉપર આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. કર્ટનીએ ભરેલું ગ્લાસ ઢોળી નાખ્યું તેથી ખિચારી એના દ્યુસી સામે કાતર દૃષ્ટિએ જોઈ રહી અને ઇશારાથી જણાવ્યું કે “બેન, મારા પતિના આ કૃત્યથી ગુસ્સે ન થશો.” દ્યુસીએ પણ ઇશારામાંજ જવાબ આપી દીધો “બેન, ગબરાશો નહિ. મને ગુસ્સો નથી ચઢ્યો. એમણે ન પીધું એથી માત્ર મને પરિતાપ થયો છે.” એના-એ પાણીનું ગ્લાસ કર્ટનીને આપ્યું. તે એણે પીધું અને બોલ્યો: ‘હાશ, ધર્માદા કે સખાવતનો દારૂ પીવો તેના કરતાં આ પાણી કેવું સાફ લાગે છે ?’ પાણી પીને એણે એનાને ગ્લાસ પાછું આપ્યું. મીનીટેક પછી બોલ્યો “કાંઈ ખાવાનું નથી ? મને ભુખ લાગી છે. કકડો રોટલી હશે તોય ચાલશે. કારણકે એથી વધારે તો ધરમાં કશુંયે નહિ હોય.” મીસીસ લોન્સડેલે આસ્કેટમાંથી રોટલી કાઢીને એનાને આપી એટલે એ લપને એ દરદીના કાચ પાસે આવી.

“ આ બધું તું ક્યાંથી લાવી ? ” “ હમણાં મેં ફેટકીક ચીજો ગીરવી મુકીને—” એના આગળ બોલવા જતી હતી એટલે મી. ઠટ્ટની વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો “ તું જીહું બોલે છે. ગીરવી મુકવા જેવું આપણી પાસે કાંઈજ રહ્યું નહોતું. એક વજ્ર પણ આપણી પાસે નહોતું; તો તેં શું ગીરવી મુક્યું ? ”

“ કાંઈક એવું થોડું થોડું મારી પાસે હતું. હવે તેવું તમારે શું કામ છે ? તમે જરાક હવે આવ. ” એમ કહીને એને રોટલી આપી તે એણે ખાધી; એટલે એનાને જરા નિરાંત વળી.

“ કેમ, હવે તમને ઠીક લાગે છે ? લાવો જરા તમારા માથાના વાળ ઠીક કરે. ”

“ ના, મને હમણાં તું પડી રહેવા દેને. હવે મને ઠીક થઈ જશે. આન્ડીની વાસ ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ એ તો હમણાં તમે બેશુદ્ધ થઈ ગયા હતા ને ? ત્યારે તમને શુદ્ધિમાં લાવવા જરા આપણા ઘરની માલીક પાસેથી હું માગી લાવી હતી. ”

“ એના, તું જીહું બોલે છે. એ ડોકરી એક ટીપુંએ કાપને આવે એવી નથી. એવી એ પાછી કાલે ભાડાને માટે જન્મડતી ફફડતી આવશે. પણ કાલ સોરો તો હું સારો થઈ જઈશ; એટલે એ રાંડને મળતી પકડીને દાહરે ફેંકી દઈશ. મારાં સગાં વહાલાંબે કેવાં છે ! કે મને આવી સ્થિતિમાંજ સડવા દે છે. મને પચાસ પાંચક ઉછીના આપવાને માટે વિંડલામને હું લખું. એ નક્કી મને-મોકલશે. સહૃદયની પાસે મામત્રામાં કશોયે વાંધો નહિ. કાગળમાં સાથે સાથે એમ પણ લખીશ કે પેલો લુચ્ચો લો-સડેલ અહિં આવેતો છે. ”

“હેનરી, આ તમે કાણુ જોટું કરો છો. જો બિચારાં અહિં-” એને વચ્ચમાંજ બોલતી અટકાવીને કટની બોલ્યો “ચુપ રહે. મારે આમ કરવું કે તેમ કરવું એ કહેનારી તું કાણુ ? તને હમણાંની પુષ્પાંજલી મળી નથી; પણ હવે જરૂર મળશે. માટે છાની રહે. બહુ બોલ બોલ ન કર. મને ઉધ આવે છે.” એના કાચ આગળ નીચી નગી અને દરદીના સુકાઈ ગયેલા શીકા માલ ઉપર એણે એક ચુંબન કર્યું. પણ એણે કહ્યું કે “મને એ નથી ગમતું.” એટલે એના ત્યાંથી હઠી ગઈ અને કોટન કટની ઉઘી ગયો. પછી યુસીએ એનાને કહ્યું “બેન, જુઓ. આ બાસ્કેટમાં જરૂરીઆતની અને અપભ્રંગી બધી વસ્તુઓ છે. તેમ એની અંદર સો ફ્રેંક પણ છે. બોલો હવે બીજું શું જોઈએ કહો.” એનાએ પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારનો ગળગળી થઈ જઈને આભાર માન્યો અને બોલી “બેન, એ દાકતરને બોલાવવા દે તો કેવું સારું?”

“હું હમણાંજ દાકતરને બોલાવવાની ગોઠવણુ કરું છું.” એમ કહીને યુસી બારણા આગળ ગઈ.

“પણ ના બેન, એનું કાંઈ કામ નથી. એ દાકતરને નહિ બોલાવવા દે. એ તો એમ કહે છે કે “મને એમને એમ પડી રહેવા દો એટલે હું આપોઆપ સાજો થઈ જઈશ. અરે એ એમ બતાવે છે કે હું એમને દુઃખ દઉં છું, પણ હું; પણ મારા વગર અત્યારે એમની શી સ્થિતિ થઈ ગઈ હોત તે તો પરમાત્મા જાણે છે. હું દાકતરને બોલાવવાનું કહું છું ત્યારે મને એ ચુપ રહેવાનું કહે છે. હું એમને આશ્વાસન આપવા બે મીઠા શબ્દો બોલું છું કે એમને શરીરે હાથ ફેરવું છું તો, અરે પણ મીસીસ લોન્સડેઝ માફ દુઃખ તો તમે

નજરે જોઈજ રહ્યાં છે.” એમ કહીને એ રડી પડી. એ રડીને શાંત થઈ એટલે ફરીથી લ્યુસી બોલી “ દાકતરની સલાહ તો લેવીજ જોઈએ. આવી સ્થિતિમાં એમને એમ કાંઈ આમને રાખી ન મુકાય. ”

પ્રેમાળ યુવતિએ ખીતાં ખીતાં એને પૂછ્યું “ શું તમે એમ ધારો છો કે એમને વધારે માંદગી છે ? નાના, એ વધારે માંદ નથી. મને કહો કે એમનો મંદવાડ ભારે નથી. ”

“ મારી વહાલી જોન, એમને એકદમ આરામ થઈ જાય એવું ધારવાનું નથી. મને લાગે છે કે—”

“ એમનો મંદવાડ ભારે છે એમજ ને ? ” એમ કહીને એના ચિંતાતુર વદને લ્યુસી સામું જોઈ રહી.

“ હા બહેન, મને લાગે છે કે એમનો મંદવાડ ભારે છે. માટે દાકતરની સલાહ લેવી જોઈએ. અહિંથી જઈને તરતજ હું દાકતરને મોકલી આપીશ. એ આવીને કેપ્ટન કર્ટનીની સારવાર કરશે. ”

“ જોન, એમને સીઝિવના નામથીજ જોલાવજો. એ એવાં ટેકીલા છે કે જ્યાં સુધી એ ગરીબ હાલતમાં છે ત્યાં સુધી પોતાનું ખર્ચ નામ જરાએ બહાર પાડવા માગતા નથી. ” લ્યુસીને ખાતરી થઈ હતી કે એનાનો પ્રિયતમ ભાગ્યેજ બહુ દિવસ કાઢે. એ નીચે ઉતરી તે વખતે ધરતી માલીક સાથે ફ્રેડરિક વાત કરી રહ્યો હતો. ત્યાં ટેબલ ઉપર આસરે બસો ફ્રેંક એટલે આઠ પાઉંડ પહેલા હતા, અને ફ્રેડરીકના હાથમાં માસીકે લખી આપેલી રસીદ હતી. કેપ્ટન કર્ટનીનું ચહેલું બાકું એણે પુરેપુરું ચુકવી આપ્યું હતું. એ ગર્વિષ્ટ અને પશ્ચાત્તાપ વિનાના માણસે એનું આટલું બધું અપમાન કર્યું હતું; છતાંએ એ મરતા માણસના દુઃખભારને ઓછો કરવાને ફ્રેંક-

રિકે જે ઉદારતા જતાવી હતી તે ખરેખર એના જીવનનું મોટામાં મોટું અને પ્રશસાપાત્ર કાર્ય હતું. ધ્યુસી પણ પોતાના પતિની અપ્રતીમ ઉદારતાથી ઘણી ખુશી થઈ ગઈ; અને રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં ફ્રેડરિકને હાથ પોતાની છાતી ઉપર મુકાને એવી “ વહાલા, તમે પણ સખી દીલના છો, એ તો હું પહેલેથી જાણતી હતી. પણ આજે તો તમે એ ઉદારતાની હદ વાળી છે. મારા પ્રિયતમ ફ્રેડરિક, પ્રભુ તમને સુખી રાખો. તમારા જેવાને તે કશું દુઃખ પડવું જોઈએ ?”

“ મધુરી, તું મારાં વખાણુ કરે છે, પણ તું ક્યાં ઉદારતામાં અને પારકાના દુઃખની દયા ખાવામાં મારા કરતાં પાછી હો એમ છે ? આપણે એમાં આપણી ફરજ જાળવ્યા ઉપરાંત શું કર્યું છે ? આપણા જીવને સંતોષ થયો એ આપણા કર્તવ્યનો બદલો છે. ” પછી એ જ-ને જણ એક નજીકમાં રહેતા ડોક્ટરને ત્યાં ગયાં અને તેને કટંની પાસે મોકલી આપ્યો. ફ્રેડરિકે દાકતરને એની શીને માટે ખાતરી આપી હતી એટલે દાકતર જતાવેલે રથગે ગયો, અને આ સખી હંપેતિ પોતાને ઘેર આગ્યાં. ઘેર આગ્યા પછી પણ એમણે એજ વિષય ઉપર ચર્ચા ચલાવી હતી.

ખીજે દિવસે સવારે ફ્રેડરિક દરદીની પ્રકૃતિની ખબર ઠાઠવઃ પેલા દાકતરને ત્યાં ગયો. દાકતરે અચથી તે ઈતિ સુધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને છેવટે કહ્યું કે “ મી. સીગ્રેવની અચવાની જરાએ આશા નથી. દારૂમાં અને રંડીબાજીમાં એણે પોતાના દહ અને મજબુત શરીરની પાયમાલી કરી નાખી છે, અને હમણું હમણાંતિ પૈસાની હાડમારી વિગેરે નવાં દુઃખોથી એનો અંત હવે વહેલો આવી જશે. આજનો દહાડો એ ભાગ્યે કાઢે. ઈર્ષ રાતનોજ એનો મંદવાડ.

વધી ગયો છે. અત્યારે હું ત્યાંજ જવાની તૈયારી કરું છું.” અહીં દુઃખદ સમાચાર સાંભળીને ફ્રેડરિક ખિન્ન થઈ ગયો. એણે દાકતરને પૂછ્યું “ તમે મીસીસ સીગ્રિવને આ ભારે મંદવાડની વાત કરી છે ? ” દાકતરે કહ્યું “ મને એમ લાગ્યું કે મારે એને કહેવું તો જોઈએ; તેથી મેં એને કહ્યું. એટલે એ તો દુઃખથી ગાંડા જેવી થઈ ગઈ. ” ફ્રેડરિકે દાકતરને કહ્યું “ તમે હવે જલદીથી ત્યાં જાઓ. ” એમ કહીને એ પાછો ઘેર આવ્યો અને દાકતરે કહેલી સર્વ હકિકત એણે દ્યુસીને કહી સંભળાવી. પતિને મુખેથી આ વાત સાંભળીને એણે કહ્યું “ ચાલો ત્યારે, હું જાઉં અને બિચારી એનાને ધીરજ આપું. એ બિચારીની સ્થિતિ ઘણી દયાપાત્ર છે. હવે એ ઘર આંર વખરની થઈ જવાની. પ્રિયતમ, તેમ થશે તો એને આપણે ત્યાં રાખીશું. ” પતિ પોતાના દીલાવર દીક્ષના પતિને ભેટી પડી અને તરતજ ધર્મકાર્ય કરવા ત્યાંથી ચાલી નીકળી અને એનાના મકાન ઉપર આવી પહોંચી. પેલી છુટ્ટીએ આરણ્ય ઉઘાડ્યું અને કાંઈ આશ્વા નથી એવું બતાવવા એણે માથું ધુણાવ્યું. દ્યુસી દાદરે ચઢી અને રૂમમાં દાખલ થઈ. દાકતર દરદીના બીછાના પાસે બેઠો હતો. એના દરદીના મુખ સામું નીચું ધાકીને બેઠો હતો. એની આંખ માંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. ડુસકાં ખાતાં ખાતાં એની છતી ભરાઈ ગઈ હતી. આખી રાતનો એને અખંડ ઉજાગરો હતો. એના કાળા ચક્રચક્રતા વાળ વીખરાઈ ગયેલા હતા અને એ સોગ્રેવ ત્યાં નીચું વળીને જોતો હતો તે વખતે એના ચોટકાની છુટ્ટી છુટ્ટી લટો સીગ્રિવના મોઢા ઉપર લટકતો હતો. દ્યુસી આવી એટલે એને આવકાર આપવા એનાએ એનો હાથ દબાવ્યો પણ તે વખતે એ

છેક શીકી પડી ગઇ હતી. એ ખરેખરી નિરાશ થઈ ગઈ હતી. દરદી હાલ્યા ચાલ્યા વગર એમને એમ પડી રહ્યો હતો. એની આંખો ખુલ્લીજ હતી અને જાણે એ પક્ષંગની છત્રી સામું જોઈ રહ્યો હોય એમ લાગતું હતું. મૃત્યુ અત્યારે દરદીના શરીર ઉપર પોતાની પુરે-પુરી સત્તા જમાવી રહ્યું હતું. દાકતરે દ્યુસીને ધક્કારતથી કહ્યું કે “હવે ધડી સાધ છે.” દ્યુસીએ ધાર્યું કે હવે એનાને અહિં વધારે વાર મરતા માણસ પાસે રહેવા દેશી એ યોગ્ય નથી; તેથી એની પાસે જઈને એના કાનમાં કહ્યું “બેન, જરા ખીજ આરડામાં મારી સાથે આવો છો?” “ના, ના, ધડીવારે હું હવે બહાર નહિ આવું. પણ મીસીસ લોન્ડોન, કહો તો ખરાં તમને કેમ લાગે છે? આશા પડતું કંઈ નથી?” દાકતર તરફ દષ્ટિ કરીને એ ખોલી “આ દયાળુ ગૃહસ્થ જે કહી રહ્યા છે તે હું સમજી શકું છું એવું મારાથી માની શકાતું નથી. ખરું કહો છો કાંઈજ આશા નથી?” આટલું ખોલીને જાણે એને ટાઢ ચઢી ગઈ હોય એમ તે ધ્રુજી ઉડી અને એના દાંત પણ કચડ કચડ ખોલવા લાગ્યા. દ્યુસીની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં અને એ ખોલી “ઠાલી એના પરિણામ ધણું માહું છે.”

“ના ના, હજી એ સમયને ધણી વાર છે. એટલું બધું જલદીથી એવું નહિ થાય. એકાદ અઠવાડીઉં તો એ જીવશે. એટલુંએ એ નહિ ખેંચી દાઢે? એ ગુજરી જશે એટલો વિચાર કરવા સરખોએ મને વખત નહિ મળે?” એનાએ નખથી શિખ પર્યત ધ્રુજતાં કહ્યું.

“બેન, હવે કશી આશા જેવું નથી. જીએને એમને કેટલું દુઃખ પડે છે? દુઃખમાંજ એ રીખાયા કરે તેના કરતાં દુઃખમાંથી એ છુટે એજ ઇચ્છના જેવું છે.”

“ ખરૂં છે; હવે તો આશા જેવું કશુંયે નથી. આશા નથી તોયે આશાના તાંતણુને વળગી રહી છું. શું એ એટલા બધા જલદી આજ્યા જશે ? મારા બહાલા પ્રાણુનો વિયોગ થશે? આ પ્રભુ, પત્ની મારું શું થશે ? ” દ્યુસીએ માયાળુ પણ જવાબ આપ્યો “ બહાલો એના, તમે મારે ધેર રહેજો. ” એનાએ દ્યુસીનો હાથ દમાવતાં કહ્યું “ બેન, તમારા જેવી માયાળુ અને ઉમદા સ્ત્રી મેં કોઇ જોઇ નહિ. તમારો હજારો વાર ઉપકાર માનું છું. પણ હું ક્યાં રહીશ તેનો વિચાર નહોતો કરતી. અરે એમના ગયા પછી અહિંથી મને કોઇ મોટા મહેલમાં લઇ જાય તોયે પણ હું તો એમજ કહું કે મારું શું થશે ? એમના વગર હું નહિ જીવી શકું. ” એમ કહીને એ ખુરશીમાં પડી અને ચિંતા અને દીલગીરીના ઓધમાં તણાતી લાગી.

દરદી કોચમાં જરાક હાલ્યો અને એણે એક મોટું ડયકું ખાધું એના એકદમ ઉડી અને દરદીના ઉપર નીચી વળીને ગ્રંથ રહી. એને એમ ધારતી લાગી કે હમણાંજ એ ઉપડી જશે કે શું ? કટનીનામાં હજી જીવ હતો. દાકતરે શીશીમાંથી દવાનાં થોડાં ડીપાં પાણીમાં ભેળવીને એના ગળામાં મુશ્કેલીથી રેડી દીધાં. એનાએ આતુરતાથી દાકતરને પૂછ્યું “ આ દવાથી એમને આરામ થશે ? ” દાકતરે જવાબ આપ્યો “ મીસીસ સીએવ, દવાની અસર ઝાઝી નહિ થાય. મારાથી તમને એથી વિશેષ શું કહી શકાય ? ”

“ મને જરા ઝાળખે તોયે સારું. ” એમ કહીને એના દરદીના શ્રીકા ગાલ ઉપર પ્રેમભર્યાં ચુંબનોનો વરસાદ વરસાવવા લાગી. એ ચુંબનો દ્વારા પોતાનો સર્વ પ્રેમ અવ્યક્ત કરવા લાગી. અરે સ્ત્રીના ધર્મવત્ર પ્રેમની નીશાની રૂપ ચુંબનોમાં મરતા માણસમાં નવું જીવન

રૈડવાની શક્તિ હોત તો અત્યારે આ દાકતરની હવા કરતાં દસ હજાર ગણી બળવત્તર અસર એનાનાં બહાસબચાં બાવપૂર્ણ ચુંબનો-એ ઉપભવી દીધી હોત અને દરદીમાં નવીન ચેતન આવ્યું હોત. વળી અડધા કલાક સુધી દરદી કાંઈ પણ હલન ચલન વગર એમને એમ પડી રહ્યા. એની આંખો આમ તેમ જરા જરા ફરતી હતી, અને એક ઉઘડીને વારંવાર એને ડચકાં આવતાં હતાં. આ બધો સમય એના દરદીની સારવાર કરતી એની પાસેજ બેસી રહી હતી. હવે દરદીના અન્ને એક ઉઘડી ગયા. એના ગળામાં પાણી અને પવન મળવાથી જેવો મળમળ મગમગ અવાજ થાય તેવો ધીમે ધીમે ગરેડો બોલવા લાગ્યો. આ અવાજ સાંભળીને એના હવે વધારે શકિત થતી ગઈ. ગરેડો તો ચાલ્યાજ કર્યો. જરાએ બંધ ન પડ્યો. ઉલટો વધવા લાગ્યો. એણે ફરીથી દાકતર સામું જોયું અને પૂછ્યું કે આ યું થાય છે ?”

દાકતરે ગંભીર સ્વરે કહ્યું “બેન, હમણાં તમે અહીંથી ચાલ્યાં જાવ તો સારું.”

“ના ના, હું અહિંથી નહિ ખસું. હવે મને સમજ પડી. હું છેક છેવટની ધડી સુધી અહિંજ રહીશ.” એમ બોલતી બોલતી એના દુઃખથી ધ્રુજી ઉઠી. દરદીના ગળામાં અત્યારે મૃત્યુનો છેલ્લો શ્વાસ ચાલી રહ્યો હતો. એનાની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને ક્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. બે ત્રણ મીનીટ સુધી આવો ગરેડો ચાલ્યો અને પછી ધીમે ધીમે એ અવાજ બંધ પડતો ગયો, અને આખરે પુરેપુરો બંધ પડ્યો. એટલે તરતજ એનાએ કારમી સ્પીસ પાડી. એણે જાણ્યું કે હવે બધું પતી ગયું. એનામાં જાણે

વિજ્ઞાનો પ્રવેશ થયો હોય તેમ એ સફાળા હોડી. એક બે ડગલાં લથડતી લથડતી પાછી હોડી. એટલે દ્યુસી એને પડતી પડતી બચ્ચ-વવાને એકદમ ઝાલી રાખવા દોડી; પણ તેજ ક્ષણે આ કમનસીબ યુવતી ધબ દધને ક્રોધ ઉપર પડી ગઇ. જીભની છાતી ઉપર એનું માથું પડ્યું અને એ છેક અચેતન થઇ ગઇ. ડાક્ટર અને દ્યુસી બન્ને એને ખેડી કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં; તેમ કરવા જતાં કેપ્ટન કર્ટનના શર્ટ ઉપર લોહી લોહી થઇ રહેલું એમણે જોયું; એટલે એનાના સામું એમણે દષ્ટિ કરી તો ખલાસ ! બિચારીએ પ્રાણુ છોડી દાધા હતા. એને લોહીની ઉલટી થઈ હતી. એના હોઠગાંથે હવનપ્રવાહ વહી ગયો. ગરીબ બિચારીનું હૃદય ફાટી પડ્યું. ખીજું શું કહીએ ?

મી. અને મીસીસ લોન્સડેલે કર્ટની અને એના બન્નેને કેલેના કબરસ્તાનમાં દફનાવ્યાં. એક ઇંગ્લીશ પાદરીએ મરણુ સમયની બધી ધર્મક્રિયા કરાવી. મરનારનાં સગાં વહાલાંને એના મરણુની ખબર કાગળ દ્વારા આપવાને લોન્સડેલે પ્લીટીશ કોન્સલને જણાવ્યું કે મરનાર મી. સીઝેવનું ખર્ડે નામ કેપ્ટન કર્ટની હતું; માટે તેમનાં સગાંવહાલાં-એને એ નામથી ખબર આપવી.

પ્રકરણુ ૨૪.

વિઘાતક પત્ર.

ઉપલા કર્ણાજનક બનાવથી ફેડરિક અને દ્યુસી બન્નેનાં મન ઘણું ખિન્ન થઈ ગયાં હતાં. તેમાંએ દ્યુસીએ તો એ બધી દુઃખમય

મટના નજરે જોઇ હતી; એટલે એને તો વધારે ઉદ્દેશ આવી ગયો. એમની સ્થિતિમાં મુકાવલો કાઠ પશુ માણસ, જે કાંઈ આ સંજોગોમાં કરી શકે તેના કરતાંએ એમણે એમનું કર્તવ્ય ધણું ઉત્તમ પ્રકારે જાળવ્યું હતું; અને તેથીજ એમના મનને સંતોષ થતો હતો. નાતા । આવી અને ગઇ. ડીસેમ્બર માસ પુરો થતો હતો તેની સાથે એ વર્ષ પશુ કમરમાં સમાઈ જતું હતું. હજુએ દ્યુસીના કાગળનો જવાબ ન આવ્યો તેથી એ ચિંતા કરતી હતી. એવામાં એક દિવસ સવારે પોસ્ટમેન એના બારણા આગળ આવ્યો અને મીસીસ રોબીનસનના શીરનામાનો કાગળ એના હાથમાં મુક્યો. પોસ્ટની છાપ ઇંગ્લીશ હતી. સરનામું સ્ત્રીના હાથથી લખાયલું હોય એમ લાગતું હતું; કારણ કે કાગળ ઉપર સરનામાના અક્ષર સ્ત્રીના જેવા લાગતા હતા. દ્યુસીએ કાગળ ફેડ્યો અને તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું એ વાંચવા લાગી.

પેરીસ હોટલ, ડાવર.

૨૯ મી ડીસેમ્બર, ૧૮૩૪.

મારી વહાલી દ્યુસી,

આપણા બે જથ્થે વચ્ચે સગાઈનો જે સંબંધ છે, તે સંબંધને લઈને ઉપર પ્રમાણે સંબોધીને હું તને લખું તો તેમાં તને ખોટું નહિ લાગે. તારો કાગળ તારા પિતાને મળ્યો છે અને તે વાંચી એમને ધણો આનંદ થયો છે. થોડા વખતથી તો એમને એવોજ વિચાર થયા કરે છે કે, અરે, મેં દ્યુસી પ્રત્યે ધણી કર્કશતા અને કઠોરતા દર્શાવી છે. હવે એમને તેનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એ બહુ મારે લીધેજ થયું છે એવું માન ખાટી જવા હું માગતી નથી; પણ

ટલું તો ખારે કહેવું પડે છે કે તારા તરફ એમનું હૈયું વધારે ને વધારે ખુલું થાય તેમ કરવામાં તો હું સાધનમૂલક થઈ હતી. ન્યારથી મની સાથે મારાં કામ ચલાવ્યાં છે, ત્યારથીજ તમે બન્ને આપદીકરી એ સમાધાન થાય અને એક ખીજનાં ઉંચાં થયેલાં મન ફરીથી જ એવો યત્ન હું કરતીજ રહી છું. એ જો તારું ઠેકાણું જાણ્યા પછી તો અત્યાર આગમ્ય ગર્ભ ગુજરી ભુલી જવાને માટે તને ધારનાયે પત્ર લખ્યો હતો; અને તેથીજ તારો આ પત્ર મને તેમજ એમને ધણો આવકારદાયક થઈ પડ્યો છે. વળી તું જાણીને વધારે મુશી થઈશ કે તારા પિતાએ તને એકલીનેજ નહિ પણ સાથે સાથે તારા પતિને પણ ક્ષમા આપી છે. તું કાંઈ છે કે મી. લોન્સડેલ તારી સાથે ધણા માયાળુ બાવથી વર્તે છે, એ વાંચીને તો તારા પિતા તને મળવાને તકપાપડ થઈ રહ્યા છે. મી. લોન્સડેલને તું પ્રતી આપજે કે હવેથી તમારી સાથેની પહેલી મુલાકાતથીજ ડેલીસ તમારી સાથે સ્નેહ બાવથી વર્તશે. આ પત્ર હું ડો. થી લખું છું તેથી તને આશ્ચર્ય તો થશેજ; પણ એનું કારણ તું જાણીશ ત્યારે તારા પિતા તને મળવા અને તારા મનનું સમાધાન કરવા માટે કેટલા બધા આતુર થઈ ગયા છે તેના તને ખ્યાલ પાડશે. આ પત્રને આટલે સુધીના ભાગ વાંચતાં તો તારા મનને કંઈક થયો હશે પણ હવે જરા તને દીલ્હીની ચાય એનું મારું મનનું પડે છે. કેટલાક વખતથી તારા પિતાની તખ્તસારી રહેલી થી અને તેથી એ બાબતમાં મને તેમજ એમના મિત્ર વર્ગમાં ચર્ચા રહ્યા કરે છે. એમને પણ એમ લાગે છે કે એમની તખ્તસારી ચર્ચા જાય છે અને એમને હવે એમજ ન્યાય છે કે થોડા વખત- એમનું મૃત્યુ થશે; પણ એવો બધો જાય રાખવાનું મને કાંઈ

દાંણુ જણાવું નથી. એમના મનમાં એમ થયા કરે છે કે “ મરતા પહેલાં હું મારી સુસીને મળું ” અને તેજ કારણને લઈને અમે કેલે આવવા નીકળ્યાં. એમને મળવાને માટે તમને બંનેને ઈચ્છાંક બોલાવત; પણ કેટલાક ખાસ કારણોને લઈને તમને ત્યાં ન બોલાવતાં એમણેજ તમારી પાસે આવવાનું વધારે યોગ્ય ગણ્યું અને તેથીજ હું એમની એ ઇચ્છાની આડે ન આવી. મને પણ એમ લાગ્યું કે હવા અને સ્થળ ફેરથી તારા પિતાની પ્રકૃતિમાં સુધારો થશે; એટલે અમે કેલે આવવા નીકળ્યાં અને ગઈ રાતે અમે ડોવર આવી પહોંચ્યાં. એક તો ધણે વખતે તમને બંનેને મળવાની એમની આતુરતાએ એમને ઉશ્કેરી મુકયા હતા અને ખીજું મુસાફરીનો થાક લાગ્યો એટલે એમની તખીઅત પાછી લયડી ગઈ અને રાતના એ ધણા માંદા થઈ ગયા છે; પણ બહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી. દાકતરને બોલાવ્યા છે અને એ પણ કહે છે કે શીકર કરવા જેવું નથી; પણ હવે આ સંજોગોમાં અને આવી ટાઢમાં ડોવરથી કેલે આવવાનું એમને માટે ધણું મુશ્કેલ છે. દાકતર પણ તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડે છે. તારા પિતા તને અને મી. લોન્સડેલને મળવા ધણા આતુર છે. કારણ કે એમને એમજ થયા કરે છે “ હવે હું બહુ જીવવાનો નથી. ” માટે તને લખવાનું કે વધારે નહિ તો એકાદ દિવસ પણ તું અને તારા પતિ બંને જણુ એમને મળવા આવી જાઓ તો સારું.

એમની તખીઅતમાં શે. ફેરફાર થાય છે તે જોવાને ટપાલને વખત થતા સુધી કામળ લખવાનું મેં મોકુફ રાખ્યું હતું. હમણાંજ મને એમણે કહ્યું કે એમને એમનો અંત પાસે આવતો જણાય છે.

અને મને પણ એમ લાયક છે કે જે તમે બંને અહિં આવીને એમના જીવને શાંતિ નહિ આપો, તો કદાચ જુરાપામાં એમનું દરદર ધણું વધી જશે અને તે કદાચ પ્રાણુધાતક પણ નીવડે. આવો તો તમે બંને જશુ આવજો; કારણ કે એ પોતે કહે છે કે “લોન્સડેલને અને મારી વ્હાલી દ્યુસીને મારાથી નહિ મળાય અને નહિ એટલે તો માઈ મોત સુખમાં નહિ થાય.” એમને એમ થાય છે કે “લોન્સડેલને મેં બહુ દુઝળ્યા છે. તો કાગળદ્વારાએ કે કાઠની મારફતે એમની માફી માગવી તેના કરતાં લોન્સડેલને પોતાની રમર ઓલાવીને પોતાને મુખેજ પશ્ચાત્તાપ કરવો.” એવી એમની તીવ્ર ઈચ્છા છે. માટે મને ખાતરી છે કે અમારી આ વિનંતિને માન આપીને તમે બંને જશુ જરૂર આવશો. ”

લી. તારી પ્રેમાળ સાવકી માતા

કેથેરાઈન ડેવિસ.

આ કાગળ વાંચીને દ્યુસી ધણી હરખાઈ ગઈ. એના પિતા એની સાથે રીસામઠા હતા તે મનાયા અને વળી એના પતિને માટે પણ એમની આટલી બધી સારી લાગણી છે એ વાંચીને તે એને ધણો આનંદ થયો. પણ પિતાની માંદગીની હકીકત વાંચીને એને ચિંતા થઈ અને એમ થયું કે કાગળમાં લખ્યું છે તેના કરતાં એના પિતાનો મંદવાડ વધારે હશે. એ વાંચી રહી એટલે એણે એ કાગળ લોન્સડેલને વાંચવા આપ્યો અને એથી એના મુખ ઉપર કેવી અસર થાય છે, એનું તે નિરીક્ષણ કરવા લાગી. ફિફરિક પત્ર

વાંચતો વાંચતો આનંદમાં આવી ગયો અને મી. ડેવિસ હવે સમા-
ચારનીથી કામ લેવા માગે છે એ વાંચીને એ પ્રસન્ન થયો. કામળ
વાંચી રહ્યો એટલે એ બોલ્યો “ આપણે જવું જોઈએ. ”

લ્યુસી હેતથી ફેડરિકને હાથ પકડીને ખોલી “ પણ ફેડરિક,
ત્યાં આવવામાં તમને જોખમ નથી લાગતું ? ”

“ મને તો કશુંયે જોખમ નથી લાગતું. અને કદાચ હોય
તોયે શું ? આ સંજોગોમાં એ જોખમ વેડી લઈશું. જોઈએ શું થાય
છે. મને કાંઈ હવે એવી ખીક નથી લાગતી. મારી રેજીમેન્ટ હાલ
માન્ચેસ્ટરમાં છે અને એ ડોવરથી ફેટલુંયે દુર છે. વળી ડોવરમાં
આપણને કોણ જોઈએ ? ચાલોની હમણાં નાતાલની રજાએ છે
એટલે સ્કુલ પણ બંધ છે. ”

“ ફેડરિકને પણ આપણે સાથે લઈ જઈશું ને ? ”
લ્યુસીએ કહ્યું.

“ હારતો વળી. એને પણ જરા મુસાફરીમાં મજા પડશે.
મી. ડેવિસ પણ એમના આ નાના પૌત્રને જોઈને હરખાઈ જશે. ”

ડોવર જવાને માટે કાંઈ ઝાઝી લાંબી તૈયારી કરવાની જરૂર
નહોતી એટલે જોઈતી ચીજો તૈયાર કરીને ખીજેજ દિવસે એમણે
નીકળવાને વિચાર કર્યો. હવા પણ મુસાફરીને અનુકૂળ હતી. દરિયા
પણ શાંત હતો. સવારે દસ વાગે બન્ને જણ એક ફ્રેન્ચ સ્ટીમ-
બોટમાં બેઠાં અને એ અઠી કલાકમાં ડોવર પહોંચી ગયાં. ડોવરને
કિનારે એમણે પગ મુક્યો અને ફેડરિકના મનમાં કાંઈક ખલેલ
પડેલો. એને લાગ્યું કે સંપૂર્ણ સલામતીના સ્થળમાંથી એ ખીન સલા-

મત સ્થળમાં આવી પહોંચ્યો છે. પણ ઝોળખાઈ જવાનો સંભવ ઘણોજ ઝોછો છે એ વિચારે એના મનનો એ ખટકો દૂર થઈ ગયો. દ્યુસીને પણ અંતરમાં કાંઈક એવોજ ભાસ થઈ આવ્યો; પણ એથી કરીને એના મનમાં ખાસ ભય હિપજ્યો નહોતો. એને પણ એજ વિચાર આવ્યો કે “ મારા પતિમાં એવું પરિવર્તન થયું છે કે જેથી એમને ચાલતાં સુધી કોઈ ઝોળખી શકે એમ નથી. ” નાના ફ્રેડીને તો નવું સ્થળ અને બધી નવી નવી વસ્તુઓ જોવાની મળી હતી; એટલે એ એના તાનમાંજ હતો અને પોતાનાં માતા પિતાની આગળ આગળ નાચતો કુદતો ચાલતો હતો. એમના સર-સામાનનું પોટકું પહેલવહેલું કસ્ટમ હાઉસમાં તપાસવાને માટે જવાનું હતું; એટલે તે લાંજ રથું અને એ બંને સ્ટ્રીમરમાંથી ઉતરીને કિનારે પહોંચ્યાં.

જેવો ફ્રેડરિક કિનારા ઉપર પગ મુક્યો કે તરતજ એના હાથ ઉપર કોઈએ હાથ મુક્યો અને એના તથા દ્યુસીના કાને “ તમે મારા ક્રેદી છો ” એવા અપશુકનસૂચક શબ્દો પડ્યા. આ બનાવથી દ્યુસીથી યુમ પડાઈ જતી હતી; પણ મહા ભગિરથ પ્રયત્ને પોતાની યુમ એણે દબાવી દીધી. એને એકદમ વિચાર આવ્યો કે “ અરે મારાથી આવું કયાં થઈ જાય છે ? અત્યારે મારા પતિને આ અશુ-ધારી આક્રમમાં મારે આશ્વાસન આપવું જોઈએ. મારી ગણરામણથી હું એમને નહિ મળરાવું. ” જે કોન્સ્ટેબલે ફ્રેડરિકનો હાથ પકડ્યો હતો, તેને ફ્રેડરિક ઘણા ધીમા સ્વરે કહેવા લાગ્યો “ હું કાંઈ પણ તોફાન કર્યા વગર તારી સાથે આવું છું; પણ આ બધાની વચ્ચે મારી ફજેતી તું નહિ કરે, તો તેનો બદલો હું તને આપવા સુકીશ

નહિ. ” કોન્સ્ટેબલે ઇશારત કરીને પોતાની સાથે ખીબા બે કોન્સ્ટે-
બલો હતા તેમને દૂર હઠી જવા કહ્યું અને પછી ફ્રેડરિકના સામું
જોઈને બોલ્યો “ માઈ ચાલશે ત્યાં સુધી તો હું તમારી લાગણી
નહિ દુઃખાવું. પણ મારે તમારો હાથ તો ઝાલવોજ પડશે. ” ફ્રેડ-
રિકને લાચારીએ એ વાત કબુલ કરવી પડી. મારે નસીબે સ્ટીમરમાંથી
ઉતરનારા ઉતારએ કંટલાક ધર તરફ જવાની, કંટલાક કાંઈ હોટલમાં
જવાની અને કંટલાક પોતાના મિત્રોને મળવાની ઉતાવળમાં હતા;
એટલે એમનું કોઈનું ધ્યાન ફ્રેડરિક તરફ ન ગયું અને તેથી એની
ફજેતી થતી અટકી. ઇયુસી આ આપત્તિથી શઠ બની ગઈ હતી.
એને રહુ રહુ થઈ જતું હતું; પણ રડવું દાખી રાખીને તે પોતાનક
પતિનો હાથ ઝાલીને ચાલવા લાગી અને દષ્ટિના ઇશારાથી આવી
પડેલી વિપત્તિ ધૈર્યથી સહન કરી લેવાની ફ્રેડરિકને વિનંતી કરતી
હતી. બાળક એના ખીબા હાથની આંગળી ઝાલીને એની જોડેજ
ચાલતો હતો. ઊંકરો બુદ્ધિશાળી હતો એટલે સમજ્યો તો ખરો કે
કાંઈ આકૃત જેવું છે; પણ શી આકૃત છે તેની એને સમજણ ન
પડી. એના માતા પિતાનાં મુખ શીઆ વીઆ થઈ ગયેલાં જોઈને
ઊંકરો પણ ડરી ગયો હતો; અને તેથી આ શું થાય છે એટલું
પુછવાનીએ એની હિમત ન આવી. એ બિચારો ધડીમાં ઇયુસી તરફ
જોતો તો ધડીમાં ફ્રેડરિક તરફ જોતો. અત્યારે એ બન્નેના મનની
કેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હશે તેનો વિચાર કરવાનું અમે અમારા સુગ
વાંચકાનેજ સોંપીએ છીએ. પહેલાં એવાજ દુઃખના પ્રસંગે અમે
એમના મનની સ્થિતિનો ચિતાર આપ્યો છે; પણ અત્યારે આ
દંપતિના અમૃતમય મુખ ઉપર જે કાળો પડેલો પડી ગયો, તેનું

વર્ણન કરવાને અમારી પાસે પુરતા શબ્દોએ નથી તેમ અમારી કલમ પણ ચાલતી નથી.

ચાલતાં ચાલતાં કોન્સ્ટેબલે ફ્રેડરિકને પૂછ્યું. “ લંડન જવાની તો છેક અપોરે ગાડી જવાની છે, તો તે દરમ્યાન બોલો આપણે ક્યાં જઈશું ? ” પોતાને આપત્તિમાં લાવી મુકનાર અમુક શખસજ છે અને તે અત્યાર પેરીસ હોટલમાં છે, એમ ફ્રેડરિકને ખાતરી થઈ હતી એટલે એ બોલ્યો “ પેરીસ હોટલમાં જાય છે ? ”

કોન્સ્ટેબલે કહ્યું “ ખીજે ઠેકાણે તો જવું કની; ત્યારે ચાલો પેરીસ હોટલમાંજ જઈએ. કારણ કે મને ખબર પડી છે કે તમે હોટલનું ખીલ આપી શકા એની સ્થિતિમાં છે. ” ફ્રેડરિકે સામો કશો જવાબ ન આપ્યો અને જાણે સ્વપ્નમાંજ ચાલતો હોય તેમ ચાલવા લાગ્યો. પેરીસ હોટલ આવી એટલે કોન્સ્ટેબલના હુકમથી વેટર એમને એક ખાનગી રૂમમાં લઈ ગયો. આ લોકા રૂમમાં પેલા એટલે તરતજ પેલા ખીજા એ કોન્સ્ટેબલે પણ આવી પહોંચ્યા અને તેમાંના એક, ફ્રેડરિક જેના ચાર્જમાં હતો તે કોન્સ્ટેબલને કહ્યું કે “ આને બેડીઓ પહેરાવજો. નહિતો એણે કહ્યું છે કે એ નાસી જશે. ” આ સાંભળીને ફ્રેડરિક ખુરશી ઉપર પડ્યો હતો ત્યાંથી એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો “ એવું તમને ઠાણે કહ્યું ? એવો કાણુ માણસ છે ? એ ક્યાં છે ? એને અહિં બોલાવી લાવો. મારા વેરના પ્રજ્વલિત અગ્નિ-માં એની હું આહુતિ આપી દઉં. ” હ્યુસી એને બળે હાથ નાખીને પૂર્ણ આર્જવતાથી બોલી ઉઠી “ ઓ મારા બહાલા પ્રિયેતમ, હું તમને વિનવી વિનવીને કહું છું કે તમે શાંત પડો. ” અત્યારે ફ્રેડરિકની આંખમાંથી વેર વરસી રહ્યું હતું; એના વચનમાં કટુતા આવી

ગઈ હતી એટલે એણે ક્રોધમાંજ જવાબ દીધો “ શું તું મને શાંત પડવાનું કહે છે ? તું તો ભયંકર વાવાઝોડાનેયે શાંત પડવાનું કહીશ.” વળી શાંત પડીને એ બોલ્યો “ પ્રિયતમા, મને તારે માટેજ આટલું બધું લાગી આવે છે. એ પ્રભુ, આ કેવું દુઃખ ? કેવી ભયંકરતા ?” એમ કહીને વળી પાછો એ ખુરશીમાં પડ્યો અને બે હાથમાં પોતાનું મોઢું ઢાંકી દઇને તાણ્ણીથી રડવા લાગ્યો. નાનો ફ્રેડી પિતાના બોળા ઉપર ચઢી ગયો અને દયા ઉપજે એવા કાલા કાકા શબ્દોથી કહેવા લાગ્યો “ પિતાજી, તમે ન રડો. ” દ્યુસી પણ પતિની પાસે ઢળી પડી અને લથડતા સારે કહેવા લાગી “ પ્રિયકર, શાંત થાવ, શાંત થાવ. તમે આ શું કરવા માંડ્યું ? ” અત્યારનું પતિ પતિન અને બાળકનું આક્રંદ ગમે તેવા કઠોર મનુષ્યની છાતીને પણ વિદારી નાખવાને માટે બસ હતું. આ કૃષ્ણાપૂર્ણ દશ્યથી ધડીવાર પાસે ઉભેલા ડોનરટેબલોનાં હૃદય પણ દ્રવી ગયાં અને આ દશ્યના પોતાને સાક્ષીભૂત થઇ રહેલું પડ્યું તેને માટે એ દીલગીર થઇ ગયા. “ વાઈ હું શાંત થઈશ. ” એમ કહીને ફ્રેડરિકે ભય અને વિષાદથી ઘેરાયેલાં પોતાના બાળક અને પતિને પોતાની પાસે લીધાં, તેમને છાતી સરસાં આંખ્યાં અને વારંવાર તેમને ચુંખન કર્યાં. આંખનાં આંસુને એણે છુટથી વહેવા દીધાં એટલે એના ઉશ્કેરાયલા મનને કાંઈક શાંતિ વળી. જે ડોનરટેબલે એને પકડ્યો હતો તેણે ધીમે રહીને અને અચકાતાં અચકાતાં પોતાના ગજવામાંથી ખજુખજુાટ અવાજ કરતું કાંઈક કાઢ્યું. એ શું હતું તે ફ્રેડરિક અને દ્યુસી તરતજ સમજી ગયાં. બાળકને પણ ખ્યાલ આવ્યો કે “ આ દુષ્ટ લોકો મારા પિતાને હાથે હવે બેડી નાખશે. ” એને પણ ધ્રાસકો પડ્યો અને અવાક

અનીને જોઈ રહ્યા. પોતાના માતા પિતાના મનને વિંધી નાખનારો
અનાવ બાળકથી શી રીતે સહ્યો જાય ?

લોન્સડેલે કહ્યું “ ખેડી નાખ્યા વગર તમે મને લાંડન લઈ
જશો તો પાંચ ગીની આપીશ. ” ઝોરીસરે પોતાના સાથી કોન્સ્ટે-
બલો સામું જોયું અને જેના હાથમાં ખેડી હતી તેને થોડીવાર રાહ
જોવામું કહીને રૂમની બહાર ગયો. થોડા વખતમાં પાછો આવ્યો
અને એણે કહ્યું “ કૈદી આપણા ચાર્જમાં છે એટલે એ નાશી ન
જાય તે આપણે જોવાનું છે. એ કદાચ નાસી જાય તોગ્ર આપણે
જોખમદાર ઠરીએ. એને નારી જતો અટકાવવાને માટે શું કરવું
કે શું નહિ, તે આપણી મરજની વાત છે. ” પછી અંદર અંદર
કેટલીક મસક્ત કરીને કોન્સ્ટેબલો એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે જે
આપણને પાંચને બદલે દસ ગીની આપે તો આપણે એને ખેડી
પહેરાવવી નહિ. સદ્બાગ્યે લોન્સડેલે કેલેથી નીકળ્યો તે વખતે પૈસાની
સારી રકમ એણે સાથે રાખી લીધી હતી. એટલે એણે તરતજ દસ
ગીની ગણી આપ્યા અને અત્યારે તો એ ખેડીની ફજેતીમાંથી મુક્ત
થયો. ત્યાર પછી એણે પેલા લેકોને કહ્યું કે “ થોડીવાર તમે
અહિંથી બહાર જશો ? મારે મારી સ્ત્રી સાથે કેટલીક વાતચીત કરવી
છે. ” કોન્સ્ટેબલો એનું કહેવું કબુલ રાખીને બહાર નીકળી ગયા
એટલે આ પતિ પત્નિ અને બાળક એટલાંજ રૂમમાં રહ્યાં. આવી
પહેલી આપણને ફરીવાર રમરણમાં લાવીને પાછાં એ બંને ફરીથી
રડયાં. મનનો ઉભરો ખાસી કર્યો. એક બીજાને ખેડી જ્યારે એ
શાંત થયાં ત્યારે “ હવે શું કરવું ? ” તેનો વિચાર કરવામાં એ બંને
જણુ પ્રવૃત્ત થયાં અને બાળક ફેડી ન સાંભળે તેમ ધીમે ધીમે વાત

કરવા લાગ્યાં. ફેડરિકે ધ્યુસીને કહ્યું “ હવે હું જે કહું તે જરા તું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ અને પછી મારા કહ્યા પ્રમાણે વર્તજે. તને અત્યારે દુઃખ થાય એવું કહીને તને પરિતાપ કરાવવાતું મને મન થતું નથી; પણ મારે કહ્યા વગર છુટકો નથી કે હવે મને અહિંથી પકડીને લઈ જશે એટલે ગઈ વખતના જેવીજ મારે સિક્ષા ભોગવવી પડશે. અને તેથી મારી ઇચ્છા એવી છે કે મને પાછી શિક્ષા થાય તે દરમ્યાન તારે તે ગામમાં પણ રહેવું નહિ. આપણા પુત્રની ખાતર તારે એટલું સહન કરી લેવું પડશે. માટે તારે કાલેજ ફેડીને લઈને અહિંથી કેલે ચાલ્યા જવું અને ત્યાં જઈને આપણા સરસામાન રાજ્ય રચીશું વિગેરે વેચી નાખવું. એમ કરવામાં કેટલોક વખત નીકળી જશે અને તેટલામાં મારી શિક્ષા વિગેરેનું પ્રકરણ પણ સમાપ્ત થશે. એટલે તું ઇચ્છાઈ થઈને માનચેસ્ટર આવી પહોંચજે. કેમ આ પ્રમાણે ક્ષણે ને ? ” “ સ્વામિન, આપની ઇચ્છાને હું આજા પ્રમાણે માથે ચઢાવીશ અને તે પ્રમાણેજ વર્તીશ. પણ મારી તમને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે તમે આશા ન છોડશો. તમારા મુખ ઉપર જે કારમી છાયા ફરી વળે છે તેને તમે સ્થાન ન આપશો. નહિતો તમારા વિયોગમાં પણ તમારા મુખ ઉપરની એ બંધકર છાયા મારી સામે ખડી થઈને મને અકળાવી મુકશે. ”

“ હું મારી મનોવૃત્તિઓને શાંત કરવાને મથન કરી રહીશ; પણ કમનીય કાન્તા, તું જરાએ જીવ નહિ ખાળે ? તું જેમ અને તેમ શાંતિ ધરવાતું વચન આપે છે ? ”

“ વહાલા, તમે જેમ કહો તેમ કરવા હું તો તૈયારજ છું. આપણા પરસ્પરના હિતને માટે એમ કરવુંજ પડશે. ” એમ કહીને

બન્ને પાછાં ફરી બેટ્યાં, ફરી રડ્યાં. રાતે લંડન જતી ગાડીને ઉપડવાનો સમય થયો ત્યાં સુધી એ પ્રેમી પણ દુઃખી યુગલની એકાંતનો ભંજ કરવામાં નહોતો આવ્યો. પણ આખરે એ વિયોગનો સમય આવી પહોંચ્યો. હવે હ્યુસીના હૃદયના તાર તૂટતા જણાયા. એના દેહમાંથી જાણે પ્રાણ છુટો પડી ચાલ્યો જતો હોય તેવી વેદના એને થવા લાગી. આ વેદના એણે મનમાંજ વેઠ્યા કરી. જરાએ બહાર કાઢને જણાવા દીધું જ નહિ. આગક બિચારો છાનીકાટ રડવા લાગ્યો. એ જોઈને બન્નેની હિમત છુટી ગઈ. પણ લોન્સડેલે પાછું મહા પરાણે ધૈર્ય ધારણુ કર્યું. જતાં જતાં છેવટનું સ્નેહમિલન કરી લીધું અને મહા કાયાવટીએ આળક અને પત્નિથી ગદ્ગદ કંઠે છુટો પડીને રૂમમાંથી નીકળીને બહાર ચાલ્યો ગયો. એના મયા પછી પુત્રને પોતાની ગોદમાં લઈને હ્યુસી દુઃખના ઓષમાં ડુબી જઈ અતિશય આકંઠ કરવા લાગી.

લોન્સડેલ ગાડીમાં બેઠો અને એની સાથે બે કોન્સ્ટેબલ પણ બેઠા. ત્રણ જણુ તો બેઠા પણ હજુ એક જમ્યા એમાં ખાલી હતી. ત્યારે એથો હજુ કોણુ આવવાનો છે એ વિચાર ફેરિકના મનમાં ચાલતો હતો; પણ એટલામાં તો એક મોટો ઝમ્લો પહેરીને એક માણસ હોટલમાંથી બહાર નીકળીને એ ગાડીના બારણા આમળ આવી પહોંચ્યો. એટલે ગાર્ડે કહ્યું કે “ચાલો, બેસી જવ.” એ જેવો બેસવા જાય છે તેવુંજ દીવાના પ્રકાશથી જણાયું કે એ તો ઓબેડીઆ બેટસ. ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં એણે કોન્સ્ટેબલોને પૂછ્યું “અત્યા ખાતરીથી કહો છો, આ મને હેરાનગતિ તો નહિં પોચાડે ?”

“ ના ના, એણે વચન આપેલું છે. એ છાનો માનોજ ખેસી રહેશે અને નહિ તો આ ખેડીઓ પહેરાવી દેતા શી વાર લાગવાની છે ? ” કોન્ટ્રેબલે જવાબ આપ્યો. એટલે ખેટસ ગાડીમાં જે જગ્યા ખાલી હતી ત્યાં ખેઠા ગાડીનું આરણ્યું બંધ થયું, ગાર્ડે સીગ્નલ આપી અને ગાડી ઉપડી.

ગાડી ડોવરની હદ વટાવી ગઈ ત્યાં સુધી કોઈ કાંઈ ખોટું નહિ. ત્યાર પછી અદકપાંસગીયા હળમથી ખોટ્યા વગર ન રહેવાયું. એની જીભ સખતી ન રહી એટલે એ ખોલી ઉઠ્યો “ કામ તો બહુ અચ્છી રીતે પાર પડી ગયું ખરૂં કતી ? ” ગાડીની અંદર અંધારૂં હતું એટલે કોના સામું જોઈને એ વાત કરે છે, તે ન સમજવાથી લોન્સડેલ ખોટ્યો “ તું મને કહે છે ? ” આમ ખોલતાંની સાથેજ એના દિલમાંનો વેરનો કીડો પાછો સળપી ઉઠ્યો અને એને એટલો બધો ગુસ્સો ચઢી ગયો કે જાણે હમણાં ને હમણાંજ એ કાનો લેશે.

ખેટસે જવાબ આપ્યો કે “ જે સાંભળે તેને હું કહું છું. પણ લોન્સડેલ, ખોલ હવે તુંજ કણુલ કર. તું એજ મતાનો ખરો કે નહિ ? ” ફેરિકને તો આ સાંભળીને એવો ક્રોધ ચઢ્યો કે જાણે હમણાં એ હળમનો ટોટો પકડીને પીસી નાખશે; પણ મનને વશમાં રાખીને ખોટ્યો “ મેં જ્યારે કોન્ટ્રેબલને શાંત અને મુગા ખેસી રહેવાનું વચન આપ્યું હતું ત્યારે હું એમ નહોતો જાણતો કે મને આમ સતારીને ઉશ્કેરી મુકવામાં આવશે. ” એક કોન્ટ્રેબલે ખેટસને કહ્યું “ મી. ખેટસ, આમ કરવું વ્યાજબી ન કહેવાય. ” “ વારૂં હવે હું એને કાંઈ નહિ કહું. ” એમ ખોલીને હળમ ચુપ રહી ગયો અને ઘણી આખી મુસાફરી દરમિયાન એણે લોન્સડેલને કશુંકે કહ્યું નહિ.

પ્રકરણ ૨૫.

ડામનો સળ.

ડાવરથી નીકળ્યા પછી ત્રીજે દિવસે સાંજે ફ્રેડરિક પેલા લોકો સાથે માનચેસ્ટર આવી પહોંચ્યો. અહિં એને બેડીઓ પરેરાવામાં આવી. અત્યારે પહેલાંના જેવો એ હતાશ નહોતો જણાતો; પણ એની આંખ ફૂરતાથી ઝળકી રહી હતી. એના મુખ ઉપર ડેદાસીનતા છવાઈ રહી હતી અને એના મુખ ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે એ કાંઈ ભયંકર વિચાર કરી રહ્યો હશે. એને જે જે સંકટો પડ્યાં તેનું કેવી રીતે વેર લેવું તેનો એ માર્ગ શોધતો હતો. વેર લેવાની એક યુક્તિ એને સુઝી આવી અને જો એની ધારેલા ધારણા ખરી હોય અને જો એ યુક્તિનો અમલ કરવામાં આવે, તો એને સંકટમાં લાવી મુકનાર ઉપર સચોટ વેર લખ શકાય એમ હતું. એની એ યુક્તિ અને ધારણા શી હતી તે હવે પછી આપણને જણાશે.

લોન્સડેલને બેરેકમાં લઈ ગયા અને ત્યાં એક અંધારી ડોટડીમાં એને રાખ્યો. પછી ડોટ માર્શલ બેડી અને તેણે લોન્સડેલને પાંચસો ફટકા મારવાનો અને તે ઉપરાંત એક ડેઝર્ટર [લશ્કરમાંથી નાસી જનાર] તરીકે એને ડામી દેવાનો પણ હુકમ કર્યો. એ પહેલેથી જાણ્યો હતો કે ફટકા ઉપરાંત ડામી દેવાની પણ સળ થશે અને જ્યારે એ અને લ્યુસી ઇન્કાંડથી ક્રાન્સ જવા તૈયાર થયાં, ત્યારે કદાચ ફરીથી પકડાઈ જવાશે તો શું થશે એ વિચાર એ બંને કરતાં હતાં; તે વખતે એણે લ્યુસીને સહેજ ધશારો કર્યો હતો કે હવે જો પકડાઈ જવાય તો ફટકા ઉપરાંત બીજી સળ પણ ભોગવવી

પડે. એને આ વખતે એમજ લાગ્યું હતું કે ડાખી દેવાની શિક્ષા થશેજ અને તેથીજ એણે દ્યુસીને પાછાં જવાનું અને પોતે શિક્ષા ભોગવી રહ્યા સુધી કેલે રહેવાનું કહ્યું હતું. પરંતુ અહિંતો પહેલાં ફટકાની સજા ભોગવ્યા પછી ડાખી દેવાની શિક્ષા કરવાનું કૃત્ય હતું. એટલે ફટકાના જખમો ફાગવાને માટે એને ઓઠામાં ઓઠું દોઢ મહીને તો હોસ્પિટલમાં રહેવું પડે તેમ હતું અને ત્યાર પછી ડાખની શિક્ષા ભોગવવાની. તે દરમ્યાનમાં તો દ્યુસી માનચેસ્ટરમાં આવી પડે અને આ બદનામીમાં લાવી નાખનારી શિક્ષાની એને ખખર પડી જાય; તથા એના હૃદયમાં વધારે પરિતાપ થાય; તેથી એ અહિં વરેલો ન આવી પહોંચે માટે એને એક પત્ર લખવાનો એણે વિચાર કર્યો.

સૈનિકોને જ્યારે આવી ભયંકર અને ત્રાસદાયક શિક્ષા કરવાનો હુકમ થાય છે, ત્યારે એમને મૃત્યુના મુખમાં સપડાયલાજ ગણવામાં આવે છે અને તેથી સાધારણ રીતે એમનો કાષ્ટને કાગળ પત્ર લખવાનો વિચાર હોય છે, તો તેમ કરવાની એમને પરવાનગી મળે છે. તે પ્રમાણે લોન્સડેલને પણ પરવાનગી મળી હતી એટલે ખરીયો, કલમ અને કાગળ મંગાવીને એક કાગળ દ્યુસીને લખી નાખ્યો. એમાં એણે લખ્યું હતું કે “ માનચેસ્ટર આવવાને માટે તને હું બીજા કામળ લખું ત્યાં સુધી તું આવવાનું મુલતવી રાખજે. મારી વેદના મટી જશે અને મને હોસ્પિટલમાંથી છુટો કરવામાં આવશે ત્યારપછી તને હું અહિં આવવાનું લખીશ. મને આવી સજા થઈ અને મારે હોસ્પિટલમાં રહેવું પડ્યું છે વિગેરે હકિકત આપણા યુવની જણમાં ન આવે અને એના કુમળા મગજ ઉપર ખરાજ

અસર ન થાય એટલાજ કારણથી હું તને હમણીં આવવાનું ના લખું છું. જ્યારે તમે માનચેરટરમાં પગ મુકો ત્યારે હું બહાર ઢરી ફરી શકતો હોઉં એવી સ્થિતિમાં આપણો પુત્ર મને જીએ એ જોવું ખાસ જરૂરનું છે. ” એ ઉપરાંત એણે લખ્યું હતું કે “ તારા પ્રત્યેના મારો પ્રેમ જરા પણ ન્યૂન થયો નથી. વળી આ દુઃખમય ઘટના તો જોતજોતામાં પુરી થશે; માટે હરબડી જઈશ નહિ. ” વિગેરે આશ્વાસનના એ બોલ પણ લખવાનું એ જીલ્લો નહિ.

બીજે દિવસે એને આખી રેજીમેન્ટની સમક્ષ ફટકાની સજા કરવામાં આવી. ગઘ વખતની માફક આ વખતે પણ સાર્જન્ટ મેજર લેંગલીજ આ સંમંધી વ્યવસ્થા કરવાને અને ડ્રમર બોય વિગેરેને તૈયાર કરવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવતો હતો. ડ્રમર બોયને પોતાનું કામ કરવાને અચ્છી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા. એટલે એ બાકી શાના મુકે ? એમણે તો રાક્ષસી કાયડો હાથમાં લઇને પોતાનું કરપીણ કૃત્ય શરૂ કરી દીધું. ગઈ વખતની સજાથી એની પીઠ ઉપર જે મોટાં વજુ પડ્યાં હતાં તે રૂઝાઈ જઇને તેના ઉપર ચામડી આવી ગઈ હતી; છતાં જેમ એક વારની ખેડામલી જમીનને બીજી વાર ખેડતાં ઝાઝી મહેનત નથી પડતી તેમ એક વારની ફેડરિકની મજાજીત અને વજી જેવી પીઠ આગળા ખાઇ ખાઇને નરમ અને પોચી થઈ ગઈ હતી અને તે પીઠ ઉપર ફરીથી પેસો નવ આજીમનો કાયડો પડે એટલે શું બાકી રહે ? આ વખતે તો પહેલેજ કાયડો લોહી નીકળવા માંડ્યું અને જેમ જેમ બીજા કાયડા પડતા ગયા તેમ તેમ એની ચામડી ફાટીને લોહી વહેવા લાગ્યું. માંસમાં કાયડો ચોટી જઇને માંસના કટકા કરવા લાગ્યો અને પીઠ ફરીથી પાછી

થોહી અને માંસનો લોચો ખની ગઇ. આ વખતે પણ આ કમ-
 કમાટ ભયાં દેખાવથી ઘણા સૈનિકો મૂર્છાવશ થઇ ગયા પણ ઓરી-
 સરો તો એના એજ! પથ્થરના હૃદયનાં દયાહીણ મનુષ્યો આ
 હેવાનીયતને દઢતાથી જોઇ રહ્યા. અરે પણ અત્યારની લોન્સડેલની
 વેદનાના દસમા ભાગનું પણ વર્ણન કાણ કરી શકે એવું છે? અમે
 તે કયા શબ્દોમાં એનું વર્ણન કરીએ? વિચાર તો કરો. પાંચસો ફટ-
 કાની શિક્ષા. દરેક ફટકો નવ નવ ચાક્રુખતો. તે પાંચસોને નવે
 ગુણીએ તો ખરી રીતે એના ખંડા ઉપર ચાર હજાર ને પાંચસો
 ફટકા પડી ચુક્યા. કુરાડાના ધા માથા ઉપર પડે ત્યારે કેવી વેદના
 થાય? સીલોનનો વિષધર કાળો નાગ મનુષ્યને ચુક ભેરવીને એને
 હચમચાવી નાખે ત્યારે એની શી દશા થાય? ભુખ્યો વાધ મનુષ્ય
 ઉપર તરાપ મારીને એના તીક્ષ્ણ પંખા એના દીલમાં ભોકી દે
 અને એના માંસને પણ બહાર ખેંચી કાઢે તે વખતની એની
 કેવી દરજ્યાજનક સ્થિતિ? દરીઆમાં નહાતા પડેલા ખલાસીને કાઠ
 માછલી પોતાના ઝપાટામાં લઇ પાડે તે વખતનું જીવ સટોસટનું
 એનું કેવું મથન? લાકડાનો અણીદાર ભાગ માણસના પેટમાં આખોને
 આખો ખોસી દઇને એને જીવતો મારી નાખવામાં આવે તે વખતનું
 એને કેવું જીવલેણ દરદ થાય? આ ઉપરની દરેક મનુષ્યની વેદના-
 એને ભેગી કરો અને તેમાં તમારી કલ્પનામાં આવે તેવી ખીજ
 વેદનાઓ ઉમેરો અને જે સરવાળો આવે તેને હજારે ગુણો અને
 પછી તમારો તર્ક આધિ; તો તમને જણાશે કે તેવી ભારેમાં ભારે
 ભયંકરમાં ભયંકર વેદના લોન્સડેલ આ વખતે ભોગવી રહ્યા હતા.
 છતાંએ મને તેવા વજ્ર હૃદયના પણ છકા છુટી જાય અને તેને

પણ મોતીયાં મરી જાય એવી ભયાનક શિક્ષા એણે મહાન વૈષ્ણવ અને દહતાથી સહન કરી. તે વખતે નથી એણે એક હાથ ઢાલી કે નથી એણે દુઃખનો વિસામો મૂક્યો; તો મોઢામાંથી શબ્દ તો નીકળેજ શાનો ? આખરે બેભાન અવસ્થામાં એને હોસ્પીટલમાં લઈ ગયા.

થોડા દિવસ પછી દ્યુસીનો લખેલો કાગળ એને મળ્યો. એ કાગળ પ્રેમ અને આશ્વાસનથી ભરેલો હતો. એમાં દ્યુસીએ જણાવ્યું હતું કે “ આપે આપના કાગળમાં જે આજ્ઞા કરી છે તે આજ્ઞા હું અક્ષરશઃ પાળીશ. ” આનો જાગ્રમ ફેડરિકે વાળ્યો. એણે લખ્યું કે “ મેં શિક્ષા ભોગવી લીધી છે અને હવે ધીમે ધીમે માઈ દુઃખનરમ પડતું જાય છે. મારામાં શક્તિ આવતી જાય છે તેની ખાતરી તને આ કાગળથી થશે. મને હોસ્પીટલમાંથી પુરપુરો આરામ થઈ ગયા પછી રજા મળશે એટલે હું તને લખી જણાવીશ. ” વળી પાછો દ્યુસીનો પત્ર આવ્યો “ કલેનો આપણો બધો સરસામાન મેં વેચી દીધો છે અને માનચેસ્ટર આવવા માટે હવે હું તમારા પત્રની કાગતે ડોળે રાહ જોઈ રહી છું. ” વળી એણે લખ્યું હતું કે “ બહાલા, તમારી શિક્ષા તમે હિંમત અને દહતાથી ભોગવી અને પ્રભુએ તમને એ દુઃખમય જીવલેણ ઘટનામાંથી બચાવોને આરામ કર્યો છે એ જાણી હું પ્રભુનો પાડ માનું છું. આપણો ફેડી અહિં ખુશીમાં છે અને મને વારંવાર પૂછે છે કે મારા પપા ક્યાં છે અને પેલા દુષ્ટ લોકોએ એમનું શું કર્યું ? ” જે દ્યુસીના મનની સ્થિતિ શાંત અને ચિંતારહિત હોત તો નાના ફેડી વિષેનો કરો ઉલ્લેખ આ પત્રમાં એ કરત નહિ. કારણ કે આ વાત લખવાથી તો ફેડરિકના મનને ઉલટો વધારે પરિતાપ થાય એવું હતું. આ પ્રમાણે બન્ને

વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર ચાલી રહ્યો હતો. આ વખતે ફ્રેડરિકને ગઈ વખત જેટલો જલદી આરામ ન થયો પણ રક્તે રક્તે આરામ થતો હતો. આ વખતના ધ્રા વધારે ઉંડા હતા. પીક ઉપરની ઘણી ચામડી નીકળી ગઈ હતી અને ઘણું માંસ એના શરીરમાંથી નીકળી ગયું હતું. એને મરી જાય તેવા માર મારેલો હતો. રૂશીઆની શિક્ષા કરવાની પદ્ધતિ ઘણી દૂર છે એમ કહીને તે શિક્ષા સામે જે લોકો પોતાનો પાકો અલગમો ખતાવે છે, તેનાથી પાતાને ચીતરી ચઢી જાય છે એવું જે ખહારથી ખતાવે છે; છતાં તેજ લોકો આવી નવ ચાલુકોના કોયડાની શિક્ષાનો રીવાજ ઠાંડે પેટે ચાલવા દે તો પછી એ લોકોને અમારે શું કહેવું? એમની લાગણીઓ ફક્ત ઉપર ઉપરનીજ અને લોકોને ખતાવવા ખાતરજ છે એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી.

એ મહિના પછી ફ્રેડરિકને હોસ્પિટલમાંથી આરામ દરદી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો; એટલે હવે એને ડામ દેવાની શિક્ષા બાકી રહી. કેટલાક એના સૈનિક મિત્રોએ એને કહ્યું કે “કર્નલ વિંડહામને તું અરજ કર કે મને ડામની શિક્ષા માફ કરવી જોઈએ. ” પરંતુ ફ્રેડરિકે તેમનો આહાર માનીને કહ્યું “ મારા દુશ્મન પાસે હું કોઈ દિવસ એવા દાક્ષાવાદા કરવા જવાનો નથી અને મારે એની કૃપાએ જોઈતી નથી. ” ફરીથી પાછી ૧૫ મી માર્ચ સને ૧૮૩૫ ને દિવસે પરેડ ગ્રાઉન્ડના યોગાનમાં આપ્પી રેજીમેન્ટ એકઠી થઈ અને લોન્સ-ડેલને હોસ્પિટલમાંથી અહિં આણ્યો. અહિં એને “ ડેઝરટર ” ની છાપ મારવાની હતી. હજુ એના ધ્રા તાજાજ રૂઝાયલા હતા. એનામાં પુરેપુરી શક્તિએ આવી નહોતી; એટલે એ ધીમે ધીમે આવતો હતો. એ મહાપરાણે ધસડાતો ધસડાતો ચાલતો હતો પણ

એના દુઃખની દયા કરાને આવે એમ હતું? મિચારા સૈનિકાને, અને અમલદાર વર્ગમાં ફક્ત હીથકાટનેજ એની દયા આવતી હતી.

રેજીમેન્ટની મધ્યમાં એને આણ્યો અને પાટલુન શિવાય એનાં બધાં કપડાં કહાડી નાંખાવ્યાં; એટલે બધા સમક્ષ એ અર્ધનગ્નાવસ્થાની સ્થિતિમાં ઉભો રહ્યો. આ વખતે રેજીમેન્ટનો સર્જન પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા હાજર હતો. જોણે ફટકાની સજા ભોગવી હતી તેને આ સજા કાંઈ દિસાબમાં નહોતી; ધારણ કે આમાં ભય અને દુઃખ પ્રમાણમાં ઘણાં ઓછાં હતાં. પણ આમાં બદનામી હતી. હવે એ છપાયલું કાટલું થઇ જશે અને હમ્પેશની એની બદશાખ થઇ જવાની; એ વિચારે ફેડરિકને હૃદયપારનું દુઃખ થવા લાગ્યું.

ઉપર પ્રમાણે એને અર્ધનગ્નાવસ્થામાં ઉભો રાખવામાં આવ્યો. પછીથી ડ્રમ મેજરે પોતાની પાસે એક શીશી હતી તે કાઢી તેમાં કાળા રંગનું કાંઈ પ્રવાહી ભરેલું હતું તેમાં એણે ઉંટના વાળમાંથી બનાવેલી પીંછી બોળી અને તે પીંછીથી લોન્સડેલને ડાબે પડખે એની બગલથી બે ઇંચ નીચે જ્યાં ફટકા વાગવાથી લોહી, માંસ અને ચામડી નીકળી ગયાં હતાં અને હમણાંજ તાજી ચામડી આવી હતી, તે જઆએ એક ઇંચ જેટલો લાંબો D અક્ષર ચીતર્યો. પછી નાકાંવાળી ત્રણ ધારો વાળી ફટલાક મોચી લોકો રાખે છે તેવી સોયો લીધી અને તેનાથી જેમ ધુંદણાં ધુંદે તેમ D અક્ષરને સોયો ઘોંચીને લોહી નીકળે ત્યાં સુધી ધુંદવા લાગ્યો. એ ભાગ ઉપર અમે કહી ત્રયા ધીએ કે તાજી ચામડી આવી હતી એટલે એને ધુંદતાં શી વાર લાગે? આ સહજો વખત એક પથ્થરની પ્રતિમાની માફક લોન્સડેલ સ્થિર થઇનેજ ઉભો રહ્યો હતો. પરંતુ આ સજાથી લોકોની નજરમાં એ

વધારે હલકો પડી જશે એ વિચારથી એના હોડ ક્રુણ જતા હતા-
 ઉપર પ્રમાણે ન્યારે D અક્ષર આખોયે છુંદાઇ રહ્યો ત્યારે ડ્રેમ
 મેજોરે અંદુકમાં ભરવાના દારૂની ચપટી ભરી અને પેલો અક્ષર
 ચોખ્ખો ઉઘડે તેટલા માટે તેના ઉપર તે દારૂ ધર્યો. આ દારૂ
 ધસવાતું કારણ એવું હોય છે કે સોયોથી ટોચેલાં પેલાં ત્રીણાં ત્રીણાં
 કાણાં આ દારૂની કાળી રજકણુ પેસી જાય, અને ચામડી
 પર રૂઝ આવે તે વખતે ત્યાં સોજો ન જણાય, પણ પેલો D અક્ષર
 ચોખ્ખો બહાર ઉઠી આવે. અને ખીલકુલે જુસાઈ જાય કે ધસાઈ
 જાય નહિ. આ પ્રમાણે બધાને ટપી જાય એવી લોન્સડેલની નાલેસી
 કરવામાં આરી અને તે પણ પોતાના સૈનિક લાઇઓની સમક્ષ અને
 અર્ધ નગનાવરશામાં કરવામાં આવી. અરે દુર્ભાગી મનુષ્ય! જ્યાં
 બાઈબલ જેવાં પવિત્ર ધર્મ પુસ્તકો વંચાય છે અને જ્યાં મીશનરી
 જેવી ધર્મ પ્રચારક સંસ્થાઓ છે, તેવા સુધરેલા કહેવાતા દેશમાં પણ
 તારી આ દશા ? તને દુનિયામાંથી સમુળગો બાતલ કરી નાખવાનો
 પ્રયત્ન ? આ વિધિ પુરો થયા પછી પાછો એનો એ ધા રૂઝવાને
 એને ફરી હોસ્પીટલમાં મોકલી આપ્યો. સર્જને એને કહ્યું કે એક
 અઠવાડીયામાં ધા રૂઝાઈ જશે અને પછી રજા આપવામાં આવશે;
 એટલે એણે દ્યુસીને માનચેસ્ટર જલદી આવવાનો પત્ર લખી દીધો.
 એ પત્રમાં પોતાને ડામી દઇને ડામીસ કરી નાખ્યો છે એ વાતને
 જરાએ ઉલ્લેખ એણે કર્યો નહિ. પોતાની પત્નિના જખમાયલા હૃદ-
 યમાં આ કારી અંજર ભોંકી દેવાને એનો જીવ કેમ ચાલે ? એના
 માનચેસ્ટર આત્યા પછી પણ એને કાને જુલે ચુકે પણ એ વાત
 ન પહોંચે એવી એની ઇચ્છા હતી. છઠ્ઠે દિવસે ફેડરિકને હોસ્પીટલ-

માંથી રત્ન આપી એટલે તરતજ એને કર્નલ વિંડહામ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં એડવોકેટ સ્કોટ અને સાર્જન્ટ મેજોર લેંગ્લી પણ હતા. કર્નલે લોન્સડેલ તરફ જોઈને કહ્યું “લોન્સડેલ, પાછો તું તારી નોકરી ઉપર ચઢે છે માટે હવે સંભાળીને ચાલજો. તારી વર્તુલ્યકમાં જે કાળો ડાઘ લાગ્યો છે તેને ધોઈ નાખવા પ્રયત્ન કરજો. પણ લેંગ્લી, એ હવે સુધરે એમ તમને લાગે છે ?” જાણે પોતાની પાસે એક કુતરું ઉભું હોય અને તેના તરફ જેવી કુલ્લકતાથી નજર કરે તેમ લોન્સડેલ તરફ તિરસ્કાર દ્રષ્ટિ ફેંકીને લેંગ્લીએ ડાકું ધુણાવી નકારનો જવાબ આપ્યો. એડવોકેટ તરફ ફરીને કર્નલ બોલ્યો “મી. સ્કોટ, આને અહીં કેમ બોલાવવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એને કહી સંભળાવો.” હવે સ્કોટે કહેવા માંડ્યું “લોન્સડેલ, જ્યારે તું પહેલવેલો લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે સાત વરસની બોલીથી તું જોડાયો હતો. કેમ મી. લેંગ્લી ખરું કની ?” લેંગ્લીએ જવાબ આપ્યો “હાજી.” સ્કોટે આગળ ચલાવ્યું “તું ૧૫ મી મે ૧૮૨૮ થી નોકરીમાં જોડાયો અને એજ વરસના ઓગસ્ટ મહીનાની ૨૪ મી તારીખે તું લશ્કરમાંથી નાસી ગયો; એટલે તારી નોકરી તે વખતે ત્રણ મહિના અને એક અડવાડીઆની ચમ્પ હતી. ૧૮૩૦ ના જાન્યુઆરીની દસમી તારીખે તને પકડવામાં આવ્યો અને ત્યાર પછી ૨૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૩૨ સુધી તે નોકરી કરી એટલે સાડી ઓગસ્ટીસ મહિના નોકરી કરી પાછો તું નાસી ગયો અને ૧૮૩૪ ની ૩૧ મી ડીસેમ્બરે તને ડોવરમાં પકડવામાં આવ્યો. અને તે તારીખથી આજ સુધી એટલે ૨૨ મી માર્ચ ૧૮૩૪ સુધીમાં બે મહિના

અને ત્રણ અઠવાડીયાં થયાં છે. કેમ ખરું કની લેંગલી. હવે બધું મળીને એની નોકરી ફેટલા વખતની થઇ તે કહો.”

લેંગલી: “ જુઓની સાહેબ, ત્રણ ગાળે એની નોકરી થઇ. પહેલાં ત્રણ મહિના ને એક અઠવાડીયું, બીજી વખતે ઓગણીસ મહિના ને બે અઠવાડીયાં અને આ છેલ્લાં બે મહિના ને ત્રણ અઠવાડીયાં એટલે એકંદરે પચ્ચીસ મહિના ને બે અઠવાડીયાં થાય છે.” કર્નલ બોલી ઉઠ્યો “ બે વરસ ને છ અઠવાડીયાં થયાં.” રકોટે આગળ ચલાવ્યું “ જો ત્યારે આ ગણતરી કેમ કરવી પડે છે તે તું જાણે છે? સાત વરસની તારી બોલી છે તેમાં જેટલો વખત તું નાસી જઇને બહાર રહ્યો છે તે બધો વખત તારી નોકરીમાં ગણવામાં આવતો નથી. નોકરી તો તે ફક્ત બે વરસ અને છ અઠવાડીયાં જ કરી છે; માટે હવે તારે—લેંગલી, ફેટલાં વરસ હજી અને પાકી રહ્યાં?” “ ચાર વરસ દસ મહિના અને બે અઠવાડીયાં સાહેબ.” લેંગલીએ જવાબ આપ્યો. કર્નલ વિંડહામ આ આંકડા ગણવાથી કંટાળી ગયો હતો એટલે એણે અગાસાં ખાતાં ખાતાં કહ્યું કે “બરાબર છે.” રકોટે પાછું કહેવા માંડ્યું “ ત્યારે જો, તારે હજી લગભગ બીજાં પાંચ વરસ નોકરી કરવાની છે. હવે જા.”

ઉપર પ્રમાણે એના ઉપરીએ જે કહ્યું તે ફેરિક ગણતોજ હતો. એને ખબર હતી કે પુરેપુરાં સાત વરસ એને નોકરીમાં બરવાનાં હતાં અને જેટલો વખત એ નોકરીમાંથી નાસી ગયો હતો તે એને મજરે ન મળે. એ વાત દ્યુસી પણ જાણતી હતી એટલે એ વિષયમાં એને બહુ લાગતું નહોતું પણ એના ઉપરી અમલદારો એની સાથે જંગલી રીતે વર્ત્યા હતા તેનું એને બહુ લાગતું હતું.

એણે બિચારાએ પોતાનો જે ગુન્હો ગણાવ્યો હતો તેની પુરેપુરી શિક્ષા ભોગવી હતી; છતાં એના પ્રત્યે તેમની જરાએ દયા નહોતી. એમના દીલમાં એમે નહોતું થતું કે અરે આ બિચારાને કેટલું વેઠવું પડ્યું. આવા વિચારથી ફેરિક છેક હતાશ થઈ ગયો હતો. કર્નલની પાસેથી આવ્યા પછી એને પરેડ માટે જવાનું હતું એટલે એને પાછો પરેડનો પોષાક પહેરવો પડ્યો અને હાથમાં હથીઆર પણ લેવાં પડ્યાં. પરેડ કરી આવ્યા પછી લશ્કરી પોષાક ઉતારીને એણે બાળુએ મુક્યો ત્યારે એને ઠીક લાગ્યું. આજે સાંજે દ્યુસી અને ફેડી આવવાનાં હતાં તેથી એના મનમાં આનંદ હતો. એમને રહેવાને ઘર જોઈએ તેથી બપોરે ડ્યુટીમાંથી એ ફારેગ થયો એટલે ઘરની સવડ માટે એ બહાર ગયો અને જરૂરીઆત પ્રમાણેનું એક ઘર એણે ભાડે રાખી લીધું. ડાવરથી નીકળ્યો ત્યારે પોતાની પાસે એણે પૈસાની સારી રકમ રાખી હતી. એટલે એ પૈસામાંથી એણે ભાડું પણ આગ્રમ્યથી આપી દીધું. સાંજ પડી એટલે દ્યુસીને લેવા એ સામે ગયો. સમય થયો એટલે ડ્રાય સ્ટેશન ઉપર ડ્રાય આવી પહોંચી. તેમાંથી બીજા ઉતાડ્યો ભેગી દ્યુસી પણ નાના ફેડીને લઈને ઉતરી. બન્ને પ્રેમીઓ એક બીજાને મળતાંજ પૂર્ણ પ્રેમથી ભેટી પડ્યાં. ફેડીને દ્યુસીએ કહ્યું હતું કે “હવે તો તારા પિતા સૈનિક થયા છે.” તેથી આ વખતે લોન્સટેલને યુનીફોર્મમાં જોઈને ઊંકરો ગભરાયો નહિ. પણ એને એ ડ્રેસમાં જોઈને એ ખુશી થઈ ગયો. પિતાએ પુત્રને ઉંચકી લઈને વહાલથી પોતાની છાતી સરસો ચાંપ્યો. ડ્રાય ઓશીસથી ઘર ખુલુ આવ્યું નહોતું એટલે સર સામાનને માટે એક મજૂર કરી લીધો. અને તેને માથે બધું ચઢાવીને બાળક સહિત પતિ

પતિ પોતાના નવા ધર તરફ પરસ્પર એક બીજાને હાથ ઝાલીને ચાલવા લાગ્યાં. બન્ને બાજુ ત્રણ મહિને ફરીથી મળ્યાં. એ બન્ને મુકાઈ ગયાં હતાં. એમનું લોહી ઠીડી મયું હતું. ફ્રેડરિકના ધા હજુ તાબતજ રૂઝાંચલા હતા એટલે એ બરાબર ચાલી શકતોએ નહોતો. દ્યુરી પતિની ચિંતામાંજ અડધી થઇ ગઇ હતી. બન્ને એક બીજાને જોઈ રહ્યાં અને વિયોગ દુઃખે કેવું પરિણામ આણ્યું છે તે મનમાં તે મનમાંજ સમજી રહ્યાં. બન્ને ઘેર પહોંચ્યાં. ધર હવા અજવાળાવાળું સાઈ હતું. એમના ધરને માલીક પણ આખ-રૂદાર હતો. ફ્રેડરિક પોતાને જોઈતી જરૂરીઆતની ચીજો મંગાવી રાખી હતી. એટલે દ્યુરીને કશી અગવડ વેઠવી પડી નહિ. જમી પરવારીને આ નાનકું કુટુંબ આનંદમાં એકું. ઘણું દિવસે પતિને મેળાપ થવાયું. દ્યુરીના આનંદનો પાર નહોતો. એ ફ્રેડરિકનું દીલ બહેલાયવા વધારે આનંદ પ્રદર્શિત કરવા લાગી; પરંતુ ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર પાછું પેલું કાળું વાદળું છવાઈ રહ્યું હતું; તેથી એના હૃદયમાં જાણે કાંઈ જન્મરૂં દુઃખ સાલી રહ્યું હોય એમ જણાતું હતું. પુત્રને પિતાના હૃદયમાં શું સાલી રહ્યું છે તેની કશીજ ખબર નહોતી એટલે એ તો પિતાને જોઈને રાજી રાજી થઈ ગયો હતો. આખા રૂમમાં હર્ષથી નાચતો કુદતો હતો. ધડીકમાં ફ્રેડરિકના દીલ ઉપર ચઢી જતો તો ધડીમાં એને ગળે હાથ નાખીને ઉભો રહેતો, તો ધડીકમાં હેતભરા બોલીઓ કરતો હતો.

બીજો દિવસે શું ખર્ચ થયું અને પોતાની પાસે કેટલી શીલીક રહી વિગેરેનો હિસાબ કરવા બન્ને જણુ ખેડાં કેલેમાં સીત્તર પાઉંડ ખરચીને ફરનાચર વસાણું હતું તેને વેચતાં પચાસ પાઉંડ ઉપજ્યા

હતા, અને બીજા દસેક પાઉંડ એમની પાસે રહ્યા હતા; એટલે બધા મળને એમની પાસે અત્યારે સાડેક પાઉંડની શીલીક હતી. અહિં ડાઇ પ્રશ્ન કરશે કે લોન્સડેલ પાસે શીલીક તો ડીક હતી; તો હવે ફરીયા ક્રાન્સ નાસી જઇને, ડાઈ પશુ જતની બાજુ કે યુક્ત એમને ક્રસાવવાને માટે પાછી રચવામાં આવે તો પશુ તેમાં ફસાવું નહીં અને ડાઇ પશુ સંજોગોમાં હવે ક્રાન્સ છોડવુંજ નહિ એવો વિચાર ક્રેડરિકે કેમ નહિ કર્યો હોય? તો એનું કારણ એટલુંજ હતું કે હવે એનામાં પહેલાં જેવી શક્તિ કે જુસ્સો રહ્યો નહોતો. એના સ્વભાવમાં પશુ પરિવર્તન થતું હતું. આખા સંસાર ઉપર એને અવિશ્વાસ આવી ગયો હતો. એને હવે એમજ લાગતું હતું કે “ માઈ નસીબ કુટલું છે; માંડ બળ્યું હવે તો મારા પ્રારબ્ધને આધિન થઇનેજ રહીશ. મને તેટલા પ્રયત્ન કરેં છું પશુ નસીબ તો બે ડગલાં આમળને આમળ જાય છે અને માઈ કરેલું ધુળ મળી જાય છે.” હ્યુસીએ કહ્યું કે “ હવે આપણા ગુજરાનને માટે જેમ હું પોર્ટસમાઉથમાં કામ કરતી હતી તેમ અહિં પણ હું કરેં ?” ક્રેડરિકે કહ્યું “ હાલમાં તારી પ્રકૃતિ નરમ છે માટે જ્યારે તને પુરેપુરો આરામ થાય અને તારામાં જોડે એ તેવી શક્તિ આવે ત્યારે એ બાબતનો વિચાર કરજો.” આ વાત પુરી થઇ એટલે એણે બીજી વાત કાઢી અને કહ્યું “ હવે હું એક બીજું કામ કરવા માગું છું. પોર્ટ માર્સર જનરલને એક કાગળ લખવાનો મારો વિચાર છે. એમાં હું લખવાનો છું કે ઓક્ટો ગામમાં ખેટરના ચાજમાં પોર્ટ ઓફીસ છે તેના ગેરલાજ લઇને એ લોકાના કાગળો ફેડે છે. એમ માનવાનું મને સખળ કારણ છે. હું નક્કી માનું છું કે તારા પિતાને કલેથી તે જે કામળ લખ્યો

હતો તે જરૂર એણે ફેરવેલો હોવો જોઈએ. નહિતો આપણે કેલેમાં છીએ એ વાત એ ક્યાંથી જાણે ? ”

હ્યુસી આવેશમાં ખોલી ઉઠી “ હાય પ્રાણુધાતી પત્ર ! મેં સમુળગો કામળજ ન લખ્યો હોત તો કેવું મારું થાત ? ” “ પ્રિયે એમાં તારો શો દોષ ? એ વાત તારે મનમાં લાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. એ કામળના જવાબમાં આપણને જે કામળ મળ્યો અને જે વાંચીને આપણે કેલે છોડ્યું તે કામળ એમને એમ લખાયો નથી; પણ તેં તારા પિતાને કામળ લખેલો તે પુરેપુરો આપણને કામળ લખનારે વાંચેલો છે. એજ પ્રમાણે આજથી સાત વર્ષની વાત ઉપર છરોદે તારા પિતા ઉપર પત્ર લખ્યો હતો તે પણ એણે ફેરવેલો નહિંતો સાન્ટ લેંગલીને એણે જે કામળ લખ્યો તે છરોદના પત્રની હરિકત જાણ્યા વગર કેવી રીતે લખ્યો ? માટે હવે તો એ હરામખોર ઉપર હું પુરેપુરું વેર લઉં નહિ, ત્યાં સુધી માંગ છવને શાંતિ નહિ વળે ” આ વાક્ય કોન્સરેલ એવા કક્કશ અને કટ્ટુ સ્વરે બોલ્યો કે એ સાબળાને હ્યુસી ગભરાઈ ગઈ. એ ચોંટી ઉઠી અને પોતાના પતિના શબ્દોમાં અને મુખ ઉપર એને એવી બયાનક નિશ્ચલતા જણાઈ કે એ જોઈનેજ એ ઠરી ગઈ. આખરે ધીમે ધીમે ધનતાં ધુજતાં અને આજીવતાંથી દયામણું સ્વરે હ્યુસી ખોલી “ મારા પ્રાણુવલ્લભ, હું જાણું છું કે આપણે ધણું વેદ્યું છે. તેમાં ખાસ કરીને તમારા દુઃખની તો અવધિ થઈ છે; છતાંએ વેર લેવાને વિચાર કરવો એ સારો તો નથી. હું તમને વિનવું છું, દરગરીને કહું છું કે એ વિચાર તમારા મનમાંથી સદંતર કાઢી નાખો. તમારું દીલ એટલું ઉદાર, ઉન્નત અને સાલસ છે કે એનો વિચાર સર-ખોએ તમને ન શોભે. ”

“ દ્યુસી, હવે મારું દીલ એવું નથી રહ્યું. તારા અને આપણા આ બાળક શિવાય આખા સંસાર પ્રત્યે મને ધિક્કાર વાજી રહ્યો છે. ”

“ હૃદયેશ્વર, આવું ન બોલો. વગર વિચાર્યું એકે ડગલું ન ભરશો. કાંઈ પણ કરો તે પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજો. આજે તમને એવું થઈ ગયું છે; પણ શાંતિથી વિચાર કરશો એટલે પાશ્વું તમારું ઉશ્કેરાઈ ગયેલું મન ઠેકાણે આવશે. ”

“ દ્યુસી, મને કાંઈ એવું દુઃખ પડ્યું નથી. મારા દુઃખથી તો ભલભલા સંત પણ સેતાન થઈ જાય. વિચાર તો કર; આપણા પુત્ર સાથે આપણે કેવા સુખમાં રહેતાં હતાં? કેટલાં નિર્ભય હતાં? આપણું જીવન કેટલું મધુર બની રહ્યું હતું? અરે એ અમૃતમય જીવનમાં હલાહલ વિષ રેડાયું. મારી હૃદયવસ્તુમા અને આંખની કીકડી સમાન પ્રિય બાળકને એ દગાખોરે દગાખાજીથી હેરાન હેરાન કરી નાંખ્યાં, રઝળાવી નાંખ્યાં, તેનું મને બહુ લાગે છે. એ વિચારે મને ગાંઠો કરી દીધો છે. ” દ્યુસીની આંખમાં આ સાંબળીને આંસુ આવી ગયાં અને તે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે પતિને વિનવવા લાગી “ પ્રાણેશ, હું વળી વળીને તમને કહું છું કે એવું ન બોલો. હું શું કરું તો તમે સુખી થાઓ? ” અત્યાર સુધી નાનો ફેડી ખીજ બાળુ રમતો હતો એટલે એનું ધ્યાન આ બાળુએ નહોતું; પણ પોતાના પિતાના બારે અને માતાના કૃષ્ણાપૂર્ણ અવાજથી એને એમ લાગ્યું, કે મારા પિતા મારી માતાને વઢે છે; એટલે એ ખીતો ખીતો માની પાસે આવી પહોંચ્યો અને ગરીબડા જેવું મોઢું કરીને ઉભો રહ્યો. દ્યુસીએ એનો હાથ ઝાલીને પોતાની પાસે લીધો અને પૂર્ણ વહાલથી કહ્યું

“કેમ લાઇ આમ રડવા જેવો થઈ ગયો?” આજક ગળગળો થઈ ગયો અને બોલ્યો “પપા તને વઢે છે ને?”

“ના બા, તારા પપા મને નથી વઢતા હાં લાઈ.” એમ કહીને દ્યુસીએ તે આજકને પોનાના બોળામાં લઇને એને માથે હાથ ફેરવી એને બોટી કરી. લેન્સડેને દ્યુસીને કહ્યું “આપણે આના દેખતાં વાત કરવી ઠીક નહિ એને. જરા આપણી લેન્ડલેડી (ધરતી સ્વામિની) પાસે મુકી આવ ને. એ એને જરા ખહાર રમવા તેડી જશે. એકાદ કાંઈ રમકડું એને અપાવ એમ કહેજે એટલે એ રમવા કરશે.” દ્યુસી પતિના કહેવા પ્રમાણે પોતાના આજકને લેન્ડલેડી પાસે સમજાવીને મુકી આવી અને પાછી પોતાના રૂમમાં આવી. તે વખતે ફ્રેડરિક રૂમમાં વિચારમાં તે વિચારમાં આમ તેમ આંટા મારતો હતો; એટલે એને દ્યુસીના આવ્યાની એકદમ ખબર પડી નહિ. એ તો એના તાનમાંજ બોલી ગયો “હરામખોર છુમ્મ્યા, હું જેર લઈશ.” આમ બોલતો હતો ને એની દ્રષ્ટિ દ્યુસી ઉપર પડી એટલે એ બોલતો ખંધ થયો; પણ દ્યુસી આ શબ્દ સાંભળીને વધારે ખિન્ન થઈ ગઈ. ફ્રેડરિકે પોતાની વાત આગળ ચલાવીને કહ્યું “હવે મને તું મારું ધાયુંજ કરવા દે. એ ખદમાસને હું શિક્ષા કરાવીશ ત્યારેજ મારા દુઃખાયજા આત્માને રાહત મળશે. મારી પેઠે તારે પણ એ દુરાત્માને તો ધિક્કારી કાઢવો જોઈએ.”

“તમે કહો છો તે વ્યાજબી છે. જો કદાચ એ જુએ મરી જતો હોય અને સિખ માગતો માગતો આપણે બારણે આવ્યો હોય, તો કદાચ ધિક્કારથી હું એને ટુકડો રાટલો પણ ન આપું. એવું બની શકે ખરું. પણ આપણાજ દેખી લાઇને પાયમાલ કરવાનું મને જો

કાંઈ કહે તો, મને માફ કરવું, પણ તેમ કરવાની મારી વિમત ન
ચાલે. મને ખાતરી છે કે જેમ વખત જતો જશે તેમ તેમ તમારા
મનની એ કડવાશની લાગણી ઓછી થતી જશે. કારણ કે લોકો
કહે છે કે દુઃખનું ઓસર દહાડા. સમય દુઃખને ભુલાવે છે. ”

“ પણ મારા જખમો સમય રૂઝવી શકે એમ નથી. પ્રિયે,
મારા અંતઃકરણમાં વેર લેવાની લાગણી એટલી બધી પ્રખળ વેગથી
પ્રગ્ળી રહી છે કે, એ વેગને અટકાવી શકવાનું મારામાં સામર્થ્ય
નથી. માટે તારા મનમાં એથી મારે માટે તું ખરાબ વિચાર ન
લાવીશ. ”

“ મારા બહાલા નાથ, આથી વધાર હું તમને કશુંયે નહિ
કહી શકું. ” આટલા શબ્દો દ્યુસી બહુજ બીમા અને વિષાદપૂર્ણ
અવાજે બોલી.

લોન્સડેલે તરતજ એક કાગળ પોસ્ટ મારતર જનરલને લખી
કાઢ્યો. એમાં “ ઓકસેની પોસ્ટ ઓશીસના ચાર્જમાં ઓમેડીઆ
બેટસ છે, તે લોકોના કાગળો છાનામાના ફોડીને વાંચે છે એવી
અમુક અમુક કારણોને લઇને મારી પાકી ખાતરી થઈ છે ” વિગેરે
વિમત લખી કાઢી. દુઃખાતે મને દ્યુસી પતિને જોઈ રહી હતી.
ફેડરિક તો કાગળમાંજ મશગુલ થઈ રહ્યો હતો. એના મગજમાં
વેરની આગ આટલી બધી બડકી રહી હતી અને એ જરાએ પો-
તાના મનને કાશુમાં રાખી શકતો નથી, એવું બધું એનામાં પરિવ-
ર્તન થઈ મધું છે તો હવે ઉત્પિયમાં શું શું થશે એ વિચારે દ્યુસી
કંપી મઠ. ફેડરિક કાગળ લખી રહ્યો, પરબીડીયામાં બીડીને તે
ઉપર સરનામું કર્યું અને પછી એ કાગળ પોષ્ટ ઓશીસમાં નાખવા

ગયો. એના ગયા પછી હ્યુસી નાના ફ્રેડીને નીચે લેન્ડલેડી પાસે મુકી આવી હતી ત્યાંથી લઇ આવી, અને એને પોતાના ખોળામાં લઇને અતિશય વદાલથી ખોડીઓ કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૬.

મી. રૈસર.

ફ્રેડરિક પોસ્ટ મારતર જનરલને ખેટસના સંબંધમાં કાગળ લખ્યાને આજે એક પખવાડીયું થઈ ગયું હતું. તે અરસામાં ઓક્લેન્ડ ગામમાં ખેટસ શું કરતો હતો તે આપણે જાણીએ. રાતે નવેક વાગ્યાને સુમાર થયો હતો તે વખતે ખેટસ રાયલ ઓક તરફ જવા નીકળ્યો. જે વખતે સાર્જન્ટ લેંગલી રેક્રૂટીંગ માટે ઓક્લેન્ડે આવ્યો હતો તે અરસામાં ખેટસ રાયલ ઓકમાં એને મળવા જતો હતો. પણ ત્યાર પછી અત્યાર સુધી એ રાયલ ઓક તરફ ફરક્યો નહોતો; અને ત્યાં જવાની એની હિમત પણ ચાલતી નહોતી. અમારા વાંચકવૃંદને માદ હશે કે જ્યારથી લેંગલી ઓક્લેન્ડમાંથી કેટલાક લોકોને અષ્ટ પષ્ટ સમજાવીને ભરતીમાં લઇ ગયો, ત્યારથી ગામના લોકોને ઓખ્ખું માલમ પડી ગયું હતું કે ખેટસે લેંગલી સાથે મળી જઈને લોકોને ખોટું ખોટું સમજાવીને ભરતીમાં ધકકલી દેવામાં લેંગલીને બહુ મદદ કરી હતી. તેથી બધા લોકો એની સાથે ઊઝાઇ પડ્યા હતા અને એની સાથે ઠાઈપણ સંસર્ગ રાખતું નહોતું. આ કારણને લઈને ખેટસથી રાયલ ઓક તરફ પણ જવાતું નહોતું. પણ આજે તો એણે ત્યાં જવાની હિમત કરી. આજે એ ધૂષ્ટ બન્યો હતો.

એણે વિચાર ર્યો કે “ જલે લોકો મારાથી યુગરાયલા થઈને ફરે, જલે મારી સાથે અતડાપણું રાખે પણ આજે તો હું ત્યાં જન્મરાજ.” કાંતો એણે પોતાને ઘેર જરા છાટો પાણી લીધાં હોય તેના તાનમાં અથવા તો હમણાં ગામના દરજી પાસે એણે પોતાનાં નવાં કપડાં શીવડાવ્યાં હતાં તે પહેરીને પોતાનો ભપકો અતાવવાને અને ખીજ દાખ નહિ બોલે તો પોતાનાં કપડાં શીવનાર દરજી તો જરૂર પોતાની સાથે વાત કરશે એ આશામાં એ રોયલ એક તરફ જવા નીકળ્યો હતો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પોતાના મન સાથે વાતો કરવા લાગ્યો “ આ બધા લોકો ક્યાં સુધી મારી સાથે આમ ખીઆઆરૂં રાખવાના? હું તો નથી ધારતો કે આમ કાયમનું થઈ રહે. પણ એમને દાખ પણ રીતે હું ખુશી ન કરૂં તો પછી આ ટંટા શી રીતે પતે? બધાએ મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે એ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. આજે તો ત્યાં જઈ, દારૂનો ગ્લાસ ઉડાવું અને સાંભળું તો ખરો કે એ લોકો મારે માટે શું બોલે છે. મને એ બધા છુંદી નાખવા માગે છે પણ એમ હું કાંઈ એમના સપાટામાં આવું એવો નથી. એ લોકો જે કાંઈ વધતું ઝાણું બોલશે તો ધીમે ધીમે બધું એમનું પોગળ હું ઉધાકું પાડીશ. પણ એમ કરવાથી એ લોકો ઠેકણે નહિ આવે તો પછી મારે શું કરવું તે સમજતું નથી. ” આમ વિચારમાં ને વિચારમાં એ રોયલ એક આગળ આવી પહોંચ્યો. એટલે મોજમાજ પોતાની ટોપી ઉતારતો અને પોતાના માથામાં ધાલેલી રીંછની ચરખીની સોડમ લેતો લેતો હિમતભેર એ પીકાના પ્રધાન ખંડમાં પહોંચ્યો. ગામના ધણા ધંધા-ધારીઓ અસારે રોયલ એકમાં દારૂનો ગ્લાસ ઉડાવતા અને સી-

મારેટો પ્રકૃતિ બેઠા હતા. બુદ્ધો બુદ્ધલ તો રોજની જગાએ શમડી આગળ બેઠો હતો. વળી આજે સાંજે મીડલટનથી એક નવો માણસ રોયલ ઓકમાં આવીને ઉતર્યો હતો. તે પણ પાર્કર (પ્રધાનમંડ) માંજ બેઠો હતો. એ માણસ છ કુટ ઈંચો અને થીરે જરા ભારે હતો. એની ઉંમર આસરે પચાસેક વર્ષની હતી. એના વાળ જુરા ટુંકડા અને શપેજા હતા. એના કપાળ ઉપર ભયંકર જખમનું આઠું પડેલું હતું. એણે કાજો કોટ અને ટીકનું પાટલુન પહેલું હતું અને ઉંચી એડીવાળા બુટ પહેયાં હતા. એનું નામ મી. રોસર હતું. એ સુગી પીતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે દારૂનો ગ્લાસ પણ ઉડાવે જતો હતો.

ગામમાં જે કે બેટસ સાથે બધાને ઝઘડો ચાલ્યા કરતો હતો, પણ મી. બુદ્ધલ એ ઝઘડામાં જરાએ પડતો નહિ. એટલે એણે તે જોમ સર્વને પોતાના રીશજ મુજબ વિવેકથી બોલાવવાનું રાખ્યું હતું તેમ બેટસને પણ બોલાવ્યો અને કહ્યું “ દ્રમ મી. બેટસ, તમે તો બધે વખતે અહિં આવ્યા. ચાલો તમને જોષને મને આનંદ થયો.”

“ હું ધારું છું કે બીજા અહિં બેઠેલાને પણ મને જોષને આનંદ થયો હશે. ઠીક ત્યારે મી. બુદ્ધલ, ચાર પેનીનો મારે માટે જન [એ નામનો દારૂ] લાવો.” બહીઆરો મી. મમરી જેણે કાલ્કાલ પોતાના સાળાને પરમીડીયામાં ચલણી નોટ બીડી હત અને જેના સંબંધમાં મી. બેટસ મોટી સંકડામણમાં આવી ગયે હતો તે પણ અત્યારે અહિં હતો. એણે બેટસને આવેલો જોષને મોટું મચકોડયું. વળી ફેટલાકે બોખારા કર્યા, ફેટલાક એક બીજા સામું અર્થસૂચક દષ્ટિથી જોષ રહ્યા અને ફેટલાક તો એના તરફને પોતાનો તિરસ્કાર ખુલ્લો જણાઈ ન જાય તેટલા માટે દારૂ પીતા

ખીતાં ગ્લાસમાંથી જરાએ ઉચું જોયું નહિ. મી. રૉસરે આ વખતે ગ્લાસમાંથી એક લાંબો ઘુંટડો ભરતાં ભરતાં બેટસને બહુ ધ્યાન-પૂર્વક જોયો પણ તેની કાંઈને ખમર પડી નહિ. હજમને પોતાની જગ્યાએથી ઉઠીને ઘુશલને ધીમે રહીને મી. રૉસર તરફ નજર કરીને પૂછ્યું “ પેલો કાણુ છે ? ”

“ એ તો આજેજ મીડલ્ટનથી આવ્યા છે અને અહિં ઉતર્યા છે. એમને અહિં આટલા તેટલામાં કાંઈ કામ હશે તેથી એ આવ્યા છે. એ શું કરે છે તેની મને ખમર નથી. દેખાય છે તો જમીનદાર જેવા; પણ ખેતી કરતા કરાવતા હોય એમ લાગતું નથી. ” “ ગમે તેમ હોય પણ આના કપાળ ઉપર કાંઈક ધા જેવું જણાય છે. ” એમ બોલતો બોલતો બેટસ પાછો પોતાની જગા ઉપર આવીને બેઠો. ત્યાર પછી ત્યાં બેઠેલા ગામના ધંધાધારીઓને સંબોધીને એણે કહ્યું “ અલ્યા, તમે બધા મારી સાથે આમ અતડા ને અતડા ક્યાં સુધી રહેશો ? તમને કાંઈ મારો ચેપ લાગી જવાનો નથી. તમે બહુ દહાડા મારી સાથે અસહકાર કર્યો ! ” આ સાંભળીને એનાં કપડાં શીવનાર દરજી બોલી ઉઠ્યો કે “ મનેયે લાગે છે કે બેટસની સાથે કાંઈક સખતાઈથી વર્તવામાં આવે છે. ” એમ કહીને પોતાની પાસે એક જણુ બેઠેલો હતો તેના કાનમાં એણે ધીમે રહીને કહ્યું; “ બીગ્લે, આની સાથે અતડા નહિ રહેવું જોઈએ. જે એણે પહેરેલાં છે તે કપડાં હમણાં મેં શીવી આપ્યાં છે. મને તો એણે તેના પૈસા લજી સારા આપ્યાં છે. ”

હજમને પોતાનું ટાયલું આગળ ચલાવ્યું; “ ગૃહરથો, ભુવો, આજથી સાત વર્ષ ઉપર તમે મારે બહલે કાંઈ નવો રૂસર લાવવાને

શંકાં મારી ચુક્યા; પણ તમને તેવો કાંઈ મળી શક્યો નહિ. મારા વિરુદ્ધ પડીને કાણુ અહિં આવે એમ છે ? કાંઈ ન આવે. તમારા- માંના કેટલાક વાળ કપાવવા મીડલટન જાય છે પણ ધણુને તો મારી પાસે આવ્યા વગર છુટકોજ નથી થતો; તેમ મારી રીંછની ચરખી પણ કાંઈ ચોઢી વપરાતી નથી.” આ સાંભળીને મી. શીપવેશ જે પોતાની જાતને ધણુ આહોશ વક્તા માનતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો: “ મી. એટસ, જુઓ સાંભળો, હું તમને કહું તે. હું મારે વિષેજ બોલું છું. હું કાંઈ બધા તરફથી કહેતો નથી; પણ એમ બને કે હું જે કહું છું તેવોજ અભિપ્રાય કદાચ અહિં બેઠા છે તે સર્વ ગૃહસ્થોનો પણ હોય. માટે પહેલું તો તમારે માટે કેટલાકના મનમાં કાંઈ કાંઈ શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે તેનું નિરાકરણ કરો. ”

“ મારે માટે એવી તે શી શંકાઓ ઉભી થઈ છે ? ” શીપવેશ શું કહેવા માગે છે તે એટસ સમજી ગયો હતો; છતાં નફટાઈથી એ સવાલ એણે પૂછ્યો.

“ કેમ વળી શી શંકાઓ ? અહિં બેઠા છે તે બધાઓને તેમ મને પણ એવો વહેમ જાય છે કે તમે લોકોના કાગળો છાના છાના ફેટો ફેટા અને વાંચી લો છો.” હજમ ટેબલ ઉપર પોતાના હાથની મુઠી નેસબેર અક્ષાળતાં બોલ્યો: “ એ તદ્દન જુદું છે. એવું કાણુ કહેનારો છે ? ” એણે ટેબલ ઉપર એટલા નેસબેર ઢાપટ મારી કે તેના ઉપર પડેલાં ગ્લાસ પણ ઉઘાં વળી જવાની તૈયારીમાં આવી ગયાં.

મમરી એકદમ કડક થઈને બોલ્યો “ હું કહું છું. ”

“ તમે કદાચ પેલી પચાસ પાઉંની નોટ સંબંધી વાત કરતા

હશે; પણ તે પૈસા તો મેં બરી દીધા છે. એટલા ઉપરથીજ મારી શુદ્ધ જ્ઞાનત જણાઈ આવે છે. પણ હું તો એટલે સુધી કહું છું કે એ તોટ તમે કાગળમાં ખીડી હશે કે નહિ તેની કાને ખબર છે ?”

“ અરે પણ મેં મારા સાળાને પૈસા પાછા મોકલાવ્યા તેના કટલાએ દિવસ આગમ્ય તેં ગામમાં વાત ફેલાવી, કે મેં મારા સાળા પાસેથી પૈસા ઉછીના લીધા છે. હમે બન્નેએ એકબીજાને લખેલા કાગળો ફેંડીને વાંચ્યા વગર તને એ વાતની શી રીતે ખબર પડી ?”

“ અરે એ તો વા વાત લઈ જાય. એવી બાબતો ઠાંઈ છાનું રહે છે ? બહારથી ઠાક બતાવવો અને અંદરથી પોલપોલ હોય એવો બહારનો ડાળ લોકો ક્યાં સુધી રાખ્યા શકે ?” હવે મી. જુડકી-ગુને વારો આવ્યો. એણે એટલને લેવા માંડ્યો: “ એટસ, જેમ ધણુ વેપારીએને જરૂર પડે છે તેમ મને જરૂર પડવાથી મેં મીડલટનના વેપારીને મને થોડો વખત પૈસા ધીરવાનું લખેલું તે વાત તેં શી રીતે જાણી ? તારી દુકાનમાં તું એ વાત કરતો હતો તે જાણનારા મારી પાસે સાક્ષીઓ પણ છે.” હવે મી. વ્હોપર રતેપર જણે પર ચુરણ સરસામાનની થોડા વખતથીજ દુકાન ખોલી હતી અને જે જરા અટકખોલો હતો, અને ખોલતાં ખોલતાં જણે એને વિજળીનો આચકો લાગતો હોય તેમ દરેક શબ્દે શબ્દે અટકતો અટકતો ખોલવા લાગ્યો: “ ખોલ, એટસ, એમ નહિ ચાલે-તું સીધો જવાબ નથી આપતો, એમાં કાંઈ વહેમ પડતું લાગે છે.” મી. ક્લેગે ચોથો સવાલ પૂછ્યો: “ એ તો બધું ઠીક; પણ મીડલટનના વેપારીનું ખાલ ચુકવવામાં મેં તકરાર કરી હતી એ વાત તેં શી રીતે જાણી ? તેં છ મહિના ઉપર સર આશિખોલ રેડઅર્નને આ વાત કરી તેથી

એમણે મી. ડેવીસને મારા ઉપર ભાડાનો તગાદો કરવા કહ્યું. એ આજતમાં તારે શું કહેવું છે ?” વળી બ્હીપર સ્નેપર બોલી ઉઠ્યોઃ “હા બોલ, એનો ખુલાસો આપ બેટસ હવે તારાથી છટકી જવાય એમ નથી બેટસ. એમ વાત ઉડાવી દીધે ચાલશે નહિ બેટસ.”

મી. પેકોકઃ “જ્યારે આ સંબંધીજ વાત ચાલી રહી છે તો મારે પણ બેટસને એક સવાલ પૂછવાનો છે કે, કાવેન્ડ્રીમાં મારે મારા સસરા માથે તકરાર થઈ એ વાત એણે શી રીતે જાણી ? વળી મારા સસરાનો મારા ઉપર કાગળ આવ્યો હતો તેના ઉપર બે બુદ્ધ બુદ્ધ રંગની લાખની સીલ કરી હતી તેનું શું કારણ ? મેં એ કાગળ મારા મિત્ર મી. ટ્રીપીસને પણ બતાવ્યો હતો. તેમાં ચોખ્ખું જણાતું હતું કે ભુરી લાખ ઉપર લાલ રંગની લાખની પણ સીલ હતી.” પાછો બ્હીપર સ્નેપર વચમાં પુરાયો. “ઓ બેટસ, આતો બધું વિચિત્ર જણાય છે. આ સસરાની શી વાત આવી ? હેં બેટસ. તકરાર શાની બેટસ ? ટરપીસ પણ જાણે છે હેં બેટસ ? આતો ઘણુંજ ખરાબ બેટસ ?”

મી. શીવપોશે પાછું પોતાનું અધુરું રહ્યું હતું ત્યાંથી ચલાવ્યુંઃ “બેટસ. આ બધા ગૃહસ્થો એક પછી એક જે બોલ્યા તે તેં સાંભળ્યું હશે. તારા ઉપર દરેક જણુ કાંઈને કાંઈ તહોમત મુકે છે; માટે તે દરેકને તું જવાબ આપ. જયે વરસે પાનખર રૂતુમાં પોસ્ટ માસ્તર જનરલ કે જનરલ પોસ્ટ માસ્તર જે કહેવાતો હોય તેને મળવા તારે ઈચ્છાંડ. એમ જવું પડ્યું હતું ? મારા મિત્ર મી. ધોગડનને મેં કાગળમાં ખીડેલી એકનોટ ગેરવહલે પડી હતી, તેના સંબંધમાં તને બોધાવ્યો હતોને ?”

બ્હીપર સ્નેપર પાછો બોલી ઉઠ્યોઃ “બરાબર છે શીપવોશ. તેં ઠીક કર્યું શીપવોશ. એને ઠીક માથામાં વાગે એવું કહ્યું શીપવોશ. તે

ડુંકામાંજ કહી નાખ્યું શીપવોશ. કાંઈ વધારેએ નહિ ને ઓછું એ
 નહિ, કેમ શીપવોશ ? બેટસ, હવે તારું ટાયલું નહિ ચાલે. હવે ઉભે.
 ધા બેટસ. માણસ હોય તો આ બધાને સામે મોઢે જવાગ આપ-
 નહીં તો તારી કિંમત થઇ ગઇ છે.” મી. વ્હીપર સ્નેપરે સત્પણ કહ્યું
 હતું. હજમના સામે જે આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા તેનો એ
 પોતે કેવો બચાવ કરે છે એ જાણવાને સહિ ઇંતેજાર થઈ રહ્યા હતા.
 તેથી સંવર્તની દષ્ટિ એના તરફજ વળેલી હતી. પોતાના ઉપર જે
 આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા તેની જાણે એને કાંઈ દરકારજ નહોતી.
 અથવા તો એના રદીયા એ ખડીકવારમાં આપી દે એમ છે એવે
 દેખાવ કરીને એ ગર્વિષ્ટપણાથી અને નફટાઇથી બધું સાંભળ્યાજ
 કરતો હતો. મી. રાંસર જે કે ઓક્લેમાં તદ્દન અજાણ્યો હતો તોએ
 એને આ બધી બાબતમાં રસ પડતો હોય તેમ એ આતુરતાથી
 અને ધ્યાન દઇને બધી વાત સાંભળતો હતો. એક પછી એક
 જેટલી વાર બેટસ ઉપર નવાં નવાં તહોમત મુકાર્તા ગયાં તે દરેક
 વખતે એ કાન માંડીને સાંભળતો હતો. બેટસ ઉપર મુકાયલાં તહો-
 મતોના એ રદીયા આપવા તૈયાર થયો એટલામાં લ્યુસીનો પિતા
 મી. ડેવીસ રોયલ ઓક્લા પાર્લરમાં આવી પહોંચ્યો. એને આવતો
 જોઇને છુલ્લુ બોલી ઉઠ્યો “ગુડ ઇવનીંગ મી. ડેવીસ.” એમ કહીને
 એને માટે પુરશી લાવવા ઉઠ્યો. પુરશી મુકીને બોલ્યો : “ સાહેબ,
 તમે પણ રોજના નિયમ પ્રમાણે ન્યાય આપવા ઠીક વખતસર આવી
 પહોંચ્યા છો.” શીપવોશે મી. ડેવિસને જોઇને કહ્યું : “ આપણી
 મંડળીમાં જે ત્રણ મહીનાથી મી. ડેવિસ આવે છે પણ તેટલા સમ-
 યમાં તે આપણને એ ત્રણ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. એમને સહ-

વાસ આપણને ધણો પ્રિયકર થઈ પડ્યો છે. તમારું આરોગ્ય ધરૂં છું મી. ડેવિસ. ”

“ અહિં અધી આનંદી ટોળી એકઠી મળેલી જાણીને મને પણ આનંદ થાય છે. ” મી. ડેવિસે શીપવોશને જવાબ આપ્યો. પછી બુશલને એણે કહ્યું “ જલદ આન્ડી લાવો. થોડું પાણી પણ લાવજો અને સાથે સાથે સીગારેટ પણ લાવજો. ” દરજીએ હજામના કાનમાં ધીમે રહીને કહ્યું: “ બિચારા ડેવીસ ઉપર એની ઝેરી બહુ રોષ લગાવે છે. કાલીસીન્થની છોડરીને એ ન પરણ્યો હોત તો સાઈ થાત. ”

“ મી. બુશલ, ઉઠ્યા છો ત્યારે આપણે માટે પણ જલદ જીન લાવજો અને થોડો લેમન લાવજો; પણ અંદર ખાંડ વધારે જોઈશે હાં. ” મી. વ્હીપર સ્તેપરે કહ્યું. ડેવિસ અને વ્હીપર સ્તેપરના ઓર્ડર પ્રમાણેની ચીજો એમને મળી ગઈ. પછી ધીમે રહીને ડેવિસે સીગારેટ ચેતાવીને ધુમાડા કહાડવા માંડ્યા અને એટલામાં એની નજર બેટસ ઉપર પડી એટલે એ બોલ્યો: “ ઓ મી. બેટસ, તમે છો કે શું ? કેમ કાંઈ ધણે દહાડે દેખાયા ? ”

“ આજે વળી એકાદ ગ્લાસ ઉડાવવા આવી પહોંચ્યો છું. છેલ્લાં થોડાં વરસ થયાં મામના લોકોની મારા ઉપર ધણી ઇતરાજ વધી ગઈ છે. આ બધા પોતાની જાતને મોટા ધર્મિષ્ઠ કહેવડાવે છે અને રવિવાર આવે છે એટલે દેવળમાં દોડે છે; તો એમણે તે ધર્મનું કેટલું સાર્થક કર્યું છે અને મારી સાથેનો વેરભાવ એ બુલી ગયા છે કે નહિ, તે જોવા હું અહિં આવ્યો છું. ત્યારે આ લોકો એક પછી એક જુઠાણાથી ભરેલાં મારા ઉપર આજ ચઢાવવા મંડી પડ્યા છે, અને મારી આખરૂં તો જાણે એક પુટબોલ જેવી હોય તેમ

એને લાત મારીને પેલો પેલા તરફ અને બીજો ત્રીજા તરફ એ કુટખોલને ઉડાવવા મથી રહ્યા છે. પણ એ બંધાને હું સામટો જવાબ આપીશ.”

“ શાખાશ એટસ, શાખાશ. ડીક કાધી એટસ. જરાએ ડગીશ નહિ એટસ. એમને બંધાને ભરી ભરીને જવાબ આપ એટસ. છોડવા માંડ તારો દારૂ ગોળો. હાં એ તો એજ એટસ.” બ્હીપરરનેપર તો પોતાનો દુસ્મન હતો, છતાં તેને આ પ્રમાણે પોતાના લાભમાં ખોલતો જોઈને એટસ જરા વિસ્મિત તો થયો. પછી એણે કહેવા માંડયું: “આલો ત્યારે ગૃહસ્થો, તમારા બંધાને જવાબ હું એક સામટો આપી દઉં છું.” આ સાંભળીને ડેવીસ બોલી ઉઠ્યો: “ ઉભો રહે, જરા ઉભો રહે. સાથે સાથે હું પૂછું તેનો પણ જવાબ આપ. જો તેં ગામમાં એવી વાત ઉડાવી છે કે મીસીસ ડેવીસને એના દરજ્જા અને કાપડીયાતું ઘણું દેવું થઈ ગયું છે; અને જો એ દેવું ભરપાઈ નહિ કરે તો એ લોકો આ બધી હકીકત મી. ડેવીસને જણાવશે; એવા ધમકાવીના કાગળ પણ એમણે મીસીસ ડેવીસને લખ્યા છે. આવી મતલબની ગપ તેં શા ઉપરથી ઉડાવી તે કહે જોઈએ. આજેજ મને ખબર પડી છે કે એવા કાગળો મીડલટનના વેપારીએ પણ લખ્યા છે. જો કે એ ખબર મને મીસીસ ડેવીસ પાસેથી નથી મળી પણ બહારો-બારથી મળી છે. તે ઉપરથી મેં મીસીસ ડેવીસને ધમકાવી અને પૂછ્યું કે સાચું બોલ, આમાં શી હકીકત છે. ત્યારે એણે ક્યું કે હા એવા કાગળો આગ્યા છે અને કાઈ ન જાણે તેટલા મારે બાળી દીધા છે. આ બધી છાતી વાત જગ જાહેર શી રીતે થઈ તે હું જાણવા માગું છું.”

“અરે એ તો હું હમણાં થોડા દહાડા ઉપર મીડલટન ગયો હતો ત્યાં સાંભળ્યું. વેપારી લોકો આછી એ વાત છાની રાખે છે ?” એટલે ઉડાઉ જવાબ આપ્યો.

“ તારું કહેવું તદ્દન બુદ્ધું છે. આજે મારી જાતે હું એ બધા દિસાબ ચોખ્ખો કરવાને મીડલટન ગયો હતો. વેપારીઓ કશું બોલ્યા નથી. ઉલટું તેઓ તો નરમાસ અને વિવેકથી વર્ત્યાં. મને મારી સ્ત્રીએ કહ્યું કે કેટલાક એના કાગળો એને પહોંચતા પહેલાં કાંઈ ફેડવું હોવું જોઈએ; તેમજ મીડલટનના વેપારીઓએ પણ મને આજે કહ્યું કે મારી સ્ત્રી જે એમને કાગળ લખે છે તે કાગળો પણ અધવચ કાંઈએ ફેડેલા જણાતા હતા. એટલે, મારી સ્ત્રીના ઉડાઉપણા વિષે બધે તે વાત ફેલાવી. પોસ્ટ ઓફીસમાં આવતા જતા કેટલાક કાગળો સંબંધી તું પીડામાં પણ આવી પડ્યો હતો; એટલે આ બધા ઉપરથી મને એમ સમજવાને કારણ મને છે કે મીડલટનના વેપારી અને મારી સ્ત્રી વચ્ચે ચાલતો પત્ર-વ્યવહાર તું ફેડતો હોવો જોઈએ. હજીમ બોલી ઉઠ્યો: “ સાહેબ, તમારી એ વાત ખોટી છે. ” વચ-વચીયો બહીપરરનેપર બોલી ઉઠ્યો: “ એમ નહિ ચાલે એટલે. આ તો બધું તારી વિરુદ્ધમાં જાય છે એટલે. ” ડેવીસે પાછું આગળ ચલાવ્યું: “ ગૃહસ્થો, ધરનો ખટરાગ આમ પ્રસિદ્ધિમાં મુકવો એ મને જરાએ ઠીક લાગતું નથી; પણ હું ધરખટલામાં કેવો દુ:ખી છું તે કાર્ષનાથી છાનું નથી એટલે એ કહેવામાં હું કાંઈ મૂર્ખતા કરતો નથી. હું જીવાન સ્ત્રીને પરણ્યો એનીજ મને શિક્ષા થાય છે; છતાં એ હું કહું છું કે આખેડીઆ એટલે ઉપર પ્રમાણે કાગળો ફેડેલા છે. એટલા માટે હું તમને સર્વને વિનાંતિ કરી પૂછું છું કે તમે બધા કહો, હવે એ પોસ્ટ ઓફીસને માટે જરાએ લાયક છે ? ”

મી. શીપવોશે કહ્યું કે “ આ બાબતની તપાસ કરવાને મા-
આપણે પાંચ ગૃહસ્થની કમીટી નીમીએ. એ પાંચ પૈકી મી. બીમલે
પણુ ખરા. ” મી. શીપવોશ આ દરખાસ્ત મુકતો હતો એટલામાં
રાયલ એક આમળ એક ગાડી આવીને ઉભી રહી. કોની ગાડી
આવી છે એ જાણવાની ઇતેજારીથી બેટસ પોતાની જગાએથી
ઠીકથો, બારી ઉઘાડી અને જોયું. ભુશલ પણ રૂમ છોડીને બહાર
ગયો. બેટસે બારીમાંથી જોઇને કહ્યું “ એ તો સર આર્શિબોલ્ડની
ગાડી છે. અત્યારે રાતે દસ વાગે એમને શું કામ પડયું હશે ? ”

ઉપલી બધી વાત ચાલી મઠ તે દરમ્યાન અહિં બેટલા મી.
રૉસરે પોતાનો હોઠ સુકાં ફફડાવ્યો નહોતો. એણે હવે પોતાની
ચુંગી નીચે મુકી દીધી, ઘરનું ધ્યાસ ખાલી કર્યું અને કોટની બાંધ-
વડે મોઢું લુછી નાખ્યું. એટલામાં મી. ભુશલ રૂમમાં પાછો આવ્યે
અને મી. રૉસરને કહ્યું “ મી. રૉસર, સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન
તમારી સાથે વાત કરવા માગે છે. ” જે વખતે બેટસે બારી બાર
ડોકીયું કરીને કહ્યું કે “ એ તો સર આર્શિબોલ્ડની ગાડી છે તે
વખતેજ મી. રૉસરે ધાર્યું હતું કે “ મને સર આર્શિબોલ્ડ બોલા-
વશે. ” એટલે એ પાર્લરમાં હતો ત્યાંથી ઉભો થયો અને ભુશલની
જોડે જોડે જ્યાં સર આર્શિબોલ્ડ બેઠા હતા તે રૂમમાં ગયો. ભુશલ
એને ત્યાં મુકીને પાર્લરમાં પાછો ફર્યો. એટલે મી. જુડકી-સે કહ્યુંઃ
“ આ મી. રૉસર કાણુ હશે ? ” બર્નસાઈડે હામ “ તો તાખજ
નહિ આવ્યો હોય ? મી. ડેવિસ, એ બાબતની તમને ખબર હશે ? ”

“ ના ના, તેટલા માટે તો એ નથી આવ્યો એની ખાતરી
છે. કારણ કે હામ તો ગઈ કાલેજ અપાઈ ગયું. અને એટલું પણ

નક્કી છે કે એ બેરોનેટનો ટીનંટ (ગણોતીઓ) થવા તો નથી આવ્યો. બાકી બીજું તો તમે જોટલું જાણો છો તેટલુંજ હું જાણું છું. ” ડેવીસે જવાબ આપ્યો. “ ત્યારે એ કાણ હશે ? ” જીડકીન્સે પૂછ્યું.

એટલામાં ખારણું ઉઘડ્યું અને સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન અને પાછળ મી. રૉસર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બેડેલા બધાએ પોતાની પાઈપ બાજુએ મુકી દીધી અને બેરોનેટના માનમાં બધા ઉભા થઈ ગયા. એટલે બેરોનેટે પોતાનો હાથ હલાવ્યો અને તેમને કહ્યું “ લામ્બઓ, બેસી જવ. આહ ડેવીસ ? તમે પણ અહિં છો કે ? હું તો ધારતો હતો કે તમે રોયલ ઓકમાં નહિ આવતા હોય ? ” હસતાં હસતાં બેરોનેટે ડેવીસને કહ્યું : “ સાહેબ, ઘર આગળ દુઃખી છું. ” ડેવીસે જવાબ આપ્યો.

“ એ તો બહુ ખરાબ. ” એટલું કહી સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન જરા સખત થયા અને હજમ તરફ પોતાની નજર ફેરવીને બોલ્યાઃ “ મી. બેટસ, આજથી ત્રણ દિવસ ઉપર લાંડનથી મને એક કાગળ લખાયેલો છે અને તે લાંડનની પોસ્ટ ઓફીસમાં પોસ્ટ થયો છે. તે કાગળ ઓફલેની પોસ્ટ ઓફીસમાં પણ આવેલો છે એવી ખબર મળી છે. એમાં પાંચ પાઉંડની નોટ બીડેલી હતી. એ કોના તરફથી આવ્યો હતો તેની કાંઈ ખબર નથી. એ કાગળ મને મળ્યો નથી. તે ક્યાં છે ? ” બેટસ જાણે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો, “ કાગળ.....સાહેબ.....ગઈ કાલે તેમ આજે આપના બધાએ કાગળો મેં ખરોખર મોકલાવ્યા છે. એ કાગળ ત્રણ એમાં ને એમાંજ હશે. ”

“ ના, એમાં નથી. એમાં બીડેલી નોટાનો નંબર ૨૧૭૯૫ છે. ” એ સાંભળીને “ હેં શું ? ” એમ કહીને ત્યાં બેઠેલા દરજીએ પોતાના ખીસ્સામાંથી એક બુલું પાકીટ કાઢ્યું અને તેમાંથી એક બેંક નોટ કાઢીને થોડી વાર તેની સામું જોઈ રહ્યો અને બોલી ઉઠ્યો: “ આ રહી તે નોટ તો...આનો નંબર પણ ૨૧૭૯૫ છે. એવી એજ હોવી જોઈએ. બેટસ, અત્યારે તે જે કપડાં પહેર્યાં છે તે મેં તને તૈયાર કરી આપ્યાં તે બદલ તે મને આ નોટ આપી છે. એ નોટ જે ચોરીનો માલ હોય તો કપડાં મને પાછાં આપી દે. નહિ તો હું તારા અંગ ઉપરથી ઉતારી લઈશ. પાંચ પાઉંડ કોને કહે છે ? એ જતા રહે તો મારે તો બીજા માગવી પડે. ”

સર આશિબોહડે બેટસ ઉપર તરફામત, બેટસનો તે બાપતને ઈનકાર અને દરજીએ નોટ કાઢીને કરી મુકેલી ધમાલ એ બધું એકઠું મળ્યું; એટલે રાયલ ચોકમાં બેઠેલા બધા લોકમાં એક જાતનો ખળખળાટ થઈ રહ્યો. આ બધો સમય મી. રૉસર તો કાંઈ પણ બોલ્યા ચાક્યા વગર જાણે ઉપર છત સામું જોયા કરતો બેસી રહ્યો હોય એમ જણાવું હતું; પણ ખરી રીતે તો એની નજર બેટસ તરફ જ ચોંટી રહી હતી. દરજીએ જે ફરતો કર્યો તેથી હજમ મોટી મુઝવણીમાં આવી પડ્યો. સર આશિબોહડે મી. રૉસર સામું જોઈને કહ્યું “ હવે મી. રૉસર, તમારી જે ફરજ હોય તે બજાવો. ” એટલે મી. રૉસર હજમ પાસે ગયો, એનો કાલર ઝાલ્યો અને કહ્યું “ તું મારો કેદી છે. ” હજમની તુંડાઈ અને નાગાઈ હવે કાણ જાણે ક્યાં જતાં રહ્યાં ? એ એકદમ ચીસ પાડીને બોલી ઉઠ્યો: “ સર આશિબોહડ, ઓ બલા અને દયાળુ આશિબોહડ, પ્રભુની ખાતર દયા કરો. હું માર્યો જઈશ. ”

“ ચુપ રહે. તું ખરેખરો બદમાસ છે. તારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને મેં પોસ્ટ ઓફીસ તારા ચાર્જમાં અપાવી; ત્યારે તે વિશ્વાસનો ભંગ કરીને આવી ગેરવર્તણૂક ચલાવી. મી. રૉસર એને લઇ જવ. તમારા કદીને મીડલટન સુધી લઇ જવાને મારી ગાડી તમારે માટે તૈયાર છે.

“ સર આર્શિબોલ્ડ, સહિથી પહેલું તો આપણે આની જડતી લઇએ. ” એમ કહીને મી. રૉસરે હળમના ગજવામાં હાથ બાલ્યો અને એના ગજવામાંથી એક પરખીડીયું કાઢ્યું. તે જોઇને પછી કહ્યું: “ આ શું છે? એ તારીની આ તો લાંડનથી, સર આર્શિબોલ્ડ, મેં તમને નોટ ખીડીને જે કાગળ લખ્યો હતો તેજ છે. મુખાંએ એ કાડી નાખવા જેટલીએ સાવચેતી વાપરી નથી. ” હવે પાકા પુરાવો થઈ ગયો હતો. કાંઈપણ શંકા રહી હોય તો આ કાગળથી તેનું નિરાકરણ થઈ જતું હતું. ખેટસ હવે પગથી માથા સુધી ઢૂંચી રહ્યો હતો. બ્હીપર સ્નેપરે હળમના કાનમાં કહ્યું: “ ખેટસ, તારૂં આવી બન્યું. જખરો લુચ્ચો નીકળ્યો તું. હવે તને દેશનિકાલ કરશે. ખેટસ, તું માગીજ રહ્યો હતો ખેટસ. ” મી. રૉસરે બ્હીપર સ્નેપર સામે કરડી નજર કરીને કહ્યું: “ ચાલ, ચુપ રહે હવે. ” ખેરોનેટે દરજીને કહ્યું: “ હવે પેલી નોટ તું મી. રૉસરને આપી દે. એ પુરાવાની સાકળનો ખુટતો આકડો છે. ” “ પણ એ બદમાસનાં કપડાંના પૈસા મને કાણુ આપશે? ” દરજી માથું કુટતો બોલ્યો. “ તે તારે કાબે તેમ કરજે. મી. રૉસર હવે એને લઇ જવ. ” ત્યાર પછી મી. રૉસરે યુશલતું ખીલ ચુકવી આપ્યું, ખેરોનેટને સલામ કરી અને હળમને લઇને એ ગાડી આગળ ગયો. દરજી એમની પછવાડે

દોડ્યો અને મી. રાસરને વિનંતી કરી કે “ મહેરબાની કરીને મારી સાથે હળમને ઘેર ચાલો એટલે એના ધરમથી એ એનાં જીનાં કપડાં પહેરીને મારાં નવાં કપડાં બદલી આપે. ” “ મને કાંઈ એવી કુરસદ નથી. ” એમ કહીને એ હળમને લઇને ગાડીમાં બેઠો અને ગાડી ઉપડી ગઈ. દરજી પોતાના દુર્ભાગ્યને રડતો કહળતો રહી ગયો. સર આર્શિબોલ્ડ ચાલતા મેનોરબવન ગયા અને મી. ડેવીસ સુદાંત બાકીની મંડળા આ બનાવની વાતો કરતાં ધણી મોડી રાત સુધી રાયલ એકમાજ બેસી રહી. આખરે જ્યારે બધા ઘેર જવા ઉઠ્યા ત્યારે ડેવીસ પુષ્કળ પીને લટું બની ગયો હતો; એટલે એ લથડીઆ ખાતો ખાતો ઘેર પહોંચ્યો અને ત્યાં એની સ્ત્રી સાથે એને જમરે કંકાસ થયો.

x x x x x x

અઠવાડીઆ પછી ઓએડીઆ બેટસનેા કેસ ચાલ્યો. પોસ્ટ મારતર જનરલની પાંચ પાઉંડની બેંક નોટની ચોરીનું એના ઉપર તહોમત મુકવામાં આવ્યું. મી. ડેાસરે જીબાની આપી કે હું બોરટીટનેા ઓશીસર છું અને મને લંડનની પોસ્ટ ઓશીસના સત્તાધિકારી-એ અમુક ખખર આપવાથી મેં સર આર્શિબોલ્ડનું સરનામું કરીને એક કાગળ લખ્યો અને તેમાં પાંચ પાઉંડની નોટ બીડી. એનેા નંબર મેં નોંધી રાખ્યો હતો. પછી તે કાગળ મેં ટપાલમાં નાખ્યો. મેં સર આર્શિબોલ્ડને એ બાબતની ખખર પણ આપી હતી અને પછી મેં ધાર્યું હતું તેમજ બન્યું. તોહમતદાર બેટસે એ કાગળ ફાડ્યો અને અંદર બીડેલી બેંક નોટ કાઢી લીધી. ” ત્યાર પછી જે દરજીએ બેટસના કપડાં તૈયાર કરી આપ્યાં હતાં અને જેને પેલી

પાંચ પાઉંડની નોટ એટસે આપી હતી, તેને સાક્ષીમાં બોલાવ્યો. એણે એવી જુખાની આપી કે " મેં એટસને કપડાં તૈયાર કરી આપ્યાં તે બદલ મને એણે રજુ છે તેજ એક નોટ આપી હતી. " આ પ્રમાણે એટસના સામે ગુન્હો પુરવાર થઈ ગયો અને એને ચૌદ વર્ષના દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી.

એને બોટની એ નામના રથળે દેશનિકાલની સજા લોગવવાને કદ જવાનો હતો; તે દરમ્યાન એને કેદખાનામાં રાખવામાં આવ્યો હતો. અહિં કેદખાનામાં એના ઉપર નીચે પ્રમાણેનો કાગળ આવ્યો.

માનચેસ્ટર, ૬ ટ્રી મે, ૧૮૭૫.

"વર્તમાન પત્રમાં મેં વાંચ્યું કે તારા ઉપર કામ ચાલ્યું અને તને દેશનિકાલની સજા થઈ છે. તેં મને જે જે વિપત્તિઓમાં નાખી દીધી છે તે બધાનું માફ હવે વેર વાળ્યું છે. મેંજ પોસ્ટ ઓફીસના મુત્તાવાળાઓને ખબર આપી હતી અને એ ખબરને આધારેજ તારી તપાસ ચાલી હતી. હવે ચૌદ વર્ષની તારા હાથમાં બેડીઓ પડી છે. દેશનિકાલ થયેલા કેદીઓને કેવું ભયંકર દુઃખ વેઠવું પડે છે એનું વૃત્તાંત હું વાંચ્યું છું; એટલે તારે જે દુઃખ લોગવવું પડશે તેનો મને ખરો ખ્યાલ આવશે. તારે એવું ભયંકર દુઃખ લોગવવું પડશે એ વિચારે મને ઘણો આનંદ થાય છે. મને તો એવું થાય છે કે જાણે માફ ચાલે તો તારા કેદખાનામાં હું એકવાર આવું અને તને દુઃખી થતો જોઈને મારી દાઝ ઝોલવું. તેં મને દુઃખ દેવામાં બાકી નથી રાખી. બહુ વખત મારા આશાલય્યાં મુખમાં તેં આગ લગાડી. તારે લીધેજ એક ડેકરટરની મારા શરીર ઉપર છાપ લઈને મારે ફરવું પડે છે. હવે તો તારા ઉપર પણ બદનામીની છાપ તેટલાજ ચોખ્ખા અક્ષરે પડી છે. મારી શિક્ષા તો પુરી

ચંદ્ર છે; પણ તારી તે શરૂ થાય છે, અને તે ચૌદ વરસ સુધી પહોંચશે. એટલા વખત સુધી તારા દુઃખમાં હું રોજ ખુશી થઈશ. સખી દીલનો હતો અને તારા ઉપર આવું ભારે સંકટ આવી પડ્યું, તેથી હું જરાએ ખુશી ન થાત; પણ તારી બદમાસીએજ મારા હૃદયને પલટી નાખ્યું છે. મારી ઉત્તમ મનોવૃત્તિઓ પણ તારી દગાખાણથી નષ્ટ થઈ ગઈ છે. પોતાનોજ ગતિ ભાઈ જાંદગી-માંથી બાતલ થઈ ગય; એટલે અધે દરજ્જે તું પરોઝ્યો એ કાંઈ તેં જોઈશું કયું છે? તેં મારી સાથે જેટલી નીચ દગાખાણ કરી છે, તેવીજ શિક્ષા પણ તને ભારી થઈ છે.

જા, રાક્ષસ, હવે દુઃખ અને દેશનિકાલના દેશમાં ટળી જા. જ્યારે હાથમાં ખેડીઓ સાથે તારે કામ કરવું પડે, દયાહીણુ હૃદયના દેખરેખ રાખનારા ચોવરસીયરોના તારા અરડા ઉપર ફટકા પડે, ભારે વરસાદમાં પણ પલળતાં અને થયરતાં તારે કામ કરવું પડે, માયું ફાડી નાખે એવા તાપ તડકામાં તારું તેલ નીકળે, ઉલટી આવે અને સુગ ચઢે એવો હલકો ખોરાક ખાવાથી તું જુએ મરે, તારી સાથે રહેલા ખીજા કેદીઓ પણ તને સતાવવામાં પાછી પાની ન કરે, અને તને એમ થાય કે, ‘હે પ્રભો મને આ દુઃખથી છોડાવ, આ નર્કમાંથી મારો છુટકો કર.’ તે વખતે એમ સ્મરણમાં ક્ષાવજે કે મેં સુખના હિંડોળે હિંચતાં, પૂર્ણ આનંદમાં મહાભતાં દંપતીને અને તેના બાળકને જબ્બે વખત ઉચક્ષાવીને દુઃખની ઉંડી ગર્તામાં ધકેલી દીધાં હતાં; તેનુંજ આ પરિણામ છે. ઝેરી સાષ, અસ, હવે હું મારો વધારે વખત તારે માટે ગુમાવવા માગતો નથી. ”

“ સી. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ. ”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મિસીસ ડીસ.

બેટસ ઉપર ફેસ ચાલી ગયા પછી થોડે દિવસે જીરોલ્ડ રેડ-
બર્ન પોતાના માતા પિતાને મળવાને થોડા દિવસની રજા લખને
મેનેર લવન આવ્યો. છેલ્લાં સાત વરસથી એ લશ્કરમાં જોડાયેલ
હતો, પણ એની પ્રકૃતિમાં ખાસ જાણવા જેવો ફેર પડ્યો નહોતો.
છતાંએ એટલું તો કહેવું પડશે કે એની તખીઅત ખુબુ બગડી
નહોતી. અત્યારે એની ઉંમર અઠાવીસ વર્ષની હતી. એના મોઢા
ઉપર ખીલકુલે મરદાઈ જણાતી નહોતી. એ દુખળો અને માઈ
કામલો દેખાતો હતો. એનો અવાજ પણ માંદા માણસના જેવો-
લાગતો હતો, અને આ દુનીઆનો હવે એ થોડા દિવસનોજ પરોણો
છે એમ લાસ થતો હતો. એણે છાટકાપણું અને વિષયક્ષંપટતા
ચાલુજ રાખી હતી; તેથી એના શરીરનું હીર ધીમે ધીમે ઉડી જવા
લાગ્યું હતું. છતાં એણે પોતાની ખરાબ હતો ખીલકુલે છોડી નહિ. લશ્ક-
રમાં જોડાવાથી એ કાંઈ ઠેકાણે આવશે અને એની યુરી ટેવો એ છોડી
દેશે એમ ધારવામાં એના માતા પિતાએ જૂલજ કરેલી હતી. લશ્ક-
રમાં દાખલ થયા પછી વરસો વરસ એ થોડા દહાડા રજા લખને
મેનેર લવન બધાંને મળવા આવી જતો અને તે દરેક વખતે સર
આર્શિબોલ્ડ અને લેડી રેડબર્નને એમજ લાગતું કે જીરોલ્ડની તખીઅત
સુધરતી જાય છે. એટલું ખરૂં કે, અહિં આવતો ત્યારે એની તખી-
અતમાં સુધારો થતો. ગામડાનાં હવાપાણીથી એના ગાલ ઉપર

લાહી આવતું. અહિં એને સર્વ વાતે નિયમમાં રહેવું પડતું. વળી અહિં એની નહારી હતોને પોષવાને માટે કાંઈ સવડ પડતું સાધન એને મળે એમ નહોતું; તેમ તેવું આકર્ષણ પણ અહિં નહોતું. મા વખતે એ મેનોર ભવન આવ્યો ત્યારે માંદલો, સુકાઈ મચેલો અને પીળો પડી મચેલો હતો. લેડી રેડબર્નને તો જાણે પોતાના ઠીકરાની તખીઅત ઘણી સુધરી ગઈ હોય એમ લાગ્યું. એને પોતાના અપતા યુનિફોર્મ પહેરાવ્યો, આખે શરીરે નીહાળ્યો અને બોલી: “ જીરોલ્ડ, આ પોષાકમાં તું કેવો સારો દેખાય છે ? ” તે વખતે પાન્ટ જેને તરતજ ટકોર કરી કે “ પીંછાવાળો પક્ષીજ તો જાણે.”

જીરોલ્ડના આવ્યા પછી એક દિવસ બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્ન એકાંતમાં એકલાં કાંઈ ખાનગી વાત કરવામાં ગુંચાયાં હતાં. બેરોનેટે લેડી રેડબર્નને પૂછ્યું “ જો, તું ખરેખર કહેજે. તને જીરોલ્ડની તખીઅત કેમ લાગે છે ? ”

“ તમે તો એવો સવાલ પૂછીને મને ગભરાવો છે. કેમ એની તખીઅત કેવી લાગે છે ? તમને ખરાબ લાગે છે ? મેં તો કાલે એને યુનિફોર્મમાં જોયો હતો, તે વખતે મને તો એની તખીઅત ઘણી સારી લાગી. વળી અહિં થોડા દિવસ રહેશે એટલે વધારે સારી લાગશે. એના માલ ઉપર લાહી આવી જશે. ”

“ તારું કહેવું ખરું છે; પણ પાછો એ એની રેજીમેન્ટમાં જશે ત્યારે એના માલ ઉપરની લાહી ઊડી જશે. એ ટકવાની નથી. જો, આપણે ખરી હકિકત જાણવા ઇચ્છા કરીજ નથી. આપણે એ રફ આંખમીચાંમણીજ કર્યાં છે. જીરોલ્ડ માંદલોજ રહે છે એમાં ત્યાંથી ના પડાય એવું નથી. એણે દાર અને સ્વચ્છંદની જુરી ટેવ

હોડી નથી. એમાં એ પુષ્કળ પૈસો હોડાવે છે.”

“વહાલા, તમે આપણા પુત્રને માટે ચાલું બોલો, તે તો મને જરાએ ગમતું નથી. આપણી પાસે ધણાએ પૈસો છે; તો એ કેમ ન હોડાવે અને કેમ મોજ ન કરે ?”

“પણ એણે તો હદપારની મોજ કરવા માંડી છે. હવે આપણે એનું લક્ષ કરી દેવું જોઈએ.”

“હજુ તો એ છોટકું છે. ઘરમાં વહુ લાવીને તમે તો હવે મને ઘરડી ખનાવી દેવા ધારો છો. એને પરણાવવાની શી ઉતાવળ છે ?”

“જરા અકસ્મી વાત કરે તો સાઈં. છરોહડને એની છુરી લતોમાંથી છોડાવવો હોય તો એને પરણાવવો જ જોઈએ. એને અઠ્ઠાવીસ વર્ષ તો પુરાં થવા આચ્યાં.”

“વરસ જતાં વાર નથી લાગતી. એ તો જાણે દોડે છે.” એમ બોલતી લેડી રેડઅર્ન પોતે ઘરડી થઈ ગઈ છે કે જુરાન રહી છે, એ જોવા કાચના તકતા પાસે ગઈ. તેમાં જોયું તો એને જણાયું કે એના વાળ હજુ કાળાજ હતા. દાંત પણ સફેદ અને મજબુત હતા; છતાં જાણે એને સંતોષ ન થયો હોય એમ લાગ્યું. કારણ કે એ તો નિઃશ્વાસ નાખતી પાછી ખુરશીમાં પડી. “ત્યારે હવે આપણે એને માટે લાયક વહુ લાવવી જોઈએ. આ વખતે દોઢ મહિનો એ અહિં રહેવાનો છે; તો એ અરસામાં કેઈ ખપતી કન્યા સાથે એને પ્રેમપ્રમંગ પ્રાપ્ત થાય તો વધારે સાઈં.” બેરોનેટ બોલ્યા.

“પણ છરોહડ હમણાં પરણે એવું તમે ધારો છો ?”

“આપણે એને પરણાવવો જ પડશે. નહિ તો એની કટેવો ચાલુ

રહેશે. હવે આપણને કંઈ કંઈ કન્યાઓ ખપે તેનાં જો તું નામ ગણાવે, તો જીરોહને લાયક ઢાણુ છે તેનો વિચાર થાય.”

“ પણ એ એટલું બધું સહેલું નથી. જીઓની હું તો ગણાવું. સર જોન પોર્ટસ-માઉથની છોકરી છે, ત્યારે એના વાળ રાતા છે. મારે રાતા વાળવાળી પુત્રવધૂ ન જોઈએ. નહિ તો એ દેખાવડી એ છે અને વારસો પણ લાવે એવી છે. પણ આટલોજ વાધા-સર ચાર્લ્સ આટલેને જ છોડકરીઓ છે. જ્યે રૂપાળી છે. એમાંથી એકાદને પસંદ કરવા જેવી ખરી; પણ ચાર્લ્સને માથે પુબ્લિક હેલ્થ થઈ ગયું છે એટલે એની છોકરીઓને બાપ તરફથી એક પૈસો પણ મળે એવું નથી. ડ્રેપ્ટન મોન્ટેગ્યુની સાથી નાની છોકરી છે. ઓગણાં-સેક વર્ષની હશે. એની ફાઇને એને ત્રીસ હજારનો વારસો મળ્યો છે. એને માટે તમારો શો અભિપ્રાય છે ? અરે પણ હું જુલ્હી; એ તો ચીખા નાકવાળી છે. ચીખા નાકવાળી વહુ આપણા રેડમન કુટુંબમાં ન શોભે. આગળ જોઈએ તો સ્કવાયર ધવેલીનની પણ એક બેન પરણાવવા જેવડી છે. એ છોકરી ધણી સારી છે, ત્યારે એને સંગીતનો શોખ નથી. જીવાન સ્ત્રીને સંગીતનો શોખ ન હોય તે તો ધણું નડારું. હજીએ બ્યાગળ જોઈએ. ઝોન. ઈલી-ઝાબેથ શેલોનરને માટે તમે શું ધારો છો ? લોર્ડ શેલોનર શ્રીમંત છે એટલે એ પોતાની પુત્રીને સાસર-વાસામાં ધણી સારી રક્ષા આપશે. અરે પણ ત્યાંએ હું જુલ્હી. એ તો એને તૃત્ય શીખવવા આવનાર માસ્તર સાથે નાસી જતાં પકડાઈ ગઈ હતી; એવી એને માટે ગપ સાંભળી છે. એટલે એનો વિચાર કરવો તો નકામો છે. મી. હાર્ડિંગની મોટી છોકરી છે. પણ એ આપણા કામની નહિ.

એકલી રૂપાળાને શું કરે ? સાસરવાસામાં કથુંએ લાવવાની નહિ. હા, પણ મને ઠીક યાદ આવ્યું. લેડી એડીલા કલાઈવ જરૂર આપણને ખપે. એ બધી રીતે આપણને ચોગ્ય છે." એમ કહીને જાણે મોટામાં મોટો વિજય મેળવ્યો હોય તેમ લેડી રેડબર્નનું મુખ આ વિચારથી ઘણું મલકાવા લાગ્યું.

" હા, એ તેં ઠીક બતલાવ્યું. અહીં એક બર્ટન પોતાની પાછળ પોતાની પુત્રીને પચ્ચીસ હજારનો વારસો મુકતો ગયો છે. એ છોકરી પણ લાયક ઉંમરની થઈ જવા આવી છે. એની મા લેડી બર્ટન તો આપણી સાથે ઘણા સારા સંબંધ રાખે છે. આ સંબંધ જો બંધાય તો એ પણ ઘણી ખુશી થાય. વળી લેડી એડીલા અનુપમ સૌન્દર્યવતી છે અને શુંગારમંડિતા છે. આપણા ઘરમાં આવી પુત્રવધૂ આવે તેને માટે આપણે ગર્વ લેવા જેવું છે. જો ત્યારે, હવે તારે એ બાબતમાં શું કરવાનું છે તે તને હું કહું. કાઉન્ટેસ એક બર્ટનને આજેજ કાગળ લખ કે, તમે લેડી એડીલાને લઈને થોડા દિવસ તો અમારે ત્યાં આવો. એ લોકો જરૂર આવશે, અને એમના આવ્યા પછી એક બે દિવસમાં હું જીરોહડને પણ ધશારો કરી દર્શક; કે જેથી એ લેડી એડીલા સાથે પ્રેમપ્રસંગ શોધવાને પ્રયત્ન કરે. તું પણ ધીમે રહીને વાતમાં વાત નીકળે, ત્યારે કાઉન્ટેસને કાને નાખજે કે આ સંબંધ બંધાય તો ખોટું નથી. એટલે એ પણ પોતાની પુત્રીને એ માર્ગ ઉપરજ દોરે. કાઉન્ટેસને સંસાર-વ્યવહારનું સારું જ્ઞાન છે અને લેડી એડીલા પુરેપુરી એના કલ્યામાં છે. હવે આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આમાંની કશીએ વાત આપણે આનંદ-જેનને કરવાની નથી. એ જો જાણશે તો આપણી

આખી યુક્તિ ઉપર પાણી ફેરવશે. ”

“ હું પણ એમજ ધારું છું. સર આર્થિઓલ્ડ, હમણાં હમણાં નમારી બેનનો સ્વભાવ બહો ઝીડીયો થતો જાય છે. એમના ઉપર કટલીક વખતે મને ધણી ઝીડ ચઢી જાય છે. ”

“ કાંઈ નહિ, એ બધું આપણે સહન કરી લેવું જોઈએ. એમાં એનો કાંઈ દોષ નથી. એની એવી તખ્તીઅતને લીધેજ એમ થાય છે. ખીજું કાંઈ કારણ નથી. ” બેરાનેટ પોતાની બેન પ્રત્યેના સ્નેહને લઈને ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો; ત્યાર પછી પાણું એણે લેડી રેડબર્નને કહ્યું “ હવે તું જા અને લેડી બર્ટનને પત્ર લખી નાખ. હું તે એકદમ “ કલાધર બવન ” રવાના કરી દઈશ. ”

સાંજનો વખત હતો એટલે કેપ્ટન રેડબર્ન સીમાર કુંકતો કુંકતો બહાર મેદાનમાં અત્યારે છટાર મારતો હતો. જ્યારે જ્યારે એ રેજીમેન્ટમાંથી રજા બોજવવા ધેર આવતો હતો; ત્યારે ડેવિસ આથે એ જરાએ વાત કરતો નહોતો. એના પ્રત્યે એને અંટસ બરાઈ મથો હતો. પેલો સલામ કરે તો આ તે ઝીલવાની પણ હરકાર કરતો નહિ. મી. ડેવિસ પણ જેમ બને તેમ એનાથી દૂરનો દૂરજ રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો; અને જ્યારથી લ્યુસીના લમતી એની યુક્તિ નિષ્ફળ નીવડી ત્યારથી અત્યાર સુધી એમની બેની વચ્ચે કાંઈ પણ વાત-ચીત કરવાનો પ્રસંગ આવવા પામ્યો નહોતો. જે વખતે રેડબર્ન પહાર મેદાનમાં સીમાર કુંકતો કુંકતો કરતો હતો તેવામાં એણે પોતાની આમળ આમળ જતા ડેવિસને જોયો; એટલે એને ખીજ-શ્વાનું એને મન થઈ આવ્યું. ડેવિસના ધર સંસારની વાત રેડબર્ન-ને કાને આવી હતી. એની નવીના સંબંધમાં એ પણે ડુઃખી હતો,

એ હકિકત એણે જાણી હતી. એટલે ઉવિસે એને પોતાની જાળમાં સપડાવવાની જે દેશીશ કરી હતી, તેની શિક્ષા કરવાનો આ ઠીક કામ છે એમ ધારીને એને બેચાર ધસાતા શબ્દો કહીને એના દીલને માહું લગાડવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. તેથી ઝડપથી ચાલીને એણે ઉવિસને પકડી પાડ્યો. પણ જાણે એણે એને જોયોજ નથી એવો દાંઝ કરીને એ તો આગળ ચાલવાજ લાગ્યો. પછી પોતાનો કુતરો પોતાની પાછળ આવતો હતો તેને ખોલાવવાના મીસે જરા એણે પાછળ જોયું; એટલે ઉવિસે એના સામું જોઈને પોતાની ટાપીને અડકીને એને સલામ કરી, અને પછી પોતાના ધર તરફ વળ્યો. એટલે રેડબર્ન કહ્યું:—“ ઉવિસ, ઉઝા તો રહો; કેમ ચાલ્યા જાઓ છો? આપણને વાતચીત કરવાનો ધણે વખે પ્રસાંજ મળ્યો છે. ”

“ સાહેબ, મારા મનમાં કે આપ તે દિવસના મારા ઉપર ગુસ્સે થયા હશે એટલે મારી સાથે નહિ જોલો. તેથી મેં આપને જોલાવેલા નહિ. ”

“ ત્યારે તમારું અંતઃકરણ તમને ડાંખ્યું લાગે છે. ”

“ મને શું કરવા ડાંખે ? ”

“ કેમ નથી ડાંખતું ? જુઓ ત્યારે, તમારી સાથે ખોલવાની મેંજ પહેલ કરી છે તો હુંજ તમને કહું કે તમે તો મને તમારી જાળમાં ફસાવવાને માટે ઠીક ઘાટ કરી રાખ્યો હતો. પણ મને તેની સમજ ક્યારનીયે પડી ગઈ હતી. મને જોળવીને તમારી પુત્રી સાથે મારાં લમ કરાવી દીધાં હોત તો તમારું કામ ફતેહ થઈ જાત. તમે મોટા ગૃહસ્થ બની જાત અને લુસી “ લેડી ” નું પદ

ભોગવતી થઈ જાત; અને પછી તમારા મનમાંએ હવે સમાત નહિ; તેમજ તમારી લ્યુસીને છપાયલા ડેઝરટર સૈનિકની પતિન થવાનો પશ્ચુ વારો ન આવત. ”

“ ફેટન રેડમર્ન, હું ધારું છું કે એ વાતને આપ હવે વધારે નહિ લંબાવો. હું પુબ્લિશ દુઃખી થઈ ગયો છું. ”

“ મેં સાંભળ્યું છે કે તમારી નવી સાથે તમારો રામ જોઈએ તેવો નથી. એ કાંઈ ઉડાઉ જણાય છે ખરું ? ”

“ હાજી, છે તો એમજ. મારે ના કહેવાનું કાંઈ કારણુ નથી. જ્યાં સુધી એ પરણી નહોતી ત્યાં સુધી કેવી આનંદી અને હસ-મુખી હતી. હવે તો એનો સ્વભાવ ડાકણુ જેવો થઈ ગયો છે. ” આ પ્રમાણે ડેવિસને દુઃખી થતો જોઈને છરોહડને આનંદ થયો. એ ડેવિસને ધિક્કારની નજરે જોતો હતો એટલે એને એની સ્ત્રી કેવું દુઃખ દે છે તે એને નજરે જોવાનું મન થઈ ગયું હતું. એને ઓહલેમાં ખીલું કાંઈ ખાસ કામ નહોતું; એટલે એનો વખત પશ્ચુ શી રીતે જાય ? તેથી ડેવિસ અને એની સ્ત્રીની ગમ્મત કરવામાં અને તે પ્રત્યક્ષ જોવામાં પોતાનો પ્રસન્નો વખત જાળવવા એણે નિશ્ચય કર્યો. અત્યાર સુધીની કઠોરતા છોડી દઈને એણે મિત્રભાવ ધારણુ કર્યો અને બોલ્યો:—

“ મી. ડેવિસ, મારો રોશ તમારા ઉપર ધણો વખત રહ્યો. હવે વધારે વખત એ ટકી શકે એમ નથી. તમારી પુત્રીને માટે તમે જે કાંઈ કર્યું હતું, તે તમારી ફરજ અને પિતા તરીકેના સ્નેહ-ને લીધે કર્યું હતું. એમાં તમે કાંઈ ખોટું કરતા હતાં એમ ન કહેવાય. મારે એ ગઈ ગુજરી આપણે જુલો જઈશું. તમારે ત્યાં મેં

કેટલો બધો વખત આનંદમાં ગાળ્યો છે ? તમે જુદિયાઈ છે એટલે તમારી સાથે મને વાતચીત કરવી બહુ ગમે છે. ”

“ કેપ્ટન રેડબર્ન, તમને આ પ્રકારે બોલતા સાંભળીને મારું હૃદય દરખાઈ જાય છે. આપ ધણી સખી અને દીલાવર દીલના છો. ચાલો એકાદ ગ્લાસ સાઈડરનો લેવા મારે ત્યાં પધારવાની તસ્દી લેશો ? ”

“ હા, ધણી ખુશીયા. ”

એમ કહીને એ બંને ડેવિસના ઘર તરફ વળ્યા. આ વખતે ડેવિસના મનમાં શા વિચારો ચાલતા હતા તે જરા તપાસીએ. જીરોલ્ડ રેડબર્ન એકાએક પોતાના મનનું વલણ ફેરવ્યું હતું, તેથી ડેવિસ કાંઈ છેતરાઈ ગયો નહોતો. એના દ્રેષી સ્વભાવથી એ સારી પેઠે વાકેફ હતો. અને આટલા બધા વર્ષ પછી એના રોશ તજ દષ્ટને એણે કેમ પોતાને બોલાવ્યો, તેનું કારણ પણ એને સમજતાં વાર ન લાગી. એણે જાણ્યું કે રેડબર્નને પોતાને ધેર આવવું છે તેથી એ આમ લટી પડેલો લાગે છે. એટલે હવે એને એક બીજો વિચાર સુઝી આવ્યો. એની સ્ત્રી જે કે સ્વભાવે ડાકણ જેવી હતી પણ સ્વરૂપે સુંદર હતી. એના કર્કશ સ્વભાવ અને ઉડાઉપણને કીધે એ એનાથી કંટાળી ગયો હતો અને તેથી એનાથી દૂર થવા માગતો હતો. જે જીરોલ્ડ એની સાથે ગુપ્ત પણે પ્રેમ બાંધે અને આડો વહેવાર રાખે, તો એની સાથે છુટા છેડા કરવાનો લાગ મળી જાય અને સાથે સાથે જીરોલ્ડ રેડબર્નને પરસ્પરી સાથે બ્યભિચાર કર્યા બાબત કોર્ટમાં ધસડીને એની પાસેથી મોટી રકમની નુકશાની પણ મેળવી શકાય. આવા વિચાર આ અનાડી માણસ ધડી રહ્યો હતો.

અને તે વિચારથીજ એણે કેપ્ટન રેડબર્નને પોતાને ઘેર સાર્પર પીવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું. રેડબર્ન ડેવિસની આને સારી રીતે ઓળખતો હતો. મી. કોલીસીની ઓકરી કાટી ન્યારે કુંવારી હતી, ત્યારે એની સાથે એને ધણીએ વાર વાતચીત થઇ હતી. પણ આજે એ કાંઈ ખાસ એવા વિચારથી ડેવિસને ઘેર આવ્યો નહોતો. આજે તે અને ધણી-ધણીઆણીની મજા જેવાજ આવ્યો હતો. અહિં અમે ત્રાંચનારને મીસીસ ડેવિસને જરા વધારે પરિચય કરાવીએ.

મીસીસ ડેવિસની ઉંમર છબીસેક વર્ષની હતી. તે મધ્યમ કદની અને નાબુક બાંધાની હતી. એની મુખાકૃતિ ધણી મનોહર હતી. એના માથા ઉપર ભુરા વાળનાં ઝુલ્હાં શોભી રહ્યાં હતાં. એના શાલ હોઠ અને મોતી જેવા દાંત એની શોભામાં આર ઉમેરો કરતા હતા. એણે લેડીના જેવાજ ડ્રેસ પહેર્યો હતો. એના મનમાં એમજ ફાંકો રહ્યા કરતો કે “હું બેઠીકને પરણી છું તેમાં શું થયું? હું કાંઈ સર્જનની ઓકરી મટી મઇ છું? શા માટે મન જમતો છતાંયર પોષાક ન પહેરું?” એનો સ્વભાવ અમે જણાવી ગયા તેમ એના પતિ પ્રત્યે તેા ધણો ક્રોધ હતો; છતાંએ ન્યારે કાંઈ એને ત્યાં આવવું ત્યારે તેા એ પોતાનું મુખ ઠાવકું અને હસવું રાખતી હતી. અત્યારે કેપ્ટન રેડબર્નને પોતાના પતિ સાથે પોતાને ઘેર આવેલો જોઈને એ જણે કેવીએ આનંદી હાથ, તેમ હસવું મોહું રાખીને ઉભી રહી. રેડબર્ન પાલ્ડરમાં પેઠો અને મીસીસ ડેવિસ તરફ પોતાનો હાથ ધંબાવીને બોલ્યો: “મીસીસ ડેવિસ, તમને જોઈને હું ધણો ખુશી થયો છું.”

“કેપ્ટન રેડબર્ન, પધારો તમને અમારું સ્વાગત છે.” આ

શબ્દો એ એવી નમ્રતાથી બોલી કે એ સાંભળીને ડાઘનાએ પચા-
લમાં એમ ન આવે કે આ બાઇ પોતાના પતિને કંઈશા જેવું દુઃખ
આપતી હશે.

ડેવિસે કહ્યું “આપ બેસો. આપને માટે હું “સાઇડર” લાવું.”

“પિટર, સાઇડર લેવા જવ છો ? અરે નોકર પાસે વાઈન
મંગાવો અને ખીસ્કીટ તો અહિં છેજ. ” એમ કહીને મીસીસ ડેવિસે
ક્યાટના ખાનામાંથી થોડાંક ખીસ્કીટ કાઢ્યાં.

“મીસીસ ડેવિસ, તમારો ઉપકાર માનું છું પણ મને સાઇ-
ડર ઠીક લાગે છે. આ સમયે સાઇડર શરીરમાં સ્ફુર્તિ આપે છે.
વારૂ અહિંયાં ડાઘ ડાઘ વખત તમારા સાઇડરનો સ્વાદ લેવા આવ-
વાનું મન થાય તો આવવા દેશો કે ? ”

“અરે પધારજોને, અમે ધણી ખુશીથી તમારો સત્કાર
કરીશું.” મીસીસ ડેવિસ પોતાના પતિને સાઇડર લેવા બહાર ગયેલો
જોધને બોલી. ડેવિસ સાઇડર લેવા ગયો એટલે રેડઅર્નની જીભ
પણ છુટી. એણે કહ્યું:—

“આપણું જીવું એવળખાણું હું ભુલી ગયો નથી. હવે તે
તમે પરપૂર્યા અને ઠાવકાં મધ ગમાં એટલે મારાથી તમને હજે
“કીટી” ના નામથી તો નહિજ બોલાવાય.”

મીસીસ ડેવિસ હસતી હસતી બોલી: “હારે, હું તો બહુ ઠાવકાં
મધ ગમું.” પછી બારણા સામે નજર કરતી કરતી બોલી: “મારી
સાથે વાતચીત કરવામાં તમારે કશી પ્રતિબંધ રાખવાની જરૂર નથી.”

“પણ મેં સાંભળ્યું છે કે ડેવિસ અદેખા છે.” આટલું મો-
ટથી બોલીને રેડઅર્ન સ્વગતજ બોલ્યો: “જેમ જેમ એ શંકાની

નજરથી જોતો જાય તેમ તેમ અને ખૂબ મઝા પડશે.”

“ અરે અદેખા શું? એથી એ વધારે. મારે જોમની સાથે એવી રીતે રહેવું પડે છે કે ન પુછો વાત. એમને મેં સમૂળગા જોયાજ ન હોત તો સારું થાત.”

“ ગામમાં કેમ તમારે માટે ધસાતું બોલાય છે? એમ સંભળાય છે કે ઘરમાં આખી સત્તાજ તમારી ચાલે છે.” “ દરેક સ્ત્રી જાત જોમ કરે છે તેમ હું કરું છું. હું કાંઈ એ નિયમના અપવાદ રૂપ તો ઝોઘી છું. વાર, પશુ કેપ્ટન, રેડબર્ન, આપણા જુના ઝોળખાણુની ચાલી તમે મને આપી છે, તો બોલો અહિં મેનોરમાં કેટલો વખત રહેવાના છો?”

વિચાર તો હાલેક અઠવાડીયાં રહેવાનો છે. પશુ પછી આ રહું મામડું; અને મામડાના લોકો. એટલે મામડામાં ન ગમે અને કંટાળા જાઉં તો તો વહેલો ચાલ્યો જાઉં.”

“ ત્યારે તો અસો ગરીબ મામડાના લોકો ઉપર તમારી કમ મહેરબાની કહેવાય.”

“ મામડાના લોકમાં તમારો સમાવેશ થતો નથી. તમને તો એમાંથી હું ખાતલ કરું છું. તમે મામડીઆની ગણતરીમાં આવે શકોજ નહિ.”

“ બશકરી માણસો મીઠું મીઠું બોલવામાં ખુબ હુશીઆર હોય છે અને તેમાં વળી કેપ્ટન રેડબર્ન એટલે પુછવું શું? ” એમ કહીને એ ફસી પડી.

“ હું અંતઃકરણપૂર્વક મીઠું બોલું છું કે ઉપલક્ષ બોલવા ખાતર બોલું છું એની સાખીતી તો કાઈ કાઈ વખત રાતે મને અહિં

આવવા દેશો તો એની મેળે તમને મળી જશે.”

“ આવવા દેશો શું ? મેં તો તમારો પહેલેથીજ સત્કાર કરી કીધો છે. બે ત્રણ મહીનાથી તો મી. ડેવીસના મગજમાં કાંઈ એવું-જ ભૂત બરાયું છે કે રાત પડે છે કે ખરમાંજ રહેતા નથી અને સીધા રોયલ ગ્રાંજ તરફજ દોડે છે; એટલે મારી રાતો તો નીકળીજ નથી.”

“ તમને એકલાં ઝુરતાં મુકીને ચાલ્યા જાય છે ? ”

“ હા, ઝુરતી મુકીનેજ ચાલ્યા જાય છે. કોઈકોઈ વખતે મારી મા અને મારી બેનો રાતે આવે છે અને મારા પિતાને ધુરસદ હોય તો એ કોઈ વાર આઈ આવે છે અને તે વખતે અમે બેમાં બેસીને વાતો કરીએ છીએ. વળી કોઈકોઈ વખતે મારી કોઈકોઈ સહીબરો આવે છે એટલે તેમના સહવાસમાં મને આનંદ મળે છે. પણ તેમાંજે મી. ડેવિસ બબડે છે. હું બધાને બોલાવીને પૈસા ઉડાવી દઈ છું, મોજમજા કર્યા કરું છું એવો ખોટો ઝીકારો કર્યા જ કરે છે. ”

“ ખરી વાત છે. એ તો ખોટાજ ઝીકારો કહેવાય. પણ ત્યારે તમે એને તડને ફડ કહી કેમ નથી દેતાં ? ”

“ અરે હું કાંઈ બાકી રાખતી હઈશ. એ જઈને રોયલ ગ્રાંજમાં ઘર ઠાસ્યા કરે અને હું ઘેર બગાસાં ખાતી એકલી બેસી રહું ? ”

“ એમ તે કાંઈ એકલાં બેસી રહેવાતું હશે ? કેમ, સાંપડર લાવતાં તે કેટલી વાર ? કદાચ તમે મારી સાથે વાત કરો છો તે એ અનામાના સાંબળતા હશે તો ? ”

“તો શું ? મને કાંઈ એમની ખીંક નથી લાગતી. મારે જે કહેવું હોય તે હું તમારી રૂબરૂમાં પણ કહી નાખું. એમાં કાંઈ હું આચ-કો આઈ એવી નથી.”

“ હા, હું છું તેથી કાંઈ તમારે આંચકા ખાવાની જરૂર નથી. તમે તમારા મનનો ઉભરો બેલાથક કાઢજો, કે જેથી તમને જરા રાહત મળે. દરેક સ્ત્રીએ પોતાના હક ઉપર તો મક્કમન રહેવું જોઈએ. માફ કરજો, પણ સ્ત્રીઓ જ્યારે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે બહુ સુંદર લાગે છે. ”

મીસીસ ડેવીસે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ એવું કહેશો તો મારાથઈ તમારા ઉપર ગુસ્સે થઈ જવાશે હાં. ”

“ અરે એટલી બધી તરદી લીધેલી નકામી જરો. હમણાંજ તમે એટલા બધાં સુંદર લાગો છો કે તેમ કરવાથી કાંઈ વિશેષ નથી. ”

“ આ બધું મધ તમે તમારી જીભને ટેરવેજ રાખી મુકેલું લાગે છે. હું કહું તેનો જવાબ ઝટ તમારી પાસે તેવારજ. ” એમ કહીને એ ફરીથી હસી પડી. ડેવીસ આ જાનનેની વાત પાંચેક મીનીટ-થી બહાર ઉભો ઉભો સાંભળ્યા કરતો હતો; તે હવે પોતાના હાથમાં સાઈડરની બોટલ લઈને આવી પહોંચ્યો. પણ પોતે એમની વાત સાંભળી છે એવું જરાએ જોણે માલમ પડવા દીધું નહિ. પોતાને ક્રમાબ લણી ઉપર કેવો છે તે રેડબર્નને બતાવવાને મીસીસ ડેવીસ બોલી: “ પીટર, સાઈડર લાવતાં તે કેટલીવાર ? ”

“ પ્રિયે, મને કપબોડની ચાવી નહોતી જડતી; તેથી વાજ લાગી. ” ડેવીસે કહ્યું.

“ ત્યારે એને બરોબર ઠેકાણે કેમ નહોતી મુકી ? અહિં કેપ્ટન રેડબર્ન તરસે મરે છે. ”

“ નાના એવું બધું કાંઈ નથી. ” હસતાં હસતાં જીરોહડે કહ્યું

“ના ના, વાત ખરી છે. મેં તમને ઘણો વખત બેસાડી રાખ્યા.”

ડેવિસ બોલ્યો. સાઈડર ગ્લાસમાં રેડાયો અને જીરોહૅડ બે ત્રણ ગ્લાસ ગટમટાવી ગયો અને કેટલોક વખત જુદા જુદા વિષય ઉપર ચાતો ચાલી અને પછી જીરોહૅડ ઘેર જવા ઉઠ્યો. જતાં જતાં મીસીસ ડેવિસનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને ધીમેથી દબાવ્યો. ડેવિસ સાથે એણે શેક હેન્ડ કરી અને જાણે પોતે સઘળું જુલો ગયો છે એમ બહારથી બતાવ્યું; પણ અંદરખાનેથી તો એણે વારે વારે અહિં આવીને પતિપત્નીનાં મન ઉંચાં કરાવી દેવાં, અને એ પ્રમાણે ડેવિસને દુઃખી થતો જોવાનીજ એણે ઇચ્છા રાખી હતી. કેપ્ટન રેડબર્ન અને પોતાની સ્ત્રી વચ્ચે જે વાત થઈ હતી, તે બધી ડેવિસે સાંભળી હતી; અને તે ઉપરથી એ સમજી ગયો હતો કે બન્નેનાં મન એક બીજા પ્રત્યે ખેંચાયલાં છે, અને તેથી એ કાવતરાખાજ મનમાં ને મનમાં ખુશી થતો હતો.

x x x x x

કાઉન્ટેસ એફ ઍર્લન અને એની પુત્રી લેડી એડીલા કસાઈવ, લેડી રેડબર્નના આમંત્રણને માન આપીને મેનોર લવન આવી પહોંચ્યાં. કાઉન્ટેસ કાંઈ વૃદ્ધ થઈ નહોતી. ૪૦ વર્ષની આસપાસમાં એની ઉમ્મર હતી. દેખાવડી જરાએ નહોતી. ઠાવડી અને થોડા બોલી હતી. તેણી તેણીને અને વિચાર કરીનેજ એ બોલતી હતી. વળી એ માનની બહુ લુખી હતી. એને પૈસા આગળ ટાઈટલનીએ કિંમત નહોતી; એટલે પહેલા પૈસા અને પછી ટાઈટલ એવા વિચારવાળી એ હતી. તેથી એ પોતાની પુત્રીને ગરીબ ઉમરાવ યાંત મળે, તેના કરતાં સાધારણ વર્ગનો પણ શ્રીમંત પતિ મળે તે વધારે ઇચ્છતી હતી.

લેડી એડીલા કલાઈવની ઉમ્મર વીશેક વર્ષની હતી. ખરેખર એ આ સંસારના શણગાર રૂપ જે અપ્રતીમ સૌન્દર્યવતી યુવતિએ છે તેમાંની હતી. એ ઉંચી અને સર્વાંગે સુંદર હતી. શરીરે બરાવદાર હતી. એ સર્વ પ્રકારના વ્યાપારમાં ધણી ચપલ અને ચક્રાર હતી. નામની ઈશુ જેવા એના માયાના વાળ કાળા હતા. એણે સ્પેનીશ સ્ટાઈલથી પોતાનો અંબોડો વાળ્યો હતો. એ અંબોડાની ગાંઠ પાછળ માયા ઉપર છેક ઉંચાણના ભાગમાં આવી રહી હતી. એ અંબોડાથી એનું લાવણ્ય ધણું વધી જતું હતું. એનાં નયન ભુરાં હતાં. એનું ભવ્ય કપાળ આરસ પહાણના જેવું સ્વચ્છ અને લીસું હતું, અને હીરા સમાન લખણખાટ કરી રહ્યું હતું. એ ધણી બુદ્ધિમતી જણાતી હતી. એનું નાક વદન સીધું હતું. એના ઉપલો હોઠ ટુંકા અને કંઈક વલેલો હતો. નીચલો હોઠ જરા ભરાઈ હતો. એના દાંત તો જાણે મોતીના દાણા હતા. એની ગતિમાં પણ એક પ્રકારની ભવ્યતા, રૂઆમ અને ઉત્તમતા જણાતી હતી. એ કાઈ દિવ્યાંગના જેવી લાગતી હતી. મનોહારી સૌન્દર્ય, લેડી જેવું પદ અને શ્રીમંત, આ ત્રણે હતાં છતાં હજીએ એ કુંવારી હતી. તેનું કારણ એની માતાજી હતી. એકે એને સંસાર વ્યવહારનું ધણું સાફ જ્ઞાન હતું છતાં એ જીના વિચારતી હતી. તેથી લંડન જેવા આનંદમય સ્થળમાં નહિ રહેતાં કલાઈવ ભવનમાંજ એ પોતાની પુત્રી સાથે રહેવાનું પસંદ કરતી હતી. એડીલાને એના કરતાં બે-ત્રણ વર્ષે મોટો એક ભાઈ હતો. અને એના પિતાના વારસ તરીકે કુટુંબની જમીન જાગીર એને મળી હતી. એ પરણેલો હતો અને શહેરમાં રહેતો હતો. તેથી કલાઈવ ભવનનો અંગલો એણે પોતાની માતા તથા એનના

સ્વતંત્ર ઉપભોગમાં મોંપ્યો હતો. આ પ્રમાણે કલાષ્ટ બવનમાં એકાંત રથજે મા દીકરી પોતાનું જીવન ગાળતાં; એટલે ત્યાં કાઈકું બહુ આવવું જવું થતું નહિ. તેથીજ લેડી એડીલા અત્યાર સુધી કુમારિકા અવસ્થામાં હતી. એનાં મામાં તો ઘણું ઠેકાણેથી આવતાં હતાં; પણ કાઉન્ટેસને એમાંનું એકકે ઠેકાણું પોતાની પુત્રીને લાયકનું જણાયું નહિ; છતાં લેડી એડીલાનું મન તો એકમાં ચોંટ્યું હતું. તે વિષે અમે હવે પછી જણાવીશું. અત્યારે તો સહ કાષ્ટ એમજ જણ્યું હતું કે લેડી એડીલાએ હજી સુધી કાઈ ઉપર પણ પોતાને પ્રેમ કલશ ઢાળ્યો નથી. કાઉન્ટેસ હવે એને પરણાવવાનો વિચાર કરી રહી હતી અને એ અરસામાં લેડી રેડબર્નનો એના ઉપર આમંત્રણનો પત્ર આવ્યો હતો; અને તેમાં કુપ્ટન રેડબર્ન હમણાં થોડો વખત ઘયાં રજા લઈને ઘેર આવ્યો છે એ વાતનો પણ ખસારો કર્યો હતો. એટલે કાઉન્ટેસને એમ થયું કે આ લાગં સારો છે. અહીંક પૈસો, પદવી અને પુષ્કળ લાગવજ ધરાવતાં એરોનેટનો પુત્ર પોતાની પુત્રીને માટે સર્વ રીતે લાયક છે, એમ ધારીને એ લેડી એડીલાને લઈને લેડી રેડબર્નના આમંત્રણનો સ્વિકાર કરી એને બવન આવી પહોંચી; અને સાથે પોતાની એ દાસીએને પણ લેતી આવી હતી.

લેડી એડીલાને પોતાની માતા પ્રતિ પૂર્ણ આગ્રાહિત થઈ રહેવાની ટેવ પડેલી હતી; એટલે જોકે એનામાં ઘણી ઉચ્ચ પ્રકારની શુદ્ધિ હતી, છતાંએ સ્વતંત્રપણે એણે અત્યાર સુધી પોતાની શુદ્ધિ વાપરી નહોતી. જે પ્રમાણે એની માતા કહેતી તેજ પ્રમાણે એ ધસડાયા કરતી. તેથી એની પોતાની સ્વતંત્ર વિચારણા શકિત અ-

ત્યારે દયાઈ રહેલી હતી, અને એ ચાવી આપેલા યંત્ર માફક પોતાની માતાની મરણ અને ખુશી પ્રમાણે મતિ કરી રહી હતી; તેનો એને લગારે ખ્યાલ આવતો નહોતો. એકની એક છોકરી, અપાર રનેહ રાખનારી, ધરમાને ધરમાજ ઉછરેલી, લેડી બર્ટનની દેખરેખ નીચે જ મહેતી પાસે શિક્ષણ લીધેલું ! લાંડન પછુ એ ત્રણ વખતથી વધારે નહિ ગયેલી અને જા્ય તોયે પાંચ દશ દિવસજ. બોર્ડીંગ સ્કુલમાંએ નહિ રહેલી; એટલે પછી એને દુનિયાનો કશોયે અનુભવ જ્ઞાનો હોય ? એ દુનિયાથી પુરી અજ્ઞાત હતી; પરંતુ એની અજ્ઞાન દશા એને તો શણગાર રૂપજ હતી. કારણ કે આથી એ તદ્દન નિષ્કપટી અને ખોટી તાલમેલ વગરની હતી. આતી આનંદી, નિર્દોષ, મધુરી એડીલા કલાઈવ ક્યા અને માંડલા, ખાયાં ખાઈ જેવે છોકરો અને વિષયકાંપટ જીરોલ્ડ રેડબર્ન ક્યા ? આ એનો સંબંધ બાંધવાના વિચાર ચાલી રહ્યા છે જીરોલ્ડ રેડબર્ન એડીલાને નાનપણથી ઓળખતો હતો; પણ હમણાની એણે એને જોઈ નહોતી.

ત્રણેક વર્ષ ઉપર જ્યારે એડીલા સત્તરેક વર્ષની હતી ત્યારે એણે એને છેલ્લી જોઈ હતી. એ ત્રણ વર્ષ ફરમીયાનમાં તો સમયે એનામાં બહુ પરિવર્તન કરી નાખ્યું હતું. અત્યારે તો એ ખીલ્લી જુવાનીમાં આવતી હતી. જીરોલ્ડ તો આ રૂપભરીતા યૌવનાને જોઈને મુગ્ધ બની ગયો હતો. એની એ દશા એનાં માત પિતાના લક્ષમાં તરતજ આવી ગઈ અને બન્ને જણ સમજ્યાં કે પોતાના પુત્ર ઉપર લેડી એડીલા જાપ પાડી ચુકી છે. લેડી બર્ટન પણ જીરોલ્ડની આ દશા સમજી ગઈ; અને જેરોનેટ અને લેડી રેડબર્નનો મનોભાવ પણ એ કળી ગઈ. પોતાની પુત્રીનો સંબંધ જીરોલ્ડ

સાથે જોડાય એ વાત રેડબર્ન કુટુંબને પણ ગમે છે એ જાણીને એ મનમાને મનમાં કીંમતવા લાગી. આન્ટ જેન પણ પામી મર્ષ કે આમાં કંઈક ભેદ છે. પણ ક્યાં પીળા પડી ગયેલો, હીમાયલા હાડનો છાકટો જીરોહડ રેડબર્ન અને ક્યાં આ પરી જેવી એડીલા કલાઈવ ? એ વિચારે એને પણ એક પ્રકારનો તિરસ્કાર છુટયો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

ચીજુગારી.

ન્યારથી લેડી એડીલા કલાઈવ પોતાની માતાની સાથે મેનોર ભવન આવી ત્યારથી જીરોહડ એની તહેનાતમાંજ રહેવા લાગ્યો. ન્યારે સ્ત્રી વર્ગ ધરમાં હોય ત્યારે દિવાનખાનામાં બેસીને તેમની સાથે વાતોના તડાકા મારતો. ન્યારે એ લોકો બહાર ફરવા જાય ત્યારે એ એમની સાથે જતો. ન્યારે બધું સ્ત્રી મંડળ થાકી જાય અને એડીલાને એકલીને આગળ ફરવા જવું હોય તો એ એને એકલો આગળ ફરવા લઈ જતો અને એની સાથે એવી વિવેક દષ્ટિથી વર્તવા લામતો, કે એમાં કંઈ પણ કવચ હશે કે કેમ તે એ પારખી શકે નહિ. એડીલાના મનમાં એમ હતું કે એ લોકો આ કુટુંબના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને એમને ત્યાં મહેમાન તરીકે આવ્યા છે; તેથી જીરોહડ એમની સરભરા કરે છે. એટલે જીરોહડની વિનયભરી સરભરાનો એ અનાદર કરતી નહિ.

એમને અહીં આવે એટલે અડવાડીઈ થયું હશે, એટલામાં લેડી બર્ટનની પ્રકૃતિ બગડી આવવાથી એ શયનમુદમાંથી બહાર

નીકળતી નહોતી અને એડીલા પોતાની માતાના આનંદ માટે એની પાસેજ ધણો વખત બેસી રહેતી. એટલે હવે જીરોહને પાછા અલગમો પેદા થયો. આજે સાંજે એ એડીલા સાથે કલાક બહાર ફેરી આવ્યો હતો; પણ ત્યાર પછીનો વખત કેમ ગાળવો, તે એને સુઝ્યું નહિ. માતા પિતા અને આન્ટ જેન સાથે એકલા દિવાનખાનામાં બેસી કહેવું એ તો એને મન સુસ્તાઈ લાગી; એટલે ડેવિસના ધર તરફ એના વિચાર વળ્યા. રાતના આઠ નવનો સુમાર થયો એટલે સીમાર પુકતો પુકતો એ ત્યાં જવા નીકળી પડ્યેઠ જઈને બારણું ઠોક્યું, એટલે તરતજ દાર ખુલ્યું. નોકરને પુછવાથી માલમ પડ્યું કે મી. ડેવિસ નથી પણ મીસીસ ડેવિસ તો ધરમાંજ છે. એટલે એ પાલંદરમાં ગયો. ત્યાં મીસીસ ડેવિસ મીડલટનની સરકયુલેટીંગ લાઇબ્રેરીમાંથી બેએક દિવસ ઉપર પુસ્તક આવ્યાં હતાં, તેમાંનું એકાદ નોવેલ લઇને વાંચતી હતી. ચઢેલે મોઢે એણે રેડપર્નને કહ્યું: “ આવો.”

“ કેમ, આજે કાંઈ આટલું બધું ? તમને મેં કાંઈ દુભવ્યાં તો નથી; છતાં આમ દુભાયલાં કેમ લાગે છે ? ” “ મારે દુભાવાનું શું ? અને દુભવે એવું કોણુ છે ? હું મારી મેજા મારે રસ્તે અને બીબી બીબીને રસ્તે, એટલે પછી શું ? ”

“ ના, પણ કોઈક બન્યું છે ખરું.”

“ બનવાનું શું હતું વળી ? કશુંયે નહિ. એટલુંજ કે બીજી સ્ત્રીઓ જેવું મારામાં પણ સ્વાતમાભિમાન છે.” એમ કહીને વળી જ્યુએ ફરી પોતાનું મુખ મીસીસ ડેવિસે બીજી તરફ ફેરવી નાંખ્યું.

“ પણ આટલું બધું શું છે ? એની કાંઈ સમજ તો પડવી જોઈએ. હું ધારું છું કે મેં મોટી ભૂલ કરી. છેલ્લા અઠવાડીઆમાં હું સમૂળગો અહિં આવ્યો નહિ.”

“ આવવું ન આવવું એ તમારી મુખત્યારીની વાત છે. મર-
જ્યાં આવે તેમ કરવા તમે સ્વતંત્ર છો. મેતોર જીવનમાં આવેલાં
પ્રત્યે તમારે પ્રથમ ધ્યાન આપવાનું છે. માટે મહેરબાની કરીને
લાંજ પાછા જાવ. પેલી નવલ નવોઢા તમારા વગર કરવા કેના સાથે
જશે? પીઆના ઉપર સંગીતને માટે એ તમારી રાહ જોતી હશે
અને ખીજાં એવાં ધણાં કામ એનાં જમડતાં હશે. માટે મહેરબાની
કરી લાંજ સિધાવો. ”

“ કીટી, આમ ગાંડી ક્યાંથી થઈ? ”

“ મને કીટી ખીટી કહેશે નહિ. હું પરણી નહોતી, ત્યાં સુધી
એ નામ હતું; હવે તો હું પરણી છું. માટે મહેરબાની કરીને બોલા-
વવી હાય તો મીસીસ ડેવીસના નામથી બોલાવજો. ”

“ બહુ સારૂ, પણ તે દિવસે તમારે ત્યાં હું આવ્યો, ત્યારે મેં
તમને કીટીનો નામથીજ બોલાવ્યાં હતાં. તે વખતે તો તમને કાંઈ
રીસ ચઢી નહોતી. ”

“ કારણ કે તે વખતે તમને મેં મારા મિત્ર ગણ્યા હતા; પણ
ત્યાર પછી તો તમે એક અઠવાડીએ અહિં આવવાની તરદી લીધી છે.
એટલે એનો અર્થ એવોજ કે જ્યારે ખીજે ડેકાણે પતો ન લાગે
ત્યારે તમારે અહિં આવવું. કેપ્ટન રેડબર્ન, તમને ચોખ્ખા શબ્દોમાં
કહી દઈછું કે એવું મને નહિ પાલવે. આ ઘર કાંઈ ખીજની સગવડ
સાચવવાને માટે નથી. ”

“ તમે એમ કહો છો, પણ હું તો રોજ અહિં તમને હાજરી
આપવા આવવા તૈયાર થતો; પણ કેટલાંક કારણોને લઈને મારે
બરમાંજ રોકાઈ રહેવું પડતું; માટે મને માફી આપવી જોઈએ. ”

મીસીસ ડેવિસ રેડબર્ને માંધી માગી લીધી તેથી જાણે નરમ પડી હોય તેમ બોલી: “ પણ તમે અહિંજ આવવા ઇતેખર હતા તેની કોને ખબર ? ”

“ હું તમને તેની ખાતરી આપું છું કની. અને હું વચન આપું છું કે હવેથી અહિં આવ્યા કરીશ. ચાલે હવે તમારો હાથ લાવો, આપણે સલાહ કરી દષ્ટએ. ” થોડો વખત મીસીસ ડેવિસે જરી આનાંકત્તી કરવા માંડી; પણ પછી તરતજ જરોઈડ તરફ પોતાનો હાથ એણે લંબાવ્યો. જરોઈડે એ સુંદર ગોરા હાથ ઉપર ચુંગન લીધું; એટલે તો કીટી જાણે શરમાઈ ગઈ હોય એમ મુખ ઉપરની શરમ સંતાડવાં આકું બેવા લાગી અને આખરે બોલી: “ તમે તો જખરા ઇશકી લાગો છો. ”

“ તમારા જેવી રમ્ય રમણી આગળ ઇશકું પૂછવું શું ? ” એમ કહીને વિકારભરી દષ્ટિએ જરોઈડ એના સામું બેઠ રહ્યો. હવે તો કીટી આનંદમાં આવી ગઈ અને હસતી હસતી કહેવા લાગી:—

“ બોલો લાલા, તમારે માટે શું લાવું ? ” એમ કહેતી કહેતી સુંદર વાઘન, બીસ્કીટ અને કેટલાંક ફુટ લાતીને જરોઈડ આખજ એણે રજુ કરી દીધાં. એટલે ધીમે ધીમે રેડબર્ને પોતાની ખુરશી કીટીની ખુરશીની લગોલગ લીધી અને કહેવા લાગ્યો: “ આખરે ડેવિસ ક્યાં સીધાંવ્યા છે ? ”

“ રોજની જગ્યાએસ્તો. ક્યાં તે પીઠામાં; બીજે ક્યાં ? એ તો ત્યાંજ છે રહ્યા. અહિં શું કામ છે ? ”

“ હું તે દિવસે મોડી રાત સુધી અહિં રહ્યો હતો તેની ખબર એમને પકી હતી ? ”

“ મોડી રાત તે ફટકી ? તમે ગયા તે વખતે તો અગીઆરજ વાગ્યા હતા. અને એ તો છેક પાર વાગ્યા પછી લથડીયાં ખાતા ખાતા આવ્યા. ”

“ ત્યારે તમે કાંઈ કહ્યું કે નહિ એમને ? ”

“ ખરૂં પુછાવો તો તે વખતે તો મેં એમને કાંઈ ન કહ્યું; કારણ કે એમની ગેરહાજરીને લીધે તો આપણે બધા વખત મોજમા હુજર્યો. એટલે એક રીતે તો એમની ગેરહાજરીથી હું ખુશી થઈ હતી. ”

“ એમની ગેરહાજરીથી તમને અંતરમાં મને એટલો આનંદ આવ્યો, તો પણ એને દમ બીડાવ્યાજ કરવો; નહિતો એ જાણી જશે કે દાળમાં કાંઈ કાણું છે; તો પછી એ તમારી સાથે બહુ સખતાઈથી વર્તશે અને તમારું કાંઈ નહિ ચાલે. ”

“ તમારું કહેવું; ધણે અંશે ખરૂં છે, કેપ્તન રેડમર્ન. ”

“ મને તો તમે જીરોલ્ડ કહીને બોલાવજો. એ નામ મને વધારે પ્રિય છે. અને હું તમને કીટી કહીને બોલાવીશ. ” કીટીએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ વારૂં ત્યારે, હવેથી તમને જીરોલ્ડ કહીને બોલાવીશ. ”

“ પણ મને જો પ્રિય જીરોલ્ડ એમ કહીને બોલાવશો તો તે હું ધણો ખુશી થઈ જઈશ. ”

“ તેમ કહીને બોલાવું તો તમે શું ધારશો ? ”

“ એજ કે હું તને ધણો પ્રિય છું. ”

“ ના ના, એમ તો ન કહેવાય. એ તો ધણું અભુકતું લાગે. ”

“ આપણા બેમાં વળી અભુકતું શું ? આપણે કાંઈ આવજ

કાલનું ઝોળખાણુ છે ? વારૂ, પણ આજે કેવલ ક્રેડેને વાગે આવે એમ તું ધારે છે ? ”

“ મધરાત પહેલાં તો નહિજ. આજે તો એ કનાક અહિંજ માળજો. આલા હું સરાને કહીને વાળુની તૈયારી કરાવું. ”

“ ના, મારે વાળુની જરૂર નથી. હું બહુ મોડો જન્મ્યો છું. વળી વાળુને લીધે આપણી વાતમાં ખલેલ પડશે. સાડા અગીયાર વાગ્યા સુધી હું અહિં રહીશ. તમારા પતિને તમે કહતાં હો, તે સાંભળવાનું મને બહુ ગમે છે. જે સ્ત્રી પોતાના પતિને દમ બરાવતી હોય તેની હું પ્રશંસા કરું છું. જે સ્ત્રી પોતાની સ્વતંત્રતા દાખવે છે, તેના ઉપર મને પ્રેમ ઉપજે છે. આવા પ્રસંગોમાં સ્ત્રી બહુ રમણી લાગે છે. ” રેડ. બર્નનાં વખાણુથી કીટી ક્રુલાઇ જતી બોલી: “ એમ, તો આજે જોજો. કેવલ દારૂમાં પુરોટું બનીને આવે છે. આજે હું એની ખરે-ખર ઝાટકણી કાઢીશ. ” “ એને દારૂની લાત લાગી છે ? ” “ હા, અરે પુષ્કળ દારૂ પીએ છે. પડેલાં રોજ સાંજે થોડો થોડો ઘેર લેતા હતા; પણ હદયી જરૂર જરાએ પીતા નહોતા. હમણાં હમણાં તો રોજ પીકામાં જાય છે અને મનમાં-યો ઠાંસ્યા જ કરે છે. ”

“ પણ એ પીને આવે તે સહન શી રીતે થાય ? હું અજ્ઞાન થાઉં છું કે તમારા જેવી જુસ્સાવાળી સ્ત્રી આવું કેમ સાંખી નહે છે ? ”

“ અરે હું એમને ખરેખરા ઝપાટામાં લઇશ, ત્યારે તમને ખબર પડશે કે હું કેટલી જુસ્સાવાળી છું. ”

“ તે જોવાને હું ધણો અ... છું. જ્યાં સુધી સ્ત્રીનો કોષ મારા ઉપર ન ઢગતાં બીજા ઉપર ઢગે છે ત્યાં સુધી તો તે સ્ત્રી મને બહુજ પ્રિય લાગે છે. ”

મીસીસ ડેવિસને વિચાર સુઝી આવવાથી બોલી: “ જુઓ, મારો મીનસ કૈવો છે તે તમારે જાણવો છે ! હું ક્રોધથી કેવી વિકાળ બની જાઉં છું, તે જો તમારે જોવું હોય તો આજે એમના આવના સુધી રહી જાવ. ”

“ પણ આટલી મોટી રાત સુધી હું અહિં રહું છું એ વાત મારે એને નથી જણાવવી. હું ઘરમાં છું એ વાત એના જાણવામાં ન આવે એની કાંઈ બચવચા કરો, તો વળી વિચાર કરે ? ”

“ અરે તમે આ પડદા પાછળ સંતાઈ રહેજો ને. એ તો જ્યાં મેં એમના ઉપર દારૂગોળો છોડવા માંડ્યો કતી કે વધારે વાર આ રૂમમાં એ રહેશેજ નહિ ને. તરત ઉપર ચાલ્યા જશે. એટલે તમને હું ધીમે રહીને ઘરની બહાર પસાર કરી દેશ. ”

“ મને એ સાંભળવાનું બહુ મન થઈ ગયું છે, તેથી હું જાણે રહી પડું. ” આખરે રેડબર્ન રહી પડ્યો અને કીટી સાથે અગીઆર વાગ્યા સુધી વાતોના તણકા માર્યા કર્યા. એટલામાં કાંઈએ બારણું ઠોક્યું હોય એવો અવાજ આવ્યો. કીટી તરતજ બોલી ઉઠી: “ જુઓ, એ આવી પહોંચ્યા. રોજના કરતાં અડધો કલાક વહેલા આવ્યા. ”

“ કદાચ આજે બહુ નહિ પીધો હોય. ” રેડબર્ન કહ્યું.

“ અરે એમ બનેજ નહિને. એણે જે રીતે બારણું ખખડાવ્યું તે ઉપરથી હું સમજી ગઈ છું કે આજે પણ તૈયાર થઈનેજ આવ્યા છે. ”

“ પણ હું અહિં છું એ વાત તમારી દાસી કહી દેશે તો. ”

“ એ કશું કહેવાની નથી. એને કાંઈ પૂછે નહિ ત્યાં સુધી એ જવાબ દે એની નથી. હવે તમારે જો દારૂસ જોવો હોય તો એકદમ

સંતાઈ જાવ.” ફેટન રેડમર્ન તરતજ પડદા પાછળ બરાબ ગયો અને પડદાને બરાબર કર્યો; એટલામાં ડેરિસ પાર્લરમાં આવી પહોંચ્યો.

હવે પેલીએ ધુરંકવા માંડ્યું: “ પીટર, અત્યારે બહુ સારી દેશમાં તમે છે. આવી સ્થિતિમાં મારા મોઢા આગળ આવતાં તમને શરમ નથી આવતી ? આમ છાકટા બનીને મારા ઉપર અત્યાચાર કરવો અને મારું અપમાન કરવું, એ નહિ અને સમજ્યા ? આ જીવાને તમારા ઢંગ, તમારા મોઢામાંથી ફેટલી વાસ આવે છે ? ”

ડેરિસે પણ ધુરંકાને કહ્યું: “ ચાલો, બહુ થયું. ચાલ ઉપર સુઇ જઇએ. ”

“ એમ મારા ઉપર હુકમ નથી કરવાનો. જાવ તમારી મેજે જવું હોય તો; ઉભા રહેવાના તમારામાં ગતિ ક્યાં છે એટલે સુઇજ જશો તો. ”

ડેરિસ તડુકી ઉઠ્યો: “ ઉપર ચાલ હું કહું છું. મારા હુકમને માન્યા વગર તારો છુટકો નથી. ”

“ જાવ ત્યારે; નથી માનવાની. મારા ઉપર કાંઈ બુદ્ધમ નથી કરવાનો. હુંયે આ ધરની માલીક છું. ”

“ અને હું પણ તેટલીજ સત્તા ધરાવું છું; માટે ચાલ સીધી સીધી ઉપર. ” કીટીએ તો એમ ધાર્યું હતું કે રોજની માફક રકડક કરવા કરતાં એ જાનોમાનો ઉપર ચાલ્યો જશે; પણ એની ધારણા ઓટી પડી. વખત છે રેડમર્ન આહિં છે એવું જાણી જશે તો ? એ વિચારથી એને બીક લાગી. એને હવે એમ થયું કે રેડમર્નને સંતાડી ન શક્યો હોત તો સાફ થાત. હવે મને તેમ કરીને પાતનું મનનું સાત્વન કરવા એને ઉપરજ લઇ જવો, એમ ધારીને એ ધીમે રહીને

બોલી: “ ચાલો ત્યારે હમણાં આવો છો ! ”

“ હા ચાલો હમણાંજ. ” એમ કહીને ડેવિસે પોતાના હાથમાં બત્તી લીધી અને કહ્યું: “ ચાલ તું પહેલી ઉપર ચઢ. પછી હું આવું છું. સરા પછી બધું બંધ કરીને બીજો દીવો ચોલવી નાખશે. ”

ચાલો, આટલેથી પત્યું એટલે નીરાંત થઈ એમ વિચાર કરી. એ મનમાં ખુશી થઈ; છતાં હજુએ પોતાનો બાકી રહેલો દોર ચલાવતાં બોલી: “ ચાલો દવે, પથારીમાં પડો એટલે થયું. હેવાનર્ન માફક રોજ આટલી મોટી રાતે લથડીયાં ખાતા ખાતા આવો છો. એ હવે ક્યાં સુધી ચાલે છે એ તો હું જાણું ? હું હવે તમને બરાબર સમજાવીશ. ”

ડેવિસે આનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. ઉપર જતાં જતાં સરાને બોલાવીને કહ્યું “ સરા, અમે ઉપર જઈએ છીએ. બધું બરાબર છે કે નહિ તે જાણો. ” એમ કહીને સરા તરફ ડેવિસે અર્થસૂચક દ્રષ્ટિ કરી અને સરા એનો અર્થ સમજી મઠ. કીટી તો દાદરે ચઢતી હતી એટલે એના જોવામાં એ ન આગ્યું. ડેવિસ પથુ ઉપર ગયો અને બંને જણ સુવાના ચોરડામાં પેઠાં. સરા નીચે ચેમ્બરમાં ગઈ એટલે તરતજ જીરોલ્ડ રેડગર્ન પડદા પાછળથી બહાર આવ્યો અને પોતાની આંગળી હોઠ ઉપર મુકીને સરાને ચુપ રહેવાની ઈશારત કરી. બેગનેટના ઓકરને આમ સંતાપલો જોઈને એ જાણે વિસ્મય પામી હોય એમ ચમકી. જીરોલ્ડે સરાના હાથમાં એ ગીતાં સેરવી દીધી અને એના કાનમાં કહ્યું: “ મને જલ્દી બહાર પસાર કરી દે; પથુ જો જો, તારા શેઠને આ બાગત જરાયે વાત કરત નહિ. ”

સરા—“ નહિરે સાહેબ. હું મારી વ્યાખિ જોઈ છું અને કાને સાંભળું છું ખરી; પણ મોઢે કાંઈ બોલતી નથી. અને તે પણ સાંભળવા અને જોવા જેવું હોય તેટલુંજ સાંભળું છું અને જોઉં છું. જીવાન માણસોમાં તો એમજ યાત્રે.” જીરોહ રૂઝમને જોયું કે એ ગીનાએ સરા ઉપર મારી અસર કરી છે એટલે ખુશી થતો. બોલ્યો: “બરોબર છે.” પંછી ધીમે રહીને બારણું ઉઘડ્યું અને જીરોહ જાનો માનો બહાર નીકળી ગયો. રસ્તામાં વ્યાકર્તા વ્યાકર્તા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “ પડદા પાછળ હું સંતાપ રહ્યો એ કાણું મુખાંધ બરેલું તો થયું. પણ કાઠી ડેવિસને કેવી રીતે ઉઘડો લે છે તે જોવાનું મને મન હતું એટલે શું કરું ? મને લાગે છે કે એ મારા ઉપર મોહિત થઈ છે પણ મારે એમ નહિ કરવું જોઈએ. વળી મનમાં એમ થાય છે કે લુગ્યા ડેવિસે એની ઊઠકરી મને પરજીવી દેવાને મારી સાથે બાજુ રચી, માટે એનું તે એવી રીતે વેર લેવુંજ. સાલો ઠગ, મારી સાથે એણે કેટલું જુઠાણું ચલાવ્યું ? કેવી કેવી યુક્તિઓ લમાડી ? સાઈ થયું કે હું એમાંથી છટકવા પામ્યો. તે વખતે કેમ મને એની મુખાંધ સુઝી હશે, તે મારાથી સમજવું નથી.” જીરોહ ધેર પહોંચ્યો તે વખતે બાર થઈ ગયા હતા. દિવાનખાનામાં એ ગયો ત્યારે એનાં માતા પિતા અને આન્ટ જેન એટલાં એની રાહ જોતાં ખેડાં હતાં.

બેરોનેટ પેપર વાંચતા ઝોઠાં ખાતા હતા. લેડી રૂઝમને સોફામાં આડી પડી વિચાર કરતી હતી કે; “ જીરોહનાં લગ્ન લેડી એડીલા સાથે થવાનાં એ તો જાણે નહો. ત્યારે તે વખતે કાને કાને આમંત્રણ મોકલવાનાં છે તેની ગણતરી કરવી જોઈએ.” અને આન્ટ જેન ખુ-

રશીમાં બેડી બેડી કાંઈ ગુંથતી હતી. જીરોદડે રૂમમાં પગ મુક્યો એટલે તરતજ એની માતા બોલી “ભાઈ જીરોદડ, કેમ બા આજે આટલી બધી વાર થઈ? અત્યાર સુધી ક્યાં ગયો હતો?”

“હું તો મી. આર્ડનના ઘર બણી જરા ગયો હતો.” રેડમર્નને જે એને પહેલે તડાકે સૂઝી આવ્યું તે કહી દીધું.

આન્ટજેન: “તને જોઈને મી. આર્ડન તો ધણા ખુશી થઈ ગયા હશે?” જીરોદડ: “ધણાજ.”

આન્ટજેન: “ત્યારે તો મી. આર્ડન સર્વંબ્યાપી હોય એમ લાગે છે. કારણ કે અત્યાર સુધી તો એ અહિંયાં બેઠા હતા. હમણાંજ છીડીને ગયા.” જીરોદડ એ સાંભળીને ગર્વથી હસી પડ્યો અને બોલ્યો “હું કાંઈ ત્યાં નહોતો ગયો. તમે મને સકંજમાં લેવા ધારો કે; પણ હું કાંઈ તેમ સપડાઉં એવો નથી. તમે જાણો કે હું કાંઈ નાનો બાળક નથી.”

આન્ટજેન: “બાળક નહિ પણ ઠીંગુજી.”

“મંદી, બજેલા સ્વભાવની, ચટેલા મોઢાની ડોકરી” એમ બોલીને પોતાની દાઝ કાઢતો ગુસ્સામાં ગુસ્સામાં રેડમર્ન રૂમ છોડીને બહાર ચાલ્યો ગયો. બેરોનેટને આ સાંભળીને ક્રોધ ચંઢી ગયો અને બોલ્યો “જીરોદડે આ ખોટું કયું.” લેડી રેડમર્ન: “પણ ત્યારે આન્ટજેન શું કરવા એને એવો સવાલ પૂછે છે? હવે એ કાંઈ નાનો છે?”

આન્ટજેન: “સવાલ તો પહેલા તમે પૂછ્યો. હું તો એના અપમાનને જરાએ ગણકારતી નથી. હું જાણું છું કે એને કેવળકીલ

એવી મળી છે. ” એમ કહીને આન્ટોનેન પણ ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

x x x x

કેપ્ટન રેડમર્ન લેડી એડીલા પ્રત્યે પોતાના પ્રયાસો ચાલુજ રાખ્યા; પરંતુ એડીલાને આ વાત પસંદ ન આવવાથી જેમ અને તેમ એ એની સાથે ઓછો પ્રસંગ પાડવા લાગી. એના મનમાં એમ થઈ ગયું હતું કે રેડમર્ન એની પ્રીતિ મેળવવા પ્રયાસ કરી રહ્યો છે. આથી એને એક પ્રકારનો ભય ઉત્પન્ન થયો. તેમ થવાનાં કારણુ હતાં. એક તો એ પોતાનું હૃદય હમેશને માટે ખીળને આવી ચુકી હતી; એટલે હવે એ હૃદય ત્રાહિતનું થઈ શકે એમ નહોતું. ખીળનું હમણાં હમણાં ઊરાહ રેડમર્ન એને જમનો નહોતો ત્રીજું કારણુ એની માતાએ એને એના લગ્ન માટે ઇશારો કરી દીધો હતો. કેપ્ટન રેડમર્ન સાથે એ એકલી ફરવા પણ જતી નહોતી. એની માતા કે લેડી રેડમર્ન સાથે હોય તો જ એ બહાર જતી. જો કદાચ દિવાનખાનામાં આ બંને એકલાં મળી જતાં, તો તરત એ ચેમ્બર (શયનખંડ) માં ચાલો જતી.

ઊરાહ રેડમર્ન હાથ મળતો ત્યારે ડેવિસને ઘેર જવા ચુકતો નહ. લેડી જર્ટનને આવે એ એક અઠવાડીયાં થયાં હતાં અને આ ખીળ અઠવાડીયામાં એ એ એક વખત તો ડેવિસને ઘેર ગયો હતો. આ ખીળ વખતે એ મીસીસ ડેવિસના હાથનું ચુંબન લેવા પ્રવૃત્ત થઈ ગયો; પણ જો કે મીસીસ ડેવિસ અવિચારી સ્ત્રી હતી અને કેપ્ટન રેડમર્ન શ્રીમંત બેરોનેટનો પુત્ર પોતાને ઘેર આવે એ પણ એને જમતું હતું; છતાં એ ખુશામત કરાવવાની અને માન મામવાની અભિલાષા વાળી હતી, એટલે પહેલેજ તડકે એ રેડમર્નની બાકુ-

વસ્ત્રીમાં બીડાઈ જાય એટલા બધા શિથિલ વર્તનની હજી થઈ નહોતી. તેથી એણે પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લઈને રેડમર્નને ચુંમન લેવા ન લેવા દીધું અને હસતી હસતી પાછી ખસી ગઈ. રેડમર્નને એમ લાગ્યું કે “હજી એ શરમાય છે; તેથી એને મનાવવાને, એની શરમ ભાગવાને કાંઈક સમય લાગશે. પણ હવે બીજી વખતે તો આવું ન થવા પામે તેની હું ખાસ કાળજી રાખીશ.” એમ કરીને તે વખતે તો એણે મન વાળ્યું.

મેનેર ભવનમાં લેડી એડીલા કલાઈવને આવે પંદર દિવસ પુરા થયા હતા. તે અરસામાં એકાદ દિવસ સાંજે કેપ્ટન રેડમર્ન ડોઈર્મ રૂમમાં જતો હતો; પણ ત્યાં એકલી આન્ટજેનજ બેઠેલી હોવાથી ત્યાંથી પાછો વળી જતો હતો. એટલે આન્ટ જને કહ્યું: “હિબો રહે, મારે તારી સાથે એકાદ મિનિટ વાત કરવી છે.”

રેડમર્ન તો જાણી જાણી કહ્યું “તમારે તે શા એવી વાત કરવી છે?”

આન્ટજેન: “તને મારા તરફ ધિક્કાર છુટે છે કેમ? વાર, તેથી હું કાંઈ મરી જવાની નથી. તું લડાઈમાં ગયો હોય તો ત્યાંથી તારા દુશ્મનને હાંકાવવાની તારામાં શક્તિ નથી.”

શરોહઝ જતો જતો કહેવા લાગ્યો “આટલા સારૂ તમે મને હિબો રાખ્યો હતો?”

આન્ટજેન: “ના, એડીલા કલાઈવ સંબંધી મારે તને કાંઈ કહેવું છે.”

રેડમર્ન “શું કહેવું છે?”

આન્ટજેન: “ધણજ થોડું. મને એમ લાગે છે કે તું એની

શાલે પ્રેમ-વ્યાપારમાં પડેલો છું. તે સંબંધમાં કહું છું કે એ બધાં તારાં હાંધાં મિથ્યા છે. અશક્તિમાન ભવેત સાધુ જેવો તારો ધાટ થવાનો છે. ”

“ એમાં કાંઈ સમજણુ ન પડી; ચોખ્ખું બોલો ને. ”

“ તને ખબર તો હશે કે એડીલાનું દ્રવ્ય તો ખીજા તરફ વળેલું છે. ”

“ કાંઈ ખીજા તરફ ? એવી વાત મેં સાંભળીએ નથી અને હું માનતો પણ નથી. જરા વધારે ખુલાસો કરો તો સમજ પડે. ”

“ તું માનતો ન હોય તો પછી એક શબ્દ પણ વધારે કહેવાની આરે શી જરૂર ? ”

“ તમારા ભેજમાં જે કાંઈ ભરાયું હોય તે એકવાર કહી નાખોની; પછી કેટલું ખરૂં છે તે હું પારખી કાઢીશ. ”

“ હારે, તારામાં પારખવાની શક્તિ બહુ સારી છે. તું આપનામાં એમશ એટલે તને ખબર પડશે કે વાંદરામાં અને માણસમાં કેટલો ફેર છે. મેં જે સાંભળ્યું છે તે હું તને કહું છું. આશરે અરા-કેક મહિના ઉપર લોડ અને લેડી સ્ટેન્સરીલ્સ પોતાના પુત્ર અને બામિનીને લઇને કશાઈવ ભવન ગયાં હતાં. એ લોકાને તું ઓળખે છે ? તું શાનો ઓળખે. એમની મંડળીમાં તને તો આનંદ પડે. લોડ સ્ટેન્સ શીલ્સ તારા આપના જેવોજ ગર્વિષ્ટ અને મીઝસી છે. લેડી સ્ટેન્સરીલ્સ બરોબર તારી માના જેવી ડંસીલી અને દેખી છે. પણ જરા એના કરતાં મોટી અને બદસુરત છે. એમનો છોકરો આનંદ ફીર્નિંડ સ્ટેન્સરીલ્સ ડોળખાણુ, જાકટો, માંદલો અને વિષવધનપદ છે અને બહુ એને બધુંજ આવડે છે એવો હાંધા પરાવે છે. હુંકામાં

કહું તો બધી રીતે તને મળતો છે. પણ રેહનોડ હર્મટ રેન્સ-
 શીડનો ભત્રીજે તો ત્રણેમાં ભાત પાડે એવો છે. અત્યારે તો એની
 ઉંમર બાવાસ તેવીસ વર્ષની હશે. એ ઉંચો છે અને શરીરનો ઘાટ
 પણ જોઈએ તેવો છે. ધણો દેખાવડો છે અને બુદ્ધિશાળી પણ તેવો
 છે. ખીજઓના આખા શરીરમાં જેટલું જ્ઞાન નહિ હોય તેટલું જ્ઞાન
 એની નાની આંખોમાં છે. એ જાતે ભત્રો, નીતિમાન, અને ઉદાર
 દીક્ષનો છે. તને તો એ કહેવો છે તેનો ખ્યાલ સરખોએ નહિ આવે.
 કારણ કે દુનીઆમાં કેટલાક માણસો જેવા પોતે હોય છે, તેવાજ
 ખીજને ધારી લે છે. એને ખિચારાને દુઃખ માત્ર એટલુંજ છે કે એની
 નોકરીનો એને જે પગાર મળે છે, તે સિવાય ખીજ એને એક પાઈ-
 નીએ આવક નથી. વરસ દહાડે એને પાંચસો પાઈડ મળે છે પણ
 તેટલા તો તાગ જેવાને સીગારેટમાં પણ ન ચાલે; છતાં એટલામાં
 એ ગૃહસ્થ તરીકે રહે છે. ખીજઓ પચાસ દળરમાં જેવું ચલાવે,
 તેના કરતાં સારી રીતે એ પાંચસોમાં ચલાવે છે. એડીલા કલાઈવ
 સાથે પોતાનો પુત્ર મંડાય એ દાનતથી રેન્સશીડ કુટુંબ કલાઈવ
 બવન આંબુ હું. પણ લેડી બર્ટનને ફીડીનંડ રેન્સશીડના રંગ
 ઢંગ જરાએ ન મળ્યા. એનામાં ગૃહસ્થને છાજે એવું ખીલકુલે
 વર્તન ન જેવાથી, પોતાની પુત્રી તરફથી પોતેજ એ કુટુંબ સાથે
 સંબંધ બાંધવાની ના પાડી; અને મને તો લાગે છે કે ખીજને પણ
 એ એવોજ જવાબ આપશે. એ અરસામાં-રેન્સશીડ પોતાના પુત્રને
 માટે પ્રયાસ કરતો હતો તેજ અરસામાં એડીલા અને રેહનોડનો એક
 ખીજ પ્રત્યે પરસ્પર પ્રબળ પ્રેમ બંધાયો. આ વાત કાઉન્ટેસના પણ
 જાણવામાં આવી હતી. પછી તો ધારેલી ધારણામાં નિષ્ફળ નીવડેલ

રટે-સરીલડવાળાને ત્યાંથી જતાં રહેવું પડ્યું; તેથી રજીનોલ્ડ પણ તેમની સાથે વિદાય થયો. ”

રડબર્ન: “ તમે આ વધુ શી રીતે જાણ્યું ? ”

આન્ટોનેન “ વાત તો મેં ઉડતી સંભળી છે; પણ એ તદ્દન ખરી છે. ખાતરી કરવી હોય તો તારાં માઆપને પૂછી જાણે. મારા કરતાં એ વધારે જાણે છે. ”

રડબર્ન: “ તે વખતે ઠાકરવાડપણામાં એડીલાએ કદાચ પ્રેમ દર્શાવ્યો હોય ! કાણ જાણે છે કે તે અત્યાર સુધી ટકી રહ્યો હોય ? ”

“ કેમ જાણ્યું કે ન ટકી રહ્યો હોય ? આપણે ધારી લીધું એટલે બની મર્યું ? ”

“ તમે શું જાણો કે એનો પ્રેમ ટકી રહ્યો છે ? ”

“ હું એના મુખ ઉપરથી દલી આપું છું કે એના હૃદય-મંદિરમાં કાંઈ અન્ય દેવની મૂર્તિ ખીરાજે છે. એના હૃદયમાં જે તારી મૂર્તિ ખીરાજતી હોય તો હું માફ જીવન હારી જાઉં. ”

“ તમે આટલી બધી દૃઢતા અને ખાતરીથી શી રીતે કહી શકો છો ? ”

“ તમને બંનેને હું ધણી સારી રીતે જાણ્યું છું. બંનેનો મને ધણો પરિચય છે; તે ઉપરથી હું કહું છું કે પક્ષીઓ ઉરાડવાને માટે ખેતરમાં ઘાટેલા ચાડીઆ ઉપર જે એ મોહિત થાય, તો તારા ઉપર મોહિત થાય. ”

“ વાહરે વાહ, જાણે દુનિયામાં તમેજ સુંદર છો અને ખીજાં તે કાંઈ હિસાબમાં છે ! ”

“ મારામાં જો તારામાં છે તેના દસમા ભાગનો પણ ગર્વ હોત તો કદાચ હું એમ માનત. પણ અત્યારે તો એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી.”

“ વાઈ ઠીક છે.” એમ કહીને જીરોલ્ડ રૂમમાંથી ચાલ્યો ગયો અને દાદરે ઉતરતો હતો એટલે લેડી રેડબર્ન એને સામી મળી અને વ્યાન્ટ જોને કહ્યું તે ખરું છે કે જોડું તેની ખાતરી કરવા એણે ખીજી રૂમમાં જ્યાં ખીજું કામ નહોતું ત્યાં પોતાની માતાને ખેલાવીને પુછ્યું: “ માતૃશ્રી, હું લેડી એડીલાના હાથની માગણી કરું તો તે સ્વિકારશે ખરી ? ”

“ જરૂર સ્વિકારશે. કાઉન્ટસને તો તું ગમીજ ગયો છે; એટલે એ લેડી એડીલાને વાત કરે એટલીજ પાર.”

“ એમ માઈ કહેવું નથી. માઈ કહેવું એવું છે કે લેડી એડીલા એની પોતાની ઈચ્છાથી મને સ્વિકારશે? હમણાં કેટલાક દિવસથી તો મારી સાથે એ બહાર ફરવા પણ આવતી નથી. મારાથી દૂરને દૂર ભાગે છે.”

“ એ તો જરા એનામાં યરમાળપણું છે.”

“ પણ વ્યાન્ટજોન તો મને એક મી. રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ વિષે વાત કરતાં હતાં ને—”

“ તદન જોડું. જીરોલ્ડ, મારે અને કાઉન્ટસને હમણાં એક કલાક સુધી વાત થઈ અને અમારા બંનેનો અભિપ્રાય મળતો થયો છે. તને લેડી એડીલા પસંદ પડે છે, એડીલાને પણ તું પસંદ પડીશ એવી ગોઠવણ કાઉન્ટસ કરીજ દેશે.”

“ ત્યારે તો ઠીક; પણ કાણ જાણું કેમ આ રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટનું

નામ મારા દીકરામાં ખુલે છે. મને એમ થાય છે કે જે કન્યા એક ચાર બીજાના પ્રેમમાં પડી હોય તેની સાથે લગ્ન ન કરવું; કારણ કે અવિધ્માં પછી શું થાય કે શું નહિ તેની કાને ખાતરી ? ”

“ જીરોડ, લેડી એડીલા સહયુજ્યવતી છે; પણ તારો પ્રેમ તું હમણાં વ્યજા ન કરો. હજુ તારી રગ એક મહિનો પહેલે છે એટલે ઘણો વખત છે. પાછો નોકરીપર હાજર થઈને થોડા વખત પછી ખીજી રગ લેજે. નહિ તો નોકરી છોડી દેજે અને તમારૂં ઘર સંભાળે એસજે. ”

“ નોકરી તો કાંઈ છોડવાનો વિચાર નથી; પણ આ રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટનું શું—? ”

“ અરે એ તો ખોટી વાત છે. આન્ટ જેને તારા મમજમાં ખોટી વાત ધુસાડી દીધી છે. એને આવી આગતની ક્યાંથી ખબર પડી જાય છે ? ”

“ એવી એ જુદી તું ધારે છે તેના કરતાં બહુ પોચી અને પાકી છે. હવે તે એ આગતનો ખુલાસો કર્યો એટલે મારો વહુમટળા મયો. એ જુદી યઈ ત્યાં સુની કુંવારી રહી; એટલે બધી છોકરીઓ એના જેવી કુંવારીજ રહે એમ એ ઇચ્છે છે. કેટલો બધે એનામાં દ્રેષ છે તે તો જુઓ. જ્યાં ત્યાંથી પથરો મુકવો અને ખીજને નિરાશ કરવા; એરીજ દાનત. કોણુ જાયે કેમ આવો એને સ્વભાવ છે ? હમણાં એડીલા શું કરે છે ? ”

“ હમણાં તો એ એની માતા સાથે નીચે બગીચામાં ફરે છે. કાઉન્ટેસ એડીલાને તારા સંમંધનાં અત્યારે ઇશારો કરી દેશે એટલે પછી એ તારાથી નાસતી નહિ ફરે. જરા રડીને તુરે ત્યાં જજે;

એટલે કાઉન્ટેસ તમને બંનેને એટલા મૂકીને ધીમે રહીને ત્યાંથી સટકી જશે." આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં હાથમાં ન્યુસપેપર લઈને સર આર્થિમોહન રેડબર્ન આ રૂમમાં આવ્યા અને બોલ્યા: "શ્રીશૈલ, બપવું કે? પેલા એટસને પોર્ટસ માટે લઈ જતા હતા. એટલામાં રસ્તામાંથી પોલીસના હાથમાંથી છટકીને એ નાસી ગયો. આ પેપરમાં બધો એનો હવાલો આપેલો છે. જમરા લુચ્ચો નીકળ્યો!"

શ્રીશૈલ એ વાતમાં બહુ રસ લેતો નહોતો; એટલે એ તો ત્યાંથી છડીને ચાલ્યો ગયો અને બગીચા તરફ વળ્યો. બગીચામાં લેડી બર્ટન અને એડીલાને એણે જોડે જોડે ચાલતા જોયાં. એડીલા અત્યારે પૂર્ણ વિચારગ્રસ્ત હતી અને તેથી એની આંખો નીચે જમીન ઉપર ઢોળેલી હતી. કાઉન્ટેસ એડીલાને સમજાવી નહિ રહ્યાં હોય એમ ધારીને એમની પાસે જતાં એ ખંચાયો; પણ કાઉન્ટેસે એને બોલાવ્યો એટલે એ ત્યાં ગયો. કાઉન્ટેસે કહ્યું "ક્રાઇન રેડબર્ન, અમારી પાસે આવવું કે ન આવવું તેનો વિચાર કરતા હતા? અન્ય વ્યવસ્થામાં જો તમે ન શકાયા હો તો આવો, તમારી કંપની અમને વધારે રૂચકર થઈ પડશે. અત્યારની હવા બહુ સારી છે. આમાં ફરવા જવાનું ઠીક પડે." શ્રીશૈલે વિવેકની ખાતર બંને તરફ પોતાના બંને હાથ લંબાવ્યા એટલે એક હાથ કાઉન્ટેસે અને એક લેડી એડીલાએ ઝાલ્યો, અને આમ હાથ ઝાંલીને ત્રણે જણુ બગીચાની બહાર મેદાન તરફ ગયાં. અત્યારે લેડી એડીલા તદ્દન નિરૂસાઈ જણાતી હતી; છતાં પોતાની એ વૃત્તિને દબાવી દેવા અથવા બને તો છુપાવવાને એ મથતી હતી. વાત કરતી તે પણ હા કે ના

એટલે હિતર આપવા જેટલીજ કરતી હતી. જેમ બને તેમ જુવળ
ઓછા શબ્દોમાં વાત કરતી. એના મુખ ઉપર હાસ્ય તો જાણ્યે
કરકતું નહોતું. થોડીવાર કર્મા પછી કાઉન્ટેસે કહ્યું “ મને હવે શાક
લાગ્યો છે માટે હું તો ધરમાં જઈશ; પણ તમે બન્ને જણ તમારી
મેળે બેલાશક કરો. તમારે આવવાની કાંઈ જરૂર નથી. ” એમ કહીને
કાઉન્ટેસ પોતાની પુત્રીને પોતાના મનથી ધારી લીધેલા એના ભારી
ચિત્તની સાથે એકલી મુકીને ચાલી ગઈ.

જીરોલ્ડ: “ લેડી એડીલા, જરા આમળ જઈશું. તમે ચાલીને
ઓઠલે તરફ હજુ સુધી નહિ ગયાં હો; એ બાબુએ સ્ટ્રિસાન્ડર્સ
જોવાની ધણી સારી મોજ પડે છે ”

એડીલા: “ હા, ચાલોને ધણી ખુશીથી. ” આવો જવાબ આ-
પતી વખતે પણ એડીલા ત્રિપાદપૂર્ણ જણાતી હતી. બંગલા
આમળ મંદને ઓઠલે તરફ જવાના ઢોળાવ તરફ એ બન્ને વાળાં.
જતાં જતાં જે જે જોવા લામક દષ્ટી અને રચળો કરતાં, તે તે રેડમર્ન
મધુરી એડીલાને બતાવતો જતો હતો; પણ એડીલાએ તો મૈનજ
ધારણુ કર્યું હતું. વધારે સમય મૈન રહેવું એ વિવેકની વિરૂદ્ધ ગણાય
એમ ધારીને બોલવા ખાતર બોલી: “ પેલું નાનું પણ સુંદર ધર
કેતું છે ? ”

“ એ તો એક ડેવિસ નામના માણસનું છે. એ અમારો બેલીક
છે. માણસ ધણો સારો છે; પણ હમણાં હમણાંનું એને ઠારવું બસન
જખઈ પડ્યું છે; એટલે પીઠામાં જઈને કેક ચઠી જાય ત્યાં સુધી
કાંસે છે. મારા પિતા આ બધી વાત જણાતા નહિ હોય; પણ મારે
તેજને કાને એ વાત લાવવી પડશે. એ મીયાં વળી હમણાં બે ત્રણ

વરસ થયાં નથી જીવાન ઝેરીને પરણ્યો છે. ઝેરી જરા એના કરતાં ઉંચા કુળની છે. ગામના દાકતરની છોકરી છે, જરા દેખાવડીએ છે પણ એનો હાથ બહુ છુટો છે. બપકામાજ કરનારી અને વળી લટકાળી છે. બપકાબેર ડ્રેસ પહેરવો, લટકા કરીને ચાલવું, યુવાન પુરુષોના સામું અમર્યાદિતપણે ન જાને તેવી રીતે જોયા કરવું વિગેરે લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે મને ધણો તિરસ્કાર છે. વળી મીસીસ ડેવિસ બહુ આગળવેડા કરનારી છે. બેલીફને જીવતું જોડું ન મળ્યું.”

“ ત્યારે તો તમે સર આશીર્વાદને કાને એ પીકામાં જાય છે એ વાત ન લાવતા. એમાં એનો બહુ વાંક જણાતો નથી. મિચ્યારે ઘેરથી કંટાળેલો ત્યાં જતો હશે. ”

“ તમારી ઇચ્છા જે એવી હશે તો જરૂર હું તે ઇચ્છાને આધીનજ છું. હું ધણી ખુશીથી તે પ્રમાણે વર્તીશ. તમારા મુખમાંથી પડતા પ્રત્યેક શબ્દ ઝીલ્લી લેવામાં હું મારી જાતને ધણે સુખી સમજીશ. ” એડીલા આ સાંભળીને નીચું જોઈ રહી અને કાંઈ બોલી નહિ. એણે જોયું કે રેડમર્ન અત્યારે એનો મનોગત એમ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે; પરંતુ રેડમર્નને તેમ કરતાં ન રોકવો એમ એની માતાએ એને ઇશારો કરી દીધો હતો તેથી એનું હૃદય કાંઈક દુઃખથી ભારે બન્યું. આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં એકલે બણીથી આવતી એક છટાદાર પોષાકવાળી સ્ત્રી શરોણ રેડમર્નની દૃષ્ટિએ પડી. અત્યારે એણે મેઘ ધનુષ્યના રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં; પણ જોઈએ તેવી કુશળતાથી પહેરેલાં નહિ, એટલે એકજ રંગનાં બધાં વસ્ત્રોનો જાણે મરુમલો થઈ ગયો હોય એવું લાગ્યા કરતું હતું. શરોણે તરતજ ઝાળીખી કાઢી કે એ મીસીસ ડેવિસ

છે. એને જોઈ એટલે એડીલાને લઈને બીજે રસ્તે ફંટાવાનો એણે વિચાર કર્યો. પણ કીટી જો જાણે કે એને જોઈનેજ રેડમર્ન બીજે રસ્તે ફંટાયો, તો તેજ ધડીએ અને તેજ રથજે પોતાના થયેલા અપમાનનો બહુલો વાજે એવી એ હતી. વળી એડીલાને એમ આડે પથે દોરી જાય તો એના મનમાં પણ કાંઈ વિચિત્ર વિચાર આવે; માટે હવે શું કરવું એમ એ ગુંચવાતો હતો એટલામાં તો પેટી આવી પહોંચી અને સીધીજ રેડમર્ન પાસે જઈને શેકહેન્ડ કરવા પોતાનો હાથ લખાવીને બોલી:—

“કેમ કેપ્ટન રેડમર્ન, કેમ છો?” જીરોહને શેકહેન્ડ કરવાની ફરજ પડી. પણ તરતજ કીટીનો હાથ છોડીને એણે એડીલાને લઈને ચાલવા માંડ્યું. એટલે કીટીએ એડીલા તરફ જોઈને રેડમર્નને કહ્યું: “આમની સાથે મને પરિચયનો કરાવો. મેં એમના વિષે બહુ સાઈ સાંભળ્યું છે તેથી એમની સાથે જોળખાણ કરવાની મને ધણી ઇચ્છા છે. માટે ડીઅર કેપ્ટન રેડમર્ન, મને એમનો પરિચય તો કરાવોજ.” જીરોહને કીટી પ્રત્યે ડોકું ધુણાવીને કહ્યું: “લેડી એડીલા કલાઈવ અને કાઉન્ટેસ એફ મર્ટન અમારી સાથેના સદાના સારા સંબંધને લીધે અમારી મુલાકાતે આવ્યાં છે. આ મુલાકાત ફરમીયાન એ કોઈની સાથે નવાં જોળખાણનો સંબંધ બાંધવા ઇચ્છા કરાવતાં નથી; માટે જો હું તમારો એમની સાથે પરિચય ન કરાવું તો મને અવિવેકી ન ગણુશો. ચાલો સાહેબજી.” એમ કહીને કીટીના મનને રાજી રાખવા માયા ઉપરની ટોપી ઉતારી વિવેક દર્શાવીને એડીલા સાથે એણે ચાલવા માંડ્યું. આ લટકાળી લલના રેડમર્ન સાથે આટલી બધી છુટથી વાત કરતી હતી એ

જોખને ઝેડીકાને ધણું આશ્ચર્ય થયું; પણ એ કાંઈ મોઢી નહિ. કીટી એના ધર તરફ જાય છે કે કેમ તે જીરોહડે આતુરતાથી જોયાજ કર્યું અને એને ખાતરી થઈ કે એ એને ધેરજ જાય છે ત્યારે એનો જીવ હેઠે ખેડો. હવે ઝેડીકાને આનો કાંઈ ખુશાસો તો કરવો જોઈએ. તે કેવી રીતે કરવો તેનો વિચાર એને થયો. મીસીસ ડેવિસની તો એણે હમણાં થોડા વખત પરેલાંજ બદખોષ કરી દીધી હતી; એટલે આ તેજ મીસીસ ડેવિસ હતી એમ તો એનાથી કહી શકાય એમ ન હતું. એટલે એને કાંઈ સુઝ પડી નહિ. “હું ક્યાં વળી આ રસ્તે આવ્યો?” એમ બખડી એ પોતાની જાતને દોષ દેવા લાગ્યો. આખરે જોણવાનું જડી આવ્યું એટલે જોણ્યો: “આ ગામડાના લોકો કેવા ગમાર અને ઉદ્ધત હોય છે? કોની સાથે કેમ જોણવું, કેમ ચાલવું, એ તો એમને આવડેજ નહિ. આવી આ અમારા એક સદ્ગુણ ખેડુતની સ્ત્રી છે તેથી એની સાથે મારે વિવેકથી તો વર્તવુંજ જોઈએ. આપણે હમણાં ડેવિસ વિષે વાત કરતા હતા ને, તેમને મળવા માટે એ જતી હોવી જોઈએ.”

“તમે હમણાં મીસીસ ડેવિસનો મને ચિતાર આપ્યો હતો, તે ચિતાર પ્રમાણેનીજ આ બાઈ હતી; તેથી મેં તો એમજ ધાર્યું હતું કે એજ મીસીસ ડેવિસ હશે.”

“અરે નારે; તેની ક્યાં સરખામણી કરવાની? અમારા બેલી-ફની સ્ત્રી મારી સાથે આટલી બધી છુટથી વાત કરી શકે?”

“એ કેટલી બધી છુટથી વાત કરતી હતી?”

“ખરૂં છે. એ લોકો અમારા મોટા ખેડુતો રહ્યા એટલે અમારે સ્વાભાવિક રીતે એમની સાથે કાંઈ કાંઈ વાત કરવી પડે.”

તેના એ લોકા લાભ લે. આ મી. આર્ડન આગ્યા. ” આર્ડન લેડી એડીલાને ઓળખતો હતો એટલે એને જોઈને પોતાના માથા ઉપરથી એણે ટોપી ઉતારીને સલામ કરી. પછી રેડબર્ન સાથે ચોક્કહે-ડ કરી.

આર્ડન:-“હમણાં પેલી ગઇ તે જોઈને? કટલો ઠાઠમાઠ હતો? એનો ધણી ગમે એટલો. પણ નોકર; જરા મોટો નોકર. તેવાએ આવાં ઉંચાં કપડાંમાં પૈસા બચાડવા એ આપણાથી કેમ સહન આવે?” આર્ડન કહાય બાંજરો વાડી નાખશે તો સત્ય જણાઈ આવશે, એ ખીકથી જીરોડે વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો: “મી. આર્ડન, તમે તો મેનોર બવન તરફ જતા હશો. અમે તો જરા આગળ જવા ધરાદો રાખીએ છીએ.”

“નારે, હું તો જરા ફરવાજ નીકળ્યો હતો. આતો ને હું એ તમારી સાથેજ આવું.” રેડબર્નને આર્ડનની હાજરી ઠીક ન લાગી અને એણે મોઢું કટાણું કયું; પણ તે કાપના જોવામાં ન આવ્યું.

આર્ડને આગળ ચલાવ્યું: “હું તો એમ કહેવા જતો હતો કે આ તો ઘણું શરમ બરેલું—” જીરોડે એને બોલતો અટકાવીને પોતાનું જુડવા માંડ્યું: “લેડી એડીલા, પેલી જગ્યા જોઈ કે? ધણું સુંદર સ્થળ છે હાં.” એમ કહીને ફેડરિક અને લ્યુસી એમના બંને પહેલાં જે સ્થળે વારંવાર મળતાં હતાં અને પ્રેમના અભિનય અને પરિશીલન કરતાં હતાં, તે જગ્યા બતાવી. આર્ડને વળી પોતાનું આકા રહેલું પુસ્તક બચાવવા માંડ્યું—“હું તો ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે, હવે પછી જે એ આવા ઠાઠમાઠમાં નીકળશે તો દેવજમાં મારા અર્થ વિવેચન વખતે એ બાબત ઉપર હું સખત ઠીકા કરીશ. આ તે

આપણા આખા નાના ગામને લગવી મારે એવું બને છે. ધર્મ ગુરૂ તરીકે એ અન્યાય થતો અટકાવવાની મારી ફરજ છે.” આ સાંજળાને જીરોહડના મનમાં તો કાંઈ કાંઈ ધર્મ જતું હતું; એટલે ગુચવાડામાં મેં માથા વગરનુંજ બોલવા લાગ્યો. જે જગ્યા રેડમર્ન એડીલાને બતાવી રહ્યો હતો તે જગ્યાએ તો બધાં “યુ” નાં ઝાક આવી રહેલાં હતા; એટલે ત્યાંથી દેવળ તો દેખાતુંજ નહોતું. ફક્ત એકલી ધ્વજ જ દેખાતી હતી. છતાં રેડમર્ન કહેવા લાગ્યો: “લેડી એડીલા, અહિંથી દેવળનો સીન કેવો સરસ લાગે છે !” આડંને જાણ્યું કે અગ્યા મારી વાત મારી જાય છે. આ બેમાથી કાંઈ સાંજળતું હોય એમ લાગતું નથી. માટે લાવ એડીલા પાસે જઈને કહું-એમ કરીને એણે એડીલા પાસે જઈને કહેવા માંડ્યું: “કેમ આપને એમ નથી લાગતું કે મારે આ બાબત ઉપર મારા ધર્મ વિવેચન વખતે બે શબ્દો કહેવા ?”

એડીલા: “પણ કેપ્ટન રેડમર્ન તો મને ખાતરી આપે છે કે એ લોકો ધણાં લાયક છે.”

આડંને: “બરોબર, ડેવિસ આટલો તો દારૂડીયો બની ગયો છે-” એડીલાના મનમાં હવે કાંઈ શંકાનો પ્રચાર થવા લાગ્યો. એણે શકિત સ્વરે કહ્યું: “પણ પેલી બાઈ ડેવિસની પત્નિ નહોતી.”

આડંને તો તપી ગયો હતો. તે બોલી ઉડ્યો: “શું એ ડેવિસની પત્ની નહોતી ? એમ બનેજ નહિ. એ તો તરતજ ઝાળખાઈ જાય એવી છે. મારી પાસે થઈનેજ મને ધસડાઈને એ ચાલી ગઈ ટોળાવ ચઢતી મેં એને જોયું; પણ પછી એ ઝાડી તરફ વળી એટલે મારાથી ન દેખાઈ. પછી તમે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં.”

રેડબર્ન “ના, એમ હોય નહિ. શું એ ડેવિસની સ્ત્રી હતી ?”
 મેં તો ખરેખર એમ ધાર્યું કે એ ટોમ ક્રીન્સનની સ્ત્રી હશે.”

આર્ડન: “ટોમ ક્રીન્સનની સ્ત્રી ! અરે એ તો વરસ દહાડાથી
 ગુજરી ગઇ છે. તમે જાણતા નથી !”

જીરોલ્ડ ગુન્થવાયો એટલે બોલ્યો: “એમ હશે ત્યારે, મારી
 ભુલ થઇ.” પછી એણે એડીલાને સંબોધીને કહ્યું: “હું ધારૂં છું
 કે હવે આપણે ધર તરફ વળીએ. તમે થાકી ગયાં હશો.” લેડી
 એડીલાને રોષ ચઢેલો જણાતો હતો. એટલે રેડબર્નનો હાથ એણે
 છોડી દીધો અને રોશમાજ કહ્યું: “હા, એમ છે ખરું.”

મી. આર્ડન આ જાનનેની રજા લઈને છુટો પડ્યો અને આ
 બેઠું જણુ મેનોર ભવન તરફ વળ્યાં. બેઠીકની સ્ત્રી સંબંધીના
 વૃત્તાંતમાં જો કે કંઈ જીવ નહોતો; છતાં રેડબર્ન સત્ય છુપાવ્યું
 અને લેડી એડીલાને જોડું સમજાવ્યું તેથી એના મનથી એ તફા
 ઉતરી ગયો હતો. એની દૃષ્ટિમાં એ હલકો પડી ગયો. આ સન્ધ-
 રીન મનમાં એમ આંચું કે નક્કી મીસીસ ડેવિસ સાથે રેડબર્નને
 કંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ. નહિતો મીસીસ ડેવિસને બદલે એ બાક
 એમના સંબંધર ખેડુતની સ્ત્રી છે એવું જોડું એ કેમ ભેરવે ? જીરો-
 લ્ડની સ્થિતિ પણ અત્યારે સુડી વચ્ચેની સોપારી જેવી થઈ હતી.
 એને એમ થયું કે જો આ હકિકત લેડી એડીલા પોતાની માતાને
 કહી દેશે તો મીસીસ ડેવિસ સાથે મારે અત્યારે જે સંબંધ છે તેન
 કરતાં એની સાથેની મારી મૈત્રી વધારે માઠ છે એમ સૌ ઠાક
 ધારી લેશે. એડીલાને આ વાત ગુપ્ત રાખવાનું પણ કેમ કહી શકાય
 એટલે એ તો ગુન્થવાયો. આખરે ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે હશે, જે

કાળે જે બનવાનું હશે તે બનશે. અત્યારે કથુંબે કહેવું કરવું નહિ. વસ્તામાં એમને એક બીજા સાથે કાંઈ પણ વાતચીત થઈ નહિ. વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ એવું બતાવવા જેવું સ્થળ આવતું તો તે એડી-લાને બતાવતો; પણ એડીલા હવે એમાં કાંઈ રસ લેતી નહોતી. આખરે ધર આવી પહોંચ્યું. એડીલા પોતાના એમ્બરમાં ચાલી મઠ અને માતાને ડ્રોઇંગ રૂમમાંથી બોલાવી મંગાવી. એ આવી એટલે એણે આજની બધી હકિકત એને કહી સંભળાવી.

પુત્રીની હકિકત બધી સંભળી રહ્યા પછી લેડી બટ્ટન બોલી:
 “ પુત્રી એડીલા, તારે એવી આજતનો બહુ વિચાર ન કરવો. એ વાતજ તારા મનમાંથી કાઢી નાખજે. એ તો તારાં એની સાથે લામ થશે એટલે એની મેળે ઠેકાણે આવશે. ” એમ કહીને કાઉન્ટેસ તરત ચાલી મઠ. પરંતુ એને એમ તો થયું કે કદાચ જીરોફ્ટ મીસીસ ડેવિસની કહા મસ્કરી કરતો હશે કે કદાચ એની સાથે વધારે છુટથી વાતચીત કરતો હશે. પરંતુ જીરોફ્ટ એડીલાનું ઝાળ-આણુ એ બાધ સાથે કરાવવાની ચોખ્ખી ના પાડી તેથી કાઉન્ટેસ જીરોફ્ટ ઉપર વધારે પ્રસન્ન થયેલી હતી. એટલે એને માટે અભિ-પ્રાય તો એણે સારોજ બાંધ્યો. “ હોય, છોકરાં છે, જુવાનીઓની જરા ભુલ થઈ જાય. ” એ વિચારે રેડબર્નનો દોષ એના મનમાં ન વસ્યો. એકવાર આવજા કારણસર કાઉન્ટેસે ઝો: ફર્ડિનંડ સ્ટેન્સ-પ્રીલ્ડને પોતાની પુત્રી માટે નાપસંદ કર્યો હતો; ત્યારે અત્યારે રેડ-બર્ન એની દૃષ્ટિમાં વધારે યોગ્ય મણાયો. કારણ એટલુંજ કે રેડ-બર્ન કુટુંબ વધારે શ્રીમંત અને પોતાને ધણું મમી મયું હતું. એટલે જીરોફ્ટને જે ખીક હતી તે તો જતી રહી; પણ એડીલાનો જીવ તો

વધારે ઉદ્ધિમ બનતો ગયો. કેપ્ટન રેડમર્ન એને આંખના પ.ટ. જેવો લાંબવા માંડ્યો. એના અભિનય અને સંવનન માતાની આંચાથી સહન કરવાં પડશે એથી એને ધણું માડું લાગ્યું અને એકલી બેડી બેડી રડી પડી. અત્યારે એને પોતાનો મનનો માનેલો ઉદાર દીકનો પ્રમાણિક બહોલો રેજીમેન્ટ હર્બર્ટ સાંભરી આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રેમપત્રિકા.

મત પ્રકરણમાં જે બનાવ બન્યો તેમ રાતે છરોલ રેડમર્ન સીગારેટ પુકતો ધરની બહાર નીકળ્યો અને ડેવિસના ધર તરફ રસ્તો લીધો. સવારે તો લેડી એડીલાની સંગતમાં કીટીને એણે જરાએ સ્વિકારી નહિ અને અત્યારે પાછો કેમ ત્યાં જવાને તૈયાર થયો હતો, એવો કામના મનમાં વિચાર આવશે; પણ એમાંએ એનો સ્વાર્થ જ હતો. એને કીટીએ પ્રેમનું ચટકું લગાડ્યું હતું અને “ ઠીક છે બહા, જતાં આવતાં બે ધડી વિનોહનું સ્થાન છે. વળી એ રીસારો તો ક્યાં જઇને ધડીબર મોજ ઉડાવવી ? ” આવા વિચારે એને એમ થયું કે “ સવારના પ્રસંગથી કીટી ક્રોધિત થઇ હતી માટે એનો ક્રોધ દુર કરવો. અને તેમ કરવામાં એક પંથ છે કાજ જેવું થશે. એક તે મોજનું સાધન મળશે અને બેલીકની પત્નિને મોતાવી કરી લેવાથી તેણી ઉપરનું વેર વળશે. ” ખીજો વિચાર એને એવેક આવ્યો કે એક સાથે પોતાના સંબંધની વાતથી કીટીને વાકેફ

કરી એને સમગતી દેવી કે જેથી ફરીથી ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણેનો પ્રસંગ બનવા પામે તો કીટી જાણે કાંઈ જાણતીજ નથી અને એની સાથે કશો સંબંધજ જાણે નથી એવું વર્તન રાખે. આ બે મુદ્દાથી એ અત્યારે નીકળી પડ્યો હતો. ડેવિસના ધર આમજ આવીને સરા પાસેથી ખબર મેળવી કે ડેવિસ ધરમાં નથી; પણ મીસીસ ડેવિસ પાર્કરમાં એકલી બેઠી છે. એટલે એ સીધો પાર્કરમાં જઈ પહોંચ્યો. કીટીએ ધાર્યુંજ હતું કે અત્યારે રેડબર્ન આવશેજ એટલે એને આવકાર દેવાને ઠાઠ માઠથી અડઠો પોપાક અને શણગાર એણે સજ્યો હતો. છતાં એનું મોહું તો એણે ચઢેલુંજ રાખ્યું હતું. એ તો સવારના પ્રસંગથી પોતાનું બારે અપમાન થયું છે એમજ માની બેઠી હતી. રેડબર્ન પાર્કરમાં પેઠો કે તરતજ બોલ્યો “ તમે રીસાઈને બેસશો એમ મેં ધારીજ મુક્યું હતું. બોલો તો ખરાં, કેમ રીસાયાં છો ? ”

“ આવો ઉદતાઈ બર્યો સવાલ પૂછતાં શરમાતા નથી. આજે એલીના દંખતાં તમે માફ નાક કાપ્યું છે. ”

“ કીટી, આટલું બધું ગુમાન ન રાખીએ. મારા સમ અત્યારે તું ઘણીજ મનોહારિણી લાગે છે. જે તું મારી રાહ જોતી હતીને ? ”

“ મારે શું કામ ડાહની રાહ જોવી પડે ? મારે તો ડાહનો ખપ નથી. અમે અમારી મેજે એકલાં શાં ખોટાં છીએ ? ”

“ મારોએ ખપ નથી ? અત્યારે અહિં આવવાથી મને તો અહુ આનંદ થાય છે. ખરેખર તેં મને મોહિતી લગાડી છે. આ તારા વાળ મારા દીલને ખાંધી લે છે. ” એમ કહીને કીટીના વાળને રેડબર્ન અડધવા ગયો પણ કીટી તરતજ ખસી ગઈ અને બોલી :

“ચુપ રહો કેપ્ટન રેડમન, અજ્ઞાત પ્રસંગ પછી તમે શું મોહું
લક્ષને મને બોલાવો છો ?”

“પણુ આ પોષાક તો તને ધણો સારો દીપી ઉઠે છે.”

“તમે ક્યારે કથાથીએ ખુશ થાવ એમ છો ?”

“આવું બોલે છે ? તારા ઉપર તો હું હંમેશ ખુશ છું.”

ચાંદી કાઠીનો હાથ પકડવાના મીણે એ બોલ્યો: “જેક, તારી વીંટી
તો જોવાં દે.” એમ કહીને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને
“વાહ, શું સુંદર છે ! તમારા હાથની વાત કરું છું હાં, વિંટીથી
નહિ.” એમ બોલતાં કાઠીનો હાથ પકડીને એ હાથ ઉપર એણે
ચુંબન કર્યું.

“તમને આમ કરતાં શરમ નથી આવતી !” એમ કહીને
એણે આવું ન ગમતું હોય તેમ ફરીને બેઠી.

પણુ આ કેસ તો તારા શરીર ઉપર અચ્છો ખીલી ઉઠ્યો
છે. તારું અંગ કેટલું ધાંટીલું છે. દરજીએ તારાં કપડાં તે
હોંઘળી શીરને હશે.” કાઠી આ બધાં વખાણુ સાંભળીને
એજમાં આજ્ઞા લાગી એટલે એ બોલી “આ તમે શું
કહો છો ?”

“કાઠી, મારા ઉપર કોષ ન કરીશ. હું તને સત્ક્રમ કહું છું.
અત્યારે તારું આખું અંગ ધણું મનોરમ લાગે છે. મારાં નપન તે
એ અંગ ઉપર ફરી ગયાં છે.”

“ખુશામતખોર !”

“અત્યારે તારા કામચુકારા શરીરના સૌન્દર્યે મારા મનને વશ
કરી લીધું છે. હવે મારા ઉપર ક્યા કર.” એમ કહીને રેડમન,

કીટીને પોતાની પાસે ખેંચી લઈને એના મુલાખી માલ ઉપર એક
 મધુરું ચુંબન લીધું અને કીટીએ આનાકાની કર્યા વગર પોતાને
 માલ રેડખર્નના મુખ આગળ ધરી રાખ્યો. પણ તેજ ક્ષણે પાલ-
 રતું ખારણું ઉઘડ્યું અને સરા બત્તીનો મોગરો પાડવા રકાખી
 લઈને અંદર આવી. તરતજ મીસીસ ડેવિસ રેડખર્ન પાસેથી ઉઠી
 ગઈ અને રેડખર્ન પણ માથું ખંજવાળતો જાણે કાંઈ બન્યુંજ નથી
 એમ ડોળ ઘાલીને કાંઈ અણગણુવા લાગ્યો. દાસી કાંઈ બોલી નહિ
 રેડખર્ન કીટીના માલ ઉપર ચુંબન કર્યું, તે એણે જોયું હશે કે કેમ
 તે પણ કહી શકાય નહિ. પણ એણે જાણે કશુંયે જોયુંજ નથી
 એવી એ જણાતી હતી. એ તો ટેબલ ઉપર રકાખી મુકીને ચાલતી
 મઠ. પોતાના ખંડમાં આવી વખતે પોતાની દાસી આવી પડવાથી
 કીટી ખરેખર ડરી મઠ. એટલે રેડખર્ન બોલ્યો “ એ નહિ કહી દે
 તે દિવસે હું પડદા પાછળ સંતાર્ક રહ્યો હતો ત્યારે એણેજ મને
 ધરની બહાર પસાર કરી દીધો હતો; છતાંએ એણે ક્યાં કશીએ
 વાત બહાર પાડી છે ? ”

“ પણ અત્યારે એણે આપણને જે સ્થિતિમાં જોયાં તેમ ન
 થયું હોત તો સાઈં આત. ”

“ હું ધાઈં છું કે મી. ડેવિસ તો અત્યારે પીઠામાંજ હશે. ”

“ ત્યાંજ હશે. મને એમ થાય છે કે હવે તો એ રાત્રે બહાર
 ન જાય તો સાઈં. મને જેના પ્રત્યે પ્રેમ અને આદર પ્રકટે તેવાની
 સાથે હું પરણી હોત, તો તે રાત્રે પણ મારી સાથેજ રહેત; એટલે
 મને કેવો અનંદ થાત ? ”

“ આ બધું શું બાબત કહ્યું છે ? ”

“ રેડમ્પ્શન, હું આ અવિચારી અને મૂર્ખાઈ બરેલું પગલું ભરી રહી છું. આ મારી દાસી આગળ મારી આમર ખુશ્કી થઈ. એ શું ધારશે ? મેં જરાએ ડહાપણુ ન વાપર્યું. હવે એક કામ કરશો કેપ્ટન રેડમ્પ્શન ? ” કીટીને અત્યારે પોતાની વર્તાણુક માટે ખરે-ખર દીલગીર થતી જોષને રેડમ્પ્શન અજાયબ થઈ ગયો હતો. એણે પૂછ્યું “ શું કામ છે ? ”

“ તમે અહિંથી ચાલ્યા જવ; અને જો કદાચ અહિં ફરી તમે આવો, તો મહેરબાની કરીને દિવસનાજ આવજો. ”

“ કેમ આમ એચિંતું તને શું થઈ ગયું ? ”

“ મેં જો અવિચારી પગલું ભર્યું તેનો અને પસ્તાવો થાય છે. આપણે ધણાં આગળ વધી ગયાં. તો પણ હજી બાજી હાથમાંથી ગઈ નથી એટલું ઠીક છે. હવે મારી આમર મારી દાસીને હાથ રહી; માટે કૃપા કરીને અહિંથી સીધાવો. ”

“ પેલા તારા દાર્ડીઆ અને જંગલી પતિને માટે તને પસ્તાવો થાય છે ? ”

“ મને તેવા છે; પણ એ મારા પતિ છે. હું તમને વિનંતિ કરું છું કે તમે ચાલ્યા જવ. હું અત્યારે ટોચ ઉપર ઉભી રહી છું. જો ગમડી તો છેક નીચે જઈશ. મને તેવી હું મૂર્ખાઈ અને અવિચારી છું છતાં નહારી તો નથી. ”

“ આ બધું તું ખરું કહે છે કે મસ્કરી કરે છે ? ”

“ હું ખરું જ કહું છું. મારા અત્યાર સુધીના વર્તન ઉપરથી કદાચ તમને એમ લાગતું હશે કે હું જનાવટ કરી રહી છું, મસ્કરી કરી રહી છું; પણ હું અત્યારે સંપૂર્ણ સત્ય કહી રહી છું. અને

હાડીને આલ્યા જ્યારે.”

“ત્યારે આપણે આમ છુટાજ પડવું પડશે.” એમ કહીને જાણે એને આથી કેટલુંએ લાગી આગ્યું હોય એવો ડાંગ કર્યો. એટલે કાઠીને પણ એમજ લાગ્યું કે રેડગર્નને પોતાને માટે બહુ ઉંડો પ્રેમ છે. એકત્રી વિષયવાસનાએ એ પ્રેરાયો નથી. એણે દીલ-ગીરી ભર્યા દૃઢ સ્વજને જવાબ આપ્યો “આપણે આમજ છુટા પડવું જોઈએ. પણ તમે ડાંગજે કરાર રાખજો. લેડી કલાઇવ સાથે જ્યારે જ્યારે તમે ફગતા હશે, તે વખતે કદાચ ત્યાં થઈને માઈ જવું આવવું થશે, તો તે દિવસની માફક અવિષેક વાપરીને તમારા દીલમાં હું સહ્ય નહિ ભોંકું. હું જાણું છું કે તમે એડી સાથે સંવતન કરી રહ્યા છો. એ ઘણી રૂમાળી છે. હજુ સુગી એડી સાથે પ્રીતિ ન થઈ હોય તો હું કહું છું કે અવશ્ય પ્રીતિ કરજો. આ સંજોગમાં પણ મારે તમને અહિં નહિ આવવા દેવા જોઈએ. તમને અહિં આવવા દેવાથી હું લેડી એડીલાને અન્યાય કરું છું.”

“તારી જે એવીજ દેખે છે તો બલે; પણ તારે મારી વાત ટણલ રાખવી પડશે. તારા પ્રત્યે મને માન છે અને આપણા બેની મૈત્રી થઈ છે તો તેના સ્મરણ તરીકે કાલે હું તને મારા તરફથી કાંઈ બેટ મોકલાવું શ. કાલે ટપાલ આવે ત્યારે તારાને પોસ્ટ-ઓફીસમાં મોકલજે અને તારા નામનું પાર્સલ મંગાવી લેજે. મારી બેટ તારે સ્વિકારવી પડશે. એના અનાદર તુહિ ક્ષાય. હા કહે એટલે અહિંથી તરતજ ચાલ્યો જઈશ.”

રેડગર્ન પોતાના ઉપર આટલો બધો પ્રેમ રાખે છે એ જાણી કાઠીનું મનોબળ પાણું ધીમે ધીમે ઠીલું પડ્યું. અને પ્રત્યેક ધન

જીવોશમાં વધારે ને વધારે લુબ્ધ થતી ગઈ. એટલે જણે કહ્યું
 “ વારૂ જેમ કરવું હોય તેમ કરજો. પણ હવે સીધાથી જાવ.”

“ પણ જતાં પહેલાં એક ચુંબન—” કીટી રેડગર્નની ઈચ્છાને
 આધિન થઈ અને ચુંબન લેવા દીધું. પછી બોલી: “ હવે જાવ.”

“ ચાલો સાહેબજી ત્યારે; પણ ફરીથી મને મળવાની તને
 ઈચ્છા થઈ આવે તો તારા હાથની એક કામળની કાપલીથીજ તારી
 સમક્ષ હું હાજર થઈ જઈશ.” એમ કહીને એ ત્યાંથી ઉઠ્યો અને
 જતાં જતાં સરાના હાથમાં એક ગીતી, ચુંબનની વાત ગુપ્ત રાખવા
 ખાતર સેરવી દીધી. ઘેર જતાં આખે રસ્તે રેડગર્ન વિચાર કરવા
 લાગ્યો અને અજાણ્ય થવા લાગ્યો કે “ જે સ્ત્રી આટલી બધી
 જાલકી, અવિચારી, ખુશામતથી ડગી જનારી, રૂપનાં વખાણુ કર-
 વાથી ખુશ ખુશ થઈ જનારી અને જે પાપાયરણમાં કુખી જવાની
 તૈયારીમાં હતી, તે કેમ એકદમ પસંદાઈ ગઈ? એનો વિચાર કેમ
 ફરી ગયો હશે? મને તો લાગે છે કે એનો આ પરત્વો
 થોડી વારનોજ છે. એ તો પછી ઠેકાણે આવી જશે. કાલે
 એને ભેટ તરીકે કાંઈક મોકલી આપીશ એટલે એ પ્રસન્ન. આ
 ઈચ્છામાં હું જરૂર ફાવીશ. અત્યારે એ જાટકી ગઈ છે પણ આપરે
 તો એને હું મારે આધીન કરી દઈશ. હું કોઈ દિવસ પણ આવા
 દશકના પ્રસંગોમાં પાછો પડ્યો નથી અને આમાં જે પાછો પડું
 તો આગર જાવ; માટે કોઈ પણ રીતે કીટીને તો પાડીજાવ.”

બીજે દિવસે સવારે પોતાને ઠેલકી સીલો ખરીદવાની છે
 એમ કહીને રેડગર્ન ધોડા ઉપર મીડલેટન ગયો. ત્યાં જઈને એક
 સુંદર રેલમી મળી. એક શીલ અને હાથનાં મોળાની પેટી એટલું

અરીઠું. આ બધાનું એણે પાર્સીલ કરાવ્યું. એના ઉપર મીસીસ રેવિસનું શરનામું કર્યું અને સાથે સાથે એક ચીઠ્ઠી લખી કે આ પાર્સીલ કાઢ લેવા આવે ત્યાં સુધી એકઠેમાં રાયલ એકમાં આપવું. પછી ઠાપડીઆને પાર્સીલ વગેરેના પૈસા અને તે બાબતની બધી સૂચના આપીને પાછો અપોરના બોજન વખતે મેનેર બવન આવી પહોંચ્યો. જમી રહ્યા પછી એણે એડીલાની પાસે જઈને કહ્યું કે “આલો જરા આટલા ટેટલામાં ફરીએ.” એ તો નાજ કહેવાની હતી પણ એની માતાએ ઈશારો કરવાથી એડીલાએ હા કહી અને રેડપર્ન સાથે ફરવા તો ગઈ. પણ એની સાથે એણે મન મુકીને જરાએ વાત કરી નહિ. છતાં પોતે અવિવેકી છે એમ પણ જણાવા દીધું નહિ.

આમને મેનેર બવન આવે એક મહિનો થઈ ગયો હતો. અત્યાર સુધી તો લેડી બર્ટન, બેરોનેટ અને લેડી રેડપર્નના ધાર્યા પ્રમાણે બધું અરોઅર ઉતર્યું હતું. એડીલા રેડપર્ન સાથે રોજ ફરવા જતી હતી; છતાં હવે એની સાથે એડીલા ઘણા મંબીર ભાવ ધારણ કરતી હતી, અને ન છુટકેજ હા કે ના બણતી. એનો મનોભાવ રેડપર્નના જણવામાં સારી રીતે આવી ગયો હતો. એ ફક્ત એની માતાની આજ્ઞાને અનાદર ન કરવા પુરતુંજ રેડપર્ન તરફ ભક્ષ આપતી હતી. બાકી એના પ્રત્યે એની પ્રીત જરાએ નહોતી. એ વાત પણ રેડપર્ન સમજી ગયો હતો. એડીલાના સ્વરૂપમાં એ અંગ્રહ ગયો હતો તેથી એને પોતાની કરવા એ ઇચ્છતો હતો; પણ એનામાં પ્રેમ જેવી તો લાગણી હતી જ નહિ. એડીલા એની સાથે અતડીને અતડી રહેતી તેથી પ્રેમને બદલે એનામાં વેરની લાગણી વધારે

હતી. એડીલાને એની માતાની આજ્ઞા માનીને એની મરજી વિરુદ્ધ પણ એની સાથે પરણ્યા વગર છુટકાજ નથી, એ વિચારે એને અધિક આનંદ થતો.

હવે આપણે મીસીસ ડેવિસ તરફ વળીએ. છેલ્લા પંદર દિવસથી રેડપર્ન એની મુલાકાતે નહોતો આવ્યો. આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે મીસીસ ડેવિસને ધીમે ધીમે રેડપર્નની લગની લાગવા માંડી હતી. એને તો રેડપર્નનું શીકું મુખ પણ વધારે પસંદ હતું. એનું સુકલકાડી જેવું શરોર, એને મન નાણુકતાનો નમુનો લાગતો હતો. એના વાનોડીઆ સ્વભાવમાં એ નીખાલસપણું જોતી હતી. પોતાના પતિનો એને અણુગમે થવા લાગ્યો. જીરોહડે એમાં ઉમેરો કર્યો અને મીસીસ ડેવિસને એમ લાગ્યું કે રેડપર્નને એની દયાજનક સ્થિતિની હાડી લાગણી થઈ છે. એને તો હવે પોતાના પતિનોજ વાંક વસવા માંડ્યો. એણે એમ ન વિચાર કર્યો કે એના પાછા અને કંઠાસીયા સ્વભાવથીજ એ દારૂની લતે ચઢ્યો હતો. આજે એ તદ્દન એકલી પડી ગઈ હતી. ડેવિસ ધરમાં નહોતો એટલે પાછું એનું માકડું મન કેપ્ટન રેડપર્નની ઈચ્છા કરવા લાગ્યું. એની સાથે જો ધડી તડાકા મારવાની એને પ્રત્યક્ષ ઈચ્છા થઈ આવી. રેડપર્નને બેટ મેડલેડો ડ્રેસ એણે સ્વિકારી લીધો હતો. બપકાદાર પોપાકની તો એ જખરી ઉપાસક હતી. વળી એ બેટ રેડપર્નના પ્રેમના સ્મરણ સૂચન તરીકેની હતી; એટલે એનો અસ્વિકાર એ શી રીતે કરી શકે ? એને તો આ બેટ મળ્યા પછી એમજ થયું હતું કે “ બહે એડીલા એની સાથે લગ્ન કરે; પણ રેડપર્નનો પ્રેમ સંપાદન કરવામાં તો હુંજ ફાવી શકી છું.” એનું મન તર-

ગોને ચક્રડોળે ચઢી ગયું હતું. પત્ર લખીને રેડબર્નને પોતાને ધેર
 બેલાવવાને એ તલપાપડ થઈ રહી. “ ઢાગળ લખું કે ન લખું ? ”
 એમ એના મનમાં ફેટલીએ વાર મડલાંગ થયાજ કરતી. પંદર
 દિવસ સુધી એણે એ વિચારને જળરી હિંમતથી રોકી રાખ્યો; પણ
 પંદરમે દિવસે પાછો એના મનનો વેગ બમણા જોરથી હોળ્યો.
 “ બે અઢવાડીઆં પછી તો કેપ્ટન રેડબર્નની રાજ પુરી થશે, અને
 મારાથી એમને છેલ્લાં છેલ્લાં મળાશે એ નહિ ” એમ વિચાર ચતાં
 એની કાલસાને એ ન રોકી શકી. એણે એકદમ રેડબર્નને બેલા-
 વવાને પત્ર લખી નાખ્યો. અને પરખીડીઆમાં ખીડીને સીલ કરી દીધી.
 પછી સરાને બેલાવીને કહ્યું: “ લે, આ લખીને મેતોર બવન જ.
 પણ, તું જાણે ત્યાં ઢાઘ નોકરને મળવા જાય છે એમ કરીનેજ જજે;
 અને ઢાગ જોઈને કેપ્ટન રેડબર્નને આ પત્ર આપી દેજે. ” સરા
 ઢાગળ લઈને ગઈ અને ઢાઘ ન જાણે એમ રેડબર્નને પત્ર આપીને
 પાછી આવી. તેણે પોતાની શેઠાણીને ખબર આપી કે રેડબર્ન આજે
 રાતે આઠ અને નવના સુમારમાં અહિં આવી પહોંચશે. મીસીસ
 ડેવિસને પાછો પસ્તાવો થવા લાગ્યો: “ અરે મેં ક્યાં એને ઢાગળ
 લખીને બેલાગ્યો. ઢાગળ ન લખ્યો હોત તો સાઈં થાત. ” પરંતુ હવે એ
 પસ્તાવો નકામો હતો. જેમજેમ દિવસ ચઢવા લાગ્યો તેમતેમ એના
 મનમાંથી પસ્તાવો કમી થવા લાગ્યો, અને રેડબર્નને મળવાની
 આશામાં એના હૃદયમાં આનંદના પુવારા પુટવા લાગ્યા. આઠેક વા-
 ગવાનો સમય થયો તે અરસામાં એ પોતાના શ્રંગાર-ગૃહમાં મઠ,
 ચોટલો વાળ્યો અને રેડબર્નને બેટ મોકલેલાં વસ્ત્રો અચ્છી સજવટથી
 અંગ ઉપર ધારી લીધાં. પોતે આ વસ્ત્રોમાં કવી મેતોરમ ઢાગે છે

તે જોવા એણે આપનામાં જોયું અને પોતાની ભંતને નખથી ક્ષીપ-
પથત નીહાળી રહી. અને ખાતરી થઇ કે આ પોષાક એને સારા
દીપે છે. તરત એ પાર્લરમાં ગઇ અને ટેબલ ઉપર પોતાને હાથેજ
વાદન, કુટમ વગેરે વ્યવસ્થાસર ગોઠવી દીધું. સાડાઆઠનો સુમાર થયો
હશે તે રેડઅર્ન આવી પહોંચ્યો. પાર્લરમાં રેડઅર્ન અને મીસીસ
ડેવિસ બેઠા જાણી હતાં. રેડઅર્ને તરતજ મીસીસ ડેવિસના ગૈર હસ્તને
ચુંચન કર્યું અને હિસાહમાં આવી જઇને બોલ્યો: “ તમારા પત્રથી
મને અવર્ણનીય આનંદ થયો. ” એમ કહીને એના વદન સામું એ
જોઇ રહ્યો. એની દષ્ટિમાં કીટી સૌન્દર્યની પ્રતિમા જણાવા લાગી;
અને હતું પણ તેમજ. રેડઅર્ને મોઢલેલાં વસ્ત્રો મીસીસ ડેવિસના
સાવણ્યને જોય આવી રહ્યાં હતાં. રેડઅર્નને આજે પોતાનો બેડા
પાર પડતાની અણી ઉપર જણાયો.

કીટી:—“ મેં તમને કાગળ લખ્યો તેથી મારે માટે
હું ધારું છું કે તમે ખરાબ અભિપ્રાય બાધ્યો હશે ! ”

રેડઅર્ન: “ ખરાબ અભિપ્રાય ? અરે હિલકું તમારે માટે
મને વધારે માન ઉપજ્યું. તમારા જેવી લક્ષિત લક્ષના
મારે માટે આટલી પધી કામચૂ રાણે, તેને ત્રિપે ખરાબ અભિપ્રાય
થઇ શકે ખરે ? અચારે તો તમે તારાની માફક અમમગી રહ્યાં
છો તમાન જેવી કમનીય કામગીરી આવી કુંપડોમાં ન શોભે. તમી
તો કાઇ રમ્ય રંગમુવનમ વિલાની આધળતા દેવી થવાને લાયક છો. ”

મીસીસ ડેવિસ કામાતુરપણે અંગ મરેડતી બોલી: “ પરંતુ
તમને અમારી શી પડી હોય ? ”

મીસીસ ડેવિસ: “ વાહ, આંતું બોલો છો ! જે મને તમારે માટે કોઈ સ્નેહ ન

હોય, તો તમે બોલાવ્યો ને તરતજ હું આહિં આણુંજ શું કામ ?”

“ તમારો મારા ઉપર કાંઈ રનેહ હોય એવું મન લાગે છે ખરું. તમે માફ દુઃખ જાણો છો, મારા દુઃખથી દુઃખી થાઓ છો અને તેથી તમે તમારો મિત્રભાવ જણાવો છો. પરંતુ તમારો પ્રેમ તો લેડી એડીત્તામાંજ વસી રહ્યો છે ને ?”

“ હું એની સાથે પરણીશ એટલુંજ; પણ મારો પ્રેમ ત્યાં નથી. કીટી, તારામાંજ મારો સર્વ પ્રેમ સમાયલો છે. અરે જો તું કુંવારી હોત તો તનેજ પરણત.”

“ એ વાત તો મારા માન્યામાં નથી આવતી. મારા લમ પહેલાં હું કુંવારીજ હતી તો ?”

“ પણ તે વખતે તારી સાથે મને આટલો બધો પરિમય ન હોતો, અને તું આટલી બધી મનમોહના રમણુએ ન હોતી. આ બે ત્રણ વર્ષમાં તો તારા શરીરનું અજબ પરિવર્તન થઈ ગયું છે.”

“ ખરૂં કરો છો ?”

“ મેં દદી ખોટું કહ્યું છે? ચાલ આવ, એમ શરમાય છે શું ?” એમ દહીને ફરીથી આ રૂપગર્વતાના હાથ ઉપર એણે સુંખન કર્યું અને એના ગાલ ઉપર સુંખન કરવા જતો હતો; પણ એ એકદમ પાછી હટી ગયું, અને ગાલ ઉપર સુંખન ન કરવા દીધું. એટલે એ જરા ખીજવાદને બોલ્યો: “ કીટી, આમ શું કરે છે ?”

કીટીના મનમાં વળી પસ્તાવાનો કીડો કરડવા લાગ્યો; એટલે એને પોતાના અયોગ્ય વર્તન માટે ફરીથી લામી આવ્યું; તેથી બોલી “ નહિ નહિ, આમ ન કરો.”

રૂઠખર્ન ગુસ્સામાં બોલ્યો: “ ત્યારે તેં મને બોલાવ્યો શું કામ ?”

તું મારી મસ્કરી કરે છે. તું જેમ નચાવે તેમ મારે નાચવું, અને તારાં આવાં નખતાં તથા ગુમાન મારે જોવા કરવાં. હું અર્ધિં મૂર્ખો બનવા નથી વ્યાભ્યો, સમજી?" "હું તમારી મસ્કરીએ કરતી નથી અને તમને મૂર્ખા બનાવવાએ મામતી નથી. માગથી એમ બની શકેજ નહિ. પણ મેં જે પમલું બર્થું છે તેનો મને પસ્તકવો શાય છે. મને લાગે છે હું અયોગ્ય અને ડહાપણ વગરનું કાર્પ કરો રહી છું."

"કીટી, આરી છોકરવાદી શું કરે છે? ચાલ સમજી જ અને એવો ખોટો ધખારો તારા મનમાંથી કાઢો નાખ."

"જીરોદડ, જીરોદડ, તમે મારી પાયમાલી કરી નાખ્યો. તમે મને સકડમાં લાવી મુકશો. હું શું કરું? હું દયાને પાત્ર છું, તમારે વશ છું. આ રહી હું, તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરો. પણ મારી વાત નહિ સાંભળો?" રેડખને કીટીને ગળે હાથ નાખ્યો. એને પોતાની પાસે ખેંચી લીધી. પોતાના હાથ ઉપર એને આડી ઘાડી નાખી અને એના ગોરા ગુલાબી ગાલ ઉપર મધુરું ચુંબન કરી લીધું અને તેની સાથે પૂર્ણ વિકારવશ થઈને મદનથી વિવશ અને વિહવલ થયેલી આળાને દૃઢ આલિંગન કરી દીધું. તે ફરોચી ચુંબન કરતાં બોલ્યો: "કીટી, મધુરી મેના, અત્યારે તું મહુજ મહુર લાગે છે." આ બંને મદનના કુસુમ પ્રાણથી પુરેપુરાં વિષાદ ગર્ભાં હતાં. એમનું આમ ચુંબન અને પવિત્રીકન ચાલી રહ્યું હતું. તેજ પળે આરાયું ઉધડયું અને સરા રૂમમાં આરી પહોંચી. કેપ્ટન રેડખનેના આલિંગનમાંથી એકદમ એના હાથ તરછોડીને કીટી છુટી થઈ ગઈ અને એનાથી ખોટી ચીસ પડાઈ ગઈ. રેડખને

પણ સંજ્ઞાક યદ્ ગયો અને થોડી મિનિટ તો શું કરવું તેની પણ એને સુઝ ન પડી. સરા જાણે કાંઈ બન્યુંજ ન હોય એમ પૂર્ણ શાંતિ રાખીને મીસીસ ડેવિસને પૂછવા લાગી “ આઈ, વાળુને માટે ઉપર લાવું ?” શરોદડ સરાને બાબુએ લઈ ગયો અને એના હાથમાં પાંચ મીની સેરવી દઈને એના કાનમાં કહ્યું: “સરા, તું સમજી છે, વિશ્વાસુ છે, અને અમને તારામાં વિશ્વાસ છે. ડેવિસ અદેખો આગ જેવો છે. એ જાણશે તો ધાંધલ થશે; માટે જરા સંભાળજો. ”

શરોદડ સરાને આમ સમજાવી રહ્યો હતો, તે અરસામાં મીસીસ ડેવિસ એ રૂમમાંથી ચાલી ગઈ. અત્યારે એ અડધી ગાંડા જેવી ભ્રમિત થઈ ગઈ હતી. એ પોતાના શયનખંડમાં ચાલી ગઈ. શરોદડને પણ એમ થયું કે અહિંથી ચાલ્યો જઈ; પણ વળી વિચાર આવ્યો કે કોઈ જરા શાંત થશે એટલે પાછી આવશે. તેથી એની રાહ જોઈને એ કેટલીકવાર પાર્કરમાં બેસી રહ્યો. એટલામાં ઉપર સેમ્પરનું બારણું ખખડ્યું એટલે ડેડવર્ન જાણ્યું કે કોઈ આવે છે. પણ એટલામાં કોઈએ સરાને કહ્યુંતે અચાને એકઠમ છુમ પાડી. એટલે સરા પોતાના આઈ પાસે ગઈ અને તરતજ પાછી નીચે પાર્કરમાં આવી પહોંચી

“ કેમ સરા, તારી આઈ તારે આવે છે ને ?” શરોદડે પૂછ્યું.

સરાએ કહ્યું: “ તહિંજ એમણે કહાવ્યું કે આપ હવે અહિંયા રીધાવી જાવ. ”

શરોદડને આ સાંભળીને ગુસ્સો ચઢી ગયો; પણ કરે શું ? એ બખડ્યો: “ મેં પણ કેવી મૂર્ખાઈ કરી, બધી મહેનત અરખાઈ ગઈ અને હવે મોઢું વિકાસીને પાછા જવાનો વખત આવ્યો. ” આટલું

બોલીને હોઠ ચલાવીને એ ચાલ્યો ગયો. “ કાઠી મારા પ્યારમાં પડી છે એ વાત તો ચોક્કસ છે. એ મને પાછો ફરીથી બોલાવશે જ. પણ હવે તો હું આવવાનોજ નથી. આટલી બધી જહેમતને અંતે પરિણામ કશુંયે નહિ. કેટલું માન માગનારી? કોઇપણ આ હકિકત જાણે તો ઉલટું બનવા જેવું થયું. મને હસી કાઢે અને મારે નીચું જેવું પડે તે જુદું. અત્યાર સુધી કાઠીએ મને ટટગાચા કર્યો એટલે હવે હું એની જરાએ દરકાર કરવાનો નથી. એ તો એજ દાવની. એના તરફ બેદરકારી બતાવવી એજ એને શિક્ષા.” આવા વિચારમાં એ વહેવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ત્રીજીગારીમાંથી લડકો.

બીજો દિવસે રેડબર્ન કુટુંબ, પોતાના સ્ત્રી મેમાનેને લઇને નાસ્તા માટે એકું હતું, એટલામાં નોકરે આવીને બેચેનટના મોઢા આગળ ટપાલના કાગળો અને ન્યુસ પેપરને ઘોડડો મુક્યો. એસનેટે કાગળ ઉપરના સરનામાના અક્ષરો જોતા માંડ્યા અને કાંઇ ખાસ અગત્યના કાગળો નહિ જણાવાથી નાસ્તા પછી વાંચવાનો વિચાર રાખીને બાજુએ મુક્યા. પછી લાંડનનું એક ન્યુસ પેપર ઉઘાડીને જાણે એમાં કાંઇ ખાસ વાંચવા જેવું નથી એમ કહીને એણે ઉપલક્ષ ઉપલક્ષ એમાં નજર ફેરવવા માંડી; એટલામાં એની નજર એક ફક્કરા ઉપર પડી અને નજર પડતાં જ એના મુખમાંથી “ હે ! ” એવો ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો. તેથી લેડી રેડબર્ને પૂછ્યું: “ કેમ કાંઇ ખાસ

જાણવા જેવું છે ? ”

બેરોનેટે અચકાતાં અચકાતાં જવામ આપ્યો “ ના, કાંઈ અમત્યનં નથી. રાજકીય ખાખત ઉપર કાંઈક છે પણ તમારે જાણવા જેવું કાંઈ નથી. ”

લેડી રેડમર્ન : “ બધે સન્નાહ શાંતિ છે ને ? કાંઈ હુલ્લહાડ જેવું તો નથી ને ? ”

આન્ટોને : “ આપણા જીરોહડ જેવા બહાદુર અને શૂરવિર યોદ્ધાઓ જ્યાં પડ્યા છે, ત્યાં સન્નાહ શાંતિ વિના ખીજું શું હોઈ શકે ? ”

ક્રાઇસ્ટન રેડમર્ન : “ મહેરમાની કરીને તમારી એ ટીકા તમારી ખાસેજ રહેવા દો. ” રેડમર્નને જ્ઞાન્યું કે આન્ટોને એને એડીલા અને કાઉન્ટેસ સમક્ષ હલકો પડવા આવું વ્યંગમાં ખોલે છે; તેથી એણે ઉપલું વચા સંભળાવ્યું. એટલામાં નોકરે આવીને મી. આર્ડન આવ્યાની વરધી આપી અને મી. આર્ડન આવ્યો. એના મુખ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે ગામમાં કાંઈ નવો બનાવ બન્યો છે અને તે કહેવા માટે એ અહિં આવ્યો હશે. આર્ડન આવ્યો એટલે બેરોનેટે ન્યુસપેપર વાંચવું પડતું મુક્યું અને તે પોતાના હાથમાં રહેવા દઈને ખોલ્યો : “ આવો મી. આર્ડન, ખીરાજો. કેમ કાંઈ નવા જુની ? ”

આર્ડન : “ આજે તો આખું એકલે ખળખળા ઉઠ્યું છે. હું ધારતોજ હતો કે એકાદ દિવસ આવો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહેશે. ”

બેરોનેટ : “ પણ શું થયું ? ” મી. આર્ડન : “ થાય શું ? તમારે એવીકે મઠ રાતે એની અંતે ધર બહાર કાઢી મુકી. ”

છરોલક અત્યારે નારતો કરવામાં રોકાયો હતો. આ સાંભળીને એના હાથમાંથી છરી કાઢી પડી ગયાં. એ વાત કોઈના લક્ષમાં ન આવી; પણ ચક્રાર આંખવાળી આન્ટને એ જોયું. તેથી છરોલક સામું એ ટીકી ટીકીને જોવા લાગી.

બેરોનેટ: “ધર બહાર કાઢી મુકી? કાંઈ કારણ?” લેડી રેડમર્ન ચોકાલેટનો ઘુટડો ભરતાં બોલી “કેવું ધાતકીપણું. રાતે વરપ્રાદ નહોતો એટલું ઠીક હતું. પણ આજ તો હશેજ ને. બિચારી ઠંડીમાં અકકાઈ ગઈ હશે. એથી તો શરદી થઈ જાય અને અંજ પણ રહી જાય.”

મી. આર્ડન: “ધર બહાર કાઢી મુકી એટલે કાંઈ એ બહારની બહાર પડી નહોતી રહી. એ તો સીધી એના બાપને ઘેર ચાલી ગઈ.”

બેરોનેટ: “પણ એમ કરવાનું કારણ શું? હમણાં હમણાં ડેવિસ પીકામાં રોજ જાય છે. એટલેના સંબંધમાં મારે ત્યાં જઈનું થયું હતું, ત્યારે એણે કણુમ પણ કયું હતું.”

આર્ડન: “જેલોઈ એને કેમ કાઢી મુકી હશે એનું કારણ તો હજી કાંઈ જણાયું નથી. હું ધારતો હતો કે કાચીસીન્ય આ બાબતમાં મને સલાહને માટે બોલાવશે; પણ હજી મુઠ્ઠી મને કાંઈ બોલાવ્યો નથી.” બેરોનેટ હાથમાંનું ન્યુસપેપર ટેમલપર મુકીને બોલ્યો “આ એક સાધારણ વાત બની.” ટેમલ ઉપર ન્યુસપેપર મુક્યું એટલે આન્ટને તરત ઉપાડી લીધું; પણ બેરોનેટે તે પાકું લઈ લેવા હાથ લંબાવીને કહ્યું: “બેન, મારે હજી એ વાંચવું છે. મને હમણાં પાકું આપી દે.”

આન્ટોન: “મને વાંચતાં કાંઈ બહુ વાર લાગતી નથી. હમણાં વાંચીને આપી દઉં છું. તમે મી. આર્ડન સાથે આ વાત કરી રહેશો એટલામાં હું વાંચી રહીશ. ”

બેરોનેટે હાથમાંથી પેપર ટેબલ ઉપર મુકી દીધું તેને માટે એને પરતાવે થયે અને ફરી બોલ્યો: “ પણ હજુ હું વાંચી નથી રહ્યો ને. ” આન્ટોને પેતાના લાઇના બોલવા ઉપર ક્યુએ લક્ષ ન આપ્યું અને શાંત ચિત્તે પેપર વાંચવા લાગી. બેરોનેટેને આથી મનમાં કાંઈ કાંઈ થઈ ગયું પણ મનની અસ્થિરતા ન જણાઇ આવે માટે પાછી આર્ડન સાથે એણે વાત કરવા માંડી: “ પણ એને કાઠી મુકી તેના સંબંધમાં ગામમાં કાંઈ વાત ઉડી હશેને ? ”

આર્ડન “ ખાસ એવું કાંઈ સાંભળ્યું નથી. કદાચ એ બાઇના સ્વભાવને લીધે કે એના ઉડાઉપણાને લીધે એમ કહ્યું હોય. મીસીસ ડેવિસનું કાંઈ કારે બેરોનેટન થયું હોતું એટલે. ત્યાર વગર ડેવિસ આટલે દરજ્જે ન ગય. ગમે તે હોય, પણ ઠાકીસીન્ય આ વાતને દાખી દેવા માગે છે. ” વળી આરાજી ઉઘાડ્યું અને નોકરે આવીને બેરોનેટના હાથમાં કાચગ મુક્યો. અક્ષર નાંખતે તરતજ બેરોનેટે કહ્યું કે “ આ ડેવિસનો ધામગ છે. જે હશે તે હવે માલમ પડશે. ” આ બધો સમય કેપ્ટન રેડબર્નના મનમાં યું યું થઈ જતું હતું, તેનું વર્ણન કરવા કરતાં અમે વાંચનારનેજ તેનું અનુમાન કરવાનું સોંપીએ છીએ. એને સ્વાભાવિક રીતેજ ખ્યાલ આવી ગયો કે કાઠી સાથેના પેતાના આડા વહેવારને લીધેજ એના પતિએ એને કાઠી મુકી હશે. એને એમ પણ ઘાગુ કે મરાએ બધી વાતનો સ્કાંટ કરી દીધો હશે. આ વાત જો ઉઘાડી પડી જશે તો એના માતા

ઈપતા એને શું કહેશે, તેની એને કશી દરકાર નહોતી. પણ એ હકિ-
કતથી લેડી એડીલા સાથે પોતાનું લગ્ન થતું અટકી પડે એટલીજ
શિંતા એને યમા કરતી હતી. એના મનની અરિથરતા અને એને
થતું અસુખ ત્યાં એડેલાંમાંથી કાઢના જાણુવામાં ન આવી જાય, તેટલા
માટે જાણે પોતાને એ આખતમાં કશુંજ લાગતું વળગતું નથી એનો
ડાળ કરીને એ અચ્છી રીતે નારનો અપાટવા મંડી પડ્યો. એરોનેટ
ઉવિસનો પત્ર વાંચતો હતો તે વખતે એની મુખમુદા ઉપર થા શા
ફેરફાર થાય છે, એ રેડમર્ન આતુરનાથી જોઈ રહ્યો હતો. એરોનેટ
દામળમાં પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવી આશ્ચર્ય દર્શાવતાં બોલ્યો “ ઉવિસે
મારી નોકરી છોડી દીધી. આમ એમએક એને નોકરી છોડવાનું
શું કારણ મળ્યું હશે ? એની આ વતલુક તો ઘણી જોરબ્યાજથી
જાણાય. કેટલેક અંશે એ કૃતજ્ઞ પણ કહેવાય. ”

આન્ટોનેને કાંઈક દ્રેવં લાગી દૃષ્ટિથી જીરોલ્ડ સામું જોયું; એટલે
એ પણ જરા ગમવાયો. તેથી પોતાની મહારામકને છુપાવવા મોંડે
શ્માન્ન દાખીને ખાં ખાં કરવા મંડી પડ્યો.

આન્ટોને:—“ એમાં શું લખ્યું છે, તે જોઈથી વાંચીને.”
આન્ટોનેને એરોનેટને કહ્યું. એરોનેટ:—“ સાંજગો, ઉવિસ આમ
લખે છે:—”

“ સાહેબ, કેટલાંક કારણોને લીધે આપની નોકરી
મારે એકદમ છોડી દેવાની જરૂર પડી છે. મારે જરૂરનું કામ લોચ-
થી હું તાજનોમ મીડલેટન જાઉં છું. ત્યાં હું કેટલાક દિવસ રહેવાને
છું. મારી જગ્યાએ આવનારને અગવડ ન વેઠવી—પર,
મારે મને સંપિદ્યા મહાનુમાંથી અ.જને આજ હું મારો

સરસામાન ખસેડી લઈ ધું.

લી. આપને આજ્ઞાકિત નમ્ર સેવક પીટર ડેવિસ. ”

લેડી રેડબર્ન: “ એનો બધો હિસાબ તો બરોબર છેને ? આમ ઐકાએક નોકરી છોડી દેવાથી મને તો એમ લાગે છે કે કદાચ એણે કંઈ ગોટાળો કર્યો હોય. ”

બેરોનેટ: “ ના, તેવું તો કંઈ નથી. થોડા દિવસ ઉપરજ મેં એનો હિસાબ તપાસી જોયો હતો અને તે બધો બરોબર હતો. નોકરી છોડવાનું એને કંઈ ખીલુંજ કારણ હોવું જોઈએ. ”

આન્ટોનેન વળી રેડબર્ન સામું જોઈને બોલી:—“ થોડા વખતમાં એ કારણ માલમ પડી આવશે. વાકે પણ આ પેપરમાં રાજકીય બાબત ઉપર તો કશું કંઈ ખાસ જણાવું નથી. ખાસ જણાવવા જેવી વાત તો પેલા મરણના સમાચાર—” આન્ટોનેન પુકું બોલી રહે તેટલામાં બેરોનેટ વચ્ચેજ બોલી ઉડ્યો. “ બહેન, બહેન, એવી મરણની વાત ન કરશો. એ દીલગીરીભર્યો વિષય છે. ”

આન્ટોનેન:—“ મી. આર્ડનને પુછશો તો એ તમને કહેશે કે આપણા જીવનની ક્ષણિકતાને માટે તો આપણે હમેશાં વિચાર કરવો જોઈએ. બચારો, કાર્ડન'ડ રટેન્સર્સ એકાએક એના હૃદયને આઘાત થવાથી ગુજરી ગયો; પણ એવા માણસોનું એથી ખીલું શું પરિણામ આવવાનું હતું ? હવે તો જાગીરો અને પદવીનો વારસ રજીનોલ્ડ હર્પર્ટ જ તો. ”

આન્ટોનેનના મોઢામાંથી આ કબ્જો નીકળતાંજ રેડબર્ન લેડી એડીલા કલાધવના સામું જોયું, તો એના મનમાં જબરી લાંબજઠ ચાલી રહી હોય એમ એને જણાયું. એના ગાલ ઉપર શેરડા પડી

મયા હતા. એ ક્રુજવા લાગી અને એનો મહારાટ ન શમવાથી એની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં, તેને એ ન ખાળી શકી. એડીલાના હૃદયમાં આન્ટજેનના શબ્દોથી નવી આશાના અંકુર ફુટ્યા હતા. એ કદમ નિરાશ થયેલા માણસને પોતાની આશા સફળ થતી લાગે તે વખતે એના હૃદયમાં જેવો આવેશ થઈ આવે છે તેવો આવેશ અત્યારે લેડી એડીલાને થઈ આવ્યો હતો. અને તેથી એની આંખમાં એ આવેશનાં આંસુ આવી ગયાં હતાં. રેજીનેલ્ડ હર્બર્ટના પ્રેમની એ ધ્યાસી હતી. એની સાથે રનેહ-લક્ષ્મી વરવાની એને પુરુપુરી ઈન્છા હતી; પણ એની આશા સુતરને તાંતણે વિંટાયલી હતી. રેજીનેલ્ડ અત્યાર સુધી જર, જાગીર કે પદવિ વગરનો હતો. પરંતુ હવે એ ત્રણે એને ભેટી પડેલાં છે, એ જાણી એના આશાના તાંતણા એક ખીજ સાથે સંબંધિત થઈ ગયા હતા અને “ મારી આશા ફળશે ખરી ” એ વિચારે એ મદમદિત થઈ મઈ હતી; અને તેથી જ આંસુભીની થઈ હતી. કાઉન્ટેસે પોતાની પુત્રીની સ્થિતિ જોઈ, પણ કાંઈ બોલી નહિ. બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્ન એક ખીજ સામું બેચેનીથી જોઈ રહ્યાં. મી. આર્ડન વરતુસ્થિતિ કળી ગયો હતો; એટલે ત્યાં બેઠેલાં બધાં તરફ એણે જોરા માંડ્યું. આન્ટજેનને તો આ પ્રસંગથી કાંઈક આનંદ થયો અને એ તો જાણે કાંઈ બન્યુંજ ન હોય તેમ ઠાંડે પેટે પેપર વાંચવા લાગી. એકાદ મીનીટ તો આખા હોલમાં પૂર્ણ શાંતિ બાપી મઈ કાંઈ કાંઈ બોલે કે આજે એટલામાં લેડી એડીલા આ બધાં વચ્ચે પોતાના મનની સ્થિતિ ન છુપાવી શકવાથી, બધાં વચ્ચેથી હીડીને ચાલી મઈ. કાઉન્ટેસ બોલ બહાનને શું કર્યું તે ઘોડીવાર તો ન સુઝ્યું; પણ પોતા-

ની પુત્રી ત્યાંથી ઉઠીને એકદમ ચાલી ગઈ તેનું કાંઈ બંધ બેસતું દારણ્ય તો આપવું જોઈએ, એમ ધારીને “ મને લાગે છે કે એડી-લાની તમિચ્ચત બગડી આવી હશે. ” એમ બોલતી એ પણ એડીલાની પાછળ ચાલી ગઈ.

હવે આન્ટજોન ન્યુસ પેપરમાંથી પોતાનું ખોટું બહાર કાઢીને ખોલ્યું:—“ જુરોહડ, તે કાંઈ લેડી એડીલાને ખોટું લાગે એવું કહ્યું કે શું ? તું કેટલીક વખતે ખોટું લાગી જાય એવું બોલી નાખે છે. ”

ક્રૅટન રેડઅર્ને આન્ટજોનને કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. એ પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ગયો અને ખારીએ જઈને બહાર જોવા લાગ્યો. લેડી એડીલા રેજીનોહડના પ્રેમમાં છે એની એને પુરી ખાતરી થઈ. હવે એને રેજીનોહડ નામ ઉપર વધારે તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. ખેરોતેટે પોતાની પાંતને કહ્યું: “ જાને, જરા લેડી એડીલાની તમિચ્ચત કેવી છે તે તો જોઈ આવો. ”

લેડી રેડઅર્ને—“ મારે જવાની જરૂર નથી. કાઉન્ટેસ બધું સંભાળી લેશે. ”

જુરોહડ ખારીએ ઉભો હતો ત્યાંથી રૂમની બહાર ચાલ્યો ગયો અને સીગાર સળગાવતો પોતાના કુતરાઓને લઈને ધરની બહાર નીકળી પડ્યો. કીટીને કેમ કાઢી મુકી, તેની તપાસ કાઢવાને મામ તરફ વળ્યો. ખેલીકના ધર આગળ ગાડી ઉભેલી હતી અને બે જણ માણસો ધરમાંથી સરસામાન બહાર કાઢતા હતા. સરાએ બધી વાત કહી દીધી હશે કે ડેવિસને પરભારી ખબર પડી મધ્ય હતી, એની તપાસ કરવાને એ તરફ જવાનો એનો વિચાર થયો. પણ જો સરાએજ બધી વાત ડેવિસને કહી દીધી હશે, તો એ કાંઈ

મોઢા મોઢ માનવાની નથી; માટે ત્યાં જવાથી કાંઈ લાભ નથી એમ કરીને વિચાર માંડી વાળ્યો અને બહારે બહાર રાયલ ઓકમાં ગયો. છાંડી અને સોડા વૉટરનો ઓર્ડર આપ્યો અને છુશલે ઓર્ડર પ્રમાણે બન્ને વાંનાં રળ્યું કર્યાં. ત્યાર પછી રેડબર્ન ધીમે ધીમે છુશલને વાતે ચઢાવીને ડેવિસ અને એની સ્ત્રી વિષે ફટલાક સવાલ કર્યાં; પણ છુશલ મી. આર્ડન કરતાં કાંઈ વધારે જાણુતો હોય એમ જણાવું નહિ. એણે એટલી ખચર આપી કે મીસીસ ડેવિસ કે એની મા કે બેન કોઈ સવારનું જપોર થવા આવ્યા છતાં ધરની બહાર નીકળેલું જોવામાં આવ્યું નથી. ડૉ. કોલીસીનય બહાર જણાયો હતો; પણ એ ધણાં જબીર હોય એમ દેખાતો હતો. કોઈની સાથે વાત નહોતો કરતો અને એના મન ઉપરે કાંઈ દુઃખભાર હોય એમ જણાવું હતું. આટલી હકિકત મેળવીને હરોલ્ડ પાટો મેનોર ભવન આવી પહોંચ્યો. જે વખતે એ ધરમાં પેઠો તે વખતે લેડી રેડબર્ન નીચે આવી અને એને પાર્લરમાં બોલાવ્યો. પછી કહ્યું: “હરોલ્ડ, તું શાનો વિચાર કરે છે તે હું જાણું છું. પણ તારે નાખુશ થવા જેવું કશું નથી. કાઉન્ટેસને તે મારે વાતચીત થઈ ગઈ છે. ફક્ત એકજ બાબત કાઉન્ટેસના મનમાં ખુચી રહી છે. અને તે બાબતને જો તું સંતોષકારક ખુલાસો આપીશ તો બધું બરાબર ઉતરશે. ”

રેડબર્ન એ બાબત સમજી ગયો હતો છતાં ન જાણુતો હોય તેમ એણે પૂછ્યું: “વળી શાનો ખુલાસો માગે છે ?”

લેડી રેડબર્ન:—“મને તો તારા બોલવા ઉપરથી જ ખાતરી થઈ ગઈ છે કે કાઉન્ટેસને ખોટો વહેમ ભરાઈ ગયો છે. મેં તો

“ અરે તારે એની કાંઈ કાળજી કરવી નહિ. કાઉન્ટેસે મને ખાતરી આપી છે કે આપણે જે ગોઠવણ કરી છે તે કાયમજ છે. હું હમણાં કાઉન્ટેસ પાસે જઈને કહું છું કે મારે ને જીરોહડને એ ખાખત ઉપર ધણે વખત વાત થઈ છે અને જીરોહડે પ્રતિજ્ઞા લઈને કહ્યું કે ડેવિસ કુટુંબ સાથે એને કાંઈ લેવાદેવા નથી. ”

“ અલખત એમજ કહેજે; પણ મને તો એમ થાય છે કે હવે હું લેડી એડીલાને મારું હૃદય જણાવું. ”

“ અરે એ બધું તું મારે માથે નાખને. હું કાઉન્ટેસ સાથે વાત કરી લઉશ. ” માતાની સાથે આટલી વાતચીત થયા પછી જીરોહડ ધોડા ઉપર બેસીને ફરવા ચાલ્યો ગયો. આપ નકામા ડેવિસ સંબંધી સવાલો પુછીને નાહક હેરાન કરશે એમ ધારીને ભોજનનો વખત થયો તે પહેલાં એણે ધરમાં પગજ ન મુક્યો. જે વખતે ભોજનની વરધી આવી તે વખતે એ ધરમાં આવી પહોંચ્યો. એ આગ્યો ત્યારે લેડી એડીલા કાઉન્ટેસ અને લેડી રેડમર્ન વચ્ચે બેઠી હતી. એ ધણી ચિંતાતુર જણાતી હતી. એની માતાએ એને રેડમર્ન સાથે સ્નેહ જોડવાનું કહ્યું હતું; એટલે એની સ્થિતિ અત્યારે ધણી કફોડી હતી. આવી સ્થિતિમાં ભોજન સમય વીતી ગયો. રાતે એડીલાની માતાએ એને પિયાનો ઉપર બેસવા કહ્યું; પણ આજે એણે માતાની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો એટલે એની રાત પણ વસમી વીતી.

બીજે દિવસે સવારે નાસ્તા વખતે પાછાં બધાં એકઠાં થયાં. એડીલાનું વહન આજે અત્યારે પણ મ્હાનજ હતું. એની માતાએ એને પ્રસન્ન રહેવા માટે એના સામે ધણીએ આંખો કાઢી, સ્નાનમાં

સમજવી, છતાં એ પ્રસન્ન દેખાવ ન ધારણુ કરી શકી.

અધાં નાસ્તાને ન્યાય આપવા ભાણુ ઉપર એઠાં હતાં એટલામાં નોકરે આવીને બેરોનેટના હાથમાં આળે આવેલી ટપાલ આપી. એમને એક કાગળ જીરોહડના શરનામાંનો હતો; એટલે તે વાંચીને એ બોલ્યો: “ જીરોહડ, તારો એક કાગળ છે. એના ઉપર મીડલેટનની છાપ છે. શરનામા ઉપરના અક્ષર ફલીસવેલ એટર્નીના કાગળ છે. એણે કેમ તને કાગળ લખ્યો હશે ? ”

જીરોહડ: “ લાવોની એ કાગળ મારી પાસે. વાંચીશ એટલે તરત કારણુ જણાશે. ” બેરોનેટે જીરોહડને કાગળ આપવાને માટે પાસે આન્ટોને બેઠી હતી તેના હાથમાં આપ્યો; એટલે આન્ટોને કહ્યું: “ જીરોહડ, હું વાંચું કે તારો કાગળ. ” જીરોહડના મનમાં પુરેપુરી ખાતરી હતી કે એ કાગળમાં પોતાના વિરુદ્ધ જય એવું કશું ચે નહિ હશે. તેથી આન્ટોને એની ધારણુમાં નિરાશ થશે અને પોતે ઘણા નિખાલસ છે એવી છાપ એડીલા અને એની માતા ઉપર પાડવાની આ સારી તક છે, એમ ધારીને એ બોલ્યો: “ હા, હ્યો, ખોલો અને બેલાશક મોટેથી વાંચો. મને કશો વાંધો નથી. મારે કોઈનાથી કશુંયે છાનું રાખવાનું નથી. ” આન્ટોને કહ્યું. “ ઠીક ત્યારે. ” એમ કહીને એણે કાગળ ફેડ્યો અને જાણે કોઈની આમંત્રણ પત્રિકા વાંચતી હોય તેવી શાંતિથી એ નીચે પ્રમાણે અધક સાંબળે તેમ વાંચવા લાગી:—

“ નં. ૭, હાઇ સ્ટ્રીટ મીડલેટન.

૧૪ મી જુન ૧૮૩૫.

ક્રેપ્ટન રેડબર્ન, એવિસ વિરુદ્ધ તમે,

આહેમ,

મારા અસીલ પીટર ડેવિસની સૂચનાથી જણાવું છું કે મારા મજકુર અસીલની પત્ની ફેરાર્દન ડેવિસ સાથે તમોએ આડો વહેવાર ચલાવેલો છે; તેથી તે બાબતમાં તમારા ઉપર નુકશાનીનો દાવો લાવવા આખો કેસ મારા મજકુર અસીલે મારા હાથમાં સોંપેલો છે. માટે તમારા તરફથી કાર્ટનું પ્રોસેમ વિગેરે લેવાને માટે તમારા જે સોલ્ડીસીટર હોય તેનું નામ મહેરબાની કરીને લખી મોકલશો.

લી. સેવક

ફ્રાન્સીસ ફલીસવેલ.”

આ કાગળ વંચાયો તે દરમ્યાન કેઇ એક શબ્દ પણ બોલ્યું નહિ. જુરોહડનું મજજ તો આથી બહેર મારી ગયું. બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્નનાં મોઢાં પહોળાં થઇ ગયાં. કાઉન્ટેસ આફ બર્ટન ગંભીર બની ગઈ. લેડી એડીલાનું તો આ કાગળ તરફ ધ્યાનજ નડોતું; એટલે એમાં લખેલું એણે બરાબર સંભળ્યું નહોતું. કાગળ વંચાઈ રહ્યો કે તરતજ કાઉન્ટેસ લેડી અને પોતાની પુત્રીને હાથ ઝાલીને એને ઉડાડતાં કહેવા લાગી: “ચાલ એડીલા, અહિં એક ઘડી પણ આપણે રહેવું નથી આપણે અહિંથી ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરીએ.”

આર્થિબોહડ રેડબર્નનો મીઝસ ગયો હતો. એમણે આન્ટ જેનના હાથમાંથી કાગળ ઝુંટાવી લીધો અને દોષથી બોલ્યા: “આ તારાંજ મૂગ વઢાર્યા છે.”

આન્ટજેન: “ મને એણે વાંચવાનું કહ્યું એટલે મેં વંચ્યો. એમાં મારો શો વાકે ?” લેડી રેડબર્નનું બેભું ઠેકાણે આવ્યું એટલે એને એમ થયું કે લાવ કાઉન્ટેસ આફ બર્ટનને જતી રોકું.

વળી એમ થયું કે ઊકરોજ એવો છે, લાવ એને જરા ભાંડું. વળી આન્ટ જેન ઉમર ચીઢાઇ અને એની આંખો ફેડી નાખવા તૈયાર થઇ. વળી પાછી પોતાના પતિ ઉપર ખીજવાઇ. એમણે તે શું કરવા એમની બેનના હાથમાં કામળ મુક્યો. આ બધા વિચાર તો કર્યા પણ એમાંથી કયા વિચારને અમલમાં મુકવો તે એને સુઝ્યું નહિ; એટલે એણે વાયુ લાવવાનો વિચાર કર્યો અને તેવુંજ એને વાયુ આપ્યું. બેરોનેટ ગભરાઇ ગયા. આન્ટજેન તો એની જગ્યાએથી ઉડીજ નહિ. એટલે બેરોનેટ લેડી રેડબર્નની સારવાર કરવા ખીજ દાસીએને બોલાવી. આ ગભરાટનો લાભ લઇને જીરોહડ રૂમમાંથી છાનોમાનો ચાલ્યો ગયો અને ટોપી ચઢાવીને મકાન બહાર નીકળ્યો. થોડેક છેટે જ્યાં વૃક્ષોની ઘટા હતી ત્યાં જઇને બેઠો. ખોલા મામલાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. અડધા કલાકમાં કાઉન્ટેસ એક અર્ટનની ગાડી બેનોર ભવનના દરવાજા આગળ આવીને ઉભી રહી. લેડી એડીલા અને કાઉન્ટેસ એક બટ નને મુકવા એના પિતા માડી સુધી આવ્યા હતા. બન્ને મા દીકરી અને એમની દાસીએ ગાડીમાં બેઠાં અને ગાડી ચાલી ગઇ. જીરોહડ આ બધો પ્રકાર જોઇ રહ્યો અને મન-માંજ બખડ્યો:-

“ એડીલા મારા હાથમાંથી ગઇ. ” રેડબર્નને પોતાની જાંઘી કાઢી વખત પણ અધારી લાગી હોય તો તે આ વખતેજ. અત્યારે એ પોતાની જાતને ખરે કમનસીબ માનતો હતો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

મદિરાપાન.

આપણે હવે લોન્સડેલની ખખર લેવા માન્ચેસ્ટર વળીએ. આપણે જોયું કે ફ્રેડરિક પોતાના કદા દુસ્મન બેટસ ઉપર જમરું વેર લીધા મછી, મીડલેટનની જેલમાં, પોતાના ઉપર દુઃખનાં વાદળ તોડી પાડનાર ઉપર પોતે કેવું સચોટ વેર લીધું અને હવે પોતાને કેવો આનંદ થાય છે વિગેરે મતલબનો એણે બેટસ ઉપર કામળ પણ લખ્યો. બિચારી દ્યુસીએ ફ્રેડરિકને પડતા ઉપર પાટુ ન મારવા ઘણાંએ સમજાવ્યો; પણ એણે એનું કહ્યું ન માન્યું. ઉલટો એના ઉપર ગુસ્સે થયો. દ્યુસી રડી પડી ત્યારે એના પ્રત્યે એણે કઠોર વચન વાપર્યાં. તેની એણે ક્ષમા માગી પણ પેલો પત્ર લખવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો નહિ, તેમ તેમાં કાંઈ ફેરફાર પણ ન કર્યો.

દ્યુસીએ ધાર્યું હતું કે બેટસ ઉપર વેર વાળાને એમનો બુસ્સો અને હિલરો હવે નરમ પડશે તથા એમનો સ્વભાવ ઠંડાણે આવશે. એના ધારવા પ્રમાણે ફ્રેડરિકનો સ્વભાવ કેટલાક દિવસ થયાં પાછે ફેરફારે આવ્યો હતો. હવે એ પોતાનાં વિતકની વાતો સંભારતો નહિ અને આનંદી જણાતો; પરંતુ એની કેટલીક રીતભાતથી એમ જણાતું હતું કે એનો આનંદ મારી મચડીને આણેલો હતો. એની પાઠ ઉપરના ધા અને બગલ નીચે ચોખ્ખી ઉઠી આવેલી Dની આપ એનાં દુઃખોનું સતત સ્મરણ કરાવતી હતી. એને ડેક્ટરની આપ પડી હતી તે દ્યુસી નહોતી જાણતી. કારણકે અત્યાર સુધી એ વાત એણે એનાથી છુપીજ રાખી હતી.

એટલેને બાળ ક્રીડા સાથે કાળા પાણીની સળ કરેલી, ત્યાં
 લઈ જતાં રસ્તામાં એ કસ્ટોમીમાંથી નાસી ગયો છે એ હકીકત
 ફ્રેડરિકે ન્યુસ પેપરમાં વાંચી; એટલે એના ઉપર જાણે નવું સંકટ
 આવી પડ્યું હોય એમ એને લાગ્યું. એણે ધારેલી અસર ન થઈ અને
 એનું વેર અધુરું વળ્યું. અત્યાર સુધી લીધેલો શ્રમ વૃથા ગયો. ફરીથી
 વેર વાળવાનું રહ્યું. અત્યારે એના દીલમાં પાછો કાનો પેદા
 થયો. એ ફરીથી પાછો અસ્વસ્થ થયો. છતાં એ અસ્વસ્થતા દ્યુસીને
 એણે જાણવા ન દીધી. પણ ચતુર દ્યુસી સમજી ગઈ કે ફરી પાછો
 ફ્રેડરિકના દીલને દુઃખાવનારો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે. પતિને તેની
 દીલગીરીનું કારણ પુછ્યું; પણ તેણે ખરો ખુલાસો કરવાની દરકાર
 ન કરી. એટલે પત્નીએ એ વાતને વધારે ન છેડી. પતિ વિચાર-
 ગ્રસ્ત અને હિંદાસ રહેતો, તેનું કારણ ઉપરી તરફનો ત્રાસ હશે.
 મને દુઃખ થાય તેટલા માટે એ વાત મને નહિ કહેતા હોય. એ
 ધારીને એના તરફ એ વધારેને વધારે અનુરક્ત થવા લાગી, અને
 જેમ અને તેમ પતિને વધારે આનંદ મળે તેમ વર્તવા લાગી. અહિં
 પણ એ સીવણ ભરત કામ કરતી અને તેમ કરીને પતિની જરૂરી-
 આતો પુરી પાડતી. પૈસા સંબંધી એમને કાંઈ ખાસ દુઃખ નહોતું;
 પરંતુ ફ્રેડરિકમાં થતું પરિવર્તન એને સાલતું હતું. ફ્રેડરિક નોકરી-
 માંથી છુટો થઈને ધેરજ આવતો. દ્યુસીના સહવાસમાંજ પોતાની
 પુરસદને વખત માળતો. બીજા સૈનિકોની માફક એ પૈસાને હચ્ચક
 દુરપયોગ કરતાં નહોતો શીખ્યો. તેમની માફક કોઈ દિવસ દાડને
 સ્વાદ પણ એણે નહોતો લીધો; એટલે એના ઉપરનો કાબુ ઠીકો ન
 હોતો થયો. દ્યુસી પ્રત્યે એ માનની નબરે જોતો હતો; છતાં એના

સ્વભાવ અને વર્તનમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર થતો જતો હતો. હમેશના રીવાજ પ્રમાણે દ્યુસી કામ કરતી ત્યારે ફ્રેડરિક નાના ફ્રેડરિકને લજ્જાવતો; તેમ હજુએ તેજ પ્રમાણે કરતો; પણ હવે લજ્જાવતાં લજ્જાવતાં એ ઊંડા વિચારમાં પડી જતો. એટલે હોય ત્યાંથી ઉભો થઈ જતો અને ઓચિંતો વિચારમાં ને વિચારમાં ઝોરડામાં ચાંટા મારવા મંડી પડતો. દ્યુસી હાથમાંનું કામ પડતું મુકતી, એને ગળે હાથ નાખતી, એ મીઠાં વચન કહેતી, મનમાંથી નહારા અને અયોગ્ય વિચાર કાઢી નાખવા સમજાવતી અને એને ધીરજ આપતી; ત્યારે પાછું એનું મને ઠેકાણે આવતું અને દ્યુસીને સ્નેહાસિંગન કરીને પોતાનું અધુરું રહેલું કામ પુરું કરતો. આમ કોઈ વાર ગ્રાનિમય થઈ જતો ત્યારે દ્યુસીના સ્નેહ ભર્યા સાંત્વનથી એ ઠેકાણે આવતો. દ્યુસી આમ ધડી ધડી સુખ દુઃખનો તડકો છાંયડો ભોગવતી હતી. એવામાં એક દિવસ સવારે પરેડની વાર હતી અને ફ્રેડરિક કાંઈ ચીજ ઘેર ભુલી ગયો હતો તેથી પરેડના સમય પહેલાં તે ચીજ ઘેરથી લઈ આવવા એ ઉતાવળો ઘેર આવી પહોંચ્યો અને એકદમ પારણું ઉઘાડીને ઘરમાં પેટા, તે દ્યુસી બેભાન અવસ્થામાં પડેલી જણાઈ. ઘરની માલીક બાઈ એની સારવાર કરતી હતી અને નાનો ફ્રેડરિક પુષ્કળ રડતો હતો. આ સ્થિતિ જોઈને ફ્રેડરિક અધું ભુલી ગયો, ગભરાઈ ગયો અને પોતાની વહાલી પત્ની મૃત્યુના મુખમાં સપડાઈ ગઈ છે એમ એને લાગ્યું. પેલી બાઈએ એને ધીરજ આપી કે એવું ગભરાવા જેવું નથી. હમણાં એને જ્ઞાન આવશે. બન્યું પણ એમજ. ધીમે ધીમે દ્યુસીને જ્ઞાન આવવા લાગ્યું એટલે ફ્રેડરિકના મનને શાંતિ વળી અને એણે પૂછ્યું: “દ્યુસી, આમ શાથી થયું? તને કાંઈ

દુઃખ શાય છે ?” પેલી બાઈએ ટેબલ ઉપર એક કાગળ પડેલો હતો તે ખતાવીને કહ્યું કે, “આ કાગળ વાંચ્યા પછી એમને આમ થઈ ગયું.” નાનો ફેડો કુસકાં ભરતો ભરતો ખોલ્યો: “હા પપા, મમાએ એ કાગળ વાંચ્યો કે તરત એ નીચે પડી ગઇ.” લોન્સડેલ તરતજ ટેબલ ઉપર પડેલો કાગળ લીધો અને ધડકતે. દૈવે વાંચવા કાગળો:—

“ મીરીસ લોન્સડેલ.

તમારા પતિએ તો મને દેશવટો દેવડાવવાને એનાથી ખનતું કર્યું છે; પણ તેમાં તે કાવ્યો નથી. એને કહેજો કે મીડલેટનની જલમાં મારા ઉપર એણે કામળ લખ્યો હતો, તે મને પહોંચ્યો છે અને એને બદલો હું લઈશ. આખી જીંદગી હું એનો કેડો મુકવાનો નથી. હવે હું તમને એક છાની વાત કહેવા માગું છું. મારી ખાતરી છે કે લોન્સડેલે તમને એ વાત નહીજ કહી હોય. એને બે વાર કટકાની સજા થઇ છે તે તો તમે જાણો છો; પણ એને ડામવામાં આવ્યો છે તે વાત તમે નથી જાણતાં. એના ડાખા હાથ નીચે બગલ કાગળ D અક્ષરની છાપ વાગી છે તે તમને એ ખતાવે એમ એને કહેજો.

લી. તમારા પતિનો હંમેશનો દુશ્મન ઓબેડીઆ બેટસ.

તા. ક. આ કાગળની છાપ ઉપરથી હું લંડનમાંજ હોદ્દા એમ ધારવાનું તમારા પતિને કાંઈ કારણ નથી. હું કાંઈ એવો સૂર્ષો નથી કે હવે એવા સાણસામાં આવું.”

કાગળમાં પોતાની બદનામીની વાત વાંચીને ફેડરિકે દુઃખનો ટેંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. અત્યારે એ કારમો કાળ સમો લાગતો હતો.

એ આ વખતે ઓએડીઆ ખેટસ આ રૂમમાં હોત તો નક્કી એ એને
 અહિંને અહિંજ જીવતો રેંસી નાખત. કાગળ વાંચીને ગુસ્સામાં દાંત
 પીસીને એણે તેના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા અને પગતજો છુંદી
 નાખ્યો. એ ઘોળી પુણી જેવો થઈ ગયો હતો. આખે શરીરે ટૂંક
 રહ્યો હતો. ફટારેલે ડાળે જોયા કરતો હતો. હાથેના ગ્ળનવર જેવું
 અનુન એનામાં વ્યાપી ગયું હતું. પેલી બાઈ તો કાગળમાં શું લખ્યું
 હતું તે કાંઈ જાણતી નહોતી; એટલે એ તો ફેડરિકને જોઈને આશ્ચર્ય-
 ચકિત થઈ રહી. નાનો ફેડી બિચારો બાવરો બની ગયો હતો. આ
 સમયે દ્યુસીની આંખ ઉઘડી. તે કાણુવાર આ બધો પ્રકાર જોઈ રહી. પતિને
 દીઠો અને બધો પાર પામી ગઈ. પોતાના પતિએ અવસ્થ પેલા પત્ર
 વાંચ્યો હશે, એ વિચારે એનાથી એકાએક ચીસ પડાઈ ગઈ. ફેડરિક
 પતિન તરફ દોડ્યો, એને એડી કરી અને પોતાની છાતી સરસી
 ચાંપી. પત્નીએ પતિના ગળામાં પોતાના હાથ નાખ્યા અને એને
 આવેશના વેગમાં વળગી પડી. પાછો એનો મનોવેગ નરમ પડ્યો
 એટલે ફેડરિકે પેલી બાઈને કહ્યું “ તમે જીવ હવે.” એના મચક
 પછી ફેડરિકના મુખ ઉપર કાળું વાદળું જવાઈ રહ્યું. પછી દ્યુસી-
 નામાં હવે સંપૂર્ણ ચેતન આગ્યું હતું એટલે એ ઉડીને ઉભી થઈ
 ગઈ અને ફરી પતિને પોતાના જીવપાશમાં બીડીને એને સાંભળ
 આપવા લાગી. ફેડરિક બહુજ ધીમેથી ફક્ત દ્યુસીજ સાંભળે એમ
 બોલ્યો: “ દ્યુસી, મને બદનામીની જાપ વાગી છે. તારા જેવી કાઈ
 મજા જાતના કલંક વગરની શુદ્ધચરિતા સીના પ્રેમને પાત્ર હું હવે
 રહ્યો છું!”

દ્યુસી: “ ફેડરિક તમે આ શું બોલો છો? તમારા પ્રેમને

મારો પ્રેમ કોઈ દિવસ પણ બદલાય એમ છે ? ફરીથી આવું ન થોલશો. અરે ! પણ હજુ તમે અહિં કેમ ઉભા રહ્યા છો ? તમારી પરેડ—” એમ બોલીને તે અટકી પડી.

લોન્સડેલ: “ હા તે ખરૂં. ચાલો જાઉં. મારી બહુનામીનો પ્રસંગ હું ફરીથી નહિ આવવા દઉં. ” એમ કહીને તરતજ એ ન્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને પરેડના વખતસરજ બેરેકમાં પહોંચી ગયો. પરેડનો ડ્રેસ પહેરીને એ દાખલ થઈ ગયો પણ આખી પરેડ દરમ્યાન એ વિચારમગ્ન રહ્યો. ચાવી આપેલા પુતળા પેઠેજ એ હલન ચલન કરતો હતો. એની વ્યાસપાસના સૈનિકો જેમ ગતિ કરતા તે જોઈને તેવી ગતિ એ કરતો; પણ એ શું કરે છે, કમનો વળે છે અને કમનો ફરે છે તેનું એને કાંઈ લક્ષ ન રહ્યું. આ બધું કાર્ય એ તો યંત્રવતજ કરી રહ્યો હતો. પરેડ કરાવનાર શું બોલે છે અથવા તે કેવા ઓર્ડર આપે છે તે એ સાંભળતો નહોતો. પરેડનું બેંડ વાગતું તે પણ કાંઈ ઠંગઘડા વગરનો જાણે અવાજ આવ્યા કરે છે એમ એને જણાતું. એના સાથી બીજા સૈનિકોને આવનું એનું વર્તન કાંઈ વિચિત્ર લાગ્યું. આજે એ મદિરા પાન કરીને આવ્યો હોય એમ તેમને લાગ્યું. અત્યારની એની અસ્થિરતા લેંઝલી કે બીજા ઓફીસરની નજરે ન પડી એટલું સાઈ થયું. નહિ તો એણે દારૂ પીધો છે એમ ઠોકી બેસાડત અને પાછી એને શિક્ષા બોગવવી પડત. અત્યારે એને મન તો આ બધી સ્વપ્ન સૃષ્ટિ લાગતી હતી. ઉંઘમાં જાણે એને ઓશાર આવ્યો હોય એમ એના મનની ગતિ મંદ પડી હતી. ફક્ત શરીરની ગતિજ ચાલી રહી હતી. પરેડ પુરી થઈ અને એના સાથીઓ એના મનની વિહળતા સંબંધી એને ઉપરા ઉપરી

પ્રથમ પુછવા લાગ્યા, ત્યારે એને કાંઈ જાન આવ્યું હોય એમ જણાયું.

એક સૈનિક પ્રોત્સો: “ દોસ્ત લોન્સડેલ, આજે તું પીધેલો લાગે છે હાં. કોઈ દહાડો નહિ ને આજે તેં આ નવું પત્રું ભર્યું લાગે છે. પણ સંભાળીને કામ કરજે હાં. એ વાત લેંગલીની જણ્યુમાં ન આવે તેની ખાસ કાળજી રાખજે. તારૂં નામ પાછું બ્લેક બુકમાં દાખલ થઈ ગયું છે. ”

ફેડરિકે ગુરસામાં ધુરકાને કહ્યું: “ શા ઉપરથી તમે કહો છો કે તું પીધેલો છું ? ” “ શા ઉપરથી તે હું કહી શકતો નથી પણ તેં પીધો છે એ વાત તો ચોક્કસ. ગમે તેને પૂછ તે તને એમજ કહેશે. અથ્થુ એમાં તારો વાંક કોથ્થુ કાઢે છે ? એનાથી તો માથુસડી હજાર જાતની ચિંતાઓ દબાઈ જાય છે. અને આપણા જેવા સાધારણ સૈનિકોને એ ચિંતાઓનો કાંઈ આરો હોય છે ? ”

લોન્સડેલ: “ દારૂ પીવાથી ચિંતાઓ દબાઈ જાય છે એમ ? ”

“ અલખત: એ તો શરીરમાં ગરમાટો લાવી દે છે. અંત:કર-વ્યુને પ્રપુલ્ક બનાવી દે છે. એના કરતાં પણ જો પાસે પૈસા હોય, તો આન્ડી તો એ બાજતમાં ધણી અકસીર છે. ”

લોન્સડેલ: “ આન્ડીમાં એવો ગુથુ છે ? ”

“ કેમ આમ છે લોન્સડેલ ? દારૂ પીવાથી મોજલો થવાને અહ્લે તું આમ બાધો કેમ બની ગયો છે ? ”

“ દારૂથી મોજલા પણ થવાય છે ! ત્યારે તો આલો તમારા-ત્યાંના પાંચ છ જણ મારી સાથે. હું તમને બધાને કેન્ડીનમાં દારૂ આપશિ. ” પછી પોતાના જમણા હાથની આંગળીથી હાથ લાગી

નીચે જગલ આગળ પેલો ઉપસી આવેલો D અક્ષર બતાવીને કહ્યું: “ આ જોઈને મને જાણે ઠાઈ ધગધગતો લોહાનો સળીયો ચાંપી ન દેતું હોય એવું દુઃખ થાય છે, અને મારા મનમાં એને લીધે સતત ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. જે દારૂથી એ ધડીવાર લુલી જવાતું હોય, મોજલા બનાતું હોય તો ચાલો આપણી ચિંતાઓને ધાન્ડીમાં ડુખાવી દઇએ. ” અત્યારે એ અર્ધ ઉન્માદ અવસ્થામાં આવી ગયો હતો. પોતાની પ્રિયતમા પત્ની અને વહાલા બાળકની છબી એના મોઢા આગળ તરવરવા લાગી. એટલે એમને પારાવાર સંકટમાં નાખી દીધાં એ વિચારે એ વધારે ઉકળી ગયો. પોતાના છ સાથીઓને લઇને એ પીછા તરફ ગયો. અત્યારે એનું મગજ કહ્યું કરતું નહોતું. એના અંતરમાં ભારે ગભરાટ ચાલી રહ્યો હતો. આ વખતે જો એણે કોઈનું ખુન કર્યું હોત તોપણ શિક્ષણીય મનુષ્યવધના અપરાધને માટે એ ગુન્હેગાર ન ઠરી શકત, આવી એનાં મનની વિલક્ષણ વિકળ દશા હતી. એના ઐનિક મિત્રોએ એને શાંત પાડવા કે એને ઠપકો આપવા કાંઈ ન કર્યું. એમણે તો એવું જ ધાર્યું કે લોન્સડેલ પણ એવટે પોતાની ટોળીમાં ભળ્યો છે; એટલે એ લોકો તો એ રસ્તે જવા પુરેપુરા તૈયારજ હતા. એમને જો લોન્સડેલના મનની વાસ્તવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો હોત તો એ લોકો એના મનને સાંત્વન આપવા કાંઈ પ્રયત્ન કરત. એટલે આ સંજોગમાં લોન્સડેલને દાડના તરફ વાળવામાં એ લોકોને દોષપાત્ર ન ગણી શકાય.

પીઠાંમાં આવીને તરતજ અડધી સોવરેન આપીને ધાન્ડીની કોઈ ખોટલમી એઈર સોન્સડેલે આપી દીધી. આ જોઈને એના

સાથીઓ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા. એ લોકો તો એમજ ધારતા હાગ્યા કે લોન્સડેલને કોઈ જગ્યાએથી અચ્ચે તડાકો પડ્યો હશે; એટલે તેની ખુશાલીમાં આજે મોજ કરવાનું એને મન થઈ આવ્યું હશે. એમને ક્યાં ખચર હતી કે એ પૈસા તો કેલેમાં આ દંપતિએ એકઠા કરેલા તેમાંના હતા. અત્યાર સુધીની એની જીંદગીમાં આજે પહેલ વેલુંજ એણે ધાન્ડીનું ગ્લાસ મોટે અડકાડ્યું.

જેવી ધાન્ડી એના પેટમાં મજ તેવુંજ એના મનમાં એમ થયું કે "અરે, મેં આ ખોટું કર્યું." એને ખરેખર પરતાવો થવા લાગ્યો. અત્યાર સુધી જે ઉન્માદ અવસ્થા એ ભોમરી રહ્યો હતો તે જતી રહેવા લાગી. એ શાંત અને ઠંડો પડતો ગયો. અડધી સોવરેન આપેલો એટલે પીઠાવાળા પાસેથી બાકીના પૈસા લઈને કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર એ પીઠામાંથી ઉડીને ચાલતો ગયો. પેલા બેઠેલા બધા એક બીજાને પુછવા લાગ્યા "આજે આને શું થયું છે?" પણ ધાન્ડી આમજ એ આમતની બાજબીમાં કોઈને ઉતરવાનું મન થયું નહિ; અને ફેડરિકની ગેરહાજરીમાં એનું આરોગ્ય ધ્રુવજતા એના સાથીઓ બાકી રહેલી ધાન્ડી પુરી કરી ગયા.

ફેડરિક લોન્સડેલ હવે ધર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં એને યાદ આવ્યું કે સુસીને દુઃખી હાલતમાં મુકીને હું પરેડમાં આવ્યો હતો; અને પરેડ પુરી થયા પછી એના મનનું સમાધાન કરવા મારે સુસી પાસે જવું જોઈતું હતું; છતાં હું અત્યાર સુધી ધેર ન ગયો એ મેં ઠીક ન કર્યું. મેં એને અન્બાય કર્યો; માટે હવે ધેર જઈને એનું ચિત્ત જેવી રીતે પ્રસન્ન થાય તેમ કર. "ધેર પહોંચ્યો તે વખતે સુસી એનું કામ કરતી હતી અને ફેડી વાંચતો હતો. એને અણવેલો જોઈને સુસીએ હાથમાંનું કામ આજુએ મુકી લીધું. ફેડરિકે

આવીને પોતાના રોજના નિયમ પ્રમાણે પોતાની પત્ની અને બાલકને રનેહ ભર્યાં ચુંબનોથી વધારી લીધાં.—અરે પણ લ્યુસી કેમ આમ ભયભીત અને આતુર વદને લોન્સડેકના સામું જોઈ રહી છે ?

લોન્સડેકના મોંની વાસ એને આવી હતી. એ દારૂની વાસ હતી. હવે એ વાત છુપાવવામાં કાંઈ સાર નથી એમ ધારીને ફેડરિકે નિષ્કપટ અને ખુદ્દા દીલે પોતાનો દોષ કબુલ કર્યો અને એને કહ્યું: “બહાલી લ્યુસી, હું તારા આગળ કબુલ કરું છું કે આજે હું ખીંટમાં ગયો હતો. તે પણ એકાદ મિનિટજ અને જરા ઉન્માદ થઈ આવ્યો હતો. હવે હું કોઈ દિવસ ફરીથી ત્યાં નહિ જાઉં. હું જાણું છું કે મારા આ કૃત્ય માટે તું મને ઠપકો તો નથી આપવાની; પણ મારા ઉપરથી તારો વિશ્વાસ કદાચ ઉઠી જાય; માટે હું તને ખાતરી આપું છું કે મનની પ્રજળ આધિને લીધે આવું બની મર્યું છે; પણ હવે ફરીથી આવું નહીં બને.”

લ્યુસીને જાણે એથી સંતોષ થયો હોય તેમ પોતાના પતિને એણે હાથ તો દબાવ્યો; પણ એમનામાં આવું પરિવર્તન થયું જણી એનું હૈયુંજ ફાટવું બાકી રહ્યું. મહા પરાણે એનું રડવું હૃદય ડમડમ સીને બંધ રહ્યું. આજે આજે દહાડો ફેડરિકે લ્યુસી સાથે બહુ આનંદથી વાતચીત કરી. આજે તો એણે લ્યુસીના જીવને પ્રકુદ્ધ બનાવ્યો. એના વદન ઉપર પેલી કાલિમા જરાએ જણાતી નહોતી એટલે પાછો લ્યુસીને પોતાના પતિમાં વિશ્વાસ આવ્યો. એને એમ થયું કે ખિચારા અંદજાઈ ગયા હશે, વિદળ બની ગયા હશે તેથી એમનાથી એવું થઈ મર્યું હશે. આ જૂલ એમને સમજાઈ છે એટલે ફરીથી એવી જૂલ કરતાં એ આંચકો ખાશે.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

અંધારી ગલીમાંનું ઘર.

કેપ્ટન રેડમર્નની રજા પુરી થઈ અને એ રેશમેન્ટમાં હાજર થઈ ગયો. એ પોતાની જાત ઉપર તેમ દુનિયા ઉપર ધુધરાઈ રહેલો હતો. એને એડીલા કક્ષાઈવ પ્રત્યે વિષયવાસનાનોજ અગ્નિ ધખી રહ્યો હતો. એના પ્રત્યે એને આંતર અને સત્ય પ્રેમ જરાએ પ્રકટયો નહોતો. પોતાની એ વાસનામાં એ ફાતી ન શક્યો તે એના મનને બહુ ખુંચતું હતું. સર્વની દૃષ્ટિમાં એ હલકો પડી ગયો હતો. આખા એકલે ગામમાં તથા આસપાસ ખીજા એમના સંબંધમાં ક્ષણે ઠેકાણે એડીલા સાથે એનાં લગ્ન થવાની વકી છે અને તેથી એ એડીલા પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે એ વાત સઉ કાઈના જાણવામાં આવી ગઈ હતી. પરંતુ આ પ્રેમમાં એ નિષ્ફળ નીવડ્યો એટલે એના હૃપદ અને મર્વને જખરો ધોકો પહોંચ્યો હતો. અધુરામાં પુરૂં “આડો વ્યવહાર” શબ્દના અક્ષરશઃ અર્થમાં-વાસ્તવિક રીતે એ આડો વ્યવહાર ચલાવવામાં-નહોતો ફાતી શક્યો; છતાં ન્યાયની કાટમાં એની વિરુદ્ધ પત્રમાં ભરાયાં હતાં, અને એના વિરુદ્ધને સંબેગોનો પુરાવો એટલો અધી બળવત્તર હતો કે એણે ગુન્હો કર્યો છે એ વાત સાખીન થઈ જાય એમ હતું. કાઈ ઉમરાવ કુલની રૂપ ગર્વિતા અને સ્વરૂપ સુંદરીને એણે અવળે માર્ગે દોરી છે અને એને નીતિના પંથથી ચલિત કરી છે; તેથી તેનો એના ઉપર કેસ મંડાયો છે એવી વાત જો અહાર થતી હોત તો તો એ વધારે

પ્રકાત. “ મેં કેવો ગઠ જીતી લીધો ” એમ હું પદમાં ગરો શીડત. “ હું ઉમરાવ વર્ગની રમણીએને પણ પાડી શકું છું એવો સચોટ દૃશ્યો છું ” એવું જોગું લઈને ફરવામાં એ માન સમજત પોતે ગમે તેટલો એમાં નિર્દોષ હોત તો એવામાં તો એ પોતાની નિર્દોષતાનો ખયાવ કરવા પણ ન જાત; અને પાંચ પચ્ચીસ હજાર પાઉડની તુકસાની આપવાનો હુકમ થાય અને તે આપવા પડે તો તેમાં પણ એને કાંઈ દુઃખ ન લાગત. કારણકે એમ થવાથી એના વિચારો પ્રમાણે એવાં ઉડતાં મધુર પક્ષીઓને પાડવામાં એ ઘણો કુશળ છે એવી એની આશરૂ વધી જાત; પણ આતો એક પોતાનો નોકર, હલકા બેલીક, તેની સ્ત્રી સાથેના એનો સંબંધ હતો! આનો હલકા સંબંધ હતો તેથી એને મન ઘણું શરમ લેતું અને હલકું લાગતું; અને તેટલા પુરતુંજ એને ખટકયા કરતું હતું.

“ અલ્યા એડીલા જેવી સ્વરૂપસુંદર ઉમરાવ-વર્ગની રમણીએ તને ન સ્વિકાર્યો ત્યારે આવી એક હલકા બેલીકનીજ ઐરીને ખોળા કાઢી ? મળી મળીને તને એજ મળી ? ” એમ કહીને મારી સાથેના અમ-વદારો અને ખનાવશે અને મારી ઠટ્ટા મશ્કરી કરશે માટે હવે મારે નોકરો પર નથી જવું. એવો પણ એને વિચાર આવ્યો. પણ ઘર અને ગામમાં તો એની સ્થિતિ એથી પણ વધારે કફેડી હતી. એના ખાપે એને ઉઘડો લીધો હતો. એની માતા એડીલા સાથે સારો સંબંધ મંઘાતાં અટકી પડ્યો તેને માટે એને ડાર્યા કરતી હતી. આ-ટ જેન અટકી લાગી જાય એવાં મેણાં ટોણાં મારવામાં અને એજા-ગાંઓ ફરવામાં જરાએ પાછી દહતી નહિ. મી. આઈન એને જોઈને મોહું મરડતો. ધરના નોકર ચાકરો એની પાસે ઘડને જતા ત્યારે

છાના છાના હસતા. ઓકલેમાં ફરવા નીકળીને ત્યારે ત્યાંના લોકો તો એનો ફળેતો સંભારીને એના મોઢા મોઢ હસી પડતા; એટલે તેને એમજ થઈ ગયું કે ક્યારે રમના દિવસો પુરા થાય તો હું અહિંથી ચાલ્યો જાઉં.

આવી રાતો મધે જલદી ફેલાઈ જાય છે અને તે પ્રમાણે જીરોહડની રેશમેન્ટમાં પણ આવાત આવી પહોંચી હતી. વાત એક કાનેથી બીજી, અને બીજીથી ત્રીજી કાને જાય એટલે એમાં મીઠું મરચું બહારાવેલું તો હોયજ. એકવાર અહિં એવો ગપાટો આવ્યો કે લેડી એડીલાએ જીરોહડનું ભારે અપમાન કર્યું. બીજી ગપાટો એવો આવ્યો કે ખેડીફની સ્ત્રી બહુ નડારી ચાલતી છે. જીરોહડ રેશમેન્ટમાં જે દિવસે આવી પહોંચ્યો તેજ દિવસે ભોજન સમયે એની ઠેકડી થવા લાગી. જે કે કેટલાક અમલદારો એનો દારૂ પી જતા, કેટલાક એના ઘોડા વાપરતા, કેટલાક એની પાસેથી પૈસા ઉઠીના લેતા; છતાં સાધારણ રીતે એ બધામાં આકરોજ થઈ પડ્યો હતો. કારણ કે એનામાં ખોટી ધુલાશ હતી, એ તડાકીદાસ હતો, હુંપદનો ભરેલો હતો અને વળી ખરાબ સ્વભાવનો હતો; એટલે એના દુર્ગુણોનું પશ્ચું એના ગુણના પદ્ધાથી ઘણું નીચું નમી જતું હતું. બધા એકઠા મળે એટલે જીરોહડ તો એમને મન રમવાનું રમકડું હતું; તેથી એની હરેક પ્રકારે હવે ટાળ કરવામાંજ એ બધા આનંદ માનતા. પોતાની મશ્કરી અને ઠેકડી જીરોહડને જરાએ મમતી નહિ. એ એનાથી ગિલકુલે સહન ન થઈ શકી; એટલે એનો ખારીલો સ્વભાવ વધારે ખારીલો અન્યો અને પોતાના કપાટામાં આવી શકે એવો હોય તેવા એકાદ જણ ઉપર પોતાનો દ્રેષ ઠાઠવાનો એ લામ ખો-

બ્યાજ કરતો હતો. પણ હજુ સુધી કોઈના ઉપર પોતાની દાજ કાઢવાનો એને પ્રસંગ ન મળ્યો, અને પેલાઓએ તો પળવણી ચાલુ રાખી. તે એટલે સુધી કે એના મોઢા મોઢ પણ ગમે તેવું કઢી નાખતાં એ જરાએ ડરતા નહિ. તેથી એક દિવસ તો એ એટલો બધો ખીજવાઈ ગયો હતો કે આજે તો એકાદ જણને રપેટીમાં લઈ જ નાખવો એવો વિચાર કરીને એ બેરેક યાર્ડમાં ફરવા નીકળી પડ્યો. જે અરસામાં એ ફરવા નીકળી પડ્યો તેજ અરસામાં સાજાંટ લેંગલી પીઠામાં દારૂના ગ્લાસ અડાવતો બેઠો હતો. મન માનતો દારૂ અડાવીને આ મીલીટરી ડીસીપ્લીનનો કહેવાતો હીમાયતી, એજ ડીસીપ્લીનનો ભંગ કરતો દારૂ ઠાંસીને બેરેક યાર્ડમાં થઈને જતો હતો. એ મહા પરાણે ચાલી શકતો હતો. તે પણ સીધા ચાલવાને બદલે જેમ એક વાંકવાળી નદી ધડીમાં આમનો વાંક લે તો ધડીમાં ખીજ દિશામાં વાંક લે; તેમ એ અત્યારે લયડીયાં ખાતો ખાતો ધડીમાં ઉત્તર તરફ ચાલે તો ધડીમાં દક્ષિણ તરફ ચાલતો હતો. આમથી તેમ ઝાલાં ખાતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં જણે હમણાં પડી જશે એમ એને હરબડીયાં આવતાં હતાં અને તે વખતે જણે પોતે પડી ન જાય તેને માટે હાથવડે શરીરને ઝાલી રાખતો હતો, અને ચાલતાં ચાલતાં પોતાની આંખો અને શરીરને ભાંડવા લાગ્યો. દારૂની નીશામાં ચક્કર તો પોતે ફરી રહ્યો હતો; છતાં એમ બબડવા લાગ્યો કે આ બધાં બેરેકનાં મકાનો કેમ ચક્કર ચક્કર ફરતાં હશે. ભાઈ આમ તૈયાર બનીને ચાલ્યા કરે છે એટલામાં એને ઠાને કુપ્ટન રેડમર્નનો ખોખરો અવાજ આવ્યો. એટલે એ જરા ચમક્યો અને પોતાનો ઉપરી અમલદાર આવે છે એમ લાગવાથી એનામાં ઠાંઈ શુદ્ધિ આવી અને ડગમગ ડગમગ કરતો ચાલતો હતો તે જરા ટકાર

થઈને ચાલવા લાગ્યો. એ કેપ્ટન રેડબર્નને સલામ બરીને આગળ ચાલતો હતો એટલે રેડબર્ને જુમ પાડી “લેંગલી, સાર્જન્ટ મેજર લેંગલી, ઉભા રહો મારે તમને એ અક્ષર કહેવા છે.” આ સાંભળીને સાર્જન્ટ સ્થિરતા ધરીને ઉભો રહ્યો. ફરીથી સલામ કરી અને મહા કાથાવટીએ, પોતે જાણે ત્રિલકુલ પીધાજ નહોય એવો ડોળ કરતો સ્વસ્થ થઈને રેડબર્ન સામે ઉભો. કેપ્ટન રેડબર્ન: “સાર્જન્ટ લેંગલી, તમે દારૂ પીધો છે અને તમને નીશો ચઢ્યો છે.” લેંગલી આ અરસાનાં તો એટલો બધો સ્વસ્થ થઈ ગયો કે ન પુછે વાત. એણે પૂછું સ્વસ્થતાથી જવાબ આપ્યો: “કેપ્ટન રેડબર્ન, ધણાજ માન અને નમ્રતાથી હું આપને જણાવું છું કે એમ તો ન બની શકે. પરંતુ આપના જેવા આદર્શ જાનાતા અમલદારને જુઠા પડવા તેના કરતાં હું ગુન્હેગાર છું એ વાત મારે કમ્પન કરવી સારી.”

કેપ્ટન રેડબર્ન: “હીક હીક. એ તો મારીજ જુલ થઈ લાગે છે.” એમ કહીને એ ચાલતો થયો અને મનમાંજ બોલવા લાગ્યો: “ના, લેંગલીએ મને આદર્શ અમલદાર તરીકે ગણ્યો; પણ હું મારી જાતને તેવો નથી માનતો. જમે તેમ છે પણ લેંગલી અચ્છો માણસ છે.” એમ કહીને એ માનચેસ્ટરના લતાઓમાં ફરવા નીકળી પડ્યો. ખરી વાત તો એવી હતી કે સાર્જન્ટ લેંગલી બડો લુચ્ચો અને પકકો હતો. પોતે પીધેલો હતો છતાં રેડબર્નના પંજમાંથી છટકી જવાની એણે બાજુ રચી હતી. એ જાણતો હતો કે રેડબર્ન ત્રિશ્યાભિમાની છે. એનાં વખાણથી એ કુલાઈને ફાગકો થઈ જશે એટલે એણે એને તેટલીવાર આદર્શ અમલદાર બનાવીને પોતે ગુન્હામાંથી આબાંદ છટકી ગયો. લેંગલી આ યુક્તિથી આવી પડેલા બન-

માંથી મુક્ત થઈને પોતાના ક્વાર્ટર્સ તરફ વળ્યો. કેપ્ટન રેડમને સમક્ષ જે મહા બળ વાપરીને એણે પોતાની સ્વસ્થતા જાગવી રાખી હતી તે હવે વધારે વાર ટકી શકી નહિ; એટલે પાછો પહેલાંની માફક લથડીઆં ખાતો ખાતો અને ડોલતો ડોલતો ચાલવા લાગ્યો. પણ વળી પાછું સાંભરી આવ્યું કે હમણાંજ ઉપરી અમલદારના પંજામાંથી છટકી શક્યો છું તો ફરીથી દ્વંદ્વ વિપત્તિમાં આવી પડશે એમ ધારીને તેણે નવી સ્થિતિના ધારણુ કરી, અને પોતે પોતાના ઉપરી અમલદારથી પકડાઈ ગયો માટે પોતાનો ઉભંગે પોતાના હાથ નાચેના ઉપર કાઢ્યો અને એવી રીતે પોતાના માનભંગનો બદલો વાળવો એવો વિચાર એને આવ્યો. આ વખતે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પોતાને ઘેરથી ખેરેકમાં આવ્યો હતો. હમણાં હમણાંનાં એનાં દરેક કામ બારીકાઈથી તપાસાતાં હતાં એટલે એને આવતી કાલે પહેરા ઉપર ચઢવાનું હોવાથી એનાં હથીઆર વિગેરે ખરોખર પોલીશ કરવાને માટે એ આજે ટાઇમ કરતાં ચઢધો કલાક વહેલો આવી પહોંચ્યો હતો. સાજ્જંટ મેન્જેર લેંગલી સીડી ચઢીને પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં જતો હતો, તેજ વખતે ફ્રેડરિક પણ ખેરેકમાં પોતાના ક્વાર્ટર્સ તરફ જવાનો દાદર ચઢતો હતો. એવામાં ફ્રેડરિકને કાને ઓચીતો કાંઈ માણસ ધમ દઈને પડી ગયો હોય એવો અવાજ આવ્યો. એકદમ એ દાદર ચઢી ગયો અને જોયું તો ત્યાં બત્તીનો પ્રકાશ હતો છતાં સાજ્જંટ લેંગલી ઠોકરાઇને ચત્તોપાટ પડેલો જણાયો. ફ્રેડરિક એની પાસે ગયો અને એને ઉકાડ્યો; પણ લેંગલીથી ખરોખર ઉભા ન રહેવાયું. એટલે ફ્રેડરિક એને દીવાલને ટેકે ઉભો રાખ્યો. જેના તરફ એ તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોતો હતો તેના આમ-જાજ એ હક્કો પડ્યો: પોને છાકટો બન્યો છે એ વાત જણાઈ

મઠ અને તેણેજ પોતાને ઉઠાડ્યો આ ત્રાતથી લેંગલીને બહુ અપ-
માન લાગ્યું; એટલે એ લોન્સડેલને ઉદ્વેગ જ આજ્ઞ્યો. “લોન્સડેલ, તે
દાર પીધો છે?” એટલે લોન્સડેલ કાંઈ કોવથી અને કાંઈ તોછલા-
ધથી બોલ્યો: “ના, મેં નથી પીધો.”

“બુદ્ધું કેમ બોલે છે? તારાથી બરાબર ઉભા રહેવાનું તો છે
નહિ. જોને તારું મોઢું લાલ લાલ થઈ ગયું છે. તારી આંખો ઉમ-
રવણી લાગે છે. મારા નાકમાં દારૂની વાસ બરાબ ગઈ છે.”
લોન્સડેલે લેંગલીના છેલ્લા વાક્યનો જવાબ આપ્યો કે “બેશક એ
વાત ખરી છે.”

લેંગલી આ ટકાર સાંભળીને બરાડી ઉડ્યો “તું શું કહેવા માગે
છે? મારા ઉપર આક્ષેપ કરે છે? આટલો બધો છાકટો તું જણાવ
છે અને હમણાં તો ચનાપાટ પડી ગયો હતો.”

“મી લેંગલી, હવે જો વધારે ઓઝું બોલી જશો તો હમ-
ણાંજ એ માણસને બોલાવીને તમને ખાતરી કરી આપીશ કે આ-
પણા બેમાંથી કોણ ચનાપાટ પડી ગયું હતું. આપણા બેનાં પહેરેલાં
કપડાંજ એ વાત સાબીત કરી આપે છે.” આટલું કહીને ફ્રેડરિક
ચોતાના ક્વાર્ટરે ભણી ચાલ્યો ગયો.

અહિં આ બનાવ બન્યો તે દરમિયાન કેપ્ટન રેડબર્ન માનચે-
સ્ટરના ક્ષતાઓમાં ફરવા નીટળી પડ્યો હતો. અત્યારે દુકાનદારને
ત્યાંથી વ્યુસીને કેટલુંક કામ લેવાનું હતું અને બજારમાંથી કેટલીક
ચીજો પણ ખરીદવાની હતી, તેથી ચોતાના ફ્રેડીને લઈને વ્યુસી પણ
લોન્સડેલ સાથે ઘરની બહાર નીકળી હતી. લોન્સડેલ બેરેકમાં પહોંચ્યો
ત્યાં સુધી તે એની સંગાથે ગઈ અને પછી લોન્સડેલ બેરેકમાં ગયો

અને એ બજાર તરફ વળી. કેપ્ટન રેડબર્ન સીગારેટના ધુમાડા કાઢ-
 તો આંટા માર્યા કરતો હતો. સાંજ પડી ગયેલી એટલે મીલોમાંથી
 ઝેરાં, મરદ તથા છોકરીઓ છુટીને ઘર તરફ જતી હતી. તે છોક-
 રીઓ તરફ કુદ્દષ્ટિ કરતો, વળી કાંઈ સ્ત્રી સારી હોય તો તેના તરફ
 ઉદ્દતાઈથી જતો, વળી જે દુકાનમાં સ્ત્રીઓ ખરીદી કરવા આવી
 હોય તે દુકાનેજ ધડીવાર ઉભો રહીને પોતાનો વખત ગાળતો હતો.
 એટલામાં એક કાપડીઆની દુકાનમાંથી એક સુંદર દેખાવની સ્વચ્છ
 અને સફાઈદાર વસ્ત્રમાં સળયલી એક સુંદરી બહાર આવી. એની
 સાથે એક છ એક વર્ષનો છોકરો હતો. એ ઘણી આભરદાર અને
 વિવેકી લાગતી હતી. આ રમણી ઉપર જીરોહડતી નજર પડી. એ-
 નાથી એનું મુખ તો બરોબર ન જણાયું; પણ એ સુંદરીના અંગને
 મરોડ અને એની ચાલ ઉપરથી એણે એને ઝાગળી કાઢી અને
 એની પાછળ જવાને એણે એના પગ ઉપાડ્યા. એને પકડી પાડી
 અને એના સામું જંગલી પણે જોઈ રહ્યો. તરતજ એને ઝાળખાણુ
 પડી એ બીજી કાંઈ નહિ પણ મીસીસ લોન્સડેલ હતી. એને જોઈને
 જીરોહડને કાંઈ આશ્ચર્ય અને સંતોષ થયો. પોર્ટસ માઉથમાં નકક-
 ટાઈ કરીને એ એના ઘરમાં ઘુસી ગયો હતો ત્યાર પછી આજ
 સુધી એણે દ્યુસીને જોઈ નહોતી. એને જોયે ઘણાં વર્ષ થઈ ગયાં
 હતાં તેથી એનો બિલકુલ વિચાર પણ એને નહોતો આવતો. તે વખતની
 અને અત્યારની દ્યુસીમાં એને ઘણો ફેર માલમ પડી ગયો. અત્યારે
 એ યૌવનના પૂર્ણ બહારમાં આવેલી હતી. જો કે એના વદન ઉપર
 શીકારા અને ઉદાસીનતા છવાઈ રહેલી જણાતી હતી; છતાં એનું
 અપૂર્વ સૌન્દર્ય ઠાંકયું ન રહી શક્યું. એના વદન ઉપરની ઉદાસીન-
 તાથી અત્યારે એ વધારે મોહક લાગતી હતી. એનાં સ્વચ્છ પણુ

સાદાં વસ્ત્રો એના લાવણ્યને દીપાવી મુકતાં હતાં. આ રૂપસુંદરીના સામું રેડમર્ન નફટાઈથી ટીટી ટીટીને જેવા લાગ્યો. દ્યુસીએ પણ એને તરતજ ઓળખી કાઢ્યો અને એને જોઈને એકદમ પાછી હતી ગઈ. જીરોહડના વિષયા દીક્ષમાં આ વખતે કાંઈ કાંઈ વિચાર આવવા લાગ્યા. એને મન તો બધી સ્ત્રીઓ અનીતિમાનજ હતી. સ્ત્રીઓમાં પવિત્રતા જેવો કાંઈ ગુણ હશે એનો એને ખ્યાલજ નહોતો. એટલે હવે તો એ એના પતિથી કંટાળી ગઈ હશે, દુઃખને લીધે હવે એ એકદમ મારે શરણે આવશે, વિગેરે અનેક તરંગ એ કરવા લાગ્યો. આખરે એની સાથે વાત કરવાની એણે ઘૂંટતા કરી અને બોલ્યો: “ કાણ મીસીસ લોન્સડેલ ? ઘણું દિવસે તમારો મેળાપ થયો. ” એમ કહેતો કહેતો એ મીસીસ લોન્સડેલનો રસ્તો ઘેરીને એની સામું જોઈને ઉભો રહ્યો. દ્યુસી આના આવા વર્તનથી ધણી ગુસ્સે થઈ ગઈ; છતાં સમય વિચારી જઈને એ બોલી: “ મહેરબાની કરી બાબુએ ખસી જઈ મને જવા દેશો ? ” “ હવે એમ મહારાજ છે શું? આવુંને આવું ક્યાં સુધી રાખવું છે ? ” દ્યુસી ફેકરિકને પોતાની આંખોએ વળગાડીને જીરોહડના બોલવા ઉપર દુર્લક્ષ કરતી આગળ ચાલવા લાગી. તે વખતે ત્યાંથી લોકોની જવર અવર વધારે હતી; એટલે દ્યુસીને એ વધારે કનડી શક્યો નહિ પરંતુ એની પાછળ પાછળ એ જવા લાગ્યો. અકસ્માત દુસ્મનને એમ લાગ્યું કે “ અત્યારે એની સાથે છોકરો છે તેથી એ આજ કરતી હશે. કાંઈ નહિ, એ ક્યાં રહે છે તે તો મને એની પાછળ પાછળ જવાથી માલમ પડશે. ” મીસીસ લોન્સડેલે જણ્યું કે પાપી પાછળ પડ્યો છે; પરંતુ એણે પાછી વળીને જરાયે જાણ્યું નહિ. જીરોહડને એ સારી રીતે ઓળખતી હતી. એ પાછું વાળીને જોવાને

પ્રયત્ન કરત તો જીરોદડ એનો અર્થ એવોજ કરત કે “ મારા ત-
 રફ એનું મન છે ખરું. મને જોતી જોતી જાય છે. ” એમ કરીને
 એ કેટલોયે કુસાધ જાત. બિચારી ચાલતી ચાલતી વિચાર કરતી
 હતી કે “ આ નવી ઉપાધિ વળી ક્યાંથી આવી ? વળી કયું નવું
 સંકટ માથા ઉપર આવી પડશે ? આ દુશ્મન મારી પુઠે કેમ પડ્યો
 છે ? ” આમ દીલગીર થતી અને દોષે ભરાતી એ ચાલ્યા કરતી
 હતી એટલામાં ફેડીએ પાછળ જોયું અને પેલાને પોતાની પાછળ
 આવતો જોઈને બોલી ઉઠ્યો : “ મમા, પેલો રાતા કોટવાળો કાઠ
 આપણી પાછળને પાછળ આવ્યા દરે છે. ” દ્યુરડી ઝડપથી ચાલવા
 લાગી અને છોકરાને પણ સાથે સાથે ધસડવા માંડ્યો. જીરોદડને
 લુલાવવામાં નાખવા એકદમ મૂળ રસ્તેથી એ ફંટાઈ ગઈ. રેડઅર્ને
 પોતાના ઘરને પત્તો ન લાગે તેટલા મારે એણે આડકંટો રરતો
 લીધો. સાંકડી અંધારી અને જ્યાં માણસનો નહિ જોવોજ જવર
 અવર હતો એવી ગલીમાં એ પેડી. આમ ધર્યું છતાં રેડઅર્ને એનો
 કોડો ન મૂક્યો. એ ગલી પુરી થઈ એટલે એ બીજી ગલીમાં પેડી. આ ગલી
 પહેલીના કરતાં એ વધારે અંધારી ઘેર હતી. ત્યાં પણ પેલો તો પાછળ
 આવતોજ હતો. હવે તો દ્યુરડીએ ફેડીને તેડી લીધો અને જીવ લઈને
 નાસવા લાગી; પણ છોકરાને ઊંચકાને એનાથી બહુ ન ચલાયું. આખરે
 પોતાની પાછળ કોઈનાં પણ પગલાં ન સંભળાયાં ત્યારે એ વિસામો
 લેવા થોડીવાર ઉભી રહી. એ ફેંફેં થઈ ગઈ. શ્વાસ પણ માતો નહોતો.
 એટલી બધી યાદી ગઈ હતી. છોકરાને પાછો ફેડેથી નીચે ઉતાર્યો.
 છોકરાને પણ લય તો ધણા લાગ્યો હતો; પણ એની મા કેમ આટલી
 બધી દોડતી હશે તેની એને કાંઈ સમજ ન પડવાથી એ બોલી
 ઉઠ્યો : “ મમા, કેમ તું આટલી બધી દોડતી હતી ? શું હતું ? ” દ્યુ-

સી આતો કાંઈ જવામ આપે તે પહેલાં તો પાછો ફરીથી કોઈના પગલાંનો અવાજ એને કાને આવ્યો અને એકાદ બે સેકન્ડમાં તે ક્રેટન રેડઅર્ન એને પકડી પાડી અને એને કહ્યું: “લ્યુસી, ઉભી તો રહે. છોકરો નહિ કહી દે. હું એને રમવાનું રમકડું અપાવું છું.” લ્યુસીને એમ થયું કે આની સાથે જો એ ગુસ્સે થઈને આંસુ તો એના પતિને એ કનડશે. તેથી ગુસ્સે ન થતાં કાંઈક ઠપકા આપી અને કાંઈક વિનીત બાવથી એ બોલી: “ક્રેટન રેડઅર્ન, મારા જેવી એક નોંધારી સ્ત્રીને આમ સત્તાવરી એ માણસાઈ ન કહેવાય. નહિ માનો તો પછી હું વાંરને માટે જૂમ પાડીશ.”

“અહિંયાં કોણ છે તારી વાંરે આવે એવું? અંધારું થઈ ગયું છે. આટલામાં કોઈ ચકલુંએ જણાવું નથી. આ લત્તામાં કોઈ તારી જૂમ સંભળે એમ નથી.” હવે લ્યુસી કોંઈને ન દેખાવી શકી. ને તે બોલી: “ક્રેટન રેડઅર્ન, મારા છોકરાની દેખતાં આવાં વચન કાઢતાં તમને શરમ નથી આવતી?” રેડઅર્ને જોયું કે હમણાં તો કોઈ જણાવું નથી; પણ રખેને કોઈ આવી પહોંચે એ ખીકથી એ બોલ્યો: “તારી એવી ઇચ્છા છે તો મારે વાત આગળ લંબાવવાની જરૂર નથી. પણ એટલું યાદ રાખજો કે આ અપમાનનો ખદલો એક સપ્તક ઉપર તો હું જરૂર લઈશ.” આટલું કહીને એ ચાલતો થઈ ગયો. અને લ્યુસી ફેડીને લઈને ખીજી દિશામાં વળી. બે મંજવર કારખાનાની વચ્ચે આવેલી નળીમાં ઉપલો બનાર બન્યો. આ કારખાનામાંનાં દીવાખતી કમારનાં છુટાઈ ગયાં હતાં; એટલે આ મહીમાં અજવાળું નહોતું. ઉમતા ચંદ્રનાં આછાં કિરણોનો પ્રકાશ પડતો હતો. ક્રેટન રેડઅર્ન જતાં જતાં વિચાર કરી રહ્યો હતો કે, કેવી સુકિત

ઘડાવું તો દ્યુસી મારા કામજમાં આવે. એટલામાં એક માણસે
આવીને પાછગથી એનો હાથ પકડ્યો. રેડઅર્નને માનની ખાતર
બહાદુર અમલદાર કહેવામાં આવતો; પણ અત્યારે તો એની બહાદુરી
સ્તમને પાતાળ જતી રહી હતી. એને તો એમજ લાગ્યું કે નકકી
કાંઈ સુટારો મળ્યો; એટલે બીકથી એનાથી યુમ પણ પડામ મમ,
અને તરવાર ખતાવવાને બદલે એણે તો પીઠ ખતાવવા માંડી. એ જોઈ
પેલા માણસે કહ્યું: “ કોર્ટન રેડઅર્ન, બીશો નહિ. મેં તમારી બધી
વાત સાંભળી છે. હું તમને મદદ કરી શકું એમ છું. ”

રેડઅર્નના જીવમાં હવે જીવ આવવા લાગ્યો; છતાં પેલા
અનુભવી બન્યું એટલું અંતર રાખીને ઉભો રહીને તેની સાથે વાત
કરવા લાગ્યો. “ તમે કમ વાત સાંભળી ? ”

“ દ્યુસી લોન્સડેલ અને તમારી વચ્ચે થઈ તે. તે કાર્યમાં
હું તમને મદદરૂપ થઈ પડું એમ છું. ”

“ ખરેખર ? ત્યારે તમે કાણ છો ? મને ક્યાંથી ઓળખો ? ”

પેલાએ કહ્યું: “ એ બધાનો ખુલાસો કરવાની કાંઈ જરૂર
નથી. તમારે ઇંડરીઓ ગઠ જીતવો છે અને મારે પૈસા જોઈએ
છીએ. કેમ છે કલુલ ? હોય તો તમારી મુરાદ ખર લાવી આપું. ”

“ કલુલ છે; પણ મારું કામ થાય ત્યાર પછી તને
પૈસા આપું. ”

“ વાર એમ રાખો. ત્યાં સુધી એટલા દિવસ દુઃખે પાપે હું
એવી કાઠીશ. પણ આ વાત આપણે અહિં કરવા જવી નથી.
અહિંથી નજીકજ હું રહું છું; માટે ચાલો ત્યાં જઈને વાત કરીએ. ”
જરોડને એમ લાગ્યું કે આ કદાચ સોનેરી ટોળાનો હોય તો ઉલટા

અને સાણસામાં સપડાવે; એટલે થોડી વાર તો ડમ લર્ષા વમરજ
આ અળપયા માણસ સામે જોઈ રહ્યો; પણ એ કોણ છે તે જોળખી
ચક્ર્યો નહિ. આ અળપયા માણસે માથે હેટ એવી ધાલી હતી કે
એનાથી એનું આપું મોઢું ઢંઢાઈ જતું હતું. એણે મજબુરના જેવું
બહુ ખદડ બદન પહેર્યું હતું; છતાં એની બોલી મજબુરના જેવી
નહોતી. જીરોદે આ ચખસને બરોબર જોવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ એને
ખીલામણો વેશ જોઈને એ તો ડરીજ ગયો. એ મનુષ્યે હસતાં
હસતાં કહ્યું: “ ઓહો આરી રાતી ડમકીવાળા અને કમરે તરવાર
સ્ટકાવેલાને મારા જેવા કંગાલ અને દરિદ્રીની બીજા લાગે છે, તે
આમ ઉમા રહ્યા છો ?” રેડમર્નને આથી ચાટકા લાગી ગયા
એટલે બોલ્યો: “ ચાલ, આગળ યા. હું તારી પાછળ આવું છું. ”

પેલાએ કહ્યું: “ ચાલો અહિંથી દસ બાર કદમજ દુર છે. ”
એમ કહીને રેડમર્નને આ માણસ પેલી ગલીમાં એક ખીસ્તાર
લાલતમાં આવી ગયેલા અને પડી ગયેલા ઘર આગળ લઈ ગયો.
આવા હવડ લતામાં આવું હવડ ઘર-બદમાસોની ટાળીને રહેવાનું
રહેઠાણ-જેવું જોઈને જીરોદેના શરીરમાં કુમળી છુટી ગઈ. પેલાએ
તાણું બોલીને આરાણું ઉઘાડ્યું. ઘરમાં તદ્દન અંધારું હતું. મોટી કમર-
માં ઉતરતો હોય એમ એને તો લાગ્યું અને અંદર જઈ કે ન જઈ
એમ મનમાં ઢયું પચ્યું થયું. પેલા અળપયા શખસે કહ્યું: “ જે
તમને દગો લાગતો હોય તો બેલાશક તમારી તથવાર મ્યાનમાંથી
એંથી કાઢો, અને ધક ઉપરથી મારા શિષને ઉઠાવી લે. જે મારામાં
વિશ્વાસ હોય તો ચાલો મારી સાથે. દ્યુરતી સાથે હું તમારો મેળાપ
કરવી આપું; અને નહિ તો તમે કોઈ એકાંત જગા મળ્યાએ તે આલો-
હું ત્યાં આવવા તૈયાર છું. ”

રેડમર્ને કહ્યું: “ ચાલ ચાલ હવે. ” એમ કહીને પોતાની સાથે એ અંદર પેટા અને રખેને કાઢી બચ આવી પડે તેટલા માટે જરૂર પડે તલવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢવા પોતાનો હાથ તલવાર ઉપર જ મુકી રાખ્યો. અંદર ગયો એટલે પેલા પુરૂષે અંદરથી આરાણું વાસી દીધું. આ અંધારી કોટડીમાં બંને જણ એકલા હતા. રેડમર્નના મનમાં એમ થતું કે હમણાં મારી મળતી પકડી મારે ટોટા એ પીસી નાખશે તો ? દુગો કરીને એનું ખંજર મારી છાતીમાં ભોંકી દેશે તો ? ધાડપાકુઓનું ટોળું હમણાં મારા ઉપર તુટી પડશે તો ? મારા પગ નીચેની જમીન પોતી હોય અને મને ત્યાં ભોંયરામાં ફડસેલી દેશે તો ? આવા હજારો વિચાર એને આવવા લાગ્યા અને અહિં આવી પડ્યો તેનો એને પરતાવો થવા લાગ્યો. પેલાએ કહ્યું: “ બેસજો હાં, હું બત્તી લાવું. ” એમ કહીને એ બત્તી લામ્બ આગ્યે એટલે બંને જણે અંદરના ઓરડામાં ગયા. દીવાને અજવાળે રેડમર્નને જણાયું કે અહિં બધી ચીજો અસ્તવ્યસ્ત પડેલી હતી. ભોંતમકં હજારો બાકારાં પડી મયાં હતાં. બારીઓના કાચ ભાગી તુટી મથક હતા, ધુળના તો ઢગલા થઇ રહ્યા હતા. આ ઓરડામાં એકાદ તાવડી, એક માટીનો ઘડો, થોડાક કોલસા, લાકડાંની એક બે બારીયો, આલા જેની ફાટલી તુટલી સુવાની ગોદડી એટલાં વાંનાં હતાં. એટલેક ઉપરથી એમ અનુમાન થાય કે અહિં મનુષ્યનો વાસ હશે. જો એટલું એમાં ન હોય તો એ જનવરની ભોડ જેવુંજ લાગે. રેડમર્ને એક દ્રષ્ટિપાતમાંજ આખી રૂમનું નિરીક્ષણ કરી લીધું અને આવું બયાનક રચળ જોઇને એને પણ ચક્કરાટ થઇ રહ્યો. દીવાના અજવાળે આ અમણ્યા મનુષ્યને એ સારી રીતે જોઇ શક્યો. એનું મોહું ચીતરી ચઢે એવું હતું. એનું મોહું જાણે બળી ન મરું હોય

અથવા લોહાના સળીઆના જાણે એના મોઢા ઉપર ડામ ન દીધા હોય એવું દેખાતું હતું. એની એક આંખ તો ખીલકુલ ગઈ હતી, અને એ આંખે તો એનાથી જરાએ દેખાતું નહોતું. ફક્ત એક આંખે દેખાતું હતું. પણ તે આંખ પણ સાલચોળ અને ઢાઝી ગયેલી હોય એવી જણાતી હતી. એની પાંપણો પણ બળી ગઈ હતી અને એના ડાળા ફરી ગયેલા લોહીની અંદર જાણે જડી ન લીધા હોય એમ બહાર ટગમગી રહ્યા હતાં. એના નાકનું ટેરવું ખવાઈ ગયેલું હતું. એના હોઠ એટલા બધા સુજી ગયેલા હતા કે જાણે એ મોટા હાસી ન હોય એમ લાગતો હતો. એણે પોતાની હેટ ઉતારીને નીચે મુકી, તો એના માથા ઉપર કેટલેક ઠેકાણે બળી ગયેલા વાળ ફરી નહિ ઉગતાં ત્યાં તાલ પડેલી હતી; અને કપાળથી છેક માથા સુધી એને કાંઈએ ડામી નાખ્યો હોય એમ બાસ થતો હતો. ટુંકામાં આ મનુષ્યના રૂપમાં ઢંગલોળ વગરનો કાંઈ વિચિત્ર દેખાવનો દૈવ્ય હોય એમ બાન થતું હતું. હવે એણે પોતાની વાગધારા ઊડવા માંડી. જીરોડને એણે કહ્યું: “ કાંઈ ઝાળખાણુ નથી પડતી ખરું ? ”

“તમને જીંદગીમાં કાંઈ વાર જોયા હોય તો ઝાળખું કતી ?”

“ ડીક; તમે મને નથી ઝાળખતા એથી તો મને એક પ્રકારનો આનંદ થાય છે. તમારે માટે ખેસવાને લાયક અહિં કશું સાધન નથી; એટલે હું તમને ખેસવાનું તો કહી શકતો નથી; હશે પણ આ ઝોકાંત જમ્યા છે; એટલે આપણાથી શાંતિપૂર્વક વાતચીત થઈ શકશે. ”

“ પણ હવે તું કાણુ છું ? તું મને અને દ્યુસીને ક્યાંથી ઝાળખે ? આમારી વાત તું કેમ સાંભળતો હતો ? તે તો વાત કશું ”

છેલ્લા સવાલનો જવાબ હું પહેલો દેવા માયું છું. હું દિવસે કેમ બહુ બહાર નથી નીકળતો એ તો તમે સમજી ગયા હશો. એટલે સાધારણ રીતે મારે જે કાંઈ ખરીદી કરવી હોય છે તેને મારે હું રાતેજ નીકળું છું. તે પ્રમાણે હું ગલીમાં ચર્ચને જતો હતો એટલે તમારા બંનેની વાત મારા કાને પડી. હવે આ ધર સંબંધી જરા ઓળખાણ કરાવું. આ બધા આન્સરીનો હતો છે. અને આ ધર પણ તમને આન્સરી લાઉસ જેવું નથી લાગતું ? સાઈ છે કે આન્સરી કોર્ટ ખીજે ઠેકાણે બેસે છે. આ ધરનોજ જો આન્સરી કોર્ટ તરફે ઉપયોગ થાત તો આવું પડી ગયેલી હાલતમાં એ ન હોત. અને અત્યારે મને આશ્રયસ્થાન સમું એ થઈ પડ્યું છે તેનો મને લાલ ન મળત. બહાર ખુલ્લામાં ગમ ત્યાં પડી રહેવું તેના કરતાં આ બંધીઆર જગોમાં ફાટી તુટી ગોઠડી ઉપર સુવાનું થું ખોટું છે ? એક દિવસ રાતે મેં આ માનવેસ્તરમાં પ્રથમજ પગ મુક્યો, તે વખતે રખડતો રખડતો હું આ ગલીમાં આવી પહોંચ્યો. ચાલી ચાલીને થાડી ગયો હતો, અને મારે ક્યાં જવું ક્યાં રહેવું તેની તપસમાં હતો. કાંઈ પત્તો ન લાગવાથી મેં તો દિવાલ સાથે માઈ માયું કાચકાવીને મારો અંત આણુવા નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં પવનથી ખખડતાં આ ધરની ખારીનાં ખારણાંનો અવાજ મારે કાને આવ્યો અને કુતૂલ ઉત્પન્ન થતાં તપાસ કરી. ધીમે રહીને હું આ રૂમમાં પેઠા અને અહિં જમીન ઉપરજ પડ્યો; અને ઉઘી ગયો. તે છેક સવારે ઉઠ્યો. ઉઠ્યો એટલે કઠડીને ભુખ લાગી હતી તેથી વસ્તીમાં બિલાન દેહિ કરવા નીકળ્યો. કેટલાક ગૃહસ્થ કહેવાતા મનુષ્યો તો મને બોધને જાણે પાપને જોયું હોય એમ મારાથી દૂર ભાગી જતા; પણ કેટલાક મીલના મનુષ્યોને મારી દયા આવી અને તેમણે

અને કેટલુંક ઉધરાણું કરી આપ્યું ત્યારે હું બચવા પામ્યો; નહિ તો જીવે મરી જત. ત્યાર પછી આ ગોદડાના ગાલામાં તપાસ કરતાં અને આ ઝોરડીની કુંચી જડી આવી; એટલે આપણે આ ધરનો કમળો કરી ખેડા છીએ. આટલો મારો પરિચય તમને બસ થયો. ”

“ પણ તું છે કાણુ તે તો કહે. તને મોઢે અને માથે આ બધી ધૂળ થાયી થઈ છે, તું મને અને દ્યુસીને શી રીતે ઝોળખે છે, તું મને કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ પડીશ ? ”

“ હું કાણુ છું તે તમે પૂછો છો ? મને તમે સ્મીથના નામથી બોલાવજો. મારા મોઢા અને મુખ ઉપરની ધૂળ તો એક ધર બળી મયું તે વખતે મને થયેલી છે. તમને તથા દ્યુસીને હું શી રીતે ઝોળખી શક્યો એ સવાલનો જવાબ પણ તેટલોજ સહેલો છે. જો કે હું હંમેશાં રાતે બહાર નીકળું છું; છતાં હું ચારે તરફની તપાસ કરતો રહું છું એટલે મને બધી ખમરો મળે છે. વળી તમારી અને દ્યુસી વચ્ચેની વાતચીતમાં તમે એક બીજાના નામ દષ્ટને વાત કરતાં હતાં; એટલે તમારા નામ હું જાણી શક્યો છું. હવે હું તમને મદદ શી કરીશ તે સવાલ તમારો રહ્યો. ” “ અને તે ખાસ અમતબનો સવાલ છે. ”

“ તે બાબતની તમારે કાળજી કરવી નહિ. હું તમને ચોક્કસ બેસાડી આપીશ. જુઓ, તમને તમારા સરનામાનો અક કામળ મળશે. તેમાં હપ્તું હશે કે અમુક દિવસે અમુક વખતે અમુક ઠેકાણે અમુક ધરમાં ગીસીસ લોન્સડેબને તમે મળી શકશો. તે ધર એવું હશે કે તેમાં શું થાય છે તે જોવાની કોઈને દરકાર નહિ હોય. ”

“ તમારૂં કહેવું હું સમજી ગયો; પણ દ્યુસી એવા સ્થાનમાં આવશે ખરી ? ”

“ તે તમારે જોવાનું નથી; પણ તમને એવો કાગળ મળે કે દ્યુસી લોન્સડેલ કહેલે સ્થળે આવી પહોંચી છે; તો તમે ત્યાં જશો ખરાને ? ”

“ જરૂર; અને તમને દ્રવ્યથી હું સંતોષી દઈશ. છતાં હું કેવો માણસ છું તેની તમને ખાતરી પડે તેટલા માટે લો, આ જ્ઞાનાનું પાંચ સોવરેન તમને આપું છું. ”

“ હાલો, એની પણ જરૂર પડશે. જે ધરમાં તમારૂં કાકડું હું જમાવી આપવા ધારૂં છું, તે ધરવાળાને ધરના બાડા બદલ અને તમારૂં કામ પાર પાડવાને થોડા ઘણા પૈસા આપવા પડશે. ” એમ કહીને મી. સ્મીથે ફ્રેટન રેડબર્ન પાસેથી પાંચ સોવરેન લેવાને યોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. હાથ પણ દાઝેલો જણાતો હતો અને એના ઉપર ચાડાં ચાડાં પડી ગયાં હતાં. રેડબર્ન પાંચ ગીની આપીને ત્યાંથી ઉઠ્યો અને ચાલવા માંડ્યું. જતાં જતાં પણ એના મનમાં એમ આવ્યું કે રખેને પાછળથી આ માણસ મારા ઉપર ધા કરે. એની એ ધારણા ખોટી હતી. આ મી. સ્મીથનો એવો કશો ધરોહર નહોતો; એટલે એ સહી સલામત રીતે આ ખંડીએ જેવા ખીરમાર દાક્ષતમાં આવી ગયેલા ધરમાંથી બહાર નીકળી ગયો. બહાર રસ્તાની ખુલ્લી હવા અને અજવાળું જણાયું ત્યારે એના મનને કાંઈ શાંતિ વળી. આ વિચિત્ર અનુભવ કાણુ હશે અને એ માંડે કાઈ કેવી રીતે પાર ઉતારશે, વિગેરે વિચાર કરતો કરતો એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ગાડી રૂમ આગળ.

ખીજે દિવસે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પહેરા ઉપર હતો તેથી મધ કાલે રેડબર્નને 'હ્યુસીનું' અપમાન કર્યું હતું તે વિષે એને કશી ખબર પડી નહિ. સાન્ન્ટ મેનેર લેંગલી મધ રાતે દારૂ ઠાંસીને પડ્યો હતો તેની અસર આજે સવારે પણ થોડી થોડી રહી હતી. એનું માથું એને ભારે ભાગતું હતું અને રાતે લોન્સડેલે એની એ સ્થિતિ નજરો નજર જોઈ હતી તેનું એને સ્મરણ તાજું થઈ આવ્યું. એને ભય લાગ્યો કે ફ્રેડરિક જરૂર મારી ઉપર વેર વાળશે અને હું પીને છાકટો બન્યો હતો એ હકિકત એ જરૂર કર્નલને કહી દેશે; અને એ વાત સાબીત કરવાને માટે ખીજ પુરાવા સાથે કેપ્ટન રેડબર્નને પણ પુરાવામાં ખોલાવશે. પણ એનો એ ભય ખોટો હતો. લોન્સડેલ આ વાત કહી તો દેત; પણ કેટલાક કારણસર એને તેમ કરવાનું માંડી વાળવું પડ્યું.

રેડબર્ન લેંગલીની વાત જાણે છે, એની એને ખબર નહોતી. તેમ ખીજ સાથીઓ લેંગલી વિરૂદ્ધ મળી આવશે કે કેમ તેની શંકા હતી. રજીમેન્ટમાં એ છપાઈ ગયેલો હતો એટલે ઉપરીના સામે એ કાંઈ પણ આક્ષેપ મુકે તે માનવામાં પણ ન આવે. આ જવા સંજોગોમાં એનાથી લેંગલી વિરૂદ્ધ ફરીબાહ થઈ શકી નહિ. આ પ્રમાણે લેંગલીનો યુનો હંકાર્ષ બધો એટલે એણે એમજ ધાર્યું કે, "મારી વાત કહી દેવાની ફ્રેડરિકની હિંમત નહિ આણી હોય. એહું

માનત કોણ? કહ્યું હોત તો ઉભટો એ મૂર્ખોજ હત. એણે ન કહી
 દીધું તેનો કાંઈ મારે આભાર માનવાનો નથી. ” આમ આભાર
 માનવાનો તો આજુએ રહ્યો પણ ફ્રેડરિકે એને છાકટાપણામાં જોયો
 તેથી એના ઉપર પોતાનું વેર વાળવાની એ પેરવી કરવા લાગ્યો.
 ક્રુવે એ ફ્રેડરિકને દોષ દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. એનું કામ સાફ હોય
 છતાં એનાં ખોતરણાં શોધવા લાગ્યો. એનાં હથીઆર અને ડ્રેસ
 બરોબર બ્યવસ્થાસર હોવા છતાં એમાં એણે એની ધણી જુલો
 કાઢી અને “ તું આળસુ છે, મેલો છે, ગદો છે, તદન નકામો છે. ”
 વિગેરે ધણા અપમાનકારક શબ્દો એને કહ્યા. ફ્રેડરિકને, વિચારે
 વાંકમાં નહિ છતાં ઠપકો અને અપમાન સાંભળવાં પડ્યાં તેથી એ
 શીઆવીઆ ચર્ષ ગયો અને લેંગ્લી ઉપર એને ધણું ખુનસ ચઢ્યું.
 એ એને ત્યાંનો ત્યાંજ ઠોકરી પાડત; પણ એણે મનને મહા મહેનતે
 વશમાં રાખ્યું. લેંગ્લી એના મનનો વિચાર સમજી ગયો હતો
 અને એને ખાતરી થઈ કે “ હું મને એટલું કહીશ પણ એ કાંઈ
 બોલવાનો નથી. ” એટલે એના ઉપર મેણાં ટોણાં અને ન સંભ-
 લાય એવાં અપમાનકારક વચનોનો એણે વરસાદ વરસાવી દીધો.
 આજે આખા દહાડામાં લોન્સડેલના પડેરા દરમ્યાનમાં કાંઈ કેટલી-
 એવાર એણે આવળ કરી; અને નેટલીવાર એ આગ્યો તેટલીવાર
 કાંઈ નવીજ જુલ એણે કાઢ્યા કરી. પોતાનો દોષ વધારે કળવવા
 અને લોન્સડેલને દાંઝે બાળવા ખીજ સૈનિકોની જુલો હોવા છતાં
 “ વાહ, તમે ધણું સાફ કામ કરો છો. ” એમ કહીને તેમનાં
 વખાણુ કરતો અને આને મૂર્ખા, ગધેડા, અકલ વગરના, હેવાન,
 વિગેરે અનેક અપશબ્દો સંભળાવવા લાગ્યો. લેંગ્લીના અણુજાળતા
 પ્રહારોથી એનું મન વિંધાઈ ગયું હતું. એનો અંતર આત્મા કળી

ઉઠ્યો હતો. એને પણ લાગ્યું કે હવે એનું મન એના હાથમાં નહિ રહી શકે. ઠઈ વખતે એ થું કરી ખેસશે તે ન કહી શકાય. અત્યારે એનું અનુન દબાઈ રહેલું હતું. એના ક્રોધનો જવાબામુખી ધુમાઈ રહ્યો હતો. ઠઈ વખતે એ ફાટી નીકળશે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું. ક્રોધ કે દ્રેષ જણાવ્યા વિના આ અધું અપમાન ફેરિક મળી ગયો એ પોતાને મન એને પાચલાપણું લાગ્યું.

સાંજે જે સૈનિકનો પહેરો નહોતો તે બધા કેન્ટીન (પીઠા) માં બેઠા થયા અને વાતોના તડાકા મારવા લાગ્યા. એમણે ફરેકની પાસે ફાળો ઉધરાય્યો અને ઉધરાણાના પૈસામાંથી દારૂ મંગાવવાનો વિચાર કર્યો. પણ પૈસા પુરતા નહોતા એટલે તેટલા પૈસામાં સર્વને બરાબર પહોંચી રહે એટલો દારૂ આવે એમ ન લાગ્યું; એટલે આ બોકોનું ધ્યાન, જ્યાં લોન્સડેલ, લેંગ્લીએ એના પ્રત્યે ચલાવેલી હેવાનીઅત વર્તાણુકનો વિચાર કરતો બેઠો હતો તે તરફ મયું અને એમણે એક જણ બોલી ઉઠ્યો:—“ લોન્સડેલ, દોસ્ત અત્યારે પૈસા ખુટે છે. થોડો ફાળો તુંયે આપ. ” આ સાંભળીને એનામાંના બીજો જે જરા સારા અને મળતાવડા સ્વભાવનો હતો તે બોલ્યો: “ એ વિચારો કોઈ દિવસ દારૂ પીતો નથી, તો ફાળો માગીને એની પાસે ના થું કામ કહેવડાવવી ? આપણને બધાને એનો સ્વભાવ જમે છે. એને જેમ કરવું હોય તેમ કરવા દો. આપણે જેવી બહોસ ન કરવી. ” ત્રીજો બોલી ઉઠ્યો:—“ કેમ ભુલી ગયા ? હમણું થોડા દહાડા ઉપરજ એણે આપણને બધાને પોતાના પહરના પૈસાથી દારૂ પાયો હતોને ? ”

લોન્સડેલ હવે પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો અને પોતાના

ગાંડીઆઓ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા:—“કેમ શી વાતો કરી રહ્યા છો ? ઉધરાણું કરો છો ? મારો ફાળો જોઈએ છીએ ? ચાલો મારો પણ આજે જરા જલદ દારૂ પીવાનો વિચાર થઈ ગયો છે. જેમ અને તેમ જલદ અને કડક જોઈએ હા ? લો આ પૈસા.” એમ કહીને એણે પાંચ શીલીંગ લેવા. પૈસાનું ઉધરાણું હવે ખરોખર થઈ ગયું એટલે ઝોડર પ્રમાણે ખરેખરો જલદ દારૂ આવી પહોંચ્યો. એટલો કડક કે જેને દારૂ પીવાની આદત ન હોય તેને તો એક પીન્ટ જેટલોજ પીવાથી ચઢી જાય; અને એમાંનો એક પોંટ મમે તેવા એટલે દારૂડીઆનું પણ મગ ફેરવી નાખે એટલો બધો આ દારૂ જલદ અને તેજદાર હતો. લોન્સડેન આ દારૂનો ગ્લાસ મોંઢે અરાડવા જતો હતો, ત્યાં પોતાની પવિત્ર પ્રિયતમા અને નિર્દોષ બાળકની છત્રી એનાં નયન સમક્ષ આવીને ઉભી રહેલી એને જણાઈ. બંને એ બંને જણ “તમે દારૂ ન પીશો” એવી વિનંતિ કરી રહ્યાં હોય એમ એને લાગ થયું; પણ અંતઃકરણના અવાજ તરફ એણે દુર્લક્ષ કર્યું. અત્યારે એ દુઃખભારથી સહંતર દટાઈ ગયો હતો, એનું મન અનેક જાતના અપશબ્દોથી વિંધાઈ ગયું હતું. તે છેક હતાશ થઈ ગયો હતો અને એના મન ઉપર એટલી બધી પ્રબળ નિરાશા જામી રહી હતી કે મદિરાપાન જે એણે મનને બહેલાવનારૂં મણી લીધું હતું, તેની વિકટ લાલસાને એ જરા પણ ન રોકી શક્યો. અત્યારે એ અંત ઉપર આવેલો હતો. પોતાના ઉપર ગુજરતા જીવનમાંથી છુટવાને એ સેતાનને પણ વેચાવા તૈયાર હતો. “તું આ ખોટું કામ કરે છે. તેં દ્યુસીને વચન આપ્યું છે કે હવેથી દારૂને એણે પણ નહિં જાઉં; છતાં તું આ અવળે માર્ગે

ચઠી રહ્યો છું.” આ પ્રમાણે એનું અંતઃકરણ એને ઠાક હાલને કહેતું; છતાં નિરાશા અને વિષાદની અગાધ મર્તામૃતી બહાર નીકળવાનો એણે એજ માર્ગ લીધો. પહેલેજ ગ્લાસે એના આખા શરીરમાં એક પ્રકારની રુપુર્તિ આવી ગઈ. એનો હૃદયબાર બરા હલકો થયેલો લાગ્યો; પણ હજી સુધી એનું મન જોષએ તેવું પ્રયુક્ત ન થઈ શક્યું. ખીજું ગ્લાસ અડાવ્યું એટલે એના હૃદયમાં ઉજળો વાગ્યો. એ તાનમાં આરવા લાગ્યો.

“ સાઈન્ટ લેંગ્વીએ મને ઘસાતા શબ્દો કહ્યા તેમાં હું આટલો બધો હતાશ કેમ થઈ ગયો ? એની મારે દરકારજ શું કરવા કરવી જોઈએ ? જલેને એ ટકટકારો કર્યા કરે. એના ઉપર ધ્યાનજ શું કરવા આપવું ? આવી બાબતોમાં નકામું દુઃખ શું કામ બહારી લેવું ? આ દારૂના ગ્લાસમાં તો ધાખાં કરતાં પણ વધારે મજા છે. એનાથી મન પ્રયુક્ત અને છે તો પછી એ લેવામાં હરકતે શી છે ? દ્યુસી ધણી ઉમદા સી છે. હું એને અતિ પ્રેમથી ચહાઉં છું. પણ મારા ગોઠીયાઓ સાથે દીલને બહેલાવવા એ ધડી દારૂની મોજ ઉડાવીએ તો તેમાં દ્યુસીનું શું જાય ? એવી તેવી બાબતોમાં એને વધી કહાડવાનો ન હોય. શું મારે તે એની મુખપરસ્તીજ કર્યાં કરવી. હા, અમારા શરૂઆતના, અમારા જુવાનીના પ્રેમમાં અમે એક ખીજનેજ દેખ્યા કરતાં; પણ હવે તે મધુર મધુ-રજનીનાં પ્રેમ પ્રસંગો તથા એક ખીજના હૃદયમાં સ્થાપિત થયેલી એક ખીજની મનોરમ મૂર્તિની પ્રેમપૂજા પરિણામ પામી છે. હવે તે એ ભાવના એક મંબીર ભાવ તરીકે રહેવી જોઈએ. મેં એકાદ ગ્લાસ અડાવ્યો તેની એને ખબર પણ શું પડ્યાની છે ? હું

એને વાતજ નહિ કરું તો એ મને શું કહેવાની હતી? હું એને દુઃખી કરવા માગતો નથી; એટલે એ ન જાણે એમજ હું મારી મેળ ચલાવ્યા કરીશ. હદમાં રહીનેજ કામ કરીશ. જાકટા બની જવાય એટલેજ બધા હું પીઉં શું કામ? હદમાં રહીને જો કાષ્ટ પણ વસ્તુનો ઉપભોગ કરવામાં આવે તો કશું નુકસાન થતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય હદ ઓળંગી જાય છે ત્યારે વિપત્તિમાં આવી પડે છે. હું નિયમને કાંઈ કરવાનો નથી એટલે મારે કરવાનું જ નથી.” આવા વિચારો કરીને લોન્સડેલ પોતાના અંતર્યામી નિર્મળ આદેશ અને હિતકર બોધને દબારી દેવા લાગ્યો. એ ગદાસની અસર તો એના મનજ ઉપર પુરેપુરી થઈ ચુકી હતી; છતાં પોતે પૂર્ણ સાવધ છે એમ કરીને પોતાની ભુલિને પણ એ ઠગવા લાગ્યો, અને ત્રીજો ગદાસ પણ જઠરમાં ઢોમી દીધો. હદમાં રહેવાની વાત તો હજુ એના મોઝમાંજ છે અને ત્યાર પહેલાં તો એણે હદ ઓળંગીયે ખરી. દારૂ ચીજ એવી છે કે બલબલા મનશ્ચુત મનોમળવાણાનું બળ પણ હરકે જાય છે. હદમાં રહીને પીશું એ વિચારજ બચાવ છે. જેટલા દારૂ-ડીયા બની ગયા છે તેટલા બધાએ પહેલાં તેવા નહોતા. દારૂને પહેલો પ્રસંગ પાડ્યો તે વખતે તેઓ પણ ડાહ્યાજ હતા. અમે હદપાર કદી નહિ પીશું એવી ડહાપણુબરીજ દલીલો તેઓ કરતા હતા. પરંતુ આવી ડહાપણુ બરેલી દલીલોએજ લાખોને પાયમાલ કરી નાખ્યા છે. મનુષ્યનું મિથ્યાભિમાનજ એને મારી પાડે છે. મિથ્યાભિમાનમાં એ એવો આંધળો થઈ જાય છે કે મોટી ઉંચાઈ ખડક ઉપરથી એનો પગ તો લપસી રહ્યો છે, પણ એ ધણુમાં તેજ ભોમ ભેમો થઈ જવાની તૈયારીમાં છે; છતાં આંધળાને એમજ લાગે છે કે પોતે ધણુજ નિર્ભય સ્થળમાં છે. અસ્તુ. ત્રીજો ગદાસ

ચડાવી દીધા એટલે એના મનમાં એક પ્રકારનો ઓર આનંદ છવાઈ રહ્યો. એ પુરેપુરો જાકરો નહોતો બન્યો; છતાં અસર તો થઈ ચુકી હતી. હજુ એનું મન અને વાણી એના પૂર્ણ કાળુમાં હતાં. ચોથો ગ્લાસ ધરવામાં આવે તો નાજ કહેવી એવો વિચાર કરી રહ્યો હતો. છતાં ગ્લાસ જોઈને એના મોઢામાં પાણી આવ્યું. એણે તો દુનિયાની બધી ચિંતાઓ, દુઃખ અને વિપત્તિને દારૂમાં કુખાડી દેવાની જ ઈચ્છા કરી દીધી હતી. કે જ્યાં એને ફરીથી એ નડેજ નહિ. અમુક કારણસર કર્નલે જીરોહડ અને લેંગલીને બેરેકમાં એક રાઉન્ડ લેવા મોકલ્યા હતા. તેથી રાતે દસ વાગે આ બંને જણુ ગાર્ડ રૂમ આગળ આવી પહોંચ્યા. એમને જોઈને બધા સૈનિકો ઉભા થઈ ગયા પણ ત્યાં ફેટલાક દારૂના ગ્લાસ ઉપાડ્યા વગરના રહી ગયા હતા તે આમની નજરે પડી ગયા; એટલે જીરોહડ બોલી ઉઠ્યો:—“ અલ્યા, તમે તો અત્યારે મેંજ ઉડાવવા બેઠા છોને કાંઈ કે એકાક ગ્લાસ અડાવો તો તો કાંઈ વધી નહિ; પણ અહિં પડેલા સાહિત્ય ઉપરથી સમજાય છે કે તમે જ જ ગ્લાસ ઉડાવી દીધાં હશે.” અત્યારે જીરોહડ આવી શીખામણની ડાહી ડાહી વાતો કરતો હતો; પણ પોતેજ શેરીની એક આખી બોટલ, એક કલેરેટની બોટલ અને એકાક પીન્ટ પોર્ટનો એટલું ઠાંસીને આવ્યો હતો. એનાથી બરાબર ટટાર ઉભાએ નહોતું રહેવાતું. બોલતાં બોલતાં અચાંખાતો હતો; પણ ઝોશીસર લોકોને તો જાણે હદ ઉપરાંતનો પીવાનો પરવાનો હતો; પણ સાધારણ સૈનિકથી તેમ થઈ શકે તેમ નહોતું. ઝોશીસર રોજ રાતે મન માન્યો પીને જાકરો બને, તોપણ એ સરખે સરખા મળે ત્યારે એમજ કહેવાય કે એ તો મોજીઓ છે. કાંકો છે; પણ બિચારા સૈનિકથી કાંઈ દિવસ વધારે પીવાઈ જાય.

તો એને છાકટો, બદમાસ, કુતરો વિગેરે વિશેષણો લગાડવામાં આવે. ફ્રેડરિક રેડબર્ન સૈનિકોને ઉદ્દેશીને બોલતો હતો, ત્યારે બધાએ સૈનિકો બંધો ડાહ્યા ડમરા હોય અને બીલકુલે પીધા ન હોય તેમ ઠાવકા બનીને ઉભા રહ્યા.

લોન્સડેલ શીવાય કોઈના મુખ ઉપર પીધેલાનું ખાસ ચિહ્ન જણાવું નહોતું. એનું મોઢુંજ ઉભરાયલા જેવું લાગતું હતું. “ ચાલો સાન્નિટ મેન્જર લેંગ્લી, આ લોકોની તપાસ કરો. આમાં કોઈ છાકટો બન્યો છે ? આહ ! અહ્યા તારું નામ શું લોન્સડેલ કે ? તે વધારે લઈ લીધેલો લાગે છે. લેંગ્લી એના મોઢા ઉપરનો ઉભરાટ તમને માલમ પડે છે કની ? ”

“ ધણોજ સાહેબ. ” લેંગ્લીએ જવાબ આપ્યો:—“ અહ્યા ખરાબર ઉભો રહે. ”

શ્રોત્રેક જોમ કોઈ ઘેરને કહે તેવી રીતે બોલ્યો: “ લેંગ્લી, બત્તી લાવો, આના મોઢા આગળ ધરો એટલે હું જોઈ તો ખરો. જુઓ એણે કટલો બધો પીધો છે ? ”

“ હાહ; ધણોજ. ”

ફ્રેડરિક કહ્યું:—“ મેં બહુ પીધો નથી. ”

રેડબર્ન:—“ તારી જીભ બંધ કર, એ તારા ઉપરી છે. તેં દારૂ પીધો છે. ”

ફ્રેડરિક:—“ મેં દારૂ પીધો છે એ હું કશુંક કહું છું; પણ હું તેથી ઉન્મત્ત બની ગયો નથી. ”

શ્રોત્રેક:—“ ઉન્મત્ત ! અરે આવા તારા સુંદર શબ્દોનું અમારે

શું કામ છે ? તારા જેવા બિખારીને તે વળી આવે શબ્દકોષ શાને જોઈએ ? ”

આ સાંભળીને લોન્સડેલને પિત્તો ખસી ગયો હતો; એટલે એ બોલી ઉઠ્યો:—“ બિખારી ? ”

જીરોટ્ટે જાણ્યું કે આવેશમાં કદાચ લોન્સડેલ એને પજાડી નાખશે; એટલે એ ત્રણ કદમ પાછો હડી જઈને બોલ્યો: “ કેમ કાંઈ ઉધ્ધતવેડા કરવા ધાર્યા છે કે શું ? ”

“ મેં ઉધ્ધતાઈ કરી કરી નથી. તમને “ઉન્મત્ત” શબ્દ નથી ગમતો તો કાંઈ નહિ. મેં બહુજ ઠાક પીધો છે એવો તમે મારા ઉપર ખોટો આરોપ મુકો છો. ”

“ આ વળી વધારે ઉધ્ધતાઈ. ” એમ બોલતાં બોલતાં જીરોટ્ટને એક વાત યાદ આવી. પેલા સ્મીય નામના માણસે લ્યુસી સાથે એને મેળાપ કરાવી આપવાનું માથે લીધું હતું; એટલે પોતાના માર્ગમાંથી આ કાંટા હાલ તરત ખસેડવાની ખાસ જરૂર હતી. તેથી એણે આગળ ચલાવ્યું: “ તું બહો ઉધ્ધત છે. સાર્જન્ટ લેગલી તરફ તે એવું વર્તન બતાવ્યું તો બતાવ્યું પણ મારી સાથેયે તું ઉધ્ધતાઈથી વર્ત્યો છે; માટે તું મારો ગુન્હેગાર છું. તને હું પહેરામાં લઉં છું. અને બે ચાર દિવસમાં તારા વર્તનમાં જો તું ફેરફાર નહિ કરે, તો તારા ઉપર ફરીથી કોર્ટ માર્શ્યલ બેસશે. લેગલી, હું ધારું છું કે પહેલાં એને સમ્મ થએલી છે ખરું ? ” જાણે આગલી વાત બધી એ સુક્ષ્મ ગયો હોય એવો ડાળ કરતો લેગલીને પુછવા લાગ્યો.

લેગલી: “ હાજી; એને ફટકાની સમ્મ થયેલી છે. ”

રેડબર્ન: “ ફટકાની ? ”

લેંગલી: “ હાજ; બે વાર. ” “ બે વાર ? ”

“ હાજ. એ ઉપરાંત એને ડામવામાં પણ આવ્યો છે. ”

“ સારે તો એ છેક નઠોર થઈ ગયો છે. હવે શું સુધરવાનો છે ? અત્યારે મેં એને પહેરામાં લીધો છે. ” એમ કહેતો શ્રીરાહુ ન્યાંથી ચાલતો થયો અને લેંગલી પણ અભાગી લોન્સડેલ તરફ “ ડીક પાછો સપાટામાં આવ્યો છે. ” એવો દષ્ટિભાવ જણાવતો શ્રીરાહુની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. આ બંને જણના મયા પછી ગાર્ડ રૂમમાં થોડો વખત ખરેખર શાંતિ વ્યાપી ગઈ. લોન્સડેલ એ હાથની અદખ વાળીને આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. અત્યારે એનું અપમાન થવાથી એનું મન ધણું ખિન્ન થઈ ગયું હતું.

શ્રીરાહુ રેડબર્ન જેવો એક મૂખાંતો સરદાર એને કુતરાની આક્રમક હાડધૂત કરે, આખલા જેવો સાર્ન્ટ લેંગલી એને આમ, એના પગતળે છુંદી નાખવાની પેરવી કરે, એ શું જોણું દુઃખકર હતું ? એના મનમાં તો એમજ થઈ ગયું હતું કે હમણાંને હમણાં એ બંનેની પાછળ જઈને બંદુકની બેયોનેટથી બંનેને પુરા કરીને આઈ વેર વાળું. સૈનિકો આખરે મૌનનો ભંગ કરીને અંદર અંદર ચાલતો ફરવા લાગ્યા કે; “ આ તો બહુ જોડું થયું. ” ખીજાએ કહ્યું: “ ધણુંજ જોડું થયું. આમ કરવું બ્યાબખી નહોતું. લોન્સડેલ ખિચારો શિક્ષા ભોગવી છુટયો હતો; છતાં શું કામ અત્યારે એજ ચાત સંભારી હશે ? ”

“ અને તે પણ આવા બે બદામના રેડબર્ન તે શું જોઈને સંભારી હશે ? ” ત્રીજાએ કહ્યું.

“ અને પેલો આખલો નહિં કે ? ” ચોથાએ કહ્યું.

“ ભાષ આપણા બધાની પણ એવીજ વલે છે. જેમ બીન-સનંદી અમલદારોની સુટણી સૈનિકોમાંથીજ થાય છે, તેમ આ સનંદી અમલદારોને પણ સૈનિકોમાંથીજ સુટવા એમજ છે. અને પછી ચલતા ચલતા એ દરજ્જે ચઢાવવામાં આવે તોજ લશ્કરમાં કાંઈ ન્યાય જળવા સંભવ છે. બાકી તો કાંઈ નહિ. ” પાંચમાએ કહ્યું.

“ અરે જવા દોમે એ વાત. એ તો બધાએ સરખા. સૈનિકોમાંથી લો કે બહારથી લાવો; પણ ઓફિસર થયા એટલે એવાજ બની જવાના. ”

“ ધીરા પડો ભાષ, ધીરા પડો. એ ઉપર મેં જાડો વિચાર ચલાવેલો છે. હું એમ કહેવા માગું છું કે જે લશ્કર રાખવાની જરૂરજ હોય તો તે આખા દેશના રક્ષણ માટે રાખવાનું છે. તેમાં માણસોની ભરતી કરીને તેમને યંત્રવત કે ઢોર જેવા ગુલામો બનાવી દેવાના નથી. એમાં સર્વની સ્વતંત્રતા જળવાવી એમજ સીવીલીયનો અને બીજા સાધારણ વર્ગના, એ સર્વેએ એક બીજાને આપણો જેવાજ ગણવાના છે. જે આણું માય તો પછી દરેક રીજ-એન્ડ પોતાના કમીશન્ડ અને નોન કમીશન્ડ ઓફિસર પોનેજ ચૂંટી શકે. એ અધિકાર એમનેજ સોંપવે અને તેની અમુક અમુક મુદતે નિયમિત સુટણી કરવી; તોજ આપણને સારા ઓફિસરોએ મળશે અને તેમના વર્તન ઉપર આપણો કાંઈ દાબ પણ રહેશે. આપણે આણું કરવાનું કહીએ, ત્યારે કહેશે કે એમાં ડીસીપ્લીન ન જળવાય. હું તો કહું છું કે એમાં ખાસ વધારે ડીસીપ્લીન જળવાશે. કમરણ કે સર્વ એક બીજાને ભાઈ સમાન ગણશે અને કાંઈ ધર્મનું જામન પણ રહેશે. ફ્રાન્સમાં નેશનલ ગાર્ડવાળા પોતાના ઓફિસરોની કરવરસે

કે એ વરસે પોતેજ ચુંટણી કરે છે અને એમનામાં કેવી સરસ ડીસીપ્લીન હોય છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં “ મીલીશીઆ ” એ ભવસ્થાસરનું લક્ષકર છે; અને એમાં પણ ઝોરીસર ચુંટણીથીજ નીભાય છે. મારો ભાઈ એક પેરીસમાં છે, તેણે મને આ અધી ખબર આપેલી એટલે હું જાણું છું. અમેરીકામાં મારા કાકા છે તેણે મને અમેરીકાની હાકકત લખી હતી. ખરી સ્વતંત્રતા તો અમેરીકામાંજ છે. આપણે તો અહિંમાં ફક્ત સ્વતંત્રતાની વાતોજ કરી જાણીએ છીએ; પાકી એમની સરખામણીમાં તો આપણે ગુલામજ છીએ. અને આ ફટકા મારવાની સજા તો પ્લીટીશ લક્ષકરમાંજ જોઈએ. આપણે તો જાણે જંગલી જનાવર છીએ, તે આપણને સીધા રાખવાને માટે આવી શિક્ષા કરવી પડે. ”

આ પ્રમાણે આ લોકોની વાતો ચાલી રહી હતી ત્યારે ફ્રેડરિક પોતાનાજ વિચાર કરી રહ્યો હતો. પોતાને જે જીલમ અને અત્યાચાર સાંખવાં પડ્યાં તેનુંજ એને આખી રાત રટણ થવા લાગ્યું. પોતાના દાદા શત્રુઓની ખબર લઈ નાખવાના વિચાર એના મનમાં ઘોળાયા કરતા હતા. ગમે તે રસતે એમના ઉપર વેર લેવાના એના વિચાર મક્કમ થતા જતા હતા. સવારે ઉઠીને લ્યુસીને નોટ લખી એમાં જણાવ્યું હતું કે, “ મને પરહેજ કર્યો છે તેથી હાલમાં હું છુટક થઈશ ત્યાં સુધી મારાથી આવી થકાશે નહિ. તારે મારી ખબર લેવા એરેક (સ્થિતિ-ગૃહ) માં આવવાની જરૂર નથી. કારણકે અહિંયાં તને પેલો પાપ રૂપ રાક્ષસાવતાર જીરોલ્ડ રેડમન નાહક હેરાન કરશે. ” પોતાને કેમ પરહેજ કરવામાં આવ્યો હતો એ વાત એણે કાગળમાં ખીલકુલ લખી નહિ. લ્યુસી કાગળ ઉપરથી તરતજ

સમજી મઠ કે કાંઈ નવીન બન્યું હશે; તેથી એના જીવને ચિંતા થવા લાગી. અધુરામાં પુરૂં એને મળવા જવાની પતિએ યોજાવી મના કરી હતી; એટલે એ વધારે ગુંચવાડામાં પડી ગઈ. એને એમ યયું કે કદાચ કામળમાં લખ્યું છે તેના કરતાં મામલો વધારે મંબીર પણ હોય. આ સંજોગોમાં શું કરવું એની એને કાંઈ સૂઝ પડી નહિ. આખરે, પતિ પાસે જઈને ખરી સ્થિતિ જાણી લેવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો, અને પતિને માટે દટલીક ખાવાની તથા એના આરામને માટે જોઈતી ચીજો લઈને ત્યાં જવા એ તૈયાર થઈ. સાથે ચોતાના ફેડીને પણ લીધો. બેરેકમાં આવી અને ફેડરિક હતો ત્યાં ગઈ. દ્યુસી આવી તે વાત ફેડરિકને ન રૂચી. પોતે આવી એ વાત પતિને ગમતી નથી એ જાણીને દ્યુસીને ધણું ખોટું લાગ્યું, અને એની એવી વર્તણૂકથી એ બિચારી રડી પડી. એક વખત એવો હતો કે તે વખતે આજ સ્થળે દ્યુસીની હાજરી એને વધારે પ્રિય થઈ પડતી હતી. આજે એથી ઉલટું છે, એ જાણીને દ્યુસીને ઝોલું આવી ગયું. ફેડરિક દ્યુસીની મનોગત સ્થિતિ સમજી મથો; એટલે એ પરતાવો કરવા લાગ્યો અને તેના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે દ્યુસીને એણે ખરી હકિકત જણાવી દીધી. તેણે કહ્યું: “મારા જીવને કાંઈ ગોઠવું નહોતું અને મને ખીલકુલ એન પડતું નહોતું; તેથી એકાદ બે ગ્લાસ મેં દારૂ પીધો હતો. દ્યુસી, હું જાણું છું કે તને એ વાત પસંદ નથી; પણ એમાં મારો કાંઈ દોષ નથી. મારે જે અસલા ત્રાસ અને ભુલમ વેઠવો પડે છે. તે તું જો જાણતી હોય તો તને ખરેખર મારી દેવા આવી જાય.”

“આજે ફેડરિક, તમારી દયા તો શું પણ એથી પણ મને વધારે

યાવ છે. તમારામાં મારો સંપૂર્ણ પ્રેમ આવી રહેલો છે. એ પ્રેમને લીધે હું તમારામય બની ગઈ છું અને તમારા દુઃખમાં હું તમારી સાથેજ સાયુજ્ય બોગતી રહી છું. તમારું દુઃખ એજ મારું દુઃખ એ મારી લીધું છે. તમે દારૂ પીધો તેને માટે હું તમને ઠપકા દેવા નથી માગતી; પરંતુ તમારું માનસિક બળજ એવા પ્રકારનું છે કે તમારે એવા કામચલાઉ ઉત્તેજક પદાર્થની જરૂર પડે એમજ નથી.”

“દ્યુસી, છતાં પણ કેટલીક વખત મને એવું થઈ જાય છે કે જાણે હું જાડો થઈ જઈશ. પેલા બદમાસે મને ન બંડાય એવી જાણો બાંધી છે. મને એણે લિખારી કહ્યો છતાં તારી અને યાજ્ઞહી અક્તરજ એ ધુંટડા હું મળી ગયો. મને દારૂનો નિશા નહોતો ચઢ્યો, મારા વિર્ષાતના વિચારોમાં મારું મન ઉશ્કેરાઈ ગયું હતું અને મારા બીજા ભાઈમયો કરતાં મારું મગજ વધારે ઠેકાણે હતું; છતાં મનેજ જોણી કાઢ્યો અને એ વિષધરે મનેજ ડંખ દીધો. તું જાણી તો મધજ હરી કે આપણા સર્વ દુઃખનું મૂળ અને અત્યારે મને પરહે-જમાં લેનાર પેલા પાપી રેડબર્ન સિવાય બીજું કાંઈ નથી. એજ દુઃખે આઠસેમાં તારી સાવકી માને પણ ફસાવી દીધી.”

“અરે રામ રામ, ત્યારે મિચારા મારા પિતાની શી દશા ?”

“આ વાત તદન ખરી છે. અમારા આખા ભેરકમાં એજ વાત ચાલી રહી છે અને બોજન સમયે બધા એકઠા મળે છે ત્યારે એની ઠડા મસ્કરી પણ પૂજ થાય છે. તારા પિતાએ સર આર્થિ-બોહડની નોકરી છોડી દીધી અને એણે રેડબર્ન ઉપર ચોલાલી સ્ત્રી સાથે આડો વેવાર રાખતા બદલ ફરીઆદ પણ કરી છે. આ બધું તમે દુઃખી કરવા હું નથી કહેતો; પણ એ દુર્બલિ કહેલો બધો

હીચારો અને નીચ છે, તે ખતાવવા તને આ વાત હું કહું છું. આવાની સામે મારો પીતો કેમ ન ઉકળે ?”

ખડ પુછા તો અભારની લોન્સડેલની આ બધી ડાહી ડાહી વાતો જો કે ખરી હતી; છતાં લ્યુસીને ખખર આપવા ખાતર એણે નહોતી કહી; પણ પોતે વધારે દારૂ પીધા હતો અને તેના પરિણામે એને પરદેજ કરવામાં આવ્યો હતો, તે બધો ખુલાસો ન કરવો પડે તેટલા પુરતું વાત ઉડાવવાને માટે એણે આમ વિષયાન્તર કર્યો હતો. આમ કરીને બિચારી નિખાલસ હૃદયની લ્યુસીને એ છેતરી રહ્યો હતો. કારણકે અત્યારે એની દારૂનીવાતને કાઠી સાથેના રેડમર્નના આડા વેવાર સાથે કરી સંબંધ હતો નહિ. લ્યુસી મનમાં તે મન-માજી ઉમ્મડસી રહી હતી; એટલે સમજીનેજ ખેસી રહી. લોન્સડેલને પણ લાગ્યું કે લ્યુસી પોતાની છેતરપીંડી સમજી ગઇ છે તેથી એને પણ પોતાના આ કૃત્યને માટે મનમાં તો પરતાવો થયો. આખરે લ્યુસી ખોલી: “ બહાલા ફ્રેડરિક, હશે; ગર્ષ ગુજરી વિસારી દો. પણ હવે હું તમને આજીજી કરીને કહું છું કે, માથા ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિ ધીરજ રાખીને સહન કરજો. વગર વિચાર્યું કે ઉઠાંજી પમહું ભરીને આપણા બાકી રહેલા જીવનની સર્વ આશાઓ ધૂગમાં ન મેળવતા. આપણે હજી ધરડાં થઇ ગયાં નથી. હજી જીવાન છીએ. તમારી બરકરની મુદત પુરી થશે એટલે આપણે નવો સંસાર માંડીશું; અને તે વખતે આપણે માટે પૂર્વ સુખજ છે.”

“ બિચારા, તારૂં કહેવું વચાર્થ છે. આપણે આશા ઠોડી કેવાની નથી. તું બહારાથી નહિ હું કહું ઉઠાંજી પમહું બરકરને નથી. કેમ, તને આસર્થ વિચારે નથી આવતો ? તને એમ જાણ છે કે હું

ते प्रमाणे नहि वरतुं ? मुजावत नहि. भाराभां विश्वास राखणे. हूं तने नहि छेतरं. ”

“ स्वामिन, तभाराभां हूं विश्वास राखीश. ” आटवुं भोजतां अे भणगणा थच गध. अेने सांभरी व्याव्युं के पडेक्षां पशु अेमले दार नहि पीवानुं वयन आर्युं हतुं; छांतां अेमले दार पीधा. वणा अे मनने दद करीने भोली: “ लुअो, आ आस्केटमां तमने उपयोगी थच पडे अने तमने गमे अेवी डेटकीक यीजे में आणुी छे. अे त्रशु द्विवस तमारथी अहिंथी नही छुटाय; ते दरम्यानमां आपशुा डेडीना पाठ हूं तैयार करावडावीश. अेनी काणु न करता. डेट-लोका वभत तभारे परहेजमां रहेवुं पडशे ? ”

“ इकत अे त्रशु द्विवसञ्च रहेवुं पडशे. पछी पाछां आपशे भेगांज छीअे अने पाछां आनंद करीशुं. पशु हवे तुं अहिं न आवीश. नकामुं काच अपमान करी असे. ” ह्युसी पोताना पतिने तेना दुःखमां दीक्षासे देवा अने अेना मनने आनंदमां राखवा अमे तेवुं अपमान के संकट वेडवाने तैयार हती; छांतां पतिअे अहिं न आववानी आजा करी अेटले शोकातुर थचने कहेवा लागी: “ वाइ तमे कहेशो तेम करीश; पशु आजे आवी तेने माटे तो तमे नाराज थया नथीने ? ”

“ नाराज ? अे केवो शब्द तें वापर्यो ? हूं नाराज होछ शकुंज नहि. तने आम कहेवानुं कारशु तो अेटकुंज के अमारो अधा अमक्षररो रखा अनीतिमान. ते नकामा तने काँच अडपसुं करी असे ते पीकने क्षीमे हूं तने अहिं आववानी ना हूं छुं. ” आ अधी वातयीत अर्ध रथी सुधी नानो डेडीक अेरैनी डेटडीमां आम-

તેમ જોયાજ કરતો હતો અને કાટડીનો દેખાવ જોઇને અખચમ થતો હતો. હવે લોન્સડેલે એને પોતાની પાસે બ્રોલાગ્યો, અને એની સાથે થોડાં આડાંઅવળાં ગરપાં માર્યાં; પછી અને જણુને એણે સ્નેહા-શિંગન દીધું અને મા દીકરો ત્યાંથી વિદાય થયાં.

હ્યુસી ઘેર પહેલ્લી ગઈ. પોતાનો પ્રિયતમ એ ત્રણ દિવસ સુધી હજી આવવાનો નથી એ જણીને એને ઘર સુતકાર લાગવા માંડ્યું. એના આપ્પા વદન ઉપર ઉદાસીનતા હતી. એને આ મુત્રાકાતથી માલમ પડી આવ્યું કે એના પતિમાં અમુક પ્રકારનું પરિવર્તન થયું હતું. જે પતિને એ પરમેશ્વર પ્રમાણે પૂજતી હતી, તે પતિમાં પોતાનો વિશ્વાસ કાંઈક અંશે યક્ષિત થાય એ એને મન ધણું થઇ ગયું હતું. પરંતુ પતિ પહેલાં જોટલા નિખાલસ અને ખુલ્લા દીલથી વાત કરતો હતો, તેટલા નીખાલસ અને ખુલ્લા દિલથી એણે આ વખતે વાત ન કરી, તેમ એનું એવું જહાલ પણ ન જણાયું. એના મનમાં ગુંચવાઈ રહેલા કોઇ વિચારને ઢાંકવા ખાતરજ એણે રેડમનની વાત વિષયાંતર કરીને કાઢી હતી. આ બધી હકિકત હ્યુસીના મગજમાં તાજી હતી. પોતે ત્યાં એને મળવા ગઇ તે પણ પતિને ગમતી રાત નહોતી. આ બધું પરિવર્તન એક દારૂએજ કરી નાખ્યું કે દૂરીથી જો એવા સંજોગો મળ્યા આવે અને પતિને દારૂની લત લાગી ગય તો શી સ્થિતિ ? ધીમે ધીમે પતિનો પ્રેમ પોતા પ્રત્યે શિથિલ થતો જશે અને બાળકની પણ એ ઝોઘી દરકાર કરશે. આવા આવા વિચારો નિર્મલ્લ હ્યુસીના મનમાં ચાલી રહ્યા હતા. આ વિચારો મનમાંથી કાઢી નાખવા માટે એ ધણાએ પ્રયત્ન કરવા લાગી; પણ એ ન નીકળી શક્યા અને ઉમટા એને વધારે સંતાપવા લાગ્યા.

એને મનમાં હજાર પ્રકારની શંકા અને કુતર્કો થવા લાગ્યા. આખેઠ દિવસ એને કાંઈ કામકાજ ન સુઝ્યું. કામ હાથમાં લેતી અને વિચારમંદ પડી જતી હતી.

રાતના સાડા નવનો સુમાર થયો હશે. નાનો ફેડી ઉંઘી ગયો હતો. એટલામાં કાંઈએ એનું ખારણું ધીમે રહીને ખખડાવ્યું એટલે ધરની માલીક બાઈ હશે એમ ધારીને દ્યુસીએ કહ્યું: “આવો.” એટલે માલીકબાઈને બહલે કાંઈ બીજુંજ આધેડ ઉમરની બાઈ આવી એના મોઢાનું ખારીકાઈથી અવલોકન કરનારને એ બાઈ દારૂનો શોખ કરનારી હશે એમ લાગ્યા વગર રહે નહિ પરંતુ અત્યારે દ્યુસી એની દુઃખામાં હતી, તેમ એ કાંઈના પ્રત્યે શંકાની નજરે જોવાનું શીખી નહોતી; એટલે આ નવી આવનાર બાઈનું એ ખારીકાઈથી અવલોકન કરી શકી નહિ. એતો દિવાલ આગળ બેસીને સવારનું પોતાનું અધુરું રહેલું કામ કર્યા કરતી હતી. પેલી બાઈએ રૂમમાં પેસનાંની સાથે બધી વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. ફેડીને એણે ઉઘતાં જોયો; એટલે એના મુખ ઉપર સંતોષનાં ચિન્હ જણાયાં. દ્યુસીએ એ પશ્ચ ન જોયું. પેલી બાઈએ કહ્યું:—“એન, તમારુંજ નામ મીસીસ લોન્સડેલ કે ? સર ઓર્શિઓલ્ડની નોકરીમાં પહેલાં હતાં અને હવે તેમની નોકરી છોડી દીધી તે મી. રેવિન્સનાં પુત્રી તમેજ કની ? ”

દ્યુસી:—“શું મારા પિતા તરફથી કાંઈ ખબર લાગ્યાં છે ? પોતાની પુત્રીને એમણે ક્ષમા આપી છે? મારા અશ્વાસન અને દીલાસાની એમને જરૂર છે ? ”

બાઈ:—“એથીએ વધારેની એમને જરૂર છે. મહેનત અને

ચિંતાને લીધે એ પથારીવશ થઇને પડ્યા છે. તમને કંખા કરે છે ? ”

હ્યુસી:—“ મારી કંખના કરે છે ? તો બલાં બેન, મને કહો એ અત્યારે ક્યાં છે ? ”

બાઈ:—“ અત્યારે એ અહિંયાં આ શહેરમાં છે. એ તમને અહિં મળવા આવ્યાં છે. તમારા પ્રત્યે થયેલા એમના અપરાધોની એ તમારી પાસે ક્ષમા માગવા આવ્યા છે. ”

હ્યુસી:—“ એવું ન બોલશો. પુત્રી શું પિતાને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છે ? બોલો બોલો, મારા પિતા ક્યાં છે ? ”

બાઈ:—“ માન્ચેસ્ટરમાં તમારો પત્તો એકદમ ન લાગ્યો એટલે એ મારે ત્યાં ઉતર્યા છે. એ આવ્યા ત્યારે એમની તખીઅત સારી નહોતી. અત્યારે વધારે બગડી આવી છે. તમારું ઘર મેં જમતેમ કરતાં શોધી કાઢ્યું છે. હું તમને તેડવા આવી છું. ”

હ્યુસી આ બાઈના બોલવાથી બોળવાઈ ગઈ હતી. એના બોલવામાં કાંઈ કપટ હશે એવો એને જરાએ વહેમ આવ્યો નહિ. બાઈની સાથે જવા એ એકદમ તૈયાર થઈ ગઈ. કપડાં પહેરી લીધાં અને બાઈની સાથે નીચે ઉતરી. પોતાના ઘરની માલીકબાઈને કહ્યું કે; “જરા મારા મેન્ચરમાં બેસજો. હું હમણાં બહાર જઈને પાછી આવું છું. ” એમ કહીને એ પેલી બાઈ સાથે ચાલતી ગઈ. અત્યારે એના મનમાં એના પિતા સંબંધનાજ બધા વિચારો ચાલતા હતા. “ મારા પિતાને કેમ હશે ? મને વારંવાર સંભાર્યાં કરતા હશે ? ” વિગેરે વિચારોમાં એ ગુંથાયલી હતી.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

કપટબળ.

દ્યુસીના ઘેર ગયા પછી લોન્સડેલ પણ વિચારવમળમાં ગોથા ખાતો હતો. પોતાની પત્ની સાથે એ નિખાલસપણે ન વર્ત્યો તેને એને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. રેડ્મન સાથે દ્યુસીની સાવકી માતાના આડા વહેવારની વાત કરીને દ્યુસીના મનને એણે ધણું દુભાગ્યું હતું તેને એને પરિતાપ થયો. એને પોતાની જાત ઉપર ઉદ્દેગ આવ્યો. પત્ની અને બાળક શિવાય એને આખો સંસાર ખારો લાગ્યો. પરંતુ આ મૂઢવિચારો એના હૃદયમાં ઝાઝીવાર ન ટકી શક્યા. એનામાં પાછું ભૂત ભરાયું.

“ મારી સ્ત્રીની સામે હું આમ એક બાળક જેવો કેમ થઈ ગયો ? મેં દારૂ પીધો છે એ વાત એને કહેવામાં મારે બીક શાને રાખવી જોઈએ ? આ તો મારી નામરદાઇ કહેવાય સ્ત્રીના મોઢા આગળ આટલી બધી નમ્રતા ન બતાવવી જોઈએ. હવેથી માઈ ગૌરવ સાચવવા હું પ્રયત્ન કરીશ. અરે, પણ કોના મોઢા આગળ માઈ ગૌરવ સાચવવાનું ? મારી પ્રેમાળ દ્યુસીના મોઢા આગળ ? મારા નિર્દોષ બાળકના આગળ ? અમે કેલેમાં કેટલું બધું સુખ ભોગવતાં હતાં ? કયા કાળ યોધડીએ અમાઈ સુખી ઘર જમીનદોસ્ત થઈ ગયું ? ભૂતકાળનો વિચાર આવે છે ત્યારે માઈ મન ઉકળી જાય છે. ” આમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારમાં લોન્સડેલ લગી રહ્યો હતો. એણે માથું કુટયું. એની આંખમાંથી ખરખર આંસુ નીકળી પડ્યાં.

એક પાસ પોતાની પવિત્ર પત્નીનાં વચનામૃત અને તેને આપેલું વચન પાળવા એ મથી રહ્યો હતો; સારે ખીજી તરફ દારૂ પીવાની પ્રયત્ન લાલસા એના જીમરને વચનભંગ કરવાનો આદેશ કરી રહી હતી. આમ એનું મન દ્વિધા વિલિન્ન થઈ ગયું હતું. આમને આમ ચાતના દસનો સુમાર થવા આવ્યો. એને જે રૂમ રહેવા આપી હતી તેમાં ખીજી સંનિદાને પણ રહેવાનું હતું; એટલે તે લોકો પણ હવે સુવાને માટે રૂમમાં આવી પહોંચ્યા. લોન્સડેલ પણ સુવાની તૈયારી કરતો હતો; એટલામાં રૂમનું આરણું ઉઘડાયું અને એક જણે લોન્સડેલને કહ્યું કે: “ એક છોકરો પીકા આગળ ઉભો છે તે તને ખોલાવે છે. ” એટલે લોન્સડેલ તરતજ તે છોકરા પાસે ગયો અને પૂછ્યું; “ કેમ મને ખોલાવ્યો? ” ચેલા છોકરાએ કહ્યું કે; “ એક માણસે, મને આ કાગળ તમને આપવા માટે આપ્યો છે તે લો. ” એમ કહીને એણે ચીંથરા જેવો થઈ ગયેલો કાગળ લોન્સડેલના હાથમાં આપ્યો. એણે તે ફેડીને વાંચ્યો.

“ તારી સ્ત્રીને ફાવવાને બાજી રચાઈ છે. એને તારા ધર-માંથી અન્ય સ્થળે ફાસલાવી લઈ ગયા છે. ત્યાં એના પતિવ્રતપણાનું અંતન કરવામાં આરો. એને ક્યાં લઈ ગયા છે તેની તને કશી ખબર મળે એમ નથી; પણ જે તારી ઇચ્છા હોય તે બહાર નીકળીને મને મળ. હું તને તે સ્થળે લઈ જઈશ. બેરેકના દરવાજાથી પચાસ વારને અંતરે હું ઉભો છું. ગમે તેમ કરીને જીટકી આવ. ”

લી. એક વિત્ર.

આ કાગળના અક્ષરો કાના છે તે લોન્સડેલ ન જાણી શક્યો; પણ વાંચીને વિસ્મિત થઈ ગયો. પરિણામનો કાંઈ પણ

વિચાર કર્યા વગરજ કાગળમાં લખ્યા મુજબ વર્તવા તૈયાર થઈ ગયો. લોન્સડેલ પાછો પોતાના રૂમમાં આવ્યો. ટોપી હાથમાં લીધી. અત્યારે એ બેમાકળો બની ગયો હતો. એના ગોઠીઆઓએ એને પુછ્યું: “ ભાઈ શી ધમાલ છે ? ક્યાં જવા તૈયાર થાય છે ? તું જાણે છે કની કે તું પરહેજમાં છે ? માટે જે કરે તે જોઈ વિચારીને કરજે. ”

ફેડરિકે કાંઈ સાંભળ્યું નહિ. એના મગજનો પારો ટોચે ચઢી ગયો હતો. નક્કી આ જીરોદ્ધ રેડઅર્નનુંજ કારસ્તાન હશે એમ એણે અનુમાન કરી દીધું. એકદમ દાદરે ઉતરી પડ્યો. બેરેક યાર્ડ વટાવી ગયો. પહેરેગીરના અવાજ ઉપર પશુ એણે લક્ષ ન આપ્યું અને આગળ ચાલ્યો. દરવાજો વટાવી ગયો અને અંધારામાં એક માણસને આમતેમ આંટા મારતો એણે જોયો; એટલે એણે તેને કહ્યું:—“ માઈ નામ લોન્સડેલ છે. તમેજ મારા ઉપર કાગળ મોકલ્યો હતોને ? ”

પેલા માણસે લોન્સડેલને કહ્યું:—“ ચાલો મારી સાથે. ” એટલે લોન્સડેલ એની પાછળ પાછળ ગયો. પેલા તો રેફવેની ઝડપે ચાલવા લાગ્યો અને લોન્સડેલ તો અંધાઈ ધણું થઈ ગયેલું અને રસ્તાને ભોમીઓ નહિ; એટલે ગોકળગાય પ્રમાણે ડગ ભરતો ચાલતો હતો. પોતાને આંધ રસ્તા દેખાડનારનું અંધારાને લીધે લોન્સડેલ મોઢું પણ જોઈ શક્યો નહોતો. રસ્તા ઉપરના ઝાંખા દિવાના પ્રકાશમાં એનાં કપડાં કાંઈક જણાયાં એને એ નવો આવનાર કાંઈક ધટો બદલીને ભોલતો હોય એમ લાગ્યું; છતાં અત્યારે એ મિત્ર બાવે પોતાને સહાય કરવા આવેલો હોવાથી એ બાબત ઉપર

એણે ખાસ લક્ષ આપ્યું નહિ; તેમ અત્યારે એ બાબત ઉપર વિચાર કરવા જેટલો એને અવકાશ પણ નહોતો. એ તો દ્યુસીને સંકટમાં લાંબી નાખનાર ઉપર પોતાના ક્રોધનો ઉભરો કાઢા રહ્યો હતો. એ તો પેલા માણસની પાછળ મલીઓ અને શેરીઓ વટાવતો વટાવતે જાણવા લાગ્યો. આખરે એક ખરેખરી અંધારી મલીમાં પેલો વળ્યો અને ત્યાં એક ધર-આગળ ઉભો રહ્યો. એ ધરમાં દીવાને પ્રકાશ જણાતો હતો. એ જોઈને પેલો બોલ્યો:—“ મી. લોન્સડેલ, સાંભળો. તમારે અહિં પૂર્ણ હોંશીઆરી અને સાવચેતીથી કામ લેવું પડશે. જુઓ આ ખારણું તમે ઠોકજો. ખારણું ખુલે એટલે ધરની બાઈ તમને મળશે. તમે જો એને કાંઈ પુછશો તો તમને કશીયે જવાબ મળવાનો નથી. એ તો કાને હાથજ દર્ષ દેશે અને કહેશે કે અહિં તો કાંઈ સ્ત્રી આવી નથી; પણ એના ઉપર ભરોંસેક ન રાખશો. એકદમ માળ ઉપર ચાલ્યા જજો. જુઓ, અહિંથી માળ ઉપર પેલી રૂમમાં દીવાનો પ્રકાશ જણાય છે, અને ઉપર જશે એટલે તરત તમને તે રૂમ માલમ પડી આવશે. એકદમ અંદર પેસી જજો. જો ખારણું બંધ હોય તો લાત મારીને તોડી નાખજો; પણ આ બધું ધણીજ ત્વરાથી કરવાનું છે; જેથી તમારું ત્યાં ગયેલું નકામું ન થાય.”

આ પ્રમાણે પેલો માણસ લોન્સડેલને બધી સમજૂતી આપીને ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. પરંતુ જે વખતે એ ઉપલી સમજૂતી લોન્સડેલને આપી રહ્યો હતો, તે વખતે એના મોઢા ઉપર આ ધરના દીવાનો પ્રકાશ પડતો હતો. તેના ઉજસથી એનું બચાનક બેડોળ મોઢું જણાઈ આવતું હતું. એ મોઢું જોઈને લોન્સડેલ પણ ધડીવાર

ડરી ગયો. એ હવે પેલા ધર આગળ ગયો અને જોરથી ખારણું
 ઠોક્યું; એટલે ધરની બાઇએ પોતાનો કાંધ ધરાક આવ્યો હશે એમ
 ધારીને ખારણું ઉઘાડ્યું. એના પોપાક ઉપરથી અને ઉશ્કેરાઇ ગયેલી
 સ્થિતિ ઉપરથી એ કાણુ હશે તેનું આ બાઇએ તરતજ અનુમાન
 કરી લીધું; એટલે એ અજાણી થઇને લોન્સડેલને પુછવા માગી કે:
 “ જાઇ, આવી રીતે પુછવા માછ્યા વગર અમારા આખરદાર ધરમાં
 ઘુસી આવવાવાળા તમે કાણુ છો ?” લોન્સડેલ તો કાંધ પણ જવાબ
 આપ્યા વગર ધરમાં ઘુસીજ ગયો હતો; એટલે એને આગળ જતો
 અટકાવવા આ બાઇએ એના કોટની કોર ઝાલીને ખેંચી અને
 “ કાંધ આવો, કાંધ આવો, ” એમ ખૂમ પાડી ઉડી. લોન્સડેલે એને
 એવો તો જોરથી ધક્કો માર્યો કે એ બાઇ જમીન ઉપર ચતાપાટ
 એશુદ્ધ થઇને પડી ગઇ. બાઇની ખૂમ સાંભળીને એ ત્રણ હલકી
 સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી; પણ એટલામાં લોન્સડેલ અડધે દાદરે પહોંચી
 ગયો હતો. એ ઠેક ઉપર ચઢી ગયો અને બતાવેલ નીશાનીવાળા
 રૂમ આગળ ગયો. ખારણું ઠોક્યું; પણ બંધ હતું એટલે ન ઉઘડી
 શક્યું. તેથી એણે એકદમ ખારણાને લાત મારી ખારણું તોડી પાડ્યું
 અને અંદર પેઠો. જોવો દુસીએ પતિને દીઠો તેવીજ એ છત્રંગ
 મારીને ફાળ જરી પતિ પાસે દોડી- ગઇ. એક દષ્ટિપાતમાંજ
 લોન્સડેલે જોઇ લીધું કે જીરોલ્ડ રેડમર્ન પણ આજ રૂમમાં છે.
 તરતજ દુસીને આઘી ખસેડીને એક બૂગ્યા વાઘની માથેક ફેરરીક
 જીરોલ્ડ ઉપર તુડી પડ્યો. જીરોલ્ડે એને પોતાના ઉપર ધસી આવતો
 જોઇને મ્યાનમાંથી એકદમ તલવાર ખેંચી કાઢી અને બોલ્યો: “ ફર
 કો રહેજે; નહિ તો તને ઠાપી નાખીશ. ” ફેરરીક એવી ધમકીને

મણુકારે એવો નહોતો. જેમ એક મહા કદાવર મનુષ્ય એક વામનજી સાથે યુદ્ધમાં જેવો જલદી ફાવી જાય; તેમ એકે તડાકે એણે શુરો-દડના હાથમાંથી તલવાર ખેંચી લીધી, તેના બે કટકા કરી નાખ્યા અને પોતાની વજ્ર જેવી મુકકીથી રેડખર્નને જમીન ઉપર લોટતો કરી નાખ્યો. શુરોદડ મરી ગયો કે એશુદ્ધ થઇને જમીન ઉપર પડ્યો છે, તેની કશી દરકાર કર્યા વગર પોતાની પત્નીને લઇને એ એકદમ નીચે ઉતરી ગયો અને બંને જણુ એ કલંકિત આચાર-માંથી બહાર નીકળી ગયા; અને પોતાના ધર તરફનો પંથ લીધો. દ્યુસી પતિના હાથને વળગીનેજ ચાલ્યા કરતી હતી. આખે રસ્તે દ્યુસીનું હૃદય ધમક ધમક ધમકયા કરતું હતું. આખરે એમનું ધર આવી પહોંચ્યું. બંનેજણુ ઉપર, પોતાની રૂમમાં ગયાં. ધરની બાઇ ફેડી પાસે બેઠી હતી અને ફેડી ઉંઘતો હતો. ધરમાં આવીને પતિને વળગી પડીને દ્યુસી ડુસકે ડુસકે રડી પડી. એ બાઇને આમાં કાંઈ સમજ ન પડી એટલે ચાંબલાની માફક એતો ત્યાંજ ઉભી રહી પણ ફેડરિકે એને કહ્યું કે “ હવે તમે નાચે જાવ ” એટલે એ નીચે ચાલી ગઈ. આખરે દ્યુસી ઠંડી પડી એટલે એણે પોતાની હકિકત પતિને કહેવા માંડી “ એક બાઇ મારી પાસે આવી અને મને કહ્યું કે તારા પિતા તને મળવાને અને તારી માશી માગવાને બહિં માનચેસ્ટરમાં આવ્યા છે પણ એમણે તારૂં ધર નહિ જેવાથી એ મારે ધેર ઉતર્યા છે. એ આવ્યા ત્યારે એમની પ્રકૃતિ નરમ હતી અને હમણાં એ વધારે માંદા થઇ ગયા છે તેથી હું તારૂં ધર ખોળતી તને તેડવા આવી છું. મારા પિતાની માંદગીની ખબર સાંભળીને મારો જીવ ઉડી ગયો અને હું આપણી રૂમ ધરની બાઇને સોંપીને તરતજ

પેલી સાથે જવા તૈયાર થઈ ગઈ. અમે પેલે ઘેર ગયાં. મને એ
 બાઈ ઉપર તેડી ગઈ અને તમે મને જે રૂમમાંથી પેલા દુષ્ટથી
 બચાવી તે રૂમમાં તારા પિતા સુતા છે એમ કહીને મને એણે તે
 રૂમમાં મોકલી દું તો મારા પિતાને મળવાની ઇતેમરીમાં કાંઈ
 કપટ હશે એ ન સમજી અને રૂમમાં પેડી અને ત્યાં પડેલા કાચ
 આગળ મારા પિતાને મળવા જઈ પડોચી કાચની આસપાસ ચારે
 તરફ મચ્છરદાની હતી એટલે અંદર કાણુ સુતેલું હશે તેની મને શી
 અચર પડે. મચ્છરદાની આઘી ખસેડીને જોવા જઈ છું તો કાચ
 તો ખાલી દીઠો એટલે મારા મનમાં ચંકા થઈ કે કાંઈ જોશે છે.
 હું તરતજ ત્યાંથી પાછી ફરી અને રૂમની બહાર નીકળવા ખારણું
 ઉઘાડવા મઈ પણ ખારણું તો બંધ હતું એટલે મારી ચંકા દબ મઈ
 મેં એકદમ યુમ પાડી પણ મારી યુમ કાણુ સાંભળે ? ખારણું
 બોલવાને મેં ઘણાંએ ઠાંઠાં માર્યાં પણ મારું કાંઈ વળ્યું નહિ. હું
 તો એ શ્રમમાં ઘણી થાકી મઈ અને લોથ જેવી થઈને નીચે ખેસી
 ગઈ. દસેક મીનીટ હું એમને એમ ખેસી રહી હમ્મશ એટલામાં કાંઈ
 દાદરે ચઢતું હોય એમ મને સંભળાયું. તરતજ રૂમનું ખારણું ખુલ્લું
 અને જોડે છું તો જીરોહ રેડઅર્ન, દારૂ પીને પુરો બહારો બની
 ને આવ્યો હતો. અંદર આવીને તરતજ એણે જોત જોતામાં
 ખારણું વાસી દીધું એટલે મારાથી બહાર પણ શી રીતે નીકળી
 શકાય ? અંદર આવીને પહેલાં તો એ મારાં વખાણુ કરવા લાગ્યો,
 મને મોટી મોટી આશાઓ આપતા લાગ્યો. અને મારા કાણુવધુ
 કરવા લાગ્યો પણ મેં કથાની પરવા ન કરતાં એને સારી મેઠે
 ઉઘડા લેવા માંડ્યો. એટલે તો પછી એ મને ડરાવવા લાગ્યો, મમકી

આપવા લાગ્યો. મને કહે કે મારી પાશવ વૃત્તિને તું આધિન થા
 નહિ તો તારા પતિ ઉપર આનું હું જખઈ વેર લઈશ. મેં તો એને
 ન કહેવાય તેવાં વચનો કહ્યાં અને ઘણાં તુછકારી કાઢ્યો. એને હું
 વચનના સખત પ્રહાર કરી રહી હતી અને તમે યરોયર વખતસર
 મારી વા'રે આવી પહોંચ્યા. " હવે ફેડરિકે પોતાનો ઇતિહાસ કહેવા
 માંડ્યો " મને તો આ બધી કરીએ ખખર ન પડત પણ એક
 તદ્દન બદશિકલવાળા માણસ મને નોટ લખી કે તમારી સ્ત્રીને ફાસ-
 લાવી ગયા છે, અને એના પાતિવ્રત ઉપર હુમલો થવાનો છે માટે
 જોઈએ છોય તો આવો મારી સાથે એટલે હું પરહેજમાં છું અને
 મારાથી બહાર ન નીકળાય તેનો કશો બે વિચાર કર્યા વખર મારી
 એરેક રૂમમાંથી નીકળી ને હું પરભાર્યો પેલા માણસની સાથે ગયો
 અને તું જે ઘરમાં હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એકદમ મને એ
 ધાણી આપેલી તેજ રૂમનું મેં ખારણું તોડી પાડ્યું અને તને હું
 બચાવી શક્યો. મને બદમાસ રેડખર્ન ઉપર ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને
 મેં એને જમીન ઉપર ઢોળી પાડ્યો તે તો તું જાણે છે. હું તે
 જાણું છું કે એ મરીજ ગયો હશે. " પોતા ઉપર આટલો બધો એ
 અત્યાચાર કરવા તૈયાર થયો હતો છતાં પણ કામળ હૃદયની દ્યુસીને
 પોતાના પતિના મુખથી રેડખર્ન મરી ગયો હશે એ વાત સાંભળીને
 કંપારી વધુટી ગઈ. એકદમ તો પોતાના પતિને એ કાંઈ કહી શકી
 નહિ પણ પછી ધીમે રહીને એણે પ્રેમ ભર્યાં કપાથી કહ્યું " પણ
 બહાશ તમે પરહેજમાં હતા અને રાત પડી ગઈ હતી છતાં તમે
 નિત્રાને જાગ કરીને અને બચાવવા દોડી આવ્યા તેથી તમને પાછી
 વધારે શિક્ષા વહિ આવે ? "

" દ્યુસી, એ બાગતનો મારા મનમાં કશો ડર નથી. આ

વ્યથિતે હું ગુનેગાર નથી પણ ફરીઆદી છું. અને જો પ્સીડીશોફ
 અદલ ન્યાય વાળા કહેવાય છે તેમ હશે અને લોકોને બતાવવાની
 ખાતરજ ન્યાયનું ફારસ નહિ કરવામાં આવતું હોય તો તો જરૂર
 અને જીરાઈ સામે દાદ મળશેજ. પણ અત્યાર પહેલાં મારા હાથેજ
 જીરાઈ સામે દાદ મેળવી દીધી હોય તો પછી કાંઈ દાદ મેળવવાની
 રહેતી નથી. પણ ચાલ હવે હું તો જાઉં છું.” આમ કહીને ફેડ-
 રિક પાછો બેરકમાં ગયો છતાં એનો ક્રોધ જરાએ શાંત નહોતો
 પડ્યો. ક્રોધના અગ્નિથી એ બલુકી ઉડ્યો હતો અને એનો કંઈ
 સુકાતો હતો એટલે પીકામાં જવાની ઇચ્છાને એ ન રોકી શક્યો
 ત્યાં ગયો એટલે બળતામાં વધારે હોમાયું અને બડકો થયો. છતાં
 એનામાં બુદ્ધિ અત્યારે વધારે સતેજ થઈ હતી બેરકમાં જઈને
 લાગલોજ એ સીધો કર્નલ વીંડહામ પાસે ગયો. બહાર સીપાઈ
 એટલે હતો તેણે લોન્સડેલને કહ્યું “ તમે થોડીવાર ઉભા રહો હું
 કર્નલ સાહેબને ખબર આપું છું ” એમ કહીને પછી થોડીવારે એ
 પાછો આવ્યો અને ફેડરિકને કર્નલના રૂમમાં તેડી ગયો. ફેડરિક
 રૂમમાં પેઠો તેવુંજ કર્નલની સાથે વાત કરતું કાંઈ માણસ બારણું
 ઉઘાડીને અંદરના ખંડમાં ગયું હોય તેવો એને ભાસ થયો. અ
 રૂમમાં કર્નલ વીંડહામ સીગારેટ ડુકતો અને દારૂના ગ્લાસ અડા-
 વતો પેઠો હતો. એણે એકદમ ગુરસામાંજ લોન્સડેલને પૂછ્યું “
 કેમ લોન્સડેલ શું છે ?”

લોન્સડેલ:-“ જો આપની ન્યાય આપવાની દાનત હોય તે
 આપની પાસે હું ન્યાય મેળવવા આવ્યો છું. નહિ તો ન્યાય મારે
 મારે એન્ય રીતે જવું પડશે.”

કર્નલ વીંડહામ:-“ આમ ધમપી આપતો હોય તેમ શું બોલે છે ? કોઈએ તને અન્યાય કર્યો હશે તો તને ન્યાય મેળવવાને જરૂર હક છેજ પણ તેથી તને મારી પાસે ન્યાય નહિ મળી શકે એમ ધારી લેવાનું શું પ્રયોજન છે ? ”

“ સાહેબ જો હું અમર્યાદપણે બોલ્યો હોઉં તો તેને માટે હું દોષગીર છું. મારી મનોવૃત્તિઓ અત્યારે ધણી ઉશ્કરાઈ ગઈ છે અને તેથીજ મારાથી કદાચ વધારે પડતું બોલાઈ જવાય છે. મારે કેપ્ટન રેકર્નર્ન સામે ફરીઆદ કરવાની છે. ”

“ એના વિરૂદ્ધ તારે શી ફરીઆદ કરવાની છે ? ”

“ સાહેબ એક કુટુંબી સ્ત્રીને પોતાના પક્ષમાં લઇને એણે મોટા પ્રપંચ કર્યો છે. મારી સ્ત્રીને દુઝાથી છેતરીને એને પેલી બાઈ કોઈ કલ્પિત ગૃહમાં તેડી ગઈ. આ બાબતની ખબર મને આ નોટથી મળી છે. લો, આપ વાંચી જુઓ એટલે ખાતરી થશે. ” એમ કહીને પેલી નોટ એણે કર્નલ વીંડહામને આપી. કર્નલ એ નોટ જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો “ ત્યારે તો આ નોટ વાંચીને તું ત્યાં ગયો હતો. તું પહરેજમાં છે એ વાત તો તું જુદી નહિ ગયો હોય ? ”

“ ના તે હું જુદી નથી ગયો પણ કદાચ મારા ઉપર આથી દમ હજાર ગણો જાપતો હોત તોયે હું મારી સ્ત્રીની આગરનું રક્ષણ કરવા કોઈયા વગર નજ રહેત. ”

“ ધીમે પક, જરા ધીમે ધીમે બોલ તું તો જુદો પમણીજી બોલ બોલે છે. તું ડિસ્ટ્રીબ્યુનથી વિરૂદ્ધ વર્તે છે. ”

લેન-સ્ટેમ સુરસાથી બોલ્યો “ સાહેબ આવા અત્યાચારથી

મારા મનની લાગણીઓ ઉશ્કેરાઈ ગઈ છે એટલે મારાથી બેભાઈ જવાય છે માટે એટલી છુટ છંટ તમારે મુકવી જોઈએ. ”

“ અરે વાહરે તારા જેવા એક સૈનિકને તે વળી શી લાગણીઓ હોઈ શકે ? વારૂં પછી તું તે જગ્યાએ મથો પછી શું થયું. ”

“ જઈને મેં મારી સ્ત્રીની રક્ષા કરી હું ગુસ્સામાં કેપ્ટન રેડ-બર્ન ઉપર ધસી ગયો, એણે મારી સામે તરતાર ખેંચી, મેં એની પાસેથી તે ખુંચવી લઈને તેના ટુકડા કરી નાખ્યા અને એને પણ જમીન ઉપર પટકી પાડ્યો. કદાચ મારી ફરોઆદનો જવાબ આપવા એ જીવતો રહ્યો હશે કે કેમ તેની પણ શંકા રહે છે. ”

“ તે બાગતની શંકા હોય તો કાઢી નાખજો એ બેરેકમાં આવી પહોંચ્યા છે. મેં એમને હમણાં જ જોયા છે. ”

“ તો પછી આપની પાસે હું ન્યાય માગું છું. ”

“ લોન્સડેલ તારી અત્યારની વર્તણૂક માટે ફેટલીક વાર્તા હું દર ગુજર કરવા રાજી છું પણ આની ઉદ્ધતાઈથી તું જે મારી સાથે વાત કરીશ તો મારે તને શિક્ષા કરવી પડશે. ”

“ ઓ પ્રભુ, સાહેબ આપ એમ ધારો છો કે અમે સૈનિક રહ્યા એટલે અમારામાં કશી લાગણી જ ન હોય. બીજા માણસોને જેવું મન હોય છે તેવું અમારે પણ મન હોય છે. બીજાને જેમ મુખ દુઃખની અસર થાય છે તેવી અસર અમને પણ થાય છે સાહેબ આપ પરણ્યા નથી એટલે તમને પરણેલાની લાગણીની શી ખબર ? પરણ્યા હોત અને કદાચ મારા જેવા સંજોગોમાં આપ હોત તો તરતજ આપને મારા ઉપર ગુજરેલા કીતમને ખ્યાલ આવત. તમે એક સદ્ ગૃહસ્થ છો, દુનીયાના અનુભવી છો એટલે

ત્રેમાળ અને સ્વર્ગીય પત્નીને ચહાનાર ત્રેમી પતિના મનની આવે સમયે કેવી સ્થિતિ થઈ જાય તે આપ સારી રીતે સમજી શકા એમ છે. ”

“ ચાલ હવે આની અલંકારિક ભાષાનું આપણે કાંઈ કામ નથી. તું અત્યારે ઉશ્કેરાઈ ગયેલો છે. બાકી તને આટલી બધી લાગણી થઈ આવી એ હું માનતો નથી. છતાં કેટલીક વાત હું જાતી કરું છું. મારું તો તને એજ કહેવું છે કે આ પ્રકરણ હવે બહુ લંબાનવામાં સાર નથી. એ વાતને અહિંથીજ દાખી દેવી સારી છે. ”

“ દાખી દેવી ? કહીએ નહિ સાહેબ ” એમ બોલતાં બોક્ષતાં ગુરુસામાં લોન્સડેલે જમીન ઉપર જોરથી પમ અફાળ્યો.

“ પણ હું કહું છું કે તારે દાખીજ દેવી પડશે, તારી ખાતર, તારી સ્ત્રીની ખાતર તેમ કેપ્ટન રેડમર્નની ખાતર પણ તારે તેમ કરવુંજ પડશે. ”

“ મારી ખાતર ? ભવિષ્યમાં મારા ઉપર એ જુલમ નહિ ગુજારે એટલા ખાતર મારે એ વાત દાખી દેવી ? સાહેબ એ વાત નહિ બને. બલે મને રેજીમેન્ટમાં છપાયલું કાટલું ગણવામાં આવે, બલે મને ગમે તેટલો ત્રાસ આપવામાં આવે, મારા ઉપર જુલમ ગુજારવામાં આવે, બલે મને બાંધીને એકવાર ફરીથી પાછો કાય-કાનો માર મારવામાં આવે તેથી એ સંતોષ ન થાય તો તમારું દીલ આજ એટલીવાર મને ફટકા લગાવ્યા કરે પણ કાંઈ પણ રીતે સમાધાનની વાત તો બોલશોજ નહિ. જો મારી સ્ત્રીની ખાતર કહેતા હોય તો હું એ દુષ્ટ એમ કહેવાની હિંમત બીડવું કે તે

જ્યાએ મારી સ્ત્રી પોતાની રાજી ખુશીથી ગઈ હતી ? ”

“ લોન્સડેલ, મેં આજે હૃદયપારની ધીરજ રાખીને તારી વાત સાંભળી છે. હવે એથી વધારે ધીરજ મારાથી નહિ રાખી શકાય. બોલવામાં તું જરાએ મોઢામાં લગામ રાખતો નથી માટે હું તને હવે ચેતવણી આપું છું કે જે નિયમમાં રહીને તું વાત નહિ કરે તે મારે તારી વાત સાંભળવી બંધ કરવી પડશે અને પાછો તને પર-હેજમાં મુકવો પડશે. ”

લોન્સડેલ ખિચારો મનમાં જ બપડી રહ્યો. ખરે એક સાધારણ ઐનિકને માટે કોને લાગણી હોય ? એની સ્ત્રી ઉપર આવો અત્યાચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છતાં તે બાબતની ફરીઆદ કરે ત્યારે એને ખિચારાને આવી ધમકી આપવામાં આવે. કર્નલે આગળ ચલાવ્યું “ હું તને ફરીથી કહું છું કે તારી સ્ત્રીના હિતમાં આ વાત દુખાવી દેવી એજ સાઈ છે.

કેપ્ટન; રેડબર્ન એમજ કહેશે કે તારી સ્ત્રી એની રાજી ખુશીથી એની પાસે ગઈ હતી. ”

લોન્સડેલની આંખોમાંથી આ વખતે અમિ વરસી રહ્યો હતો. એ મર્નના કરીને બોલી ઉઠ્યો:—“ એ દુરાત્મન જે એવું કહે તો એ હડકડતો જુદો છે. ”

હવે કર્નલે કઠોરતાથી એને કહ્યું. “ સુપ રહે. હું એ શબ્દો સાંભળવા માગતો નથી હું તો તને એટલુંજ કહું છું કે કેપ્ટન રેડબર્ન આવું કહેશે. એ વાત ખરી હોય કે ખોટી તે મારાથી ન કહી શકાય. ”

લોન્સડેલનો મિળસ હાથથી ગયો હતો એટલે એણે તે ઉભરે.

કાઠવે ચાલુજ રાખ્યો એણે તો એજ ઉત્તર આપ્યો કે “ એ હડ-
હડતું જુકાણું છે. ”

“ તે હશે. ધણા મનુષ્યો પોતાની પત્ની જાણે મહા સતી
શિરોમણી હોય એમ માને છે પણ વસ્તુતઃ જોતાં તેનામાં તેવા
કશાયે ગુણ હોતા નથી. ”

“ કર્નલ વિંડહામ મારી સ્ત્રીના વર્તન ઉપર તમે આક્ષેપ
મુકો છો ? ” આમ બોલીને કર્નલ વિંડહામ જો પોતાની પત્નીના
શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઉપર જરા પણ કલંકનો દોષ મુકવા જાય કે એની
પવિત્રતાનું વાણીથી કે ધરાદાથી અપમાન કરે તો તેજ ક્ષણે એને
ઠોકા પાડવો એ ધરાદાથી કોવમાં એને પ્રસાદી અખાડવા લાન્સડેલ
પોતાની વજની મુકી તૈયાર કરીને ઉભો હતો.

ર્નલ વિંડહામ:—“ તારી સ્ત્રી કેરી છે કે કેવી નહિ તે હું
કાંઈ જાણતો નથી, પણ કેપ્ટન રેડમર્ન ખરું કે ખોટું આવુંજ
કહેશે એમ હું તો કહું છું, તો એને તું શી રીતે ખોટો પાડી
શકીશ ? જે ખાઈ તારી સ્ત્રીને તું કહે છે કે ખોટું સમજવાને ફાસ-
લાવી ગઈ તે ખાઈ કાંઈ એ વાત કબુલ કરવાની છે ? એતો કેપ્ટન
રેડમર્નના કહેવાનેજ પુષ્ટિ આપશે અને એ વાત મનાશે પણ ખરી.”
આમ બોલતાં બોલતાં એક ગોળ પીંડાળુ વાળેલો કાગળ વિંડહામ
પાસે પડેલો હતો તે એતાવીને તેનાથી એણે બીજી સીમારેટ સળ-
ખાવી. લાન્સડેલ તો વિંડહામની આ બધી અવળી વાણી સાંભળીને
કંડોજ ચર્ષ ગયો હતો. એને વિચાર આવ્યો કે, “ મેં જે હકીકત
હમણાં વિંડહામને કહી તે બધી મારા આવ્યા પહેલાં રેડમર્ને એને
કહી હશે અને મેં આ રૂમમાં પગ મુક્યો તે વખતે અંદરના

ઓરડામાં કોઇ ચાલ્યું મયું તે પણ એજ હોવો જોઇએ આ વિચાર-
માં કર્નલ સીગારેટ સળગાવે છે કે શું કરે છે તેનું એને કાંઈ લક્ષ
ન રહ્યું વળી એને પોતાની પત્નીના શિષ્યણ અને પવિત્રતાને માટે
જરાએ શંકા નહોતી અને તેથી પોતાની રાજી ખુશીથી એ જીરો-
હ રેડપર્નને મળવા ગઇ હતી એવું એણે જરાએ માન્યું નહિ,
છતાં એ એમ સમજી ગયો હતો કે જેણે આખરે કોરાણે મુકી
હતી એવો નિર્લજ્જ અને નફૂટ રેડપર્ન પેલી કુલદાને પક્ષમાં
લઇને જો એમ સાખીત કરી જશે કે દ્યુસી એની રાજી ખુશીથી
રેડપર્નને સંકેત મુજબ મળવા આવી હતી અને એને કોઇ ફેસ-
લાવીને લઈ ગયું નહોતું તો નાહક દ્યુસીની શુદ્ધતાને દુષણ લાગશે
એટલે આખરે હતાશ થઇને એ ધીમા સ્વરે જોડ્યો:—“ કર્નલ
સાહેબ, મને જણાય છે કે મને કશો ન્યાય મળી શકે એમ નથી
માટે મેં આપને હમણાં જ પેલો પોગળ ખુદલો કરનારો ઠાગળ
આપ્યો હતો તે મને પાછો આપો. એ ઠાગળ લખનાર માણસને હું
જોળી કાઢીશ. એટલે મારી વાત પુરવાર કરવાને મને સખળ
પુરાવો મળશે, ”

વિંડહામ:—“ હા, તારો ઠાગળ પાછો લઇજા. ” જરા જો-
ળવાનો ડોળ કરીને વળી પાછો જોડ્યો “ અરે પણ મેં ક્યાં મુક્યો.
એ મેં સીગાર સળગાવી તેમાં સખગાવી દીધી લાગે છે. ’ હવેજ
લોન્સડેલને પુરેપુરી ખાતરી થઇ કે આ વાત દાખી દેવામાં કર્નલ
વિંડહામ રેડપર્નને સહાયભૂત છે એટલે તો એના ક્રોધનો જ્વાળા-
મુખી ખરેખરો ફાટી નીકળ્યો અને લાવાના રસની માફક એની
નસેનસમાં ઉનું ખળખળતું લોહી વહેવા લાગ્યું.

વિંડહામ:—“ મેં કામળ સળગાવી દીધા તેને માટે હું દીલ-
ગીર છું મારી સરતયુક થઇ છે. પણ હવે જની ગયું તે ખી ગયું
તું તારી મેળે જાનોમાનો હવે તારા કનાદરમાં ચાલ્યો જ. તને
પરહેજમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે અને હવેથી સાઈ વતન
રાખીશ તો તને કશી અડચણ નહિ આવે. ”

અસારે લોન્સડેલ જીવ ઉપર આગ્રો હતો છતાં લાચાર હતો.
અપમાનનું વેર લેવા ટમટમી રહ્યો હતો પણ હિંમત ન કરી શક્યો.
ન્યાય મેળવવા પ્રવૃત્ત થઇ રહ્યો હતો પણ શી રીતે અને કોની
પાસેથી મેળવવો તે એને મુઝયું નહિ. જુલમી અને અન્ય યી સતા-
ધારીઓના હાથમાં એ હતો એટલે આ વાત આગળ વધારવામાં
એ કાવે એમ નહોતો. સર્વ સંજોગો એના વિરૂધ્ધ જતા હતા.
દાદ મેળવવા જતા પોતાનીજ કાંધ ઉઘાડી થવાનો સંભવ હતો.
હ્યુસીની નિર્મળતાને ખોટી રીતે કલંક આવે એમ હતું. રળી વાત
વધે એટલે ઉપરી અમલદારો એના ઉપર દ્રેપતો કીનો રાખે અને
જન્ને નિરાધાર પતિ પત્નીને હેરાન હેરાન કરીને એમને પશોમાની
પાડવામાં જરાએ ક્યાશ ન રાખે. આવી હકીકત હોવાથી લોન્સ-
ડેલ વિચાર શૂન્ય થઇને થોડીવાર કર્નલ સામું જોઇ રહ્યો અને પછી
ફમ છોડીને ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં કર્નલના નોકરને એણે પૂછ્યું
કે “ જ્યારે હું આ ફમમાં પેસતો હતો તે વખતે અંદર રેડર્ન
હતોને ? ” એણે જવાબ દીધો કે “ હા. એ વાત ખરી છે. પણ
કર્નલે એ વાત કાઢને કહેવાની મને મના કરી છે માટે સાઈ નામ
ન દેતો કેમ કાંઈ નરા જુની છે કે શું ? ”

“ નારે કાંઈ નથી ” એમ કહીને આપણી વાર્તાનો નાયક

જાનો માનો મનમાં સમજીને પોતાના સ્થિતિ ગૃહમાં આદ્યો ગયો. એ ગયો કે તરતજ અંદરના ખંડમાંથી રેડખન હમતો હસતો કર્નલ પાસે આવ્યો અને પાસે પડેલી ખુરશીનાં પડીને હાથમાં સીમાર લઈને કહેવા વાગ્યો “ વિંડહામ, યાર, તમે તો અજબ કામ કયું” મેં તમારી વાત અક્ષરે અક્ષર સાંભળી છે. એવી એ નોટ તમે બાળી નાખી તેમાં શું લખ્યું હતું વાઈ?” કર્નલે એ કામગની બધી ધ્યાનરત રેડખનને કહી સંભળાવી, એટલે રેડખને કહ્યું કે “ મને લાગે છે કે પેલા પદ સીકરીવા એ તો મને દગો નહિ કર્યો હોય? ઉભા રહેા મારી પાસે એનાજ હાથનો લખેલો કાગળ છે. જુઓ આ અક્ષર અને પેલા અક્ષર મળતા આવે છે?” એમ કહીને સંકેત સ્થાન ઉપર જવાનો પોતાના ઉપર આવેલો કાગળ એણે વીંડહામને બતાવ્યો. કર્નલ:-“ ખરેખર આ અક્ષર એજ છે. પણ એ માણસ તમારી સાથે આમ દગો શું કામ કરે તે મને સમજતું નથી.”

“ એનું કારણ મનેયે કાંઈ સમજતું નથી. મારા કામળમાં એણે લખ્યું છે કે મારા મહેનતાણા પદ તમારે મને જે આપવાનું હોય તે તમે એ ધરતી માલીક બાઈને આપજો તેથી મેં ત્યાં જઈને તરતજ પેલી ડોકરીના હાથમાં વિસ પાઉંડ મુદી દીધા. એ ચોટ્ટો એમાં અડધો અડધ ભાગ પડાવશે. ”

“ કાંઈ વાંધો નહિ, પણ હવે એ વાત આગળ વધવાની નથી એ ચોક્કસ છે. લોન્સડેઝ હવે કાંઈ આગળ પગલાં બરવાનો નથી અને આગળ જશે તોયે શું, એનું શું વળવાનું છે? તમારે તો એમજ કહેવું કે એની બેરી એની રાજપુશીથી મારી પાસે આવી

હતી, પેટી બાઈ પણ એમજ કહે એટલે એની સ્ત્રીનોજ બધો થોટાળો છે અને એ થોટાળાની વાત એના ધણીને ખબર પડી એમ સૌ લોકો જાણશે. જુઓ મેં તમારું કામ કરી આપ્યું છે માટે હવે તમારા વચન પ્રમાણે તમારે પણ મારું કામ કરવું પડશે. ”

“ કચુલ, મારામાં વિશ્વાસ છે તે તમને ? બોલો તમારે કેટલી રકમ જોઈએ છીએ એક હજાર ગીની કની ? ”

“ બસ હજાર ગીની અને ધીંગે. તમે કહેતા હતા ને કે પાંચસો તો તમારા ધરાઈને ત્યાં જમા છે. ”

“ હા તેનો તો હું તમને ચેક લખી આપીશ અને માફીના હું મારા પિતા પાસે તમને ગમે તેમ કરીને મંગાવી આપીશ. ”

“ હાલ તરત પાંચસો મળશે એટલે ચાલશે, એટલામાં બીજા પાંચસો આવી પહોંચશે. ”

“ લેણદારો તમારા ઉપર બહુ તડી કરતા હોય એમ જણાય છે ” એમ કહીને રેડમર્ન ખડખડ હસી પડ્યો. પછી એકાદ દારૂનો ગ્લાસ ચડાવીને એણે કર્નલને ચેક લખી આપ્યો.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં પડેલાં કેટલોક પુસ્તકો કરવાની જરૂર છે. કર્નલ વિંડહામ મનમાં તો રેડમર્નને ધીક્કારતો હતો પણ હમણાં હમણાં કર્નલ જુગારમાં એટલું બધું હારી ગયો કે લશ્કરમાંનું પોતાનું કર્મીશન વેચી દષ્ટ નોકરી છોડી દઈને આદ્યા જવાનો વિચાર કરતો હતો. તે અરસામાં શ્રીરોહ્ડ હ્યુસી સાથે ચારી કરવામાં નિબંધ થવાથી અને લોન્સડેલે એને જમીન ઉપર પટકી નાખવાથી અપ-માનિત થઈને એ પાછો ફર્યો હતો તેથી બહારો બાર પોતાના રિશ્તિગૃહમાં ન જતાં કર્નલની પાસે આવી પહોંચ્યો. કર્નલ પૈસાં

સંબંધી તંબ હાલતમાં છે એ વાતની જરોરડને સારી રીતે ખબર હતી એટલે પોતાની વિતક વાત કહીને પછી લોન્સડેલ જો અહિં ફરિઆદ કરવા આવે તો ગમે તે રસ્તે એ વાત દાખી દેવી અને તેના બદલામાં પાંચસોથી હજાર ગીની કર્નલને ધીરવાની એણે કબુલાત કરી. કર્નલે હજાર ગીનીની માગણી કરી અને સાદું નફી થયું અને તેથીજ ગિચારા લોન્સડેલને નિરાશ થઈને ચાલ્યા જવું પડ્યું. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા ન થઈ હોત અને કર્નલે જો લોન્સડેલનો પક્ષ લઇને ન્યાયજ કર્યો હોત તો એક સદગૃહસ્થ અને અમલદારને નહિ છાજતી વર્તાણુક માટે જરોરડ ઉપર જરૂર કોર્ટ માર્શ્યલ બેસત અને પરિણામે એને એ જગ્યાએથી પાણી છલ્લું મળી જત.

કર્નલ વિંડહામને તો એક પંથ અને દોષાજ સંધાયા જેવું થયું. એક તો પોતાની તંબ હાલતમાંથી એ મુક્ત થયો અને બીજું જ્યારે પોર્ટર્સ માહિતમાં રેજીમેન્ટ હતી ત્યારે દ્યુસી પોતાના પતિની શિક્ષા ઓછી કરાવવા અને દયા માગવા એની પાસે મઠ હતી તે વખતે દ્યુસીએ એની પાપિષ્ટ વૃત્તિને તુચ્છકારી કાઢી હતી તેના બદલે આજે દ્યુસીના પતિને અન્યાય કરીને દ્યુસી ઉપર લેવાની એને તક મળી હતી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

છતરપીંડી.

ફેડરિક પોતાના સ્થિતિગૃહમાં પાછો ગયો પણ એને આખરે શત મુદ્દે નિદ્રા ન આવી. આવા અનિતીવાન અને વર્ણુ વગરનક

મનુષ્યો પોતાની પત્નીને કલંકિત કરવા ગમે તેવા આક્ષેપો કરે તેના કરતાં એવા મનુષ્યો ઉપર ન્યાયને માર્ગે કાંઈ પણ દાદ ન મેળવવી એજ વધારે સાઈ છે એમ ધારીને એણે આમળ પત્રમાં ભરવાનું માંડી વાળ્યું. એ શીવાય એને ખીજે રસ્તો નહોતો. પરહોજ-માંથી મુક્ત થયો હતો એટલે ખીજે દિવસે એ દ્યુસીને મળ્યો અને કર્નલ સાથેની પોતાની મુલાકાત વિષેની બધી હાકલ એને કહી સંભળાવી અને આખરે કહ્યું કે “ તને ખોટી રીતે કલંકિત કરવાને અને તને લાંછન લગાડવાને એ દુરાત્મનોનો પ્રયાસ હતો તેથી મેં આગળ પત્રમાં ભરવાનું માંડી વાળ્યું છે. ” પેલા ઢંગ વમરના ઢોળવાએ પોતાના શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઉપર લાંછનના છાંટા ઉરાડવા તૈયાર થઈ ગયા છે એ સંભળીને દ્યુસી પણ કંપાયમાન થઈ ગઈ. લોન્સડેલે એના હૃદયનો પરિતાપ ઓછો કરવાને એણે ઘણું આશ્વાસન આપ્યું અને દ્યુસીના મનને ખાતરી આપી કે “ બહે એવા દુર્જનો તારા નિર્મલ નામને બહો લગાડવા મથન કરે પણ તારી શુદ્ધતામાં મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે માટે તારા મનમાં જરા પણ તું કલ્પાંત કરીશ નહિ. ” દ્યુસી પતિના આશ્વાસનથી શાંત પડી, આ શુશિલાને હમણાં હમણાં એક પછી એક અનેક દુર્ઘટનાઓ વેડવી પડતી હતી તેમાં વળી આ એક વધારે ભાગ્યમાં વેડવાની લખી હશે એટલે એજ ભાગ્યને આધીન થઈને ખીચારી ખેસી રહી.

આ બનાવ બન્યા પછી કેટલોક સમય લોન્સડેલને રેડબર્નની જરાએ સતામણી નડી નહિ. જેમ બને તેમ રેડબર્ન લોન્સડેલ સાથેનો પ્રસંગ ઓછો કરવા લાગ્યો એટલે એ બંને વચ્ચે સહમત કરવાનો સંભવ બહુ ઓછો થઈ ગયો. આ સંજોગોમાં ફ્રેડરિક

મહિરા પાન તરફ વધારે ઢળવા લાગ્યો અને પોતાની પત્નીના પ્રેમ-
 રસનું પાન કરવાનું ધીમે ધીમે એણે ધરાડવા માંડ્યું. પહેલાં તે
 એ હદમાં રહીને મહિરાપાન કરતો અને પત્નીથી એ હકિકત
 ગુપ્ત રાખવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે વાત ગુપ્ત રાખવા જતાં પોતાની
 પત્ની સાથે એ છદ્ધ કરતાં શીખ્યો, એને છેતરતાં શીખ્યો અને
 આખરે તે પોતાની પત્ની સમક્ષ હડહડતું જુઠાણું ચલાવતાં પણ
 એ ડરો નહિ. પહેલાં તે પોતાના મેઢામાંથી વાસ ન આવે તેટલા
 માટે મેઢામાં કારાવેનાં ખી રાખવા લાગ્યો. દ્યુસી પુછતી કે “ તમે
 હમણાં હમણાં કેમ મોડા આવો છો, કોષ કોષ વખતે કેમ ત્યાંજ
 રહી જવ છો ? ” ત્યારે એ કહેતો કે “ મારે હમણાં હમણાંની
 વધારાની ડ્યુટી કરવી પડે છે ” વળી કોઈ વખતે કહેતો કે “ એક
 સૈનિક માંદો છે તેની સારવારમાં મારે રહેવું પડે છે. ” આ પ્રમાણે
 પોતાની વાત છુપાવવાને આવા જુઠાણાના મલમપટા લગાવતાં એ
 શીખી ગયો. ધીમે ધીમે ખીડી પીવાનું વ્યસન પણ એણે પાડી દીધું.
 આ વ્યસન તે એનાથી ન છુપાવી શકાયું. પણ એના પુલાસો
 એના શુદ્ધિશાળી મગજે ખોળીજ મુક્યો હતો. જ્યારે દ્યુસી કહેતી
 કે “ તમે ખીડી પીઓ છો ” ત્યારે એ ઝટ જવાબ આપી દેતો
 કે “ જોની, મન પેલાં ફટકાની સજ્જ થઇ હતી તેને લીધે મને કોષ
 કોષ વાર સખત દુઃખાવો થઇ આવે છે અને અજીર્ણ વિકાર થયા
 કરે છે એટલે મને દાકતરે સલાહ આપી છે કે મારે ખીડી પીવી
 એટલે મને કાંઈ દરદ નહિ થાય. ” આ પ્રમાણે જોળી ભામિનીને
 અખટ પખટ સમજાવી દેતો. ધીમે ધીમે દારૂની લત એને એટલી
 અધી વધવા માંડી કે દારૂ પીને પીલામાંથી ચાહ્યા જવાને બદલે.

કલાકોના કલાકો એ ત્યાં ત્યાં બેસી રહેતો અને બીડીઓના ધુમાડા કાઢ્યા કરતો. એનું વ્યમન તો વધતું ગયું. દારૂ અને બીડી બેનો ખર્ચો પુરો કરવાનો, એટલે પગારનો એની પાસે જે વધારો રહેતો તે તો ચટણી ચર્ષ જતો એટલે બાકીના પૈસા લાવવા ક્યારેય તેની એ હિકમત અને યુક્તિ પોતાના ફળદ્રુપ બેળમાંથી કાઢવા લાગ્યો. પૈસાની જરૂર પડે એટલે તરત દ્યુસી પાસે આવતો અને “ આજે તો મારા એક સૈનિક મિત્રને પૈસાની જરૂર પડી છે, આજે તો બિચારા એક સૈનિકની સ્ત્રી અને તેનાં બાળક ધુખે મરે છે તેમને અનાજ આપવા પૈસા જોઈએ છીએ, આજે તો એક સૈનિકની વિધવાને માટે ઉપરાણું ચાપ છે તેમાં ભરવા જોઈએ છીએ વળી આજે તો મારો અમુક બંધકરી કેસ ખોવાઈ ગયો છે તે નવો લાવવા પૈસા જોઈએ ” આવાં અનેક ખોટાં બાનાં કાઢી કાઢીને દ્યુસી પાસેથી એ વારંવાર પૈસા કઢાવી જતો. પહેલાં તેણે આવાં ખોટાં બાનાં કાઢતાં એ જરા ખંચાતો, એનું મન એને ડાખતું પણ પછી તો એ રીઠો ચર્ષ ગયો. એકઠક અમે તે વખતે અમે તેવું બાનું કાઢીને દ્યુસી પાસે પૈસા કઢાવતો.

નિર્દોષ દ્યુસી કેટલોક વખત તો “ એ તો મારા મનનો ખોટો વહેમ હશે, એ તો અમથુંજ એમ લાગતું હશે, એમનું નૈતિક બળ અને સ્વભાવ એટલે બધા સારા છે કે એ એવી ખોટી બંતે ચઢે નહિ. ” આવા બિચારા કરીને પતિ પ્રત્યે પોતાની પૂર્ણ પ્રેમભક્તિને લઈને સત્ય જ્ઞાતિ એ સત્યને સત્ય તરીકે માનતાં આંચકે આવી હતી. આંતરકારણ એને મનાવતું કે લેન્સડેલ ખરાબ બંતે ગઈ ગયો છે ત્યારે એ એમ માનતી કે “ ના, ના, એવું તો નહિ હોય ”

આમ મનમાંને મનમાં એ ગુચવાયા કરતી હતી. પરંતુ લોન્સડેલનો, સંચિત કરેલા દ્રવ્ય ઉપરનો દરોડો, એનું દ્યુસી પાસે અનિયમિત આવવું જવું, એના હિલરાયલા ગાલ, અને ઉસ્કેરાઈ ગયેલી મનની સ્થિતિ આ બંધુએ છુપાવવાને માટે લોન્સડેલ કપોલ કદપીત વાતો કરાને દ્યુસીને ઉડાવતો તેથી એના ઉપરથી દ્યુસીનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય એવું થઈ ગયું હતું. છતાંએ એણે એને જરાએ ઠપકો આપ્યો નહિ, એક શબ્દ પણ ખસાતો ન હતો પરંતુ પતિ પ્રત્યે પોતાની પ્રેમ ભક્તિ એનો વધારતીજ ચાલી પોતાનો સહવાસ પતિને ધણી મીઠો લાગે, પોતાના સહવાસમાંજ પતિને અનન્ય આનંદ મળે અને એનું દીલ બહેલાવવાને પતિને અનન્ય સ્થળે જવાની ઇચ્છા સરખીએ ન થાય તેને માટે પોતાનો પ્રાણુ પાથરવા લાગી. મનમાં પ્રસન્નતા ન હોતી છતાં બહારથી પ્રકુલ્લ જણાતી અને પતિને પોતાનું ધર સ્વર્ગસમું લાગે તેમ કરવા સર્વ પ્રયત્ન કરવા લાગી. પતિના મનને આડે માર્ગેથી વાળવા ભોજન પણ એ જાતજાતનાં બનાવતી, લેજજતદાર રસોઈ કરતી, ચાની વખતે આ પણ અજબટેસ્ટથી તૈયાર કરવા લાગી. સાંજે પતિ ડ્યુટી ઉપર જાય ત્યારે બારણા સુધી હસતે મુખડે એને વિદાય કરવા જતી, આ બધું શાને માટે? અવજે પંથે ચઢેલાને ઠેકાણે લાવવાને માટે. એના મનમાં હજાર પ્રકારની હોળી પ્રજ્વળી રહી હતી છતાં પતિને આકર્ષવાને એ આટલાં વાનાં કરતી હતી. પરંતુ પતિને આમ આનંદ આપવા બતાઈ કાચ-ગાનું મીઠું સાંકડું થતું જતું હતું. દ્રવ્યનો સંચય ખપી જતો હતો. એટલે તેમાં ઉમેશ કરવા રાત દિવસ બિચારી જરા નવરીએ ન હોતી રહેતી. પોતાની કુરસદના સમજા વખતમાં બસત અને શીવણુ આમ ખેંચ કરતી. કેટલીક વખતે તો પોતાને માટે પતિને આટલું

બહુ વેડવું પડે છે, પોતાને આનંદમાં રાખવા બિચારી મરી મથે છે છતાં પોતે આમ અવજો માર્ગે ચઢી ગયો છે એ જાણીને ફેરિકને કહેને પણ ખેદ થઈ આવેલો. પરંતુ ધીમે ધીમે એટલે. પણ ખેદ એના હૃદયમાંથી ખસી ગયો. હવે તો એ કટુ વચનોની કટારો દુઃખી પત્નીના હૃદયમાં ખોસી દેતાં જરા ડરતો નહોતો વળી ચિત્ત ઠેકાણે આવે ત્યારે પરતાતો આમ ઘડી ઘડીમાં ફેરિકના મનના રંગ ફરવા લાગ્યા. જ્યારે એનામાં સારા વિચારોનું સામ્રાજ્ય થતું ત્યારે પોતાની પત્ની પ્રત્યે પોતાની કઠોરતા અને કૂરતા માટે એને ઉદ્દેશ થઈ આવતો અને મનમાં ને મનમાં શપથ લેતો કે “હવેથી કાંઈ દિવસ મારી પ્રિયતમાને નહિ દુભવું અને પરમાત્માને એ વિનવતો કે “હે પ્રભુ હું જે શપથ લઉં છું તે પ્રમાણે મને વર્તવાનું બળ આપ.” પણ વળી માંકડું મન ફરી જતું અને ઓરીસરો કાંઈ એને કહી નાખવા એટલે એનું મન વધારે ઉઠળી જતું અને પાછો મંદિરા પાન માટે દોડ્યો જતો. વળી કંટાળ-તો એટલે કાંઈ કાંઈ વાર બહાર ખુલ્લામાં ફરી આવતો અને પોતાની જાત ઉપર સ્ત્રીજ તો, પ્રભુને આજીજી કરતો કે “હે પ્રભુ મને પાપમાણીના પંથે ન દોરીશ.” પરંતુ પ્રભુ તો જે માણસ પોતાનાં કર્મોથી જાતે સુખ-રવા પ્રયાસ કરે છે તેનેજ સહાય કરે છે, અમથા પરબગાટ કરનારને સહાય થતા નથી. લોન્સડેલ તો સુખરવાનો પ્રયાસ કરતોજ નહોતો પણી ઇશ્વર એવી ખાલી પ્રાર્થના શાનો સાંભળે ?

હવે દરરોજ એને પીવાની તો દેવ પડીજ મઠ. એટલું મઠે ફેરિકે નિશ્ચે ચઢી જાય અને છાકડા જની જવાબ એટલે જુઓ ફરે એ નહોતો પીતો. હવે સુધી એ માજીજીજ રહેતો હતો કાંઈ દિવસ

માઝા મુકી નહોતી. પરંતુ એની અસર મન ઉપર ધીરે ધીરે પણ બહુ સચોટ રીતે એને થતી જતી હતી. આખદીથી કેટલાક એકદમ અધોમતી પામે છે અને લોન્સડેલ જેવા બળવાન મનના જરા મોડા પડે છે પણ એવા એ આખરે તો પડવાનાજ એનાથી મન અને વિચાર નબળાં પડતાં જાય છે. આપણી વાર્તાના નાયકના સંબંધમાં પણ આમજ થવા લાગ્યું. પહેલાં તો એને પોતાનાં આવાં કામને વારંવાર પરતાવે થતો અને ઘણો વખત સુધી એના અસર એના મન ઉપર રહેતી પણ ધીમે ધીમે એનો પરતાવે ઝાંછોં થતો જતો હતો અને અસર પણ ધડીવાર ટકી ન ટકી અને આખરે પાછું પથ્થર ઉપર પાણી જેવું થઈ જતું હતું.

હવે તો દ્યુસી પણ સત્યને સત્યરૂપેજ માનતી થઈ હતી એની આંખોનાં પડળ દૂર થઈ ગયાં હતાં. પોતાના સુખની ઇમારત તમ્બુ તમ્બુ એને નીચી બેસતી જણાવા લાગી. એમના દ્રવ્ય સંચય ઉપર ફેડરિકનો જખરો દરોડો પડ્યો હતો. એ ખાડો પુરવા બિચારી બહુએ મથતી હતી પણ જમા બાબુ કરતાં ઉધાર બાબુ બહુ વધારે જતી હતી. દ્યુસી પોતાનો આવાસ બહુ સ્વચ્છ રાખતી હતી અને સર્વ ચીજો પૂર્ણ વ્યવસ્થાથી ગોઠવતી હતી. વળી પોતાના પુત્રને પણ એ સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવતી હતી તેમ પોતે પણ જે કે સાદાં પણ સફાઈદાર અને સ્વચ્છ કપડાં ધારણ કરતી હતી એટલે આમાં પણ ખર્ચ થતો હતો અને તેને પોંચીવળવાને એને ભરત સિવજી કામ કરવાને પુરતો વખત મળી શકતો નહોતો. પોતાના પુત્રને પાઠ એનેજ તૈયાર કરાવવા પડતા હતા તેમ ધરનું કામ કામ રસીક વિગેરે બધું એને એકલે હાથેજ કરવાનું રહ્યું એટલે દિવસે પુરત-

દનેા સમય એને ઘોડાજ મળતો; તેથી મોડી રાત સુધી એસાને એ કામ કરતી હતી. આ બધા દુગ્ધામાં વળી પતિ આવે ત્યારે તેને ખુશ રાખવા મલકાતું મોઢું રાખવાનું. એ બધું અજબ ધૈર્ય રાખીને તે ક્યેં જતી હતી અને પતિની ગેરહાજરીમાં કારલાઇલ, શ્રી-સ-જરી અને કેલેમાં જે સુખને લેજો અને દંપતિ ભોગવતાં હતાં તે સમયને વારંવાર યાદ કરતી અને જીવ આજતી. એને તો ઘડી ઘડી એમ થઈ જતું કે પતિને પગે પકડું, એમને વિનવું કે વિના કારણ આપણા અને બાળકના વિનાશને પગથીએ ચઢતાં ચટકો; પણ તેમ એ ન કરી શકી. એને એમ લાગ્યું કે કાલાવાલા કરવાથી એમને ખોટું લાગશે તો ? હું એમને ઠપકો આપું છું એમ એમના મનમાં આવશે તો ? ત્રગેરે વિચારતાં એ એકે અર્થ ન સાધી શકી.

ધણીવાર ફેડરિકની રાહ એવા છતાં એ ન આરતો ત્યારે હાથ-માંનો કામ ધંધો એ છોડી દેતી અને હાથું ધાલીને વિચારમાં પડી જતી. અંતરની વેદનાનાં એને આંસુ આરી જતાં. એવા સમયમાં પુત્ર ત્યાં આવી લાગતો; માતાના દયામણા મુખ સામું ગરીમડાની આક્રમ જોઈ રહેતો અને માને રડતી જોઈને પોતે પણ રડી પડતો. માને ગળે બાઝી પડતો અને કહેતો “ મમા, તું કેમ રડે છે ? ના રડીશ. ”

સંસારની સુખી અવસ્થામાં બાળકના કાલા કાલા મીઠા શબ્દો મધુર શુંજરવ જેવા લાગે છે; પણ એજ મધુરા શબ્દો વિપત્તિના સમયે આબાપને અકાર થઈ પડે છે અને બાળક પણ અજાણામણું એજ જેવું લાગે છે. અત્યાર સુધી આ બાળક ઉપર એના પિતાનો

પ્રેમ પણ ધણો હતો; એટલે એના લાલન પાલન અને શિક્ષણ માટે પિતા કાળજી લેતો હતો. પણ હવે એજ પિતાનો પંથ બદલાયો. બાળક કયા ખાડમાં પડ્યો છે તેની પણ એને દરકાર નહોતી. જે પુત્ર પિતાને મન વ્યાનંદનું સ્થાન હતો, માતા પિતાના આંખની કીકી હતો, તે પુત્રના લાલન પાલન અને શિક્ષણનો સર્વ બાર એકઠી માતા ઉપરજ આવી પડ્યો.

ડોવરથી બીજીવાર પકડાઈ ને લોન્સડેલ રેજીમેન્ટમાં પાછો આવ્યો તેને પંદરેક મહિના થઈ ગયા હતા. હમણાં સને ૧૮૩૬ની સાલ ચાલતી હતી. વસંત રૂતનો સમય હતો. આ અરસામાં ઓકલે-થી થોડા માઇલ ઉપર આવેલા મીડલેટન ગામમાં એની રેજીમેન્ટને જવાનો હુકમ મળ્યો. તે જહાજમાં કામદાર લોકોનું તોફાન જાગે એવો સંભવ હતો તેથી તે તોફાન દાખી દેવાને સરકારને આ પગલું ભરવાની જરૂર જણાઈ; એટલે રેજીમેન્ટની સાથે લોન્સડેલને પણ લ્યાં જવાનું હતું. આ ખબર એણે પોતાની પત્નીને આપી અને કહ્યું કે “ આપણે મીડલેટન જવું પડશે. ” દ્યુસીને આ સાંભળીને પૂર્વનાં સંસ્મરણો તાજાં થયાં. ઓકલે અને મીડલેટનનાં દૃશ્યો આંખ આગળ ખડાં થયાં. ઓકલેમાં ફ્રેડરિક સાથે પોતાનો પ્રથમ પરિચય, લ્યાં નદીને કિનારે આવેલી ઘટા પાસે પ્રેમી જનના પ્રથમ કાલ અને અપાર રનેહ અને સુખની ધડીઓ એને યાદ આવી, પોતાની જન્મભૂમિને તાદૃશ્ય ચિતાર અહિં બેઠાંજ એને આવ્યો. મધુ એકી વખતે એને સાંભરી આવ્યું એટલે એને રડવું આવી મધુ એકી વખતે દ્યુસીને સુખની ધડીઓ યાદ આવતી ત્યારે આમજ રડી પડતી. તે વખતે ફ્રેડરિક એને મળે હાથ નાખી દેતો, પ્રેમથી ત્રાહિ-

મન દેતો, સ્નેહનાં સુંબનેા દરતો અને એના વિકળ જીવને શાંત પાડતો; પણ અત્યારે તો ફક્ત એણે એને બે બોલ આધાસનનાં કલા એટલુંજ. પહેલાંના જેવી ઉર્મી, પહેલાંના જેવો ઉમળકા કે પહેલાંના જેવો એ સ્નેહબીનો ન થઈ શક્યો. દ્યુસીને પોતાના પાતના આવા પરિવર્તન પામેલા વર્તનથી કાંઈ ઓછુંએ આવ્યું.

ફ્રેડરિકે કહ્યું “ બહાલી દ્યુસી, ત્રણેક દિવસમાં અમારી રેજીમેન્ટ અહિંથી ઉપડશે; માટે ફ્રેડીને લઈને આવતી કાલે અથવા પરમ દિવસે અહિંથી જ; એટલે હું આવું તે અરસામાં ધર વિગેરેની પણ સમવડતા તારાથી સારી રીતની બની શકે. ”

દ્યુસી: “ તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા હું ધણી ખુશીથી તૈયાર છું. ” અત્યાર સુધી ન્યારે ન્યારે આવો કાંઈ પ્રસંગ આવતો ત્યારે ફ્રેડરિક પોતાની પત્ની અને બાળકને માટે આગળ જઈને ધર વિગેરેની બધી સમવડ કરતો અને પછીથી એમને બોલાવતો. આથી એને બિચારીને આવી કશી માયાકુટ કરવી પડતી નહોતી. પણ આ પહેલીજવાર ફ્રેડરિકને આવો અવગો હુકમ થયો. એ જોઈને એ વિસ્મિત પણ ચર્ષ; છતાં પતિની આજ્ઞાને સ્થિરતા વંદન કરી માથે ચઢાવી લીધી.

ફ્રેડરિકે કહ્યું: “ વાર આપણી પાસે દ્રવ્ય સંચય કેટલો છે તે અને કહે; એટલે મારે મારા ક્વાર્ટર્સમાં મારી કેટલીક જોમવાઈ કરવાની છે તેની મને સૂઝ પડે. ” આ સાંભળીને આજ્ઞાકિત જાણા હી અને પેટી ઉપાડીને પતિ સમક્ષ જે થોડું દ્રવ્ય હતું તે મુજબ તે લામે રજુ કર્યું.

“ બધું મળીને કેટલુંક છે આપણી પાસે ? ” ફ્રેડરિકે પૂછ્યું.

“ રોકડો તો આપણી પાસે એકજ પાઉંડ છે. આઠી પાંચ પાઉંડ દુકાનદારને ત્યાં ડીપોઝીટ છે. થોડા ધણા પૈસા મારી પાસે છે અને કાંઈ સેજ સાજ દુકાનદાર પાસે માફ લેણું છે; એટલે અધું મળીને આપણી પાસે આસરે સાતેક પાઉંડ થવા જશે. ” દ્યુસીએ કહ્યું.

“ સાતજ પાઉંડ ? એટલાજ. ફેલેથી આપણે બાબ્યાં ત્યારે તો આપણી પાસે સાઠ પાઉંડ હતા ? ”

“ ફ્રેડરિક, તો હું જાણું છું. પણ આપણને આટલે ચાલી રહેશે. બહારનું દેવું આપણને જરાએ નથી. ધરનું બાકું થોડું આઠી છે તે તો એમાંથી આપી દઈશું. ફ્રેડી અને હું કોચમા બહારની જગ્યાએ બેસીશું એટલે અમારું બાકું ઓછું બેસશે. આપણે મીડસેટન જઈને ડેકાણે પડીએ ત્યાં સુધી તો પૈસા ચાલશે. પછી તો પાછું ત્યાં હું અહીંની માફક કામ ખોળી કાઢીશ. ”

“ પણ આટલું અધું તેં ખરચ્યું શામાં ? પાણીના રેલાની માફક પૈસા તો ચાલ્યા ગયા લાગે છે. તને દર અઠવાડીએ સોજ દે અરાઠ શીલીમ તો તારા કામના મળતા. એ અધા નાખ્યા ક્યાં ? કેમ જવાબ નથી દેતી ? શીલીક તો તારી પાસે સારી રહેતી હતી. એની શી વ્યવસ્થા કરી તે મને ખતાવ. ”

દ્યુસી મહા પરાણે અશ્રુને ખાળી રાખતાં બોલી: “ પ્રિયતમ, મેં પાઈએ પાઈના હિસાબ રાખેલો છે. હું રોજનો રોજ હિસાબ લખું છું. ”

“ જોવાદે મને તારો હિસાબ. મને આમાં કાંઈ સમજ નથી પડતી. ” ફ્રેડરિક કઠોરતાથી બોલે જતો હતો. દ્યુસીએ કખાંટ

ઓશીને હીસામની ચોપડી કાઢી. આ ચોપડીમાં ચોતાના સુંદર અક્ષરે એ ધરની આવક જવકનો નિયમિત ચોખ્ખો હીસામ રાખતી હતી અને તેને માટે તો ગત પ્રસંગોમાં પતિ એની મુક્ત કંઠે પ્રસંથા કરતો હતો. તેજ પતિ અત્યારે આવી આદર્શ ધરરખુ પત્ની પાસે આમ ગ્રંસા કરતો હીસામ માગે, સારે પ્રેમાળ પત્નીના મનની શી રિચિતિ થાય તેની કલ્પના વાંચનારને શિરજ છોડીએ છીએ. ચોપડી આપતાં આપતાં આ સુશીલ સુંદરીના નેત્રમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં અને તે ચોપડી ઉપર પણ પડ્યાં. રૂમાલથી ચોપડી ઉપર પડેલાં તથા આંખમાંનાં આંસુ લુછી નાંખ્યાં અને પતિના હાથમાં ચોપડી મુકી. પત્નીના નેત્રમાંથી દડદડ દડદડ આંસુ ખરી રહ્યાં હતાં તેથી ફેડરિક જરા નરમ પડ્યો અને બોલ્યો: “ ચાલ ચાલ, એમાં રીસ શું ચઢાવે છે ? હું કાંઈ તને કપકો આપતો નથી. હું તો ફક્ત જણાવવા માગું છું કે આટલા બધા પૈસા ગયા ક્યાં ? હવે આપણને પૈસાની જરૂર પડશે સારે કાનો પાસે લેવા જઈશું ? ”

“ બહાલા વલ્લભ, એ બામતની શીકર તમે ન રાખશો. મીડ-લેટનમાં પણ અહિંની માફક કામ કરીને હું પૈસા પેદા કરીશ. આમ” બોલતી બોલતી દ્યુસી હસવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી પણ એની આંખમાં તો ઝળઝળાયાં આવી રહ્યાં હતાં.

ફેડરિકે હિસામની ચોપડી હાથમાં લીધી અને હિસામ તપાસવા બેઠો. દ્યુસી ઉપર એને અવિશ્વાસ તો નહોતો; છતાં આટલા બધા પૈસા ક્યાં ઉડી ગયા એની એને સમજ ન પડવાથી એ હિસામ જોવા બેઠો હતો. પરંતુ આમ કરવાથી આ કામલાંગીના કામળ

દીક્ષને એ જખમી કરી રહ્યો હતો તેનું એને લાન ન રહ્યું એવેદ એ કઠોર બની ગયો હતો. હિસાબમાં પોતાના નામ ઉપર ઘણી રકમો હતી એ જાણીને એ પણ ચમક્યો કે, “ આ બધા ખરચ મેંજ કરી નાખ્યો છે. પણ તે વાત છુપાવવા અને ખીજ વાત આગળ ધરવા એને બાનું જડી ગયું હતું. ભોજન સમયે વિવિધ પ્રકારનાં ખાદ્ય એને માટે તૈયાર થતાં હતાં તેનો આંકડો પણ મોટો થતો હતો; એટલે ધુરકીયું કરીને એ બોલ્યો:--

“ આટલા બધા પૈસા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વાપરી નાખ્યા ? આ તો હદ વગરનો ખર્ચ છે. ”

“ બહાલા ફ્રેડરિક, આપના સુખના સાધન માટેજ મેં એવો ખર્ચ કર્યો છતાં આમ બોલો છો ? ” આટલું બોલતાં બોલતાં ઇયુસીનું હૃદય ડસડસી રહ્યું; છતાં મહા પરાણે મનને વશમાં રાખીને એ બેસી રહી.

“ મારે માટે આટલો બધો ખર્ચ કરવાનું તને કાણે કહ્યું હતું ? મારે એની શી જરૂર હતી ? ” મેં તને ક્યાં કહ્યું હતું કે તું આ ચીજ બનાવજો. તેં જે કરીને મુક્યું તે મેં ખાધું એમાં મારો શો વાંક ? ” આટલો બધો ખર્ચ ખાદ્ય પદાર્થોમાં થાય છે એવું તો મેં આજેજ જાણ્યું. આમ કેમ કરે છે ? એવું શું દુઃખ થઈ આવ્યું છે તને, તે આમ બાધા જેવી થઈ ગઈ છે ? ” ફ્રેડરિકના આવા કટાક્ષયુક્ત વચન પ્રહારોથી બિચારી વિંધાઈ ગઈ હતી એટલે એનાથી રડી પડાયું. ફ્રેડી પણ પોતાની માતાને રક્તી જોઈ ને રડવા લાગ્યો અને ફ્રેડરિકને પોતાના કષ્ટાણુપૂર્ણ સ્વરે કહેવા લાગ્યો. “ પપા, મમાને શું કામ વઢો છો ? ”

“ચાલ, બહુ ડાહ્યો ન થા. જાનો રહે. દ્યુસી, લે આ હિસાબની ચોપડી. મેં બધો હિસાબ તપાસી જોયો છે. તું આવાં ત્રાગાં કરવાની છે એવું જાણત તો તારી ચોપડી કાણુ માગવાનું હતું?” એમ કહીને ચોપડી એકદમ એણે ટેબલપર ફેંકી દીધી. દ્યુસી રડતી રડતી આજ્ઞવતાથી દયામણે સ્વરે બોલી: “ નાથ, આવા કડોર કેમ થઈ જાવ છે ? આવી અવળી વાણી કેમ કાઢો છો ? માગ્યાં નથી સહન થતું. આપણા ખર્ચને પહોંચી વળવાને મેં કેટલી મજુરી કરી છે તે મારો પ્રભુજી જાણે છે. એથી વિશેષ હું શું કરી શકું ? મેં અને ફ્રેડએ ગમે તેવું ખાધને ચલાવી લીધું છે; પરંતુ તમારે માટેજ તમને ઈચ્છીકર થાય તેવા વિવિધ પદાર્થો ખનાવતી હતી અને તમારા મનને આનંદમાં રાખવાની ખાતરજ હું આટલો ખર્ચ કરતી હતી; છતાં પણ જો આટલા બાકી રહેલા પૈસાએ તમારે જોષ્ઠતા હોય તો લઈ જાવ. અમારી પાસે જ કાંઈ થોડું ધણું હશે તેથીએ અમે તો નીભાવી લઈશું, અને એ ઉપરાંત જોષ્ઠએ તો મારી જણ્યુસો છે. ”

“ તેમ તો મારી ધડઆળ પણ છે. પણ હાલ તરત મારે એટલું બધું નથી જોષ્ઠતું. આ એક સોવરેન હાલ તો લઉં છું. બાકીનું તું તારી પાસે રાખજો. પણ હવે જરા કરકસર કરતાં થીએ તો સારું. કારણકે આટલું બાકી રહેલું અને આ કેટલીક જણ્યુસો, એ બધુંએ ચાલ્યું જશે ત્યારે આપણે કર શું શું ? વારું, પણ હવે તું અહિંથી ક્યારે નીકળીશ ? ”

“ બહાલા ઠાન્ત, તમે કહો છોને કે તમારી રેજીમેન્ટ ત્રણ હિન્દસ પછી અહિંથી ઉપડવાની છે; તો આપણે બધાંએ અહિંથી સાથે નીકળીએ તો કાંઈ વાંધો છે ? કારણકે આમે આપણે એ અઠવાડીઆનું ધરતું બાકું તો આપવાડુંજ છે. ”

“ ના, તમે તો કાલે કે પરમ દિવસે અહિંથી જવજ. કારણ કે હું આવી પહોંચું તેટલામાં બધી સગવડ તમારાથી કરી શકાય. ”

“ આપની એવી દૃષ્ટા છે તો અમે કાલેજ નીકળીશું. વાઈ ત્યારે અમે તો કાલે સવારના પહોરમાં નીકળી જવા વિચાર કરીએ છીએ; તો આજે રાતના તમે અહિંજ આવજો. ”

“ વાઈ, મારાથી બની શકશે તો હું આવી પહોંચીશ. ચાલ હવે હું જાઉં છું. બધી તૈયારી કરવાને કર્નલે અમને બધાને છ વાગે હાજર રાખ્યા છે. સાડા પાંચ તો થઈ ગયા છે. માટે ચાલો સાહેબજી. ફેડી, જાઉં છું હાં, હવે મીડલેટનમાં મળીશું. ધર રાખ્યા પછી મને ત્યાં ખેરેકમાં ચોકકસ ઠેકાણું લખી મોકલજો. ”

આટલું કહી ફેડરિક પોતાની પત્ની અને આબકને સ્નેહદાન દઈને ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં એને એમ તો થયું કે “ દ્યુસીને હું મારા પહેલી ધકડેલી દઉં છું તે ખોટું કહું છું. ” પણ એ વિચાર એના મગજમાં ઝાઝીવાર ટકી શક્યો નહિ. વાંચનાર સમજી તો ગયા હશે કે એણે દ્યુસીને કહ્યું કે “ કર્નલે બધી તૈયારી કરવાને અમને બધાને છ વાગે હાજર રાખ્યા છે. ” એ વાત એણે તદ્દન ગવતજ કરી હતી. પોતાના ગોડીઆઓ સાથે દારૂના ગ્લાસ અડાવવા ચાલ્યા જવાનું આ એક આનું માત્ર હતું અને દ્યુસીને મીડલેટન વહેલી વિદાય કરી દેવાનું પણ એજ કારણ હતું. દ્યુસી અહિં રહે ત્યારે તો એને પાંચું રાતે ધેર આવવું પડે અને મન-માનતી રીતે દારૂ પણ ન પીવાય, અને સીમારેટોના ધુમાડા પણ ન કઠાપ; એટલે મન ફારે તેમ વાંસમાં દ્યુસી આડમી ૧૧ ૩૫

હતી. એ જાપ તો એ ત્રણ દિવસ અંકુશ વખત એનાથી મોજ હડાવાય. એ કારણેજ એણે દ્યુસીને પૈસાની ખામતમાં આટલી સતાવી હતી.

દ્યુસીએ આવતી કાલેજ જવાનું કમ્પ્લ કર્ચું તેમાં એનો પણ એક ખાસ મુદ્દો હતો. પતિની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તો એ કદી નહોતી કરતી; એટલે આ વખતે પણ ન કરે એ સ્વાભાવિક હતું. છતાં એની ઈચ્છા પણ ત્યાંથી તરતજ ચાલ્યા જવાની થઈ હતી. એમનો દ્રવ્યસંચય ઘણો ઘટ્ટી ગયો હતો. ફ્રેડરિક બોલી ગયો હતો કે દાગીના પણ કદાચ ખપી જાય. વળી વિશેષમાં એને કરકસર કરવાનું એ કહેતો ગયો હતો અને વધારે ખર્ચ થયો તેથીજ ગુસ્સે યઈ ગયો હતો. આ બધો વિચાર કરતાં દ્યુસીને એમ લાગ્યું કે કદાચ એવો પણ વખત આવી લાગે કે આખા ઘરનો ખર્ચ ઉપરાંત ફ્રેડરિકનો ખીરમા ખર્ચ પણ પોતાને એકલીને શિરેજ આવી પડે; તો તે વખતે એના કામમાંથી એરા ને કટકા પૈસા એને મળે કે જેથી એ બધાએ ખર્ચ ઉપાડી શકે. વળી અહિંયાં વધારે વખત રહેવાથી બાકી રહ્યું છે તે બધુંએ એ ઉડાવી દેશે તો અલગ એ બદામ જેવાં થઈ જઈશું. તેના કરતાં સવેગાથી ચેતી જવુંજ સારું છે." આમ વિચાર કરીને કાચમાં ન જતાં એણે તો માડામાંજ જવાનો વિચાર કર્યો હતો. પતિની ખાતર એ તો ગમે તેવું દુઃખ સહન કરવા તૈયાર હતી; પણ પતિ તરફથી એક મીઠા શબ્દથી પણ હમણાં હમણાં એ વંચિત થઈ ગઈ હતી અને તેમાં આજે તો પતિએ હલજ વાળી હતી. એનાં મર્મરથાનને એણે વિંધી નાખ્યાં હતાં. એનું ઠાળણું ઠારી નાખ્યું હતું. એ સમજી ગઈ કે ફ્રેડરિક છેતરપીંડી કરતો હતો. આજે એક પાઉંડ જેવી બારે રકમ થું

કામ લઈ ગયો હશે ? એનો ઉપયોગ મદિરાપાનમાં જ થવાને આમ દ્યુસી જાણતી હતી; પણ એણે તો એ આખતમાં પતિને મર્મમાં પણ કશું કહ્યું નહિ.

અહા કેવું ઉન્નત હૃદય, કેવી પ્રેમ ભક્તિ, કેટલી નિસ્વાર્થ પરાયણતા. પતિમાં જ પોતાનું સર્વસ્વ જોનારી, પતિને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનનારી, પતિ ઉપર જ પોતાના શુદ્ધ અને દૈવી પ્રેમના ભરી ભરીને કલશ ઠાલવનારી ગુણિયલ ગુણ સુંદરી, તારાં શાં વખાણુ કરીએ ? આ બધાંના બદલામાં પતિ પાસે તું શું માગે છે ? ફક્ત પતિનું હસતું મુખકું, ઉત્સાહના પ્રેમ ભર્યાં બે શબ્દો. અરે તે પણ તને નકારવામાં આવ્યાં છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

કેસ ચાલ્યા.

ફેડરિકના ગયા પછી તરત જ દ્યુસી ફેડીને લઇને પોતાના હાથ ઉપરનું કામ દુકાનદારને આપવા ગઇ અને તેની પાસેથી પોતાના લેણા નીકળતા પૈસા અને ડીપોઝીટની રકમ પાછી લીધી. ત્યાર પછી ત્યાંથી મીડલેટન જવાને ગાડાં ફેટલે વાગે જાય છે તેની તપાસ કરી અને આવતી કાલે સવારે છ વાગે એક ગાડું તે બાબુ-એ જવાનું છે એવી જાણ ઠાઠીને ઘેર આવી. ઘેર આવતાં આવતાં ફેડરિકની ડેકમેન્ટના સૈનિકો અચાને સાત વાગી ગયા હતા છતાં બહાર ફરતા દેખાતા હતા એ ઉપરથી કર્નલે બધાને છ વાગે હાજર

રાખ્યા છે એવું ફેડરિકે કહ્યું હતું તે ખોટું હતું એમ એના મનમાં ખાતરી થઈ. ફેડરિકે જુદું બોલીને એને છેતરી રહ્યો હતો તેમ એ એના તરફ બેદરકાર રહેતો છતાં આ પતિવ્રતાનો રનેહ પતિ ઉપર જોવા તે તેવોજ હતો. પતિ હવે અસહ્ય બોધવા શીખ્યા છે એ વાત તો હવે એના મનમાં દૃઢ થઈ ગઈ. રાતે ફેડી ઉંઘી ગયો એટલે દ્યુસીએ આવતી ઠાભે સવારના પોતાના પ્રયાણ માટે ખિન્ન હૃદયથી બધી તૈયારીઓ કરવા માંડી. વળી નવા રથને ભાગ્ય હજી કેવા ભાવ લખવશે તે વિચારવા લાગી. પોતાની આંતર દૃષ્ટિથી ભવિષ્યનું અવલોકન એણે કરી લીધું તો એને નિરાશા અને દુઃખ સિવાય કશું જાણ્યું નહિ. સવળા અવળા ભાગ્યની અને ભવિષ્યમાં આવી પડવાનાં સંદેહોની મનુષ્યને પ્રથમથીજ આગાહી થઈ ગય છે. દ્યુસીને ભવિષ્ય બેદવાળું જણાયું અને એ કંપી ઉઠી. જેમ તેમ પરવારીને એ પથારીમાં પડી, ઉંઘતા પુત્ર સામું જોયું અને એની પાસે બેસીને ભવિષ્યના દુઃખના વિચારે એ પુષ્કળ રડી.

ખીજે દિવસે દ્યુસી ઉઠી અને પોતાના પુત્રને પણ ઉઠાડ્યો. આજે ટાઢ અને ધુમ્મસ હતું. બન્ને જણ સરસામાન લઈને ગાડામાં બેઠાં. એમના ઉપરાંત ખીજાં પણ ચાર પાંચ માણસોને ગાડામાં બધાં હતાં. આ મનુષ્યો દ્યુસીને અપરિચિત હતા એટલુંજ નહિ પણ તેમની રીતભાત અને વાતચીત પણ એટલી બધી હલકી હતી કે એમનો સંગાથ એને જરાયે રુચિકર ન થઈ પડ્યો. એને તો ગાડામાં બેસવું જરાએ મઠ્યું નહિ અને હાથ્યુંએ નહિ. તેથી પુત્રને લઈને થોડે સુધી ગાડામાંથી ઉતરીને એણે ચાલવા માંડ્યું. પણ ઊઠેરા તે કેટલું આવી શકે. એટલે પાછી પેલા લોકોની સાથે

આવીને એ ગાડામાં બેઠી. માનચેસ્ટરથી મીડલેટન એંસી માઈલ થતું હતું. ગાડું કલાકના ચાર માઈલ પ્રમાણે ચાલતું હતું. હજારો પ્રકારની એને અગવડો ભોગવવી પડતી હતી તે ભોગવી લીધી. મુત્રને કશી અડચણ ન પડે, એને ટાઢ ન વાય અને સર્વ પ્રકારની સગવડતા મળે એમાંજ એનું લક્ષ્ય હતું. આજે સવારે છ વાગે ગાડામાં બેઠેલી તે ખીજે દિવસે સવારે છ વાગે બરોબર ચોવીસ કલાકે ગાડું મીડલેટન જઈ પહોંચ્યું. માર્ચ મહિને ચાલતો હતો એટલે છ વાગે તો બધે અંધારુંજ હોય. અહિંયાં હજું તો કોઈ ઉઠ્યું એ નહોતું. બધી દુકાનો બંધ હતી. એક વાંશી આમળ ગાડું ઉભું રહ્યું.

બંને મા દીકરો ગાડામાંથી નીચે ઉતર્યા અને ખીજી ગોઠવણ કરતાં સુધી હાલ આ વાંશીમાંજ રહેવાને દ્યુસીએ વિચાર કર્યો. એ ટાઢથી અટકાઈ ગઈ હતી. આખી રાત ટાઢનો સુસવાટો એણે વેડ્યો હતો. એનાં હાડકાં પાંસળાં બધાંમાં ટાઢ ભરાઈ ગઈ હતી. બાળકને ટાઢ ન વાય માટે બધાં ગરમ કપડાં એના દીસ ઉપર એણે વીંટાળ્યાં હતાં. પોતે ફક્ત પહેરેલાં કપડાં ભેરજ હતી એટલે ટાઢથી ધુજી રહી હતી. વાંશીમાં જઈને જરા શગડી આમળ બેઠી અને ટાઢ ઉરાડવા લાગી. ટાઢ ઉડી એટલે જરા એને ઠીકે લાગ્યું. ગાડાનો થાક ઉતર્યા પછી સ્નાનાદિક કાર્ય પરવારીને નાસ્તો તૈયાર થઈ ગયો હતો તે કરી લીધો. જરા વિશ્રાંતિ લઈને પાછી પોતાને રહેવા લાયક જાગડાં મકાન ખોળવાને ફ્રેડીને લઈને એ બહાર નીકળી. લગભગ આઠેક વર્ષે એણે મીડલેટનમાં પગ મુક્યો હતો. જે વખતે મી. ડેવિસ એને ફ્રેસલાવીને રેડબર્ન સાથે પરચુઆવી દેવાને આહ્વાલેથી અહિં લાવ્યો હતો, તે વખતે એ છેલ્લી અહિં

આવી હતી. મીડલેટનની શેરીએ શેરીની એ બોમીઅણ હતી; એટલે પોતાને લાયકનું હલકા બાડાનું ઘર શોધી કાઢતાં એને મહેનત ન પડી. દર અઠવાડીએ અડધા કાઠિના બાડાની એક ઓરડી એને મળી ગઇ; એટલે લાડા વિગેરેનું નક્કી કરીને પોતાનો સરસામાન વિગેરે નવા ઘરમાં લાવવા પાછી વીશી તરફ વળી. રસ્તામાં ફેડીને પોતાની આંગળીએ ખઝાડીને એ ચાલતી હતી એટલામાં એકાએક એની નજર એના પિતા ઉપર પડી. એનું મોઢું બદલાઇ ગયું હતું. એના મોઢા ઉપર મદિરાપાનનાં ચિન્હ જણાતાં હતાં. એમાંથી દારૂની છાંક વાગતી હતી અને એ અઠમ દારૂડીયો લાગતો હતો. પિતાને જોતાંજ દ્યુસીના મુખમાંથી કાંઈ આનંદ અને કાંઈ સંદેહ ઝરી ખૂમ નીકળી ગઇ. એને એમ પણ થયું કે હવે મારી અવગણના એ નહિ કરે. મી. ડેવિસ દારૂડીયાની રીત પ્રમાણે દ્યુસી સામે સુનકાર માફક કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર જોઇજ રહ્યો. આખરે દ્યુસી ડેવિસને હાથ આશીને રડી પડી અને બોલી: " પિતાજી, પિતાજી, કેમ આમ જોઇ રહ્યા છો? મારી સાથે શું નહિ બોલો? હજીએ ક્ષમા શીલ નહિ થાઓ?"

ડેવિસે દ્યુસીને હાથ તરછોડી નાખ્યો અને કદમ બે કદમ દૂર ઉભો અને બોલ્યો:

" ના, કદી નહિ. દ્યુસી, ક્ષમા એ શબ્દ મારા મુખમાંથી હવે કદી નહિ નીકળવા પામે. પોર્ટસ માઉથ હું આજીવ ત્યારે મારી ક્ષમા મેળવવાને તારે માટે બંધે સારો પ્રસંગ હતો; પણ તે પ્રસંગનો તેં લાભ ન લીધો. મારું કહ્યું સવેળા માન્યું હોત તો ઉત્તમ સન્નારીની પદવી તું મેળવી શકત. આટલું દુઃખ પડ્યા પછી તો

તારી શુદ્ધ બુદ્ધ ઠેકાણે આવી હશે. હવે તને ખબર તો પડી હશે કે તેં 'ખોટું' પગલું ભર્યું છે. ”

દ્યુસી શું જવાબ આપી શકે ? એના ગાલ ઉપર ચોધારાં આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. એની છાતી હુસકાં ખાધ ખાધને ભરાધ આવી હતી.

ડેવિસ : “ મેં સાંભળ્યું છે કે તારા પતિની રેજીમેન્ટ થોડા દિવસમાં અહિં આવવાની છે. ડેટલાંક કારણવશાત મારે હમણાં અહિંજ રહેવાનું છે એટલે એને ખબર આપી દેજે કે રસ્તામાં ઢાંધ દિવસ એને મારો ભેટો થઇ જાય, તોપણ એ મને ન ખોલાવે. નહિતો એક કુતરાની માફક એને હું હાડખૂત કરી નાખીશ; અને તને પણ છેલ્લેશું કહી દઉં છું કે ફરીથી ઢાંધ દિવસ રસ્તામાં આપણી મુલાકાત થઇ જાય તો જાણે તું મને ઝાળખતીજ નથી એવીજ રીતે વર્તજે. ” એટલુ કહીને મી. ડેવિસ રસ્તો માપી ગયો અને ખાસેના પીઠામાં પેસી ગયો. દ્યુસીને આપનો પૈસો નહોતો જોઈતો તેમ એની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ કંઈ છે તે પણ એ બિચારી જાણતી નહોતી. ફક્ત એ તો પુત્રી તરીકે પિતાનો સ્નેહ ધમ્મતી હતી. પોતાના બાળકને પોતાના પાત્ર તરીકે પિતા ગણે એ માંગતી હતી. પણ તેટલુંજ એને ન મળી શક્યું. હવે એને ઢાંધ તરફથી મન વાળવાનું ન રહ્યું, એને મન જીવન અઠાઈ અને નીરસ થઈ રહ્યું. મહા પરાણે મનને ઠેકાણે આણીને પોતાના પુત્રને લઈને વિશ્વીર્ષા ખાધી મઠ. વીશીવાળાનું બીલ ચુકવી આપ્યું અને પોર્ટરને માથે ઉપડવીને સર સામાન પોતાના નવા ધરમાં લઈ આવી. પોટકાં ઢોડીને બધી ચીજો બ્યવસ્થાસર એણે ગોઠવી દીધી. ફેડી પણ

ચોતાની માને કેટલીક ચીજો ગોઠવવામાં મદદ કરતો હતો. બધી ચીજો અને સરસામાન રીતસર ગોઠવાઈ રહ્યા પછી બજારમાં અને કેટલીક ખરીદી કરવાની હતી અને શીવલુ-ભરત-કામની તપાસ કરવાની હતી, તેથી ઘરની માલીફ બાઈ પાસે પુત્રને મૂકીને એ બજારમાં ગઈ અને કેટલોક સોદા લેવાને માટે એક માંધીની દુકાને જઈને ઉભી. તે વખતે એક ખીજ બાઈ પણ પેલા ગાંધીની દુકાને કેટલીક વસ્તુ લેતી હતી અને ગાંધી સાથે નીચે પ્રમાણે વાત કરતી હતી તે દ્યુસીના સાંબળવામાં આવી.

બાઈ: “ ત્યારે મી. મોશિ, આ વખતે તો એ કેસ ચાલશે જ કેમ ? ”

ગાંધી: “ હા, આ વખતે તો જરૂર ચાલશે. ખે હજાર પાઉંડ નુકસાનીના માગ્યા છે. ફક્તસવેલ એ કેસ અચ્છી રીતે ચલાવશે. એમાં પુરાવો પણ બહુ સારો એકઠો થયો છે. કેપ્ટન બાબ્યેજ એ પુરાવાને તોડી શકશે. ”

બાઈ: “ નવ યુવાન પરિણીત વધુ આવું સખમન કરે એ વિચાર ભરેલું તો ખરૂંસ્તો. પણ મી. મોશિ, એ બાઈનું શું થયું તે કાંઈ જણવામાં આવ્યું ? ”

“ મેં તો સાંભળ્યું છે કે એ તો એના માપ મી. ફક્લીસીન્ચને ત્યાંજ એકલેમાં છે. એ તો એમજ કહે છે કે મારી પુત્રી લલન વિનોય છે. એ તો ફક્ત એના મનની અસ્થિરતાજ હતી, એથી વિશેષ કાંઈ નહોતું. ”

બાઈ: “ એ તો એમજ કહે નથી ! ખીલ્યું શું કહે ! એકીની આખાપ કે સમાં વહાલા કાંઈ એમ કહેવાનાં છે કે અમારી

છોકરી તકસીરવાર છે ? કહે છે કે ગી. ડેવિસ પણ ત્યારનો અર્થિજ્ઞ રહે છે ? ”

મોક્ષિ ગાંધી: “ હા, અર્થિ રહીને પુષ્કળ દારૂડીઓ બની ગયે છે. સ્ત્રીના સંબંધમાં સુખ ન મળ્યું એટલે ખોટું સુખ મેળવવા એ દારૂની લતે ચઢી ગયો છે. પણ આ કેસમાં એણે સોલ્ડીસીટર બહુ હોંશીઆર રોકેલો છે. મી. ફ્રીસવેલ ખરાતું ખોટું અને ખોટાતું ખર્ચ કરવામાં બહુ બાહોશ છે. ” આટલી વાતચીત થઈ તે દરમ્યાન દુસીને જોઈતી બધી ચીજો બંધાઈ ગઈ હતી એટલે તે લઈને એ તો ચાલતી થઈ. ઉપલી વાત શરૂ થયા પહેલાં એણે ગાંધીને પોતાને જોઈતી ચીજો બાંધવાનું કહેવું એટલે એ વાત ચાલતી હતી તે દરમ્યાનમાં એચિંતી ચાલી જાય તો ચાલતી વાતમાં એને કાંઈ સંબંધ હશે એમ કદાચ ધારવામાં આવે તેથીજ કમને એને ઉપલી વાત સાંભળવી પડી. નહિ તો એ પોતાના પિતાની દુઃખભરી વાત સાંભળવાને બરાબરે દેખી રહેત નહી. રસ્તામાં એને પોતાના પિતાનાં વિચાર આવ્યા કર્યાં. લોકોમાં વાતો ચાય ત્યાં સુધી પિતાનું વ્યસન વધેલું જાણીને એના જીવને પરિતાપ થયો અને એને એમ પણ થયું કે “ જો એ મને બોલાવે તો એમની ચિંતાને હું દૂર કરી શકું અને દુર્વ્યસનમાંથી એમને છુટકારો કરાવી દઉં. મારે તેજ પિતાએ એવા અને પતિએ એવા ! શી વિધિની વિચિત્રતા છે ! ”

આમ વિચાર કરતી કરતી જ્યાં શીવજી ભરત કામ કરવાનું વેચાતું મળતું હતું, તે દુકાને ગઈ અને કામનું પણ નક્કી કર્યું. બીજે દિવસે ખેરેક (સૈનિક વસતી) માં પોતાના પતિના નામને, પોતાનું એકસ કેકાણું લખીને પત્ર મોકલાવ્યો. બીજા દિવસમાં ફ્રેડરિકની રેજીમેન્ટ મીડલેટન આર્વી પહોંચી અને પત્નીને

જાણેલા પત્ર પતિને મળ્યો, તે વાંચીને સંજના સમયે એ પત્ની પાસે
 જઈ પહોંચ્યો. કંબને દેખીને કાન્તા હર્ષધેલી બની ગઈ. પિતાને
 જોઈને પુત્ર હરખાઈ ગયો. પતિ આવ્યો પણ દોઢરોર ટીચીને
 આવ્યો હતો. એને હજુએ સાન ન આવી એ જાણીને કુશીન
 કાન્તાનું દીલ ખાટું થઈ ગયું; છતાં મનોભાવ છુપાવીને તે પતિ સાથે
 વાત કરવા લાગી. મી. ડેવસ મળ્યો હતો તે સંબંધી વાતચીત
 કરી. પોતાને ફક્ત એ પાઉંડજ ડીપોઝીટના બરીને કામ મળી ગયું
 હતું અને કામના પૈસા પણ સારા મળશે એ વાત પણ કરી; પણ
 પોતે માનચેરદરથી મીડલેટન સુધી ગાડામાં મુસાફરી કરી એ
 હકિકતથી આતમવખાણુ થઈ જાય એટલા સાર એ વાત એણે ન કરી.
 પણ ફેડીએ તો પોતાના પપાને તરત એ વાત કહી દીધી. આ
 સંબંધીને પોતાની સ્ત્રી કેવી ઉત્તમ ગૃહિણી છે અને કરકસરથી કેવો
 ઉત્તમ પ્રકારે ગૃહસંસાર ચલાવી રહી હતી તેના એને ખ્યાલ આવ્યો,
 અને પોતે ઘરમાં હમણાં હમણાં કેટલું બધું ગુમાવી નાખતો હતો
 તેનો એને પસ્તાવો થયો; પણ આ પરતાવો ક્ષણિકજ હતો. થોડી
 વાર અમથી આમ તેમ વાતો કર્યા પછી પાછો ડ્યુટી ઉપર જવા
 એ તૈયાર થયો. તે વખતે પોતાના ફગદુપ બેજમાથી એક નવો
 કીસ્સો ઉઠાવીને બોળી બાબા પાસેથી એ પૈસા કઢાવી ગયો.

x x x x x

આને કાર્ટમાં કેપ્ટન રેડગર્ન ઉપરનો મી. ડેવિસનો રૂસ
 ચાલવાનો છે. કેપ્ટન રેડગર્ન પણ આ તકે એની રેજમેન્ટ બહિ
 આપવાથી બહિજ છે. એના પિતાએ અત્યાર આમરમ એના
 જમાવને માટે વકીલ રાફી રાખ્યો હતો. આ કેસથી આખા મીડ-

લેટનમાં, ઓકલેમાં તેમજ એ બધા આખા જીલ્લામાં જ્યાં જ્યાં સર આર્શિઓલ્ડ રેડર્નનાં સ્નેહી સંબંધી હતાં, તે બધામાં એક પ્રકારનો કાલાહલ મચી રહ્યો હતો, કાર્ટ બેડી અને કેસ શરૂ થયો. પણ મી. ડેવિસ, કેપ્ટન રેડર્ન કે સર આર્શિઓલ્ડ કાઇ કાર્ટમાં હાજર નહોતું. તેમના વકિલો પોતાના અસીલો તરફથી તૈયાર થઇને આજ્યા હતા. ડેવિસ કાર્ટ પાસેના પીઠામાં ધાન્ડીના ગ્લાસ અડાવતો બેઠો હતો અને એનો વકીલ કેસની નોટ મોકલાવતો તે એ ત્યાં બેસીને વાંચતો હતો.

હવે વાદી વકીલ ગબો થયો અને ગદ્ગદિત તથા કરુણા-પૂર્ણ સ્વરે પ્રોત્તનો કેસ નીચે પ્રમાણે કાર્ટ સમક્ષ એણે રજૂ કરવા માંડ્યો.

“ સાહેબ, આ કામનો વાદી મારો અસીલ પીટર ડેવિસ એક આખરૂદાર ગૃહસ્થ છે. આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં પ્રતિવાદીના બાપ સર આર્શિઓલ્ડની જમીન જાગીર વિગેરેનો એ વહિવટ કરતો હતો. પોતાની જોખમભરી નોકરી પૂર્ણ પ્રમાણિકતાથી એ કરતો હતો અને પોતાની કામ કરવાની રીતથી પોતાના શેઠને તેમ તેના સ્નેહી અને મિત્ર વર્ગમાં એ ઘણો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. એના ચારિત્ર્યમાં અને વર્તનમાં લેણ માત્ર પણ દોષ કાઢવા જેવું નથી. ટુંકમાં કહું તો એ ઉદાર દીલનો, માયાળુ સ્વભાવનો અને ઉત્તમ ગુણોથી ભરેલો છે. આજથી કેટલાંક વર્ષ ઉપર એની પ્રથમ પત્ની ગુજરી મઠ અને એની એકની એક પુત્રી જેના ઉપર એનો અદ્યત્ન પ્રેમ હોતો હતો તે એના વિશ્વ થઈને એનાથી ઉતરતા કુળમાં પરણી મઠ, એટલે એના કામજી હાથને સખત આધાત લાગી ગયો.

એના સુના પરમાં એ મોકલો પડી ગયો. એને કાંઈ ગમતું નહિ. એટલે પોતાના જીવનનો નીરસ સમય એણે રસમય કરવા ધાર્યો. જીવનની મીઠાશ ફરી લાવવા ખીજ વારતું લામ કરવાની એની ઇચ્છા થઈ આવી. મુરૂપ, ગર્વિતા, વિવાદપર્ષિત, મનોદારિદ્રી ડો. કાકીરીનીયની પુત્રી પ્રતિ એમનું લક્ષ્ય હતું. તેનું નામ પચતું નામ કથેરાઈત હતું. આ સુંદરી એકલે ગાયના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટરની પુત્રી છે અને ગૌર-વાન્વિત કુળને દીપાવે એવી એ રમણી છે. ખરેખર: એવી ઉચ્ચ કુળની ચંદ્રાનના, શુભ્રવણી, લલિતાંગના મારા અસીલની ગૃહ પત્નીને પ્રતિવાદીએ ફસાવીને, વિશ્વાસઘાત કરીને અવળે માર્ગે દોરી, એની સાથે આડો વહેવાર રાખ્યો અને તેમ કરીને પતિ તરીકેની મારા અસીલની રનેહાળ લાગણીઓને એણે જખરો ધોકા પડાંચાડ્યો છે. આવા અત્યાચાર માટે જમે તેટલું દ્રવ્ય આપે તોપણ "હલો વળે એવો નથી. છતાં મારા અસીલે આવા માણસો ઉપર દાખલો બેસાડવાની ખાતર આ ભારે તુકસાની લેવાનો હવો કર્યો છે."

આ પ્રમાણે પોતાના કેસનો પ્રસ્તાવ કરીને જે જે આખત મર્દના ખાસ લક્ષમાં ઠસાવવા જેવી હોય તેના ઉપર એ ખાસ બાર મુકતો હતો, અને એવટ પોતાના અસીલ ઉપર આવો અપ્રેર સીતમ મુજરી ગયો તેને માટે જાણે પોતે ત્રાસી ગયો હોય તેમ ખતાવવા મોડીકાર માંત રહીને હીંચ્છીનો એક મેરિ સકામ એણે એવ્યો અને ફરી પાછું પોતાનું ભાષણ એણે ચલાવ્યું.

"જુરીના ગૃહસ્થો, મારા અસીલનાં લામ એની પરિસ્થિતિ સાથે પ્રજા મામમુખી અને વિધિપુર:સર મામમાથી જ્યાં ફર્મ, જે કે રખેત જમ્યે ભયમ મહું અંતર હતું; જ્યાં મારો અસીલ જેને પુવાં

નામાં રાખ્યો હતો. સાસરવાસા તરીકે એ વધુ પોતાના પિતાને
 રથી કાંઈએ કાવી નહોતી; છતાં મારા અસીલની આર્થિક સ્થિતિ
 ઠીક ઠીક હોવાથી એ પોતાની માનીતીના સર્વ લાડકોડ પુરા કરતો
 તે. પત્ની પણ પોતાને આવો પ્રેમી ઉદાર દીલનો માયાળુ
 તિ મળવાથી ધરૂં પ્રસન્ન હતી. મારા અસીલની ગૃહિણી નવ-
 વના અને મહાસ્વરૂપા હતી; એટલે એના વસ્ત્રાલંકારના સર્વ લાડ-
 ડ મારો અસીલ પુરા કરતો હતો. પોતાની પત્નીને મન મમતી
 ધ પણ ચીજ એ એની મેળે સ્વતંત્રપણે મંગાવી લેતી, અને તેમાં
 રા અસીલની મંજુરી મેળવવાની જરૂર પણ એને રહેતી નહોતી. કારણ
 એને એની અમત જોઈની સર્વ ચીજો લાવવાને માટે કુલ સત્તા
 આ મળી હતી. એટલે એને તો મનમમતાં અને મનમાન્યાં વસ્ત્રા-
 લંકાર વિગેરે મંગાવવાનાંજ રહ્યાં. બાકી જે બીજાં કાંઈ થાય તે તો
 રો અસીલ આરોગ્યાર ચુકવીજ દેતો. ગૃહસ્થો, એમાંનાં થોડાંક
 લોની વિગત હું તમને વાંચી સંભળાવું છું; એ ઉપરથી આપ
 ધ સ્કશો કે પત્નીને જોઈતું હોય અને પતિએ ના કહી હોય
 વું તો એકે વખત બન્યું નથી. ” એમ કહીને કેટલાંક બીલોની
 મત જુરીના ગૃહસ્થોને વાંચી સંભળાવ્યા પછી પાછું કાઠિન્સલે
 મળ ચલાવ્યું: “ આ પ્રમાણે પત્નીના અખંડ સુખમાં જરા પણ
 ક્ષેપ પડ્યા વગર અઠી વર્ષ પસાર થઈ ગયાં. એમના નાના પુત્ર
 ણીય અને સ્વર્ગીય આવાસમાં આ પ્રેમી દંપતિ એક બીજાના
 હવાસમાં અપરિચિત રસાસ્વાદન કરતાં કરતાં જીવોલુ કરતાં
 તાં; તેટલામાં સર્પદંડથી એમના અમૃતમય જીવનમાં કાંઈક મરે વિષ
 ણા મર્યા. પ્રતિવાદી સરકારમાં કેપ્ટનનો માનભર્યો હોલો એમને

તે થોડા દિવસ રજા ભોગવવા પોતાને ગામ જોડાયે ગયો. જાતે વડો અને પુરુષોચિત તેજસ્વિતા એનામાં વિલસી રહેલી એટલે તે પૂછવું શું ? પોતાના આ આકર્ષણનું પ્રલોભન એણે સુંદરીના જાનો ભંગ કરવામાં વાપર્યું.

ક્રૃષ્ણ રેકર્મન સર આર્શીબોલડ રેકર્મનનો પુત્ર છે અને અત્રે તે જુરુનીના સર્વ સદ્ગુણસ્થો એમને કદાચ જાણખતા પણ એટલે આપને વિદિત તો હશેજ કે આવા મોટા અને લક્ષ્મી-ઉમરાવનો પ્રતિવાદી એકનો એક પુત્ર છે અને તેની સધળા ક્રિયાઓ એજ માલીક છે. આ જાળત નુકસાનીની રકમ નકરી અને માટે આપને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે. એ કાંઈ ગરીબ કે જેથી તમારે કાંઈ વિચાર કરવું પડે અને પ્રતિવાદીએ તેની સાથે જે જાળ કર્યો છે, જે પ્રપંચજાળ પાથરીને ફસાવી છે, જે નાશાઇ કરીને એને આડે રસ્તે દોરી છે અને અધમતાથી એના ધીમજનો ખવંસ કર્યો છે તે જાળનો વિચાર આપને, ભારેમાં ભારે નુકસાનીની રકમ અપાવતાં, લેણ માત્ર અદેશો રાખવાનો નથી.

આપ મારા અસીલના મનની સ્થિતિનો પુરેપુરો વિચાર કરજો. સુખનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે. એના અમૃતના પ્યાલામાં ભેજલી દીકું છે. સ્વર્ગીય સુખમાં ડોલતા ભોગીના મનનું સહ-ધિ ખંડન કરી નાખ્યું છે. મારા અસીલની સ્થિતિ ખરેખરી મળી થઈ ગઈ છે. એ વિચારો નિર્ભાગી જીવ થઈ રહ્યો-છે. માટે જ્યારે જ્યારે આપ ગૃહસ્થો જે રકમ અપાવશો તે જોડાઈજ આમ પૂર્ણ જીવથી પોતાનો કેસ રજૂ કરતાં એણે જુરુનીના

ગૃહસ્થોનાં મન દ્રવીભૂત કરી નાખ્યાં, પોતાના તરફ આકર્ષા લીધાં અને હવે પોતાને કેસ પુરવાર કરવાને જે સાક્ષીઓ આવવાના હતા તેનું પાછું એણે તેવીજ વાણીની છટાથી વિવેચન કરવા માંડ્યું. પત્ની કલંકિત થયેલી જાણીને પોતાના અસીકનું હૃદય કેવું વિધામ ગયું હતું તેનું વર્ણન કાઉન્સલે એટલું બધું સચોટ, અને અસરકારક શબ્દોમાં આવેશપૂર્ણ કર્યું કે જેથી કેસ સાંભળવા આવેલી એ નવોઢાઓ અને એક વૃદ્ધા તો આ તૃતાંત ઘોંઘાળીને એકદમ મૂર્છાવશ્ન થઈ ગયાં અને તેથી તેમને તો કોર્ટની બહાર લઈ જતાં પડ્યાં. પરંતુ કાઉન્સલનો અસીક તો પીકામાં જેઠા ભેડા દારૂના ગ્લાસો પોતાના ગળામાં ઠાલવ્યાજ કરતો હતો; અને મી. ફક્લીસવેલ મારો કેસ જીતાડી આપશે અને કોર્ટ મને મારે નુકસાની આપાવી દેશે એ વિચારમાં એ મસ્ત બની રહ્યો હતો.

ઉપર પ્રમાણે પોતાના કેસનું વિવેચન કર્યા પછી એણે પોતાના પક્ષના સાક્ષીઓ તપાસવા માંડ્યા. પહેલી સરા બોડીન્સને બોલાવી. એણે જુઓની આપી કે “આજથી ત્રણ ચાર વર્ષ ઉપર હું મી. ડેવિસના ઘરમાં નોકરનું કામ કરતી હતી. સ્વરનું કામ કાજ બધું મારે કરવું પડતું હતું. તે અરસામાં એટલે સને ૧૮૭૫ ના મે મહિનામાં એક દિવસ સવારે મી. ડેવિસની સાથે કેપ્ટન રેડબર્ન મી. ડેવિસને ઘેર આવ્યા, અને પાર્લરમાં જ્યાં મીસીસ ડેવિસ હતાં ત્યાં એમને મી. ડેવિસ લઈ ગયા. એમને ત્યાં બેસાડીને એમની સરભરાને માટે મી. ડેવિસ સાંઘડર લેવાને પાર્લરમાંથી બહાર ગયા, અને તે અરસામાં મારે પાર્લર આગળ થઈને બીજા ખંડમાં જવાનું હતું એટલે ત્યાં થઈને હું જતી હતી. પાર્લરનું બારણું ઉઘાડું હોવાથી કેપ્ટન રેડબર્ન મીસીસ ડેવિસ સાથે જાણે કેટલાએ પરિચિત

હાય એમ વાત કરતા સંભળાયા. પ્રથમ પરિચયે આટલી બધી છૂટથી વાતો કરવાથી હું તો વિસ્મય થઈ ગઈ અને એ સ્થળે બહુ ઠીંજ ગઈ અને એમની સર્વ વાત મેં સાંભળી. કેપ્ટન રેડમન મીસીસ ડેવિસને કહેતા હતા કે “ મીસીસ ડેવિસ, હવે તો મારાથી તમને પૂર્વ પરિચિત કાટીના નામથી તો -હિજ ઓલાવાય. ”

એટલે મીસીસ ડેવિસે કહ્યું કે “ એમ એવા ઠાવકા થઈને ક્યાં સુધી રહેવું છે ? ”

મેં ધાધું કે કેપ્ટન રેડમન મી. ડેવિસના રોકના પુત્ર છે એટલે આમ ઓલાવતા હશે. એક બીજા પ્રસંગે પણ કેપ્ટન રેડમન મી. ડેવિસને ઘેર આગ્યા હતા. તે વખતે રાત પડી હતી અને મી. ડેવિસ કાંઈ કામને લીધે બહાર ગયેલા હોવાથી મીસીસ ડેવિસ ધરમાં એકલાંજ હતાં. તે સમયે પણ આરથા આગળ ઉભી રહીને મેં એમની સર્વ વાત સાંભળી. કેપ્ટન રેડમન મીસીસ ડેવિસને કાટીના નામથી ઓલાવતા હતા ત્યારે મીસીસ ડેવિસે ઓલાવ્યાં કે “ મને એ નામથી કૃપા કરીને ન ઓલાવશો. ”

મને લાગ્યું કે મારી શોધણીને એ નામથી ઓલાવે એ વાત રૂમતી નહિ હોય. એમણે ના કહ્યા છતાં પણ કેપ્ટન રેડમને તો એમને એજ નામથી ઓલાવવાનું ચાહ્યું અને એમના ગૌરવદનની અને એમની પ્રજાપૂર્ણ દેહક્રતાની એટલી બધી પ્રશંસા કરી, અરે પ્રશંસાના વરસાદમાં એમને એટલાં બધાં નવરાત્રી દીધાં કે એ બિચારાંએ પોતાના કમનીય કર ઉપર કેપ્ટન રેડમનને એક મધુર ચુંબન લેવા દીધું. પછી તો કેપ્ટન રેડમન એમ કહે તેમ મી. ડેવિસને આજાજ બાંડવા લાગ્યા અને “ આજે તો મને અહિં તારી પાસેજ રહેવા દે ” એમ બહુ આજ્ઞવતાથી મીસીસ ડેવિસના

કાલાવાલા કરીને મધ્ય રાત્રીએ મી. ડેવિસ ધેર આબ્યા લાં સુધી
 એ ધરમાં રહ્યા. મી. ડેવિસ ધરમાં આબ્યા એટલે એ પાર્લરના પછલ
 પાછળ બરાઇ ગયા અને મારા શેડ અને શેડાણી સુધાને મારે
 એખરમાં ચાહ્યાં ગયાં ત્યારે મેં એમને ધીમે રહીને ધરની બહાર
 પસાર કરી દીધા. વળી એવો ત્રીજો પ્રસંગ પણ મને યાદ છે. તે
 પણ રાતનોજ પ્રસંગ હતો અને હું આરથા આગળ ઉભી હોવાથી
 એમનો વાર્તાલાપ મારી શ્રવણોદ્રિય ઉપર અથડાયો. આ સમયે
 પણ કેપ્ટન રેડમર્ન પોતાની પ્રણયકળા અજમાવતા હતા અને
 મીસીસ ડેવિસના લાવણ્યનો મદિમા ગાઇ રહ્યા હતા. એ વખતે ઉમળ-
 કામાં આવી જઈને એમણે મીસીસ ડેવિસને સુખન કર્યું હોય એવો
 અવાજ મેં સાંભળ્યો; એટલે મને એમનો એ અવિવેક લાગ્યો અને તેથી
 ખત્તીનો મોઝરો પાડવા મીસે તમક લઇને હું પાર્લરમાં ગઇ. મારા
 આમ અચાનક આવી પડવાથી બંને જણુ ગભરાઇ ગયાં અને
 લેવાઈ ગયાં. હું તો તરત રૂમમાંથી પાછી ચાલી ગઈ; એટલે
 આરથા આગળ ઉભા રહીને મેં મીસીસ ડેવિસને બોલતાં સાંભળ્યાં
 કે “ કેપ્ટન રેડમર્ન, હવે તમે અહિં ખીત્રકુલે ન આવશો. ”

તે દિવસે પછી કેપ્ટન રેડમર્ન ચાહ્યા ગયા. બીજે દિવસે સાંજે
 મારી બાઇએ મને કામસર રોયલ એક મોકલી અને ત્યાં મારી
 બાઇના નામનું પાર્સલ હતું તે મને આપ્યું. કેપ્ટન રેડમર્ન એ
 પાર્સલ મારા બાઇને ઉપહાર તરીકે મોકલ્યું હતું એટલે તે
 એમણે ખોલ્યું. તેમાં રેશમી વસ્ત્રો હતાં અને હાથનાં મોબાની
 એક પેટીએ હતી. આ અનુપમ ઉપહારથી મારી બાઇના
 મનમાં તો ગલગલીમાં યવા માંડ્યાં. એ તો ખરેખરાં મલકાઇ ગયાં

મને કેપ્ટન રેડમર્નની વિસ્તારેલી જાળમાં એ આગ્રહ ફસાવાં. આ ઉપહાર આવ્યા પછી પંદરેક દિવસે મારી બાઈએ કેપ્ટન રેડમર્ન ઉપર એક નોટ લખી અને તે નોટ એમને હાથોહાથ પહોંચાડવાને અને મેનોર ભવન મોકલી. તેજ રાતે કેપ્ટન રેડમર્ન પાછા પધાર્યાં. આ વખતે એમની વાતચીત સાંભળવાનું મને કાંઈ જુદું મન થયું નહિ; એટલે હું બારણા આગળ નહોતી ઉભી રહી. પણ મારાં બાઈને વાળું કરવું છે કે કેમ તે પૂછવાને માટે મારે અનાયાસે પાર્લરમાં જવું પડ્યું. તે વખતે મેં મારાં બાઈને કેપ્ટન રેડમર્નની બાહુવસ્ત્રીમાં વિટંભાઈ ગયેલાં જોયાં. મને જોતાંજ મીસીસ ડેવિસ રેડમર્નના પ્રેમાલિંગનમાંથી એકદમ મુક્ત થઈ ગયાં અને કેપ્ટન આસ્પા ગયા. પછી જ્યારે મી. ડેવિસ ઘેર આવ્યા એટલે તેમને મેં આ બધી હકિકત કહી દીધી. એ પણ આરી વિચિત્ર અખર સાંભળીને મુઝાઈ મયા અને પોતાની પત્ની ઉપર એમને શ્લોઝ રોશ આવવાથી એને કાઠી મુઠી.

હવે કેપ્ટન રેડમર્નનો કાઉન્સલ આ સાક્ષીની ઉઘટ તપાસ કરવા ઉભો થયો. તેના સવાલના જવાબ એણે નીચે પ્રમાણે આપ્યા.

“ પ્રતિવાદી કેપ્ટન રેડમર્ન પાસેથી મને કાંઈ પૈસા મળ્યા નથી. મી. ડેવિસે મને પોતાની પત્ની ઉપર છુપી દેખરેખ રાખવાનું કહ્યું નહોતું અને તેમ હું કરત પણ નહિ. કેપ્ટન રેડમર્નને આપણા આરી સાથે જે નોટ મોકલાવી હતી તેમાં શું થયું હતું તેની મને ખબર નથી. કેપ્ટન રેડમર્નને આમંત્રણ કરેલું છે એમ જો હું અશ્ચુતી હોત તો એ કામગ આપણા હું જાત નહિ. તે દિવસે કેપ્ટન

રેડમ્પ્શન ઝી ઘેર હેલવેલાજી આવ્યા. તે દિવસે મીસીસ ડેવિસ પોતાની રૂમમાં ચાલ્યા ગયા ત્યારે ક્રેટન રેડમ્પ્શનને એકદમ ધરમ્પાથી ચાલ્યા જવાનું કહેવાનું મારી શેઠાણીએ અને કહેલું નહિ. ક્રેટન રેડમ્પ્શનના મનમાં ભયનો સંચાર થવાથી એ પોતાની મેજેજ ચાલ્યા ગયા. હું મીડલેટનમાં મી. ડેવિસના કહેવાથી રહેતી નથી. અને સાક્ષી આપવાને માટે ડેવિસે કાંઈ પૈસા આપ્યા નથી. જુઝાની આપવાની ખાતરજ હું મી. ડેવિસ આપ્યા ત્યારની મીડલેટન આવી રહી છું અને તેટલા ખાતરજ મી. ડેવિસે અને મારા ગુજરાન માટે પૈસા આપ્યા છે, એ બધી વાત ખરી નથી. મારા પૈમામ્પાથીજ હું માફ પુરું કરું છું. મી. ડેવિસને તુકસાની જદલ ઘણી સારી રકમ મળશે એટલે અને તડાકા પડશે એવી વાત મેં કાંઈને મોઢે કરી નથી.”

આ જુઝાની પુરી થયા પછી જીરોલ્ડ રેડમ્પ્શન લશ્કરમાં ક્રેટન છે અને તે સર આર્શિબોલ્ડનો પુત્ર અને વારસ છે. અને એના પિતા એને વાપરવા માટે પુજળ પૈસા આપતા હતા, એ બધી વાતો સાબીત કરનાર સાક્ષીઓની જુઝાની લેવાઈ.

ત્યાર પછી જીરોલ્ડ રેડમ્પ્શનને જે કાપડીયા પાસેથી મીસીસ ડેવિસને માટે રેશમી વસ્ત્રો ખરીવાં હતાં તેને બોલાવ્યો અને એ બાબતનું સમર્થન કરવા એની જુઝાની પણ બરોબર પડી. એણે એટલે સુધી કહ્યું કે ક્રેટન રેડમ્પ્શનને અમુક ઠેકાણે પાસલ મોકલવાનું છે કહી તેનું સરનામું પણ આપ્યું અને પાસલ ખર્ચ પણ અને આપ્યું.

પીટર ડેવિસનું લમ કથેરાઈન કાલીસીન્ય સાથે થયું છે એ

હકીકત પણ પુરવાર કરવામાં આવી. આ પ્રમાણે વાહીપક્ષનો જધી પુરવો પુરો થયો. હવે પ્રતિવાદી પક્ષને પોતાનો જયાવ રજુ કરવાનો રહ્યો.

ક્રમ્પ્ટન રેડબર્નનો ખેરીરટર આવા કેસો માટે ઘણો હોશિઆર અને કાબેલ હતો. પણ એનેયે આ કેસમાં જયાવ કરવો કઠણ લાગ્યો. વાહીના કેસને તોંડી નાખવાને અને જયાવ પક્ષને સમર્થન કરવાને એની પાસે જોઈએ તેવી સામગ્રી નહોતી; છતાં એણે પોતાની અરખલિત વાગ્યારા ચક્ષાવવા માંડી.

“ માનવંતી કોટ ” અને માન્યવર અત્રે પધારેલા જ્યુરીના સદગૃહસ્થો, વાહી તરફથી મારા વિદ્વાન મિત્રે આંખમાં આંસુ આ-ણીને જે કર્ણપૂર્ણ ચિત્ર ચિતરવાનો પ્રયત્ન આપ સમક્ષ કર્યો છે તે તો આપના ધ્યાનમાં હશે. એમની સર્વ દલીલોના રદીયા મારી પાસે તૈયાર છે અને તે હું એક પછી એક આપના સમક્ષ રજુ કરું છું. આપની સમક્ષ મારા વિદ્વાન મિત્રે પોતાના અસીલની પત્નીના રૂપ ગુણ અને ઉચ્ચ કુળની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. વળી પોતાના અસીલને તેની પત્ની કેટલી બધી લાગ્ગી છે તેવું પણ એમણે આપણને અચ્છું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. એમની અલંકારિક ભાષામાં, એમનાં વક્તૃત્વની ઓર છટામાં ફક્ત શબ્દના આડંબર સિવાય આપણને શું મળી આવે છે ? એક ગામડાંના સાધારણ ડોક્ટરની છોકરી જરા રૂપાળી અને સહેજસાજ લખતાં વાચતાં શીખેલી એટલે એ સ્ત્રીજાતિને છાકમાં છકી જતાં-શી વાર ? જર્વને સાતમે શિખરે ચઢી જનારી અને નરી જાણકી તે ગૌરવના પદને શું જાણી શકે ? માર્ગમાં પ્રલોભનો પાથરનારીજ એ અમળા.

અણાતી હતી, ત્યારે ઉલટું એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બાઈના
 રૂપની પ્રશંસા કરીને, એને કુલાવી કાળકો બનાવીને પ્રતિવાદીએ
 પોતાની બળમાં સપડાવી છે અને એના શીયળને ધ્વંસ કર્યો છે.
 વળી આમળ જોઈએ. જે સ્ત્રી હૃદયપારની ઉડાઉ, સારાં સારાં લુગડાં
 પહેરવામાંજ ધૃતિ કર્તવ્યતા માનનારી અને તેવી નકામી શ્રાભામાં
 પતિના પૈસાનું ખાણી કરીને પતિના કલા વગર પોતાના ઝોટા
 શોખમાં ફેટલાંએ દેવાં કરતી; છતાં મારા વિદ્વાન મિત્રે પોતાની
 અમોઘ મેધાથી એ બધા દુર્ગુણોને ગુણોની ખાણુ કરી બતાવી
 છે. પતિ મરતો મરતો પત્નીનાં દેવાં પુરાં કરતો, ત્યારે એમ કહેવાયું
 છે કે પતિ તો પત્નીના વસ્ત્રાલંકાર વિગેરેના સર્વ લાડકોડ મમે
 નેટલું દ્રવ્ય ખર્ચીને પૂર્ણ કરતો હતો.

અમારા સાક્ષીઓથી હું સાબીત કરી આપીશ કે એ પતિના
 લાડકોડ નહોતા, પણ પત્નીના આવા ઉડાઉ સ્વભાવને લીધે પતિ
 ફેટલો બધો નારાજ હતો અને ના છુટકેજ પત્નીનાં દેવાં પુરાં
 કરતો હતો. મીડલેટનથી એના ઉપર વેપારીઓનાં ખીલો આવતાં
 તે વખતે એ ફેટલો બધો ખીજવાતો હતો. અરે એથી એ આમળ
 વધીને કહું છું કે, હું એટલે સુધીનું સાબીત કરી આપીશ કે
 પતિએ ના કલા છતાં પતિની મરજી વિરૂદ્ધ પડીને પણ એ બાઈ-
 એ પોતાના પરિધાનમાં ફેટલો બધો ખર્ચ કરી નાખ્યો છે. પતિને
 તો આવી ગુણીમલ પત્નીના કારસ્તાનની ખબરે નહોતી. એ તે
 ન્યારે ઉડતી ઉડતી વાત એને કાને આવી ત્યારેજ એ સુલક્ષણનાં
 લક્ષણો વધારે સારી રીતે એના ધ્યાનમાં આવ્યાં. જે પતિ પોતાની
 પત્નીના આવા અનીતિના ખર્ચથી કંટાળી મર્યો હતો, પત્નીનાં

દેવં પુરી પુરીને ઓળખ્યાની ગયો હતો તેવી પત્ની એને મધુર
 અમૃતના ધુંડા કેવાએ પાતી હશે, અને એના ગૃહ જીવનને કેવું-
 એ મધુર બનાવતી હશે તેનો આપણ ખ્યાલ કરી લેજો. વળી
 આવી ગુણભદ્રા ગુમાવવાથી મારા વિદ્વાન મિત્રના અસીધના હૃદય-
 ના સહઆવધિ ટુકડા થઈ ગયા તેની મથુના કરવા મારા વિદ્વાન
 મિત્ર એટલું બધું ધૈર્ય ધારી શક્યા તેને માટે એમને ધન્યવાદ થટે
 છે. આવી બે બદામની પત્ની, જેને પતિની લેશ પણ દાઝ અંતરે
 નથી એવીને ગુમાવવાથી વાદી આટલી બધી મોટી રકમની ટુકસા-
 ની કેમ ન માગી શકે ? સામા પક્ષ તરફથી તૃષ્ટુ જેવા કેસને
 મેરુનું ૩૫ આપવામાં આવ્યું છે અને અણુજાળતી ઉપહારક
 કરવા લાયક અતિશયોક્તિ ઉપરજ આ મોટી ઇમારત ચણવા પ્રવલ્લ
 થયો છે. કદાચ આપ એવા અભિપ્રાય ઉપર આવો કે કેટલ
 રકમને વાદીની સીના શીયળનો ભંચ કર્યો છે, તો પણ આવી
 આદિત્ય વિનાની સીના બદલામાં ટુકસાનીની આટલી મોટી રકમ
 વાદીને અપાવવી ખીલકુલ થટે નહિ; અને એને માટે તો રકત નામ-
 નીજ ટુકસાની અપાવવી થટે. પરંતુ મારા અસીધ તરફથી તો મને
 એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે આવો તો કોઇ પ્રકાર બન્યોજ
 નથી. એક સહગૃહસ્થ અને અમલદાર તરીકે તેના વચનમાં જે
 આપણને વિશ્વાસ હોય તો તે કહે છે કે એણે કહેયતો ગુ-લો
 ખીલકુલ કર્યો નથી. મારા અસીધને બલભલી સુંદરીઓને પોતાના
 ૩૫થી મુગ્ધ બનાવી દે તેવો રમણીમેહન છેલખીસો અને કાંઈક
 તરીકે આપ સમક્ષ ચિતરવામાં આવ્યો છે. હું હમ્મું હું કે તે
 એજે હોય જે કે મારે કહેવું તો ન બેધએ ખર્તા મારે કિમીકી

સાથે જણાવવું જોઈએ કે એ હેલછમીલો કાંકડો નથી; એની વાણીમાં નથી એવી મધુરતા કે એના શરીરમાં નથી એવી મોહકતા. એ કાંઈ સીકર જેવો નથી કે એમ કહી શકે કે હું આપ્યો, મેં નીરખી અને એક દષ્ટિપાતમાંજ પાડી. એટલી વાત તો મારે કબુલ કરવી પડે કે કેપ્ટન રેડબર્ન અને મીસીસ ડેવિસ વચ્ચે કાંઈક પ્રણય રાગ થયેલો અને કેપ્ટન રેડબર્નની દાનત પણ કાંઈક જાણી જોઈ જોઈ જોઈ. બાકી પણ ડાહી ડમરી તો નહોતીજ. એને એમ લાગ્યું કે એક ઉમરાવનો શ્રીમંત છોકરો અને વળી લક્ષ્મીનો કેપ્ટન તેને હું કેવો નસાવું છું. વળી એ અરસામાં બાકીનો પતિ બાઈની જરાએ ડરકાર નહોતો કરતો અને દારૂના પીઠામાંજ પડ્યો રહેતો હતો. છેક મોડી રાતે દારૂ પીને ટેં બનીને લથડીયાં ખાતો ખાતો ઘેર જતો હતો. એટલે બાઈના મનને કાંઈ આનંદનું સ્થાન તો જોઈએજ. તેમાં મારો અસીલ એને ત્યાં જતો આવતો અથો એટલે એની સાથે જરા પ્રણય કળા એણે કરેલી. એ ઉપરાંત આગળ કશુંયે થવા પામેલું નથી. એ બાઈ મારા અસીલની પર્થક-બાગિની તો ઘષ્ટજ નથી. સહેજસાજ બોલવા સાલવાની છુટ લેવા-યલી; એ શિવાય વાત આગળ વધવા પામી નથી. આપણે જોયું કે દરેક પ્રસંગે કેપ્ટન રેડબર્ન હાલ વટાવી જતો, તેજ વખતે મીસીસ ડેવિસ એને વારી રાખતી હતી. હાથ ઉપર ચુંબન લેવાયું હતું પણ આજ ઉપર તો તેજ ઘસુંજ નથી. કેટલીએ વખત મીસીસ ડેવિસે કેપ્ટન રેડબર્નને સાલ્યા જવાનું કહેલું. આ બધી બાબતો જો સરા પ્રોડબીન્સ સાચું બોલી હોત તો નીકળી આવત.

હવે કેપ્ટન રેડબર્ન ત્રીડબેટનથી જે ઉપહાર મેડવ્યો તે બાબત બાબત ઉપર આવીએ. ઉપહાર મેડવ્યો એ બાબત અને કબુલ

કરીએ છીએ. પોતાની વ્યાસા દબીશૂત થામ તેટલા માટે એણે એ મોઠનેલો એ વાન પાડી; તેવજ પેડીએ જાવકાવેડાથી પરિચામનો વિચાર કર્યા વગર સ્ત્રીકરી પચુ લીધો.

ગુરુથો, પિટર ડેવિસને મો નજી મહા મોટા ચારિત્રવાન પુરુષ હોય એમ અત્યવચનો વિરુદ્ધ પસે પ્રવલન કર્યો છે. એના ખરા ચારિત્ર્યની તો આપને કોમીએ કહાની નથી. પોતાનીજ પુત્રી પ્રત્યે એ કેટલો ખધો ક્રૂર બની ગયો છે એક નિષ્કુર અને દયાહીનપિતા તરીકેની ગંરજ એણે સારી છે. પિતા તરીકે નથી એણે પોતાની પુત્રીને સુખ આપ્યું કે પતિ તરીકે નથી પોતાની નરી પત્નીનું હિત જોયું. આ સરા મોડકીનજ જેવા મોઠાને હડહડતું જુહું ખોલાવવાને એણે આહિ પકડી આમી છે. મગમાં તો એને નરી ઉપર તિરસ્કાર આવી ગયેલો અને તેથી એના છુટા છેડા કરવાને કાંઈ છિદ્ર તો એ મોખ્યાજ કરતો હતો; એટલે આવી ધૂગ મગ જેની ખામત, એઠા તરીકે આગળ ધરીને, એક તો પત્નીને કાઠી મુકવાથી ટાઢે થાણીએ ખસ જાય અને બીજું આવા શ્રીમંત અને આમરુદારની આખર ઉપર હાથ નાખીને તેની પાસેથી નુકસાનીના રૂપમાં મનમાન્યા પેસા ઓઠાવાય, આમ એક પંથ દો કાજ કાઠી ભેરાનો એણે રૂકા માર્ગજ શેષ્યો છે. એટલા ઉપરથી એની કેટલી શુદ્ધ દાનત છે એ આપ જોઈ સકરો. "

આ પ્રમોણે મે કલાક સુધી પૂર્ણ જટાથી અને આવેમથી વિદરાભયું ભાપલુ ચલાવી કાઉન્સલે બચાવના સાક્ષીઓ રજુ કરવા મહિષા. સરા મોડકોન્સ આજ કેટલાક મહિના થયા મીડ-કોટનમાં જે ખાઈના પરમાં રહેતી હતી તેને પહેલી મોલાવી. તેણે નીચે પ્રમાણે જુખાની આપી.

“ મને સરા ષોડ્ડીન્સ વાત કરતી હતી કે જો મી. ડેવિસ આ કેસમાં જીતે તો મને લાભ થાય એમ છે. ફ્લીસવેલનો ગુમાસ્તો વારંવાર સરાને મળવા આવતો અને એને પૈસા આપી જતો હતો. ” ત્યાર પછી મીડલેટનના ડેટલાઈ વેપારીઓને પણ સાક્ષીમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ કહી ગયા કે મીસીસ ડેવિસ એમની દુકાનેથી ઉધાર માલ મંગાવતી હતી અને દેવાનો આકેડો બહુ મોટો થઈ ગયો હતો. એ બાબત એમણે મી. ડેવિસને ખબર આપેલી. તે ઉપરથી મી. ડેવિસે બહુબહુટ ફક્કડાટ કરીને એમના આકેડા ચુકવી આપ્યા અને ફરીથી મીસીસ ડેવિસને ઉધાર ધીરવાની ના કહી ગયો. આકેડેના વેપારીઓને પણ સાક્ષીમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ કહી ગયા કે ડેવિસ આકેડેના પીઠામાં વારંવાર આવતો હતો, અને કેપ્ટન રેડબર્ન એને લાં જતો થયો તે પહેલાં ડેટલા એક દિવસથી એ પોતાની પત્નીના સ્વભાવ અને ઉડાઉપણા વિષે વાતો કરતો હતો. તથા પોતે એની સાથે ફરીથી પરણ્યો તેને માટે એ પસ્તાતો હતો.

આ પ્રમાણે બંન્ને પક્ષનો કેસ પુરો થયો એટલે જજને ની-બક્ષપાત પણ બંને પક્ષની હકીકત ધર્ષુજ સ્પષ્ટતાથી જુરી સમક્ષ રજુ કરી. એટલે જુરીના ગૃહરથો આ નિર્ણય ઉપર આવવું તેનો વિચાર કરવા બીજા ઓરડામાં ગયા. આ કેસ આખો દિવસ ચાલ્યો. સાંજે ૭ વાગે પુરો થયો અને સાત વાગે જુરીના ગૃહરથો એકમત થઈને પાછા આવ્યા. ફોરમેને ઉભા થઈને જણાવ્યું કે અમે બંન્ને એકમત થયા છીએ અને વાદીને પંદરસો પાઉંડ નુકસાનીના અપાવાએ છીએ.

અક્ષરથી ૩૭ મું.

રાજધારી સભા.

જોકે સને ૧૮૩૧ ની સાલમાં ગ્રેટ બ્રીટનના આખા એ સંયુક્ત રાજ્યમાં કામદાર લોકોનું ધાંધળ નહોતું; છતાં મીડલેટન પરગણું, જેમાં મીડલેટન આવેલું હતું ત્યાં કામદાર લોકોની જખરી ધમાલ હતી. મીડલેટન તેમજ તેની આસપાસના જિલ્લાઓમાં એ વર્ગ અગાધ દુઃખમાં પુખી ગયેલો હતો. તેમાં મીડલેટનના કામદારો તો ગરીબાઈ અને દરિદ્રતાના દુઃખે એટલા બધા પીડાતા હતા કે એ લોકો જીવ ઉપર આવી ગયા હતા અને તેથી ગમે તે વખતે ગમે તેવું પરિષ્કામ આવવાનો ભય લાગતો હતો. એ લોકો મોટી મોટી સભાઓ ભરતા હતા અને સને ૧૮૩૨ નું રીફોર્મ બીલ લોકોને ઉધે રસ્તે દોરવાનું છે, એ તો લોકો ઉપર એક જાતનો છગ છે એમ એ બાબત ઉપર બાર મુકીને બોલનારાઓ જુરસા બર્યાં બાપણો કરતા હતા. વળી એમાં એવો પણ ઠરાવ લાવતા હતા કે અત્યારે રીફોર્મ બીલની રૂએ જે હકો મળેલા છે તે હકોમાં આખી પ્રજાનો ભાગ છે અને તેનો લાભ આખી પ્રજાને મળવો જોઈએ; તેને બદલે તુંડમીજસી અને આપખુદી સત્તાધારીઓ એ હકમાંથી અમુક વર્ગનાને આતંક કરે છે તે વગોડી કાઢવા જેવું છે. આ આબતમાં ઠેર ઠેર સભાઓ ભરતી અને સ્વદેશાભિમાનનાં જુરસાબર્યાં બાપણો થતાં હતાં. તેને પરિષ્કામેજ વિહ્વામની રેજીમેન્ટને મીડલેટન બોલાવવામાં આવી હતી. ૧૮૩૨ આવી પડ્યું હતું છતાં આ સવાલ જાસનેર ચર્ચાતો હતો અને સભાઓ પણ ભરાતી હતી. આટલું છતાં કાંઈ પણ વકતા હિસાતમાં બળનો ઉપયોગ

કરવાનો યોગ્ય આપતો નહોતો. એમનો સમાજો ભરવાનો ઉદ્દેશ તો ફક્ત પોતાની નૈતિક ઉન્નતિ થાય એવી શુદ્ધ ચળવળ ચલાવવાનો અને એવી સમાજો ભરીને શાંતિપૂર્વક કેટલીક દાદ મેળવવાના ડરાવો પસાર કરવા, તેમજ તે ડરાવોની રૂએ ધારા આંવનારી મંડળીને ધારાઓમાં ફેરફાર કરાવવાની અજીઓ કરવી; જેથી સરકાર એમની યોગ્ય રસ્તે ચલી ચળવળ ધ્યાનમાં લે અને એમની ફરીઆદોની એમને દાદ મળે એજ હતો. આવી પ્રવૃત્તિ અહિં ચાલી રહી હતી તેથીજ લોન્સડેલની રેજીમેન્ટ મીડલેટન આવી પહોંચી હતી. આ કામદાર વર્ગ ઉપર જાપતા અને સખ્તીનાં પગલાં કેટલોક વખત તો ન લેવાયાં. કર્નલ વિંડહામ આ પ્રવૃત્તિ દાખી લેવાને માટે ખડે પગે થઈ રહ્યો હતો. એણે સ્થાનિક મેજિસ્ટ્રેટો સાથે મસજત ચલાવવા માંડી અને ન્યારે તેમનો હુકમ થાય કે તરત તામડનોખ સખત હાથે કામ લેવાને એ તૈયાર છે એવું પણ તેમને જણાવી દીધું. પત્રદલ્લુમાંના કોઈ પણ મૈનિકને કામદાર વર્ગની સભામાં જવાની સખત મનાઈ કરવામાં આવી હતી અને એ હુકમનો અનાદર કરનારને ભારે સજા કરવાની ધમકી પણ આપવામાં આવી હતી.

આખરે કર્નલ વિંડહામને જોઈતું હતું તેજ આવી મળ્યું. પોતાની આપજુદી સત્તા વાપરવાનો પ્રસંગ એને પ્રાપ્ત થઈ ગયો. સોમવારે અમુક તારીખે મીડલેટનની પડોશમાં અમુક સ્થળે કામદાર વર્ગની એક જંગી સભા ભરવાની છે એવું જાહેરનામું બહાર પડ્યું; એટલે તે દિવસે શું શું કરવું તેનું સૂચનાપત્ર પણ લાંડનથી કર્નલ વિંડહામ ઉપર આવી ગયું અને સોમવારે સભા ભરાવાની હતી છતાં રવિવાર સુધી એ સૂચનાપત્ર સંબંધી કોઈને પણ ખબર પડવા દીધી

નહોતી. રવિવારે કાવેન્ડ્રીથી લશ્કરની ખીજ ત્રણ ટુકડી આવી પહોંચી અને તેમણે પણ મીડલેટનના બેરેકમાં નિવાસ કરી દીધો. આજે લોન્સડેલની રેજીમેન્ટની રોજની સવારની પરેડ પુરી થયા પછી ઐનિઝાને દેવળમાં લઇ જવામાં આવ્યા. પક્ષટણ દેવળમાંથી પાછી ફરી એટલે સર્વ ઐનિઝાને બેરેકના યોગાનમાં ઉભા રાખવામાં આવ્યા. તેમની જુદી જુદી ટુકડીયો પાડી દીધી એટલે કર્નલ વિંડહામે સર્વને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું.

“ આપણને એવી ખચર મળી છે કે પોતાનાં દુઃખોની દાદ મેળવવા સરકારને અરજી કરવા સારૂં બધા ભેગા મળવાના છે એવું ખોટું બાનું કાઢીને શીતુરી, દંગો કરનારા, દુષ્ટ સ્વભાવના માણસો કાલે એક ઠેકાણે એકત્રિત થવાના છે. આ લોકોને ખરી રીતે કશીએ દાદ મેળવવાની નથી. એમનો ખરો મુદ્દો તો લોકોને ગભરાટમાં નાખી દઈને તેમનાં ઘરખાર લુંટી લઇ ખેદાન મેદાન કરવાનો છે. આપણી ખાતમી જે ખરી હોય તો આપણને સર્વને તેમની સામા થવાનો જરૂર પડશે. તે વખતે મને ખાતરી છે કે તમે તમારું કર્તવ્ય અદા કર્યા વગર નહિજ રહો. આજે આખો દિવસ તમારે તમારા ક્વાર્ટર્સમાંજ રહેવાનું છે અને ભોજન કર્યા પછી તમારે સર્વેએ તમારાં શસ્ત્રોને સર્વ પ્રકારે સજ્જ કરી રાખવાનાં છે. ખીન સનંદી અમલદારોએ તેમની સમશેરોને ચક્રચક્રીત ધારવાળી તૈયાર કરી રાખવાની છે. અને કાલે કદાચ જે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવી શકે તો મારે તમને એટલુંજ કહેવાનું કે તમે તે વખતે જરાએ પાછા પડશો નહિ.

એ શીતુર ફેલાવનારા લોકનાયકોના વિપ્લવ અને ઉત્પાત

કરાવનારા ઉદ્દેશો પ્રત્યે તમારા સર્વની જરા પણ સહાનુભૂતિ નથી એવી હું આશા રાખું છું. પરંતુ જે તમારામાંનો કોઈ પણ એવા ઉદ્દેશો પ્રતિ ઢળતો જણાશે તો નવ ચામુકાનો કોયડો તેની ખખર લઈ નાખવા તૈયારજી કરી રાખવામાં આવશે."

આટલું કહીને કર્નલે પોતાનું ભાષણ પુરું કર્યું અને સૌ પોત પોતાના નિવાસ પ્રતિ ચાલ્યા ગયા. ભોજન થયા પછી કર્નલના આદેશ પ્રમાણે શસ્ત્રોને સંજ્ઞ કરવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું. હથી-આરોની ધાર તીક્ષ્ણ કરવાને દરેકને ધાર કાઢવાના પથરા આપવામાં આવ્યા હતા. જે ઐનિકો સવારમાં દેવળમાં જઈને માનવ ધર્મ અને દયાના ઉપદેશો સાંભળી આવ્યા હતા, તેમનેજ ખિચારાઓને પોતાના દેશ ખાંધવાની ક્તલ કરવાને માટે વિદ્વાતક હથીઆરોને સંજ્ઞ કરવાં પડતાં હતાં. આજે સવારે કાવેન્દ્રીથી ત્રણ ટુકડી આવી હતી, તેમને પણ તેમનાં હથીઆરો સંજ્ઞ રાખવાનો હુકમ મળ્યો હતો એવી ખખર આ રેજીમેન્ટમાં આવી હતી; અને તેથી આમણે ધાર્યું કે કાલે કામદારોની સભામાં કાંઈ અવનવો ખનાવ બની જશે.

આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે લોન્ડોનની રેજીમેન્ટ પ્રજ્ઞસત્તાક વાદ ધરાવતી હતી અને તેથી એ રેજીમેન્ટમાં પ્રજ્ઞ-સત્તાક વાદની હીમ્મત કરનારાં પત્રો આવતાં અને વંચાતાં હતાં. એટલે સોમવારે ભરાનારી સભા પ્રત્યે એમની તો પૂર્ણ દીક્ષસોજી હતી અને તેમનું કાર્ય નિર્વિધને પાર પડે એવી એમની ધમ્મજી હતી. તેથી શસ્ત્રો સંજ્ઞ કરવાનું કાર્ય એમને તો ઘણા વ્યથિત મનેજ કરવું પડ્યું. એ તો કર્નલના આ આદેશોનું ઉલ્લંઘન પણ કરત પરંતુ સોર્જન્ટ લેંડ્વી, દરેક ઐનિક કરેલા હુકમનો ખખર અમલ કરે છે

કે નહિ તે જોવા નીકળેમો હોવાથી એમને ન છુટકે એ કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત થવું પડ્યું હતું. કર્નલ તેમજ ખીજા અમલદારો પણ સૈનિક ઉપર આ આખતની દેખરેખ રાખવા નીકળી પડ્યા હતા. દરેક સૈનિકે થોડો વ્યથવા વધુ આ કાર્ય પ્રતિ પોતાનો અણુગમે પતાવ્યોજ હતો; પણ આ સર્વ કરતાં લોન્સડેલને તો આ વિષયમાં ઘણું જાગી આવ્યું હતું. એ તો આ આદેશ સાંભળીને ઘોળો પડી ગયો હતો. પરમાત્માની દૃષ્ટિમાં તેમજ મનુષ્ય સ્વભાવની વિરુદ્ધ કર્નલનો આવે હુકમ એને ગેરબ્યાજળી લાગ્યો હતો અને તે હુકમનો ખુલ્લો અનાદર કરવાને એનું મન તો તૈયાર થઈ ગયું હતું. એને એમ થયું કે “હું લશ્કરમાં જોડાયો તે બહાદુરીનાં કાર્ય કરવા જોડાયો છું. નહિ કે હીચકારું કૃત્ય કરવા. શું એક બહાદુર અને ધુરવીર સૈનિક નિર્દોષોનાં ગળાં કાપવા કામનું કરશે ?”

આમ વિચાર કરતો કરતો એ તો હથીચારની ધાર કાઢવાના પથરને બાબુએ મુકીનેજ ખેસી રહ્યો હતો; પરંતુ એમ ખેસી રહે એને પાલવે તેમ નહોતું. હુકમનો અનાદર કરી શકે એવી સ્થિતિમાં એ નહોતો. એને ખેવાર શિક્ષાઓ થઈ ગઈ હતી અને આ વખતે જો ખુલ્લો અનાદર કરે તો એણે લશ્કરમાં બળવો જગાવ્યો છે એવા અનુભાવું એને માથે તહોમત મુકીને એને મોતનીજ શિક્ષા ફરમાવવામાં આવે. જો એમ થાય તો પછી પત્ની અને બાળકની શી ગતિ ? આવા વિચારો એના મગજમાં આવવા લાગ્યા. એટલામાં સાઈન્ટ મેજોર લેંગલીનો કર્કશ સ્વર એના કાન ઉપર અથડાયો.

“કેમ અલ્યા, હજી શાનો વિચાર કરી રહ્યો છે ? મને તારી તો ખાતરીજ હતી કે બધામાં તુંજ પછાત પડીશ. તારા જોવો એક

આખી રેજીમેન્ટને બગાડી મુકશે. તારા પાપના છાંટા બધાને ઉડશે. ઓકલેમાં હું બરતીનું કામ કરવા આવ્યો હતો ત્યારે મેં તારા વિષે થોડી હકિકત સાંભળી હતી. તે વખતે પણ તું ત્યાંના અજ્ઞાન વર્ગમાં તારા શીતુરી વિચારો ફેલાવતો હતો. ચાલ કામ ઉપર લાગી જા. તારાં હર્થાચાર ધસવા માંડ. કાલે કદાચ પેલા બદમાસો ઉપર શસ્ત્ર વાપરવાની જરૂર પડી તો તારા ઉપર હું પહેલીજ નજર રાખીશ. ” સાબંટ લેન્ડીનાં આવાં વચન લોન્સડેલ સાંભળતો ગયો અને ન છુટકે હુકમનો અમલ એને કરવો પડ્યો. એ દારૂડીયો બની ગયો હતો છતાં એની ઉદાર વૃત્તિઓનો હજી પુરેપુરો લોપ નહોતો થઈ ગયો. પોતાની પત્ની અને બાળક પ્રત્યેનો એનો પ્રેમ હમણાં હમણાં છુટો થતો જતો; પણ રાજકીય પ્રકરણમાં એ હજી તેવોજ હતો. જેમ તેમ શસ્ત્રોને એણે ધાર કાઢી તો ખરી પણ એનું મન ધણું દુઃખિત ગઈ ગયું; એટલે દીલને કૃત્રિમ રીતે બહેલાવવા પાછો એ દારૂના પીકામાં ગયો.

સવારથી શહેરની બહાર મોટા વ્યાગાનમાં વખત થયો એટલે માણસો ભરાવા લાગ્યાં. પાસેનાં ગામડાંમાંથી તેમજ આજી બાજી વીસ વીસ માઈલને અંતરે આવેલાં શહેર અને ગામોમાંથી આજી મીડલેટનમાં પુષ્કળ માણસ ઉભરાવા લાગ્યું, અને સભાનો સમય થયો તેટલામાં તો સભાસ્થાનમાં લગભગ દસ હજાર માણસ એકઠું થઈ ગયું. એકઠા થયેલા સર્વનો ઈરાદો શુદ્ધ હતો, બલો હતો. કોઈની પાસે હિંસાત્મક હર્થાચાર જોવામાં આવતું નહોતું. સભાનું કામ શાંતિથી ચાલે એવીજ એમની ઈચ્છા હતી. મારફાડ કે ખુના મરકીની વાત તો એમના સ્વભામાંયે નહોતી. સ્થાનિક મેજસ્ટ્રેટોને આવે

પ્રસંગે લશ્કરી મદદની જરૂર પડે એવો પ્રસંગ ટાળવાને માટે તો લોકનાયકાએ બહુ સંભાળ લીધી હતી.

સભાનું કાર્ય શરૂ થયું. સવારની હવા ઘણી અનુકૂળ હતી. આજે આકાશ નિરબ્ર હતું; એટલે ભગવાન સૂર્યનારાયણ પ્રકૃષ્ઠ વદને પ્રકાશ આપી રહ્યા હતા. મંદ મંદ શીતળ પવનની લે'રે આખના પ્રખર તાપની ઉષ્ણતાને નીવારતી હતી. સભા ઘણી ગંભીર હતી એટલે વક્તા ઉચ્ચે સ્થળે ઉભા રહીને બોલે તોજ સંભળાય તેમ હતું; તેથી એક ગાકું હતું તેનું પ્લેટ ફેમ બનાવ્યું હતું. આ માચડાની ચારે બાજુએ ક.મદાર વર્ગનું મંડળ ભરાઈ ગયું હતું અને એમને જે ગુલામી દશા ભોગવવી પડતી હતી તેમાંથી છુટકા મેળવવાના અને પોતાને વધુ હકો મળે તેને માટે યોગ્ય રસ્તે કાર્ય કરી સરકારને વિનીત ભાવે અરજ કરવાના ભલા આશયથી આ બિચારાઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હતા. કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી અને પ્રમાણિક મદાય આમની પ્રવૃત્તિનું બારીકાઈથી અવલોકન કરે તો તેમને એકસ જણાય કે આ બિચારાઓ ઘણા દુઃખી હશે છે અને એમનાં દુઃખોને દૂર કરવા જેવાં છે. કામ કરવાને ખુશી છતાં એમને કામ ન મળે એટલે પોતાનું પેટ શી રીતે ભરવું એ એમની મોટામાં મોટી ચિંતા હતી. એમના મુખ ઉપર ભુખમરનાં સ્પષ્ટ ચિન્હ જણાઈ આવતાં હતાં. એમના કાટાં ટુટાં કપડાંજ એમની દયાજનક સ્થિતિનો દર્શાવત કહી રહ્યાં હતાં. પુરૂષોના પેલી બાજુએ સ્ત્રીઓનું ટોળું પણ પોતાનાં બાળકોને લઇને આવેલું દષ્ટિગોચર થતું હતું. આમનાં મોટાં પણ દુકાળીયાં જેવાં દેખાતાં હતાં અને એ ખડખડ પાંચમ જેવાં થઈ રહ્યાં હતાં. એમનું ભરણુ પોપણુ કરનાર મરદોની કંગાલીઅત દશા, તો પછી આ સ્ત્રીઓની દશાનું તો પુછવું શું ? અને માતાઓમાં હોય તો છોક-

પપર

રાંઓમાં આવેકની ? એટલે એમનાં છોકરાં પણ નર્ચાં હીમાયલાં થઇ ગયાં હતાં. આ પ્રમાણે આ સ્થળે જાણે સાક્ષાત કંગાલીઅત મૂતિ-માન થઇને ન આવી રહી હોય તેવો ભાસ થતો હતો.

પ્રમુખની ચુંટણી થઈ અને કાર્યક્રમ શરૂ થયો ન થયો એટલામાં ગામમાંથી જ એક ઘોડેસ્વારો આ દિશા તરફ આવતા જણાયા. મેયર સાહેબ અને મેજિસ્ટ્રેટો આવે છે એવી વાત ચાલી રહી. બધાનો દૃષ્ટિ પ્રમુખ ઉપર એકાગ્ર થઈ રહી. પ્રમુખે શાંત પણ દંઢ સ્વરે આખી સભાને જણાવી દીધું કે “ ભાઈઓ, આપણું ફરીઆદોની દાદ મેળવવાને સરકારને અરજ કરવા આપણે અત્રે ભેગા મળેલા છીએ અને તેમ કરવાની દરેક અંગ્રેજને છુટ છે, એ તો તમો સર્વ જાણતા હશો. આપણે તેવાજ ઉદ્દેશથી ભેગા મળ્યા છીએ એ દર્શાવવાને આપણી સભાની મંજુરી માટે અહિં રજુ કરવાના દસ્તાવેજો પણ સાબીતી આપે એમ છે. વળી આપણું નિઃશસ્ત્ર છીએ એટલે કોઈને પણ હેરાનગતિ કરીએ એવાં સંભવ નથી. આવું છતાં જો સત્તાધારીઓ આપણો કાર્યક્રમ અટકાવે તો એમનું એ આપખુદ પગલુંજ કહેવાય. માટે તમો સર્વને મારી તો એજ સલાહ છે કે આપણી સભાનું કાર્ય સાદાંત પૂર્ણ થતાં સુધી તમારે દબન રહેવું ઘટે. ડરી જઈને કાયરપાણું દાખવવું અને કલ્પકિત ધમકીઓને આધીન થવું એ શોભા ભરેલું ન રહી શકાય.”

તાળીઓના ગડગડાટ અને હર્ષના નાદથી પ્રમુખના ભાષણને વધાવી લેવામાં આવ્યું અને જેમ એક મૃતક શરીરમાં વિદ્યુત યંત્રના બળે જેવી ગતિ આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે અત્રે ભેગા થયેલા શીક્ષા પડી ગયેલા, માંદલા જેવા મનુષ્યોમાં પણ સ્વદેશભિમાનનો

જુસ્સો એકાએક પ્રક્ટી નીકળ્યો. એમને એમ સમજાયું કે, આપણી લડત લક્ષ અને ન્યાયની લડત છે અને આમ કરવાથી આપણે આપણા પોતાના પ્રત્યે, આપણા કુટુંબ પ્રત્યે અને આપણા જેવા ભાષા દેશી બાંધવો પ્રત્યે આપણી ફરજ બજાવી રહ્યા છીએ. તાળીઓના ગડગડાટ અને હર્ષના ઉમંગી નાદ બંધ પડ્યા ન પડ્યા એટલામાંજ મેયર સાહેબ અને બીજા મેજિસ્ટ્રેટો ઘોડા ઉપર એસીને આ મિટીંગના સ્થાન ઉપર આવી ગયા. આજ્ઞાદર્શક અને અમાનુષી-સ્વરથી મેયર સાહેબે પ્રમુખને સલા વિસર્જન કરવાનો હુકમ સંભળાવી દીધો.

પ્રમુખે સવિનય પણ દબતાવી જવાબ દીધો કે “ આ કાયદે-સરની સલા છે. સલાનો હેતુ પણ કાયદાપુરઃસરજ છે અને તેથીજ આપની આજ્ઞાનો આદર કરવા હું ના પાડું છું. ”

મેયરે સામે જવાબ વાળ્યો કે “ ચાર્સ ધી સેકન્ડના સમયથી હજુ સુધી એક એવો કાયદો પ્રચલિત છે, કે જે કાયદો કોઈ પણ સ્થળે એકી વખતે પચાસથી વધારે માણસો એકત્રિત થવાની મના કરે છે; તે કાયદાની રૂએ મારે આવો આદેશ છે. ”

પ્રમુખે પ્રત્યુત્તર દીધો કે “ એ કાયદો અત્યારે સાધારણ રીતે દેશના કાયદા તરીકે મનાતો નથી. અને આપેજ રાજદારી બાબતોની ચર્ચાને માટે ઉમરાવો અને મધ્યમ વર્ગના લોકોની સલાઓ ધણીએ વાર મેળવી છે અને તેમાં પચાસ કરતાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં મનુ-ઓ એકત્રિત થતાં હતાં. ”

આ જવાબ સાંભળી મેયર સાહેબ ફફટી ઉઠ્યો કે “ ઉમરાવ અને મધ્યમ વર્ગની વાત તદ્દન જુડી છે અને તમારા હુલ્લડખોરોની

વાત જીદી છે. તમને લોકોની સુલેહ શાંતિનો ભંગ કરવા દેવામાં નહિ આવે. ”

મેયરનાં આવાં અપમાનકારક વચનોથી સર્વના હૃદયને ઘાણું માહું લાગી ગયું અને સર્વ એના ઉપર ચીડાઈ ગયા. બધા ઉશ્કેરાઈ ગયા એટલે કેટલાક ખૂબો પાડવા લાગ્યા, કેટલાક દુઃખની દાઝ કાઢવા લાગ્યા; એમ આખી સભામાં હોહા હોહા હોહા થઈ રહી અને જખરો કાલાહલ મચી રહ્યો. પ્રમુખ પણ લોકોને શાંત પાડી શક્યો નહિ એટલે મેયરે તરતજ રાયોટ એકટ વાંચવા માંડ્યો. એ જાતે બહુ ખીંટણ હતો. એણેજ આ ટોળાને અયોગ્ય વચનો કહીને ઉશ્કેરી મુક્યું હતું એટલે કાંઈ તોફાન થઈ ખેસશે એવો એને ભય લાગવા માંડ્યો. એ સફેદ પુણી જેવા થઈ ગયો.

રાયોટ એકટ વાંચતાં એને આખે શરીરે ધ્રુગ્નરી ચઢી ગઈ અને હાથમાંની ચોપડી પણ પડુપડુ થઈ રહી. વાંચતાં વાંચતાં એનો ધાંટો પણ તરડાઈ જતો હતો. જેમ જેમ એ વાંચતો ગયો તેમ તેમ કક્ષા-બકાર તો વધતોજ ગયો અને કાન પડ્યું મંભળાય નહિ એટલો બધો ઘોંઘાટ મચી રહ્યો. આવી ધોર ગર્જના થવા લાગી એટલે મેયરનો ધોડો ચમક્યો અને મસ્તાની બન્યો; તેથી તે હાથમાં ન રહી શક્યો અને ગોળ કુંડાળું ફરતાં એક ગરીબ બાઈ પોતાના બાળકને લઈને એઠી હતી તેના ઉપર એણે પગ મુક્યો અને બાઈ અને તેના નિર્દોષ બાળકને એણે છુંદી નાખ્યાં. બાળક તો બિચારું ત્યાં ને ત્યાંજ રામ શરણુ થઈ ગયું. બાઈની ઝાંઘતું હાડકું લાગી ગયું એટલે ભયંકર વેદનાને લીધે એ ચીસે ચીસ નાખવા લાગી. આ મામલો વધારે ગંભીર બન્યો. ઘોડો તો ગાંડો બનીને દોડાદોડી કરવા લાગ્યો.

મેયર પોતાનો જન અચાવવા ઘોડાની કોટે ચામજીની પેઠે વળગી રહ્યો.

મેયરનો ઘોડો એને લઇને નાઠો. તેની પાછળ પેલા મેજસ્ટ્રેટો-એ પણ પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી મુક્યા. આટલી મોટી ગળવર સભામાં “ શું થયું, શું થયું, કોણ અગદાયું ” વિગેરે આર્તનાદો થવા લાગ્યા. એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી વાત પહોંચી ગઇ અને વાયે ઉડતી ઉડતી વાત પણ વધી ગઈ. ફેટલાક કહેવા લાગ્યા કે “ જ્યારે બધા બેઠા હતા ત્યાં મેયર જાણી જાણીને જ પોતાનો ઘોડો કાઢી ગયો અને એને એડી મારીને ગભરાવી મુક્યો. આમ જાણીચુજીને ફેટલાકે માણસને ઘોડાની અડફેટમાં લાવીને છુદી નાખ્યાં અને તેમાં એક બાઇને તો ધણું સખત વાગી ગયું છે. એનું બાળક તો પહોંચી પણ ગયું. ”

મૂળ તો આ લોકો ભુખમરાનાં અને કંગાલીચત-પણનાં દુઃખમાં દટાઈ ગયા હતા અને તેમાં આ વૃત્તાંતે તો એમને ગાંડા જેવું બનાવી મુક્યા હતા. છતાં એમનો ક્રોધ ફક્ત વાણીમાં જ ઉતરેલો હતો. એથી આગળ વધીને શારીરિક હિંસા તરફ જરાએ નહોતો ઢળ્યો. તેમ વૈરની લાગણીથી ઉસ્કેરાઇ જઇને કોઈ પણ પ્રકારના શારીરિક અત્યાચાર કરવા તરફ એ જરાયે પ્રેરાયા નહોતા. એ તો આવો અનર્થ કરનારની વિરુદ્ધ ન્યાયની જ માગણી કરી રહ્યા હતા. પેલી બાઇ અને તેના મૃત બાળકને પાસેના ઝુંપડામાં લઇ બધા અને અહિં પ્રમુખે બધાને જેમ તેમ શાંત પાડયા અને તેમને સમજાવ્યું કે “ ભાઈઓ, મેયરે આપણને રાયોટ એકટ વાંચી સંભળાવ્યો છે એટલે આપણે હવે સભાનું કામ બંધ રાખવું જોઈએ. માટે બોલો હવે તમારી સર્વની શી મરજી છે ? સભાનું કામ આગળ ચલાવવું કે સભા વિસર્જન કરવી ? ”

આમ એના મોઢામાં શબ્દ છે એટલામાં “ સૈન્ય આવી પહોંચ્યું ” એવી ઓચિંતી ખૂમ પડી; એટલે સર્વની દૃષ્ટિ એકજ આશુએ વળી અને તેમણે એ જુદી જુદી ટુકડીઓમાં જુદે જુદે સ્થળેથી લશ્કર આવતું દીકું. ડપક ડપક કરતા સૈનિકો નાગી તરત્તાર સાથે ચાલ્યા આવતા હતા. કર્નલ વિંડહામની પલટણુ પણ પૂર્ણ ઝડપે આવી દાગી હતી. સભામાં કોઈએ નહિ ધારેલું કે એમના ઉપર આમ એકાએક આક્રમણ થશે; એટલે કેટલાક મિત્રાચ મોટો ભાગ તો ત્યાંને ત્યાંજ સ્થિર સ્થિતિ કરીને રહ્યો; પણ ત્યાં ધાંધળ ધણું થવા લાગ્યું. સ્ત્રીઓ તો જુમો પાડતી પાડતી નાસભાગ કરવા મંડી પડી. કેટલીકને માથેથી ટોપીઓ પડી ગઈ, કેટલીકના વાળ છુટા થઈને હવામાં ઉડવા લાગ્યા. કોઈ ઓ આપરે, કોઈ ઓ સ્વામિન, કોઈ ઓ ભાઈ એમ અનેક પ્રકારની જુમો પાડતી દોડદોડી કરી રહી હતી. કેટલીક તો પુરૂષોની સાથે ત્યાંની ત્યાંજ ઉભી રહી. પુરૂષો પોત પોતાની યુદ્ધિ પ્રમાણે એક બીજાને સલાહ આપી રહ્યા હતા. “ ભાઈ આપણે આમ કરવું છે. ” વળી બીજને કહેતો “ નહિ, એમ કરવું સારું નથી. ” એમ ભિન્ન ભિન્ન મત મતાંતર થવા લાગ્યા એટલે કોણ કોણું સાંભળે ? બધાએ અત્યારે તો પોત પોતાના મનથી નાયક બની રહ્યા હતા અને શૌર્યકાર કરી રહ્યા હતા. બધા એમજ માનતા હતા કે સભાના સ્થળ ઉપર આવીને સૈનિકો અટકી જશે. પણ જેવું સૈન્ય નજીક આવી પહોંચ્યું કે તરતજ “ તુટી પડો ” એવા ગગનભેદી સ્વરો નીકળ્યા અને તેની સાથેજ આખું સૈન્ય આ બિચારા નિઃશસ્ત્ર શ્વેતાંના ટોળા ઉપર તુટી પડ્યું. કર્નલ વિંડહામની પલટણુ પણ પોતાનાં હથીઆર લઈને આ નિર્દોષો ઉપર ભુખ્યા વરૂની પેઠે તુટી પડી અને જોતજોતામાં ત્યાં લયંકર ખુનરેણ શરૂ થઈ ગઈ. કોઈ

પડતું, કાંઈ આખડતું, કાંઈ લથડતું, કાંઈ દોડતું, કાંઈ અડકોટમાં આવતું. આજ જીવ સંટોસટનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું. રોકકળ, રડાપીટની અવિચ્છિન્ન ચીચીઆરીઓ પડી રહી હતી. જેને જેમ કાવ્યું તેમ તે જીવ લઇને નાહું. સર્વના મનમાં ભય અને ક્રોધના ભડકા ઉડી રહ્યા હતા. એટલામાં વળી પાછો “બંધ કરો” નો બીપણુ સ્વર નીકળ્યો. એટલે આ ખુનામરકી ચાલતી અટકી. જોત જોતામાં તો સભા સ્થળનું મેદાન ચોખ્ખું ચટ થઈ ગયું. લક્કરની પલટણુ સિવાય ત્યાં હવે ચકલુંએ ઉભું રહ્યું નહોતું. ફક્ત જે મરી ગયા હતા તેમનાં શય ત્યાં ધુળમાં રંગદોળાયલાં પડેલાં હતાં અને કેટલાક સખત જખમી થયા હતા તે પડી રહ્યા હતા. ખિચારી પાંચ છ સ્ત્રીઓ અને તેમાં બે સ્ત્રીઓ તો પોતાના બાળક સાથે આ કરપીણુ મનોવેષક અત્યાચારનો ભોગ થઈ પડી હતી. ભય દૂર થયો એટલે પોતાનો પ્રાણુ બચાવવા નાસી છુટેલા કેટલાક પોતાના રનેહી સંબંધીની શી વલે થઈ છે તેની બાળ કાઢવાને પાછા આ મેદાનમાં આવવા લાગ્યા. લક્કરના નિયામક નેતાઓને તો આ કૃત્યથી ધણો આનંદ થઈ ગયો. એમણે તો જાણે કેવોએ મોટો મોર માર્યો હોય એવું, એમને લાગ્યું. એમણે તો હુલ્લડખોરોને મારી હડાવ્યા હતા અને તેમના દીકમાં પોતાના કરખનો જખરો ડર પેસાડી દીધો હતો એમ એ માનતા હતા.

આજે મહાન વિજય મેળવીને પોતાની પલટણુ સાથે એ બધા ગામમાં સીધાવી ગયા અને સર્વ સૈનિકાને બાકીનો દિવસ, કાંઈ પણ બહાર ન જતાં પોતાના ક્વાર્ટર્સમાંજ ગાળવાનો હુકમ આપી દીધો.

પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં પહોંચ્યા પછી ધણા સૈનિકાનાં મોહાં

જ્ઞાન થઈ ગયાં હતાં. કોઈ કોઈની સાથે વાતચીત પણ નહોતા કરતા. એમના મનની સ્થિતિનું વર્ણન અહીં શબ્દોમાં કરીએ તેના કરતાં એમના કપાળ ઉપરજં દુઃખ ભરેલી ઝાગણીઓ વધારે સ્પષ્ટ રીતે અંકિત થયેલી જણાતી હતી.

લોન્સડેલના મનમાં તો કોઈ દિવસ નહિ થયેલા એવો ભારે ક્ષોભ થઈ ગયો. ત્યારે પેલા ટોળા ઉપર તુટી પડવાનો હુકમ મળ્યો ત્યારે એ તો સૌથી આગલી હારમાં હતો અને એક નિર્દોષ મનુષ્યને એના અંદુકના કુદાનો બહુ સખત જખમ થયો હતો. એને તો છુટકે ઉપરી અમલદારની ઘાટથી આવું અપ્રિય અને અધીર કૃત્ય કરવું પડ્યું હતું. અન્યથા વર્તન કરવું એ તો એને માટે સર્વથા અશક્યજ હતું. એને આગલી હારમાં રાખેલો એટલે એની અંદુકના કુદાની અણી પણ ઉંચી નીચી ગમે તે નિશાનપર એનાથી શી રીતે મારી શકાય ? એની બંને બાજુના સૈનિકો તેમનું કૃત્ય કરી રહ્યા હતા. એકનો બંધો ખીજને અડકતો અને ખીજનો ખભો ત્રીજને સ્પર્શ કરતો હતો. એના નિયમમાં સૈનિકોને ગોઠવેલા હતા એટલે એનાથી જરાએ આમ કે તેમ ચસી શકાય એવું નહોતું. જેમ એક યંત્રને ચાવી આપે અથવા તેનામાં ગતિ મુકે અને તેના સર્વ ભાગો ગતિમાં આવી જાય, તેમ આખી પલટણના યંત્રોમાં ગતિ આવી જવાથી તેના પ્રત્યેક અંગભૂત સૈનિકમાં પણ તેવીજ ગતિ લાચારીએ આવી જાય છે. એટલે એમાં લોન્સડેલનો દોષ નહોતો. એ તો જેમ એક રેલ્વે ટ્રેન ગતિમાં હોય છે ત્યારે ગમે તે મનુષ્ય કે પ્રાણી એના ચક્રતળે આવવાથી ચક્રની અનિચ્છા છતાં કચરાઈ જાય છે, તેના શતધા ખડો થઈ જાય છે, તેમ લોન્સડેલની સ્થિતિ પણ તેવા ચક્રવતજ હતી. એટલે હવે પાછા આવ્યા પછી એવું મન જરાએ શાંત

નહોતું; તેથી એની વૃત્તિ મદિરાપાન માટે વળી, અને એના અન્ય સખાઓની સાથે એ પણ મનની વિરસ ભાવના દૂર કરવા પીડામાં દાખલ થઇ ગયો.

ખીજે દિવસે સવારે એ ઉડ્યો ત્યારે આગલી રાતે કુપકગ ઠીંચવાથી એનું માથું એને ભારે ભારે લાગતું હતું; ડ્યુડી ઉપરથી ફારેગ થઈને એ લ્યુસી પાસે જવાને નીકળ્યો. રસ્તામાં કેટલાએ કામદારોએ એને ઓળખ્યો અને એણે વનવેદા અત્યાચારથી તેઓ એના પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઢૂણાની નજરે જોવા લાગ્યા. કેટલાક જે સમજી હતા તે તે સમજતા હતા કે એમાં ઐનિદાનો બહુ વાંક કાઢવા જેવો નહોતો. તે તે વાંચવતજ હતા અને એમને ગતિમાં મુકનાર અમલદારોના એ સ્વાધીનમાં હતા તેથી પરવંચતાવશ ઐનિદા આ બાબતમાં બહુ જવાબદારે ન ગણી શકાય. ત્યારે ઐનિદાની સ્થિતિથી ખીન માહિતગાર લોકો તેમના કૃત્યને માટે તેમનેજ જોખમદાર ગણવા લાગ્યા. આ બધી ટીકાઓ સાંભળતો સાંભળતો લોન્સડેક જતો હતો એટલે પાછું એનું મન ભ્રમિત થઇ ગયું. એના મગજમાં ગાંડછા આવી ગઈ. જ્યારે જ્યારે એના મનની આવી સ્થિતિ થઇ જતી ત્યારે તેની દવા લેવા એ પીડામાં દોડી જતો તેમ અત્યારે પણ ઘેર જતાં જતાં પાસેના પીડામાં ઔષધ લેવા દોડી જવાનું એને મન થયું; પણ એ દિવ્યૌષધિ માટે એના ખીસ્સામાં એક પાઇ સરખીએ નહોતી. બધા પૈસા ગઈ રાતે ખરચી નાખ્યા હતા એટલે સીધોજ એ લ્યુસી પાસે દોડ્યો. એક ગાંડાની માફક એ ઘરમાં દોડી ગયો. લ્યુસી પોતાનું કામ કરી રહી હતી. ફેડી પાસે બેસીને વાંચતો હતો. તે વખતે લ્યુસી પાસે આવીને એ ઉભો રહ્યો અને “ તારી પાસે કાંઈ પૈસા છે ?” એમ પહેલીજ પૈસાની માગણી કરી; તેથી લ્યુસી ઠરી ગઈ અને ધીમે

સ્વરે બોલી: “ પ્રાણાધાર, પૈસા જોઈએ છીએ ?”

“ હા, પૈસા જોઈએ છીએ. ચાલ, ઉતાવળ કર. આસ મારાં સામું ટગર ટગર જોયા ન કર. ”

લ્યુસી બળતા હૃદયે કપાટ પાસે ગઇ અને પોતાની પાસે બાકી રહેલા જેટલા પૈસા હતા તે બંધાએ પતિને ઠાલવી આપ્યા. એટલે પૈસાની ઝુંટ મારતેક ત્યાંથી એ પલાયન કરી જતો હતો; પણ લ્યુસી વેગલરી એના તરફ દોડી, એનો હાથ પકડી લીધા અને કલ્પાંત કરતી કંઈ સ્વરે કહેવા લાગી: “ ફ્રેડરિક પ્રિય ફ્રેડરિક, તમને એવું તે શું થઇ ગયું છે કે છેક આવા બની ગયા છો? એક સ્નેહનું સુખન સરખુએ નહિ? એ મીઠા શબ્દોનો પણ લાવો નહિ? આ તમારા પ્રિય બાળક સામુંજે જરા નથી જોતા ? ”

ફ્રેડરિક જતો જતો પાછો ફર્યો. રૂમનું દ્વાર ઉઘાડું હતું તે બંધ કર્યું અને લ્યુસીને કહેવા લાગ્યો: “ હું વિકળ બની ગયો છું. ગઇ કાલના બનાવ વિષે તો તું બાણુતી હઈશ. શહેરની બહાર કાયદાને નામે ખુન કરવામાં આવ્યાં છે અને તે ખુનીઓમાંનો એક આ તારો પતિ અને આ નિર્દોષ બાળકનો પિતા તારી સમક્ષ ઉભો છે. હું બાણુ છું કે આ સાંભળીને તું મને ધિક્કારીશ, તરછોડીશ કે નિસ્સ્કંધ કરીશ; તો પણ તું આયોગ્ય કરે છે એમ ન કહી શકાય. જે કર તું મૃદુતાથી દાખતી હતી, જે કર ઉપર તું સ્નેહ લઈને સુખનો લેતી હતી, જે કર આ નિર્દોષ બાળકના વાળ પસવારતો હતો, જે કર એના વદન મંડળ ઉપર સ્નેહથી ફરતો હતો, જે કર મનુષ્યના વક્ત્રથી રંગાઈ રહેલો છે. મારી જાતને હું નિન્દિત માણું છું. આ આ સંસારને હું નિન્દું છું. અરે પણ શું થયું તને ?” એમ કહેતાંની સાથેજ

ફ્રેડરિક એકદમ સફળો કુલો અને હ્યુસીને જમીન ઉપર પટકાર્ષ
 મડતી જોઈને અને ખચાવી લેવા દોડ્યો; પણ તે પહેલાં તો એ
 દામળ ફેળ જમીન ઉપર ફરાડાઈ પડી અને મૃતક સચાન અચેતન
 થઈ પડી. ફ્રેડરિકે એને ધીમે રહીને પોતાના હાથ ઉપર ટેકરીને
 ક્ષયામાં સુવાડી. આ દામલાંગીનું મુખમાંડળ સફેદ આરસ પહારુ
 જેવું શીકું પડી ગયું હતું. એને શુદ્ધિમાં લાવવાને ફ્રેડરિક એના
 મુખ ઉપર પાણી છાંટતો હતો. જે મુખ અપ્રતિમ શોભાથી લલામ
 ભૂત થઈને લખલખી રહેતું હતું, તે મુખ અત્યારે શુદ્ધ થઈ રહેલું
 હતું અને શખના મુખ સમાન જાસતું હતું.

બાળક માતાની આ દશા જોઈને અશ્રુપાત કરી રહ્યો હતો.
 લોન્સડેલને અત્યારે પોતાના ભૂત વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ થતા લાગ્યો.
 બાળક ઉપર દયા આવી ગઈ અને એને હેતથી પોતાની છાતી
 સરસો ચાખ્યો. એ પોતાની પત્નીના નિર્જીવ જેવા દેહ સામું જોઈ રહ્યો
 અને એના ગાલ ઉપર ચુંબનનું અકસીર અમૃત સિંચન કરવા માંડી
 થડ્યો. આ અપૂર્વ અમૃતના યોગે હ્યુસી શુદ્ધિમાં આવી. એની
 રગેરગમાં આ અમૃત વહેવા લાગ્યું. એના શોભિત માથે બળી ગયું
 અને પગથી તે માથા સુધી એની આખી દેહ લતિકામાં વિદ્યુતનો
 સંચાર થઈ રહ્યો. એનામાં અજગ વેગ અને આનંદ પ્રસરી ગયો.
 એ ખેડી થઈ અને પતિના કંઠમાં મૃદુ પુષ્પની માળા સમા પોતાના
 બન્ને દામળ કરો ધારણ કરી પોતાના વક્ષઃ સ્થળે પતિને દહાડિંબન
 કર્યું. આ પળ આ દેવબાળાને મન સ્વર્ગીય હતી. આ સ્વર્ગ પળ
 જો પળનુંજ હતું. એ પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવી એટલે લોન્સડેલના
 મનમાંથી પશ્ચાત્તાપ સરી ગયો.

હ્યુસીએ એકાદ કલાક રોકાઈ જવા પતિને વિનંતિ કરી; પણ પતિને તો મદિરાપાન કરવાની ઉત્કટ ઈચ્છા પ્રકટી આવી હતી; એટલે એ તો એકાદ મઝેનું બાનું કાઢીને પત્નીએ આપેલા પૈસા ખીરસામાં નાખીને રસ્તોજ માખી ગયો. અમે ઉપર જથ્થાવી ગયા છીએ કે પોતાની પાસે જોટલા પૈસા હતા તે બધાએ હ્યુસીએ ઠાલવી આપ્યા હતા. આજે મંગળવાર હતો અને શનિવાર પહેલાં હાથ ઉપરનું કામ પુર થઈ જાય એમ નહોતું; એટલે તે પહેલાં પૈસા પણ શી રીતે આવે ?

આજને માટે તો કાંઈ ચિંતા નહોતી; પણ કાલે પૈસા વગર ખાવું શું ? જોઈતી ચીજો શી રીતે મેળવવી ? એનો વિચાર આ રંક રામાને થવા લાગ્યો; પણ ખાઘ પદાર્થો લાવવા પૈસાની તો જરૂર હતી; એટલે આખરે પોતાનો દાગીનો ગીરવી મુકાને પૈસા લાવવાની એને વજીર મી. ગોતાનું ચાલત તો એ ભુખી પડી રહેત, હજાર જાતનાં દુઃખા વડા લત પણ ગીરોદારને ઉંમરે ન ચઢત; પરંતુ માનું હૃદય હતું. તે પુત્રને ધડીભર પણ ભુખ્યો શી રીતે જોઈ શકે ? પુત્ર સનેહને લીધે અનિચ્છા છતાં આ કાર્ય એને કરવું પડ્યું.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

અધઃપતન અને દારિદ્ર.

સને ૧૮૩૬ નું વર્ષ પુરૂં થયું. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ દિવસે દિવસે મદિરાપાનમાંજ મરત થતો ચાલ્યો અને અઠંગ દારૂડીયો બની

મયો. હવે તો દારૂ પીવાને પૈસા કઢાવવા સિવાય એ દ્યુસી પાસે ભાગ્યેજ આવતો. દ્યુસીને હવે કામ મળતું પણ ઓછું થઇ ગયું હતું. કામની મજૂરીનો દર પણ ઘટ્યો હતો. તેમ હવે નિયમિત રીતે એને કામ પણ મળતું નહોતું; એટલે દિવસે દિવસે પતિના દરોડાને પહોંચી વળવાને એ અસમર્થ થઈ ગઈ હતી. એક પછી એક દાગીના ગીરવી મુકાતા ચાલ્યા. એમ કરતાં કરતાં બધાએ દાગીના પુરા થયા અને ગીરો મુકીને આજીવ્યા પૈસા લોન્સડેને પીકામાં ઉડાવી દીધા. એના ક્ષુદ્ર અપરાધોને માટે એને તેનીજ ક્ષુદ્ર શિક્ષાઓ થતી ચાલી. છાકટાપણાને માટે વારંવાર શિક્ષાઓ થતી હત. પણ એનામાં જરાએ સુધારો ન થયો. “ હવે એ નહોર થઇ ગયો છે ” એમ ચારે તરફથી એને માટે ખોલાતું હતું.

દ્યુસી કામ મેળવવા માટે તનતોડ પ્રયાસ કરતી અને કામ મળતાં તેને તેવાજ સતત પ્રયાસથી પૂર્ણ કરીને આપી આવતી હતી. પરંતુ દારિદ્ર એમના નાના આવાસમાં ધીમે ધીમે અને મક્કમ-પણે ગુપ્ત રીતે સંચાર કરી રહ્યું હતું. દારિદ્ર મનુષ્યને પોતાના સપાટામાં પહેલેજ તડાકે નથી લઇ લેતું. એ તો એની ચારે તરફ જાણે પ્રદક્ષિણા ફરતું હોય તેમ ફર્યા કરે છે, એને રમાડે છે, એની મનોવૃત્તિઓમાં પોતાના તીક્ષ્ણ આંકડા ભોંકી દે છે. બીલાડી જેમ ઉંદરને ચુંથે છે, પછાડે છે; તેમ દારિદ્ર પણ મનુષ્યને ચુંથે છે. પછી એની પ્રદક્ષિણાનો વિસ્તાર નાનો નાનો થતો જાય છે તે એટલે સુધી કે મનુષ્યને જાણે એના અંગનો સ્પર્શ થાય છે; અને છેવટે જેમ કાંઈ સર્પ કાંઈ પ્રાણીને પોતાની ત્રાસદાયક ચુડમાં ભેરવીને તેને ખરેખરે દબાવી દે છે, તેમ દારિદ્ર મનુષ્યને પોતાની ચુડમાં ભેરવી

ધામે ધીમે ચુસી લે છે. આમ એક પાંચી એક, એક એકથી ચઢતી સતારાં પાંચી એ મનુષ્યને પાડે છે અને એના હૃદયમાં ભયંકર શ્યામ ભોડા દે છે.

ગરીબ દ્યુસી, એની પણ એજ દશા થતી જતી હતી. દારિદ્ર્યનાં તીવ્ર તીરનો મારો એના ઉપર ચાલી રહ્યો હતો. છતાં તે દુઃખને ન ગણકારતાં પોતાનો પ્રયત્ન એણે ચાલુજ રાખ્યો હતો; અને પોતાનું ગમે તે થાય છતાં પોતાના વહાલાં બાળકનું તો એ શત્રુપ્રદારમાંથી હળુ સુધી એ રક્ષણ કરી શકી હતી. કામ એણે થઈ ગયું હતું, અને દામ ઘટી ગયા હતા; છતાં પૂર્ણ દામ રાખીને ખંતથી તે હઠમ કર્યું જતી હતી. પરંતુ એના ઉઘમનુકૂળ નિષ્કૂર પતિ તાણી જતો હતો. દ્રવ્ય વિના હવે ગૃહ સંસાર નીકાવવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે એવો ઇસારો પણ એણે પતિને કરી દીધો હતો. પરંતુ ન્યાં સુધી એને દ્યુસી પાસેથી છેલ્લી પાછ પણ મળતી ત્યાં સુધી તો એ ઇસારા તરફ એણે લક્ષ ન આપ્યું. એ દ્યુસી પાસે એક પાછ પણ બાકી રહેવા દેતો નહિ. પોતાની આંખની કીકી જેવા પ્રિય પુત્રનું પેટ ભરવા જેટલુંએ અનાજ, ખાંચ પદાર્થ કે એક રોકડો પૈસો પણ ઘરમાં ન રહેતો; એટલે જે કાંઈ વસ્તુ પોતાની પાસે હોય તે પણ દ્યુસી ગીરવી મુકી આવતી; અથવા પોતાને કામ આપનાર વેપારી પાસેથી કાંઈક ઉધાર કરી લાવતી. આવી રીતે ગાહું મમડાવતી એ દિવસ વ્યતીત કરવા લાગી. પણ હવે તો એથી પણ વધુ વિપરીત દશા આવી. હળુ સુધી આ પ્રેમાળ પ્રેમદાએ ન્યાં સુધી પોતાની પાસે કાંઈ પણ અવશેષ રહ્યું ત્યાં સુધી પતિને “ નથી ” એવો શબ્દ કહ્યો નહિ; પણ એવો એ સમય આવી પહોંચ્યો. એક

દિવસ પતિ આવ્યો અને તેણે પૈસા માગ્યા; પણ લાચાર લક્ષના પાસે શું હોય તે આપે? દુઃખાકાન્ત થઇને “ નથી ” એમ એને કહેવું પડ્યું. “ નથી ” કહેતાં એનું હૃદય કપાઇ જતું હતું; પરંતુ માગનારને તેનું ક્યાં જાન હતું? તેણે તો સામે પ્રશ્ન કર્યો કે “ કેમ નથી? હમણાં કામ લાવતી નથી કે શું? આટલી બધી આજ્ઞા કેમ થઇ ગઈ છે? ”

અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે અબજા બોલી “ હમણાં વેપારી પાસે કામ નથી એટલે મને એક અડવાડીઆથી કામ મળી શક્યું નથી. ”

“ તેં ડીપોઝીટ મુકેલા બે પાઉંડ તેની પાસેથી પાછા લઇ આવ. ” લોન્સડેલે પુરી ઠોરતાથી કહ્યું. હવે દ્યુસીને આ સમયે કાંઈક દૃઢ થયા વગર છુટકો નહોતો. એણે મક્કમપણે કહ્યું કે “ ડીપોઝીટ હું પાછી નહિ લાવી શકું. એને લીધે તો વેપારી મને કામ આપે છે. આવતા અડવાડીઆમાં મને એણે કામ આપવાનું કહ્યું છે. ”

દ્યુસીએ આ ઉત્તર બહુ વિચારપૂર્વક આપેલો હતો. ડીપોઝીટની રકમને લીધે તો એ અને એના બાળક રાટલા બેગાં થતાં હતાં. ડીપોઝીટ પણ ચાલી જાય તો વેપારી કામ શાનો આપે? અને કામ ન મળે તો પછી ખાવું શું? થોડા સમય પછી આવતી પાયમાલી સત્વરજ આવો લાગે. પરંતુ જાન ભુલેલા ભર્યારને એ બધા વિચાર કરવાની પરવાજ ક્યારે હતી? ડીપોઝીટ પાછી લાવવાની દ્યુસીએ ના પાડી એટલે એના ડાઘનો તો પારજ ન રહ્યો. એકદમ ઘરમાંથી સીધાજ દ્યુસીના વેપારી પાસે એ પહોંચી ગયા અને એની પાસે ડીપોઝીટની રકમ એણે પાછી માગી; પરંતુ વેપારીને કાને જાણતી ઢંગની વાત પહોંચી ગઈ હતી, એટલે દ્યુસીના

હાથના કાગળ વગર ડીપોઝીટ પાછી આપવાની એણે ના પાડી. પાછો તે ઘેર આવ્યો. આતીને દ્યુસીને કહ્યું કે “વેપારી મને ડીપોઝીટ પાછી આપે એવો તું કાગળ લખી આપ.” એવો કાગળ લખી આપતાં દ્યુસીની હિંમત ન ચાલી અને એ ન લખી આપી શકી. તેણે પતિને તેવું લખી આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી. લોન્સડેલ એથી આકળોભૂત બની ગયો. જામા ભરથારને પણ પડી અને ડીપોઝીટ પાછી લાવવા વધારે આગ્રહ ન કરવા વિનંતિ કરી. ધમધારી ઠેકાણે નહિ આવે એમ ધારીને લોન્સડેલ પાછો નરમાસથી કહેવા લાગ્યો: “એ પાઉંડને બદલે એક હશે તોયે ચાલશે.” પણ દ્યુસીએ તોયે ના પાડી. આખરે પ્રેડરિકે કહ્યું “હસ શીલીંગ આપ, પાંચ આપ, છેવટે તારી મરજીમાં આવે તે રકમ આપ.” પરંતુ દ્યુસીએ નકારજ વાસ્થો. કારણ કે એની પાસે તો એક કુટી બદામે નહોતી. બધો મદાર ડીપોઝીટ ઉપરજ હતો. જો તે ઉપાડી લે તો પછી કામ ક્યાંથી મળે? આખરે અનાથ આશ્રમમાંજ જવાનો વખત આવે. લોન્સડેલ આ વખતે ખીલકુલે ન ફાવી શક્યો એટલે પણ પછાડતો ચાલ્યો ગયો. આજે પતિના મનને દુભવવાથી દ્યુસીને આખો દિવસ ઉદ્વિગ્નતામાંજ ગયો. એને જરાએ એ ન પડ્યું.

લોન્સડેલ, દ્યુસીને પાછું કામ ક્યારે મળવાનું છે તેનીજ રાહ જોતો હતો. કામ લેવા મર્છિકે નહિ તેની આતુરતાથી તપાસ રાખ્યા કરતો હતો. આ શનિવારે પૈસા મળશે એમ આશા રાખતો. દ્યુસી વહેપારીને ત્યાંથી પૈસા લઇને આવતી ત્યાં જો એને રસ્તામાં ઘેરતો અને એની પાસેથી પૈસા પડાવી લેતો. તે આલું ધર્તીંગ કરવા લાગ્યો પણ એને વિચાર ન થયો કે પૈસા કમાતાં દ્યુસીને

કેટલી જહેમત વેડવી પડે છે. કલાકોના કલાકોની મહેનતના બદલામાં મળેલું એક મિનિટમાં એ સફાવટ કરી દેતો. આમ દારૂની બદીમાં એ દ્રવ્ય ઉડાવી દેતો અને પોતાનાં વહાલાં ભુખે ટળવળતાં. પરંતુ એ વહાલાંમાં એનું વહાલ ક્યાં રહ્યું હતું? જે સ્વરૂપસુંદર સુંદરીના મનોહર મુખ ઉપર એ આફરીન થઈ જતો, જેના પુષ્પના દડા જેવા સુવાસિત, ભરાઉ અને મરોડદાર અંગમાં એ મદમસ્ત બની રહેતો, તે મુખ અને તે અંગ ઉપર હજી એને દષ્ટિ કરવાની પણ કુરસદ ક્યાં છે ?

અત્યારે તે મુખ અને તે અંગ ઝુરી રહ્યાં છે. પ્રેમપિપાસાથી સુકાઈ ગયાં છે. મુખ શીકકું પડી ગયું છે. દેહવ્રતા કરમાતી બન્ય છે. ચીમળાતી બન્ય છે. એની મધુરી ફારમ પણ ઉડી બન્ય છે. એનું પહેલાંનું આરોગ્ય અત્યારે ક્યાં છે ? એનું અળ ઘટતું બન્ય છે. દારિદ્રના દુઃખે દીન દારા દબાતી બન્ય છે, એનું એ નિષ્કુર પતિને જરાએ સ્મરણ ન રહ્યું. બાળક પુત્ર પણ માતાના દુઃખે દુઃખી થતો હતો. પિતાના પરિવર્તનથી એ પણ સોરાતો હતો, ઝુરતો હતો. જે પિતા એને ખોળામાં લઇને લાડ લડાવતો, એના કાલા કાલા શબ્દો સાંભળવા એની સાથે ગેલ કરતો; પપા પપા કરતો પિતા ઘરમાં પગ મુકતાં તેની પાસે દોડી જતો, પપા એને ઉચકીને ખોડીઓ કરતો, તેમાંનું આજે શું રહ્યું છે ? પુત્ર તેમાંનું કશુંયે દેખતો નથી. પિતા હવે તો દુઃખમાં દુખેલી માતાને અસહ્ય દુઃખ દેવામાંજ સાર્થકતા માની રહ્યો હતો. એને પુત્રની કે પત્નીની જરા એ પરવા નહોતી. એને તો પૈસાનીજ પરવા હતી. તે લેવાજ એ ઘેર આવતો. એની મનમોહના તો દારૂની દુકાન થઈ પડી હતી.

દાર્દનો પ્યાલોજ એને જીવન આપતો હતો. ફોંસીહું આગક ઉમતાં-
જ ડમાઈ ગયું. એનો આનંદી સ્વભાવ ધીમે ધીમે અલોપ થતો ગયો.

દ્યુસીનું આનંદ કલ્લોલ કર નં નાનું નિવાસગૃહ વધારે દુઃખી-
આઈ થતું ગયું. પાશવ વૃત્તિનો પતિ એકજ હક લાઇને બેઠો હતો.
વહેપારીને ત્યાંથી ડીપોઝીટ પાછી લાવવાને દ્યુસીને ત્રાસ આપી
રહ્યો હતો. દ્યુસી તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડતી હતી. લોન્સ-
ડેલને તો મદિરાપાન માટે તાલાવેડી લાગી હતી. કાલે આવતી
વિપત્તિ બંધે આજે આવીને ઉભી રહે, બંધે જેનું જેમ થવાનું
હોય તેમ થાય, પણ એણે તો મદિરા મહાદેવીનુંજ આરાધન માંડ્યું
હતું. એને તો એનુંજ લગ્ન લાગી રહ્યું હતું. એટલે નયજો માટી
ઐયરપર શરે હોય તેમ અનાથ અખળાને એ સનાવવા લાગ્યો,
ધમકાવવા લાગ્યો અને જેમ આગ્યું તેમ મોઢેથી બકવા લાગ્યો.

દ્યુસી પણ પતિના આવા વૈચિત્ર્યથી વિરમિત થઇ ગઈ હતી;
છતાં એણે જરાએ નમ્યું ન આપ્યું. પતિના મદિરા પાન માટે
પુત્રના મોઢામાંથી ફાળીઓ ખુચી લેવો એ એનાથી ન અન્યું.
એટલે પેલો પશુ વધારે ચીડાયો, રાત્રી અન્યો અને આખરે નિરા-
ધાર નાનીને ડોડી પાડી મિચારીને એક એની અડખોટ લગાડી
દીધી કે નિશ્ચેષ્ટ જેવી થઇને એ ધરણી ઉપર ઢળી પડી. પતિને
માટે પ્રાણ પાથરતી, પતિને પ્રેમવારથી નવડાવતી એવી પતિપ્રાણા
સ્ત્રીન એની અડગ સેવા બદલ આ નતીજો મળ્યો. ગરીબડો આગક
માતાને વાગ્યું જાણી એની પાસે દોડી ગયો, એને વળગી પડ્યો,
અને ચીરકાર નાખીને પુષ્કળ રડ્યો. વિંછીએ જાણે ડંખ માર્યો
હોય, સર્પે જાણે દંશ દીધો હોય એવી વેદના હવે લોન્સડેલના

હૃદયમાં થવા લાગી. પશ્ચાત્તાપનો કીડો પાછો એના હૃદયમાં સળગી ઉઠ્યો અને એ ત્યાંથી નાસી છુટ્યો. પરંતુ આવા મનુષ્યનો પશ્ચાત્તાપ ફટકી ધડી ટકે છે ? પાછું એનું એજ. કૂર ધણી વધારેને વધારે ધીટ બનતો ગયો. હતભાગી રમણી ઉપર હવે તો હાથ ઉપાડ્યો એને મન રમત થઈ પડી. વારે ધડીએ દીન આળાને આ દૈત્ય મારવા લાગ્યો. નિર્દોષતાના અવતાર જેવી શુદ્ધચરિતાને માર પડે એ કયો પાપાણ્હૃદયી સાંખી શકે ?

આવો દારૂડીયો દારૂ પીને આતીને રોજ સ્ત્રીને મારે અને બવાડા કરે અને ધાંધળા મચાવે; એટલે ધરનાં માલીક પણ ત્રાસી ગયાં. તેમણે એક દિવસ દ્યુસીને સંભળાવી દીધું કે “આવું ધાંધળા અમને પરવડે નહિ. માટે તમે તમારે મિત્રું ધર શોધી લેજો.” “અરે પ્રભુ ! એ અવળે પથે ન ચઢી ગયા હોત તો ધરના માલીકને આવું કહેવા વખત આવત શાનો ? માલીકે અમને હલકાં ગણ્યાં. અમારી આ શી રિચતિ ? કાલાઈલ, શીન્સઅરી અને કેનેમાં એમનાં કેવાં માન હતાં એમની પ્રત્યે સર્વેને કેવું આદર હતું, ખાળક અને મારા ઉપર એમની કેટલી પ્રીતિ. પડોશીઓ પણ એમનું અડધે શુકને કામ કરતા. ત્યાં એ એક આદર્શરૂપ ગણાતા. ત્યાં તો અમારા વિયોગે ચીને દુઃખ થતું હતું. ત્યારે અહિંયાં અમને ધર ખાલી કરાવવાની પેરવી થાય છે. સમયનું કેવું અદ્ભુત પરિવર્તન ?” આ પ્રમાણે દ્યુસીને મન ભૂતકાળ અધો સ્વભવત થઈ રહ્યો. ભૂતકાળમાં એણે જે સુખ ભોગવ્યું તે કદાચ માયાજ હોઈ શકે. સત્ય તો નબ્લ હોય એવી એને ખરેખરજ શંકા થઈ. “મારા બન્ના બોળા પતિ તે આમ કુમાર્ગે ચઢી જાય ? નાના, આ અધી મને એક જાનની

બ્રમણા શર્ષ લાગે છે. " આમ એ વિચાર કરવા લાગી પણ સત્ય કે મિથ્યા ઘટનાના સંશયનેા મિથ્યા બ્રમ એના મનમાંથી સરી ગયો. એણે આયનામાં પોતાની મુખાકૃતિ જોઈ તો એને જણાયું કે પોતે પહેલાંની દ્યુસી ન હોય. ધડીવાર પોતાના પુત્ર સામું જોઈ રહી. આંસુ ભરી આંખે સુકાઈ ગયેલા પુત્રને નીહાળ્યો. પાંત પોતાને માર મારતો એના સોળ પણ એના શરીર ઉપર ચોખ્ખા દેખાતા હતા; અને એના અંગ ઉપરના ઉઝરડા પણ એની ખરી સ્થિતિનું ય્યાન આપી રહ્યા હતા. ધરના માલીકે પણ એના પતિના વર્તનને લીધે એને ધર ખાલી કરવાનું સંભળાવી દીધું હતું; તે એણે ઝાનોઝાન સંભળ્યું હતું. તેના રણકા એના ધનમાં તાગ્નજ હતા. આ બધી હાથ કંકણ જેવી સ્થિતિને સાખીતીની આરસી શી જોઈએ ? બધીએ ઘટના સત્ય ખની રહી હતી. દરિદ્રતા પણ ઊયાની માફક એની જોડેને જોડેજ કરવા લાગી. એને ચારે ખાણુથી વીંટી લેવા માંડી અને એનાં નયન સમક્ષ મરનારના રૂઢની માફક ખડીને ખડી હોય એમ એને જણાતું. હવે તો દ્યુસીના ભૂનકાળનાં સુખને અને એને હજારો ગાઉનાં છેટાં પડી ગયાં હતાં. તે સુખ તેા સ્મરણ રૂપેજ અવશેષ રહ્યાં હતાં.

આખરે ધર બદલીને ખીજ એથી પણ હલકા ભાડાની ધણી હલકી ઝોરડી દ્યુસીને ભાડે રાખવી પડી, અને તે પણ સૌથી ઉપલે માળ એક નાની ખોલી મળી. જોડે જોડે ખીજ નાની નાની ખોલી-એ હતી અને તેમાં ખીજ ભાડુતો વસતા હતા. ખોલી તો ભાડાના પ્રમાણમાંજ હતી; છતાં મહેનતુ અને ખંતીલી સ્વચ્છતાપ્રિય દ્યુસી તેને વાળી ઝુડીને સ્વચ્છ રાખતી, બધી વસ્તુઓ એ ધાળજ અને

સકાષ્ઠથી ગોઠવતી હતી અને દોડામાં થોડા ખરચે પણ ખરાબમાં ખરાબ ખોલી જેમ અને તેમ સારી દેખાય તેની એ વ્યવસ્થા કરતી હતી. ઘણી ચીવટ રાખીને વેચાતું કામ લાવતી, તે રાત દહાડો વેડીને તૈયાર કરતી અને માંડ માંડ તેમાંથી ઘરને નિભાવ કરતી હતી. છોકરાનાં અને પોતાનાં કપડાં હવે તો સાધારણ જેવાં ચે નહોતાં; પરંતુ એની કાળજીથી એજ કપડાં સાધારણ જેવાં રહેતાં હતાં. યાદી એની જાળવણી ન હોય તો એક સિખારી કરતાં પણ છુરાં કપડાં એમને પહેરવાં પડે. લો-સડેલ પણ પોતાની આ નવી ખોલી જેમને વિદીર્ણુ તો થઇ ગયો.

આનું કારણ પોતેજ હતો એ પણ તે સમજી ગયો; પરંતુ પશ્ચાન્તાપ તો એને સલામાલેકુમ કરી ગયો હતો એટલે પછી દ્યુસીની મનોવ્યથાને વિચાર તો એને આકાશકુસુમવતજ હતો. એકાદ શીલીંગ પડાવીને એ તો એને પથે પડ્યો. હેવાનીઅત ખરસતપાઈ હવે એ હેવાનજ બની રહ્યો હતો. એની મનોવૃત્તિએ ધસાઈ ધસાઈને છુટ્ટી બની ગઈ હતી. કામદાર વર્ગની સભામાં નિર્દોષો ઉપર આક્રમણ કરવાને માટે તે દિવસે તે પરતાતો હતો, ખિન્ન થયો હતો; પણ અત્યારે જે એવો પ્રસંગ ફરી પ્રાપ્ત થાય તો એજ નિર્દોષો ઉપર આક્રમણ કરતાં એનું મન જરાએ પાછું પડે નહિ એટલેજ બધો પાપાઈ હૃદયી એ બની ગયો હતો. એના મગજ સાથે એનું શરીર પણ ધસાતું જતું હતું. એના મુખ ઉપર જે સુંદરતા, જે મનોહરતા હતી તે બધી ચાલી ગઈ. એનું આરોગ્ય બગડવાં લાગ્યું. એને વારંવાર મોઢામાંથી લોહી પડતું. એનાં ફેફસાં બગડ્યાં હતાં. એની ઝાંઘમાં એને તીવ્ર વેદના થતી હતી. મૂળે તો એને ખેરાઈ

ક્રટકાની સગ થયેલી એટલે કાઈ કાઈ વાર આખું શરીર ઠળી આરતું અને કંમરમાં દુઃખાવો થઈ આવતો. પણ દારૂના છદ્ધી આ વેદના ધણી વધી પડી હતી. એના તન અને મન બન્નેમાં કા'વાણુ લાગવા માંડ્યું હતું. બન્ને ખવાતાં જતાં હતાં. પોતાને હાથેજ પોતાના મૃત્યુનું એ આગ્રહન કરી રહ્યો હતો અને તેના પાર્શ્વચર જેવી દરિદ્રતા તો એને મૃત્યુના માર્ગે મોકલવા ક્યારનીએ અડંગા નાખીને પડી હતી. મદિરાભક્તની ભક્તિનું આ પરિણામ ?

પોતાની આવી હજ્જરો જાતની પોતાને પડાં હતી છતાં “ પતિની આ દશા છે તો પિતાની પણ કાણે જાણે કેવી એ દશા હશે તેનો વિચાર પિતૃભક્ત પુત્રીને આવ્યા વગર ન રહ્યો. ગીક-એટનમાં પિતાનો કેસ ચાલી ગયા પછી મી. ડેવિસ ત-૧૧ી એને કાંઈ ખાતમી નહોતી મળી. એટલે એને એમ થયા કરતું કે “એ શું કરતા હશે ? એ પણ અડંગ દારૂડીઆ બની ગયા હશે ? ” એવો ભય એના મનને ડરાવ્યા કરતો હતો.

ચાલતું વર્ષ પુરૂ થતું હતું. નાતાલ આવી પહોંચી. એવામાં એક દિવસ કટલીક ખરીદી કરવા ધ્યુસી એક દુકાને ગઈ. ત્યાં એના જેવાં ખીખાં એ ધરાક ઉભાં હતાં તેઓ એના પિતા વિષે વાત કરી રહ્યાં હતાં. એ ઉપરથી ધ્યુસીને ખપર પડી કે કેસ પુરો થયા પછી મી. ડેવિસ કાવેન્ડ્રીમાં જઈને રહ્યો છે. ત્યાં એણે કેતમ પ્રકારનો અંગલો રાખ્યો છે. સરા મોડકી-સને એણે ફરીથી પાછી યોનાની પાસે રાખી લાંબી છે અને દારૂમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે. ” એની પાસે પહેલાંની કટલીક મીલકત હતી અને આ કેસમાં તુક-સાની તરીકે એને ધણી મોટી રકમ મળી તેથી એની આર્થિક

સ્થિતિ ધણી સુધરી ગઇ છે. એટલે જો એ આ ધુરા છંદે ન ચડી
મયો હોત તો સંભવ મંડળીમાં એ મોભાદાર અને આખરદાર ગણાત.

દ્યુરી આ વાત સાંભળીને પોતાની ખોલીમાં પાંચી આવી.
વિચાર કરવા લાગી કે “ અત્યારે પિતાની આર્થિક સ્થિતિ શાંતિ
છે. જો એ ધારે તો માઈ દારિદ્ર ફેડરાને મને સહાય કરી શકે.
પરંતુ એમના મનમાં મારે માટે કયાં જરાએ લાગણી રહી છે,
એમની મરજી વિરૂદ્ધનાં લક્ષ્યો તો મારી આ દશા થઈ. ”

આટલો સહેજ વિચાર પતિની વિરૂદ્ધ ગણી શકાય તો તે
એને આવી ગયો; પણ તેટલેજ વિચાર. એથી વિશેષ વિચારને
એના હૃદયમાં સ્થાન ન મળ્યું. એને તરતજ ખીજો વિચાર આવ્યો
કે “ પિતાની મરજી વિરૂદ્ધ મેં ખીજા સાથે લક્ષ્ય કર્યું ” તેટલીજ
પિતાની અવગ્રાથી મારી આ દશા થઈ હોય એમ તો નજ અને;
અને એ અવગ્રા તરીકે પણ ન ગણી શકાય. ” જમે તેમ હો પણ
પિતા સાથે સહિ કરવાને એને ઉલટ થઈ આવી. “ બહે પિતા
પૈસા નહિ આપે; પણ મારા જખમાયલા જીગરને એમના આધ્વાસ-
નથી શાંતિ તો મળશે. ” એ વિચારે એણે એક કાગળ પણ એના
પિતાને લખ્યો પણ તેનો કશોયે જવાબ આવ્યો નહિ; એવી એને
જખમ રૂબવાને બદલે વધારે તીવ્ર થયો.

“ કાલે તો નાતાલનો તહેવાર છે. મારા પ્રિયતમ આ સપરમે
દહાડે આહિં આવશે ખરા. અમે બધાં કાલે સાથે એસીને આનંદથી
જમીએ તો કેવું સાફ. ”

આખ વિચાર કરતી વસ્તુના ખેડી હતી. ખિચારીએ નાતાલના
તહેવાર માટે રાત વેડીને કામ કરીને થોડાક પૈસા એકઠા કરી.

રાખ્યા હતા. પોતાના બહાલા વક્ત્રબને કાલે તો ખાસ આમંત્રણ કરીને જોવાતવો, સાઈ જેવું ભોજન ગનાવવું, સાથે બેસીને મોજમાં જમવું; એટલે સોરાષ્ટ્ર રહેલા પુત્રને પણ આનંદ થાય અને પોતાના ખારા સંહારતી કાંઈ ખારાટ ખાય; એમ ધારીને પતિની રાહ જોઈને બેસી રહી હતી. ચાર વાગ્યા પણ ફ્રેડરિક ન આવ્યો, પાંચ છ થયા. છેવટે સંધ્યાઘણ થઈ પણ એ ન જણાયો; એટલે હવે એ નહિ આવે એમ ધારીને બજારમાં ફેટલીક ચીજો લેવાની હતી તેથી તૈયાર થઈને એ બહાર જતી હતી. એટલામાં અર્ધ છાકટાવત દશા-માં ફ્રેડરિક આવી પહોંચ્યો; અને આવીને તરત એણે પૂછ્યું કે, “કેમ કાંઈ પૈસા યૈસા છે કે ?” સરળ હૃદયા યુસી અસલ્ય બોલવાનું તો શીખીજ નહોતી. કાંઈને નહિ તો પછી પતિને તો અસલ્ય કહેજ કેમ ? નિખાલસપણે એણે જણાવી દીધું કે “મારી ખાસે પાંચ શીલીંગ છે. કાંત્રે નાતાલનો તહેવાર છે માટે આપણે બધાં ભેગાંજ જમીશું. તમે અહિં આવજો. કાંત્રે માટે જોઈતી ચીજો અત્યારે હું લેવા જાઉં છું.”

“હવે રાત પડી જવા આવી; એટલે તું શું કામ બહાર નીકળે ? અંધારું થઈ ગયું છે. રસ્તામાં કાંઈ દુર્જન મળે અને તને પગલે એવું શું કામ કરીએ ? કાલે હું અહિંજ જમવાનો છું. જોડે બેસીને જમવાની મોજ પડશે. લાવને હુંજ જાઉં છું. બજારમાંથી જે જોઈતું હશે તે લેતો આવીશ. લાવ પૈસા, હું લેતો આવું.”

યુસીએ જાણ્યું કે પતિના હાથમાં પૈસા ગયા તો પાછા આવવાની આશા નથી. પરંતુ એણે પોતાનો એ મનોગત વિચાર જરાએ બહાર જણાવા દીધો નહિ. એણે એને પૈસા આપી દીધા.

“અધી ચીજો લઈને હમણાં અધા કલાકમાં હું આવી પહોંચું છું” એમ કહીને ફેડરિક પૈસા લઈને ગયો તે ગયો. અર્ધી કલાક થયો, બે કલાક, ત્રણ કલાક વહી ગયા; પણ લોન્સડેલ શાને! પાછો આવે? દ્યુસીને હવે ખાતરી થઈ કે પૈસા તો ગયાજ: આપ્યા ત્યાર-થીજ ગયા હતાં; પણ કાંઈક આશા હતી તે એ હવે તો નષ્ટ થઈ ગઈ. ખસ થઈ ચુક્યું. એ પૈસા તો પીડામાં પેસી ગયા. ગરીબ ગૃહિણી અને હનસાગી પુત્ર અનેને કર્મે તડેવારને દિવસે પણ ભુખે ઠોકરાવાનુંજ લખ્યું હશે. પાંચે શીલીંગ પતિને પધરાતી દીધા. બાકી કશું પણ રહેવા દીધું નહોતું. એક એવું વસ્તુ પણ નહોતું કે જે ગીરવી મુકીને પણ પૈસા લવાય. પોતાની ખોલીમાં રસોડામાં ફક્ત થોડી રોટની સિવાય કાંઈ નહોતું. ઘરમાં નહોતી ચા, દૂધ કે ખાંડ. કોલસાએ નહોતા. ટાઢ પણ કરી જવાય એવી હતી. શરીરમાં ગરમટોએ શાનાથી કરે? દ્યુસીનું મગજ અમી ગયું હતું; છતાં કામ હિપર બેઠી. એમાંએ એવું મન ન પરાવાયું. આ વખતે પૈસા લઈ જઈને લોન્સડેલે એના કદા શત્રુની ગરજ સારી હતી; એટલે પોતાના પતિની નિર્દયતાથી એ હતાશ અને નિઃસત્વ-શક્તિહીન અને ગઈ હતી. તડેવારને દિવસે પોને તો ગમે તેવું લુખું સુકું ખાઈને પણ ચાલાતી લેશે, પણ બાળકનું શું? એને તો એણે એક અકવા-ડીઆથી આશા આપી હતી કે “બાઈ, આપણે નાતાલને દિવસે સાઈ સાઈ જમવાનું કરીશું.” એટલે છાકરો તો અકવાડીઆથી તાનમાં હતો. કાલે તેમાંનું કશું એ નહિ દેખે એટલે એનું દયામણું મુખ દ્યુસીના બાલસોયા હૃદયને ચીરી નાખે એમાં શું આશ્ચર્ય? નાતાલ એમને મન તાલ વગરનોજ દિવસ થઈ ગયો. આશા-

ને સ્થાને નિરાશા, આનંદને સ્થાને શોક અને મા દીકરાને સાક્ષી રહ્યાં. આજે પતિએ પણ દેખા ન દીધી. શું મોઢું લઇને આવે? અને શું ખાવાનું હતું તે ખાવા આવે? અપવાસીને ઘેર ઢોકળાં શાં? ખાવાનું તો રહ્યું પણ ઠરી જવાય એવી ટાઢ પડતી હતી. છતાં તાપવાને સગડીમાં દેવતાએ નહોતો. ઘરમાં ખેઠાં ખેડાંજ ઠરી જવાનું હતું તો બહાર જવાની તો વાતજ શી? દ્યુસીથી તે દિવસે પ્રભુ પ્રાર્થના અર્થે દેવળમાં પણ ન જઈ શકાયું. આખો દિવસ ખેતાના પુત્રને ટાઢ ન વાય માટે એને ઝોરાઢીને ખાળામાં લઇને બંસી રહી. છોકરાને છાતી સરસે ચાંપતી હતી અને પોતે ટાઢથી ધ્રુબ્યા કરતી હતી. આજે વાસી રાટસે અને તરસ મટાડવા પાણી એજ એમનું અનુપમ ભોજન હતું. તે પણ દ્યુસીનાં ઉનાં આંસુડાંનું મિશ્રિત અન્યું હતું.

તાલ વગરની નાતાલે ગઈ અને એને એક અઠવાડીયું પણ થઈ ગયું. છતાં લોન્સડેલ ન દેખાયો. એને માટે દ્યુસીને ચિંતા થવા લાગી અને એની તપાસ દાઢવા ખેરેકમાં જવાનો એને વિચાર થયો. પણ પહેલાં બે ચાર વખત લોન્સડેલ નહિ આવેલો તે વખતે એની ખખર કાઢવા એ ત્યાં ગઈ હતી તેથી લોન્સડેલ એના ઉપર ધણો ગુસ્સે થયો હતો; અને ફરીથી અહિં કાંઈ દિવસ ન આવવું એમ કહ્યું હતું. એટલે આ વખતે ત્યાં જવાની એની હિંમત નહોતી ચાલતી. પણ આ વખતે તો અઠવાડીયું થઈ ગયું છતાં એ ન જણાયો, તેથી ગમે તેમ થાય તોયે એની ખખર લેવા જવાનો એણે મન સાથે નિશ્ચય કરી દીધો. દ્યુસી આવા ઠરાવ ઉપર આવી

એટલામાં તો ફેડરિક એકદમ ખોલીમાં ઘાખલ થયો અને તે દિવસે એનાથી કેમ ન અવાચું તેનું એણે બાનું ખોળી રાખ્યું હતું, એટલે એ બોલ્યો: “ નાતાળને આગલે દિવસે રાતે હું તારી પાસેથી પૈસા લઇને નોકળ્યો તો ખરા; પણ રસ્તામાં મને કોઇએ લુટી લીધો એટલે પછી વીલે મોઢે મારાથી શી રીતે પાછું અવાચ ? ”

લ્યુસીએ કશોયે જવાબ ન વાળ્યો. ફેડરિક સમજી ગયો કે પોતાની બનાવટ પેશ નથી ગઇ એટલે એ ધુધવાઈ ગયો અને એની સાથે કલાહ કરવાનાં છિદ્ર શોધવા લાગ્યો. એ ગમે તેમ બોલવા લાગ્યો; પણ આ સરલા દેવી જેવી સરલા મૂગે મોઢે પતિના ઝાંસા સાંભળી રહી અને જરાએ કોષ ન કર્યો. એ તો વિનીત સ્વરે વિનવવા લાગી કે, “ શું કામ આટલા બધા આકળા થાઓ છો ? મેં તમને શું કહ્યું છે તે ગુરસે થઇ જાવ છો? શાંત પડો. ” ત્યારે આ અકલના અજીરણે એને એવો જવાબ આપ્યો કે “ તને મારી સાથે ન પાલવતું હોય તો તારે સુએ તેમ કરી લે. ચાલ, મને પેલી ડીપોઝીટ પાછી લાવી આપ. ”

લ્યુસીએ આ વખતે પણ તેમ કરવાની ના પાડી એટલે આ નર રાક્ષસે ઉપડતાંકને આ રંક સમાને ગાલ ઉપર એવો જોરથી તમાચો લગાવી દીધો કે આ નાણુક વેલ નિચ્ચેષ્ટ થઇને ધરણી ઉપર ઢળી પડી. થોડીવારે એને જ્ઞાન આવ્યું. આંખો ઉઘાડીને જોયું તો પોતાને કુમળે બાળક એને બાઝી પડીને ધાર આક્રંદ કરી રહ્યો હતો. અત્યારે એનું હૃદય ફાટી પડતું હતું; કારણ પોતાના બાળકને સમજાવી પટાવીને એ જાનો રાખવા મથી રહી હતી. છોકરો જાનો રહ્યો એટલે માતાને કહેવા લાગ્યો કે “ મમા, મમા,

તારું અહિં બધું પડેલું હતું તે પપા ઉઠાવી ગયા. ”

લ્યુસી કાંઈ સમજી નહિ એટલે બાળકને ફરી પૂછ્યું “ એટા, શું ઉઠાવી ગયા ? ”

“ મમા, તું પેલું કામ કરતી હતી ને ? ”

સર્પદંશ થયો હોય તેમ લ્યુસી આ સાંભળીને એકદમ ચમકી. એક ક્ષણમાં વસ્તુ સ્થિતિની એને ખબર પડી ગઈ. પોતાનો સર્વનાશ, વિનિષાદ થયેલો એને જણાયો. હાંફેલી ફાંફેલી માથે ટોપી ઘાલીને એ ખોલીની બહાર નીકળી પડી. ફ્રેડીને પડોશી પાસે મુકીને વેગ ભરી એ વેપારીને ત્યાં દોડી. એનો ભય ખરો પડ્યો. લ્યુસીએ અડધું કરેલું કામ ધરમથી ફ્રેડરિક લઈ ગયો. લ્યુસીના નામને ખોટો કાગળ બનાવ્યો. એની ખોટી સહી કરી અને વેપારીને અધુરું રહેલું કામ તથા કાગળ એણે આપી દીધાં. વેપારીએ તો કામગીરી લઈને ડીપોઝીટના એ પાઉંડ ફ્રેડરિકને આપી દીધાં. પતિના આ કાર્યથી રંકે લ્યુસીના હૃદયમાં ફેટલો અને કેવો વળખાર થયો હતો, એની ફેટલી બધી કરજ્યાનનક અને દયામણી સ્થિતિ થઈ હતી એનો પાર પામવાની અમારામાં તો શક્તિ નથી. એનું અનુમાન કરવાનું અમે અમારા સુઝ વાચનાર ઉપરજ છોડીએ છીએ. વેપારીના લ્યુસીએ ધણા કાલાવાલા કર્યા; પણ હવે એને વેપારીએ અધુરું રહેલું કામ પાછું ન આપ્યું. પૈસાનાજ સગા એવા સ્વાર્થી વેપારીને દયા શાની આવે ? ડીપોઝીટ વગર કોઈને પણ કામ ન આપવું એવો એમનો તો ધારો હતો. એટલે એ ધારાને લ્યુસી જેવીની ખાતર એ તોડે એવો સુવાણો એ નહોતો. આટલો બધો વખત આ બાઈએ એટલી બધી કાગળ રાખીને એનું ફેટલું કામ કર્યું

હવે; છતાં એ વાત એને ગળે ન ઉતરી. અધુરામાં પુરૂં લોન્સડેલે આ વેપારીને પજવવામાં બાકીએ નહોતી રાખી. એની દુકાને જઈને એ વારંવાર ધાંધળ મચાવતો હતો તેથી એ કંટાળાજ મચેો હતો; અને હવે ડીપોઝીટ આપી દીધી એટલે જાણે એની કાશ મધ એમ જાણીને વેપારીને તો સંતોષ થયો. એની દુકાને તો હવે ધાંધળ થતું મટ્યું.

આ નિર્ભાગી બાળાનું હૃદય તુટી પડ્યું હતું. અર્ધ મરણ્યાવસ્થાની સ્થિતિમાં ધસડાતી ધસડાતી એ ઘર તરફ વળી. એનું માથું ભમી મયું હતું. એને ફેર આવવા લાગ્યા. જાણે હમણાં પડશે, એમ એને યદ્દ મયું. ભરફરિયે આ મિચારીનું વહાણ ભાગી પડ્યું. નૌકાના કટકા યદ્દ મયા હતા. એક પાટીઆ ઉપર આધાર રાખીને માઝા પાણીમાં ડુબકાં ખાતી ખાતી પથ્થુ તરતી હતી. હાપ, એ પાટીઆનો આધાર પથ્થુ જતો રહ્યો. ડુબતી બચવા તથ્થુખલાને બાકી રહી હતી. તે તથ્થુખલાને પથ્થુ નિર્દયે જેંચી લીધું. એ પ્રભુ હવે કેમ યાય ? આ માઝા વગરનાં પાણીમાં ડુબતાં તારા વગર કાણુ ઉમારે ? અરે એ તો ડુબશે તો ડુબશે; પથ્થુ કળામાં ખીલતું સુવાસ આપતું મીઠું અને મધુરૂં એનું કેમળ પુષ્પ સમું બાળક ! તેના સામું તો જો. બચાવ, બચાવ; નહિ તો બન્ને તળીએ અરકાવ યદ્દ જશે અને ભૂમર્મની અનંતતામાં વિલીન થઈને સંસાર પદ પરથી વિલુપ્ત થદ્દ જશે.

પ્રકરણ ૩૯ મુ.

પૂર્ણ વિનીપાત.

સવાર પડે ત્યાંથી હ્યુસી કામને માટે દુકાને દુકાને ભટકતી દરેક વેપારી પાસે જવા લાગી અને પોતાને કામ આપવા કાલાવાલા કરવા લાગી. “ પ્રભુની ખાતર મને કામ આપો. મારા બાળકનું અને માઈ જીવન ટકાવવા મને કામ આપો. મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. હું નિયમિત રીતે કામ કરી આપીશ. બહુ કાળજી પૂર્વક તમારું કામ કરીશ. તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણેના દામ મને આપજો; પણ દયા કરીને મને કામ આપો. હું ઉદ્યમ કરીને પેટ પુરતુંજ માગું છું. ”

આના જવાબમાં એને સામે ગુચ્ચવનારો પ્રશ્ન પુછાતો કે,
“ તારી પાસે ડીપોઝીટ આપવાની છે ? ”

જવાબમાં એ નકાર વિના બીજું શું કહી શકે ? એની પાસે પ્રમાણિકતા અને સદ્વર્તન એ બે ઉત્તમ પ્રકારના પ્રમાણ પત્રો હતાં. એ બે પ્રમાણ પત્રો લાખજો રૂપીઆની ડીપોઝીટની મરજી સારે એવાં હતાં. પરંતુ આ નાણાં ચાહીએને એ પ્રમાણ પત્રોની કશીએ કિંમત નહોતી. એમને તો નાણાંજ એમનો દેવ હતો; એટલે નાણાં વગર એ કાંઈ સાંભળે એવા નહોતા. ઉપલાં બે પ્રમાણ પત્રો સિવાય એની પાસે ત્રીજું પણ બળવાન પ્રમાણ પત્ર હતું.

એ મી. ડેવિસ, તે સર આર્થિઓહડના બેલીફની પુત્રી હતી. સર આર્થિઓહડના બેલીફ તરીકે મી. ડેવિસને મીડલેટનમાં ધણું ઝાળખાણ હતું.

પરંતુ મી. ડેવિસની પુત્રી તરીકે પણ વેપારીઓએ એને કામ ન આપ્યું. એમને તો ડેપોઝીટનું જ કામ હતું. વળી વિશેષમાં સવાલ એ ઉભો થતો કે, મી. ડેવિસ આવી સારી સ્થિતિમાં છે ત્યારે એણે એની પુત્રીને કેમ આવી દશામાં રહેવા દીધી હશે ? આ પ્રશ્ન એના વિરુદ્ધમાં જતો હતો. એમાં કાંઈ ભેદ હશે એમ વેપારી અનુમાન કરતા; એટલે એ તો એવો જ જવાબ આપતા કે “ અમારે મી. ડેવિસની પુત્રીને ના કહેવું પડે છે તેને માટે અમે દીલગીર છીએ; પણ અમારાથી એમાંનું કાંઈ બની શકે એમ નથી. ”

આ પ્રમાણે દ્યુસી જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને નિરાશા સિવાય કાંઈ ન મળ્યું. એનાં વસ્ત્રો એવાં ખરાબ થઈ ગયાં હતાં કે એ જોઈને જ વેપારીઓને એનામાં વિશ્વાસ નહોતો ભેસતો. છતાં એ એ તો ખોળા પાથરી પાથરીને, આજીજી કરી કરીને ડેરડેર કામ માગવા લાગી. પરંતુ આ દયાનો અને ધર્મનો ઉપદેશ આપનારો દેશ પૈસામાં જ દયા અને ધર્મ આવી રહેલાં માનતો હતો; એટલે એ દેશના વેપારીઓમાં દયા અને ધર્મની યથાર્થ સ્થિતિની શી આશા રાખી શકાય ? આ દ્રવ્યના ઉપાસકોએ આ શુદ્ધ ચરિતાના મુખલક્ષણનું જરાએ નિરીક્ષણ કર્યું હોત, તો એમને જણાત કે એના મુખ ઉપર નિર્દોષતાનું નિર્દોષ નૃત્ય તનમનાટ કરી રહેલું હતું. પ્રમાણિકતાની પરિમલથી એનું સર્વાંગ બહેક બહેક મારી રહ્યું હતું. એની વિશુદ્ધ શુદ્ધતાના એના શરીરમાંથી કુવારા કુટ્ટી રહ્યા હતા. એના નયનમાં સત્ય અને સરળતાનું ઓજસ ડગોરા મારી રહ્યું હતું. પણ આવું નિરીક્ષણ કરવાની એ વ્યવસાયી વેપારીઓને જરાએ પુરસદ નહોતી; પરવાએ નહોતી. કદાચ એનાં એવાં

મુખલક્ષણનો એ પાર પણ પામ્યા હોત, તોયે અમે ઉપર કહી ગયા તેમ એ વ્યવહારદક્ષ મનુષ્યોને “ પૈસા મારા પરમેશ્વર ને હું પૈસાનો દાસ; ” એ ન્યાયે આવી ઉત્તમ ચારિત્ર્યશીલનાની જીવંત મૂર્તિ ઉપર જરાએ દયા નજ આવત.

અઠવાડીઆ સુધી એણે આમને આમ ફાંદાં માર્યાં કર્યાં; પણ સર્વ મિથ્યા. પ્રાણુ અને દેહનો સંબંધ ટકાવી રાખવાને પોતાનાં રહ્યાં સહ્યાં ફાલતુ કપડાં મુકીને એણે પૈસા મેળવ્યા. અઠવાડીઆનું ખોલીનું લાકું ચઢ્યું હતું તે પણ મહા મુશ્કેલીએ એણે એમાંથી આપ્યું. પણ હવે તો એની પાસે કશુંયે બાકી ન રહ્યું. દરિદ્રતા ડાકણે એને પુરેપુરી ચુસી લીધી અને આત્મઘાતના બચકર વિચારો એને આવડા લાગ્યા. ઘડી ઘડીમાં એનું મન એ તરફ ઢળતું, મહા પરાણે મનને નિવારતી, પણ એના એજ વિચારોએ એને ગાંડી કરી મુકી. યંત્રવત એ પ્રયાસ કરી રહી હતી પણ દેહનું જ્ઞાન લુપ્તી ખેડી હતી. એને જીવન સાથે ભીષણ સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો. બન્ને વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું. પતિએ પણ ડીપો-ઝીટની રકમ લઈ મયા પછી દેખા દીધી નહોતી એટલે એ ચિંતા પણ એને બાળી મુકતી હતી. આખરે લોન્સડેલ વળી પાછો એક દિવસ દેખાયો.

લ્યુસીએ પોતાની વીતક વાર્તા એને કહી સંભળાવી. બાળકના દુઃખની પરિસીમાનો એને પરિચય કરાવ્યો. આ સાંભળીને લોન્સડેલના મનને પરિતાપ તો થયો પણ તે અદ્ય સમયજ ટક્યો. પછી એણે કહ્યું કે “ આવું દુઃખ પડે છે તો તારા પિતાને મળે. મેં સાંભળ્યું છે કે એની સ્થિતિ ઘણી સારી છે. હવે એ કાવેન્ડ્રી

રહે છે. ” અશ્રુ વરસાવતી દ્યુસી બોલી “ મેં તે પણ પ્રયત્ન કરી ન્ત્યો. તેમને મેં કામળ લખ્યો; પણ તેનો કશોયે ઉત્તર નથી. ”

“ અત્યારે તો હું શું કરું. મને કાંઈ એમાં રસ્તો જડતો નથી. તે દિવસે મારે પૈસા જોઈતા હતા એટલે તારા નામનો કામળ લખીને હું પૈસા લઈ આવ્યો અને તેમ કરવામાં મેં કાંઈ ખોટું કર્યું નથી. ક્યાં ખીજના નામનો કામળ લખ્યો હતો ? મારી સ્ત્રીના નામનોજ કામળ લખ્યો હતો ? તેમાં આમ રડવા શાની બેડી છે ? ”

“ ફ્રેડરિક, હું રડું નહિ તો શું કરું ? તમે વેપારીને ત્યાંથી ડીપોઝીટની રકમ લઈ આવ્યા તે વખતે તમને એમ પણ ન થયું કે, આમ કરવાથી તમે તમારાજ વ્હાલા બાળકના મોઢામાંથી કાળી-એ કઢાવો છે ? ”

“ આમ તારે મને ઉપાલંબજ આપવો હોય તો હું અહિં રહેવા માગતો નથી. ” એમ કહીને ઉડીને એ જતો રહેવાની તૈયારી કરતો હતો; એટલે અર્ધ સ્વરે દ્યુસી બોલી “ પ્રભુની ખાતર આમ ન કરો. આમ અમને વહેતાં મુકીને શું ચાલ્યા જવ છે ? તમે જે કર્યું તે ઠીક કર્યું. મારી તો તમને ક્ષમાજ છે; પણ હવે મારે શું કરવું તેનો તો માર્ગ ખતાવો. ”

આ સાંભળીને ફ્રેડરિકને મીઝસ સાતમે આસમાને ચઢી ગયો. “ શું તારી ક્ષમા ? તારા પતિને તું ક્ષમા આપનારી ? ફરીથી આમ બોલી તો યાદ રાખજે—” એમ કહીને મુકકી ઉગામતો દ્યુસીને મારવા તડયો; એટલે નાનો ફેડી પોતાની માતાને ખચાવી લેવાને માતા અને પિતાની વચ્ચે આવીને ઉભો રહ્યો અને કંઈ-ત્યાદક સ્વરે પિતાને કહેવા લાગ્યો: “ પપા, મહેરબાની કરીને

બિચારી મારી માતાને ન મારો. જવા દો.” આટલું બોલતાની સાથે તે “ જરે ટીચકા, ટળને અહિંથી.” એમ હાંત કચકચાવીને બોલતાં બોલતાં કોષ કરીને બિચારા બાળકને એક લાત મારીને ફેંકી દીધો અને તરત ચાલ્યો ગયો.

હ્યુસીથી આ ન જોઈ શકાયું. પોતાના નિર્દોષ બાળકને આમ ધાતકીપણે લાત મારીને ફેંકી દીધો એટલે એણે તરતજ એને પોતાની પાસે ખેંચી લીધો, પોતાની છાતી સરસો આધે અને સ્વમતજ કુમકે કુમકે રડતી રડતી બોલવા લાગી:

“ ઓ મારા ગરીબડા દીકરા, મારાથી બધું સહન થશે પણ તને માર પડે એ મારાથી કેમ જોયું જાય ? આ તો હદ વળી ગઈ.”

આ ગમગીન બનાવ બન્યા પછી અપોરે એ વાગે લોન્સડેલ પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં જવા નીકળ્યો. હ્યુસીએ જો કાંઈ પાછા પૈસા મેળવ્યા હોય તો તે ઉપર તરાપ મારવા એ અહિં આવ્યો હતો; પણ પોતાની એ ઉમેદ તો પાર ન પડી; એટલે નિરાશાથી એનું હેવાનીઅતપણું વધી પડ્યું હતું. ડીપોઝીટના એ પાઉંડ તો દારૂની ગરમીમાં ક્યારનાએ ગળી મયા હતા; એટલે હવે પાછું મદિરાલોલુપ મન મદિરાની વધારે લાલસા કરવા લાગ્યું. પણ પાસે પૈસા નહોતા એટલે હવે એ વધારે કલુષિત થઈ ગયો. પોતાનું શું થશે તેની એને જરાએ દરકાર ન રહી. કોઈ પણ રસ્તે મદિરાપાન માટ પૈસા તો મેળવવાજ. ગમે તેની પાસેથી ઉછીના લેવા એવા વિચાર કરતો એ ચાલતો હતો અને એક ખુણે વળવાનું આવતાં તે બાબુએ વળવા જતાં એ સાર્વિંટ મેન્જેર લેંગ્લી સાથે અથડાઈ પડ્યો. એટલે લેંગ્લીનું પાકી આવું અને તે બોલી ઉઠ્યો. “ લુચ્યા, દેખાનું

નથી? જોઇને ચાલતાં શું થાય છે? બદમાસ ચોરટા, તું જાણી જોઇ-
નેજ મને અથડાઇ પડ્યો છે.”

“ મારે તમને જાણી જોઇને શું કામ અથડાઈ પડતું પડે ?
મેં તમને જોયાજ નહોતા. આ બાબુએ દીવાલ હતી એટલે શી
રીતે દેખાય ? દીવાલમાથી તમને દેખાતું હોય તો કાણુ જાણુ. હું
તો કહું છું કે તમેજ મને જાણી જોઇને અથડાઈ પડ્યા છો. ”

“ રોજની માફક આજે પણ તું ઠાંસીને આવેલો લાગે છે તેથીજ
આવા ઉદ્ધતવેડા કરે છે. ખરૂં કની ? ”

“ મી. લેંગલી, તમારૂં અનુમાન જોડું છે. આજે આખા
દહાડામાં એક ટીપુ દારૂ પણ મારા પેટમાં પડ્યો નથી. ”

“ રોજ તો તું દોહશેર ઢીચી જાય છે. આખી રેજીમેન્ટમાં
તારા જેવો અડંગ પીનારો કોઈ નથી; અને આજે નથી
પીધો એ શું કહેવાય ? ત્યારે આજનો તો તારો સુભાગી દિવસ
ગણી શકાય. ”

“ તમે તમારી વાત ભુલી ગયા લાગે છે તેથીજ આમ
જોલો છો. માનચેસ્ટરમાં સૈનિક વસતિગૃહના ચોરાનમાં (ખેરક
ચાર્ડમાં) તે દિવસે રાતે તમે ખરેખરા છાકટા થઇને પડી ગયા
હતા, અને મેં તમને ઉઠાડીને તમારા સ્થાને પહોંચાડ્યા હતા તે
વાત યાદ આવે છે કે ? ”

આ સત્ય વાત સાંભળીને લેંગલીનો મીઝસ એકદમ હાથથી
ગયો અને પૂર્ણ પ્રકાપથી બોલી ઉઠ્યો: “ બદમાસ, ચુપ રહે. ”

“ બદમાસ તું, પાકા બદમાસનો શિરોમણિ, કાંગાં કૃત્યોનો
કરનારો તું બદમાસ, સર્વને ટપી જાય એવા અધોર કામ કરનાર

અધીરી, જ તારાથી થાય તે કરી લે. ”

આ નાટક ભજવાતું હતું ત્યાં રેડબર્ન આવી પહોંચ્યો. “ મી લેંગલી, આ બધું શું છે? આ બિખારી તમારું અપમાન કરે છે ? ”

એમ કહીને આપણી વાર્તાના નાયક ઉપર એણે તિરસ્કાર ભરી દષ્ટિ ફેંકી. રેડબર્ને લોન્સડેલને બિખારી કહ્યો એ સાંભળીને એનું મેનું ફાટી ગયું. ઉન્માદપૂર્ણ અવસ્થામાં “ બિખારી ” એમ બોલતાંની સાથેજ રેડબર્નને એણે એક સખત ઝપાટો લગાવી દીધો અને એ ઝપાટાથી રેડબર્ન બે ચાર કદમ દૂર લથડતો લથડતો જઈ પડ્યો અને બોલ્યો “ લેંગલી, એણે મને પ્રહાર કર્યો છે. એને ચોક્કી પહેરામાં લઈ જાવ. ”

લોન્સડેલ ખરેખરો ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો એટલે બોલ્યો: “ અરે તારા જેવા બલે ને બાર આવે, મને ટાણુ પકડી શકે એવું છે ? ” એમ બોલીને તરતજ લેંગલી પાસે જઈને ંદુકના કુંદાની અણી એણે લેંગલીના હાથમાં ઘેચી દીધા. આ ઝપાઝપી ચાલતી હતી એટલામાં ત્યાં બધા એકઠા થઈ ગયા.

કેટલાક સૈનિકો પણ ત્યાં આવી લાગ્યા એટલે લેંગલીએ તેમને કહ્યું “ આને પહેરામાં લઈ લો. ” આજ ક્ષણે લોન્સડેલના સમજવામાં આવ્યું કે એણે ઘણું અવિચારી પગલું ભર્યું છે. એણે ંદુકનો કુંદો નીચે ફેંકી દીધો. કપાળ ઉપર હાથ ફેરવ્યો, મનમાં પસ્તાયો, બાળક અને પત્નીની મૂર્તિઓ એના નયન આગળ ખડી થઈ ગઈ. એટલે “ પ્રભુ, પ્રભુ, મેં આ શું કર્યું ? ” એમ બોલતો બોલતો પેલા સૈનિકોને શરણુ થઈ ગયો અને સખત પહેરામાં એને કેદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો.

એજ સાંજે ધ્યુસી પાછી બજારમાં ગઇ અને જે વેપારી એને અત્યાર સુધી કામ આપ્યા કરતો હતો, જેની પાસેથી લોન્સડેલ ડીપોઝીટ પાછી લઇ ગયો હતો તે વેપારીની પાસે ગઇ. બિચારી બધી બાબતો ઘેરાઈ ગઈ હતી. બધાએ ના પાડી હતી એટલે “ હજારો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઇ છે ” એ સુઝને હૃદયમાં ધારતી ફરી એકવાર પ્રારબ્ધને અજમાવવા એજ વેપારી પાસે આવી; “ પશુ અહિં એને રોકડુંજ પરખાવી દીધું કે ” આમ વારે ઘડીએ માથું ન ખાઇળ. તારે માટે કાંઈ થઇ શકે એમ નથી. ”

એણે ફરીથી ખોળા પાથર્યા, કાકલુદી કરીને યાચના કરી, પ્રાર્થના કરી; પશુ એ પ્રાર્થનાને જરાએ લક્ષમાં લીધા વગર એની કઠોર શબ્દમાં નિર્ભર્સના કરીને એને વેપારીએ કાઠી મુડી. કપાળ કુટતી, પોતાના દુર્લાગ્યને નિંદતી બિચારી પાછી જતી હતી એટલામાં સારા પોષાકવાળી આઅરૂદાર જણાતી પચ્ચીસેક વર્ષની એક બાઈ એને મળી ગઇ અને તેણે એને ખોલાવી: “ ઠાણ મીસીસ લોન્સડેલ, તમે છો ? ”

પરિચિત સ્વર સાંભળીને આ બાઈ તરફ હર્ષથી જોતી જોતી ધ્યુસી ખોલી “ ઠાણ માર્થા ? ” એમ કહીને એણે માર્થા સાથે પ્રેમથી હસ્તધૂરન કર્યું. માર્થાએ પોતાનો વૃત્તાંત ધ્યુસીને કહી સંભળાવ્યો. એક નાના જમીનદારના આરૂદાર ગણાતા પુત્ર મી. સેલવીનને એ પરણી હતી અને મીડલેટનથી વિસેક માઇલ દૂર પોતાના પતિની જગીરમાં એ રહેતી હતી. એને બે છોકરાં થયાં હતાં અને અત્યારે ધણી સુખી હતી. ધ્યુસીને તો દુઃખપૂર્ણ ઇતિહાસ કહેવાનો હતો એટલે માર્થાના જેટલા આનંદથી એનાથી પોતાને

હેવાલ ન કહી શકાયો. પતિના વર્તન સંબંધી એ કાંઈ પણ ઇસારો કરવા મામતી નહોતી; એટલે માર્યા જે સવાલ પૂછતી તેના ડુંકા અને સંભાળાનેજ જવાબ આપતી હતી. પરંતુ પોતે ધણી દુઃખી છે એ સ્વીકારતાં એની આંખમાં ખળખળ આંસુ આવી ગયાં. મીસીસ સેલ્ફીનને દ્યુસીની ધણી દયા આવી અને અંતઃકરણપૂર્વક પોતાની દીલસોજી જણાવીને કહેવા લાગી—

“ ખેન, મારા પતિ એમના એક મિત્રને ત્યાં ગયા છે અને મને પણ ત્યાં આવવાનું એ કહી ગયા છે તેથી હું ત્યાં જઈ છું. મારે કેટલીક ખરીદી કરવાની હતી એટલે મને જરા વાર લાગી. મોઢું થઈ ગયું એટલે એ મારી રાહ જોઈ રહ્યા હશે. હું હજી સુધી નથી ગઈ એટલે એ વ્યગ્ર થતા હશે. હમે કાલે અહિંથી અમારે ઘેર જઈશું. અહિં તો અમારે હરખડીએ આવવાનું થાય છે એટલે હવે આવીશ ત્યારે હું તમને પાછી મળીશ. મને જરા તમારું કેશાણું આપજો. ખેન, તમારું હેત તો મારાથી જરાએ બિસરાય તેવું નથી. તમે મારા ઉપર કેટલી બધી માયા રાખતાં હતાં ? વાર આપણા બન્ને વચ્ચેના પ્રેમના સ્મારકરૂપ આટલું સ્વીકારી મને આભારી કરશો. ”

એમ કહેતાં કહેતાંમ તો દ્યુસી ન જાણે તેમ આ ભક્તી બાધએ પોતાના અંદરના ગજવામાં હાથ ધાલીને પૈસા કાઢીને સારી જેવી રકમ દ્યુસીના હાથમાં મુકી અને દ્યુસી કાંઈ પણ બોલે તે પહેલાં તો એ ચાલતી થઈ. કારણ કે એને એમ થયું કે કદાચ દ્યુસી એ લેવાની ના પાડશે; તેથી તે રકમ એના હાથમાં સેરવતાંની સાથેજ એ પસાર થઈ ગઈ. દ્યુસીના હાથમાં પૈસા એમને એમ

રહી ગયા અને એ તો મીસીસ સેલવીનને જોતી જોતી ત્યાંજ ફેટ-
લીકવાર ઉભી રહી. માર્થાના મેળાપથી પૂર્વનાં સંરમરણો એના
મનમાં એક પછી એક તાળું થયાં. ફ્રેડરિક સાથેના એના પ્રથમ
પ્રેમની માર્થા સાક્ષીબૂત હતી. પોતાના એ ગુપ્ત રહસ્યની માર્થાને
એણે સંભાષિત્રી બનાવી હતી અને માર્થાએ તે ગુપ્ત રહસ્યને કેવી
અડગતાથી સાચવી રાખ્યું હતું એ બધું સ્મરણમાં આવતાં એના
અંતરમાં ઉંડી લાગણી થઈ હતી. હવે એના હાથમાં પૈસા આવ્યા
હતા. પોતાના પુત્રને અન્ન ભેગો કરી શકાશે એ વિચારથી પ્રભુનું
વિશ્વંભરપણું એને સંભળી આવ્યું. દુઃખમાં પ્રભુ પણ કોઈને તણ
નથી દેતો તેનું એને જ્ઞાન થયું. માર્થાએ પાંચસો સોવરેન
એના હાથમાં મુકી દીધા હતા. પાંચસો સોવરેન તો અત્યારે
પાંચહજાર સોવરેન જેટલા એને થઈ પડ્યા હતા. એને
મન તો અત્યારે એક દ્રવ્યની એ ખાણુ થઈ પડ્યા હતા. એ
મિનિટ પૂર્વે ભુખમરા અને નિરાશાથી દ્યુસી પોતાનો અને બાળકનો
પૂર્ણ વિનાશ અને વિનિષાત જોઈ રહી હતી. હવે એના જીવમાં
જીવ આવ્યો. “ પ્રભુ માર્થાને સર્વ વાતે સુખી કરો. ” એમ મનમાં
ને મનમાં માર્થાને આશીર્વાદ આપતી ચાલી. અને પોતાના ધર
પાસેજ ખાદ્ય વસ્તુઓ વેચનાર રહેતો હતો તેને ત્યાં ફેટલોક ખાદ્ય
પદાર્થ લેવા ગઈ. એના હાથમાં સોવરેન મુક્યો અને બાકીનું પર-
ચુરણ દુકાનદાર પાસેથી પાછું લીધું. પરચુરણ આપતાં આપતાં
દુકાનદાર કાંઈક ઘૂણા અને કાંઈક આશ્ચર્યથી જોતી ઉઠ્યો “ નકકી,
એ તો નહિ જાણતી હોમ. ”

દ્યુસીને આ સંભળીને કાંઈ નવી આપતિનું સુચન થયું; એટલે

તરત એણે દુકાનદારને પૂછ્યું “ તમે શાની વાત કરી ? ” દુકાનદારને પોતાની બૂલ માલમ પડી. વમર વિચારે શું કામ બોલી ગયો એમ ધારીને એ પસ્તાવા લાગ્યો. દ્યુસીની શંકા વધારે પ્રમળ થઈ અને બોલી ઉઠી “ તમે હમણાં શું કહેતા હતા ? કહો, જરૂર કહો શું કહેતા હતા ? હું નહોતી એટલામાં મારા લાડકવાયા પુત્રને કાંઈ થયું કે શું ? ” આમ બોલતી બોલતી એ આવરી બની ગઈ.

“ એવું તો કાંઈ નથી. મારા મોઢામાંથી અગ્નિચુત્તો એ વાન નીકળી ગઈ તેને માટે મને પસ્તાવો થાય છે. ”

“ તમારૂં આંધું બોલવું સાંભળીને હું ગાંડા જેવી થઈ ગઈ છું. એવો બોલો, મારા પતિ ઉપર કાંઈ આપત્તિ આવી પડી છે ? ”

“ બહી બાઈ, તારા જીવને ઉંચાટ કરાવવો મને જરાએ મમતો નથી. પણ કાંઈક એવું છે ખરૂં. એ કાંઈક ગુન્હામાં આવી ગયો છે. મેં જાણ્યું કે તને ખબર થઈ હશે; પણ હવે જણાય છે કે તું જાણતી નથી. ”

“ શું છે તે તો મને કહો. આમ બરમમાં શું કરવા રાખો છો ? ” દ્યુસી આમ બોલતી હતી પણ તે વખતે એના મનમાં હજારો વિચાર આવતા હતા.

“ પ્રભુ, એનો એવો ગંભીર અપરાધ ન હોય એમ હું જાણું છું. પણ મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તો ”—વળી થોડીવાર અટકીને એ દુકાનદાર બોલ્યો: “ આમ દીલગીર ન થા. મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તો તારા પતિને ઉરકરાવાવું કારણ મળ્યું હતું. ”

દ્યુસી આખે અંગે ધ્રુજ રહી હતી. એના હાત જણે ખીસાઈ

જતા હોય એમ મહા પરાણે કયડાતા દતિ એ બોલી: “ પણ, એમણે શું કર્યું તે તો કહો. ”

“ નક્કી એને ઉશ્કેરી મુકેલો. ત્યાર વગર એ પોતાના ઉપરી ઉપર હાથ ન ઉપાડે. ”

હુસી આ સાંભળીને હચકી ગઈ. એના દીલમાં કાળું વાદળું છગાઈ ગયું. એનાથી ઉભું ન રહી શકાયું. તે એકદમ બેસી ગઈ. એને આમ હતાશ થઈ ગયેલી જોઈને દુકાનદારે પોતાની સ્ત્રી પાસે પાણી મંગાવીને એને આપ્યું; પણ એણે એવી વિચિત્ર રીતે ગ્ધાનિ-પૂર્ણ નેત્રે નાનું ડોકું ધુણાવ્યું કે આ ધણી-ધણીઆણી બન્નેને એની દયા આવી ગઈ. તેમણે એને પોતાના ઘરમાં આવીને બે બંધી વિ-શ્રાંતિ લેવાનું કહ્યું; પરંતુ અત્યારે એની એની દશા થઈ ગઈ કે આમણે કહેલું એ પુરેપુરું સાંભળી શકીએ નહિ. જાણે એ દરિયામાં કુબી જતી હોય અને બહાર મનુષ્યની હોહા સાંભળાતી હોય તેવોજ અવાજ એના કાન ઉપર અથડાયો. પરંતુ ક્ષણ એ ક્ષણમાં એ માછી જાગૃત થઈ ગઈ. એનામાં કાંઈ ધુન ભરાઈ ગઈ હતી. ધુનમાં તે ધુનમાં એ ઉડી, દુકાનમાંથી કુદી પડી અને માંડાની માફક દોડતી દોડતી વેગભરો ધણાજ અદ્ય કાગમાં એ સૈનિક નિવાસ ગૃહમાં (બેરકમાં) પહોંચી ગઈ. ઠરવાજ ઉપરના પ્રહરીને પુછ-પચ્છ કરીને એણે બધી હકીકત જાણી લીધી. એથી એના મનમાં હતો તેના કરતાં વિશેષ બપનો સંચાર થઈ ગયો. હકીકત સાંભળી-ને એ તો શરૂ થઈ ગઈ. એના હૃદય ઉપર જાણે વજ્રપ્રહાર થયો હોય એવું એને થઈ ગયું. આવી, દીલના માળા કાઢી નાખે એવી વિપ-રીત વિપત્તિથી એનાથી ઝોતિંતી ખૂબ પડાઈ જતી હતી; પણ

એણે મનને વારી રાખ્યું. પતિએ આવેશમાં જીરોહડને ઠોકી પાડ્યો, સાજીંટ લેંગ્લીને બેચોનેટથી ધામણ કર્યો, એને પકડવા આવતા હતા ત્યારે એ તેમની સામે થયો; આ બધા બચકર અપરાધો એણે કર્યા હતા. આની શી શિક્ષા થશે એ વિચારે એને આવરી બનાવી મુકી. પોતાના પતિને મળવા જવા દેવાની રજા માગવા વિષે પૂછતાં, પ્રહરીએ એને કહ્યું: “ બાપ, આજેને આજે તો તમે ગમે તેમ કરશો તોય પણ તમને તમારા પતિને મળવાની અનુમતિ નહિ મળે. ” એટલે વિષાદવશ થઇને એ ત્યાંથી પાછી ફરી. એનાં દુર્ભાગ્યે એની વિપત્તિઓનું પાત્ર અત્યારે છલાછલ ભરાઇને છલકાઇ જઈ ઉભરાઈ જતું હતું.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

મેનોર ભવન.

ગત પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને દસેક દિવસ થઈ ગયા એટલામાં એક દિવસ કેપ્ટન રેડબર્ન મીડલેટનથી મેનોરભવન આવી પહોંચ્યો. તે વખતે સર આર્શિઓલ્ડ રેડબર્ન, લેડી રેડબર્ન અને આન્ટ જેન દીવાનખાનામાં બેઠાં હતાં.

પુત્રના આગમનથી માતા પિતા બન્નેને હર્ષ થયો. એક બીજાની ખબર અંતર પુછાઈ અને વિવિધ વિષય ઉપર ચર્ચા ચાલવા લાગી. વાતમાં વાત નીકળતાં સર આર્શિઓલ્ડે રેડબર્નને પૂછ્યું: “ પછી રેડબર્ન, પેલા બોન્સરેલ ઉપર કોર્ટ માર્શલ બેઠી હતી, તેનું શું થયું ? ”

“ મહા કાલેજ કોર્ટ માર્શ્યલ બેઠા હતી. હવે એ રાન્કલના આ દુનિઆના દહાડા બરબ યમા છે. એને કશોયે બચાવ નહોતો. દારૂની નીશામાં આ તોફાન ચર્ષ ગયું એવું પણ એનાથી કહી શકાય એવું નહોતું; કારણ કે એણે લેંગ્લીને મોટેજ કહ્યું હતું કે મેં દારૂ તો પીધોજ નથી. ”

“ કદાચ એણે એવો બચાવ કર્યો હોત તોયે શું ? ઉલ્ટું એથી તો એના ગુન્હાનું સ્વરૂપ વધારે ગંભીર બનત. મારી પાસે બ્યારે કોઈ ગુન્હા માટે કદીને રજુ કરવામાં આવે, અને દારૂની નીશામાં ગુન્હો ચર્ષ ગયો છે એમ એ કહે, ત્યારે હું તો એને એમજ કહું છું કે;—” એમ કહીને સર આર્શિબોલ્ડ આગળ બોલવા જતા હતા પણ આન્ટોને કાંઈ વિચિત્ર સ્વર ધારણ કરીને બોલી ઉઠી: “ તે વખતે તમે ગમે તે કહેતા હશે; પણ મને ખાતરી છે કે તમે અપરાધીઓને જરાએ દીક્ષાસો આપવાની તો દાનતજ નથી રાખતા. કદી આવ્યો કે તેને હેડમાં પુરવાની કે ઘાણીમાં પીલવાનીજ તમે દાનત રાખવાના. ”

“ અરે એ શિક્ષા હતી ત્યારે તો ધણુંજ સાફ હતું. હવે તો હેડની શિક્ષા રદ કરવામાં આવી છે. ખાકી એનાથી તો ધણો ત્રાસ બેસી જતો હતો; અને હજુએ જો મારો અભિપ્રાય પુછવામાં આવે તો—” એમ કહીને સર આર્શિબોલ્ડ કંઈ બોલવા જતા હતા એટલે વળા લેડી રેડબર્ન વચમાં બોલી ઉઠી કે, “હશે, એ વાત જવાદોને. રેડબર્નને પેલાની કોર્ટ માર્શ્યલની વાત પુરી કરવા દો. મને એ વાતમાં રસ પડે છે. એ પીટલા લોન્સડેલને મારા જીરોલ્ડ પ્રત્યે બહુ દ્રેષભાવ હતો અને મને તો ખાતરીજ હતી કે એમાં એનું

કાંઈ ભલું થવાનું નથી. હાં, એને કાંઈ બચાવ કરવા જેવું હતું નહિ, પછી આગળ તું શું કહેતો હતો જીરોદ્ધ ? ”

“ એણે તો મારા ચિરંજીવ જેટલું કહેવાય એટલું કહેવા માંડ્યું. મારી સામા આંસુઓ પણ ધણા કર્યાં. એના ઉપર બહુ જીલમ થતો હતો વિગેરે આડી તેડી હાકકતો પણ એણે બહુ કહી; પણ જે ગુન્હાનું એના ઉપર તહોમત હતું તે સંબંધમાં મોતે નિર્દોષ છે એ બતાવવા તો એણે કશી દલીલ રજુ કરી નહિ. લેંગલીએ એની જીભાની આપી કે “ હું રસ્તે ચંપને પક્ષાર થતો હતો તે વખતે લોન્સડેલ જાણી જાંઘને મને અચડાઈ પડ્યો; અને મેં એને ધીમે રહીને માયાળુ રીતે એની આવી ગેરવર્તણૂકને માટે બે શબ્દો કહ્યા ત્યારે એ મને માળો દેવા લાગ્યો. મેં જાણ્યું કે છાકટો ઘણા વગર એ માળ બાળ ન બોલે; એટલે મેં શાંતિથી લોન્સડેલને કહ્યું કે, લોન્સડેલ આમ કરવું તને ઘટે નહિ. તેં દારૂ પીધો છે ખજી મારે તને કોઈ જાતની ઉપાશિમાં નથી લાવવો. તું સીધો સીધો તારા નિવાસ સ્થાનમાં ચાલ્યો જા. ” કહ્યો; લેંગલીએ એના ઉપર કેટલી બધી દયા વાપરી હતી. ”

“ સાર્જન્ટ લેંગલીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર થયેલી જીભાનીને માનવામાં આવે તો ને ? ” એમ બોલતી બોલતી આન્ટોનેન એકદમ સહેદ પુણી જેવી બનતી ગઇ.

“ માનવામાં આવે તો ? કેમ એને ન માને ? મારી જીભાની-થી એની જીભાનીને સમર્થન મળેલું છે. ઠારણ કે લેંગલીને એ માળો દેતો હતો એટલામાં હું એ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો. લેંગલીને એણે હાથવગીર કહ્યો, બદમાસ કહ્યો અને બીજી અનેકાનેક ગાંધા એણે લેંગલીને મારા દેખતાં ભાડી હતી. ”

“ અને એવાજ પ્રિયવચનોથી એણે ખીજને એ વધાવી લીધા હોત, તો એમાં કાંઈ ખોટું નહોતું.” એમ બોલતી બોલતી આન્ટજેન તીવ્ર કટાક્ષથી જીરોહડ સામું જોઈ રહી.

“હવે એ બધું તમારું ટાયલું જવા દો એટલે થયું.” તિરસ્કાર-યુક્ત વાણીથી જીરોહડે કહ્યું.

“ આન્ટજેન, એમ મારા પુત્ર સામે ફટાફેલે ડાળે ન જોશો. તમને જોઈને મને ખીજ લાગે છે. સર આર્શિબોહડ જુઓ—” એમ કહીને લેડી રેડગર્ન આગળ બોલવા જતી હતી એટલે બેરોનેટ વચ્ચેજ ખોલી ક્રિયા: “ હશે હવે જતાહોતી. હું જોઉં છુંજ કતી. છો એમ જોયા કરે. તું તારી એજે જીરોહડ, તારી ત્રાત આગળ ચલાવ. લોન્સડેલ લેંગલીને માલો દેતો હતો તે અરસામાં તું ત્યાં જઈ પહેાંચો એટલી ત્રાત તેં કહી; પછી આગળ શું થયું ? ”

“ લોન્સડેલે તો મનમાં આવ્યું તેવું બિચારા લેંગલીને ભાંડવા માંડયું. એણે ડીસીપ્લીનનો ભંગ કર્યો તેથી મને તો ધણા જુસ્સો ચઢી ગયો અને મારે વચ્ચે પડવું પડ્યું. હું તો ખરેખર કંઈ છું કે મેં તો લોન્સડેલને એ વચન સંભળાવીએ દીધાં. પણ એવું તો અમે સમજાવવાનો કોઈ અમારા સૈનિકને વહાવર કહીએ શકીએ; તેનાં એને ચાલકો માત્રો લાગી જુમ ફાટાં મારા બોલવાથી એને ચાલકો લાગી ગયો અને એણે મને એવો સજ્જ ફટકો લગાવ્યો કે જ્યાં હું પડી ગયો. મને આમ પાડી નાખીને એ બંધકનો કુકો લાઇને લેંગલીના સામે ઘેર ગયો અને એને કુંદાની ધારે બોકી દબને જખમી કર્યો. એ વખતે એ ખીજ સૈનિકા ન આવી ચડ્યા હોત તો જરૂર પુન

યધ જાત. હવે જે માણસ આવું કરે તેને તો જે શિક્ષા થાય તે ઓછીજ છે. જોઈએ હવે એને શી શિક્ષા થાય છે ?”

આન્ટજેન: “ તેં તો એનું પુન કરવાને તારૂં ખનતું કર્યું છે.”

જીરોલ્ડ: “ એનું પુન કરવાને? આ તમે શું બોલો છો ?”

“ હું કહું છું તેજ બોલું છું.” એમ બોલતી બોલતી આન્ટ-જેન વધારે પીળી પડતી જતી હતી અને સામે માણસ થયરી જાય એવી બીધણ દષ્ટિથી જાય વરસાવતી એ જોઈ રહી.

જીરોલ્ડ આન્ટજેન પ્રત્યે પોતાનો સખત અણુગમે દર્શાવતો બોલ્યો: “ તમને આજે થયું છે શું? ” એટલામાં બેરોનેટ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યા: “ એના બોલવા સામું શું કરવાનું લક્ષ આપે છે ? એને કાંઈ તારા ઉપર દ્રેષ નથી. એનો તો સ્વભાવજ એવો યધ ગયો છે. લેંગલીને બહુ વાગ્યું છે ?”

“ ના, બહુ તો નહિ; પણ હાથના માંસલ ભાગમાં કુન્દાની અણી બરાબર સીધીજ પેસી ગઈ છે. ”

“ અરે, હું તો કહું છું કે એના દીલમાંજ કેમ સીધી ન પેસી ગઈ? અને જણે હમણાં ખીજનું એ નામ દઈ દઉં કે તેના દીલમાંજ કેમ ન પેસી ગઈ ?”

આ સાંભળીને બેરોનેટ ખીજવાઈ ગયા અને બોલી ઉઠ્યા: “ એન, એન, આ તું બહુ બોલે છે. આટલું બધું તો હું ન ચાલવા દઉં. ”

“ ચાલવા દો કે ન ચાલવા દો, તેની પરવા કોને છે? ” એમ બોલતી આન્ટજેન બીધણ દષ્ટિથી ભાઈના સામું જોઈ રહી.

જીરોહો ખેરોનેટના કાનમાં કહ્યું: “ આન્ટજેન ચોક્કસ ગાંડા જેવાં થઈ ગયાં લાગે છે, અને એમના ગાંડપણમાં કદાચ મને એ કાંઈ ઉપદ્રવ કરી ખેસશે. ”

“ ખેન, આવો લવારો કરવો ન બટે. તમારી પ્રકૃતિ મને જરા અસ્વસ્થ લાગે છે; માટે તમે તમારા શયનગૃહમાં ચાલ્યાં જાવ. ” સર આશીર્વાહો કહ્યું.

આન્ટજેન વધારે કર્કશ થઈને ખોલી: “ મારી પ્રકૃતિ તમને અસ્વસ્થ થયેલી જણાય છે, તો ને શાથી અસ્વસ્થ થઈ છે એ તમે જાણો છો ? ના, કાંઈ જાણતું નથી. એ તો હું જ જાણું છું. અને મારા સિવાય ખીજે એક જ જાણે છે. હશે; પણ મારે તેનું કશું કામ નથી. ” આમ ખોલતાં ખોલતાં એનો ઉન્માદ વધવા લાગ્યો. એની મુખાકૃતિ ખીઆમણી થઈ ગઈ. એની દૃષ્ટિમાં માર્ગર જેવું ઝનુન આવી ગયું. એના સામું જોતાં સર્વને લય લાગવા માંડ્યો.

એટલામાં રૂમનું આરણું ઉઘડ્યું અને મી. આર્ડનના આવ્યાની વરંધી અપાઈ. આ ધર્મોપદેશક જ્યાં બધાં ખેઠાં હતાં ત્યાં આવ્યો અને એક દૃષ્ટિપાતમાં જ સમજી ગયો કે કાંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામ્યો છે. એની દૃષ્ટિ પ્રથમ જ આન્ટજેન ઉપર પડી અને એની મુખાકૃતિમાં એને કાંઈ બીપણતા જણાઈ; એટલે એ ઓચિંતો ચમક્યો, કાંઈક બજારાયો અને જરા ડરો પણ ખરો. પણ પાછો તરત જ મનની સામ્યતા જાળવીને ખોલ્યો: “ હું ધારું છું કે મારા આવવાથી તમને બધાને ખસેલ થયું હશે. ”

ખેરોનેટ: “ નહિ રે મી. આર્ડન, એ શું ખોલ્યા ? તમાગ

આવવાથી અમને ખલેલ પહોંચેજ નહિ. તમને એવો કેવો વિચાર આવ્યો ?”

જીરોડઝ આન્ટ જેન તરફ તિરસ્કાર ભરેલી નજરે જોઇને બોલ્યો કે, “એ તો આન્ટ જેનનું તોખરા જેવું ચટ્ટેલું મોઢું જોઇને એમ બોલ્યા હાગે છે.”

કોધાવેશમાંજ આન્ટ જેન રેડખર્ન સામું જોઇને બોલી: “કુતરા, ખખરદાર જે માઈ અપમાન કર્યું છે તો ?”

ત્યાર પછી મી. આર્ડન તરફ ફરીને મુખ ઉપરનો રોષ ઓછે કરીને બોલી: “અમે પ્રકૃતિ સંબંધી વાત કરતાં હતાં. હું એમને પુછતી હતી કે હું સ્વસ્થ છું કે અસ્વસ્થ છું એ તમે શી રીતે જાણી શકો ? મી. આર્ડન, તમે મારાં ગુપ્ત રહસ્યોથી માઈતગાર છો કેમ ખંડે કની ? મારા આધ્યાત્મિક ઉપદેશક તરીકે પણ તમેજ છો.”

એમ કહીને એણે મામિકતાથી અટ્ટહાસ્ય કરીને આખું દીવાનખાનું ગળવી મુક્યું. બેરોનેટ પોતાની પત્નીને કાનમાં કહ્યું: “ચોકસ આ ગાંડી થઇ ગઇ છે. જીરોડઝની વાત ખરી છે. એનું મોઢુંજ કહી આપે છે.”

“આશિંબોલડ, તમે મારી વાત કરો છો ? મારી વાત કરતા હો તો તાણીથી કરો. મી. આર્ડન સાંભળે એમ વાત કરો. તમે મને તે વાત કરો પણ તમારા છોકરાને વારી રાખજો. જે શ્રીથી એ માઈ અપમાન કરશે તો મારા લત્રીજ તરીકેનું સગપણ હું જુદી જાણ અને એને પણ યાદ રહી જાય એવું કરી મુકીશ.” આટલું બોલ્યા પછી એ રેડખર્ન સામું ક્રોધયુક્ત ચર્મને બોલી: “સમજ્યો કે કુતરા; હવે જે એમ કરીશ તો હું તાઈ ખુન કરીશ.”

જીરોલ્ડ તો આ સાંભળીને હચકી જ ગયો અને “ મારા પિતા આ સહન નહિ થાય પિતાજી. આન્ટ જેનને તમે તાત્કાલમાં નહિ રાખો તો એ કાઢને હોરાન કરી બેસશે ” એમ કહીને એ ત્યાંથી ચાલ્યો જતો હતો; એટલે લેડી રેડબર્ને એને કહ્યું:—

“ જીરોલ્ડ, એમ જતા રહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમારી પાસે જ તું આખો દિવસ રહેજે એટલે કાંઈ વાંધો નહિ. ” પછી આન્ટ જેન કાંઈક શાંત થઈ એટલે લેડી રેડબર્ને કહ્યું “ જીરોલ્ડ પેલાનું નામ શું તો—તેં એની વાત પછી પુરી કરી નહિ. ”

જીરોલ્ડ “ ફ્રેડરિક લોન્સડેલની વાત કે? મી. આર્ડન, તે કાંઈ ખપ્પર સાંભળી કે? ”

“ હા હા. મેં સાંભળ્યું છે કે એ હતભાગીને..... ”

એમ બોલતાં બોલતાં મી. આર્ડનથી તતક્ષણ થઈ મર્યું. જીરોલ્ડે જોયું કે મી. આર્ડનને શું બોલવું કે શું નહિ તે સુઝતું નથી. એટલે “ દેહાંત દાંડની શિક્ષા કરવામાં આવી છે ” એમ બોલીને આર્ડનનું અધુરું રહેલું વાક્ય એણે પુરું કર્યું.

રેડબર્ને વાક્ય પુરું કર્યું ન કર્યું એટલામાં તો આન્ટ જેનને જાણે હૃદયશૂનની ઓચિંતી પીડા થઈ આવી હોય તેમ એ એક દમ કારમી ચીસ પાડી ઉઠી અને ભયંકર મુખમુદ્રા ધારણ કરીને જીરોલ્ડ તરફ ધસી. એ ચાર ડગલાં ગઈ હશે એટલામાં તો હૃદયમાં જાણે શબ્દ પેસી ગયું હોય તેમ એ જમીન ઉપર પાથરેલી જાજમ ઉપર બેશુદ્ધ થઈને પડી સઈ. એની આ દશા જોઈને બેરોનેટ સંક્રાળા ઉઠીને એની પાસે દોડી ગયા અને એને ધીમે રહીને ઉચકી લીધી. લેડી રેડબર્ને નોકર ચાકરને બોલાવવાને (કાલબેલ) આલવાન

ધંટનું દોરકું ખુબ જોરથી ખેંચવા માંડ્યું. સર આર્શિબોલ્ડ પોતાની જોનને સોફા ઉપર લેતાં લેતાં બોલ્યો “ એ મરી ગઇ હશે કે મરી જશે. એનામાં જરાએ ચેતન જણાતું નથી. પ્રિયતમા, અહીં આવો. આની સારવાર કરો. જીરોલ્ડ, જરા પાણી લાવ. મી. ગ્રાડન, પેલી સોફ્ટની શીશી મને આપો; જરા ઉતાવળ કરો. ”

મી. ગ્રાડનથી ખુરશી ઉપરથી ન ઉડી શકાયું. એનું મુખ સફેદ પુણી જેવું થઈ ગયું હતું. આ દૃષ્યથી એ થયરી ગયાં હતો અને સોફા ઉપર નિઃચેષ્ટ દશામાં પડી રહેલી આન્ટ જોનને અવાચકની માફક જોઇ રહ્યો. ધંટના સતત રજીકારથી તોકર વર્ગ દીવાન-ખાનામાં આવી પહોંચ્યો અને આન્ટ જોનની દાસી પણ આવી. પોતાની બાઇની આવી દશા જોઇને એણે એકદમ દાકતરને બોલાવવાનું કહ્યું. એ તથા બીજી કેટલીક દાસીઓ આન્ટ જોનને શુદ્ધિમાં લાવવા વિવિધ ઉપચારો કરવા લાગી; પણ તેનું કાંઈ પરિણામ આચું નહિ. એટલે એને એની ચેમ્બરમાં લઇ જવાને એમણે વિચાર કર્યો; જેથી કોઇ પણ જાતના સંક્રમણ વગર એમનાથી ઘટતી બધી સારવાર થઈ શકે. આન્ટ જોનની દાસીએ દાકતરને સત્વર બોલાવવાને માટે ફરીથી કહ્યું અને આન્ટ જોનને એની ચેમ્બરમાં લઇ જવામાં આવી.

જોરોનેટે કહ્યું: “ હા, હું દાકતરને તેડવા મોકલું છું. ” એમ કહીને એણે પોતાના નોકર પોલને બોલાવીને કહ્યું: “ પોલ જા, એક દમ ગામમાં દોડી જા અને ડો. કોલીસી-ચને બોલાવી લાવ. ”

“ બહાલા, તમે કોલીસી-ચને બોલાવો છો ? પેલો બધો ભવાડો થયો છેને ? તમે એ વિચાર ક્યાંથી કર્યો ? ” એટલું બોલીને લેડી રેડમને પોતાના પુત્ર પ્રતિ અર્થસૂચક દૃષ્ટિનિક્ષેપ કર્યો. માંસીસ ડેવીસ જે કોલીસી-ચજી પુત્રી થતી હતી તેને માટે તો

આટલું બધું થઈ ગયું; છતાં પોતાનો પતિ એને ખોલાવે છે તેથી એને એક પ્રકારનું અનુભવું પણ લાગ્યું. “ અત્યારે આપણે એવી બધી બાબતોનો વિચાર કરવાનો નથી. તાત્કાલિક વૈદકીય સહાય વગર બહેન બચી શકે એમ નથી. પોણ, સીધોજ કોન્સીલીન્થને ત્યાં પહોંચી જા અને એમને ઝટ ખોલાવી લાવ. ”

આબ્યા હતા તે બધાએ નોકરો રૂમમાંથી ચાલ્યા ગયા. બેરો-નેટે આઈનના સામું જોયું તો મી. આઈનમાં કાંઈ વિચિત્રતાનો શોગ માલમ પડતો હતો. આન્ટ જેનની હૃદયદ્રાવક ચીચીબારીથી આ ગૃહસ્થના હૃદયમાં ઊંડો ચીરાડો પડ્યો હતો અને એના બેથુદ્દ થઈ જવાથી એનું પણ બાન જતું રહ્યું હતું તે હવે ધીમે ધીમે ડોકાણે આવવા લાગ્યું. પરંતુ એના અંતરમાં કાંઈ ઉડી વેદના તથા જબરૂં તોફાન મચી રહ્યું હતું. એ જોઈને સર આશીખોદે પૂછ્યું: “ કેમ મી. આઈન, તમને શું થાય છે? તમે પણ માંદા પડી જશ માગો છો કે શું? ”

“ મી. આઈન તો શું પણ આ જોઈને તો મને તે મનુષ્યના હાંજા નરમ થઈ જાય. મને કંપારી છુટી મઈ છે ને હું પણ જાણે માંદી ન થઈ ગઈ હોઉં એમ લાગે છે. શું કરવું તે મને સુઝ નથી પડતી. ” ક્લેડી રેડમર્ને કહ્યું. “ ખરી વાત છે. વજ્ર હૃદયના દૈત્યને પણ કંપારી છુટે એવું હતું. હું તો જરાક બહાર મેદાનમાં લગાર મારી આવીશ અને બે ચાર સીગારો કુંકી કાઢીશ. મારે કોન્સી-લીન્થની નજરે નથી પડવું. મેં તો વારંવાર કહ્યું છે અને હજુએ હું તો એજ કહેતો રહીશ કે એની પુત્રી મારા સંબંધમાં તદ્દન નિર્દોષ જ છે. બસ એ લોકો મને એમના દુઃખ અને ફજોળીનું

મૂળ ધારે; છતાં એમને મળવા હું ઇચ્છતો નથી. હું તો બહાર જ ચાલ્યો જઈશ." એટલું કહીને સીગાર સળગાવતો શરૂઆત ધરમાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

મી. કોલીસીન્ય મેનેર ભવનનો ખાસ ડોક્ટર નહોતો. સર આર્થિઓહ અને લેડી રેડપર્નની શરીર સંપત્તિ ચણી સારી હતી એટલે એમને દાકતરની કાંઈ જરૂર પડતી નહોતી. પણ કદાચિત જરૂર પડે તો મીડલેટનથી દાકતર ઓલાવતા હતા. કોલીસીન્યને તો કાંઈ નોટર ચાકર માંદો પડે ચારેજ કાંઈ વખત ઓલાવતા અને તે વખતે એના તરફ કાંઈ ઝાઝું લક્ષ્ય અપાતું નહિ. બીડબાડના પ્રસંગે એને ઓલાવાતો; એટલે એના દિવાનખાનામાંજ પ્રવેશ ન ચા્ય તો પછી ચા પાણી માટે તો એને આદર કયાંથીજ હોય ?

પોલ, કોલીસીન્યને ત્યાં પહોંચ્યા ગયો તે વખતે ડોક્ટર પોતાની નાની ગાંડીમાં બેસીને બહાર જતો હતો. પોલે બધી હકિકત કહી અને કહ્યું કે " મારી સાથે ચાલો." એ સાંભળીને ડોક્ટર જરા ગભરાએલો લાગ્યો અને શું કરવું તે એને સુઝવું નહિ.

પોલે કહ્યું: " સાહેબ, આન્ટ જેનની સ્થિતિ ભય ભરેલી છે માટે મારી સાથે આપ પધારશો એવી આશા છે."

ડો. કોલીસીન્ય:—" વાઈ ચાલ ત્યારે આવું. મારી ગાંડીમાં બેસી જ. આપણે સીધા મેનેર ભવનજ જઈએ."

કોલીસીન્યને મન કેપ્ટન રેડપર્ન તો અકારોજ ચમ પડ્યેલ હતો. એની પુત્રીને રેડપર્નેજ કલંકિત કરી મુકી એટલે એના તરફ એનો જખરો દ્વેષ હતો. એને પણ એમ તો ખાતરી થઈજ હતી કે કેપ્ટન રેડપર્ને એની પુત્રીના શિયળનો બ્રંશ નથી દર્યા; છતાં

એની પુત્રીને કલકંને માર્ગે અયોગ્ય વર્તન કરાવનાર તો રેડબ્બન જ હતો. એણે એને અવળી રીતે ઉત્તેજીત ન કરી મુકી હોત તે કાંઈ કાગનો વાધ થવા ન પામત એમ એનું માનવું હતું; તેથી આખા રેડબ્બન કુટુંબ પ્રત્યે એને જરાએ સ્નેહની લાગણી નહોતી. પણ બેરોનેટ રહ્યા મોટા માણસ. આખા શુદ્ધામાં એમની જખરી લાગવગ પહેાંચે એટલે એનાથી એમની સાથે ખુદ્ધું વેરાણું તો અંધાય એવું નહોતું. તેથી જ્યારે જ્યારે લાંથી તેડું આવતું ત્યારે એને ત્યાં જવું પડતું અને બેરોનેટ પ્રત્યે માન અને આદરથી વર્તવું પડતું હતું. છતાં એ બંને ઘણી ઘણી આણીની તુંડાછથી તે એને ઘણુંજ લાગી આવતું હતું; અને તેમાં પણ લેડી રેડબ્બનના અભિમાનનો તો પારજ નહોતો. એના નાકમાં તો ઉટનાં ઉટ ચાહ્યાં જતાં હતાં. ડોક્ટર ફાલીસીન્થની પત્ની કે પુત્રી ભોગભોગ એને રસ્તામાં મળે અને એ લેડી રેડબ્બનને સલામ કરે તો, એના પોતાના દરજ્જાથી હલકા મનુષ્યોની સલામ ક્રીલવામાં પણ એને નાનમ લાગતી હતી; અને તેમાં પણ કેવિસ સંબંધી ખટલો જગ્યે ત્યારથી તો ફાલીસીન્થ સાથે રેડબ્બનવાળાઓએ કરેલા સંબંધજ નહોતો રાખ્યો. એમને તો કીટી દોષિત લાગતી હતી અને પોતાનો પુત્ર નિર્દોષ લાગતો હતો. એટલે ફાલીસીન્થનું મન પણ આવા આવા ધણા સંબોગને લીધે આ શ્રીમંત કુટુંબ તરફ ધણું વિરકતજ રહેતું હતું. અને તેથીજ અત્યારે બેરોનેટને ત્યાં જતાં ફાલીસીન્થ ગુચવાતો હતો. છતાંએ એ જવાને તૈયાર થયો. તેમાં એનો એવડો અર્થ સરતો હતો. એક તો બેરોનેટ જેવાના આમંત્રણને ખુદ્ધે ખુદ્ધો અસ્વીકાર કરવો એને ડહાપણુ બર્ધું ન લાગ્યું, અને બીજું એના મનમાં એક પ્રકારનો આ આમંત્રણથી ગર્વ થતો.

હતો. તે એવો કે, “ જોયું, હુંપદમાંને હુંપદમાં તણાઈ જતાં હતાં; પણ આખરે મારા વગર ચાલ્યું. ”

આ પ્રમાણે એના મનમાં પરોપકાર વૃત્તિને મદદે એની વૈર વૃત્તિને પોપણ મળ્યું. છતાં સ્પષ્ટતાથી એ વિગદ જણાવવાની એનામાં છાતી નહોતી. આવા રંજનો મી. કાલીસીન્થ મેનોર બવન આવી પહોંચ્યો અને ગાડીમાંથી કુદકો મારીને નીચે ઉતરી પડ્યો. પોણ એને દીવાનખાનામાં લઇ ગયો.

“ મી. કાલીસીન્થ, પધારો. મારી બેન મીસ રેડમર્ન અત્યારે વણી માંદી થઇ ગઈ છે. પોણા કલાક થયાં એને મૂર્છા આવી છે અને એની દાસી કહે છે કે એને કાંઈક ચેતનમાં લાવતાં બહુ કષ્ટ પડ્યું. પુરેપુરું ચેતન હજીએ આંચું નથી. ”

ડોક્ટરને આ પ્રમાણે કહીને બેરોનેટ પોતાની પત્ની તરફ ફરીને બોલ્યા: “ તમે જરા મી. કાલીસીન્થને આન્ટજેનના ચેમ્બરમાં લેડી જશો કે ? ”

લેડી રેડમર્નના હોઠે તે “ ના ” શબ્દ આવીજ ગયો હતો; પણ વિચાર કરતાં એને જણાયું કે આટલું એ હું નહિ કરું તો હું એક નિષ્કુર હૃદયની ગણાઈ જઈશ; એટલે એણે કહ્યું: “ મી. કાલીસીન્થ મારી સાથે આવશે તો હું બધી ખુશીથી એમને ત્યાં લઇ જઈશ. ”

અહિં મી. આર્ડન બેઠેલો હતો તેણે મી. કાલીસીન્થને બેઠને કાંઈક પરિચિતપણે હસ્તધૂનન કર્યું. આવા પરિચિત લાગતા હસ્ત-ધૂનનથી બેરોનેટને કાંઈ આશ્ચર્ય પણ થયું.

લેડી રેડમર્ન અને મી. કાલીસીન્થના ગયા પછી બેરોનેટ

કહ્યું “ મી. આર્ડન, તમારે મી. કોલીસીન્થ સાથે ધણો સારો સંબંધ હોય એમ લાગે છે. ”

“ હા, ધણો સારો સંબંધ. સર આર્શિબોલ્ડ અમારે તો સર્વ સાથે સારો સંબંધ જોઇએ કની. અમારા જેવા ધર્મગુરને સારા નડતા સંબંધ શા ? બધાની સાથે વિનયથી વર્તવું એજ અમારો ધર્મ. મારે કાંઈ એમની સાથે ખાસ સંબંધ નથી. ”

“ હું પણ એમજ ધાંડું છું. વારું, પણ હવે મીસીસ ડેવિસ યું કરે છે ? એ હજી કોલીસીન્થને ત્યાંજ રહે છે ? ” “ હા, રહે છે તો ત્યાંજ. પણ બહુ બહાર નથી નીકળતી. કદાચ નીકળે તોયે રાત પડ્યા પછી એની માની સાથે જરા બહાર ફરી આવે છે. દેવળમાં તો એ જરાએ આવતી નથી. એને માટે હું કોલીસીન્થને બે અક્ષર આજે કહેવા ધાંડું છું. એના સંબંધી ઉભા થયેલા કેપ્ટન રેડબર્ન ઉપરના ખટલા વિષે તો હું આપના મત સાથે મળતો થાઉં છું. એ વિષયમાં બંને જણુ નિર્દોષ છે; પણ એ બાઈમાં અસ્થિરતા, અથોઅ મર્વ વિગેરે કેટલાક દુર્ગુણો એવા છે કે દેવળમાં આબ્યા સિવાય એનો લય થાય તેમ નથી. ”

બેરોનેટ અને મી. આર્ડનને એમની વાતોમાંજ પડતા મુકીને આપણે હવે લેડી રેડબર્ન અને ડો. કોલીસીન્થ ગયાં છે ત્યાં આન્ટ-જેનના એમ્બરમાં જરા જઇએ અને એની પ્રકૃતિના સમાચાર લઇએ. આન્ટજેનનો એમ્બર ભવનના એક છેડે જરા ઉંચાણના ભાગમાં હતો. એ ખંડની બારીઓ બાગમાં પડતી હતી અને ગેલેરીમાં તે બાણુએ એક દાદર મુકેલો હતો. એ દાદરથી આ ખંડમાં અવાતું હતું અને ત્યાં યઇને નીચે નોકરોની ઓરડીઓ

હતી તે ઝોસરી તરફ પથ જવાનું હતું. આ ઝોસરીની જોડે વાડો અને વાડાનો પેલી પાસ આગ હતો. ઝોસરીમાંથી વાડામાં જવાને ત્યાં ખારણું હતું અને વાડામાંથી આગમાં જવાને દીવાલમાં ખારણું હતું. આટલી હકિકત વાર્તાની ઘટનાને માટે અમારા પ્રિય વાંચનારે ઘણાં રાખવા જેવી છે.

લેડી રેડર્ન આગળ ચાલતી હતી અને મી. ક્રાલીસીન્થ તેની પાછળ પાછળ જતો હતો; લેડીએ ખારણું કિનારું અને પહેલાં પોતે અંદર જઈને તપાસ કર્યા પછી ડોક્ટરને ચેમ્બરમાં બોલાવ્યો એટલે એ અંદર ગયો. પથ જેવો એ અંદર જાય છે તેવો જ જણે એને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ એ ચમક્યો અને આ ખંડનું એણે ધણી સુકમતાથી અવલોકન કર્યું. તે પથ એવું ઝાચિતું અને ઉતાવળું કરી લીધું કે તે તરફ લેડી રેડર્નનું જરા-એ લક્ષ્ય મર્યાદિત નહિ; તેમ આનંદજેનની દાસી મણુ સમજી શકી તદ્દિ, અને આનંદજેન તો સમજી શકે એવી સ્થિતિમાં જ નહોતી; કારણકે એકે એને મૂર્છા વળી હતી છતાં એને કશું જાન તરહોતું. ક્રાલીસીન્થ બેઠો અને આનંદજેન થાથી મૂર્છિત થઈ મૂર્છા વિગેરે પોતાને જરૂરના સવાલો એણે પૂછવા માંડ્યા. જે કે એ આ પ્રમાણે અવાલો કરી રહેલો જણાતો હતો પણ એનું ચિત્ત કંઈ ખીજમાં રોકાયેલું હોય એમ જણાતું હતું. એ ત્રણ વખત એણે આખી રૂમમાં પોતાની સીંચ દષ્ટિએ જોઈ લીધું. એક હાથમાં ધડીઆળ રાખી અને ખીજ હાથમાં આનંદજેનની નાડી ઝાલી. ધડીમાં ધડીઆળ સામું જોતો અને ધડીમાં તીરછી નજરે એ ખંડમાં પડેલી વસ્તુઓને એક પછી એક જોતો હતો. આખરે થોડીવાર નાડી પકડીને એણે કહ્યું કે, " કંઈ ખાસ ગભરાવા જેવું નથી.

મીસ રેડમર્નને કાંઈક આવાત થઈ ગયેલા લાગે છે અથવા એમને કાંઈએ વધારે પડતાં ઉશ્કેરી મુક્યાં છે. ”

લેડી રેડમર્ન “ એમને એવું શાથી થયું તે હજી મને સમજાવું નથી ” મારો રેડમર્ન તો એમની પલટણમાં એક સૈનિક ઉપર ક્રાઈ આસ્પર્શ બેઠી હતી તેની વાત કરતો હતો. તેમાં એમને કેમ આવાત આગી ગયો ? ”

“ એ તો પેલા ફેડરિક લોન્સડેન ઉપર તમે ઓળખતા તો હશો. ઓકલેમાંથીજ એ ભરતીમાં જોડાયો હતો. ” ઓન્ટરોનની દાસીએ કહ્યું. ડોક્ટર તો પોતાના દરદી સામું એડાડ્સે જોયાજ કરતો હતો. દરદી ફટારેલે ડાળે વિચારશ્ય નેતી પડદા સામે જોઈ રહી હતી.

“ તારે હું ઘેર જઇને દવા મોકલવી આપું છું. પણ મીસ રેડમર્નને જોલણા ન દેશો, તેમ એમના મોઢા આસળ કાઈ કશું જોલણો ચાલણો નહિ. ”

એમ કહીને ડોક્ટર હિંમો અને ફરોથી જતાં જતાં એણે આખા શમનમાંહનું નિસીક્ષણ કરી લીધું.

“ તે તો અમને કહેવું પડે તેમ નથી. અમે મીસ રેડમર્ન અટિ પૂર્ણ કાળજી સાંભળે એવા છીએ. એમાં કાંઈને કશું કહેવાની જરૂર નથી. એ તો પાછો મીડલેટનથી અમારા ધણા કામેદ ફેમીલી ડોક્ટરને જોલાવવો પડશે તો. ” એમ માયાનું હોયકુ હાવાવી ડોક્ટરની ઉપલી સુચનાનો જવાબ આપતાં લેડી રેડમર્ન બોલી.

લેડી રેડમર્ન જણી જોઈનેજ ડા. કાલીસીન્ધને પોતું લાગે તેવું ગોવંદ વચન ઉચ્ચાર્યું; પણ ડોક્ટરે તો જાણે પોતે સમજીજ ન

હોય એવો ડોળ રાખ્યો. ફરીથી પાછો પોતાના દરદી ઉપર એક દષ્ટિનિક્ષેપ કરીને પોતાની હેટ ઝાલીને ત્યાંથી એ ઉઠ્યો અને જતાં જતાં લેડી રેડમ્પ્શનને સાહેબજી કહુંવા પુરતો પણ શિષ્ટાચાર એણે ન કર્યો. એટલે તો લેડી રેડમ્પ્શન છેડાઈ પડી અને નાકનું ટીચકું ચઢાવાને ખોલી: “ આ એક ગામડાનો વૈધ, તેને વળા ખેરોનેટની બહેનના પ્રકૃતિ જેવા ખોલાવ્યો એટલે એ તો જાણે મારા જેવો કાઈ દુનિઆમાં છેજ નહિ, બડેખાં તો હુંજ છું એમજ ધારી ખેઠો છે.” મી. કાલીસીન્થે કાતો આ સાંભળ્યું ન હોય કે સાંભળવાની દરકાર કરી ન હોય, ગમે તે હોય; એ તો શયનખંડમાંથી નીકળીને સીધા ચાલ્યો. લેડી રેડમ્પ્શનના મનમાં એમ આવ્યું કે “ આ ગામડીઆ રાંચાને ગર્વ ચઢી ગયો છે તેથી કાંઈ પણ શિષ્ટાચારની રીતને ન અનુસરતાં એમને એમ ચાલ્યો જાય છે; માટે લાવ એની શુદ્ધિને ઠેકાણું લાવવા એ ચાર વચન એને સંભળાવી દઉં. ” એમ વિચાર કરીને એ તરતજ ડોક્ટરની પાછળ ગઈ અને એકદમ ખૂમ પાડી.

“ મી. કાલીસીન્થ, અહિં આંવા, ઉભા રહો. એ રરતે દિવાન ખાનામાં નહિ જવાય. ત્યાંથી તો અમારા નોકરોની ઓરડીઓમાં જવાનો રરતો છે અને એ દાદર અમારા ખાનગી વપરાશ માટે છે; માટે ત્યાંથી પાછા વળો. ”

કાલીસીન્થે એનું ખોલવું જરાએ ન સાંભળ્યું અને સીધા દિવાનખાનામાં જવાને બદલે પેલા ખાનગી દાદરે ચઢને ઉતરવા લાગ્યો. દાદર ઉતરતાં ઉતરતાં એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ મોટેથી સંભળાય એમ એણે પગથીયાં પણ ગણવા માંડ્યાં. એને પગથીયાં ગણતો ગણતો ઉતરતો જોઈને લેડી રેડમ્પ્શન ખોલી કે “ જરૂર, એ ગાંડો થઈ ગયેલો લાગે છે. એનું માથું ફરી ગયું છે. ” હજુએ

પાંચ, છ, સાત, આઠ એમ એ તો ગણતોજ અને મોટેથી ખોલતોજ ઉતરવા લાગ્યો. લેડી રૂઝવર્નથી વધુ સહન ન થયું એટલે " જરૂર એ તો ગાંડોજ થઈ ગયો છે. અહિંથી વહેલો દાસતો રહે તો સારું." એમ ખોલતી ખોલતી મુખ્ય દાઈથી એ દિવાનખાનામાં ચાલી ગઈ અને પોતાના પતિ અને મી. આર્ડન બેઠેલા હતા, ત્યાં મી. કાલીસીન્ધની વિવેકશૂન્યતાને માટે પોતાના પતિ આગળ એણે સખત શબ્દોમાં ફરીઆદ કરતાં કહ્યું: " આ બેયું, પેલા તમારા જંગલી વૈદ્યએ કયું તે? આન્ટજેનના શયન ખંડમાંથી ઉઠ્યો તે વખતે એ વિવેકશૂન્ય મને સાહેબજી કહેવાનોએ શિષ્ટાચાર ન કયો અને જંગલીની માફક ચાલવાજી માંડ્યું. તેય પણ કયે રસ્તે? પેલા આપણા ખાનગી દાદર છેને? જ્યાંથી ઉતરીને આપણા નોકરોની ઓરડીઓમાં જવાય છે; તે રસ્તે જવાની મેં ધણીએ ના દલી પણ માફ સાંભળવાની એણે દરકારજી ન કરી અને દલરો મને ચીઠવવા મોટેથી દાદરનાં પગથીયાં ગણતો ગણતો ત્યાંથી જ ઉતરવા લાગ્યો. એણે આપણું અપમાન કરવામાં જરાએ ખાટી રાખ્યું નથી. હું તાજ કહેતી હતી કે તમે એને ન બોલાવશો." મલ્ટિનું આવું સાંભાષણ સાંભળીને એરોનેટ તો ધુંવાં પુંવાં થઈ ગયો. શું એકે ગામ્મડ્ડો આટલો બધો ગર્વિષ્ટ થઈ ગયો છે !"

મી. આર્ડન આ બધું વૃત્તાંત સાંભળીને બાન જુલી ગયો હતો. એ છેક વિચારશૂન્ય થઈ ગયો હતો. અત્યારે એના હૃદયમાં કાંઈ જબરૂં તોફાન ચાલી રહ્યું હોય એમ જણાઈ આવ્યું હતું.

પણે મી. કાલીસીન્ધ તો દાદરનાં પગથીયાં ગણતો ગણતો

દાદર ઉતરી રહ્યા. બધાં ગળીને આસડ પમથીયાં થયાં એ એણે ગણ્યાં. ઉતરીને વાડામાં ગયો અને ત્યાં થોડીવાર સુધી આમ તેમ જોતો વિચિત્રતાથી ઉભો રહ્યો. બધા નોકર ચાકરો પણ એની આવી વિચિત્રતાથી આશ્ચર્ય પામી ગયા. એમને એમ થયું કે મી. ઠાકીરીનીચને આ રાં ચર્ષ ગયું છે તે આમ વિજળ જેવા ચર્ષ ગયા છે? એકાદ જણે તો એને પૂછ્યું એ ખરૂં કે, તમે આમ કેમ કરો છો? પણ એણે કશો જવાબ આપ્યો નહિ. પછી વાડામાંથી આગમાં બારણું પડતું હતું ત્યાંથી બધું જોતો જોતો એ આગમાં નીકળી પડ્યો. ત્યાં પણ થોડીવાર આમ તેમ જોયું અને પછી આગમાં થઈને સરીઆમ રસ્તે પડી ગયો. આ પ્રમાણે એણે આખા ભવનનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. તેથી એને કાંઈ સંતોષ થયો હોય એવું જણાયું અને એના મુખ ઉપર વિલક્ષણ સ્મિત ફરકી રહ્યું. આ અરસામાં એને કાંઈ મનુષ્યનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો એટલે એણે આમતેમ જોયું.

સીગારેટ પુકતા રેડઅર્નને એણે જોતો જોયો એટલે “ ઠીક થયું ” એમ સ્વગત બોલીને એ છેક એની પાસે જઈ પહોંચ્યો. પછી દઢ અને નિશ્ચયપૂર્ણ સત્તાદર્શક સ્વરે એ બોલ્યો: “ કુપ્ટન રેડઅર્ન, રાં થયું કે તમે મને વખતસરજ મળી ગયા. મહેરબાની કરીને તમે મારી સાથે તમારા દિવાનખાનામાં ચાલો. મારે તમારી સાથે કેટલીક વાતચીત કરવાની છે. ”

ઠાકીરીનીચના આવા સત્તાધારક દમામભર્યા વાક્યથી જીરાડ એટલો બધો અંગ્રમ ગયો કે, શું જવાબ દેવો તે પણ ધડીભર એને સુઝ્યું નહિ. આખરે એણે સામો ઉદ્ધતાઈ ભર્યો જવાબ આપ્યો:

“ જાણે હું તમારો દબાયેલો હોઉં એવી રીતે તમે કોણ મારા ઉપર હુકમ ચલાવનાર ? ”

“ હું તમને ફરીથી કહું છું કે મારી સાથે દિવાનખાનામાં આવવાથી તમનેજ લાભ છે. મારે તમારી સાથે જે વાતચીત કરવાની છે તેને તમારી કૌટુંબિક આખર સાથે ધણો માઠ સંબંધ છે. ” જે કાલીસીન્થ અત્યાર સુધી પોતાનાથી સારી સ્થિતિના ગૃહસ્થો સાથે ધણાજ વિનય અને વિવેકથી વર્તતો હતો, તે અત્યારે આવી આગાધારક સત્તાથી વાત કરી રહ્યો હતો તે ઉપરથી કેપ્ટન રેડબર્નને ખાતરી થઈ કે એનું કહેવું ખરું હશે. પરંતુ પોતે નમ્યું આપ્યું છે એવું જણાવા ન દેતાં પોતાના હમેશના તુડાઈબર્યા મીઝસમાંજ એણે કહ્યું: “ તમારી ત્યાં આવવાની ઈચ્છા છે તો ઠીક ચાલો. ” એમ કહીને એ કાલીસીન્થની સાથે પાછો ફર્યો અને ભરનના દિવાનખાનામાં બંને જઈ પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

લેડી બટના.

દિવાનખાનામાં સર આર્ચિબોલ્ડ અને લેડી રેડબર્ન કાલીસીન્થના ઉદ્દતવેડા સંબંધીજ વાત કરી રહ્યાં હતાં અને કોપથી ઝોના સંબંધમાં બનેક ઉદ્દગારો કાઢતાં હતાં. મી. આર્કન તેા આંતર વેદનાથી વિચારશન્ય થઈને ખારીની બહારજ જોઈ રહ્યો હતો. એ અરસામાં કેપ્ટન રેડબર્ન અને કાલીસીન્થ બંને દિવાનખાનામાં

~~...~~ ૧૨૧૨
 ૧૨૧૨ ૧૨૧૨ ૧૨૧૨

જોતાં તો નાનમજ્જ લાગતી હતી. તમે જાણ્યું કે, આ ઘટનાને ધણી વર્ષ યર્ષ ગયાં છે એટલે એ વાત દયાઈ ગઈ છે. વળી મારા જેવાને આટલે બધે વર્ષે એની ખબરે શી પડવાની છે? અને કદાચ ખબર પડે તોયે મારા જેવા રંકેનું ખરૂં માનવાનુંયે કાણુ છે? ઉલટો મને બધા દેખીલો કહીને ધિક્કારી કાઢશે. એટલે મેં તમારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો હતો તે પણ તમે ભુલી ગયા અને મારી પુત્રીના વર્તન બાબત તમે ગમે તેવી ટીકા કરતાં પણ ડર્યા નહિ. તમે જાણે કેવાંએ મોટા પવિત્ર અને ધર્મિષ્ઠ હો તેમ મારી પુત્રીએ આવી છે તે લેવી છે એમ અનેક પ્રકારના આક્ષેપો સુકતાં પણ તમે ખચકાયા નહિ.

સર આર્શિઓહ રેડ્યર્ન અને લેડી રેડ્યર્ન, તમે બંનેએ તો જાણે અમે તમારાં હલકાં તોકર હોઈએ તે પ્રમાણેનુંજ અમારી સાથે વર્તન રાખેલું છે. અમે તો જાણે તમારા કશાએ હીસાબમાં નથી એમજ અમને તમે ગણી કાઢ્યાં છે; અને તમે, કેપ્ટન રેડ્યર્ન, મારી લાડકવાઈ પુત્રીની આબરૂતે કલુષિત કરી દીધી છે. એમ ન ધારશો કે શ્રીમંત લોકાનેજ પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે. અમે રંકને પણ અમારાં બાળક એટલાંજ વહાલાં હોય છે એમ તમારે સમજવું જોઈતું હતું. આજે તમારા સર્વનો અહંકાર, મદ, ગર્વ અને આક્રમણ જે કહો તે સંપૂર્ણ રીતે ગળી ગયાં છે. જો કે હું ચોક્કસ રીતે દો ન કહી શકું; પણ બધા સંજોગના આંકડાને એકઠા કરીને એક બીજામાં ભેરવી હઈ, તો વ્યર્તાની એક સરળ સંકલ્પ બની રહે છે; અને તે ઉપરથી મીડલેટનમાં જેને કેહાંત હંડની શિક્ષા બોગવવાનો હુકમ થઈ ચુક્યો છે, તે ક્રેકરિક લાન્સડેલ

અત્યારે કાંઈ તોફાન આવી રહ્યું હતું એવું ત્યાં બેડેલાં બધાં સમજી ગયાં. મી. ક્રાલીસીન્થે તો આડંનના કહેવા ઉપર કશું લક્ષ્ય ન આપતાં સર્વ સાંભળે એમ કહ્યું:-

“ મી. આડંન, મારે કૃપી રીતે વર્તાવું તેનો મેં તો મારા મન સાથે નિશ્ચય કરી દીધો છે; અને એ નિશ્ચયમાંથી હું જરાએ ડગવાનો નથી. છતાંએ હું જે રહસ્યનો સ્ફોટ કરવા માગું છું તે રહસ્ય મારે બહાર પાડવું કે ન પાડવું એનો સંબંધો આધાર તમારા સર્વ ઉપરજ રહેશે. ”

આડંન ઉપર તો જાણે વિખાતક પ્રહાર પડ્યો હોય તેમ એ એકદમ કંપિત થઈ ગયા. એના કંઠમાંથી ધરધર કરતો અસાજ આવતો હતો અને એ સાક્ષાત્ શોક મૂર્તિમાન થઈ રહ્યો હતો. એ એટલો બધો શીકકો પડી ગયો હતો, એટલો બધો બચબીત થઈ ગયો હતો અને શોક તથા દુઃખમાં ડુબી ગયા હતા કે એના જેવી સ્થિતિ તો ફાંસીને લાકડે ચઢવા જતા મનુષ્યની પણ નહિ થઈ હોય. એ તો પાછો એકાએક બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠ્યો, હાથમાં હેટ લીધી અને એકદમ ત્યાંથી પોતારા ગણી જતો હતો; પણ ક્રાલી-સીન્થે એને વચમાંજ અટકાવ્યો. બળપૂર્વક એનો હાથ ઝાટ્યો અને કહ્યું: “ એમ તમારાથી નાસી જવાયે નહિ. અત્યારે હું જે વાત કહેવાનો છું તે વાતનું તમારે સમર્થન કરવું પડશે અને તમારી તાકાત નથી કે તમે તે વાતનો ધનકાર કરી શકો. ”

એક જુલમી પિતાના હાથમાં બાળક કેવો મૃં કે આ કર્યા વગર તેની આજ્ઞાનું અહરિશ્નઃ પાલન કરે છે, તેવી સ્થિતિ અત્યારે મી. આડંનની થઈ ગઈ હતી. એનાથી બહાર ન જઈ શકાયું.

ડોક્ટરે એને એની જગ્યા ઉપર પાછો ખેસાડી દીધો; એટલે ટેબલ પાસે પોતાની ખુરશી ખસેડીને પોતાના બે હાથમાં મોઢું ઢાંકી હાથને આડેન કુસકાં ભરતો ભરતો બેઠો.

આડેનની આવી વિચિત્ર સ્થિતિ જોઈને સર્વને અચંબો થયો. કોક્ષીસીન્થના જાણવામાં નક્કી કાંઈ ગુપ્ત વાત આવેલી છે અને તેથીજ અત્યારે એ નિશ્ચયાત્મક અધિકારથી વાત કરી રહ્યો છે એમ સૌને સમજાઈ ગયું; એટલે સર આર્શિબોલ્ડ પણ પોતાની ગૌરવતાને પ્રતાપ જણાવતા બંધ પડ્યા અને કોક્ષીસીન્થને ધમકાવવાનું પણ એમણે તરતજ છોડી દીધું. સર અને લેડી રેડબર્ન તથા જીરોલ્ડ ત્રણે જણ પોતાની ખુરશીઓ ખસેડીને ટેબલ આગળ લાગ્યા એટલે કોક્ષીસીન્થે શરૂઆત કરી.

“ હું નકામું ટાયલું કરીને મારી વાત લાંબાવવા માગતો નથી. મારી વાત સાદી અને સીધી છે; છતાં એ સાંભળીને સર આર્શિબોલ્ડ, તમે અને ક્રેપ્ટન રેડબર્ન, તમે પણ આશ્ચર્યના મહાસાગરમાં કુબી જશો. હું આજથી ૩૧ વર્ષ ઉપરની વાત કહું છું. તે વખતે હું એકલેમાં નવો સવોજ ડોક્ટર હતો. મારાથી જુના અને જમી ગયેલા ડોક્ટરો આગળ માઈ શું ચાલે ? એટલે મહા પરાણે મારી આજીવિકા હું ચલાવી રહ્યો હતો. હું પરણેલો હતો અને મારી સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી એટલે મારે પૈસાની તો ધણી જરૂર હતી. મને તો મારા ધંધામાં પુષ્કળ પૈસા કમાવાની આશા હતી; પણ મારે નિરાશ થવું પડ્યું અને જીવન સંગ્રામમાં મારે અનેક વિટંબણા વેઠવી પડી. પરંતુ મને તેમાં એકાએક વિજય પ્રાપ્ત થાય એવો એક બનાવ બન્યો. એક દિવસ રાતે અગીઆર વાગ્યાને સુમારે મારી સ્ત્રી એની

શિથિલ પ્રકૃતિને લીધે વહેલી સુષ્ઠ ગમ્મ હતી. મેં એક બાઇ નોકરને રાખી હતી તે પણ સુષ્ઠ ગમ્મ હતી અને હું સુષ્ઠ જવાની તૈયારી કરતો હતો; તેવામાં કાઇએ માઈ બારણું ઠોક્યું. મેં નીચે જમને બારણું ઉઘાડ્યું એટલે ઘરમાં મારા ઝોળખીતા એક સદ્-ગૃહસ્થ આવ્યા. તેમની સાથે હું મારા દવાખાનાના રૂમમાં ગયો. આવનાર ગૃહસ્થ ઘણા ગભરાટમાં હતા અને એમનું મન જરાએ ઠેકાણે નહોતું એમ કહું તોયે ચાલે. એ ખેદા અને કાંઈ બાગ્યા તુટ્યા શબ્દોમાં બોલ્યા કે; “ડોક્ટર, એક આગરદાર કુટુંબની યુવતી પત્ની પદને પામ્યા પહેલાંજ સગલાં થઈ છે અને અત્યારે તેને પ્રસવકાળ આવી લાગ્યો છે માટે એને પ્રસવ કરાવવા તમારી વૈદ્યકીય સહાયની ખાસ જરૂર છે. તમે હમણાં ને હમણાં મારી સાથે આવશો ?” મેં તે સદ્-ગૃહસ્થ મને જ્યાં તેડી જાય ત્યાં જવાની હા પાડી; એટલે એમણે મને કહ્યું કે ડોક્ટર મારી સાથે તમે આવવા તે તૈયાર થવા છો પણ તે પહેલાં તમારે હું કહું તેમ વર્તવાની શરત કબુલ કરવી પડશે. જે તેમ કરવા તૈયાર હો તો તમારી શી બદલ તમને સો ગીની મળશે. સો ગીની જેની રકમ તો મારે મન મહા મોટી મીલકત ચર્ષ પડે તેવું હતું. કારણ કે તે વખતે મારી આર્થિક સ્થિતિ બહુ કફોડી થઈ ગઈ હતી, અને હવે માઈ શું થશે એવી ચિંતાથી હું થોડી મિનિટ પૂર્વે તો રડી પડ્યો હતો. એટલે આવી મોટી રકમ મળે તો ગમે તેવી શરત હોય તોયે તે પાળવાનું મેં કબૂલ કરી દીધું. મેં કબૂલ કર્યું એટલે તે ગૃહસ્થે મને કહ્યું કે હું જે સ્થળે તમને લઈ જવા માગું છું તે સ્થળથી તમે સર્વથા અપરિચિતજ રહો એવી મારી ઇચ્છા છે. માટે તમારે આંખે પાટા બંધાવવા પડશે અને બાજુ જે જે સુથનાઓ

હું કંઈ તે પ્રમાણેજ તમારે વર્તવું પડશે. એ પ્રમાણે વર્તવાં હું તૈયારે થઈ ગયો એટલે તે ગૃહસ્થે મને પહેલાજ પચાસ પાઉંડ આપી દીધા. પૈસા જોઈને મારા હર્ષનો તો પારજ ન રહ્યો. હું તો લામણો-જ મારી પત્નીના શયનખંડમાં દોડ્યો અને એને આ ખુશ ખબરે કહીને તરત મારા દવાખાનામાં પાછો ફર્યો. પછી પ્રસવ સમય માટે જોઈતી દવા વિગેરે લઈને તે ગૃહસ્થની સાથે હું ઘરની બહાર નીકળ્યો.

અમે દેવળની પાસેની ગલીમાં ગયા. ત્યાં એક ગાડી ઉભી હતી. અમે ત્યાં પહોંચ્યા એટલે ઘોડા પાસે ઉભેલો સખસ ત્યાંથી એકદમ આડ્યો ગયો. રાત અંધારી ધોર હતી. ગલીમાં પણ તે વખતે કોઈની અવર જવર નહોતી; એટલે પેલા ગૃહસ્થે પોતે સાથે આણેલો મોટો રૂમાલ કાઢ્યો અને મારી આંખે બાંધી દીધો ત્યાર-પછી મારો હાથ ઝાલીને એણે રતે ગાડીમાં બેસાડ્યો. એ પણ મારી પાસે બેઠો. ગાડીમાં બેઠા પછી હું પાટો ઝાડી ન નાખું તેટલા સાડ મારા હાથનાં મોજાં દઢાવા નંખાવીને મારા હાથ ધુંટણ ઉપર મુકાવ્યા.

આ પ્રમાણે સાવચેતી રાખીને એણે ગાડી હાંકવા માંડી. અડધાએક કલાક મારે મુસાફરી કરવી પડી; પરંતુ મને એમ લાગ્યું કે સીધે અને ટુંકે રસ્તે જવાને બદલે મને જુલાવામાં નાંખવાને હાંકનાર ગૃહસ્થે લાખો અને અવળો રસ્તો લીધો હતો. આ હકીકત મારા ધ્યાનમાં તો ન આવત; પણ હાંકનાર ગૃહસ્થે જે ત્રણ વખત ઘોડાની લગામ ખેંચીને ઘોડાને ઉભો રાખ્યો હતો અને કયે રસ્તે-થી જવું તેનો વિચાર કરીને એ હાંકનો હોય એમ મને જણાયું.

ને એ સીધી રસ્તેજ મને લઇ જતો હોત તો આમ એ ત્રણ વખત એને ઘોડાને ઉભો રાખવાની કરીએ જરૂર નહોતી; પણ આડા અવ-
ળા રસ્તાનો એ ભોમીઓ નહિ હોવાથી એને આમ કરવું પડેલું.
અડધા કલાકે અમે અમુક સ્થળે આવી પહોંચ્યા એટલે પેલા ગૃહસ્થે
મને ગાડીમાંથી નીચે ઉતાર્યો અને હું પાટો ન છોડી નાખું તેથી
મારા હાથ પણ એણે નીચાજ રખાવ્યા. એ પોતેજ ઘોડાને બાંધતો
હોય એમ જણાયું કારણ કે, પાસે ઘોડાવાળો કે કોઈ બીજું માણસ
જણાતું નહોતું.

પછી એણે મારો પાટો ખરોખર બાંધેલો છે કે છુટી ગયો
છે તે તપાસ્યો અને ત્યાર પછી મારો હાથ ઝાલીને એણે મને
દોરવા માંડ્યો. મારા મનમાં સ્વાભાવિક રીતેજ આ ગુપ્ત રહસ્ય
જાણવાની પ્રવૃત્તિ ધર્યા આવી. મને એમ થયું કે જે આ
રહસ્યની મને ખબર પડી જાય તો જરૂર મારા ધરમાં પૈસાનો
વરસાદ વરસે; એટલે જે કે મારી બાંધે પાટા બાંધેલા હતા, મારા
હાથ નીચે લટકતાજ રખાવ્યા હતા; છતાં હું કેવી જમીન ઉપર
ચાલું છું તેનું મારા પગ દ્વારા હું અનુમાન કરી શક્યો. જે જે
દરવાજા અને દ્વારમાંથી મને લઇ જવામાં આવ્યો તે સર્વે મેં
સ્મરણમાં રાખ્યું, અને જેટલા જેટલા વાંક વળવાના આવ્યા તે પણ
મેં યાદ રાખી લીધા. આખરે અમે એક ધરમાં આવી પહોંચ્યા.
દાદરે ચઢ્યા. ચઢતાં ચઢતાં મેં દાદરનાં પગથીયાં ગણી લીધાં.
ઉપર જઈને મને એક સુવોના ઝોરડામાં લઇ ગયા એટલે પેલા
ગૃહસ્થે કહ્યું કે, આ ઝોરડામાંજ પેલી સગર્ભા યુવતી પ્રસવકાળની
તૈયારીમાં છે. મારી સાથે એટલી વાત કર્યા પછી એણે કોઈ બીજી

વ્યક્તિને ઠાનમાં કહ્યું. તે અન્ય વ્યક્તિના અવાજ ઉપરથી મને માલમ પડ્યું કે તે સ્ત્રી હતી. પછી પેલી ગૃહસ્થ સાથે ગયો અને હું એ ઓરડામાં પેઠા. પછી ઓરડાનું બારણું બંધ થયું. પેલી બાઇ જે પેલા ગૃહસ્થ સાથે વાત કરતી હતી તેણે મને પૂછ્યું કે; “ ડોક્ટર, તમારો પાટો છોડ્યા સિવાય તમે તમારું કામ કરી શકશો ખરાને ? ”

મેં ચોખ્ખી ના પાડી અને કહ્યું કે પાટો છોડ્યા વગર મારાથી એ બાઇને તપાસાશે નહિ અને કરના યોગ્ય કાંઈ પણ થઈ શકશે નહિ.

એણે મને સમજાવ્યો તો ધણીયે. પણ હું એકનો એ ન થયો. મેં કહ્યું કે પાટો નહિ છોડો તો, હું તો આવ્યો તેવો પાછો જઈશ. તમને કશી મદદ નહિ કરી શકું. એટલે એણે એક ખુરસી ખસેડી લાવવાને તેના ઉપર મને બેસાડ્યો. પછી કટલીક સેકંડનો વિલંબ કર્યા પછી એ બાઇએ મને પાટો છોડી નાખવાની આજ્ઞા કરી. તરતજ મેં પાટો છોડી નાખ્યો. પાટો છોડતાજ ઓરડાની સુંદરતા મારી દૃષ્ટિએ પડી અને ત્યાંની સર્વ રચના મારી સ્મરણ નોંધમાં લખાઈ ગઈ. પરંતુ પેલી યુવતીના મુખ ઉપર તો કાળો ખુરખો નાખેલો હતો; તેમજ પેલી બાઈ જે મારી સાથે વાત કરતી હતી તેનું મોહું પણ ઢાંકેલુંજ હતું.

ત્યાર પછી અરૂપ સમયમાં આ યુવતીને પ્રસવ થયો. બાળક ઘણું સુંદર હતું અને એની માતાની પ્રકૃતિ પણ જલદીથી પ્રસવ વેદનાથી સ્વસ્થ થઈ જશે એમ મને લાગ્યું.

પેલી બાઇ પ્રસૂતાની સારવારમાં હતી પણ એના ચોષાક

ઉપરથી એ આ ધરની દારી તો નહિજ હોય; પણ આ પ્રસંગને માટેજ આણેલી દાયણુ હોવી જોઈએ. અથવા તો આ પ્રસંગ સાચવી લેવાને કાઈ બાકુતી યાદ આણી હશે એમ મને લાગ્યું. મારી જરૂર પુરી થઈ એટલે પેલી યાદએ મને પાછો આંખે કસકસીને પાટા યાદી દીધી અને ચોરડાનું ધારણું ઉઘાડયું; એટલે પાછો પેલોજ ગૃહસ્થ આવી પહોંચ્યો અને મને જે રસ્તે આણ્યો હતો તેજ રસ્તે પાછો લઈ જવામાં આવ્યો. દાદર ઉતરતાં ફરી પાછાં મેં એ પગથીયાં મારી ખાતરી કરવા મણી જોયાં, બહાર ગાડી ઉભી હતી તેમાં મને ખેસાડ્યો અને તે ગૃહસ્થે ગાડી હાંકી. આ વખતે પણ અડધો કલાક થયો. અને આખરે જતી વેળાએ હું જે જગ્યાએથી ગાડીમાં બેઠો હતો તેજ જગ્યાએ મને ઉતાર્યો. પેલા ગૃહસ્થે મને યાકીના પયાસ ગીની ગણી આપ્યા અને મને કહ્યું કે ડાહટર, તમારી પ્રેક્ટીસ સારી ચાલે તેને માટે હું ગુપ્ત રીતે તમને મદદ કરતો રહીશ. આડકતરી રીતે ન્યાં ત્યાં તમારા નામની ખ્યાતિ કરી દઈશ. એટલું કહીને એ એને રસ્તે પડ્યો અને હું મારે ઘેર આવ્યો.

ઉપરની ઘટનાને વર્ષોનાં વર્ષો વીતી ગયાં. લગભગ એકત્રીસ વર્ષ પાણીના રેલાની માફક વહી ગયાં ત્યારે આજે સત્ય વાર્તા હું જાણી શક્યો છું. મને તે રાતે આજ ભવનમાં તેડી આણ્યો હતો અને મીસ રેડબર્નનાજ શયનગૃહમાં મને લઈ જવામાં આવ્યો હતો; અને આ અહિં બેઠા છે તેજ ગૃહસ્થ મને તેડવા આવ્યા હતા. ”

એમ બોલીને એણે મી. આર્ડન તરફ પોતાની આંખો લાંબાવી.

ત્યાં બેઠેલા કોઇનાએ મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. બધા અને આશ્ચર્યથી જાણે એ બધાએ સર્વાંગે રહી ગયા હોય એમ થઈ ગયું. અન્યારે કોઈના મોઢામાં જીભજ નહોતી. સર્વને ધુમ્મરી છુટી રહી હતી.

જીરોડડને જો કે આન્ટજોન પ્રત્યે ધણો દ્વેષ બાંધે હતો; છતાં જો આ કલંક પ્રસિદ્ધિમાં આવે તો એમનું આખું કુટુંબ કલંકિત થઈ જાય; તેથી આન્ટજોનનું કલંક બહાર ન આવે તે જોવાને એ પણ ધણો ઉત્સુક હતો.

કાલીસીન્યે અધુરી વાત આગળ ચલાવી: “ મને અત્યારે આ ભવનમાં લાગ્યા પછી પેલા ખાનગી દાદરે થઇને મીસ રેડબર્નના એમ્બર-માં લઇ ગયા; એટલે મેં એ દાદરનાં પગથીયાં ગણ્ફી રાખ્યાં છે, તેમ નીચેની ઓસરીમાંથી વાડામાં જવાનું દાર અને વાડામાંથી બાગમાં જવાનું દાર મેં ખરોખર નીરખી લીધું છે. તેવીજ રીતે જ્યાં જ્યાં વાક વળવાના છે તે બધાએ વાક મેં લક્ષ્યપૂર્વક જોઈ લીધા છે. એ બધું અત્યારે જોઇને આજથી એકત્રીસ વર્ષ ઉપરની સર્વ ઘટના મારા સ્મરણમાં તાજી થઇ ગઈ છે, અને તેનો એકે એક દાખલો મને મળ્યો છે.

કેમ મી. આર્ડન, આ વાતનો તમારાથી ઇનકાર થઇ શકે એમ છે ? તમે હમણાંજ તમારા ઉપર દયા કરવાની મને વિનંતિ કરી હતી. મેં જે રહસ્યનો શોધ કર્યો છે તે ગુપ્ત રાખવાની તમારો ઇચ્છા હતી શું કામ ? કોની ? તમારી ખાતર તો નહિજ. તમને તો એની પરવાએ ક્યાં હતી ? હમણાં હમણાં તો તમે ધણું ગર્વિષ્ટ બની ગયા છો. તમારી પત્નીને મારી પત્નીના સામું

આવી પહોંચ્યા. જેવો કાલીસીન્થને જોયો કે તેવાંજ બન્ને પતિ પત્ની ખરેખરા ઉમ થઇ ગયાં અને એમણે વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી દીધું. મી. આર્ડનના સ્થિતિ એને જોઇને જુદીજ થઇ ગઇ. કાલીસીન્થના મુખ ઉપર મક્કમપણું અને વિજય મેળવ્યો હોય તેવો આનન્દ જણાતો હતો એટલે આર્ડનનું મુખ કરમાઇ ગયું, નિસ્તેજ થઇ ગયું અને ધમ ઘઇને બારી આગળ પડેલી ખુરસી ઉપરજ એ ખિન્ન થઇને બેસી ગયો.

મી. આર્શિબોલ્ડ તો કાલીસીન્થ ઉપર બહુકીજ રહ્યા હતા એટલે એને જોઇને એમને ક્રોધ બમણા વેગથી ઉછળી રહ્યો અને ધુધવાઇને બોલ્યા: “ કાલીસીન્થ, તમે લેડી રેકમન” પ્રતિ જે અવિવેક અને જંગલીપણું દર્શાવ્યું છે તેને માટે મને તમારા ઉપર એટલો બધો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે કે તે દર્શાવવાને મારી પાસે પુરતા શબ્દોએ નથી. ”

“ સર આર્શિબોલ્ડ, તમારી સાથે ખોટી જીભાજોડી કરવાને મને જરાએ અવકાશ નથી. મારે એક અગત્યનું કાર્ય કરવાનું છે અને તે પૂર્ણ કરીનેજ હું અહિંથી જવા વિચાર રાખું છું. ” ડૉક્ટરના આ અભિમાનભર્યા વચનોથી બેરોનેટ અને લેડી રેકમન બન્ને અંતવાઇ ગયાં. જોરોસ તો આશ્ચર્યચકિત થઇને જોઇ રહ્યો.

પરંતુ મી. આર્ડન તો બેઠો હતો સાંધી એકદમ ઉભો થઇ ગયો. કાલીસીન્થ પાસે દોડી ગયો, એનો હાથ પકડ્યો અને ગભરાતાં સ્વરે બોલ્યો: “ મી. આર્ડન, કૃપા કરીને મારા ઉપર દયા કરો. ”

આર્ડનનું કહેવું કાલેજે સાંભળ્યું નહોતું. છતાં એના અંતમાં

મી. આર્ડન તથા મીસ રેડબર્નનોજ પુત્ર હોષ શકે એ મારી માન્યતાને પુષ્ટિ મળે છે. ”

મી. આર્ડન અત્યાર સુધી ઉધું ધાલીને ખેસી રહ્યા હતા તેણે હવે ઉચું બેચું અને ચીરાષ જતા અંતઃકરણે ફાટી પડતા હૃદયે એ ખોલ્યો:—“ હા, એજ, એજ. મી. કાલીસીન્થ તમે સત્યજ કહ્યું છે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન, ખરેખર હું એક મોટા દુર્ભાગી અને પાપી છું. ”

આ અવનવું વૃત્તાંત સાંભળીને ખેરનેટના મનમાં અજબ અળભળાટ મચી રહ્યો. લેડી રેડબર્નને તો સખત ધા લાગી ગયો. શુરોલ્ડ પણ લયગ્રસ્ત થઈ ગયો. એને એમ થયું કે, “ આ સત્ય વાર્તા હોય, તો હું શું મોહું. લખને મારી રેજીમેન્ટમાં પાછો જઈશ ? ” ડ્રેક્ટરિક લોન્ડોલની સર્વ વિપત્તિનું મૂળ તો હું છું; તો જગતને માઈ મોહું શી રીતે ખતારી શકીશ ? ”

ખેરનેટને જરાએ જંપ ન વળ્યો. દિવાનખાનામાં એમણે પાંચ છ આઠા માર્યા પણ એમની ગભરામણ વધતી જતી. આખરે એ આર્ડન પાસે આવીને ઉભા રહ્યા અને એને કહ્યું “ મી. આર્ડન, હવે તો બધી વાતનો અંગીકાર અને સ્વીકાર થાય તે વધારે સારૂ. મી. કાલીસીન્થની વાર્તામાં ન્યાં ન્યાં ત્રુટીઓ હોય તે ત્રુટીઓ તમે પુરી કરો અને સવિસ્તર નિવેદન કરો. ”

“ મારે મારા ભાગ્યનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે તે હું બધી ખુશીથી કરીશ. મારી કીર્તિને ડાઘ લાગી જશે તોયે કરીશ. એમ ખોલતો મી. આર્ડન ગળમળા થઈ ગયો, એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. સજ્જા નેત્રે ઉપમા વૃત્તાંતનું એ વિવરણ કરવા

હાગ્યો; પણ તેમ કરતાં કરતાં તે એ ચોધાર આંસુએ રડી રહ્યા હતા. હયા અને ક્ષમાનાં દાન માગી રહ્યો હતો. એટલે એ સ્થિતિમાં એણે જે તુટક તુટક વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો તે અમે એનાજ શબ્દોમાં મુકીએ તેના કરતાં સમાસતઃ અમે એનો ભાવાર્થજ વાંચનાર સમક્ષ રજુ કરવો યોગ્ય ધારીએ છીએ.

. આ વાર્તાની શરૂઆત ન્યારથી થાય છે, તેનાં લખનમ ૩૨ વર્ષ પૂર્વે સર આશિષોદ્ધની ભગિની જેન રેડમન સોળ વર્ષની સુંદરી હતી. આનંદી, હસમુખી અને સંસારથી તદન અજ્ઞાણી હતી. એનું હૃદય નિર્મળું હતું એટલે કાંઈ પણ વસ્તુની છાપ એના હૃદયમાં તરતજ પડી જતી. એનાં માતાપિતા એની નાની ઉંમરમાંજ ગુજરી ગયાં હતાં એટલે બેન્ને ભાઈએન એકલાંજ પડી ગયાં હતાં, અને એમના બવનમાં વૃદ્ધ કાકી એમના ઉપર દેખરેખ રાખ્યા કરતાં હતાં. તે પણ જેન પંદર વર્ષની થઈ તે અરસામાં ગુજરી ગયાં. જેનનું શિક્ષણ પુરૂં થયું એટલે એની શિક્ષકાને પણ રજા આપવામાં આવી; એટલે બવનમાં બે માણસની વસતી હતી તે પણ ગ્રહ અને આખા બવનમાં હવે આ બે ભાઈએન શિવાય કાંઈ એમના અંગનું રહ્યું નહિ. સર આશિષોદ્ધની ઉંમર તે વખતે છઠ્ઠીસ વર્ષની હતી. એ કુંવારા હતા વળી આનંદી અને માયાં મારનાર હતાં. ન્યારે ગામડામાં રહેતા ત્યારે એ શિક્ષારનાજ ધણા શીખીન હતા; અને લંડન જતા ત્યારે દારૂ વિગેરેના છંદમાં પડતા. એમને નાનપણથીજ પોતાની બેન પ્રત્યે ધણો રનેહ હતો; છતાં ઉપરોક્ત શિક્ષાર અને દારૂ વિગેરેના છંદમાં પડતાં એને પણ એ સુધી જતા હતા, અને બેનને એકલી મુકીન

પોતાના શોખ પુરા કરવાને ધણુવાર એ બહારના બહારજ રહેતા હતા. પોતાની પ્રિય ભાંગની ઘેર એકલી છે, કાષ્ટ વડીલ કે સમજી સ્ત્રી ધરમાં નથી એટલે એને કમ ગમશે વિગેરે કશા વિચાર સર આશિષોદડને ન આંગ્યો. પરિણામ એ આંગ્યું કે સોળ વર્ષની નાની વયમાં ગૃહનો સર્વ કારકાર એક પુખ્ત વયની સ્ત્રીની માફક જનને માથે આવી પડ્યો. મેનોર ભવનની અધિષ્ઠાત્રી મીસ રેડબર્નજ યજ્ઞ રહી હતી; એટલે ગૃહકાર્યમાં એને કાષ્ટને કશુયે પુછવાપણ રહ્યું નહોતું. પોતાને થોડ્ય લાગે તેમજ એ સર્વ કાર્ય કરતી હતી. આ અન્નસામાંજ એકલેના દેવળમાં મી. આર્ડનની ધર્મગુરૂ તરીકે નીમણુક થઈ હતી એટલે એ એકલેમાંજ હતો. તે વખતે એની ઉંમર આસરે બત્રીસ વર્ષની હતી. જાતે ઘણા દેખાવડો અને મોહક હતો. વાતોમા સામા મનુષ્યને આંજી નાખવાની એનામાં અજબ શક્તિ હતી. એ પરણેલો હતો અને બે છોકરાનો આપ થયો હતો. વિશ્વ વિદ્યાલયમાં હતો ત્યારથીજ એ રંડીબાજ હતો. વિદ્યાલય છોડ્યા પછી પણ એની તે કુટેવ તો છુટીજ નહોતી. એના એવા દુર્ગુણને લીધે તો બે ત્રણ વખત ધર્મગુરૂની પદવી મળતાં એને વિશેષો નડ્યા હતા.

આખરે સર આશિષોદડ સાથે એને મિત્રતા થવાથી એમની લાગવમથી એકલેના દેવળમાં એની નીમણુક થઈ હતી. મિત્રતાના હકથી મી. આર્ડનનું મેનોરભવન આવવું જવું થતું હતું એટલે બોબા બાળા, દુનિઆની ખીન અનુભવી અને સર્વાંગ સુંદર સુંદરી આન્ટોનની દષ્ટિ એના ઉપર પડી અને એનો મનોભાવ આર્ડન ઉપર ચોંટ્યો. દુષ્ટ અને નીચવૃત્તિવાળાએ સુંદરીને મનોભાવ જણી લીધો

અને એ નિર્દોષ અખળાને એણે મોહપાશથી બદ્ધ કરવા માંડી. જેનનો મોહ એના પ્રતિ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યો; પણ એ મોહ છે કે મિત્રતા છે તે એને ખિચારીને સમજ ન પડી. એની રસિક વૃત્તિનું ધીમે ધીમે વિકાસના વેષમાં રૂપાંતર થયું. એનું હૃદય પેલા વિષયવાસનાના કોણુપે ચોરવા માંડ્યું. તે એટલે સુધી કે જુલાવામાં નાખનારી વિષયની વિષમ ઝાડીમાં એ ભેરવાઈ પડી. એના કામ-વાસના પ્રદીપ્ત થતી ચાલો અને એને આડંને પોતાની મધુરી મોરલીના નાદથી વધારે હૃદીપન કરી દીધી. વિલાસ સુખ ભોખવવાને એની ઈર્ષ્યે તનમનાટ કરી રહી હતી અને મદનનો માર સલા કરતી હતી; પરંતુ શરમ અને સદ્વૃત્તિ એની મદનજગાળાને શાંત કરવામાં અવરોધ કરી રહી હતી. આ નટખટ આડંને પોતાનું ખળપણું પુરેપુરું જણાવ્યું. પોતાની અવળી દલીલોથી એને ભોળી દીધી. એની શરમ અને સદ્વૃત્તિ તમ્બવી અને છેવટે એ ખત્તે એ કુમારિકાની કુમારી અવસ્થાને ભ્રંશ કર્યો અને એનું કુમારું જોતન લુંટી લીધું. એની ખાલતી યૌવન વાડીનો લાસ કરી નાખ્યો.

સર આશિંબોહડ ધણું ખરૂં બહારજ રહેતા; એટલે મી. આડંને અને જેનને આડખીલી રૂપ કર્યું ન રહ્યું. તેમ તેમ એમની એ અયોગ્ય વિષય વૃત્તિને વધારે વધારે પોષણ મળતું ગયું. બન્નેનો આવા પ્રકારનો કલુષિત સંબંધ કાષ્ટના પણ જણવામાં આગ્યો નહિ તેમ તેવી ગંધ સરખી પણ બહાર આવવા પામી નહિ. એમને આ સંબંધ પરિણામ પામ્યો અને જેનને કુમારી અવસ્થામાં જ ગર્ભ રહ્યો એટલે બન્નેના હૃદયને બીલી લાગી; છતાં એમણે એટલી બધી સાવચેતી રાખી કે છેક છેવટ સુધી પણ જેનની સમભાવસ્થાની કોઈને ખબર પડી નહિ.

જેન એવી યુક્તિથી રહેતી હતી કે મેનેાર ભવનની દાસીઓ પશુ એની વાત જાણી શકી નહિ. જેનનો પ્રસવકાળ સમીપ આવી પહોંચતો હતો તે અરસામાંજ સર આશિંભોદડ રેડખર્નને ત્રણ ચાર માસ લાંડનમાંજ રહેવાનો વિચાર થઈ આવ્યો. એટલે પોતાની ભગિનીને પશુ પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. પરંતુ “ મને તો મેનેાર ભવનમાંજ રહેવા દો. હું અહિંજ રહીશ. ” એમ કહીને એણે પોતાના ભાઈ સાથે જવાનું માંડી વાળ્યું. ભાઈ એ સાંભળીને જરા વિસ્મિત તો થયો; પશુ હમણાં હમણાં તો એ જેમ કરે તેમજ એને એ કરવા દેતો હતો. અને હવે એ લાયક ઉમરની થઈ છે; માટે ભલે એ એની મુનસૂં પ્રમાણે વર્તે એમ ધારીને સદ્ભાગ્યે પોતાની સાથે એને તેડી જવાનો વધારે આગ્રહ ન કર્યો અને જેન ભવનમાંજ રહી.

મી. આર્ડનના મનને તો, આ એક મોટું શુભ દૂર થયું એમજ લાગ્યું અને એના જીવને પશુ હવે રાહત મળી. સગર્ભા-વસ્થામાં જેને કેમ વર્તવું, સર્વ વાત કેમ ગુપ્ત રાખવી વિગેરે અનેક-વધ સૂચનાઓ મી. આર્ડન એને વારંવાર આપતો હતો. એની સૂચનાને અનુસરીને “ જેને ” પોતાની એક અંતર દાસીને પશુ રજા આપી દીધી. ખીજા નોકરોને પશુ એણે એવો હુકમ આપી દીધો કે રાતે અમુક વખત પછી એમણે પોત પોતાની ઓરડીઓ-માંથી બહાર નીકળવું નહિ અને ભવનને સર્વ સ્થળે તાળાં ઘાસીને કુંચીઓ એને આપી જવી.

આન્ટજેને ભરનમાં આવી વ્યવસ્થા કરી અને મી. આર્ડને તે દરમ્યાનમાં ગામમાંથી એક આન્ટ નામની વૃદ્ધ સ્ત્રીને ખોળાં ઢાઢી.

તેણે તેને પોતાના વિશ્વાસમાં લઇને મેનાર ભવનમાં મીસ રેડમર્ન
 પાસે રજુ કરી અને એને પોતાનું કાંઇ કામકાજ કરવાને માટે રોજ
 આપવાનો કહીને જેને રાખી લીધી. આમ કરવાથી કાંઈ ને કાંઈ
 વહેમ પણ ન ગયો અને આન્ટનો ભવનમાં પણ પેસારો થયો.
 મીસીસ આન્ટ સાથે ગુપ્ત રીતે એવો પણ પ્રયત્ન કરેલો હતો કે જે
 આન્ટજેનને પ્રસવેલું બાળક જીવે તો એને મીસીસ આન્ટ પોતાની
 પાસેજ રાખવાનું હતું અને એણેજ એને ઉછેરવાનું હતું. પ્રસવ સમયે
 બીજા કોઈને ન બોલાવતાં ડૉ. કોલીસીન્યનેજ બોલાવવો એવો પણ
 વિચાર મી. આર્ડને મને સાથે કરી મુક્યો હતો. મી. કોલીસીન્ય
 ગામમાં નવો સર્વો ડોક્ટર હતો, એની પ્રેક્ટીસ ચાલતી નહોતી
 અને પૈસા વગર એ મુઝાઈ ગયો હતો; તેથી પૈસાની લાક્ષણિકતા
 તે સરતો સ્વીકારીને પણ એ પ્રમંગ સાચવી લેશે એમ આર્ડનેને
 ખાતરી હતી. એટલે બધી એના ધાર્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થા થઈ ગઈ
 અને ગુપ્ત રહસ્ય સચવાયું. જેનના પ્રસવ સમયે મીસીસ આન્ટ
 હાજર હતી. બીજા નોકર ચાકરો નિત્ય નિયમ પ્રમાણે જેનની
 આજ્ઞાનુસાર પોતપોતાની ઓરડીઓમાં હતા. ભવનના ઠરવાળની
 કુંડીઓ જેન પાસે હતી એટલે ડોક્ટર આવ્યો, ગયો પણ કોઈને
 કશી ખબર પડી નહિ. બાળકનો જન્મ થયો એટલે એને લઈને
 મીસીસ આન્ટ તેજ રાતે ઘેર ચાલી ગઈ. આર્ડને પણ ઘેર ગયો.
 સવાર થયું, નોકર ચાકર બધા ઉઠ્યા પણ રાતની વાતની કોઈનેય
 ખબર પડી નહી. મીસીસ આન્ટ એ બાળકને પોતાને ઘેર લઈ ગઈ;
 પણ કેટલાક દિવસ તો પોતાના ઘરમાં નાનું બાળક છે એવું કોઈને
 જણાવા દીધું નહિ. આર્ડને જેનની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ છે એ નિમિત્તથી
 એ પોતાના લયનગૃહમાંથી બે ત્રણ દિવસ બીલકુલ બહાર ન નીકળી.

એટલે બાબકના જન્મની વાત ગુપ્તજ રહી. પછી થોડા સમય બેઠને મીસીસ ગ્રાન્ડે પોતાના ઘરમાં બાબક છે એમ જણાવી દીધું, અને જે દિવસે તેણે એ વાત જણાવા દીધી તેજ દિવસે પોતાની પાસે બાબક આવ્યું છે એમ જણાવ્યું. એમ કરતાં કરતાં ઘણે કાળ વહી ગયો.

૩૦. કોલીસીન્થ મીસીસ ગ્રાન્ડને ઝાળખી ગયો હતો. એટલે એને એમ તો થયું કે પ્રસવ વખતે આ બાબજ હતી અને એના ઘરમાં જે બાબક ઉછરે છે તે બાબક પણ તેજ હશે. તેથી એ કોનું બાબક હશે એનું ખરું રહસ્ય જણાવવા મીસીસ ગ્રાન્ડને એણે બહુએ સમજાવી; પરંતુ આ બાબને તો આ રહસ્યને ગુપ્ત રાખવા પૈસા મળતા હતા એટલે એણે તો કાને હાથજ મુકી દીધા અને કોલીસીન્થ નિરાશ થઇ ગયો. મીસીસ ગ્રાન્ડ ઘણી વિધાસપાત્ર નીવડી. બાબકના જન્મ પોપણ માટે દર અઠવાડીએ એને અમુક રકમ મળતી. ત્યાં સુધી આ વાત ગુપ્ત રાખે ત્યાં સુધી એને એ રકમ મળ્યાજ કરવાની હતી; તેથી પોતાના હિતની ખાતર પણ એ રહસ્ય જાળવવામાં એનો સ્વાર્થ સમાયલો હતો. અત્યાર સુધી તો કોણનું અમથું આટલું તેટલું કામ કરીને એ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હતી, પણ પછી એણે એક નાની દુકાન માંડી. પરંતુ એમાંથી એનું પુરું થાય એવું એને કશું મળતું નહિ. એટલે એને કોઈ ગુપ્ત સ્થળેથી ગુપ્ત સહાય મળતી હોવી જરૂર એમ આમમાં વાતોએ થવા લાગી. પરંતુ કોને સ્થળેથી એવી સહાય મળે છે તેનું કોઈ અનુમાન કરી શક્યું નહિ. ધર્મગુરૂ તરીકે મી. આર્ડન સાધારણ રીતે વખતો વખત આમમાં ધાર્મિક પુરોષોની મુલાકાત લેતો.

તેવી રીતે મીસીસ ગ્રાન્ડને ત્યાં પણ એ જતો અને કાંઈ ન દેખે તેમ એના હાથમાં નક્કી કરેલી રકમ એ ધીમે રહીને મુકી દેતા. આવી રીતે કરવાથી કાંઈને એના વિષે જરાએ શંકા થઈ નહિ.

બાળકનું નામ ફ્રેડરિક બોન્સડેલ પાડ્યું. નામ પાડવામાં બાળકના પિતા કે માતા કાંઈનું એ કાંઈ પણ સુચન નહોતું. એ તો મીસીસ ગ્રાન્ડે પોતાની ભુદ્ધિથીજ અને કેટલાંક નામોમાંથી ફ્રેડરિક નામ પોતાને વધારે પસંદ પડવાથી તે નામ રાખ્યું, અને અટક તરીકે કાંઈ જુના જાપામાં બોન્સડેલ નામ જડી આવવાથી તે રાખ્યું. એટલે એનું આખું નામ ફ્રેડરિક બોન્સડેલ થયું. આ પ્રમાણે બાળક મીસીસ ગ્રાન્ડને ત્યાંજ ઉછરીને મોટો થયો અને એના જન્મ સંબંધી બધી વાર્તા ગુપ્ત રહી તો રહી, પણ કાંઈને તે વિષે કાંઈ શંકા સરખીએ ન ગઈ. આ બાળકના જન્મ પછી આન્ડ જેન અને આર્ડન વચ્ચે કશોએ પ્રેમ હતો કે કમ એવો વહેમ પણ ગયો નહિ. દુનીઆએ કશું જાણ્યું નહિ. પણ જેનના મનમાં પોતે પાપાચરણ કયું છે તેનો પરતાવો થવા લાગ્યો. એનો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો, એનું મન વહેમી બની ગયું અને સંસાર પ્રત્યે એ શત્રુવદથી જોવા લાગી. મી. આર્ડન એક ખરેખરો બદમાસ, ટાંગી અને ધર્મ ગુરૂની પદવીને લગવનારો વિષયનો કાડો છે એમ એને જણાયું. હવે એને માનવ જાતમાંથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. સર્વને તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી એ જોવા લાગી એટલે એની વાણીમાં પણ કઠોરતા અને કર્કશતા આવી લાગી. અને પછી તો ધીમે ધીમે કટુતા ભરેલી વાણી બોલવાની એને ટેવજ પડી ગઈ. મનની સ્વસ્થતા ચાલી ગઈ તેની સાથે એના તનની પણ સ્વસ્થતા પ્રમાણમાં

જતી રહેવા લાગી; અને એનું તન અને મન અને નબળાં પડતાં ગયાં. દિવસે દિવસે એ ધસાતી ચાલી. હવે આર્ડનમાં એનો યત્કિં-
ચિત પણ પ્રેમ રહ્યો નહોતો. એ દુનીઆની અનુભવીઅણુ અની હતી એટલે પોતાને કલુપિત કરનાર, પોતાને અવળે પંથે ચઢાવનાર દુરાત્મનનું કાળું દ્રશ્ય એ પરખી ગઇ હતી. ડહાપણુ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરીને એણે આર્ડન સાથે કલહ ન શોધ્યો. પ્રસંગોપાત અને એક બીજાને મળતાં તે પણ સાધારણ પરિચય હોય તેમજ એક બીજા સાથે વર્તતાં. જન્મ પછી જેન સદાને માટે પવિત્ર રહી હતી. ભવિષ્યમાં એનાથી એક પણ પાપાચરણ થયું નહિ.

અયોગ્ય વર્તનથી જન્મેલો પુત્ર માતાપિતાનાં ખુદ્સાં લાડનું તો સ્વપ્નું એ ક્યાંથી દેખે. પણ માતા પિતાના અંતરમાં એ બાળક માટે કાંઈ એ ભાવ હતો કે નહિ તે પ્રશ્ન અત્રે સ્વાભાવિક રીતેજ ઉપસ્થિત થાય છે. બાળક એટલો એ ભાગ્યશાળી નહોતો. મી. આર્ડનને તો એ પુત્ર પ્રત્યે જરાએ પ્રેમ નહોતો. કારણ કે અયોગ્ય સંબંધથી થયેલા બાળક ઉપર પિતાની પ્રીતિની શી આશા રાખી શકાય ? જેમ જેમ ફેક્ટરિક લોન્સડેલ વયે વધતો ગયો તેમ તેમ આર્ડનનો તિરસ્કાર અને દ્રોહ પણ વધતો ગયો. પરંતુ માયાળુ હૃદયની બાધ મીસીસ ગ્રાન્ટ જીવી ત્યાં સુધી તો એનો દ્રોહ મનમાંજ સમાધ રહેતો હતો. પિતાના કરતાં માતાનું હૃદય તો ભુદી રીતેજ ધડાયલું હોય છે. મમે તેવા અયોગ્ય સંબંધથી પુત્ર જન્મ્યો હોય તોયે માનું હૃદય તો તેવા પુત્રને માટે પણ તલસે છે; છતાં ગ્રાન્ટ જેન તેવી માતાઓમાં અપવાદ રૂપજ હતી. એને તો આખી નરજાતિ ઉપર તિરસ્કાર આવી મમે હતો અને પોતાનો પુત્ર પણ એજ જાતિનો

હોવાથી એના તરફ પણ એનું મન દ્યુજ રહેતું. એટલે પોતાના બાળકનું મધુર મુખકું જોવાની કે એને પોતાની છાતીસરસો આંપવાની પણ એને ઇચ્છા થતી નહિ. મીસ રેડબર્નનું તનમન સોસાતું જતું હતું છતાં એનામાં ધર્મ વૃત્તિ વધારે ખીલતી જતી હતી. આર્ડનને એ ધુતારો અને ઢોંગી ગણતી હતી; છતાં દર રવિવારે એ વખત એ પ્રાર્થનાને માટે દેવળમાં જવાનું ચુકતી નહિ. આટલું બધું હતું છતાં ફ્રેડરિક લોન્સડેલ મારોજ પુત્ર છે અને મારાથી અથોગ્ય વર્તન થઈ ગયું છે એમ કથુલ કરીને એણે પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો નજ કર્યું.

આમણાં પ્રકરણોમાં આપણે જોઈ ગયા કે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ અરાઠ વર્ષનો થયો ત્યારે મીસીસ ગ્રાન્ટના ઘરમાં આગ લાગી હતી અને એ બાઈ બિચારી માંદી હોવાથી બહાર ન નીકળી શકી અને અંદરને અંદરજ ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ. આવી દયાજનક હોનારત બની પણ આર્ડનને તો કશુંયે લાગ્યું નહિ. એ તો આ ખમર માંત્રણીને ઉલટો ખુશી થઈ ગયો. મીસીસ ગ્રાન્ટ ગુજરી ગઈ એટલે ગ્રાન્ટ જેન અને આર્ડનને પોતાના પાપાયરણનું રક્ત્ય હંમેશને માટે ગુપ્તજ રહેવાનું એમ લાગ્યું. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ એકતો પડ્યો. ગુમ સહાય આવતી બંધ થઈ એટલે એ નિરાધાર થઈ પડ્યો. પોને પહેરેલા લુગડાબેરજ હતો, પાસે એક રાતો પૈસો પણ નહોતો. તે જણીને ગ્રાન્ટ જેનને પોતાના પુત્રની દયા આવી અને એને આર્જવકાનું કાંઈ સાધન મળે એટલા માટે કાંઈ કરવું એવી એણે મી. આર્ડનને ઠાની રીતે સુચના કરી. વધારામાં એણે કહ્યું કે "દ્રમ્ય હું આપીશ પણ એને તે પહોંચાડવું તમારે. તમે ધર્મ ગુરુ છો એટલે

કાંઈની દુઃખી સ્થિતિ જોઈને જાણે તમેજ સહાય આપી છે એમ લોકોમાં જણાશે અને તમારી કીર્તિને જાટો નહિ લાગે. પરંતુ આર્ડનને ગળે આ વાત ન ઉતરી. એક પ્રમાણિક ધર્મવૃત્તિવાળા ધર્મ ગુરૂ તરીકે એકલેમાં તેમજ પાસેના ગામોમાં એની ખ્યાતિ થઈ રહી હતી; એટલે કદાચ કાંઈને અમથીએ કંઠકા કરવાનું કારણ મળે એવું કરવાને એ ખીલકુલે રાજી નહોતો. એના કરતાં તો પોતાનો એ પુત્ર ભૂખમરાથી ભલે પરલોકમાં ચાલ્યો જાય તેની એને પરવા નહોતી. કાઠીસીન્ય ગામમાંજ રહેતો એટલે એની ચકાર આંખને જણાય કે ફેડરિકને મી. આર્ડન તરફથી ગુપ્ત સહાય મળે છે; તો તરતજ એ આર્ડનના વિરુદ્ધ અનુમાન બાંધી દે એવી પણ એને ખીક હતી. એટલે લોન્સડેલને કશીએ સહાય ન મળવાથી આખરે પોતાનીજ માતાના ભાઈ એટલે પોતાના સગા મામા સર આર્શિબોલ્ડ રેડખનના વજીરમાં એ એક મજૂર તરીકે રહ્યો અને પોતાનું ગુજરાન નિભાવવા લાગ્યો. આ ઉપરથી એમ તો જણાઈ જ આવશે કે મીસ રેડખનના અંતરના ઉંડાણમાં પોતાના પુત્રને માટે કાંઈક સ્થાન હતું ખરૂં અને કાંઈ વખતે માતાનું એ હૃદય પુત્રના દુઃખને દૂરથી જોઈને પણ પીડા પામતું હતું. ન્યારે ફેડરિકને ભરતીમાં નોંધવાને માટે સર આર્શિબોલ્ડ પાસે એને કાયદા પ્રમાણેની વિધિ કરવા લાવવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાર પછીથી એ હોલમાં થઈને પાછો ફરતો હતો તે વખતે મીસ રેડખને એના ઉપર વિચિત્ર પ્રકારે દષ્ટિ નિક્ષેપ કર્યો હતો. તે ક્રોધ કે આનંદનો નહિ પણ એની પ્રત્યે એની કાંઈ દયાની દષ્ટિ જણાતી હતી તે આપણે જાણીએ છીએ. ફેડરિકને પણ એ વખતે એ દષ્ટિને શો અર્થ હશે તે નહોતું સમજાયું. એને શી ખબર કે પોતાની માતાજી

પોતાના ઉપર અનુકંપાની દૃષ્ટિએ જોઈ રહી છે. પરંતુ વાત સત્ય હતી. પોતાનાજ પુત્રને માનો જણ્યો ભાઈ ભરતીમાં ધક્કા દેવા ઉદ્બુક્ત થયેલો જોઈને એને કેમ ન લાગી આવે? આ વાત એણે આડંનને પણ કરી અને એને ઠપકા પણ આપ્યો કે “આપણા પુત્રને જાણી જોઈને ભરતીમાં મોકલી આપ્યો એ શું તમે સાઈ કર્યું? મારા ભાઈની હામાં હા મેળવીને આપણા નિર્દોષ પુત્રને કઠાવવામાં તમે પણ મદદ કરી એ જોઈને માઈ તો હૈયું ચીરાઈ જાય છે.” અને વાત એટલેથીજ અટકી.

આપણે આખી વાર્તા દરમ્યાન જોયું છે કે આન્ટ જેન જીરોલ્ડ રેડબર્ન પ્રત્યે જાનર વૈમનસ્થ રાખતી હતી અને એના તરફ એ કટાક્ષથી જોતી હતી. એણેજ પોતાના પુત્રને સર આર્થિઓલ્ડની નોકરીમાંથી કઠાવી મૂક્યો અને એનાજ પરિણામે લોન્સડેલને ભરતીમાં જોડાવું પડ્યું એમ એ માનતી હતી. પોતાના એ પરિત્યક્ત થયેલા પુત્ર પ્રત્યે જે કે એને પ્રેમ નહોતો, એની એને કાળજી નહોતી છતાં એ પુત્રને હેરાનગતિ પહોંચાડનાર તરફ એનું મન દેખીલું બન્યું હતું અને તેથીજ જ્યારે જ્યારે જીરોલ્ડ રેડબર્ન એની સમક્ષ લોન્સડેલનું કાંઈ પણ ધસાતું ખોલતો, ત્યારે ત્યારે એક અથવા બીજી રીતે જીરોલ્ડને ચટકા લાગી જાય તેવું કડવું વચન એ અંભળાવી દેતી હતી. ધીમે ધીમે એ કડવાશ વધતી વધતી છેક શિખરે પહોંચી ગઈ અને છેવટે હમણાં જીરોલ્ડ મીડમેટનથી એના માતા પિતાને મળવા આવે પહોંચ્યો અને ઉપર આપણે વાંચી ગયા તે પ્રમાણે વાત નીકળતી “લોન્સડેલને મેલની શિક્ષા થઈ છે” એવું વાતમાંને વાતમાં જીરોલ્ડે કહ્યું ત્યારે તો એ શિક્ષાનું કારણભૂત જીરોલ્ડજ એમ ધારીને

આન્ટ જેન એના પ્રત્યે ક્રોધથી ઘણાજ વિવશ બની ગઇ અને એનું મગજ ઠેકાણે ન રહી શક્યું. એટલે એણે જલ્લાદની તરવાર જેવાં જલદ વચનો જીરોહડને કહેવામાં બાકી ન રાખી. પુત્રને માટે માતાને આવું ચર્ચ જાય તો તે સ્વાભાવિકજ કહેવાય.

લોન્સડેલને મોતની સજા થઈ છે એ વાતની ખબર પડી એટલે મી. આર્ડનના મનમાં પણ ચેર ભરાયો. એણે જાણ્યું કે જેન આ વખતે ગુપ્ત રહેલી વાતનો નક્કી સ્ફોટ કરી દેશે. અને પોતાનો પુત્ર કોઈ પણ રીતે ઉગરે તેને માટે પોતાના ભાઈ સર આર્શિબોહડને એની વગ ચલાવવાને માટે ખાસ આગ્રહ કરશેજ. આમ ધારીને એ જાણી જોઈનેજ આજે એ પોતાના નિત્ય નિયમ કરતાં અહિં વહેલો આવ્યો હતો. એ આવ્યો તો ખરો પણ કાંઈ નવાબુની થશે, એવી ધાસ્તી તો એના મનમાં પેસીજ ગઇ હતી. એટલે મેનોર ભવનમાં પગ મુકતાંજ એની પહેલવેલી દષ્ટિ આન્ટજેન ઉપર પડી અને વસ્તુસ્થિતિનું એણે અનુમાન બાંધી લીધું. એના શ્રીક્ષ્ણ પડી ગયેલા મુખના અવલોકન માત્રથીજ આર્ડન ભયભીત થઈ ગયો હતો, તે પણ આપણે વાંચી ગયા છીએ. તેમજ જે વખત આન્ટજેન હૃદય-દ્રાવક ચીસ પાડીને એકદમ જમી. ઉપર નિસ્ત્રેષ્ટ દશ્યામાં પડી ગઈ, તે વખતે આર્ડન વિચારશૂન્ય અને ત્રિકળ બની ગયો હતો તે પણ આપણે જોઈ ગયા છીએ.

વળી જીરોહડની સાથે ડો. કોલીસીન્ય દરીથી મક્કમ પગલે અને વિજયવંત મુખડે પાછો દિવાનખાનામાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે તો એને ખાતરીજ થઈ ગઇ હતી કે ડો. કોલીસીન્ય ગુપ્ત ભેદ પુરે-પુરે પામી ગયો છે. હવે પોતાંની આખરૂના કાંકરા થઇ

જરી, એમ ધારીને એનું અંતર વિંધાર્થ મયું હતું એ પણ આપણે જોઈ ગયા.

વાંચનાર, હવે આ રહસ્ય આપણે પુરેપુરું જાણી શક્યા છીએ. કોલીસીન્થ શરૂ કરેલી વાત મા. આર્ડને ખુલાસા સાથે પુરી કરી એટલે આર્શિઓલ્ડ, લેડી રેડીઅર્ન અને જીરોલ્ડ રેડઅર્નના મનમાં બધી વાતનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ મયું.

જે ફ્રેડરિક લોન્સડેલને આ લોકો તિરસ્કારતા હતા, જેને ભિખારી ગણતા હતા અને જેને એમણે બરતીમાં ધકકેલી દેવાને જોઈએ તેટલી ધમાલ મચાવી મુકી હતી, તે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પોતાનાજ કુટુંબનો અને ખાસ પોતાની બેનનોજ પુત્ર છે અને એની શિરાઓમાં રેડઅર્ન કુટુંબનુંજ રક્ત વહી રહ્યું છે એ હકિકત હવે દીવા જેવી સ્પષ્ટ થઈ થઈ ગઈ. સત્ય ધટના તો અત્રે ખેડેલા સર્વના જાણવામાં આવી ગઈ; પણ હવે કરવું શું તે કાઠને મુઝયું નહિ.

કોલીસીન્થ બધી વાત બહાર પાડી દેશે તો આપું રેડઅર્ન કુટુંબ વગોવાશે એમ બેરોનેટને લાગ્યું અને આર્ડનેને પણ એમ થયું કે “ ધર્મગુરૂ તરીકે મારી આજરૂ ઉપર પાણી ફેરી વળશે. પછી મને કાણુ માનસે ? મારા ઉપદેશ ઉપર કાણુ લક્ષ આપશે ? બધાએ મને ધિક્કારી કાઢશે. ”

આમ બંનેને જુદા જુદા વિચાર આવી રહ્યા હતા. બેરોનેટને તો કોલીસીન્થ ઉપર એટલો બધો ઠાળ ચઢી ગયો કે એમનું ચાલત તો એ એને ત્યાંનો ત્યાંજ લાતાટી નાખત. પણ અચારે આવો મોરો શ્રીમંત ઉમરાવ એક હલકા ગામડાના ડોક્ટરના

પંજમાં સપડાઇ ગયો હતો. આ વાત આંદોલેથીજ દુખાઈ જાય અને એનોર બવનની બહાર એનો જરાએ સંચાર ન થાય એ એમનું પ્રથમ લક્ષ્ય હતું, અને આન્ટોનેન કેમ એટલાં બધાં માર્મિકતાના વચનો કાઢતી હતી એનું કારણ પણ એના સમજવામાં આવી ગયું. પુત્ર શોકથી એ વિધ્વજી બની જઈને બેશુદ્ધ થઈ ગઈ હતી, તે પાછી શુદ્ધિમાં આવતાં જરૂર પોતાના પુત્રનો પ્રાણ બચાવવા દૃઢ આગ્રહ લઈને બેસશે; માટે એ બાબતમાં કાંઈક ઘટતું કરવું એવું એમનું બીજું લક્ષ્ય બિંદુ હતું. આ બે લક્ષ્ય બિંદુને ધ્યાનમાં રાખીને કાર્ય કરવાનું એમણે નક્કી કરી દીધું.

બેરોનેટ પોતાની પત્ની પાસે આવ્યા અને એના કાનમાં ધીમે રહીને કહ્યું: “તમે હમણાંજ જ્ઞેનના ચેમ્બરમાં જાવ. એની પાસે બેસજો. ધીમે રહીને એની દાસીને એ ખંડમાંથી કાંઈ કામનું બિંધ કાઢીને બહાર ગોકલી દેજો. પછી એ સારી પેઠે ચેતનમાં આવે એટલે એને સાંત્વન આપીને કહેજો કે લોન્સડેલને બચાવવાને બની શકતા બધા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. સાથે સાથે એને એમ પણ કહી દેજો કે અત્યાર સુધી મનમાં રાખેલું રહસ્ય મનમાંજ રાખી મુકે. વળી એને એમ પણ કહેજો કે એના પુત્રને દેહાંત હડતી શિક્ષાની માફી મળે; છતાં એને કાણે મારી અપાવી એ વાત એના પુત્રના જાણવામાં ન આવે તેની કાળજી રાખે. વળી એનો પુત્ર ભવિષ્યમાં સર્વ પ્રકારે સુખ ભોગવે તેવી પણ વ્યવસ્થા થશે એવું પણ કહેજો.”

લડી રેડબને પોતાના પતિનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સાંભળી લીધું અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા એ ત્યાંથી આન્ટોનેનના શયન-

ખંડમાં જવા સ્કૃતિથી ચાલી નીકળી. એના ગયા પછી બેરોનેટ ડાહીસીન્ચને બાબુએ બોલાવ્યો અને એકદમજ મુદ્દાની વાત કાઢીને બોલ્યો:-“કાલીસીન્ચ, બોલો, આ બેદને ગુપ્ત રાખવાને તમે કેટલું દ્રવ્ય માગો છો ?”

“ પાંચ હજાર પાઉંડ. ” ડોક્ટરે તરતજ જવાબ આપી દીધો. એણે પોતાના મન સાથે એટલી રકમ નક્કી કરી રાખી હતી અને તેમાંથી એક પાઇ પણ ઓછી નહિ લેવાનો એનો મક્કમ ઠરાવ હતો. એટલે બેરોનેટે કહ્યું “ વારૂ, તેટલી રકમ તમને મળી જશે. હું લંડન જવાને છું એટલે એક ઓફ ઈંગ્લાંડમાં તમારા નામનક એટલા પાઉંડ જમા કરાવી દઈશ. હવે તમે ઘેર પધારો અને મારી એનને માટે સારી દવા મોકલી આપો. ”

કાલીસીન્ચના હર્ષનો હવે પાર ન રહ્યો. એને એની માગેલી રકમ મળી હતી એટલે સાહેબજી કરીને ખુશ મીઠાસમાંજ ત્યાંથી એ વિદાય થઈ ગયો.

હવે બેરોનેટ આર્ડન પાસે આવ્યા. તે વખતે “ હવે મને બેરોનેટ ડાહુ બણે શુંયે કરશે ” એ બયથી આર્ડન પીંપળાનાં પાંદડાની માફક થરથર ધ્રુજી રહ્યો હતો.

બેરોનેટે કડક થઈને કહ્યું:-“ મી. આર્ડન, આપણા એની મિત્રાચારીનો આજથી અંત આવેલો સમજજો. હવે આપણે એક બીજાને બણે એળખતાજ નથી એમ સમજજો.

આ જાવનજાં હવેથી ઠાપ દિવસ તમારો પમ નહિ જોઈએ. તમારે પ્રથમ હવે આપણે મળીએ તારે આપણને એક બીજાને કરોયે પરિચય નથી એમજ વર્તજો.

આપણી મિત્રતા ટૂટે છે તે તો આપું ગામ જાણીશું; છતાં ક્રમ ટૂટી તેનું કારણ તમને યોગ્ય લાગે તે આપજો. તમે નિર્ભય અને નફરત બનોને મારી લાગિનીને ફસાવીને દૂષિત કરી છે; એ વાર્તા તો તમે ગુપ્ત રાખશોજ. કારણ કે એમાં તમારો પણ સ્વાયં સમાયલો છે. બસ હવે તમે પણ જાવ.”

મી. આર્ડન સર આર્શીઓહડનો આવો સખત ઉપાલંબ સાં-
જાળીને સડક થઇ ગયો. એમને પગે પડીને એમની ક્ષમા માગવાનું
એને મન થયું, પણ તેમ કરવાની એની હિમ્મત ન ચાલી અને
આખરે એ વિષાદપૂર્ણ વદને દિવાનખાનામાંથી ઉઠીને ઉતરેલે મોઢે
ચાલ્યો ગયો.

મી. આર્ડન વિદાય થયો એટલે પોતાના પુત્ર તરફ દષ્ટિ કરીને
એરોનેટે કહ્યું “ જીરોહડ, હુકમ થયા પછી કેટલે વખતે સાધારણ
રીતે શિક્ષાને અમલ કરવામાં આવે છે ? ”

“ એમાં એવું છે કે કોર્ટ માર્શલે જે શિક્ષા કરી હોય તેમાં
હોર્સ ગાર્ડસની મંજૂરી મળે ત્યારે એ શિક્ષાને અમલ થાય છે. એટલે
અધ કાલની ટપાલમાં મંજૂરી માટે બધા કાગળ મોકલ્યા છે. શુક-
વાર સવાર સુધીમાં મંજૂરી મળી જશે અને શનિવારે એનો અમલ
થશે. ” રેડમને પ્રુક્ષાસો કર્યો.

“ વાઈ ત્યારે, આજે તો મંગળવાર થયો એટલે નહામો
કાળક્ષેપ કરવાનો સમય નથી. હું એકાદ કલાકમાં લંડન જઈ છું
અને તું અત્યારેજ મીડલેટન પહોંચી જા અને કર્નલ વિડહામને મળ.
એને તેં પૈસા ધીરેલા છે એટલે એ તારો ડખાયલો છે અને હજુ-
એને પૈસાની બધી જરૂર છે માટે હજાર, બે હજાર, ત્રણ હજાર
ચાઉં જેટલા એને જોઈએ તેટલા તું એને આપ. ”

ભરોલ્લ:—“ અને પછી મારે એની પાસે શું માગવાનું છે ?”

“ ન સમજ્યો ? ભો-સડેલ પ્રત્યે દયા ખતાવવાનું એ લખે એવી ગોઠવણ કર અને એ પ્રમાણે લખાવીને તરતજ એ લખાણને તું ખાસ ધોડેરવાર સાથે તાખડતોખ લાંડન મોકલાવી આપ. મારા પ્રયત્નમાં પણ એ લખાણ અને સહાયભૂત અને ઉપયોગી થઈ પડશે. પણ જો યાદ રાખજો, આ કામ ખાસ કાળજી રાખીને કર-નું છે. આપણે હાથે ફેરિક ભો-સડેલને પહેલેથી છેવટ સુધી દુઃખ-જ ભોગવવું પડ્યું છે; માટે હવે આપણે આટલું કામ કરીને તેને શોખ અદલો વાળવાનો છે. જો, ખીજી પણ વાત તારે યાદ રાખવાની છે. શુક્રવારે જરૂર તું મેનોરભવન આવી પહોંચજો અને મારી રાહ જોજો. એટલે લાંડનથી જો મારીપત્ર મેળવવાને હું ભાગ્યશાળી થાઉં તો તે મારીપત્ર તારેજ લઈને તેને તે દિવસે પાછું મીડલેટન ઉપડી જવાનું છે અને કનલ વિંડહામને એ આપી દેવાનું છે. આમાં મનુષ્યની જીંદગીનો સરાલ છે માટે એ કામ કાંઈ ત્રાહિત-ને નહિ સોપતાં તારેજ કરવાનું છે, સમજ્યો કે ? હવે તું એકદમ મીડલેટન પહોંચી જા. ”

ફ્રેટન રેડમર્ન પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે તરતજ મીડલેટન જવાને ધોડા ઉપર ચઢી ખેઠો અને માડી તૈયાર હતી એટલે સર આર્શિઓલ્ડ રેડમર્ન પણ એમાં બેસીને લાંડન જતા ઉપડી ગયા.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

મરણને આરે.

મીડલેટનના બેરેકમાંથી ગાર્ડ હાઉસ તરફ જવાની ચાલીના એક છેડા ઉપરની કોટડીમાં ફેડરિક લોન્સડેલ બેઠો હતો. કોટડીની બારી સાંકડી અને ઉચી હતી અને એમાં મજબૂત લોહના સળીયાં જડી લીધા હતા. કોટડીનું બારણું પણ તેટલુંજ મજબૂત હતું. એની દીવાલો જાડી અને ઘણી સંગીન હતી. ઉપલી ચાલીમાં પ્રહરી પહેરો ભરતો હતો. એનાં પગલાંનો કકંઈ અવાજ વારંવાર આ કંડેમ થઈ ગયેલા ફેડરિકના કાને આવ્યા કરતો હતો.

એનાર ભવનમાં ગત પ્રકરણમાં જણાવેલો બનાવ બન્યો તેના બીજા દિવસની અમે વાત કરીએ છીએ. તે દિવસે યુધવાંર હતો. ફેડરિક બંદીખાને પડ્યો હતો એટલે મદિરાનું કૃત્રિમ ઉત્તેજક પાન એને ન મળી શક્યું તેથી એના જીવન બીજાકુલે એન પડતું નહોતું. પોતાની સ્નેહભરી સુંદરી અને બહાનસોળા બાળકને પોતે જે દુઃખ આપ્યું હતું તેનો એને હવે પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. હવે ગણ્યા ગાંઠ્યા દિવસમાં સંસારના ત્ર્યંબક ઉપરથી એ વિલુપ્ત થઈ જવાનો; છતાં પતિ અને પિતા તરીકેના એના વર્તન માટે તે એના મનમાં અસંતોષજ રહી જવાનો એમ એને લાગતું હતું. “ અરેરે મારા દૂર વર્તનથી મેં મારાં નિર્દોષ સ્નેહીઓને વિપત્તિની ઉડી ખાઈમાં ધકેલેલી દીધાં એનું હવે મારે શું પ્રાર્થાશ્રિત કરવું ? ખરે, મને મારા આ દૂર વર્તનનીજ શિક્ષા મળેલી હોવી જોઈએ. ” એમ વિચાર

કરતો એ બેઠો હતો એટલામાં કોટડીનું તાળું કાઢી ઉઘાડતું હોય એમ એને લાગ્યું. બારણાં ઉઘડ્યાં.

હ્યુસી અને નાના ફ્રેડીએ કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે ફરીથી બારણું બંધ થયું. પશ્ચાત્તાપ કરતો પતિ, દુઃખથી વ્યથિત થતી પત્ની અને ચોધાર આંસુ વરસાવતો બાળક એટલા ત્રણ ગણ અભ્યારે આ કોટડીમાં હતાં. પિતાને ઢેહાંત દંડની શિક્ષા થયેલી છે એવી હૃદયને વિંધી નાખવારી વાત માતાએ પુત્રને નહોતી કરી; છતાં મંબીર અને ભયંકર ઘટના બનેલી હોવી જોઈએ એમ તો પુત્ર સમજી ગયો હતો. લોન્સડેલને એની પત્ની અને બાળક મળવા આવ્યાં હતાં. તેમને બંનેને દુઃખપૂર્ણ હૃદયે એ ભેટી પ્રડ્યો અને વળી પાછો બાબુએ ખસી જઈને હૃદયના સંતાપને અટુદારા જાણે બહાર કાઢતો હોય તેમ ચોધાર આંસુએ એ રડી પડ્યો. તે કરૂણા ઉપજે તેવી રીતે કહપાંત કરવા લાગ્યો. હ્યુસી પતિને પગે પડી, એનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, હોઠે અડકાડી સુબન લીધું અને એ પણ છાતીફાટ રડવા લાગી.

આ બંને દુઃખીઆરાંની આંખમાં ફેટલીએ વાર સુધી એ પ્રમાણે શ્રાવણ ભાદરવો રેંઢી રહ્યો અને આખરે કાંઈક શાંત થયાં; એટલે લોન્સડેલે દુઃખિત પત્નીને ધીમે રહીને પૂછ્યું “ મારાં કરેલાં કર્મની તું મને ક્ષમા આપીશ ? મેં તને ઘણું દુઃખ દીધું છે. ” આ પ્રશ્નને હ્યુસીએ શું જવાબ આપ્યો હશે તે પ્રિય વાંચનારને કહેવું પડે તેમ નથી. બિચારીને આથી હજારોમણું દુઃખ પડ્યું હોત અને પતિની કૂરતાએ આડો આંક વાળ્યો હોત, તોએ આ પતિ-પ્રાણી પત્નીની તો પતિને સર્વથા ક્ષમાજ હતી. જેને મન પતિ

સાક્ષાત્ પ્રેમની જ્વલંત જીવનમૂર્તિ છે તેને મન પતિ પ્રત્યે પ્રેમ વિના ખીજું શું હોઈ શકે ? જ્યાં પ્રેમજ સામ્રાજ્ય ભેગરી રહ્યો છે, ત્યાં ક્રોધને અવકાશ ક્યાં હોય ? અને ક્રોધ નથી તો ક્ષમા કાને દેવાની છે ? એણે આત્મદમનજ કર્યું હતું. એના કામળ અને મમતાળુ દીક્ષમાં પતિ ઉપર ક્રોધ કરવાની લાગણીજ નહોતી. કોવને માટે એના હૃદયમાં સ્થાનજ નહોતું; એટલે એ ખોલી “ જહાલા, મારે તમને શી ક્ષમા આપવાની હોય ? મારી તો તમને હમેશને માટે ક્ષમાજ છે. પરંતુ તમે આમ ન ખોલો. તમારા હૃદયમાં એવા વિચાર લાવી તમે પરિતાપ ન કરો. ”

“ પ્રિયમને, મારી હૃદય દેવી, રંકને રત્ન મશ્યું પણ મને તેની દિંમત ન થઈ. જૂતકાળના મારા વર્તન માટે મને એટલો બધો સંતાપ થાય છે કે એ સાંમરી આવતાં માઈ હૃદય શતકા વિસિન્ન થઈ જાય છે. ગયેલાં બે વર્ષ મને જે પાછાં મળે તો મારાં અયોગ્ય કર્મોતું હું પુરેપુરું પ્રાયશ્ચિત્ત કરૂં. ”

દ્યુસીએ જ્નેયું કે લોન્સડેલ ગઈ વાત સંભારીને વધારે પરિ-તાપ પામે છે; એટલે એણે કહ્યું “ જહાલા, ગઈ જુજરી વિસારી દો. હવે તો આપણે બવિખ્યનોજ વિચાર કરવો રહ્યો. ” એટલે લોન્સડેલે નાનો ફ્રેડી ન સાંભળે એમ ધીરેથી દ્યુસીના કાનમાં કહ્યું “ મેં એનો પણ વિચાર કર્યો છે. ”

આ કોટડીમાં મને એકાંત વાસ છે અને એ એકાંતમાં મેં શાંત ચિત્તથી મારા વિચારો પ્રભુમાંજ જોડેલા છે. તે કોટકોટીના પ્રસંગે હું વીરનરને જાજતી દહતા રાખીશ અને એક ધર્મવીરના લાગવૃત્તિ ધરીશ. એજ દહતા અને ત્યાગવૃત્તિથી મૃત્યુને બેટી પડીશ. ”

હ્યુસીએ લોન્સડેલના ખભા ઉપર પોતાનું માથું ઢાળી દીધું અને મહા પરાકાષ્ટાએ રડવું રોકી રાખ્યું.

લોન્સડેલે પોતાના એક બાહુમાં પત્નીને વીંટી લીધી અને બીજા બાહુમાં બાળકને લઈ લીધો. ધડીમાં પુત્ર સામું જોતો તો ધડીમાં પોતાની મનોરમા સામું જોતો. મારા મૃત્યુ પછી આમતી શી વલ્લે થશે ? મારા વિયોગે હ્યુસી આ સંસારમાં વધારે વખત નહિ જીવી શકે, એ પણ મારી પાછળ આ ફાની જગતને ત્યાગી જશે, ત્યારે આ મારા પુત્રનું શું થશે ? એની કાણુ સંભાળ લેશે ? એને કાણુ ઉછેરશે ? એને કાણુ લાડ લડાવશે ? એને કાણુ આશ્રય આપશે ? એ ભુખ્યો છે કે તરસ્યો એની કાણુ સંભાળ રાખશે ? ” આવા વિચારો કરતો એ પામલ દશા ભોગરી રહ્યો હતો અને “ તમારાં જન્મેનું શું થશે ? ” એજ ઉદ્ગારો એ કાઢ્યા કરતો હતો.

પતિની તીવ્ર વેદના શમાવવા પતિને પોતાના વક્ષઃસ્થળ માથે હ્યુસીએ ગાઠ આલિંગન દીધું અને બોલી “નાથ, આપ એવી વાણી શું કાઢો છો ? એવા ભયંકર વિચારોને સ્થાન ન આપો. શું કહું તો તમારા જીવનને શાંતિ મળે ? શું કહું તો તમને કાંઈક આશ્વાસન મળે ? બોલો, બોલો; તમે કહેશો તે કરવા તૈયાર છું. ”

દીન અને દુઃખી લોન્સડેલ કાંઈ જવાબ ન આપી શક્યો. તીવ્ર મનોવ્યથાથી એ વિંધાઈ જતો હતો. એ ગાંડા જેવો થઈ ગયો. એક પ્રકારનો એને ઉન્માદ થઈ ગયો. બાળક અને પત્ની જન્મે એને દહાલિંગન કરીને વળગી પડ્યાં હતાં. તેમના આલિંગન-માંથી છુટો થઈને એ કાટડીમાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

દ્યુસીનોજ આશાતંત્રુ તુટી ગયો હતો તો પછી એ લોન્સડેકને
 શી આશા આપે ? એને શું આશ્વાસન આપે ? આશા હોય તે
 આશ્વાસન હોય. નિરાશામાં આશ્વાસન શાનું ? આંટા મારતો
 મારતો વળી એ ઓચીંતો ઉભો રહ્યો અને થોડી ક્ષણ પાછો
 બન્નેના સામું જોઈ રહ્યો. આ વખતે એના મુખ સામું
 કાષ્ટએ જોયું હોય તે તેને એ મુખ તેજવિહીન, શુષ્ક અને ગ્લાની-
 ની પરાકાષ્ટએ પહોંચેલું જણાયા વિના ન રહે. આ હતભાગી
 મનુષ્યના મગજમાં અત્યારે કાળજી કારી નાખે એવા હજારો વિચારો
 ચાલી રહ્યા હતા. આરોગ્ય અને આનંદમાં વિહરતી ચંદ્રમુખીનું
 મુખ ફરી પુણી જેવું શીકકું પડી ગયું હતું. એનું આરોગ્ય અને
 આનંદ એને તજીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં. લાલ ભુદ જ્યેષ્ઠ પુત્ર પણ
 છેક ચુસાઈ ગયો હતો. એના મોઢા ઉપર ન તો કાંઈ નૂર, ન તો કાંઈ
 આનંદ દેખાતો હતો. એમની આવી દીન દશા દેખીને ફ્રેડરિકની
 આંખમાંથી આંસુ તો ન નીકળ્યાં; પણ એનું હૃદય કારમું કટપાંત
 કરી રહ્યું હતું, રક્તનાં આંસુ પાડી રહ્યું હતું; એ કટપાંત વચ્ચે
 હૃદયને પણ વિંધી નાંખતું હતું. મૃત્યુ શય્યા ઉપર પડેલાની પાસે
 પણ આવું ધોર આકંઠ તો નહિ થયું હોય. સ્મશાન ભૂમિમાં
 પોતાના ઠાલામાં ઠાલાં સ્નેહી સંબંધીના મરણ પછાડી પણ
 કાષ્ટએ આવો ધોર વિકાપ તો નહિ કર્યો હોય. ભૂતકાળનાં સુંદર
 ચિત્રો એનાં નવન સમક્ષ ખડાં થઈ ગયાં. આ કોટડીનાં લોહાનાં
 બંધન તોડીને એનું મન ઝોકલે દોડી ગયું. જે રમ્ય સ્થળે દ્યુસી ઉપર
 એની પ્રથમ દૃષ્ટિ પડી હતી, ત્યાં જઈ પહોંચ્યું. જ્યાં બન્ને પ્રેમીઓનું
 પ્રથમ તારામૈત્રિક સ્નાયું હતું ત્યાં ફર્યું. ઝરા પાસેની રમ્ય ઘાટએમાં જ્યાં
 એમનાં વારંવાર પ્રેમભીષન થતાં, જ્યાં એમનાં સંવનન અને

પ્રણયમાં આસ્થાનાં વિધાનો થતાં હતાં, તે તે સર્વે સ્થળે એવું અંતર
 મન કિંદર સમયમાં ફરી આવ્યું. ભૂતકાળોનાં એ ચિત્રો સંભારી
 સંભારીને ફરી ફરી આ બંનેને જોતો, નીહાળતો; એટલે વર્તમાન
 કાળની વિપરીત દશા પ્રાણી એને ગુંમણાવી નાખતી હતી, એને
 સંબ્રમમાં નાખી દેતી હતી. એના શરીરમાં તીવ્ર તીર ખુંપી રહ્યાં
 હતાં અને તે એના અંગે અંગને લીધી નાખતાં હતાં. આખી દુનીઆનું
 સૈકાઓનું દુઃખ એકદુ ગંધને એના એકલા ઉપરજ તુટી પડ્યું
 હોય તેવી એની વિપમ સ્થિતિ થઇ પડી હતી. ફરી પાછાં એની
 આંખોમાં ખળ ખળ કરતાં આંસુ વહેવા માંડ્યાં. પત્ની અને બાળ-
 કને વળી પાછાં પોતાની બાહુવહીમાં લીધાં. બંને ઉપર આવેગ-
 ભર્યાં ચુંબનોનો એણે વરસાદ વરસાવ્યો. પોતાનાં અશ્રુપાતથી
 એમને નવડાવી નાખ્યાં. પથ્થરને પણ પીગળાવી નાખે એવું છાતી-
 ફાટ એ રડ્યો. પોતાની પત્ની વિધવા થશે, પુત્ર પિતા વિનાનો
 થશે, એ વિચારે એની આંખનાં આંસુ આંખમાં છલકાઈ બતાં
 હતાં-સમાતાં નહોતાં. આ ચિત્ર આલેખવાને અમારી લેખિનીમાં
 શક્તિ નથી. બંને પ્રેમી દંપતીના અગાધ અને હૃદયદ્રાવક દુઃખનું
 યથાર્થ વર્ણન કરવાને અમને જોઇતો અબ્દો પણ જડતા નથી.

આમને આમ કલાકે જટલો સમય વહી ગયો એટલે કાટડીનું
 દાર ફરીથી ઉઘડ્યું. પતિને મળવાનો સ્પેસીને જટલો સમય આપ-
 વામાં આવ્યો હતો, તે બધો પુરા થઇ ગયો એટલે અનિચ્છા છતાં
 એને ત્યાંથી ઉઠવું પડ્યું. પતિ પાસેથી જવું તો એને ન મરજી; તેમ
 પતિને પત્નીનો વિચોગ પણ અસહ્ય થઇ પડ્યો. સમય પુરા થયા
 તેનું સૂચન કરવા જે સૈનિક આવ્યો હતો તે પણ આમનું મ્હાન

મુખ જોઈ ને હિંદિમ થઈ ગયો હતો. આ દૃશ્ય કર્ણોત્પાદક હતું. બન્ને એક બાળની રળ લેતા હતાં. પરંતુ હજી કરીથી મેળાપ થશે એમ આશા હતી. ”

દેહાંત દંડની શિક્ષાનો અમલ શનિવારે કરવામાં આવશે. આજે હજી બુધવાર થયો છે એટલે ગુરૂ અને શુક્રવાર એ દિવસ છેલ્લાં છેલ્લાં આ પ્રેમી યુગલનાં મિલન થશે. એ દિવસ હજી મળવાની આશા છે છતાં અત્યારે આટલા બધા શોકમાં સંદિગ્ધ થઈ ગયાં છે તો શુક્રવારે રાતે એમની છેક છેલ્લી મુલાકાત થશે અને એમને હંમેશને માટે છુટા પડવાનો સમય આવશે, ત્યારે એમની શી દૃશા થશે ? એમને શું શું થઈ જશે ? ” આવા વિચારો પેલા બહાર ઉભેલા સૈનિકને આવ્યા અને એની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. માતા અને પુત્ર બન્ને એ કાળી ઠાટડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને લોન્સડેલ ધબ લઇને નિરાશાના મહાસાગરમાં પડીને ગરકાવ થઈ ગયો.

બીજે દિવસે ગુરૂવારે પણ બુધવાર જેવો જ દંપતિનો કર્ણોત્પાદક મેળાપ થયો, અને ફરીથી પાછો તે દિવસને માટે વિચોગ સમય આવી જાયો; એટલે મહા કષ્ટથી ધૈર્ય ધારણ કરીને તુટતા સ્વરે લોન્સડેલે સ્યુસીને કહ્યું:—“ મનોરમે, આ સંસારમાં આપણા મીલનનો કાલે અંતિમ દિવસ છે. ” એમ કહીને એ અટકી ગયો. સ્યુસી એને બાકી પડી અને એનું આખું અંગ ધ્રુજી રહ્યું. પતિના ઉપલા બમસરક શબ્દબાણથી એ વિંધાઈ ગઈ. અત્યારની એની મનોવેદના, એની નિરાશા એને સર્વથા વિવશ અને હતાશ બનાવી રહી હતી.

આખરે લોન્સડેલ બોલ્યો:-“ હૃદયવલ્લભા, એમ હરખડી ન જા, હૈયે ધીરજ રાખ. ધીરજ રાખ્યા વગર હવે આપણો છુટકો નથી. કાલે આપણી છેલ્લીજ મુલાકાત છે, માટે આપણે ખન્ને જણ એકલાંજ આ કોટડીમાં હોઈશું. તેથી આજેજ છેલ્લેલો હું આપણા આ.....” આટલું બોલતાં બોલતાં એ મળમળો થઈ ગયો. અધુરું વાક્ય પુરું ન કરી શક્યો.

નાના ફ્રેડીની આંખમાંથી અશ્રુનો અસ્ખલિત પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. આંસુવડે એના ગાલ બીના થઈ મયા હતા. આંસુ જરી આંખે પિતાના સામું જાળક જોઈ રહ્યો. આવા જાળકને જોઈને લોન્સડેલનું વાત્સલ્ય મર્યું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. ચીરાઈ જતા હૃદયે એ પુત્રને જોઈ રહ્યો એટલે એનાથી વાક્ય પુરું ન થઈ શક્યું.

આજના મીઠનનો સમય પુરો થયો. પિતાએ પુત્રને પાસે લીધા. છાતી સરસો ચાંપ્યો અને “ આને તો હું છેલ્લેવેલોજ મળું છું, હવે સદાને માટે હું એને તજી જઈ છું. ” એ વિચારે એ જડવત બની ગયો, વેદનાથી એ વિદીર્ણ બની ગયો.

પુત્રથી છુટા પડતાં, જણે એના દેહમાંથી એનાં આંતરડે આંતરડાં તોડી નાખતો અને એની નસેનસને બંધ કરતો એનો પ્રાણ અત્યારેજ કાઢ ખેંચી જતું હોય એવું હોયલું દુઃખ એને થવા લાગ્યું. પુત્ર પણ પિતાનો મનોબાવ સમજી ગયો અને બોલ્યો “ પપાજી, હવે તમે ફરીથી નહિ મળો ? ”

એટલા શખ્તે એણે એવા દીન સ્વરે ઉચ્ચાર્યા કે એના એ સ્વરે બન્નેના હૃદયમાં કારી ખંજર ન બોકી દીધું હોય, તેમ દુઃખ-

ને લીધે એકાએક એમનાથી ઠારખી ચીસ પડાઇ જશે એમ એમને યદ્ય મયું. બાળકની વ્યથા એમનાથી શી રીતે જોવાય ? “ હવે તમને હું અહિંથી નહિ જવા દઉં. ” એમ બોલતો બોલતો લોન્સડેલ ઉન્માદાવસ્થામાં બન્નેને બાઝી પડ્યો. મા દીકરો પણ હવે જાણે અહિંથી છુટાં પડવુંજ ન હોય એમ લોન્સડેલને મજબૂત રીતે વળગી પડ્યાં.

આખરે દ્યુસા રડતા પુત્રને લઇને બહાર નીકળી ગઇ એટલે કાટડીનું ઠાર પાછું અંધ થઇ ગયું.

દ્યુમીના મયા પછી ફ્રેડરિકનો ઉન્માદ કાંઈક અંશે ઓછો થયેલો લાગ્યો. એટલે બનેલ ઘટના સાચી હશે કે ફક્ત સ્વપ્ન માત્રજ હશે તેનો એ વિચાર કરવા લાગ્યો.

ત્રીજે દિવસે એટલે શુક્રવારે બપોરે ફ્રેડરિકને ખબર મળી કે, કાર્ટ માર્શલે ફરમાવેલી શિક્ષાને હોર્સ ગાર્ડસની મંજૂરી મળી ગઈ છે માટે શનિવારે સવારે શિક્ષાનો અમલ કરવામાં આવશે.

આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છીએ કે સર આશિમોહડના કહેવાથી જીરોલ્ડ રેડબર્ન વિંડહામ પાસે અનુકંપા પત્ર મેળવવા મેનોર ભવનથી તાબડતોબ મીડલેટન જવા ઉપડી ગયો હતો.

એણે મીડલેટન જઇને કનલ વિંડહામનો અનુકંપા પત્ર મેળવ્યો અને તે લઇને તરતજ એણે લાંડન હોર્સ ઓફ ગાર્ડસને મોકલી આપ્યો. કમાન્ડર ઇન ચીફે લાંડનથી, કાર્ટ માર્શલે ફરમાવેલી સખ મંજૂર કરીને મોકલી દીધી ત્યાર પછી એને ઉપલું અનુકંપા પત્ર મળ્યું; એટલે એક લાંડન પહોંચ્યું ત્યારે બીજું મીડલેટન પહોંચ્યું. બન્ને ટપાલમાં અથડાયાં. પણ મંજૂરી પત્ર મીડલેટન આવી પહોં-

મું તેથી કાંઈ અનુકંપા પત્રને અમલ નહીં થાય એમ કાંઈ કહી શકાય નહિ. પરંતુ આવા અનુકંપા પત્ર અથવા માણી પત્ર વિષે અપરાધીને આગળથી કશીએ ખબર આપવામાં આવતી નહિ; એટલે આ સંબંધમાં લોન્સડેલ તદ્દન અજાતજ હતો. એટલે હોર્મ ગાર્ડસની મંજૂરી મળી મઠ તેથી પોતાનું મૃત્યુ આરીજ પહોંચ્યું અને કાલે હવે એની આંખો સદાને માટે મીચાઇ જશે એમ લોન્સ-ડેલને તો ખાતરીજ થઇ ગઇ.

આ વખતે બચવાની એને એક અંશ માત્ર પણ આશા ન-હોતી. એના શત્રુઓ એના પ્રત્યે એનો દ્વેષ અને વૈર રાખતા હતા કે પોતાને માટે સર આર્થિઓલ્ડ રેડમર્નનાજ ભવનમાં પોતાને બંધાવવાની બધી તૈયારીઓ ચાલી રહી છે એનો એને ખ્યાલ સરખો એ શાનો આવે ? નજ આતી શકે.

આંખની કીકી જેવા પ્રિય પુત્રની તો મઠ કાલેજ ફ્રેડરિકે છેકછેલ્લી મુલાકાત કરી લીધી હતી. આજે પોતાની પત્નીની એને છેલામાં છેલ્લી મુલાકાત લેવાની હતી.

હ્યુસી આજે એકલીજ પોતાના પુત્ર શિવાય પતિને છેક છેવટની વિદાય દેવાને અને લેવાને આવવાની હતી. તે સમય આતી પહોંચ્યો. બરોબર સાંજના પાંચ વાગ્યા અને ગઇ કાલે નક્કી કર્યા પ્રમાણે હ્યુસી એકલીજ કારાગૃહમાં આતી પહોંચી.

આ સંસારમાં પતિ સાથેના પોતાના આ અંતિમ મીલનને માટે અંતરમાં અશ્રુપૂર્ણ ધૈર્ય ધારીને, પ્રભતા રાખીને એ આતી હતી. લોન્સડેને પણ તેવીજ પ્રભતા અને ધૈર્ય ધાર્યું હતું. આજે પૂર્ણ શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્તે એણે વાત કરવા ધારી હતી. પોતાના

અયોગ્ય વર્તન માટે આજે ફરીથી એને ક્ષમા માગવાની હતી અને મૃત્યુ ક્ષમ્યા ઉપર પડેલા મનુષ્યને જેટલી શાંતિથી જેટલી મંલીર-તાથી એનાં સર્વ દુષ્કૃત્યોની ક્ષમા આપવામાં આવે છે તેવીજ રીતની ક્ષમા એને દ્યુસી પાસે યાચવાની હતી. પોતાના મૃત્યુ પછી બાળકની ખાતર પણ દ્યુસીએ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવું, તેમ બાલિષ્ઠ્યમાં એ બંનેનો નિબાવ કેવી રીતે કરવો તે બધી આમતમાં કેટલીક સૂચનાઓ કરવાનો પણ એનો વિચાર હતો; તેમ કેટલીક સંતલસ પણ કરવાની હતી.

આ બધું કરવામાં પોતાથી ડગી ન જવાય તેટલા માટે પોતામાં હતું તે સર્વ બળ અને ધૈર્ય એકઠું કરીને એ અત્યારે બેઠો હતો.

દ્યુસીએ કારાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે પાછળથી દ્વાર બંધ થઇ ગયું અને બંને જણ એક બીજાની આંધુવક્ત્રીમાં બીડાઇ ગયાં. મળ્યાં એટલે મહા મુશીબતે એકઠું કરી રાખેલું એમનું ધૈર્ય પાછું ગળી જવા લાગ્યું એમનું બળ પણ એમને તજી જતું હોય એમ લાગ્યું; છતાં બંનેને સ્મરણ થયું કે આમ જાન સુલવામાં અત્યારે સમય વીતાવવો યોગ્ય નથી. એટલે પાછાં એક બીજાની કોટે હાથ નાખી કોટી કરતાં બેઠાં, અને અંતરની મનોવૃત્તિઓને સાધ્ય કરવા લાગ્યાં. બંને પરસ્પર દુઃખથી, શોકથી, પ્રેમથી એક બીજાને જોઇ રહ્યાં.

દ્યુસી તે દ્યુસીજ ન હોય એવું એનામાં પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. કેટલાએ માસથી એની મુખાકૃતિ બદલાતી જતી હતી. એની દેહ લલિતકા કરમાતી જતી હતી. તેમણે મત સપ્તાહથી તે એ ધણી

દુર્બળ થઈ મધ હતી. એનું બળ, એનું સૌન્દર્ય, એનું આરોગ્ય પાણીના રેલાની માફક વહી જતું હતું. હવે તે વધારે વેગથી વહેવા લાગ્યું અને તેમાંએ છેલ્લા ચોવીસ કલાકમાં તે આડો આંક વળ્યો હતો. ચોવીસ વર્ષમાં જે ધસારો એના શરીરને નહિ લાગ્યો હોય તેવો ધસારો ચોવીસ કલાકમાં એને લાગી ગયો. આખું ધત્તાંડ એના હિપર તુટી પડ્યું હોય, સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો સંપ કરીને જાણે એનેજ પીડવા ખડે પગે થઈ રહ્યાં હોય, એવી એની સ્થિતિ થઈ હતી. એના મુખ હિપર વિપાદની વિષમ છાયા પ્રસરી રહી હતી. એનાં નયનમાં નિરાશા પથરાઈ રહી હતી. એનાં પ્રત્યેક અંગમાં વ્યથાની છાપ વાગી રહી હતી, છતાં એનામાં કાંઈ એરી અજાજ સુંદરતા ટકી રહી હતી કે જેથી લોન્સડેલ પણ એ વડી એના મુખ સામું પૂર્ણ ભાવથી જોઈ રહ્યો અને પાછો ભાવવશ થઈ ગયો. કેવી પ્રેમધેલી પ્રેમદા, પતિ પ્રત્યે એનો કેવો અગાધ પ્રેમ, પતિની કૂરતા છતાં, એના અયોગ્ય વર્તન છતાં, એના કુછદો છતાં, અરે એને કૂરતાથી માર મારવા છતાં પણ પતિ પ્રત્યેનો એનો અદ્ભૂત પ્રેમ જરાએ ન્યૂન થયો નથી, જરાએ મંદ થયો નથી. પોતાની દારિશ્રવાવસ્થામાં ખાવાનો ટુકડો રોટલો મળવાના પણ સાંસા પડતા; છતાં પતિની પ્રતિમા આ સ્નેહાળ સુંદરીના હૃદય મંદીરમાં પ્રેમ-પુષ્પોથી પૂજવા કરતી હતી પતિદેવની ભક્તિમાંજ એ સતી અનુરત રહેતી હતી. પતિના અવગુણો એના હિરે જરાએ ન વસ્તા. આવી સ્વર્ભીય, દૈવી અને દિવ્ય દેવગ્રામનાની દિવ્યતાનું હાર્દ લોન્સડેલ આ વખતેજ યથાર્થ સમજ્યો. આવી હૃદય દેવી પ્રત્યે એ કૂર થયો એટલુંજ નહિ પણ તેને વિનાકારણ માર મારતો એ વિચાર પોતાની કૃતમતાનો એને પુરેપુરો ભાસ થયો.

આ દેવી સમી ખવિત્ર પ્રેમદા આજળ એ અત્યારે જન્મી પડશે. એના કાચળ કર ઉપર એણે ચુગન લીધું. ફરીથી એના કમળ મુખ તરફ દષ્ટિ કરીને અભક્ષની હામી લાગ્યાથી એણે કહ્યું:—
 “ મધુરી, મારે તારી સાથે કટલીક વાત કરવાની છે, તે હું સમાપ્ત કરું ત્યાં સુધી તું વચ્ચે જરાએ બોલીશ નહિ. તે મારા ઉપર કાંઈ દિવ્ય પણ કોષ કર્યોજ નથી એટલે મું મને મારાં ખત કર્યોની યાદી આપ એમ ફરીથી કહીને તને સંતાપ નથી આપતો. તારી પાસે ફરી ક્ષમા માગવાનો મારો વિચાર હતો પણ તેમ ફરીને તારા ઉદાત્ત દીલનું હવે હું જરાએ અપમાન કરવા નથી મુશ્કેલી. મેં તારી સાથે કેવી અધમતા ચલાવી છે તેનુંજ મને શતદિવસ સ્મરણ થયા કરે છે અને એ સ્મરણ માત્રથી મારાં જોગજત મેંરાઉં એવ છે. ના, હૃદયેશ્વરી, મને પુરેપુરું મારે જે કહેવું હોય તે કહી લેવડિ. વચમાં જરાએ ન બોલીશ. તારા સમક્ષ મારાં કર્મનો હું પુરેપુરો પશ્ચાત્તાપ કરીશ તોજ મારા જીવને કાંઈક આનંદ લાગશે. મારે એ પશ્ચાત્તાપ કરવાનો આ છેલામાં છેલ્લોજ અવસર છે. હવે આપણે કપાળે, સદાને માટે વિયોગજ લખાયશો છે. પ્રાણિયશી, તું અને કટલી બધી પ્રિય છે તે મને સમજાય છે. તારા સહયુજો, મારી હૃદયેશ્વરી સર્વ હું બરાબર સમજી ગયો છું. એ મારા હૃદયમાં રમી રહ્યાં છે. એ પ્રભુ, આવી મુણ્ણની સંડારણ મુણ્ણ લક્ષ્મીના અતિ ઉત્તમ મુણ્ણ પ્રતિ મેં લેશ માત્ર પણ લક્ષ ન આપ્યું. ” આમ કહીને પાછો એ રક્મસ થઈ ગયો અને એનું ધૈર્ય ખુટી ગયું.

લુસીએ પતિની ડાક ઉપર ખેતાની ડાક માખી દોષી અને હૃદયમદુઃખભારથી પુષ્કળ રહી પડી. એની ધીરજ અસોણ મધ મધ અને અંતરબધાની મહા કષ્ટલથી વેદના એને મરા લાગી. અને

એ હૃદયપાત્રનું આપણું કર્તું અને કાંઈક શાંત થયાં એટલે પાછાં વચર ખોલે એ એકમીનના સામું ટગર ટગર જોવા લાગ્યાં. આખરે લોન્સડેલે પોતાની અધુરી સ્ત્રીની વાત આગળ ચલાવી.

દુરૂનીએ વિચાર કર્યો કે “ એમને મારી ધણી ચિંતા થાય છે. એમના આ સંસારમાંથી મને વિયોગ થશે એટલે માંડે જીવિત ટપા રહેશે કે કેમ એની એમના મનમાં ગડબાગ ચાલી રહી છે. માટે હું એમને શાંતિ આપું. ” એમ વિચારીને ખોલી “ હૃદયનાથ, જીવનેશ્વર, આપ મારે માટે જરાએ કાળજી ન કરશો. આપણા બહાણા પુત્રની ખાતર માંડે જીવન હું ટકાવી રાખીશ. અમારું યું થશે તે ખાખત પણ ચત્કચિત તમારે ગમરાવાની જરૂર નથી. આપણા સ્નેહીએ અમને આશ્રય આપવા અત્યારે ખોલાવી રહ્યા છે. ગઈ કાલે સાંજેજ મીસીસ સેલ્વીન મને મળવા આવી હતી. મને પણ આશ્ચર્યન દેને એણે કહ્યું છે કે “ એન, તમે જરાએ ગભરાશો નહિ. હરખડશો નહિ. માંડે ધર તે તમારુંજ ધર છે. એકાંશક તમારા પુત્રને લઈને મારે ત્યાંજ તમે રહેજો. તમને કશી વાતે હું તાણું નહિ પણ દઈ. ”

મી. સેલ્વીનની પણ આપણા પ્રત્યે પૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે અને તેમણે પણ મીસીસ સેલ્વીનના કાર્યને સંમતિ આપી છે અને આપણા સમસ્યામાં યોગ્ય કરવાને બધા અધિકાર એને આપી મુક્યો છે. માટે તે વિષયમાં આપ જરાએ ચિંતા ન કરશો. ” પત્ની અને પુત્રને સ્નેહી જનોનો આશ્રય છે એ જાણીને લોન્સડેલના મનમાં હતાશય થયો. એને ખાતરી થઈ કે પોતાના મત્સુ પછી પોતાના બહાણા રખડતાં નહિ થાય.

સમય વહી ગયો અને આટલા આ અતિમ સંયોગને પણ અંત આણ્યો. આ ઘડીને અમે કંઈ કલમથી ચીતરીએ? અમે ક્યા શબ્દોમાં એનું વર્ણન કરીએ? હૃદયભ્રમ, નિરાશ, હાસ પામી મયેલાં દુભાગી દંપતીને જોઈનેજ અમારૂં અંતઃકરણ શ્રી જય છે, તો પછી એમની આ ઘડીની મનોવેદનાનું સ્વરૂપ પણ અમે શું આપી શકીએ? અન્નેની દષ્ટિમાં, અન્નેનાં અશ્રુમાં, અન્નેનાં આવેગભર્યાં ચુંબનોમાંજ અત્યારે તો એમની મનોવેદક વિપલિતો, વૈષમ્યનો દતિહાસ જવલંત શબ્દોમાં સ્પષ્ટ રીતે લખાયેલો હતો. એના કરતાં વિશેષ અમે શું વર્ણવી શકવાના હતા? વારંવાર અન્ને એકબીજાની આથમાંથી છુટાં પડતાં અને વળી ફરી ફરી એક બીજાને બાઝી પડતાં. ફરી ફરી આંસુ ભર્યાં નયને એ ચુંબન લેતાં-દેતાં. પરંતુ એ ભાગ્ય પણ ન ટકી શક્યું. આખરે છેલ્લેલું આલિંગન લેવાયું-દેવાયું. હવે તો આ સંકટના કાળા સમુદ્રમાં આમને આમ એક બીજાને જીવન માટે તરફડીઆં મારતાં જોયા કરવાં, એ પણ એ અન્નેને એક બીજા પ્રત્યે કૂરતાથી વર્ત્યાં જેવું લાગ્યું અને આખરે એમનું પરિભ્રમણ છુટ્યું. દ્યુસી દ્વાર બહાર નીકળી ગઈ અને વજ્ર પડ્યું હોય એવા ધબકા સાથે કારાગૃહનું દ્વાર બંધ થઈ ગયું. અન્ને પતિ અને પત્ની વચ્ચે હવે કદી ન મેદાય એવી અભેદ દિવાલ જાણે ચણાઈ ગઈ. હવે જાણે એમને અન્નેને હજારો લાખો ગાઉનાં છેટાં પડી ગયેલાં લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

કલાધવ ભવન.

કાઉન્ટેસ ઓફ ઍર્ટન અને લેડી એડીલાને મેનેર ભવન છોડે દોઢેક વર્ષ થઈ ગયું હતું. મેનેર ભવનથી પાછા આવીને એ કલાધવ ભવનમાં રહેતાં હતાં. લેડી એડીલા લાયક ઉમરની થઈ હતી એટલે પચીસ હજાર પાઉંડનો વારસો હવે એને હસ્તગત થયો હતો. ત્યારથી જીરોલ્ડ રેડબર્ન સાથેના પ્રણયમાં વિદ્વેષ આવી પડ્યો ત્યારથી કાર્લ ખીગ્ગ પ્રેમી સાથે સંવનન કરવા લેડી ઍર્ટન લેડી કલાધવને જરાએ આગ્રહ કરતી નહોતી.

કાઉન્ટેસને પણ ખચર પડી ગઈ હતી કે પોતાની પુત્રીનું હૃદય રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ હરી લીધું છે. હવે કાઉન્ટેસને રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ તરફ પહેલાંનો દ્વેષ જરાએ રહ્યો નહોતો. આપણે આગળ પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ કે ઓન. ફોર્ડનાંડ સ્ટેન્સરીલ્ડ ગુજરી જવાથી લોર્ડ સ્ટેન્સરીલ્ડની સર્વ પ્રકારની મીલકત અને જગીરનો વારસ મી. રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટજ થવાનો હતો. એટલે પાંચસો પાઉંડની વાર્ષિક ઉત્પન્નવાળો રેજીનોલ્ડ હવે એક મોટો જગીરદાર થઈ જવાનો, એ જાણીને કાઉન્ટેસ ઓફ ઍર્ટનનું મન પણ એના તરફ જ વળ્યું અને એ જો પોતાની પુત્રીનું માથું કરે તો એના આગનો અવશ્ય સ્વીકાર કરવો એવો પણ મન સાથે એણે ઠરાવ કરી દીધો. આજે નહિ તો કાલે, કાલે નહિ તો પરમ દિવસે પણ એ ત્યારે રેજીનોલ્ડ લેડી એડીલા કલાધવનું માથું કરવા જરૂર આવશે, એવી કાઉન્ટેસ આશા રાખ્યાજ કરતી હતી. દિવસોના

દિવસો એવી આશામાંને આશામાં ચાલ્યા ગયા પણ રેણુનોહડનાં કલાઈવ હોલમાં દર્શન ન થયાં.

લેડી એડીલાનું તો હૃદય રેણુનોહડ પાસે દોડી ગયું હતું; એટલે એ તો ઘડીએ અને પળે એના આગમનની રાહ ભુએ એમાં આશ્ચર્ય શું ? રેણુનોહડ પ્રત્યે એનો પ્રેમ તો ત્રિકાલાખાધિત હતો એટલે રેણુનોહડ વરસ દહાડે ફક્ત પાંચસો ક્રમાતો હતો અને હવે મોટો જગીરદાર થવાનો, છતાં એનો પ્રેમ તો જરાએ ન્યુનાધિક થયો નહોતો.

રેણુનોહડ તરફ એડીલાનો પ્રેમ પ્રથમથીજ અંતરના ઉમળકાનો હતો એટલે એડીલાને એમ આશા હતી કે “ હવે રેણુનોહડ ફરિંદાનો શોક મુકશે એટલે જરૂર મને મળવા આવશેજ.” પરંતુ હજુએ એ આવ્યો નહિ એટલે એના મનમાં તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. “ એ કેમ નહિ આવ્યા હોય, મને ભુલી ગયા હશે કે શું, એમણે પોતાનો પ્રેમ અન્યને અર્પણ કર્યો હશે ? ” આ પ્રમાણે પોતાના મનને એ વારંવાર સવાલો પુછ્યા કરતી હતી; છતાં એ એના ઉદાત્ત મનની હતી કે આખા સંસારને ઉદાત્તજ માનતી હતી. એટલે રેણુનોહડનું ઉચ્ચ હૃદય તો હવે અન્યનો પ્રેમ નજ અહણુ કરી શકે, એ મહોદાર મહાશયનું મન અન્યમાં હવે ચક્ષિત નજ થઈ શકે એવી એની પુરે પુરી માન્યતા હતી.

કાઉન્ટેસ એફ બટન “ મોર્નિંગ પોસ્ટ ” ની આહક હતી, એટલે ઉમરાવ વર્ગ સંબંધીની અને તેમાંએ ખાસ કરીને સ્ટેન્સ-શીહડવાંગાંઓની કાંઈ જાણવા જેવી ખબર આવે છે કે કેમ એ જાણવા એ પેપર એ ખાસ લક્ષ રાખીને વાંચતી. વળી એનો પુત્ર

અર્લે એક યર્ટન હાલ લંડનમાં રહેતો હતો. તે જો સ્ટેન્સરીલ્ડ-
વાળાં સંબંધી હકિકત જાણતો હોય તો પોતાને ખબર આપવાને
તેને પણ એણે જણાવ્યું હતું. છતાં એ એ વિષયમાં ફક્ત
એટલીજ ખબર મળી કે મી. હર્બર્ટ સરકારી નોકરીમાંથી રાજી-
નામું આપ્યું છે અને હવે એના કાકાની જોડે જ રહે છે અને
પુત્રમરણના શોકથી ધુરતાં શાક કાકાને સાંત્વન આપ્યા કરે છે.
આટલી ખબર મળ્યા પછી પાછી એને એવી પણ ખબર મળી કે
રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ કુંવારો છે, એટલુંજ નહિ પણ હજુ એને માટે
કાંઈ કન્યાનું માગું એ નહોતું થયું તેમ એ કાંઈ કન્યાની સાથે સંવનન
કરતો હોય એમ પણ જણાયું નહોતું. એને સમાજમાં બહુ આવવું
જવું ગમતું નહોતું. એની મેજે એ જ્યાં જતો ત્યાં એકલોજ જતો;
તેથી એને કાંઈ આંતર ગ્લાનિ હોય એમજ ધારવામાં આવતું હતું.
આ બધા સમાચારને પરિણામે કાઉન્ટેસને એમ ખાતરી થઈ કે
હજુ એ એનું હૃદય એડીલામાંજ રાગવાળું છે; છતાં એના તરફથી
ન તો કાંઈ પત્ર આવ્યો, ન તો એ જાતે આવ્યો એટલે એને આશ્ચર્ય
થયું. સ્ટેન્સરીલ્ડવાળાં સાથે પોતાને જુનો સંબંધ તાજો કરવાને
એની ચિત્તવૃત્તિ થઈ આવી; પરંતુ એમની સાથેનો સંબંધ તાજો
કરવા પોતાને પહેલ કરવી પડે તેથી એનું મન અચકાતું હતું.

કાઉન્ટેસ એક યર્ટન આમ ગુંચાતી હતી ત્યારે લેડી
એડીલાના મનમાં પણ મહામંથન ચાલી રહ્યું હતું. એને પણ એકલાં
એકલાંજ ફરવાનું ગમતું હતું.

કસાઇન જીવનના વિશાળ મેદાનમાં દિવસોના દિવસ વિચાર
કરતી એ બમણા ક્યાં કરતી હતી. એના હૃદયમંથનની વાત એની

મોતીને પણ એનાથી ન થઈ શકા; તેમ એની માતાના મનમાં પણ જે ગુન્હાવશ્ય ચાલી રહી હતી તેની વાત એની માતાએ પણ ક્રોધે ન કરી.

એડીલાના હૃદયની વાત કલાકૃત્ય ભવનમાં એક જથ્થુ જાણ્યું હતું, ભવનમાં મીસીસ પ્રાઉનીંગ કરીને એક વૃદ્ધા ખાઈ તોડકર હતી. એડીલાના જન્મ પહેલાંની એ બધી અહિરહેતી હતી; એટલે તોડકરી કરતાં અહિંજ એ ધરડી થઈ હતી.

એડીલા ઉપર એના માતા જેટલો પ્રેમ હતો, તેથી એડીલાએ એને પેતાના વિશ્વાસની ભાગીયણ બનાવી હતી. એના આગળ એ પોતાનું અંતર ખોલીને વાત કરતી હતી. કેટલીએ વાર એડીલા મીસીસ પ્રાઉનીંગની રૂમમાં જતી અને એની પાસે બેસીને મનના ઉજ્જરા ખાલી કરતી હતી અને પોતાના પ્રેમ વિષે વાર્તાલાપ કરીને આનંદ માનતી હતી.

જે શુક્રવારે ફેડેરિક લોન્સડેલ અને લ્યુસીનો કારાગૃહમાં છેક ઉંબટનો મેળાપ થયો તેજ દિવસે જ્યારે એડીલાને કાંઈ ન જમવાથી પોતાનાં હાથમાંનું કામ લઇને મીસીસ પ્રાઉનીંગની રૂમમાં એ આવી પહોંચી અને પાસે પડેલી ખુરસી ઉપર બેડી. આજનો દહાડો જાણે સારો લાગતો નથી વિગેરે વાતો કર્યા પછી એડીલા પાછું પોતાનું કીવણું કામ કરવા મંડી પડી; પણ મીસીસ પ્રાઉનીંગને આજે એના મુખ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે રોજના કરતાં એડીલા આજે વધારે ઉદાસ હતી. એની ઉદારીનતાનું કારણ એ સમજી મઠ હતી તેથી એને આનંદમાં લાવવા એના હૃદયમાં કોઈક આશા ઉત્પન્ન કરવાનો એણે વિચાર કર્યો; પણ એ આશા હવે એનેયે આકાંક્ષા-

કુસુમવત લાપતી હતી. એટલે આશા આપીને ઉલટી નિરાશ કરવાનું થાય એમ ધારીને એ વિચાર માંડી વાળ્યો અને કાંઈક કામ અધુરું રહેલું સાંભરી આવ્યું; તેથી બીજા નોકરાને તે કામ કરવાની આજ્ઞા આપતા સ્વથી ઉઠીને એ બાધી બધ.

એડીલા એકલી પડી એટલે એણે પણ જ્ઞાપમાંનું કામ હેઠે સુકા-દીધું અને વિચાર કરવા લાગી “આજે કેમ મીસીસ જાઉં નીંજ કાંઈ બોલતાં નથી. રોજતો મને આશ્વાસન આપતાં હતાં, મને આશાથી ઉત્તેજિત કરતાં હતાં અને આજે એમણે હેઠકમાંથી એક શબ્દ પણ બહાર કાઢ્યો નથી. શું એમને પણ હવે કાંઈ આશા જેવું નહિ લાગતું હોય. ત્યારે શું મારે હવે રેજીનોલ્ડ હર્ન્ટના બધા વિચારો છોડી દેવા, મારે એમની આશા ન રાખવી, એમની મૂર્તિને મારા હૃદયમાંથી દૂર કરી દેવી, ક્યાં સુધી એ ફોલ્ટ આશાને હૃદયમાં રાખી મુકવી ? આશામાં આશામાં સુખનો પડીઆ તો આશી બન્ય છે મારે એવા મિથ્યા વિચાર ક્યેં શું વજે ? મારે પણ એ મૂર્તિને હૃદયમાંથી દૂર કરવાની શક્તિ મારામાં ક્યાં છે ? બોલવું તો સહેલું લાગે છે પણ વતીધું તો મોંઘું મુશ્કેલ છે. એ નથી તો માઈ સુખજ ક્યાં છે ? એમનો વિના માઈ સુખ તો હરાઈજ અધેલું છે; તો પછી હું ક્યા સુખની આશા રાખું છું ? એમની સ્થાપિત મૂર્તિને મારા હૃદયમાંથી ઉઠાવી લઉં તો માઈ સર્વસ્વ અધા જેવું છે.” હન્ટને આશા કયાંક સુધી એડીલાના મનમાં રાખી અનેક મહલાંમ વધા લાગી. નીચી દૃષ્ટિથી વિચારતી પરંપરા હૃદય લાગી. એટલામાં જો સુખનું કાર ઉઠ્યું. મીસીસ જાઉં નીંજ બોલ્યાં હશે એમ ધારીને એણે પોતાની બાંધ સરખી ઉઠી ન કરી તેમ

જરા ટટાર પણ ન બતા. કોઇ એની વધારે નજદીકને નજદીક આવતું જણાયું. કોઇનો સ્વર સંભળાયો એટલે એ તરત ચમકી. આ મીસીસ બ્રાઉનીંગનો સ્વર ન હોય. એ સ્વર કોનો હતો ? વાંચનાર સમજી ગયા હશે. પૂર્વે જોનો એ વિચાર કરતી હતી તેજ એનો મનનો માન્યો હીરો આવી પહોંચ્યો હતો. એ સ્વર તેનોજ હતો.

“ લેડી એડીલા, અણધારેલા સમયે તમને ખલેલ કંઈ છે એની ક્ષમા આપશો. ” એમ કહેતો કહેતો હર્મટ્ એડીલાની સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો. એને જોઈને એડીલાથી આનંદ અને આશ્ચર્યથી ખૂબ પડાઈ ગઈ. પોતાના નયનતારા રેજીનોલ્ડ હર્મટ્ને જોઈને એ મુગ્ધ બની ગઈ.

રેજીનોલ્ડ હર્મટ્ ઉંચો અને સ્વરૂપે સુંદર હતો. એનું વય આશરે છવીસેક વર્ષનું હશે. એના મુખ ઉપર ભુક્ષિતતા લખાઈ પાટ કરી રહી હતી. એના માલ પ્રદેશ ઉપર એના ઉન્નત વિચારો અંકાઈ રહ્યા હતા. એનો સ્વર સાંભળીને એડીલા ચોંકી ઉઠી. એને નીહાળીને એનું સર્વાંગ હર્ષોત્કુલ બની ગયું હતું. એ જોઈને હર્મટ્ના મનનો સંશય અને ભય દૂર થઈ ગયો. હૃદય હૃદયને પારખી ગયું. આજ ભવનમાં આજથી ત્રણ વર્ષ ઉપર આ સ્નેહ-સુંદર યુગલ મળ્યું હતું, તે વખતે એક બીજાનાં નયન અને હૃદયે પરસ્પર પોત પોતાનું કાર્ય કરી લીધું હતું. મુખથી કોણ અપાયા લેવાયા તો નહોતા, કપોલ યુગ્મન પણ થયાં નહોતાં. ફક્ત હસ્ત-પીડનજ અનુભવાયું હતું. પરંતુ એ વખતે હૃદય મીલન થયું હતું. હૃદયે હૃદયનું યુગ્મન કર્યું હતું અને નયનોએ પરસ્પર ગુપ્ત કોણ આપ્યા

લીધા હતા: એડીલા પોતાને માન્ય કરશે કે કેમ એની અત્યાર સુધી હર્ષદેને શંકાજ રહ્યા કરતી હતી; પરન્તુ અચારના મિલનથી એડીલાના હૃદયની એને ખાતરી થઇ ગઇ હતી. એડીલાનો કેમળ કર એણે પોતાના હાથમાં લીધો અને ફરી બોલ્યો: “લેડી એડીલા, અણુધારેલા સમયે તમને ખલેજ કઈ છું એની ક્ષમા આપશો ?” આમ બોલતાં બોલતાં પોતાના હાથમાં લીધેલો એડીલાનો હાથ એને ધ્રુજતો જણાયો. એના માલ ઉપર રતાશ ચઢી આવી હતી, શરમના શેરડા પડી ગયા હતા અને એનાં નયનો નીચાં ઢળી ગયાં હતાં. આ સર્વ ચિન્હો એડીલાના પ્રેમની પ્રત્યક્ષ સાક્ષી પુરી રહ્યાં હતાં. એથી હર્ષદેને વધારે પ્રેતસાહન મળ્યું અને બોલ્યો “તમારી એકાંતનો મેં જાગ કર્યો હોય તો તેને માટે હું તકસીરવાર નથી. અને તો તમારી મીસીસ આઉનીંગે અહિં મોકલ્યો છે; માટે દોષ માત્ર તો તેનોજ છે. અહિં દ્વાર સુધી આવીને એ મને મુજી ગઇ અને મારે તમારી સાથે કાંઈ ખાસ વાત કરવાની હશે એમ ધારીનેજ એ અહિં મારી સાથે નહિ આવી હોય. ”

એડીલા: “મારી એકાંતમાં આપે જરાએ ખલેલ નથી કર્યું. ખીરાજે આ પાસેની ખુરસી ઉપર. ” એમ બોલતાં બોલતાં એને પણ રમણીય મુંઝવણ થવા લાગી અને અણાતકારે એ મુંઝવણમાંથી છુટીને એણે કહ્યું: “ચાલો દિવાનખાનામાં આવશો ? ત્યાં મારાં માતૃશ્રી પણ તમને મળી શકશે. ”

“લેડી એડીલા, અહિં આવીને પહેલ વહેલાં તમારી માતૃશ્રીનેજ મળવાની ઇચ્છા હતી; પણ તેમની તપાસ કરતાં તેમણે કહ્યું કે દિવાનખાનામાં જોસો. પાંચેક ક્ષાકમાં હું આવી પહોંચું છું.

એટલે મારી ઇચ્છા તમને મળવાતી થઈ અને તમારી તપાસ કરી એટલે મીસીસ. બ્રાઉનિંગ મને તમારી પાસે લાવી. તેથી અહિંજ થોડીવાર તમારી સાથે કેટલીક વાતચીત કરી, લેવાનો મુદ્દો વિચાર છે. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો અહિંજ આપણે થોડો સમય માળીએ: " અહિંજ મિષ્ટતા અને મૃદુતાથી હર્મટ પ્રેમથી જોશોજાલ ભરેલા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

બેડી એડીલાનું હૃદય તો આ સાંભળીને મીલુમીલુ થઈ ગયું. જવાબ દેવાની પણ એને સુજ ન પડી. પાંચી એજ રમણીય મુંઝવણે એના ગુલાબી ગાલોને રતુમડા કરી દીધા. એનાં તેજસ્વી નિર્મળ નયનોને લામળુ બનાવી દીધાં. હેઠે મુકેલુ શીવણકામ પાછું એણે હાથમાં લીધું પણ એના હાથ તો ધ્રુજ રહ્યા હતા. એ બેડી એટલે જીરોલ્ડ પણ બેઠો અને એની મીડી વાણીનો આસ્વાદ એડીલાને ચખાડવા લાગ્યાં.

" બેડી એડીલા, મારી એવી માન્યતા છે કે તમારા હૃદય-માંથી હું સદંતરતો વિલુપ્ત નહિ થયો હોઉં. હું ધાઈ છું કે, મારી એ માન્યતા ભુલ ભરેલી નહિ હોય. મારા હૃદયમંદિરમાંથી તો આજ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં છતાં એ તમારી પ્રતિમા જરાએ ખસતી નથી. મને આશા છે કે મારા આમ યોગવાથી તમને માહું તો નહિ લાગતું હોય. " એમ કહીને એ પ્રત્યુત્તરની રાહ જોવા લાગ્યો. પરંતુ ઉત્તર ન આપતાં એડીલા તો કામજ કરી રહી હતી. જાણે એણે હાથમાં લીધેલું કામ અમુક નિયત કરેલા સમયમાં પૂર્ણ કરવાનું હોય તેમ. એના હામમાંની સોયને એ અજામ સ્ફુર્તિથી ચલાવી, રહી હતી. બહારથી તે એ એના કામમાં મથાણુ હોય

એમ દેખાતી હતી; પણ એના ગાલ ઉપરની લાલાશ, એના ધ્રુજતા હાથ અને એનું ધમકારા લેતું હૃદય એની ચોરીને ઉઘાડી પાડી દેતાં હતાં. કામ કરતાં એનું મન તો હર્ષદના મધુરા અમૃતમય શબ્દો-માંજ તક્ષીન થઈ જતું હતું. આ મધુરી મુંઝવણજ એડીલાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરી રહી હતી.

“ એડીલા, આ કામ ઉપરજ ધ્યાન આપ્યા કરશો ? એને બાબુએ નહિ મુકા ? આટલા બધા માઇલ દૂરથી હું તમારાં ચર-ણોમાં પડવા આવ્યો છું છતાં તમારા કામમાંજ મંડ્યાં રહેશો ? એડીલા, આ તો ફરતા કહેવાય. ”

એડીલાના હાથમાંનું કામ એકાએક પડી ગયું અને અનેની દષ્ટોદષ્ટ એ કામલાંગીના કામદા હસ્ત યુગલને હર્ષદે પકડી લીધા અને એ હસ્ત ઉપર મધુરું સુંગન કર્યું. એની આગળ એ ધુંટણુ ઉપર ઉભો રહ્યો અને પૂર્ણ આર્જવતાથી પોતાના હૃદયને પ્રેમ એડીલાને વ્યક્ત કર્યો અને કહ્યું:-“ એડીલા, પ્રિય એડીલા, માસ અંતરનો પ્રેમ સ્વીકારશો ? હું તમારી પાસે પ્રેમ ભિક્ષા માગું છું. બોલો બોલો, મને તમારા તરીકે માન્ય કરશો. ” રૂપાની ધંટડીને જેવો મધુર રણુકાર થાય છે તેવોજ રણુકાર એડીલાના સુરીલા કંકમાંથી નીકળ્યો. એ રણુકો હર્ષદનાં કર્ણને મધુર અમૃત સમ લાગ્યો. એડીલાએ પ્રેમભિક્ષા આપવાની અનુમતિ આપી દીધી એટલે હર્ષદે ઉભો થઈ ગયો અને ઘરમથી ભરી ભરી ભાસતી લાગ્ન્યુ કવચને પોતાની બાહુવસ્ત્રમાં બીડી દવાચી દીધી.

“ પ્રિય એડીલા, હું અત્યાર સુધી એક સરકારી નોકર હોતો અને સાધારણ પગાર સિવાય મારી બીજી કશીએ આવક નહોતી;

એટલે ફડીનંડ સ્ટેન્સરીડનું માગું તમે ન સ્વિકાર્યું તો પછી તમારું માગું કરવાની મારી શી હિંમત ! ફડીનંડના ગુજરી ગયા પછી હું મોટી જગીર અને પદવીના માલીકનો વારસ થઈ પડ્યો. તે વખતેજ હું તમારી પાસે આવત પણ મને એવા ખખર મળ્યા કે, તમે તો ક્રેડન રેડમર્નના પ્રણયિની થયાં છો એટલે હું હતાશ થઈ ગયો અને હું સંમળ્યો કે મારો દાવ અવળો પડ્યો. હમણાં ફક્ત થોડા દહાડા ઉપરજ મને ખખર પડી કે એ વાત તો ખોટી છે અને તમે હજી અવિવાહિતજ છો. એટલે ટોડ અને લેડી સ્ટેન્સરીડની પુરેપુરી સંમતિ લઈનેજ હું તમારા હાથની માગણી કરવા અહિં આવી પહોંચ્યો છું. ”

આ બંને પ્રણયિનો આમ વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો એટલામાં મીસીસ બ્રાઉનિંગ એ રૂમમાં આવી પહોંચી.

એડીલાના હૃદયને જાગૃતારી, એના મનને પારખનાર એ એના અસ્વસ્થ મનનું ઔષધ કરવાને માટેજ હર્બર્ટને પરભાર્યો એની પાસે મોકલી આપ્યો.

હર્બર્ટ વૈદ્યજ એડીલાની નાડી પારખીને એના રોગની દવા કરશે એમ વિચારીને એણે આવા અચાનક મળી ગયેલા લાગને તાર્કાણીક લાભ એડીલાને આપ્યો હતો. તેથી એ મીસીસ બ્રાઉનિંગ ઉપર આફરીન થઈ ગઈ હતી. એટલે મીસીસ બ્રાઉનિંગે એ રૂમમાં જેવું ડોકીયું કર્યું કે તરતજ એડીલા હરખાતી હરખાતી ઉભી થઈ અને આભારપૂર્ણ હૃદયે એને વળગી પડી અને મીસીસ બ્રાઉનિંગ અત્યાર સુધી એને જે આશાઓ અને પ્રોત્સાહનો આપતી હતી તે આશાઓ આજે ફળીભૂત થયેલી હોવાથી એનાં ઓવારણાં લેવા લાગી.

પછી જીરોદડ હર્મટ કાઉન્ટેસને ગળ્યો, એડીલાનું માથું ક્યું અને અત્યાર સુધી એનાથી ન આવી શકાયું તેનો પણ ખુલાસો એણે કરી દીધો. કાઉન્ટેસની તો ઇચ્છા થઇજ ગઈ હતી એટલે રેજીતોદડનું માથું એણે કપુલ રાખ્યું અને આખા ભવનમાં આનંદ અને ઉત્સાહ વર્તી રહ્યો.

હર્મટ પોતાના કાફાના આરાસથી લાખો પંથ કાપતો ગાડીમાં મીડલેટન આગ્યો અને મીડલેટનની હોટલમાં એક રાત રહીને ઘોડો બાંહે કરીને આજે એ કલાર્ધવ ભવનમાં આગ્યો હતો. આખો દિવસ એણે કાઉન્ટેસ અને એડીલાના સહવાસમાંજ ગાળ્યો અને છેક રાત સુધી ભવનમાં રહ્યો. રાતના અગીઆર વાગ્યા તેનું પણ એને જ્ઞાન ન રહ્યું. એને તો એમજ લાગતું હતું કે હજુ નવેક થયા હશે પણ જ્યારે એણે પોતાની ઘડીઆળમાં જોયું, ત્યારેજ એને ખમર પડી કે અગીઆર વાગી ગયા છે. એટલે એણે પોતાનો ઘોડો તૈયાર કરવાની નોકરને વરધી આપી અને મીડલેટનની હોટલમાં ઉતર્યો હતો ત્યાં પાછો જવા તૈયાર થયો. કારણકે હાલમાં સપ્ટે કારણોને લીધે એનો રાત વાસો ભવનમાં ન થઈ શકે. ઘોડા ઉપર જીન મંડાયું અને એ જવા તૈયાર થયો. એટલે કાઉન્ટેસે આવતી કાલ સવારના નાસ્તા માટે એને આમંત્રણ ક્યું. તે સ્વીકારીને બન્નેની રજા લઇને એ ઘોડેસ્વાર થઇને ચાલ્યો ગયો.

રાત અજવાળી હતી. જમીન પણ ઝાકળને લીધે આરસપડાણ જેવી બની ગઈ હતી. ઠંડી પણ પડતી હતી. મજબુત જમીન ઉપર ઘોડાનાં પગલાંના અવાજ શીરાય શાંત રાત્રિમાં ખીજે કરી અવાજ આવવો નહોતો. પહેલાં તો ટાઢનો ચમકારો લાગવા માંડ્યો એટલે

ગરમ ઓવરકોટ ચઢાવીને હર્નટ ધોડાને ઢોડાવવા માંડ્યો; જેથી એના આખા શરીરમાં ઝપાટા બંધ લોહીના ફરવાથી ગરમીને લીધે ટાંઠ જણાય નહિ.

થોડોવાર પછી પાછી લગામ ઢીંગી મુકીને એ ધોડાને સાધારણ ચાલે ચલાવા લાગ્યો. પાંચેક મિનિટ આવી રીતે એણે ધોડાને ચાલવા દીધો હતો, એટલામાં કેટલેક દૂર રસ્તાની બાજુએ એને કાંઈ કાળું કાળું જણાયું. જેમ જેમ એ પાસે ગયો તેમ તેમ એને જણાયું કે કોઈ માણસ બેઠેલું છે. એ તેની પાસે જવા લાગ્યો ત્યારે પેલો માણસ હર્નટ જે દિશા તરફથી આવતો હતો તે દિશા તરફ એની સામે આવતો જણાયો. એનાથી બરાબર આંતરુંજ નહોતું એ ધસડાતો ચાલતો હતો એટલે હર્નટ જણ્યું કે આ કોઈ ધરબાર વગરનો દુખળો પડી ગયેલો માણસ છે. એ બિચારો ઘાડી ગયો છે. હાવ જો એને કાંઈ આર્થિક સહાય જોઈતી હોય તો આપું. એ આવો વિચાર કરે છે એટલામાં પેલો માણસ હર્નટની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. એણે ફાટાં તુટાં વચ્ચે પહેર્યાં હતાં. એના પગમાં નહોતાં મોજાં કે નહોતાં જોડાં. હર્નટ પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો અને પેલા માણસને કહ્યું:—“ લાઈ તું કાંઈ મહા દુઃખીઆરો છવ લાગે છે. ઉભો રહે, હું તારું દુઃખ મટાડી શકીશ. ”

“ આપનેક ઉપકાર સાહેબ. ” એમ બોલતો બોલતો એ તો આગળજ ચાલતો હતો પણ ઉભો તો ન રહ્યો. આટલા શબ્દ એ બોલ્યો એટલામાં હર્નટ એની મુખાકૃતિ જોઈ શક્યો. એ જોતાંજ એ કાંઈક હાડકી ગયો અને બરાબર આ મુનુષ્ય તો નહિ પણ

રાક્ષસ હશે એમજ એને લાગ્યું, એ વિરૂપ મુખનું પાછળના પ્રકરણમાં
 અમે વર્ણન કરી, મયા છીએ, તેથી અત્યારે એ ચીતરી ચઢે એવા
 મુખનું અમે ફરી વર્ણન કરવાનું થોડું નથી ધારતા. વળી મનને
 ઠેકાણે ધાવીને હર્ષદે કહ્યું:—“કમ ઉભો રહેતો નથી. આ લે તને
 કામ લાગશે.” એમ બોલતાં બોલતાં હર્ષદે પોતાના ગજરામાં હાથ
 ધાલીને કેટલુંક રૂપાનાણું કાઢ્યું. એટલે નીચે મુખે હાથ ધાંખો કરીને
 હર્ષદે પાસેથી ઉદાર હાથે અપાયલું નાણું એણે લીધું અને હર્ષદેને
 આભાર માન્યો. પછી કાંઈક ઉતાવળથી એણે પોતાનો રસ્તો લીધો.
 આ માણસની આવી વિચિત્ર રીતભાતથી હર્ષદેને ઘણું આશ્ચર્ય
 થયું હતું. “ભિચારો દુઃખીઆરો જીવ દુઃખને લીધે બ્રહ્મિત યર્ષ
 ગયો છે” એમ બોલતાં બોલતાં પછી ઘોડાને એડી મારીને એ
 પણ પોતાને રસ્તે ચાલતો થયો. મીડલેટન પહોંચી ગયો અને
 હોટલમાં જઈને પોતાની નવ વિવાહિતાનું ચિંતન કરતો કરતો પર્યક-
 માં પડ્યો. સવારે ઉઠીને આઠ વાગ્યામાં તૈયાર થઈને પાછો કલાહક
 ભવન જવાને એણે ઘોડા મંગાવ્યો અને નવ વાણતામાં તો એ
 કલાહક ભવન પહોંચી પણ ગયો. ઘોડાવાળો હર્ષદેના ઘોડાને
 તખેલામાં લઈ ગયો અને હર્ષદે સીધો ભવનની અંદર ચાલ્યો ગયો.
 ફેફાં એડીલા એને આવતો જોઈને હસતે મુખડે એને સામી
 લેવા ગઈ.

કોલિન્ડેસ એક બર્ટન પણ પ્રધાનખંડમાં આવી પહોંચી. ત્રણે
 જણાં નાસ્તો કરવાની તૈયારીમાં હતાં એટલામાં એક નોકર મસ-
 રતો મહારાજો પાહારમાં આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું:—“આ સાહેબ
 બહાર આપણા ભવનના મેદાનમાં એક વિચિત્ર માણસ આવી પડેલો

છે. એ સખત રીતે ધવાપલો છે. એના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી ગયું છે, એ ટાઢે ઠરી ગયો છે અને મરવાની અણી ઉપર આવી ગયેલો લાગે છે. એના સામું જેતાં તો આપણને ચીતરી ચઢે છે.” એમ ખોલતો ખોલતો નોકર પણ જરા કંપી ગયો.

એડીલા:—“ શું તે મરવાની અણી ઉપર છે ? ત્યારે એને એકદમ ભવનમાં લાવો, એની સારવાર કરો અને કાઈ ડોક્ટરને ખોલાવવા જાવ. ”

કાઉન્ટેસ:—“ બરોબર છે. એ કામ જલદી કરો. આપણા જ આંગણમાં કાંઈ આમ દુઃખથી ઝુક્યા કરે અને આપણે જોયા કરીએ એ આપણને શોભે નહિ. ”

નોકરની આ વાતથી ગઈ રાતનો રસ્તે બનેલા બનાવ હર્ષ-
દર્દને યાદ આબો અને એને એમ લાગ્યું કે એ માણસ એને ગંધ
રાતે રસ્તામાં મળ્યો હતો તેજ કદાચ હશે. એટલે એ એકદમ ખેડો
હતો ત્યાંથી ઉભો થઈ ગયો અને ખોલ્યો “ હું જાતેજ જાઉં છું
અને એની સારવાર માટે બરોબર બદોબસ્ત કરાવું છું. ” એમ
કહીને એ તરતજ નોકરની પાછળ ગયો અને જ્યાં પેલો માણસ
પડેલો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મિયારા નોકરો પણ આવી પહોંચ્યા,
રેજીનોલ્ડે જેયું તો ગઈ રાતે રસ્તામાં જે માણસ એને મળ્યો હતો
તેજ આ હતો. એને એક ધા માથામાં અને એક ધા ખમા ઉપર
એમ બે ધા પડેલા હતા. એમાંથી એટલું બધું લોહી વહી ગયું
હતું કે એનાં પહેરેલાં બધાંએ કપડાં લોહીમાં રગાઈ ગયાં હતાં.
અત્યારે એ અચેતન દશામાં હતો. ટાઢે ઠરી ગયો હતો; એટલે
લાકડા જેવું લાકડુંજ ન હોય એવો એ લાગ્યો હતો. એની આસ-

પાસ અથવા નોકરો એકઠા થઈ ગયા અને એને શુદ્ધિમાં લાવવા
 બાન્ડી પાછ દીધી. એના શરીરમાં જીવ તો હતો છતાં એને ચેતન
 ન આવ્યું. એને હર્મટની આગ્રાથી ભવનની અંદર આણ્યો અને
 એકાદ નોકરની ઓરડીમાં એને સુવાડ્યો એના લોહીવાળાં વસ્ત્રો
 બદલાવી નાખાવ્યાં અને ચોગ્ય ઉપચારો કરવા માંડ્યા. ડોક્ટરને
 બોલાવવાને માણસને દોડાડ્યો. એના ત્રા ઉપર પાટા ખાંધવા માંડ્યા.
 હૃદયે ધીમે ધીમે સૌને જણાવા લાગ્યું કે એનામાં જીવ છે; છતાં
 એને પુરેપુરું જ્ઞાન નહોતું આવ્યું. આવી ધમાલ ચાલી રહી હતી
 અને હર્મટની જાતી દેખરેખ નીચે આ ઉપચારો યથ રજા હતા
 એટલામાં પેલાના લોહીથી ખરડાયલા વસ્ત્રોના ગજવામાંથી કાંઈક
 પડી ગયું હતું તેના ઉપર હર્મટની નજર પડી. એક તો સોના
 અને ૩૧ નાણું ભરેલી એક કાથળી એવામાં આવા. એમાંનું કેટ-
 લુંક રૂપાનાણું તો એણેજ ગઈ રાતે આ ધાવણ થયેલા મનુષ્યને
 આપેલું હતું. એ ઉપરાંત કાંઈ સરકારી કાગળના માપ અને આકા-
 રનો કાગળ પણ હતો.

આ મનુષ્યને તરવારના ધા થયેલા જણાતા એટલે હર્મટને
 તેમજ ખીજા ત્યાં ઉભેલાઓના હૃદયમાં પણ એક પ્રકારની શંકાનેહ
 સંચાર તો થઈ ગયો હતો અને તેમાં આવા દરિદ્ર જેવા જણાતા
 મનુષ્ય પાસે સોના-નાણાંની કાથળી મળી આવેલી જોઈને તો
 એમની શકા દહ થઈ. હર્મટે પેલો કાગળ ઉપાડો લીધો અને
 પરખીડીયા ઉપર “ક્રમ સરકારી કામ બાબત” આટલા અક્ષરો
 એણે વાંચ્યા. એના ઉપર “લેફ્ટનન્ટ કર્નલ વિંડહામ, - પામ્બળ
 ટુકડી, મીડલેટન.” એવું સરનામું કરેલું હતું. એ પરખીડીયા ઉપર

હાસ માંડસની સીલ કરેલી હતી. તે તુટેલી હતી એટલે હર્બર્ટને વિચાર થયો કે પગખીડીયાની સીલ તુટેલી છે તેથી એમાંનો કામળ વચિવાની કાંઈ હરકત નથી. વચિવાંથી આ ધાયલ થયેલો માણુમ કાણ છે તે પણ કદાચ જણાઈ આવે એમ ધારીને એણે કામળ વાંચ્યો તો જણાયું કે એ તો ક્રેડરિક લોન્સડેલનું માંશી પત્ર છે. એટલે એણે તરતજ નોકરને હુકમ કરી દીધો કે “ હમણાંને હમણાં જ મારો ઘોડો તૈયાર કરીને લાવો. નહિ તો કાઉન્ટેસના તખેલા-માંથી એમનો જે સારામાં સારો પાણીદાર પવનવેગી ઘોડો હોય તે એકદમ લઈ આવો. જવ જવ જલદી કરો. એક ક્ષણ પણ યુમાવવાનો સમય નથી. આપણા ગતિ બાંધવના જીવન મરણનો આના ઉપર આધાર છે. કદાચ આટલી ઉતાવળ કરતાં પણ હું મોડો પડીશ એવો મને ભય રહે છે ”

મઠ કાંધે માંડલેટનમાંજ હર્બર્ટ સાંજખુનું હાંતું કે બેરેક યાડમાં એક સૈનિકને શનિવારે ગોળાખાર કરીને ઉડાવી દેવાનો છે. દૃટલે વાગે તેની એને ખમર નહોતી. આજેજ શનિવાર હતો. એટલે એ પોતેજ એકદમ લગનમાં દોડી ગયો. પાલ્સર (પ્રધાન ખંડમાં) જઈને કાઉન્ટેસ અને એડીલાને માંશીપત્ર સંબંધી ઉતાવળમંજિ વાત કરી દીધી અને કહ્યું કે, “ એ માંશીપત્ર કાંઈ ને અંતર ધડોળ હું મારેતે ઘોડે ચાલ્યો જાઉં છું. એક ધડીમાં જિ વિલખ થશે તો ખાજી હુચિથી જશે. ” આમ એ બોલતો હતો એટલામાંજ નોકરે આવીને ખમર આપી કે ઘોડો તૈયાર છે. રજીનાહડ હર્બર્ટ હાંતું પંજુ યુમાઈયા સિવાય તરિત ગતિએ અન્ય ઉપર ચઢી બેઠો અને અન્યમાં તંજિત હતી તેટલા પૂજી ધગે એણે અન્યને ઠોડાવી યુક્યો. જ

નીકળ્યો ત્યારે કલાક વ લવનમાં દસ વાગ્યા હતા. મીડલેટન પોણા કલાકનો રસ્તો હતો. શું એ વખતસર જઈ પહોંચશે ?

પ્રકરણ ૪૪ મું.

ધંધરીય ન્યાય.

આજે શનિવારે સવારના સાતેક વાગ્યાના સુમારે એડવોકેટ-રોકોટ કર્નલ વિંડહામના નિવાસમાં આવ્યો. તે વખતે એ શંકાર આવાસમાં ડેસ પહેરતો હતો, ત્ય આવીને એણે પૂછ્યું “કેમ સાહેબ, કાંઈ ખબર આવી ?”

“હજી સુધી કાંઈ ખબર આવી નથી. પણ હજી ચોખ્ખા ત્રણ કલાક બાકી છે. ટપાલ પણ આવી નથી. હું હાઈ હું કે આવો અમત્યનો કાગળ ટપાલ મારફતે તો નહિજ આવે.”

“આ બાબતમાં સર આર્ચિબોલ્ડ રેડબર્નને કાંઈ લાભતું વળગતું હોય એમ તમે કાંઈ કહેતા હતા ખરૂંને ?”

“હા, રેડબર્ન રેડબર્ન કંઈ કાલેજ મેજીસ્ટ્રેટ બન્યા છે. એમના પિતા મઈ કોલે લડનથી મેજીસ્ટ્રેટ બન્યા આવવાના હતા અને એમને મળીને પોણા રાતેજ એ અહિં આવવાના હતા.”

કર્નલે કહ્યું.

“અંધ કાલે રાતે ?”

“હા, અંધ રાતેજ. સર આર્ચિબોલ્ડ આને છોડાવવાને હાઈ મીડલેટન સુધી વંચ પહોંચાડશે અને તેને માટે એ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે.”

“ તમે દયાને માટે બલામણુ પત્ર પણ લખી દીધો છે અરને ? ”

“ હા, મેં લખી દીધો છે. રેડઅને મને વાત કરી કે લોન્સડેલ છેક બાબક હતો ત્યારથી સર આર્શિબોટ્સની જગીરમાંજ ઉછરેલો છે અને તેથી પોતાનાજ માણસનું આની રીતે મૃત્યુ થાય એ એમને ગમતી વાત નહિ અને તેથી એમણેજ રેડઅનેને મારી પાસે મોકલ્યા અને દયાને માટે બલામણુ પત્ર લખવાનું મને એમણે જણાવ્યું. ” “ ખરોખર, વાત તો ખરી છે. સર આર્શિબોટ્સ જેવા મોબાદાર સદ્ગૃહસ્થને આમારી કરવા આવું કામ પણ કરવું પડે. ” એડવોકેટ કહ્યું.

“ હાર્તો, એટલા માટેજ મેં એમ કહ્યું. ” કર્નલે કહ્યું. પરંતુ કેપ્ટન રેડઅને એક હજાર ગીની આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ એ બલામણુ પત્ર ઉપર પોતે સહી કરી હતી તે વાત તો એણે ગરાએ કરી નહિ.

“ પણ મારે તો જાણે માફીપત્ર આવવાનુંજ નથી એમ માર્ના લઈનેજ યધો અદોઅસ્ત કરવાનો છેને ? ”

“ હા, એમજ. અને જો દસ વાગ્યા સુધીમાં આપણને કાંઈ ખબર નહિ મળે તો શિક્ષાનો અમલ કરવાનોજ છે. વળી અડધો કલાક આપણે વધારે રાહ જોઈશું. એને આપણે એટલી તક વધારે આપીશું. ”

“ ત્યારે તો એવી રીતને હુકમ હું બહાર પાડું કની ? ” એડવોકેટ કહ્યું.

કર્નલે હાનું ઠાકું ધુણાવ્યું એટલે સ્કોટ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને કર્નલ ક્ષૈર કર્મમાં રોકાયો.

એ કલાક તો ચાલ્યા ગયા. નવેક વાગે કર્નલ વિંડહામે નારતો કરી લીધો અને ટપાલ આવ્યા પહોંચી. એક પછી એક કાગળો લખને એણે આમ તેમ ફેરવવા માંડ્યા; પણ “ ફક્ત સરકારી કામ બાબત ” એવું લખેલો એક કાગળ અને મળ્યો નહિ. ફરીથી રોકાટ આવ્યો અને કર્નલને પૂછ્યું: “ કેમ કાંઈ સમાચાર આવ્યા ? ”

“ ના, કાંઈ આવ્યા નથી. ” એમ કહીને વધારે ખાતરી કરવા કર્નલે દરેકે દરેક કાગળ ફેરડીને તેમાં કોની સહી છે તે પણ જોઈ લીધી અને ફરીથી બોલ્યો કે, “ કાંઈ સમાચાર આવ્યા નથી. ”

“ રેડબર્ન પણ પાછા આવ્યા નથી ? ”

“ ના, એ પણ આવ્યા નથી. લંડનથી એમના પિતા પાછા ફરે ત્યાં સુધી તેમની રાહ જોઈને તેમના આવ્યા પછી એ આવવાના હતા. ઉભા રહો જોવા દો. ઘડીઆળમાં કેટલા વાગ્યા ? સાડા નવ થયા છે. હજુ એક પાકો કલાક છે અને બીજી તૈયારી કરતાં કારવતાં બીજા પા કલાક જશે; એટલે લગભગ સવા કલાક જેટલો સમય રહ્યો છે. ” એક કલાક જેત જેતામાં ચાલ્યો ગયો. બરોબર સાડા દસ થયા, છતાં કાંઈ ખબર આવી નહિ. કેપ્ટન રેડબર્ન પણ આવ્યો નહિ, તેમ ફ્રેડરિક લોન્સડેલના માફીપત્ર સંબંધી કર્નલને પત્ર અથવા સંદેશો પણ ન મળ્યાં.

એરેકના યોગાનમાં આખી પત્રટણુ ગોઠવાઈ ગઈ હતી અને લોન્સડેલ ઉપર ગોળીમાર કરવાની સર્વ તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. ફક્ત કર્નલને યોગાનમાં આવવાનીજ ખોટી હતી. બધો પ્રકાર કર્નલ પોતાની બારીએથી જોયા કરતો હતો. હવે ફક્ત પોતાનીજ રાહ જોવાય છે એમ જણીને એ પણ તૈયાર થઈને યોગાનમાં આવી

પહોંચ્યો; એટલે એડવોકેટને સલામ કરીને કહ્યું: “ સાહેબ, હવે આપના હુકમનીજ રાહ જોવાય છે. ”

“ મી. સ્કોટ, મને કાંઈ ખબર મળી નથી. એટલે આપણે તો હવે શરૂ કરી દેવું જોઈએ. ગોળીબાર કરનારાઓને તમે નક્કી કરી રાખ્યા છે ? ”

“ હાજી, મેં બધા મળીને ચૌદ જણને ચુંટી કાઢ્યા છે. ”

“ દરેક ટુકડીમાંથી થોડા થોડા ચુંટયા છે ને ? ”

“ હાજી, મેં તો બધું લેંગ્લીની ન્યાય બુદ્ધિ ઉપર રાખ્યું હતું. એમણે આઠ વૃદ્ધમાંથી અને છ જુવાનને પસંદ કીધા છે, અને તે બધાને સમજાવ પણ મળી ગઈ છે. ”

“ દટપણે ઉભા રહીને બરાબર નેમ તાકવાની કની? નિશાનીને માટે શું કર્યું છે? એ બધા સંમત થયા છે ને ? ”

“ એ બધી વ્યવસ્થા ડુમ મેન્જરે ગોળીબાર કરનારી પાર્ટી સાથે કરી રાખી છે; એટલે બધું બરાબર ઉતરશે. ”

“ ત્યારે હવે મેન્જરને કહો કે શરૂ કરે. ” કર્નલનો હુકમ સાંભળીને એડવોકેટ મેન્જરને તે પ્રમાણે કહેવા ગયો.

જે વખતે પરેડ ગ્રાઉન્ડ ઉપર આ પલટણુંને ઉભી રાખવામાં આવી હતી, તે વખતે તેને જુદા જુદા વિભાગમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. હવે મેન્જરના હુકમને અનુસરીને આખી પલટણુ એક લાઇનમાં ગોઠવાઈ ગઈ અને ગોળીબાર કરનારા સૌથી આગળ આવ્યા. આખી પલટણુમાં ઘણા ગંભીર દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. સૈનિકનાં મુખ શીર્ષા પડી ગયાં હતાં. એમના દરેકના મુખ ઉપર ચિંતા અને ભયનાં ચિહ્ન દેખાઈ આવતાં હતાં. દરેક એક બીજા પ્રતિ જોતા અને પોતાનું

હૃદય સામામાં જોધ રહ્યા હતા. સર્વને એકજ પ્રકારની લાગણી થઈ રહી હતી.

ફ્રેડરિક લોન્સડેલને માટે બધાને દયાભાવ ઉપજી રહ્યો હતો અને હમણાં જ શિક્ષા એને થવાની છે તેનો વિચાર કરતાં સર્વને ત્રાસ છુટી રહ્યો હતો. પરંતુ સનંદી તેમજ ખીનસનંદી અમલદારોના હૃદયમાં તો કશીએ લાગણી નહોતી. આપણી વાર્તાના નાયક ઉપર જે જે રીતે મો ગુજરવામાં આવ્યા હતા અને એને જે જે અન્યાયો વેઠવા પડ્યા હતા, તે બધાની પુરેપુરી માહિતી તો જો કે આખા સૈનિક વર્ગમાં કોઈનેયે નહોતી; છતાં એના ઉપર જીલમાટ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનોજ એ બિચારો ભોગ થઈ પડ્યો છે એમ તો એ જાણુતા હતા. એણે મીલીટરી ડીસીપ્લીનના કાયદાનો જાણી જાન્યો લંગ કર્યો છે અને તેથી એને આવી શિક્ષા થાય છે એવી માન્યતા તો કોઈકનીજ હતી. એક ગુન્ડેગાર તરીકે નહિ પણ એક સત્યને માટેજ એ મરવા તૈયાર થઈ ગયો છે એમ સા કોઈ માનતા હતા.

હવે ગાર્ડહાઉસમાંથી ફ્રેડરિકને આ યોગાનમાં આણ્યો. એને યુનીફોર્મજ પહેરાવ્યો હતો પણ એનું બક્લ અને હથીઆર એની પાસે રહેવા દીધાં નહોતાં. એ મૃત્યુને ભેટવા આવ્યો હતો એટલે મૃત્યુ જેવોજ પીળો પડી ગયો હતો. દૃઢ પગલે માથું ઉંચું રાખીને એ મક્કમપણે ચાલ્યો આવતો હતો. જેણે એને બખ્ખેવાર ફટકાની અને ડામની શિક્ષા સહન કરતો જોયેલો હતો, તેને તો ખાતરીજ હતી કે આ વખતે પણ એ જરાએ ડગરાનો નથી; અને થયું પણ તેમજ. યોગાનમાં આવ્યો કે તરતજ એણે ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી. આઠસો માણસની આખીએ પત્રટણુ મીલીટરીના પુરા ઠાઠમાં હતી. પત્રટણુ

માના ઘણા સૈનિકોના મુખ ઉપર એના પ્રત્યેની સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણી એને સ્પષ્ટ જણાતાં હતાં; અને હવે શું થશે એવી શંકાથી એમનાં હૃદય ગભરાયલાં હોય એમ જણાયું. પોતાને માટે પોતાના સૈનિક અંધુઓને પણ આટલી બધી લાગણી થઈ આવી છે એ જાણીને એને પણ ક્ષોભ થઈ આવ્યો; પણ પાશ્વું વજનું હૈયું કરીને એ ટટાર થઈ ગયો. એ બરાબર યોગાનના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યો એટલે તરતજુ ત્યાં ઉભો રહ્યો. આ સંસારને હવે છેલ્લા રામરામ કરી લેવાના હતા; એટલે અત્રે એકઠા મળેલા પોતાના સૈનિક અંધુઓ પ્રતિ એ બોલ બોલવાની એને પરવાનગી હતી. તેથી એ પરવાનગીના લાલ લેવાની એની ઇચ્છા થઈ. મૃત્યુના મુખમાં આવી પરંતુ મનુષ્યનાં છેલ્લાં વચનો શ્રવણ કરવા સર્વ ટાંપી રહ્યા હતા. અંધુએ એકચિત્ત થઈ ગયા હતા. પુતળાંની માફક સર્વ સ્થિર થઈ ગયા હતા. ટાંકણી પડે તો પણ તેનો અવાજ સંભળાય એટલી બધી શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. સર્વનો શ્વાસ જાણે અદ્ધર રહી ગયો હતો. નાડીઓના ધબકારા પણ જાણે બંધ પડી ગયા હતા. આખરે લોન્સડેલ યોગાનના એક ખુણેથી બીજા ખુણા સુધી સંભળાય તેવી રીતે બહુ તાણીને નહિ પણ દઢ સ્વરે બોલવા લાગ્યો:-

“ અંધુઓ અને મિત્રા,

અત્યારે તમે તમારી સમક્ષ મને ઉભો રહેલો જુઓ છો; પરંતુ હવે થોડી મિનિટમાંજ મારી આંખો સદાને માટે બંધ થયેલી તમે જોશો. મારું હૃદય હવે ધબકવાનું જુલી જશે અને આ મારું પંચતત્વનું ખાળીયું માટીનો લોચો બની ગયેલું તમે હમણાંજ તમારી નજરે જોશો. અત્યારે મને જે ન્યાયાસનથી મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી

છે, તેના કરતાં પણ અતિ ઉચ્ચ ન્યાયાસન આગળ મારે ઉભા રહેવાનું છે. એ દેવી દરખાસ્ત સમક્ષ જતાં મને જે કાંઈ પણ કંપ થતો હોય તો આ દુનિયાના ન્યાયાધીશો મને જે શિક્ષા કરી છે તેને માટે તો નહિ, પણ મારી જ્ઞાણમાં જ્ઞાલી વસ્તુઓને માટેજ થાય છે. મારા અપરાધોને માટે મારાં તે પ્રિયજનોને પણ ભયંકર શિક્ષા ભોગવવી પડશે એ જાણીને માફ આપું દીલ કંપાયમાન થઈ જાય છે. અરે મારી પ્રેમધેલી પ્રિયતમા અને નિર્દોષ બાલક !—” આટલું બોલતાં બોલતાં એનો અવાજ જરા થરડાઈ ગયો. એની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી અને તે એના શીક્ષા માલ ઉપર પડવા લાગી. આ સાંભળીને અન્ય સૈનિકોને પણ કુમો ભરાઈ આવ્યો અને તેમણે મહા પરાણે પોતાના રડતા હૃદયને વશમાં રાખ્યું. લોન્સડેલે આંસુ લુછી નાખ્યાં. એ વધારે દૃઢ બન્યો અને પાછું એણે આગળ ચલાવ્યું :

“ મારી પ્રિયતમા પત્ની અને મારા પ્રિય બાળકને અહિંજ છોડીને મારે દેવતા દરખાસ્તમાં જઈને ઉભું રહેવાનું છે; પરંતુ એ વિચાર હવે મને ગુચવી શકશે નહિ. કારણ કે, સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર ઉપર બેઠો બેઠો જોઈ રહ્યો છે કે મારા જીવનમાં મારાથી કાંઈ પણ સ્પર્શનો થયાં હોય તો ફક્ત મારા પ્રિયજનો પ્રત્યે થયેલાં છે તેજ છે. પરંતુ મારી દેવાંગના સમાન દેવીએ અને બાળકે મારા સર્વ અપરાધોની મને ઉદાર દીલે ક્ષમા આપી છે. એમણે મારા ઉપર દયા દર્શાવી છે તો એ દયાના લંડાર સરજનહાર મારા ઉપર આંધી દયા નહિ દર્શાવે. મને અહિં જે શિક્ષા કરવામાં આવી છે તેમાં મને ન્યાય મળ્યો છે એમ કહેવા હું તૈયાર નથી. મને

અન્યાયજ થયો છે. જે મહાન ન્યાયાધીશ આગળ હું ખડો થવાનો છું, તેના ન્યાયસન આગળ જુઠાણું જરાએ ચાલે એમ નથી. અત્યારે જાણે હું તેમનીજ સમક્ષ મારી વાર્તા કહી રહ્યો છું અને તેથી હું સત્યજ કહું છું કે મારા વિરૂદ્ધ કેપ્ટન રેડબર્ન અને મી. લેંગ્લીએ જે સાક્ષીઓ આપી છે, તે ખનાવટી, અતિશયોક્તિવાળી અને મૂળ વાતને ઉલટાવી નાખનારી છે; અને તેને પરિણામેજ આ અંગ્રમ આવ્યો છે. ન્યારથી હું લશ્કરમાં જોડાયો છું ત્યારથી તે અત્યાર સુધી મારા દુશ્મનોએ વૈરભાવથી મારા ઉપર વર્તાવેલા અત્યાચારોનું પ્રકરણુ જે હું ખોલવા બેસું, તે એ દુશ્મનો પશુ તે સાંભળીને દિહ્મૂદ બની જાય તેમ છે. પરંતુ એ વિષય વિષે હું કાંઈ કહેવા માગતો નથી. એમણે મારા ઉપર વર્તાવેલા અધીર ત્રાસને લઈને, આ પનોતી પણે પશુ કદાચ મને એમ થઈ જાય કે, એ લોકોએ મને ધણે સતાવ્યો છે; તેમજ મારી જીંદગીનું આ છેલ્લું પુર વહી ચાલ્યું જાય છે તે વખતે પશુ અસલ મનુષ્યસ્વભાવને અનુસરીને મારાથી કદાચ એમ ન કહેવાય કે હું મારા દુશ્મનોને પશુ ક્ષમા આપું છું; તોપણુ એ વિશ્વનિયંતા વિશ્વાધારને હું વિનીત ભાવે અને નમ્રપણે એટલી તો યાચના કરું છું કે હે ભગવન્ હું તો આ અસાર સંસારને છોડીને તારી પાસે ચાલ્યો આવું છું; પશુ હવે પછી મારા દુશ્મનોના હૃદયમાં તું ઉતરજો અને એમની સત્તા અને અધિકારને વશ જેઓ રહેલા છે તેમના પ્રત્યે એમનાં હૃદય વધારે કૃમળાં, વધારે વિમળાં અને વધારે દયાળુ બનાવજો, એ જેમના ઉપર સત્તા ભોગવે છે તેમના ઉપર એમને ભ્રાતૃભાવ રાખતાં શીખવજો. બંધુઓ અને મિત્રો, હવે ફક્ત મારે એકજ વાત કહેવાની રહી જાય છે અને

તે એજ કે પ્રસંગવશાત્ જો કોઈ સ્થળે વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો હોત અને આપણને સર્વને રણાંગણમાં સાથે ઉભા રહીને લડવાનું હોત, તો ત્યાંના સર્વ ભય અને જોખમો ખેડવાને માટે હું જેટલો હિમતવાન બનત, તેટલોજ હિમતવાન અત્યારે પણ છું; અને એજ હિમતથી મારા મૃત્યુની સાથે હાથ મીઝાવવા હું તૈયાર થઈને ઉભો છું. ”

હવે લોન્સડેલે ખેલવું બંધ કર્યું. શાંતિનો ભંગ થતો જતો હતો. ઘણા સૈનિકોનાં હૃદય દ્રવી ગયાં હતાં. બધાએ નિસાસા મુક્તતા સંભળાતા હતા.

હવે સૈનિકોની હાર ગોડવાઈ રહી હતી ત્યાંથી મક્કમ પગલે એણે ચાલવા માંડ્યું અને આસરે વીસેક શીટ ચાલીને ત્યાં આગળ બહુજ ચુપકીદીથી મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને રાખવાની પેટી (કોશીન) રાખી દીધેલી હતી ત્યાં આગળ આવ્યો. એણે એ પેટીને જોઈ લીધી છતાં જરાએ ડગ્યો નહિ. એ જાણતોજ હતો કે કોશીન આવવાનીજ છે અને તેને માટે એણે પોતાનું હૈયું મજબુત કર્યું હતું. પોતે પહેરેલો રાતો કોટ એણે શરીર ઉપરથી કાઢી નાખીને જમીન ઉપર ફેંકી દીધો. પછી ઘુટણીએ પડી એ હાથ જોડીને એ શાંત ચિત્તે મનમાંજ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

લોન્સડેલની આંખે પાટો બાંધવા નિયત કરવામાં આવેલો સૈનિક એની પાસે આવી પહોંચ્યો. તે બહુજ ધીમે ધીમે આવ્યો. મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યના ઓરડામાં તેની પથારી પાસે જેમ કોઈ પણ માણસ જેવી શાંતિથી ધીરે ધીરે જાય, તેજ પ્રમાણે એ લોન્સડેલ પાસે આવ્યો અને એની આંખે પાટો બાંધતાં બાંધતાં એના કાનમાં એણે

કહ્યું:—“ લોન્સડેલ, મારા આ કૃત્ય માટે તું મને ક્ષમા આપજે. મારે કાચારીથી આમ કરવું પડે છે. મારો છુટકો નથી. ”

“ મારા ગરીબ મિત્ર, મારી તો તને ક્ષમાજ છે. લશ્કરમાં દાખલ થનાર બધા સૈનિકોની માફક તુંયે ફક્ત યંત્રવતજ છે. ભાઈ, પ્રભુ તને સુખી રાખો. ”

લોન્સડેલનું બોલવું સાંભળીને પેલા સૈનિકને પણ રડવું આવી ગયું. રડતાં રડતાં એ બોલ્યો “ ભાઈ, પ્રભુ તને શાંતિ આપો. ” એમ કહીને લોન્સડેલનો હાથ એણે દખાવ્યો અને ત્યાંથી એ ખસી ગયો. લોન્સડેલે ફરીથી એ હાથ જોડીને પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા માંડી કે “ હે પ્રભો, મારા આત્માને શાંતિ આપજે. મારી સ્ત્રી અને બાળકને આ સંસારમાં હું મુકતો જાઉં છું તેની સંભાળ રાખજે. ” એમ કહીને લોન્સડેલે ડોકું નમાવી દીધું; એટલે તરતજ ડૂમ મેજરે ગોળીઆર કરનારી ટુકડીને પોતાના હાથમાંની મોટીનો ધસારો કરીને સૂચન કરી દીધું. તરતજ નિશ્ચિત કરેલા ચૌદે જણે સામે ખડકેલી બંદુકો પટોપટ પોતાના હાથમાં ઉડાવી લીધી. ગોળીઆર કરનારી ટોળીના ઉપર પણ લોન્સડેલના ભાષણથી વચ્ચી જમરી અમર થઈ હતી. એમનું ચાલત તો એ ચૌદે ચૌદ જણએ પ્રાણનાતક હથીઆર પોતાના હાથમાંથી એકદમ મુકી દેત અને ત્યાંને ત્યાંજ કહી દેત કે “ સમરાંગણમાં શત્રુની સામે લડવાને અમે તૈયાર છીએ પણ અમારા પોતાનાજ મિત્રનું આમ કંડે પેટે ખુત કરવાનું રાક્ષસી કૃત્ય અમે કરી શક્તા નથી. ” પરંતુ એમનામાં એવી હિંમત નહોતી. એ તો જીવતાં યંત્રો હતાં એટલે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તવાની એમનામાં શક્તિ નહોતી. એમનામાં તો ફક્ત આત્મા ઉડાવવાનીજ શક્તિ હતી.

આ ચોદે જણા અંદુક હાથમાં પકડીને એક હારમાં ગોઠવાઈ ગયા અને પાછી સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી ગઈ. પરંતુ થોડી ક્ષણમાં જ એ શાંતિનો ભંગ થયો. ડૂમ મેજર આતુરતાથી અર્થસૂચક દષ્ટિ કરીને આ ટોળીના સામું જોઈ રહ્યો અને એમનું ધ્યાન પોતાના તરફ છે કે કેમ તે વિષેની ચોકસી કરી લઈને પાછી પોતાના હાથમાંની સોટી હજારીને એણે ખીજવાર ધસારત કરી. આ છેલ્લીજ ધસારત હતી. ચોદે અંદુકા હાથમાં લેવાઈ અને નિશાન તાક્યાં. ખીજ ત્રણેક ક્ષણમાં તે દરેકના કર્ણ ઉપર કાન ફાડી નાખે એવો અંદુકા ધ્રુટયાનો ભીપણ અવાજ આવીને અથડાયો.

લોન્સડેલના હાથ ઉંચા થઈ ગયા અને એ એકદમ ધમ ધમ વધને જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો. આ ક્ષણે ત્યાં ઉભેલા સર્વ કોઈ થથરી ગયા હતા. એમનો થથરાટ નજરે દેખાતો હતો એટલુંજ નહિ પણ કાને સાંભળી પણ શકાતો હતો.

હજી બિચારાના ખોળીયામાંથી પ્રાણુ પરવારી નહોતા ગયા. ગોળીઓથી એ વિંચાઈ ગયો હતો છતાં પ્રાણુ ટકી રહ્યા હતા અને જોમ માછરીને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢે ત્યારે મરતાં મરતાં જોમ એની પાંખો તરફડયા કરે છે, તેમ અંન સમયની વેદનાને લીધે લોન્સડેલના હાથ તરફડયા કરતા હતા. ડૂમ મેજરે ખીજ ચાર અંદુકા ભરીને તૈયારજ રખાતી હતી; એટલે પેલા ચોદેમાંથી પાછા ચાર મજબૂત માણસોને પસંદ કરીને તેમને એ અંદુકા તેમના હાથમાં લેવાનો હુકમ કર્યો અને અમુક રીતે વર્તવું એની સુચના પણ આપી દીધી. એટલે આજ્ઞાને આધીન આ ચારે જણુ લોન્સડેલના ચત્તાપાટ પહેલા શરીર પાસે ગયા, એના માથા ઉપર ટોપ ખાંધી દીધે

અને છેલ્લા બાર કર્યાં. બસ થઈ ચુક્યું એની ખોપરી તુટી ગઈ. એના માથાના કુરચે પુરચા ઉડી ગયા અને કામ તમામ થઈ ગયું.

તરતજ લશ્કરને જુદી જુદી ટુકડીઓમાં ગોડવાઈ જવાનો હુકમ મળ્યો અને તેમ થયા પછી એમને ત્યાંથી ધીમે ધીમે પસાર થવાનો ખીજો હુકમ મળ્યો. ન્યાં લોન્સડેલનું શખ પડ્યું હતું ત્યાં બધા આવી પહોંચ્યા એટલે “ માર્ક ટાઇમ ” એમ કરીને એમને ત્રીજો હુકમ મળ્યો. એ હુકમ પ્રમાણે એમને ન્યાંથી પગ ઉપાડ્યા ત્યાંજ પાછું આવવાનું હતું; એટલે પાછા હતા ત્યાંને ત્યાંજ એમને ઉભું રહેવાનું થયું. પછી “ આઇઝલેક્ટ ” એવો હુકમ મળ્યો; એટલે આ હુકમને અનુસરીને જેની ખોપરી અને માથાના કુરચે પુરચા ઉડી ગયા હતા તે શખ ઉપર એમણે દષ્ટિ નિક્ષેપ કરવાનો હતો. આંહો ! આ સુધારાની ટોચે પહોંચિલો મીલીટરી કોડ ! શખ ઉપર દષ્ટિ કરાવવાનું શું પ્રયોજન હશે ? શું એથી દષ્ટિ કરનારાઓ વધારે પવિત્ર થતા હશે ? વધારે સદ્ગુણી થતા હશે ? ના ના, આવા કશા કારણને માટે નહિ, પરંતુ એ તો આવા કમકમાટભર્યાં દષ્ટાંતથી ભવિષ્યમાં કોઈપણુ મૈનિક જરા પણ આત્મલગ ન કરે અને ગુલામની માફક પુરેપુરો આત્મધારક બને એવો દાખલો બેસાડવાને માટે જ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું હતું. આવી રીતે હુકમ પ્રમાણે લશ્કરની દરેક ટુકડી ગોળીબારથી ઉડવી મુકેલાના શખને એક પછી એક જેતી જેતી પસાર થઈ જતી હતી; એટલામાં બેરેકની દીવાલની બહારની બાજુએ બેરેકના દરવાજા તરફ દોડતા આવતા ધોડાના પગની ખરીઓનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. ગોળીબારનું પ્રકરણ

ચાલી રહ્યું હતું તે દરમ્યાનમાં એ દરવાજાને બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં ઉભેલા પ્રહરીને તરતજ ખ્યાલ આવ્યો કે ઉપરી અધિકારી પાસેથી કોઈ સંદેશો લઈને મારતે ઘોડે આવે છે એટલે તરતજ એણે દરવાજા ઉઘાડી નાખ્યો અને રેજીનોદડ હર્બર્ટ મારતે ઘોડે યોગાનમાં દાખલ થઈ ગયો. પરંતુ જેવી એની દષ્ટિ મૃત મનુષ્ય ઉપર પડી કે તરતજ હથીઆર એનાં હેઠાં પડેલાં જણાયાં. તે ફાટતા હાથે નિરાશ થઈને હાથ પછાડતો “ અરે મોડું થઈ ગયું ” એમ બોલતો બોલતો ઘોડા ઉપરથી પડતું નાખીને ત્યાંનો ત્યાંજ જમીન ઉપર પડ્યો. એને આમ બોલતો સાંભળીને ત્યાં ઉભેલા સર્વમાં ભય વ્યાપી ગયો, અને લશ્કરની ટુકડીઓ પણ ઉપરીના હુકમ વગરજ જ્યાંની ત્યાં સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. સર્વને સમજ પડી ગઈ કે લોન્સડેલનું માશીપત્ર આવ્યું હતું; પરંતુ માશીપત્ર લાવનારે કશું તેમ એ માશીપત્ર બહુ મોડું આવી પહોંચ્યું.

હર્બર્ટ એક અતિ મહત્વનું પરોપકારનું કાર્ય કરવા પોતાનાથી બનતી ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો હતો; પણ ખિચારાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ થઈ ગયો એટલે એને હદવગરની ઝાનિ થઈ ગઈ હતી અને નિરાશ થઈ પોતાના ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડીને જમીન ઉપર પડ્યો; એટલે તરતજ કર્નલ વિંડહામ એની પાસે દોડતો દોડતો આવી પહોંચ્યો. એણે કર્નલને એક ગાંડાની માફક પેડું માશીપત્ર આપી દીધું. કર્નલ એ વાંચવામાં રોકાયો એટલામાં બીજા પણ એક કમકમાટ ભર્યો ભેદી બનાવ બની ગયો હતો, તે તરફ પાછું બધાનું લક્ષ દોરાયું. હર્બર્ટના આગમન પછી ભેરેકનો દરવાજો ઉઘાડ્યો હતો ત્યાં આગળ કેટલાક મજૂરો એક ડોળી લઈને ઉભા હતા. તે ડોળી લઈને અંદર

આવતા હતા: ડોળીમાં કોઈ મનુષ્યનું મુઠ્ઠું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું એટલે એ ડોળીની આસપાસ માણસોનું ટોળું એકઠું થઈ ગયું હતું. મજુરોને તો ડોળી લઈને પ્રહરીએ અંદર જવા દીધા પણ પેલા અધા ડોળાને તો તેમની પાછળ જતું રોકી રાખ્યું. તેમને અંદર જવા દીધા નહિ. ડોળીને આવતી જોઈને કર્નલ વિંડહામ અને હર્પર્ટ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને અંદર કોતું મુઠ્ઠું છે તેની તપાસ કરવા લાગ્યા. માણસોએ ડોળીને નીચે મુકી દીધી અને ઉપરનું આન્જલન ખસેડી નાખ્યું; એટલે “ આ તો ફ્રાઈટન રેડર્મન ” એવા શબ્દ ત્યાં ઉભેલા ઓપીસરોના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. આ દૃશ્ય લયાનક હતું. જીરોદે પહેરેલાં બધાંએ કપડાં પાણીથી નીતરતાં હતાં અને કાદવવાળાં થઈ ગયાં હતાં. એની કેડે મ્યાન લટકતું હતું પણ તેમાં તરવાર નહોતી. એના માથાનો એક તરફનો ભાગ પુરે-પુરો છુંદાઈ ગયો હતો અને એના મુખ ઉપર પણ જાણે ધણા પ્રાણુધાતક પ્રહારો પડ્યા હોય તેમ એ મુખ લયલયું, બદશીકલ અને એડોળ દેખાતું હતું. કોઈએ એનાં ગજવાં ફફોસીને બધું કાઢી લીધું હતું. ફક્ત એના કોટના અંદરના ગજવામાં એનું ધડીઆળ હતું તે રહી જવા પામ્યું હતું. કદાચ તે ફ્રાંસીઆની નજરે એ ધડીઆળ ન પડ્યું હોય કે પછી એ ધડીઆળ કાઢતાં કોઈ આવી પહોંચ્યું હોય અને એને પત્તાયન કરી જતું પડ્યું હોય; તેને લીધે એ ધડીઆળ લેવાનું રહી ગયું હોય. આ શમ મજુરો ક્યાંથી ઉંચકી લાવ્યા તે પૂછતાં એમણે કહ્યું કે “ અમે તો ઓકલેથી બે માઈલ દૂર આવેલા એક ખેતરમાં કામ કરતા હતા. એ ખેતર અને ઓકલે જવાના રાજમાર્ગ વચ્ચે એક નાનું ખાખોચીયું છે. એ ખાખોચીયાની બહાર જાણે કોઈ મનુષ્યનો હાથ દેખાતો હોય તેવો અમારામાંના

એક જણને ભાસ થયો; એટલે અમે ત્યાં જઈને તપાસ કરી. ત્યાંથી આ શખને અમે પાણીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યું અને અહિં લઈ આવ્યા. રસ્તા ઉપર કોઈને ઝપાઝપી થઈ હોય તેવાં ચિન્હ અમને જણાયાં અને જ્યાં ઝપાઝપી થયેલી ત્યાંથી મુઠાને આ ખાખોચીયા સુધી હશેડી આણીને ખાખોચીયામાં ફેંકી દીધું હોય તેવાં નીશાન પણ જણાતાં હતાં.” મળુરોની વાત પુરી થઈ એટલે કર્નલે હર્ષદેને પૂછ્યું કે “ આ માશીપત્ર તમારી પાસે કેવી રીતે આવ્યું.” એટલે આપણે ગત પ્રકરણમાં વાંચી ગયા તે મુજબનો હર્ષદેને કર્નલને ખુલાસો કરી દીધો. એ બંધી વિગતે વાત સાંભળીને એમણે સંબંધ ખેસાડ્યો કે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન લંડનથી માશીપત્ર લઈને મેનો-રંભવન આવ્યા હશે અને તેમની પાસેથી એ માશીપત્ર લઈને જીરોલ્ડ રેડબર્ન તરતજ મીડલેટન આવવા નીકળી પડ્યા હશે. રસ્તામાં એમને ઘેરીને એમનું ખુન કરીને ખુની આ માશીપત્ર લઈને નાસી ગયેલા હોવાનો જોધએ. એટલે કલાઈવ ભવન આગળ જે રાક્ષસી વિરૂપ દેખાવતો મનુષ્ય હર્ષદેને મળ્યો હતો તેજ જીરોલ્ડ રેડબર્નનો ખુની હોવાનો જોધએ, એવા અનુમાન ઉપર સર્વ આવ્યા; અને એમને એમ પણ થયું કે રેડબર્નનું ખુન થયું એટલે માશીપત્ર વખતસર ન આવી પહોંચ્યું. ખરેખર આવી રીતે ખુનીએ એકને બદલે બે ખુન કર્યાં.

આવી ઉપરા ઉપરી બે કૃષ્ણાજનક ઘટનાઓ બનવાથી બધા દંગ થઈ ગયા હતા; તેટલામાં એક ત્રીજી ઘટનાનો પણ તરતને તરત ઉમેરો થયાં. રેડબર્નની ડેળી આગળ એક પછી એક બનેલી ઘટનાઓના ભેદ ખુલ્લતા હતા, એટલામાં સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન મારતે ઘોડે શ્વાસભર્યા ખેરેકના યોગાનમાં આવી પહોંચ્યા. ઘોડાનક

મોઢામાંથી શીણુ શીણુ નીકળી પડતું હતું અને એમના મોઢામાં શ્વાસ માતોએ નહોતો. ફ્રેટન રેડપર્ન ગઘ કાલે રાતે મેનોર લવનથો જે ઘોડા ઉપર બેસીને મીડલેટન આવવા નીકળી પડ્યો હતો, તેજ ઘોડા બેએક કલાક ઉપર ઓફલેની નજીક આવેલા ખેતરમાં રખડતો માલમ પડ્યો. તેથી સર આર્શિઓલ્ડના પેટમાં જ્યારી ફાળ પડી અને એમને એમ થયું કે જીરોલ્ડ ઘોડા ઉપરથી પડી તો નહિ ગયો હોય ? એને કદાચ સખત વાગ્યું હોય કે જમીન ઉપર પછડાઇને ગુજરી ગયો હોય તો ક્રમ થાય ? આવા પ્રકારની ચિંતા થવાથી શું હશે કે શું નહિ તેની તપાસ કાઢવાને એ તરતને તરતજ પુરપાટ ઘોડે અહિં આવી પહોંચ્યા. પરંતુ અહિં આવીને એમણે શું જોયું ? યોગાનને એક છેડે પોતાનાજ એકના એક અને બહાલામાં બહાલા પુત્રનું મુડદું અને બીજે છેડે એજ પુત્રના અત્યાચારનો ભોગ થઇ પડેલા ફ્રેડરિક લોન્સ-ડેલનું શય ! આ બેનાં શયજ જોયાં. આવું કણુણોત્પાદક દૃષ્ય જોતાંની સાથેજ એનાથી એમજ બોલાઇ જવાયું કે “ ઓ પ્રભો, આ સર્વમાં અદલ ઈશ્વરી ન્યાયજ છે. ” એમ બોલતાં બોલતાં એ ઘોડા ઉપરથી ઉંધે મસ્તકે જમીન ઉપર પડી જત, પણ સાઈં થયું કે ત્યાં ઉભેલાઓ સર આર્શિઓલ્ડ પાસે દોડી ગયા અને એમને અદ્ધરજ પોતાના હાથમાં ઝીલી લીધા.

પ્રકરણ ૪૫

વિધવાની જીંદગી.

ગત પ્રકરણમાંના બનાવો બની રહ્યા હતા તે વખતે લ્યુસી પોતાના પુત્રને લઈને પોતાના શયન ખંડમાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરી રહી હતી. દુઃખમાં સીંગઈ ગયેલા પતિને તેના અંતકાળ સમયે પૂર્ણ શાંતિ આપવાને અને મનમાં ક્રોધ પણ જાતના વિચારો આવ્યા વિનાજ દેહાંત દંડની શિક્ષા ભોગવવાને અને ધૈર્ય અને બળ આપવા એ પ્રભુને વિનંતિ કરી રહી હતી, અને પોતાના બાળકને પણ એના પિતાને માટે પ્રાર્થના કરવાનું એ શીખવી રહી હતી. બાળક પણ સમજી ગયો હતો કે હવે એની આખી જીંદગીમાં એ પોતાના પિતાનું મોઢું ફરી જોઈ શકવાનો નથી. પરંતુ એ પિતાનો ફરીથી દેખ મેટો નહિ થાય તેનું કારણ એને ન સમજાયું. તેમજ કાંઈક ધાકથી અને ભયથી એની માતાને પણ એનું કારણ એનાથી ન પૂછી શકાયું. માતા પણ પુત્રને આવી હૃદયદ્રાવક વાર્તા શી રીતે કહી શકે ? કાયદાના બાના હેઠળ એના જાતિ બંધુઓએજ એના પિતાને મરણોન્મુખ કરી દીધા છે, એ વાત જાણે તે થઈ જાય તોયે એ પુત્રને કહેવા જરાએ રાજી નહોતી. એ વિષયથી પુત્ર સદંતર અજાણ રહે એવુંજ એ ઇચ્છતી હતી. એ વખતની એની પ્રાર્થના ધણીજ શાંત અને ગંભીર ભાવની હતી. એના હૃદયમાં દીવંગીરીનું કૃવળ સાત્રાન્ય વર્તી રહ્યું હતું. એની આંખમાંનું નીર પણ ખુટી ગયું હતું એટલે એને આંસુએ નહોતાં આવતાં. રડવાથી ધણીએ

વાર મનનો ભાર હલકો થઈ જાય છે; પણ એ રડવા જેટલોએ દિલાસો એને ન મળ્યો. પતિને દેહાંતદંડની શિક્ષા એ વિચારેજ એ તો ધ્રુમ થઈ ગઈ હતી. એ હજારો મણુના ઝોજ તળે દબાઈ ગઈ હતી. વચ્ચે વચ્ચે વળી મનને ઠેકાણે લાવતી, પોતાના પુત્રને પાસે લેતી અને એને છાતી સરસો ચાંપતી હતી; તે એટલે સુધી કે મિનિટોની મિનિટો એને પોતાની આથમાં દબાવેલોજ રાખતી. વળી પાછી નિરાશ થઈને એના સામું જોઈ રહેતી. પરંતુ દુઃખભારથી એનું હૃદય સૂકાઈ ગયું હતું એટલે એની આંખમાં આંસુનું તો નામ નહોતું એવી ભય્યાદુળી એ જની ગઈ. આચારે આંસુ પરવાનું પણ ભાગ્ય એનું ગયું હતું. એ આંસુથી પણ એ વચિત થઈ ગઈ હતી. દુઃખી હૃદયોનું દુઃખ અશ્રુદ્વારા બહાર નીકળી જાય છે અને તેથી એમના સંતોષ થયેલા હૃદયને કાંઈક શાંતિ થાય છે. કાંઈક ટાકક વળે છે. ચારે તરફથી ઘેરાયેલો માણસ રસ્તો ન સુઝે ત્યારે છુટ્ટે મોઢે રડી દે છે, એટલે એનું મન હલકું પડે છે. પરંતુ દ્યુસીનું ભાગ્ય તો એટલું બધું કઠોર હતું કે તેણે એનાં આંસુએ હરી લીધાં. દ્યુસીનું જીવન એ દુઃખને ધાંતલાસજ હતો. લોન્સડેલ આંકલેમાં લેંગલીની જાળમાં ફસાયે એ દ્યુસીના દુઃખનું પ્રથમ સ્વરૂપ. દ્યુસીના પિતાએ જીરોહ રડખર્ન સાથે એનાં લમ કરી દેવાને એના ઉપર જે કૂરતા વાપરી તે ખીજું સ્વરૂપ. એના પતિને બદમાસ બેટસની હરામખોરીથી જેટલીવાર પકડાવું પડ્યું અને જેટલીવાર એને ફટકાની અને ડામની સજા ભોગવવી પડી તે ત્રીજું સ્વરૂપ. અને હમણાં હમણાં લોન્સડેલ એના ઉપર જે જીજમાટ બર્ધુ વર્તન ચલાવતો હતો તે ચોથું સ્વરૂપ. આ સર્વ સ્વરૂપોમાં એના ઉપર જે અચાગ દુઃખો તુટી પડ્યાં તે બધાંએ એ વૈરથી સહન કર્યા કરતી હતી દુઃખ સહન કરી કરીને એની મનો-

વૃત્તિઓ બહેર મારી ગઇ હતી, બુદ્ધી થઈ ગઇ હતી. એનો જીવન-
તંતુ એના પુત્રને લીધેજ ટકી રહ્યો હતો. આ સંસારનાં નાના વિષ
મનુષ્યો, તેમના અનેક પ્રકારના વ્યવસાય, ધાંધળ, ધંધા રોજગાર માટે
અથાગ મંથન, તેમનાં સુખ દુઃખ આ સર્વ લ્યુસીને મન શ્વય
જેવાંજ હતાં. એને એમાતું કાંઈ ગમતું નહોતું. ફક્ત પુત્રના
પોષણને માટેજ એ જો કાંઈ કરતી તે યંત્રવતજ કર્યા કરતી હતી.
પોતાની આસપાસ શું ચાલી રહ્યું છે, સંસાર કેવી રીતે વહન થઈ
રહ્યો છે, એનો એને કશોયે ખ્યાલ નહોતો.

પોતાના પતિને દેહાંત દાંડની શિક્ષા કેટલે વાગે થવાની છે એનો
ચાક્રસ સમય એ જાણતી નહોતી; કારણ કે, એવી વાત પતિને
પૂછવાની એની હિંમત નહોતી ચાલી; તેમ કોઈ બીજા પાસેથી
પણ એને એ ખબર ન મળી શકી. પરંતુ એને એટલી તો ખબર
હતી કે આજે અગીઆર વાગ્યા સુધીમાં એ હત્યાકાંડ પુરો થઈ
જશે. તેથી અગીઆર વાગ્યા સુધી એણે પ્રભુપ્રાર્થનામાં પોતાનો
સમય ગાળ્યો. સૂડીઆળમાં બરોબર અગીઆરનો ટકોરો થયો
એટલે એણે જાણ્યું કે, પોને પતિ વિનાની અને બાળક પિતા
વિનાનો થઈ ગયો છે. પછી એ પ્રાર્થનામાંથી ઉઠી. પોતાના પુત્રને
ફરીથી વળગી પડી અને છાતી સરસો પુષ્કળ દમાગ્યો. પાછી
ઉઠી, પેટી પાસે ગઈ. પેટી ઉઠાડી અને પોતાને તથા પુત્રને માટે
પહેરવાનાં શ્યામ વસ્ત્રો બહાર કાઢ્યાં. શોક પ્રદર્શિત કરવાને માટે
આ વસ્ત્રો એણે એ દિવસ આગમચર્ચી તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં.
એણે બાળકને એ પહેરાવ્યાં અને પોતે પણ અંમ ઉપરે શ્યામ
વસન ધારી લીધાં.

હવે સર્વ સોહામ ઉતારી નાખીને જોટલો સમય પોતાનું અવશેષ જીવન ટકે, તે સર્વકાળ વિધવાધર્મનોજ અંગીકાર કરીને અવશેષ રહેલું જીવન વિધવા અવસ્થામાંજ ગાળવાનો એણે વિચાર કરી દીધો. એણે શોકના વસ્ત્રોનું પરિધાન કરી લીધું. એટલામાં કાષ્ટએ એનું આરણ્ય ઠોકરું અને કાષ્ટના પગલાંનો અવાજ આવતો જણાયો. પહેલાં તો એ અવાજ એણે ન સાંભળ્યો; પણ પછીથી એને ખ્યાલ આવ્યો કે, “કાઈ માઈ આરણ્ય ઠોકે છે. કાણ હંશે ? મીસીસ એલવીન તો નહિ હોય ? ના એ તો નહિ હોય. કારણ કે, આજે તો હું મારા પુત્ર સાથે ઘરમાં એકલીજ રહેવાની છું અને શોકને લીધે કાષ્ટને પણ મળવાની નથી. તેમ કાલે રવિવારે પણ મારા પતિની સૂનિદાહ ક્રિયા કરવાની છે તેથી કાલે પણ હું કાષ્ટને મળીશ નહિ એવું મેં એને કહ્યું છે. છતાં મને એકલી જણીને મારો શોક ઓછો કરાવવાને તો એ નહિ આવી હોય ?” એમ ધારીને એણે ધીમે સ્વરે કહ્યું કે “જે હોય તે અંદર આવો.” એટલે આરણ્ય ઉઘાડીને એ ગૃહસ્થો ઝોરડામાં આવી પહોંચ્યા. એક તો સર આશિષોદ્ધ રેડમર્ન હતો અને બીજો ગૃહસ્થ જે એની સાથે હતો તેને એ ઓળખતી નહોતી.

સર આશિષોદ્ધને જોતાંજ લ્યુસીના નેત્રમાંથી તિરસ્કાર વરસી રહ્યો. પોતાના મૃત પતિના પાછળ પડનાર, એની પૂરી પામમાલી કરનાર અને જેને લીધે આજે પોતાનો પતિ સૈનિકની ગાળાનો ભોમ થઈ પડ્યો હતો તેને જોઈને એ ત્રાસી ઝઈ. વળી એને એમ પણ થયું કે, “એ કાણ ? જીરોદ્ધ રેડમર્નનો પિતા. જે જીરોદ્ધે મારા પતિને હંમેશને માટે આ સંસારમાંથી વિદાય કરી દીધા

તે જીરોહડનો પિતા આર્શિમોહડ. બન્ને આપ અને દીકરો અમારી પાછળ પડ્યા અને આખરે મારા પતિનો પ્રાણ લઈને મને અને મારા આળકને બિખારી વેશમાં લાવી મુક્યા, તેજ એ કતી ?”

આમ વિચાર કરતાં એના મુખ ઉપર ક્રોધની છટા આવી ગઈ; પણ પાછી એ છટા શમી ગઈ અને એના મુખ ઉપર શોક અને ઉદાસીનતા છવાઈ ગઈ.

સર આર્શિમોહડ દીલગીરી ભરેલા લયડતા અવાજે વિપાદપૂર્ણ વદને બ્રોહ્યા: “ મીસીસ લોન્સડેલ, તમારી સમક્ષ એક ભ્રમ હૃદયનો પુરૂષ ઉભેલો તમે જુઓ છો. આ સંસારમાંથી વિરક્ત થઈને હું ક્યારનોયે ચાલ્યો ગયો હોત. કાઈને પણ મારું પાપી મુખ બતાવ્યા સિવાય મારા ધરના એક ખુણામાં હું મોહું સંતાડતો બેસી રહ્યો હોત; પણ અત્યારે મારે માથે એક કર્તવ્ય આવી પડ્યું છે અને તે કર્તવ્ય વિના વિશ્વએ સત્વરજ થવું જોઈએ તેને માટેજ હું તમારી સમીપ આવ્યો છું. મૃત પુત્રનો નિર્ભાગી પિતા તમારી સમક્ષ ઉભો રહીને તમારી સાથે વાત કરી રહ્યો છે. મારા એકના એક પુત્ર, લાડકવાળા કુળનીપક પ્રાણથી અધિક પ્રિય પુત્ર જીરોહડનું ખુન થયું છે. તેના શબને નજરે જોઈને હું ચાલ્યો આવું છું. ઇશ્વરે કરેલા કર્મનો મને યોગ્યજ બદલો આપ્યો છે. હવે હું પુત્ર વિનાનો થઈ રહ્યો છું. ભ્રમ હૃદયનો થઈ ગયો છું. મારી જીવન આશા નષ્ટ થઈ ગઈ છે. હશે, જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. તમને અને તમારા પુત્રને આપ્રય સ્થાન આપવા હું અર્હિ આવ્યો છું. હવે તમને કે તમારા પુત્રને દરિદ્રતાનો દોર જરાએ સહન કરવો નહિ પડે. તમારા ઉપર પૂર્ણ સહાનુભૂતિ ધરાવનાર મનુષ્યોના

સહજાસમાં તમને હું લાઇ જવા માગું છું. મીસીસ લોન્સડેલ, તમે આ મારા આમંત્રણનો સ્વીકાર કરશો ?”

લ્યુસી તો જાણે આમાંનું કાંઈક સમજી ન હોય તેમ એના સામું ટગર ટમર જોયાજ કરતી હતી.

સર આર્શિબોલ્ડે પોતાના પુત્રના મરણની વાત કરી ત્યારે એ જરા કંપી ઉઠી. છતાંએ પોતે જે સાંભળ્યું તે કદાચ સત્ય નહિ પણ સ્વપ્ન હશે એમજ ધારવા લાગી.

સર આર્શિબોલ્ડની સાથે ખીજા ગૃહસ્થ આવેલા હતા તે હવે બોલવા લાગ્યા: “ મીસીસ લોન્સડેલ, હું પણ તમને આશ્રય આપવા માટે અને તમને નિમંત્રણ કરવા આવ્યો છું. તમે મને ઓળખતાં તો નથી; પણ તમને મારી ઓળખાણ પડશે ત્યારે તમને સમજશે કે હું આખરેદાર ગૃહસ્થ છું અને સારી સ્થિતિનો છું. ભવિષ્યમાં મોટી જગીરનો હું વારસ થવાનો છું. તમારી દુઃખદ વાતો મારા સાંભળવામાં આવી છે અને તેથી તમારું દુઃખ યાં શકે તેટલું દૂર કરવાને મારી વૃત્તિ થઈ આવી છે. અલ્પ કાગ-માંજ માંરૂં લામ થવાનું છે. તે મારી ભવિષ્યની પરિણીતા પણ ઘણા સ્નેહાળ સ્વભાવની સુંદરી હોવાથી તમને એની સાથે ધણું જોડી જશે. મારી એ વિવાહિતા પત્ની અર્થિથી ઘણા નજદીકના સ્થાનમાં રહે છે. તમને હું ત્યાંજ તેડી જવા ઇચ્છું છું. તમારો ત્યાં સંપૂર્ણ સત્કાર થશે.” માંરૂં નામ રેજીનેલ્ડ હર્પર્ટ છે. લોર્ડ સ્ટેન્સીલ્ડનો હું ભત્રીજો થાઉં છું. મારી વિવાહિતા પત્ની દલાઈવ બવનમાં રહે છે અને ત્યાંજ હું તમને તથા તમારા પુત્રને તેડી જવા ધારું છું.”

સર આર્શિબોદડનું કથન તો દ્યુસીને કાને પડ્યું ન પડ્યું થયું હતું; પરંતુ રેણનોદડ હર્ષદંતો તો શબ્દે શબ્દ એણે સાંભળ્યો હતો. એનો સ્વર, એનો દેખાવ અને એના બોલવા ઉપરથીજ દ્યુસીને ખાતરી થઇ હતી કે, “ પ્રભુએજ મારે માટે આ સખી ગૃહસ્થને બહિં મોકલ્યો છે. ”

એને વિચાર થયો કે, “ હું તો આ સંસારની, થોડા દિવસનીજ મહેમાન છું; પરંતુ પરમાત્માએ મારા પુત્રને માટે આ યોગ્ય અવસર આણી આપ્યો છે તો તે હાથથી ન જવા દેવો. મારે મીસીસ સેસ્વીનની ઉદારતાને કેટલો લાભ લેવો ? એ દંપતિ પોતાનાં કાંડાંના બળથી કમાય છે તો તેમને બિચારાંને બારરૂપ ચંઈ પડવું એ પણ બ્યાજખી નથી. વળી મારા પિતાને વિધવા દશામાં મારી કે મારા પુત્રની જરાએ દયા આવે એવું ચિહ્ન જણાતું નથી. ”

આમ વિચાર કરીને તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી ગઈ. ઉડીને બેરોનેટ પાસે ગઈ અને બોલી:—“ સર આર્શિબોદડ રેડમર્ન, તમે દુઃખી થઇ ગયા હોય, તો મારા વચન પ્રહારથી હું તમને વધારે દુઃખી કરવા માગતી નથી. પરંતુ એટલું તો હું તમને કહી શકું કે, કદાચ હું અને મારો પુત્ર બુખે મરી જતાં હોઇએ, અને તે અરસામાં તમે મારા પુત્રને ટુકડો રોટલો નાખો અને મારો પુત્ર જે રોટલો ન મળવાથી તેજ ક્ષણે બુખથી ખીડાઇને મારી આંખો આગળ મરવાનો હોય, તો બસે તરફડીને મરી જાય પણ હું તો તમારો નાખેલો ટુકડો રોટલો એના મોઢામાંથી પણ ખેંચી લઉં અને એ ટુકડાને મારા પગ તળે છુંદી નાખું. ”

બેરોનેટ તો દ્યુસીનાં આ વચનો સાંભળીને દુઃખમાં ગરકાવ થઈ ગયો અને દ્યુસીને જે અન્યાય મળ્યો હતો તેના બદલામાં એણે જે જડબાતોડ જવાબ આપ્યો, તેનેજ લાપક એ હતો એમ એને થયું.

પછી દ્યુસી હર્બર્ટ તરફ જોઈને બોલી. “ મી. હર્બર્ટ, ભગ્ન હૃદયની વિધવા અને પિતા વગરનો પુત્ર આપનાં ઘણાં આભારી થયાં છે. આપે અમારા ઉપર આટલી બધી દયા બતાવીને અંમને કૃતાર્થ કર્યાં છે તેનો બદલો અમે શું વાળી શકીશું ? આપના આમંત્રણનો અને આશ્રયનો હું સાબાર સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ મારાથી આજે અથવા કાલે તો અહિંથી નહિ નીકળી શકાય. ”

“ મીસીસ લોન્સડેલ, તમારા કહેવાની મતલબ હું સમજ્યો છું. સોમવારે સવારે અગીઆર વાગે તમારા બારણાં આગળ જાડી આવીને ઉભી રહેશે, તેમાં બેસીને તમે આવજો. સર આર્શિબોલ્ડ, ચાલો ત્યારે હવે આપણે જઈશું ? ”

એટલું બોલીને હર્બર્ટ ઉઠ્યો. દ્યુસીએ વિવેક વાપરોને એના તરફ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો એટલે હર્બર્ટ પોતાના હાથમાં એનો હાથ લઇને કહ્યું:—“ મારી એડીલા તમને એન સમાનજ ગણશે. ”

પછી એણે ફ્રેડીને ઉચકી લીધો અને પિતા જેમ પુત્રને સુખન કરે તેવાજ હેતુથી હર્બર્ટ ફ્રેડીને સુખન કર્યું. એને જોઈને એનું મન એટલું બધું દ્રવી ગયું કે એની આખમ્મથી આંસુ ખરી પડ્યાં અને તે ફ્રેડીના કપોલ ઉપર પડ્યાં. એ ગયો અને ફ્રેડીએ પોતાના માલ ઉપર પડેલાં આંસુ લુછી નાખ્યાં.

સર આર્શિબોલ્ડ હતાશ થઈ ગયો હતો. એ પણ હર્બર્ટની

પાછળ પાછળ ધસડાતો ધસડાતો ચાલ્યો ગયો. એક કલાકમાં રેજી-
નોટ્સ હર્ષદે પાછો કલાક વ લવનમાં પહોંચી ગયો.

અરેકમાં ગત પ્રકરણના બનાવો બની રહ્યા હતા ત્યારે કલાક વ
લવનમાં પડેલા પેલા રાક્ષસી દેખાવના મનુષ્યને લઈ આવવાને
કેટલાક અમલદારોને મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. તેમની સાથે
રેજીનોટ્સે વિગતવાર કાગળ લખી મોકલ્યો હતો તેથી કલાક વ
લવનમાં સર્વના જાણવામાં આવી ગયું હતું કે, લવનમાં એક ખુતી
પડેલો છે. હવે હર્ષદેના આવ્યાથી વધારે ખુલાસો થઈ ગયો.

રેજીનોટ્સના મીડલેટન ગયા પછી પેલા બેશુદ્ધ થઈ ગયેલા
મનુષ્યને શુદ્ધિમાં લાવવાને દાકતરને બોલાવ્યો હતો. ચોગ્ય ઉપચાર
કરીને એને શુદ્ધિમાં આણ્યો હતો અને એને પકડવા આવેલા કા-
ન્સ્ટેબલો એને મીડલેટન લઈ જવા તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. પણ ડોક-
ટરનો અભિપ્રાય એવો હતો કે હાલ તરતને તરત એ માણસને
અહિંથી ખસેડવાનું સલાહ ભરેલું નહોતું; તેથી એને થોડો વખત
લવનમાંજ રહેવા દેવાનું કહ્યું. રેજીનોટ્સ હર્ષદે દલાઈવિજવનમાં આ-
વીને મીડલેટનમાં જો બન્યું હતું તેનું યથાસ્થિત વર્ણન કર્યું અને
ધુસીની કચ્છાજનક કથની પણ એડીલા અને લેડી બર્ટનને કહી
સંભળાવી. એટલે રેજીનોટ્સના બોધ્યા પહેલાં તો એડીલાની આંખમાં
આંસુ આવી ગયાં અને એ બોલી ઉઠી: “ માજી, આપણે એ નિ-
ર્ભાગી જીવોને માટે કશું નહિ કરી શકીએ ? ” એટલે હર્ષદે તર-
તજ ખુલાસો કર્યો કે “ મેં એ દુ:ખી જીવોને આશ્વાસન આપ્યું
છે અને તેમને અહિં તેડી લાવવાનું પણ નક્કી કર્યું છે. તેમણે
અહિં આવવાનું કબુલ પણ કર્યું છે. ” આ સાંભળીને બંને મા

દીકરી પ્રસન્ન થયાં અને હર્ષદેવી આવી ધર્મપરાયણ વૃત્તિમાં પોતાને પણ ભાગ આપ્યો એ જાણીને વિશેષ રાજી થયાં.

અહિં આટલીવાર વિવિધ વાતચીત કરીને જે રૂમમાં પેલો વિરૂપ મનુષ્ય હતો, તે ઝોરડામાં હર્ષદેવી તેની ખબર લેવાને ગયો. એ મનુષ્ય શુદ્ધિમાં આવ્યો કે નહિ, એણે ગુન્હાનો એકરાર કર્યો કે નહિ વિગેરે ખાખત જાણવાની એને ત્રણી ઇંતેજરી હતી. એટલે રસ્તામાં કોન્ટેમ્પ્લ મળી ગયો તેને એણે પૂછી પણ લીધું. કોન્ટેમ્પ્લે પલે કહ્યું “ સાહેબ, ખધું ખરોખર છે. એ માણસને હવે સત્વર આરામ થઇ જશે. એ ખોલી પણ શકે છે. ફાંસીનું લાકડું હવે એના ભક્ષ્યથી વંચિત નહિ થાય. ” “ એણે ગુન્હાનો એકરાર કર્યો ? ” રેજીનોહડે ઉતાવળથી પૂછ્યું.

“ હા. એણે એકરાર કર્યો. એ તો ગુન્હો કરીને ઉલટો કુલાપ છે. ”

“ હુઓ. ”

“ અરે પણ સાહેબ, કંઈ વિશેષ જાણો છો ? એ તો મારા જીના ઝોળખાણનો નીકળ્યો. અત્યારની એની વિરૂપતાને લીધે હું તો એને ઝોળખીએ ન શક્યો. બે વર્ષ ઉપર મીડલેટનમાં એના ઉપર કામ ચાલ્યું હતું અને એને તો દેશનિકાલની સગ્ન થઇ હતી; પણ રસ્તામાંથી એ નાસી છુટ્યો હતો. ”

“ ત્યારે એ કાણ છે ? ”

“ એ તો ઝોખેડીઆ ખેટસ છે. ” કોન્ટેમ્પ્લે જવાબ આપ્યો.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

ઝાંખેડીઆ ખેટસ.

પાડક ગણે હવે આ ત્રિરૂપ મનુષ્યને ઝાંખેડીઓ હશે. એ ખીજે કાંઈ નહિ પણ આપણો પૂર્વ પરિચિત ઝાંખેડીનો હામ ઝાંખેડી-આ-ખેટસ હતો. એની આવી ગતિ શી રીતે થઈ તે હવે આપણે તપાસીએ.

એ તો સર્વને વિદિત હશેજ કે એને પોરટ ઝાંખેડીનો ચાન્ડ મળ્યા પછી ધણા ધણા મનુષ્યના એ કાગળો ફેડતો અને વાંચી એતો હતો; અને તેમાં ખાસ કરીને જે વખતે લોન્સડેલ કહેલાં હતો ત્યારે દ્યુસીએ પોતાના પિતા ઉપર જે પત્ર લખ્યો હતો તે એણે ફેડ્યો હતો, અને તે ઉપરથી લોન્સડેલને એણે ડાવરમાં પકડાવી દીધો. દ્યુસીના પત્રનો જવાબ એણેજ મીડલેટનથી પોતાની ઝાંખેડી-ખાણવાળી ટાઇ ખાઇ પાસે લખાવ્યો હતો. આખ કાગળ લખવામાં હુંશીઆર હતી એટલે એટલે પોતાને મળવાના ધનામમાંથી એને પણ કાંઈક આપવાનું કહીને એની પાસે પત્રનો જવાબ લખાવ્યો હતો. ત્યાર પછી આપણે જોઈ ગયા કે લોન્સડેલે પોરટમાંસ્તર જન-રહને એ ખામતમાં પત્ર લખ્યો અને ખેટસની તપાસ થઈ. આખરે એને દેશનિકાલની સખ થઈ; તેથી એને ઘાજે ખાળવાને લોન્સડેલ એના ઉપર જેલમાં કાગળ લખ્યો હતો. આ કાગળ વાંચીને ખેટ-સની આંખમાં અંગારા વરસી રહ્યા હતા. લોન્સડેલ ઉપર વેરનો ક્રીનો લેવાનો અને એને પાયમાલ કરી નાખવાનો ઘાટ ધડવાનો એણે વિચાર કરી દીધો. એ જેલમાંથી નાસી છુટ્યો અને ફરીથી

પકડાઇ ન જવાય માટે એણે વિદ્રીઓલ નામના દાહક પદાર્થથી
 એની મુખાકૃતિ બધી બેડોળ બનાવી દીધી. એ દાહક પદાર્થની
 અસર એના ધારવા કરતાં પણ જદે થઇ. એને લીધે તો એની એક
 આંખ પણ જતી રહી. એને તો સંતોષજ થયો; કારણકે હવે એને
 ઝાળખાઇ જવાનો ખીલકુલે સંભવ રહ્યો નહિ. આવી વિરૂપતા
 થવાથી એના રનેહી જનો પણ એને ઝાળખી ન શકે. આલું
 થવાથી એને પણ એક પ્રકારની નીરાંત વળી. એણેજ માનચેસ્ટર
 રમાં દ્યુસીને પત્રદવારા ખબર આપી હતી કે એના પતિને ડામ-
 વામાં આવ્યો છે અને હવે એ એનો હંમેશનો કટ્ટો દુશ્મન થયો
 છે. એ માનચેસ્ટર પહોંચ્યો પછીથી પોતાના શત્રુ ઉપર કેવી રીતે
 વેર વાળવું તેનીજ પેશ્વીમાં એ ક્યારે કરતો હતો. એ ચીંથરે હાથ
 સ્પર્શ ગયો હતો. ખાવાને સુદા રાટયો પણ મળવાની હાડમારી હતી.
 મીલ મજુરોએ એને થોડા પેસા આપીને ભુખે મરી જતો બચા-
 વ્યો હતો. આખરે ચાન્સરીના ખંડેરમાં એણે મુકામ કર્યો અને
 ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો. તેવામાં એક રાતે જરોલ્ડ રેડ્ડર્ન સાથે એનો
 એકાએક મેળાપ થઈ ગયો અને તે વખતે એની સાથે જે વાતચીત
 ચાલુ હતી તે પણ આપણે વાંચી ગયા છીએ. આખરે એને વેર વાળ
 વાની તક પણ પળી ગઇ. આ જગતમાં જેને જેવાં માણસો જે-
 ઇએ તેને તેવાં મળી જ રહે છે. છાણના કીડાને છાણમાં
 તેના ગોડીયા મળીજ આવે છે. તેમ દુર્ગુણી જનને દુર્ગુણી મળીજ
 રહે છે. ઓબેડીઆ બેટસે પાપગૃહમાંની પાપવૃત્તિવાળી ખાઈને
 શોધી કાઢી. તે ખાઇ દ્યુસીને ફેસલાપીને તેડી ગઈ. રેડ્ડર્નને
 પત્રિકા મળી કે “ તને જેને મળવાની ઇચ્છા છે તે લલના અમુક
 સ્થળે છે માટે આવી પહોંચ. ’ આમ કરવાથી બેટસને ખાતરી

હતી કે દ્યુસીનું પતિવ્રત ભંગ થશે અને લોન્સડેલ ઉપર વેરનેઃ પુરો બદલો લેવાશે. એણે એકજ ભાગે એવડું વેર લેવા ધાર્યું હતું. લોન્સડેલ અને જીરોલ્ડ રડખર્ને બંને ઉપર એનો ડાળો હતો અને તેથી જીરોલ્ડ ઉપર પત્ર મોકલ્યો તેની સાથે લોન્સડેલને પણ એણે ત્રેતવણી આપી; અને જીરોલ્ડ ઉપર વેર વાળવાને માટેજ એ લોન્સડેલને પેલું પાપગૃહ બતાવવા ગયો હતો. એની એવી ધારણા હતી કે આણી પાસ જીરોલ્ડ રેડખર્ન પાપગૃહમાં દ્યુસીને ફસાવશે બળા-તકારે એના શિયળને લુંટશે અને એના યૌવનરસનું પાન કરશે તેજ અરસામાં લોન્સડેલ ત્યાં જઈ પહોંચશે, અને પોતાની પત્નીને પતિત કરેલી જોશે એટલે ત્યાંને ત્યાંજ એ જીરોલ્ડનો ઘડો લાડવો કરી નાખશે. પરંતુ એક પાસથી લોન્સડેલની પત્નીને બ્રષ્ટ કરી લોન્સડેલ ઉપર અને જીરોલ્ડ ઉપર એકી વખતે વેર લેવાની એની ધારણા હતી તે નિષ્ફળ નીવડી. કારણ કે દ્યુસીનું શિયળ પણ સચવાયું અને જીરોલ્ડ પણ તે વખતે બચી ગયો. કદાચ કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે જીરોલ્ડ ઉપર વેર લેવાનું બેટસને શું કારણ હતું ? એનું કારણ એ હતું કે એકલેની પોસ્ટ ઓફીસના સંબંધમાં તપાસ થઈ હતી તેમાં બેટસનું પોગળ ઉઘાડું પાડવામાં સર આર્શિબોલ્ડે પુષ્કળ મદદ કરી હતી અને તેને લીધેજ એને દેશ નિકાલની સગ્ન થઈ હતી. તેથી એના ઉપર પણ એની જબરી દાઠ હતી. આખરે બેટસના વાંચવામાં આવ્યું કે મીડલેટનમાં લોન્સડેલના ગુન્હાની તપાસ માટે કોર્ટ માર્શલ બેઠી હતી અને તેણે લોન્સડેલને દેહાંતદંડની શિક્ષા ફરમાવી હતી. આ વાંચીને બેટસને ધણોજ આનંદ થઈ ગયો. એને તો એમજ થયું કે “ હાશ, ઠીક થયું. હવે મારી દાઠ ઓગાઈ. હવે તો એને દેહાંત દંડની શિક્ષા થાય તે હું મારી નજરે જોઉં ત્યારેજ મારા

જીવને શાંતિ વળશે. ” એમ ધારીને એણે મીડલેટન જવાનો વિચાર કર્યો. એને ખાતરી હતી કે પોતાની વિરૂપતાને લીધે એને કાંઈ ઝાળખી શકવાનું નથી.

જીરોલ્ડ રેડમર્ન તથા લેન્સડેલ એને બીલકુલ ઝાળખી શક્યા નહોતા, એટલે ઝાળખાઈ જવાનો જરાએ સંભવ નથી એમ લાગવાથી એને ત્યાં જવાની વૃત્તિ થઈ આવી અને મીડલેટન જવાને નીકળ્યો. આખો દહાડો ચાલ ચાલ કર્યા કર્યું અને રાત પડી. રાતના અગીઆરેક વાગ્યા હશે એટલે મીડલેટન થોડુંક ખાટી રહી ગયું. રાત અજવાળી હતી એટલે તે અરસામાં એક ધોડેસ્વાર ત્યાં થઈને જતો હતો તે એના જોવામાં આવ્યો. એણે તરતજ એને ઝાળખ્યો કે એ જીરોલ્ડ રેડમર્ન છે. એ વખતે એના મસ્તિષ્કમાં એક બીવંશુ વિચારનું સ્ફુરણ થઈ આવ્યું. એ વખતે એની પાસે એક દમડીએ નહોતી. એ લુખે મરતો હતો એટલે પૈસાની એને જરૂર હતી અને રેડમર્ન પાસે પૈસા હશે એમ એને લાગ્યું. વળી સર આર્શિબોલ્ડ ઉપર એના વેરનો અગ્નિ ધીકી રહ્યો હતો એટલે એના પુત્ર ઉપરજ વેર વાળવાનો એણે નિશ્ચય કરી દીધો અને લુખ્યો વાઘ જેમ પોતાના શિકાર ઉપર તરાપ મારી તુટી પડે તેમ એ જીરોલ્ડ ઉપર તુટી પડ્યો.

ખેટસને ધસી આવતો જોઈને જીરોલ્ડનો ધોડો ચમક્યો, ચામડાનો પટો તુટી ગયો, રેડમર્ન ધોડા ઉપરથી ઉથલી પડ્યો અને ધોડો ભડકીને નાસી ગયો. જીરોલ્ડ અને ખેટસ વચ્ચે જખરી કુસ્તી ચાલી. જીરોલ્ડ ઉભો થઈ ગયો અને ખાલુએથી તરવાર ખેચી કાઢીને હામના ઉપર જખરા જખમો કર્યા; પણ હામને એના હાથ

માંની તરવાર છુંટાવી લીધી અને તરવારનું પાનું પકડીને એની મુઠ્ઠા
 છરોહડના માથામાં જોરથી લગાવી દીધી. છરોહડ જમીન ઉપર તુટી
 પડ્યો; છતાંજે એ મરી ગયો ત્યાં સુધી એના માથામાં એણે તરવારની
 મુઠ્ઠા માર્યાજ કરી. ત્યારપછી તરવારને એણે પાસેની ખાઇમાં ફેંકી
 દીધી અને છરોહડનાં ગળવાં ફેંકેાસવા મંડી પડ્યો. એના ગળવા-
 માંથી એક ઢાગળનું પેકેટ અને પૈસાનું પાકીટ એટલું એને મળ્યું
 આવ્યું; અને બીજાની તપાસ કરતો હતો એટલામાં કોઈના પગલાંને
 અવાજ સંભળાયો એટલે છરોહડના શખને ધસડીને એણે પેલી
 ખાઇમાં લટકાવી દીધું. ત્યારપછી એ ખેતરાઉ રસ્તે પડી ગયો
 અને ફેટલોઃ માર્ગ કાપ્યો; પણ વચમાં એને આખે દીસે
 તલવારના જખમ થયેલા હોવાથી એના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી
 વહી ગયું હતું. એ થાકી ગયો હતો તેથી એ થાક ખાવા ખેડો અને
 પૈસાનું પાકીટ કાઢીને ઠાલવી જોયું તો એને ઘણા સારા પૈસા મળ્યા
 જણાયા. પછી એણે પેલું ઢાગળનું પેકેટ ખોલ્યું અને અંદરના અજવાળામાં
 અંદર શું લખ્યું હતું તે એણે વાંચી લીધું. એ લોન્સડેલનું માર્શી પત્ર
 હતું. એટલે એ વાંચીને એના મનમાં ચોર આનંદ થયો. એને તો
 એક કાંકરે એ પક્ષી માર્યા જેવું થયું. આમ છરોહડનો જીવ લીધો,
 અને આમ માર્શી પત્ર નવિ પહોંચે એટલે લોન્સડેલને દેહાતંડની
 શિક્ષા થઈ જશે. એટલે અન્ને ઉપર એકા વખતે વેર વળ્યું એ
 જાણીને ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પૈસા ગઢી લઈને પાકીટ ફેંકી દેવાની
 તૈયારીમાં હતો અને પેલો માર્શીપત્ર ફાડી નાખવા જતો હતો એટ-
 લામાં એ જે ખેતરમાં ખેડો હતો તેને છેક છેડેથી ટાંધ આવતું હોય
 તેવો એને ભાસ થયો. ખરી રીતે તો એના હૃદયમાં લયને સંચાર
 થવાથીજ એને એવો ખોટોજ ભાસ થયો હતો, વસ્તુતઃ તેવું કાંઈજ

નહોતું; છતાંએ પૈસાનું પાકીટ અને પેલો કાગળ ખીસ્સામાં ધાકીને એ તો જીવ લઈને ખેતરમાં થઈને નાઠો, તે આખરે રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યો. અહુ થાક લાગવાથી એ ત્યાં ખેસી ગયો અને આમળજી ગત પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે રેજીનોલ્ડ હાન્ટ એને મળ્યો.

રેજીનોલ્ડ મીડલેટન તરફ જતો હતો, અને આણે મીડલેટન જવાનો વિચાર માંડી વાળેત્રો હોવાથી એ ધસડાતો ધસડાતો કક્ષાઈવં ભવન તરફ જતો હતો. રસ્તામાં એક વિશ્રામ સ્થાન આંધેલું હતું ત્યાં જઈને એ આરામ લેવાને પડ્યો અને આરામ લીધા પછી આગળ જવાને એના વિચાર હતો પણ એ ઉંઘમાં પડ્યો; એટલે ટાલને લીધે એનાં અંગે અંગ અદગાઇ ગયાં. એના શરીરમાંથી લોહી વહી ગયું હતું એટલે અશક્તિ વધી જવાથી એ ખેશુદ્ધ થઈ ગયો. આમને આમ એનું મરણ નીપજત પણ આપણે વાંચી ગયા તેમ એને વખતસર મદદ મળી આવી અને યોગ્ય ઉપચાર કરવામાં આવ્યા તેથી એ ખચી ગયો.

ઉપલી બધીએ હકિકત ખેટસ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી એણે ફટલીક ત્યાંને ત્યાંજ પોતાને મોઢે કણુત્ર કરી હતી અને ફટલીક મીડલેટનમાં એના ઉપર કામ ચાલ્યું તે વખતે અધુરી રડેલી પુરી કરી. એ પ્રમાણે એણે પોતાના ગુન્હાનો કકડે કકડે પણ સવિસ્તર એકરાર કરી દીધો. આ એકરાર એણે પશ્ચાત્તાપ થવાથી કર્યો હતો એમ નહોતું; પણ એ આત્મતનું વર્ણન કરવામાં એને એક પ્રકારનો આનંદ મળતો હતો; પોતે પુરેપુરું વેર લેવાને શક્તિવાન થયો હતો એ જાણીને એને મર્વ થતો હતો; તેથીજ એ સર્વ એકરાર

એણે કર્યો હતો. આખરે એના ખૂરા કૃત્યનો એને પશુ એવો ખૂરાજ અન્નમ મળ્યો અને એને ભયંકર ફાસીમી શિક્ષા ભોગવવી પડી.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

સમાપ્તિ.

પાઠકગણ, હવે આપણે આપણી વાર્તાના છેક અંત ભાગ ઉપર આવી પહોંચ્યા છીએ. એમાંની કેટલીક પ્રમુખ વ્યક્તિઓ સંબંધી કેટલોક ખુલાસો કરવો આવશ્યક છે, તે કર્યો એટલે આપણી વાર્તા સમાપ્ત થાય છે.

લુસીના પિતાનું પછી શું થયું તે આપણે જાણવાનું બાકી છે. આપણે વાંચી ગયા છીએ કે એ અકાંગ દારૂડીયો બની ગયો હતો એટલે આખો દિવસને રાત એ દારૂ પીનેજ પડ્યો રહેતો હતો. દુનિયામાં શું થાય છે કે શું નહિ તેનું એને જરાએ ભાન નહોતું. એને તો ફક્ત જલદ દારૂ પીવાનુંજ ભાન રહ્યું હતું. લોન્સડેલને દેહાંતદાંડની શિક્ષા કર્યા પછી એક મહિને એ વાત એના જાણવામાં આવી.

સરા બોડકીન્સ એની તહેનાતમાંજ રહેતી હતી. એણે જાણી જોઇનેજ આ વાત મી. ડેવીસને ન કરી. કારણ કે તેમ કરવામાં એને સ્વાર્થ રહેલો હતો. એના મનમાં એમ હતું કે જો કદાચ લોન્સડે-

લના મૃત્યુની વાત મી. ડેવીસના જાણવામાં આવશે તો એનું હૃદય કશ્ચામય થઈ જશે; અને તેમ થશે એટલે એ પોતાની પુત્રી સ્યુસીને પોતાની પાસે ખોલાવી લેશે તો માઈ ડાંઘ ચાલશે નહિ અને મારો પગ ટળશે. આ કારણથી, સ્યુસીએ પોતાના વૈધવ્ય ખાખતનો પત્ર લખ્યો હતો તે પણ એણે મી. ડેવીસને બતાવ્યો નહિ. આખરે મી. ડેવીસને એ વાતની ખબર પડી; પરંતુ એની લાગણી એટલી બધી યુદ્ધી થઈ ગઈ હતી કે એને મારના ઘેનમાં દર્પ શોક કશોયે જણાતો નહોતો. એટલે એ ખાખતની એને કશીએ અપર ન થઈ. સરા ખોડકીન્સની સત્તા એના ઉપર સ્થૂરી જમી ગઈ હતી; એટલે પોતાના લાભમાં વિલ કરવા માટે એણે એને સમજાવ્યો અને તેમ કરવાનું એણે કબુલ પણ કર્યું. પરંતુ વળી એને વિચાર આવ્યો કે વખત છે ને મી. ડેવિસનો વિચાર ફરી જાય, સ્યુસીને પોતાની પાસે ખોલાવી લે અને કરેલું વીલ પણ રદ કરે, તો બધી બાબુ પદ્ધતિ જાય. માટે એણે મી. ડેવિસને સમજાવ્યું કે “તમારી પાસે જે જે કિમતી માલ હોય તે બધાનું રોકડું દ્રવ્ય કરીને પેટીમાં ભરી રાખવું વધારે સલામતી ભર્યું છે. મી. ડેવિસ તો સરા કહે તે સવાવીસ ગણી લેવો; એટલે એણે જેવી સલાહ આપી તેજ પ્રમાણે એ તો કરવા લાગ્યો. ન્યારે બધું રોકડ નાણું થઈ ગયું ત્યારે એ રોકડ નાણાંની પેટી લઈને એકાદ રાતમાં નાસી જવાનો સરા એ વિચાર કરી દીધો. આખરે એ રોકડ નાણાંની પેટી લઈને નાસી જતી હતી; પણ તેમ કરતાં એ પકડાઈ ગઈ અને ડેવિસને લોકા એ સલાહ આપવાથી એણે એના ઉપર ફરીઆદ કરી અને આખરે એ કેદમાં મઈ. ડેવિસના ઉપર તેથી એ દાઝે બળવા લાગી અને તેનો કાનો લેવાને માટે રેડબર્ન ઉપર ડેવિસે જે કેસ માંડ્યો હતો,

તે કેસમાં સરાએ જે જીવાની આપી હતી તે બધી ખોટી હતી અને ડેવીસેજ ખોટી જીવાની આપવાને માટે એને પૈસા આપ્યા હતા. વિગેરે બધી હકિકત એણે કબુલ કરી દીધી. આ અરસામાં ડો. કોલીસાન્થ, આન્ટ જેનનું રહસ્ય ગુપ્ત રાખવાને માટે સર આશિ-
ખોલ્ડ રેડખર્ન પાસે પાંચ હજાર પાઉંડ મળવાથી એકલેથી કોલે-
ન્ડ્રી આવનારે રહ્યો હતો તેના જાણવામાં ઉપલી વાત આવી. એટલે
અણે એ આખતમાં આગળ પગલાં લીધાં અને કાયદાની તજ્જરમાં
પોતાની પુત્રીની નિર્દોષતા સાબીત કરી આપી. અને મી. ડેવિસે
સગા પાસે ખોટી જીવાની આપાવી તેને માટે એના ઉપર ફરીઆદ
કરી અને તેને પરિણામે ડેવિસ કેદમાં ગયો અને ત્યાં મરણ પથા-
રીએ પડ્યો. તે બખતે જે પુત્રી પ્રત્યે એણે આટલો બધો જીલમ
કર્યો હતો, મહા દુઃખના વખતમાં પણ એણે જેની જરા દર-
દાર કે સંભાળ લીધી નહોતી, તેજ દ્યુસીએ એની સારવાર કરી
અને આખરે મરતાં મરતાં એને પરતાવો થયો. પુત્રીને એણે લમ
આપી અને એને આશીર્વાદ આપીને આખરે આ દ્વાની જહાનને
ત્યાગ કરીને એ પ્રજુના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો.

સરા ખોડકીન્સ કેદમાંથી છુટયા પછી આડે રસ્તે ચઢી ગઈ
અને અનાચારમાં પ્રવૃત્ત થઈ રહી. આન્ટ જેન પોતાના પુત્ર લોન્સ-
ડેલને દેહાંત દાંડની શિક્ષા થવાના સન્નાચાર સાંભળીને મ દો ચઈ
મઈ હતી, તે કેટલાક ઉપચારો પછી જરા સાજી થઈ પણ પાછી
એને ખબર પડી ગઈ કે લોન્સડેલને પ્રાણ પામર એના દેહ
પાંજરમાંથી ઉડી ગયો, અને એને એમ પણ ખબર પડી ગઈ કે એવ:
ગુપ્ત રાખેલા રહસ્યનો રફોટ થઈ ગયો છે અને બાઈએ તથા બાલીએ
પોતાની વાત જાણી લીધી છે. એમને આ રહસ્યની શી રીતે

અમર પડી મઠ એ હકિકત પણ પ્રકાશમાં આવી. જીરોહના મૃત્યુ માટે એણે એક પણ અશ્રુ સાર્યું નહિ પણ પોતાના પુત્રના મરણથી એનો શોક દહ કરતાં જાહે વધી ગયો હતો અને એ જીતી ત્યાં સુધી એ કારી ધા એનાથી ન જુડી શકાયો. પુત્રના મરણ પછી પણ એ ધણાં વર્ષ જીવી, પરંતુ આ રહસ્યસ્ફોટ પછી એણે ઓકલેના દેવળમાં કોઈ દિવસ પગ સરખો પણ મેલ્યો નહિ, તેમ પછીથી એ કોઈ દિવસ આડંનને પણ મળી નહિ. મેનોરબવનમાં પોતાના શ્યમ ખંડમાંથી પણ એ બહાર નહોતી નીકળતી, કારણકે એની ગુપ્ત વાર્તા ધીમે ધીમે મામમાં પણ ફેલાઈ ગઈ હતી; એટલે લોકો કદાચ એના સામી આગળી કરે, તેથી મામમાં અમથીએ એ જતી નહિ.

મી. આડંને ઓકલેમાંજ રહેવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. મામના લોકો એની ગુપ્ત વાત જાણી ગયા હતા છતાં એ તો જાણે કશુંજ જાણતો નથી એવોજ ડોળ રાખતો હતો અને દર રવિવારે પોતાના હંમેશના રીવાજ મુજબ જાણે પવિત્રતાની મૂર્તિજ હોય તેમ વ્યાસપીઠ ઉપગ્રથી ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનું જરાએ ચુકતો નહિ.

રેજીનોહડહર્ષટ પોતાની પ્રિયતમા વિવાહિતા લેડી એડીલા સાથે ભગ્નગ્રંથથી જોડાઈ ગયો છે. એમનું જોડું ગ્રેમી અને સુખી જોડું હતું. એમનો સંસાર સર્વ પ્રકારે સુખી હતો. એમના ભગ્ન પછી થેડા સમયમાં રેજીનોહડના કાકા ગુજરી જવાથી મોટી જગીર અને પહોળા માલિક એજ થયો અને લોડ રેજીનોહડનું નામ ધારણ કરીને ઉમરાવની સભામાંનો અભ્ય પણ એ બની ગયો.

પુત્રજોહને લીધે સર આર્શીજોહડ રેડગર્ન વધારે ન જીવ્યાં એ ત્રણ વર્ષમાં એમના જીવનની પણ અવધિ આવી રહી એ જીવ્યાં ત્યાં સુધી કોઈ દિવસ પણ આનંદમાં કે મીજલસમાં એમણે

કાંઈ ભાગ ન લીધો, તેમજ એવા કોઈ જાહેર સ્થળોમાંએ એ જતા નહિ. લેડી રેડમ્પ્શનને પણ પુત્ર મરણથી ધણેજ આઘાત લાગી ગયો હતો. દિવસે દિવસે એનામાંથી પણ ઠોવત અને બુદ્ધિ ઘટતાં ગયાં અને સોરાઈ સોરાઈને એણે પણ દુઃખમાંજ દેહ છોડ્યો.

ઈર્નલ વિંડહામ આર્થિક મુશ્કેલીમાં આવી પડવાથી દિવસે દિવસે દેવાદાર થતો ગયો; એટલે એને બે ત્રણ વર્ષમાં લશ્કરની નોકરી છોડી દેવી પડી. પરંતુ કામદાર વર્ગમાં કતલ ચલાવીને એણે બ્યવસ્થા અને સુલેહ શાંતિ જાળવી રાખી, તેથી સરકારે એની નોકરીની કદર કરી અને એને સાલીયાણું બાંધી આપ્યું. ત્યાર પછી એનો કોઈ નજદીકનો સગો ઉમરાવ હતો તે યુજરી ગયો તેથી એને ઉમરાવ પદ મળ્યું અને ઉમરાવ રહાનો એ મેમ્બર થઈ ગયો. કામદાર વર્ગની ઉન્નતિને માટે જો કાંઈ પણ ઠરાવ લાવતામાં આવે તો તો કંઈ બાંધીને એવા ઠરાવની એ વિરુદ્ધ પડતો.

લશ્કરનો કાયદો તોડનારને શ્ટ્રકાની સજા ન થતી જોઈએ એવી દલીલ પાર્લિમેન્ટમાં જો થતી, તો એ સભની તરફેણમાં એ પોતાની મજબૂત દલીલો રજૂ કરતો હતો અને કહેતો કે એના વગર તો લશ્કરમાં ખીલકુલ બ્યવસ્થા [ડીસીપ્લીન] જાળવાય નહિ. એ બાબતના ધણાએ દાખલા એ આપતો; પણ તેમાં કોઈવાર પણ એણે ફેડરિક લોન્સડેલના નામનો તો ઉચ્ચાર સરખોએ કર્યો નહોતો.

સાઈન્ટ મેજર લેંગલેને એના બાઈ તરફથી સારી રકમની ખક્ષિત મળી હતી; એટલે એણે લશ્કરની નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું અને લંડનના એકાદ અટુલા લતામાં પોતાની મુડી રોકીને એક ઠાંશું પીકું ખોલ્યું. પણ એના પીઠામાં એની પોતાની જાતનો-

જ વકરે વધારે થતો હતો. એ દારૂનો વધારે વ્યસની થતો ગયો અને વધારામાં એનું બીલકુલે ધ્યાન રહ્યું નહિ; એટલે બીજા દારૂના પીડાવાળા એને ટક્કર મારીને આગળ વધી ગયા અને એ દારૂડીયો બનીને પાયમાલ થઈ ગયો. એ દેવાદાર બની ગયો, એના ધર ઉપર ટાંચ આવી, એનો માથ હરાજ થઈ ગયો અને એને દીવાની જીલ ભોગવવી પડી. આખરે નાદારીમાં નામ નોંધાવીને એ જીલમાંથી મુક્ત થયો. પછીતો સરકારમાંથી એને જે પેન્શન મળતું હતું તેના ઉપરજ એને ગુજરો ચલાવવો પડતો હતો. છતાં વારંવાર દારૂના પીડામાં દારૂ ઠીંચતાં અને બીડીઓ ધુંકતાં ગપગપાટા મારવામાંજ એ વખત વીતાડતો હતો. એટલામાં એક દિવસ દારૂના પીડામાં દારૂડીઆ અંદરે અંદર લઠી પડ્યા અને દારૂના બાટલાથી મારામારી કરવા લાગ્યા. તેમાં લેંગલીને દારૂનો શીશો માથામાં ઝેરથી યાગ્યો અને માથું ધુટ્યું. એને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા અને આખરે એ ઘા ન રૂઝાવાથી એ ત્યાંજ મરણને શરણ થઈ ગયો. આ પ્રમાણે એક વખતના બહાદુર ગણાતા સાજીટ લેંગલીને અંત આવ્યો.

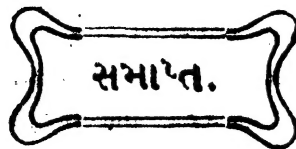
હ્યુસી અને ફ્રેડી કલાઈવ ભવનમાં સુખમાં રહેતાં હતાં. લેડી એડીલા અને રેજીનોલ્ડ હર્મટ એમના ઉપર સારો માયાબાવ રાખતાં હતાં. મી. ડેવિસ ગુજરી જવાથી એની સંપત્તિની માલીક હ્યુસી થઈ; એટલે ડ્રાવેન્ડ્રીમાં ડેવિસે લીધેલા ધરનો ભોગવટો અને ત્રણ હજાર પાઉંડ રોકડા એને મળ્યા. આથી એ પોતાના પિતાનાજ ધરમાં રહેવા લાગી અને પુત્રને શિક્ષણ આપવામાં પૂર્ણ કાળજી રાખવા લાગી. પરંતુ એ બંને મા દીકરાના ભાગ્યમાં આ સંસારની ઘટમાળને વધારે

વખત જોવાનું લખાયલું નહોતું. દ્યુસીના હૃદયમાં પતિના પરબોક
 ગમનથી તીર ભોંકાઈ ગયું હતું; એટલે દિવસે દિવસે એ ક્ષોભ યતી
 જતી હતી. પતિવિયોગે એને ઝુરાપો લાગ્યો હતો. માને સુકાતી
 જોઈને પુત્ર પણ વેદનામાં ઝુરી રહ્યો હતો. લોન્સડેલના મુવા પછી
 ત્રણ વર્ષે દ્યુસી પણ મરણ શય્યામાં પડી. એના મરણ સમયે રેજ-
 નોલ્ડ અને એડીલા એની પાસે ખેઠાં અને એને ધીરજ આપીને કહ્યું
 કે " તમે જરાએ ગભરાશો નહિ. તમારી પાછળ તમારા પુત્ર ફ્રેડીને
 દમે જરાએ દુઃખ પડવા દેખશું નહિ. એને અમારોજ પુત્ર ગણીયું,
 એનું લાલન પાલન કરીયું અને યોગ્ય શિક્ષણ પણ આપીયું. પો-
 તાને પુત્ર જીવશે, દીર્ઘાયુ થશે, સુખ ભોગવશે એ આશામાં દ્યુસીનું
 મૃત્યુ થયું; પણ એ બીચારીને થોડીજ ખબર હતી કે પોતાના ગુ-
 જરી ગયા પછી અદ્ય કાલાવધિમાંજ પોતાનો બહાલો પુત્ર પોતા-
 ની પાછળજ પોતાને મળવા ચાલ્યો આવવાનો છે. દ્યુસીને મીડલે-
 ટનનાજ સમાધિસ્થાનમાં લોન્સડેલની જોડેજ સમાધિસ્થ કરવામાં
 આવી અને એના મરણ પછી એ વર્ષના અંતરમાંજ એનો બહાલો
 પુત્ર પણ માતા પિતાની ગોદમાં એજ સમાધિસ્થાનનો વાસી થયો.
 ફ્રેડરિક લોન્સડેલ અને દ્યુસીના નામની સમાધિ સાથે બાળક ફ્રેડીની
 પણ ત્રીજી સમાધિ ત્યાં અણાઈ ગઈ.

બસ કરો !

બસ કરો ! !

બસ કરો ! ! !

આ મંથમાં વપરાયલા ઇંગ્લેજ શબ્દોના અર્થ.

કપ્ટન—લશ્કરનો ઉપરી અમલદાર.

લેફ્ટનન્ટ—કપ્ટનથી એક ઇરગળે ઉતરતો લશ્કરનો અમલદાર.

એનસાઈન—નીચાન ઉચ્ચકનાર સનંદી અમલદાર.

એડજુટન્ટ—લશ્કરમાં ઉપરી અમલદારના હુકમો વિગેરે લશ્કરમાં કહી સંભળાવનાર અને પત્રવ્યવહાર કરનાર અધિકારી.

ફારપોસ્ટ—લશ્કરની ટુકડીમાં સૈાથી નીચા ઇરગળનો ખીન સનંદી અમલદાર.

ફાર્ટમાશ્વલ—લશ્કરી ગુન્હાની તપાસ માટે ભરવામાં આવતી ફાર્ટ.

રેજીમેન્ટ—પદદળ.

યુનીફોર્મ—લશ્કરનો એક જાતનો પોશાક.

ફ્રમરબોય—લશ્કરનો પડધમચી.

રેક્રુટ—નવો ભરતીનો સિપાઈ.

મેરેક—લશ્કરી સિપાઈઓને રહેવાનું મથક.

ડેપો—લશ્કરમાં નવા જોડાયલા સૈનિકોને તાલીમ આપવાનું મથક-લશ્કરી મથક.

રમાર્ટમની—લશ્કરમાં જોડનાર નવા સૈનિકનું નામ દાખલ કરતી વેળા અને મેજસ્ટ્રેટ પાસે સોગન લેવડાવતા પહેલાં, ભરતી કરનાર કામદાર પાસેથી લશ્કરમાં જોડવાનું કબુલ કરવા મહલ નવા સૈનિકને મળતા પૈસા.

હોર્સ ગાર્ડ્સ—લશ્કરી મોહુ મથક

સ્કારલેટ ક્લર—લાલરંગ-પાયલન લશ્કરમાં સૈનિકાને એ રંગનો
યુનીફોર્મ હોય છે.

બ્લૂ ક્લર—શુરો રંગ, ધોડેસ્વાર લશ્કરનો યુનીફોર્મ.

ટેપરૂમ—પીઠમાં દારૂ ભરી રાખવાનો ઓરડો.

વેક્ટર—હોટલમાં વસ્તુઓ લાવી આપનાર નોકર.

પીકેટ—પર્તાની એક ગતની રમત.

પાર્લર—પ્રધાનખંડ.

એમ્બર—શ્વયનખંડ.

ડેઝર્ટર—લશ્કરમાંથી વગર રળએ નાસી જનાર સૈનિક.

કન્ટીન—ભેરેકમાં જ્યાં દારૂ વિગેરે સિપાઇઓને માટે વેચાય છે
તે જગ્યા.

કવાર્ટર્સ—સૈનિકને ભેરેકમાં રહેવા માટે આપેલી ઓરડી.

ગ્રીલીટરી ડીસીપ્લીન—લશ્કરી નિયમ.

ગ્યાન્સરી—ન્યાયની અદાલત.

ગાર્ડ્સમ—પહેરેગીરની કોટડી.

